Ἐπετηρὶς

Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν

Ἐβραβεύθη ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ τοῦ ἐν Παρισίοις
Συλλόγου πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν.

ΤΟΜΟΣ ΛΗ΄
38

ΑΘΗΝΑΙ 1971

ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
Annuaire de l'Association d'Études Byzantines (Grèce)

Διευθυντὴς ὁ καθηγητὴς Νικόλαος Β. Τωμαδάκης
(ὁδὸς Ἤλιδος 13, Ἀθῆναι 608)
Directeur : Prof. Dr. N. B. Tomadakis (Rue Ilidos 13, Athènes 608)

Διαχειριστὴς ὁ καθηγητὴς Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης
(ὁδὸς Κρέσνας 16 - 18, Ἀθῆναι 708)
Administration : Prof. Dr. G. K. Spyridakis (Rue Kresnas 16 - 18, Athènes 708)

Ἐπεμελήθησαν τῆς ἐκδόσεως :

Τῶν τόμων Α' - ΙΒ' : Κων. Δυοβουνιώτης - Φ. Κουκουλὲς
» ΙΓ' - ΙΗ' : Κων. Δυοβουνιώτης - Φ. Κουκουλὲς - Δ. Α. Ζακυθηνὸς
Τοῦ τόμου ΙΖ' : Φ. Κουκουλὲς
Τῶν τόμων ΙΘ' - ΚΒ' : Φ. Κουκουλὲς - Ν. Β. Τωμαδάκης
» ΚΓ' - ΛϚ' : Ν. Β. Τωμαδάκης
Τῶν τόμων ΛΖ', ΛΗ' : Ν. Β. Τωμαδάκης - Σ. Ἰ. Κουρούσης
Τοῦ Εὑρετηρίου τῶν τόμων Α' - Γ' συντάκτης : Ε. Γ. Κριαρᾶς
» » » ΙΑ' - Λ' συντάκτης : Ν. Παναγιωτάκης

Γραφεῖα : Ἀριστείδου 8, ὄγδοος ὄροφος
Bureau : Rue Aristidou 8/8, Athènes 122 - Grèce
Τηλ. 3237 - 173

Τὰ ἀνταλλασσόμενα περιοδικὰ καὶ τὰ πρὸς ἀγγελίαν ἢ κρίσιν βιβλία ἀποστέλλονται πρὸς τὴν Ἑταιρείαν, Ἀριστείδου 8, πρὸς τὸν διευθυντὴν δὲ μόνον τὰ χειρόγραφα.

Κατ' ἀπόφασιν τοῦ Διοικητ. Συμβουλίου, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1956 οἱ Ἑταῖροι καταβάλλοντες τὴν πρὸς τὴν Ἑταιρείαν συνδρομὴν αὐτῶν λαμβάνουσι τὸν τόμον δωρεάν.

Η ΔΗΘΕΝ «ΜΕΓΑΛΗ ΣΙΓΗ» ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΕΝ ΒΥΖΑΝΤΙῼ (650 - 850)

(Ἀρχαιογνωσία καὶ πνευματικαὶ ἐκδηλώσεις)

1. Οἱονδήποτε φυσικὸν τάλαντον καὶ ἂν ἔχῃ τις, προκειμένου νὰ ἐξελιχθῇ εἰς λογοτέχνην ὑπὸ τὴν εὐρεῖαν ἢ στενὴν ἔννοιαν, ἀναγκαία τῷ εἶναι ἡ παιδεία, ἡ σχολικὴ μόρφωσις καὶ παρ' αὐτὴν καὶ μετ' αὐτὴν ἡ μόρφωσις. Ἡ παιδεία εἰς τὸ Βυζάντιον ἦτο διττή : θύραθεν καὶ ἐκκλησιαστική, ὡς ἄλλωστε παραμένει παρ' ἡμῖν μέχρι τῶν ἡμερῶν μας [1]. Ἡ θύραθεν ἦτο παιδεία γραμματική, φιλοσοφική, τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν καί, ἀπαραιτήτως, μουσική, διεκρίνετο δ' εἰς δύο κύκλους (trivium, quadrivium). Πέρα τῆς ἐγκυκλίου ταύτης παιδεύσεως ὑπῆρχεν ἡ πανεπιστημιακή, ἡ ὁποία ἠσκεῖτο κατὰ καιροὺς δι' ἀνωτάτων ἐκκλησιαστικῶν ἢ κρατικῶν σχολῶν ἢ παν-

1. Βασικαὶ παλαιότεραι μελέται εἶναι τοῦ Fritz Schemmel.— Ἡ νεωτέρα βιβλιογραφία : F. Fuchs, Die höheren Schulen von Konstantinopel im Mittelalter, Lipsiae 1926, ἧς ἐκτενὴς βιβλιοκρισία ὑπὸ τοῦ H. Grégoire, ἐν περ. «Byzantion» IV, 1927 - 1928, σσ. 771 - 778. — Ἄλλαι ἐργασίαι : Louis Bréhier, Notes sur l'histoire de l'enseignement supérieur à Constantinople, «Byzantion» III, 1926, σσ. 73 - 94 καὶ IV, 1927 - 1928, σσ. 13 - 28. — Τοῦ αὐτοῦ, L'enseignement classique et l'enseignement réligieux à Byzance, ἐν «Revue d'histoire et de philosophie réligieuses» XXI, 1941, σσ. 34 - 69. — Τοῦ αὐτοῦ, La Civilisation Byzantine, Paris 1950, σσ. 456 - 503. — Georgina Buckler, Byzantine Education, ἐν σσ. 200 - 220 τοῦ βιβλίου : Byzantium, an Introduction to East Roman Civilisation, edited by Norman H. Baynes and H. St. L. B. Moss, Oxford 1948 (ὅπου ἡ περὶ Λογοτεχνίας διαπραγμάτευσις, σσ. 221 - 251). — Fr. Dvornik, Photius et la réorganisation de l'Académie patriarcale, «Mélanges Peeters» II, AB LXVIII, 1950, σσ. 108 - 125. — Steven Runciman, Byzantine Civilisation, 1933, μετάφρασις ὑπὸ τὸν τίτλον : Βυζαντινὸς Πολιτισμός, Ἀθῆναι 1969 (ὅπου, σσ. 251 - 269, κεφ. IX : Ἡ ἐκπαίδευσις καὶ ἡ μόρφωσις μετὰ πολλῶν ἀνακριβειῶν). — Élèves et professeurs à Constantinople au Xe siècle, par m. Paul Lemerle, Paris 1969, Institut de France, 4°, σσ. 12 (3 - 11). D. M. Nicol, The Byzantine Church and Hellenic Learning in the Fourteenth Century, «Studies in Church History» V, Leiden 1969, σσ. 23 - 57. Πρβλ. ἀκόμη καὶ τὸν πρόλογον τοῦ V. Laurent εἰς τὴν ὑπὸ τῶν P. Tannery - É. Stephanou, Quadrivium de Georges Pachymère, 1940 (Studi e Testi) ἔκδοσιν τοῦ κειμένου τοῦ Γ. Παχυμέρους, ἰδίᾳ σσ. XVII - XXXIII (περὶ τῆς παιδείας κατὰ τὴν Παλαιολόγειον ἐποχήν).

διδακτηρίων [1], ὅπου ἐδίδασκον σοφοὶ (φιλόσοφοι) καὶ πολυΐστορες. Αἱ σχολαὶ αὗται ἐπρομήθευον εἰς τὸ κράτος καὶ τὴν Ἐκκλησίαν τοὺς ἀνωτέρους καὶ ἀνωτάτους αὐτῶν λειτουργοὺς (ἱεραρχίαν, γραφειοκρατίαν), τοὺς νομοδιδασκάλους καὶ τοὺς «ἐπιστήμονας» (τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν). Ἡ θεολογία ἦτο ἀντικείμενον σπουδῆς καὶ μελέτης καὶ εἰς τὰ διδακτήρια μεγάλων καὶ ἐνδόξων μονῶν (ὡς ἡ τῶν Στουδίου) καὶ φυσικὰ πάντων τῶν ἀξιολόγων ἐκκλησιαστικῶν ἱδρυμάτων, ὅπου ἐθεραπεύετο καὶ ἡ ἐκδοτικὴ (ἀντιγραφή, κριτικὴ καὶ ἔκδοσις παντοίων κειμένων, συγχρόνων καὶ παλαιοτέρων, θύραθεν καὶ ἐκκλησιαστικῶν, ἰδίᾳ λειτουργικῶν, ρητορικῶν ἀναγνωσμάτων, ἁγιολογικῶν). Ἡ ἰδιωτικὴ παιδεία εἶχε τὴν μερίδα της εἰς αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν, διότι πολλοὶ ἐδιδάσκοντο κατ' ἰδίαν ἀπὸ μεμονωμένους σοφούς. Οἱ λεγόμενοι αὐτοδίδακτοι ἐπηύξησαν τὴν ἐγκύκλιον παιδείαν των δι' ἐρευνῶν, ἀναδιφήσεων, μελετῶν, σχηματισμοῦ βιβλιοθήκης καὶ μαθήσεως εἰς ἣν ἐπεδόθησαν μόνοι. Ἡ προϋπόθεσις τῆς σχολικῆς μορφώσεως καὶ διδασκαλίας δὲν συνδυάζεται ἀπολύτως πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς λογοτεχνίας, εἴτε αὕτη ἀφορᾷ εἰς καθαρῶς λογοτεχνικὰ εἴδη εἴτε εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ λόγου εἰς ἀφηγηματικά, ἱστορικά, ἐπιστημονικὰ κείμενα.

Εἰς τὸ Βυζάντιον, ὅπως τὸ βλέπομεν συνήθως, θεματοφύλακα τῆς ἀρχαίας φιλολογικῆς παραδόσεως (μελετητὴν καὶ ἀντιγραφέα τῶν κλασσικῶν), δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διατηρηθῇ ἄνευ αὐξομειώσεων τὸ διαφέρον διὰ τὰ ἀρχαῖα γράμματα καὶ δὴ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἑκάστοτε τῶν θεολογικῶν (δογματικῶν ἢ ἀσκητικῶν καὶ ἄλλων) ἀντιλήψεων. Κατὰ τὰ ρεύματα ἑκάστης ἐποχῆς, κατὰ τὰ διαφέροντα, κατὰ τὴν ἔκτασιν καὶ τὰς περιπετείας τοῦ κράτους, κατὰ τὰς ἐπιδιώξεις καὶ δυνατότητας αὐτοῦ τε καὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἦτο δυνατὸν νὰ αὐξηθῇ τὸ διαφέρον πρὸς τὴν ἀρχαιότητα, ἡ τάσις πρὸς μίμησιν (ἐξωτερικήν, γλωσσικὴν ἢ ἄλλην) τῆς παρῳχημένης λογοτεχνίας, ἡ κλίσις πρὸς τὴν μίαν τὴν ἢ ἄλλην φιλοσοφικὴν ἀπόκλισιν.

Πάντως δὲν πρέπει νὰ γίνεται σύγχυσις τοῦ θέματος παιδείας καὶ φιλολογίας, οὐδὲ νὰ κρίνεται ἡ Βυζαντινὴ Φιλολογία ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τῆς κλασσικῆς Ἑλληνικῆς Φιλολογίας [2] ἢ ἐκ θεμάτων σχετικῶν πρὸς τὴν Ἀναγέννησιν.

1. Τὸ κρατικὸν πανεπιστήμιον Κωνσταντινουπόλεως μαρτυρεῖται ἀπὸ τοῦ 425 ἐπὶ Θεοδοσίου Β', ἀναδιωργανώθη ἐπὶ Ἡρακλείου, εἶτα ἐπὶ Λέοντος Γ' μετωνομάσθη (;) οἰκουμενικὸν διδασκαλεῖον, ἐπὶ τοῦ Βάρδα δὲ (863) προσηνατολίσθη πρὸς τὰς ἐπιστήμας. Πρόβλημα χωρίζον τοὺς μελετητὰς εἶναι ἂν ἦτο διάφορον τὸ κρατικὸν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πανδιδακτηρίου (Πατριαρχικῆς Σχολῆς). Διὰ νὰ ἐξετασθῇ καλῶς τὸ θέμα πρέπει νὰ κατατμηθῇ κατὰ περιόδους ἢ δυναστείας ἢ καὶ αἰῶνας.

2. Σχετικὴ πρὸς τὸ θέμα εἶναι ἡ συζήτησις: Ciro Giannelli, Filologia bizantina e discipline affini, SBN IX, 1957, σσ. 136 - 151 (ἐναρκτήριος λόγος 1955) καὶ εἰς ἀπάντησιν αὐτοῦ Marcello Gigante, Antico, bizantino e medioevo, «La Parola del Passato» 1964, σσ. 194 - 215 (ἐναρκτήριος λόγος ἐν Τεργέστῃ).

Τὸ θέμα τῆς Ἀναγεννήσεως τῶν Γραμμάτων εἰς τὸ Βυζάντιον κατὰ τὸν θ' αἰῶνα ἐκρίθη σήμερον ἐν ὄψει δύο παραγόντων. Ὁ εἷς εἶναι ἡ κλασσικὴ φιλολογία, ἡ ὁποία ἔκρινε, κατὰ τὰ ἴδιά της συμφέροντα, ἐκ μόνης τῆς ἐπανόδου εἰς τὴν κλασσικὴν παράδοσιν καὶ τὴν μελέτην, ἀντιγραφὴν καὶ μίμησιν τῶν ἀρχαίων συγγραφέων (ἰδίᾳ ἱστορικῶν καὶ ἔπειτα ρητόρων καὶ φιλοσόφων). Ὁ δ' ἕτερος εἶναι ἡ Ἰταλικὴ Ἀναγέννησις (ιδ' - ιε' αἰ.), προσφιλεστέρα καὶ πλέον κατανοητὴ εἰς τοὺς μελετητὰς τῆς Δύσεως. Μία τελευταία γνώμη βλέπει τὴν βυζαντινὴν αὐτὴν πρόωρον ἀναγέννησιν ὡς ἐπάνοδον εἰς τὴν μεταγενεστέραν ἑλληνικὴν φιλολογίαν, κατόπιν τοῦ ρήγματος τῶν αἰ. ζ' καὶ η', δηλαδὴ εἰς ἐκείνην ἡ ὁποία προέκυψεν ἀπὸ τὴν ἀνάμειξιν τῆς ἑλληνιστικῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς τοῦ δ' αἰῶνος (τῶν Πατέρων) καὶ ἡ ὁποία ἔφθασεν εἰς τὸ ἀπόγειον, παρὰ τὰς φανεράς της ἀντινομίας, εἰς τὸν (ϛ') αἰῶνα τοῦ Ἰουστινιανοῦ [1].

2. Εἶναι γνωστὸν τὸ θέμα τῆς λεγομένης «Μεγάλης Σιγῆς» [2], τῆς ἐπελθούσης τὸ μὲν διὰ τῆς ὑπὸ τῆς προόδου τῶν μουσουλμάνων Ἀράβων σμι-

1. S. Impellizzeri, SBN XVI - XVII, σ. 31, ὑποσημ.

2. Τὸ θέμα ἀπασχολεῖ παλαιόθεν τοὺς γραμματολόγους καὶ ἱστορικούς. Οὕτως ὁ K. Krumbacher, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας, μεταφρασθεῖσα ὑπὸ Γ. Σωτηριάδου, Α', 1897, σσ. 20 - 21, γράφει: «... μετὰ τὴν περίοδον ὅμως ταύτην (ἀπὸ τοῦ δ' ἕως τῶν μέσων τοῦ ζ' αἰ.) καταπλήσσει ἡμᾶς τὸ παμμέγεθες κενὸν τὸ ὁποῖον παρουσιάζει ὁ *πολιτισμὸς* τῶν Βυζαντινῶν. Τοὺς χρόνους πλουσίας καὶ ἐπιτυχοῦς πολλάκις παραγωγῆς ἀκολουθεῖ ἀπροσδοκήτως καὶ σχεδὸν ἀποτόμως ἐποχὴ θλιβερᾶς ἐρημώσεως, ἐπεκτεινομένης ἐπὶ πάντα ὁμοίως τὰ εἴδη τῆς λογοτεχνίας, πλὴν τῶν ἐκκλησιαστικῶν. Ἡ ἄκαρπος αὕτη περίοδος ἐκτείνεται, διὰ νὰ μεταχειρισθῶμεν στρογγύλον ἀριθμόν, ἀπὸ τοῦ 650 μέχρι τοῦ 850, διότι εἰς τὸν γενικὸν τοῦτον χαρακτηρισμὸν δὲν ἁρμόζει νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν δημώδεις τινὲς χρονογράφοι, οἱ ὁποῖοι ἀρχομένου τοῦ 9ου αἰῶνος ὑπέμνησαν εἰς τοὺς συγχρόνους ὅτι ἐπὶ ἑλληνικῆς γῆς εἶχόν ποτε οἱ ἄνθρωποι ἐνδιαφέρον τι κάπως ὁμοιάζον πρὸς τὸ ἱστορικόν... Ὁ αἰὼν τῶν εἰκονομάχων (726 - 842) δὲν ἦτο μόνον διὰ τὰς εἰκόνας ὀλέθριος, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν παιδείαν».

Ἀπεναντίας ὁ A. Ehrhard, ἐξετάζων τὴν ἐκκλησιαστικὴν πεζογραφίαν, συνεπέρανεν ὅτι «ἡ θεολογία ὑπῆρξεν ἀδιαλείπτως θέμα ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέροντος, οὐδέποτε δὲ περιέπεσεν εἰς τὴν τελείαν ἐρήμωσιν, ἡ ὁποία ἐπεκράτησεν εἰς τὴν θύραθεν λογοτεχνίαν ἀπὸ τοῦ 650 μέχρι τοῦ 750. Ἐκτὸς τούτου εἰς οὐδένα αἰῶνα ἔλειψαν γόνιμοι ἰδέαι καὶ νέαι ἐπιρροαί, αἱ ὁποῖαι ἂν καὶ ἀπεκρούσθησαν μὲ σταθερὰν ἐπιμονὴν καὶ ἐσκεμμένως πάντοτε, ἐν τούτοις ἐπέδρασαν εἰς τὴν θεολογίαν. Ἀκριβῶς *ἡ θεολογία ὡς ἀντιπροσώπους της εἶχεν εἰς τὸ Βυζάντιον ἄνδρας οἱ ὁποῖοι θὰ ἦσαν καύχημα πάσης λογοτεχνίας* (αὐτόθι, σ. 73 τοῦ Α' τόμου).

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διεχωρίσθη τὸ θέμα τῆς παιδείας ἀπὸ τοῦ θέματος τῆς δημιουργικῆς λογοτεχνίας.

Ἤδη ἀπὸ τοῦ 1907 ὁ A. A. Vasiliev, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας (Ἀθῆναι) 1954, τόμος Β', σσ. 361 - 371, εἰς τὸ κεφάλαιον: Φιλολογία, Ἐπιστῆμαι, Τέχνη

κρύνσεως τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους (διὰ τῆς ἀπωλείας τῆς Αἰγύπτου, τῆς Παλαιστίνης καὶ ἄλλων βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν ἐν Ἀνατολῇ), τὸ δὲ διὰ τῆς ἀπὸ τοῦ 727 ἐκρήξεως τοῦ ζητήματος τῆς εἰκονομαχίας. Ὁ μὲν ἐδαφικὸς περιορισμὸς ἐπέφερε τὴν ἀπώλειαν μεγάλων παιδευτικῶν κέντρων τοῦ Βυζαντίου (Ἀλεξάνδρεια, Ἀντιόχεια, Βηρυττός), ἐκ τῶν ὁποίων εἶχον προηγουμένως προέλθει ἄνδρες ὡς Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, Προκόπιος ὁ Καισαρεὺς καὶ Ρωμανὸς ὁ Μελῳδός. Ἡ δὲ εἰκονομαχία κατετάραξε τὸ Βυζάντιον ἐπὶ αἰῶνα καὶ τέταρτον αἰῶνος περίπου (δεδομένου ὅτι αἱ συνέπειαί της ἐπεξετάθησαν καὶ εἰς τοὺς μετὰ τὸ 843 χρόνους) καὶ ἔπληξεν οὐ μόνον τὴν τέχνην (δι' ἧς ἐξεφράζετο εἰκαστικῶς ὁ Χριστιανισμὸς) ἀλλὰ καὶ τὰ γράμματα, διὰ τῆς διαταράξεως τοῦ μοναχικοῦ βίου, δοθέντος ὅτι οἱ μοναχοὶ κατεδιώχθησαν ἀπηνῶς ὡς εἰκονόφιλοι, διὰ ν' ἀναγκασθοῦν νὰ ὀλιγοστεύσουν ἀριθμητικῶς καὶ ἐξ ἐπόψεως τῆς ἣν ἤσκουν ἐπιρροῆς ἐπὶ τὰ πράγματα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς πολιτείας. Τοῦτο ἐσήμαινε καὶ οἰκονομικὴν ἐλάττωσιν τῶν πόρων τῶν μοναστηρίων, τῶν δυνατοτήτων νὰ συντηροῦν καλλιγραφικὰ

(κατὰ τοὺς εἰς οὓς ἀναφερόμεθα αἰῶνας) ἔθηκεν ὀρθῶς τὸ θέμα εἰπὼν τὰ δέοντα περὶ Γεωργίου Συγκέλλου, Θεοφάνους, Νικηφόρου, Γεωργίου Μοναχοῦ, τῆς ἀπολεσθείσης εἰκονομαχικῆς φιλολογίας, Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, Θεοδώρου Στουδίτου, Κασίας, Φωτίου κλπ.

Τὰς σήμερον κρατούσας ἀντιλήψεις ἐκφράζει συντόμως ὁ Σπῦρος Βρυώνης γράφων : «La période macédonienne représente une sorte de renaissance, caractérisée par une floraison littéraire, une activité intellectuelle intense et un retour aux auteurs classiques. Il est vrai que l'on ne s'était jamais complètement désintéressé de la littérature païenne, mais à partir du neuvième siècle jusqu'à la fin de l'Empire elle fut l'objet d'études de plus en plus poussées de la part des savants...». Πρβλ. S p e r o s V r y o n i s, Le rôle de Byzance, Paris (1968), σσ. 108 - 109.

Τὴν μαρξιστικὴν ἄποψιν, ἀκολουθοῦσαν τὸν Krumbacher, δύναται νὰ ἴδῃ τις προχείρως καὶ συντόμως εἰς Μ. Λ ε φ τ σ έ ν κ ο, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, Ἀθῆνα 1955, σσ. 191 - 198 (Οἱ σκοτεινοὶ αἰῶνες τοῦ Βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, 6ος - 9ος αἰ.), ὅπου ἡ «παρακμὴ» συναρτᾶται πρὸς τὴν εἰκονομαχίαν, τὴν ταξικὴν διαμάχην, ἀλλ' οἱ ἰσχυρισμοὶ τοῦ Krumbacher χαρακτηρίζονται ὑπερβολικοί.

Εἰς τὴν τελευταίαν γραμματολογικὴν σύνθεσιν ὁ S. I m p e l l i z z e r i, La Letteratura Bizantina da Costantino agli iconoclasti, Bari 1965, σσ. 282 - 283 : «Nell'assenza completa di storiografia di tradizione classica, le opere di Teofane e Niceforo... forniscono... una base per la ricostruzione storica di questi due secoli. Ad essi si aggiunge la vasta produzione agiografica... Mentre il mondo monastico, reso più aperto della riforma studita, intensificava gli studi religiosi, negli ambienti vicini alla corte, specie nell'età di Teofilo, ricominciava l'interesse per la letteratura profana, per la tradizione classica, per le scienze (δέχεται, κατὰ Gibbon, καὶ τὴν ἀραβικὴν ἐπίδρασιν!). Eran le prime avvisaglie dell'imminente rinascenza che troverà la personalità più rappresentativa in Fozio». Παρὰ ταῦτα δέχεται (σ. 26) ὅτι «La tradizione ellenica (trasmessa a Bizanzio dall'Ellenismo) fu... un valore constante che vivificò ininterrottamente la produzione letteraria bizantina».

ἐργαστήρια καὶ σχολεῖα καὶ ἀποκλεισμὸν τῶν μοναχῶν ἀπὸ πολλὰς θέσεις αἱ ὁποῖαι θὰ ἔδιδον εἰς αὐτοὺς τὴν ἄνεσιν νὰ γράφουν καὶ νὰ διδάσκουν. Μετὰ τὴν βασιλείαν τοῦ Ἡρακλείου καὶ μέχρι τῆς ἀνόδου εἰς τὸν θρόνον Μιχαὴλ τοῦ Γ' παρατηρεῖται πτῶσις τῆς μαθήσεως, τὴν ὁποίαν διακόπτει ἡ μεγάλη μορφὴ τοῦ κατόπιν πατριάρχου (858) Φωτίου. Δύο αἰῶνες ἀπαιδευσίας, μέχρι τῆς ἐπανιδρύσεως ὑπὸ τοῦ Βάρδα τοῦ Πανδιδακτηρίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐθεωρήθησαν ὡς αἰὼν τῆς Μεγάλης Σιγῆς [1]. Ἡ παρατήρησις αὕτη δὲν ὀφείλεται τόσον εἰς τοὺς γνησίους βυζαντινολόγους, ἀλλ' εἰς μελετητὰς τῆς ἱστορίας προερχομένους ἀπὸ τὸν ἀρχαιογνωστικὸν κύκλον, οἱ ὁποῖοι κατέληξαν εἰς αὐτὸ ἀποβλέψαντες οὐχὶ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἢ θρησκευτικὴν ἀλλ' εἰς τὴν θ ύ ρ α θ ε ν παιδείαν, ἐκ πολλῶν ἀφορμῶν, οἶαι : Ἡ γλῶσσα τῆς χρονογραφίας (Θεοφάνης π.χ.) γίνεται δημωδεστέρα, ἐλλείπει δὲ συγγραφεὺς ἑλληνίζων ὡς κατόπιν οἱ Λέων ὁ Διάκονος, Μιχαὴλ ὁ Ψελλός, Ἄννα ἡ Κομνηνή. Πίπτει τὸ διαφέρον διὰ τὸν ἀρχαῖον κόσμον. Σπανίζουν τὰ χειρόγραφα τῶν ἀρχαίων συγγραφέων (ἐν τούτοις εὑρισκόμεθα εἰς τὸ μεταίχμιον τῆς καθιερώσεως τῆς μικρογραμμάτου γραφῆς). Κλείουν αἱ σχολαὶ ἀνωτάτης παιδείας. Σπανίζουν οἱ ἄνδρες μεγάλης μορφώσεως. Καταπίπτει ἡ δογματικὴ θεολογία ἐντὸς τοῦ κράτους (ἐνῶ ὁ μέγιστος τῶν ἐπηρεασάντων τὴν μετὰ ταῦτα δογματικὴν διατύπωσιν τῆς Ὀρθοδοξίας θεολόγος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς γράφει τὸν η' αἰῶνα !), τῆς Ἐκκλησίας ἀσχολουμένης περὶ τὴν λατρείαν ἢ προσκύνησιν τῶν εἰκόνων ! Ἀλλ' ἡ περὶ τὴν Θεοτόκον θεολογία ἔχει ὁριστικῶς ρυθμισθῆ.

Ἐν τούτοις, πάντα ταῦτα, ἀφορῶντα εἰς τὴν ἑλληνομάθειαν καὶ τὴν παιδείαν, δὲν ἀνάγονται εἰς τὴν λογοτεχνίαν, τὴν πρωτότυπον ἱστοριογραφίαν, τὴν ἁγιολογίαν (συγγραφὴν βίων τῶν ἁγίων κλπ.) καὶ λοιπὰς διὰ τοῦ λόγου πρωτοτύπους ἐκδηλώσεις τοῦ πνεύματος. Περὶ Φιλοσοφίας δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος οὔτε πρὸ οὔτε μετὰ τὴν λεγομένην Μεγάλην Σιγήν. Ὁ ψευδο-Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης καὶ ὁ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς ἔχουν ἤδη

1. Ἀξιόλογοι τελευταῖαι ἐργασίαι : J e a n I r i g o i n, Survie et renouveau de la littérature antique à Constantinople (IXe siècle), Université de Poitiers, Cahier de Civilisation Médiévale V, 1962, σσ. 287 - 302. — P. L e m e r l e, L'encyclopédisme à Byzance à l'apogée de l'empire, et particulièrement sous Constantin VII Porphyrogénète, «Cahiers d'histoire mondiale» 9, 1966, σσ. 596 - 616. — N. B. Τ ω μ α δ ά κ η, Σύλλαβος Βυζαντινῶν μελετῶν καὶ κειμένων, ἐν Ἀθήναις 1961, ἐν σσ. 299 - 336 : Ἀπὸ τῆς Μεγάλης Σιγῆς εἰς τὸν Φώτιον καὶ τοὺς ἐστεμμένους ποιητάς. — Τ ο ῦ α ὐ τ ο ῦ, Φώτιος, ΘΗΕ 12, 1968, στῆλαι 21 - 31 — H e r b e r t H u n g e r, On the Imitation (μίμησις) of Antiquity in Byzantine Literatur, DOP 23 - 24, 1969 - 1970, σσ. 15 - 28. — S a l v a t o r e I m p e l l i z z e r i, La Letteratura Bizantina da Costantino agli iconoclasti, Bari 1965 (ἰδίᾳ σσ. 269 - 312, ἡ βιβλιογραφία αὐτόθι, σσ. 365 - 374). — Τ ο ῦ α ὐ τ ο ῦ, L'umanesimo bizantino del IX secolo e la genesi della B i b l i o t e c a d i F o z i o, SBN XVI - XVII, 1969 - 1970, σσ. 9 - 69.

προηγηθῆ καὶ ἔχουν κλείσει τὸν πρῶτον κύκλον τῆς μυστικῆς Θεολογίας [1]. Καὶ μόλις κατὰ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ ἐνάτου αἰῶνος ἀρχίζει ἡ δρᾶσις Λέοντος τοῦ Γραμματικοῦ, τοῦ μέχρι τοῦ 843 οἰκουμενικοῦ πατριάρχου [2].

Ὡς γνωστόν, δύο βασικῶς εἶναι αἱ πηγαὶ τῆς ἐκδηλώσεως τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος : Α΄ ἡ Ρητορικὴ καὶ Β΄ ἡ Ἱστορία. Ἐκ τῆς ρητορικῆς ἐξαρτῶνται τὰ μέγιστα οὐ μόνον ἡ ἐπιστολογραφία, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐγκωμίων χαρακτῆρα ἔχοντα ἁγιολογικὰ κείμενα καὶ ἐν πολλοῖς αὐτὴ ἡ ὑμνογραφία, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπόκειται ἡ Γραφὴ καὶ αἱ ρητορικαὶ ἑρμηνεῖαι τῶν Πατέρων. Ἐκ δὲ τῆς ἱστορίας ἐξαρτῶνται ἡ καθαρὰ ἱστοριογραφία, ἡ λεγομένη χρονογραφία (ἀρχομένη ἀπὸ Ἀδὰμ καὶ λήγουσα περὶ τοὺς χρόνους τοῦ γράφοντος) καὶ πᾶν ἁγιολογικὸν κείμενον ἔχον χαρακτῆρα ἱστορικῆς διηγήσεως. Τὸ δὲ περίεργον εἶναι ὅτι καὶ ἡ ἰαμβογραφία (ἡ προσῳδιακὴ ποίησις τῶν Βυζαντινῶν, ὑπαγομένη μορφικῶς εἰς ἰδιότυπον σύστημα) ἐν πολλοῖς εἶναι καὶ αὐτὴ ρητορικοῦ χαρακτῆρος. Ἡ μουσικὴ παρακολουθεῖ τὴν ποίησιν, εἶναι δὲ χῶρος δυσκόλως ἐρευνήσιμος πρὸ τοῦ 1000 μ.Χ.

Ἐὰν ἐπομένως εἴχομεν ἀκμάζοντα καλλιγραφικὰ ἐργαστήρια, ὅπου ἀντεγράφοντο θύραθεν συγγραφεῖς, ἐὰν εἴχομεν πλείονα πανδιδακτήρια ὅπου ἐδιδάσκοντο, ἐσχολιάζοντο καὶ ἐπανεξεδίδοντο οὗτοι (ὡς μετὰ ταῦτα κατὰ τὸν ιγ΄ αἰῶνα ἰδίᾳ), ἐὰν εἴχομεν αὐστηρῶς μιμουμένους τοὺς κλασσικοὺς (ἀπὸ Ἡροδότου μέχρι Πολυβίου) ἱστοριογράφους, θὰ ἔπρεπε νὰ συναγάγωμεν τὸ συμπέρασμα ὅτι ἤκμαζον τὰ γράμματα εἰς τὸ Βυζάντιον ;

Ἡ ἀπάντησις, νομίζω, πρέπει νὰ εἶναι ἀρνητική. Διότι ἡ ἀκμὴ τῶν γραμμάτων δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ μόνης τῆς μαθήσεως, ἀλλὰ κυρίως συνάγεται ἐκ τῆς παραγωγικῆς ἐργασίας εἰς τὰ εἴδη τοῦ λόγου. Πρέπει λοιπὸν νὰ ἐρευνῶμεν ἐὰν ἡ Ρητορική, ἡ Ποίησις, ἡ Ἐπιστολογραφία, ἡ Ἁγιολογία, ἡ Ἱστοριογραφία ἐν γένει παρουσιάζουν ἱκανοὺς ἐργάτας καὶ δὴ ἐξέλιξιν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην (καὶ πᾶσαν ἄλλην βυζαντινὴν περίοδον) ἢ οὔ. Εἰς τὴν

1. Ὁ Ἰ. Β. Παπαδόπουλος, Τὰ κατὰ τὴν περίοδον τὴν καλουμένην «τῆς μεγάλης σιγῆς», Λεύκωμα τῶν ἐν Ἀθήναις Μεγαλοσχολιτῶν, 1952, καὶ εἰς ἀνάτυπον, σσ. 8, ὑπενθύμισεν ἤδη (βλ. με, Σύλλαβος, σ. 306) ὅτι κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἔγραψαν Γεώργιος ὁ Σύγκελλος, ὁ πατριάρχης Νικηφόρος καὶ ὁ Θεοφάνης ἱστορικὰ ἔργα, πέρα δὲ τῶν τριῶν κανονογράφων ὀρθοδόξων ποιητῶν, οἱ εἰκονομάχοι ὑμνογράφοι Ἰγνάτιος, Ἰωάννης, Σέργιος καὶ Στέφανος καὶ ἡ λογία καὶ ὑμνογράφος ποιήτρια Κασία (Κασιανὴ) καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Πρβλ. καὶ Impellizzeri, La Letteratura... καὶ ἰδίᾳ σσ. 281-282, ὅπου περὶ τῶν ἀπολεσθέντων ἔργων τόσον τῶν εἰκονοκλαστῶν, ὅσον καὶ τῶν εἰκονοφίλων. Εἰς τὴν ἱστορικὴν εἰσαγωγὴν ὁμιλεῖ ὁ Impellizzeri, σσ. 271-283, καὶ περὶ τῆς νομοθεσίας τῶν χρόνων τῆς εἰκονομαχίας.

2. Περὶ οὗ ὡς σοφοῦ ἀλλ' οὐχὶ παραγωγικοῦ λογοτέχνου βλ. Irigoin, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 289 ἑξ. Οὗτος ἐνδιεφέρθη περισσότερον διὰ τὰς θετικὰς ἐπιστήμας παρὰ διὰ τὴν φιλολογίαν.

περίπτωσιν δὲ κατὰ τὴν ὁποίαν ἀπουσιάζει πᾶν εἶδος συγγραφῆς καὶ δὴ εἰς ἣν περίπτωσιν ἡ παραγωγὴ εἶναι τελείως ἀνεξέλικτος καὶ μιμητική, τότε δυνάμεθα νὰ ἀποκηρύξωμεν ὡς ἄγονον, σκοτεινὴν καὶ σιγῶσαν τὴν περίοδον ἐκείνην. Ἐὰν ἀπεναντίας ἡ περίοδος παρουσιάζῃ συγγραφεῖς καὶ εἴδη λογοτεχνικὰ ἀναπτύσσῃ πέρα τῆς προηγηθείσης, τότε δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξαρτήσωμεν τὸν χαρακτηρισμόν της ἀπὸ τὰ σχολεῖα της, τὰ ἀντίγραφά της καὶ τὰ σχόλια εἰς τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς.

3. Πρὶν ἴδωμεν τί συνέβη μεταξὺ τοῦ 727 καὶ τοῦ 843, ἄς ρίψωμεν ἓν βλέμμα εἰς τὴν μεγάλην τῷ ὄντι μορφὴν τοῦ Φωτίου [1]. Ὁ μέγας οὗτος πολιτικὸς ἀνὴρ (ὄργανον τῆς ἑκάστοτε βασιλικῆς πολιτικῆς τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ ἐνάτου αἰῶνος, εἰς τὴν χάραξιν τῆς ὁποίας δὲν γνωρίζομεν κατὰ πόσον συνετέλεσεν ἀποφασιστικῶς), πολυπρόσωπος καὶ πολυπράγμων ὡς ἦτο, ἔχει φήμην ὀφειλομένην τὸ μὲν εἰς τὸ ἐπ' αὐτοῦ προκληθὲν σχίσμα τῶν Ἐκκλησιῶν (Ἀνατολικῆς - Δυτικῆς), τὸ δὲ εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ συγγραφεῖσαν «Μυριόβιβλον» ἢ «Βιβλιοθήκην» (καταγραφὴν μετὰ κρίσεων καὶ ἀποσπασμάτων τριῶν περίπου ἑκατοντάδων κωδίκων συγγραμμάτων — ἐκτὸς ποιήσεως — ὧν τὰ πολλά, ἀπολεσθέντα ἔκτοτε, ἐκεῖθεν μόνον γνωρίζονται). Πάντα τὰ ὑπὸ τοῦ Φωτίου ἀποκτηθέντα ἢ περιγραφέντα χειρόγραφα δὲν ἐγράφησαν βεβαίως κατὰ τοὺς χρόνους του ἀλλὰ παρεδόθησαν κατὰ τοὺς πρὸ αὐτοῦ (ὅτε πιθανώτατα καὶ ἀντεγράφησαν), οὐδὲ μετηνέχθησαν ἐκ τῆς Ἀσίας ἢ τῆς Παλαιστίνης οὐδ' ἐμελετήθησαν εἰς τὴν Βαγδάτην [2]. Οἱ θεολόγοι τὸν ἔνδοξον λόγιον καὶ κλεινὸν πατριάρχην Φώτιον γνωρίζουν ἀπὸ τὴν ἀσκηθεῖσαν ἐκκλησιαστικὴν πολιτικὴν εἰς τὸ σχίσμα καὶ εἰς τὸν ἐκχριστιανισμὸν τῶν Σλάβων. Οἱ φιλόλογοι γνωρίζουν τὸν Φώτιον ἀπὸ τὴν «Βιβλιοθήκην» του καὶ τὴν ἐπιμέλειαν μεθ' ἧς συνήγαγε καὶ ἐσχολίασε σπανίους κώδικας ἑλληνιστικῆς ἰδίᾳ καὶ πρωτοβυζαντινῆς ἐποχῆς, ἄγνωστα λεξικά, ἱστοριογράφους καὶ ἄλλα κείμενα ἀνεύρετα. Οἱ νομικοὶ ἀπὸ τὸν Νομοκάνονά του, οἱ γραμματικοὶ ἀπὸ τὸ Λεξικόν του. Ἀλλ' εἰς τὴν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν ὁ Φώτιος θὰ ἔπρεπε πρωτίστως νὰ εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὸ λογοτεχνικόν του ἔργον : τὰ ποιήματά του, τὰς ἐπιστολάς του, τὰ ρητορικά του κείμενα. Καὶ ταῦτα ἐσώθησαν καὶ κατὰ μέγιστον μέρος ἐξεδόθησαν ὡς ὁμιλίαι, ἐπιστολαί του, κανόνες κλπ. στι-

1. Οἱ παλαιότεροι ἐδέχοντο τὸν Φώτιον αὐτοδίδακτον! Ὁ Β. Ν. Τατάκης, Φώτιος ὁ μεγάλος ἀνθρωπιστής, ἐν «Κυρίλλῳ καὶ Μεθοδίῳ τόμος ἑόρτιος» Ι, Θεσσαλονίκη 1966, σσ. 81-111, ἰδίᾳ σσ. 87-89, ἀπορρίπτει τὸ αὐτοδίδακτον τοῦ πατριάρχου, ἀλλ' ἄνευ λεπτομεροῦς διαπραγματεύσεως, ἡ ὁποία εἶναι ἐν τούτοις δυνατή.

2. Πρβλ. Impellizzeri, SBN XVI-XVII, σσ. 64-68. Περὶ τῆς Βιβλιοθήκης πρβλ. ἀκόμη Nigel G. Wilson, The Composition of Photius' Bibliotheca, «Greek-Roman and Byzantine Studies» 9, 1968, σσ. 451-456.

χουργήματα. Ἀσφαλῶς δ' ὁ Φώτιος εἶναι ἥσσων οὐ μόνον τοῦ Χρυσοστόμου ὡς ρήτωρ, τοῦ Μεγάλου Βασιλείου ὡς ἐπιστολογράφος καὶ τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ ὡς ποιητής, διότι ἄλλωστε οὐδεὶς τῶν μετ' αὐτοὺς ὑπῆρξεν ἀνάλογον πρὸς ἐκείνους ἀνάστημα. Ἀλλ' ὡς ποιητὴς ἀσφαλῶς εἶναι ἥσσων τοῦ Σωφρονίου Ἱεροσολύμων ἢ τοῦ Γερμανοῦ Α΄ Κωνσταντινουπόλεως, ὡς ρήτωρ δὲ καὶ ἐπιστολογράφος τοῦ μετὰ ταῦτα Μιχαὴλ Ψελλοῦ! Εἶναι βεβαίως ἓν ὄνομα ὁ Φώτιος εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Γραμμάτων, ἀλλ' ἐὰν δὲν ἦτο πατριάρχης οἷος ὑπῆρξε καὶ ἐὰν δὲν συνέτασσε τὸ Λεξικὸν καὶ τὴν «Βιβλιοθήκην» του, θὰ ἦτο ἐκ τῶν ἡσσόνων ὀνομάτων, διότι τὸ δημιουργικόν του ἔργον δὲν δύναται νὰ ὑψώσῃ αὐτὸν εἰς τὴν σειρὰν τῶν συγγραφέων τῆς Μεγάλης Σιγῆς: Ἀνδρέου τῆς Κρήτης, ποιητοῦ καὶ ρήτορος, Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ποιητοῦ καὶ θεολόγου (ἐνῷ ὁ Φώτιος ἐλάχιστα εἶναι καθ' ἑαυτὸν θεολόγος, ἔστω καὶ τοῦ τύπου τοῦ μὴ πρωτοτυπήσαντος ἀλλὰ συνθέσαντος Δαμασκηνοῦ), Κοσμᾶ τοῦ ἐπισκόπου Μαϊουμᾶ, τοῦ συγγραφέως τῶν Κανόνων. Περὶ φιλοσοφίας μυστικῆς, νεοπλατωνιζούσης ἢ ἀριστοτελιζούσης παραδοσιακῆς δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος, μέχρι Λέοντος τοῦ Φιλοσόφου, διατελέσαντος μητροπολίτου Θεσσαλονίκης, μαθηματικοῦ καὶ ἀστρονόμου, μελετητοῦ τοῦ Πλάτωνος καὶ συγγραφέως μικρῶν τινων ἐπιγραμμάτων [1].

Ἐὰν ἀπὸ τοῦ Φωτίου κατέλθωμεν εἰς τὸν μαθητήν του Ἀρέθαν πρωτόθρονον Καισαρείας καὶ Πατρέα τὴν καταγωγήν, τὰ πράγματα εἶναι ἀκόμη δυσκολώτερα. Διότι ὁ Φώτιος εἰς τὰς ἐπιστολάς του καὶ εἰς τοὺς λόγους του ἔχει καὶ κίνησιν καὶ χάριν καὶ εὐχέρειαν, ἐνῷ ὁ σοφὸς εὑρέτης καὶ σχολιαστὴς τῶν χειρογράφων τοῦ Πλάτωνος εἶναι ξηρὸς καὶ ἀκόρητος, στρυφνὸς καὶ χαώδης καὶ δυσνόητος ὅλως. Καὶ τοῦτον διέσωσεν ἡ περὶ τὰ χειρόγραφα καὶ τὸν Πλάτωνα ἀσχολία του καὶ οὐχὶ ἡ ζῶσα ἱκανότης του νὰ ἐκφράσῃ τὸν λόγον. Μὴ εἴπῃ τις δὲ ὅτι ταῦτα δὲν συμβιβάζονται (οὐδ' ὅσον κατόπιν εἰς τὸν Μιχαὴλ Ἀθηνῶν τὸν Χωνιάτην), διότι τὸν διαψεύδει τὸ παράδειγμα τοῦ μεγαλυτέρου τῶν Βυζαντινῶν φιλολόγων ἱεραρχῶν, τοῦ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου (ιβ' αἰών), τοῦ σχολιάσαντος πρωτίστως τὸν Ὅμηρον, ἀλλὰ γράψαντος πολλὰ τὰ χαρίεντα καὶ ἁπτόμενα κοινωνικῶν θεμάτων τῆς ἐποχῆς του (βίος τῶν μοναχῶν) καὶ ἱστορήσαντος ρητορικῶς τὰ κατὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Νορμανδῶν (1182) καὶ ἐπιστήσαντος τὴν προσοχήν του εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ λαοῦ λεγόμενα καὶ κατὰ παράδοσιν κρατούμενα!

Τοῦτο δὲν μειοῖ τὴν ἀξίαν τῶν δύο ἀνδρῶν, Φωτίου καὶ Ἀρέθα, ὡς

1. Τὰ περὶ τοῦ Λέοντος τούτου νεώτατα συνοψίζει καὶ ἐπαυξάνει ὁ Irigoin, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 291 - 293. Οὗτος διώρθωσε τὸ κείμενον τοῦ Πλάτωνος, Cod. Paris Gr. 1807 (A). Τὰ ἐπιγράμματά του θεωρεῖ ὁ Irigoin ὅτι ἔγραψεν ὁ Λέων διὰ τὰ ἀντίστοιχα χειρόγραφα τῆς βιβλιοθήκης του.

λογίων. Τὴν ἀληθῆ θέσιν ὅμως αὐτῶν ὡς λογοτεχνῶν θὰ δείξῃ ἡ μελέτη τοῦ ἔργου Νικολάου τοῦ Μυστικοῦ, ἐὰν γίνῃ. Πάντως ἀφήνει δυσερμήνευτον τὴν αἰφνίδιον, καὶ δῆθεν ἄνευ διδασκάλων, κατάρτισιν τοῦ Φωτίου εἰς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, τὴν ἀποδιδομένην εἰς ἔμφυτον κλίσιν ἢ διαίσθησιν. Καὶ τοῦτο θὰ δείξῃ αὐθαίρετον ἄποψιν καὶ ἐπιπολαίαν ἡ μελέτη ἀπὸ κλασσικῆς σκοπιᾶς καὶ τῆς γλώσσης τῶν συγγραφέων τοῦ ὀγδόου αἰῶνος καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἐνάτου, τῶν ἐμπιπτόντων εἰς τὴν δῆθεν Μεγάλην Σιγήν. Οὐδ' οἱ ἱστοριογράφοι τῆς περιόδου ταύτης ἠγνόουν τοὺς προηγηθέντας, οὐδ' ὁ Ὅμηρος εἶχε παύσει διδασκόμενος εἰς τὰ σχολεῖα, οὐδ' οἱ λεξικογράφοι ἔμενον ἀχρησιμοποίητοι (καὶ πῶς ἄλλως θὰ ἐμανθάνετο ἡ γλῶσσα ἡ ἀναγκαία διὰ τὴν ἔκφρασιν τῆς Θεολογίας;). Ἐὰν εἰς τὴν Παλαιστίνην ὁ Ἰωάννης, ὁ Κοσμᾶς καὶ ὁ Ἀνδρέας Κρήτης ἠδύναντο νὰ καταρτισθοῦν εἰς τὴν γλῶσσαν τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποίησαν, ἡ ὁποία θ' ἀποδειχθῇ οὐχὶ ἄγευστος τῆς κλασσικῆς ὑποδομῆς, ποῦ ἐμορφώθησαν ὁ Θεόδωρος Στουδίτης καὶ ἡ Κασία, τῶν ὁποίων ἡ λογιότης εἶναι ἀναμφισβήτητος;

Θὰ ἦτο περίεργον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπου ἐχρειάζοντο τοσοῦτοι βασιλικοὶ καὶ πατριαρχικοὶ νοτάριοι καὶ ἄλλοι ἀξιωματοῦχοι, χειριζόμενοι καλῶς τὴν γλῶσσαν, νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἔπεσεν εἰς τὰ ἔσχατα ἡ μάθησις καὶ ἐπεκράτησεν ἀπαιδευσία! Ἰσχυρὸν πρὸς τοῦτο ἐπιχείρημα εἶναι ὅτι ἐνῷ ὁ Φώτιος δὲν ἀνεφέρθη τὸ παράπαν εἰς ποιητάς, ὁ δὲ πάνξηρος Ἀρέθας ἦτο ἀδύνατον νὰ προσανατολισθῇ πρὸς αὐτούς, ἐσώθησαν μετὰ τὴν Μεγάλην Σιγὴν οὐ μόνον οἱ τραγικοὶ ἀλλὰ ὁ Ἀριστοφάνης αὐτὸς καὶ πολλοὶ θύραθεν συγγραφεῖς, ἄσχετοι πρὸς τὸ χριστιανικὸν δόγμα, οἱ ὁποῖοι ἀσφαλῶς διεσώθησαν μὲν κατὰ τὴν θεωρουμένην νεκρὰν περίοδον, μετεγράφησαν δὲ μετ' αὐτὴν εἰς τὴν μικρογράμματον!

4. Σήμερον ὅμως δυνάμεθα νὰ ὁμιλῶμεν περὶ συγγραφέως καὶ ποιητοῦ τῶν χρόνων τῆς Μεγάλης Σιγῆς, ὁ ὁποῖος ἂν δὲν ἔγραψε μὲ τὴν δύναμιν καὶ τὴν ποιητικὴν ἱκανότητα τῶν τριῶν συγγραφέων κανόνων τῶν ἐκ Παλαιστίνης, ὅμως ἐχειρίσθη ἄριστα καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὸν στίχον τοῦ ἐπιγράμματος. Οὗτος εἶναι ἀσφαλῶς ὁ ἅγιος Θεόδωρος ὁ Στουδίτης (759 - 826 †), γράψας ἐναντίον τῶν εἰκονομάχων πολλά, ἀσκητικά, ὁμιλίας καὶ πλεῖστα ὅσα θεολογικά. Ὁ Θεόδωρος οὗτος ὑπῆρξεν ἀναντιλέκτως καὶ ὑμνογράφος τῆς Ἐκκλησίας (τὸ ἔργον τοῦ ὁποίου μένει νὰ διαχωρισθῇ) καὶ ἐπιγραμματοποιὸς καὶ ἄλλων (ἀπολεσθέντων ἔργων) δόκιμος συγγραφεὺς καὶ ἐπιστολογράφος [1]. Ἡ παιδεία τοῦ Θεοδώρου φαίνεται

1. Προχείρως ὅρα τὸ περὶ αὐτοῦ ἄρθρον τοῦ καθηγητοῦ Π. Χρήστου, ΘΗΕ 6, 1965, στ. 210 - 216. Πρβλ. καὶ Ἀθανασίου Δ. Κομίνη, Τὸ Βυζαντινὸν ἱερὸν ἐπίγραμμα καὶ οἱ ἐπιγραμματοποιοί, ἐν Ἀθήναις 1966, σσ. 120 - 122 (ὅπου καὶ ἡ

φυσική, ἀφοῦ ἡ περιώνυμος Μονὴ τῶν Στουδίου δὲν ἠδύνατο νὰ μείνῃ ἄνευ σχολείου καὶ καλλιγραφικοῦ ἐργαστηρίου καὶ μαθήσεως κατὰ τὴν Μεγάλην Σιγήν, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἡ τυχοῦσα. Ἡ δ᾽ ἱκανότης του πρὸς δημιουργίαν νέων λέξεων ποιητικῶν καὶ συνθέτων δεικνύει καὶ τὴν κινητικότητα τὴν ὁποίαν εἶχεν εἰς τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν τὴν ὁποίαν ἐκ διδαχῆς κατεῖχε καὶ μετεχειρίζετο εὐχερέστατα. Ὡς ἤδη παρετηρήθη, ὁ Θεόδωρος εἰς τὰ ἐπιγράμματά του ἀναφέρει τοὺς Ἀχιλλέα καὶ Ἕκτορα. Εἰς τὴν μονήν του, ἐκτὸς τοῦ Ὁμήρου καὶ ἄλλων ποιητῶν, ἀνεγινώσκοντο ὁ Αἴσωπος [1] καὶ πεζοὶ Ἕλληνες συγγραφεῖς καὶ ἂν μὴ ὁ Ἀριστοτέλης, τοὐλάχιστον ἐδιδάσκετο ἡ Εἰσαγωγὴ τοῦ Πορφυρίου καὶ τὰ ὑπομνήματα εἰς τὸν Σταγιρίτην [2].

5. Τὸ θέμα τῆς ὑπάρξεως κωδίκων τῶν κυριωτέρων συγγραφέων, καὶ δὴ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς λεγομένης Μεγάλης Σιγῆς, δύναται νὰ ἀντιμετωπισθῇ καὶ ἐξ ἄλλης πλευρᾶς, δηλονότι τῆς τῶν πρακτικῶν τῶν κατὰ τὴν χρονικὴν ταύτην περίοδον συγκληθεισῶν Συνόδων, ὅπου οἱ ὑποστηρικταὶ τῶν εἰκόνων προσέφυγον εἰς τὰ αὐτούσια κείμενα [3] τῶν ὑπὲρ τῶν ἀπόψεών των συγγραφέων. Αὗται εἶναι ἡ Ἕκτη 680/681, καθ᾽ ἣν συνεζητήθη τὸ θέμα τῶν δύο θελήσεων καὶ ἐνεργειῶν τοῦ Χριστοῦ, καὶ δὴ ἡ Ἑβδόμη (27 Σεπτεμβρίου - 23 Ὀκτωβρίου 787) [4], τὰ πρακτικὰ τῆς ὁποίας περιέχουν 54 ἀποσπάσματα 32 Πατέρων καὶ 23 ἁγιολογικῶν κειμένων, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶναι Ἰωάννης Χρυσόστομος, Μέγας Ἀθανάσιος, Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, Μέγας Βασίλειος, Γρηγόριος Ναζιανζηνός, Γρηγόριος Νύσσης, Κύριλλος Ἱεροσολύμων, Γερμανὸς Α΄ Κωνσταντινουπόλεως καὶ οἱ ἱστορικοὶ Εὐάγριος, Σωκράτης, Εὐσέβιος Καισαρεύς [5]. Κατὰ τὴν Σύνοδον ταύτην «Κωνσταντῖνος ὁ ὁσιώτατος Κωνσταντίας τῆς

λοιπὴ βιβλιογραφία). Ὁ Κομίνης ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Κοσμᾶ, Ἀνδρέου Κρήτης, Γερμανοῦ Α΄ Κωνσταντινουπόλεως, Ταρασίου Κωνσταντινουπόλεως, Νικηφόρου Α΄ Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἄλλων τινῶν τῆς ἐν λόγῳ περιόδου ὡς ἐπιγραμματοποιῶν, αὐτόθι, σσ. 114 - 124. Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ ὁμολογητοῦ Θεοδώρου, ἡγουμένου τοῦ Στουδίου ἴαμβοι εἰς διαφόρους ὑποθέσεις ἐξεδόθησαν κριτικῶς καὶ μετ᾽ εἰσαγωγῆς ὑπὸ Paul Speck, Berlin 1968 (Supplementa Byzantina I).

1. Ἄγνωστον μῦθον τοῦ Αἰσώπου ἀναλύει ὁ Φώτιος ἐν ἐπιστολῇ του πρὸς Γεώργιον Νικομηδείας. Πρβλ. V. Grumel, Une Fable d'Ésope dans Photius. Les trois grappes, ἐν «Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves» XI, 1951, σσ. 129 - 132.

2. Irigoin, ἔνθ᾽ ἀνωτ., σ. 291.

3. Καὶ οὐχὶ τὰ Ἀνθολόγια τῶν κειμένων. Περὶ τοῦ ὅλου θέματος P. Van den Ven, La Patristique et l'Hagiographie au Concile de Nicée de 787, ἐν τῷ περ. «Byzantion» 25 - 27, 1955 - 1957, σσ. 325 - 362.

4. Αὐτόθι, σσ. 331 - 345.

5. Ἔνθ᾽ ἀνωτ., σσ. 345 - 359 : Liste de citations I. Textes Patristiques, (355 - 359) : II. Textes Hagiographiques.

Κύπρου ἐπίσκοπος εἶπε· κατὰ τὴν διαλαλιὰν Ταρασίου τοῦ ἁγιωτάτου καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, *ἀγέσθωσαν εἰς μέσον αἱ βίβλοι καὶ αἱ ῥήσεις τῶν μακαρίων πατέρων, καὶ διαρρήδην τῇ ἁγίᾳ ταύτῃ συνόδῳ ἀναγνωσθήτωσαν*» [1].

Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς εἰκονοκλαστικῆς Συνόδου τοῦ 815 [2] δύνανται νὰ συναχθοῦν πολύτιμα συμπεράσματα, ἐὰν μάλιστα τὸν Ὅρον τῆς ἐν λόγῳ παρασυναγωγῆς συνέγραψεν Ἰωάννης ὁ Γραμματικός [3], δι᾽ ὃν γνωρίζομεν ὅτι διὰ νὰ στηρίξῃ δι᾽ ἐπιχειρημάτων τὴν εἰκονοκλαστικὴν ἄποψιν συνήγαγε, βασιλικῇ διαταγῇ, πλῆθος χειρογράφων [4] (εἰκάζεται δ᾽ ὅτι οὐ μόνον θεολογικῶν ἀλλὰ καὶ τῆς θύραθεν παιδείας, ἅτινα κατόπιν εὗρεν ὁ Φώτιος ἐν τῇ τοῦ παλατίου ἢ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας βιβλιοθήκῃ), καὶ ὅτι θεωρεῖται ἀντιγράψας διασωθέντα κώδικα τοῦ Θουκυδίδου [5]. Ὁ Ἰωάννης οὗτος ἐγένετο, ὡς γνωστόν, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (837 - 843) [6] καὶ κατεδικάσθη διὰ τοῦ «Συνοδικοῦ» τῆς Ὀρθοδοξίας (843), ὑβρίζεται δὲ καὶ εἰς κανόνα συνταχθέντα ὑπὸ Θεοδώρου Στουδίτου ἢ τοῦ διαδόχου του πατριάρχου Μεθοδίου [7].

Ἡ παρένθεσις τῆς Μεγάλης Σιγῆς καὶ ἡ ἀναγέννησις τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν διὰ τοῦ Λέοντος Φιλοσόφου [8], τοῦ Φωτίου καὶ τῶν διδα-

1. Ἔνθ᾽ ἀνωτ., σ. 334, σημ. 2.

2. P. Alexander, The Iconoclastic Council of St. Sophia (815) and its Definition (Horos), DOP VII, 1953, σσ. 35 - 66.

3. Περὶ οὗ ὁ Μιχαὴλ ἐν τῷ Βίῳ Θεοδώρου Στουδίτου λέγει : «*ἐντριβὴς τῇ θύραθεν γεγονὼς*» PG 92, 172 B, καὶ «*ἅτε γραμματικῆς* ἐμπειρότατος ὢν ὑπὲρ τοὺς λοιπούς», αὐτόθι, 277.

4. Πρβλ. (Ψευδο)Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Ἐπιστολὴν πρὸς τὸν βασιλέα Θεόφιλον, ἐν Migne, PG 95, 372 A : «Προσκαλεῖται οὖν (Λέων ὁ Ἀρμένιος) τὸν προρρηθέντα ἀναγνώστην Ἰωάννην καὶ ἀνατίθεται αὐτῷ τὰ τῆς σκήψεως· ὁ δέ, ἑτοιμότατα φοβηθεὶς τὴν τοῦ βασιλέως κέλευσιν, ποιεῖν τὸ κελευσθὲν ἐπαγγέλλεται. Καὶ δή, βασιλικῇ χειρί, τὰς βίβλους *πάσας* τῶν μοναστηρίων περιαθροίσας καὶ ἀνερευνήσας τὰς τῶν εἰδώλων ἀπαγορεύσεις, ταύτας προσέρραψαν τῇ σεβασμίᾳ εἰκόνι τοῦ Χριστοῦ (δηλαδὴ ἀπέδωκαν)... Καὶ δὴ οὐκ ἀναπέπαυται ὁ ἐπισπουδαστὴς βασιλεύς, ἀλλὰ προσκαλεσάμενος τὸν ἁγιώτατον Νικηφόρον τὸν πατριάρχην, δείκνυσιν αὐτῷ *τὰ συλλεγέντα παρὰ τοῦ Ἰωάννου πιττάκια καὶ μυθικὰ λογίδρια*, ὡς μειρακίσκων ἀθύρματα. Ὁ δὲ... ὥσπερ ἱστὸν ἀράχνης ταῦτα διέλυσε». Πρβλ. καὶ Συγγραφὴν Χρονογράφου: Τὰ κατὰ Λέοντος υἱοῦ Βάρδα τοῦ Ἀρμενίου, Migne, PG 108, στ. 1025A καὶ 1028A (ὅπου :) «Καὶ λοιπὸν ἠγωνίζοντο κατὰ τῆς ἀληθείας, ἀρξάμενοι ἀπὸ τῆς Πεντηκοστῆς οἱ περὶ τὸν Ἰωάννην... *σωρεύειν τὰ βιβλία*... Ἐρωτώμενοι δὲ ἔλεγον ψευδόμενοι, ὅτι· Ὁ βασιλεὺς ἐπέτρεψεν ἡμῖν *ψηλαφῆσαι τὰ βιβλία*...».

5. B. Hemmerdinger, Essai sur l'histoire du texte de Thucydide, σ. 38. Πρβλ. Impellizzeri, SBN XVI - XVII, σ. 29.

6. Πρβλ. Σωτηρίας Παπαδοπούλου, Ἰωάννης Ζ΄..., ΘΗΕ ϛ΄, 1965 στ. 1233 - 1235.

7. Impellizzeri, ἔνθ᾽ ἀνωτ.

8. Ὅτι καὶ ὁ Λέων ἀνεζήτει κατὰ τὰς σπουδάς του χειρόγραφα, πρβλ. Συνεχιστὰς

σκάλων τοῦ κατὰ τὸ 863 ἀνασυσταθέντος ὑπὸ τοῦ Βάρδα Πανδιδακτηρίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁδηγεῖ εἰς τὴν σκέψιν ὅτι ἡ πρώτη αὐτὴ κίνησις ὤθησε πρὸς τὰς θετικὰς ἐπιστήμας (μαθηματικά, ἀστρονομίαν κλπ.) καὶ κατὰ δεύτερον λόγον εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ ὅτι ἦτο μία, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον προβολὴ τῆς τεχνολογίας εἰς βάρος τῆς παραδόσεως, ἡ ὁποία ἦτο θεολογικὴ (δογματικὴ) καὶ ἐξεδηλοῦτο διὰ τῆς ἀντιρρητικῆς θεολογίας, τῆς ὑμνογραφίας, τῆς ἁγιολογίας, αὐτῆς τῆς ἱστοριογραφίας, καὶ μάλιστα τῆς ῥητορικῆς. Ἡ ἐπιστολογραφία, ἡ ἰαμβογραφία παρέπαιον μεταξὺ τῶν δύο τάσεων ὡς ἀναγκαῖαι. Ἡ γνῶσις τοῦ Πλάτωνος ἔπληξε πρωτίστως τὴν φιλολογικὴν παραγωγήν, ἂν δὲ ἐπεζητήθη τὸ γνησιώτερον κείμενον, τοῦτο δὲν ἐγένετο διὰ λόγους φιλολογικοὺς ἀλλὰ διὰ νὰ εἰσέλθουν οἱ θετικοὶ μελετηταὶ εὐστοχώτερον εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ φιλοσόφου.

6. Πλὴν ὅμως τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου ἀξιόλογος ποιήτρια ζῇ ἐν Βυζαντίῳ καὶ γράφει λογιωτάτην γλῶσσαν, ἡ Κασία (Ἰκασία ἢ Κασιανή), ἧς ἡ γέννησις δὲν πρέπει νὰ ἀπέχῃ πολὺ τοῦ 800 [1]. Ἡ Κασία ἔγραψεν ὡς μελῳδὸς ἰδιόμελα καὶ κανόνας καὶ ἄλλα τινά, πέρα δὲ τούτων ἔγραψε καὶ θύραθεν γνωμικά, εἰς ἃ ἀνέμειξε καὶ γνώμας τῶν ἀρχαίων, οὓς ἐμελέτα [2], κατὰ νόημα (Δημοσθένης, Δημόκριτος, Εὐριπίδης, Πλάτων, Μένανδρος κλπ.) [3].

Μία συγγενὴς πρὸς τὴν ὑμνογραφίαν περιοχὴ ἡ ὁποία παρουσιάζει πολλοὺς ἐκπροσώπους εἶναι ἡ ἁγιολογία, ἤτοι ἡ συγγραφὴ βίων ἁγίων, ἐγκωμίων καὶ ἄλλων συναξαριακῶν κειμένων, ἅτινα μολονότι δὲν εἶναι γραμμένα εἰς ἀττικὴν διάλεκτον, προϋποθέτουν ἱκανὴν γλωσσικὴν παιδείαν. Οὕτως Ἀνδρέας ὁ Κρήτης ἔγραψεν «Ἐγκώμιον εἰς τοὺς ἁγίους καὶ καλλινίκους Δέκα μάρτυρας» τῆς Κρήτης [4], ἐνῷ ὁ Στουδίτης Θεοφάνης ὁ Γραπτὸς († 845) ἔγραψε κανόνα εἰς μνήμην τοῦ αὐτοῦ Ἀνδρέου

Θεοφάνους IV, 29 (Bonn, σ. 192): «... τῇ χέρσῳ ταύτης (τῆς Ἄνδρου) περινοστῶν καὶ *μοναστήρια καταλαμβάνων καὶ τὰς ἀποκειμένας βίβλους ἀνερευνῶν καὶ πορίζόμενος...»*. Ὅτι ὁ κανὼν τῆς Ὀρθοδοξίας (843, PG 99, 1768 - 80) δὲν ἐγράφη ὑπὸ Θεοδώρου Στουδίτου ἀλλ' ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Μεθοδίου J. Gouillard, Deux figures mal connues du second iconoclasme; «Byzantion» XXXI, 1961, σσ. 380 - 387.

1. Ἀρχιμ. Θεοδώρου Β. Τζεδάκη, Κασιανή, ἡ μεγάλη τῆς Ἐκκλησίας μελῳδός, Ἡράκλειον (Κρήτης) 1959, 8°, σσ. 104 (ὁ συγγραφεὺς ἐκδίδει καὶ ἅπαν τὸ γνωστὸν αὐτῷ ἔργον τῆς ποιητρίας ἐκ τῶν κωδίκων (σσ. 43 - 91). — Ilse Rochow, Studien zu der Person, den Werken und dem Nachleben der dichterin Kassia, Berlin 1967, 8°, σσ. IX + 295. Κριτικὴ μελέτη περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τῆς Κασίας.

2. Τζεδάκης, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 79 - 91. Αἱ γνῶμαι εἶχον προεκδοθῆ ὑπὸ τοῦ Krumbacher.

3. Αὐτόθι, σσ. 87 - 88 (codex Laur. gr. 87, 16).

4. Β. Λαούρδας, «Κρητικὰ Χρονικὰ» Γ', 1949, σσ. 101 - 117.

30 - 6 - 1971

Κρήτης [1]. Σημαντικὸν ὅμως κείμενον εἶναι ὁ Βίος Στεφάνου τοῦ νέου, γραφεὶς ὑπὸ διακόνου Στεφάνου τὸ 808, πηγὴ δὲ τῶν κατὰ τὴν εἰκονομαχίαν [2]. Μοναχὸς Σάβας, γράψας καὶ ἄλλους βίους, συνέθηκε μετὰ τὸ 843 τὸν βίον Πέτρου τοῦ ἐν τῇ Ἀτρώᾳ (773 - 837) [3].

Ἐάν τις ἤθελε καταγράψει πάντα τὰ συναξαριακὰ κείμενα τῶν χρόνων τούτων (650 - 850) θ' ἀπήρτιζε μακρὸν κατάλογον [4], ἀλλὰ θ' ἀπεδείκνυεν τὸ αὐταπόδεικτον ὅτι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἐγνώριζον καὶ τότε, ὡς καὶ πρότερον καὶ μετὰ ταῦτα, νὰ γράφουν τὴν ἑλληνικὴν τῆς ἁγιολογικῆς παραδόσεως. Πιθανὸν δὲ ἔγραφον αὐτὴν συντηρητικωτέραν ἢ πρὸ τοῦ 650 καὶ ὤθησαν πρὸς τὴν μεταφραστικὴν κίνησιν καὶ ἐνέργειαν τοῦ Συμεῶνος Μεταφραστοῦ.

7. Ἀσφαλῶς εὐρεῖα διάδοσις τῆς κλασσικῆς παιδεύσεως δὲν ὑπῆρξεν οὐδὲ τὸν ἔνατον αἰῶνα οὐδὲ κατὰ τοὺς ἀκολουθήσαντας ι' - ια', ὅτε Συμεὼν ὁ Μεταφραστὴς μετέγραφε τοὺς βίους τῶν ἁγίων ἢ ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς ἐπροχώρει πρὸς τὸν ἀληθῆ Πλάτωνα, ἀποβλέπων πλέον οὐχὶ πρὸς τὰς θετικὰς ἐπιστήμας ἀλλὰ πρὸς τὴν καθαρὰν φιλοσοφίαν, καὶ παραλλήλως μετὰ προσοχῆς διασῴζων τοὺς τύπους τοῦ δόγματος, τοὺς ὁποίους ὡς ἀνώτατος κρατικὸς λειτουργὸς ἔπρεπε νὰ τηρῇ! Ἡ ἀρχαιομάθεια ἦτο τι διὰ τοὺς ἐκλεκτοὺς καὶ τοὺς ὀλίγους, ἐνῷ εἰς τὰς ἡμέρας μας ἡ χυδαιοποίησίς της κατέρριψε τὴν στάθμην της. Ἀλλὰ τὸ πρόβλημα εἶναι ἄλλο: Ἠδύνατο αὐτὴ ἡ ἀρχαιομάθεια, ἡ ἀρχαιογνωσία ἐν γένει, κατερχομένη μάλιστα ἀπὸ τὴν ἑλληνιστικὴν περίοδον, ἡ προηγηθεῖσα τῆς καθαυτὸ Ἀναγεννήσεως (ἡ ὁποία ὑποφώσκει διὰ τοῦ Ἰωάννου Ἰταλοῦ [5]

---

1. Θεοχ. Δετοράκη, Οἱ ἅγιοι τῆς πρώτης βυζαντινῆς περιόδου τῆς Κρήτης..., Ἀθῆναι 1970, σσ. 172 - 173. Ὁ Ἀνδρέας ἐκοιμήθη τὴν 4 Ἰουλίου 740 καὶ προήρχετο ἐκ Παλαιστίνης.

2. Migne, PG 100, στ. 1069 - 1186.

3. La vie merveilleuse de Saint Pierre d'Atroa..., par V. Laurent, 1956. — La vita retractata et les miracles postumes de Saint Pierre d'Atroa..., par V. Laurent, 1958 (Subsidia Hagiographica Graeca, N°s 29, 31, Bruxelles).

4. Οἱ ἅγιοι τῶν αἰώνων η', θ' καὶ ι' βασικῶς ἐμελετήθησαν, ἀναλυθέντων τῶν βίων αὐτῶν καὶ παρατεθείσης τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας ὑπὸ τῆς Germaine Da Costa-Loulliet, εἰς τὰς ἑξῆς μελέτας: 1) Saints de Constantinople aux VIIIe, IXe et Xe siècles, περ. «Byzantion» XXIV, 1954, σσ. 179 - 263, 453 - 511 καὶ XXV - XXVII, 1955 - 1957, σσ. 783 - 852 (18 ἅγιοι). — 2) Saints de Sicile et d'Italie méridionale aux VIIIe, IXe et Xe siècles, αὐτόθι XXIX - XXX, 1959 - 1960, σσ. 89 - 173 (9 ἅγιοι) καὶ 3) Saints de Grèce aux VIIIe, IXe et Xe siècles, αὐτόθι XXXI, 1961, σσ. 309 - 369 (8 ἅγιοι). Ἡ μελέτη αὕτη δὲν ἀφορᾷ εἰδικῶς εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν ἁγιολογικῶν κειμένων.

5. Πρβλ. Ivan Dujčev, L'umanesimo di Giovanni Italo, ἐν «Studi Bizantini e Neoellenici» 5, 1939, σσ. 432 - 436 (= Medioevo Bizantino - Slavo I, 1965, σσ. 321 - 326 καὶ 558), ὅπου ἐν ἀρχῇ σπουδαῖαι σκέψεις περὶ συμφιλιώσεως Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστια-

καὶ προχωρεῖ διὰ τῶν ἀντιπαλαμιτῶν τοῦ ιδ' αἰῶνος, δηλονότι Βαρλαὰμ τοῦ Καλαβροῦ, Ἀκινδύνου καὶ τοῦ λογιωτάτου Δημητρίου Κυδώνη) νὰ ἐπηρεάσῃ τὴν δημιουργικὴν πνευματικὴν ἔκφρασιν τοῦ Βυζαντίου; Ἠδύνατο ν' ἀναγεννήσῃ τὸ ἔπος, νὰ κάμῃ νὰ ἐπανεμφανισθῇ τὸ θέατρον, ν' ἀνθήσῃ ὁ πρωτότυπος φιλόσοφος Λόγος, νὰ ἀνακαινισθῇ ἡ Ἱστοριογραφία νὰ ἀνανεωθῇ ἡ Ρητορική; Διότι τότε μόνον θὰ εἶχε λόγον ἡ τοιαύτη διαπίστωσις περὶ Σιγῆς καὶ περὶ Λαλιᾶς! Ἐπηρέασε κἂν τὴν σκωπτικὴν διάθεσιν τοῦ Θεοδώρου Προδρόμου, τοῦ σατιρίσαντος τὴν κοινωνικὴν ζωὴν τῶν χρόνων του;

Ἀλλά, φεῦ, αἱ κοινωνικαὶ συνθῆκαι δὲν μεταβάλλονται διὰ σχολικῶν μαθήσεων, οὐδ' ἡ Δυτικὴ Ἀναγέννησις εἶναι σχολικὴ ἀναγέννησις (προελθοῦσα ἄλλωστε ἀπὸ τὰς αὐλὰς καὶ τοὺς ἡγεμόνας). Οὐδ' ἦτο δυνατὸν ὑπὸ τὰς θεοκρατικὰς πολιτειακὰς συνθήκας τοῦ Βυζαντίου καὶ ὑπὸ τὴν σκληρότητα τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ δόγματος (τὸ ὁποῖον ἀκριβῶς τὸν ἕβδομον αἰῶνα ἔχει κατασταλάξει), νὰ φθάσωμεν εἰς τὸν πέμπτον π.Χ. αἰῶνα ἢ ἔστω καὶ αὐτὴν τὴν Ἑλληνιστικὴν ἐποχήν. Ὅταν ὑπάρξουν μεγάλα κατορθώματα, θὰ εὕρῃ ἡ Μακεδονικὴ δυναστεία τοὺς καταλλήλους ἱστοριογράφους. Ὅταν θελήσῃ ἡ Ἐκκλησία ν' ἀποσκορακίσῃ τοὺς γραώδεις μύθους τῶν συναξαρίων της, θὰ πράξῃ τοῦτο καὶ ἐπὶ ζημίᾳ τῆς γλώσσης των (δι' ἡμᾶς τοὺς ἐκ τῶν ὑστέρων περιέργους περὶ τοῦ παλαιοῦ δημώδους ἐνδύματος τῶν ἁγιολογικῶν κειμένων) Συμεὼν ὁ Μεταφραστής[1]. Ὅταν ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν Σλάβων καὶ ἡ καταστολὴ τῶν Ἀράβων δώσουν ἄνεσιν εἰς τὸ Βυζάντιον (καὶ ἐξαλείψουν τὸν φόβον τῆς διασπάσεως τῆς δογματικῆς ἑνότητος), θὰ φανῇ ὁ διαλεκτικὸς Μιχαὴλ Ψελλός. Ἐν τούτοις ὁ Φώτιος θὰ ἐγείρῃ δογματικὰ ζητήματα, διὰ νὰ διαφοροποιήσῃ τὴν Ἀνατολὴν ἀπὸ τὴν (πειρωμένην νὰ ἐπηρεάσῃ πολιτικῶς καὶ ἐκκλησιαστικῶς Βουλγαρίαν καὶ Μεσευρώπην) Δύσιν, ἥσσονος σημασίας, ὡς τὰ ἄζυμα, ὁ ραντισμός, αὐτὴ ἡ ἐκπόρευσις τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Τὴν ἀληθῆ διάστασιν ἔχει ἤδη προετοιμάσει ἡ Μυστικὴ Θεολογία τὸν ἕβδομον αἰῶνα (Διονύσιος - Μάξιμος) καὶ θὰ ἐπεξεργασθῇ βραδύτερον Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς (ὁ ἀντιταχθεὶς εἰς τοὺς Βαρλαὰμ καὶ Ἀκίνδυνον). Ὁ δογματικὸς ὁπλισμὸς τοῦ Φωτίου δὲν ἦτο τοιοῦτος ὥστε νὰ θέσῃ τοιαῦτα θέματα οἷον τὸ τῆς προϊούσης λογοκρατίας εἰς τὴν Δύσιν διὰ τῆς σχολαστικῆς Φιλοσοφίας, ἢ ταῦτα ἐτέθησαν διότι θὰ ἦσαν εὐκολώτερον νὰ ἀρθοῦν, ὡς ἤρθησαν, ἐκλιπουσῶν τῶν πολιτικῶν προϋποθέσεων δι' ἃς καὶ ἐτέθησαν; Πάντως οὔτε

νισμοῦ καὶ τοῦ σκοποῦ καὶ τρόπου μελέτης τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν.

1. Περὶ οὗ πρβλ. Ν. Β. Τωμαδάκην, Σύλλαβος βυζαντινῶν μελετῶν καὶ κειμένων, ἐν Ἀθήναις 1961, σσ. 198 - 222 (= ΕΕΒΣ ΚΓ', 1953, σσ. 113 - 138).

ἡ ρητορική, οὔτε ἡ ἐπιστολογραφία, οὔτε ἡ ποίησις τοῦ Φωτίου ἀνανεώνουν τὴν μεταφυσικήν, ἔστω καὶ ὑπὸ τὸ κάλυμμα τοῦ δόγματος. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο ὑπεστηρίχθη βάσει τῆς πρὸ τοῦ πατριάρχου πατερικῆς διδασκαλίας χωρὶς καμμίαν ἔξαρσιν ἀνάλογον τῆς προκληθείσης κατὰ τὴν εἰκονομαχίαν ἀντιρρητικῆς.

Ἀπεναντίας ὁ Ἀνδρέας Κρήτης ἐντάσσεται ὁριστικῶς εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ὀρθόδοξον Θεολογίαν, ὁ Δαμασκηνὸς[1] κωδικοποιεῖ συνθετικῶς τὴν Ὀρθόδοξον Ἀνατολικὴν Δογματικὴν (Πηγὴ Γνώσεως), ἐνῷ ὁ Κοσμᾶς μετὰ τῶν ἄλλων δύο ὑπερυψώνει τὸ εἶδος τῶν Κανόνων (ἐκκλησιαστικὴ ὑμνογραφία) εἰς τὸ μὴ περαιτέρω, ὁ δὲ Θεόδωρος Στουδίτης ἀντιδρᾷ διὰ πεζῶν συγγραφῶν. Ἡ κλασσικὴ παιδεία ἐπιδρᾷ περισσότερον εἰς τὸν Κοσμᾶν πρῶτον, εἰς τὸν Ἰωάννην δεύτερον (τὸν καὶ συγγραφέα τῶν ἰαμβικῶν κανόνων, ἡ γλῶσσα τῶν ὁποίων εἶναι ἀνάμεικτος ἐπικὴ καὶ ἡ τοῦ Ναζιανζηνοῦ). Καὶ ὁ Φώτιος γράφει ἰάμβους, καὶ δὴ ὑμνογραφικῶς, ἀλλὰ τόσον ἀπέχει καὶ ἀπὸ τὸν Κοσμᾶν τὸν Μαϊουμᾶ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς ἰαμβογράφους Δαμασκηνὸν καὶ Θεόδωρον. Οὐδεὶς γνώστης τῆς ποιήσεως καὶ ἄξιος ἐκτιμητὴς τῆς τέχνης θὰ παρέβαλλε τὸ ἔργον τοῦ Φωτίου πρὸς τὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ τοῦ Κοσμᾶ. Πολλῷ μᾶλλον πρὸς τὸ τοῦ γνώστου τῆς ἐμπαθοῦς ἀνθρωπίνης φύσεως Ἀνδρέου Κρήτης, ψυχῆς ὀδυνωμένης καὶ παλλομένης, διὰ τὴν ὁποίαν τὸ γραφεῖον καὶ οἱ κώδικες δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχουν τὴν σημασίαν τῆς γνώσεως τῆς ἀληθοῦς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ διαθέσεως.

8. Καὶ διὰ νὰ κατέλθωμεν εἰς τοὺς μετὰ τὸ 1204 χρόνους. Εἷς ἐκ τῶν σοφωτέρων ἑλληνιστῶν τοῦ ιγ' αἰῶνος εἶναι ὁ Θεόδωρος Β' Λάσκαρις[2], ὡς οὗτος φαίνεται καὶ ἄλλοθεν καὶ ἐκ τῶν ἐπιστολῶν του. Ἡ δὲ «Θεωνυμία» του δεικνύει αὐτὸν μελετήσαντα εἰς πλάτος καὶ τὴν θεολογίαν. Ἐὰν ὁ Θεόδωρος Β' δὲν ἔγραφε τὸν Παρακλητικὸν κανόνα, μὴ ἔχοντα σχέσιν πρὸς τὴν ἀρχαιογνωσίαν καὶ τὴν παιδείαν του, ἀλλὰ ὑπάρχοντα μαρτύριον τῶν ὀδυνῶν του καὶ τοῦ ψυχικοῦ του ταλανισμοῦ, δὲν θὰ εἰσήρχετο εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Γραμμάτων, εἰ μὴ ὡς ἐπιτηδευόμενος τὴν γλῶσσαν ἐπιστολογράφος. Ἕνα καὶ πλέον αἰῶνα μετὰ ταῦτα ὁ Δημήτριος Κυδώνης σώζεται διὰ τὰς πολιτικὰς καὶ διπλωματικάς του ἐνεργείας, ὡς ἐπιστολογράφος, καὶ ὡς τοποθετημένος ἐγγύτερον τοῦ Πλάτωνος, ἀκριβῶς διότι ὑπηρετοῦντο οἱ σκοποί του τῆς συνεννοήσεως μὲ τὴν Δύσιν. Ἀλλὰ λογοτέχνης δὲν εἶναι καὶ αἱ σοφαὶ καὶ συνεταὶ ἐπιστολαί του, ὁ ἀττικισμός του, κατέπνιξαν τὸν αὐθορμητισμὸν καὶ τὴν χάριν τῆς κινήσεως τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ λογοτέχνης, χωρὶς πλέον νὰ τὸν ἐμποδίζῃ τὸ δόγμα. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτήν, καὶ εἰς

1. Πιθανώτατα συγγραφεὺς τῆς μυθιστορίας «Τὰ κατὰ Βαρλαὰμ καὶ Ἰωάσαφ».

2. Περὶ οὗ πρβλ. Ν. Β. Τωμαδάκην, Σύλλαβος..., σσ. 468 - 475.

πλείστας ἄλλας, ὁ πολιτικός, ὁ φιλόσοφος, ὁ στοχαστὴς ἐπνίγη ἀπὸ τὴν ἀρχαιομάθειαν καὶ ἀπὸ τὴν ἐμβάθυνσιν εἰς τοὺς συγγραφεῖς, οὐδὲ δύναται νὰ αἰτιᾶται τὸ δόγμα (λαϊκὸς αὐτὸς ἔχων τὴν αὐτοκρατορικὴν προστασίαν).

Ποῦ κατέληξεν αὐτὴ ἡ προσέγγισις πρὸς τοὺς ἀρχαίους, αὐτὴ ἡ ἀναγέννησις τοῦ Πλάτωνος, δεικνύει τὸ παράδειγμα τοῦ Γεωργίου Πλήθωνος ἢ Γεμιστοῦ[1], ἀπαρνηθέντος τέλεον τὸ πάτριον δόγμα καὶ ὀνειρευθέντος μίαν εἰδωλολατρικὴν πολιτείαν, δι' ἣν συνέγραψε καὶ Νόμους καὶ λατρευτικοὺς ὕμνους, μαρτύρια μὲν τοῦ μετεωρισμοῦ του, ἀλλ' ὡς ζῶντα μνημεῖα λόγου ἀγνοήσαντα τὴν σφύζουσαν καὶ ἐνεργὸν ζωήν. Αἱ συγγραφαί του ἐνδιέφερον τοὺς κοινωνιολόγους ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ὡς οὐτοπία δυναμένη νὰ θρέψῃ τοὺς κοινωνικοὺς ὁραματισμοὺς τῆς τελευταίας ἑκατονταετίας. Ἀλλ' ἤδη ὁ Βησσαρίων, νοῦς πολιτικός, δηλονότι πρακτικός, ἀνεξαρτήτως τοῦ προσανατολισμοῦ του, ἐπαναφέρων τὴν ἀναγέννησιν εἰς τὰς θετικὰς ἐπιδιώξεις ἃς ἐξεδήλωσε κατὰ τὸν ἔνατον αἰῶνα, ὑπεδείκνυεν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον τὸν Παλαιολόγον ὅτι ἡ σωτηρία τῆς Πελοποννήσου καὶ τοῦ βασιλείου ὅλου ἐξηρτᾶτο οὐχὶ ἀπὸ τὸν ἀναδασμὸν τῆς γῆς ἀλλὰ ἀπὸ τὸν πολεμικὸν ἐξοπλισμὸν τοῦ κράτους, εἰς τὸν ὁποῖον θὰ ἦτο χρησιμωτάτη ἡ ἵδρυσις πολεμικῆς βιομηχανίας, εἰς τὰ ἔργα τῆς ὁποίας θὰ ἠδύναντο νὰ ἐκπαιδευθοῦν οἱ ἀναγκαῖοι ἐργάται ἐν Ἰταλίᾳ ![2]

9. Μένει νὰ ἴδωμεν τὸ θέμα τῆς μ ο ρ φ ῆ ς. Δὲν λέγω τὸ θέμα τοῦ ὕφους, διότι τοῦτο εἶναι ἐν πολλοῖς προσωπικὴ ὑπόθεσις καὶ ἐν ἐλαχίστοις μίμησις καὶ διάταξις κατὰ προϋπάρχοντα παραδείγματα καὶ κατὰ συντακτικοὺς νόμους. Οὐδὲ τὴν γλῶσσαν, διότι ὕφος προσωπικὸν ἐπιδέχεται πᾶσα γλῶσσα, ζῶσα τε καὶ παραδοσιακή. Ἐννοῶ τὰ λογοτεχνικὰ εἴδη, τὴν μετρικήν, τὴν ἱστοριογραφίαν καὶ τὴν ρητορικὴν ἐν γένει (ἑπομένως καὶ τὴν ἐπιστολογραφίαν).

Καὶ τὸ μὲν θέατρον καὶ ἡ λυρικὴ ποίησις, ὑπὸ μορφὴν ἐρωτικήν, ἀπεκλείσθησαν ἀπὸ τὸ Βυζάντιον ἐκτός που ἂν ἐπιγραμματοποιοὶ ἐμιμήθησαν τοὺς πρὸ αὐτῶν. Ἀλλ' εἰς τὴν ρητορικὴν (μολονότι αὕτη δὲν ἀπευθύνεται πλέον πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, ἀλλὰ τὴν τῶν πιστῶν), εἰς τὴν ἐπιστολογραφίαν, εἰς τὴν ἱστοριογραφίαν, εἰς τὸ ἐπίγραμμα, εἰς τοὺς ἰάμβους, εἰς τοὺς βίους, σταθερὰ προϋπόθεσις εἶναι ἡ γνῶσις τῆς ἀρχαίας φιλολογίας, διότι ἡ παράδοσις ἐπέβαλλεν ἑκάστοτε καὶ αὐτὴν τὴν

1. Περὶ οὗ πρβλ. Ν. Β. Τ ω μ α δ ά κ η ν, Συλλάβιον βυζαντινῶν μελετῶν καὶ κειμένων, ἐν Ἀθήναις 1964 - 1966, σσ. 151 - 161 (= ΘΗΕ 10, 1966, σσ. 436 - 441).

2. Βησσαρίων καρδινάλιος Δεσπότη τῷ Παλαιολόγῳ, ἐν Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ, ΠΠ Γ', 1926, σσ. 32 - 43, ἰδίᾳ σ. 43, 10 κέξ. (= L. M o h l e r, Kardinal Bessarion... III, 1942, σσ. 448 - 449).

γλωσσικὴν (ἀττικίζουσαν ἢ κλίνουσαν πρὸς τὴν Κοινὴν) καὶ μετρικὴν (προσῳδιακὴν καθαρῶς ἢ ἰαμβικὴν) μορφὴν τοῦ λόγου πεζοῦ τε καὶ ἐμμέτρου. Μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι μεταξὺ τῶν ε' - δ' αἰ. π.Χ. καὶ τῶν Βυζαντινῶν (ἔστω καὶ αὐτῶν τῶν ἐνδόξων αἰ. δ' καὶ ϛ' μ.Χ.) ἐμεσολάβει ἡ πρωτοχριστιανικὴ καὶ δὴ ἡ ἑλληνιστικὴ περίοδος, τὴν ὁποίαν οἱ Νεοέλληνες ἐλάχιστα μελετῶμεν καὶ κατέχομεν, οἱ δὲ τότε συγγραφεῖς καὶ ἐγγύτερον πρὸς αὐτοὺς εἶχον καὶ ἐγνώριζον καὶ ᾐσθάνοντο (καὶ διὰ λόγους ψυχολογικοὺς καὶ κοινωνικούς) καλύτερον ἡμῶν. Καὶ τῶν προτύπων τῶν Βυζαντινῶν ἡ ὕπαρξις συνετέλεσεν ὅσον τίποτε ἄλλο εἰς τὴν διάσωσιν τῶν κειμένων ἐκείνων. Τὸ πῶς εἰσήγετο ἡ διήγησις, πῶς ὡρίζετο ὁ χρόνος τῶν ἐποχῶν καὶ τῆς ἡμέρας, πῶς ἠγόρευον οἱ στρατηγοὶ π.χ. εἰς τὴν ἱστοριογραφίαν, παρέλαβον οἱ Βυζαντινοὶ ἀπὸ τοὺς μεταγενεστέρους Ἕλληνας ἱστορικούς, καὶ ἐκείνους ἀκολουθοῦντας τοὺς ἀρχαίους, ἑπομένως ἐμμέσως ἐκ τοῦ Θουκυδίδου, τοῦ Ξενοφῶντος τοῦ Πολυβίου, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἡροδότου[1]. Οὐδεμία ὅμως ἐξέλιξις παρετηρήθη ἀπὸ τοῦ ιδ' αἰ., ὅτε ἡ ἀρχαιογνωσία ἐπληθύνθη, ἐν σχέσει πρὸς τὴν μορφὴν π.χ. τῶν ἱστορικῶν κειμένων Προκοπίου τοῦ Καισαρέως τοῦ ἕκτου μ.Χ. αἰῶνος.

10. Διὰ νὰ καταλήγωμεν: ἡ παιδεία δὲν ἀναπληροῖ τὸ τάλαντον, οὐδὲ δημιουργεῖ πάντοτε τὰς κοινωνικὰς προϋποθέσεις ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται ἡ πνευματικὴ παραγωγή: γράμματα - τέχναι. Ὑπὸ δουλείαν ἔγραψαν ὁ Δάντης, οἱ ποιηταὶ τῶν δημοτικῶν μας ᾀσμάτων, οἱ μεγάλοι Ρῶσοι πεζογράφοι τοῦ ιθ' - κ' αἰ. Τὸ ἀκριτικὸν ἔπος ἐξεπήγασεν ἀπὸ τοὺς ἀγῶνας πρὸς τοὺς Ἄραβας, οἱ ὁποῖοι ἐδημιούργησαν τὸν τύπον τοῦ Ἀκρίτα, δὲν διεμορφώθη ὑπὸ τὴν τόσην ἀδιάκοπον ὁμηρογνωσίαν τῶν μέσων χρόνων. Χωρὶς ν' ἀρχαιολογῇ τὸ ἔπος τοῦτο δὲν παραλείπει ἀπὸ τοῦ νὰ θεολογῇ χριστιανικῶς ![2]

Ἀπεναντίας ἡ ξηρὰ ἀρχαιογνωσία ἐμάρανε τὰ φύτρα τῆς καλλιτεχνίας καὶ τῆς λογοτεχνίας, ὡς τυπικὸς ἀκαδημαϊσμὸς ἢ κλασσικισμὸς ἢ γραμματογνωσία. Ἡ ζωὴ εἶναι ἐκείνη ἡ ὁποία κάνει νὰ κυκλοφορῇ τὸ αἷμα τῶν λαῶν, νὰ τοὺς ὁδηγῇ νὰ λέγουν, νὰ ψάλλουν, νὰ ἱστοροῦν !

1. Πρβλ. Ν. Β. Τ ω μ α δ ά κ η, Οἱ βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἱστοριογραφικὴν παράδοσιν καὶ ἡ σημασία αὐτῶν, ΕΕΦΣΠΑ Ε', 1954 - 1955, σσ. 82 - 96 (= Σύλλαβος, σσ. 136 - 150). Ὁμοίως G y u l a M o r a v c s i k, Klassizismus in der byzantinischen Geschichtsschreibung, ἐν «Polychronion F. Dölger», 1966, σσ. 366 - 377, ὅπου καὶ ἡ λοιπὴ βιβλιογραφία.

2. Πρβλ. Βασίλειος Διγενῆς Ἀκρίτας..., τόμος πρῶτος (1941), νέα πλήρης ἔκδοσις ὑπὸ Π έ τ ρ ο υ Π. Κ α λ λ ο ν ά ρ ο υ (χει/φον Ἀθηνῶν = Ἄνδρου), στίχ. 4605 - 4776, ὅπου πλεῖσται ἀπηχήσεις ἐκ τῆς Γραφῆς καὶ τῆς Ὀρθοδόξου Ὑμνογραφίας, καὶ τὰ ἀντίστοιχα τμήματα τῶν ἄλλων μορφῶν τῆς παραδόσεως τοῦ ἔπους, ἐν τῷ Β' τόμῳ.

Οἱ Βυζαντινοὶ ἦσαν συντηρητικοί : Ἡ γλῶσσα των συνέχισε μίαν ἑλληνιστικὴν παράδοσιν, ὅπου ἀνέμειξαν πάμπολλα ἑτερόκλητα στοιχεῖα τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος καὶ τοῦ χριστιανικοῦ γίγνεσθαι. Τὰ εἴδη τῆς λογοτεχνίας ὅσα ἐξηκολούθησαν νὰ γράφουν διετήρησαν τὴν μορφὴν τῶν κλασσικῶν (ἱστορία π.χ.), ὅσα ἐδημιούργησαν ἢ ἀνενέωσαν ἐπηρεάσθησαν ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους (ἰαμβογραφία, ἐπιστολογραφία, ὑμνογραφία). Ἀλλ' ὁ Χριστιανισμὸς ἦτο δι' αὐτοὺς οὐσιωδέστερος πάσης φιλοσοφίας ἡ ὁποία ἀντετίθετο πρὸς αὐτὸν καὶ ἡ ὁποία ἔπρεπε νὰ ὑποχωρῇ εἰς τὸ δόγμα. Ἡ ἀρχαιογνωσία δὲν ἠδύνατο νὰ καταλύσῃ τὰς δημιουργουμένας ἑκάστοτε καὶ διαφόρους κατὰ αἰῶνας κοινωνικὰς συνθήκας, ἐκ τῶν ὁποίων ἐξηρτᾶτο ἡ ἔκφρασις τῆς ζωῆς. Ὑπεβοήθει τὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι τὸν ἰδικόν των, ἀντιδιαλεκτικὸν πάντως, καί, ὡς θὰ ἐκρίνομεν μὲ τὰ σημερινὰ κριτήρια, ἀνελεύθερον. Τὰ πλαίσια μέσα εἰς τὰ ὁποῖα ἠδύνατο νὰ κινηθῇ ἡ σκέψις, ἡ ὑποδομὴ τῆς ἐκφράσεως, καθωρίζοντο εἰς τρόπον ὥστε ἀπετέλουν τὰ συντηρητικὰ ἑδράσματα, τὸν κλοιόν, ἀπὸ τὸν ὁποῖον μέχρι τοῦ 1453 καὶ ἱκανὰ ἔτη μετὰ ταῦτα δὲν θὰ ἐξέλθῃ οὔτε ἡ Βυζαντινὴ οὔτε ἡ Μεταβυζαντινὴ πνευματικὴ παραγωγή.

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

Περὶ τῆς θύραθεν παιδείας ἐνίων συγγραφέων τῆς περιόδου τῆς λεγομένης «Μεγάλης Σιγῆς».

Μία ἄλλη πλευρὰ τοῦ θέματος εἶναι ἡ διαπίστωσις τῆς λογιότητος τῶν συγγραφέων τῶν χρονικῶς ἐμπιπτόντων εἰς τὴν θεωρουμένην σκοτεινὴν περίοδον, εἴτε ἐξ εἰδήσεων παραδοθεισῶν περὶ τῆς παιδείας αὐτῶν ἢ ἐκ χωρίων τῶν ἔργων των.

1) Περὶ τοῦ ἐπιγραμματοποιοῦ Ἰ γ ν α τ ί ο υ τοῦ διακόνου (τοὐλάχιστον μέχρι τοῦ 847), διδασκάλου τῆς γραμματικῆς καὶ ρητορικῆς, πιθανῶς δὲ καὶ ὑμνογράφου (ἂν οὗτος ἔγραψε τὸν κανόνα εἰς τοὺς ἐν Ἀβύδῳ ΜΒ' μάρτυρας καὶ εἰς τὸν πατριάρχην, οὗ ἡ ἀκροστιχίς : *Ἀρχιερῆα θεοῖο Ταράσιον ᾄσμασι μέλπω*, κ.ἄ.) [1] γνωρίζομεν ὅτι ὁ κατόπιν πατριάρχης Ταράσιος (784 - 806) πρωτοασηκρῆτις ἐπὶ Εἰρήνης, ἐδίδαξε τὴν ἀρχαίαν προσῳδίαν εἰς τὸν ἐν λόγῳ διάκονον, ὁ ὁποῖος πατριάρχης ἀπὸ τοῦ 780 ἐδίδασκεν ἐγκύ-

1. W a n d a W o l s k a - C o n u s, «De quibusdam Ignatiis», ἐν «Travaux et Mémoires» 4, 1970, σσ. 329 - 360. — Ἀ θ α ν α σ ί ο υ Δ. Κ ο μ ί ν η, Τὸ Βυζαντινὸν ἱερὸν ἐπίγραμμα καὶ οἱ ἐπιγραματοποιοί, ἐν Ἀθήναις 1966, σσ. 124 - 126.

κλια μαθήματα καὶ φιλοσοφίαν [1]. Εἰς τὰ ἐπιγράμματά του ὑπάρχουν ἀπηχήσεις τῶν τραγῳδιῶν τοῦ Σοφοκλέους καὶ τοῦ Εὐριπίδου, δεικνύουσαι ὅτι τὰ κείμενα ταῦτα δὲν ἦσαν ἄγνωστα εἰς τὴν παιδείαν τῶν ἀρχῶν τοῦ ἐνάτου αἰῶνος [2].

2) Περὶ τοῦ φωτιστοῦ τῶν Σλάβων Κ ω ν σ τ α ν τ ί ν ο υ τ ο ῦ φ ι λ ο σ ό φ ο υ τοῦ καὶ Κ υ ρ ί λ λ ο υ (827 - 869) γνωρίζομεν ὅτι εἰς ἡλικίαν 14 ἐτῶν (841) ἐν Θεσσαλονίκῃ διατρίβων ἐγνώριζεν ἀπὸ μνήμης τὰ συγγράμματα Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, ὥστε καὶ ὑπαινιγμὸν νὰ συναντῶμεν τῆς πρὸς Νικόβουλον ἐπιστολῆς τοῦ Ναζιανζηνοῦ (LII, Galais I, 68 - 69), ἀφορώσης εἰς τὸν ὁμηρικὸν Νέστορα [3], καὶ κατὰ τὸν (ἐκ τῆς παλαιοσλαβικῆς εἰς τὴν λατινικὴν μεταφρασθέντα βιογράφον του) ἐν Θεσσαλονίκῃ «sedebat in domo sua memoriae mandans libros sancti Gregorii Theologi» (Grivec, σ. 53), ἐν δὲ τῇ Κωνσταντινουπόλει «didicit Homerum... rhetoricam... et ceteras hellenicas artes» [4].

3) Εἰς Χρονικὸν 811, δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ Dujčev λέγονται : «Οὕτω Νικηφόρος ὁ βασιλεὺς ἐξ ἀβουλίας καὶ ἀλαζονείας ἑαυτόν τε καὶ πᾶσαν τὴν τῶν Ῥωμαίων ἰσχὺν ἀπώλεσεν, βασιλεύσας ἔτη η' καὶ μῆνας ἑπτά. Ἦν δὲ οὗτος ἀνὴρ... φρόνιμός τε πάνυ καὶ *ὀξὺς εἰς τὸ νοῆσαι*, μάλιστα εἰς τὰ τοῦ δημοσίου πράγματα, μικρολόγος καὶ φιλάργυρος καθ' ὑπερβολήν» [5]. Ἡ διατύπωσις ἐνθυμίζει τὴν τοῦ Προκοπίου τοῦ Καισαρέως, Ἀνέκδοτα (Haury, σ. 89,16-18), «ἦν γάρ, ὅπερ εἴρηται, διαφερόντως *ὀξὺς ἐπινοῆσαί* τε καὶ ταχὺς ἀποτελέσαι ἀνόσια ἔργα» [6], πάντως δὲ τὸν Ὅμηρον : «εἰ μὴ ἄρ' ὀξὺ νόησε Διὸς θυγάτηρ Ἀφροδίτη», Γ, 374 (πρβλ. Θουκυδ. 1,70 κ.ἀ.).

4) Ἰ ω σ ὴ φ ὁ Ὑ μ ν ο γ ρ ά φ ο ς (816 - 886) ἐλθών, μέσῳ Πατρῶν εἰς Θεσσαλονίκην ἐκ Σικελίας (831), φέρει τὰ ἑλληνικά του εἰς τὴν πόλιν

1. L o u i s B r é h i e r, La Civilisation Byzantine, Paris 1950, III, σ. 464.
2. R. B r o w n i n g, Ignace le diacre et la tragédie classique à Byzance, ἐν «Revue des Études Grecques» 81, 1968, σσ. 401 - 410.
3. F r. G r i v e c - F r. T o m š i ć, Constantinus et Methodius Thessalonicenses. Fontes. Zagreb 1960. — I v a n D u j č e v Costantino Filosofo - Cirillo Giovanni VII Grammatico, ἐν «Recueil des Travaux de l'Institut d'Études Byzantines» XII, Beograd 1970, σσ. 15 - 19.
4. I v a n D u j č e v, Note sulla «vita Constantini - Cyrilli», ἐν τῷ βιβλίῳ του : Medioevo Bizantino - Slavo II, Roma 1968, σσ. 91 - 111.
5. Αὐτόθι II, 438.
6. Καὶ μετὰ ταῦτα Κ ρ ι τ ό β ο υ λ ο ς ὁ Ἴ μ β ρ ι ο ς : *«Θνῄσκει δὲ καὶ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος αὐτὸς... μαχόμενος... ὀξὺς μὲν ξυνιδεῖν τὸ δέον παντὸς μᾶλλον, ὀξύτερος δὲ ἑλέσθαι, δεινὸς εἰπεῖν, δεινὸς δὲ νοῆσαι»* I, 72, 1 (Grecu, σ. 157).

τοῦ Ἁγίου Δημητρίου (καὶ πιθανώτατα τὰ λατινικά του), ἅτινα ἐκεῖ καὶ ἐπαυξάνει. Εἰς Θεσσαλονίκην γνωρίζεται μὲ τὸν περιοδεύσαντα τὴν Ἰταλίαν Γρηγόριον τὸν Δεκαπολίτην († 842)[1], εἶναι δὲ σύγχρονος τοῦ Κυρίλλου (καὶ τοῦ Μεθοδίου). Ἡ δημοσίευσις τοῦ ἔργου του φέρει εἰς φῶς λεξιλόγιον ἐξ οὗ ἀποδεικνύεται ἄμεσος γνῶσις τοῦ Ὁμήρου, τῶν Τραγικῶν καὶ ἄλλων Ἑλλήνων κλασσικῶν συγγραφέων.

Ἐκ τῆς ἀναγνώσεως ἐννέα κανόνων τοῦ Ἰωσὴφ τοῦ Ὑμνογράφου τῶν δημοσιευθέντων εἰς τὸν Α΄ τόμον τῶν Analecta Hymnica (Gonzato, Roma 1966), ἤτοι τῶν ὑπ' ἀριθ. VI, VII, XIII, XV, XVIII, XX, XXV, XXXIII, XXXVII, ἐσημείωσα τὰς κάτωθι λέξεις, χρησιμοποιηθείσας ὑπὸ τοῦ Ποιητοῦ, αἵτινες εἶναι ἢ ὅλως ἀθησαύριστοι (ἢ ὑπὸ ἐννοίας ἀθησαυρίστους), ἢ ἐν τοῖς λεξικοῖς φέρονται ὡς τὸ πρῶτον ἀπαντῶσαι εἰς μεταγενεστέρους τοῦ Ἰωσὴφ συγγραφεῖς, ἢ φιλοσοφικοὶ καὶ θεολογικοὶ ὅροι σπάνιοι ἢ εὑρίσκονται συνηθέστερον ὡς Ὁμηρικαί, ἐπικαί, ἀττικαί (παρὰ τραγικοῖς, ἰδίᾳ Αἰσχύλῳ) ἢ μεταγενέστεραι ἐν τῇ Ἀνθολογίᾳ, τοῖς Ἑβδομήκοντα καὶ ἄλλοις συγγραφεῦσι (Λουκιανῷ, Ὠριγένει, Γενεσίῳ κλπ.). Τὰς ἀθησαυρίστους ἢ ἀθησαυρίστου σημασίας ἢ τὸ πρῶτον συναντωμένας παρὰ Ἰωσὴφ ἐσήμανα δι' ἀστερίσκου :

Ἀβλεψία, ἡ· ἀγλαΐα, ἡ· ἀγνωσία, ἡ· ἀκατάπληκτος, ἐπίθ.· *ἀκλινής*, ἐπίθ.· *ἀκροθίνιον, τό· ἄλεκτος*, ἐπίθ.· *ἀνδρειοφρόνως*, ἐπίρρ.· *ἀντίδοσις, ἡ· ἀνύω*, ρ.· *ἀξίωμα (*ἀρχέτυπον), τό· ἀπερίτρεπτος*, ἐπίθ.· *ἀριστεῖαι, αἱ· ἀσινής*, ἐπίθ.· *ἀφύρτως*, ἐπίρρ.· *βύθιος*, ἐπίθ.· *γλωττοτομῶ*, ρ.· *διασπαράττω*, ρ.· **ἑκατοστεύω*, ρ.· *ἐκλανθάνομαι*, ρ.· *ἐναθλῶ*, ρ.· *ἐναπερείδω*, ρ.· *ἐξαιματόω*, ρ.· *ἐπανίημι*, ρ.· *ἐπίκηρος*, ἐπίθ.· **ἐπιτίμιος*, ἐπίθ.· *εὐανδρία, ἡ· εὐθυπορῶ*, ρ.· *εὐστήρικτος*, ἐπίθ.· *εὐτονία, ἡ· ἐφευρετής, ὁ· ἡμεροφανής*, ἐπίθ.· *θάλαμος, ὁ· θεοπειθής*, ἐπίθ.· *θεοσημεία, ἡ· ἱερεῖον, τό· *ἱερόνικος*, ἐπίθ.· *ἱκετηρία, ἡ· ἱλεῶ*, ρ.· *ἰχνηλατῶ*, ρ.· *καλλιέρημα, τό· καταράσσω*, ρ.· *καταικίζω*, ρ.· **καινοτομοῦμαι*, ρ.· *κλοιά, τά· κορύνη, ἡ· κρυμός, ὁ· *Κυριοτόκος, ἡ* (Παρθένος)· *Κυριώνυμος, ἡ* (Θεοτόκος)· *λιθώδης*, ἐπίθ.· *μύλαι, αἱ* (σιαγόνες)· *νεῶ*, ρ.· *ὁλολαμπής*, ἐπίθ.· *παρατιτρώσκω*, ρ.· *περάτωσις, ἡ· περιανθέομαι*, ρ.· *περιαυγάζω*, ρ.· *προαναφωνῶ*, ρ.· *προσαναιροῦμαι*, ρ.· *προσεπιφέρω*, ρ.· *πυκτεύω*, ρ.· *πυρίφλεκτος*, ἐπίθ.· *σπαραγμός, ὁ· στεφοδότης, ὁ· σύαγρος, ὁ· *συγκομιστής, ὁ· συνεπαγάλλομαι*, ρ.· *ὑπέρχομαι*, ρ.· **φιλοξενικός*, ἐπίθ.· *φλογμός, ὁ· φρυκτωρία, ἡ· φυγαδευτήριον, τό*, εἰς τὰς ὁποίας ἀσφαλῶς θὰ ἠδύναντο νὰ προστεθοῦν καί τινες ἄλλαι.

Διὰ τῆς μεθόδου τῆς λεξικογραφήσεως τοῦ ὅλου ἔργου τοῦ Ἰωσὴφ

1. Οὗ Λόγον ἱστορικὸν ὅρα ἐν Migne, PG 100, στ. 1201 - 1211 (μαρτύριον τοῦ Παχωμίου μοναχοῦ τοῦ Σαρακηνοῦ ὑπὸ τοῦ Ἀμερουμνῆ).

θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξακριβωθῇ ἡ εὐρύτης τῆς ἀρχαιομαθείας του[1], ὡς καὶ ἄλλων συγγραφέων τῆς α΄ καὶ β΄ εἰκονομαχίας[2].

5) Θεόδωρος ὁ Στουδίτης († 826) «*παιδείας τῆς θύραθεν* ἥπτετο, ὅς καὶ σπουδῇ χρώμενος ἐναμίλλῳ τῇ εὐφυΐᾳ, *γραμματικήν*, ἢ γλῶσσαν οἶδεν ἐξελληνίζειν καὶ ποιήμασι προσανέχειν, τάχιστα παραλαμβάνει. Ὧ οὐ τὸ μυθῶδες, ἀλλὰ τὸ ὠφέλιμον κατασχὼν τὸ περιττὸν διεῖδε (= παρέβλεψε) καὶ κατεφώρασεν. Εἶθ' ἑξῆς *ῥητορικὴν* μετιὼν οὐ κατὰ ῥήτορας δεῖν ᾤετο ἔχειν τὸ ἦθος... ἀλλ' ὅσα πρὸς τὸ χρήσιμον φέρει μόνον καὶ συνθήκην λόγου καὶ ἁρμονίαν ἀπολαβών, τὰ ἄλλα παρῆκε τοῖς ἄλλοις, οἷς καὶ ἡ ματαιότης τῶν λογισμῶν καὶ ἡ τῶν ῥημάτων κομψεία ἐπιτεχνάζεται» (Βίος Θ. Σ. ὑπὸ Μιχαήλου, PG 99, 117 C-D). Καὶ ὁ κατ' Ἰανουάριον 844 ὁμιλήσας εἰς τὴν ἀνακομιδὴν τῶν λειψάνων τοῦ Θεοδώρου εἶπε περὶ αὐτοῦ «παιδείαν ἐκ νέου (= νεότητος) τήν τε ἡμετέραν (= ἐκκλησιαστικὴν) *καὶ τὴν θύραθεν* καθ' ὅσον ἐχρῆν συναγηοχὼς» (AB 32, 1913, σ. 50,35-36, Van de Vorst).

Ἡ μονὴ τῶν Στουδίου ἐπὶ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, ἡγουμενεύσαντος πρὸ τοῦ 815, ἦτο κατὰ τὸν βίον τοῦ ἁγίου παιδευτήριον : «Καὶ ἦν ἀληθῶς ὁ εὐπρεπέστατος οὗτος χῶρος οἷά τις ποικίλος καὶ εὐθαλὴς παράδεισος, ἐκ παντὸς γένους φυτῶν λογικῶν ἐν ἑαυτῷ περιέχων, ἐν οἷς *πᾶν εἶδος ἐπιστήμης* ὥσπερ τις καρπὸς πέπειρος χρησίμως ἐθεωρεῖτο· μετὰ γὰρ τῆς εἰς ἄκρον κοινοβιακῆς εὐταξίας καὶ τῆς πρακτικῆς ὡς ἔνι φιλοσοφίας (= ἀσκήσεως), οὐδὲ τῶν *λογικῶν* (= θύραθεν παιδείας) ἀμέτοχοι καθεστήκεσαν τεχνῶν· ἀλλὰ καὶ *γραμματικῆς* παρ' αὐτοῖς ἐφιλοπονεῖτο

1. Τὴν γλῶσσαν τοῦ Κανόνος τῆς Ἀκαθίστου ἑορτῆς ἐξήτασα ἐν Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἡ Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία καὶ Ποίησις, Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν, τόμος δεύτερος 1965, σσ. 168 - 170.

Σημειῶ ἐνταῦθα ὅτι ἐκ τῶν ἐν τῷ κανόνι τούτῳ ἀπαντωμένων 56 ἐπιθέτων καὶ 6 ἐπιρρημάτων (προϋποθετόντων ἐπίθετα), ἤτοι : *ἁγνός, ἄδυτος, ἀειπάρθενος, ἀέριος, ἀΐδιος, ἀκατανόητος, ἀκένωτος, ἀκήρατος, ἄλαλος, ἀλατόμητος, ἀληθινός, ἀμάραντος, ἀμέτρητος, ἀμόλυντος, ἄμωμος, ἀνήροτος, ἀξιάκουστος, ἀπειρόγαμος, ἄρρητος, ἄφλεκτος, ἀχειροποίητος, ἄχραντος, βαρβαρικός, δίκαιος, ἔμψυχος, ἔνδροσος, ἐνυπόστατος, εὔλαλος, εὔοσμος, εὐρύχωρος, εὐσεβής, ζοφώδης, ἡδύπνοος, θεῖος, θεόνυμφος, θερμός, καλός, μέγας, μόνος, μυστικός, νοητός, ὁλόφωτος, πανάμωμος, πανθαύμαστος, πανευλόγητος, πανύμνητος, πέπειρος, πίων, πνευματικός, πολύτιμος, πυρίμορφος, πύρινος, ὑπέρθεος, ὑψηλότερος, φαεινός, φρικτὸς* καὶ *ἀκόπως, ἀληθῶς, ἀσπόρως, ἐμφανέστατα, πιστῶς, σαφῶς*, ἄλλα εἶναι ἀττικά, ἄλλα ἐκκλησιαστικά, τινὰ δὲ καὶ νέων σημασιῶν.

(Οἴκοθεν νοεῖται ὅτι δὲν ἐλημματογραφήθησαν οἱ *εἱρμοὶ* τῶν κανόνων, μὴ ἀνήκοντες εἰς τὸν Ἰωσήφ).

2. Ὡς ὁ πρωτοασηκρῆτις Λῆζιξ καὶ Θεόδωρος ὁ Κρίθινος, περὶ ὧν διέλαβεν ὁ Jean Gouillard, Deux figures mal connus du second iconoclasme..., «Byzantion» 31, 1961, σσ. 371 - 401.

κατόρθωσις, δι' ἧς ἥ τε πρὸς τὸ γράφειν ὀρθῶς ἐγγίνεται τοῖς πεπονηκόσιν εἴδησις, καὶ ἡ πρὸς τὴν ἀνάγνωσιν ἐντυποῦται αὐτοῖς ἠθικότης· καὶ *φιλοσοφίας δὲ τεχνολογία* καὶ δογμάτων πατερικῶν ἀποστήθισις, δι' ὧν πάσης αἱρέσεως φληνάφους ἀνατρέπειν εἶχον ἰσχνομυθίας (= ἠδύναντο ν' ἀνατρέπουν τὰ ἀσθενῆ ἐπιχειρήματα τῶν αἱρετικῶν!), συλλογισμοῖς ἀληθείας καὶ συμπεράσμασι χρώμενοι (τουτέστι τῇ Λογικῇ !)· ἐξ ὧν *σοφώτατοί τε καλλιγράφοι* (= ἐκδόται κειμένων) καὶ ἱεροψάλται (= μουσικοί), κονδακάριοί τε (= ποιηταὶ ὕμνων) καὶ *ᾀσματογράφοι* (= ὑμνογράφοι), ποιηταί τε καὶ ἀναγνῶσται πρώτιστοι (= ἑρμηνευταὶ τῶν κειμένων), μελισταί τε (= συνθέται πρωτοτύπου ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς) καὶ ἀοιδοπόλοι (= συγγραφεῖς ᾠδῶν, δηλ. κανόνων !) ἐν Χριστῷ ἐξεφάνθησαν» [1].

Ἐκ τοῦ σημαντικωτάτου τούτου χωρίου φαίνεται ὅτι οὐ μόνον ἐδιδάσκοντο τὰ γράμματα ἐν τῇ τῶν Στουδίου μονῇ, ἀλλὰ καὶ ἐξήρχοντο ἐξ αὐτῆς φιλόλογοι, ὑμνογράφοι καὶ μουσικοί [2].

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

1. Περαιτέρω τὸ χωρίον διδάσκει: «ὁμοίως δὲ καὶ τῶν βαναύσων τεχνῶν ἐπιτηδεύσεις... καὶ οἱ διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου τὰ λειτουργικὰ κατασκευάζοντες σκεύη...».

2. Βίος Θεοδώρου Στουδίτου (ὑπὸ Μιχαήλ, μετὰ τὸ 850) PG 99, 273 B-C.

ΚΥΠΡΟΚΡΗΤΙΚΑ *

Α'. ΙΣΤΟΡΙΚΑ

Ι. Βυζάντιον.

1. Ἡ Κρήτη, ἡ Κύπρος καὶ ἡ Σικελία ἔχουν ἱστορίαν περίπου ἀνάλογον κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας τῆς πρώτης χιλιετηρίδος, λόγῳ τοῦ ὅτι ἀντιμετώπισαν τοὺς Ἄραβας κατακτητάς, ἐδούλευσαν ὑπ' αὐτοὺς ἐπὶ αἰῶνας καί, ἐλευθερωθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Βυζαντίου, ἐπανῆλθον εἰς τοὺς κόλπους τῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ Κύπρος διετέλεσεν ὑπὸ τοὺς Ἄραβας μεταξὺ τῶν ἐτῶν 647/8 καὶ 965 μ.Χ. [1], ἡ Κρήτη ἀπὸ τοῦ 827 μέχρι τοῦ 961. Ἡ κατοχὴ τῆς πρώτης διεκόπη ἐπανειλημμένως, ἐνῷ αἱ ἀπόπειραι ἀπελευθερώσεως τῆς Κρήτης ἀπέτυχον. Ἀμφοτέρας τὰς νήσους ἠλευθέρωσεν ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς, τὴν Κρήτην αὐτοπροσώπως πρὶν ἀνέλθῃ εἰς τὸν θρόνον. Φυσικὸν εἶναι καὶ τὰ μέσα τῆς ἀνορθώσεως πολιτικῆς, ἐκκλησιαστικῆς καὶ τῆς στρατιωτικῆς περιφρουρήσεως νὰ εἶναι ἀνάλογα.

Ἀφοῦ τὸ 827 ἡ Κρήτη ὑπετάγη εἰς τοὺς ἐξ Ἱσπανίας Ἄραβας, ἀποβλέποντας εἰς τὴν ὑποταγὴν τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου, ὁ Βασίλειος Α' ἐξέλεξεν ὡς στήριγμα τοῦ κατὰ τῶν Ἀράβων πειρατῶν πολέμου του τὴν Κύπρον, ἣν κατέστησε θέμα ὑπὸ στρατηγὸν Ἀλέξιον τὸν Ἀρμένιον. Ἀλλὰ τὸ νέον καθεστὼς διήρκεσε μόνον ἑπτὰ ἔτη (875/876 - 881/882), *«πάλιν δὲ ἀφῃρέθη ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν καὶ ταύτην φορολογοῦσιν ὥσπερ καὶ πρότερον»* [2].

* Ἀνακοίνωσις εἰς τὸ Α' Διεθνὲς Κυπρολογικὸν Συνέδριον ἐν Λευκωσίᾳ (Ἀπρίλιος 1969). Μετὰ τὴν ἀνακοίνωσιν καὶ ἐν ἀπουσίᾳ μου, ἀπροειδοποιήτως, εἰς ἄλλην συνεδρίαν, αἴθουσαν καὶ ἡμέραν, ὁ παριστάμενος κατ' αὐτὴν ὡς σύνεδρος καθηγητὴς P. Lemerle (μὴ ἀντειπὼν κατὰ τὴν ἀνακοίνωσιν καὶ τὴν ἀκολουθήσασαν συζήτησιν) ἠθέλησε ν' ἀνατρέψῃ τὰς περὶ ἐν Κύπρῳ Ἀραβοκρατίας θέσεις μου. Ἐλπίζω ὅτι μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῆς παρούσης δὲν θὰ ἐπιμείνῃ πλέον.

1. Ἡ κατοχὴ αὕτη δὲν ὑπῆρξε συνεχής. Τὰς σχετικὰς εἰδήσεις περὶ τῆς ἐναλλαγῆς τῆς κατοχῆς τῆς νήσου μεταξὺ Βυζαντινῶν καὶ Ἀράβων βλέπε ἐν Constantino Porfirogenito de Thematibus, introduzione... a cura di A. P e r t u s i, Studi e Testi, Nº 160, Città del Vaticano 1952, σσ. 26 - 27, καὶ τὴν ἐν σ. 27 σημ. 6, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

2. Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Περὶ θεμάτων ΙΕ' (Pertusi).

Ὁ Canard ἀποδίδει τὴν μετὰ 7ετίαν ἀπώλειαν τῆς Κύπρου εἰς τὸ ὅτι ἀπεσύρθησαν ἐκεῖθεν αἱ στρατιωτικαὶ δυνάμεις τῶν Βυζαντινῶν διὰ νὰ μεταφερθοῦν εἰς Σικελίαν, ὅπου αἱ Συράκουσαι ἔπεσαν τὸ 878. Τὸ ἴδιον ἔτος γράφει ὁ ἱερὸς Φώτιος πρὸς τὸν ἐν Κύπρῳ τυραννοῦντα τοὺς κατοίκους Σταυράκιον [1]. Εἰς τὴν περίοδον αὐτὴν πρέπει νὰ ἐμπίπτῃ καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου Ἐπιφάνιος, γνωστὸς ἐκ μολυβδίνης βούλλας [2], ἐκ τῆς παρασχεθείσης πρὸς τὸν πατριάρχην Ἰγνάτιον ὑποστηρίξεως ἔναντι τοῦ Φωτίου καὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν [3]. Ὅτι ὑπῆρχεν εἰς Κωνσταντίαν Κύπριος ὀρθόδοξος ἀρχιεπίσκοπος ἄγει μακρὰν ἀπὸ τὴν πιθανότητα νὰ κατείχετο ἡ νῆσος ὑπὸ τῶν Ἀράβων.

Τὰ προβλήματα τῆς διασώσεως τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, τῆς γλώσσης, τῆς ὀρθοδοξίας εἰς τὰς δύο νήσους κατὰ τὴν Ἀραβοκρατίαν δὲν εἶναι ὅμοια, ἀλλ' εἶναι ἀνάλογα. Ἔχω ἤδη ἐξετάσει τὰ τῆς Κρήτης, καταλήξας ὅτι ἐθνολογικῶς ὁ πληθυσμὸς κατὰ βάσιν ἔμεινεν ἀναλλοίωτος, χάρις εἰς τὴν συντηρητικότητα τοῦ ἀγροτικοῦ στοιχείου [4].

2. Μέγα θέμα ἐδημιούργησεν ἡ γνωστὴ ἐπιστολὴ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Νικολάου Α' τοῦ Μυστικοῦ [5] «πρὸς τὸν ἀμηρᾶν τῆς Κρήτης» [6]. Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους συνεζητήθη τὸ θέμα πρὸς ποῖον ἀπηυθύνθη ἡ ἐπιστολή, κατέληξαν δὲ εἰς τὸ ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ «πρὸς τὸν ἀμηρᾶν τῆς Κρήτης» ἐτέθη ὑπὸ ἀντιγραφέως, ἐνῶ πρόκειται περὶ τοῦ χαλίφου al Muqtadir (908 - 932), πρὸς ὃν γράφει ὁ πατριάρχης Νικόλαος. Πάντως ἡ ἐπιστολὴ ἀναφέρεται εἰς τὰ ζητήματα τῆς Κύπρου, ἐγράφη δὲ λήγοντος τοῦ 913 ἢ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 914, ὅτε ὁ Νικόλαος Μυστικὸς ἤσκει καθήκοντα ἀντιβασιλέως, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀποστάτου Δαμιανοῦ (913) [1'].

1. Ἰω. Βαλέττα, Φωτίου... ἐπιστολαί, ἐν Λονδίνῳ 1864, σ. 257, ἀρ. 213. A. A. Vasiliev, Byzance et les Arabes II, Ière partie, La dynastie Macédonienne (867 - 959); édition française préparée par M. Canard, Bruxelles 1968, σσ. 52 - 65. Ἀλλ' εἶναι θέμα πότε ἀκριβῶς ἐγράφη ἡ ἐπιστολὴ αὕτη (αὐτόθι, σσ. 399 - 411).
2. Πρβλ. Antony Bryer, A Seal of Epiphanios, Archbishop of Cyprus, Κυπριακαὶ Σπουδαὶ ΛΔ', 1970, σσ. 19 - 24. Ὁ πατὴρ V. Laurent γνωματεύει ὅτι ἡ σφραγὶς εἶναι τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ θ' αἰ.
3. Αὐτόθι, σσ. 20 - 21, ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. (Mansi, SCAC XVI, στ. 307 - 308, ἐπιστολὴ αὐτοῦ ὑπὲρ τοῦ πατριάρχου Ἰγνατίου).
4. Ν. Β. Τωμαδάκη, Προβλήματα τῆς ἐν Κρήτῃ Ἀραβοκρατίας, ΕΕΒΣ Λ', 1960 - 1961, σσ. 1 - 38.
5. Περὶ τοῦ πατριάρχου βλέπε τὴν διατριβὴν τοῦ Ἰωάννου Χρ. Κωνσταντινίδου, Νικόλαος Α', ὁ Μυστικὸς (ca. 852 - 925 μ. Χ.) πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (901 - 907, 912 - 925), ἐν Ἀθήναις 1967, 8°, σσ. 221 (+ 3), ὅπου καὶ ἡ βιβλιογραφία περὶ τῶν ἔργων τοῦ ἀνδρός.
6. Migne, PG CXI, 27 - 40, ἐδημοσιεύθη καὶ ὑπὸ Ἰω. Σακκελίωνος, ΔΙΕΕ Γ', 1888, σσ. 108 - 116, ἐν σσ. 110 - 116. Βλέπε αὐτὴν ἐν Ἐπιμέτρῳ, περαιτέρω σσ. 42 - 46.

Ὀφείλω νὰ ἐπανέλθω εἰς τὸ κείμενον, διὰ νὰ ἐξαγάγωμεν ἐξ αὐτοῦ ὀρθότερα συμπεράσματα [2']: «*Ἡ τῶν Κυπρίων νῆσος, ὦ μεγαλοδοξότατε τῶν Σαρακηνῶν ἀρχηγέ, ἀφ' οὗ χρόνου σπονδῶν εἰρηνικῶν πρὸς αὐτοὺς γεγενημένων, ὑπόφοροι τῆς ὑμῶν κατέστησαν ἐξουσίας καὶ μέχρι τοῦ παρόντος ἐν τῇ τῶν συνθηκῶν ἀσφαλείᾳ διέζησαν, οὐδενὸς τῶν προπατόρων ὑμῶν, ὅσοι τὸ Σαρακηνῶν ἔθνος ἔλαχον διέπειν οὔτε λύσαντος τὰς σπονδὰς οὔτε κακοῦ τινος εἰς πεῖραν αὐτοὺς καταστήσαντος, ἀλλὰ οἱ τῆς ἀρχῆς κληρονόμοι καλῶς καὶ δικαίως φρονοῦντες, τὰ ἀπ' ἀρχῆς ἀρέσαντα τοῖς πατράσιν αὐτῶν καὶ βεβαίως διησφαλισμένα ἐγγράφῳ ἐτίμησάν τε καὶ διεσώσαντο μηδέν τι καινοτομήσαντες μηδὲ φρονήσαντες ἕτερον, οὐδ' ὅτι πράξαντες παρὰ τὴν τῶν προγόνων προαίρεσιν*» (στ. 44 - 53).

Τὸ τμῆμα τοῦτο τῆς ἐπιστολῆς, δι' ἧς ὁ πατριάρχης ὑποστηρίζει τὴν πιστὴν ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν τήρησιν τῶν συνθηκῶν τοῦ 648, ἐστήριξε τὴν θεωρίαν ὅτι ἡ Κύπρος ἔμεινε καθ' ὅλην της τὴν Ἀραβοκρατίαν οὐδετέρα ἔναντι Βυζαντινῶν καὶ Ἀράβων, ἣν καὶ ὁ Vasiliev ἐδέχθη ἐν τῇ ρωσικῇ ἐκδόσει τοῦ προμνημονευθέντος βιβλίου του [3']. Ἀλλ' ἡ ἐπιστολὴ συνεχίζει : «*Νῦν δὲ τί ἐροῦμεν; ...καὶ νῆσος μικροῦ ἔτη τριακόσια ἐξ οὗ ὑπόφορος οὖσα ὑμῖν ἐγεγόνει καὶ κατὰ μηδὲν ὀφθεῖσα τῆς ὑπηκόου τάξεως μεταβαλλομένη μηδὲ καινοτομήσασα πρὸς τοὺς φόρους, μηδὲ περὶ τὴν ἄλλην δουλείαν, ὅσην Σαρακηνοῖς δουλεύειν ἐχρῆν... ἐξηρήμωται καὶ ἀπόλωλεν καὶ οἱ ταύτης οἰκήτορες τὸ μὲν μαχαίρας ἔργον, οἱ δὲ ἀνάστατοι* (ἐκ τῆς πατρικῆς γῆς!) *γεγόνασιν... οὐδ' οὕτως ἐχρῆν ὅπλοις ἐπιέναι, οὐδ' αὐτίκα πρὸς αἵματα χωρεῖν καὶ σφαγὰς*» (στ. 54, 66 - 79).

Ἐκ τοῦ τμήματος τούτου συνάγεται α') ὅτι ἡ δουλεία τῶν Κυπρίων πρὸς τοὺς Σαρακηνοὺς δὲν συνίστατο μόνον εἰς τοὺς φόρους, β') ὅτι ἐπενέβησαν στρατιωτικῶς, ἔσφαξαν, ἠρήμωσαν, συνέλαβον αἰχμαλώτους οὓς καὶ μετέφεραν ἐκτὸς τῆς Κύπρου. Τὰ γεγονότα ταῦτα συνέβησαν κατὰ τὴν ἀπόβασιν τοῦ Ἡμερίου εἰς Κύπρον, τὴν κατ' αὐτὴν κακοποίησιν Σαρακηνῶν, τὰ ἐπακολουθήσαντα ἀντίποινα ὑπὸ τοῦ ἐξωμότου Δαμιανοῦ, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι, ἄνευ ἀντιδράσεως τῶν Κυπρίων, ἀπήχθησαν Σαρακηνοὶ ἐκ τῶν βιούντων ἐν Κύπρῳ ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ στρατηγοῦ. Πάντα ταῦτα ἐγέ-

1'. Πρβλ. Vasiliev - Canard, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 358 - 359 καὶ 400. Appendice : Deux lettres de Nicolas Mystique, ἐν σσ. 399 - 411. Ἡ ἀφορῶσα εἰς τὴν Κύπρον ἐπιστολὴ μεταφράζεται ἐν σσ. 403 - 409.
2'. «Elle a trait à une demande de libération des Chypriotes emmenés en captivité par Damien (Damjāna)», Vasiliev - Canard, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 400.
3'. Βλέπε αὐτὴν ἐπαναλαμβανομένην ἐν τῷ κειμένῳ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 60 τῆς γαλλικῆς μεταφράσεως.

νοντο ἐπιχειρουμένης ἐκστρατείας τῶν Βυζαντινῶν κατὰ τῆς Κρήτης (910) καί, λόγῳ αὐτῆς κατὰ τῆς Κύπρου καὶ τῆς Συρίας, παρέσχον δὲ τὴν δικαιολογίαν εἰς τοὺς Σαρακηνοὺς νὰ κακοποιήσουν τοὺς συνεργασθέντας εἰς τὸ ἐγχείρημα ἢ μὴ ἀντιδράσαντας Ἕλληνας τῆς Κύπρου. Τοῦτο δεικνύει διὰ μίαν φορὰν ἀκόμη ὅτι κατεχομένης μιᾶς τῶν δύο μεγαλονήσων ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἡ κυριαρχία τῆς ἑτέρας ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ἦτο ἐπισφαλής. Ὁμοίως ὅτι ἐπιχειρήσεις εἰς τὴν Συρίαν ἦσαν ἀπαραίτητοι διὰ ν᾽ ἀσφαλισθοῦν τὰ πλευρὰ τῆς Κύπρου.

Ὁ πατριάρχης ἐπιθυμῶν νὰ ἐπανέλθῃ τὸ status quo ante καὶ ν᾽ ἀπελευθερωθοῦν οἱ αἰχμαλωτισθέντες, ἐπιφέρει εἰς τὰ ἀνωτέρω τὴν γνωστὴν ἐπιχειρηματολογίαν, τῆς ὁποίας τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν δὲν πρέπει νὰ λαμβάνωμεν κατὰ λέξιν : *«Ὅτι Κύπριοι μεθόριοι τῆς τε ῥωμαϊκῆς καὶ τῆς τῶν Σαρακηνῶν ἐξουσίας καὶ οὔτε ὑμῖν ἀνταίρουσι χεῖρας οὔτε Ῥωμαίοις, ἀλλ᾽ ἐπίσης ἀνατέθεινται πρὸς δουλείαν τήν τε ὑμετέραν καὶ ἡμετέραν, μᾶλλον δὲ τὸ πλέον τῇ ὑμετέρᾳ δουλεύοντες. Ὡς οὖν ἄδικον καὶ ἀπάνθρωπον πολεμεῖν Κυπρίοις, διότι κατὰ τῆς ὑμετέρας ἐξεστράτευσε χώρας Ἡμέριος, οὕτω παράνομον καὶ πάσης ἄξιον κατηγορίας πολεμεῖν Κυπρίοις, διότι κατὰ τὴν νῆσον τινὰς τῶν Σαρακηνῶν συνέβη ταῖς ἡμετέραις χερσὶ περιπεπτωκέναι»* (στ. 137-144). Ζητεῖ δὲ ἀπὸ τὸν ἐμίρην *«ἀποκαταστῆσαι τὰ ἐξ ἀρχῆς παρὰ τῶν πατέρων ὑμῶν αὐτῶν παρεσχημένα δίκαια, καὶ τὸ ἀβλαβὲς καὶ ἀνεπηρέαστον καὶ καταλιπεῖν αὐτοὺς ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου σχήματος τῆς εἰρήνης, παρέχοντας ὅσα νενόμισται ὑποτελεῖν καὶ ὑπουργοῦντας τὴν ἄνωθεν καὶ μέχρι τοῦ νῦν ὑπουργίαν Σαρακηνοῖς, πάσης βαρύτητος καὶ βίας ἐλευθέρους διατελοῦντας, τῆς χθὲς καὶ πρώην ἐπιτεθειμένης αὐτοῖς ὑπὸ τῆς τοῦ Δαμιανοῦ σκαιότητος καὶ ἀπανθρωπίας»* (στ. 162-167). Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ὁ ἐξωμότης Δαμιανὸς ἔδειξε διὰ λογαριασμὸν τῶν Ἀράβων τὴν ὠμότητα εἰς ἣν ἀναφέρεται ὁ Νικόλαος Μυστικὸς πρὸς τοὺς Κυπρίους. Ὁ πατριάρχης δὲν ἀρνεῖται τὸ ἔγκλημα : *«Σαρακηνοὺς γὰρ ἐν τῇ νήσῳ λαβὼν Ἡμέριος διεχρήσατο»* (στ. 111), ἀλλ᾽ ἰσχυρίζεται ὅτι οἱ Κύπριοι δὲν ἦσαν ἱκανοὶ *«ἀντεπιέναι πρὸς τὸν Ἡμέριον καὶ Σαρακηνοὺς ἐξαρπάζειν τῆς ἐκείνου χειρός»!* (στ. 127-128).

3. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἀσχέτως πρὸς τὰς σχέσεις Κύπρου - Κρήτης, ἐδημιούργησε πληθώραν θεμάτων. Κατ᾽ ἐμὲ δὲν ὑπάρχει οἱαδήποτε ἀλήθεια εἰς τὴν συνεχῆ καὶ ἀδιατάρακτον ἀπὸ τοῦ 648-903 οὐδετερότητα τῶν Κυπρίων, καὶ πολὺ περισσότερον εἰς τὴν μετὰ ταῦτα καὶ μέχρι τοῦ 965, ὅτε ἠλευθερώθη ὁριστικώτερον ἡ μεγαλόνησος. Εἶναι τόσαι αἱ ἐπεμβάσεις εἰς αὐτὴν τῶν Βυζαντινῶν, ὥστε ὅσα λέγει ὁ Νικόλαος Μυστικὸς νὰ εἶναι σχῆμα λόγου ἢ ἐπιχείρημα τῆς στιγμῆς, ὅπερ τὸν συμφέρει νὰ ἐπικαλεσθῇ. Ὅτι

δὲ καὶ *«εἰς θέματος τάξιν κατέστησε»* [1], προσκαίρως ἔστω, κατὰ τὸν ἔνατον αἰῶνα, δεικνύει διακοπὴν τῶν συνθηκῶν [2]. Εἰς τὰς ἀραβικὰς πηγάς, αἱ ὁποῖαι —ὡς καὶ διὰ τὴν Κρήτην— εἶναι πολλάκις ἀόριστοι καὶ ὀλίγης ἀξιοπιστίας ἄξιαι, δὲν πρέπει νὰ δίδωμεν σημασίαν μεγαλυτέραν ἐκείνης ἣν ἔχουν, δηλαδὴ πρέπει νὰ ἔρχωνται δεύτεραι, μετὰ τὰς ἑλληνικὰς τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων. Παρὰ ταῦτα σημειῶ ἐδῶ ὅτι κατὰ τὸν Ibn Hawqal (γράφοντα περὶ τὸ 983 μ.Χ.), δεχόμενον ὅτι ὁ εἰσπραττόμενος φόρος ἐκ Κύπρου ἐμοιράζετο εἰς δύο μέρη, τὸ μὲν διὰ τοὺς Ἕλληνας (τοὺς ἐντοπίους Ἑλληνοκυπρίους δηλαδή, οἵτινες οὕτω συνετήρουν τὴν νῆσον καὶ τὰς ἀρχάς της), τὸ δὲ διὰ τοὺς Μουσουλμάνους, «οἱ Μουσουλμάνοι (= Σαρακηνοὶ) εἶχον εἰς τὴν νῆσον ἕνα ναύαρχον καὶ ἕνα διοικητήν». Ἀλλὰ ναύαρχος προϋποθέτει καὶ στόλον καὶ διοικητὴς προϋποθέτει στρατὸν καὶ διοικητικοὺς ὑπαλλήλους [3]. Ἐξ ἄλλου εἶναι γνωσταὶ αἱ περιπέτειαι τῆς νήσου, ἡ κατά-

1. Ὁ Ἡμέριος εἶχεν ἐπιτύχει εἰς μεγάλην ναυμαχίαν κατὰ τῶν Ἀράβων. Εἶτα ἡγήθη ἐκστρατείας κατὰ τῆς Κρήτης (*«Ἡ γενομένη ἐξόπλισις καὶ ἔξοδος καὶ τὸ ποσὸν τῆς ῥόγας καὶ τοῦ λαοῦ τοῦ ἀποσταλέντος κατὰ τῆς θεολέστου Κρήτης μετὰ τοῦ πατρικίου Ἡμερίου καὶ λογοθέτου τοῦ δρόμου ἐπὶ Λέοντος* [Ϛ´] *τοῦ φιλοχρίστου δεσπότου»*. [Κ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις Περὶ Βασιλείου Τάξεως, I, 651 - 660. II, 44 (Bonn)]), ἥτις καὶ ἀπέτυχεν. Ὁ Ἡμέριος ἐνικήθη τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 911 ἀπὸ τὸν πορθητὴν τῆς Θεσσαλονίκης Λέοντα τὸν Τριπολίτην καὶ τὸν αἱματοκυλίσαντα τὴν Κύπρον, ἀποστάτην ὁμοίως Δαμιανόν. Τοῦτο ἐστοίχισεν εἰς αὐτὸν περιορισμὸν εἰς μονὴν καὶ τὸν θάνατον (912). Διὰ τῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ Ἡμερίου ἡνώθησαν οἱ χῶροι τῆς Κύπρου, Συρίας καὶ Κρήτης, Νικήτας ὁ Μάγιστρος, συγγράψας τὸν ἀρχαιότερον βίον τῆς Θεοκτίστης τῆς Λεσβίας διηγεῖται ὅτι *«γενομένῳ μοί ποτε κατὰ τὴν Πάρον· ἐγεγόνειν δέ, καὶ γὰρ ἐπὶ Κρήτην ἔπλεον ὑπὸ τοῦ μακαρίτου* [Λέοντος] *καὶ θεοσεβοῦς βασιλέως στελλόμενος, ...ἐστελλόμην δέ, τοῦτο μὲν συστρατευόμενος Ἡμερίῳ τῷ πάνυ τῷ στρατηγικωτάτῳ καὶ ἄρχοντι τοῦ τε δρόμου καὶ τοῦ στόλου παντὸς... τοῦτο δὲ πρεσβευσόμενος πρὸς τοὺς τὴν Κρήτην ἔχοντας Ἄραβας»*. Νικήτα Μαγίστρου, Βίος τῆς ὁσίας Θεοκτίστης τῆς Λεσβίας, ἐδημοσιεύθη εἰς τὰ Μνημεῖα Ἁγιολογικὰ νῦν πρῶτον ἐκδιδόμενα ὑπὸ ἱεροδιακόνου Θεοφίλου Ἰωάννου, Βενετία 1884, σσ. 3 - 4. Πρβλ. ἄλλην διατύπωσιν αὐτόθι, σ. 19 (Συμεῶνος Μεταφραστοῦ). Πρβλ. καὶ Κ. Ἄμαντον, Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους Β^{2}, 1957, σ. 78, καὶ A. Pertusi, ἔνθ᾽ ἀνωτ. Κατὰ τοὺς Vasiliev - Canard, ἔνθ᾽ ἀνωτ., σσ. 358 - 359, ἡ ἀπόβασις τοῦ Ἡμερίου εἰς Κύπρον ἐγένετο τὸ 910, τὸ θέρος δὲ τοῦ 911 αἱ ὠμότητες τοῦ Δαμιανοῦ κατὰ τῶν Κυπρίων. Ἡ ἐναντίον τῆς Κρήτης ἐκστρατεία κατὰ τὸν R. J. H. Jenkins, The Date of Leo VI's Cretan Expedition, Προσφορὰ εἰς Στίλπωνα Κυριακίδην, Θεσσαλονίκη 1953, σσ. 276 - 281 (ἐν σ. 281), παρεσκευάσθη τὴν ἄνοιξιν τοῦ 911, ἐπραγματοποιήθη δὲ τὸν Ἰούλιον τοῦ αὐτοῦ ἔτους.

2. Κ. Πορφυρογεννήτου, Περὶ θεμάτων, σ. 40.

3. Πρβλ. παλαιότερον Δ. Α. Ζακυθηνοῦ, Μελέται περὶ τῆς διοικητικῆς διαιρέσεως..., ΕΕΒΣ ΙΖ´, 1941, σσ. 267 - 270. Ὁ Ἀ. Ἰ. Δικηγορόπουλος, The political status of Cyprus a. D. 648 - 965, ἐν Report of the Department of Antiquities Cyprus 1940 - 1948, Nicosia 1958, σσ. 94 - 114, δὲν δέχεται ὅτι ἡ Κύπρος ἐγένετο θέμα. Πρβλ. Κ. Χατζηψάλτη, Ἡ Κύπρος, τὸ Βυζάντιον καὶ τὸ Ἰσλάμ. Ἡ ναυτικὴ σπου-

ληψις αὐτῆς ἐπὶ Μιχαὴλ Γ' καὶ Θεοδώρας ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν, ἡ ἀπελευθέρωσις αὐτῆς κατὰ τὸ 691 καὶ μόλις τὸ 698 ἀποκατάστασις τῶν μετοίκων τῆς τε Κυζίκου καὶ τῆς Συρίας [1].

4. Τὸν ἑνδέκατον αἰῶνα τὰς τύχας τῶν δύο νήσων ἑνώνει κοινὴ ἀποστασία, τὴν ὁποίαν γνωρίζομεν κυρίως ἀπὸ τὴν Ἄνναν Κομνηνὴν ἀλλὰ καὶ τὸν Ζωναρᾶν καὶ τὸν βίον τοῦ ὁσίου Μελετίου τὸν γραφέντα ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Μεθώνης Νικολάου. Τὸ γεγονὸς συνέβη τὸ 1092, κατόπιν τῆς ἀποστασίας τοῦ ἐκ Τούρκων καταγομένου Τζαχᾶ. *«Οὐ πολλαὶ παρῆλθον ἡμέραι καὶ μεμαθηκὼς ὁ αὐτοκράτωρ* (πρόκειται περὶ τοῦ πατρὸς τῆς Ἄννης Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ) *τὴν τοῦ Καρύκη ἀποστασίαν καὶ ὅτι τὴν Κρήτην κατέσχεν, ἐκεῖθεν* (δηλαδὴ ὁρμώμενος ἐκ Κρήτης) *δὲ ὁ Ῥαψομμάτης τὴν Κύπρον, μετὰ στόλου μεγάλου κατ᾽ αὐτῶν τὸν Δούκαν Ἰωάννην ἐξέπεμψε. Καταλαβόντα δὲ τὸν Δούκαν τὴν Κάρπαθον οἱ Κρῆτες μεμαθηκότες, ἐπεὶ οὐ πόρρω ταύτην εἶναι ἐγίνωσκον, ἐπιτιθέμενοι τῷ Καρύκῃ δεινὸν τὸν φόνον κατ᾽ αὐτοῦ ἀπειργάσαντο καὶ οὕτω τὴν Κρήτην τῷ μεγάλῳ δουκὶ παραδεδώκασι. Κατασφαλισάμενος δὲ τὰ περὶ αὐτὴν ὁ Δούκας καὶ ἀποχρῶσαν δύναμιν εἰς τὴν φρουρὰν αὐτῆς καταλιπὼν ἐπὶ τὴν Κύπρον τὸν κατάπλουν ποιεῖται. Καὶ ἅμα τῷ ταύτῃ προσοκεῖλαι, ἐξ ἐφόδου τὴν Κυρήνην κατέσχεν. Ὁ δὲ Ῥαψομμάτης τοῦτο μεμαθηκὼς καρτερῶς ὁπλίζεται κατ᾽ αὐτοῦ...»* [1]. Περαιτέρω ἡ πριγκίπισσα διηγεῖται πῶς ὁ Ραψομμάτης ἐνικήθη ὑπὸ τοῦ Μανουὴλ Βουτομύτου καὶ παρεδόθη εἰς τὸν Ἰωάννην Δούκαν ὅστις καὶ τὸν ἔφερεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Στρατοπεδάρχης τῆς Κύπρου ὡρίσθη ὁ Εὐμάθιος Φιλοκάλης, γνωστότατος καὶ μετὰ ταῦτα Βυζαντινὸς στρατιωτικός. Κατὰ ταῦτα ἥ τε ἀποστασία τῆς Κύπρου τοῦ 1092 ἐκινήθη ἐκ τῆς Κρήτης καὶ ἡ ἀνακατάληψις αὐτῆς πάλιν ὡρμήθη ἐκ Κρήτης. Ὁ Ζωναρᾶς [2] εἶναι συντομώτερος : *«Καὶ ἡ νῆσος δ᾽ ἡ Κρήτη, πρὸς δὲ τῇ καὶ ἡ Κύπρος, ἀποστασίαν ἐνόσησαν, τὴν μὲν τοῦ Καρίκη κατεσχηκότος καὶ ἀντάραντος χεῖρα τῷ βασιλεῖ, τὴν Κύπρον δέ γε τοῦ Ῥαψομμάτου, ἀλλὰ καὶ αὗται τῇ Ῥωμαίων αὖθις οὐκ ἐς μακρὸν ἐπανεσώθησαν ἡγεμονίᾳ»*. Ἀπὸ τὸν βίον τοῦ ὁσίου Μελετίου, τοῦ ἀσκήσαντος ἐν τοῖς ὁρίοις Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας, γνωρίζομεν ὅτι ὁ Ἰωάννης Δούκας κατευθυνόμενος εἰς Κρήτην ἐναυλόχει εἰς Εὔριπον, ὅθεν ἐξέδραμεν εἰς ἐπίσκεψιν τοῦ μοναστηρίου τοῦ ὁσίου Μελετίου, ὁ ὁποῖος τὸν συνεβούλευσε νὰ μὴ ἐπιτεθῇ κατὰ τοῦ Καρύκη ἀλλὰ νὰ τῷ προτείνῃ εἰρήνην καὶ ν᾽ ἀναμείνῃ πρῶτον τὴν ἀπάντησιν εἰς Εὔριπον. *«Ἐδέξατο τὴν συμβουλὴν ὁ ἀνήρ· ἦν γὰρ καὶ αὐτὸς νουνεχής τε καὶ εὐλαβής· καὶ κατ᾽ αὐτὴν ἔδρασεν· καὶ μετ᾽ οὐ πολὺ τῆς τοῦ Καρύκη τελευτῆς ἀγγελθείσης, οὕτω καὶ τὸν πλοῦν ἤνυσεν ἀφόβως καὶ τὴν νῆσον κατέσχεν ἀμάχως»* [3]. Προφανῶς ὁ ἅγιος ὑπελόγισεν ἐπὶ τῆς ψυχολογικῆς ἐπηρείας τῶν Κρητῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπροτίμησαν νὰ φονεύσουν τὸν Καρύκην καὶ νὰ δεχθοῦν εἰρήνην παρὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν τὸν στόλον τοῦ Δούκα.

δαιότης τῆς Κύπρου κατὰ τὴν περίοδον τῶν ἀραβοβυζαντινῶν συγκρούσεων (648 - 965), Κυπριακαὶ Σπουδαὶ Κ', 1956, σσ. 15 - 29, ἐν σ. 17.

1. Πρβλ. Χατζηψάλτην, αὐτόθι, σσ. 25 - 26, 28. Ὁμοίως τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Κύπρος κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ ἐνάτου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου μ.Χ. αἰῶνος, Πεπραγμένα τοῦ Θ' Διεθνοῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου Θεσσαλονίκης, Β', Ἀθῆναι 1955, σσ. 327 - 341, ὅπου ἐπιμελῶς συνελέγησαν τὰ χωρία τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων. Πρβλ. ἀκόμη τὴν μακρὰν σημ. 2 τῆς σ. 60 ὑπὸ M. Canard ἐν Vasiliev, ἔνθ' ἀνωτ. Ὁ Κ. Σπυριδάκις, Ἡ Κυπριακὴ Ἐκκλησία καὶ ἡ ἀναστήλωσις τῶν εἰκόνων (Ζ' Οἰκουμενικὴ 787 μ.Χ.), Κυπριακαὶ Σπουδαὶ ΚΕ', 1961, σσ. 83 - 88, ἐν σ. 88 δέχεται ὅτι «κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους (787) ἡ Κύπρος ἦτο ἀπηλλαγμένη τῶν ἀραβικῶν ἐπιδρομῶν καὶ ἀνῆκεν ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος». Ὁ P. Lemerle, La vie ancienne de Saint Athanase l'Athonite composée au debut du XIe siècle par Athanase de Lavra ἐν τῷ τόμῳ «Le Millénaire du Mont Athos 961 - 963» I, Chévétogne, σσ. 59 - 100, τοποθετῶν τὸ ταξίδιον τοῦ Ἀθανασίου τοῦ Ἀθωνίτου εἰς Κύπρον πρὸ τοῦ 965, καὶ δὴ τὸν χειμῶνα 963/964, σκανδαλίζεται ἀπὸ τὸ λεγόμενον ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἁγίου ὅτι αὐτὸς ὁ Νικηφόρος Β' (963 - 969) *«ἐν παντὶ τόπῳ τῆς δεσποτείας αὐτοῦ διατάγματα καὶ γράμματα πέμπει διὰ τὴν τοῦ πατρὸς* ['Αθανασίου] *ἀναζήτησιν. Ταῦτα οὖν τὰ βασιλικὰ γράμματα πανταχοῦ φθάσαντα ἔφθασε καὶ μέχρις αὐτῆς τῆς Κύπρου, καὶ ζήτησις ἦν πολλὴ τούτου καὶ ἐν αὐτῇ. Ὁ γοῦν τῆς μονῆς τῶν Ἱερέων* (περὶ ἧς ὁ Κ. Χατζηψάλτης, Περὶ τῆς ἐν Πάφῳ μονῆς τῶν Ἱερέων..., Κυπριακαὶ Σπουδαὶ ΙϚ', 1952, σσ. 3 - 8) *καθηγούμενος ἀκούσας ταῦτα»* ἐπεδόθη καὶ αὐτὸς εἰς ἀναζήτησιν καὶ ἀνάκρισιν τῶν παρ' αὐτῷ φιλοξενουμένων ἁγιορειτῶν ! (L. Petit, AB XXV, 1906, σσ. 43 - 44). Πῶς, ἐὰν οἱ Ἄραβες κατεῖχον τὴν Κύπρον, ἔφθασαν ὡς ἐκεῖ τὰ κατὰ τὸν βιογράφον τοῦ ἁγίου βασιλικὰ διατάγματα ; Καὶ συμπεραίνει ὅτι ἡ κατοχὴ τῆς Κύπρου ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ἦτο συνεχής, ἄρα δὲν ἔγινεν ἀπελευθέρωσις αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ τὸ 965. Ἀλλ' ὁ βιογράφος τοῦ δευτέρου βίου πρῶτον δὲν ἦτο σύγχρονος τοῦ γεγονότος ὥστε νὰ εἶναι τόσον ἀκριβής, δεύτερον δὲ γράφει ἀκούσας καὶ ὄχι ἰδών, ἑπομένως λέγει ὅτι ὁ ἡγούμενος τῶν Ἱερέων ἔμαθεν ὅτι καταζητεῖται ὑπὸ τοῦ βασιλέως ὁ Ἀθανάσιος. Τρίτον δέ, ἐλευθέρας οὔσης τῆς Κυπριακῆς Ἐκκλησίας, αἱ βασιλικαὶ διαταγαὶ διεβιβάσθησαν πρὸς αὐτὴν διὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου, εἰς ὃ καὶ ὑπήγετο ὁ Ἄθως καὶ οἱ μοναχοὶ Ἀθανάσιος καὶ Ἀντώνιος. Οὐδὲν τὸ περίεργον !

1 - 7 - 1971

1. Ἄννα Κομνηνή, Bonn I, 430· Leib, τ. II, 162, 10 - 22, βιβλ. IX, 1 - 2.

2. Bonn III, 737, κεφ. XVIII, 25.

3. Χρ. Παπαδοπούλου, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ μοναχικοῦ βίου ἐν Ἑλλάδι Β', Ἀθῆναι 1935, σ. 56.

II. Ἑνετοκρατία.

1. Δὲν πρόκειται ἐδῶ νὰ ἐπαναλάβω τὰς εἰδήσεις τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ τῶν ἐμπορικῶν σχέσεων τῆς Κύπρου καὶ τῆς Κρήτης κατὰ τὴν Ἑνετοκρατίαν καὶ τὰς ὁποίας τελευταίως ἠρεύνησεν ὁ Antonino Lombardo, Cittadini di Creta e commerci Cretesi a Cipro nella seconda metà del sec.

XIV da un cartolare notarile rogato a Famagosta 1360 - 1362 [1]. Εἰς τὴν συλλογὴν π.χ. τοῦ H. Noiret, Documents inédits de 1380 à 1485 pour servir à l'histoire de la domination vénitienne en Crète, Paris 1892, συναντῶμεν ἔγγραφα, ἐξ ὧν ἔχομεν πολλὰς εἰδήσεις σχετικὰς μὲ τὴν Κύπρον, ἰδίᾳ ἀπαγορεύσεις προσεγγίσεως (τῶν ἐκ Κρήτης πρὸς Ἀνατολὰς πλεόντων πλοίων) εἰς Κύπρον εἰς περιστάσεις ἀνωμάλους. Μία ἄλλη πληροφορία ἀφορᾷ εἰς κακοποιούς, πρόκειται περὶ τῆς ἐπαναστατικῆς οἰκογενείας Κόντη ἐξ Ἁλικάμπου (Ἀποκορώνου Κρήτης), ἐξορισθέντας ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν εἰς Κύπρον, ἐπιστρέψαντας ἐκεῖθεν καὶ ἐγκατασταθέντας πάλιν εἰς Ἀποκόρωναν καὶ πληθυνθέντας (1536) [2]. Ἤδη ἐπὶ Ἐνετοκρατίας ἔχομεν ἐν Κρήτῃ οἰκογένειαν Κυπριώτη - Κυπριωτάκη εἰς τὸ Τζερμιάδω καὶ Πινακιανῶ, χωρία τοῦ Λασιθίου [3].

2. Ἡ πτῶσις τῆς Κύπρου ὑπὸ τοὺς Τούρκους (1570) ἐγένετο ἀφορμὴ ταχείας ὀχυρώσεως τῆς Κρήτης (φρούρια Χάνδακος, Χανίων κλπ.) πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ ἐπερχομένου κινδύνου. Ὁ Zuane Mocenigo εἰς τὴν Relazione του τοῦ 1589 περὶ Κρήτης [4] πρὸς τὴν Γαληνοτάτην γράφει: «*L'esperienza delle cose di Cipro nè più haver insegnato; percio chè non é dubio, che la fama delli mali trattamenti che venivano fatti da quelli Cavalieri alli loro contadini (Ciprioti), fu un grande incitamento al Turco di mettersi a quella impressa (dell'operazione di Cipro). Però mentre si ha tempo cé da trovare modo di consolar e d'aquietar quegli animi (di Creta)...*». Δηλαδὴ παραδέχεται ὁ ἐν Κρήτῃ προβλεπτὴς ὅτι ἡ κακοδιοίκησις τῆς Ἐνετίας ἐν Κύπρῳ προεκάλεσε τὴν ἐκστρατείαν τῶν Τούρκων καὶ ὅτι ἔπρεπε νὰ βελτιωθῇ ἡ κατάστασις τῆς Κρήτης διὰ νὰ ἀποφευχθοῦν τὰ ἀνάλογα. Περαιτέρω (σσ. 122, 130) ἀναφέρεται εἰς τὰ διδάγματα στρατιωτικὰ καὶ ναυτικὰ ἐκ τῆς καταλήψεως τῆς Κύπρου ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ λέγει ὅτι πρέπει νὰ χρησιμεύσουν εἰς περίπτωσιν ἐπιθέσεως τῶν Τούρκων κατὰ τῆς Κρήτης.

Δυστυχῶς οὐδὲ τὰ φρούρια ἴσχυσαν οὐδὲ αἱ πράγματι θεσπισθεῖσαι καὶ ἐφαρμοσθεῖσαι μεταρρυθμίσεις ἐν Κρήτῃ, ὥστε ὁ γνωστὸς Ρεθύμνιος ποιητὴς Μαρῖνος Τζάνες Μπουνιαλῆς, μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς μεγαλονήσου, νὰ λέγῃ εἰς τὸν «Κρητικὸν Πόλεμόν» του:

1. Πρακτικὰ Β' Διεθνοῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου, τόμος Β', Ἀθῆναι 1968, σσ. 102 - 150.

2. Πρβλ. Relazione Filippo Pasqualigo 1594 ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ Σ. Σπανάκη, Μνημεῖα III, 1953, σσ. 139 - 140.

3. Πρβλ. Στ. Σπανάκη, Συμβολὴ στὴν ἱστορία τοῦ Λασιθίου κατὰ τὴν Βενετοκρατίαν, Ἡράκλειον 1957, σ. 141. Καὶ σήμερον ὑπάρχουν ἐν Κρήτῃ Κυπριωτάκηδες.

4. Στ. Σπανάκη, Μνημεῖα I, 1949, σσ. 39 - 40.

(Ὁ Σουλτάνος): *Κύπρος καὶ Κρήτη τὰ νησιὰ εἶναι στὴν ἐξουσιά μου*
Ἔκδ. Ξηρουχάκη, 575, 19.

διὰ δὲ τὴν Ἑνετίαν:

Στ' Ἀνάπλι, τὴ Μονοβασιὰ καὶ τοὺς Βυζαντιναίους
κι' εἰς τὸ Μορέα ἤσουνε ἀφέντης στοὺς Ρωμαίους
τὴν Σαλονίκην ὥριζες, τὴν Κύπρον ἐκυβέρνας...
κι' εἰς ὅλο τ' Ἀρσιπέλαγο ἤσουν ἀφέντης ἕνας.
Αὐτόθι, 391, 11 - 16.

Μὰ τώρα τσ' ἔχου τοὺς πτωχοὺς οἱ Τοῦρκοι καὶ κρατοῦ τσι
τσὶ χῶρες τοὺς Χριστιανοὺς καὶ πλείσια τυραννοῦσι.
Φεῦ, ἐλεεινοὶ Χριστιανοί, τὰ κρίματά σας τόσα!
φθόνος κι' ὑπερηφάνεια τὸ φῶς σας ἐπλακῶσα.
Σ' τέτοιον καιρὸν ποὺ δίνουνταν νὰ βάλουν λίγον κόπον
νὰ ξολοθρεύσουν τὸν ἐχθρὸν μὲ πᾶσα λογὶς τρόπον,
μὲ σήμερον μὲ αὔριον ἐπέρασεν ἡ ὥρα
καὶ ἄλλος ἐπερίλαβεν τὴν φημισμένη χώρα.
Παρόμοια τὸ κάμετε ὥσπερ ποτὲ τὴν Κύπρο
π' ὁ Τοῦρκος σᾶς τὴν ἔδραξε ἀπ' τὸ χέρι σὰν τὸ κίτρο!
Αὐτόθι, 100, 25 - 32.

Πλὴν τοῦ Μπουνιαλῆ, ὁ ἀρχιμανδρίτης Ἰωακεὶμ ὁ Κύπριος ἐπραγματεύθη τὰ τοῦ Βενετοκρητικοῦ πολέμου 1645 - 1669 [1].

Β'. ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ

1. Πολλαχῶς συνδέεται ἡ Κρήτη μὲ τὴν Κύπρον ἐκκλησιαστικῶς, δι' ὁσίων, ἀρχιερέων καὶ ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν τῆς τε βυζαντινῆς ἐποχῆς, τῆς φραγκοκρατίας καὶ τῆς τουρκοκρατίας.

Τριάκοντα ἐννέα ἀσκηταὶ Κύπριοι ἑνωθέντες μετὰ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἐρημίτου καὶ τῶν ἐξ Αἰγύπτου 36 ἄλλων πατέρων περιλαμβάνονται εἰς τοὺς ἐν Δυτικῇ Κρήτῃ (μονῇ Γδερνέτου, Ἀζογυρὲς κλπ.) τιμωμένους 99 Πατέρας ἀσκητὰς τοῦ ΙΑ' αἰῶνος: «*Εἰς αὐτὴν λοιπὸν τὴν νῆσον τῆς Κύπρου εὑρίσκοντο καὶ ἕτεροι τριάκοντα ἐννέα Πατέρες, εἰς διαφόρους τόπους ἀσκητικῶς πολιτευόμενοι. Ἀκούσαντες δὲ καὶ αὐτοὶ τὴν ἀρετὴν τῶν Ὁσίων ὑπῆγον καὶ ἐνταμώθησαν μετ' αὐτῶν καὶ ἔζων ζωὴν ἐνάρετον*

1. Πρβλ. Ἐ. Κριαρᾶ, Ἰωακεὶμ ὁ Κύπριος καὶ τὸ ποίημά του γιὰ τὸν τουρκοβενετικὸ πόλεμο τοῦ 1645 - 1669, Πρακτικὰ Α' Διεθνοῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου Β', σσ. 399 - 405 (= Κρητικὰ Χρονικά, τόμος ΙΕ' - ΙϚ', 1961 - 1962 τεῦχος δεύτερον).

καὶ ἀσκητικήν· πάλιν δὲ φεύγοντες ἀπὸ τὴν Κύπρον ἦλθον εἰς τὴν Ἀττάλειαν καὶ ἐκεῖ εὑρήκασιν ἄλλους εἰκοσιτέσσαρας Πατέρας, οἱ ὁποῖοι ἠνώθησαν μετ᾽ αὐτῶν καὶ ἔγινεν ὁ χορὸς τῶν Πατέρων 99» λέγει τὸ συναξάριον [1], τὸ ὁποῖον ἱστορεῖ πῶς διὰ τῆς νήσου Γαύδου ἦλθον εἰς τὴν νοτίαν παραλίαν τῆς Κρήτης (Σέλινον). Εἶναι ἤδη γνωστὸν ὅτι Ἰωάννης ὁ Ἐρημίτης εἶναι ὁ ἀναμορφωτὴς τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς τῆς Κρήτης ἐντόπιος ἅγιος Ἰωάννης ὁ Ξένος ἢ Ἁϊ - Κὺρ - Γιάννης [2]. Πολλαχόθεν εἶναι γνωστὸς ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου Ἰωάννης ὁ Κρητικὸς (1152 - 1174) [3].

2. Ἀλλ᾽ ἡ Κρήτη καὶ ἡ Κύπρος ἑνοῦνται διὰ τῶν πρὸς αὐτὰς ὑπηρεσιῶν μεγάλου ἀνδρὸς τοῦ Ἰωσὴφ Βρυεννίου, ὁ ὁποῖος ἀφοῦ εἶχε, μετὰ εἰκοσαετῆ παραμονὴν εἰς Κρήτην, ἐξορισθῆ ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν καὶ ἐπανεγκατασταθῆ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐστάλη ὑπὸ τοῦ βασιλέως Μανουὴλ Β´ καὶ τοῦ πατριάρχου εἰς Κύπρον διὰ νὰ ἐξετάσῃ τὸ ζήτημα τῆς κοινωνίας τῆς ὑπὸ τοὺς Φράγκους ὀρθοδόξου ἱεραρχίας πρὸς τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν. Ἡ σύνοδος συνῆλθεν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Μιχαὴλ τῶν Ἀσωμάτων ἐν ὄρει τῆς Κύπρου τὴν 28 Ἰουλίου 6914/1406 καὶ δὲν κατέληξαν εἰς εὐνοϊκὸν ἀποτέλεσμα. Τὴν σχετικὴν ἔκθεσίν του «Μελέτη περὶ τῆς τῶν Κυπρίων Ἑνώσεως» [4] ὑπέβαλεν ὁ Ἰωσὴφ κατὰ τὸ 1412, ὅτε καὶ πάλιν ἀνεκινήθη τὸ ζήτημα. Τῆς συνόδου ἐκείνης ἐτηρήθησαν πρακτικά, τῶν ὁποίων ἐλάχιστα μόνον τμήματα γνωρίζομεν, μολονότι λίαν ἐνδιαφέροντα καὶ ἀπὸ γλωσσικῆς ἀπόψεως, ὡς διατυπωθέντα εἰς τὴν δημώδη κυπριακὴν διάλεκτον, διότι ὁ κῶδιξ δι᾽ ὧν παρεδόθησαν ἐχάθη (ἦτο τῆς μονῆς Κοσινίτζης!) [5].

3. Κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας τῆς ἐν Κρήτῃ Ἑνετοκρατίας ἔδρασεν ἐν αὐτῇ Κύπριος μοναχὸς ὀνόματι Βλάσιος, ὁ ὁποῖος ἐγένετο καὶ ὁ πρῶτος κτήτωρ τῆς μονῆς Γωνιᾶς Κισάμου τῆς καὶ σήμερον ἀκμαζούσης, περὶ οὗ ἀναγινώσκεται ἐν τῷ κώδικι τῆς ἐν λόγῳ μονῆς : *«Βλάσιος ὁ Κύπριος καὶ πρῶτος κτίτωρ τῆς μονῆς ἐκοιμήθη Ἰανουαρίου ιζ´ ͵αχλα´* (1631), *ὁ ὁποῖος ἐθεμελίωσε τὸ νέον τοῦτο μοναστήριον, καὶ ἐτελείωσε καὶ τὴ βέργα, τὰ κατώγαια κελλία ὅπου εἶναι δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τῆς πόρτας τῆς μεγάλης· ἔκτισε καὶ τῆς Ἐκκλησίας τὸ δρομικὸν καὶ τοὺς χορούς, ἕως τὸ κορδόνι*

1. Ν. Β. Τωμαδάκη, Μεταβυζαντινὰ Φιλολογικά, Ἀθῆναι 1965, σ. 175.
2. Βλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, Κρητικὰ Χρονικὰ Β´, 1948, σσ. 47 - 72.
3. Ἰ. Συκουτρῆ, Στίχοι εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Κύπρου Ἰωάννην, Κυπριακὰ Χρονικὰ Α´, 1923, σσ. 332 - 333. Κ. Χατζηψάλτη, Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἰωάννης ὁ Κρητικός, Κυπριακαὶ Σπουδαὶ ΙΗ´, 1955, σσ. κθ´ - λε´.
4. Ἰωσὴφ Βρυεννίου Ἔργα, Β´, σσ. 1 - 25 (Βούλγαρις).
5. Πρβλ. με : Σύλλαβος βυζαντινῶν μελετῶν καὶ κειμένων, 1961, σσ. 547 - 556. Ἡ ἀποστολὴ τοῦ Βρυεννίου διήρκεσεν ἐπί τινας μῆνας 1405 - 1406.

μόνον. Ἐφύτευσε δένδρα, ἀμπελῶνας, ἐκαλλιέργησε τὰ ἄνωθεν περβολάκια μετὰ πολλοῦ μόχθου καὶ ἱδρῶτος, καὶ ἄλλα τινὰ πράγματα πρὸς ὠφέλειαν τῆς μονῆς καὶ ἀνακαίνισιν. Τέλος ἔζησεν εἰς τὸ μοναστήριον χρόνους ιγ´. Καὶ ἐκοπίασεν εἰς αὐτὸ ἱκανῶς. Διὰ τοῦτο ἐγράφη τὸ ὄνομα αὐτοῦ εἰς τὴν ἁγίαν πρόθεσιν εἰς μνημόσυνον αἰώνιον» [1]. Ὁ Ἰ. Συκουτρῆς [2], γνωρίζων τὴν ὡς ἄνω εἴδησιν ἐπάγεται ὅτι : «Ἡ χρονολογία τῆς ἀκμῆς τοῦ Κυπρίου τούτου μοναχοῦ ἄγει εἰς τὴν εἰκασίαν ὅτι ὑπῆρξεν ἐκ τῶν μετὰ τὴν ἅλωσιν τοῦ 1571 φυγόντων Κυπρίων, καταφυγὼν δ᾽ ὁ Βλάσιος εἰς τὴν Ἑνετοκρατουμένην Κρήτην περιεβλήθη τὸ ράσον, διὰ λόγους ἴσως σχετιζομένους πρὸς τὴν ἅλωσιν ἐκείνην καὶ τὰς σφαγὰς καὶ τὰς αἰχμαλωσίας αἵτινες ἐπηκολούθησαν».

4. Λεόντιος Εὐστράτιος, Κύπριος μαθητὴς τοῦ Μαξίμου Μαργουνίου, γεννηθεὶς 1565/1566 καὶ ἐπιστρέψας εἰς Κύπρον 1591/1592 ἀλληλογραφεῖ μὲ τὸν Μελέτιον Πηγᾶν Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας [3]. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Πηγᾶς καὶ ὡς Ἀλεξανδρείας καὶ ὡς ἐπίτροπος τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου ἐπενέβαινεν ἔξω τῆς ἐκκλησιαστικῆς δικαιοδοσίας του. Ἐπεμβαίνει εἰς τὰ τῆς Κύπρου καὶ καθαιρεῖ τὸν ἀρχιεπίσκοπον αὐτῆς Ἀθανάσιον [4].

Λαυρέντιος, ἱερομόναχος Κύπριος ἐκ πόλεως Ἱεροσητείας (Κρήτης) γεννηθείς, τραφεὶς δ᾽ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ἁγίου Λαζάρου εἰς Λάρνακα, ἔγραψε : «Βίον καὶ Πολιτείαν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος» σωζόμενον διὰ τοῦ κώδ. Πατριαρχ. Ἱεροσολ. 415 (1625 μηνὶ δεκεμβρ. κη´) [5].

Κωνστάντιος Α´ ὁ ἀπὸ Σιναίου οἰκουμενικὸς πατριάρχης Κρής, μετὰ τὴν χειροτονίαν του ὡς Σιναίου ἐγκατέστη εἰς Κύπρον (1805 - 1811), ὅπου καὶ ἔγραψε «Κυπριὰς Χαρίεσσα», ὅπερ ἀργότερον ἐτυπώθη εἰς τὴν τετάρτην ἔκδοσιν τῆς Περιγραφῆς τῆς Μονῆς τοῦ Κύκκου, 1819 [6].

1. Περ. Χριστιανικὴ Κρήτη Β´, 1913, σ. 30.
2. Ἰ. Συκουτρῆ, Κύπριος κτίτωρ μονῆς ἐν Κρήτῃ, Κυπριακὰ Χρονικὰ Β´, 1924, σ. 60.
3. Πρβλ. Χάκεττ, Ἱστορία Ἐκκλησίας Κύπρου Α´, σσ. 260 - 261.
4. Χάκεττ, αὐτόθι, σσ. 261 - 264.
5. Πρβλ. Ἀθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη Α´, σσ. 414 - 415.
6. Πρβλ. Κ. Ν. Σάθα, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, σ. 742. Ἰω. Συκουτρῆ, Ἀνέκδοτον ἔγγραφον τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σιναίου Κωνσταντίου, Κυπριακὰ Χρονικὰ Α´, 1923, σσ. 227 - 237. Τὸ σύγγραμμά του (παράφρασις) «Κυπριὰς Χαρίεσσα καὶ ἐπίτομος καθιστοροῦσα τὰ ἐν τῇ ὀλβίᾳ νήσῳ ταύτῃ μνήμης καὶ διηγήσεως ἐπισημότερα» ἐσώθη καὶ χειρόγραφον (κῶδιξ 128 Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως), τὸ ὁποῖον ὁ περιγράψας δὲν ἐταύτισε πρὸς τὸ ἔργον τοῦ «ἀρχιθύτου Σιναίου», ἀγνοῶν ὅτι εἶχεν ἤδη ἐκδοθῆ ἐπωνύμως εἰς τὸ τέλος τῆς Δ´ ἐκδόσεως τῆς περιγραφῆς τῆς Μονῆς

Τέλος ὁ Μελέτιος Μεταξάκης, Κρής, διετέλεσε (Μάρτιος 1910 - 8.3.1918) μητροπολίτης Κιτίου, ἐκεῖθεν δ' ἐγένετο Ἀθηνῶν (1918 - 1920), Κωνσταντινουπόλεως (1921 - 1923), Ἀλεξανδρείας (1926 - 1935), ἀποθανὼν ἐκ λύπης διότι δὲν ἐξελέγη καὶ πατριάρχης Ἱεροσολύμων.

Περὶ τῆς κοινῆς τύχης τῶν ἀρχιερέων Κύπρου καὶ Κρήτης κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 σιγῶ.

Γ'. ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ

Παρεμπιπτόντως μόνον λέγω ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν παρὰ νὰ ὑπάρξῃ σχέσις τῆς ζωγραφικῆς τῶν δύο μεγαλονήσων, διὰ τοῦ ἐπηρεασμοῦ τῆς Κυπριακῆς ὑπὸ τῆς Κρητικῆς. Ἤδη ἀρχομένου τοῦ ΙϚ' αἰ. παρατηρεῖται π.χ. (1511, 1521) τύπος Κρητικὸς τοῦ ἐνθρόνου Χριστοῦ καὶ (1529) τοῦ Προδρόμου, συγκεκριμένως δὲ ἐπίδρασις τῆς Κρητικῆς τεχνοτροπίας ἐπὶ τοῦ Κυπρίου ζωγράφου Συμεὼν Αὐξέντη (1511)[1].

Θὰ ἦτο μακρὸς ὁ λόγος ἂν ἐπανελάμβανον ἐδῶ ὅσα ἀπὸ ἐτῶν ἔγραψα περὶ τοῦ ἐν Κύπρῳ (καὶ Σινᾶ) ἐργασθέντος Κρητὸς ζωγράφου Ἰωάννου Κορνάρου (1745 - 1796)[2]. Πλὴν τῶν ὑπ' ἐμοῦ σημειωθέντων ἔργων καὶ ἄλλα πολλὰ εὑρίσκονται ἐν Κύπρῳ[3].

Δ'. ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

1. Ἡ ἀναφορὰ τῆς Κύπρου εἰς τὴν κρητικὴν λογοτεχνίαν δύναται νὰ γίνῃ ἀντικείμενον ἰδίας μελέτης. Ἤδη ἔθιξα τὸ θέμα Μπουνιαλῆ - Κύπρου.

τοῦ Κύκκου, Ἑνετίησι 1819, σσ. 127 - 154. Περὶ τῆς ἐκδόσεως πρβλ. Συκουτρῆν, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 227, καὶ Γκίνη - Μέξα, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία, Νο 1184.

1. Πρβλ. Σχεδίασμα ἱστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν ἅλωσιν ὑπὸ Ἀνδρέου Ξυγγοπούλου, Ἀθῆναι 1957, σσ. 66, 128 - 129.

2. Πρβλ. με: Κρητικὰ Χρονικὰ Β', 1948, σσ. 253 - 264, καὶ ἰδίᾳ Μεταβυζαντινὰ Φιλολογικά, Ἀθῆναι 1965, σσ. 149 - 161 (ὅπου μετὰ συμπληρώσεων ἀνατυποῦται τὸ προηγούμενον ἄρθρον).

3. Ὡς π.χ. πάννινον ἔντυπον ἀντιμήνσιον 1800: «Χεὶρ ἦν ζωγράφου Ἰωάννου Κρητός, οὗ μνήσθητι, δέσποτα» ἐν τῇ μονῇ Τροοδιτίσσης. Πρβλ. Ἰωάννου Π. Τσικνοπούλλου, Ἡ ἱερὰ μονὴ Τροοδιτίσσης, ἐν Λευκωσίᾳ 1954, σ. 37. Ὁμοίως ἡ ἐπίχρυσος ἀσημένια «Παναγία ἡ Τροοδίτισσα». Πρβλ. αὐτόθι ἐν σ. 95 εἰκόνα καὶ ἐν σσ. 96 - 99, 126 ἐπιγραφὴν καὶ περιγραφὴν *«...ἐπιστασία μὲν καὶ πόνῳ Κρητὸς ζωγράφου Ἰω. Κορνάρου... ,αψϞθ'»* (1799). Ὁμοίως ἀντιμήνσιον 1800 τοῦ ἱεροῦ ναοῦ Χρυσελεούσης εἶναι ἔργον τοῦ αὐτοῦ Κορνάρου καὶ ὑποψιάζομαι ὅτι ἡ ἀναφερομένη ὑπὸ τοῦ Ἰω. Τσικνοπούλλου, Ἡ Χρυσορρωγιάτισσα, ἐν Λευκωσίᾳ 1964 καὶ 1965, σ. 185, ἐπιγραφὴ ἐπὶ εἰκόνος Ἰησοῦ Χριστοῦ Παντοκράτορος *,αχϞγ'* (1793) *Ιω' ΚΚΖ* πρέπει ν' ἀναπτυχθῇ *Ἰω(άννης) Κ(ορνάρος) Κ(ρὴς) Ζ(ωγράφος)*.

Ἐδῶ συντόμως θέλω πρῶτον νὰ ὑπομνήσω ὅτι ὁ πρῶτος ἐν Βενετίᾳ ἐκδότης τῆς Ἐρωφίλης τοῦ Γ. Χορτάτζη ἦτο ὁ Κύπριος ἱερεὺς Ματθαῖος Κιγάλας[1] (α' ἔκδοσις 1637, ἀνατύπωσις 1648). Εὑρὼν τὸ χειρόγραφον τῆς τραγῳδίας γεγραμμένον διὰ λατινικῶν χαρακτήρων, μετέγραψεν αὐτὸ δι' ἑλληνικῶν. Ἀλλ' ἠθέλησεν ὁ ἐκδότης νὰ συμμορφώσῃ τὴν γλῶσσαν καὶ ἐπέφερε ζημίαν εἰς τὸ κείμενον, ὡς διαπιστοῦται ἐκ τῆς ἐπακολουθησάσης ἐκδόσεως (1676), ἧς ἐπεμελήθη ὁ ἐκ Κυδωνίας Κρήτης Ἀμβρόσιος Γραδενῖγος[2]. *«Ἐπειδὴ λοιπὸν ἐτυπώθη πρόπαλαι εἰς γλῶσσαν κατὰ πολλὰ διεφθαρμένην, ὁποὺ καμμίαν νοστιμάδα δὲν ἐπροξένα, μάλιστα ναυτιασμὸν καὶ ἀναγουλιασμὸν ἐπαρακίνα εἰς ὅλους, ἰδοὺ ὁποὺ τώρα νεωστὶ μὲ ἐπιμέλειαν καὶ ἔξοδον ἰδικήν μου τὴν δίδω εἰς τὸν τύπον... διωρθωμένην, ὡς ἐγράφη καὶ ἐσυντέθη ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ Ποιητοῦ»*[3].

2. Ἀλλ' ἡ τοποθέτησις τοῦ Κυπρίου ἀρχοντοπούλου Κυπριδήμου εἰς τὸν Ἐρωτόκριτον τοῦ Βιτσέντζου Κορνάρου εἶναι ἐνδεικτικὴ τῆς διακρίσεως τὴν ὁποίαν ὁ μέγας οὗτος Ποιητὴς ἐπεφύλαξε διὰ τὸν ἐκπρόσωπον τῆς Κύπρου, διαστείλας αὐτὸν ἀπὸ τὰ ἄλλα ἀρχοντόπουλα τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου καὶ προβαλὼν μετὰ τοῦ ἐκπροσώπου τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Κρήτης καὶ τοῦ Βυζαντίου. Εὐκαιρία δίδεται εἰς τὸν ποιητὴν νὰ ὁμιλήσῃ περὶ τοῦ Κυπριδήμου εἰς τὸ Β, ὅπου τὸ κονταροκτύπημα, ἡ γιόστρα. Κατὰ τὴν κονταρομαχίαν ταύτην ὁ τελικὸς νικητὴς θὰ ἐλάμβανε ἀπὸ τῶν χειρῶν τῆς Ἀρετούσας τὸν στέφανον τῆς νίκης. Ἰδοὺ πῶς περιγράφεται ὁ Κυπρίδημος:

Κι' ἦτονε τὸ ῥηγόπουλο τσὶ Κύπρος ὁ πετρίτης
κι' ἤλαμπε ὡς λάμπ' Αὐγερινὸς κι' ὡς φέγγει Ἀποσπερίτης·
κι' ὡς ἤσωσεν εἰς τοῦ Ρηγός, ποιὸς εἶν' ἐκεῖ τὸ λέγει
κάνει ζημιὸ καὶ φέρνουν του κοντάρια καὶ διαλέγει.
Πιάνει τὸ πλιὸ βαρύτερο, πετᾷ το στὸν ἀέρα
σὰ φύλλο τ' ἀποδέκτηκε στὴ δυνατή του χέρα.
Δείχνει τσὶ χάρες τῆς ἀντρειᾶς καὶ τοῦ κορμιοῦ τὰ κάλλη,
πολλὰ τὸν ἐρεκτήκασιν ὅλοι μικροὶ μεγάλοι.
Κυπρίδημος ἐκράζετο πολλοὶ τὸν ἐγνωρίζα,

1. Κωνσταντίνου Π. Κύρρη, Cypriote Scholars in Venice in the XVI et XVII centuries..., Berlin 1968, σσ. 208 - 229, ἐν σσ. 208 - 209. Πρβλ. Κ. Ν. Σάθα, Κρητικὸν θέατρον, σσ. νθ' - ξγ'. Ὁ Ματθαῖος ἦτο κυρίως ἐκδότης λειτουργικῶν βιβλίων, υἱός του δὲ ἦτο ὁ Ἱλαρίων (κατὰ κόσμον Ἱερώνυμος Κιγάλας), τρόφιμος μετὰ δύο ἀκόμη ἀδελφῶν του τοῦ Κολλεγίου Ἁγίου Ἀθανασίου τῆς Ρώμης κλπ. Πρβλ. καὶ Κ. Χατζηψάλτην, Κυπριακαὶ Σπουδαὶ ΚΔ', 1960, σσ. 55 - 61.

2. Ἐρωφίλη, ἔκδ. Ξανθουδίδου, 1928, σσ. λε' - λϛ'.

3. Νικ. Γλυκὺς ἐν τῇ ἐκδόσει 1676, Ξανθουδίδης, 1928, σ. λη'.

κι' ὅλα ντου τὰ καμώματα ἀπὸ μακρὰ μυρίζα.
καὶ τἄρματά του μὲ μαγνιὰ ἦσανε σκεπασμένα,
καὶ μὲ χρυσὰ ἀπανωθιὸ δεντρὰ περιπλεμένα.
Ἦσαν καὶ βρύσες καὶ πουλιὰ μὲ μαστοριὰ μεγάλη
κι' ἤδειξε τούτ' ἡ φορεσὰ ὄμορφη πλιὰ παρ' ἄλλη.
Στὴν περικεφαλαία του ἦτο ζωγραφισμένο
ἁμάξι καὶ κωλόσυρνε τὸν Ἔρωτα δεμένο,
κι' εἶχε καὶ γράμματ' ἀργυρά, ποὺ κάθε εἶς τὰ γροίκα,
καὶ τὸ κοπέλλι τὸ τυφλὸ (ὁ Ἔρως) *ποτὲ δὲν τὸν ἐνίκα.*
«Τὸν νικητὴ τὸν κερδαιστὴ στὰ πάνω κι' εἰς τὰ κάτω
δεμένο κωλοσούρνω τον στ' ἁμάξι μου ἀποκάτω».

στ. 498 - 516

Τρεῖς εἶναι ποὺ θὰ πολεμοῦν, καὶ δέκ' ἀντίκρυτάντως
νὰ δείξουσι τὴν τέχνην τως καὶ τὴν παλληκαριάν τως.
Ὁ Κυπριώτης εἶν' ὁ γεῖς κι' ὁ Κρητικὸς ὁ ἄλλος
κι' ὁ τρίτος ὁ Ρωτόκριτος πούν' τῆς ἀντρειᾶς τὸ κάλλος.

στ. 1271 - 1274

Τρεῖς - τρεῖς ἐλάχανε τῶ δυό, τέσσερεις τοῦ Κυπρίδη
τὸ ριζικόν του θέλησε κι' ὁ Ρήγας τοῦ τσὶ δίδει.

στ. 1297 - 1298

Ὁ Δημοφάντης τὸ θεριὸ ἀπὸ τὴ Μυτιλήνη
κι' ἀπὸ τ' Ἀνάπλι ὁ Ἀντρόμαχος λιόντες θεριὰ κι' ἐκεῖνοι,
κι' ὁ Γλυκοστράτης τῆς Ἀξᾶς τὸ φοβερὸ κοντάρι,
κι' ἀφέντης τοῦ Βυζάντιου τ' ὅμορφο παλληκάρι...

στ. 1285 - 1288

Τίς εἶναι σὰν τὸν Κρητικὸ καὶ σὰν τὸν Κυπριώτη
καὶ τίς σὰν τοῦ Πιστόφορου (Βυζ.) *τὴν ἀντριωμένη νιότη;*

στ. 1361 - 1362

— Κι' ἄφοβος ἐγεννήθηκα, κάμε νὰ τὸ κατέχῃς

στ. 1603

Ὁ νικητὴς τῶν τεσσάρων Κυπρίδημος πρέπει τώρα νὰ ἀγωνισθῇ μὲ τοὺς ἄλλους δύο. Ὁ κλῆρος ἐξαιρεῖ τὸν Κρητικὸν καὶ ὁ Ἐρωτόκριτος νικᾷ τὸν περιφρονητὴν τοῦ Ἔρωτος Κυπρίδημον [1]. Τελειώνω μὲ τὰ πολυσήμαντα καὶ σήμερα λόγια του :

1. Κατὰ τὸν συνάδελφον κ. Γ. Ἰ. Κουρμούλην, Ὕβρις καὶ κάθαρσις παρ' Ἐρωτοκρίτῳ, Κρητικὰ Χρονικὰ ΙΕ΄-Ιϛ΄, 1961 - 1962, τεῦχος τρίτον, σσ. 27 - 39, ἐν σ.

Ἀδέρφι μου μὲ τσὶ κακοὺς κι' ἐγὼ κακωσυνεύγω,
μὰ τὴν ἀγάπη θέλω τη καὶ πάντα τὴ γυρεύγω·
κι' ἐκεῖνοι οἱ δυὸ ποὺ πέσασι κι' ὁποὺ μὲ φοβερίζα·
τὸ δίκαιον τως καὶ τ' ἄδικο ποσῶς δὲν τὸ γνωρίζα.

Ἡ μεγάλη ποίησις ἔχει πάντοτε ἐπικαιρότητα.

3. Τὸ 1961 ὁ λόγιος ἀρχιμανδρίτης Θ. Τζεδάκης ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸ Α΄ Διεθνὲς Κρητολογικὸν Συνέδριον, ὅτι διαμένων (κατὰ τὰ ἔτη 1957/1958) εἰς τὸ Σινᾶ εἶχεν εὕρει παραπεταμένον καὶ ἀκατάγραφον χειρόγραφον, περιέχον Θρῆνον ἐπὶ τῇ ἁλώσει τῆς Κύπρου ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ὁ Θρῆνος ἀναφέρεται διὰ μακρῶν καὶ εἰς τὴν Κρήτην, ἀλλ' ὁ ἀνακοινώσας τὰ σχετικὰ ἀποσπάσματα δὲν εἶχε καταλήξει ἂν ὁ συγγραφεὺς ἦτο Κρὴς ἢ οὔ. Μέχρι σήμερον τὸ κείμενον τοῦτο δὲν ἐξεδόθη ὁλόκληρον [1].

39, «ὁ Κυπρίδημος δὲν ἐνικήθη ὑπὸ τοῦ Ἐρωτοκρίτου, ἀλλ' ἐδαμάσθη ὑπὸ τοῦ ὑβρισθέντος καὶ καταφρονηθέντος θεοῦ. Ὁ Ἐρωτόκριτος ὑπῆρξε τὸ τυφλὸν ὄργανον, τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποίησεν ὁ θεὸς Ἔρως διὰ νὰ τιμωρήσῃ τὸν ὑβριστήν του».

1. Ἀρχιμανδρίτου Θεοδώρου Β. Τζεδάκη, Ἡ Κρήτη ἐν ἀνεκδότῳ ποιήματι περὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Κύπρου (ἐκ κώδικος τῆς Σιναϊτικῆς Βιβλιοθήκης), Κρητικὰ Χρονικὰ 16 - 17, 1961 - 1962, τεῦχος Α΄, σσ. 156 - 174.

Ε΄. ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΗ
(Πρὸς τὸν χαλίφην al Muqtadir) *

Τῷ περιδόξῳ καὶ λαμπροτάτῳ ἀμηρᾷ τῆς Κρήτης καὶ ἠγαπημένῳ φίλῳ.

Πᾶσα ἐπίγειος ἐξουσία καὶ ἀρχὴ ἐκ τῆς ἄνωθεν ἤρτηται ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας· καὶ οὐκ ἔστιν ἐξουσία ἐν ἀνθρώποις οὐδὲ δυνάστης ἐξ οἰκείας περιουσίας ἐπὶ γῆς δυναστείαν κληρονομῶν, εἰμὴ ὁ ἐν ὑψίστοις ἐξουσιαστὴς καὶ ἄρχων καὶ μόνος δυνάστης κατανεύσῃ τὴν κληρονομίαν. Διὰ τοῦτο προσῆκεν, εἰ δυνατόν, πάντας τοὺς ἐν ἀνθρώποις δυναστείαν λαχόντας, εἰ καὶ μηδὲν ἕτερον ἦν τὸ πρὸς ἀλλήλους κοινωνεῖν ἐπιτρέπον καὶ ποιεῖσθαι τὴν διὰ λόγων προσομιλίαν, δι᾿ αὐτό γε τοῦτο, καθότι τῶν ἐξουσιῶν τὴν δωρεὰν παρ᾿ ἑνὸς ἐλάχομεν, μὴ διαλιμπάνειν ὅσαι ἡμέραι ποιεῖσθαι τὴν πρὸς ἀλλήλους κοινωνίαν καὶ διὰ γραμμάτων καὶ δι᾿ ἀποστόλων τῶν ἐξυπηρετούντων τοῖς πράγμασιν· τοσούτῳ δὲ πλέον τοὺς τὰς μεγάλας ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας διέποντας, ὅσῳ, μᾶλλον διαφερόντως τετίμηνται καὶ οἷον ἀδελφοί τινες τῶν ἄλλων ἀδελφῶν ὑπερέχοντες καὶ προκριθέντες καὶ τὰς τῶν μεγίστων ἀρχῶν καὶ ἐξουσιῶν διοικήσεις ἐπιτραπέντες.

Τί βούλεται ἡμῖν τὸ εἰρημένον; Ὅτι δύο κυριότητες πάσης τῆς ἐν γῇ κυριότητος, ἥ τε τῶν Σαρακηνῶν καὶ ἡ τῶν Ῥωμαίων ὑπερανέχουσι καὶ διαλάμπουσιν ὥσπερ οἱ δύο μεγάλοι ἐν τῷ στερεώματι φωστῆρες. Καὶ δεῖ, κατ᾿ αὐτό γε τοῦτο μόνον κοινωνικῶς ἔχειν καὶ ἀδελφικῶς καὶ μηδ᾿ ὅτι τοῖς βίοις καὶ τοῖς ἐπιτηδεύμασι καὶ τῷ σεβάσματι κεχωρίσμεθα, παντάπασιν ἀλλοτρίως διακεῖσθαι καὶ ἀποστερεῖν ἑαυτοὺς τῆς διὰ τῶν γραμμάτων [συνομιλίας] παρὰ μέρος ἐντυχίας. Δεῖ μὲν οὖν οὕτω καὶ φρονεῖν ἡμᾶς καὶ ποιεῖν, κἂν μηδεμία τις ἄλλη πραγμάτων χρεία πρὸς τοῦτο προυτρέπετο. Νῦν δέ, μεθ᾿ ἧς ἔφημεν εὐλόγου αἰτίας, καὶ πράγματα συμβεβηκότα, οἷα, ὥς γε πειθόμεθα, οὐδὲ τῇ σῇ ἀρέσκει μεγαλωσύνῃ, καὶ πρὸς τὸ γράφειν ἡμᾶς παρώρμησε καὶ πρὸς τὴν ἀποστολὴν τῶν ἤδη πρὸς τὴν θεόσδοτον ὑμῶν ἐξουσίαν ἀπεσταλμένων.

Ἀλλὰ πρό γε τῆς τῶν πραγμάτων ἐξηγήσεως ἐκεῖνό φαμεν, ὡς πολλὰ μέν ἐστιν, οἷς ὁ εἰς ἀρχὴν καταστὰς δίκαιος ἂν εἴη σπουδὴν ποιεῖσθαι τοῦ διαπρέπειν, εἴ γε μὴ τῷ ἀνάξιον τῆς ἀρχῆς εἶναι τοῦ ἔλεγχον διδόναι τοῦτο προ-

* Ἐβελτιώθη σιωπηρῶς ἡ ἔκδοσις τοῦ Σακκελίωνος.

κέκριται καὶ ἀντὶ τοῦ παράδειγμα βίου πρὸς ἀρετὴν ὁρῶντος γίνεσθαι τοῖς ἀρχομένοις καὶ θαῦμα γλυκὺ τῆς οἰκείας ἀρχῆς καὶ πόθον παρέχειν αὐτοῖς, πρὸς μῖσος μᾶλλον καὶ ὕβριν διερεθίζει καὶ προκαλεῖται· τὸ δὲ οἷον κορυφὴ τῆς τοῦ ἄρχοντος ἀρετῆς καὶ τὸ κεφάλαιον τῶν κατορθωμάτων δικαιοσύνη ἐστί, δι᾿ οὗ αὐτός τε ἰσχὺν περιβάλλεται καὶ τὸ ὑποχείριον ἀσφαλῶς πολιτεύεται, καὶ τὸ πολέμιον εἰς ἀντίστασιν οὐ ῥᾳδίως καθίσταται. Τὰ μὲν γὰρ ἄλλα τῆς τοῦ ἄρχοντος ζωῆς πρὸς ἀρετὴν ἀποβλέποντα ἐκεῖνον μὲν κοσμεῖ καὶ ὥσπερ ἄνθη τινὰ ἐξωραΐζει, πρὸς δὲ τὸ ὑπήκοον, εἰ μὴ προαίρεσίς ἐστιν αὐτοῖς ἀγαθή, ζηλοῦν καὶ ἀπομιμεῖσθαι τὴν τοῦ ἄρχοντος ἀρετὴν οὐ μέγα τι συμβάλλεται, δικαιοσύνη δὲ κοινή τις οὖσα σωτηρία τόν τε ἄρχοντα δείκνυσιν ἀρχικώτερον καὶ τοῖς ὑπὸ τὴν ἐκείνου τεταγμένοις ἀρχὴν τὸ ἀσφαλὲς προμηθεύεται.

Ἀλλ᾿ ἐπεὶ ταῦτα εἴρηται, λέγομεν ἤδη καὶ τὰς αἰτίας, δι᾿ ἃς εἰς τούτους τοὺς λόγους κατέστημεν. Ἡ τῶν Κυπρίων νῆσος, ὦ μεγαλοδοξότατε τῶν Σαρακηνῶν ἀρχηγέ, ἀφ᾿ οὗ χρόνου σπονδῶν εἰρηνικῶν πρὸς αὐτοὺς γεγενημένων ὑπόφοροι τῆς ὑμῶν κατέστησαν ἐξουσίας καὶ μέχρι τοῦ παρόντος ἐν τῇ τῶν συνθηκῶν ἀσφαλείᾳ διέζησαν, οὐδενὸς τῶν προπατόρων ὑμῶν, ὅσοι τὸ Σαρακηνῶν ἔθνος ἔλαχον διέπειν, οὔτε λύσαντος τὰς σπονδὰς οὔτε κακοῦ τινος εἰς πεῖραν αὐτοὺς καταστήσαντος, ἀλλὰ κατὰ καιροὺς οἱ τῆς ἀρχῆς κληρονόμοι καλῶς καὶ δικαίως φρονοῦντες τὰ ἀπ᾿ ἀρχῆς ἀρέσαντα τοῖς πατράσιν αὐτῶν καὶ βεβαιώσει διησφαλισμένα ἐγγράφῳ ἐτίμησάν τε καὶ διεσώσαντο, μηδέν τι καινοτομήσαντες μηδὲ φρονήσαντες ἕτερον οὐδ᾿ ὅ τι πράξαντες παρὰ τὴν τῶν προγόνων προαίρεσιν. Νῦν δὲ τί ἐροῦμεν; καίτοι ἔδει, ὅσον ὁ χρόνος προέβη καὶ ἡ ἀρχαιότης ἐκράτει τῶν συμπεφωνημένων, τοσοῦτον εὐλαβῶς ἔχειν περὶ τὴν ἀθέτησιν αὐτῶν, ἀλλ᾿ ὅμως πάντα ἠθέτηται καὶ καταπεπάτηται καὶ βουλαί, ἃς οἱ πατέρες ὑμῶν ἐβουλεύσαντο, καὶ γραφαί, ἃς οἰκείαις χερσὶν ἔγραψαν, καὶ σπονδαὶ καὶ ὅρκοι, οὓς τότε πρὸς Κυπρίους Σαρακηνοὶ πίστιν αὐτοῖς παρεχόμενοι ἐποιήσαντο. Καὶ ἀντὶ τῆς εἰρήνης, ἀντὶ σπονδῶν, ἀντὶ ὁρκίων, ξίφη καὶ πόλεμος καὶ σφαγαὶ τοῖς ἀθλίοις ἐπέθεντο Κυπρίοις, οὓς ἔπρεπεν, εἰ καὶ ἄλλος τις ταῦτα εἰς αὐτοὺς ἐξειργάζετο, παρὰ τῶν Σαρακηνῶν βοηθείας τυχεῖν. Τοῦτο γὰρ κοινὸν δίκαιον παρὰ πᾶσιν, ὅσοι πόλεις ἢ ἔθνη κέκτηνται ὑποφόρους, τὸ πρὸς τοὺς κατ᾿ αὐτῶν ἐπιόντας καὶ πόλεμον συνιστῶντας αὐτοὺς ἀντεπιέναι καὶ ῥύεσθαι τῆς ἐπιθέσεως, ὡς ἑαυτῶν οἰκείους τοὺς ὑποτελεῖς καθεστηκότας.

Ἀλλὰ τοῦτο παρὰ πᾶσιν ἔθνεσι δίκαιον ὑπάρχον καὶ τοῖς οὐκ εἰδόσι νόμον, ἀντέστραπται παρὰ Σαρακηνοῖς τοῖς νόμῳ πολιτευομένοις· καὶ νῆσος μικροῦ ἔτη τριακόσια, ἐξ οὗ ὑπόφορος οὖσα ὑμῖν ἐγεγόνει, καὶ κατὰ μηδὲν ὀφθεῖσα τῆς ὑπηκόου τάξεως μεταβαλλομένη μηδὲ καινοτομήσασα περὶ τοὺς φόρους μηδὲ περὶ τὴν ἄλλην δουλείαν, ὅσην Σαρακηνοῖς δουλεύειν ἐχρῆν, μηδ᾿ ὅλως τι τῶν ἔγκλησιν ἐπαγόντων αἰτίαν φέρουσα, ἐκ μόνης ἀπονοίας

ἀνδρὸς καὶ τὴν τῶν χριστιανῶν ἀπηρνημένου πίστιν καὶ τὸ τῶν Σαρακηνῶν σέβας νοθεύοντος, ἐξηρήμωται καὶ ἀπόλωλεν καὶ οἱ ταύτης οἰκήτορες οἱ μὲν μαχαίρας ἔργον, οἱ δὲ ἀνάστατοι γεγόνασι, τοῦτο μόνον ἔχοντες ἔγκλημα, ὅτι ἐπὶ μακροτάτοις οὕτω χρόνοις ὑπέκειντο εὐγνωμόνως ὑμῖν καὶ οὐδὲν ὤφθησαν τῶν εἰς ὑμετέραν ἐλλείψαντες θεραπείαν, πολλάκις ὑμῶν βαρέως ἐπενεχθέντων αὐτοῖς καὶ παρὰ τὸ προσῆκον καὶ τὰ κοινὰ δίκαια τῶν συμφώνων. Καίτοι γε, εἴπερ καί, οἷα τὰ ἀνθρώπινα, σφαλέντες ἐτύγχανον καὶ ἀπ' ἐναντίας ἐφρόνησάν τι τοῦ ὑμετέρου φρονήματος, οὐδ' οὕτως ἐχρῆν ὅπλοις ἐπιέναι οὐδ' αὐτίκα πρὸς αἵματα χωρεῖν καὶ σφαγάς· τοῦτο γὰρ οὐχ ὅτι Σαρακηνῶν ἄξιον, ἀλλ' οὐδέ τινος ἑτέρου ἔθνους ἀνθρωπίνην πολιτείαν καὶ βίον εἰδότος καὶ σώζοντος, ἀλλὰ πρότερον ἐγκαλεῖν περὶ τοῦ σφάλματος, ἐξελέγχειν ὡς οὐ δίκαια πράττουσιν, παραινεῖν ἑαυτῶν γενέσθαι καὶ μὴ ἐκφέρεσθαι τοῦ προσήκοντος. Καὶ τοῦτο οὐχ ἅπαξ, ἀλλὰ καὶ δὶς καὶ πλέον καὶ εἴ γε ἀνεπιστρόφως εἶχον καὶ ἀντὶ τοῦ μεταμαθεῖν τὸ καλὸν τῇ χείρονι προσέκειντο γνώμῃ, τότε πᾶσαν ἀπεκδυσαμένους καὶ θείαν νέμεσιν καὶ ἀνθρωπίνην ἐπιχειρεῖν τὴν ἀπόνοιαν τῶν εἰς τοῦτο συνελαθέντων τιμωρεῖσθαι καὶ ἀντικρούειν. Ἐπράχθη δὲ τοιοῦτον οὐδέν· ἀλλ', ὅπερ εἶπον, ἀνθρώπους ἀναιτίους μηδὲν ἠδικηκότας μηδὲν τῶν ἐξ ἀρχῆς δοξάντων ἠθετηκότας ἴσα καὶ πολεμίοις διεχειρίσασθε.

Τίς ἀκούων ταῦτα ἢ τῶν νῦν ἢ τῶν μετέπειτα ἐσομένων, οὐχὶ μεγάλην ἀδικίαν τῶν ταῦτα καταγνώσεται διαπεπραγμένων; πῶς δὲ οἱ προπάτορες ὑμῶν, οἱ τὰ σύμφωνα καὶ τοὺς ὅρκους θέμενοι πρὸς Κυπρίους, εἴ τίς ἐστι τῶν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ πραττομένων τοῖς ἀποιχομένοις συναίσθησις, οὐχὶ μεγάλως στενάξαιεν καθ' ὑμῶν καὶ πάσης κατακρίσεως ἐνόχους καταψηφιοῦνται οὐ μόνον ὡς ἐξαμαρτόντας εἰς τὴν τῶν Κυπρίων νῆσον, ἀλλὰ καὶ εἰς ἐκείνους αὐτούς, καὶ ὡς πατραλοίας πάσαις ὑποβαλοῦσιν ἀραῖς; Ἢ, ἐάν τις κατὰ τοῦ ἰδίου πατρὸς ἐν τῷ παρόντι βίῳ εἰς ἐπανάστασιν καταστῇ, τοῦ πατραλοίας εἶναι τὴν γραφὴν οὐκ ἐκφεύξεται, τῆς δὲ παρούσης ἀπελθόντος ζωῆς, ἐὰν τὰ ἐκείνῳ ἀνατρέψῃ δόξαντα, οὐκ ἔσται πατραλοίας οὐδὲ τῆς αὐτῆς ἔνοχος καταδίκης; Τί γὰρ τοῦτο ἐκείνου πρὸς ἐπανάστασιν διαφέρει; μᾶλλον δέ, εἴ τις ἀκριβῶς βούλεται συνιδεῖν, αὕτη μείζων τοῦ ζῶντι ἐπαναστῆναι τῷ πατρὶ ἐπανάστασις, ὅσῳ καὶ μᾶλλον πλέον ὀφείλεται τοῖς πρὸς τὴν μέλλουσαν μεταβεβηκόσι ζωὴν ἡ παρὰ τῶν τέκνων τιμὴ καὶ ἡ σὺν εὐλαβείᾳ μνήμη καὶ ἡ τῶν διατεταγμένων συντήρησις. Ὢ! ὅπως εἴπω, ἄνθρωπος ἐκεῖνος, ὁ μήτε τὰ χριστιανῶν στέρξας καὶ τὰ τῶν Σαρακηνῶν παρὰ φαῦλον θέμενος (Δαμιανὸν δέ φησιν ὁ λόγος) οὐδὲ λαβὼν ἐπὶ νοῦν οὔτε τὰ παρόντα οὔτε τὰ ὕστερον ἐπιλογισάμενος, μόνῃ δὲ τῇ ἀπονοίᾳ καὶ τῷ ἀλόγῳ θυμῷ ἑαυτὸν ἐπιτρέψας, ἔπραξεν ἔργον ἀνόσιον, τῷ παντὶ αἰῶνι στήλην τῆς ἑαυτοῦ κακίας ἐσόμενον, πολυανθρωποτάτην νῆσον, ὅσον ἐπ' αὐτῷ ἧκεν, ἐκ γῆς ἐξαφανίσας, πανωλεθρίᾳ παραδεδομένων τῶν ταύτης οἰκητόρων; Ναί, φησίν. Ἀλλ' ἐρεῖ τις, ἣν αἰτία κινοῦσα πρὸς τοῦτο καὶ διὰ τοῦτο κεκινημένος τὸ δοκοῦν ἀνόσιον

διεπράξατο· Σαρακηνοὺς γὰρ ἐν τῇ νήσῳ λαβὼν Ἡμέριος διεχρήσατο, δέον κατὰ τὰ συμπεφωνημένα σώζεσθαι μᾶλλον αὐτοὺς παρὰ τῶν Κυπρίων καὶ πρὸς τὸν ἴδιον τόπον ἀποκαθίστασθαι. Εἶτα οὐ λογίζῃ, ὦ ἄνθρωπε, μετὰ τῆς σῆς ἐγκλήσεως καὶ τοῦ δικαίου λόγου τὸ βούλημα οὐδ' ἐννοεῖς τίς ἐστι δίκαιος τὴν αἰτίαν, ἣν προφέρεις, ἀναδέχεσθαι καὶ τίς ἦν ὀργίζεσθαι ἄξιον. Ἔστω δίκαιον τὸ ἔγκλημα, ὃ προβάλλῃ, καὶ ὑπὲρ τῶν τὰ χαλεπὰ πεπονθότων Σαρακηνῶν Κύπριοι δώσουσιν δίκην, καὶ οὔπω φημὶ ὅτι μηδὲ τότε ἄξιον, διὰ τὴν Ἡμερίου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ἁμαρτίαν πάντας κολάζεσθαι, οὐδ' ὅλην τὴν νῆσον τὴν ἐξ ὑμῶν ὀργὴν καὶ τὴν πικρίαν ὑφίστασθαι. Ὅμως, ὅπερ εἶπον, ἔστω καὶ κολαζέσθωσαν Κύπριοι, διότι καὶ Ἡμέριος, Κυπρίοις συνοικῶν ἐν τῇ νήσῳ, χαλεπὸς ὤφθη Σαρακηνοῖς. Εἰ δὲ κατ' οὐδένα τρόπον Ἡμέριος τοῖς Κυπρίοις συντάσσεται, τί δι' ἐκεῖνον κινδυνεύουσιν οἱ μὴ δίκαιοι ὄντες ἢ τῆς ἐκείνου κληρονομεῖν κατηγορίας ἢ διὰ τὰ πεπραγμένα τούτῳ τιμωρίαν ὑπέχειν; Ὁ μὲν γὰρ τοῦ ῥωμαϊκοῦ στρατοῦ ἡγεμὼν ὑπάρξας, ὅποι δὴ γῆς ἠδύνατο, τοὺς πολεμίους χειρούμενος τὸν δοκοῦντα μετῄει τρόπον· Κύπριοι δὲ οὔτε πολεμίους ἡγοῦνται ὑμᾶς οὔτε τι δεινὸν κατειργάσαντο οὔτε δὲ πάλιν ἱκανοὶ ἀντεπιέναι πρὸς τὸν Ἡμέριον καὶ Σαρακηνοὺς ἐξαρπάζειν τῆς ἐκείνου χειρός. Οὐδὲ γὰρ ἔχεις εἰπεῖν ὡς ἐξὸν τοῦτο ποιεῖν οὐκ ἐποίησαν ἢ ὅτι συνήραντο αὐτῷ καὶ συνηγωνίσαντο εἰς τὴν κατὰ τῶν Σαρακηνῶν κάκωσιν.

Τί οὖν διὰ τοῦτο πολεμεῖς Κυπρίοις καὶ κατ' αὐτῶν κενοῖς τὴν ὀργήν; Τί δὲ ἀντὶ τοῦ τῷ σὲ λυπήσαντι σπουδάζειν ἃ ἔδρασεν ἀνταποδοῦναι, τοῖς οὐδὲν λυπηρὸν ἐργασαμένοις τὰ τῆς λύπης ἀνταποδίδως; ἢ καὶ διότι πρὸς τὴν σὴν εἰσήλασε χώραν Ἡμέριος καὶ τῆς Συρίας πολίσματά τινα ἐκπολεμήσας κεχείρωται, διὰ ταῦτα ὑποκείσονται Κύπριοι τιμωρίαις καὶ κατ' αὐτῶν ἀγανακτεῖν εὐλόγως νομίσεις καὶ ὅπλα κινήσεις καὶ ἀντὶ τοῦ μάχεσθαι πρὸς Ἡμέριον κατ' ἐκείνων συστήσεις τὸν πόλεμον; Ἀλλ' οὐκ ἔδοξεν οὕτως οὔτε τοῖς σοῖς πατράσιν οὔτε τοῖς ἐκείνων μέχρι σοῦ διαδόχοις. Διατί; Ὅτι Κύπριοι μεθόριοι τῆς τε ῥωμαϊκῆς καὶ τῆς τῶν Σαρακηνῶν ἐξουσίας καὶ οὔτε ὑμῖν ἀνταίρουσι χεῖρας οὔτε Ῥωμαίοις, ἀλλ' ἐπίσης ἀνατέθεινται πρὸς δουλείαν τήν τε ὑμετέραν καὶ τὴν ἡμετέραν, μᾶλλον δὲ τὸ πλέον τῇ ὑμετέρᾳ δουλεύοντες. Ὡς οὖν ἄδικον καὶ ἀπάνθρωπον πολεμεῖν Κυπρίοις, διότι κατὰ τῆς ὑμετέρας ἐξεστράτευσε χώρας Ἡμέριος, οὕτω παράνομον καὶ πάσης ἄξιον κατηγορίας πολεμεῖν Κυπρίοις, διότι κατὰ τὴν νῆσον τινὰς τῶν Σαρακηνῶν συνέβη ταῖς ἡμετέραις χερσὶ περιπεπτωκέναι. Σὺ δέ μοι δοκεῖς, ὁδῷ τοῦ πράγματος προϊόντος, καὶ κατὰ τῶν ἐν τῇ Συρίᾳ χριστιανῶν πόλεμον ἐπενεγκεῖν, διότι χριστιανοὶ καθ' ὑμῶν ἐκστρατεύονται. Εἰ δὲ τοῦτο πράττειν πάσης ἐπέκεινα μιαιφονίας ἐστίν, οὐδὲ τὰ τῶν Κυπρίων ἀπήλλακται τῆς ἴσης μιαιφονίας.

Ἀλλ' ἐάσθω τὰ παρ' ὑμῶν εἰς ἔλεγχον τοῦ παρανόμου πολέμου λεγόμενα. Σκέψαι δὲ καὶ τὰ ἐκ τῆς θείας δίκης καὶ ὢν συνετώτατος καὶ συνιδεῖν ἱκανὸς θεῖα κρίματα. Κατανόει μοι καὶ τὴν ἐξ οὐρανοῦ ἐπὶ τοῖς γεγενημένοις τῷ

παρανομωτάτῳ Δαμιανῷ ἀγανάκτησιν. Ὅ τε γὰρ ἐξ ἀνθρώπων ἀφανισμὸς αὐτοῦ τοῦτο διδάσκει, ἀλλὰ καὶ ἡ, ἐξ οὗ χρόνου σφαγαῖς ἀδίκοις τὴν γῆν ἔχρανε τῶν Κυπρίων, συσχοῦσα τοῦτον ἀρρωστία καὶ κατὰ μικρὸν δαπανῶσα, μαρτύριόν ἐστι τῆς δικαίας παρὰ θεοῦ τιμωρίας ἀνθ' ὧν παρηνόμησεν· εἰ βούλει δέ, καὶ ἃ διὰ θαλάττης ἀπήντησε τῷ ὑμετέρῳ στόλῳ, καὶ ἡ κατ' αὐτὴν τὴν νῆσον ἀπώλεια τῶν πλοίων ὑμῶν, ἣν ἀπολέσαι ὁ βδελυρὸς ἐκεῖνος διανενόηται. Οἶδας χωρὶς τῶν ἡμετέρων λόγων ταῦτα. Συνίης καὶ συγγινώσκεις, ὅμως δέ, ἐπείπερ οὐδὲν ἦν κωλῦον καὶ παρ' ἡμῶν ἐπισημανθῆναι, ταῦτα προσείρηται.

Τὸ λοιπόν ἐστι τῆς δεδομένης θεόθεν ὑμῖν ἐξουσίας μὴ μόνον συνιδεῖν, ἀλλὰ καὶ ἐπανορθώσασθαι τὸ γεγονὸς πταῖσμα καὶ τοῖς ταπεινοῖς Κυπρίοις ἀποκαταστῆσαι τὰ ἐξ ἀρχῆς παρὰ τῶν πατέρων ὑμῶν αὐτοῖς παρεσχημένα δίκαια καὶ τὸ ἀβλαβὲς καὶ ἀνεπηρέαστον, καὶ καταλιπεῖν αὐτοὺς ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου σχήματος τῆς εἰρήνης, παρέχοντας ὅσα νενόμισται ὑποτελεῖν καὶ ὑπουργοῦντας τὴν ἄνωθεν καὶ μέχρι τοῦ νῦν ὑπουργίαν Σαρακηνοῖς, πάσης βαρύτητος καὶ βίας ἐλευθέρους διατελοῦντας, τῆς χθὲς καὶ πρώην ἐπιτεθειμένης αὐτοῖς ὑπὸ τῆς τοῦ Δαμιανοῦ σκαιότητος καὶ ἀπανθρωπίας, ἵνα μήτε τῶν πατέρων ὑμῶν ἀθετοῦντες ὀφθείητε τὰ καλῶς δόξαντα βουλεύματά τε καὶ σύμφωνα μήτε ἀντὶ τῆς πρεπούσης ὑμῖν ἐπὶ τῇ δικαιοσύνῃ τιμῆς τε καὶ δόξης πρὸς τοὐναντίον εἴητε μεταπίπτοντες.

Ἀθῆναι, Πάσχα, θέρος 1969

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

NICOLAS IORGA
HISTORIEN DE L'EMPIRE BYZANTIN

Le remarquable polyhistor Nicolas Iorga, dont le nom est devenu inséparable de l'historiographie universelle, nous a laissé des études substantielles concernant l'histoire byzantine. Son premier ouvrage, dans ce domaine spécial de recherches historiques, *The Byzantine Empire*, publié à Londres en 1907, l'avait consacré comme un interprète original de l'histoire millénaire de l'Empire byzantin. De précieuses interprétations sur la culture byzantine ont été publiées en 1925 - 1926 sous le titre de : *Médaillons d'histoire littéraire byzantine*. De nombreuses conférences sur maints aspects de la vie byzantine, ainsi que les communications présentées aux Congrès Internationaux ont été éditées en 1939 - 1940 sous le titre *Études Byzantines* [1]. L'ouvrage qui constitue la synthèse de ses recherches s'intitule *Histoire de la vie byzantine*; les trois volumes de ce travail, publiés en 1934, présentent un large tableau de la vie politique et de la civilisation byzantines [2]. Pour la connaissance de la vie byzantine, telle que N. Iorga l'a étudiée et définie, il faut encore tenir compte de ses recherches érudites publiées en 1935 sous le titre *Byzance après Byzance* [3].

N. Iorga lisait tout ce qui se publiait sur Byzance. Il connaissait le contenu des sources; il avait étudié passionnément les écrits des chroniqueurs grecs. Un savant français, qui fut l'un de ses admirateurs, raconte que l'historien lui avait confié «ne s'être jamais couché sans avoir ouvert quelque annaliste grec» [4]. Pour l'histoire de Byzance, il a toujours montré un intérêt persistant non seulement comme chercheur passionné de l'histoire universelle, mais encore, et davantage, comme investigateur persévérant des influences byzantines sur l'ancienne culture roumaine.

1. En deux volumes publiés à Bucarest. Nous citons : *Études*.
2. Le titre complet est : *Histoire de la vie byzantine. Empire et civilisation. D'après les sources, illustrée par les monnaies*, I - III, Bucarest 1934. Nous citons cet ouvrage : *Vie Byzantine*.
3. Avec le sous-titre : *Continuation de l'«Histoire de la vie byzantine»*.
4. V. L a u r e n t, Nicolas Iorga, historien de la vie byzantine, dans Revue des études byzantines IV, 1946, pp. 8 - 9.

1. Ses jugements critiques sur les sources historiques.

L'oeuvre de N. Iorga se caractérise en général par un profond esprit critique. Dans ses jugements, il adopte parfois un critère moraliste. Lorsqu'il étudie biographiquement les chroniqueurs byzantins, il se donne la peine de mettre en lumière leur âme. On doit se rappeler, tout d'abord, qu'il a exprimé des doutes concernant la paternité de Procope sur l'*Histoire Secrète*; il a invoqué le fait que dans cette oeuvre «il n'y a que le faux qui demande à être accueilli dès le commencement comme étant strictement authentique». Il estimait que le devoir d'objectivité historique sur les valeurs humaines envers lesquelles la société byzantine lui semblait avoir été ouverte, devait obliger Procope à reconnaître les qualités de l'impératrice Théodora : «volonté, beauté, intelligence, initiative, activité». Par conséquence, croit-il, «il y a de fortes raisons pour que cette *Histoire Secrète* ne soit pas de Procope» [1]. Mais il se trompe en considérant comme fausses les informations secrètes de Procope sur l'impératrice. C'est la conception moraliste de l'histoire, qui explique un pareil jugement exprimé par N. Iorga sur *l'Histoire Secrète*, qui est, cependant, l'oeuvre de Procope.

Le chroniqueur Théophylacte Simokatta du VIIe siècle est critiqué pour sa langue artificielle et pour son style archaïsant, mais apprécié pour s'être fondé sur les sources documentaires de son temps, bien qu'il ait préféré rester aussi conteur d'anecdotes [2]. Constantin Psellos (1018-1078) est estimé en tant que grand écrivain, mais «malheureusement il n'a pas été aussi un grand caractère». Intrigant et cynique, cet évrivain eut la grande ambition d'être le premier lettré de son temps [3].

La princesses Anne Comnène (1083-1158) est louée pour sa «piété toute spéciale», pour «le beau livre... des nobles sentiments consacrés à son père» [4]. Un tel éloge pour la «sentimentalité» de la fille à l'égard de son père, n'a pas empêché l'historien d'apprécier comme étant pleinement objectif l'exposé historique écrit par Anne Comnène dans son *Alexiade*, en considérant que ses exagérations, fondées sur les rapports subjectifs des militaires de l'empereur Alexis, ne lui seraient pas imputables [5]. C'est l'aspect psychologique de l'interprétation historique.

Dans un style presque véhément, qui reflète sa ferme désapprobation,

1. *Études*, II, pp. 72 et 81.
2. *Études*, I, pp. 70, 307; II, pp. 73-74; Byzantion II, 1925, pp. 250-251.
3. *Études*, II, p. 74; Voir aussi Byzantion II, 1925, pp. 270-272.
4. *Études*, II, pp. 82 et 92.
5. *Médaillons*, dans Byzantion II, 1925, p. 283.

l'historien stigmatise la conduite de Critobule d'Imbros, qui dans sa chronique des années 1451 - 1467 devint un «flagorneur» du sultan Mahomet II [1]. Selon lui, cette chronique fut destinée à présenter comme un bienfaiteur digne d'estime et d'amour le «tyran sanguinaire» qui avait subjugué les Byzantins [2].

Pour juger les sources documentaires, les hommes et leurs faits, l'historien trouve, toutefois, que le critère moraliste n'est pas suffisant. Il met davantage en lumière les témoignages de loyauté des hommes à l'égard de leur patrie, lorsqu'elle est en péril ou humiliée. Très expressif est à ce point de vue son sévère jugement sur Nicolas Laonikos Chalcocondyle. La chute de Constantinople sous la domination des Turcs en 1453 n'a pas été présentée dans l'ouvrage de ce chroniqueur avec le manifestation de douleur qu'on y attendait «pour cette capitale, ensanglantée, pour ces églises découronnées, pour cette race menée en servitude». L'histoire déteste un tel écrivain, qui «oublie même qu'il y a un Empire qui se meurt et qu'il est lui-même membre de cet Empire» [3].

Les conceptions de l'historien sur *la littérature byzantine* se trouvent dans les conférences qu'il a données en 1925 à l'Université de Genève [4]. La matière de ces conférences et en partie celle de ses leçons faites aux étudiants de Bucarest en 1915. D'une remarquable valeur critique sont aussi ses *Médaillons d'histoire littéraire byzantine* [5]; N. Iorga estime que les écrits habituellement considérés comme oeuvres de la littérature byzantine ne sont pas de véritables créations littéraires. Pour l'historien ce sont surtout des sources documentaires très utiles à l'étude de la vie politique et sociale byzantines. Les oeuvres littéraires, c'est-à-dire «les choses écrites à Byzance avec tant d'art par des personnes de grand savoir et de grand talent technique n'existent pas, parce qu'elles ne changent pas de sujet, étant consacrées toujours à certains événements de la vie politique de l'Empire : des intrigues, des crimes, des actes de corruption de la Cour byzantine, quand elles ne concernent pas tou-

1. *Études*, II, pp. 133 et 258.
2. Voir les expressions de mépris à l'égard de ce chroniqueur employées par N. Iorga, dans son ouvrage *Oameni cari au fost* (Hommes d'antan), Bucarest 1934, pp. 93-95.
3. *Études*, II, pp. 93-94.
4. Publiées dans la Revue Historique du Sud-Est Européen II, 1925, pp. 370-397, ces conférences ont été rééditées dans *Études Byzantines*, II, Bucarest 1940, pp. 65-94, sous le titre *La littérature byzantine, son sens, ses divisions, sa portée.*
5. Ont été publiés dans Byzantion II, 1925, pp. 237-298, et III, 1926, pp. 17-27, un nombre de 28 exposés sur les historiens — les principaux chroniqueurs byzantins, ainsi que sur le patriarche Photius.

jours sur une seule et même base certains côtés de la vie religieuse» [1]. Pour N. Iorga, les critères de la véritable littérature ne seraient donc que la forme et le contenu esthétique; cette conception restrictive, bien souvent dépassée par lui-même, s'explique dans ses recherches par son attention assidue pour le caractère documentaire, historiquement valable, des ecrits littéraires.

Par ses jugements historiques portant sur la littérature byzantine, ainsi que sur les personnalités représentatives de la culture byzantine, notre historien a élogié les vertus classiques: le caractère moral, le style décalqué sur l'antiquité, la dignité humaine. En même temps, il a mis en lumière les défauts, fréquents de certains écrivains byzantins: le manque de souci pour la forme, la méfiance envers les masses populaires et l'attention servile pour le monde officiel de l'Empire. La conception moraliste de l'histoire se retrouve partout dans les interprétations proposées par le byzantiniste. Pour lui, le patriarche Jean Chrysostome (398 - 404), célèbre par son éloquence et par ses homélies, est une gloire de la culture byzantine, parce qu'on ne trouverait que «rarement une vie, un langage et une oeuvre écrite, qui soient plus étroitement réunies dans une personnalité si digne du respect de tous les temps» [2].

2. Ses opinions critiques sur l'historiographie moderne.

Non moins sévères, bien que toujours exprimées d'une manière prévenante, sont les jugements de N. Iorga concernant les oeuvres des byzantinistes. Pour lui, l'ouvrage *Historia byzantina* [3], publié par Charles Ducange à la fin du XVIIe siècle, quoique «sans grand horizon», est «d'une grand précision, d'une parfaite honnêteté» [4]. En même temps, il trouve que l'ouvrage monumental *History of the Decline and Fall of the Roman Empire* [5], publié par l'historien anglais Edward Gibbon en 1776 - 1788, «est une oeuvre dénigrante et donc un peu falsifiante» [6]. N. Iorga a désapprouvé la conception de Gibbon, qui présentait Byzance comme «le triomphe de la barbarie», comme un monde de vices, dechiré par des révoltes et par la tyrannie.

L'historien a examiné aussi à fond le recueil publié sous la direction de

1. *Études*, II, p. 69.
2. *Cărţi representative în viaţa omenirei* (Livres représentatifs dans la vie de l'humanité), Bucarest 1916, p. 115.
3. Titre complet : *Historia byzantina duplici commentario illustrata*, Paris 1680.
4. *Études*, II, p. 7.
5. La première édition publiée à Londres contient 6 volumes; l'édition avec les additions de Bury, publiée en 1896 - 1900, a 7 volumes.
6. *Études*, II, pp. 6 - 7.

J. B. Bury, *The Eastern Roman Empire* (717 - 1453) [1]. Au sujet de l'exposé introductif de ce travail, signé par Bury, l'historien critique la conception, selon laquelle l'histoire de l'Europe Occidentale n'aurait aucune connexion avec Byzance. C'est à juste raison que l'historien rappelle à ses lecteurs le fait que Byzance fut toujours présente dans l'histoire de l'Occident; il estime que Bury n'a pas cherché «l'enchainement seul des situations» [2]. Les appréciations positives et les observations critiques alternent les unes après les autres aussi pour les exposés d'histoire byzantine signés dans le même recueil par Charles Diehl, l'abbé Vogt, K. Kadelec, W. Miller, Th. Arnold, Fr. Chalandon, H. Brown, L. Bréhier, P. Collinet [3].

Pour N. Iorga, l'ouvrage du byzantiniste allemande Karl Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Litteratur*, «n'est pas une histoire; c'est un répertoire très abondant, fait avec un soin infini, donnant une bibliographie des plus complètes». Pour lui, l'histoire de la littérarure byzantine reste à écrire, tout en reconnaissant l'utilité documentaire du grand catalogue bio-bibliographique qui constitue la gloire personnelle de Krumbacher [4]. N. Iorga désirait que les études byzantines dépassent par un large horizon historique la pure érudition documentaire. Pour lui, la littérature byzantine n'est en principe qu'une source d'études sur l'histoire de la culture et de la vie sociale byzantines.

Pour le grand historien, la revue *Byzantinische Zeitschrift*, fondée en 1892 par Karl Krumbacher, était un «répertoire d'études philologiques» [5]. Ainsi donc, l'appréciation générale que N. Iorga exprima sur Krumbacher est en quelque sorte subjective, si l'on tient comte du fait que celui-ci a donné par toute son activité une forte impulsion aux études byzantines, ainsi que du fait que la revue qu'il a dirigée groupa presque tous les chercheurs byzantinistes et leur servait une excellente bibliographie au courant du progrès des recherches. Mais N. Iorga était un byzantiniste d'horizon large, qui demandait qu'on évite l'écueil de l'érudition des répertoires. L'historien désapprouva aussi l'orientation trop philologique donnée par August Heisenberg au périodique «Byzantinische Zeitschrift», après la mort de Krumbacher. Cette revue garda, estime-t-il, le caractère philologique, parce que Heisenberg «n'était

1. Cette œuvre constitue le volume IV de la Cambridge Medieval History, Cambridge 1923.
2. *Études*, II, pp. 23 - 24.
3. *Études*, II, pp. 25 - 64.
4. *Études*, II, p. 67. Voir aussi *Vie Byzantine*, I, p. 9. Pour Krumbacher comme fondateur de la byzantinologie allemande moderne, N. Iorga a exprimé d'ailleurs toute son estime. Voir *Oameni cari au fost* (Hommes d'antan), pp. 232 - 233.
5. *Études*, II, p. 12.

pas historien» [1]. Et lorsqu'il fonda en 1925 la revue *Byzantion*, avec le concours du savant belge Henri Grégoire, N. Iorga concevait que ce nouveau périodique devait faire «beaucoup d'histoire» et avoir un caractère bien plus historique que les revues existentes : «Vizantiiski Vremennik» de Moscou, les «Studi bizantini et neoellenici» de Rome, la revue tchéque «Byzantino - Slavica», les revues grecques «Hellénika» et «Épétiris», la revue française «Échos d'Orient» [2].

L'exposé intitulé *Abriß der byzantinischen Kaisergeschichte* [3], publié en 1897 par l'historien suisse H. Gelzer, professeur en Allemagne, est apprécié comme étant excellent, mais on lui reproche la méthode de mettre toujours les choses anciennes de Byzance en regard des évènements contemporains, N. Iorga trouve que les érudits «s'offusquent un peu des comparaisons de Gelzer» [4].

3. Ses conceptions générales sur l'histoire byzantine.

Pour N. Iorga, la byzantinologie est une discipline historique de caractère international, dont les recherches doivent tenir compte de toutes les implications de l'histoire universelle. Pour la byzantinologie, comme pour toute autre discipline historique, les renseignements documentaires ne sont pas suffisants. Pour avoir la vraie histoire, il faut élaborer de profondes interprétations, qui ne seraient pas les mêmes d'une époque à l'autre, d'un évènement à l'autre. Guidé par une telle conception, le grand historien nous a donné, sous une forme presque testamentaire, confirmée, en 1940, ce précieux conseil: «Étant donné l'état actuel où en sont les études byzantines maintenant, il faut avoir la très grande patience du compulseur de manuscrits pour rétirer de cette oeuvre le bon texte, celui sur lequel on peut se fonder, mais, après cela, ne pas s'arrêter et avoir le courage *d'humaniser* l'histoire de Byzance» [5].

L'historien nous rappelle fréquemment que Byzance constitue une partie intégrante de l'histoire de l'humanité. Pour lui, la chronologie est un guide, non pas une règle rigide. Il conçoit la société byzantine dans son développement millénaire comme une société en transformation continuelle. Lorsqu'il se propose d'étudier le mouvement évolutif de la société byzantine sous ses

1. *Études*, II, p. 12.
2. *Études*, II, pp. 13 - 14.
3. L'exposé de Gelzer fut attaché à l'ouvrage de Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Litteratur, 2e éd., München 1897.
4. *Études*, II, pp. 11 - 12.
5. *Études*, II, pp. 17 - 18.

formes générales qui furent l'État et l'Église, l'historien constate que, sans être immuable «l'Eglise est moins variable dans sa forme et dans son sens que les organisations politiques». Le sens historique doit être cherché dans les changements politiques et sociaux. Par conséquent, si l'on ne peut pas délimiter la domaine de l'État de celui de l'Église, «ce sera toujours de l'Empire qu'il faudra tenir compte» [1].

L'historien conçoit que l'Empire Byzantine s'est formé durant les IVe - VIe siècles par la synthèse des éléments roumains, helléniques, orientaux et barbares, ayant comme forces unificatrices l'idée impériale et l'idée chrétienne [2]. De l'époque romaine des débuts de l'Empire d'Orient on passe au moyen-âge de la société christianisée et hellénisée et puis à une époque de vie féodale et chevaleresque aux XIe et XIIe siècles» jusqu'à la phase de l'affaiblisement politique de l'État. C'est dire «qu'il y a eu plusieurs Byzances» [3].

Sur le caractère romain de l'Empire byzantin, ses interprétations apparaissent différenciées au cours de ses recherches. En 1907, il caractérisait l'Empire des IVe - VIe siècles comme étant «un État romain» situé dans l'Orient grec [4]. En 1927, il constatait «la perpétuation du système de l'ancienne Rome au Ve siècle» et la monarchie «asiatique» de Justinien au VIe siècle [5]. En 1934, l'historien estimait qu'au IVe - VIe siècles Rome n'était qu'un souvenir de gloire, qui n'inspirait à Constantinople «aucune vénération». Il trouvait que «l'armature légale restait absolument romaine à l'ancienne façon et c'était l'essentiel pour des gens chez lesquels l'État était au fond la formule juridique», mais pour les populations de l'Empire, en dehors de certaines villes romanisées, «c'était en vain qu'on avait confirmé tout ce qui appartenait au passé romain» [6]. L'oeuvre juridique de Justinien, qui signifie la reconstitution du droit romain à l'usage du nouvel Empire pour organiser «une société uniforme et disciplinée», est caractérisée comme étant «plutôt un badigeonage de façade», parce que «cette législation de caractère général se heurtait aux traditions, aux habitudes des populations si différentes entre elles» [7]. En fin, en 1939, par une formule de synthèse concernant la durée millénaire de Byzance, l'historien accentuait de la sorte le caractère romain de cet État : «Ce fut l'Empire des Rhomées qui se considèrent Romains et qui, sans accepter docilement leur soumission, réclamaient avec orgueil leur appartenance à

1. *Études*, II, p. 84.
2. *Vie Byzantine*, I, pp. 47 - 70.
3. *Études*, II, p. 71.
4. *The Byzantine Empire*, pp. 1 - 57.
5. *Y a-t-il en un Moyen-Âge byzantin*? dans *Études*, I, p. 304.
6. *Vie Byzantine*, I, pp. 41 - 42.
7. *Vie Byzantine*, I, pp. 43 - 46.

l'Empire romain» [1]. Cette dernière interprétation situe la conception de l'historien au niveau de plus fondées des conceptions actuelles sur les sens historique et linguistique des mots *῾Ρωμανία* et *῾Ρωμαῖοι* concernant la romanité orientale [2].

Selon la conception de l'historien, Byzance est devenue hellénique, non pas dans le sens ethnique, mais sous le rapport de la culture et par la voie de la langue grecque. En Orient, la latinité s'est heurtée à la grécité. Au VIe siècle le bilinguisme fut pratiqué officiellement; Justinien permit aux fonctionnaires byzantins l'emploi du latin ou du grec par ses édits selon l'endroit [3]. Dans une mesure appréciable, estime-t-il, l'hellénisation de l'Empire fut l'oeuvre de l'Église. Pour le VIIIe siècle il constate l'apparition d'un «second hellénisme» apposé au christianisme [4]. C'est seulement dans l'Empire de Nicée (1204 - 1261), qu'on a vu s'accentuer «un caractère national grec», bien que Constantinople ait pu rester un centre international pour les populations de l'Empire [5]. L'historien étudie aussi les influences orientales mais, selon sa juste interprétation, ces influences ont disparu «sous le vêtement grec» [6]. Et si Byzance s'est faite la dépositaire d'un esprit oriental, ce n'est pas moins vrai qu'elle a toujours conservé ses liens avec l'Occident et les Byzantins ont toujours considéré leur Empire comme le successeur de l'État romain. Selon sa conception, Byzance est la synthèse d'éléments très différenciés par leur origine, un facteur assimilateur des peuples ayant les traditions propres, un Empire unificateur dont les portes sont restées ouvertes, jusqu'à sa disparition politique.

Dans son essence, malgré certaines distinctions qui ne seraient pas toutes acceptées par les nouveaux chercheurs, la conception de N. Iorga sur les caractères généraux de l'Empire byzantin nous apparaît bien fondée. On admet aujourd'hui en général que la tradition impériale de Rome, telle qu'elle s'est formée au contact avec le monde grec et avec le monde asiatique, s'est maintenue à Byzance jusqu'à la fin de l'Empire. Les institutions juridiques, avec leur contenu social toujours renouvelé, se sont développées sur les modèles romains. Comme capitale de l'État, Constantinople fut «la Nouvelle Rome». La terre de l'Empire s'est apelée généralement *Romania*; les empereurs et

1. *Ce este Bizantul* (Qu-est-ce c'est que Byzance), Bucarest 1939, p. 16.
2. H. Ditten, Βάρβαροι, Ἕλληνες und ῾Ρωμαῖοι bei den letzten byzantinischen Geschichtsschriften, dans Actes du XIIe Congrès International d'Études Byzantines, II, Ochride 1964, pp. 273 - 309.
3. *Vie Byzantine*, I, p. 63.
4. *Vie Byzantine*, II, p. 92.
5. *Vie Byzantine*, III, p. 27.
6. *Vie Byzantine*, I, pp. 74 - 75.

les sujets se sont considérées *Romains*. Le concept romain d'universalité s'est fondu dans le concept byzantin d'oecuménicité [1].

N. Iorga a étudié le contenu social et les valeurs culturelles de la vie byzantine. Il a mis en lumière la vitalité des provinces et la vie même de l'homme, considéré comme l'objet principal de tout exposé historique. Il a trouvé que : «Dans cet 'homme byzantin' si strictement relié à la loi, si fortement gouverné par le droit, si profondément empreint par la foi orthodoxe, si soumis aux influences magnifiques de l'Orient, il y a, en même temps, la conscience d'une aristocratie d'esprit qui lui sert d'appui contre les pires menaces et les plus dures humiliations» [2]. N. Iorga a reconnu l'existence d'un féodalisme spécifique à Byzance, sans le nommer comme tel [3]. Il a mis en lumière le fait qu'au temps des empereurs macédoniens s'est développée la propriété seigneuriale par des privilèges qui ont permis aux possedants de dominer les provinces. Il a bien caractérisé la dispersion de l'autorité étatique au XIIe siècle comme le signe d'une «souveraineté à la façon féodale» [4]. Le développement de la noblesse, les autonomies locales et les formations politiques constituées dans la Péninsule Balcanique ont accéléré la défaillance de l'Empire byzantin vers la fin de ce que l'historien a nommé «le moyen âge byzantin» [5]. Et la naissance des nationalités brisa lentement l'unité de l'Empire.

Il a mis en lumière l'existence des cités danubiennes, qui selon le récit circonstancié de Théophylacte Simokatta du VIIe siècle étaient «prêtes à défendre leur autonomie devenue coutumière» [6]. Par le dépouillement des sources il a trouvé les Roumains dans la Péninsule des Balkans aux VIIIe - XIIe siècles, établis en Macédoine, en Épire, en Thessalie et dans le voisinage immédiat du Mont Athos [7]. Ceux qui sont restés à parler le roumain ont eu une identité ethnique qui s'est imposée comme telle aux chroniqueurs et aux gouvernants byzantins [8]. Il sait que l'histoire byzantine est un témoignage indoubitable pour l'ancienneté des Roumains, pour leur consistance ethnique et pour leur rôle actif au milieu des peuples du Sud-Est de l'Europe.

1. Voir D. A. Zakythinos, Τὸ Βυζάντιον μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως (Byzance entre Orient et Occident), dans Ἐπετηρὶς ῾Εταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν XXVIII, 1958, pp. 367 - 400.
2. *Études*, I, p. 325.
3. Voir notre article *Feudalismul bizantin*, dans Studii XXIV, 1971, nr. 1, p. 143.
4. *Vie Byzantine*, III, p. 295.
5. *Études*, I, pp. 299 - 311.
6. *Études*, I, p. 307.
7. *Histoire des Roumains*, II, Bucarest 1937, pp. 411 - 412.
8. *Histoire des Roumains*, II, pp. 413 - 424.

N. Iorga s'est avéré comme un interprète original des évènements politiques et des phénomènes de civilisation si complexes dans la structure de la société byzantine. Il met en lumière l'esprit oecuménique et le caractère universel de l'Empire Byzantin. La politique étrangère des empereurs est présentée comme étant inspirée par la conception d'universalité, qui ne pouvait pas reconnaître la légitimité d'un Empire Occidental séparé, issu du monde romain. Le droit, la philosophie et la religion se fondent en quelque sorte sur la conception missionnaire selon laquelle l'Empire aurait été appelé à établir l'ordre et à organiser la paix dans un monde christianisé. Pour lui, Byzance a été le centre politique du monde chrétien, la synthèse de l'idée romaine, de l'hellénisme, de l'orthodoxie et des influences orientales.

Ses intuitions pénétrantes, ses descriptions de caractères humains et ses interprétations originales concernant les faits historiques de la société byzantine ont été appréciées toujours en termes élogieux par les connaisseurs de l'histoire et de la pensée byzantines. Par ses recherches concernant l'histoire byzantine, le prestige scientifique de Nicolas Iorga comme byzantiniste eut une résonance profonde dans l'historiographie universelle [1]. Du grand nombre d'opinions élogieuses exprimées par les spécialistes étrangers sur ses études consacrées à l'histoire du monde byzantin, nous mentionons deux témoignages. V. Laurent écrit en 1945 que Nicolas Iorga «a été l'un des plus grands médiévistes, peut-être le plus profond de notre époque... et personne ne contestera qu'il ait été avant tout un byzantiniste de la meilleure essence, l'un des rares écrivains de la spécialité dont les travaux font mieux qu'instruire, penser et réfléchir [2]. En 1969, G. Ostrogorsky éstimait qu'en Roumanie «les études byzantines ont pris un remarquable essor dès avant la première guerre mondiale, grâce surtout à l'extraordinaire activité de N. Iorga, dont la fécondité sans exemple dans le domaine de l'histoire byzantine, comme de l'histoire roumaine ou de l'histoire littéraire, de l'histoire des Ottomans, comme de l'histoire universelle, a eu un retentissement mérité» [3].

GHEORGHE CRONŢ

1. Voir surtout C. Marinescu, Nicolae Iorga în lumina străinătăţii (Nicolas Iorga vu par les étrangers), dans Balcania VII, 1944, 2, pp. 488 - 502; aussi E. Stanescu, Nicolae Iorga — historien du monde byzantin, dans Bulletin de l'Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen III, 1965, 2, pp. 15 - 27. Voir encore N. S. Tanaşoca, Nicolae Iorga, istoric al literaturii bizantine (N. Iorga, historien de la littérature byzantine), ms. (46 p.).

2. V. Laurent, op. cit., p. 6.

3. Histoire de l'État byzantin, trad. de J. Gouillard, Paris 1969, p. 38.

L'EPISTOLA DI MICHELE ITALICO AD IRENE DUCAS

L'epistola ad Irene Ducas è tràdita, testimone unico, a quanto pare, dal codice Baroccianus gr. 131 della Biblioteca Oxoniense [1]. La composizione è tra le piú antiche di Michele Italico [2], risalendo, probabilmente, come si vedrà *infra*, agli anni intorno al 1120, di modo che riesce di peculiare interesse la testimonianza che offre circa la già robusta formazione culturale dell'autore, che sarà poi confermata negli scritti della piena maturità. All'interesse culturale si aggiunga un certo rilievo storico, onde sarà opportuno esaminarne i singoli aspetti. La lettera fa séguito alla nomina di Michele Italico alla carica di *διδάσκαλος τῶν ἰατρῶν*, primo incarico ufficiale e primo passo della sua contrastata carriera nella Scuola patriarcale di S. Sofia [3]. La nomina viene attribuita, e lo dové essere realmente, alla munificenza dell'imperatrice madre Irene Ducas : sua fu, secondo quanto afferma l'Italico, l'esclusività della scelta; il che attesta pure, quale testimonianza storica contemporanea, la grande autorità che l'affascinante donna [4] conservò alla corte imperiale anche

1. Il codice Barocciano è il piú ricco testimone degli scritti di Michele Italico, che tramanda tuttavia anonimi, compreso l'epistolario. Su di esso e, in genere, sulla tradizione manoscritta di Michele Italico, ci permettiamo di rimandare all'introduzione della nostra edizione della «prolusione», in Boll. Comit. Ed. naz. Class. gr. e lat. XIX, 1971 (qui = Criscuolo).

2. Sull'autore si rimanda al nostro citato lavoro, con compresa bibliografia. Cfr. pure F. Fusco, «Il panegirico di Michele Italico», in ΕΕΒΣ XXXVII, 1969 - 1970, pp. 147 ss.

3. Raggiunse la carica di *διδάσκαλος τῶν εὐαγγελίων* o *οἰκουμενικὸς διδάσκαλος* forse nel 1136, secondo la nostra cronologia (cfr. Criscuolo, § 4), dopo essere passato, non senza contrasti e periodi di interruzione, attraverso i gradi precedenti della gerarchia : *διδάσκαλος τῶν ἰατρῶν, τοῦ ψαλτηρίου, τῶν ἀποστόλων*, non sappiamo in quali anni, ma certamente nel tempo compreso tra il 1120 ed il 1136. Probabilmente era ancòra *οἰκουμενικὸς διδάσκαλος* nel 1143, quando pronunciò il panegirico per l'intronazione di Manuele I (cfr. A. Collesi - U. Criscuolo - F. Fusco - A. Garzya, in Ann. Fac. Lett. Macerata III/IV, 1970/1971, pp. 687 ss.), da cui fu poi elevato alla direzione della diocesi di Filippopoli.

4. Oltre alla bibliografia tradizionale su Irene, consistente nelle principali opere storiche su Bisanzio (Chalandon, Ostrogorsky, Vasiliev, ecc.), si richiama

dopo la morte del marito Alessio ed in noti eventi che accompagnarono la successione del figlio Giovanni. Su questo particolare aspetto della epistola, si avrà modo di intrattenersi *infra* : per ora urge esaminarne il contenuto culturale ed il rilievo che viene ad assumere per la conoscenza della spiritualità bizantina nei primi decennî del XII secolo, il che è poi la ragione prima del nostro interesse.

Fin dalle battute iniziali si avverte che il problema che assilla l'autore nella situazione contingente è quello del significato e della funzione della filosofia, come attività che non si esaurisca esclusivamente nella sfera teoretica, ma che racchiuda in sé la capacità di positiva applicazione anche nell'attività pratica. Il problema, cosí impostato, comporta quello piú importante dei rapporti tra filosofia e retorica, essendo quest'ultima piú pertinente, secondo le concezioni tradizionali, all'attività pratica e platonicamente definita (cfr. *Gorgia* 463 de) *πολιτικοῦ μορίου εἴδωλον*. Orbene, Michele insiste nel definirsi già qui fondamentalmente filosofo [1], con implicita affermazione nella complicata parte iniziale dell'epistola, e rivendica a sé stesso, proprio in quanto filosofo, la capacità di provvedere anche ad una giusta amministrazione della cosa pubblica e cioè, nel mondo politico bizantino dell'epoca, alla cura degli interessi della famiglia imperiale. È vero che la competenza della filosofia si consiste in maniera precipua nell'attività di ricerca e nella teoresi; ma è proprio la competenza che essa fornisce in materia teoretica a rendere il filosofo idoneo a guidare al bene la vita umana nei suoi aspetti molteplici: *καὶ τὸν ἀνθρώπινον ἅπαντα βίον ἐπὶ τὸ εὖ διακυβερνᾷ*. Ne deriva una posizione che risulta ancorata al pensiero platonico, ed il richiamo è volutamente messo in evidenza con l'impiego di termini tecnici che ricalcano, ed a volte riproducono *ad litteram*, quelli delle opere platoniche piú specificamente impegnate nell'analisi del problema retorica/filosofia, in modo particolare *Fedro* e *Gorgia*. Ma anche quando non siamo portati a luoghi platonici o a platonismi, la precisione dei termini e la ponderatezza del ragionamento ci rivelano convinzioni teoriche profondamente acquisite e maturate. Il filosofo, dunque, è in grado, sostiene l'autore, non solo di scrutare l'intero scibile e di impossessarsi del piú disparato sapere scientifico [2], ma anche di usare

qui l'interessante ritratto che della sovrana fa C. Diehl, Figures byzantines II, Parigi 1927, pp. 53 - 85.

1. Sul che cfr. *infra* in testo e note. Si dirà tuttavia già da ora che Michele, pur insistendo sulla sua qualificazione di filosofo, si definisce al contempo anche retore : *φιλόσοφος μὲν τὴν γνώμην, ῥήτωρ δὲ τὴν γλῶτταν* (come dice di sé nel panegirico per Giovanni, ll. 539 s, p. 169, Fusco). Cfr. inoltre gli altri luoghi che saranno via via indicati.

2. Tale è, in effetti, la posizione del filosofo nel mondo culturale bizantino, per cui non si elaborano sistemazioni dottrinarie, ma si ci impossessa del sapere tradizionale, sia

della sua formazione teoretica nella sfera dell'attività pratica, ritenuta, di solito, competenza delle *τέχναι* particolari da quelli che limitano in schemi ben precisi l'attività filosofica : *οἱ δέ γε τῆς φιλοσοφίας ἀγροικοτέρως ἔχοντες γωνίας αὐτὴν ἀξιοῦσι... τὰ δ' ἄλλα... μηδαμοῦ χρησιμεύουσαν*. Ora, per quanto concerne la situazione personale e contingente, Irene ha in pratica ristretto le sue capacità esclusivamente a competenze scientifiche, incorrendo proprio nell'errore di quelli che *φιλοσοφίας ἀγροικοτέρως ἔχοντες*, ed escludendolo, con l'incarico di insegnamento, dall'amministrazione della casa imperiale: *σὺ... ἡμῖν τὸν συλλογισμὸν μόνον δέδωκας... περὶ δὲ ταῦτα τὰ γήινα παντάπασιν ἡμᾶς ἀμαθίαν καταδικάζεις*. La filosofia viene cosí ridotta in pratica dalla sovrana, che pur ne era fervida ammiratrice, ad attività puramente complementare, *ἐτώσιον ἄχθος ἀρούρης*, ed il filosofo relegato ai margini della vita attiva, per cui concorrono invece specifici competenti, *λογαριασταί τε καὶ προνοηταὶ... καὶ ῥέκται πραγμάτων*, laddove Michele reclama anch'egli una propria competenza, *οὐδ' οὕτως ἀσυντελής σοι φανήσομαι*. Il fine del complicato discorso della parte iniziale dell'epistola è eminentemente pratico e contingente: affermata la capacità del filosofo nel *βίος πρακτικός*, ne deriva per lui la possibilità di eccellere anche nella cosa pubblica sui tecnici specifici: *ἔνθεν τοι καὶ ὁ Ἰταλὸς* [1] *ἦν ἁπάντων μόνος εὐνούστατος... μόνος τοῦ συμφέροντος διορατικώτατος*. Nell'atteggiamento di Irene egli è altresí in grado di cogliere una palese contraddizione: la sovrana, ammiratrice della filosofia, ritiene la sua sfera di competenza di natura piú alta che quella pratica : ora, come può escludere da cose ritenute di impegno minore chi è particolarmente esperto di questioni piú alte *(τῶν μειζόνων ἀξιοῦσα τῶν ἐλαχίστων οὐ μεταδέδωκας)*? La nomina ricevuta non risponde quindi pienamente alle sue possibilità: in essa, con rammarico, viene avvertita una certa limitazione di stima da parte dell'imperatrice: *τὰ γὰρ εἰρημένα πάντα μικρὰ λογισαμένη διδάσκαλόν με χειροτονεῖς ἰατρῶν*.

Il presente discorso, si accennava sopra, viene ad inserirsi in un dibattito molto antico, quello su retorica e filosofia e sulla delimitazione delle rispettive sfere di influenza. Non è nostro còmpito, né il caso particolare lo

pure rimeditandolo. Si tratta di un impegno piú versatile che sistematico, diversamente da quanto accadde in Occidente con la Scolastica e, piú tardi, con la filosofia del periodo Umanistico-rinascimentale.

1. Restando fermo che non può trattarsi di Giovanni Italo, per ovvie ragioni cronologiche (cfr. anche R. Browning, *Byz.* XXXII, 1962, p. 196), *Ἰταλὸς* sarebbe forma corrotta di *Ἰταλικός*. (attestato, nello stesso codice, nel testo della «prolusione»), o forma parallela indifferentemente usata al posto di *Ἰταλικός*. Del resto non è l'unico caso che i nomi bizantini vengano trascritti con varianti nei codici (per Niceforo Basilace, cfr. A. Garzya, Jahrb. d. Österr. Byzantinistik XVIII, 1969, p. 58 e n. 3).

richiede, ampliare la trattazione alla genesi ed all'evoluzione storica del dibattito [1] : basterà rifarci ad un precedente molto vicino cronologicamente all'Italico, a Michele Psello, lo spirito piú acuto e vivace tra i dotti bizantini del secolo XI, che appunto riprendendo motivi platonici, in un opuscolo anch'esso occasionale [2], sistema la questione in direzione favorevole alla filosofia, pur non rinnegando l'attività retorica, intesa come espressione peculiare di *βίος πρακτικός*, ed il valore proprio di essa. Platone funge nel dibattito da richiamo storico piú antico : egli prima giunge ad un rifiuto della retorica nel *Gorgia* [3], per poi indirizzarsi ad una sua accettazione e comprensione come *τέχνη*, per ritornare a volte su vecchie posizioni [4]. Ma ciò che resta fermo è una tendenza già in Platone ad una sintesi costruttiva, che si svilupperà ancor piú negli epigoni platonici [5], tramite la quale, pur conservando una propria individualità tecnica, la retorica cessa di essere termine contrapposto alla filosofia e ne riesce attività ad essa parallela o da essa compresa. La contrapposizione perde cosí la sua dialetticità e la retorica viene accettata da Michele Psello anch'essa quale nobile *τέχνη*, pur consistendosi nella filosofia la sua qualificazione specifica [6]. La filosofia viene ad assurgere a fine ed oggetto di ricerca ed ad essa ed a sé stesso, come *ὕπατος τῶν φιλοσόφων*, Psello rivendica, nel citato scritto, a tratti apposi-

1. Viene impostato come problema culturale da Platone, in polemica con i Sofisti, come si ha occasione di dire nel corso della trattazione. Si indica qui la bibliografia in merito : H. von Arnim, Leben und Werke des Dio von Prusa mit einer Einleitung : Sophistik, Rhetorik, Philosophie in ihrem Kampf um die Jugendbildung, Berlino 1898; H. J. Marrou, Histoire de l'éducation dans l'Antiquité, Parigi 1968[7] (con ampia bibliografia); A. Garzya, Ideali e conflitti di cultura alla fine del mondo antico, in Maia XX, 1968, pp. 301 - 320 (a cui si rimanda anche per piú aggiornata bibliografia). Sulla tendenza nella prima metà de XII secolo ad una rivalutazione della retorica nei confronti della filosofia, cfr. Garzya, Jahrb., cit., p. 50 e bibliografia in n. 3; «Literarische und rhetorische Polemiken in der Komnenenzeit», in Byzantinoslavica XXXIII, 1972.

2. Tràdito dal codice Vat. gr. 672 (XIII sec.) ed edito da A. Garzya (Versi ed un opuscolo inediti di Michele Psello, Napoli 1966, cfr. pp. 13 22). L'opuscolo contiene una replica a vecchi discepoli, che rimproveravano a lui, filosofo, di volersi interessare anche della vita politica.

3. Cfr. sull'argomento Garzya, Versi ecc., cit., p. 14.

4. Si tenga presente *Teeteto* 172 d - 177 b (ma cfr. Garzya, Versi ecc., cit., p. 14, n. 4).

5. Soprattutto determinante la figura di Posidonio, per cui cfr. Garzya, Versi ecc., cit., p. 14.

6. La sintesi è ben resa da Psello, quando si esprime sulla sua formazione : *φύσει γὰρ καὶ μελέτῃ εἴς τε τὰ κρείττω προεβιβάσθην καὶ τῶν ἐλαττόνων οὐ διημάρτηκα* (Garzya, Versi ecc., cit., p. 17, 11. 65 ss.). L'espressione è ricalcata da Michele Italico nella presente epistola : *μειζόνων ἀξιοῦσα τῶν ἐλαχίστων οὐ μεταδέδωκας*.

tamente, sembra, ricalcato dall'Italico, una competenza anche nelle cose pratiche, rimproverando quanti vogliano la sua attività relegata alla sola sfera contemplativa. La posizione umanistica instaurata cosí da Psello viene raccolta da Michele Italico, che riafferma qui ed altrove la tendenza ad assorbire nella filosofia la retorica ed ogni altra attività [1]. L'Italico, anzi, in alcuni scritti della maturità, ed in modo particolare nel panegirico per Manuele I, esprimerà il suo pensiero in maniera inequivocabile, definendo, con la tradizione dei tardi commentatori platonici ed aristotelici, la filosofia *τέχνη τεχνῶν καὶ ἐπιστήμη ἐπιστημῶν* [2]; definizione questa che non pone la filosofia in antitesi od al di sopra ed estranea alle altre *τέχναι*, ma viene a comprendere queste ultime e, nel caso in discussione, la retorica, in sé stessa [3]. *Βίος πρακτικὸς* e *βίος θεωρητικός*, attività pratica ed attività contemplativa, vengono cosí fuse nella coscienza culturale bizantina dell'epoca, superando, sulle orme di Posidonio [4], qualche residuo di distinzione che ancòra poteva sussistere nel pensiero platonico : il saggio può ottimamente agire nella sfera pratica, proprio perché formato nelle scienze teoretiche e nella ricerca pura. Codesta posizione culturale, dicevamo, diventa punto fermo negli scritti di Michele Italico : basti richiamare, oltre il citato luogo del *λόγος* per Manuele, il rilievo che egli dà alla sua qualificazione di filosofo nel panegirico per Giovanni [5], e i chiarissimi accenni nell'epistola monodica per Costantino Agioteodorita [6] (che ha come *terminus ante quem* la data del 1138), in cui la filosofia è definita, sulle orme di Platone (*res publ.* 474 bc) *ὑπερκαθημένη τῶν ὅλων* e la retorica relegata in una posizione di rango inferiore (*ὑποδεεστέραν ῥητορικήν*). Nel breve testo c'è altresí l'immagine dell'autore filosofo e retore al contempo, ma la prima qualificazione è messa, sia pure con artificio, in rilievo : *τῇ δεξιᾷ ἐμοῦ προτείνοντος τὴν φιλοσοφίαν, τῇ ἀριστερᾷ δὲ τὴν τέχνην τῶν λόγων*. Codesta autopresentazione

1. Come in Occidente comincerà a verificarsi solo nell'epoca umanistica, anche qui, in gran parte, per la ripresa del platonismo e per un autonomo interesse per la filosofia antica. All'epoca di Psello, i pericoli generati dalla ripresa del platonismo furono ben presto intuiti negli ambienti politici ed ecclesiastici e procurarono il dramma di Giovanni Italo (cfr. Garzya, Versi ecc., cit., p. 12), l'ingegno speculativo piú alto di Bisanzio.

2. Ll. 253 ss. nell'ed. cit. (cfr. anche Ann. cit. p. 720, 11 bis).

3. Il pensiero di Michele emerge chiaro dal contesto del panegirico : l'arte strategica per un re comprende e concilia tutte le altre, come la filosofia tutto comprende ed indirizza a buon fine. Non diverso era il pensiero di Psello (cfr. Garzya, Versi ecc., cit. p. 16, 42 s.) : *ἀλλ' ὥσπερ τἆλλα τῇ δυνάμει ταύτης* (scilicet *φιλοσοφίας*) *ὑποβεβήκασιν οὕτω δὴ καὶ τὰ πολιτικὰ*...

4. Cfr. p. 60, n. 5.

5. Cfr. p. 58, n. 1.

6. Che si pubblica in altra sede (cfr. Le parole e le idee XI, 1969), pp. 330 ss.

combacia straordinariamente col citato luogo del panegirico per Giovanni : *φιλόσοφος μὲν τὴν γνώμην ῥήτωρ δὲ τὴν γλῶτταν*.

A questo punto, è da tener conto di un'altra testimonianza italiciana che contrasta col quadro su delineato, anzi sembra prospettare in sé un capovolgimento di opinioni. Nell'epistola 2 Cramer [1], l'autore imposta un discorso su filosofia e retorica, frutto, a quanto afferma, di lungo meditare sistematico (*ἐπιστήμην πρὸς ἐπιστήμην ἀντεξετάζων* l. 1). La filosofia viene riconosciuta qui in posizione di secondo piano nei confronti della retorica, pur trattandosi di attività intimamente affini : *εὑρίσκω φιλοσοφίαν παρὰ πολὺ* (*παράπολυ* Cramer) *λειπομένην ῥητορικῆς· ἄμφω μὲν γὰρ ψυχῆς λογικῆς καθεστήκατον ἔκγονα*... [2]. Procedendo ad una chiarificazione di pensiero, l'autore delimita le rispettive competenze : ...*ἡ* (*scilicet ῥητορική*) *μὲν πολιτικωτέρας καὶ διακοσμεῖν ἐθελούσης τὸν ἀνθρώπινον βίον, ἡ δὲ ἀνακεχωρηκυίας καὶ συστελλομένης εἰς ἑαυτήν* [3]; in questo contesto la funzione della retorica assume particolare rilievo [4] : *ταῖς πόλεσι τῶν ἀνθρώπων ἐπιδέδωκεν ἑαυτὴν μιμουμένη... καὶ τὸ συμφέρον... ἐφευρίσκουσα*. Passando alla funzione della filosofia, il richiamo al nostro testo diventa ancòra piú evidente : *ἡ δὲ οὐδὲν τῶν τοιούτων ἐπισταμένη περὶ κόνιν· καὶ γραμμὰς τὰ πολλὰ περιστρέφεται* [5], laddove la retorica viene riconfermata come più utile agli interessi pratici : *πάρεδρός ἐστι* (*παρέδρος ἐστὶ* Cramer) *βασιλεῦσι ...τὰ ἀνθρώπινα διατάττεται πράγματα* [6]. I richiami verbali con l'epistola ad Irene sono evidenti, confermandosi, in sostanza, le stesse sfere d'influenza del *βίος πρακτικὸς* e del *βίος θεωρητικὸς* : *φιλοσοφία δὲ τὰ πολλὰ περιχάσκει τὸν οὐρανὸν καὶ τὰ νέρθεν φαντάζεται... ἐπαγγελλομένη πολλά, καὶ ἃ μὴ διώκομεν*... [7]. Non si conosce il destinatario dell'epistola, né i motivi che l'abbiano dettata; tuttavia, sembra, deve risalire alla maturità dell'autore, tenendosi conto dell'iniziale affermazione *ἐπιστήμην πρὸς ἐπιστήμην ἀντεξετάζων*. Invero, la contraddizione fra i due testi si rivela solo apparente: l'autore non pone *tout-court* una discriminazione tra retorica e filosofia, ma ne delinea le competenze a noi già note dall'epistola ad Irene, riconoscendo ad ambedue una certa affinità nelle origini (*ἄμφω... ἔκγονα*). E le sfere di competenza qui esposte sono le stesse che nell'epistola ad Irene, salvo che, in quest'ultima, viene riconosciuta alla filosofia la capacità di penetrare anche nelle attività qui dette proprie della retorica, affermazione che va compresa anche tenendo conto dei fini pratici che dettarono la lettera. Ma la costanza nel pensiero italiciano, notata già in varî testi, di una tendenza a comprendere nella filosofia le altre attività, quale suprema coordinatrice, pone in secondo piano le attestazioni dell'ep. 2. Sappiamo che l'Italico fu vittima di disillusioni e che si cercò costantemente di relegarlo ai margini della vita politica [1] : ad un momento di sconforto, superato nella meditazione, può risalire l'ep. 2, in cui viene riconosciuta la prevalenza in campo pratico proprio di coloro che nell'epistola ad Irene son detti non superiori al filosofo, anzi guardati con aria di superiore distacco come *λογαριασταί τε καὶ προνοηταὶ... καὶ ῥέκται πραγμάτων*. La filosofia quindi appare posta in primo piano rispetto alla retorica, quando si intenda questa come espressione di *τέχναι* particolari, ma la discriminazione scompare, qualora si consideri la retorica in sé stessa, niente affatto inferiore, sia pur compresa nella filosofia, madre e coordinatrice delle altre arti. L'Italico quindi fa rivivere nel XII secolo la posizione pselliana, sebbene sussistesse tra i letterati del tempo l'idea di una superiorità della retorica sulla filosofia [2]; posizione, questa, di cui pur resta testimonianza nel suo pensiero. In conclusione, la testimonianza dell'epistola italiciana, nella storia culturale bizantina della metà del secolo XII attesta una ripresa cosciente di motivi platonici, sulle orme di Psello e di altri che avviarono in tal senso la spiritualità bizantina alcuni decenni prima. Codesta ripresa, dopo il dramma di Giovanni Italo, dimostra come ormai il platonismo fosse una conquista irreversibile, immessa nella cultura bizantina del XII secolo e feconda di ulteriori sviluppi.

Ritornando brevemente al problema storico-cronologico dell'epistola, diremo che, oltre alla testimonianza già rilevata dell'ancór viva influenza di Irene alla corte imperiale e della situazione culturale bizantina nel particolare momento storico, siamo con essa immessi in un ambiente di ambizioni e di intrighi, da cui emerge la figura di Michele già vittima di contrasti ed in lotta per la propria affermazione. Il discorso si allarga qui alla carriera dell'Italico, ma su ciò già ci intrattenemmo altrove [3]. Converrà qui ancòra rilevare l'estrema avarizia di particolari, che rende oscura, nella sua intimità, la vicenda storica e biografica dell'autore. Codesta avarizia, si disse, è dettata certamente da opportuna cautela, onde evitare inasprimenti di contrasti od offendere la suscettibilità di importanti personaggi, che pote-

1. Anecdota Graeca Oxoniensia III, pp. 158 ss. (cfr. pp. 160 s.).
2. Cfr. p. 160, ll. 16 - 18.
3. Cfr. p. 160, ll. 18 - 20.
4. Cfr. p. 160, ll. 23 - 26.
5. Cfr. p. 161, ll. 3 - 5.
6. Cfr. p. 161, ll. 8 - 10.
7. Cfr. p. 161, ll. 11 - 13.

1. Degli eventi restano velati cenni negli scritti; cfr. Criscuolo, § 2.
2. Cfr. p. 60, n. 1.
3. Cfr. Criscuolo, § 2, e, qui, p. 57, n. 3.

vano essere variamente legati proprio a quelli di cui Michele, tacendone i nomi, si lamenta [1]. Il nostro testo è tuttavia l'unico, tra i superstiti, che attesti un particolare, la cui importanza già mettemmo in rilievo, e cioè un contrasto tra il basileus (Giovanni) e Michele, verificatosi a causa dell'imperatrice Irene : *τὸ δ' ὅτι διὰ σὲ κακοπραγοῦμεν μέχρι τοῦ νῦν καὶ τῷ βασιλεῖ ἀπηχθήμεθα*... Sull'importanza del luogo già ci siamo intrattenuti [2] : esso viene a confermare quanto fu supposto da P. Lamma [3] circa l'origine politica delle disavventure dell'Italico, legato all'imperatrice Irene nella congiura alla morte di Alessio per ostacolare la successione di Giovanni in favore del cesare Niceforo Briennio. Resta, questo, l'unico dato concreto, desumibile dagli scritti dell'Italico, per porre un fatto storicamente accertabile a base delle alterne vicende della sua fortuna alla corte di Bisanzio, oltre a concorrere alla cronologia dell'epistola e, di conseguenza, del conferimento della carica di *διδάσκαλος τῶν ἰατρῶν*. A questo proposito, si dirà che, il *terminus ante quem* proposto dal Browning [4], del 19 febbraio 1123, vale solo in linea generale, restando dubbia la sua base sostanziale, come data della morte dell'imperatrice Irene, secondo la cronologia di E. Kurtz [5]. Varî elementi, infatti, inducono a ritenere Irene ancor viva dopo tale data : in particolare è attestata in vita dallo stesso Italico nel 1129, nella monodia per Andronico Comneno sebastocrator [6], morto in tale anno. Ma non si andrà molto lontano ponendo l'incarico attorno al 1120, sia per ragioni pratiche di sistemazione cronologica della carriera italiciana, su cui già ci siamo intrattenuti [7], sia per il sapore di evento recente, a cui siamo riportati dalla citata affermazione finale *(κακοπραγοῦμεν μέχρι τοῦ νῦν)* e riferendosi questa alla successione di Giovanni II (1118). La presenza negli scritti italiciani di una monodia per Michele Pantechnes [8], attuario medico

1. Questo è probabilmente il caso di Niceforo Basilace, che ricorre tuttavia in un'epistola dell'Italico in contesto polemico (*ep*. 8, p. 171, l. 26 Cramer). Sull'argomento, cfr. pure Garzya, Jahrb., cit., p. 58 e n. 3 e Criscuolo, § 2, n. 18).

2. Cfr. Criscuolo, § 2, n. 13.

3. Cfr. Oriente ed Occidente nell'Alto Medioevo, Padova 1968, p. 363 ss. Cfr. anche Fusco, *art. cit.*, p. 151.

4. In *Byz*. 1962, cit. p. 195.

5. Cfr. Byz. Zeitschr. XVI, 1907, p. 119.

6. Tràdita dallo stesso codice Barocciano (ff. 228v - 229v) e da noi edita in Rdc. Acc. Lincei 1971. Sarebbe attestata viva, alla stessa data, anche da Teodoro Prodromo, nella monodia per lo stesso principe, edita dal Maiuri (cfr. A. Maiuri, in Rdc. d. R. Acc. d. Lincei, cl. sc. mor. stor. e filol. s. V. XVII, 1908, pp. 521 ss).

7. Cfr. Criscuolo, § 4.

8. Tràdita dal codice Barocciano (ff. 232v - 233) ed è sicuramente italiciana, come si avrà occasione di dire in sede propria.

14 - 8 - 1971

alla corte di Alessio, il cui intervento nella malattia che colpí repentina il basileus è testimoniato da Anna Comnena [1], conferma la sistemazione cronologica qui offerta, non dovendo la morte del Pantechnes andare molto oltre la scomparsa di Alessio e dimostrandosi in essa l'Italico *διδάσκαλος τῶν ἰατρῶν*, sia per esplicita affermazione, sia per la profonda competenza di cui dà prova, a livello pratico e teorico, dell'arte medica.

L'epistola è tramandata dal codice Barocc. gr. 131, che rimane testimone unico, a quanto ci risulta. Il testo tràdito può essere considerato buono nelle sue linee generali, tenendosi conto del quadro generale della tradizione manoscritta italiciana, quale risulta dall'analisi che ne abbiamo fatta a proposito della «prolusione». L'attribuzione all'Italico, per quanto il codice tramandi il testo anonimo [2], è fuori discussione : la lettera, oltre che a rispondere ad un fatto storico della vita dell'autore [3], ne porta nel suo interno il nome, sia pure sotto la forma parallela o corrotta di *'Ιταλός*. A parte questi particolari, la problematica culturale che vi è agitata è propria dell'Italico e risponde alla figura dell'autore, quale desumibile dall'epistolario e dai testi successivi [4]. Il fatto, poi, che nella «prolusione» [5] Michele, passando in rassegna la sua carriera, non faccia menzione della carica medica, non crea difficoltà, sia perché essa è attestata da altri luoghi come ricoperta, sia perché in un certo senso legata ad un insegnamento di natura profana, esulante da quello piú strettamente liturgico ed ecclesiastico delle altre cariche immediatamente successive nella carriera della Scuola patriarcale.

1. Cfr. *Alex*. XV 11, 3. 11, 12.

2. La tradizione barocciana è anonima per tutti i testi tràditi, compreso l'epistolario. Sull'argomento, cfr. Criscuolo, § 3.

3. La nomina a *διδάσκαλος τῶν ἰατρῶν* è attestata anche nell'epistolario (cfr. *ep*. 22 p. 190, ll. 15 - 16 Cramer).

4. La lettera ad Irene contiene un rapido *excursus* della formazione culturale dell'autore, che è testimoniata, nella sua vastità, dai testi superstiti, ricchi di citazioni disparate da fonti sacre e profane. Ruolo importante ebbe in lui, come nei dotti coevi e già in Psello, il sapere derivato dai 'Caldei', su cui a lungo l'autore si intrattiene in *ep*. 17 Cramer (pp. 180 ss.) e di cui è, a tratti, traccia anche nella presente epistola.

5. Cfr. cap. 10s, ed. Criscuolo, cit. *supra*, p. 57, n. 1.

Michaelis Italici ad Irenem Imperatricem quae traditur Epistola.

f. 229^{v}, 35 *1*. Οὐχ ὡς ἁπλῶς ἀγανακτῶν σοι ταῦτα γράφω, θειοτάτη μοι βασιλίδων, ἀλλ' ὡς ὑπὲρ φιλοσοφίας ἀγανακτῶν. οὐ γὰρ φιλοσόφου τὸ καὶ τοῖς τῇδε πράγμασιν ὠφέλιμον εἶναι, ὥς γε δοκεῖ τοῖς πολλοῖς πόρρω τἀληθῆ βάλλουσι; κοσμεῖ γὰρ ὁ φιλόσοφος οὐδὲν ἧττον καὶ τὰ ἀνθρώπινα πράγματα καὶ πάντων μὲν ὑπερκάθηται καὶ ἐπὶ τῶν νώτων ἐπελαφρίζεται τοῦ οὐρανοῦ καὶ ξυμπαραθέει τοῖς πτηνοῖς ἅρμασι Πλάτωνος. δεῆσαν δὲ καταβῆναι, οὐδὲν ἀφῆκεν ἀκόσμητον, ἀλλὰ καὶ πόλεις τάττει καὶ οἴκους συντάττει καὶ ἤθη ῥυθμίζει καὶ τὸν ἀνθρώπινον ἅπαντα βίον ἐπὶ τὸ εὖ διακυβερνᾷ. οἱ δέ γε τῆς φιλοσοφίας ἀγροικοτέρως ἔχοντες, γωνίας αὐτὴν ἀξιοῦσι, καὶ κλίνην καὶ κόνιν ταύτῃ διδόασι καὶ ἀβάκιον καὶ γραμμὰς τὰς οὐδαμοῦ κειμένας καὶ κύκλους, καὶ τούτους πολλάκις ἐκκέντρους ἢ ὁμοκέντρους, καὶ μέχρι τούτων τὴν ἐνάργειαν αὐτῇ περιγράφουσι, τὰ δ' ἄλλα κωφὴν καὶ τυφλὴν καὶ μηδαμοῦ χρησιμεύουσαν.

2. Σὺ δὲ δὴ τί παθοῦσα, ὦ τῶν ἁπασῶν γυναικῶν ὑπερτέρα καὶ φρονήσει καὶ ἀρετῇ, ἡμῖν τὸν συλλογισμὸν μόνον δέδωκας καὶ κατηγορίας καὶ ἀναλύσεις καὶ τὸν τοῦ κύκλου τετραγωνισμὸν καὶ τὸ εἰς ἄλληλα ταῦτα ἐγγράψαι τε καὶ περιγράψαι, κύκλον φημὶ καὶ τετράγωνον; καὶ διατί δῆτα τὴν ὕλην καὶ τὸ εἶδος δίδως ἡμῖν καὶ σώματα καὶ μεγέθη καὶ τὰ τούτων παθήματα, καὶ χρόνον καὶ τόπον καὶ κίνησιν; διατί περὶ τὴν τοῦ κενοῦ θεωρίαν καὶ μόνην ἡμᾶς ἠσχολῆσθαι κενῶς καταδικάζεις, διατί περὶ φθόγγους ἡμᾶς ἀπορρίπτεις; καὶ μέλη καὶ ῥυθμοὺς

2 ἀγανακτάω tali sensu adhib. ap. Plat. Euth. 238e 4 sqq. de re cf. Mich. It. ep. 2 = p. 161,7 sqq. Cramer 5 πάντων μὲν ὑπερκάθηται : quod philosophia definitur 'τέχνη τεχνῶν καὶ ἐπιστήμη ἐπιστημῶν'; cf. Mich. It. in Man. 254 et annotata ad l. p. 701 et p. 720 Ann. Macerata cit. ep. in. ob. Const. Hag. 20 Le parole e le idee XI (1969) p. 5 5/6 cf. Plat. Phaedr. 247bc. 6 cf. Plat. Phaedr. 246e. 7 καταβῆναι cf. Mich. Psell. in obtrectatores 7 = p. 16, 49 sq. Garzya ὅτι ἐμοὶ μὲν κατάβασις τὸ πρᾶγμα δοκεῖ 8/9 cf. Plat. leg. 709b = τἀνθρώπινα διακυβερνῶσι (scilicet τύχη καὶ καιρὸς) ξύμπαντα; Eus. vit. Const. 1,1 = p. 9,5 sq. Heinichen τὸν σύμπαντα διακυβερνῶντα βίον 11/12 cf. Cleom. I 6; Gem. astr. I 34 Manitius; Ptolem. almag. 3,3 17 cf. Arist. cat. 7b 21 21 cf. Arist. de gen. et corrupt. 320b 27. 321a 6. de coelo 279a 12. 302a 1. 305a 21. 309a 6, 11. de an. 419b 34 etc.

Cod.: Baroccianus gr. 131, saec. XIII (= O) (ff. 229^{v} - 230^{v}). Inscriptio : πρὸς τὴν δέσποιναν κυρὰν Εἰρήνην τὴν Δούκαιναν. 10 κλίνην O^{c} 11 ἀβάκιον : ἀββάκιον O

καὶ ὅτι ἄρσιν μὲν καὶ θέσιν ἴσμεν ὁμολογεῖς, καὶ τῶν φθόγγων τό τε ὑπατοειδὲς καὶ τὸ μέσον
230 | γένος καὶ τὸ νητοειδές, καὶ ὅτι 'τὰς διαφορὰς τῶν ἁρμονιῶν' ἐπιστάμεθα καὶ συνελόντι φάναι τὰς ἄλλας ἐπιστήμας μετὰ τῶν βιβλίων ἀποκληροῖς, περὶ δὲ ταῦτα τὰ γήινα παντάπασιν ἡμᾶς ἀμαθίαν καταδικάζεις καὶ ὡς πάρεργον ἔχεις φιλοσοφίαν καί, τοῦτο δὴ τὸ λεγόμενον, 'ἐτώσιον ἄχθος ἀρούρης' ἡγῇ τὴν ἡμετέραν ἐνταῦθα διατριβήν· καὶ ὅπου μὲν δεῖ περὶ πραγμάτων φροντίσαι ἢ προσόδων ἢ δαπανῶν, πάρεισιν εὐθὺς καὶ τὸ θεῖον σῶμα περικυκλοῦσι λογαριασταί τε καὶ προνοηταὶ καὶ τοιοῦτοί τινες δριμύτατοι μὲν καὶ ῥέκται πραγμάτων — τί γὰρ δεῖ μὴ τἀληθὲς λέγειν; — ἀδαεῖς δὲ ἄλλως καὶ λογιστικῆς καὶ γεωμετρικῆς αὐτῆς καὶ τῆς καταλλήλου γεωργικῆς.

3. Ἐγὼ δὲ οἶδα μὲν κἀκεῖνα, καὶ οὐκ ἂν ἀρνηθείην, καὶ Ἀριστοτέλει καὶ Πλάτωνι θαμὰ συνωμίλησα καὶ τὰς τῶν ἄστρων περιόδους ἠκριβωσάμην καὶ τοὺς τούτων ποικίλους σχηματισμούς, καὶ οὐδέν με διέλαθεν, νὴ τὴν ἱεράν σου ψυχήν, οὐδ' ὅσα Ἵππαρχος οὐδ' ὅσα ὁ σοφώτατος Πτολεμαῖος ἠστρονομήσαντο, οὐδ' ὁπόσα αὐτὸς ὁ μαθηματικώτατος Ἀρίσταρχος συνδιεγράψατο. καὶ οὕτως μὲν οὐράνιός εἰμι· εἰ δέ με καταβιβάσεις ἐκ τῶν ἀστέρων, ὡς αἱ Θετταλαὶ τὴν σελήνην, οὐδ' οὕτως ἀσυντελής σοι φανήσομαι, ἀλλὰ καὶ διαιτήσω δίκην καὶ τὰς ψήφους κατὰ νόμους ποιήσομαι καὶ τὰς παρ' ἀμφοῖν δικαιολογίας ἀπαραλήκτως ἅμα καὶ κατὰ τάχος ὑπαγορευούσας — ὤμοι ξυμπαθέει καὶ ὁ τοῦ γράφοντος κάλαμος τὴν ἀπόφασιν — ἀποδοίην ἐννομώτατος, ὡς μηδ' ἐφέσιμον γενέσθαι μηδὲ παρακολουθῆσαι τὴν ἔκκλητον. οἶδα δὲ καί, ὅπως αἱ πρόσοδοι αὐξηθήσονται καὶ αἱ περίεργοι τῶν δαπανῶν ἐκκοπήσονται, ἐξ ὧν ἐστι τὸ πλουτεῖν. οἶδα καὶ καιροὺς καὶ τρόπους καὶ πραγμάτων οἰκονομίας· καὶ τί μὲν τὸν προβατέα τί δὲ τὸν βούνομον, καὶ πόσον ὑπὲρ τῆς τοσῆσδε κατασπο-

23/24 cf. Aristid. Quint. de mus. I 6 = p. 8,16. I 12 = p. 28,12. I 12 = p. 30, 3 sq. Winnington Ingram 24/25 Aristid. Quint. de mus. I 11 = p. 28,3 Winnington Ingram 25 cf. Isocr. 4, 22; Xenoph. anab. III 1, 38. memorab. III 8, 10 etc. 27 cf. Plat. Tim. 38de ὁ λόγος πάρεργος ὤν... 28 Hom. Il. XVIII 104. cf. Od. XX 379 35 cf. Plat. leg. 817e; Procl. in Plat. rem publ. 619d = II p. 303, 29 Kroll, etc. 36 cf. Procl. in Plat. Tim. 39b = III p. 90,22 Diehl. ibid. 40c = III p. 149,9 Diehl. in Plat. rem publ. 617 d = II p. 274, 12 Kroll 40 cf. Ar. nub. 749 sq. 45/46 cf. Xenoph. Cyr. III 2,19. Ages. 8,8

25 συνελόντι scripsi : συνελόντα O 30 σῶμα : δῶμα fortasse scribendum 37 ψυχὴν O^{l} : κεφαλὴν O^{sl} 38 ἠστρονομήσαντο : ἠστρονομησάμην O (fort. ex ἠκριβωσάμην cf. l. 36) 39 συνδιεγράψατο O^{sl} : διεγράψατο O^{l} 42 ἀπαραλήκτως scripsi : ἀπαραλήπτως O ἀπαραλείπτως Kuruses 43 ὤμοι O^{prob} : εἴ μοι Kuruses fort. recte 45/46 αὐξηθήσονται scripsi : αὐξηθήστων O^{prob} 46 αἱ scripsi, incert. O

ρᾶς τοὺς γεωργοὺς καὶ τοὺς προνοητὰς τῶν βασιλικῶν ἐπισκευῶν ἀπαρτήσαιμι· καὶ λογιστεύων τε καὶ λογοπραγῶν εὖ μάλα ἠκριβωσάμην πίσυνος ἐπιστήμῃ καὶ τέχνῃ λογιστικῇ. τί δὲ διώξω τί δὲ προσδέξομαι; οὐ κακουργίᾳ καὶ ἀμαθίᾳ, τοῦτο μὲν βαρύνων τὸν εἰσπραττόμενον λόγοις τοῦτο δὲ ζημιῶν τοὺς δεσπότας τὰ μέγιστα, ἀλλ᾽ ὥσπερ κεντροβαρικῇ χρώμενος ἰσάζω καὶ ταλαντεύω τὰ πράγματα, καὶ ποιῶ τὸν ὀφειλέτην ἀποδότην εὐγνώμονα.

4. Καὶ εἴποις ἄν· ἰδοὺ περὶ ταῦτα τευτάζοντα καὶ λο⟨γο⟩πραγοῦντα καὶ πραττόμενον λόγους τοὺς ὑποδίκους, ὅτε ὦσιν ὑπόχρεως, ὡς ἄρα καθάπαξ ἀγνοῆσαι φιλοσοφίαν καὶ περὶ ταῦτα μόνα θαυμάζεσθαι, μᾶλλον δὲ εἰδέναι τί περὶ τούτων καὶ λέγειν τί καὶ ἀκούειν ἢ περὶ Πλατωνικῶν διαλόγων καὶ Ἀριστοτελικῶν τεχνῶν καὶ Στωικῶν καινοτήτων, καὶ ὅτι αἱ ἰδέαι τοῦ Δημιουργοῦ εἰσιν ἐνθυμήματα καὶ νοητὰ παραδείγματα τῆς δευτέρας διακοσμήσεως, καὶ ὡς ⟨ὁ⟩ μὲν διαλεκτικὸς ἐξ ἐνδόξων συλλογίζεται ὁ δὲ σοφιστικὸς ἐκ τῶν φαινομένων, καὶ ἡ μὲν ἀποδεικτικὴ ὡς εἰς πρώτας ἀρχὰς ἀνατρέχει τὰς ὑποθέσεις καὶ τὰ λήμματα τῶν ἐπιστημῶν ἡ δὲ ῥητορικὴ πολιτικοῦ ἐστι μορίου εἴδωλον, κολακείας τὸ τέταρτον. ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἀπῳδὰ φήσεις καὶ ἀκατάλληλα τῆς ἐμῆς ὑποσχέσεως. τί δ᾽ οἱ εὐαγεῖς οἶκοι, τί δ᾽ οἱ ξενῶνες; ἆρα καὶ πρὸς ταῦτα ἁρμοστοῦμέν σοι καὶ οὐκ ἂν διῳκήκαμεν τὰ τῶν ἀδελφῶν καλῶς καὶ ὁσίως ἢ περὶ τὸ Κοσμίδιον ἠκοσμήσαμεν ἢ ἀμαθίαν μὲν καὶ ἀπειρίαν ἡμῶν οὐ κατεγνώκεις, ὑποπτεύεις δὲ κακουργίαν καὶ ἀπιστίαν; ʽἄκουε οὐρανὲ καὶ ἐνωτίζου ἡ γῆ᾽ ὅτι τὸν ἐν ἅπασι⟨ν⟩ ἁπλούστατον ἐν ὑμῖν δὲ μάλιστα καὶ εὐνούστατον, καὶ μονονουχὶ τὴν ψυχὴν ἐκχεάμενον εἰς ἀπιστίαν ἡ τύχη παρέλκει, μᾶλλον δέ τινος ἐπήρεια δαίμονος. ἐρρέτωσαν γὰρ ὁπόσοι τύχῃ καὶ ἀστέρων φοραῖς τὰ καθ᾽ ἡμᾶς ἐπιτρέπουσι καὶ περι-

60/61 cf. Procl. in Plat. rem publ. 614c = II p. 145,4 sq. Kroll in Plat. Tim. 19b = I p. 60, 19 Diehl 61/62 *διαλεκτικὸς κτλ.* cf. Arist. top. 100a 18.165b 3,34 183a 39. metaph. 995b 23. anal. pr. 46a 9 62/63 *σοφιστικὸς...* cf. Arist. top. 165a 21, ubi *σοφιστικὴ* definitur *φαινομένη σοφία.* cf. 171b 28,34. metaph. 1004b 18 63/64 *ἀποδεικτικὴ* cf. Arist. metaph. 996b 26-28 *ἀποδεικτικαὶ ἀρχαί... ἐξ ὧν ἅπαντες δεικνύουσι* cf. de mundo 1059a 24 65-66 cf. Plat. Gorg. 463de *ἔστιν γὰρ ἡ ῥητορικὴ... πολιτικῆς μορίου εἴδωλον.* ibid. 466a *κολακεία δοκεῖ σοι εἶναι ἡ ῥητορικὴ... κολακείας... μόριον.* cf. Arist. reth. 1359a *ἡ ῥητορικὴ σύγκειται ἔκ τε τῆς ἀναλυτικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς περὶ τὰ ἤθη πολιτικῆς* 70/71 Septuag. Is. 1,2. 28,23 73 cf. Luc. pro lapsu I 724 74 cf. Plat. res publ. 530a. Gorg. 451c; Arist. meteor. 338b 22. 341a 20. 343a 10. 346a 12 etc.

49 *προνοητὰς* : *προητ᾽* O (sic) 53 *κεντροβαρικῇ* scripsi : *κεντροβαζῇ* O 55 inserui 60/61 *ἐνθυμήματα* et *διακοσμήσεως* haud certe leguntur 61 inserui

αιροῦσι τὸ αὐτεξούσιον, εἰς ὃ τὰ ἡμέτερα πάντα σχεδὸν περιγράφεται πράγματα.

5. Σὺ δέ, τῶν ἄλλων ἀφεμένη, καὶ εἰς ἃ προσῆκεν ἡμᾶς ἀνά⟨γεις⟩· ἀλλὰ τί ἐδυσχέρανας μεταξὺ τὴν περιαυτολογίαν καὶ τὸ αὐτοχειροτόνητον, οἷον ὑπεδυσφόρησας καὶ ἐπισυνήγαγές μοι τὰς ὀφρῦς; εἰ γὰρ καὶ πλέον ἐθέλοιμι καυχᾶσθαι καὶ κομπωδέστερον, οὐκ ἔσομαι ἄφρων. ἀλήθειαν γὰρ ἐρῶ· εἰ γὰρ τὰ φίλτατά μοι καὶ τὰ ἀπόρρητα κατεπίστευσας, κἂν τούτοις ἐν τοῖς πρώτοις ἡμᾶς ἡγοῦ. ἔνθεν τοι καὶ ὁ Ἰταλὸς ἦν ἁπάντων μόνος εὐνούστατος μόνος πιστότατος μόνος τοῦ συμφέροντος διορατικώτατος· ἢ οὐχὶ ταῦτα τὰ δεσποτικὰ ῥήματα ἢ οὐ τὰ βασιλικὰ ταῦτα καθάπερ ἀπὸ τρίποδος ἀποφθέγματα; πῶς οὖν ἡ τῶν μειζόνων ἀξιοῦσα τῶν ἐλαχίστων οὐ μεταδέδωκας; ἀλλ᾽ ἐκεῖσε ἐπάνειμι· τὰ γὰρ εἰρημένα πάντα μικρὰ λογισαμένη διδάσκαλόν με χειροτονεῖς ἰατρῶν. εἶτα δὴ πῶς σοφιστεύῃ πρὸς σοφιστὴν καὶ πρὸς Κρῆτα κρητίζεις; δίδως ἐκεῖνα καὶ χαρίζῃ, ἃ μᾶλλον καὶ σοῦ μὴ διδούσης κεκτήμην, χρεὼν δὲ διδόναι, ὧν ἐγκρατεῖς οὐκ ἐσμέν, ἵν᾽ ἔχωμεν ἅπερ οὐκ ἔχομεν, ἀλλὰ μὴ χαρίζεσθαι τὰ ἡμέτερα, καὶ ὧν αὐτοὶ καθεστήκαμεν κύριοι. τὰ σά μοι δίδου, δέσποινά μου ἁγία, ἀλλὰ μὴ τὰ ἐμά μοι χαρίζου καὶ ταῦτα τυχόν, ἅπερ οὐδ᾽ ἀφελέσθαι δύναιο, εἴ γε βούλοιο· σοφίαν γὰρ καὶ ἐπιστήμην καὶ βιβλίων ἐπιστημονικῶν σύνθεσιν οὐδ᾽ ἂν βουλομένη μου παραιρήσῃ †τε†. ἰατροὺς δὲ τὰ τῆς φύσεως ἀπόρρητα ἐκδιδάσκειν καὶ καθηγεῖσθαι τούτοις τῶν βιβλίων Ἱπποκράτους καὶ Γαληνοῦ ἔχω τε καὶ πρῶτον καὶ νῦν. καὶ καθάπερ περὶ τἆλλα, οὕτω δὴ καὶ περὶ τὸ μέρος τοῦτο ἐσπούδαζον καὶ συρρέουσιν ἐπ᾽ ἐμὲ παντοδαπὰ ἔθνη καὶ φῦλα τῶν ἰατρῶν, οἱ μὲν σκελετοὺς οἱ δ᾽ ἀνατομάς, οἱ δὲ σφυγμῶν τε διαφοράς καὶ τὰς ἀπὸ τούτων προγνώσεις, καὶ ἄλλος ἄλλο καὶ ἑνὶ λόγῳ τὰ πάντα τῆς ἐπιστήμης ταύτης μετ᾽ ἐμοῦ πολυπραγμονοῦντες. πῶς οὖν χειροτονεῖς τὸν κεχειροτονημένον ὑπὸ τῆς τέχνης; πάλαι γάρ με, νὴ τὴν σὴν προσκυνητὴν ἐμοὶ κεφαλήν, εἰς τοὺς ἄξονας ἑαυτῆς ἀναβιβασαμένη τετίμηκέ τε καὶ λαμπρῶς ἀνεκήρυξεν. |

230v 6. Εἰ δὲ σὺ χαρίζῃ μοι τὰ ἐμά, ὁ τρόπος ῥᾷστος καὶ πᾶσιν εὔλογος,

74/75 cf. Plot. de felic. I 4,8; Iambl. de myster. 3, 14 = p. 134, 17 sq. Parthey et iam Chrysipp. ap. Hippolyt. phil. 21 (DDG. p. 571, 11) = SVF II p. 284,4 sq. cf. etiam Procl. in Plat. rem publ. 617 d = II p. 266,22 Kroll. in Plat. Tim. 41e = III p. 278,26 Diehl 83 cf. Ann. Comn. II 7 = I p. 113,2 Bonn 85/86 cf. Mich. Psell. in obtrectatores 9 = p. 17,65 sq. Garzya *εἴς τε τὰ κρείττω προεβιβάσθην καὶ τῶν ἐλαττόνων οὐ διημάρτηκα* 88 ct. Polyb. VIII 18,5; Plut. Aem. 23 et Lys. 20 97 cf. Plat. leg. 708d

77 inserui 82 *Ἰταλὸς* ut *Ἰταλικὸς* fort. scriptum 88 *Κρῆτα κρητίζεις* scripsi : *κρῆτον κρητεύεις* O 94 *παραιρήσῃ τε* O^c (ex *-σειν*?) 97 *ἐσπούδαζον* scripsi : *ἐσπούδαζε* O 104 *εὔλογος* scripsi : *εὔλολος* vel *εὔλαλος* O

ἀντιχαρίζομαι γάρ σοι κἀγὼ τὰ σὰ καὶ ἔχε, ἅπερ ἔχεις, ἐκ τριγονίας αὐτῶν ὥσπερ ἐμοῦ δωρουμένου λαμβάνουσα· τοῦ γένους τὸ εὐγενές, τῆς γνώμης τὸ εὐσταθές, τοῦ σώματος τὸ εὐπρεπές, τοῦ τρόπου τὸ εὐμενές, τὴν ἀπαράμιλλον σωφροσύνην τὸ νοερώτατον τῆς φρονήσεως, τὴν τῆς δικαιοσύνης ἰσότητα, τῆς ἐλεημοσύνης τοὺς ποταμούς, τῶν εὐεργετημάτων τὸ πέλαγος τὴν ἀνεξάντλητον θάλασσαν. εἰ δὲ τοῖς καθ' ἡμᾶς αὐχμὸς ἐπεπόλασε καὶ οἱ καταρράκται τῶν σῶν οὐρανῶν ἀπεκλείσθησαν ἐμοὶ μόνον, οὐ παρὰ τοῦτο ψευδομαρτυρίας ἁλοίημεν. τἄλλα, ἵνα μὴ καθ' ἕκαστον λέγω, τῶν τῆς ψυχῆς ἀγαθῶν τῶν τοῦ σώματος φέρων, δωροῦμαί σοι χαρίζομαί σοι καὶ τῶν σῶν ταμείων τοὺς θησαυροὺς καὶ τοὺς ἐκεῖθεν ῥέοντας εἰς τοὺς πένητας θησαυρούς τε καὶ πακτωλούς, καὶ τὰ περιπόρφυρα πέπλα καὶ τὸν στίλβοντα μάργαρον, καὶ τὴν τῶν λίθων διαύγειαν. εἰ δὲ καὶ τούτων μὲν ἀπερράγην τῇ σχέσει κἀγὼ συμπείθομαι.

7. *Ἀλλ', ἵνα φιλοτιμώτερος ὦ, ἔχε τὴν σύμπασαν ἀρετὴν ὅση τε εἰς θεωρίαν ἀνήκει καὶ ὅση τὴν μετὰ σώματος κοσμεῖ ζωήν, μεθ' ἧς ἔζησας καὶ ἀφ' ἧς ἀποστίλβεις τὰς θεοειδεστάτας αὐγὰς καὶ εἷς τῶν φωστήρων τῶν οὐρανίων ἐν κόσμῳ δείκνυσαι· ἀλλὰ μάταιος ἂν εἴην, εἰ παρέχοιμί σοι τὰ σὰ καί σοι διδοίην, οἷς καὶ πάλαι πεπλούτηκας. εἰ δ' ὅτι ὁ τῶν ἰατρῶν διδάσκαλος σιτηρέσια ἅττα νομίζεται, τοῦτο ποιεῖ τὴν εὐεργεσίαν· μικρὰ χαρίζῃ καὶ οὐ βασιλικά, εἰ καὶ ἴσως κυνικὸν ἦν τὸ αἴτημα καὶ φιλόσοφον. τὸ δ' ὅτι διὰ σὲ κακοπραγοῦμεν μέχρι τοῦ νῦν καὶ τῷ βασιλεῖ ἀπηχθήμεθα, οὔτε προσονειδίσαιμ' ἄν σοι οὔτε προστίθημι. ἴστω γὰρ Θεός, ἴστωσαν ἅπαντες ἄνθρωποι, ὡς ἀντὶ μαρτυρίου ταῦτα λογίζομαι καὶ ὥσπερ ἂν εἴ μέ τις ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος ἐρράπικε τοῦ Χριστοῦ.*

Università di Macerata

UGO CRISCUOLO

111/112 cf. Plat. leg. 937c; Arist. rhet. 1376 a 21   125 de Ioanne agitur Comneno Rom. imp. (1118 - 1143)

Ο ΤΟΚΟΣ ΕΝ ΤΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΙΔ' ΚΑΙ ΙΕ' ΑΙΩΝΑΣ

I

Αἱ ἀποφάσεις τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἐμφοροῦνται ὑπὸ πνεύματος ἄκρως δυσμενοῦς ἔναντι τῆς τοκοληψίας.

Ἐν ἀποφάσει τοῦ πατριάρχου Ἠσαΐου, ἔτ. 1324 [1], ἐκτίθεται ὅτι ἡ Μαρία ἡ Καλοθετῖνα παραστᾶσα ἐπὶ τῆς πατριαρχικῆς συνόδου ἀνέφερεν ὅτι ἀναλαβοῦσα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς τὴν ἐξόφλησιν τῶν χρεῶν αὐτοῦ πρὸς ἀνάληψιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ συσταθέντων ἐνεχύρων [2] εὑρίσκει τοὺς δανειστὰς *«καὶ τόκους προσαπαιτοῦντας»*. Ἡ ἀπόφασις ἀποφαίνεται ὅτι κατὰ νομικὴν ἀκρίβειαν ἔδει πρότερον νὰ ἱκανοποιηθῇ ἡ γυνὴ διὰ τὰς προικῴας αὐτῆς ἀπαιτήσεις καὶ ἐκ τῆς ὑπολοίπου περιουσίας τοῦ ἀνδρὸς νὰ ἀποδοθῶσι τὰ τοῖς δανεισταῖς ὀφειλόμενα, ἐν τούτοις συγκαταβατικώτερον ρυθμίζουσα τὴν περίπτωσιν ἡ ἀπόφασις ὁρίζει ὅπως ἡ γυνὴ ἐξοφλήσῃ τοὺς δανειστὰς τοῦ ἀνδρός, οἵτινες ὅμως δέον νὰ ἀρκεσθῶσιν εἰς τὴν λῆψιν τοῦ δανεισθέντος κεφαλαίου καὶ μὴ ἐπιζητῶσι τόκους.

Ἰδοὺ τὸ σχετικὸν τμῆμα τῆς ἀποφάσεως: *«Διέγνωσται οὖν τῇ ἡμῶν μετριότητι καὶ τοῖς περὶ αὐτὴν ἱερωτάτοις ἀρχιερεῦσιν, ὡς δίκαιον μὲν ἦν ἀποδοθῆναι τὴν προῖκα πρὸ τῶν ἄλλων χρεῶν, ἐπεὶ καὶ οἱ θεῖοι νόμοι παντὸς χρέους τὸ τῆς προικὸς τιθέασι προτιμότερον* [3], *δοῦναι δὲ πρότερον ἀσφάλειαν ἀποκρυβῆς τὴν τοιαύτην Καλοθετῖναν περὶ τῶν ἐν τῷ καιρῷ τῆς τοῦ ἀνδρὸς τελευτῆς καθευρεθέντων πραγμάτων ἐκείνου, ὥστ' ἐκ τῶν περιττευόντων ἀποδοθῆναι τὰ ὀφειλόμενα πρὸς τοὺς αὐτοὺς δανειστάς, συγκαταβάσει δὲ ὅμως χρησαμένη διέκρινε, μετά τὸ γενέσθαι τὴν τοιαύτην ἀσφάλειαν τοῦτον μὲν δὴ*

1. Miklosich-Müller, Acta et Diplomata, τόμ. I, σσ. 104 κέξ.

2. Τὰ ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς εἰς ἐμπράγματον ἀσφάλειαν δοθέντα ἦσαν προικῷά τινα σχολαρίκια καὶ προικῷος ἄργυρος ἀξίας 18 λιτρῶν, ἐκ δὲ τῆς ἰδίας αὐτοῦ περιουσίας τὰ γονικὰ αὐτοῦ οἰκήματα καὶ ἀμπέλιόν τι.

3. Ἡ ἔννοια τῆς περικοπῆς ταύτης τῆς ἀποφάσεως εἶναι ὅτι ἡ γυνὴ ἠδύνατο λόγῳ τῆς νομίμου καὶ προνομιούχου προικῴας ὑποθήκης νὰ ἐπιληφθῇ καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς ἐνεχυρασθέντων στοιχείων τῆς περιουσίας του πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν προικῴων ἀξιώσεών της.

τὸν Δισύπατον μόνα λαβεῖν, ὅσα δάνους χάριν δέδωκε τὴν ἀρχήν, τὸν δέ γε ῥηθέντα Κεφαλᾶν τὰ τριακόσια ὑπέρπυρα καὶ ἀρκεσθῆναι τούτοις ἀμφοτέρους καὶ μηδὲν τόκου χάριν προσαπαιτεῖν ἀπηγορευμένον ὂν τοῖς αὐτοῖς θείοις νόμοις...».

Θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἡ ὑπὸ τῆς ἀποφάσεως ἀπαγόρευσις λήψεως τόκων ὀφείλεται εἰς τὴν ὑπ' αὐτῆς υἱοθετουμένην συγκαταβατικὴν λύσιν περὶ μὴ ἀσκήσεως ὑπὸ τῆς γυναικὸς τῶν ἐκ τῆς προικῴας ὑποθήκης δικαιωμάτων της. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν φαίνεται πιθανόν· ἡ τοκοληψία καταδικάζεται ἐν τῇ ἀποφάσει δι' ὅλως γενικῶν ἐκφράσεων.

Τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς τοκοληψίας στηρίζει ἡ ἀπόφασις εἰς τοὺς *«θείους νόμους»*. Εἰς ποίους νόμους γίνεται παραπομπή ; *«Θεῖοι νόμοι»* καλοῦνται αἱ διατάξεις τοῦ ὑπὸ τῆς πολιτείας τιθεμένου δικαίου καὶ εἰς αὐτὰς τὰς πατριαρχικὰς ἀποφάσεις [1]. Μάλιστα ἡ ἐκδοχὴ ὅτι ἀπαγορεύουσα ἡ ἀπόφασις τὴν λῆψιν τόκων στηρίζεται εἰς διατάξεις τοῦ πολιτικοῦ δικαίου φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως ἐπιβαλλομένη καὶ ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς διατυπώσεως τῆς ἀποφάσεως, διότι ἀρχικῶς λέγεται : *«...ἐπεὶ καὶ οἱ θεῖοι νόμοι παντὸς χρέους τὸ τῆς προικὸς τιθέασι προτιμότερον»*, δι' οὗ νοοῦνται βεβαίως αἱ περὶ τῆς νομίμου καὶ προνομιούχου προικῴας ὑποθήκης τῆς γυναικὸς σχετικαὶ διατάξεις τοῦ πολιτικοῦ δικαίου [2], ἐν συνεχείᾳ δὲ *«...καὶ μηδὲν τόκου χάριν προσαπαιτεῖν, ἀπηγορευμένον ὂν τοῖς αὐτοῖς θείοις νόμοις»*. Ἐὰν τὰ πράγματα ἔχωσιν οὕτως, ὡς ἀπαγορευτικὴν τῆς τοκοληψίας διάταξιν τοῦ πολιτικοῦ δικαίου ἡ ἀπόφασις δὲν δύναται νὰ νοῇ ἄλλην ἀπὸ τὴν διάταξιν τοῦ Προχείρου Νόμου 16, 14 [3]. Πιθανώτερον ἐν τούτοις φαίνεται ὅτι ἡ ἀπόφασις μὴ διακρίνουσα μεταξὺ τῶν διατάξεων τοῦ πολιτικοῦ δικαίου καὶ τοῦ ὑπὸ τὴν κυρίαν τοῦ ὅρου ἔννοιαν θείου δικαίου, ἀλλὰ θεωροῦσα ἀμφοτέρας ταύτας ὡς κοινὴν ἐχούσας προέλευσιν, τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς τοκοληψίας στηρίζει εἰς σχετικοὺς ὁρισμοὺς τῆς Ἁγίας Γραφῆς [1].

1. Πρβλ. Acta et Diplomata, τόμ. I, σ. 33 : *«ὅσαπερ ἐπὶ τοῖς ἰδίοις* (δηλ. πράγμασιν) *οἱ γνήσιοι δεσπόται παρὰ τῶν θείων νόμων προτρέπονται διαπράττεσθαι»*, σ. 102 : *«ἐπείπερ οἱ θεῖοι νόμοι παντὸς χρέους τὸ τῆς προικὸς τιθέασι προτιμότερον»*, σ. 137 : *«ἐπείπερ οἱ θεῖοι νόμοι τὸν δωδέκατον χρόνον ἀνύειν τὴν μέλλουσαν ἀνδρὶ συζευχθῆναι διαγορεύουσι»*, σσ. 282 κέξ. : *«ἐπειδὴ κατὰ τὴν τῶν αὐτῶν θείων νόμων διαταγὴν καὶ ἡ τῆς ὑπεξουσιότητος δύναμις λύεται ἀμάχως τῇ τοῦ πατρὸς τελευτῇ»*. — Πρβλ. καὶ Νεαρὰν Ἰουστ. 24, κεφ. 6 : *«...τόν τε ὅρκον παρεχομένοις, ὃν ἐπὶ τῆς θείας ἡμῶν διατάξεως ἐγράψαμεν»*.

Ἀλλαχοῦ ἐν ταῖς πατριαρχικαῖς ἀποφάσεσιν αἱ διατάξεις τοῦ πολιτικοῦ δικαίου καλοῦνται *«θεῖοι καὶ φιλευσεβεῖς νόμοι»* βλ. π.χ. Acta et Diplomata, τόμ. I, σ. 78 : *«ἀποδίδοσθαι ταῦτα* (δηλ. τὰ τῆς προικὸς πράγματα) *ἀπὸ τοῦ μέρους τοῦ ἀνδρὸς ἐξ ὁλοκλήρου κατὰ τοὺς θείους καὶ φιλευσεβεῖς νόμους»*, ἢ *«φιλευσεβεῖς νόμοι»*, βλ. π.χ. Acta et Diplomata, τόμ. I, σ. 396 : *«ὅσα ἐφεῖται παρὰ τῶν φιλευσεβῶν νόμων τοῖς τελείοις δεσπόταις»*.

2. Πρβλ. Cod. 5, 13, 1 § 1 = Βασιλ. 29, 1, 119 καὶ Cod. 8, 17 (18), 12 § 4 = Βασιλ. 25, 5, 39.

3. Πρόχειρος Νόμος 16, 14 : *«... Διὸ κελεύει ἡ ἡμετέρα γαληνότης μηδενὶ μηδαμῶς ἐξεῖναι ἐν μηδεμιᾷ ὑποθέσει τόκον εἰληφέναι, ἵνα μὴ νόμον φυλάττειν οἰόμενοι νόμον θεοῦ παραβαίνωμεν...»*. Βλ. καὶ Ἐπαναγωγὴν 28, 2 : *«...Ἡμεῖς δὲ διὰ ταύτης ἡμῶν τῆς νομοθεσίας καὶ αὐτὸ τοῦ τόκου τὸ ὄνομα τῆς πολιτείας ἀπελαύνοντες... τοὺς μέντοι τόκους, ὡς προείρηται, περιελόντες ἐπὶ μόνων τῶν ὀρφανῶν καὶ ἀνηλίκων συγχωροῦμεν αὐτοὺς καταβάλλεσθαι...»*. Διὰ τῶν Βασιλικῶν 23, 3 ἐπανῆλθεν ἐν ἰσχύϊ ἡ σχετικὴ πρὸς τοὺς τόκους ἰουστινιάνειος νομοθεσία. Πρβλ. ἔτι καὶ Νεαρὰν 83 Λέοντος τοῦ Σοφοῦ.

Ἐξ ἀναφορᾶς τοῦ Νικολάου Καβάσιλα πρὸς τὴν χήραν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου Γ' Παλαιολόγου Ἄνναν τῆς Σαβοΐας, ὑποβληθείσης αὐτῇ περὶ τὸ ἔτος 1347, προκύπτει ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος Γ' Παλαιολόγος εἶχεν ἐκδώσει μετὰ τὴν λῆξιν τοῦ ἐμφυλίου πολέμου μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου νόμον, δι' οὗ ἀπήλλασσε τοὺς κατὰ τὴν περίοδον τοῦ ἐμφυλίου τούτου πολέμου δοκιμασθέντας ὀφειλέτας τῆς ὑποχρεώσεως καταβολῆς τόκων. Ὁ νόμος οὗτος ἐξεδόθη βεβαίως μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1328 λῆξιν τοῦ ἐμφυλίου τούτου πολέμου, συνεπῶς ἡ ἀπόφασις τοῦ πατριάρχου Ἠσαΐου, ἐκδοθεῖσα ἐν ἔτει 1324, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶχεν ὑπ' ὄψει τὸν νόμον τοῦτον. Ἐξεδόθη ἡ ἀναφορὰ αὕτη τοῦ Νικολάου Καβάσιλα ὑπὸ τοῦ R. Guilland, Le traité inédit «sur l'usure» de Nicolas Cabasilas, ἐν Εἰς μνήμην Σπυρίδωνος Λάμπρου, 1935, σσ. 269 κέξ. μετ' ἐκτενοῦς ὑπομνήματος.

II

Ἕτερος πατριάρχης, οὗτινος ἔχουσι περιέλθει μέχρις ἡμῶν ἀποφάσεις σχετικαὶ μὲ θέματα τόκου, εἶναι ὁ πατριάρχης Ματθαῖος Α' (1397 - 1410). Κατωτέρω παρέχω ἀνάλυσιν τῶν ἀποφάσεων τούτων.

α') Ἐν ἀποφάσει ἄνευ χρονολογίας [2] ἐκτίθεται ὅτι ὁ Μανουὴλ Κατζᾶς εἶχε δανεισθῆ παρὰ τοῦ Ἰωάννου Κατζᾶ [3] 45 ὑπέρπυρα ἐπὶ τῷ τέλει ὅπως

1. Βλ. Ἔξοδον 22, 25, Λευϊτικὸν 25, 36, Δευτερονόμιον 23, 19 - 20. Πρβλ. καὶ Ψαλμοὺς 14, 5, Ἰεζεκιὴλ 22, 12. Βλ. καὶ κατωτ. σ. 82, σημ. 1, ἔνθα ἐκτίθεται ὅτι ὁ πατριάρχης Ματθαῖος Α' ἐπὶ ἀναλόγου περιπτώσεως ὑπ' ὄψει εἶχε τὸ χωρίον τοῦ Δευτερονομίου 23, 20. Διδάσκεται ὅτι ὁ Μωσαϊκὸς νόμος ἀρχικῶς ἀπηγόρευε τὴν λῆψιν τόκου παρ' ἀπόρων ὀφειλετῶν ἐπιτρεπομένης τῆς λήψεως τόκου παρ' εὐπόρων ὀφειλετῶν (πρβλ. Ἔξοδον 22, 25 : *«Ἐὰν δὲ ἀργύριον ἐκδανείσῃς τῷ ἀδελφῷ σου τῷ πενιχρῷ παρὰ σοί, οὐκ ἔσῃ αὐτὸν κατεπείγων, οὐκ ἐπιθήσεις αὐτῷ τόκον»*), βραδύτερον δὲ ἀπηγορεύθη παντάπασιν εἰς τοὺς Ἰσραηλίτας ἡ λῆψις τόκου κατὰ τὰς μεταξύ των συναλλαγὰς (ἄνευ διακρίσεως ἀπόρων ἢ εὐπόρων ὀφειλετῶν), ἐπιτρεπομένης τῆς ὑπ' αὐτῶν λήψεως τόκου παρ' ἀλλοεθνῶν (Δευτερονόμιον 23, 19 - 20 : *«οὐκ ἐκτοκιεῖς τῷ ἀδελφῷ σου τόκον ἀργυρίου... τῷ ἀλλοτρίῳ ἐκτοκιεῖς»*), βλ. Glück, Ausführliche Erläuterung der Pandecten, τόμ. 21, 1820, σσ. 11 κέξ. Ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ δὲν ἀπαντᾷ ἀπαγορευτικὴ τοῦ τόκου διάταξις, βλ. Glück, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 14 κέξ. Οἱ Κανόνες μόνον εἰς τοὺς κληρικούς, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τοὺς λαϊκούς, ἀπηγόρευον τὴν λῆψιν τόκων, βλ. Γ. Μαριδάκη, Τὸ ἀστικὸν δίκαιον ἐν ταῖς Νεαραῖς, 1922, σ. 223, σημ. 4.

2. Acta et Diplomata, τόμ. II, σσ. 313 κέξ.

3. Ὡς προκύπτει ἐκ τῶν ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ἀποφάσεως λεγομένων, δὲν πρόκειται περὶ ἀδελφῶν : *«Ἐπεὶ πρό τινος ἤδη καιροῦ ἀντικριθεὶς Ἰωάννης ὁ Κατζᾶς τῷ τοῦ ἑτέρου Κατζᾶ ἐκείνου υἱῷ Μανουήλ...»*.

ἐλευθερώσῃ τὸ μητρικὸν αὐτοῦ (τοῦ Μανουὴλ Κατζᾶ) οἴκημα ἐκ τοῦ χρέους, εἰς ὃ ὑπέκειτο. Τὰ 45 ταῦτα ὑπέρπυρα εἶχε ποριαθῆ ὁ Ἰωάννης Κατζᾶς ἐξ ἐντόκου δανείου παρά τινος Ἑβραίου. Ἐκ τοῦ χρέους τοῦ Μανουὴλ πρὸς τὸν Ἰωάννην εἶχε παραμείνει ὑπόλοιπον 27 ὑπερπύρων, διὰ τὸ ὁποῖον ὁ Ἰωάννης εἶχεν ἐναγάγει προηγουμένως τὸν Μανουὴλ ἐνώπιον τῆς πατριαρχικῆς συνόδου [1], ἥτις ὥρισεν ὅπως τὸ μητρικὸν οἴκημα τοῦ Μανουὴλ περιέλθῃ εἰς τὴν νομὴν τοῦ Ἰωάννου ἐπὶ τετράμηνον. Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι ἡ ἀπόφασις παρέσχεν εἰς τὸν Μανουὴλ τετράμηνον προθεσμίαν πρὸς καταβολὴν τοῦ χρέους [2], παρέπεμψεν ὅμως κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ τετραμήνου τούτου τὸν Ἰωάννην εἰς τὴν νομὴν τοῦ οἰκήματος. Διότι, ὡς σαφῶς προκύπτει ἐκ τῶν περὶ τὸ τέλος τῆς ἀποφάσεως λεγομένων, διὰ τὸ χρέος τοῦ Μανουὴλ ἡ μήτηρ αὐτοῦ εἶχεν ὑποθηκεύσει τὸ οἴκημα αὐτῆς τοῦτο εἰς τὸν Ἰωάννην : *«ἐπεὶ καὶ τὸ χρέος, εἰς ὃ ὑπέκειτο τὸ ὁσπήτιον, ἄνωθεν τῆς μητρὸς ἦν τοῦ Μανουήλ, κἀκείνη ἡ τοῦ ὁσπητίου κυρία ἐντὸς διωρίας καιροῦ συνεφώνησεν ἵνα ἐκποιηθῇ τὸ ὁσπήτιον, εἴπερ οὐ δυνηθῇ τὸ χρέος ἀποδοῦναι»* [3]. Ὡς

1. Ἡ προτέρα αὕτη ἀπόφασις τοῦ Πατριαρχείου δὲν περιῆλθε μέχρις ἡμῶν, μνεία δὲ ταύτης γίνεται ἐν τῇ προκειμένῃ. Καὶ ἡ προτέρα ἀπόφασις ἦτο τοῦ πατριάρχου Ματθαίου Α΄, ὡς προκύπτει σαφῶς ἐκ τῶν ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἀποφάσει λεγομένων, Acta et Diplomata, τόμ. II, σ. 313 : *«Ἐπεὶ πρό τινος καιροῦ ἀντικριθεὶς Ἰωάννης ὁ Κατζᾶς τῷ τοῦ ἑτέρου Κατζᾶ ἐκείνου υἱῷ Μανουήλ... ἐδικαιώθη συνοδικῶς διὰ γράμματος τῆς ἡμῶν μετριότητος...»*.

2. Τὸ τετράμηνον τοῦτο πρὸς καταβολὴν τοῦ χρέους, ἐρειδόμενον ἐπὶ τῆς διατάξεως Βασιλ. 9, 3, 7, παρέχεται εἰς τὸν ὀφειλέτην καὶ δι᾿ ἄλλων ἀποφάσεων τοῦ Πατριαρχείου, πρβλ. Acta et Diplomata, τόμ. II, σ. 413 : *«ἵνα ἀποδῷ πρὸς τὸν Χρυσάφην ἐντὸς τῆς τοῦ τετραμήνου διωρίας τῆς νομίμως τοῖς ἀπόροις διδομένης τὰ τεσσαράκοντα ταῦτα ὑπέρπυρα»*, σ. 419 : *«ἐδόθη αὐτῷ διωρία ἡ νόμιμος, ἡ τοῦ τετραμήνου»*.

3. Ἡ ὑπὸ τῆς γυναικὸς σύστασις ἐνεχύρου ὑπὲρ ἀλλοτρίου χρέους ἀπετέλει κατὰ τὸ βυζαντινορρωμαϊκὸν δίκαιον ἀναδοχήν, ἐμπίπτουσαν εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν τοῦ Βελλεϊανείου δόγματος, βλ. Dig. 16, 1, 8 pr. Ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει τὸ ποσόν, ὅπερ ἐδανείσθη ὁ Μανουήλ, ἐδαπανήθη πρὸς ὄφελος τῆς μητρὸς αὐτοῦ (πρὸς ἐλευθέρωσιν τῆς οἰκίας αὐτῆς ἐκ τοῦ χρέους, εἰς ὃ ὑπέκειτο) κατὰ δὲ τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον, ἐὰν ἡ ὠφέλεια περιήρχετο τῇ γυναικί, ἡ ἀναδοχὴ ἦτο ἔγκυρος, Dig. 16, 1, 21 pr., πρβλ. καὶ Νεαρὰν Ἰουστ. 134, κεφ. 8. Νύξις τοιούτου τινὸς φαίνεται γινομένη καὶ ἐν τῇ ἀποφάσει ταύτῃ τοῦ πατριάρχου Ματθαίου, ἥτις παρέχουσα τὴν ἄδειαν τῷ δανειστῇ ὅπως ἐπιληφθῇ πρὸς ἱκανοποίησίν του τῆς οἰκίας τῆς μητρὸς τοῦ Μανουὴλ λέγει : *«ταῦτα δὲ οὕτω διεκρίθησαν, ἐπεὶ καὶ τὸ χρέος, εἰς ὃ ὑπέκειτο τὸ ὁσπήτιον, ἄνωθεν τῆς μητρὸς ἦν τοῦ Μανουήλ»*. Δέον ἐν τούτοις νὰ σημειωθῇ ὅτι καὶ ἀλλαχοῦ τῶν πατριαρχικῶν ἀποφάσεων ἀπαντῶμεν περιπτώσεις ἀναδοχῆς ὑπὸ γυναικῶν χρεῶν συγγενικῶν αὐτῶν προσώπων διὰ συστάσεως ἐνεχύρου ἐπὶ τῆς περιουσίας αὐτῶν (τῶν γυναικῶν), πρβλ. τὰς κατωτ. II ὑπὸ στοιχ. β΄ (σ. 76, σημ. 1 in f.) καὶ ὑπὸ στοιχ. δ΄ (σσ. 80 κέξ.) ἀναλυομένας ἀποφάσεις τοῦ πατριάρχου Ματθαίου Α΄. Κατά τινας βυζαντινὰς πηγάς, ἡ ὑπὸ τῆς γυναικὸς ἀναδοχὴ ἦτο ἔγκυρος, ἐὰν ἡ γυνὴ ἐν γνώσει τῆς ὑπὸ τοῦ Βελλεϊανείου δόγματος βοηθείας παρη-

ἐκτίθεται ἐν τῇ προκειμένῃ ἀποφάσει τοῦ πατριάρχου Ματθαίου Α΄ ἡ προτέρα ἀπόφασις τοῦ Πατριαρχείου εἶχεν ὁρίσει : *«ὡς ἂν κρατῇ ὁ Ἰωάννης τὸ ῥηθὲν οἴκημα μέχρι παραδρομῆς τεσσάρων μηνῶν καὶ τότε ἱκανωθεὶς* [1] *ἐξ αὐτοῦ τά τε εἴκοσι ἑπτὰ ὑπέρπυρα καὶ τὸν ὑπὲρ αὐτῶν τόκον, ἐπεὶ ὃν μὲν ἐδίδου πρότερον κατεδικάσθη ζημιωθῆναι αὐτός, ὡς διὰ φιλίαν ἑκουσίως τοῦτο προαιρεθείς, τὸν δ᾿ ὑπὲρ τῶν τεσσάρων μηνῶν ἀκουσίως ἀναγκαζόμενος διδόναι διὰ τὴν δοθεῖσαν διωρίαν καὶ διὰ τοῦτο ἀζήμιον* [2] *ἑαυτῷ ἐξαιτησάμενος καὶ λαβών, ἐπεὶ καὶ ὁ Μανουὴλ ἀλλότρια* [3] *εἶναι διωμολόγησε τὰ ὑπέρπυρα καὶ οὐ τοῦ Ἰωάννου»*. Δηλ. ὡς πρὸς τοὺς τόκους ἡ ἀπόφασις εἶχεν ὁρίσει οὕτως : διὰ μὲν τὸ τετράμηνον τοῦτο ὁ Μανουὴλ ἔδει νὰ καταβάλῃ τόκους ὡς ἐξ ὑπερθέσεως ὀφείλων τὸ χρέος εἰς τὸν Ἰωάννην, ὅστις κατέβαλλε τόκους εἰς τὸν Ἑβραῖον, παρ᾿ οὗ εἶχε ποριαθῆ τὰ δανεισθέντα εἰς τὸν Μανουὴλ χρήματα· διὰ τὸν πρότερον χρόνον, καίτοι ὁ Ἰωάννης ἐξ ἐντόκου δανείου εἶχε ποριαθῆ τὰ χρήματα ταῦτα, δὲν θὰ καταβληθῶσι τόκοι ὑπὸ τοῦ Μανουὴλ *«ἐπεὶ ὃν μὲν ἐδίδου* (ὁ Ἰωάννης) *πρότερον* (ἐνν. τόκον εἰς τὸν Ἑβραῖον) *κατεδικάσθη ζημιωθῆναι αὐτὸς* (ὁ Ἰωάννης), *ὡς διὰ φιλίαν ἑκουσίως τοῦτο προαιρεθείς»*.

Παρελθόντων πέντε μηνῶν ἀντὶ τῶν τεσσάρων καὶ *«ἐπεὶ οὐκ ἔδωκεν ὁ Μανουὴλ αὐτῷ* (τῷ Ἰωάννῃ) *τὰ τοιαῦτα ὑπέρπυρα, τά τε εἰκοσιεπτὰ τοῦ κεφαλαίου καὶ τὰ τρία, ἃ κατεβάλετο ὑπὲρ τόκου τῶν πέντε μηνῶν»* ὁ πατριάρχης Ματθαῖος Α΄ ὁρίζει διὰ τῆς νεωτέρας του ἀποφάσεως ὅπως ἐκποιήσῃ ὁ Ἰωάννης τὸ οἴκημα, ἵνα λάβῃ τὰ ὀφειλόμενα αὐτῷ 30 ὑπέρπυρα, τὸ δ᾿ ἐπὶ πλέον τοῦ τιμήματος ἀποδοθῇ εἰς τοὺς κληρονόμους τῆς μητρὸς τοῦ Μανουήλ : *«τὰ δὲ πλείω τῶν τριάκοντα οἱ κληρονόμοι ἐκείνης τῆς μητρὸς τοῦ ῥηθέντος Μανουὴλ* (ἐνν. λάβωσι)*»* [4].

β΄) Ἐν ἀποφάσει ἔτ. 1399 [5] ἐκτίθεται ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Περδικάρης ὤφειλεν ἐκ διαφόρων αἰτιῶν εἰς τὸν Θωμᾶν Καλοκύρην τὸ ποσὸν τῶν 500

τεῖτο ἀπὸ τῆς προστασίας τούτου (Μιχαὴλ Ἀτταλειάτου, Νομικὸν Ποίημα 18, 2, Μικρὰ Σύνοψις Γ, 3, Ηὐξημένον Πρόχειρον 10, 36, Ἀρμενοπούλου, Ἑξάβιβλος 3, 6, 5), ἀλλὰ περὶ τοιαύτης τινὸς παραιτήσεως οὐδεὶς γίνεται λόγος εἰς τὰς ἀποφάσεις ταύτας τοῦ Πατριαρχείου. Βλ. ἔτι καὶ κατωτ., σ. 76, σημ. 1 in f. Περὶ συναφῶν ζητημάτων ἐν τῷ ρωμαϊκῷ δικαίῳ βλ. ἰδίᾳ Windscheid-Πολυγένους, Ἐνοχικὸν δίκαιον, Εἰδικὸν μέρος, 1934, § 488, σημ. 3.

1. Γραπτέον : *ἱκανωθῇ*.

2. Συμπληρωτέον : ⟨*τὸ*⟩ *ἀζήμιον*.

3. Δηλ. τοῦ Ἑβραίου.

4. Ἡ ἀπόφασις ὁρίζει τὴν ἀπόδοσιν τοῦ ἐπὶ πλέον εἰς τοὺς κληρονόμους τῆς μητρὸς τοῦ Μανουήλ, διότι αὕτη εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ ἀποβιώσει, ὡς τοῦτο ρητῶς λέγεται ἐν τῇ ἀποφάσει : *«...ὅ τε Μανουήλ, τῆς μητρὸς αὐτοῦ τῶν ἐνταῦθα ἀποδημησάσης...»*.

5. Acta et Diplomata, τόμ. II, σσ. 326 κέξ.

ὑπερπύρων. Αἱ αἰτίαι τῆς ὀφειλῆς ἦσαν αἱ ἀκόλουθοι : 250 ὑπέρπυρα ὠφείλοντο εἰς τὸν Καλοκύρην ἐκ χρέους προερχομένου ἐξ ἑταιρικῆς σχέσεως αὐτοῦ μετὰ τοῦ Περδικάρη· πρὸς διευκόλυνσιν δὲ τοῦ Περδικάρη ὁ Καλοκύρης εἶχε δώσει αὐτῷ ἕτερα 250 ὑπέρπυρα, ἵνα ταῦτα εὑρίσκωνται ὡς κεφάλαιον (*«ὡς ἐνθήκη»*) τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ Περδικάρη, συνεφωνήθη δὲ ὅπως ἀπὸ τοῦ κέρδους αὐτῶν δίδῃ ὁ Περδικάρης καθ' ἕκαστον μῆνα 10 ὑπέρπυρα πρὸς ἐξόφλησιν τοῦ ὅλου χρέους τῶν 500 ὑπερπύρων. Πρὸς ἀσφάλειαν τοῦ χρέους ἡ γυνὴ τοῦ Περδικάρη εἶχε παραιτηθῆ χάριν τοῦ Καλοκύρη καὶ κατόπιν διδαχῆς τοῦ βοηθοῦντος αὐτὴν νόμου τῆς ἐπὶ τῆς περιουσίας τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς προικῴας αὐτῆς ὑποθήκης [1]. Παρελθόντων μηνῶν ἑπτὰ ὁ Περδικάρης δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀποδώσῃ εἰμὴ 30 ὑπέρπυρα, ὅθεν ὁ Καλοκύρης ἐνήγαγεν αὐτὸν ἐνώπιον τοῦ Πατριαρχείου, τὸ ὁποῖον κατὰ παράκλησιν τοῦ Περδικάρη ὥρισεν ὅπως οὗτος διατηρήσῃ ἐπὶ δύο εἰσέτι μῆνας τὰ εἰς κεφάλαιον τοῦ ἐργαστηρίου δοθέντα ὑπέρπυρα δίδων τῷ Καλοκύρῃ κατὰ μῆνα 10 ὑπέρπυρα. Παρελθόντων τῶν δύο μηνῶν ὁ Περδικάρης ἠδυνήθη νὰ ἐξοφλήσῃ ὁλόκληρον τὴν ἐκ τῆς ἑταιρικῆς σχέσεως ὀφειλὴν τῶν 250 ὑπερπύρων ὡς καὶ νὰ καταβάλῃ 20 ὑπέρπυρα (ἤτοι τὰ 10 κατὰ μῆνα), διὰ δὲ τὸ ὑπόλοιπον ἐνήχθη ὑπὸ τοῦ Καλοκύρη ἐκ νέου ἐνώπιον τοῦ Πατριαρχείου [2]. Ἀλλ' ὁ Περδικάρης *«δισχυρίζετο τόκους καταβαλέσθαι πρὸς τὸν Καλοκύρην καὶ χρυσάφιον καὶ μάλαγμα λευκὸν καὶ ἠξίου καὶ ταῦτα λογαριασθῆναι καὶ διαβιβασθῆναι εἰς τὸ κεφάλαιον»*. Τὴν αἴτησιν ταύτην τοῦ Περδικάρη ἀπεδέχθη ἡ ἀπόφασις τοῦ πατριάρχου Ματθαίου Α´ καὶ ὥρισεν : *«ἀλλὰ πᾶν εἴ τι τόκου χάριν ἢ ἄλλῃ τινὶ αἰτίᾳ*

1. Περὶ τῆς παραιτήσεως τῆς γυναικὸς ἀπὸ τῆς προικῴας ὑποθήκης κατόπιν διδαχῆς τοῦ βοηθοῦντος αὐτὴν νόμου πρβλ. Ν. Π. Μάτση, Τὸ οἰκογενειακὸν δίκαιον κατὰ τὴν νομολογίαν τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως τῶν ἐτῶν 1315 - 1401, 1962, σσ. 111 κἑξ. Σημειωτέον ὅτι ὡς ἐκτίθεται ἐν μεταγενεστέρᾳ σχετικῇ πρὸς τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν ἀποφάσει τοῦ πατριάρχου Ματθαίου Α´, Acta et Diplomata, τόμ. II, σ. 372, ἡ παραίτησις αὕτη τῆς γυναικὸς τοῦ Περδικάρη εἶχε γίνει *«συμφωνούσης τὰ ὅμοια ταύτῃ καὶ τῆς ἰδίας μητρός»*. Ἡ ἔννοια τούτου δὲν εἶναι ὅτι ἡ μήτηρ τῆς γυναικὸς τοῦ Περδικάρη (ἡ πενθερὰ αὐτοῦ) συνῄνεσεν εἰς τὴν ὑπὸ τῆς θυγατρὸς αὐτῆς παραίτησιν ἀπὸ τῆς προικῴας ὑποθήκης, ἀλλ' ὅτι ἡ μήτηρ ὑπεθήκευσε τὴν περιουσίαν αὐτῆς πρὸς ἀσφάλειαν τοῦ χρέους τοῦ Περδικάρη, ὡς τοῦτο σαφῶς προκύπτει ἐκ τῶν ἐν σ. 373 λεγομένων : *«πλὴν ἐπειδὴ εἰς τὰ καθόλου ὑπέρπυρα ἡ περιουσία πᾶσα τοῦ Περδικάρη ἦν ὑποτιθεμένη καὶ τῆς αὐτοῦ γυναικὸς καὶ τῆς πενθερᾶς»*. Ἀλλ' ἐνῷ ὡς πρὸς τὴν σύζυγον τοῦ Περδικάρη ἡ παραίτησις αὐτῆς ἀπὸ τῆς προικῴας ὑποθήκης ἐγένετο, ὡς ρητῶς λέγεται ἐν τῇ ἀποφάσει, κατόπιν διδαχῆς τοῦ βοηθοῦντος αὐτὴν νόμου καὶ παραιτήσεως ἀπὸ τῆς βοηθείας τούτου, ὡς πρὸς τὴν ὑπὸ τῆς πενθερᾶς τοῦ Περδικάρη ὑποθήκευσιν τῆς περιουσίας της πρὸς ἀσφάλειαν χρέους αὐτοῦ, καίτοι ἀποτελοῦσαν ἀναδοχὴν ἀλλοτρίας ὑποχρεώσεως, δὲν λέγεται ὅτι ἐγένετο κατόπιν διδαχῆς καὶ παραιτήσεως τῆς ἀπὸ τοῦ Βελλεϊανείου δόγματος προστασίας. Βλ. καὶ ἀνωτ., σ. 74, σημ. 3.

2. Ἡ ἀπόφασις, ἔτ. 1400, ἐν Acta et Diplomata, τόμ. II, σσ. 372 κἑξ.

ἀντιστρεπτικῇ ἀποδείξει ὁ Περδικάρης πρὸς τὸν Καλοκύρην καταβαλόμενος, τοῦτο εἰς τὸ κεφάλαιον παρεκελεύσατο διαβιβασθῆναι». Ὁ Περδικάρης δὲν εἶχεν ἀποδείξεις περὶ ὧν διϊσχυρίζετο, ὅθεν *«ἐπέτρεψε τὸ περὶ τούτου εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ Καλοκύρη»*. Ὁ Καλοκύρης ὄντως παρεδέχθη τὴν καταβολὴν τόκων, οὕτω δέ, ὡς λέγει ἡ ἀπόφασις, *«εὑρέθη τοῦ τόκου ἀφαιρουμένου καὶ τῶν ἄλλων εἰδῶν, ἃ ἔλαβεν ὁ Καλοκύρης ἀπὸ τοῦ Περδικάρη, διαβιβαζομένων* [1] *ὅτι ὀφείλονται αὐτῷ καὶ ὑπέρπυρα ἑκατὸν ἐννενηκονταπέντα»*. Ἐκ λόγων φιλανθρωπίας πρὸς τὸν ὀφειλέτην ἡ ἀπόφασις περικόπτει ἐκ τοῦ χρέους αὐτοῦ καὶ ἕτερα 15 ὑπέρπυρα, διὰ τὸ οὕτω δὲ καθορισθὲν χρέος αὐτοῦ ἐξ 180 ὑπερπύρων παρέχει αὐτῷ τετράμηνον προθεσμίαν πρὸς καταβολήν.

γ´) Ἰδιαιτέρως σημαντικὴ εἶναι ἀπόφασις τοῦ αὐτοῦ πατριάρχου Ματθαίου Α´, ἔτ. 1400 [2], καίτοι τὸ ἱστορικὸν αὐτῆς καταλείπει ἀσαφῆ τινα σημεῖα. Ὁ Πανόπουλος εἶχε δανεισθῆ παρὰ τοῦ Θωμᾶ Καλοκύρη [3] 300 ὑπέρπυρα *«ἐπὶ ἐνεχύρῳ* [4] *τῷ ὁσπητίῳ αὐτοῦ»*. Κατὰ τὴν μεταξὺ τοῦ δανειστοῦ καὶ τοῦ ὀφειλέτου συμφωνίαν τὸ δάνειον συνήφθη δι' ἓν ἔτος, δι' ὃ συνωμολογήθη τόκος 45 ὑπερπύρων. Συνεφωνήθη δ' ἐπίσης ὅπως ἐν μὴ ἐμπροθέσμῳ ἀποδόσει τοῦ κεφαλαίου καὶ τοῦ τόκου ἡ κυριότης τῆς οἰκίας περιέλθῃ εἰς τὸν δανειστήν. Κατ' αἴτησιν τοῦ δανειστοῦ τὴν ἐν λόγῳ συμφωνίαν ἐπεκύρωσε τὸ πολιτικὸν δικαστήριον (*«οἱ σεκρετικοὶ κριταί»*) [5]. Τὴν συμφωνίαν ταύτην (lex commissoria) ἀπηγόρευεν, ὡς γνωστόν, τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον [6]. Φαίνεται ὅτι οἱ συμβαλλόμενοι ἦσαν ἐν γνώσει τοῦ ἀκύρου τῆς συμφωνίας ἢ τοὐλάχιστον ἀμφέβαλλον περὶ τοῦ κύρους αὐτῆς, διότι ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται τὸ διατί προσέδραμον εἰς τὸ πολιτικὸν δικαστήριον, ὅπερ καὶ ἐπεκύρωσε τὴν συμφωνίαν ταύτην [7]. Ὀλίγον πρὸ τῆς λήξεως

1. Δηλ. εἰς τὸ κεφάλαιον.
2. Acta et Diplomata, τόμ. II, σσ. 380 κἑξ.
3. Τὸν Θωμᾶν Καλοκύρην ἀπηντήσαμεν ὡς διάδικον (δανειστὴν καὶ τότε) καὶ ἐν ταῖς ἀμέσως προηγουμένως ὑπὸ στοιχ. β´ ἀναλυθείσαις ἀποφάσεσιν, Acta et Diplomata, τόμ. II, σσ. 326 κἑξ., σσ. 372 κἑξ.
4. Ἐνέχυρον (pignus) καλεῖται συνήθως ἐν ταῖς πηγαῖς τὸ κινητὸν ἢ ἀκίνητον, οὗτινος ἡ νομὴ παρεδόθη τῷ δανειστῇ, πρβλ. Inst. 4, 6 § 7 καὶ Θεόφιλον, Παράφρασις Εἰσηγήσεων, αὐτόθι : *«ἐνέχυρον γὰρ κυρίως λέγεται ἐκεῖνο, ὅπερ παραδίδοται τῷ κρεδίτωρι, μάλιστα ἐν ᾧ ἐστι κινητόν, ὅπερ δὲ δίχα τραδιτίωνος ψιλῷ συμφώνῳ ὑποτίθεται, τοῦτο κυρίως ὑποθήκη προσαγορεύεται»*. Καὶ ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει ἡ νομὴ τῆς οἰκίας εἶχε παραδοθῆ τῷ δανειστῇ, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν ἐν τῇ ἀποφάσει σ. 380 λεγομένων ὅτι ἡ συμφωνία ἦτο ὅπως μετὰ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ χρέους *«ἀναλαμβάνῃ πάλιν αὐτὸς* (ὁ Πανόπουλος) *τὸ ῥηθὲν ὁσπήτιον»*.
5. Δηλ. οἱ καθολικοὶ κριταὶ τῶν Ρωμαίων.
6. Cod. 8, 34 (35), 3 = Βασ. 25, 7, 62.
7. Πῶς προῆλθον οἱ καθολικοὶ κριταὶ εἰς τὴν ἐπικύρωσιν τῆς ἀκύρου κατὰ τὸ ἐπί-

τοῦ διὰ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ δανείου ὁρισθέντος χρόνου ὁ Πανόπουλος προσέφυγεν εἰς τὸ πατριαρχικὸν δικαστήριον, ζητῶν ὅπως ἡ ὑπόθεσις κριθῇ ὑπ' αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ Καλοκύρης ἀναδραμὼν εἰς τὸν αὐτοκράτορα προέβαλεν ὅτι ἡ ὑπόθεσις ὑπέκειτο εἰς τὸ πολιτικὸν δικαστήριον [1], ὁ δὲ πατριάρχης Ματθαῖος Α' ἐνέδωσε κατόπιν βασιλικοῦ μηνύματος ὅπως ἡ ὑπόθεσις κριθῇ ὑπὸ τοῦ πολιτικοῦ δικαστηρίου. Οὐχ ἧττον *«ἐζήτησεν οὖν ὁ Πανόπουλος παρὰ τῆς ἡμῶν μετριότητος* (δηλ. τοῦ πατριάρχου) *τὴν συνήθη τοῖς*

σημον δίκαιον συμφωνίας ταύτης; Φαίνεται ὅτι οὗτοι ἔκριναν ὅτι δι' αὐτῆς δὲν παρεβλάπτοντο τὰ συμφέροντα τοῦ ὀφειλέτου. Ὡς δὲ θέλει λεχθῇ κατωτ., σ. 80, σημ. 1, εἶναι λίαν πιθανὸν ὅτι τὴν οἰκίαν ταύτην ὁ Πανόπουλος εἶχεν ἀγοράσει ἀντὶ 350 ὑπερπύρων, τὸ δὲ χρέος αὐτοῦ ἀνήρχετο μετὰ τῶν τόκων εἰς 345 ὑπέρπυρα. Ἀξιοσημείωτον πρὸς τούτοις εἶναι ὅτι ὁ Δημήτριος Χωματιανὸς προκειμένης περιπτώσεως, καθ' ἣν εἶχε συνομολογηθῇ lex commissoria, ἤτοι συμφωνία μεταξὺ δανειστοῦ καὶ ὀφειλέτου *«ἵνα τοῦ χρέους ἐγκαίρως μὴ ἀναδοθέντος, καταλογισθῇ ἀντὶ τούτου τῷ Κοστομίρῃ* (δανειστῇ) *σύμπας ὁ ἀμπελών, ὡς καὶ δεσπόζεσθαι παρὰ τούτου εἰς τὸ ἑξῆς»*, οὐδαμῶς εἰσέρχεται εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ ἐγκύρου ἢ ἀκύρου τῆς συμφωνίας ταύτης· ἁπλῶς ἐπιβάλλει εἰς τὸν ὀφειλέτην τὴν ἀπόδειξιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ του ὅτι τὸ ἔγγραφον τοῦτο ἦτο πλαστόν. Βλ. τὴν ἀπόφασιν ταύτην τοῦ Χωματιανοῦ ἐν τῇ ἐκδόσει Pitra, Analecta sacra et classica, τόμ. VI, 1891, ὑπ' ἀριθ. ηβ', στ. 403 κἑξ. Αἱ περιπτώσεις αὗται, καθ' ἃς ἐν μὴ καταβολῇ τοῦ χρέους συνομολογεῖται ὅπως τὸ ἐνέχυρον περιέλθῃ εἰς τὴν κυριότητα τοῦ δανειστοῦ, εἶναι ἀξιοσημείωτοι, διότι ἐμφανίζουσι σαφῶς τὸν χαρακτῆρα τῆς ἐμπραγμάτου ἀσφαλείας ὡς ἐναποτιμητικῆς, οἷον δηλ. χαρακτῆρα ὑποστηρίζεται ὅτι φέρει ἐν τῷ ἑλληνικῷ δικαίῳ, βλ. Π. Ζέπου, Συνταγμάτιον Νομικὸν Ὑψηλάντου, 1936, σσ. 65 κἑξ. Δέον ἐν τούτοις νὰ σημειωθῇ ὅτι ἐν τῇ βυζαντινῇ πρακτικῇ ἀπαντῶσι καὶ περιπτώσεις, καθ' ἃς συνομολογεῖται ὅπως ἐν μὴ καταβολῇ τοῦ χρέους τὸ ἐνέχυρον περιέλθῃ εἰς τὴν κυριότητα τοῦ ὀφειλέτου εἰς τὴν ἀξίαν ἐκτιμήσεως τοῦ πράγματος, ἥτις συμφωνία ἦτο κατὰ τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον ἔγκυρος, βλ. Ν. Π. Μάτση, Ἡ πώλησις τοῦ ἐνεχύρου κατὰ τὴν Ἐκλογὴν τῶν Ἰσαύρων, ἐν ΕΕΒΣ, τόμ. ΛϚ', 1968, σ. 43, σημ. 3.

1. Βλ. σ. 381: *«προβαλομένου* (τοῦ Καλοκύρη) *εἰς τὸ σέκρετον ἀνακεῖσθαι τὰ τῆς ὑποθέσεως, ἅτε καὶ ἐπ' αὐτῇ σεκρετικοῦ γράμματος προβάντος»*. Ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται ὅτι ὁ Καλοκύρης ἀντέταξεν ὅτι ἅπαξ τῆς ὑποθέσεως ἐπελήφθη τὸ πολιτικὸν δικαστήριον (διὰ τῆς ἐπικυρώσεως τῆς περὶ ἐνεχυριάσεως συμφωνίας), ἡ ὑπόθεσις δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ κριθῇ ὑπὸ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαστηρίου. Πιθανώτερον ὅμως εἶναι ὅτι ἡ ἔνστασις τοῦ Κολοκύρη συνίστατο εἰς τὸ ὅτι ἡ ὑπόθεσις ἐξήρχετο τῆς δικαιοδοσίας τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων, ἅτε μὴ ἐμπίπτουσα εἰς τὴν διὰ τῆς Νεαρᾶς 27, κεφ. δ' τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ (Zachariae, J.G.R., τόμ., III, σ. 366) ἀπονεμηθεῖσαν αὐτοῖς ἁρμοδιότητα προκειμένου περὶ *ψυχικῶν* καὶ *συνοικεσίων*, συνεπῶς τὸ ἐκκλησιαστικὸν δικαστήριον θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιληφθῇ τῆς ὑποθέσεως μόνον κατόπιν σχετικῆς συμφωνίας μεταξὺ τῶν διαδίκων. Οὕτως ἐξηγεῖται ὁμαλῶς τὸ περαιτέρω ἐν τῇ ἀποφάσει λεγόμενον ὅτι ὁ πατριάρχης ἐνέδωσε κατόπιν βασιλικοῦ μηνύματος *«κατὰ τὴν περὶ ταῦτα συνήθειαν κριθῆναι ἐν τῷ σεκρέτῳ τὴν τοιαύτην ὑπόθεσιν»* Πρβλ. καὶ Α. Χριστοφιλοπούλου, Ἡ δικαιοδοσία τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων ἐπὶ ἰδιωτικῶν διαφορῶν κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον, ἐν ΕΕΒΣ, τόμ. ΙΗ', 1948, σσ. 200 κἑξ.

ἀπόροις βοήθειαν παρὰ τῆς ἐκκλησίας Χριστοῦ ἐπὶ τῇ ἐκκοπῇ τῶν τόκων, οὗ δὴ καὶ συνήθως ἐπέτυχε». Ἀπέσχε δηλ. ὁ πατριάρχης τῆς ἐκδικάσεως τῆς ὑποθέσεως, οὐχ ἧττον ὅμως ὥρισεν ὅπως μὴ καταβληθῶσι τόκοι ἐκ μέρους τοῦ Πανοπούλου. Ἐκ τοῦ ὡς ἄνω χωρίου τῆς ἀποφάσεως προκύπτει ἐπίσης τὸ σημαντικὸν συμπέρασμα ὅτι οἱ ὀφειλέται πιεζόμενοι ὑπὸ τῶν δανειστῶν πρὸς καταβολὴν τόκων προσέτρεχον εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ δικαστήρια πρὸς ἐκκοπὴν τῶν τόκων. Ἀξιοσημείωτον ὅμως εἶναι ὅτι κατὰ τὴν ἀπόφασιν ἡ βοήθεια αὕτη τῆς Ἐκκλησίας παρείχετο τοῖς ἀπόροις ὀφειλέταις. Τοῦτο δημιουργεῖ τὸ ζήτημα: ἡ ἀπαγόρευσις τῆς τοκοληψίας ἦτο κατὰ τὸ Πατριαρχεῖον γενικὴ ἢ εἰς τὴν ἐκκοπὴν τῶν τόκων προέβαινε τὸ Πατριαρχεῖον προκειμένου μόνον περὶ ἀπόρων ὀφειλετῶν; Ἐκ τῆς διατυπώσεως τῆς ἀποφάσεως ταύτης τοῦ πατριάρχου Ματθαίου Α' εὐνοεῖται ἡ δευτέρα ἐκδοχή, δέον ἐν τούτοις νὰ σημειωθῇ ὅτι εἰς ἄλλας ἀποφάσεις τοῦ αὐτοῦ πατριάρχου μνεία τις περὶ ἀπόρων ὀφειλετῶν οὐδαμῶς γίνεται [1].

Ἡ ὑπόθεσις Καλοκύρη καὶ Πανοπούλου δὲν κατέστη δυνατὸν ὅπως ἐκδικασθῇ ἀμέσως ὑπὸ τοῦ πολιτικοῦ δικαστηρίου *«κριτῶν σεκρετικῶν μήπω ἀποκαταστάντων»* [2], μετ' ὀλίγον ὅμως ἐπειδὴ *«κριταὶ σεκρετικοὶ ἀποκατέστησαν»* ἐξεδικάσθη ὑπ' αὐτῶν ἡ ὑπόθεσις δικαιωθέντος τοῦ Καλοκύρη *«κατὰ τὴν συμφωνίαν, ὡς ἔλεγον, ἣν εἶχε μετὰ τοῦ Πανοπούλου, ἔχειν τὸ ὀσπήτιον αὐτοῦ κατὰ τελείαν δεσποτείαν εἰς μόνα τὰ τριακόσια ὑπέρπυρα»*. Ἐκ τούτου φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως ὅτι ἡ ἀπόφασις τοῦ πατριάρχου Ματθαίου Α' περὶ τῆς ἐκκοπῆς τῶν τόκων ἐγένετο δεκτὴ ὑπὸ τοῦ πολιτικοῦ δικαστηρίου. Ἀλλ' οὕτως εὐλόγως θὰ ἀνεμένομεν ὅτι ἡ ἀπόφασις τοῦ πολιτικοῦ δικαστηρίου κατακυρώσασα τὴν κυριότητα τῆς οἰκίας εἰς τὸν δανειστὴν Καλοκύρην θὰ διέτασσεν ὅπως δώσῃ ὁ Καλοκύρης εἰς τὸν Πανόπουλον 45 ὑπέρπυρα [3], περὶ τούτου ὅμως οὐδεὶς γίνεται λόγος ἐν τῇ ἀποφάσει τοῦ πατριάρχου Ματθαίου Α' [4]. Πλὴν τούτου ἡ

1. Πρβλ. ἀνωτ. II ὑπὸ στοιχ. β' (σσ. 75 κἑξ.) κατωτ. II ὑπὸ στοιχ. δ' (σσ. 80 κἑξ.).

2. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἡ λειτουργία τοῦ δικαστηρίου τούτου εἶχε διακοπῇ προσωρινῶς ἐλλείψει δικαστῶν.

3. Διότι κατὰ τὴν περὶ ἐνεχυριάσεως συμφωνίαν ἡ οἰκία θὰ περιήρχετο εἰς τὴν κυριότητα τοῦ Καλοκύρη ἐν μὴ ἐμπροθέσμῳ καταβολῇ 345 ὑπερπύρων (300 κεφάλαιον + 45 τόκοι).

4. Θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῇ ὅτι οἱ πολιτικοὶ δικασταὶ κατεκύρωσαν εἰς τὸν δανειστὴν τὸ ἐνέχυρον ἀντὶ 300 ὑπερπύρων καθορίσαντες ἢ ὑπονοοῦντες ὅτι ὁ ὀφειλέτης Πανόπουλος θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναλάβῃ τοῦτο καταβάλλων εἰς τὸν δανειστὴν τὰ 300 ὑπέρπυρα τοῦ κεφαλαίου, οὐχὶ δὲ καὶ τοὺς τόκους (σημειωτέον ὅτι κατὰ τὸ Ἰουστινιάνειον δίκαιον ὁσάκις τὸ ἐνέχυρον κατεκυροῦτο εἰς τὴν κυριότητα τοῦ δανειστοῦ, μὴ ἐξευρισκομένου ἀγοραστοῦ, ὁ κύριος ἐκέκτητο δικαίωμα ἐξαγορᾶς τοῦ ἐνεχύρου ἐπὶ δύο ἔτη, καταβάλλων

ἐκδοχὴ ὅτι τὸ πολιτικὸν δικαστήριον εἶχεν ὁρίσει ὅπως δοθῶσιν ὑπὸ τοῦ Καλοκύρη εἰς τὸν Πανόπουλον 45 ὑπέρπυρα δὲν συμπορεύεται πρὸς τὸ ἀμέσως κατωτέρω, ὡς θὰ ἴδωμεν, ὑπὸ τοῦ πατριάρχου ὁριζόμενον ὅπως λάβῃ ὁ Καλοκύρης παρὰ τοῦ Πανοπούλου 300 ὑπέρπυρα καὶ ἀντιστρέψῃ τῷ Πανοπούλῳ τὴν οἰκίαν. Διότι, ἂν πράγματι ὁ Καλοκύρης εἶχε δώσει εἰς τὸν Πανόπουλον 45 ὑπέρπυρα, ὁ πατριάρχης θὰ ὥριζεν ὅπως εἰς τὸν Καλοκύρην ἐπιστραφῶσι 345 ὑπέρπυρα, καθ' ὅσον ἄλλως οὗτος δὲν θὰ ἐλάμβανεν ἀκέραιον οὐδὲ τὸ κεφάλαιον αὐτοῦ.

Ἀλλ' ὁ πατριάρχης δὲν παρῃτήθη τῆς ἀναμείξεως αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως.

Προφανῶς ἡ τροπή, ἣν ἔλαβεν αὕτη, οὐδόλως ἤρεσεν εἰς αὐτόν, διὸ πρὸς λύσιν τοῦ θέματος ὁ πατριάρχης προτείνει εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ Καλοκύρη μίαν ἐκ τῶν ἀκολούθων τριῶν λύσεων. Πρῶτον, νὰ λάβῃ παρὰ τοῦ Πανοπούλου 300 μόνον ὑπέρπυρα καὶ νὰ ἀντιστρέψῃ τῷ Πανοπούλῳ τὴν κατακυρωθεῖσαν οἰκίαν. Δεύτερον, νὰ ἐκτιμηθῇ ἡ οἰκία κατὰ τὴν νῦν ἀξίαν αὐτῆς καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν Πανόπουλον τὸ ὑπέρπλεον. Ἤ, τρίτον, *«ἀποδοῦναι τῷ Πανοπούλῳ, ἃ ἔδωκε τοῖς μοναχοῖς ὑπέρπυρα ὁ Πανόπουλος, πεντήκοντα κατ' ἐπέκεινα τῶν τριακοσίων»* [1]. Καίτοι τοῦτο δὲν λέγεται ρητῶς ἐν τῇ ἀποφάσει, εἶναι φανερὸν ὅτι κατὰ τὴν τρίτην περίπτωσιν, ὡς καὶ κατὰ τὴν ἀμέσως προηγουμένην, ἡ κυριότης τῆς οἰκίας θὰ παρέμενεν εἰς τὸν δανειστὴν Καλοκύρην. Ἵνα καταστήσῃ σεβαστὴν τὴν ἀπόφασίν του ὁ πατριάρχης Ματθαῖος Α' ἐξεφώνησεν ἔγγραφον ἀφορισμὸν κατὰ τοῦ Καλοκύρη, ἐὰν ἤθελεν ἀπειθήσει, οὗτος δὲ ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν τοῦ ἀφορισμοῦ ἐδέχθη ὅπως λάβῃ παρὰ τοῦ Πανοπούλου τὰ 300 ὑπέρπυρα ὡς καὶ 9 ὑπέρπυρα *«ἃ κατελάβετο* [2] *εἰς ἀνακεράμωμα τοῦ ὀσπητίου»* καὶ ἀντιστρέψῃ τὴν οἰκίαν εἰς τὸν Πανόπουλον.

δ') Ἐν ἀποφάσει ἔτ. 1401 [3] ἐκτίθεται ὅτι ἡ μήτηρ τοῦ Βρανᾶ τοῦ Γονάρη ἐλθοῦσα ἐνώπιον τοῦ Πατριάρχου Ματθαίου Α' *«ὑπέθηκε* [4] *(τὸ τίμ)ημα* [5]

τὸ κεφάλαιον μετὰ τῶν τόκων, Cod. 8, 33 (34), 3 § 3b, Windscheid, Lehrb. d. Pandektenr.[5], τόμ. 1, 1882, § 238, σ. 774).

1. Ὡς ἐκτίθεται ἐν ἀρχῇ τῆς ἀποφάσεως ὁ Πανόπουλος τὴν ἐνεχυρασθεῖσαν τῷ Καλοκύρῃ οἰκίαν εἶχεν ἀγοράσει ἐκ τῆς μονῆς τῶν Ὁδηγῶν. Φαίνεται ὅτι ἡ οἰκία ἠγοράσθη ἀντὶ τιμήματος 350 ὑπερπύρων, διὸ καὶ ὁ πατριάρχης Ματθαῖος Α' ὡς τρίτην λύσιν προτείνει τὴν ὑπὸ τοῦ Καλοκύρη δόσιν τῷ Πανοπούλῳ 50 ὑπερπύρων.

2. Γρ. *κατεβάλετο.*

3. Acta et Diplomata, τόμ. II, σ. 455.

4. Δηλ. συνέστησεν εἰς ὑποθήκην.

5. Ἡ συμπλήρωσις *(τὸ τίμ)ημα* εἶναι τῶν ἐκδοτῶν τῶν Acta et Diplomata. Ἡμεῖς νομίζομεν ὅτι δέον νὰ συμπληρωθῇ *(τὸ οἴκ)ημα*. Περὶ τῆς ὑπὸ γυναικὸς συστάσεως ὑποθήκης ὑπὲρ ἀλλοτρίου χρέους· βλ. ὅσα ἀνωτ., σ. 74, σημ. 3, ἐσημειώσαμεν.

26 - 8 - 1971

αὐτῆς ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς χάριν ὧν αὐτὸς πρὸς τὸν Κατακαλὼν χρεωστεῖ ὑπερπύρων πεντήκοντα καὶ ἐτάχθη, ὡς ἂν γράψῃ ὁ παναγιώτατος ἡμῶν δεσπότης, ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης τῷ ἱερωτάτῳ μητροπολίτῃ Ἡρακλείας περὶ τούτου καὶ εἰ μὲν ἐξετάσας εὕροι ἐκεῖνος, ὡς δέδωκεν ὁ Βρανᾶς τῷ Κατακαλὼν τόκους χάριν αὐτῶν, ὅσους ἂν εὕροι, διαβιβασθῶσι μὲν εἰς τὸ κεφάλαιον, τὰ δὲ πλείω ἐνέχηται αὐτὰ ἀποδοῦναι ἐκ τῶν αὐτῆς εἰς χρόνον ὁλόκληρον...». Σαφῶς ἡ ἀπόφασις αὕτη ὁρίζει ὅπως τὰ χάριν τόκων καταβληθέντα καταλογισθῶσιν εἰς τὸ κεφάλαιον.

ε') Ἑτέρα ἀπόφασις τοῦ αὐτοῦ πατριάρχου Ματθαίου Α', θίγουσα θέματα τόκου, εἶναι ἡ ἀκόλουθος, ἔτ. 1401 [1]. Κατὰ τὰ ἐν τῇ ἀποφάσει ταύτῃ ἐκτιθέμενα οἱ μοναχοὶ τῆς μονῆς Περιβλέπτου *«εἰς χρείαν τινὰ καταστάντες πρὸ χρόνων, δίχα γνώμης ἐπισκοπικῆς, ἐκτὸς κανονικῆς διαγνώσεως, χωρὶς ὅλως συνοδικῆς ἐξετάσεως ἀπέκοψαν ἕνα τῶν ἀφιερωμένων τῇ μονῇ κῆπον, κτῆμα ἀκίνητον, θεῖον καὶ ἱερὸν καὶ ἐξέδοντο αὐτὸν πρὸς τὸν τότε οἰκεῖον τοῖς βασιλεῦσι τοῖς ἁγίοις, κῦρ Γεώργιον Τριακοντάφυλλον τὸν εὐνοῦχον, τὸν νῦν μοναχὸν κῦρ Γαλακτίωνα, συμφωνήσαντες ἀνακάμπτειν αὐτὸν μετὰ καιρὸν εἰς τὴν μονήν, ὀφείλουσαν ποιεῖν κατ' ἔτος λειτουργίας ιβ' ὑπὲρ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ καὶ ζῶντος καὶ μετὰ τὸν αὐτοῦ θάνατον ἀδιακόπως, ἕως ἂν ἵσταται ἡ μονή».*

Διὰ ποίαν αἰτίαν εἶχεν ἐκδοθῆ [2] ὁ κῆπος οὗτος τῆς μονῆς εἰς τὸν Τριακοντάφυλλον δὲν προκύπτει ἐκ τῆς ἀποφάσεως. Ἄλλωστε καὶ αὐτὸς ὁ πατριάρχης Ματθαῖος Α', ὡς θέλομεν ἴδει κατωτέρω, οὐ μόνον δὲν δίδει τὸν νομικὸν χαρακτῆρα τῆς πράξεως, ἀλλὰ καὶ ἀδυνατεῖ νὰ χαρακτηρίσῃ αὐτήν. Πάντως ὁ πατριάρχης μὴ ἀρκούμενος εἰς τὸ ὅτι ἡ πρᾶξις εἶχε προβῆ ἄνευ γνώμης ἐπισκοπικῆς λέγει : *«οὔτε γὰρ οἱ μοναχοὶ ἄδειαν εἶχον τοιοῦτον παράνομον συστήσασθαι συνάλλαγμα, οὔτε μὴν ὁ ῥηθεὶς Τριακοντάφυλλος ἔνοχός ἐστι μικρᾷ καταδίκῃ, θεοκάπηλος ἔργοις γενόμενος, εἴτε γὰρ ἐνεχύρανσιν εἴποι τις τοῦτο, πάντως οἵ γε καρποὶ εἰς τόκον καταλογισθήσονται, οὗ τί ἀσεβέστερον γένοιτ' ἂν ἀπὸ τῶν θείων καρπίζεσθαι καὶ τόκους καὶ πλεονασμοὺς ἀπαιτεῖν καὶ καθαρπάζειν τοὺς μηδὲ τοῖς ὁμοφύλοις τὸ ἀρ-*

---

1. Acta et Diplomata, τόμ. II, σσ. 535 κἑξ.

2. *Ἐκδόσεις* ἐκαλοῦντο συνήθως ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν αἱ μὴ μεταβιβάζουσαι τὴν κυριότητα τοῦ πράγματος δικαιοπραξίαι, πρβλ. Βαλσαμῶνα, σχόλ. εἰς κανόνα ΙΒ' τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου : *«Γίνωσκε δὲ ὅτι ἀπὸ τῶν νόμων κυρίως ἐκποίησις μὲν λέγεται ἡ μετάθεσις τῆς δεσποτείας, ἤγουν ἡ δωρεά, ἡ πρᾶσις, ἡ ἐμφύτευσις, ἡ ἀνταλλαγὴ καὶ τὰ ὅμοια· ἔκδοσις δὲ ἡ ἐπὶ προσώποις ἢ χρόνοις ὡρισμένοις παραπομπή· καταχρηστικῶς δὲ καὶ ἡ ἔκδοσις ἐκποίησις λέγεται, καὶ ἡ ἐκποίησις ἔκδοσις»* Ῥάλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα, τόμ. 2, 1852, σ. 595.

γ ύ ρ ι ο ν ἐ κ τ ο κ ί ζ ε ι ν π ρ ο σ τ ε τ α γ μ έ ν ο υ ς;» [1]. Δηλ. ὁ πατριάρχης θεωρεῖ τὰ μάλιστα ἄθεσμον τὴν ἐκ μοναστηριακοῦ πράγματος λῆψιν καρπῶν ἔναντι τόκων, ἐπικαλούμενος τὴν περὶ τόκων ἀπαγορευτικὴν διάταξιν τῶν Γραφῶν [2]. Ἐὰν πάλιν ἡ πρᾶξις ἤθελε θεωρηθῆ πώλησις, καὶ τότε αὕτη εἶναι ἄκυρος : *«εἰ δὲ πρᾶσιν αὐτό τις εἶναι διισχυρίσαιτο, καὶ οὕτω παρὰ κανόνας αὐτὴν καὶ παράνομον εὑρήσει»*. Παραθέτει δὲ ἐν συνεχείᾳ ὁ πατριάρχης τὰς σχετικὰς πρὸς τὸ ἀναπαλλοτρίωτον τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας διατάξεις τῶν νόμων καὶ τῶν κανόνων.

III

Τὰ ἐπιτρεπόμενα ποσοστὰ τοῦ συμβατικοῦ τόκου καθώρισεν ὁ Ἰουστινιανὸς ἐν τῇ διατάξει Cod. 4, 32, 26 = Βασιλ. 23, 3, 74. Κατὰ τὴν διάταξιν ταύτην τὸ νόμιμον ποσοστὸν τοῦ τόκου ἦτο ἐν γένει ὁ *ἀπὸ ἡμίσεος ἑκατοστῆς* (6% κατ᾽ ἔτος). Οἱ ἰλλούστριοι καὶ τὰ ἀνωτέρας κοινωνικῆς τάξεως πρόσωπα δὲν ἠδύναντο νὰ λάβωσι τόκον ἄνω τοῦ *ἀπὸ τρίτου ἑκατοστῆς* (4%), ἐνῷ οἱ ἔμποροι ἠδύναντο νὰ λάβωσι τόκον μέχρι *ἀπὸ διμοίρου ἑκατοστῆς* (8%). Ἐπὶ ναυτικῶν δανείων καὶ ἐπὶ δανείων εἴδους ἐπετρέπετο ἡ λῆψις *ἑκατοστιαίου* τόκου (12%).

Εἴς τινας ἐν τούτοις βυζαντινὰς πηγὰς ὡς βάσις ὑπολογισμοῦ τοῦ τόκου δὲν λαμβάνεται ἡ ποσότης τῶν 100 νομισμάτων, ὡς ἀπῄτει ὁ κατὰ τὸ ἰουστινιάνειον δίκαιον ὑπολογισμός, ἀλλὰ τὸ ἐπιτόκιον ὑπολογίζεται ἐπὶ τῆς λίτρας, ἤτοι ἐπὶ 72 νομισμάτων [3]. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ὑπολογισμοῦ κατέληξεν ὁ *ἑκατοστιαῖος* τόκος ἀπὸ 12% εἰς 16,66% ὁ *ἀπὸ ἡμίσεος ἑκατοστῆς* ἀπὸ 6% εἰς 8,33%, ὁ ἀπὸ διμοίρου ἑκατοστῆς ἀπὸ 8% εἰς 11,11%, ὁ *ἀπὸ τρίτου ἑκατοστῆς* ἀπὸ 4% εἰς 5,55% [4].

---

1. Λέγων ὁ πατριάρχης *«τοὺς μηδὲ τ ο ῖ ς ὁ μ ο φ ύ λ ο ι ς τὸ ἀργύριον ἐκτοκίζειν προστεταγμένους»* εἶναι πρόδηλον ὅτι ἔχει ἐν νῷ τὰς ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ ἀπαγορευτικὰς περὶ τόκου διατάξεις καὶ εἰδικώτερον τὸ Δευτερονόμιον 23, 20 : *«τῷ ἀλλοτρίῳ ἐκτοκιεῖς, τῷ δὲ ἀ δ ε λ φ ῷ σ ο υ οὐκ ἐκτοκιεῖς»* Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου τοῦ Δευτερονομίου προκύπτει ὅτι ὁ Μωσαϊκὸς Νόμος ἀπηγόρευε τὴν ὑπὸ τῶν Ἰσραηλιτῶν λῆψιν τόκου κατὰ τὰς μεταξύ των συναλλαγάς, ἐπέτρεπεν ὅμως αὐτοῖς ὅπως λαμβάνωσι τόκον παρ᾽ ἀλλοεθνῶν. Βλ. G l ü c k, Ausführliche Erläuterung der Pandecten, τόμ. 21, 1820, σσ. 11 κἑξ. καὶ ἀνωτ., σ. 73, σημ. 1.

2. Δέον ἐν τούτοις νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς διὰ τῆς Νεαρᾶς 120, κεφ. 6 § 2, ἐπέτρεψε τὴν σύστασιν εἰδικοῦ ἐνεχύρου ἐπὶ μοναστηριακοῦ ἀκινήτου πρὸς ἐξασφάλισιν δανείου ληφθέντος πρὸς πληρωμὴν χρεῶν πρὸς τὸ δημόσιον ἢ ἕνεκα ἄλλων ὑποχρεώσεων, τῶν καρπῶν καταλογιζομένων εἰς τὸ κεφάλαιον καὶ τοὺς τόκους. Βλ. καὶ Νεαρὰν 120, κεφ. 4.

3. Πρβλ. Μ ι χ α ὴ λ Ἀ τ τ α λ ε ι ά τ ο υ, Νομικὸν Ποίημα 15, 16, Μικρὰν Σύνοψιν Τ, 6.

4. Βλ. Z a c h a r i a e, Geschichte³, 1892, σσ. 311 κἑξ. Δέον ἐν τούτοις νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἀνύψωσις τοῦ τόκου δὲν ἔμεινεν ἄνευ ἀντιρρήσεων παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς, πρβλ. σχόλιον ρ εἰς Μείζονα Σύνοψιν Τ, XI, 17 : *«Ἑκατοστιαῖος τόκος ἐστὶ νομίσματα ιβ′ ἐφ᾽ ἑκάστῃ λίτρᾳ ὑπὲρ ὅλου ἐνιαυτοῦ παρέχεσθαι τεταγμένα τῷ νόμῳ· ἑκατοστιαῖος δὲ ὠνομάσθη ὡς πάλαι τῆς λίτρας μὴ ποσουμένης εἰς οὐγγίας οβ′, ὡς ποσοῦνται τὸ σήμερον, ἀλλ᾽ εἰς ρ′. Ὥστε ὁ νῦν συμφωνήσας περὶ τοῦ νῦν τῆς λίτρας ποσοῦ ἑκατοστιαίους τόκους λαβεῖν ο ὐ ι β′ ἀ π α ι τ ή σ ε ι δ ι κ α ί ω ς ν ο μ ί σ μ α τ α, ἀ λ λ ὰ τ ὸ ἀ ν α λ ο γ ο ῦ ν θ′, ὥς φησι καὶ ὁ β α λ σ α μ ὼ ν ἐξηγούμενος τὸν ιζ′ κανόνα τῆς οἰκουμενικῆς ἁγίας πρώτης συνόδου»*, Z a c h a r i a e, J.G.R., τόμ. V, σ. 623. Βλ. καὶ σχόλιον Β α λ σ α μ ῶ ν ο ς, ἐν Ρ ά λ λ η - Π ο τ λ ῆ, Σύνταγμα, τόμ. 2, σ. 153.

Ἐν τῇ ἀνωτέρω II ὑπὸ στοιχ. α′ ἀναλυθείσῃ ἀποφάσει τοῦ πατριάρχου Ματθαίου Α′ ἀναφέρεται ὅτι διὰ κεφάλαιον 27 ὑπερπύρων καὶ διὰ διάστημα 5 μηνῶν ὠφείλοντο τῷ δανειστῇ 3 ὑπέρπυρα τόκος [1], ἄρα ὁ συνομολογηθεὶς μεταξὺ τοῦ δανειστοῦ καὶ ὀφειλέτου τόκος ἀνήρχετο εἰς 26,6%. Τὸ ποσοστὸν εἶναι ὑπέρογκον κατ᾽ οὐδεμίαν περίπτωσιν δυνάμενον νὰ δικαιολογηθῇ, καὶ λαμβανομένης δηλ. ἔτι ὑπ᾽ ὄψιν τῆς κατὰ τὰ ἄνω ἐπελθούσης παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς αὐξήσεως τῶν ποσοστῶν τοῦ νομίμου τόκου.

Ἱκανῶς κατώτερος ἦτο ὁ ἐν τῇ ἀνωτέρω II ὑπὸ στοιχ. γ′ ἀναλυθείσῃ ἀποφάσει τοῦ πατριάρχου Ματθαίου Α′ [2] τόκος : διὰ κεφάλαιον 300 ὑπερπύρων καὶ διὰ διάστημα ἑνὸς ἔτους συνωμολογήθη μεταξὺ δανειστοῦ καὶ ὀφειλέτου τόκος 45 ὑπερπύρων, ἤτοι τόκος 15%.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Π. ΜΑΤΣΗΣ

---

1. Acta et Diplomata, τόμ. II, σ. 313 : *«τά τε εἰκοσιεπτὰ τοῦ κεφαλαίου καὶ τὰ τρία, ἃ κατεβάλετο ὑπὲρ τόκου τῶν πέντε μηνῶν»*.

2. Acta et Diplomata, τόμ. II, σ. 380.

ΑΙ ΠΡΑΞΕΙΣ ΕΓΓΡΑΦΗΣ
ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΠΟΥΔΑΣΤΩΝ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΤΗΣ ΠΑΔΟΥΗΣ

(Μέρος Β΄. Legisti 1591 - 1809)

Ἡ παροῦσα ἐργασία ἀποτελεῖ συνέχειαν τῆς δημοσιευθείσης εἰς τὴν Ἐπετηρίδα τῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν ΛΖ΄, 1969 - 1970, σσ. 260 - 336. Ἐνταῦθα δημοσιεύω τὰς πράξεις ἐγγραφῆς τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν τῆς Σχολῆς τῶν Legisti, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1591 μέχρι τοῦ ἔτους 1809, καθ' ἃ ἔτη διασώζονται τὰ μητρῷα ἐγγραφῆς. Κατὰ τὴν δημοσίευσιν ἀκολουθῶ τοὺς ἰδίους κανόνας, τοὺς ὁποίους ἐτήρησα καὶ εἰς τὸ Α΄ μέρος, τῶν Artisti, ἤτοι: Παραθέτω ἑκάστην πρᾶξιν ὡς ἔχει, διορθώνων μόνον τὰ κεφαλαῖα, τὸ j εἰς i, ὅπου ἐπιβάλλεται, καὶ ἀναλύων τὰς συντομογραφίας, πλὴν τῆς λέξεως Dominus, τὴν ὁποίαν διατηρῶ ὡς ἔχει, ἤτοι D ἢ d. Ἐκ τῆς πράξεως ἐγγραφῆς διαγράφω μόνον τὸ ἔτος, ὅπου ἀναγράφεται, διότι ἡ μνεία του εἶναι περιττή, ἐφ' ὅσον ἔχω θέσει τοῦτο ἐν ἐπικεφαλίδι. Εἰς τὸ εὑρετήριον διατηρῶ τὰ κύρια ὀνόματα τῶν σπουδαστῶν εἰς οἵαν μορφὴν εὑρίσκονται εἰς τὸ κείμενον, διότι δὲν εἶναι πάντοτε δυνατὴ ἡ μετ' ἀσφαλείας εὕρεσις εἰς τὴν ἑλληνικὴν τοῦ ὀρθοῦ τύπου. Πρὸς τούτοις, διὰ τὴν διευκόλυνσιν καὶ καθοδήγησιν τοῦ Ἕλληνος ἀναγνώστου παραθέτω ὀνόματά τινα εἰς τὴν ἑλληνικήν των μορφήν. Πρὸ τοῦ πατρικοῦ ὀνόματος θέτω, εἰς τὸ εὑρετήριον, τὴν βραχυγραφίαν *f.* (= *filius*)

Εἰς τὸ τέλος τῆς παρούσης μελέτης δημοσιεύω συμπληρώσεις εἰς τὸ Α΄ μέρος, τῶν Artisti.

Οἱ φάκελοι τοῦ Παλαιοῦ Ἀρχείου (Archivio Antico) τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Παδούης, τοὺς ὁποίους ἠρεύνησα, εἶναι οἱ ἀκόλουθοι:

Χειρόγρ.	29	Ἔτος	1622 - 1648
Φάκελος	30	»	1591 - 1669
»	31	»	1670 - 1686
»	32	»	1687 - 1702
»	33	»	1703 - 1713
»	34	»	1714 - 1720
»	35	»	1721 - 1731
»	36	»	1732 - 1757
»	37	»	1758 - 1775
»	38	»	1777 - 1787
Κατάστιχον	554	»	1780 - 1812 (parte Legali).

LAUS DEO B. DEIP. VIRG.
AC
D. GEORGIO MEGALO MART.
PROTECTORI NOSTRO.
NOS
CONSIL.RII I. N. ULTRAMARINÆ
CUM SINGULIS NATIONIS OFFICIALIBUS.

Attestamur, ac fidem facimus D. Jo: ... esse Scholarem Nationis nostræ Ultramarinæ ... Quare cunctis Privilegiis quibus, & alii Scholares in hoc Studio gaudent, ipse quoque gaudere meretur. In quorum fidem has patentes litteras dedimus, manu propria subscripsimus, Sigilloque Nationis Nostræ munivimus.

Dat. Patavii ex Collegio Græco Die 16 Mensis ... Anno 1718

(SYNDICUS.)

Πιστοποιητικὸν ἐγγραφῆς — φοιτητικὴ ταυτότης Ἕλληνος σπουδαστοῦ. (Archivio Antico, φάκ. 34, φ. 233r).

ΠΑΛΑΙΟΝ ΑΡΧΕΙΟΝ (ARCHIVIO ANTICO) ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΤΗΣ ΠΑΔΟΥΗΣ

ΜΗΤΡΩΑ ΕΓΓΡΑΦΗΣ LEGISTI

1591

1. *D. Nicolaus Scordili cretensis cum cicatrice in fronte a parte dextera 24 septembris.*
2. *D. Ioannes Soxominus cyprius cum cicatrice ad policem manus sinistri 8 octobris.*

1592

3. *D. Michael Malaxo cretensis cum signo inter supracilia XI februarii.*
4. *D. Alexander Syngliticus cyprius die XI martii.*
5. *D. Ioannes Varucha cretensis cum cicatricibus variolarum per totam faciem 24 martii.*
6. *D. Petrus Grobia cretensis cum cicatrice die 22 iunii.*
7. *D. Michael Musanius cretensis absente signo 26 iunii.*
8. *D. Livius Zacra cyprius die 18 iulii.*
9. *D. Hemanuel Vlastus cretensis cum cicatrice supra digito medio sinistro 22 septembris.*

1593

10. *D. Ioannes Nassimis cretensis cum cicatrice in indice sinistro die 29 maii.*

1594

11. *D. Ioannis Lilius naxinensis cum lente penes oculum dexterum die 18 aprilis.*
12. *D. Ioannis Clodius cretensis cum cicatrice in facie a parte sinistra die 7 iunii.*
13. *D. Emanuele Meseri cretensis cum neo sinistra parte vultus die 7 iunii.*

1595

14. *D. Laurentius Patelaro cretensis cum cicatrice in manu dextera 28 iulii.*

15. *D. Georgius Lumbardus cretensis cum cicatrice in police sinistro 1595 die 28 iulii.*

1596

16. *D. Angelus Lombardus cretensis cum cicatrice in fronte a parte dextera 17 iulii.*
17. *D. Procopius Mussuro cretensis cum cicatrice in manu sinistra 17 septembris.*
18. *D. Nicolaus Minoto cretensis cum cicatrice sub oculo sinistro 20 septembris.*

1597

19. *D. Georgius Calona cretensis cum cicatrice in fronte X aprilis.*
20. *D. Andreas Calafates cretensis cum cicatrice supra frontem 24 maii.*
21. *D. Theodorus Lombardo cretensis cum cicatrice supra frontem die 17 augusti.*
22. *D. Georgius Mauricius cretensis cum cicatrice supra oculum 17 augusti.*
23. *D. Ioannes Maria Bernardus cretensis cum cicatrice in pollice sinistro 29 augusti.*
24. *D. Ioannes Spiera cretensis cum cicatrice in digito 13 septembris.*
25. *D. Michael Filimo cretensis cum ungua policis dexteri signatus die 18 septembris.*
26. *D. Filipus Bandi cretensis cum cicatrice supra oculum sinistrum die 29 octobris.*

1598

27. *D. Nicolaus Quirini cretensis cum cicatrice in pollice sinistro 7 ianuarii.*
28. *D. Ioannes Mussuro cretensis cum neo sub labro inferiore die 29 iunii.*
29. *D. Nicolaus Caravello Segni patritius corcyrensis die X augusti.*
30. *D. Georgius Caneus cum cicatrice in maxilla dextera die 26 octobris.*
31. *D. Ioannes Matheus Constannus oriundus ex nobilibus cypriis cum tratu in fronte die 31 octobris.*

1622

32. *D. Ioannes Rhynius cyprius cum cicatrice supra cilium die 8 octobris.*

1623

33. *D. Ioannes Gignatius cydoniensis cum cicatrice sub occulo dextero die 2 martii.*

1624

34. *D. Nicolaus Clodius cum cicatrice supra cilio sinistro cretensis die 23 iunii.*
35. *D. Matheus Calergius cum cicatrice supra oculo sinistro cretensis die detta.*
36. *D. Georgius Pandimus cum cicatrice in oculo cretensis die 31 augusti.*

1625

37. *D. Emanuel Potirocchillo cretensis die 30 decembris.*

1626

38. *D. Ioannes Carchiopullo cum cicatrice apud oculum cretensis die 16 ianu*[ari]*i.*
39. *D. Georgius Clodia cum cicatrice apud oculum cretensis die detta.*
40. *D. Giorgius Sirigus cum variolis in facie cretensis die 15 martii.*
41. *D. Angilus Livachi cum pomo in facie a parte sinistra cretensis die 10 maii.*
42. *D. Ioannis Milissino nobilis cretensis cum cicatrice in manu sinistra cretensis die detta.*
43. *D. Emanuel Lorandus cretensis die 8 novembris.*

1627

44. *D. Georgius de Medio cum cicatrice indegin medio manu destra cretensis die prima martii.*
45. *D. Thomas Zafornari cum signo in fronte corcirensis die 11 iunii.*
46. *R. D. Georgius Darminus cretensis palidus in facie cretensis die 28 iulii.*
47. *R. D. Franciscus Iordanus cum cicatrice in facie cretensis die 26 septembris.*
48. *D. Antonius Canerius cum duobus stoevis in parte destra zacynthius 15 octobris.*

1628

49. *R. D. Matteus Agapitus gratis mandato Sindici per litteram cyprius diè 15 ianuarii.*
50. *D. Iacobus Richi cum variolis in facie corcyrensis die decima iulii.*

1629

51. *D. Nicolitus Nomicò zacynthius die 20 febrer.*
52. *D. Nicolaus Franchus cum capilis nigris cretensis die 9 octobris.*

1633

53. *D. Ludovicus Pima cum cicatrice in indice sinistrus manus ascriviensis cattarinus die 11 aprilis.*
54. *D. Ioannis Baptista Primivalis cidoniensis die 19 detti.*
55. *D. Georgius Mocenico cum signo in fronte cretensis die 22 detti.*
56. *D. Ludovicus Burchia ascrivensis die 31 iulii.*
57. *D. Dominicus Sapatachius Astri cretensis die 30 septembris.*
58. *D. Ioannes Vidalis etatis sue annorum 25 barba rubera cretensis die 29 novembris.*

1634

59. *D. Ioannes Murtatus sive Darchà cum capilis crispis etatis annorum 18 die 12 iannuarii.*
60. *D. Ioannes Friellius etatis sue annorum 22 cum capellis fulveos cretensis die 9 maii.*
61. *D. Andreas Hericcius etatem decimam novam agens cum capellis nigris cretensis die 19 maii.*
62. *D. Stamatellus Vulgarius cum cicatrice in manu dextera etatis annorum 18 corcirensis die 31 maii.*
63. *D. Stellius Vlassopulo cum signo in digito magno manus sinistro etatis annorum 20 corcirensis die suprascripta.*
64. *D. Marcus Francus annorum XX, cum capillis nigris rethymniensis die 21 iunii.*

1635

65. *D. Francescus Guchiarus cum cicatrice in salibus cretensis die 5 ianuarii.*
66. *D. Livius Politi cum capellis nigris corcyrensis die 28 martii.*
67. *D. Georgius Vlastus cum signo supra oculum cydoniensis die 14 aprilis 1635 gratis mandato Illustrissimi D. Syndici.*
68. *D. Georgius Malatus cum capellis nigris cretensis die detta gratis mandato Illustrissimi D. Syndici.*
69. *D. Leo Nomicò à Zacynthu die 21 maii.*
70. *D. Ioannes Scordilius annorum XXII cum capellis nigris cretensis die 14 iulii.*

71. *D. Paulus Cassimatti cydoniensis cum signo apud labia die 31 iulii.*
72. *D. Georgius Gavala cydoniensis cum capillis castaneis die 14 decembris.*

1636

73. *D. Bartholomeus de Marchis a Indra die 19 ianuarii.*
74. *D. Georgius Sidero cretensis cum capellis fulveis die 7 martii.*
75. *D. Francescus Zoia cretensis etatem vingesimam agens cum capellis nigris die 2 maii.*
76. *D. Emanuel Spiera cretensis etatem vingesimam agens cum capillis fulveis die 2 maii.*
77. *D. Ioannes Gritti rithimnensis statura brevis die 25 aprilis.*
78. *D. Ioannes Francescus Soffoleo cydoniensis die 27 iunii.*
79. *D. Anastasius Pannà cephallenus cum capillis nigris die prima iulii.*
80. *D. Georgius Cocchino cephalonensis die primo augusti.*

1637

81. *D. Georgius Vidali cydoniensis cum capillis castaneis die 9 maii.*
82. *D. Michael Vidali cum maculis in vultu cydoniensis die 9 maii.*

1638

83. *D. Georgius Condarato rethymensis cum signo in medi frontis die 14 maii.*
84. *D. Franciscus Vlach*[o ?] *cretensis cum capillis nigris die XI augusti.*
85. *D. Georgius Sicuro zacirensis die 9 novembris.*
86. *D. Georgius Bernardachi zancintius die 9 novembris.*
87. *D. Georgius Patelarus cretensis cum capillis nigris annorum 22 die 29 decembris.*
88. *D. Laurentius Patelarus cretensis cum capillis nigris annorum 20 die 29 decembris.*

1639

89. *D. Georgius Carusius cephalenus cum capillis nigris die 18 aprilis.*
90. *D. Andreas Tandi cretensis die 13 martii.*
91. *D. Iacobus Patellaro rettimensis cum capillis nigris die 8 iulii.*
92. *D. Georgius Spanopulo cretensis cum capillis albis in stipite capitis die prima octobris.*

93. *D. Nicolaus Balsamus zacynthinnus cum capillis cincinnis die 6 octobris.*
94. *D. Camillus Roma zacynthinus cum capillis flavis die 6 octobris.*
95. *D. Paulus Padus zacynthinus cum capillis castaneis die 6 octobris.*
96. *D. Ioannes Scordilius cidoniensis cum capillis nigris die 8 octobris.*
97. *D. Cornelius Podocataro abbas die 12 novembris.*
98. *D. Georgius Mandricardo zacintius cum cicatricibus in visu die 29 octobris.*
99. *D. Anastasius Bernardachi zacinthius die 29 octobris.*
100. *D. Anastasius Athanschi zacinthius die 29 octobris.*
101. *D. Petrus Medici zacinthius die 3 novembris.*
102. *D. Ioannes Baptista cephalenus die 4 novembris.*

1640

103. *D. Marcellus Forta cum capillis nigris corcyrensis die 18 iunii.*
104. *D. Demetrius Petretinus corcyrensis die primo augusti.*
105. *D. Gregorius Caluna zacynthius die 29 octobris.*
106. *D. Teodorus Ralli cidoniensis die 8 novembris.*

1641

107. *D. Georgius Serigo cretensis die XI aprilis.*
108. *D. Claudius Felicius de Urbania die 6 maii.*
109. *D. Paulus Balsamus zacyntius die 29 maii.*
110. *D. Hieronimus Bartolatius cydoniensis die 7 iunii.*
111. *D. Petrus Calergius cydoniensis die 24 detti.*
112. *D. Ioannes Porfirius cydoniensis die 3 iulii.*
113. *D. Ioannes Marcus Renti cretensis die X octobris.*
114. *D. Ioannes Roditi cretensis die 12 detti.*
115. *D. Stamatelus Lupina corcyrensis die X septembris.*
116. *D. Victor Bulgari corcyrensis die X septembris.*
117. *D. Constantinus Calogera rethymensis die 26 octobris.*
118. *D. Franciscus Cavisius cephalenus die 27 novembris.*
119. *D. Antonius Cocalà zacyntius die 27 novembris.*
120. *D. Gaspar Nomicò die 27 novembris.*
121. *D. Matheus Cumutto zacyntius die 28 detti.*
122. *D. Nicolaus Gonemi corcirensis die 28 detti.*

1642

123. *D. Michelinus Thypaldus cephaloniensis die 20 maii.*
124. *D. Georgius Calonà cretensis die 14 iunii.*

125. *D. Neophitus Pandogalus cretensis die primo augusti.*
126. *D. Alexander Roditi corcirensis die 29 detti.*
127. *D. Nicolaus Troilus rethimensis die XI octobris.*
128. *D. Alexander Rodoti corcirensis die 29 detti.*
129. *D. Alexander Constantius cyprius nicossiensis die 24 novembris.*
130. *D. Georgius Spanopulo cretensis die XI decembris.*
131. *D. Franciscus Potegrinus cretensis die 19 detti.*
132. *D. Franciscus Stravrianus cydoniensis die detta.*

1643

133. *D. Georgius Grisenzius cretensis die 21 aprilis.*
134. *D. Michael Mamacia cydoniensis die 22 aprilis.*
135. *Franciscus Messina cretensis cum capillis longis castaneis sine barba concurans in Contrada Sarasinesche in Collegio suo die 9 octobris.*
136. *D. Stamatelus Chalogerà corcirensis die 13 detti statura bella capelli neri con segno sotto la gola habita al Santo in casa di miser Davit Venelgoni.*
137. *D. Ioannes Marcus Renti*
138. *D. Ioannes Maurocenus* } *cretenses die 30 decembris.*
139. *D. Andreas Trocellus.*

1644

140. *D. Georgius Griparius cretensis die 4 ianuarii 1644 alias matricolatus.*
141. *D. Alexander Sclavus cretensis die 26 ianuarii.*
142. *D. Ioannes Roditi cretensis die 22 decembris.*

1645

143. *D. Laurentius Luppinus cretensis die 3 aprilis.*
144. *D. Antonius Coressi cretensis die 27 novembris.*

1646

145. *D. Ioannes Aurelius Marà cretensis die 19 aprilis.*
146. *D. Nicolaus Gavalà à Canea die 19 maii.*
147. *D. Ioannes Nomicò quondam D. Georgii zacintius die 20 septembris.*
148. *D. Ioannes Stavrinus ultramarinus die 6 novembris.*

1647

149. *D. Basilius Zancarol à Colonia cretensis die 29 aprilis.*
150. *D. Panaghiotis Iustinianus corcyreus die 24 iulii.*

151. *D. Nicolaus Lorando cretensis n° 156 die 19 octobris.*
152. *D. Michael Torcelus cretensis n° 409 die 2 decembris.*

1648

153. *D. Ioannes Varucca cretensis die 2 ianuarii 1648 n° 644.*

1654

154. *D. Constantinus Trulinò retimnensis consiliarius n° 5.*
155. *D. Georgius Varuca cydonensis alias n° 14.*
156. *D. Marcus Procacciante cretensis alias n° 15.*
157. *D. Andreas Torcello cretensis allias n° 16.*
158. *D. Emanuel Litinus ultramarinus allias n° 58.*
159. *D. Franciscus Rossi retimnensis allias n. 59.*
160. *D. Nicolaus Madioti cretensis allias n. 66.*
161. *D. Angellus Capodistria corcirensis allias n. 70.*
162. *D. Nicolaus Vulgarinus corcyrensis allias n. 71.*
163. *D. Iacobus Darca cretensis alias n. 73.*
164. *D. Emanuel Mecha ultramarinus alias n. 101.*
165. *D. Angellus Gozadinus cretensis alias n. 113.*
166. *D. Antonius Curzzola ultramarinus alias n. 129.*
167. *D. Antonius Gatti corcirensis alias n. 133.*
168. *D. Hippolitus Prosalendi ultramarinus alias n. 135.*
169. *D. Theodorus Caccavella retimnensis pupillus n. 137.*
170. *D. Giorgius Ftamini ultramarinus alias n. 334.*
171. *D. Paulus Corresius cretensis pupillus n. 431.*
172. *D. Nicolaus Policala cephalenus n. 501.*
173. *D. Franciscus Rossi rettiminensis die dicta (27 augusti).*
174. *D. Nicolaus Vulgarin corcirensis alias die 14 dicti (septembris).*
175. *D. Nicolaus Maidrotti* (= Madiotti) *cretensis alias die 27 septembris.*
176. *D. Angelus Capodistria alias corcirensis die dicta (7 novembris).*
177. *D. Hieronimus Capodistria alias corcirensis die dicta.*
178. *D. Angelus Gozadinus cretensis alias die dicta.*
179. *D. Antonius Gossi corcirensis alias die dicta.*
180. *D. Iacobus Zoia ultramarinus alias die dicta (27 novembris).*
181. *D. Georgius Varucca ultramarinus alias die dicta (X decembris).*
182. *D. Georgius Flamini ultramarinus pupillus die dicta.*

1655

183. *D. Constantinus Trulinò ultramarinus alias (17 februarii).*

1656

184. *D. Delphinus Quartanus corcyrensis pupillus nº 83 fede fece il signor Nicolò Login conseglier ultramarinus.*
185. *D. Nicolaus Rosmarinus cydoniensis pupillus nº 84 fede fece il signor conseglier sudetto.*
186. *D. Marcus Procaciante cretensis alias nº 97 fidem fecet consiliarius ultramarinus. 10 octobris.*
187. *D. Giorgius Flamini cydoniensis alias nº 137 per fidem signor consigliarii ultramarine. 24 octobris.*
188. *D. Marinus Clodius rethymnensis nº 138 per fidem signor consiliarii ultramarine. 24 octobris.*
189. *D. Theodorus Cacavella rethymnensis al n. 139 fidem fecet signor consiliarius ultramarine. 24 octobris.*
190. *D. Andreas Torcello cretensis al nº 143 fidem fecit signor consiliarius ultramarinus. 27 octobris.*
191. *D. Andreas Achelius rethymnensis pupillus nº 144 fidem fecit D. consigliarius ultramarinus. 27 octobris.*
192. *D. Giorgius Varucha cydonensis alias nº 78 fidem fecit D. consiliarius Tusce. 3 octobris.*
193. *D. Ioannes Battista Vidali cretensis pupillus nº 392 D. consiliarius ultramarinus. 20 novembre.*

1657

194. *D. Eustachius Chimonius zacentinus pupillus n. 593. 23 maii.*
195. *3 D. Delphinus Quartanus corcyrensis alias.*
196. *59 D. Nicolaus Zoia cretensis alias.*
197. *60 D. Salamonus de Rubeis zazinthyus alias.*
198. *61 D. Eustachius Chimonas zazinthius alias.*
199. *62 D. Theodorus Cacavella rethimnensis alias.*
200. *63 D. Andreas Achellius rethymnensis alias.*
201. *64 D. Marinus Clodius rethymnensis alias.*
202. *D. Nicolaus Zoia cretensis alias fidem fecit D. Nicolaus Pollicolà consiliarius nationis.*
203. *D. Eustachius Chimona zazinthyus alias fidem fecit D. consiliarius ultramarinus.*
203α. (βλ. 199). *D. Theodorus Cacavella rethimnensis alias fidem fecit D. consiliarius ultramarinus.*
204. *D. Andreas Achellius rethymnensis alias fidem fecit D. consiliarius ultramarinus.*

204α. (βλ. 201). *D. Marinus Clodius rethymnensis alias fidem fecit D. consiliarius ultramarinus.*
205. *D. Nicolaus Pollicallà zeffalenus consiliarius ultramarinus.*
206. *D. Emanuel Zuchi rethymnensis alias 96 fidem fecit D. consiliarius eidem nationis 3 octobris.*
207. *133 D. Georgius Verruga cidonensis alias.*
208. *134 D. Nicolaus à Stra cretensis alias.*
208α. (βλ. 208). *138 D. Nicolaus Strà cretensis alias.*
209. *D. Demetrius Cigala ciprius alias fidem presentavit consiliarius nationis 187 9 novembris.*
210. *D. Nicolaus Madiotti cretensis alias fidem presentavit consiliarius sue nationis 148 9 novembris.*
211. *D. Nicolaus Premarinus cretensis alias D. consiliarius ultramarinus 243 13 novembris.*
212. *D. Ioannis Baptista Vitalis cretensis 275 15 novembris.*
213. *D. Antonius Torcellus cretensis alias fidem D. consiliarius sue nationis 27 novembris.*
214. *D. Ioannis Baptista Coraffa cephalenus pupillus fidem consiliarius nationis 27 novembris.*
215. *440 D. Paulus Molvix cydoniensis pupillus fidem suscripsit consiliarius sue nationis 27 novembris.*
216. *441 D. Georgius Pabelarus cidoniensis pupillus fidem suscripsit consiliarius sudettus 27 novembris.*
217. *442 D. Ioannis Coraffa cephalenus pupillus D. consiliarius subscripsit fidem 27 novembris.*
218. *443 D. Nicolaus Darca cretensis pupillus D. consiliarius subscripsit fidem ut sopra 27 novembris.*
219. *461 D. Georgius Framini cidoniensis alias 7 decembris.*
220. *522 D. Stamatellus Trandafillus corcirensis pupillus consiliarius nationis 7 decembris.*
221. *523 D. Augustinus Richi corcirensis pupillus fidem D. consiliarius 7 decembris.*

1658

222. *111 D. Antonius Calormanus naupliensis ultramarinus pupillus fidem fecit D. consiliarius ultramarinus 18 mensis ianuarii.*
223. *112 D. Iacobus Daria candiensis ultramarinus pupillus fidem fecit D. consiliarius dicte nationis 18 mensis ianuarii.*
224. *113 D. Ioannes Georgius Varuca cydoniensis alias fidem fecit D. consiliarius dicte nationis 18 mensis ianuarii.*

225. *3 D. Nicolaus Zoia substitutus cretensis consiliarius ut subscriptus nationis 8 augusti.*
226. *75 D. Nicolaus Policala ceffalenus alias ut fidem consiliarii 4 septembris.*
227. *85 D. Eustachius Chimona zacintius alias ut de fide 4 septembris.*
228. *124 D. Delphinus Quartanus corcyrensis alias fidem fecit suprascriptus consiliarius 13 augusti.*
229. *125 D. Paulus Molvise cydoniensis alias fidem fecit consiliarius suprascriptus 13 augusti.*
230. *82 D. Nicolaus Sanguinatius cretensis alias ut de fide 4 septembris.*
231. *84 D. Andreas Acchielus retimnensis alias ut de fide Consiliarii 4 septembris.*
232. *85 D. Eustachius Chimonas zacentius alias ut de fide 4 septembris.*
233. *187 D. Stematelus Lupinà corcyrensis alias ut fidem fecit consiliarius dicte nationis X octobris.*
234. *198 D. Hieronimus Troilus rethymensis alias ut fidem fecit consiliarius nationis utramarine X octobris.*
234α (βλ. 222). *383 D. Antonius Calormanus naupliensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 16 novembris.*
235. *574 D. Ioannes Battista Corafà cefalenus alias 18 decembris.*
236. *575 D. Matheus Monferatus cefalenus alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 18 decembris.*

1659

237. *607 D. Costantinus Flemabonus zacintinus pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 11 ianuarii.*
238. *9 D. Nicolaus Donà candiensis alias 4 septembris.*
239. *10 D. Andreas Achielus retimensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 4 septembris.*
240. *74 D. Delphinus Quartanus corcirensis alias 23 septembris.*
241. *75 D. Iacobus Darcà cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus suprascriptus 23 septembris.*
242. *79 D. Paulus Molvise cretensis alias 23 septembris.*
243. *80 D. Demetrius Richi corcirensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 23 septembris.*
244. *99 D. Nicolaus Premarinus cydoniensis alias 15 octobris.*
245. *100 D. Ioannis Mormori cydoniensis pupillus 15 octobris.*
246. *101 D. Ioannis Trandaphilus corcyrensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 15 octobris.*

25 - 10 - 1971

247. *188 D. Antonius Calormanus naupliensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 14 novembris.*

1660

248. *518 D. Emanuel Calafati cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 16 iunii.*
249. *11 D. Emanuel Calafà cydoniensis alias 17 septembris.*
250. *13 D. Andreas Achielli rethymensis alias 17 septembris.*
251. *14 D. Paulus Molvise cretensis alias 17 septembris.*
252. *15 D. Ioannis Mormori cydoniensis alias 17 septembris.*
253. *16 D. Iacobus Zogia cretensis alias 17 septembris.*
254. *17 D. Nicolaus Darchà cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 17 septembris.*
255. *218 D. Dominicus Taletrus cydoniensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 12 novembris.*
256. *266 D. Francescus de Rubeis eques retimnensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 16 novembris.*
257. *316 D. Nicolus Dandolus rethimensis pupillus 26 novembris.*
258. *317 D. Matheus Monferrato zafaloniensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 26 novembris.*

1661

259. *24 D. Thomas Decima cephalenus pupillus 1 septembris.*
260. *25 D. Matheus Monferatus cephalenus alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 1 septembris.*
261. *26 D. Matheus Cosma zacenthinus alias 1 septembris.*
262. *27 D. Paulus Molvise cretensis alias 1 septembris.*
263. *28 D. Andreas Achieli rhetimensis alias 1 septembris.*
264. *29 D. Antonius G[i]ustinianus corcirensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 1 septembris.*
265. *64 D. Nicolaus Darcà cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 1 septembris.*
266. *72 D. Nicolaus Dandolus retimensis alias 21 septembris.*
267. *73 D. Spiridionus Gerapetri corcirensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 21 septembris.*
268. *118 D. Giorgius Patelaro cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 4 novembris.*
269. *319 D. Ector Lucanus corcirensis pupillus primo decembris.*
270. *320 D. Andreas Viarus cidoniensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus primo decembris.*

1662

271. *424 D. Emanuel Calafatti cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 2 martii.*
272. *1 D. Ioannis Mormori cidoniensis consiliarius Polonus 2 septembris.*
273. *64 D. Giorgios Patelarus cydoniensis consiliarius ultramarinus 16 septembris.*
274. *65 D. Ioannis Paulus Molvise cretensis alias 16 septembris.*
275. *80 D. Nicolaus Premarinus cydoniensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 16 septembris.*
276. *84 D. Anastasius Ceffalà cephalenus alias 25 septembris.*
277. *85 D. Ioannis Cottunius veriensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 25 septembris.*
278. *90 D. Ioannis Griporius cydoniensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 2 octobris.*
279. *102 D. Thomas Decima cephalenus alias 2 octobris.*
280. *103 D. Constantinus Achelius rhetimnensis alias 2 octobris.*
281. *104 D. Iacobus Darbona cretensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 2 octobris.*
282. *147 D. Stematelus Lusi cephalenus pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 30 octobris.*
283. *309 D. Marcus Lambardus rethimnensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 24 novembris.*

1663

284. *433 D. Bortolomeus Zogia cretensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 9 martii.*
285. *2 D. Nicolaus Dandolus consiliarius ultramarinus 12 septembris.*
286. *58 D. Andreas Achielli rhetymnensis alias 14 septembris.*
287. *59 D. Anastasius Cephalà cephalenus alias 14 septembris.*
287α (βλ. 284). *60 D. Bortolomeus Zogia cretensis alias 14 septembris.*
288. *61 D. Nicolaus Bon cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 14 septembris.*
289. *73 D. Ferdinandus Lusius cephalenus pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 6 octobris.*
290. *76 D. Demetrius Curumalus zazentinus alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 6 octobris.*
291. *77 D. Iacobus Clodius rhethimnensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 6 octobris.*

292. *98 D. Ioannis dalla Porta cephalenus alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 6 octobris.*
293. *402 D. Ioannis Focà cephalenus alias 31 decembris.*

1664

294. *2 D. Ioannes Mormori consiliarius ultramarinus 27 augusti.*
295. *6 D. Aurelius Policalà cefalenus consiliarius Tusche substitutus 27 augusti.*
296. *89 D. Stamatius Lusi cefalenus alias 22 septembris.*
297. *90 D. Laurentius Capodistria corcyrensis pupillus 22 septembris.*
298. *91 D. Andreas Viaro cretensis alias 22 septembris.*
299. *92 D. Illustrissimus D. Ferdinandus Lusi cefalenus alias 22 septembris.*
300. *93 D. Marcus Lambardo cretensis alias 22 septembris.*
301. *100 D. Thomas Iustinianus chiensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 22 septembris.*
302. *101 D. Nicolaus Dandolo cretensis alias 27 septembris.*
303. *124 D. Ioannes Grippari cydoniensis alias 16 octobris.*
304. *125 D. Emanuel Sthathi cydoniensis alias fidem fecit D. consiliarius Mormori ultramarinus 16 octobris.*
305. *126 D. Nicolaus Premarenus cydoniensis alias fidem fecit D. Mormori consiliarius ultramarinus 17 octobris.*
306. *130 D. Nicolaus Darcà cretensis alias 18 octobris.*
307. *131 D. Marcus Zardinus corcirensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 18 octobris.*
308. *145 D. Georgius Calergius rethimnensis pupillus fidem fecit D. consiliarius ultramarinus 24 octobris.*

1665

309. *1 D. Ioannis Dalla Porta cephalenus consiliarius ultramarinus 1 septembris.*
310. *33 D. Nicolaus Condogiannus zazintinus alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 3 septembris.*
311. *86 D. Marcus Antonius de Achielis rethimius alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 5 septembris.*
312. *87 D. Laurentius Ca[p]odistria corcirensis alias 5 septembris.*
313. *88 D. Ioannis Mormori cydoniensis alias 5 septembris.*
314. *89 D. Andreas Viarus cydoniensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 5 septembris.*
315. *91 D. Nicolaus Palloni cretensis alias 5 septembris.*

316. *92 D. Hector Lucanus corcyrensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 5 septembris.*
317. *120 D. Nicolaus Dandolus rethimnensis alias 10 septembris.*
318. *121 D. Marcus Lambardus rethimnensis alias 10 septembris.*
319. *122 D. Iacobus Cladius cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 10 septembris.*
320. *131 D. Franciscus Clodius rethimnensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 28 septembris.*
321. *150 D. Antonius Calormanus rethimnensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 15 octobris.*
322. *152 D. Stephanus Collona rethimnensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 15 octobris.*
323. *217 D. Comes Nicolaus Vergerius cretensis alias 6 novembris.*

1666

324. *3 D. Laurentius Capodistria corcirensis consiliarius ultramarinus 27 augusti.*
325. *13 D. Giorgius Achialius retimnensis alias 27 augusti.*
326. *14 D. Nicolaus Dandolus retimnensis alias 27 augusti.*
327. *15 D. Nicolaus Bon cretensis alias 27 augusti.*
328. *16 D. Nicolaus Caliachi cretensis alias 27 augusti.*
329. *17 D. Emanuel Vasmulo cidoniensis pupillus 27 augusti.*
330. *18 D. Bartholomeus Zogia cretensis alias 27 augusti.*
331. *48 D. Ioannis à Porta cephalenus alias 31 augusti.*
332. *49 D. Thimoteus Tibaldo cephalenus alias 31 augusti.*
333. *50 D. Nicolaus Polani cretensis alias fidem fecit D. consiliarius ultramarinus 31 augusti.*
334. *95 D. Nicolaus Condogninus zacentinus alias 12 septembris.*
335. *96 D. Marcus Xantopolus zacentinus alias 31 augusti.*
336. *97 D. Alexander Rossi zacentinus alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 31 augusti.*
337. *120 D. Paulus Maluchias cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 3 octobris.*
338. *125 D. Ioannis Lorandus cretensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 3 octobris.*

1667

339. *22 D. Bartolomeus Zogia cretensis consiliarius ultramarinus 15 septembris.*
340. *26 D. Ioannes Lorandus cretensis alias 15 septembris.*

341. *27 D. Ioannis Polanus cretensis alias fidem fecit D. consiliarius ultramarinus suprascriptus 15 septembris.*
342. *74 D. Ioannes Hieronymus Sifachius rethimnensis alias fidem fecit D. consiliarius ultramarinus suprascriptus 27 septembris.*
343. *268 D. Ioannes Barotius cydoniensis pupillus fidem fecit D. consiliarius ultramarinus 24 novembris.*

1668

344. *418 D. Ioannes Cazaitius cephalenus pupillus fidem fecit D. Ioannis Cotunius consiliarius ultramarinus 17 maii.*

1669

345. *2 D. Constantinus Crassà cephalenus consiliarius ultramarinus 22 augusti.*
346. *8 D. Giorgius Lorandus cretensis alias fidem fecit D. consiliarius ultramarinus 22 augusti.*
347. *52 D. Georgius Perlinginus cephalenus alias 26 augusti.*
348. *53 D. Salvator Callucius cidoniensis alias 26 augusti.*
349. *54 D. Ioannes Pollani cretensis alias 26 augusti.*
350. *55 D. Ioannes Barozzi retimnensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 26 augusti.*
351. *69 D. Nicolaus Mozaneger corcirensis alias 30 augusti.*
352. *79 D. Troilus Marcoranus corcyrensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 3 septembris.*
353. *111 D. Giorgius Pazzò rethimnensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 12 septembris.*
354. *112 D. Demetrius Meseri cretensis alias 12 septembris.*
355. *117 D. Emanuel Vasmulla cydoniensis alias 12 septembris.*
356. *118 D. Paulus Molvise cretensis alias 12 septembris.*
357. *120 D. Giorgius Volo cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 12 septembris.*
358. *327 D. Ioannis Antonius Varucha rethimensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 22 novembris.*

1670

359. *60 D. Nicolaus Mozzanegha corcirensis alias 3 septembris.*
360. *61 D. Troilus Marcoranus corcirensis alias 3 septembris.*
361. *62 D. Giorgius Lorando cretensis alias 3 septembris.*
362. *63 D. Nicolaus Pizzamanus cydoniensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 3 septembris.*

363. *101 D. Ioannes Bulgari corcyrensis pupillus 17 septembris.*
364. *102 D. Ioannes Paulus Molvise cretensis alias 17 septembris.*
365. *103 D. Giorgius Perlinginus cephalenus alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 17 septembris.*
366. *129 D. Constantinus Crassà cephalenus alias primo octobris.*
367. *137 D. Iacobus Salomon cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 4 octobris.*
368. *139 D. Antonius Arcoleus retimnensis pupillus 4 octobris.*
369. *140 D. Nicolaus Caliachius cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 4 octobris.*
370. *149 D. Augustinus Capello corcyrensis pupillus 4 novembris.*
371. *150 D. Stephanus Bulgari corcyrensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 4 novembris.*
372. *290 D. Dominicus Coraphà cephalenus pupillus 21 novembris.*
373. *291 D. Alexander Cochinus cephalenus alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 21 novembris.*

1671

374. *371 D. Paulus Cochinus cephalenus alias 5 ianuarii.*
375. *372 D. Dominicus Cochinus cephalenus alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 5 ianuarii.*
376. *400 D. Ioannes Farolfà cretensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 24 februarii.*
377. *5 D. Marcus Antonius Acchielli rethimensis alias 10 septembris.*
378. *6 D. Paulus Rosa corcyrensis pupillus 10 septembris.*
379. *7 D. Salvator Caluzzi cidoniensis alias 10 septembris.*
380. *9 D. Claudius Claudii cretensis alias 10 septembris.*
381. *10 D. Ioannes Polani cretensis alias 10 septembris.*
382. *11 D. Marcus Maurus cretensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 10 septembris.*
383. *14 D. Georgius Lorandus cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 10 septembris.*
384. *37 D. Stephanus Bulgari corcyrensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 10 septembris.*
385. *38 D. Augustinus Capello corcyrensis alias 14 septembris.*
386. *39 D. Ioannes Vagali zacyntius alias 14 septembris.*
387. *40 D. Georgius Perlinghinus cephalenus alias 14 septembris.*
388. *41 D. Michael Papadopulus Comnenus alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 14 septembris.*

389. *66 D. Ioannes Ricchi corcyrensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 14 septembris.*
390. *74 D. Antonius Procaciantis cretensis alias 6 octobris.*
391. *75 D. Ioannes Renerius Farolphus cretensis alias 6 octobris.*
392. *76 D. Ioannes Baptista Francus cydoniensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 6 octobris.*
393. *94 D. Ioannes Calichiopolus rethimensis pupillus fidem fecit consiliarius Foroiolensis suprascriptus 20 octobris.*
394. *97 D. Ventura Lefcochilo zacintius pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 27 octobris.*
395. *104 D. Iacobus Salamono cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 27 octobris.*
396. *170 D. Stelius Calichiopulus corcirensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 13 novembris.*

1672

397. *3 D. Marcus Antonius Occhielli rethimnensis consiliarius ultramarinus 22 augusti.*
398. *21 D. Marcus Francus cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 22 augusti.*
399. *23 D. Paulus Rosa corcyrensis alias 2 septembris.*
400. *24 D. Ioannes Renerius Farolphus cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 2 septembris.*
401. *26 D. Dionisius Crassa cephalenus alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 2 septembris.*
402. *27 D. Nicolaus Mozzanega corcyrensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 2 septembris.*
403. *29 D. Iacobus Salomon cydoniensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 2 septembris.*
404. *32 D. Michael Calichiopulus cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 2 septembris.*
405. *33 D. Nicolaus Pizzamanus cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 6 septembris.*
406. *58 D. Salvator Caluzzi cydoniensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 6 septembris.*
407. *59 D. Claudius Claudii cretensis alias matricolatus ex commissione illustrissimi D. Venerandi Syndici non obstante quod caveat solita fide vel mandato notarii ultramarini in quo matricolatus fuit alias ut in libro matricolatus 10 septembris.*

408. *60 D. Stelius Calichiopulus corcyrensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 11 septembris.*
409. *62 D. Ioannes Calichiopulus rethimnensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 11 septembris.*
410. *63 D. Michael Papadopulus cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 11 septembris.*
411. *87 D. Christodulus Bulgari corcyrensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 17 septembris.*
412. *88 D. Ioannes Barotius cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 17 septembris.*
413. *94 D. Michael Maurus cretensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 23 septembris.*
414. *101 D. Georgius Lorandus cretensis alias 5 octobris.*
415. *102 D. Ioannes Paulus Molvise cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 5 octobris.*

1673

416. *472 D. Antonius Pollis cydoniensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 20 maii.*
417. *1 D. Christodolus Bulgari corcyrensis consiliarius ultramarinus 12 septembris.*
418. *50 D. Ioannes Paulus Molvise cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 13 septembris.*
419. *67 D. Salvator Callutius cydoniensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 14 septembris.*
420. *74 D. Ioannes Renerius Farolphus cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 16 septembris.*
421. *83 D. Benedictus Piero corcyrensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 26 septembris.*
422. *101 D. Marcus Francus cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 26 septembris.*
423. *308 D. Comes Emanuel Calafati cydoniensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 22 novembris.*

1674

424. *463 D. Antonius Rossa corcyrensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 16 ianuarii.*
425. *32 D. Valerius Mettassà corcyrensis consiliarius ultramarinus 2 novembris.*
426. *33 D. Paulus Molvise cretensis alias 2 novembris.*

427. *34 D. Nicolaus Mozzanega corcyrensis alias 2 novembris.*
428. *35 D. Marcus Antonius Acchielli rettymnensis alias 2 novembris.*
429. *36 D. Georgius Mamunà cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 2 novembris.*
429α (βλ. 424). *71 D. Antonius Rosa corcyrensis alias 6 novembris.*
430. *72 D. Nicolaus Calichiopolus rethimnensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 6 novembris.*
431. *159 D. Marcus Policalà cephalenus alias 10 novembris.*
432. *160 D. Nicolaus Coratti naupoliensis alias 10 novembris.*
433. *161 D. Emanuel Calaffati cydoniensis alias 10 novembris.*
434. *162 D. Thomas Cataneus cydoniensis pupillus 10 novembris.*
435. *163 D. Thomas Codarattus cretensis alias 10 novembris.*
435α. (βλ. 433). *164 D. Comes Emanuel Calafati cydoniensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 10 novembris.*
436. *196 D. Georgius Surianus Siropulus rethimnensis pupillus 13 novembris.*
437. *197 D. Ioannes Lanza corcyrensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 13 novembris.*
438. *205 D. Hieronymus Cornelius cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus. Non paghò dicendo esser condonato 13 novembris.*
439. *263 D. Dionisius Crassan cephalenus alias 19 novembris.*
440. *264 D. Ioannes Renerius Fanorfus cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 19 novembris.*
441. *292 D. Demetrius Messeri cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 22 novembris.*
442. *427 D. Aloysius Luverdus cephalenus pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 28 novembris.*

1675

443. *3 D. Comes Emanuel Calaphati cretensis ultramarinus 5 novembris.*
444. *12 D. Marcus Antonius Acchieli rethimnensis alias 5 novembris.*
445. *13 D. Antonius Surianus Syropulus cretensis alias 5 novembris.*
446. *14 D. Franciscus Dracondaidi cephalenus alias 5 novembris.*
447. *15 D. Emanuel Varda cretensis alias 5 novembris.*
448. *16 D. Iacobus Arcoleus cretensis alias 5 novembris.*
449. *17 D. Nicolaus Rossi cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 5 novembris.*
450. *88 D. Ioannes Barotius cretensis alias 8 novembris.*

451. *89 D. Iacobus Cornelius cretensis pupillus 8 novembris.*
452. *90 D. Alexander Venerius cretensis pupillus 8 novembris.*
453. *91 D. Antonius Rosa corcyrensis alias 8 novembris.*
454. *92 D. Bernardinus Salomonus cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 8 novembris.*
455. *181 D. Antonius Condostaulus è Syphnon pupillus ultramarinus 12 novembris.*
456. *182 D. Demetrius Meseri cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 12 novembris.*
457. *203 D. Dionisius Crassà cephalenus alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 12 novembris.*
458. *445 D. Giorgius Lorandi cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 26 novembris.*
459. *503 D. Georgius Surianus Syropolus rethimnensis alias 27 novembris.*
460. *504 D. Marcus Surianus Syropolus rethimnensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus.*
461. *511 D. Ioannes Maderò cretensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 28 novembris.*
462. *526 D. Demetrius Cozzi cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 29 novembris.*
463. *541 D. Aloysius Lucade cephalenus alias 30 novembris.*
464. *543 D. Rev. Iacobus Salamonus cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 30 novembris.*

1676

465. *2 D. Constantinus Achielli consiliarius ultramarinus 6 novembris.*
466. *8 D. Comes Emanuel Calafitti cydoniensis alias 6 novembris.*
467. *9 D. Valerius Mettassà corcyrensis alias 6 novembris.*
468. *10 D. Franciscus Dada cydoniensis alias 6 novembris.*
469. *11 D. Petrus Scordilli cydoniensis pupillus 6 novembris.*
470. *12 D. Dionisius Crassà cephalenus alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 6 novembris.*
471. *39 D. Hieronymus Siffi retimnensis alias 7 novembris.*
472. *40 D. Michael Bonasseri cretensis pupillus 7 novembris.*
473. *41 D. Emanuel Varda cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 7 novembris.*
474. *81 D. Marcus Bulgari corcirensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 8 novembris.*

475. *87 D. Ioannes Antonius Sofoleo cydoniensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 8 novembris.*
476. *92 D. Marcus Antonius Acchieli rethimnensis alias 8 novembris.*
477. *93 D. Ioannes Baptista Bulgari corcyrensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 8 novembris.*
478. *105 D. Antonius Rosa corcirensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 8 novembris.*
479. *109 D. Paulus Rosa corcirensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 8 novembris.*
480. *115 D. Vincentius Marmorà corcyrensis pupillus 9 novembris.*
481. *116 D. Iacobus Pillarinò cephalenus pupillus 9 novembris.*
482. *176 D. Nicolaus Pizzomanus cydoniensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 10 novembris.*
483. *178 D. Iacobus Cornelius cretensis alias 12 novembris.*
484. *179 D. Aloysius Loverdus cephalenus alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 12 novembris.*
485. *180 R. D. Iacobus Salamon cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 12 novembris.*
486. *257 D. Ioannes Maderò cydoniensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 16 novembris.*
487. *394 D. Ioannes Gradenicus cydoniensis pupillus 23 novembris.*
488. *508 D. Iacobus Vlasopulus corcirensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 26 novembris.*
489. *509 D. Ioannes Zuccho rethimnensis pupillus 26 novembris.*
490. *510 D. Antonius Condostaullus de Syphno alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 26 novembris.*

1677

491. *42 D. Emanuelus Calafattus cretensis die 22 settembris 1677 fuit electus consiliarius ultramarinus 6 octobris.*
492. *43 D. Antonius Rosa corcirensis 6 octobris.*
493. *44 D. Andreas Licinius epidaurensis pupillus 6 octobris.*
494. *45 D. Thomas Cottuni ex Arta* [?] *pupillus 6 octobris.*
495. *46 D. Nicolaus Pizzamanus cidoniensis alias 6 octobris.*
496. *47 D. Emanuel Guarda (=Varda) cretensis alias 6 octobris.*
497. *48 D. Cristodulus Condurenus sergiotus pupillus 6 octobris.*
498. *49 D. Ioannis Battista Bulgari corcirensis alias 6 octobris.*
499. *50 D. Andreas Surianus Siropolus retimnensis alias 6 octobris.*
500. *51 D. Nicolaus Cornelius cretensis alias 6 octobris.*
501. *52 D. Ioannes Mammuna cretensis pupillus 6 octobris.*

502. *53 D. Paulus Rosa corcirensis alias 6 octobris.*
503. *54 D. Michael Bonaseri corcirensis alias 6 octobris.*
504. *56 D. Georgius Mammona cretensis alias 9 octobris.*
505. *64 D. Georgius Vlastò retimnensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 12 octobris.*
506. *65 D. Dionisius Crassà cephalenus alias 12 octobris.*
507. *66 R. D. Iacobus Salamò cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 12 octobris.*
508. *77 D. Michael Volo rethimnensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 4 novembris.*
509. *243 D. Ioannis Antonius Soffoleo cydoniensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 4 novembris.*

1678

510. *114 D. Petrus Vicerà parius consiliarius ultramarinus 12 novembris.*
511. *366 D. Andrea Pillarinus cephalenus pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 27 novembris.*
512. *465 D. Marcus Paisa cephalenus pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 27 novembris.*

1679

513. *3 D. Ioannes Maderò ultramarinus consiliarius ultramarinus 8 novembris.*
514. *39 D. Bernardinus Salamonus ultramarinus 8 novembris.*
515. *40 D. Nicolaus Rossi ultramarinus 8 novembris.*
516. *41 D. Michael Vollo ultramarinus 8 novembris.*
517. *42 D. Giovanni Mamunà oltramarinus 8 novembris.*
518. *43 D. Nicolo Pizzamano oltramarino 8 novembris.*
519. *44 D. Zorzi Focha oltramarino 8 novembris.*
520. *45 D. Paulo Rossa oltramarino 8 novembris.*
521. *55 D. Giovanni Gradenigo oltramarino 8 novembris.*
522. *56 D. Matio Tipaldo oltramarino 8 novembris.*
523. *57 D. Antonio Coradino oltramarino 8 novembris.*
524. *58 D. Teodoro Assano oltramarino 8 novembris.*
525. *59 D. Giovanni Piero Maisis oltramarino 8 novembris.*
526. *60 D. Marco Vlastò oltramarino 8 novembris.*
527. *61 D. Francesco Erizzo oltramarino 8 novembris.*
528. *62 D. Marco Suriano Sirupolo 8 novembris.*
529. *63 D. Giorgio Suriano Sirupolo 8 novembris.*

530. *64 D. Giosefo Casteli 8 novembris.*
531. *65 D. Alvise Casteli 8 novembris.*
532. *66 D. Antonio Rossa 8 novembris.*
533. *67 D. Michiel Metaxa 8 novembris.*
534. *154 D. Demetrius Voltera cephalenus pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 16 novembris.*
535. *181 D. Stematelus Lupinà corcirensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 16 novembris.*

1680

536. *3 D. Iorgius Vlastò cretensis consiliarius ultramarinus 13 septembris.*
537. *45 D. Ioannes Volterra zacintius pupillus 14 septembris.*
538. *46 D. Theodorus Assani ceffalenus alias 14 septembris.*
539. *47 D. Nicolaus Vardas cretensis pupillus 14 septembris.*
540. *49 Paulus Rosa corcirensis alias 14 septembris.*
541. *50 Nicolaus Cortesius cretensis alias 14 septembris.*
542. *51 Antonius Cortesius cretensis alias 14 septembris.*
543. *52 D. Theophilus Rarturus corcirensis pupillus 14 septembris.*
544. *211 D. Giorgius Palada cretensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 20 septembris.*
545. *234 D. Marcus Antonius Maderò cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 23 septembris.*
546. *235 D. Comes Emanuel Calaffati cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 23 septembris.*

1681

547. *2 D. Andreas Pillarinus cephalenus consiliarius ultramarinus 12 septembris.*
548. *17 D. Georgius Ericius cretensis alias 12 septembris.*
549. *18 D. Nicolaus Vardas cretensis alias 12 septembris.*
550. *19 D. Georgius Pallada cretensis alias 12 septembris.*
551. *20 D. Spiridion Carandinus cephalenus alias 12 septembris.*
552. *21 D. R. D. Iacobus Salamonius cretensis alias 12 septembris.*
553. *22 D. Nicolaus Cortese cretensis alias 12 septembris.*
554. *23 D. Antonius Cortese cretensis alias 12 septembris.*
555. *24 D. Georgius Vlastò cretensis alias 12 septembris.*
556. *25 D. Emanuel Mormori cydoniensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 12 septembris.*

557. *26 D. Theophilus Rarturus corcirensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 12 septembris.*
558. *211 D. Ioannes Soffoleus cydoniensis alias 18 novembris.*
559. *212 D. Matheus Soffoleus cydoniensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 18 novembris.*
560. *280 D. Constantinus Tipaldus cephalenus alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 24 novembris.*
561. *281 D. Nicolaus Pizzamanus cydoniensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 24 novembris.*
562. *469 D. Nicolaus Salomonus cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 29 novembris.*

1682

563. *3 Ultramarina D. Georgius Erizzo cretensis consiliarius ultramarinus XIII septembris.*
564. *6 Sicula D. Comes Emanuel Calafati cretensis consiliarius secundarius XIII septembris.*
565. *54 D. Petrus Petritinus corcyrensis pupillus XIII septembris.*
566. *55 D. Ioannes Metaxà cephalenus alias XIII septembris.*
567. *56 D. Valerius Metaxà cephalenus pupillus XIII septembris.*
568. *57 D. Nicolaus Cortese cretensis alias XIII septembris.*
569. *58 D. Antonius Cortese cretensis alias XIII septembris.*
570. *59 D. Nicolaus Varda cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus XII septembris.*
571. *60 D. Bertucius Ballarinus corcirensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 17 septembris.*
572. *61 D. Paulus Rosam corcyrensis alias data die mercurii 24 septembris 1682.*
573. *62 D. Ioannes Voltera zacintinus alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 17 septembris.*
574. *67 D. Benedictus Sachelarius cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 17 septembris.*
575. *68 D. Theodorus Melisino zacyntinus pupillus 17 septembris.*
576. *69 D. Marcus Vlastò cretensis alias 17 septembris.*
577. *70 D. Ioannis Antonius Sopholeus cretensis alias 17 septembris.*

1683

578. *3 D. Ioannes Volterra zacyntinus consiliarius ultramarinus 11 septembris.*
579. *44 D. Petrus Bulgari corcyrensis pupillus 12 septembris.*

580. *45 D. Spiridio Carandinò cephalenus alias 12 septembris.*
581. *46 D. Sylvester Iustinianus corcyrensis alias 12 septembris.*
582. *47 D. Georgius Palade cretensis alias 12 septembris.*
583. *48 D. Valerius Metassà cephalenus alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 12 septembris.*
584. *59 D. Nicolaus Cortesius cretensis alias 14 septembris.*
585. *60 D. Benedictus Sachelarius cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 12 septembris.*
586. *61 D. Ioannes Antonius Sopholeus cydoniensis alias 20 septembris.*
587. *62 D. Matheus Sopholeus cydoniensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 20 septembris.*
588. *75 D. Paulus Rosa corcyrensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 11 octobris.*

1684

589. *3 D. Ioannes Matassà corcyrensis Consiliarius ultramarinus 12 septembris.*
590. *65 D. Paulus Rosa corcyrensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 16 septembris.*
591. *66 D. Georgius Ericius cretensis alias 27 septembris.*
592. *67 D. Ioannes Veriensis cretensis alias 27 septembris.*
593. *68 D. Marcus Vlastò cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 27 septembris.*
594. *72 D. Antonius Pollis cretensis alias 30 septembris.*
595. *73 D. Antonius Nicolaus Calafatti cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus.*
596. *203 D. Petrus Colità corcyrensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 18 novembris.*

1685

597. *3 D. Ioannes Antonius Sopholeus cydoniensis consiliarius ultramarinus 10 septembris.*
598. *49 D. Emanuel Polinà cretensis alias 10 septembris.*
599. *52 D. Emanuel Zancarolus cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 12 septembris.*
600. *53 D. Iacobus Notarà cretensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 12 septembris.*
601. *69 D. Georgius Stephanopulus corcyrensis alias 12 septembris.*
602. *70 D. Bernardus Tipaldi cephalenus alias 12 septembris.*

603. *71 D. Antonius Damodon cephalenus pupillus 12 septembris.*
604. *72 D. Marius Bozza cretensis alias 12 septembris.*
605. *73 D. Andreas Musorus zacyntius alias 12 septembris.*
606. *74 D. Ioannes Metassà cephalenus alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 14 septembris.*
607. *75 D. Ioannes Cotunius ultramarinus veriensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 14 septembris.*
608. *80 D. Antonius Cochini corcyrensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 15 septembris.*
609. *84 D. Nicolaus Calaphati cretensis alias 15 septembris.*
610. *85 D. Alexander Mettaxà cephalenus pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 15 septembris.*
611. *91 D. Paulus Caraffi grecus spartanus alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 15 septembris.*
612. *92 D. Ioannes Voltera zacyntius alias 20 septembris.*
613. *93 D. Antonius Polis cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 20 septembris.*
614. *100 D. Bernardus Sansonius zacyntius pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 22 septembris.*
615. *101 D. Franciscus de Giorgiis ultramarinus alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 25 septembris.*
616. *103 D. Andreas Testa ultramarinus alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 4 octobris.*
617. *105 D. Nicolaus Morzoni ultramarinus alias 13 octobris.*
618. *106 D. Marcus Vlastò ultramarinus alias fidem fecit consiliarius ultramarinus alias 13 octobris.*
619. *107 D. Giorgius Vlastò ultramarinus alias 23 octobris.*
620. *108 D. Paulus Rosa ultramarinus alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 23 octobris.*
621. *110 D. Constantinus Gaeta ultramarinus pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 7 novembris.*

1686

622. *623 D. Franciscus Aldimirus Graciani zacentinus pupillus 10 ianuarii.*
623. *633 S. Georgio Premarin da Candia scolaro pupillo 8 marzo.*
624. *636 S. Francesco Tipaldi pupillo di Cefalonia 14 marzo.*
625. *3 D. Antonius Damodon cephalenus consiliarius ultramarinus 9 septembris.*

26 - 10 - 1971

626. *38 D. Constantinus Gaeta zaciciensis ultramarinus alias 9 septembris.*
627. *39 D. Andreas Testa cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 9 septembris.*
628. *43 D. Georgius Caratti ultramarinus spartanus alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 9 septembris.*
628α (βλ. 623). *52 D. Georgius Premarinus cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 10 septembris.*
629. *53 D. Nicolaus Calafatti cretensis alias 10 septembris.*
630. *54 D. Georgius Vlastò cretensis alias 10 septembris.*
631. *60 D. Berhivus Balliarinus ultramarinus alias*
632. *61 D. Daniel Coidà cephallenus pupillus*
633. *62 D. Nicolaus Marzoni cretensis alias*
634. *63 D. Antonius Sopholeus cretensis alias*
635. *64 D. Matheus Soffoleus cretensis alias*
636. *65 D. Ioannes Metaxà ceffalenus alias 10 septembris*

} *fidem fecit consiliarius ultramarinus* (631–636)

637. *71 D. Franciscus Lipaldi* (= Tipaldi) *ceffalenus alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 12 septembris.*
638. *72 D. Paulus Rosa corcyrensis alias 13 septembris.*
639. *73 D. Ioannes Cotunius veriensis alias 13 septembris.*
640. *74 D. Francescus Gratianus zacyntinus alias fidem fecit consiliarius ultramarinus.*
641. *85 D. Nicolaus Pizzamanus cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 19 septembris.*
642. *91 D. Michael Scordilli cretensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 22 septembris.*
643. *99 D. Francescus Vusmaris ultramarinus pupillus 1 octobris.*
644. *106 D. Francescus Callogiera corcirensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 14 octobris.*

1687

645. *3 D. Georgius Premarinus cretensis consiliarius ultramarinus 10 septembris.*
646. *52 D. Andreas Mussora cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 10 septembris.*
647. *60 D. Daniel Coida cephalenus alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 10 septembris.*
648. *61 D. Thomas Mocenigo zacynthius pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 10 septembris.*

649. *65 D. Francescus Tepaldi cephalenus alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 12 septembris.*
650. *66 D. Matheus Sopholeus cydoniensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 12 septembris.*
651. *67 D. Antonius Sopholeus cydoniensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 12 septembris.*
652. *68 D. Hyacintus Tepaldi cephalenus pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 12 septembris.*
653. *82 D. Paulus Rosa cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 21 septembris.*
654. *92 D. Francescus Graciani cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 1 octobris.*
655. *106 D. Nicolaus Manzoni cretensis alias. Data sub die XI octobris 1687 fidem fecit consiliarius ultramarinus.*

1688

656. *3 D. Antonius Damodon cephalenus consiliarius ultramarinus 9 septembris.*
657. *53 D. Giorgius Premarinus cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 10 septembris.*
658. *54 D. Andreas Mussurà cydoniensis alias 10 septembris.*
659. *55 D. Nicolaus Crassus cephalenus pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 10 septembris.*
660. *56 D. Bartolomeus Pallada cydoniensis alias 10 septembris.*
661. *57 D. Giorgius Assani cephalenus pupillus 10 septembris.*
662. *58 D. Nunzzo Sicuro zacentius alias 10 septembris.*
663. *59 D. Giorgius Calichiopolli corcyrensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus.*
664. *61 D. Zaccharias Rodastamus corcyrensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus XI septembris.*
665. *62 D. Stephanus Vendilachi corcyrensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus XI septembris.*
666. *63 D. Dominicus Varucha corcyrensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus XI septembris.*
667. *64 D. Constantinus Rodostamus corcyrensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus XI septembris.*
668. *65 D. Gallus Polliti corcyrensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus XI septembris.*
669. *66 D. Ioannes Lupinà corcyrensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus XI septembris.*

670. *67 D. Francescus Spada corcyrensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus XI septembris.*
671. *79 D. Francescus Tipaldi cephalenus alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 14 septembris.*
672. *80 D. Spiridio Zaccho corcyrensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 15 septembris.*
673. *81 D. Paulus Rosa cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 15 septembris.*
674. *20 septembris 101 D. Antonius Cechini corcyrensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus.*
675. *19 septembris 102 D. Antonius Soffoleus cydoniensis alias sub die 19 septembris fidem fecit consiliarius ultramarinus.*
676. *20 septembris 103 D. Hyacintus Tipaldi cephalenus alias fidem fecit consiliarius ultramarinus.*
677. *19 septembris 104 D. Matheus Soffoleus cydoniensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus.*
678. *111 D. Emanuel Pazzò cretensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 29 septembris.*
679. *13 septembris 114 D. Anastasius Metaxà cephalenus pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus.*

1689

680. *3 D. Georgius Assani cephalenus consiliarius ultramarinus 12 septembris.*
681. *17 D. Emanuel Pazzò cretensis alias 12 septembris.*
682. *18 D. Georgius Calichiopoli corcirensis alias 12 septembris.*
683. *19 D. Petrus Venetandus cretensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 12 septembris.*
684. *20 D. Altavilla Chalichiopoli corcirensis pupillus 12 septembris.*
685. *21 D. Ioannes Lupinà corcyrensis alias 12 septembris.*
686. *22 D. Barbarius Missori zacintus alias 12 septembris.*
687. *23 D. Michael Sicuri zacintus pupillus 12 septembris.*
688. *24 D. Nicolaus Crassà cephalenus alias 12 septembris.*
689. *25 D. Centor Anastasides Sicurus zacintus pupillus 12 septembris.*
690. *26 D. Zaccharias Rodostamus corcirensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 12 septembris.*
691. *58 D. Stephanus Vandalachi corcyrensis alias 17 septembris.*
692. *59 D. Paulus Rosa cretensis alias 17 septembris.*
693. *60 D. Andreas Mussarà cidoniensis alias 17 septembris.*

694. *61 D. Dominicus Varucha cidoniensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 17 septembris.*

1690

695. *3 D. Emanuel Pazzò rethimnensis consiliarius ultramarinus 12 septembris.*
696. *44 D. Nicolaus Crassanus cephalenus alias 12 septembris.*
697. *45 D. Michael Sicuro zacentinus alias 12 septembris.*
698. *46 D. Altavilla Calichiopolus corcyrensis alias 12 septembris.*
699. *47 D. Giorgios Assani cephalenus alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 12 septembris.*
700. *58 D. Ioannis Cappnisi zacentinus pupillus 17 septembris.*
701. *59 R. D. Paulus Rosa corcyrensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 17 septembris.*
702. *69 D. Giorgius Serra zacentinus pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 17 septembris.*

1691

703. *3 D. Nicolaus Crassà cephalenus consiliarius ultramarinus 12 septembris.*
704. *42 D. Giorgius Assani cephalenus alias 14 septembris.*
705. *43 D. Giorgius Serra zacentinus alias 14 septembris.*
706. *44 D. Michael Turlinò cretensis pupillus 14 septembris.*
707. *45 D. Ioannis Dorius Serra xasentinus pupillus 14 septembris.*
708. *46 D. Michael Sicurus xacentinus alias 14 septembris.*
709. *47 D. Stematelus Bulgari corcyrensis alias 14 septembris.*
710. *48 D. Altavilla Calichiopolus corcyrensis alias 14 septembris.*
711. *49 D. Lucas Cortacci rethimnensis pupillus 14 septembris.*
712. *50 D. Paulus Rosa corcyrensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 14 septembris.*
713. *67 D. Antonius Prosalendi corcirensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 19 septembris.*

1692

714. *3 D. Michael Sicuro zacyntinus consiliarius ultramarinus 10 septembris.*
715. *38 D. Lucca Cortazzius cretensis alias 10 septembris.*
716. *39 D. Ioannes Darius Seru zacyntinus alias 10 septembris.*
717. *40 D. Ioannes Tipaldo centor cephalenus 10 septembris.*
718. *41 D. Spiridio Pieri corcyrensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus personaliter et etiam suis mandatis 10 septembris.*

719. *59 D. Altavilla Callichiopuli corcyrensis alias 19 septembris.*
720. *60 D. Nicolaus Vlasto cidoniensis quondam Mani filius pupillus 19 septembris.*
721. *61 D. Nicolaus Crassanus cephalenus alias 19 septembris.*
722. *78 D. Demetrius Voltera cephalenus pupillus quondam Antonii 25 septembris.*
723. *79 D. Antonius Prosselendi corcyrensis alias 25 septembris.*
724. *80 D. Stelius Camalli corcyrensis pupillus 25 septembris.*
725. *81 D. Stemattellus Bulgari corcyrensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 25 septembris.*
726. *83 D. Georgius Sera ex Zacynto Nationis Ultramarine alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 2 octobris.*

1693

727. *3 D. Ioannis Darius Surra zacintinus Consiliarius ultramarinus.*
728. *56 D. Georgius Theotochi corcyrensis pupillus.*
729. *57 D. Micchael Turlino cretensis alias.*
730. *58 D. Theophilus Roditti corcyrensis alias.*
731. *59 D. Nicolaus Rossi zacyntinus.*
732. *60 D. Dominicus Chitraca cretensis pupillus.*
733. *61 D. Georgius Assani cephalenus alias.*
734. *64 D. Stellius Camalli corcyrensis alias 12 septembris.*
735. *65 D. Stematellus Bulgari corcyrensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 12 septembris.*
736. *92 D. Antonius Comuti zacynthinus pupillus 12 septembris.*
737. *93 D. Antonius Proselendi corcyrensis alias 12 septembris.*
738. *94 D. Franciscus Errizzo cretensis pupillus 12 septembris.*
739. *121 D. Gradonicus Macri zacynthinus pupillus 20 novembris.*

1694

740. *3 D. Marcus Antonius Franceschi cretensis consiliarius ultramarinus 13 septembris.*
741. *19 D. Theophilus Rotti corcyrensis alias 13 septembris.*
742. *20 D. Franciscus Magulà cefalensis pupillus 13 septembris.*
743. *21 D. Marcus Lorando cefalenus alias 13 septembris.*
744. *22 D. Stematellus Bulghari corcyrensis alias 13 septembris.*
745. *23 D. Georgius Turlinius cretensis alias 13 septembris.*
746. *24 D. Georgius Theotochi corcyreus alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 13 septembris.*

747. *73 D. Antonius Comuti zacynthinus alias 17 septembris.*
748. *74 D. Luccas Cortazzi rethimensis alias 17 septembris.*
749. *75 D. Antonius Proselendi corcirensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 17 septembris.*
750. *77 D. Antonius Damodonus corcyrensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 22 septembris.*
751. *83 D. Emanuel Pazzò cretensis alias 22 septembris.*
752. *84 D. Nicolaus Crazzà cephalenus alias 22 septembris.*
753. *85 D. Stellius Camalli corcyrensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 22 septembris.*
754. *98 D. Petrus Danoli corcyrensis alias 22 septembris.*
755. *99 D. Nicolaus Vlastò cretensis alias 22 septembris.*
756. *100 D. Stellius Siropulo cretensis pupillus 30 septembris.*
757. *101 D. Petrus Severus zacynthinus pupillus 8 octobris.*
758. *103 D. Ioannes Pilarino cephalenus pupillus 11 octobris.*
759. *104 D. Georgius Melissinò cretensis pupillus 13 octobris.*
760. *105 D. Demetrius Voltera cretensis pupillus 13 octobris.*
761. *106 D. Altavilla Callichiopoli corcyrensis alias 13 octobris.*
762. *107 D. Nicolaus Zacco corcyrensis alias 13 octobris.*
763. *108 D. Franciscus Erizzo cretensis alias 14 octobris.*
764. *109 D. Emanuel Polinà cretensis alias.*
765. *110 D. Arsenius Bulgari corcyrensis pupillus 16 octobris.*
766. *111 D. Ioannes Tibaldo cephalenus alias 26 octobris.*

1695

767. *3 D. Georgius Theotochius corcyrensis consiliarius ultramarinus 9 septembris.*
768. *39 D. Gradonicus Macri zacynthius pupillus 11 septembris.*
769. *41 D. Marcus Theotochi corcyrensis pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 12 septembris.*
770. *45 D. Theophilus Rhoditti corcyrensis alias 12 septembris.*
771. *50 D. Constantinus Palimeri cretensis pupillus 15 septembris.*
772. *51 D. Constantinus Memus cretensis pupillus 15 septembris.*

1696

773. *11 D. Thephilus Roditti ultramarinus consiliarius ultramarinus 10 septembris.*
774. *13 D. Ioannes Pillarinò cephalenus alias 10 octobris.*
775. *14 D. Nicolaus Cladà cephalenus pupillus 10 septembris.*
776. *15 D. Vincentius Dandoria chiensis pupillus 10 septembris.*

777. *16 D. Iacobus Sicuro zacintinus pupillus 10 septembris.*
778. *17 D. Hieronimus Sicuro zacintinus alias 10 septembris.*
779. *18 D. Georgius Turlinò cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 10 septembris.*
780. *19 D. Nicolaus Vlastò cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 10 septembris.*
781. *60 D. Francescus Magula cephalenus alias 10 septembris.*
782. *74 D. Arsenius Bulgari corcyrensis 6 octobris.*
783. *76 D. Nicolaus Bubolius cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 15 octobris.*
784. *80 D. Georgius Logotheti zacintinus pupillus fidem fecit consiliarius ultramarinus 19 novembris.*

1697

785. *3 D. Nicolaus Sela da Ceffalonia consiliarius ultramarinus 11 septembris.*
786. *16 D. Vincentius Dandoria chiensis alias 11 septembris.*
787. *17 D. Anastasius Policalà cephalenus alias 11 septembris.*
788. *18 D. Georgius Logoteti zazentinus alias 11 septembris.*
789. *19 D. Constantinus Vlastò cretensis pupillus 11 septembris.*
790. *20 D. Arsenius Bulgari corcirensis alias 11 septembris.*
791. *21 D. Nicolaus Vlastò cretensis alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 11 septembris.*
792. *71 D. Iacobus Sicuro ultramarinus zacynthinus fidem fecit consiliarius ultramarinus 19 septembris.*
793. *72 D. Micchael Loverdo cephalenus alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 19 septembris.*
794. *73 D. Ioannes Compustella ultramarinus alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 19 septembris.*
795. *88 D. Hieronymus Sicuro zacynthinus alias fidem fecit consiliarius ultramarinus 30 septembris.*
796. *91 D. Franciscus Magulà cephalenus alias 14 octobris.*

1698

797. *4 D. Nicolaus Cladan de Cephalonia consiliarius ultramarinus 9 octobris.*
798. *35 D. Georgius Miniatti cephalenus pupillus 11 octobris.*
799. *38 D. Constantinus Palimerius cephalenus alias 13 octobris.*
800. *39 D. Stellius Surianus Syropulus cretensis alias 13 octobris.*
801. *40 D. Thomas Colombinus cephalenus alias 13 octobris.*

802. *41 D. Crisantus Notarà archimandritas peloponensis alias 13 octobris.*
803. *42 D. Georgius Loghotetti zacynthinus alias 13 octobris.*
804. *43 D. Ioannes Compostella constantinopolitanus alias 13 octobris.*
805. *44 D. Anastasius Pollicalà cephalenus alias 13 octobris.*
806. *45 D. Ioannes Martiarius cytherius alias 13 octobris.*
807. *D. Anastasius Tipaldus cephalenus alias 12 dicembris*

1699

808. *1 D. Nicolaus Cladam cephalenus consiliarius nationis ultramarine 26 septembris.*
809. *3 D. Georgius Miniatti cephalenus alias 26 septembris.*
810. *4 D. Antonius Crassa cephalenus pupillus 26 septembris.*
811. *32 D. Stellius Surianus Syropolus cretensis alias 26 septembris.*
812. *34 D. Gradonicus Macrì zacynthinus alias 26 septembris.*
813. *35 D. Marianus Tecrà cephalenus pupillus 26 septembris.*
814. *36 D. Zaccharias Cazzaiti cephalenus pupillus 26 septembris.*
815. *37 D. Rodulfus Cantaguzenus constantinopoli alias 28 septembris.*
816. *38 D. Crysanthus Notarà archymandrita corynthus alias 28 septembris.*
817. *39 D. Stephanus Pollicalà cephalenus pupillus 28 septembris.*
818. *40 D. Ioannes Zanchi zacynthinus pupillus 28 septembris.*
819. *41 D. Anastasius Franzon cephalenus alias 28 septembris.*
820. *42 D. Anastasius Pollicallà cephalenus alias 30 septembris.*
821. *43 D. Thomas Columbinus cephalenus alias 30 septembris.*
822. *45 D. Theodorus Cladam cephalenus pupillus 30 septembris.*
823. *46 D. Ioannes Pazza zacynthinus pupillus 30 septembris.*
824. *53 D. Francescus Ericius cretensis alias 13 octobris.*
825. *55 D. Ioannes Marzarius cytherius alias 26 octobris.*
826. *57 D. Octavius Tantinello corcyreus pupillus 27 octobris.*
827. *77 D. Hieronymus Benedictus corcyrensis pupillus 29 novembris.*
828. *78 D. Augustinus Manes cephalenus pupillus 29 novembris.*
829. *104 D. Ioannes Pollicalà ceffalenus pupillus 29 novembris.*
830. *105 D. Franciscus Bonamini cyprius pupillus 30 novembris.*

1700

831. *391 D. Ioannes Compostella ultramarinus alias 14 ianuarii.*
832. *1 D. Georgius Loghothetti consiliarius nationis ultramarine 2 octobris.*
833. *31 D. Zaccharias Cazaitti cephalenus alias 2 octobris.*

834. *32 D. Anastasius Franzonus cephalenus alias 2 octobris.*
835. *33 D. Ioannes Pollicallà cephalenus alias 2 octobris.*
836. *34 D. Francescus Bonamin cyprius alias 2 octobris.*
837. *35 D. Marianus Tecrà cephalenus alias 2 octobris.*
838. *36 D. Spiridion Cazzaitti cephalenus pupillus 2 octobris.*
839. *43 D. Georgius Miniatti cephalenus alias 2 octobris.*
840. *44 D. Stellius Syropolus cretensis alias 2 octobris.*
841. *46 D. Constantinus Vlastò cretensis alias 2 octobris.*
842. *48 D. Ioannes Sfacchiotti corcyreus pupillus 2 octobris.*
843. *51 D. Ioannes Capnissius ultramarinus pupillus 13 octobris.*
844. *52 D. Georgius Capnissius ultramarinus pupillus 13 octobris.*
845. *56 D. Francescus Ericcius cretensis alias 15 octobris.*

1701

846. *2 D. Stellius Surianus Syropolus cretensis inclite nationis ultramarine consiliarius 20 septembris.*
847. *3 D. Constantinus Contius cretensis pupillus 20 septembris.*
848. *27 D. Constantinus Palimerio cephalenus alias 20 septembris.*
849. *28 D. Spiridion Casaitti cephalenus alias 20 septembris.*
850. *31 D. Ioannes Sfacchiottus corcyrensis alias 20 septembris.*
851. *33 D. Georgius Miniatti cephalenus alias 20 septembris.*
852. *39 D. Georgius Loghotethi zacynthinus alias 22 septembris.*
853. *40 D. Anastasius Corafan cephalenus pupillus 22 septembris.*
854. *41 D. Andreas Pillarinò cephalenus pupillus 22 septembris.*
855. *43 D. Hieronymus à Decima cephalenus pupillus 22 septembris.*
856. *48 D. Franciscus Bonaminus cyprius alias 18 octobris.*
857. *49 D. Giorgius Capnissi zacynthius alias 18 octobris.*
858. *215 D. Georgius Littinius cretensis pupillus 27 novembris.*
859. *216 D. Vincentius Littinius cretensis pupillus 27 novembris.*

1702

860. *3 D. Spiridion Casaitti cephalenus consiliarius ultramarinus 21 septembris.*
861. *5 D. Theodorus Cladan cephalenus pupillus 21 septembris.*
862. *6 D. Spiridion Surianus Syropolus cretensis pupillus 21 septembris.*
863. *7 D. Ionnes Surianus Syropolus cretensis pupillus 21 septembris.*
864. *33 D. S[t]ellius Surianus Syropolus cretensis alias 21 septembris.*
865. *49 D. Georgius Littinus cretensis alias 30 septembris.*
866. *50 D. Georgius Mormori cretensis pupillus 30 septembris.*

867. *51 D. Vincentius Littinus cretensis alias 30 septembris.*
868. *52 D. Demetrius Pyrius corcyreus pupillus 30 septembris.*
869. *56 D. Margaritus Manto ex Ioannines pupillus 30 septembris.*
870. *57 D. Georgius Lucattus cretensis pupillus 30 septembris.*
871. *58 D. Gregorius Sottiri atheniens sacerdos alias 30 septembris.*
872. *59 D. Georgius Russo sciatiens alias 30 septembris.*
873. *61 D. Alexander Iustinian constantinopolitanus alias 30 septembris.*
874. *63 D. Antonius Michuzi nauplius pupillus 30 septembris.*
875. *64 D. Antonius Sevasto cretensis pupillus 30 septembris.*
876. *69 D. Hieronymus à Decima cephalenus alias 30 septembris.*
877. *70 D. Thomas Columbinus cephalenus alias 30 septembris.*
878. *71 D. Georgius Paliocriti corcyrensis pupillus 30 septembris.*
879. *72 D. Michael Condupidi naxiens alias 30 septembris.*
880. *73 D. Georgius Loghoteti zacynthius alias 30 septembris.*
881. *77 D. Ioannes Cortese cretensis pupillus 10 octobris.*
882. *78 D. Georgius Capnissius eques zacynthius alias 10 octobris.*
883. *80 D. Ioannes Capnizzi zacynthius alias 10 octobris.*

1703

884. *2 D. Theodorus Cladam ultramarinus consiliarius ultramarinus 20 septembris.*
885. *33 D. Ioannes Squacchiottus corcyrius alias 28 septembris.*
886. *34 D. Stephanus Pollicalà cephalenus pupillus 28 septembris.*
887. *35 D. Victor Caridius cephalenus pupillus 28 septembris.*
888. *36 D. Iacobus Sicuro zacynthius pupillus 28 septembris.*
889. *37 D. Spiridion Casaitti cephalenus alias 28 septembris.*
890. *38 D. Georgius Littinius cretensis alias 28 septembris.*
891. *39 D. Vincentius Littinius cretensis alias 28 septembris.*
892. *40 D. Ioannes Cortesius cretensis alias 28 septembris.*
893. *41 D. Georgius Cortesius cretensis alias 28 septembris.*
894. *42 D. Georgius Sottirri atheniens alias 30 septembris.*
895. *43 D. Georgius Russo epirotta alias 30 septembris.*
896. *44 D. Ioannes Syropolus cretensis alias 30 septembris.*
897. *45 D. Stephanus Domesticus chiensis alias 30 septembris.*
898. *46 D. Stelius Syropulus cretensis alias 30 septembris.*
899. *47 D. Spiridionus Syropolus cretensis alias 30 septembris.*
900. *48 D. Michael Condupidi Marcellus naxius alias 30 septembris.*
901. *49 D. Anastasius Trahulò cephalenus alias 30 septembris.*
902. *50 D. Hieronymus à Decima cephalenus alias 30 septembris.*

903. *51 D. Margharittus Mantho ex Ioanninis alias 30 septembris.*
904. *60 D. Franciscus Bonaminus cyprius alias 30 septembris.*
905. *61 D. Pasqualinus Casetti corcyrensis pupillo 30 septembris.*
906. *62 D. Georgius Lucatti cretensis alias 30 septembris.*
907. *63 D. Georgius Mormori cretensis alias 30 septembris.*
908. *69 D. Andreas Thipaldi cephalenus pupillus 30 septembris.*
909. *70 D. Attanasius Corafan cephalenus alias 30 septembris.*
910. *73 D. Thomas Columbinus cephalenus alias 30 septembris.*
911. *80 D. Georgius Paleocoritti corcyreus alias 30 septembris.*
912. *81 D. Georgius Loghotethi zacynthius alias 30 septembris.*
913. *93 D. Anastasius Canzi cretensis alias 30 septembris.*
914. *98 D. Spiridion Feuton cretensis alias 30 septembris.*
915. *307 D. Anastasius Megalozani corcyrensis pupillus 27 novembris.*
916. *308 D. Basilius Ceffalà cephalenus pupillus 27 novembris.*
917. *309 D. Ioannes Annino cephalenus pupillus 27 novembris.*

1704

918. *3 D. Stephanus Pollicalla cephalenus consiliarius inclite nationis ultramarine 20 septembris.*
919. *36 D. Georgius Lucatti cretensis alias 20 septembris.*
920. *37 D. Ioannes Sphachiotti corcyreus alias 20 septembris.*
921. *38 D. Athanasius Michuzi nauplius alias 20 septembris.*
922. *39 D. Theodorus Cladam cephalenus alias 20 septembris.*
923. *40 D. Spiridionis Cazzaiti cephalenus alias 20 septembris.*
924. *41 D. Georgius Mormori cretensis alias 20 septembris.*
925. *42 D. Hieronymus à Decima cephalenus alias 20 septembris.*
926. *43 D. Victor Caridius cephalenus alias 20 septembris.*
927. *44 D. Spiridion Siropoli cretensis alias 20 septembris.*
928. *46 D. Ioannes Cortesius cretensis alias 20 septembris.*
929. *47 D. Ioannes Syropolus cephalenus alias 20 septembris.*
930. *48 D. Georgius Littinus cretensis alias 20 septembris.*
931. *49 D. Vincentius Littinus cretensis alias 20 septembris.*
932. *50 D. Georgius Cortesius cretensis alias 20 septembris.*
933. *51 D. Athanasius Corafanus cephalenus alias 20 septembris.*
934. *52 D. Stellius Syropolus cephalenus alias 20 septembris.*
935. *53 D. Anastasius Megalogeni corcyrensis alias 20 septembris.*
936. *63 D. Ioannes Lanza Minio corcyrensis pupillus 20 septembris.*
937. *64 D. Constantinus Russo zacynthius pupillus 20 septembris.*
938. *65 D. Nicolaus Vuretò peloponesius pupillus 20 septembris.*
939. *66 D. Gregorius Sothiri atheniensis alias 20 septembris.*

940. *67 D. Pasqualinus Casetti corcyrensis alias 20 septembris.*
941. *70 D. Franciscus Bonamini cyprius alias 20 septembris.*

1705

942. *4 D. Andreas Thipaldo cephalenus Consiliarius inclite nationis ultramarine 23 septembris.*
943. *36 D. Pa[na]giotti Sinopensis pupillus 23 septembris.*
944. *37 D. Ioannes Squachiottus corcyrensis alias 23 septembris.*
945. *38 D. Antonius Rodostomi corcyrensis pupillus 23 septembris.*
946. *39 D. Ioannes Politti corcyrensis pupillus 23 septembris.*
947. *40 D. Spiridion Casaitti cephalenus alias 23 septembris.*
948. *42 D. Anastasius Megalogeni corcyrensis alias 23 septembris.*
949. *47 D. Georgius Mormori cretensis alias 23 septembris.*
950. *48 D. Ioannes Syropolus cephalenus alias 3 octobris.*
951. *49 D. Ralius Pierius corcyrensis pupillus 10 octobris.*
952. *50 D. Ioannes Peregrinus Venierius corcyrensis pupillus 10 octobris.*
953. *51 D. Georgius Littinus cretensis alias 10 octobris.*
954. *52 D. Vincentius Littinus cretensis alias 10 octobris.*
955. *53 D. Georgius Cortesius cretensis alias 10 octobris.*
956. *54 D. Pasqualinus Casetti corcyrensis alias 10 octobris.*
957. *55 D. Ioannes Cortesius cretensis alias 10 octobris.*
958. *56 D. Francescus Binaminus cyprius alias 10 octobris.*
959. *57 D. Gregorius Sotiri atheniensis alias 10 octobris.*
960. *58 D. Athanasius Coraphanus cephalenus alias 10 octobris.*

1706

961. *1 D. Georgius Antonius Mormori cretensis consiliarius inclite nationis ultramarine 20 septembris.*
962. *2 D. Andreas Tipaldo cephalenus alias 20 septembris.*
963. *3 D. Ioannes Peregrinus Venier corcyrensis alias 20 septembris.*
964. *4 D. Georgius Combici cretensis pupillus 20 septembris.*
965. *5 D. Antonius Mercoranus corcyrensis pupillus 20 septembris.*
966. *6 D. Emanuel Bubulli cretensis pupillus 20 septembris.*
967. *7 D. Atanasius Corafanus cephalenus alias 20 septembris.*
968. *8 D. Franciscus Bonaminus cypriens alias 20 septembris.*
969. *9 D. Ioannes Politti corcyrensis alias 20 septembris.*
970. *10 D. Antonius Rhodostamo corcyrensis alias 20 septembris.*
971. *11 D. Ioannes Spiridionis Cazaitti cephalenus pupillus 20 septembris.*

972. *12 D. Ioannes Liberal Trivolli Pieri corcyrensis pupillus 20 septembris.*
973. *13 D. Andreas Sphachiotti corcyrensis pupillus 20 septembris.*
974. *14 D. Constantinus Sumachi zacynthius pupillus 20 septembris.*
975. *15 D. Andreas Vandami zacynthius pupillus 20 septembris.*
976. *16 D. Gregorius Sothiri atheniensis alias 20 septembris.*
977. *47 D. Thomas Columbinus cephalenus alias 20 septembris.*
978. *49 D. Ioannes Cortesius cretensis alias 30 septembris.*
979. *50 D. Georgius Cortese cretensis alias 30 septembris.*
980. *51 D. Athanasius Sicurus zandiottus pupillus 30 septembris.*
981. *54 D. Georgius Littinus cretensis alias 4 octobris.*
982. *55 D. Vincentius Littinus cretensis alias 4 octobris.*
983. *56 D. Constantinus Vlastò cretensis alias 12 octobris.*
984. *57 D. Nicolaus Vlastò cretensis alias 21 octobris.*
985. *61 D. Theodorus Tipaldus cephalenus pupillus 2 novembris.*
986. *62 D. Athanasius Turlinò corcyrensis pupillus 2 novembris.*

1707

987. *3 D. Nicolaus Lusi cephalenus consiliarius ultramarinus 14 septembris.*
988. *38 D. Georgius Cortesius cretensis alias 14 septembris.*
989. *39 D. Ioannes Capnicius zacynthinus alias 14 septembris.*
990. *40 D. Nicolaus Vlastò cretensis alias 14 septembris.*
991. *41 D. Georgius Mormori cretensis alias 14 septembris.*
992. *42 D. Vincentius Litino cretensis alias 14 septembris.*
993. *43 D. Thoma Colombinus cephalenus alias 14 septembris.*
994. *44 D. Ioannes Cortesi cretensis alias 14 septembris.*
995. *45 D. Andreas Thipaldo cephalenus alias 14 septembris.*
996. *46 D. Michael Bubulius cretensis alias 14 septembris.*
997. *47 D. Georgius Litino cretensis alias 14 septembris.*
998. *48 D. Andreas Piperi cretensis pupillus 14 septembris.*
999. *49 D. Ioannis Antonius Comnenus Papadopoli cretensis pupillus.*
1000. *50 D. Elia Doxa spartanus pupillus 14 septembris.*
1001. *51 D. Paulus Gaeta zacynthius pupillus 14 septembris.*
1002. *52 D. Michael Schendus cretensis pupillus 17 septembris.*
1003. *53 D. Cristoldolus Calchiopulus corcyreus pupillus 17 septembris.*
1004. *54 D. Eustachius Cardachius cephalenus pupillus 17 septembris.*
1005. *55 D. Palladius Damianus valachus pupillus 17 septembris.*
1006. *56 D. Georgius Damianus valachus pupillus 17 septembris.*
1007. *57 D. Antonius Lazarus cretensis pupillus 17 septembris.*

1008. *58 D. Ioannes Cazaitti cephalenus pupillus 17 septembris.*
1009. *59 D. Petrus Condili de Morea pupillus 17 septembris.*
1010. *60 D. Leonardus Canachius corcyreus pupillus 17 septembris.*
1011. *61 D. Antonius Scuffi zacynthius pupillus 17 septembris.*
1012. *62 D. Theodorus Dimo corcyreus pupillus 17 septembris.*
1013. *63 D. Petrus Calognomus cretensis pupillus 17 septembris.*
1014. *64 D. Comes Thomas Florianus cephalenus pupillus 17 septembris.*
1015. *65 D. Demetrius Pillarinò cephalenus pupillus 17 septembris.*
1016. *66 D. Ioannes Surianus Syropolus cretensis alias 17 septembris.*
1017. *69 D. Ioannes Perogrinus Cortesius corcyreus alias 22 septembris.*
1018. *70 D. Gregorius Polfiri atheniens alias 22 septembris.*
1019. *71 D. Ioannes Pefalevi cephalenus alias 22 septembris.*
1020. *84 D. Constantinus Vlastò cretensis alias 22 septembris.*

1708

1021. *3 D. Emanuel Bubuli cretensis consiliarius ultramarinus 19 septembris.*
1022. *40 D. Ioannes Antonius Comnenus Papadopoli cretensis alias 28 septembris.*
1023. *41 D. Ioannes Cacrezaiti* (= Cazzaiti) *cefalenus alias 28 septembris.*
1024. *42 D. Andreas Gaeta zacynus pupillus 28 septembris.*
1025. *43 D. Elias Doxa spartanus alias 28 septembris.*
1026. *45 D. Antonius Lazari cretensis alias 28 septembris.*
1027. *46 D. Nicolaus Lusi cephalenus alias 28 septembris.*
1028. *47 D. Stelius Capodistria corcirensis pupillus 28 septembris.*
1029. *48 D. Andreas Tipaldo cephalenus alias 28 septembris.*
1030. *49 D. Ioannes Curzula zacintius pupillus 28 septembris.*
1031. *50 D. Andreas Piperi cretensis alias 28 septembris.*
1032. *51 D. Cristodolus Calicyopolus corcirensis alias 28 septembris.*
1033. *52 D. Ioannes Stamatelus macedonensis alias 28 septembris.*
1034. *53 D. Iorgius Vlastò cretensis alias 28 septembris.*
1035. *54 D. Nicolaus Vlastò cretensis alias 28 septembris.*
1036. *55 D. Constantinus Vlastò cretensis alias 28 septembris.*
1037. *56 D. Iorgius Cortesius cretensis alias 28 septembris.*
1038. *57 D. Ioannes Cortesius cretensis alias 28 septembris.*
1039. *58 D. Iorgius Litinus cretensis alias 28 septembris.*
1040. *59 D. Vincentius Litino cretensis alias 28 septembris.*
1041. *60 D. Iorgius Luccati cretensis alias 28 septembris.*
1042. *75 D. Dionysius constantinopolitanus pupillus 28 septembris.*

1043. *76 D. Ioannes Siropoli cretensis alias 28 septembris.*
1044. *77 D. Andreas Saraldi bidellus cretensis 28 septembris.*
1045. *83 D. Petrus Calichiopulus corcirensis pupillus 28 septembris.*
1046. *85 D. Antonius Sicurus zacyntius alias 28 septembris.*
1047. *87 D. Ioannis Ciropoli cretensis alias 28 septembris.*
1048. *88 D. Nicolaus Coleti ateniensis alias 28 septembris.*
1049. *89 D. Antonius Scufus cretensis alias 28 septembris.*
1050. *90 D. Demetrius Giorgulius peloponensius pupillus 28 septembris.*
1050α (βλ. 1022). *97 Il signor Giovanni Antonio Comneno Papadopoli consiglier della Romana.*

L'esentioni nella Cancelleria fiscale.

1050β (βλ. 1026). *Antonio Lazari di Candia anno 2º.*
1050γ (βλ. 1029). *Andrea Tippaldi da Ceffalonia anno 2º.*
1050δ (βλ. 1031). *Andrea Piperi di Candia anno 2º.*
1050ε (βλ. 1049). *Antonio Scuffi di Candia anno 2º.*
1051. *Basilio Ceffalà anno 5º.*
1051α (βλ. 1032). *Cristodulo Calichiopoli da Corfù anno 2º.*
1051β (βλ. 1050). *Demetrio Giurguli del Peloponeso anno primo.*
1051γ (βλ. 1021). *Emanuel Bubulli di Candia anno 2º.*
1051δ (βλ. 1025). *Elia Doxa spartano anno 2º.*
1051ε (βλ. 1043). *Giovanni Siropoli di Candia anno 5º.*
1051ϛ (βλ. 1022). *Giovanni Papadopoli di Candia anno 2º.*
1051ζ (βλ. 1023). *Giovanni Cazzaiti da Ceffalonia anno 2º.*
1052. *Giovanni Pellegrin Venetii da Corfù anno 2º.*
1052α (βλ. 1022). *Giovanni Antonio Comneno Papadopoli di Candia anno 2º.*
1052β (βλ. 1030)· *Giovanni Curzzola dal Zante anno primo.*
1052γ (βλ. 1027). *Nicolò Luci da Ceffalonia anno 3º.*
1053. *Nicolò Foscardi dal Zante anno primo.*
1053α (βλ. 1045). *Pietro Calichiopolo da Corfù anno primo.*
1054. *Panagioto Cuffendin spartano anno primo.*
1054α (βλ. 1040). *Vincenzo Vittino da Creta anno 2º.*
1054β (βλ. 1028). *Stelio Capodistria da Corfù anno primo.*
1054γ (βλ. 1039). *Zorzi Litino di Creta anno 2º.*

1709

1055. *4 D. Leonardus Ambelicopoli filius D. Hieronymi cretensis consiliarius ultramarinus anno quarto 27 septembris.*

1056. 29 D. *Ioannes Antonius Comnenus Papadopoli quondam D. Ioannis cretensis anno tertio 27 septembris.*
1057. 30 D. *Alexander Rodavà cretensis filius Ioannis anno secundo 27 septembris.*
1058. 31 D. *Nicolaus Thirianò à Leucada D. Anastasii filius anno secundo 27 septembris.*
1059. 32 D. *Emanuel Bubulli cretensis quondam D. Nicolai anno quarto 27 septembris.*
1060. 34 D. *Andreas Seraldi bidellus nationis ultramarine.*
1061. 35 D. *Victor Capodistria corcyrensis filius D. Nicolai anno primo 27 septembris.*
1062. 36 D. *Gregorius Barozzi cretensis filius D. Dionisii anno primo 27 septembris.*
1063. 37 D. *Ioannis Cazzaiti cephalenus D. Spiridionis filius anno tertio 27 septembris.*
1064. 52 D. *Franciscus Minoto zacynthius D. Dominici filius anno primo 28 septembris.*
1065. 62 D. *Andreas Gaeta zacynthius D. Antonii filius anno 2do 9 octobris.*
1066. 66 D. *Aloysius Chalichiopulus corcyrensis quondam D. Antonii filius anno primo 9 octobris.*
1067. 72 D. *Georgius Vlastò cretensis D. Marci filius anno secundo 9 octobris.*
1067α. (βλ. 1061). 75 D. *Vittor Capodistria corcirensis filius Nicolai consiliarius sicule anno primo 26 novembris.*

1710

1068. 3 D. *Nicolaus Therianò D. Anasthasii consiliarius ultramarinus anno 3o 10 septembris.*
1069. 24 D. *Andreas Seraldi bidellus grecus.*
1070. 34 D. *Stelio Richi zacynthius D. Antonii filius consiliarius syculus anno 2o 13 septembris.*
1071. 38 D. *Alexander de Rossi D. Nicolai filius zacynthius anno primo Strà 13 septembris.*
1072. 43 D. *Victor Capodistria D. Nicolai filius corcyrensis anno 2o 13 septembris.*
1073. 44 D. *Giorgius Barozzi D. Dionisii filius cretensis anno 2o 10 septembris.*
1074. 45 D. *Antonius Papadopoli D. Iacobi filius cretensis anno 4o 13 septembris.*

27 - 10 - 1971

1075. 46 D. *Ioannes Franciscus Minotus D. Antonii filius zacynthius anno 2o 13 septembris.*
1076. 47 D. *Stelius Gaeta D. Dominici filius zacynthius anno 2o 13 septembris.*
1077. 48 D. *Emanuel Bubulli D. Nicolai filius cretensis anno 5o 13 septembris.*
1078. 51 D. *Leonardus Ambelicopoli cretensis D. Francisci filius anno 5o 15 septembris.*
1079. 52 D. *Antonius Theyls byzantinus D. Gulielmi Dionisii filius S. Zuanne anno primo 15 septembris.*
1080. 61 D. *Alexander Rodavà D. Ioannes filius cretensis anno 3o 17 septembris.*
1081. 62 D. *Georgius Vlastò D. Marci filius cretensis anno 3o 17 septembris.*
1082. 80 D. *Salvator Maria Calichiopoli D. Ioannis filius cretensis S. Zuanne anno primo 22 novembris.*
1083. 82 D. *Demetrius Georguli D. Giorgii filius corinthius consiliarius venetus anno 2o 26 novembris.*
1083α. (βλ. 1074). 85 D. *Ioannes Antonius Comnenus Papadopoli D. Iacobi filius cretensis consiliarius syculus anno 4o 26 novembris.*
1084. 90 D. *Liberius de Nigni D. Athanasii filius à Leucade consiliarius dalmatus anno 1o 26 novembris.*
1085. 140 D. *Petrus Polinà D. Ioannis filius cretensis anno primo.*

1711

1086. 3 D. *Ioannes Antonius Papadopoli consiliarius ultramarinus 10 septembris.*
1087. 25 D. *Andreas Seraldi bidellus ultramarinus 10 septembris.*
1088. 30 D. *Antonius Lazari consiliarius dalmate D. Francisci filius zacynthius.*
1089. 31 D. *Georgius Barozzi D. Dionisii filius cretensis anno 3o 10 septembris.*
1090. 32 D. *Alexander Rodavà D. Ioannis filius corcyrensis anno 3o 10 septembris.*
1091. 33 D. *Salvator Maria Calichiopoli D. Ioannis filius rithminensis anno 2o 10 septembris.*
1092. 34 D. *Petrus Polinà D. Ioannis filius corcyrensis anno 3o 10 septembris.*
1093. 35 D. *Theodorus Pirì D. Francisci filius cretensis anno primo in Collegio 10 septembris.*

1094. *46 D. Leonardus Ambelicopoli D. Hyeronymi filius cretensis collegiatus anno 6º 17 septembris.*

1095. *59 D. Nicolaus Therianò D. Anastasii filius leucadius anno 4º 17 septembris.*

1096. *61 D. Constantinus Vlastò D. Anastasii filius cretensis anno 4º 30 septembris.*

1712

1097. *435 D. Panaggiotus Vaffea D. Nicolai filius leucadiensis anno primo ex decreto sine exemptionibus 4 augusti.*

1098. *3 D. Georgius Barozzi D. Dionisii filius cretensis consiliarius ultramarinus anno 4º 25 septembris.*

1099. *7 D. Ioannes Antonius Lazari D. Francisci filius zacynthius consiliarius dalmatus 25 septembris.*

1100. *30 D. Alexander Rodavà D. Ioannis filius corcyrensis anno 3º 26 septembris.*

1101. *31 D. Petrus Polinà D. Ioannis filius cretensis anno 4º 26 septembris.*

1102. *32 D. Ioannes Antonius Papadopoli Ioannis filius cretensis anno 6º 26 septembris.*

1103. *38 D. Antonius Maria Andreuzzi D. Andree filius cyprius anno 1º 2 octobris.*

1104. *43 D. Comes Viarus Capodistria D. Antonii filius corcyrensis anno 1º 2 octobris.*

1105. *44 D. Comes Victor Capodistria corcyrensis D. Antonii filius anno 1º 2 octobris.*

1713

1106. *3 D. Ioannes Antonius Papadopoli D. Ioannis filius cretensis consiliarius ultramarinus anno 7º 14 septembris.*

1107. *27 D. Nicolaus Georgius Papadopoli quondam Iacobi filius cretensis anno primo 14 septembris.*

1108. *28 D. Comes et eques Antonius Hieronymus Lando D. comiti Francisci filius cretensis anno primo 14 septembris.*

1109. *29 D. Andreas Miari quondam D. Stamati filius peloponesiacus anno primo 14 septembris.*

1110. *30 D. Nicolaus Theotochi D. Photii filius corcyrensis anno — 14 septembris.*

1111. *31 D. Ioannes Damodon D. Francisci filius cephalenus anno primo 14 septembris.*

1112. *37 D. Marcus Carussus quondam Ioannis filius cephalenus anno primo 14 septembris.*

1113. *38 D. Antonius Maria Andruzzi D. Andree filius cyprius anno 2º 14 septembris.*

1114. *55 D. Theodorus Piri D. Francisci filius cretensis anno 2º 14 septembris.*

1115. *56 D. Nicolaus Psomà D. Apostoli filius leucadius anno 3º 1 novembris.*

1116. *57 D. Georgius Barozzi D. Dionisii filius zacynthius consiliarius pedemondanus 26 novembris.*

1117. *295 D. Antonius Rendi Ioannis filius peloponesiacus anno 1º 30 novembris.*

1118. *296 D. Nicolaus Focà Dionisii filius corcyrensis anno 1º 30 novembris.*

1119. *297 D. Ioannes Lutti Stephani filius peloponesiacus anno 1º 30 novembris.*

1120. *298 D. Costantinus Theotochi Stamati filius byzantinus anno 1º 30 novembris.*

1121. *367 D. Spyridion Luchessa cephalenus collegiatus ultramarinus anno 1º 30 novembris.*

1122. *D. Nicolaus Zoia corcyrensis filius Dionisii 30 novembris.*

1714

1123. *453 D. Stephanus Calichiopoli D. Victoris filius corcyrensis anno primo ex decreto sine exemptionibus 12 ianuarii.*

1124. *3 D. Antonius Comnenus Papadopoli consiliarius ultramarinus anno 8º 16 septembris.*

1125. *28 D. Ioannes Damodon D. Francisci filius cephalenus anno 2º 16 septembris.*

1126. *29 D. Andreas Miari quondam D. Stamati filius peloponesiacus anno 2do 16 septembris.*

1127. *30 D. Salvator Maria Barozzi Spyridionis filius cretensis anno primo 16 septembris.*

1128. *31 D. Franciscus Quirini D. Ioannis filius cretensis anno primo 16 septembris.*

1129. *41 D. Antonius Andruzzi Andree filius cyprius anno 3º 16 septembris.*

1130. *42 D. Marcus Carusso quondam D. Ioannis filius cephalenus anno 2º 16 septembris.*

1131. *47 D. Stephanus Theotochi quondam Nicolai filius corcyrensis anno primo 16 septembris.*
1132. *48 D. Demetrius Sara quondam Georgii filius corcyrensis anno primo 16 septembris.*
1133. *51 D. Polimirus Rhodostamus D. Zaccarie filius corcyrensis anno primo 25 septembris.*
1134. *423 D. Petrus Polinà filius — cretensis anno 5° 30 novembris.*
1135. *Antonius Maria Andrucci filius Andree ciprius consiliarius ultramarinus 30 novembris.*
1136. *D. Demetrius Contostaulus quondam D. Nicolai ultramarinus anno 1° 30 novembris.*

1715

1137. *4 D. Ioannes Damodon cephalenus consiliarius ultramarinus anno 3° 13 septembris.*
1138. *28 D. Salvator Maria Barozzi D. Spyridionis filius cretensis anno 2do 13 septembris.*
1139. *29 D. Antonius Tipaldi quondam Ioannis cephalenus anno 3° 13 septembris.*
1140. *30 D. Andreas Miari quondam Stamati peloponesiacus anno 3° 13 septembris.*
1141. *40 D. Ioannes Hieronymus Cornelius D. Petri filius cretensis anno primo 13 septembris.*
1142. *D. Antonius Andruzzi D. Andree filius cyprius anno 4° 5 octobris.*

1716

1143. *5 D. Andreas Miari D. Stamati filius consiliarius ultramarinus anno 4° 14 septembris.*
1144. *8 D. Panagiotus Sterius quondam D. Ioannis filius peloponesiacus anno primo 14 septembris.*
1145. *9 D. Hieronymus Cornaro D. Petri filius cretensis anno 2° 14 septembris.*
1146. *10 D. Hieronymus Salamòni D. Nicol.*
1147. *11 D. Nicolaus Zorzi quondam D. Iacobi filius cretensis anno 2° 14 septembris.*
1148. *12 D. Nicolaus Petrì D. Thome filius peloponensis anno primo 14 septembris.*
1149. *13 D. Antonius Maria Andruzzi D. Andree filius cipriensis anno 5° 14 septembris.*

1150. *44 D. Comes Nicolaus Iustinianus filius quondam Livii corcirensis anno primo 14 septembris.*
1151. *45 D. Comes Nicolaus Theutochi D. Georgii filius corcirensis anno primo 14 septembris.*
1152. *54 D. Athanasius Cazzì D. Demetrii zacynthius anno primo 14 septembris.*
1153. *55 D. Antonius Petrì quondam D. Francisci filius corcirensis anno primo 14 septembris.*
1154. *56 D. Ioannes Grossa D. Antonii filius zacynthius anno primo 14 septembris.*
1155. *68 D. Giorgius Barozzi D. Dionisii filius cretensis anno primo 22 septembris.*

1717

1156. *360 D. Demetrius Callogerà D. Iacobi filius cretensis anno primo ex decreto sine exemptionibus 30 martii.*
1157. *D. Andreas Gaeta D. Nicolai filius zacynthius anno primo ex decreto sine exemptionibus 11 iunii.*
1158. *2 D. Franciscus Querini D. Ioannis filius zacynthius consiliarius ultramarinus anno 4°.*
1159. *29 D. Nicolaus Balsamo filius Antonii zacynthius anno primo.*
1160. *31 D. Hieronymus Salamon filius Nicolai cephalenus anno 2°.*
1161. *32 D. Alexander Galanò filius Nicolai pelloponensis anno primo.*
1162. *33 D. Antonius Querini zacynthius filius Ioannis anno 2°.*
1163. *34 D. Hieronymus Cornelius filius Petri cretensis anno 3°.*
1164. *35 D. Georgius Barozzi filius Dionisii cretensis anno 2°.*
1165. *36 D. Antonius Maria Andruzzi filius Andree cyprius anno 5°.*
1166. *37 D. Ioannes Bugnà corcyrensis anno.*
1167. *38 D. Germanus Galanus filius Chiriaci pelloponensis anno primo.*
1168. *39 D. Antonius Avramioti filius Nicolai zacynthius anno primo.*
1169. *40 D. Anastasius Mileschi cephalenus anno primo.*
1170. *54 D. Nicolaus Balsamo filius Antonii zacynthius consiliarius mediolane anno primo.*
1171. *319 D. Petrus Antonius Gallielo D. Constantini filius corcyrensis anno primo ex decreto sine exemptionibus 22 decembris.*

1718

1172. *Signor Giovanni Papà figlio del quondam signor Attanasio da Corfù 16 agosto.*

1172α. (βλ. 1172). *321 D. Ioannes Papà D. Athanasii filius corcyrensis anno primo ex decreto sine exemptionibus 18 augusti.*
1173. *4 D. Nicolaus Balsamo D. Antonii filius zacynthius consiliarius ultramarinus anno 2° 6 septembris.*
1174. *28 D. Panagius Beno Constantini filius peloponensis anno 3° 6 septembris.*
1175. *29 D. Antonius Querini Ioannes filius cretensis anno 3° 6 septembris.*
1176. *30 D. Anastasius Smilenschi filius Ignatii cephalenus anno 2° 6 septembris.*
1177. *31 D. Georgius Barozzi filius Dionisii cretensis anno 2° 6 septembris.*
1178. *32 D. Antonius Avramioti filius Nicolai zacinthius anno 2° 6 septembris.*
1179. *33 D. Germanus Galanò filius Chiriasi peloponensis anno 2° 6 septembris.*
1180. *34 D. Nicolai Palamari filius Nicolai Milos anno primo 6 septembris.*
1181. *35 D. Ioannes Macrì filius Constantini zacinthius anno primo 6 septembris.*
1182. *36 D. Nicolaus Petriti filius Pauli corcyrensis anno primo 6 septembris.*
1183. *37 D. Antonius Bulgari filius Petri corcyrensis anno primo 6 septembris.*
1184. *38 D. Nicolaus Minoto filius Anastasii zacynthius anno primo 6 septembris.*
1185. *52 D. Alexander Galanò filius Nicolai peloponensis anno 2° 6 septembris.*
1186. *53 D. Nicolaus Logotetti filius Alexandri zacynthius anno 1° 6 septembris.*
1187. *54 D. Antonius Strati filius Petri peloponensis anno primo 6 septembris.*
1188. *55 D. Antonius Maria Andruzzi filius Ioannis cyprius anno 5° 6 septembris.*
1189. *56 D. Thomas Ericius filius Pauli cretensis anno primo 6 septembris.*
1190. *57 D. Georgius Lovesi filius Antonii peloponensis anno primo 6 septembris.*
1191. *58 D. Nicolaus Melisinò filius Demetrii zacinthius anno primo 6 septembris.*

1192. *60 D. Leonardus Predicari filius Demetrii naupliensis anno primo 11 septembris.*
1193. *61 D. Georgius Chrisopleveri filius Antonii zacinthius anno primo 11 septembris.*
1194. *96 D. Ioannes Macrì filius Constantini zacinthius consiliarius Tusche anno 1° 27 novembris.*
1195. *254 D. Antonius Petriti filius Petri corcyrensis anno primo 30 novembris.*
1196. *255 D. Petrus Dellaporta filius Antonii cephalenus anno primo 30 novembris.*
1197. *256 D. Michael Sumachi filius Angeli zacinthius anno primo 30 novembris.*
1198. *257 D. Ioannes Luverdo filius Georgii cephalenus anno primo 30 novembris.*
1199. *258 D. Andreas Calichiopoli filius Thome corcyrensis anno primo 30 novembris.*
1200. *259 D. Nicolaus Cumuto filius Antonii zacinthius anno primo 30 novembris.*
1201. *260 D. Constantinus Cadì filius Nicolai peloponensis anno primo 30 novembris.*
1202. *261 D. Antonius Lazari filius Demetrii cretensis anno primo 30 novembris.*

1719

1203. *2 D. Ioannes Hieronymus Corner filius Petri cretensis consiliarius ultramarinus 13 septembris.*
1204. *30 D. Nicolaus Balsamo filius Antonii zacinthius anno 3° 26 septembris.*
1205. *31 D. Antonius Avramiotti filius Nicolai zacinthius anno 3° 26 septembris.*
1206. *32 D. Nicolaus Logotheti filius Constantini zacinthius anno 2° 26 septembris.*
1207. *33 D. Giorgius Barozzi filius Dionisii cretensis anno 3° 26 septembris.*
1208. *34 D. Panagius Cathellanus filius Giorgii cephalenus anno primo 26 septembris.*
1209. *35 D. Alexander Gallanò filius Nicolai peloponensis anno 3° 26 septembris.*
1210. *36 D. Elias Colombino filius Sissimi cephalenus anno primo 26 septembris.*

1211. *37 D. Panagius Beno filius Constantini peloponensis anno 4º 26 septembris.*

1212. *38 D. Leonardus Predicari filius quondam Demetrii peloponensis anno 2º 26 septembris.*

1213. *39 D. Marcus Antonius Bulgari filius Petri corcyrensis anno 1º 26 septembris.*

1214. *40 D. Nicolaus Theotochi filius Photii corcyrensis anno 1º 26 septembris.*

1215. *41 D. Constantinus Candi filius Ioannis peloponensis anno primo 26 septembris.*

1216. *42 D. Spiridionus Siropulo filius Antonii ceffalenus anno 1º 26 septembris.*

1217. *50 Panagius Catelanus filius Georgii cephalenus consiliarius sicule anno 2º 26 septembris.*

1720

1218. *Signor Nicolò Petriti da Corfù 25 luglio.*

1219. *3 D. Panagius Cattelanus filius Georgii cephalenus consiliarius ultramarinus anno 2º 10 septembris.*

1220. *29 D. Antonius Avramioti filius Nicolai zacinthius anno 3º 10 septembris.*

1221. *30 D. Nicolaus Balsamo filius Antonii zacinthius anno 4º 10 septembris.*

1222. *31 D. Stephanus Calafatti filius Georgii cretensis anno primo 10 septembris.*

1223. *32 D. Nicolaus Logoteti filius Constantini zacynthius anno 2º 10 septembris.*

1224. *33 D. Nicolaus Theotochi filius Focii corcyrensis anno — 10 septembris.*

1225. *34 D. Constantinus Zeno filius Iacobi cretensis anno 1º 10 septembris.*

1226. *35 D. Georgius Barozzi filius Dionisii cretensis anno 4º 10 septembris.*

1227. *36 D. Spiridion Siropolo filius Antonii cephalenus anno 2º 10 septembris.*

1228. *37 D. Elias Colombino filius Sisami cephalenus anno 2º 10 septembris.*

1229. *38 D. Michael Palamari filius Nicolai millensis anno 2do 10 septembris.*

1230. *39 D. Antonius Maria Andruzzi filius Ioannis cyprius anno 6º 10 septembris.*

1231. *40 D. Andreas Tipaldus filius Ioannis cephalenus anno primo 10 septembris.*

1232. *41 D. Antonius Bulgari filius Petri corcyrensis anno 2do 10 septembris.*

1233. *42 D. Antonius Lazari filius Demetrii cretensis anno 2do 10 septembris.*

1234. *43 D. Antonius Petritius filius Petri corcyrensis anno 2do 10 septembris.*

1235. *44 D. Petrus à Porta filius Antonii cephalenus anno 2º 10 septembris.*

1235α (βλ. 1228). *74 D. Elias Colombina filius Sisimi cephalenus consiliarius Romane anno 2º 26 novembris.*

1721

1236. *462 D. Vincentius Damodon filius Francisci cephalenus anno 1º sine exemptionibus 28 ianuarii.*

1237. *33 D. Georgius Barozzi filius Dionysii cretensis anno 5º 24 septembris.*

1238. *34 D. Paulus Logotetti filius Costantini zacynthius anno primo 24 septembris.*

1239. *35 D. Nicolaus Logotetti filius Costantini zacynthius anno 3º 24 septembris.*

1240. *36 D. Panagius Cattelanus filius Georgii cephalenus anno 3º 24 septembris.*

1241. *37 D. Stephanus Calaffati filius Georgii cretensis anno 2º 24 septembris.*

1242. *38 D. Antonius Avramiotti filius Nicolai zacynthius anno 4º.*

1243. *39 D. Nicolaus Theotochius filius Focii corcyrensis anno 3º 24 septembris.*

1244. *61 D. Elia Colombina filius Sisimi cephalenus anno 3º 27 septembris.*

1245. *70 D. Paulus Nomico filius Leonis zacynthius anno primo 15 octobris.*

1245α (βλ. 1238). *73 D. Paulus Logotetti filius Costantini zacynthius consiliarius Sicule anno primo 26 novembris.*

1722

1246. *417 D. Nicolaus Minoto filius Anastasii zacynthius anno primo ex decreto sine exemptionibus augusti 2.*

1247. *D. Antonius Cornelius filius Ludovici de Scio anno 1° ex decreto sine exemptionibus 26 aprile.*
1248. *1 D. Paulus Numicò filius Leonis zacynthius consiliarius ultramarinus anno 2° 9 septembris.*
1249. *26 D. Philippus Tipaldi filius Georgii cephalenus anno primo 12 septembris.*
1250. *27 D. Panagius Cattelanus filius Georgii cephalenus anno 4° 12 septembris.*
1251. *34 D. Elias Colombina filius Sisimi cephalenus anno 4° 13 septembris.*
1252. *35 D. Antonius Avramioti filius Petri zacynthius anno 5° 13 septembris.*
1253. *37 D. Ioannes Bugnà filius Marci corcyrensis anno 3° 16 septembris.*
1254. *40 D. Ioannes Groisa filius Stamati zacynthius anno primo 26 septembris.*
1255. *43 D. Georgius Crissoplevri filius Petris zacynthius anno primo 12 octobris.*
1256. *47 D. Nicolaus Turlinò quondam D. Michaelis filius corcyrensis anno primo 18 octobris.*

1723

1257. *357 D. Victor Rodostamus filius Constantini corcyrensis anno primo ex decreto sine exemptionibus 27 aprilis.*
1258. *358 D. Alexander Rodostamus filius Zaccarie corcyrensis anno primo ex decreto sine exemptionibus 27 aprilis.*
1259. *1 D. Georgius Trompetti filius quondam Ioannis zacynthius consiliarius ultramarinus anno primo X septembris.*
1260. *14 D. Paulus Numicò filius Leonis zacynthius anno 3° X septembris.*
1261. *15 D. Philippus Tipaldi filius Georgii cephalenus anno 2do X septembris.*
1262. *16 D. Elias Colombina filius Sisimi cephalenus anno 5° X septembris.*
1263. *17 D. Panagius Cattelanus filius Georgii cephalenus anno 5° X septembris.*
1264. *49 D. Constantinus Macrì filius Gradenici zacynthius anno primo 14 septembris.*
1265. *50 D. Ioannes Angelus Macrì filius Gradenici zacynthius anno primo 14 septembris.*

1266. *52 D. Georgius Barozzi filius Dionisii cretensis anno 6° 16 septembris.*
1267. *53 D. Ioannes Zandiri filius Georgii corcyrensis anno primo 20 septembris.*
1268. *64 D. Paulus Numicò filius Leonis zacynthius consiliarius romane anno 3° 28 septembris.*
1268*a* (βλ. 1264). *65 D. Constantinus Macrì filius Draghenighi zacynthius consiliarius sicule anno 1° 28 septembris.*

1724

1269. *35 D. Alexander Masarachi filius Spyridionis corcyrensis consiliarius ultramarinus anno primo 7 septembris.*
1270. *40 D. Paulus Numicò filius Leonis zacynthius anno 4° 9 septembris.*
1271. *41 D. Eustachius Numicò filius Leonis zacynthius anno primo 9 septembris.*
1272. *42 D. Georgius Trompetti filius Ioannis zacynthius anno 2° 9 septembris.*
1273. *43 D. Caietanus Rossi filius Nicolai zacynthius anno 2° 9 septembris.*
1274. *44 D. Sebastianus Tipaldi filius Francisci cephalenus anno 3° 9 septembris.*
1275. *45 D. Georgius Barozzi filius Demetrii zacynthius anno primo 9 septembris.*
1276. *46 D. Dominicus Mingoni filius Antonii nauplius anno 2° 9 septembris.*
1277. *47 D. Christodolus Bua filius Simeonis corcyrensis anno primo 9 septembris.*
1278. *79 D. Angelus Tagliapietra filius quondam Nicolai zacynthius consiliarius pedemondanus anno 4° 27 septembris.*

1725

1279. *534 D. Petrus Cappadoca filius Ioannis corcyrensis anno primo ex decreto 29 aprilis 1725 sine exemptionibus.*
1280. *1 D. Paulus Numicò filius Leonis zacynthius consiliarius ultramarinus anno 5° 11 septembris.*
1281. *27 D. Gaietanus de Rossi quondam Antonii zacynthius anno 3° 12 septembris.*
1282. *28 D. Eustachius Nomicò filius Leonis zacynthius anno 2° 12 septembris.*

1283. *29 D. Anastasius Zeno filius Ioannis zacynthius anno primo 12 septembris.*
1284. *30 D. Christodulus Bua filius Simeonis corcyreus anno 2º 12 septembris.*
1285. *31 D. Dominicus Mingoni filius Antonii nauplius anno 3º 12 septembris.*
1286. *32 D. Bellisarius Rizzi quondam Petri atheniensis anno 2º 12 septembris.*
1287. *33 D. Giorgius Barozzi filius Demetrii zacynthius anno 2º 12 septembris.*
1288. *34 D. Thomas Ralli filius Costantini constantinopolitanus anno primo 12 septembris.*
1289. *83 D. Sebastianus Tipaldi filius Francisci cephalenus anno 4º 13 octobris.*
1290. *84 D. Constantinus Barozzi quondam Demetrii cretensis anno primo 13 octobris.*
1291. *88 D. Christodolus Cutuffari filius Demetrii cephalenus consiliarius tuschus anno 2º 25 septembris.*
1291α. (βλ. 1284). *89 D. Christodolus Bua filius Simeonis corcyrensis consiliarius venetus anno 2º 25 septembris.*

1726

1292. *491 D. Basilius Politi quondam Lucani corcyrensis anno primo ex decreto 6 ianuarii 1726 cum exemptionibus 21 martii.*
1293. *33 D. Stelius Mastraca filius Ioasephi corcyrensis anno primo 13 septembris.*
1294. *34 D. Stematellus Cazzaiti filius Demetrii cephalenus anno primo 13 septembris.*
1295. *35 D. Michael Cocchinus filius Giorgii constantinopolitanus anno primo 13 septembris.*
1296. *38 D. Nicolaus Caramundani filius Leonardi cretensis anno primo 13 septembris.*
1297. *39 D. Joseph Gasa filius Petri constantinopolitanus anno primo 13 septembris.*
1298. *86 D. Franciscus Siciliani filius Antonii cephalenus anno primo 5 octobris.*
1299. *87 D. Marinus Pollicalà filius Dominici cephalenus anno primo 6 octobris.*
1300. *88 D. Petrus Pillarinò filius Ioannis cephalenus anno primo 7 octobris.*

1301. *89 D. Photius Cazzaiti filius Ioasephi cephalenus anno primo 7 octobris.*
1302. *1 D. Christodolus Bua filius Simeonis corcyrensis consiliarius ultramarinus anno 3º 12 septembris.*
1303. *32 D. Paulus Numicò filius Leonis zacynthius anno 6º 17 septembris.*
1304. *36 D. Eustachius Numicò filius Leonis zacynthius anno 3º 17 septembris.*
1305. *37 D. Bellisellus Rizzi filius Nicolai atheniensis anno 3º 17 septembris.*
1306. *40 D. Dominicus Mingoni quondam Antonii naupliensis anno 4º 17 septembris.*
1307. *43 D. Christodolus Cutufari filius Demetrii cephalenus anno 3º 17 septembris.*
1308. *56 D. Georgius Maretari filius Michaelis cretensis anno primo 17 septembris.*
1309. *118 D. Basilius Politi filius Luce corcyrensis consiliarius genuensis anno 2º 23 novembris.*

1727

1310. *619 D. Vincentius Dondi filius quondam Theophili corcyrensis anno primo ex decreto sine exemptionibus 10 iulii.*
1311. *4 D. Nicolaus Caramundani filius Leonardi cretensis consiliarius anno 2º 14 septembris.*
1312. *31 D. Philippus Tipaldi filius Georgii cephalenus anno 1º 14 septembris.*
1313. *32 D. Alexander Ricchi filius Michaelis corinthius anno 1º 14 septembris.*
1314. *33 D. Bellisellus Rizzi filius Nicolai atheniensis anno 4º 14 septembris.*
1315. *34 D. Petrus Crassan filius Nicolai cephalenus anno primo 14 septembris.*
1316. *35 D. Michael Cocchinus filius Georgii constantinopolitanus anno 2º 14 septembris.*
1317. *36 D. Paulus Mastracha filius Stephani corcyrensis anno 1º 14 septembris.*
1318. *37 D. Paulus Numicò filius Leonis zacynthius anno 7º 14 septembris.*
1319. *38 D. Eustachius Numicò filius Leonis zacynthius anno 4º 14 septembris.*

1320. *39 D. Christodolus Cutufari filius Demetrii cephalenus anno 4° 14 septembris.*

1321. *52 D. Sisimus Peristianus filius Andronice cephalenus anno 1° 14 septembris.*

1322. *53 D. Antonius de Zorzi filius quondam Leonardi cretensis anno primo 14 septembris.*

1323. *626 D. Petrus Reni filius Antonii zacynthius anno 2do ex decreto pretorio cum exemptionibus 4 decembris.*

1728

1324. *686 D. Ioannes Lucari filius Panegioti corcyrensis anno primo ex decreto pretorio sine exemptionibus 24 maii.*

1325. *693 D. Gaspar de Zorzi filius Leonardi cretensis anno primo ex decreto pretorio sine exemptionibus 9 iulii.*

1326. *694 D. Ioannes Demetrius Numicò filius Leonis zacynthius anno primo ex decreto pretorio sine exemptionibus 9 iulii.*

1327. *3 D. Petrus Crassan filius Nicolai cephalenus consiliarius ultramarinus anno 2° 10 septembris.*

1328. *28 D. Paulus Mastraca filius Stephani corcyrensis anno 2° 10 septembris.*

1329. *29 D. Elia Theotochius quondam Nicolai corcyrensis anno 2° 10 septembris.*

1330. *31 D. Hieronymus Policalà filius Ioannis cephalenus anno primo 10 septembris.*

1331. *32 D. Eustachius Nomicò filius Leonis zacynthius anno 5° 10 septembris.*

1332. *33 D. Zosimus Peristianus quondam Andree cephalenus anno 2do 10 septembris.*

1333. *34 D. Antonius de Zorzi filius Leonardi cretensis anno 3° 10 septembris.*

1334. *35 D. Nicolaus Caramundani filius Leonardi cretensis anno 3° 10 septembris.*

1335. *36 D. Nicolaus Trecca filius Andree cephalenus anno 4° 10 septembris.*

1336. *37 D. Christodolus Cutufari filius Demetrii cephalenus anno 5° 10 septembris.*

1337. *38 D. Ioannes Damodon filius Francisci cephalenus anno 4° 10 septembris.*

1337α (βλ. 1325). *46 D. Gaspar de Zorzi filius Leonardi cretensis anno primo 20 septembris.*

1338. *48 D. Belisarius Rizzi quondam Petri atheniensis anno 5° 9 octobris.*

1339. *49 D. Stephanus Cefalà filius Alipii cephalenus anno primo 9 octobris.*

1340. *50 D. Petrus Policalà filius Dominici cephalenus anno primo 26 octobris.*

1341. *51 D. Franciscus Langadani filius Laurentii cretensis anno 2do 26 octobris.*

1342. *55 D. Joseph Gariboldi filius quondam Ioannis cretensis consiliarius siculus anno 1° 26 novembris.*

1342α (βλ. 1332). *58 D. Zosimus Peristianus filius quondam Andree cephalenus consiliarius mediolanensis anno 2° 26 novembris.*

1342β (βλ. 1331). *59 D. Eustachius Numicò filius Leonis zacynthius consiliarius tuschus anno 5° 26 novembris.*

1343. *60 D. Christodolus Cuttufari filius Demetrii cephalenus consiliarius ultramarinus anno 5° 26 novembris.*

1729

1344. *460 D. Andreas Barbiani filius Georgii zacynthius anno primo ex decreto pretorio sine exemptionibus 30 iunii.*

1345. *3 D. Nicolaus Trecca filius Andree cephalenus consiliarius ultramarinus anno 5° 11 septembris.*

1346. *29 D. Hieronymus Pollicalà filius Ioannis cephalenus anno 2do 13 septembris.*

1347. *30 D. Bellisarius Bellisellus filius Nicolai atheniensis anno primo 11 septembris.*

1348. *31 D. Franciscus Langadani filius Laurentii cretensis anno 3° 13 septembris.*

1349. *32 D. Basilius Politi filius Luce corcyrensis anno 4° 13 septembris.*

1350. *33 D. Gaspar de Zorzi filius Leonardi cretensis anno 2do 13 septembris.*

1351. *34 D. Demetrius Numicò filius Leonis zacynthius anno 2do 13 septembris.*

1352. *36 D. Theodorus Fitili filius Emanuelis constantinopolitanus anno 4° 13 septembris.*

1353. *42 D. Stephanus Cefalà filius Alipii cephalenus anno 2do 13 septembris.*

1354. *43 D. Zosimus Peristianus quondam Andree cephalenus anno 3° 13 septembris.*

1355. *53 D. Anastasius Cusselà filius Anastasii zacynthius anno primo 14 octobris.*
1356. *54 D. Alexander Calogerà filius Georgii cretensis anno primo 3 novembris.*
1357. *110 D. Basilius Politi filius Luce corcyrensis consiliarius genuensis anno 4° 27 novembris.*
1358. *403 D. Nicolaus Premarino filius Georgii cretensis anno primo ex decreto pretorio 6 decembris 1729 cum exemptionibus.*

1730

1359. *1 D. Zosimus Peristianus quondam Andree cephalenus consiliarius ultramarinus anno 4° 17 septembris.*
1360. *28 D. Ioannes Siropolus filius Georgii cretensis anno primo 18 septembris.*
1361. *29 D. Angelus Lazari filius Ioannis cretensis anno primo 18 septembris.*
1362. *30 D. Hieronymus Policalà filius Ioannis cephalenus anno 3° 18 septembris.*
1363. *31 D. Francescus Langadani filius Laurentii cretensis anno 4° 19 septembris.*
1364. *32 D. Basilius Politi filius Lucani corcyrensis anno 5° 19 septembris.*
1365. *33 D. Eustachius Numicò filius Leonis zacynthius anno 6° 19 septembris.*
1366. *34 D. Nicolaus Premarino filius Georgii cretensis anno 2do 19 septembris.*
1367. *35 D. Stephanus Cephalà filius Alipii cephalenus anno 3° 19 septembris.*
1368. *36 D. Nicolaus Straticò filius Ioannis cretensis anno primo 19 septembris.*
1369. *37 D. Gaspar Zorzi filius Leonardi cretensis anno 3° 19 septembris.*
1370. *47 D. Anastasius Cusselà filius Ioannis zacynthius anno 2do 21 septembris.*
1371. *48 D. Joseph Gariboldi quondam Ioannis cretensis anno 3° 21 septembris.*
1372. *50 D. Georgius comes della Decima filius Basilii cephalenus anno primo 23 septembris.*
1372α. (βλ. 1361). *65 D. Angelus de Lazari filius Ioannis cretensis anno primo consiliarius romanus 27 novembris.*

29 - 10 - 1971

1372β (βλ. 1362)· *66 D. Hieronymus Pollicalà filius Ioannis cephalenus consiliarius siculus anno 3° 23 novembris.*
1372γ (βλ. 1366). *67 D. Nicolaus Premarenus filius Georgii cretensis consiliarius anconitanus anno 2° novembris.*
1372δ (βλ. 1365). *71 Eustachius Numicò filius Leonis zacinthius consiliarius venetus anno 6° 27 novembris.*
1373. *398 D. Spyridion Gini quondam Constantini cephalenus anno primo ex decreto pretorio cum exemptionibus 22 decembris.*

1731

1374. *1 D. Eustachius Numicò filius Leonis zacynthius consiliarius ultramarinus anno 7° die 15 ianuarii 1731.*
1375. *29 D. Basilius Politi filius Luce corcyrensis anno 6° 22 septembris.*
1376. *30 D. Nicolaus Straticò filius Ioannis cretensis anno 2° 22 septembris.*
1377. *31 D. Zosimus Peristianus quondam Andree cephalenus anno 5° 22 septembris.*
1378. *32 D. Nicolaus Trecca filius Andree cephalenus anno 6° 22 septembris.*
1379. *33 D. Eustachius Numicò filius Leonis zacynthius anno 7° 22 septembris.*
1380. *34 D. Francescus Psomà filius Nicolai leucadiensis anno primo 22 septembris.*
1381. *35 D. Ioannes Syropolus filius Georgii cretensis anno 2° 22 septembris.*
1382. *36 D. Nicolaus Premarinus filius Georgii cretensis anno 3° 22 septembris.*
1383. *37 D. Comes Georgius della Decima filius Basilii cephalenus anno 2° 22 septembris.*
1384. *38 D. Hieronymus Pollicalà filius Ioannis cephalenus anno 4° 22 septembris.*
1385. *41 D. Alexander Callogerà filius Georgii cretensis anno 3° 30 septembris.*
1386. *42 D. Joseph Gariboldi filius Ioannis cretensis anno 4° 1 octobris.*
1387. *44 D. Franciscus Langadani filius Laurentii cretensis anno 5° 1 octobris.*
1388. *46 D. Ioannes Demetrius Numicò filius Leonis zacinthius anno primo 8 octobris.*

1389. *47 D. Albertus Bragadino filius Christophori cretensis anno primo 20 octobris.*
1390. *48 D. Anastasius Cusselà filius Ioannis zacynthius anno 2º 20 octobris.*
1391. *49 D. Stephanus Chiephalà filius Alypii cephalenus anno 4º 23 octobris.*
1392. *51 D. Gaspar Zorzi filius Leonardi cretensis anno 4º* 23 *octobris.*

1732

1393. *1 D. Hieronymus Policalà filius Ioannis cephalenus anno 5º.*
1394. *28 D. Georgius della Decima filius Basilii cephalenus anno 3º.*
1395. *29 D. Stephanus Cephalà filius Alipii cephalenus anno 5º substitutus consiliarius ultramarinus ab illustrissimo D. Abb. Papadopoli.*
1396. *30 D. Gasparus de Zorzi filius Leonardi cretensis anno 4º.*
1397. *31 D. Theodorus Fitili filius Emanuelis constantinopolitanus anno 5º.*
1398. *39 D. Philippus Tipaldi filius Andree cephalenus anno primo 19 septembris.*
1399. *40 D. Michael Turlinò filius Michaelis corcyrensis anno primo 19 septembris.*
1400. *41 D. Mattheus Selechi filius Ioannis corcyrensis anno primo 19 septembris.*
1401. *42 D. Franciscus Langadani filius Laurentii cretensis anno 6º 19 septembris.*
1402. *50 D. Zosimus Peristianus filius Andree cephalenus anno 6º 19 septembris.*
1403. *55 D. Spyridion Georgius Theotochi filius Nicolai Aloisii corcirensis anno primo 19 septembris.*
1404. *56 D. Ioannes Marcus Theotochi filius Nicolai Aloisii corcyrensis anno primo 19 septembris.*

1733

1405. *439 D. Nicolaus Mercati D. Leonardi filius zacynthius anno primo sine exemptionibus 24 augusti.*
1406. *4 D. Athanasius Chiriasi filius Theodori constantinopolitanus anno 2do 10 septembris.*
1407. *5 D. Ioannes Chrisostomus della Decima filius Hieronymi cephalenus anno primo 10 septembris.*

1408. *28 D. Hieronymus Policalà filius Ioannis cephalenus anno 6º 10 septembris.*
1409. *29 D. Angelus Tiganiti filius Georgii arginus anno 3º 10 septembris.*
1410. *30 D. Comes Georgius della Decima filius Basilii cephalenus anno 4º consiliarius ultramarinus 10 septembris.*
1411. *31 D. Demetrius Maretari filius Michaelis cretensis anno 3º 16 septembris.*
1412. *32 D. Demetrius Testa filius Pauli corcyrensis anno 3º 16 septembris.*
1413. *33 D. Stephanus Cephalà filius Alipii cephalenus anno 6º 16 septembris.*
1414. *36 D. Gregorius Assani filius Alexandri cephalenus anno 2do 19 septembris.*
1415. *37 D. Ioannes Trecca filius Andree cephalenus anno primo 19 septembris.*
1416. *40 D. Nicolaus de Franciscis filius Marci Antonii cretensis anno primo 20 septembris.*
1417. *46 D. Leonardus Memo filius Costantini cretensis anno primo 20 septembris.*
1418. *47 D. Franciscus Psomà filius Nicolai de S. Maura anno 2º 20 septembris.*
1419. *48 D. Pascalis Gramaticopulus filius Mene cretensis anno primo 20 septembris.*
1420. *50 D. Hieronymus Logothetti filius Giorgii zacynthius anno primo 30 octobris.*
1421. *55 D. Hieronymus Pollicalà filius Ioannis cephalenus consiliarius venetus anno 6º 26 novembris.*

1734

1422. *560 D. Antonius Conti filius Constantini cretensis anno primo sine exemptionibus 7 iulii.*
1423. *23 D. Demetrius Maretari filius Michaelis cretensis consiliarius ultramarinus anno 5º 13 septembris.*
1424. *24 D. Nicolaus Straticò filius Ioannis cretensis anno 4º 13 septembris.*
1425. *25 D. Anastasius Politi filius Luce corcyrensis anno 3º 13 septembris.*
1426. *26 D. Ioannes Policalà filius Georgii cephalenus anno primo 13 septembris.*

1427. *27 D. Nicolaus Peristianus filius Andree cephalenus anno primo 13 septembris.*
1428. *28 D. Ioannes comes à Decima filius Hieronymi cephalenus anno 2º 13 septembris.*
1429. *29 D. Paschalis Gramaticopolus filius Minè cretensis anno 2º 13 septembris.*
1430. *30 D. Theodorus Fitili filius Manuelis constantinopolitanus anno 6º 13 septembris.*
1431. *31 D. Stephanus Rodostamus filius Costantini corcyrensis anno primo 18 septembris.*
1432. *32 D. Matheus Rodostamus filius Zacharie corcyrensis anno primo 18 septembris.*
1433. *33 D. Gregorius Assani filius Antonii cephalenus anno 3º 18 septembris.*
1434. *34 D. Ioannes Metaxan filius Costantini costantinopolitanus anno primo 18 septembris.*
1435. *35 D. Stephanus Cephalà filius Alypii cephalenus anno 6º 18 septembris.*
1436. *36 D. Demetrius Festa filius Pauli corcyrensis anno primo 18 septembris.*
1437. *37 D. Franciscus Psomà filius Nicolai leucadensis anno primo 18 septembris.*
1438. *45 D. Matheus Selechi filius Costantini corcyrensis anno primo 24 septembris.*
1439. *48 D. Costantinus Vlastò filius Demetrii costantinopolitanus anno 4º 1 octobris.*
1440. *52 D. Michael Turlinò filius Nicolai cretensis anno 3º 24 octobris.*
1441. *54 D. Joseph Gariboldi filius Ioannis cretensis anno 5º 10 octobris.*
1442. *59 D. Theodorus Fitili filius Emanuelis constantinopolitanus consiliarius romanus anno 6º 26 novembris.*
1443. *63 D. Nicolaus Straticò filius Ioannis cretensis consiliarius mediolanus anno 4º 26 novembris.*
1444. *64 D. Paschalis Gramaticopolus filius Minè cretensis consiliarius tuschus anno 2º 26 novembris.*
1445 (βλ. καὶ 1426). *65 D. Anastasius Puliti* (= Politi) *filius Luce corcyrensis consiliarius venetus anno 3º 26 novembris.*

1735

1446. *482 D. Anastasius Tipaldi quondam Georgii cephalenus anno primo 4 aprilis.*

1447. *493 D. Ioannes Baptista Condidus filius Angeli leucadiensis anno primo 22 augusti.*
1448. *1 D. Demetrius Maretari filius Michaelis cretensis consiliarius ultramarinus anno 6º 14 septembris.*
1449. *22 D. Nicolaus Straticò filius Ioannis cretensis anno 5º 14 septembris.*
1450. *23 D. Ioannes Metaxà filius Constantini constantinopolitanus anno 2do 14 septembris.*
1451. *24 D. Gregorius Assani filius Antonii cephalenus anno 4º 15 septembris.*
1452. *25 D. Michael Turlinò filius Nicolai cretensis anno 4º 15 septembris.*
1453. *26 D. Stephanus Rodostamus filius Constantini corcyrensis anno 2º 15 septembris.*
1454. *27 D. Demetrius Festa filius Pauli corcyrensis anno 2º 15 septembris.*
1455. *28 D. Mattheus Rhodostamus filius Zaccarie corcyrensis anno 2º 15 septembris.*
1456. *29 D. Mattheus Cusinus filius Demetrii cretensis anno 3º 15 septembris.*
1457. *30 D. Anastasius Tipaldi filius Georgii cephalenus anno 2º 15 septembris.*
1458. *31 D. Anastasius Politi filius Luce corcyrensis anno 4º 15 septembris.*
1459. *32 D. Ioannes Baptista Candidus filius Angeli leucadiensis anno 2º 16 septembris.*
1460. *33 D. Nicolaus Peristianus filius Andree cephalenus anno 2º 16 septembris.*
1461. *34 D. Ioannes Pollicalà filius Georgii cretensis anno 2do 16 septembris.*
1462. *37 D. Gaspar de Zorzi filius Leonardi cretensis anno primo 18 septembris.*
1463. *44 D. Mattheus Selechi filius Constantini corcyrensis anno 3º 18 septembris.*
1464. *46 D. Constantinus Vlastò filius Demetrii constantinopolitanus anno primo 18 septembris.*
1465. *47 D. Francescus Psomà filius Nicolai leucadiensis anno 2do 18 septembris.*
1466. *53 D. Ioannes Capnissi filius Christophori zacynthius anno primo 31 octobris.*

1467. *54 D. Angelus Lusi filius Constantini cephalenus anno 2do 2 novembris.*
1468. *57 D. Anastasius Tipaldi filius Georgii cephalenus consiliarius siculus anno 2° 2 novembris.*
1469. *58 D. Nicolaus Straticò filius Ioannis cretensis consiliarius anconitanus anno 5° 2 novembris.*
1469α (βλ. 1456). *60 D. Matheus Cussinus filius Demetrii cretensis consiliarius mediolanensis anno 3° 2 novembris.*
1470. *61 D. Ioannes Pollicalà filius Georgii cephalenus consiliarius venetus anno 2° 2 novembris.*
1471. *64 D. Angelus Lusi filius Constantini cephalenus consiliarius pedemontanus anno 2° 2 novembris.*

1736

1472. *446 D. Stephanus Talier filius Francesci corcyrensis anno primo 8 iunii.*
1473. *29 D. Angelus Lusi filius Constantini cephalenus anno 3° 9 septembris.*
1474. *30 D. Iohannes Marcellato filius Nicolai ex Aelide anno 3° 9 septembris.*
1475. *31 D. Demetrius Coidà filius Eustachii cephalenus anno 2° 9 septembris.*
1476. *34 D. Anastasius Politi filius Luce corcyrensis consiliarius ultramarinus anno 5° 9 septembris.*
1477. *35 D. Aloysius comes à Decima filius Hieronymi cephalenus anno 2° 9 septembris.*
1478. *36 D. Iohannes comes à Decima filius Hieronymi cephalenus anno 5° 9 septembris.*
1479. *37 D. Andreas Cottuvali filius Hieronymi zacynthius anno primo 9 septembris.*
1480. *38 D. Anastasius Andrisius filius Theodori zacynthius anno primo 9 septembris.*
1481. *39 D. Spiridio Theotochi filius Nicolai corcyrensis anno 4° 9 septembris.*
1482. *40 D. Constantinus Vlastò filius Demetrii constantinopolitanus anno 2° 9 septembris.*
1483. *41 D. Theodorus Fitili filius Emanuelis constantinopolitanus anno 4° 9 septembris.*
1484. *42 D. Mattheus Selecchi filius Constantini constantinopolitanus anno 4° 9 septembris.*

1485. *43 D. Iohannes Metaxà filius Constantini constantinopolitanus anno 3° 9 septembris.*
1486. *44 D. Iohannes Zograffi filius Christophori ianinensis anno primo 9 septembris.*
1487. *45 D. Hieronymus Pollicalà filius Iohannis corcyrensis anno 4° 9 septembris.*
1488. *46 D. Iohannes Trecca filius Andree cephalenus anno 4° 9 septembris.*
1489. *47 D. Athanasius Chiriasi filius Theodori constantinopolitanus anno 4° 9 septembris.*
1490. *48 D. Demetrius Maretari filius Michaelis cretensis anno 5° 9 septembris.*
1491. *49 D. Michael Turlinò filius Nicolai cretensis anno 5° 9 septembris.*
1492. *50 D. Demetrius Testa filius Pauli corcyrensis anno 3° 9 septembris.*
1493. *52 D. Andreas Psomà filius Nicolai leucadius anno primo 9 septembris.*
1494. *53 D. Stelius Assani filius Pauli cephalenus anno primo 9 septembris.*
1495. *54 D. Panasius Alphonsus filius Georgii cephalenus anno primo 18 octobris.*
1496. *63 D. Angelus Lusi filius Constantini cephalenus consiliarius venetus anno 3° 26 octobris.*
1497. *66 D. Nicolaus Peristiano filius Andree cephalenus consiliarius pedemondanus anno 3° 26 octobris.*

1737

1498. *439 D. Bartholomeus Calichiopoli filius Spiridionis corcyrensis anno primo 13 maii.*
1499. *440 D. Angelus Mozzanega filius Ioannis Baptiste corcyrensis anno primo 13 maii.*
1500. *441 D. Marcus Theotochi filius Nicolai corcyrensis anno primo 13 maii.*
1501. *447 D. Franciscus Bozza filius Georgii cretensis anno primo 3 iunii.*
1502. *23 D. Angelus Lusi filius Constantini cephalenus anno 5° 21 septembris.*
1503. *24 D. Anastasius Politi filius Luce corcyrensis anno 6° 21 septembris.*

1504. *25 D. Alexander Ianguleus filius Salvatoris constantinopolitanus anno 2do 21 septembris.*
1505. *26 D. Ioannes Policalà filius Georgii cephalenus anno 5° 21 septembris.*
1506. *27 D. Nicolaus Sissini filius Michaelis peloponensis anno 2do 21 septembris.*
1507. *28 D. Comes Aloysius dalla Decima filius Hieronymi zacynthius anno 4° 21 septembris.*
1508. *29 D. Comes Georgius Metaxà filius Iacobi cephalenus anno 2do 21 septembris.*
1509. *30 D. Stephanus Sographi filius Christophori ianinensis anno 3° 21 septembris.*
1510. *31 D. Theodorus Alphonsi filius Georgii cephalenus anno 2do 21 septembris.*
1511. *32 D. Michael Straticò filius Ioannis Baptiste cretensis anno 2do 21 septembris.*
1512. *33 D. Diamantinus Vlastò filius Constantini constantinopolitanus anno 2do 21 septembris.*
1513. *34 D. Ioannes Bozza filius Georgii cretensis anno 2do 21 septembris.*
1514. *35 D. Franciscus Bozza filius Georgii cretensis anno 3° 21 septembris.*
1515. *36 D. Eustachius Tipaldi filius Ioannis cephalenus anno 4° 21 septembris.*
1516. *37 D. Hieronymus Policalà filius Ioannis cephalenus anno 5° 21 septembris.*
1517. *38 D. Pasqualis Gramaticopolo filius Mine peloponensis anno 6° 21 septembris.*
1518. *53 D. Stelius Assani filius Pauli cephalenus anno primo 8 octobris.*
1519. *55 D. Andreas Metaxà filius Anastasii cephalenus anno primo 8 octobris.*

1738

1520. *3 D. Ioannes Trecca filius Andree cephalenus consiliarius ultramarinus anno 5° 13 septembris.*
1521. *31 D. Anastasius Politi filius Luce corcyrensis anno 5° 15 septembris.*
1522. *32 D. Ioannes Metaxà filius Costantini constantinopolitanus anno 4° 15 septembris.*

1523. *33 D. Matheus Cusini filius Demetrii cretensis anno 6° 15 septembris.*
1524. *34 D. Antonius Crassan filius Antonii cephalenus anno primo 15 septembris.*
1525. *35 D. Ioannes Marcellato filius Nicolai peloponensis anno 4° 15 septembris.*
1526. *36 D. Demetrius Cuidan filius Eustachii cephalenus anno 3° 15 septembris.*
1527. *37 D. Ioannes Moscopulo filius Nicolai cephalenus anno 5° 15 septembris.*
1528. *38 D. Francescus Bozza filius Georgii cretensis anno 2° 15 septembris.*
1529. *39 D. Ioannes Bozza filius Georgii cretensis anno primo 15 septembris.*
1530. *40 D. Ioannes Zograffi filius Christophori ianinensis anno 2° 15 septembris.*
1531. *43 D. Andreas Cottuvali filius Hieronymi zacynthius anno 2° 15 septembris.*
1532. *44 D. Ioannes Policalà filius Georgii cephalenus anno 4° 15 septembris.*
1533. *45 D. Nicolaus Stratigò filius Ioannis cretensis anno 6° 15 septembris.*
1534. *46 D. Athanasius Ipsilandi filius Theodori constantinopolitanus anno primo 15 septembris.*
1535. *47 D. Lambro Pasqualis Gramaticopolo filius Mine peloponensis anno 5° 15 septembris.*
1536. *48 D. Nicolaus Sissini filius Michaelis peloponensis anno primo 15 septembris.*
1537. *49 D. Eustachius Tibaldo filius Ioannis cephalenus anno 3° 19 septembris.*
1538. *52 D. Michael Stratigò filius Ioannis cretensis anno primo 10 octobris.*
1539. *53 D. Alexander Ianguleus filius Salvatoris constantinopolitanus anno primo 19 octobris.*
1539α (βλ. 1528). *61 D. Franciscus Bozza filius Georgii cretensis anno 2° consiliarius venetus 28 novembris.*
1539β (βλ. 1533). *65 D. Nicolaus Straticò filius Ioannis cretensis consiliarius genuensis anno 6° 28 novembris.*

1739

1540. *D. Comes Georgius Metaxà filius Iacobi cephalenus anno primo 1 aprilis.*
1541. *457 D. Marcus Avuri filius Antonii zacynthius anno primo sine exemptionibus ex decreto pretorio 5 septembris.*
1542. *458 D. Spiridion Capitanacchi filius Leonardi atheniensis anno primo sine exemptionibus ex decreto pretorio 5 septembris.*
1543. *23 D. Anastasius Tipaldo filius Georgii cephalenus anno 6º 13 septembris.*
1544. *24 D. Nicolaus Milonopolo quondam Demetrii cretensis anno primo 13 septembris.*
1545. *25 D. Michael Straticò filius Ioannis cretensis anno 3º 13 septembris.*
1546. *26 D. Constantinus Straticò filius Michaelis cretensis anno primo 13 septembris.*
1547. *27 D. Ioannis Pollicalà filius Georgii cephalenus anno 5º 13 septembris.*
1548. *28 D. Comes Aloysius à Decima filius Hieronymi cephalenus anno 5º 13 septembris.*
1549. *29 D. Angelus Franceschi filius Marci Antonii cretensis anno primo 13 septembris.*
1550. *31 D. Comes Georgius Metaxà filius Iacobi cephalenus anno 3º 14 septembris.*
1551. *32 D. Franciscus Bozza filius Georgii cretensis anno 4º 22 septembris.*
1552. *33 D. Michael Sicuro filius Iacobi zacynthius anno primo 23 septembris.*
1553. *40 D. Iohannes Ericio filius Francisci cretensis anno primo 3 octobris.*
1554. *41 D. Demetrius comes Macula filius Ioannis Dominici atheniensis anno primo 29 octobris.*
1555. *42 D. Lucas comes Macula filius Ioannis Dominici atheniensis anno primo.*

1740

1556. *311 D. Constantinus Coero Foscali quondam Iohannis corcyrensis anno primo 6 iulii.*
1557. *313 D. Georgius Bulgari filius Marci Antonii corcyrensis anno primo 30 iulii.*

1558. *23 D. Michael Sicuro filius Iacobi zacynthius anno 2º 16 septembris.*
1559. *24 D. Lucas Macula filius comitis Iohannis atheniensis anno 2º 16 septembris.*
1560. *25 D. Michael Straticò filius Iohannis corcyrensis anno 3º 16 septembris.*
1561. *26 D. Nicolaus Metaxà filius Apostoli peloponensis anno primo 16 septembris.*
1562. *31 D. Iohannes Policalà filius Georgii cephalenus anno 6º 23 septembris.*
1563. *32 D. Daniel Cazzaiti quondam Iohannis cephalenus anno primo 4 octobris.*

1741

1564. *302 D. Nicolaus Martinengo filius Georgii zacynthius anno primo 20 maii.*
1565. *1 D. Daniel Cazzaiti filius Iohannis cephalenus anno 2do 25 septembris.*
1566. *2 D. Michael Straticò filius Iohannis corcyrensis anno 4º 25 septembris.*
1567. *3 D. Nicolaus Metaxà filius Apostoli peloponensis anno 2do 25 septembris.*
1568. *4 D. Georgius Cuidan filius Nicolai cephalenus anno primo 25 septembris.*
1569. *5 D. Comes Lucas Macula filius Iohannis Dominici ateniensis anno 3º 25 septembris.*
1570. *29 D. Michael Sicuro filius Iacobi zacynthius anno 3º 25 septembris.*
1571. *185 D. Iohannes Antonius Papadato filius Angeli zacynthius anno primo 2 decembris.*

1742

1572. *240 D. Georgius Vlastò filius Constantini cretensis anno primo cum exemptionibus 19 iunii.*
1573. *24 D. Comes Lucas Macula filius comitis Iohannis Dominici ateniensis anno 4º 10 septembris.*
1574. *25 D. Comes Iohannis Macula filius comitis Iohannis Dominici ateniensis anno primo 10 septembris.*
1575. *26 D. Michael Straticò filius Iohannis cretensis anno 6º 10 septembris.*

1576. *27 D. Daniel Cazzaiti filius Iohannis cephalenus anno 3o 10 septembris.*
1577. *28 D. Georgius Cuidan filius Nicolai cephalenus anno 2do 10 septembris.*
1578. *29 D. Nicolaus Metaxà filius Apostoli peloponensis anno 3o 10 septembris.*
1579. *30 D. Georgius Vlastò filius Costantini cretensis anno 2o 10 septembris.*
1580. *33 D. Iohannes Antonius Papadato filius Angeli zacynthus anno 2o 12 septembris.*
1581. *34 D. Nicolaus Sicuro filius Antonii zacynthus anno primo 14 septembris.*

1743

1582. *316 D. Constantinus Sicuro quondam Iohannis zacynthus anno primo 7 maii.*
1583. *24 D. Comes Iohannes Macula filius Iohannis Dominici atheniensis anno 2o 18 septembris.*
1584. *25 D. Comes Lucas Macula filius Iohannis Dominici atheniensis anno 5o 18 septembris.*
1585. *26 D. Georgius Vlastò filius Constantini cretensis anno 3o 18 septembris.*
1586. *27 D. Nicolaus Sicuro filius Antonii zacynthus anno 2do 18 septembris.*
1587. *28 D. Daniel Cazzaiti filius Iohannis cephalenus anno 4o 18 septembris.*
1588. *29 D. Michael Straticò filius Iohannis corcyrensis anno 7o 18 septembris.*
1589. *30 D. Georgius Cuidan filius Nicolai cephalenus anno 3o 18 septembris.*
1590. *31 D. Nicolaus Metaxà filius Apostoli leucadiensis anno 4o 18 septembris.*
1591. *303 D. Antonius Calichiopoli filius Aloysii corcyrensis anno primo 30 novembris.*

1744

1592. *1 D. Antonius Calichiopolo filius Aloysii corcyrensis anno 2do 25 septembris.*
1593. *2 D. Comes Lucas Macula filius Iohannis Dominici atheniensis anno 6o 25 septembris.*

1594. *3 D. Comes Iohannes Macula filius Iohannis Dominici atheniensis anno 3o 25 septembris.*
1595. *4 D. Michael Straticò filius Iohannis corcyrensis anno 8o 25 septembris.*
1596. *5 D. Nicolaus Sicuro quondam Constantini zacynthus anno 3o 25 septembris.*
1597. *6 D. Georgius Cuidan filius Nicolai cephalenus anno 4o 25 septembris.*

1745

1598. *24 D. Michael Straticò filius Iohannis corcyrensis anno 9o 18 septembris.*
1599. *25 D. Georgius Cuidan filius Nicolai cephalenus anno 5o 18 septembris.*
1600. *26 D. Comes Iohannes Macula filius Iohannis Dominici atheniensis anno 4o 18 septembris.*
1601. *27 D. Comes Demetrius Macula filius Iohannis Dominici atheniensis anno 2o 18 septembris.*
1602. *28 D. Nicolaus Ventura filius Constantini constantinopolitanus anno 2o 18 septembris.*
1603. *29 D. Georgius Vlastò filius Constantini cretensis anno 5o 19 septembris.*
1604. *30 D. Iohannes Spiridion Clado filius Antonii cretensis anno primo 19 septembris.*
1605. *31 D. Alexander Calichiopoli filius Angeli leucadiensis anno primo 26 septembris.*
1606. *32 D. Spirus Montesancto filius Demetrii cephalenus anno primo 26 septembris.*
1607. *33 D. Demetrius Negri filius Liberii leucadiensis anno primo 26 septembris.*
1608. *34 D. Nicolaus Metaxà filius Apostoli leucadiensis anno 5o 26 septembris.*
1609. *35 D. Spirus Manzavinus filius Demetrii cephalenus anno primo 26 septembris.*

1746

1610. *302 D. Spiridion Midei quondam Nicolai corcyrensis anno primo cum exemptionibus 10 maii.*
1611. *24 D. Constantinus Calogerà filius Iohannis Baptiste corcyrensis anno 2o 15 septembris.*

1612. *25 D. Comes Demetrius Macula filius Iohannis Dominici atheniensis anno 3o 15 septembris.*
1613. *26 D. Georgius Coidan filius Nicolai cephalenus anno 6o 15 septembris.*
1614. *33 D. Angelus Lazari filius Antonii cretensis anno primo 3 octobris.*
1615. *34 D. Georgius Vlastò filius Constantini cretensis anno 6o 3 octobris.*
1616. *86 D. Spiridion Maria Calichiopolo filius Salvatoris rethymnensis anno primo 11 iunii.*
1617. *87 D. Iohannes Maria Calichiopolo filius Salvatoris rethymnensis anno primo 11 iunii.*
1618. *88 D. Andreas Maria Calichiopolo filius Salvatoris rethymnensis anno primo 11 iunii.*

1747

1619. *24 D. Comes Iohannes Macula filius comitis Iohannis Dominici atheniensis anno 6o 23 septembris.*
1620. *25 D. Constantinus Callogerà filius Iohannis Baptiste corcyrensis anno 3o 23 septembris.*
1621. *26 D. Alexandro Callichiopoli quondam Angeli cretensis anno 2o 23 septembris.*
1622. *27 D. Spiridion Montesanto filius Demetrii cephalenus anno 2o 23 septembris.*
1623. *29 D. Demetrius Macula filius Dominici atheniensis anno 4o 23 septembris.*
1624. *30 D. Iohannes Spiridion Clado filius Antonii cretensis anno 2o 29 septembris.*
1625. *31 D. Angelus Talico filius Francisci corcyrensis anno 2o 29 septembris.*
1626. *33 D. Angelus Lazari filius Antonii cretensis anno 2o 16 octobris.*
1627. *274 D. Constantinus Festa filius Pauli corcyrensis anno primo domus habitationis in Collegio divi Iohannis 30 novembris.*

1748

1628. *316 D. Stamus Rodostami filius Alexandri corcyrensis anno primo 9 aprilis.*
1629. *4 D. Spiridion Clado filius Antonii cretensis anno 3o 14 septembris.*
1630. *25 D. Comes Demetrius Macula filius comitis Iohannis atheniensis anno 5o 14 septembris.*

1631. *26 D. Constantinus Callogerà filius Iohannis Baptiste corcyrensis anno 4o 14 septembris.*
1632. *28 D. Comes Eustachius Logotetti quondam Theodori zacynthus anno primo 14 septembris.*
1633. *29 D. Petrus Antonius Zorzi Comnenus Papadopoli filius Michaelis cretensis.*
1634. *D. Iohannes Gonnemi filius Christophori corcyrensis anno primo 3 novembris.*

1749

1635. *255 D. Theodorus Assani filius Christoduli cephalenus anno primo 3 februarii.*
1636. *265 D. Spiridion Scordilli filius Iohannis corcyrensis anno primo 31 iulii.*
1637. *24 D. Marcus Carburi filius Demetrii cephalenus anno primo 25 septembris.*
1638. *25 D. Iohannes Iraclioti filius Demetrii zacynthus anno 2o 25 septembris.*
1639. *26 D. Theodorus Assani filius Christoduli cephalenus anno 2o 25 septembris.*
1640. *27 D. Octavius Papadato filius Angeli zacynthus anno 7o 25 septembris.*
1641. *28 D. Constantinus Calogerà filius Iohannis Baptiste corcyrensis anno 5o 25 septembris.*
1642. *29 D. Comes Demetrius Macula filius Iohannis Dominici atheniensis anno 6o 25 septembris.*
1643. *87 D. Iohannes Politi filius Anastasii corcyrensis anno primo domus habitationis in Collegio divi Iohannis.*

1750

1644. *239 D. Iohannes Antonius Varucca filius Georgii cretensis anno primo 19 iunii.*
1645. *1 D. Athanasius Diri filius Demetrii peloponensis anno primo 25 octobris.*
1646. *2 D. Octavius Papadato filius Angeli zacynthus anno 8o 25 octobris.*
1647. *3 D. Theodorus Assani filius Christophori cephalenus anno 3o 25 octobris.*
1648. *4 D. Comes Demetrius Macula filius Iohannis Dominici atheniensis anno 7o 25 octobris.*

1649. *5 D. Iohannes Stavro filius Constantini corcyrensis anno primo 3 novembris.*
1650. *8 D. Comes Mattheus à Decima filius Hieronymi cephalenus anno primo 21 novembris.*

1751

1651. *1 D. Iohannes Macula filius Iohannis atheniensis anno 2° 15 septembris.*
1652. *2 D. Demetrius Macula filius Iohannis atheniensis anno 8° 15 septembris.*
1653. *3 D. Theodorus Assani filius Christophori cephalenus anno 4° 15 septembris.*
1654. *4 D. Athanasius Diri filius Demetrii peloponensis anno 2° 15 septembris.*
1655. *5 D. Angelus Zulati filius Iohannis cephalenus anno primo 15 septembris.*
1656. *6 D. Anastasius Ianino filius Alexandri cephalenus anno primo 11 octobris.*
1657. *8 D. Anastasius Nica filius Nice Epirus anno primo 8 novembris.*
1658. *9 D. Spiridion Miniati filius Dominici cephalenus anno primo 8 novembris.*

1752

1659. *247 D. Rocchus Maria Speranzi quondam Antonii corcyrensis anno primo 26 aprilis.*
1660. *249 D. Spiridion Macrì filius Iohannis zacynthius anno primo cum compensationibus 24 maii.*
1661. *250 D. Paulus Capello filius Nicolai corcyrensis anno primo cum compensationibus 27 maii.*
1662. *254 D. Iohannes Baptista Polillà quondam Michaelis corcyrensis anno primo cum compensationibus 23 iunii.*
1663. *255 D. Comes Mattheus à Decima filius Hieronymi cephalenus anno 2° cum compensationibus 23 iunii.*
1664. *260 D. Georgius Calafatti quondam Stephani cretensis anno primo cum compensationibus 29 iulii.*
1665. *1 D. Philippus Corafà filius Victoris cephalenus anno primo 11 septembris.*
1666. *3 D. Iohannes Macula filius Iohannis Dominici atheniensis anno 3° 11 septembris.*

1667. *4 D. Teodorus Assani filius Christoduli cephalenus anno 5° 11 septembris.*
1668. *5 D. Nicolaus Festa quondam Pauli corcyrensis anno primo 11 septembris.*
1669. *6 D. Comes Demetrius Macula filius Iohannis Dominici atheniensis anno 9° 11 septembris.*
1670. *7 D. Hieronymus Cimera filius Iohannis Baptiste cephalenus anno primo 30 septembris.*
1671. *13 D. Augustinus Prossalendi filius Emanuelii corcyrensis anno primo 14 decembris.*
1672. *14 D. Francescus Prossalendi filius Emanuelii corcyrensis anno primo 14 decembris.*

1753

1673. *20 D. Thomas Bianchi quondam Francisci rodiensis anno 2° 5 febrarii.*
1674. *23 D. Stephanus Coidan filius Pauli cephalenus anno primo 10 maii.*
1675. *24 D. Mattheus à Decima filius Hieronymi cephalenus anno 3° 23 maii.*
1676. *25 D. Antonius Volterra filius Georgii zacynthus anno primo 8 iunii.*
1677. *26 D. Pantaleon Argenti filius Constantini sciensis anno primo 8 iunii.*
1678. *1 D. Iohannes Macula filius Demetrii atheniensis anno 4° 18 septembris.*
1679. *2 D. Nicolaus Pieri filius Stephani corcyrensis anno 2° 18 septembris.*
1680. *5 D. Georgius Gonnemi filius Christophori corcyrensis anno primo 1 decembris.*
1681. *14 D. Iohannes Spauco filius Nicolai peloponensis anno primo 28 decembris.*

1754

1682. *14 D. Thomas Bianchi filius Francisci rodiensis anno 3° 31 ianuarii.*
1683. *20 D. Angelus Zulati filius Iohannis ceffalenus anno 2° 24 februarii.*
1684. *21 D. Elias Teotochi filius Stephani corcyrensis anno primo 19 martii.*

1685. *22 D. Victorius Mastraca filius Stephani corcyrensis anno primo 19 martii.*
1686. *28 D. Francescus Sordina filius Iohannis Baptiste corcyrensis anno primo 5 maii.*
1687. *31 D. Francescus Verveda filius Philippi corcyrensis anno primo 2 iulii.*
1688. *32 D. Apostolus Lazari filius Iohannis leucadiensis anno primo 2 iulii.*
1689. *2 D. Iohannes Macula filius Iohannis Dominici atheniensis anno 4° 23 septembris.*
1690. *3 D. Franciscus Verveda filius Philippi corcyrensis anno 2° 23 septembris.*
1691. *4 D. Gregorius Pius Straticò filius Iohannis Baptiste cretensis anno primo 27 septembris.*
1692. *9 D. Georgius Dende filius Francesci cretensis anno primo 29 novembris.*

1755

1693. *19 D. Spiridion Papadopoli filius Iohannis corcyrensis anno primo 12 martii.*
1694. *26 D. Basilius Macrì quondam Petri zacynthus anno primo 21 augusti.*
1695. *1 D. Iohannes Maria Macula filius Dominici atheniensis anno 5° 15 septembris.*
1696. *2 D. Franciscus Verveda filius Philippi corcyrensis anno 3° 15 septembris.*
1697. *3 D. Nicolaus Caramundani filius Vincentii cretensis anno primo 15 septembris.*

1756

1698. *23 D. Iohannes Coidan filius Petri cephalenus anno primo 15 iunii.*
1699. *25 D. Spirantonius Dandolo quondam Alexandri cretensis anno primo 30 augusti.*
1700. *1 D. Franciscus Verveda filius Philippi corcyrensis anno 4° 22 septembris.*
1701. *2 D. Comes Iohannes Macula filius Iohannis Dominici atheniensis anno 7° 22 septembris.*
1702. *3 D. Nicolaus Caramundani filius Nicolai cretensis anno primo 24 septembris.*

1757

1703. *14 D. Alexander Salamon quondam Salamonis zacynthus anno primo 29 aprilis.*
1704. *15 D. Stephanus Mastraca filius Stellii corcyrensis anno primo 20 maii.*
1705. *16 D. Antonius Petretin quondam Spiridionis corcyrensis anno primo 20 iunii.*
1706. *17 D. Iohannes Capodistria quondam Georgii corcyrensis anno primo 17 iulii.*
1707. *1 D. Demetrius Lascari filius Iohannis cephalenus anno primo 14 septembris.*
1708. *2 D. Stephanus Mastraca filius Stellii corcyrensis anno primo 14 septembris.*
1709. *3 D. Vincentius Petrotin filius Spiridionis corcyrensis anno 2° 14 septembris.*
1710. *6 D. Salomon Rossi quondam Salomonis zacynthius anno 2° 15 octobris.*
1711. *7 D. Iohannes Coidan quondam Petri zacynthus anno 2° 2 novembris.*
1712. *8 D. Comes Petrus Querini filius comitis Francisci zacynthus anno primo 2 novembris.*
1713. *10 D. Thomas Bianchi filius Francisci rodiensis anno 3° 15 novembris.*
1714. *19 D. Gregorius Valsamachi filius Pauli cephalenus anno primo 11 decembris.*

1758

1715. *27 D. Spiridion Battaglia filius Alexandro corcyrensis anno primo 19 augusti.*
1716. *2 D. Iohannes Coidan filius Petri cephalenus anno 3° 20 septembris.*
1717. *4 D. Spiridion Battaglia filius Alessandri corcyrensis anno 2° 20 septembris.*
1718. *5 D. Comes Petrus Quirini filius Francisci zacynthus anno 2° 20 septembris.*
1719. *6 D. Thomas Bianchi filius Francisci rodiensis anno 4° 20 septembris.*
1720. *7 D. Stephanus Mastraca filius Stellii corcyrensis anno 3° 20 septembris.*

1721. *8 D. Salomon Rossi quondam Salomonis zacynthus anno 3° 23 septembris.*
1722. *10 D. Marcus Cacurato filius Andree cephalenus anno primo 14 octobris.*
1723. *17 D. Benedictus Musel filius Thome cretensis anno primo 4 decembris.*

1759

1724. *34 D. Franciscus Verveda filius Philippi corcyrensis anno 5° 2 februarii.*
1725. *4 D. Salomon Rossi quondam Salomonis cephalenus anno 4° 19 septembris.*
1726. *7 D. Teodorus Annino filius Nicolai cephalenus anno 2° 18 septembris.*
1727. *8 D. Michael de Cuculla filius Georgii cephalenus anno primo 18 septembris.*
1728. *9 D. Dominicus Castelli filius Thome sciensis anno primo 18 septembris.*
1729. *11 D. Iohannes Condarino filius Petri cephalenus anno primo 18 septembris.*
1730. *12 D. Constantinus Pannà filius Nicolai cephalenus anno primo 18 septembris.*
1731. *13 D. Petrus Teraculi filius Antonii cretensis anno 2° 18 septembris.*
1732. *14 D. Aloysius Crassan filius Fioravanti cephalenus anno primo 24 novembris.*
1733. *17 D. Iohannes Gaetta filius Andree zacynthus anno primo 7 decembris.*
1734. *21 D. Iohannes Iacobiti filius Theodori zacynthus anno 3°.*

1760

1735. *24 D. Anastasius Travlò filius Panagini cephalenus anno primo 7 ianuarii.*
1736. *28 D. Comes Antonius Maria Capodistria filius Viari corcyrensis anno primo 15 aprilis.*
1737. *32 D. Iacobus Gentilini filius Georgii cephalenus anno primo 12 iunii.*
1738. *1 D. Dominicus Castelli filius Iacobi sciensis anno 2° 14 septembris.*

1739. *2 D. Eustachius Metaxà quondam Panagini cephalenus anno 3° 14 septembris.*
1740. *3 D. Teodorus Anino filius Nicolai cephalenus anno 3° 14 septembris.*
1741. *4 D. Comes Petrus Balsamo filius Roberti zacynthius anno primo 27 octobris.*
1742. *5 D. Anastasius Travlò filius Panagini cephalenus anno 2° 2 decembris.*
1743. *7 D. Stephanus Mastraca filius Stellii corcyrensis anno 3° 2 decembris.*
1744. *10 D. Marcus Crassan filius Petri cephalenus anno 2° 8 decembris.*
1745. *11 D. Iohannes Iacobiti filius Theodori zacynthius anno 5° 8 decembris.*
1746. *12 D. Iacobus Gentilini filius Georgii cephalenus anno 2° 8 decembris.*
1747. *13 D. Constantinus Pannà filius Nicolai cephalenus anno 2° 8 decembris.*
1748. *14 D. Petrus Terraculi filius Antonii cretensis anno 3° 8 decembris.*

1761

1749. *18 D. Anastasius Gaetta Paulli filius zacynthius anno primo 30 martii.*
1750. *21 D. Liberalis Tipaldi Theodori filius cephalenus anno primo 18 aprilis.*
1751. *23 D. Michael Mamora filius Antonii corcyrensis anno primo 13 maii.*
1752. *24 D. Dominicus Settini D. Antonii filius corcyrensis anno primo 17 iulii.*
1753. *1 D. Eustachius Metaxà cephalenus anno quarto 9 septembris.*
1754. *2 D. Anastasius Trablò cephalenus anno tertio 9 septembris.*
1755. *3 D. Dominicus Castelli ex Epiro anno tertio 9 septembris.*
1756. *5 D. Theodorus Anino cephalenus anno quarto 9 septembris.*
1757. *8 D. Marcus Antonius Pettretini corcyrensis anno primo 1 octobris.*
1758. *9 D. Iohannes Crassan cephalenus anno primo 28 novembris.*
1759. *10 D. Marcus Crassan cephalenus anno tertio 28 novembris.*
1760. *13 D. Iacobus Diamantini zacyntus anno primo 15 decembris.*
1761. *14 D. Constantinus Panà cephalenus anno tertio 15 decembris.*
1762. *15 D. Iacobus Iacovitti zacyntus anno quinto 15 decembris.*

1763. *16 D. Iacobus Gentilini cephalenus anno tertio 21 decembris.*
1764. *17 D. Petrus Terraculi cretensis anno tertio 21 decembris.*

1762

1765. *21 D. Antonius Agrapidacchi zacintus anno primo 4 martii.*
1766. *22 D. Liberalis Tipaldi Teodori filius cephalenus anno 2° 4 martii.*
1767. *24 D. Ioannes Chrisopleveri filius D. Georgii zacynthus anno primo 27 iunii.*
1768. *25 D. Marinus Tipaldi D. Ioannis filius cephalenus anno primo 9 iulii.*
1769. *27 D. Benedictus Pieri D. Panagiotti filius nobilis corcyrensis anno primo 1 septembris.*
1770. *1 D. Theodorus Anino D. Nicolai filius cephalenus anno quinto 15 septembris.*
1771. *2 D. Dominicus Castelli D. Thome filius ex Epiro anno quarto 15 septembris.*
1772. *3 D. Constantinus Panà D. Nicolai filius cephalenus anno quarto 15 septembris.*
1773. *4 D. Iacobus Iacovitti D. Theodori filius zacynthus anno 6° 1 octobris.*
1774. *5 D. Antonius Gregis D. Iohannis Baptiste filius corcyrensis origine naupliensis anno primo 1 octobris.*
1775. *6 D. Antonius Agrapidachi D. Demetrii filius zacynthus anno 2° 1 octobris.*
1776. *7 D. Iohannes Crissopleveri D. Georgii filius zacynthus anno 2° 1 octobris.*
1777. *8 D. Eustachius Metaxan D. Marini filius cephalenus anno 3° 1 octobris.*
1778. *9 D. Anastasius Trablò D. Georgii filius cephalenus anno quarto 5 novembris.*
1779. *10 D. Iohannes Crassan D. olim Constantini filius cephalenus anno 2° 9 novembris.*
1780. *11 D. Marcus Crassan D. Petri filius cephalenus anno quarto 15 novembris.*
1781. *13 D. Marinus Tipaldi D. Ioannis filius cephalenus anno 2° 1 decembris.*

1763

1782. *20 D. Franciscus Ambelicopoli D. Athanasii filius corcyrensis cretensis anno primo 3 iunii.*

1783. *23 D. Savius Anino filius Ioannis cephalenus anno primo 7 iulii.*
1784. *1 D. Dominicus Castelli D. Thome filius ex Epiro anno 6° 24 septembris.*
1785. *2 D. Antonius Policalà D. Nicolai filius cephalenus anno 2° 24 septembris.*
1786. *3 D. Theodorus Anino D. Nicolai filius cephalenus anno quarto 24 septembris.*
1787. *4 D. Andreas comes Logotetti D. Pauli filius zacynthus anno primo 10 octobris.*
1788. *5 D. Marcus Otrovich D. Petri filius zacynthus anno 3° 15 novembris.*
1789. *6 D. Antonius Trablò D. Panaggioti filius cephalenus anno quarto 20 novembris.*
1790. *9 D. Savinus Anino D. Ioannis filius cephalenus anno tertio 20 novembris.*
1791. *10 D. Constantinus Panà D. Theodori filius cephalenus anno 6° 20 novembris.*
1792. *11 D. Marcus Mettaxà D. Nicolai filius cephalenus anno 2° 20 novembris.*
1793. *12 D. Antonius Canuto D. Demetrii filius zacynthus anno primo 29 novembris.*
1794. *13 D. Stephanus Gaetta D. olim Andree filius zacynthus anno 2° 29 novembris.*
1795. *15 D. Bartholomeus Bruscovich filius Ioannis zacynthus anno primo 8 novembris.*
1796. *16 D. Antonius Maria Gini D. Stephani filius cephalenus anno 6° 22 februarii.*
1797. *19 D. Marcus Angelus comes à Decima D. Constantini filius cephalenus anno primo 22 februarii.*
1798. *20 D. Augustinus Veruca D. Georgii Natalis filius corcyrensis anno primo 16 iulii.*
1799. *21 D. Constantinus Serugo D. Demetrii filius zacinthus anno primo 16 iulii.*
1800. *1765* 6 *luglio signor Augustino Trablò D. Panagiotti della Ceffalonia con prove.*

1772

1801. *20 gennaio Nicolò Asprea di Corfù nobilis originario di Candia con prove f° 1, 2, 3.*

1802. *8 luglio Spiridione Cazzaiti nobilis dalla Ceffalonia con prove f° 10, 11.*
1803. *8 luglio Steffano Callichiopolo nobilis di Corfù con prove f° 12, 13.*
1804. *11 luglio Pietro Conti di Corfù con prove f° 14, 15.*
1805. *Primo agosto Andrea Stauro nobilis di S. Maura con prove f° 16, 17.*

1773

1806. *30 marzo Spiridione comes dalla Decima della Ceffalonia con prove f° 1, 2.*
1807. *13 aprile Giovanni Macchiriotti di Cerigo con prove f° 7, 8, 9.*

1774

1808. *7 maggio Giorgio Teottochi nobilis di Corfù con prove f° 20, 21.*
1809. *30 maggio Teodoro Avramiotti dal Zante con prove f° 27, 28, 29, 30.*
1810. *25 giugno Costantino Capnissi nobilis e comes dal Zante con prove f° 36, 37.*

1775

1811. *23 settembre Antonio Caramundani nobilis di Corfù con prove f° 31, 32, 33.*

1776

1812. *Psallidi Antonio Sebastiano di Giovanni Battista di Corfù.*

1777

1813. *Marinus Tipaldo D. Thimotei filius cephalenus in secondo 15 martii.*
1814. *202 D. Iohannes Baptista Antipa D. Elie filius cephalenus vigore litterarum, cum deposito in augusto Collegio Veneto anno primo.*
1815. *203 Iohannes Baptista Callogerà D. Costantini filius corcyrensis vigore litterarum cum deposito in augusto Collegio Veneto anno primo.*

1778/9

1816. *235 D. Iohannes Armeni D. Demetrii filius corcyrensis vigore litterarum cum deposito pro suo doctoratu in augusto Collegio Veneto anno primo.*

1779/1780

1817. *Cuvaglià Anastasio di Niccolò del Zante anno primo.*

1780/1781

1818. *Corafà Giovanni di Domenico di Cefalonia n° 17.*
1819. *Vutto Giorgio di Nicolò del Zante n° 14.*
1820. *Cuvaglià Anastasio di Niccolò del Zante anno secondo.*

1781/1782

1821. *Corafà Giovanni di Domenico di Cefalonia n° 10.*
1822. *Vutto Giorgio di Nicolò del Zante n° 8.*
1823. *Capsochiefalo Francesco di Giorgio del Zante n° 3.*

1783

Novembre

1824. *1 Minotto Paolo di Spiridione da Corfù anno 5° collegiale.*
1825. *6 Calogerà Giorgio di Costantino da Corfù anno 1°.*
1826. *10 Sordina Andrea di Francesco di Corfù anno 4°.*

1784/1785

1827. *1 Minotto Paolo di Spiridione da Corfù anno 6° collegiale.*
1828. *10 Calogerà Georgio di Costantino da Corfù anno 2°.*
1829. *13 Sordina Andrea di Francesco da Corfù anno 3°.*

1786/1787

1830. *Cledan Gerasimo di Spiridion di Cefalonia n° 1.*
1831. *Naranzi Spiridion di Nicolò del Zante n° 34.*
1832. *Paleocapa Girolamo di Pietro di Corfù n° 28.*
1833. *Salomon Roberto di Nicolò del Zante n° 33.*
1834. *Terzetti Giovanni di Francesco del Zante n° 15.*

1787

1835. *259 Andrea comes Sordina di Corfù anno 4° pro suo doctoratu 16 febbraio.*
1836. *260 Marcantonio Giustiniani di Spiridion di Corfù pro suo doctoratu anno 1° in Collegio Veneto 16 febbraio.*
1837. *262 Anastasio Cralli di Santa Maura anno 1° pro suo doctoratu in Collegio Veneto 16 febbraio.*

1838. *264 Giacomo Callichiopoli Manzari di Nicolò di Corfù pro suo doctoratu in Collegio Veneto anno 1° 7 luglio.*
1839. *266 Michelangelo Calogerà di Costantino di Corfù anno 1° pro suo doctoratu in Collegio Veneto 30 luglio.*

1787/1788

1840. *Cledan Gerasimo di Spiridion di Cefalonia n° 1.*
1841. *Naranzi Spiridion di Nicolò del Zante n° 8.*
1842. *Paleocapa Girolamo di Pietro di Corfù n° 11.*
1843. *Terzetti Giovanni di Francesco del Zante n° 9.*
1844. *Cuvaglià Anastasio di Niccolò del Zante n° 16, 103, 110, 145.*

1788

1845. *54 Spiridion Coidan di Giovanni di Ceffalonia in casa della signora Agnese.*
1846. *56 Spiridion Loverdo di Savio di Ceffalonia dalla Guadagnini alla Crasara del Santo anno primo.*
1847. *57 Michiel Tipaldo di Evangelista di Ceffalonia in Collegio Greco anno primo.*
1848. *62 Giorgio Sundia di Matteo di S. Maura per il suo dottorato in Collegio Veneto vigore litterarum 23 ottobre 1788 anno primo.*
1849. *251 Francesco Muzzan di Carlo dal Zante per il suo dottorato in Collegio Veneto vigore litterarum 4 dicembre 1788 anno primo.*

1788/1789

1850. *Psallidi Antonio Sebastiano di Giovanni Battista di Corfù n° 6, 174, 187, 171.*
1851. *Salomon Roberto di Nicolò del Zante n° 204.*

1789

1852. *252 Golimero Rodostamo di Stamo di Corfù per il suo dottorato in Collegio Veneto vigore litterarum 20 aprilis 1789 anno primo.*
1853. *253 Teodoro Pieri quondam Anastasio di Corfù per il suo dottorato in Collegio Veneto vigore litterarum 13 gennaio.*
1854. *255 Demetrio Ceffalà filius Teophilo di Ceffalonia per il suo dottorato in Collegio Veneto vigore litterarum 13 giugno.*
1855. *256 Stefano Teotochi filius quondam Eustachio di Corfù per il suo dottorato vigore litterarum 14 luglio.*
1856. *257 Mano Rodostamo di Antonio di Corfù per il suo dottorato vigore litterarum 28 giugno.*

1857. *258 Niccolò Politi di Costantino di Corfù per il suo dottorato vigore litterarum 5 giugno.*
1858. *32 Signor Spiridion Coidan di Giovanni di Cefalonia in Borgo Zucco anno secondo.*
1859. *59 Signor Michiel Tipaldo di Evangelista di Ceffalonia in Collegio Greco anno secondo.*
1860. *107 Signor Spiridion Loverdo di Savio di Ceffalonia in Borgo Zucco anno secondo.*
1861. *1 Giovanni Terzetti di Francesco dal Zante in casa di Pietro Cranio S. Pietro anno terzo.*
1862. *35 Girolamo Paleocappa di Pietro di Corfù in cancelleria Pretorea anno terzo.*
1863. *206 Spiridion Naranzi di Niccolò dal Zante anno terzo.*

1790

1864. *213 Comes Paolo Marcazi di Annastasio del Zante anno secondo 4 novembre.*
1865. *4 Sebastian Antonio Psallidi di Giovanni Battista di Corfù anno quarto.*
1866. *77 Signor Giovanni Terzetti di Francesco del Zante in casa Carnio S. Piero anno quarto 9 novembre.*
1867. *150 Signor Girolamo Paleocappa di Pietro di Corfù in casa Carnio S. Pietro anno quarto 10 novembre.*
1868. *172 Michiel Tipaldo di Evangelista di Ceffalonia anno terzo 10 novembre.*
1869. *236 Spiridion Loverdo di Savio di Ceffalonia anno terzo 10 novembre.*
1870. *204 Signor Spiridion Naranzi di Niccolò dal Zante in casa Marconi in Rovina anno quarto 10 novembre.*
1871. *180 Roberto Salamon di Niccolò del Zante 10 novembre.*

1790/1791

1872. *Salomon Roberto di Nicolò del Zante n° 180.*
1873. *Sicuro Teodoro di Costantino del Zante n° 90.*

1791

1874. *22 Cesare Latino quondam Giorgio del Zante anno secondo 4 novembre.*
1875. *38 Demetrio Foscardi di Niccolò del Zante anno secondo 6 novembre.*

1876. *124 Costantin Naranzi di Giovanni del Zante anno secondo 10 novembre.*
1877. *168 Costantin Tipaldo di Liberale di Ceffalonia anno secondo 10 novembre.*
1878. *208 Marino Veggia di Spiridion di Ceffalonia anno secondo 10 novembre.*
1879. *212 Nadal Volterra di Carlo dal Zante anno secondo 10 novembre.*
1880. *200 Paolo Marcati d'Anastasio del Zante anno terzo 10 novembre.*
1881. *206 Spiridion Loverdo di Savio di Ceffalonia 10 novembre.*
1882. *207 Michiel Tipaldo di Evangelista di Ceffalonia 10 novembre.*

1791/1792

1883. *Loverdo Spiridion di Savio di Cefalonia n° 206.*
1884. *Tipaldo Michele di Evangelista di Cefalonia n° 207.*
1885. *Marcati Paolo di Anastasio del Zante n° 205.*
1886. *Latino Cesare di Giorgio del Zante n° 22.*
1887. *Naranzi Costantino di Giovanni del Zante n° 124.*
1888. *Sicuro Teodoro di Costantino del Zante n° 54.*
1889. *Tipaldo Costantino di Liberale di Cefalonia.*
1890. *Veia Martino di Spiridion di Cefalonia n° 208.*
1891. *Volterra Natale di Carlo del Zante n° 212.*

1792/1793

1892. *61 Teodoro Sicuro quondam Costantin del Zante anno 3° S. Bernardino 4 novembre.*
1893. *71 Costantin Tipaldo di Liberale da Furlanetti alla Casa di Dio di Ceffalonia anno terzo 4 novembre.*
1894. *111 Martino Veia di Spiridion in Collegio Greco di Ceffalonia anno terzo 4 novembre.*
1895. *164 Cesare Lattino quondam Giorgio del Zante anno terzo da Magalotto S. Pietro 4 novembre.*
1896. *165 Demetrio Foscardi di Niccolò del Zante anno terzo da Balduin Perrucchier in piazza dell'Erbe 4 novembre.*
1897. *223 Costantino Naranzi di Giovanni del Zante anno terzo da Regina Boschetti S. Biasio 4 novembre.*
1898. *235 Giacomo Curzola di Paolo di Ceffalonia alle Cittelle anno primo 4 novembre.*
1899. *237 Dionisio Loverdo di Girasmo di Ceffalonia anno primo alli Paolotti 4 novembre.*

1900. *244 Anastasio Ungaro di Alessandro vigore litterarum di Corfù 4 novembre.*
1901. *247 Pietro Coidan di Stefano di Ceffalonia 4 novembre.*

1792/1793

1902. *Marcati Paolo di Anastasio del Zante n° 29.*

1793/1794

1903. *18 Teodoro Sicuro di Costantin del Zante 4°.*
1904. *43 Giacomo Curzola di Paolo di Ceffallonia 2°.*
1905. *190 Costantin Tipaldo Pretenderi di Liberale di Ceffalonia 4°.*
1906. *237 Michelangelo Calogerà di Costantino vigore litterarum 19 dicembre di Corfù anno primo.*
1907. *238 Nobile signor Lio Tipaldo di Marino di Ceffalonia anno primo.*
1908. *239 Nobile signor Marino Veia di Spiridion di Ceffalonia anno 11 giugno 1794.*
1909. *243 Nobile signor comes Spiridion Settini quondam Antonio di Corfù anno 19 giugno 1794.*
1910. *244 Nobile signor Paolo Valsamacchi di Pietro di Ceffalonia anno.*
1911. *245 Nobile signor comes Antonio Vettor Dusmani di Spiridion di Corfù anno.*
1912. *250 Nobile signor Angelo Ricchi di Michiele di Corfù anno.*
1913. *251 Nobile signor Panagio Tipaldo Xidian Georgacato di Giovanni di Ceffalonia anno.*

1793/1794

1914. *Latino Cesare di Giorgio del Zante n° 40.*
1915. *Naranzi Costantino di Giovanni del Zante n° 13.*

1794/1795

1916. *1 Giacomo Curzola di Paolo di Ceffalonia anno 3°.*
1917. *3 Pietro Leon Tipaldo di Liberale di Cefalonia anno primo.*
1918. *172 Michel'Angelo Calogerà di Costantino di Corfù anno 2°.*
1919. *199 Martino dalla Decima di Luigi di Cefalonia anno primo.*
1920. *255 Niccolò Mercuri di Anastasio di Corfù anno primo 21 giugno 1795.*
1921. *256 Anastasio Sagoriti di Giorgio di Corfù 10 luglio 1795.*

1922. *257 Comes Demetrio Prossalendi del comitis Zuanne di Corfù 24 luglio 1795.*
1923. *258 Comes Antonio Lando quondam comitis Michele di Corfù 25 luglio.*

1795/1796

1924. *1 Giacomo Curzola di Paolo di Cefalonia anno 4°.*
1925. *9 Michel'Angelo Calogerà di Costantino di Corfù anno 3°.*
1926. *46 Giovanni Cazzaiti di Spiridion di Cefalonia anno primo.*
1927. *252 Marino Metaxà di Nicolò di Cefalonia anno primo 10 dicembre 1795.*
1928. *263 Cristoforo Richi di Michiele di Corfù anno 1° 15 giugno 1796.*
1929. *266 Giovanni Marmora di Andrea di Corfù anno 1° 3 novembre.*

1795/1796

1930. *Lando Antonio quondam Michiele di Corfù n° 43.*
1931. *Mercuri Niccolò di Anastasio di Corfù n° 212.*

1796/1797

1932. *8 Niccolò Mercuri di Anastasio di Corfù anno 2°.*
1933. *24 Marino Metaxà di Niccolò di Ceffalonia anno 2°.*
1934. *25 Marino Cazzaiti di Costantino di Ceffalonia anno primo.*
1935. *76 Giovanni Cazzaiti di Spiridion di Cefalonia anno 2°.*
1936. *84 Niccolò Barbatti di Giorgio di Corfù anno primo.*
1937. *86 Michiele Calogerà di Costantino di Corfù anno 4°.*
1938. *220 Eustachio Corafà di Spiridion di Cefalonia anno primo 27 dicembre.*

1797/1798

1939. *14 Marino Cazzaiti di Costantino di Cefalonia anno 2° 4 novembre.*
1940. *33 Marin Metaxà di Niccola di Cefalonia anno 3° 8 novembre.*

1798/1799

1941. *59 Niccolò Varucca quondam Domenico di Corfù anno primo.*

1800

1942. *160 Nobile signor Gregorio Cladan di Spiridion di Cefalonia anno 1° 13 giugno.*

1801

1943. *128 Nobile signor Antonio Mozzanega di Angelo di Corfù 5 maggio.*

1803

1944. *12 Giovanni Cimera quondam Niccolò di Cefalonia anno primo 4 novembre.*

1804

1945. *179 Niccolò comes Varruca quondam Domenico di Corfù 6 agosto.*
1946. *5 Giovanni Cimera quondam Niccolò di Ceffalonia anno 2° 5 novembre.*

1805

1947. *7 Giovanni Cimera quondam Niccolò di Cefalonia anno 3° 6 novembre.*
1948. *18 Pasquale Carusso di Eustachio di Cefalonia anno primo 8 novembre.*

1806

1949. *166 Paolo Gentilini di Demetrio di Cefalonia anno primo 1 febbraio.*

1806/1807

1950. *Foca Spiridion di Giovanni di Cefalonia n° 123.*

1808/1809

1951. *Petrettin Giovanni di Corfù n° 132.*

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ
ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΣΠΟΥΔΑΣΤΩΝ

4 - 11 - 1971

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

ΑΙ ΠΡΑΞΕΙΣ ΕΓΓΡΑΦΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΠΟΥΔΑΣΤΩΝ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΤΗΣ ΠΑΔΟΥΗΣ

(Μέρος Α΄. Artisti)

Συμπληρώσεις - Διορθώσεις - Προσθῆκαι

Ἡ διὰ πρώτην φορὰν χρησιμοποίησις ἐκ μέρους μου τοῦ καταστίχου (registro) 554 (ἔτη 1780 - 1812, Parte Artisti) διὰ τὴν ἀνεύρεσιν καὶ καταγραφὴν τῶν ὀνομάτων τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν καὶ ἡ ἐκ νέου μελέτη τῶν μητρῴων τοῦ Παλαιοῦ Ἀρχείου (Archivio Antico) μοῦ ἐπέτρεψαν ἀφ' ἑνὸς νὰ προβῶ εἰς συμπληρώσεις καὶ διορθώσεις εἰς τὰ ἤδη ἐκδοθέντα κείμενα (ΕΕΒΣ, ΛΖ΄, 1969 - 1970, σσ. 260 - 336), ἀφ' ἑτέρου νὰ προσθέσω νέας ἐγγραφάς. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐρεύνης μου δημοσιεύω ἐνταῦθα.

Α΄) ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΕΙΣ ΤΑ ΕΚΔΕΔΟΜΕΝΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Ἀρ. 4. capillis] *fulveis*. Ἀρ. 5. signo] *nigrorum capillorum*. Ἀρ. 6. capillis nigris : ἀνάγν. *capillorum nigrorum primo ianuarii*. Ἀρ. 9. cum] *variolis*. Ἀρ. 19. capillis] *fulveis*. Ἀρ. 20 nigris] *dicte die* (18 *octobris*). Ἀρ. 404. Crasta : ἀνάγν. *Crassa*. Ἀρ. 412. Perlivelli : ἀνάγν. *Perlinchi*. Ἀρ. 414. Anssivo : ἀνάγν. *Annino*. Ἀρ. 903. Berio : ἀνάγν. *Beno* (?). Ἀρ. 1332. Chinetò : ἀνάγν. *Chivetò*. Ἀρ. 1423. Curacenus : ἀνάγν. *Caracenus*. Ἀρ. 1605. Navanzi : ἀνάγν. καὶ *Naranzi*.

Σημειῶ ἐπίσης ὅτι οἱ ἀριθμοί : 856, 929, 930, 1157 - 1159, 1209, 1316, 1333, 1356 - 1360, 1385, 1386, 1397 - 1401, 1416, 1417, 1432, 1445, 1460, 1499 - 1501 ἀνήκουν ἡμερολογιακῶς εἰς τὸ ἑπόμενον, καθ' ὃ ἀναφέρονται, ἔτος.

Β΄) ΠΡΟΣΘΗΚΗ ΝΕΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

(ἀρίθμησις ἐν συνεχείᾳ τῆς προηγουμένης)

1638

1630. *Georgius Sofoleius alias matricolatus 9 gennaio.*

1639

1631. *Hieronimus Maurognatus cretensis alias matricolatus.*
1632. *Carolus Podocataro abbas 24 novembris.*

1643

1633. *Stamus Calogerà corcirensis alias matricolatus 10 decembris.*
1634. *Ilustrissimus Jacobus Calichiopulus rethimensis 17 decembris.*

1652

1635. *Georgius Varuca cidoniensis Alme Venetiis consiliarius n⁰ 7 25 augusti.*
1636. *Jacobus Gavallà cydoniensis n⁰ 19 dicti (17 septembris).*

1656

1637. *Giorgius Musalo cretensis n⁰ 18 13 dicti (septembris).*

1662

1638. *Alexander Maurogordatus byzantinus alias die dicta (9 septembris) n⁰ 43.*

1663

1639. *Alexander Maurocordatus consiliarius ultramarinus die 17 septembris n⁰ 1.*

1664

1640. *Nicolaus Bubuli cretensis die 20 martii n⁰ 239.*
1641. *Ioannes Cottunius veriensis alias die 8 septembris n⁰ 31.*
1642. *Euphtimius Ambelicopolus cretensis alias die 6 septembris n⁰ 16.*
1643. *Nicolaus Sanguinatius rethimnensis alias die 6 septembris n⁰ 22.*
1644. *D.R.P. Arsenius Caludi magister Collegii Cottunii die 8 septembris n⁰ 48, 49.*

1665

1645. *Ioannes Cotunius veriensis alias 11 septembris n⁰ 54.*

1781/1782

1646. *Tipaldo Giovanni di Alfonso di Cefalonia nº 13.*
1647. *Metaxà Marino di Demetrio di Cefalonia nº 9.*

1782/1783

1648. *Petrizzopoli Demetrio di Pietro di Santa Maura nº 11.*
1649. *Metaxà Marino di Demetrio di Cefalonia nº 20.*

1783/1784

1650. *Arvanitachi Demetrio di Giani del Zante nº 4.*
1651. *Cladan Nicolò di Spiridion di Cefalonia nº 15.*
1652. *Crassan Fioravante di Alvise di Cefalonia nº 7.*
1653. *Naranzi Demetrio di Niccolò del Zante nº 14.*
1654. *Metaxà Giovanni di Costantino di Cefalonia nº 2.*
1655. *Rota Niccolò di Teodoro del Zante nº 10.*
1656. *Valsamachi Costantino di Elia di Cefalonia nº 5.*
1657. *Petrizzopoli Demetrio di Pietro di Santa Maura nº 7.*
1658. *Dicopulo Marino di Teodoro del Zante nº 6.*
1659. *Cesana Giacomo di Menachemo di Corfù nº 16.*

1784/1785

1660. *Crassan Fioravante di Alvise di Cefalonia nº 9.*
1661. *Metaxà Giovanni di Costantino di Cefalonia nº 12.*
1662. *Rota Niccolò di Teodoro del Zante nº 9.*
1663. *Valsamachi Costantino di Elia di Cefalonia nº 13.*
1664. *Petrizzopoli Demetrio di Pietro di Santa Maura nº 18.*
1665. *Dicopulo Marino di Teodoro del Zante nº 8.*
1666. *Cesana Giacomo di Menachemo di Corfù nº 23.*
1667. *Donà Giovanni di Pascale di Corfù nº 22.*
1668. *Loverdo Nicolò di Gerasimo di Cefalonia nº 6.*
1669. *Pellarinò Giovanni di Anastasio di Cefalonia nº 5.*
1670. *Tunni Anastasio di Atanasio macedone nº 17.*

1785/1786

1671. *Metaxà Giovanni di Costantino di Cefalonia nº 12.*
1672. *Valsamachi Costantino di Elia di Cefalonia nº 6.*
1673. *Pertrizzopoli Demetrio di Pietro di Santa Maura nº 18.*
1674. *Cesana Giacomo di Menachemo di Corfù nº 19.*
1675. *Loverdo Nicolò di Gerasimo di Cefalonia nº 10.*
1676. *Pellarinò Giovanni di Anastasio di Cefalonia nº 9.*

1677. *Angelato Marino Panagin di Evangelista di Cefalonia nº 7.*
1678. *Bondioli Pier-Antonio di Giacomo di Corfù nº 17.*
1679. *Stefanide Basilio di Stefano di Costantinopoli nº 14.*

1786/1787

1680. *Valsamachi Costantino di Elia di Cefalonia nº 5.*
1681. *Cesana Giacomo di Menachemo di Corfù nº 10.*
1682. *Loverdo Nicolò di Gerasimo di Cefalonia nº 7.*
1683. *Pellarinò Giovanni di Anastasio di Cefalonia nº 4.*
1684. *Tunni Anastasio di Atanasio macedone nº 17.*
1685. *Angelato Marino Panagin di Evangelista di Cefalonia nº 6.*
1686. *Bondioli Pier-Antonio di Giacomo di Corfù nº 2.*
1687. *Stefanide Basilio di Stefano di Costantinopoli nº 13.*
1688. *Cuvaglià Anastasio di Nicolò del Zante nº 11. Fece l'anno Iº in Legge nel 1779. Passò alle Arti per lettere 28 novembre 1786.*
1689. *Ricchi Demetrio di Michele di Corfù nº 30.*
1690. *Sicuro Giovanni di Costantino del Zante nº 14.*
1691. *Terzetti Basilio di Francesco del Zante nº 16.*
1692. *Schiadan Sebastiano di Girolamo di Cefalonia nº 36.*

1787/1788

1693. *Valsamachi Costantino di Elia di Cefalonia nº 6.*
1694. *Loverdo Nicolò di Gerasimo di Cefalonia nº 16.*
1695. *Pellarinò Giovanni di Anastasio di Cefalonia nº 8.*
1696. *Bondioli Pier-Antonio di Giacomo di Corfù nº 9.*
1697. *Stefanide Basilio di Stefano di Costantinopoli nº 13.*
1698. *Ricchi Demetrio di Michele di Corfù nº 12.*
1699. *Terzetti Basilio di Francesco del Zante nº 11.*
1700. *Schiadan Sebastiano di Girolamo di Cefalonia nº 7.*
1701. *Cazzaiti Alessandro di Costantino di Cefalonia nº 5.*
1702. *Cazzaiti Spiridion di Giovanni di Cefalonia nº 21.*
1703. *Dalla Porta Niccolò di Antonio di Cefalonia nº 24.*
1704. *Blastò Giovanni di Emanuelo di Candia nº 25.*

1788/1789

1705. *Pellarinò Giovanni di Anastasio di Cefalonia nº 6.*
1706. *Tunni Anastasio di Atanasio macedone nº 22.*
1707. *Bondioli Pier-Antonio di Giacomo di Corfù nº 8.*
1708. *Stefanide Basilio di Stefano di Costantinopoli nº 14.*
1709. *Terzetti Basilio di Francesco del Zante nº 12.*

1710. *Schiadan Sebastiano di Girolamo di Cefalonia nº 9.*
1711. *Cazzaiti Alessandro di Costantino di Cefalonia nº 5.*
1712. *Cazzaiti Spiridion di Giovanni di Cefalonia nº 7.*
1713. *Dalla Porta Niccolò di Antonio di Cefalonia nº 10.*
1714. *Blastò Giovanni di Emanuelo di Candia nº 4.*
1715. *Avirinò Giorgio di Caralambo di Cefalonia nº 15.*
1716. *Fotinò Antonio quondam Niccolò di Costantinopoli nº 24.*
1717. *Petrizzi Stematello di Demetrio di Cefalonia nº 23.*
1718. *Planitero Giorgio di Giovanni del Zante nº 16.*

1789/1790

1719. *Tunni Anastasio di Atanasio macedone nº 23.*
1720. *Terzetti Basilio di Francesco.*
1721. *Schiadan Sebastiano di Girolamo di Cefalonia nº 10.*
1722. *Cazzaiti Alessandro di Costantino di Cefalonia nº 6.*
1723. *Cazzaiti Spiridion di Giovanni di Cefalonia nº 8.*
1724. *Dalla Porta Niccolò di Antonio di Cefalonia nº 7.*
1725. *Avirinò Giorgio di Caralambo di Cefalonia nº 9.*
1726. *Fotinò Antonio quondam Niccolò di Costantinopoli nº 16.*
1727. *Petrizzi Stematello di Demetrio di Cefalonia nº 11.*
1728. *Planitero Giorgio di Giovanni del Zante nº 19.*
1729. *Migliadessi Atanasio di Spiridion di Cefalonia nº 14.*
1730. *Missudazzi Giorgio di Giovanni di Smirne nº* 12.

1790/1791

1731. *Schiadan Sebastiano di Girolamo di Cefalonia nº 7.*
1732. *Cazzaiti Alessandro di Costantino di Cefalonia nº 4.*
1733. *Cazzaiti Spiridion di Giovanni di Cefalonia nº 8.*
1734. *Dalla Porta Niccolò di Antonio di Cefalonia nº 9.*
1735. *Blastò Giovanni di Emanuelo di Candia nº 6.*
1736. *Avirinò Giorgio di Caralambo di Cefalonia nº 10.*
1737. *Fotinò Antonio quondam Niccolò di Costantinopoli nº 15.*
1738. *Petrizzi Stematello di Demetrio di Cefalonia nº 5.*
1739. *Planitero Giorgio di Giovanni del Zante nº 13.*
1740. *Migliadessi Atanasio di Spiridion di Cefalonia nº 23.*
1741. *Missudazzi Giorgio di Giovanni di Smirne nº 14.*

1791/1792

1742. *Cazzaiti Alessandro di Costantino di Cefalonia nº 202.*
1743. *Blastò Giovanni di Emanuelo di Candia nº 18.*

1744. *Avirinò Giorgio di Caralambo di Cefalonia nº 205.*
1745. *Fotinò Antonio quondam Niccolò di Costantinopoli nº 21.*
1746. *Petrizzi Stematello di Demetrio di Cefalonia nº 203.*
1747. *Planitero Giorgio di Giovanni del Zante nº 27.*
1748. *Migliadessi Atanasio di Spiridion di Cefalonia nº 207.*
1749. *Lazzaretto Giovanni Maria di Giorgio di Cerigo nº 13.*
1750. *Lavragna Giovanni di Demetrio di Cefalonia nº 23.*
1751. *Riso Emanuelo quondam Antonio di Costantinopoli nº 22.*

1792/1793

1752. *Migliadessi Atanasio di Spiridion di Cefalonia nº 212.*
1753. *Missudazzi Giorgio di Giovanni di Smirne nº 79.*
1754. *Lazzaretto Giovanni Maria di Giorgio di Cerigo nº 161.*
1755. *Lavragna Giovanni di Demetrio di Cefalonia nº 160.*
1756. *Riso Emanuelo quondam Antonio di Costantinopoli nº 22.*
1757. *Venier Demetrio di Alessandro di Costantinopoli nº 151.*
1758. *Zulatti Giovanni di Alvise di Cefalonia nº 223.*

1793/1794

1759. *Missudazzi Giorgio di Giovanni di Smirne nº 24.*
1760. *Lazzaretto Giovanni Maria di Giorgio di Cerigo nº 18.*
1761. *Lavragna Giovanni di Demetrio di Cefalonia nº 25.*
1762. *Riso Emanuelo quondam Antonio di Costantinopoli nº 21.*
1763. *Venier Demetrio di Alessandro di Costantinopoli nº 22.*
1764. *Zulatti Giovanni di Alvise di Cefalonia nº 2.*
1765. *Condoleo Giovanni quondam Girolamo di Cerigo nº 20.*
1766. *Crisoffò Giorgio quondam Niccolò di Negroponte nº 85.*
1767. *Giorgiade Zaffiro di Giorgio di Salonicchio nº 210.*
1768. *Tipaldo Anastasio di Alfonso di Cefalonia nº 73.*
1769. *Tipaldo Giovanni Battista di Liberale di Cefalonia nº 175.*

1794/1795

1770. *Lazzaretto Giovanni Maria di Giorgio di Cerigo nº 116.*
1771. *Lavragna Giovanni di Demetrio di Cefalonia nº 25.*
1772. *Riso Emanuelo quondam Antonio di Costantinopoli nº 2.*
1773. *Venier Demetrio di Alessandro di Costantinopoli nº 13.*
1774. *Zulatti Giovanni di Alvise di Cefalonia nº 21.*
1775. *Condoleo Giovanni quondam Girolamo di Cerigo nº 23.*
1776. *Crisoffò Giorgio quondam Niccolò di Negroponte nº 138.*
1777. *Giorgiade Zaffiro di Giorgio di Salonicchio nº 133.*

1778. *Tipaldo Anastasio di Alfonso di Cefalonia nº 117.*
1779. *Armeni Carlo di Pietro di Corfù nº 143.*
1780. *Melichi Giovanni Antonio di Andrea di Corfù nº 12.*

1795/1796

1781. *Zulatti Giovanni di Alvise di Cefalonia nº 9.*
1782. *Condoleo Giovanni quondam Girolamo di Cerigo nº 11.*
1783. *Crisoffò Giorgio quondam Niccolò di Negroponte nº 103.*
1784. *Giorgiade Zaffiro di Giorgio di Salonicchio nº 12.*
1785. *Armeni Carlo di Pietro di Corfù nº 10.*
1786. *Melichi Giovanni Antonio di Andrea di Corfù nº 62.*
1787. *Capodistria Giovanni di Antonio Maria di Corfù nº 57. Abbonato il biennio con mandato della Municipalità 18 pratile anno Iº dela libertà italiana.*
1788. *Policalà Niccolò di Antonio di Cefalonia nº 105.*
1789. *Tipaldo Antonio di Alfonso di Cefalonia nº 28.*

1796/1797

1790. *Condoleo Giovanni quondam Girolamo di Cerigo nº 35.*
1791. *Crisoffò Giorgio quondam Niccolò di Negroponte nº 40.*
1792. *Giorgiade Zaffiro di Giorgio di Salonicchio nº 14.*
1793. *Armeni Carlo di Pietro di Corfù nº 71.*
1794. *Melichi Giovanni Antonio di Andrea di Corfù nº 6.*
1795. *Capodistria Giovanni di Antonio Maria di Corfù nº 31.*
1796. *Policalà Niccolò di Antonio di Cefalonia nº 100.*
1797. *Tipaldo Antonio di Alfonso di Cefalonia nº 137.*
1798. *Armatà Anastasio di Stefano di Santa Maura nº 84.*
1799. *Foca Niccolò di Giorgio di Cefalonia nº 8.*
1800. *Manessi Antonio di Niccolò di Cefalonia nº 17.*
1801. *Manessi Rocco di Giovanni di Cefalonia nº 63.*
1802. *Trianò Giorgio di Anastasio del Zante nº 13.*

1797/1798

1803. *Armeni Carlo di Pietro di Corfù nº 35.*
1804. *Melichi Giovanni Antonio di Andrea di Corfù nº 36.*
1805. *Policalà Niccolò di Antonio di Cefalonia nº 39.*
1806. *Foca Niccolò di Giorgio di Cefalonia nº 62.*
1807. *Manessi Antonio di Niccolò di Cefalonia nº 7.*

1798/1799

1808. *Policalà Niccolò di Antonio di Cefalonia nº 4.*
1809. *Foca Niccolò di Giorgio di Cefalonia nº 169.*
1810. *Manessi Rocco di Giovanni di Cefalonia nº 173.*

1799/1800

1811. *Foca Niccolò di Giorgio di Cefalonia nº 45.*
1812. *Pilarinò Girolamo quondam Atanasio di Cefalonia nº 212.*

1800/1801

1813. *Pilarinò Girolamo quondam Atanasio di Cefalonia nº 37.*

1801/1802

1814. *Pilarinò Girolamo quondam Atanasio di Cefalonia nº 12.*
1815. *Sografi Michiele quondam Niccolò di Napoli di Romania nº 40.*

1802/1803

1816. *Pilarinò Girolamo quondam Atanasio di Cefalonia nº 106.*
1817. *Sografi Michiele quondam Niccolò di Napoli di Romania nº 29.*

1803/1804

1818. *Sografi Michiele quondam Niccolò di Napoli di Romania nº 3.*
1819. *Coraffà Giovanni di Elia di Cefalonia nº 129. Abbonato l'anno primo per decreto del governo generale 1 dicembre 1803.*
1820. *Cristarì Michiele di Cristodulo di Gianina nº 14.*
1821. *Gentilini Pietro di Demetrio di Cefalonia nº 12.*
1822. *Lusi Girolamo quondam Stamatello di Cefalonia nº 30.*
1823. *Mendoro Antonio quondam Anastasio di Cefalonia nº 31.*

1804/1805

1824. *Sografi Michiele quondam Niccolò di Napoli di Romania nº 40.*
1825. *Coraffà Giovanni di Elia di Cefalonia nº 160.*
1826. *Cristarì Michiele di Cristodulo di Gianina nº 14.*
1827. *Gentilini Pietro di Demetrio di Cefalonia nº 8.*
1828. *Lusi Girolamo quondam Stamatello di Cefalonia nº 70.*
1829. *Mendoro Antonio quondam Anastasio di Cefalonia nº 21.*
1830. *Assani Giovanni di Domenico di Cefalonia nº 41.*
1831. *Foca Spiridion di Giovanni di Cefalonia nº 7.*
1832. *Pieri Michiele quondam Antonio di Cefalonia nº 158.*

1805/1806

1833. *Cristarì Michiele di Cristodulo di Gianina n*º *36.*
1834. *Gentilini Pietro di Demetrio di Cefalonia n*º *164.*
1835. *Mendoro Antonio quondam Anastasio di Cefalonia n*º *163.*
1836. *Assani Giovanni di Domenico di Cefalonia n*º *56.*
1837. *Foca Spiridion di Giovanni di Cefalonia n*º *170.*
1838. *Tipaldo Paolini Anastasio di Giorgio di Cefalonia n*º *12.*
1839. *Sotirico Giovanni di Giorgio di Adrianopoli n*º *49.*

1807/1808

1840. *Melissinò Angelo di Ceffalonia n*º *106.*
1841. *Sografi Spiridion greco n*º *9.*

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΣΠΟΥΔΑΣΤΩΝ

Maurognatus Hieronimus ἐκ Κρήτης 1631.
Melichi Giovanni Antonio f. Andrea ἐκ Κερκύρας 1780, 1786, 1794, 1804.
Melissinò Angelo ἐκ Κεφαλληνίας 1840.
Mendoro Antonio f. Anastasio ἐκ Κεφαλληνίας 1823, 1829, 1835.
Metaxà Giovanni f. Costantino ἐκ Κεφαλληνίας 1654, 1661, 1671.
Metaxà Marino f. Demetrio ἐκ Κεφαλληνίας 1647, 1649.
Migliadessi Atanasio f. Spiridion ἐκ Κεφαλληνίας 1729, 1740, 1748, 1752.
Missudazzi Giorgio f. Giovanni ἐκ Σμύρνης 1730, 1741, 1753, 1759.
Musalo Giorgius ἐκ Κρήτης 1637.

Naranzi 1605.
Naranzi Demetrio f. Niccolò ἐκ Ζακύνθου 1653.

Pellarinò Giovanni f. Anastasio ἐκ Κεφαλληνίας 1669, 1676, 1683, 1695, 1705.
Perlinchi 412.
Petrizzi Stematello f. Demetrio ἐκ Κεφαλληνίας 1717, 1727, 1738, 1746.
Petrizzopoli Demetrio f. Pietro ἐξ Ἁγίας Μαύρας 1648, 1657, 1664, 1673.
Pieri Michiele f. Antonio ἐκ Κεφαλληνίας 1832.
Pilarinò Girolamo f. Atanasio ἐκ Κεφαλληνίας 1812, 1813, 1814, 1816.
Planitero Giorgio f. Giovanni ἐκ Ζακύνθου 1718, 1728, 1739, 1747.
Podocataro Carolus 1632.
Policalà Niccolò f. Antonio ἐκ Κεφαλληνίας 1788. 1796, 1805, 1808,

Ricchi Demetrio f. Michele ἐκ Κερκύρας 1689, 1698.
Riso Emanuelo f. Antonio ἐκ Κωνσταντινουπόλεως 1751, 1756, 1762, 1772.
Rota Niccolò f. Teodoro ἐκ Ζακύνθου 1655, 1662.

Sanguinatius Nicolaus ἐκ Ρεθύμνου 1643.
Schiadan Sebastiano f. Girolamo ἐκ Κεφαλληνίας 1692, 1700, 1710, 1721, 1731.
Sicuro Giovanni f. Costantino ἐκ Ζακύνθου 1690.
Sofoleius Georgius 1630.
Sografi Michiele f. Niccolò ἐκ Ναυπλίου 1815, 1817, 1818, 1824.
Sografi Spiridion 1841.
Sotirico Giovanni f. Giorgio ἐξ Ἀδριανουπόλεως 1839.
Stefanide Basilio f. Stefano ἐκ Κωνσταντινουπόλεως 1679, 1687, 1697, 1708.

Terzetti Basilio f. Francesco ἐκ Ζακύνθου 1691, 1699, 1709, 1720.
Tipaldo Anastasio f. Alfonso ἐκ Κεφαλληνίας 1768, 1778.
Tipaldo Antonio f. Alfonso ἐκ Κεφαλληνίας 1789, 1797.
Tipaldo Giovanni f. Alfonso ἐκ Κεφαλληνίας 1646.
Tipaldo Giovanni Battista f. Liberale ἐκ Κεφαλληνίας 1769.
Tipaldo Paolini Anastasio f. Giorgio ἐκ Κεφαλληνίας 1838.
Trianò Giorgio f. Anastasio ἐκ Ζακύνθου 1802.
Tunni Anastasio f. Atanasio ἐκ Μακεδονίας 1670, 1684, 1706, 1719.

Valsamachi Costantino f. Elia ἐκ Κεφαλληνίας 1656, 1663, 1672, 1680, 1693.
Varuca Georgius ἐκ Χανίων 1635.
Venier Demetrio f. Alessandro ἐκ Κωνσταντινουπόλεως 1757, 1763, 1773.

Zulatti Giovanni f. Alvise ἐκ Κεφαλληνίας 1758, 1764, 1774, 1781.

Γ. Σ. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ

ΙΣΤΟΡΗΜΕΝΑ ΧΡΗΣΜΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΔΙΟΝ. ΛΟΒΕΡΔΟΥ

Εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις Μουσεῖον Διον. Λοβέρδου [1] ἀπόκειται, ὡς γνωστόν, ἡ συλλογὴ τῶν ὑπὸ τοῦ Σπ. Λάμπρου περιγραφέντων χειρογράφων κωδίκων Ἀλεξίου Κολυβᾶ [2]. Πλὴν τούτων ὅμως εὕρηται καὶ μικρὸς ἀριθμὸς κωδίκων, ἐκ τῆς ἀτομικῆς συλλογῆς τοῦ ἱδρυτοῦ τοῦ Μουσείου, εἰς τοὺς ὁποίους καταλέγονται καὶ δύο, ἰδιαιτέρως ὑπὸ ἱστορικὴν καὶ λαογραφικὴν ἔποψιν ἐνδιαφέροντες, χειρόγραφοι κώδικες τοῦ ΙΗ´ αἰῶνος, περιέχοντες *ἱστορημένα* χρησμολόγια [3].

Τὴν ὕπαρξιν τοῦ παλαιοτέρου τῶν ἐν λόγῳ κωδίκων ἐγνώριζεν ὁ Ν.

1. Δ. Πελεκάση, Χριστιανικὰ ἀριστουργήματα στὸ Μουσεῖο Δ. Λοβέρδου, ἐφ. «Ἑπτάνησος» (Ζακύνθου), Ζ´ (1930), φύλλ. 218 - 220. — [Ἀνωνύμως], The Loverdo Museum. [Athens 1964] (μετὰ προλόγου : Ph. Sherrard).

2. Σπ. Λάμπρου, Κατάλογος τῶν κωδίκων τῶν ἐν Ἀθήναις βιβλιοθηκῶν πλὴν τῆς Ἐθνικῆς : Γ´ Κώδικες τῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξίου Κολυβᾶ, «Νέος Ἑλληνομνήμων» ΙΑ´ (1914), σ. 471 κἑξ., ΙΒ´ (1915), σ. 105 κἑξ., ΙΓ´ (1916), σ. 120 κἑξ., ΙΔ´ (1917), σ. 93 κἑξ., ΙΕ´ (1921), σ. 81 κἑξ., ΙϚ´ (1922), σ. 107 κἑξ. — Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, Παλαιογραφικά : Οἱ κώδικες Ἀλεξ. Κολυβᾶ, «Ἀθηνᾶ» ΞΕ´ (1961), σ. 244 - 248.

3. Ἰδ. ἐπὶ τοῦ θέματος : Σπ. Λάμπρου (Ἀνακοίνωσις Κ. Ι. Δυοβουνιώτου), Τὸ ὑπ᾽ ἀριθμὸν ΛΘ´ Κατάλοιπον, «Νέος Ἑλληνομνήμων» ΙΘ´ (1925), σ. 97 - 124. — Τοῦ αὐτοῦ, Τὸ ὑπ᾽ ἀριθμὸν ΡΙΑ´ Κατάλοιπον, Αὐτόθι, σ. 125 - 138. — Ν. Α. Βέη, Περὶ τοῦ ἱστορημένου χρησμολογίου τῆς Κρατικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Βερολίνου καὶ τοῦ θρύλου τοῦ μαρμαρωμένου βασιλιᾶ, «Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher» ΙΓ´ (1936 - 1937), σ. 1 - 32 μϛ´ (μετὰ σχετικῆς βιβλιογραφίας). — Κ. Θ. Δημαρᾶ, Οἱ χρησμοὶ στὴ νέα μας ἱστορία, «Ἐκλογὴ» Γ´, ἀρ. 2 (Ἀπρίλιος 1947), σ. 196 - 203. — Βασ. Λαούρδα, Κρητικὰ Παλαιογραφικά : Ὁ Μαρκιανὸς κῶδιξ τοῦ Γεωργίου Κλόντζα καὶ οἱ περὶ Κρήτης χρησμοί, «Κρητικὰ Χρονικά» ΙΕ´ (1951), σ. 231 - 245 (πρβλ. καί : Μ. Ι. Μανούσακα, Παρατηρήσεις εἰς «Κρητικὰ Παλαιογραφικά», Αὐτόθι Ϛ´ (1952), σ. 426 - 428). — Ang. Daneu - Lattanzi, Il codice degli oracoli di Leone della Biblioteca Nazionale di Palermo, «Atti dello VIII Congresso Internazionale di Studi Bizantini» I. Roma 1953, σ. 35 - 39 (+ Πίν. VII - VIII). — C. Mango, The Legend of Leo the Wise, «Viz. Institut Zbornik radova» VI, Beograd 1960, σ. 59 - 93 (+ II φύλλ.). — B. Knös, Les oracles de Léon le sage, d'après un livre d'Oracles byzantins illustrés récement découvert, «Ἀφιέρωμα στὴ μνήμη τοῦ Μ. Τριανταφυλλίδη», Ἀθήνα 1960, σ. 155 - 188 (+ 17 εἰκ.). Πρβλ. καὶ κρίσιν Ἀθ. Κομίνη, Παρατηρήσεις εἰς τοὺς χρησμοὺς Λέοντος τοῦ σοφοῦ, «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν» Λ´ (1960), σ. 398 - 412 (ἔνθα καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία).

Βέης, ὅστις ὅμως δὲν εἶχεν ἐπιτύχει νὰ μελετήσῃ καὶ περιγράψῃ τοῦτον, καθ' ὅσον, ὡς αὐτὸς σημειοῖ, «λόγῳ τοῦ θανάτου τοῦ Διον. Λοβέρδου [1878 - 1934] τὸ φερώνυμον αὐτοῦ Μουσεῖον παρέμεινεν ἐπὶ μακρὸν κλειστόν» [1].

Ἡ παροῦσα ἐργασία σκοπὸν ἔχει τὴν περιγραφὴν τῶν δύο τούτων κωδίκων [2], παρεχόντων ἀναμφισβήτητον συμβολὴν εἰς τὴν μελέτην θεμάτων τῶν (ἱστορημένων καὶ μὴ) χειρογράφων χρησμολογίων, πρὸς κάθαρσιν τοῦ κειμένου τῶν χρησμῶν, διάκρισιν αὐτῶν κατὰ συγγραφεῖς καὶ χρονικὰς περιόδους καὶ τέλος πρὸς γενικωτέραν ἐκτίμησιν τῆς σημασίας των.

I

Κῶδιξ χαρτῷος τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, διαστάσεων 0.16 × 0.22 ἑκ. μέτρου. Φύλλα 13, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ 1^{v}, 12^{r} - 13^{r} ἐγράφησαν διὰ μεταγενεστέρων χειρῶν. Ὁ κῶδιξ κοσμεῖται δι' ἐγχρώμων εἰκόνων, ἡ στάχωσις δ' αὐτοῦ συνίσταται ἐκ περιβλήματος ναστοῦ χάρτου, κιρροῦ χρώματος.

Τὸ περιεχόμενον τοῦ κώδικος ἔχει ὡς ἕπεται :

Φ. 1^{r} : *«Σχάρα Πυθαγόρου τοῦ σοφωτάτου...».*

Φ. 1^{v}: Δι' ἑτέρας ἢ τὸ χρησμολόγιον χειρὸς γεγραμμένος ὁ μῦθος : *«Μία ἀλώπηξ καὶ εἷς κροκόδειλος ἐσυνερίζοντο διὰ τὴν εὐγένειάν των· ἐπειδὴ δὲ ὁ κροκόδειλος διηγεῖτο πολλοὺς λόγους κομπαστικοὺς διὰ τὴν λαμπρότητα τῶν προγόνων του, ὅτι ἐχρημάτισαν ἄρχοντες τῶν γυμνασίων, ἡ ἀλώπηξ συλλογισθεῖσα εἶπεν· "ὦ φίλε, καὶ ἐὰν σὺ δὲν τὸ ἔλεγες, | μ' ὅλα ταῦτα | φαίνεσαι ἀπὸ τὸ δέρμα σου ὅτι εἶσαι γυμνασμένος ἀπὸ πολλοὺς χρόνους". Ὁ μῦθος δηλοῖ ὅτι εἰς τοὺς ψευδεῖς ἀνθρώπους τὰ ἴδια πράγματα, τὰ ὁποῖα διηγοῦνται, τοὺς ἀποδείχνουσι ψεύστας».*

Φ. 2^{r}: *«Χρησμοὶ τοῦ εὐσεβεστάτου κ(αὶ) σοφωτάτου κὺρ Λέοντος Βασιλέως περὶ τῶν μελλόντων βασιλεῦσαι Ἀγαρηνῶν...».* Ἐν συνεχείᾳ : *«Ἰεζεκιήλ: Ἰδοὺ ἐκτείνω τὴν χεῖρά μου ἐπὶ τοὺς ἀλλοφύλους...».* Εἶτα : *«Σοφονίου: Οὐαὶ ὑμῖν τοῖς Κρήτην οἰκοῦσι, εἰ τοῦτο γένοιτ' ἄν».*

Φ. 2^{v} : Χρησμὸς ὑπὸ τὸν τίτλον *«Αἷμα».*

Ἀρχ. : *Αἲ, αἲ, τάλαινα, τληπαθεστάτη πόλις...*

Τελ. : *...καὶ πέντε πρωτόλεια τῆς μοναρχίας.*

Ἐν ὅλῳ στίχ. 16, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ 5 - 6, ὅμοιοι πρὸς τοὺς 15 - 16, πρέπει νὰ ὀβελισθοῦν, ὡς κακῶς ἐνταῦθα ἐπαναλαμβανόμενοι. Μεταξὺ τῶν στίχων 9 - 16 παράστασις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κάτωθι δὲ αὐτῆς

1. Ν. Α. Βέη, Περὶ τοῦ ἱστορημένου χρησμολογίου..., ἔνθ' ἀνωτ., σ. 14.

2. Κατὰ τὴν δημοσίευσιν κειμένων ἢ ἀποσπασμάτων τῶν χρησμολογίων ἀποκατέστησα σιωπηρῶς τὴν ὀρθογραφίαν καὶ στίξιν· ὅπου ἐκρίθη ἀναγκαῖον ὑποδηλῶ τὴν γραφὴν τῶν κωδίκων ἐν κριτικῷ ὑπομνήματι.

16 - 11 - 1971

καὶ ἐντὸς ποτηρίου εἰκὼν ἀποτμηθείσης ἀνθρωπίνης κεφαλῆς, ἄνω τῆς ὁποίας σημειοῦται : *«βασιλείας κάρα».*

Φ. 3^{r} : Εἰς τὸ ἄνω ἥμισυ τοῦ φύλλου ὁ ἐν ἄλλοις χρησμολογίοις ὑπὸ τὸν τίτλον *«Εὐχαριστίαι»* φερόμενος χρησμός.

Ἀρχ. : *Ἀλωπεκὴν δὲ ὑποκριθεὶς φιλίαν...*
ὑπεκριθῆς

Τελ. : *...Ἐν τέλει διείληφας βραβεῖον σκῆπτρον.*
τὼ τέλει διήλιφας

Κάτωθι τοῦ χρησμοῦ εἰκονίζεται ἀλώπηξ τρέχουσα καὶ ἐπὶ τῆς ράχεως αὐτῆς φέρουσα τρεῖς σημαίας. Ἀριστερὰ καὶ ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς τῆς ἀλώπεκος ἡ ἐπιγραφή : *«τῶν δύο δερνόντων ὁ τρίτος πρῶτος».*

Εἰς τὸ κάτω ἥμισυ τοῦ αὐτοῦ φύλλου εἰκὼν αὐτοκρατορικοῦ θρόνου. Ἀριστερὰ ταύτης χρησμὸς ὑπὸ τίτλον *«Ἐξουσίαι».*

Ἀρχ. : *Οὐαί σοι, πόλις Ἑπτάλοφε, ὅταν τὸ εἰκοστὸν...*

Τελ. : *...οὐκ ἐν τῷ ὑψίστῳ βλασφημήσει.*

Δεξιὰ τῆς εἰκόνος ὁ χρησμός :

Ἀρχ. : *Βύζαντος αὐλή, ἑστία Κωνσταντίνου...*
ἐστὶν

Τελ. : *...πᾶσαν τεφρώσει καὶ τὸ ⟨σὸν⟩ λύσει κράτος.*

Φ. 3^{v} - 4^{r} : *«Χρησμὸς περὶ τὸν ἀφανισμὸν τοῦ πλάνου» :*

Ἀρχ. : *Ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ὁ Μωάμεθ παροικήσει εἰς τὴν τοῦ Βύζαντος αὐλὴν...*

Ἐν συνεχείᾳ [φ. 4^{r}] : *«Χρησμὸς ἕτερος περὶ τοῦ Ἰσμαήλ» :*

Ἀρχ. : *Ἐξελεύσεται Ἰσμαὴλ ἐν ἅρμασιν...*

Φ. 4^{v} : *«Ἐκ τοῦ ἁγίου Κυζίκου τὸ χρησμολόγιον».*

Ἀρχ. : *Ἀναστήσεται μειράκιον ἐξ ὀσφύος κώνωπος...*

Φ. 5^{r} : Εἰς τὸ ἄνω τέταρτον τοῦ φύλλου ὁ χρησμός, γεγραμμένος καταλογάδην :

Ἀρχ. : *Τὴν ἐχθροποιὸν ἔνδοθεν ⟨κρύπτει⟩ πλάνην...*

Τελ. : *...ὁ πραγμάτων ἔξωθεν αὐτὸν ἐξάγων.*
ἐξάγγον

Τὸ ὑπόλοιπον κάτω τμῆμα τοῦ φύλλου χωρίζεται εἰς δύο στήλας, διὰ τῆς παραστάσεως ὄφεως, τὸν ὁποῖον αἴρουν πρὸς τὰ ὕψη δύο κόρακες. Ἀριστερὰ τῆς παραστάσεως ἀναγινώσκεται : *«Ἐν μέσῳ δύο κοράκων κ(αὶ) ὑποπτέρων ἀναλωθήσει».* Ἀμέσως δ' ἔπειτα ἡ συνέχεια τοῦ ἀνωτέρω χρησμοῦ :

Ἀρχ. : *Ὁ κύριος δὲ τὴν ὑπόκρισιν φαίνει...*

Τέλ. : *...πῶς ἀπερεύξει ῥῆμα χρηστὸν τῇ πόλει.*

Καὶ κατωτέρω τὸ κείμενον :

῎Αρχ. : *Καὶ γραμμικοῖς σχήμασι δηλῶν τὸν χρόνον...*

Τελ. : ...*῏Ω, πῶς γενήσει βρῶμα δεινῶν κοράκων.*

δείον

Δεξιὰ τῆς παραστάσεως τοῦ ὄφεως ὁ χρησμός :

῎Αρχ. : *Τὸ δεύτερον δὲ τεκεῖ ἄλλον θηρίον...*

Τελ. : ...*καὶ σοῦ στεναγμός· [καὶ] τὸ θέρος φέρει ἔαρ.*

Φ. 5ᵛ : Εἰς τὸ ἄνω ἥμισυ τοῦ φύλλου, ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *«Μετάνοια»*, οἱ στίχοι :

῎Αρχ. : *Διττὸν τὸ τρίτον καὶ γὰρ ὄρνις ἵππος τε* [sic].

Τελ. : ...*᾽Εν ᾗ κρατήσεις σταυρικὸν τύπον μέσον.*

Κάτωθεν τῶν στίχων τούτων εἰκὼν ἀετοῦ μετ᾽ ἀναπεπταμένων τῶν πτερύγων, ἐκ τοῦ ράμφους τοῦ ὁποίου κρέμαται σταυρός. ῾Εκατέρωθεν τῆς παραστάσεως τοῦ ἀετοῦ οἱ συνεχίζοντες τὸν ἀνωτέρω χρησμὸν στίχοι :

῎Αρχ. : *῾Ο παμμέγιστος ὀρνίθων ἄναξ μόνος...*

Τελ. : ...*ἀρχὴν ἔχων τε τὴν μονάδα κ(αὶ) τέλος.*

Εἰς τὸ κάτω ἥμισυ τοῦ φύλλου εἰκὼν κερασφόρου ἵππου τρέχοντος, ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ ὁποίου ἡ φράσις : *«σουλτ. μεχμέτης»*. ῾Η παράστασις τοῦ ἵππου μεταξὺ τοῦ χρησμοῦ (τοῦ φερομένου ἐν ἄλλοις χρησμολογίοις ὑπὸ τίτλον *«Μοναρχία»*) :

῎Αρχ. : *Καὶ θρασὺς ὡς μάλιστα κ(αὶ) ταχὺς πέλεις...*

Τέλ. : ...*ἑνὸς γὰρ ἀρχὴ κ(αὶ) τέλος κέρας πέλει.*

᾽Εν συνεχείᾳ στίχοι ἀνήκοντες — κατ᾽ ἄλλα χρησμολόγια — εἰς τὸν ἐν φύλλ. 6ʳ χρησμόν :

῎Αρχ. : *Τρεῖς τρεῖς δὲ ζήσας ἐν βίῳ κύκλους γέρων...*

Τελ. : ...*διέστησαν δὲ τὰ πάλαι † πρὸ τὴρ †.*

Φ. 6ʳ : ῾Ο ὑπὸ τίτλον *«Σύγχυσις»* χρησμός :

῎Αρχ. : *῞Ορα δὲ πάλιν κ(αὶ) ξένον δῆθεν τρόπον...*

Τελ. : ...*στοιχεῖον ἡ χεὶρ κ(αὶ) δρέπανον αὐτό γε.*

Εἰς τὸ ἄνω δεξιὸν μέρος τοῦ φύλλου εἰκὼν γυναικείας κεφαλῆς, εἰς τὸ κέντρον δὲ τοῦ κάτω ἡμίσεος τοῦ φύλλου εἰκὼν ἀνδρὸς φέροντος διὰ τῆς δεξιᾶς δρέπανον καὶ στεφομένου ὑπ᾽ ἀγγέλου. Δεξιὰ τῆς εἰκόνος ἡ φράσις : *«σουλτ. σουλεημάνης»*.

Φ. 6ᵛ : Εἰς τὸ ἄνω ἥμισυ τοῦ φύλλου ὁ ἐν ἄλλοις χρησμολογίοις ὑπὸ τίτλον *«Τομή»* χρησμός :

῎Αρχ. : *῾Η βοῦς δὲ πέμπτον κ(αὶ) τέλος τ᾽ ἀρκτοτρόφον...*

ταρκτοτρόφον

Τελ. : ...*Πρώτας γὰρ ἴσχεις ἀρετῶν ἄλλων πλέον.*

Κάτωθεν τῶν στίχων εἰκὼν βοός, πρὸς ὃν προσβλέπουν αἱ ἄνω δεξιὰ τοῦ φύλλου κεφαλαὶ δύο νέων (ἀνδρὸς καὶ γυναικός;). Δεξιὰ τοῦ εἰκονιζομένου βοὸς ἡ φράσις : *«σουλτ. μπαγιαζήτης»*.

Εἰς τὸ κάτω ἥμισυ τοῦ φύλλου ὁ ὑπὸ τὸν τίτλον *«Μερισμός»* χρησμός:

῎Αρχ. : *῎Αλλη τις ἄρκτος, δευτέρα, σκυμνοτρόφος*

Τελ. : ...*εἰς ἐσχάτην γὰρ γράφεται τῆς ἐσχάτης.*

Κάτωθεν τῶν στίχων παρίσταται ἄρκτος ὀρθία θηλάζουσα τρεῖς σκύμνους. Δεξιὰ τῆς εἰκόνος ἡ φράσις : *«σουλτ. σελήμης»*.

Φ. 7ʳ : Εἰς τὸ ἄνω ἥμισυ τοῦ φύλλου ὁ ἐν ἄλλοις χρησμολογίοις ὑπὸ τίτλον *«᾽Ισαάκιος»* χρησμός : ⟨*᾽Ισαάκιος*⟩ *συγκοπὴ φόνου αἱμάτου, ᾽Ιωάννου εὐχαριστία καὶ Κυρίῳ ἡ τοῦ πτωχοῦ ἐπικράτησ(ις)* :

῎Αρχ. : *Βλέπε δὲ σὺ ὁ τὰ θεῖα φρονῶν...*

Τελ. : ...*ὁ εἰλημμένος ἐπώνυμος Μεναχείμ.*

μεμάχην

᾽Εν συνεχείᾳ οἱ στίχοι :

Συναγαγὼν κάλλιστα πάντα σκορπίσας
ἀδικίας ἔπαθλον ἠνομημένον
ὅταν δ᾽ ὁ μείζων ἀστὴρ ὀφθήσει μέλας
οἰνόμοιμίμενον

οἵτινες πρέπει νὰ ὀβελισθοῦν, ὡς ἀνήκοντες εἰς τὸν ἀμέσως κατωτέρω χρησμόν. Δεξιὰ τῶν στίχων εἰκὼν ἵππου κερασφόρου τρέχοντος καὶ φέροντος ἐπὶ τῆς πλευρᾶς αὐτοῦ ἡμισέληνον. Δεξιὰ τῆς εἰκόνος ἡ φράσις : *«σουλτ. σελήμης»*.

Εἰς τὸ κάτω ἥμισυ τοῦ φύλλου ὁ ὑπὸ τίτλον *«Εὐσέβεια»* χρησμός: (῾Ο τίτλος μεταξὺ δύο εἰκονιζομένων ἡλίων).

῎Αρχ. : *Τὴν πέτραν οἰκῶν ἄγε δεῦρό μοι, ξένε...*

Τελ. : ...*γυμνὸς πάλιν ὅδευσον εἰς γῆς πυθμένα.*

᾽Εν συνεχείᾳ χρησμὸς ὑπὸ τίτλον *«Εὐλάβεια»* :

Πλὴν ἀρτ⟨ι⟩άκις ἀρτί(ων) διπλούμεθα
τὸν ἥλιον ὕπεισιν νεκρὸς τὴν πέτραν.
πετρανουσι

Οἱ ἀνωτέρω δύο χρησμοὶ πέριξ εἰκόνων δύο γυναικείων μορφῶν.

Φ. 7ᵛ : Χρησμὸς ὑπὸ τίτλον *«Εὐσέβεια»* :

῎Αρχ. : *῾Ο νεκρὸς εἴδει κ(αὶ) θέᾳ λελησμένος*

Τελ. : ...*καὶ πάλιν ἕξεις, ῾Επτάλοφε, τὸ κράτος.*

Τὸ κάτω ἥμισυ τοῦ φύλλου καταλαμβάνει εἰκὼν παριστῶσα κοιμώμενον ἐπὶ τῆς ράχεως δύο ἵππων τὸν τελευταῖον Αὐτοκράτορα, ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν τοῦ ὁποίου φέρεται ἄγγελος, κρατῶν διὰ τῆς δεξιᾶς σάλπιγγα

καὶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς τὸ στέμμα. Ἄνωθεν τῆς εἰκόνος ἡ λέξις : *«μηνοκρανομείλιχον»*.

Φ. 8ʳ : Εἰς τὸ ἄνω ἥμισυ τοῦ φύλλου, ἀριστερά, ὁ ὑπὸ τίτλον *«Προτίμησις»* χρησμός :

Ἀρχ. : *Ἰδοὺ πάλιν ἄνθρωπος ἐκ πρώτου γένους...*

Τελ. : *...⟨τὸν ἥλιον⟩ ὕπεισι νεκρὸς τὴν πέτραν.*

ὤπισει νεκροὶ τὴν πέραν

Δεξιὰ δὲ ὁ ἐν ἄλλοις χρησμολογίοις ὑπὸ τίτλον *«Προχείρισις»* χρησμός :

Ἀρχ. : *Δέξαι τὸ δῶρον, μὴ κατόκνει μοι, γέρον...*

Τελ. : *...ἐν σοὶ γὰρ ἀρχὴ τῶν ἀγαθῶν κ(αὶ) τέλος.*

Μετὰ τοὺς δύο χρησμούς, εἰς τὸ κάτω ἥμισυ τοῦ φύλλου, εἰκὼν παριστῶσα στέψιν τοῦ βασιλέως παρ' ἀγγέλου.

Φ. 8ᵛ : Οἱ στίχοι :

Καλοῦ βίου τέτευχας ἐξ ἀδοξίας
ἐξ ἀρετῆς δ' ἔσχηκας εὐτυχεῖν πλέον·
ἀλλ' οὐδόλως, ἄριστε, κερδανεῖς χάριν,
φθόνος φθάσας γὰρ προκρινεῖ σοι τὴν βλάβην,
οὐκ ἀστοχήσεις τῆς ἄνω κληρουχίας

1 *τέτυχας* || 2 *δέσχη' κ(αὶ) εὐτυχὴν* || 4 *προκρύνουσι* || 5 *ἀςοχήσας* ||

Μετὰ τοὺς στίχους, εἰκὼν τοῦ πατριάρχου προσφωνοῦντος τὸν βασιλέα. Δεξιὰ τοῦ εἰκονιζομένου πατριάρχου ἡ λέξις : *«πάπας»*.

Φ. 9ʳ : Εἰς τὸ ἄνω ἥμισυ τοῦ φύλλου ὁ χρησμός : *«Εἰς τὸν ἕβδομον καὶ πέμπτον τοῦ Ἰσμαὴλ τὸ τέλος ἀποκαλυφθήσεται»*. Ἐν συνεχείᾳ οἱ στίχοι καταλογάδην γεγραμμένοι :

Πέντε δένδρη βασιλεύουν
τὴν ἑπτάλοφον τὴν Πόλιν
καὶ τὸ ἓν ⟨ὀ⟩λίγο θέλει
βασιλεύει καὶ δουμάκι.
Ἔχει σῖγμα τὄνομάν του
καὶ οὐδὲ ἐκ τῆς Ἄγαρ εἶναι.
Καὶ θηρίον μανιωμένον
θέλει φάγει τὰ κλαδιά του
καὶ τὴν ῥίζα κ(αὶ) τὰ φύλλα
κ(αὶ) νὰ ξεραθῇ τελείως.

Μετὰ τοὺς στίχους, εἰκονίζονται πέντε δένδρα, περὶ τοὺς κορμοὺς τῶν ὁποίων συσπειροῦται δράκων κερασφόρος κατατρώγων τὸ πέμπτον δένδρον.

Εἰς τὸ κάτω ἥμισυ τοῦ φύλλου οἱ, καταλογάδην γεγραμμένοι, στίχοι, μεταξὺ εἰκόνος παριστώσης ἄμπελον, κάτω τῆς ὁποίας εἰκὼν λύκου κρατοῦντος φιάλην καὶ ποτήριον, μετὰ τῆς σελήνης ἐντός· δεξιώτερον εἰκὼν ἡλίου καὶ λύκου νεκροῦ :

Φωτοτυπία τοῦ φύλλ. 9ᵛ τοῦ ὑπ' ἀρ. Ι Χρησμολογίου.

Φωτοτυπία τοῦ φύλλ. 10r τοῦ ὑπ' ἀρ. Ι Χρησμολογίου.

Εἶδα λύκον ἀγριωμένον
μέγαν κ(αὶ) παχὺν ὡς χοῖρον,
μέθυσον καὶ οἰνοπότην,
ὀφθαλμοὺς βεβαρυμένον,
μὲ φιάλην εἰς τὴν χεῖρα[ν]
κ(αὶ) ποτήριον 'ς τὴν ἄλλην.
Μέσῳ δ' ἐν τῷ ποτηρίῳ
ἐρυθρὰ κεῖται σελήνη
'κ ἐκ τὴν κεφαλὴν τἀπάνω
κλῆμα γὰρ μακρὺ καὶ μέγα
ἥπλωται μετὰ βοτρύων
πεπανῶν ὡραιοτάτων
κ' ἤπεσέν του ἡ φιάλη
κ(αὶ) συντρίβη τὸ ποτήρι
κ' ἐξηράνθη κ(αὶ) τὸ κλῆμα
κ' ἐσαπῆσαν τὰ σταφύλια
κ' ἦλθεν ὁ λαμπρὸς ὁ ἥλιος
κ' ἤκαυσε τὴν κεφαλήν του
κ' ἤπεσεν 'ς τὴν γῆν ὁ τάλας·
σκοτισμένος τὸ κεφάλι·
ἀλλὰ τότε ἕνα ποντίκι
τῶν μερῶν τῶν Ἑσπερίων
ἤμπε μέσα εἰς τἀφτίν του
κ' ἔφαγε τὸν ὀμυαλόν του.

Φ. 9v : Εἰς τὸ ἄνω ἥμισυ τοῦ φύλλου χρησμός : «*Κυρίου Ἀρσενίου τοῦ Μακέλη κ(αὶ) πρωτονοταρίου πατριάρχην* [sic]».

Μονοκέφαλον θηρίον
ἐφανίσθη ἐν τῷ κόσμῳ·
γῆ ἐπάτησε περίσσα
κ(αὶ) πολὺν τόπον ἐπιάσεν
εἰς βαθμοὺς ἀνέβη δέκα
'ς τὸν ἐνδέκατον ἐπέσεν
'ς τὸν δωδέκατ[ον] ἀφανίσθη
κ(αὶ) δὲν σῴζεται τελείως.
Κ(αὶ) ὁ τόπος ποὺ ἐπιάσεν
ἄρχιζε νὰ ξεφυτρώνῃ
νέον χορταράκιν ἄσπρον
κ' ἤλαμπεν ὡσὰν τὸν ἥλιον
κ' ἤρχισαν ὅλα τὰ ζῷα
τὸν Θεὸν νὰ 'φχαριστοῦσι
ποὺ τὴν 'λευθεριὰν ἐπῆραν
κ' εἰςὲ βόσκημα ἐμπῆκαν.

12 *κύλαλαμπεν* ||

Μετὰ τοὺς στίχους, εἰκονίζεται πτερωτὸν θηρίον, δεξιὰ τοῦ ὁποίου ὑπάρχει βλαστὸς δένδρου.

Εἰς τὸ κάτω ἥμισυ τοῦ φύλλου ὁ χρησμός :

Βασιλεύοντος [τοῦ] ἑβδόμου
εἰς τὴν πόλιν Βυζαντίδα,
εἰς τὴν γῆν τῆς Ἀραβίας,
ὄφις ἐγεννήθη μέγας
κ(αὶ) ὀλίγον ἐξ ὀλίγου
θέλει φθείρει τὰς βοτάνας
κ(αὶ) τὰ ὑψηλὰ τὰ δένδρη
κ(αὶ) πολλὰ μεγαλυνθείη
ὥστε κ(αὶ) τὴν Βυζαντίδα
καταφάγεται τελείως.
Κ(αὶ) μεγάλως θὰ συρίξῃ
κ(αὶ) ναοὺς νὰ ἐρημώσῃ
κ' εἰς τὰ μέρη τῆς Ἑσπέρας
θέλει βουληθῆ νὰ 'πάγῃ·
τότε παραυτίκα τρέξουν
τέσσερα ζῷα μεγάλα,
ἄρκτος, ἀλωποῦ κ(αὶ) λύκος
κ(αὶ) ὁ φουμιστὸς ὁ λέων
κ(αὶ) τὸν ὄφιν θὰ σπαράξου
καὶ θὰ τὸν διαμοιράσουν.

20 *νὰ*

Μετὰ τοὺς στίχους, ἀκριβὴς παράστασις τοῦ περιεχομένου αὐτῶν : Ὄφις κατατρωγόμενος ὑπὸ τεσσάρων ζῴων, ἄνωθεν δὲ αὐτοῦ ἱπταμένη περιστερὰ φέρουσα στέμμα.

Φ. 10r : Ὁ χρησμός :

Εἰς ἐννέα πέντε κ᾿ ἔξι
ἑπτά, λέγω, κ(αὶ) δεκάδα
τρὶς ὀκτὼ κ(αὶ) τρὶς γὰρ ἕνα
κ(αὶ) δὶς τέσσαρας σᾶς λέγω
μέλλει νὰ χαθῇ τελείως
ὁ δωδέκατος ὁ ὄφις
τοῦ ὁποίου τὰ κεφάλια
θέλουν τὰ διαμοιρασθοῦσιν
ἄρκτος, ἀλωποῦ κ(αὶ) λύκος
κ(αὶ) ὁ φουμιστὸς ὁ λέων·
τότε μέγα θὰ συρίξῃ
εἰς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του
κ᾿ εἰς τὸν ὕψιστον ὑβρίσει
ἐκ τὴν ἔπαρσιν τὴν ἔχει.

Μετὰ τοὺς στίχους παράστασις δωδεκακεφάλου πτερωτοῦ δράκοντος.

Φ. 10v : Ὁ χρησμός :

Ἐκ τὰ μέρη τῆς Ἑσπέρας
μαῦρες στρογγυλὲς κουροῦνες
ἐκατέβησαν αὐτίκα
μὲ τὰ λαμπηρὰ κεφάλια
κ᾿ ἦρθαν κ᾿ ηὗρασι τὸν ὄφιν
τὸν θρασὺν κ(αὶ) τὸν ἀνδρεῖον
κ᾿ εἰς ἐνιαυτοὺς μὲν δύο
ἔφαγάν του τὴν ὀράν του·
ἀλλ᾿ αὐτὸς ὁ θρασυκόραξ
κ(αὶ) ὁ φουμιστὸς ὁ λέων
ἦλθαν ἐκ τὰ ἄλλα μέρη
κ᾿ ἔφαγαν τὴν κεφαλήν του.

Ἐν συνεχείᾳ οἱ στίχοι, ἀποτελοῦντες παραλλαγὴν τοῦ ἐν φύλλ. 9v χρησμοῦ.

Τοῦ τετάρτου γὰρ τὰ ἔτη
ἑβδομὰς ἔσεται μία
κ(αὶ) δεκὰς κ(αὶ) μιὰ μονάδα
κ᾿ ἔπειτα νὰ λάβῃ τέλος
ὁ κ(αὶ) μετὰ τοῦτον μῆνας·
᾿λίγον θέλει βασιλεύσει
κ᾿ εἰς τὸν ὕψιστον ὑβρίσει
κ(αὶ) ναοὺς θὰ ἐρημώσῃ
κ(αὶ) πολλοὺς πτωχοὺς ὀλέσει·
ἀλλ᾿ ὁ ὕψιστος κ(αὶ) μέγας
θεωρῶν τοιοῦτον πρᾶγμα
τέσσερα θηρία θὰ πέψῃ
κ(αὶ) τοῦ θέλουσι συντρίψει
τὴν πεντάφθαλμόν του κάραν
κ(αὶ) τὰς γνάθας του στρεβλώσου
κ᾿ εἰς ἑπτάδα καὶ δεκάδα
τὴν Ἑπτάλοφον ἐπάρουν·
κ(αὶ) ὁ τρίτος τῶν δερνόντων
τοῦτος θέλει γίνει πρῶτος.

2 *επηςαι* || 5 *μείνας* ||

Μετὰ τοὺς στίχους, εἰκονίζεται ὄφις, πέριξ τοῦ ὁποίου ἵπτανται διάφορα πτηνά, ἐνῷ κόραξ καὶ λέων κατατρώγουν τὴν κεφαλήν του. Ἡ παράστασις ἀναφέρεται εἰς τὸν πρῶτον χρησμὸν τοῦ φύλλου.

Φ. 11r : Ἐν ἀρχῇ οἱ στίχοι, συναφεῖς πρὸς τοὺς ἐν φύλλ. 10v :

Τοῦτο ὁ νοῶν νοείτω
μόνον κ(αὶ) ὁπὄχει γνῶσιν,
κ(αὶ) ὁποὺ καλῶς τὸ γνώσει
σοφωτάτην γνώμην ἔχει·
ὁποὺ δὲ τὸ περιπαίξει
ἄφρων γάρ ἐστι καὶ ἄνους.
Οὐαί, γένος τῶν ἀνθρώπων,
πόσον αἷμα θέλει γίνει,
ὅταν τὸ κακὸν θηρίον
᾿ς τοὺς Δαλμάτας θέλει ἔλθει!
᾿Αλλά, χάριτι Κυρίου,
ἡ μικρὴ ἡ ἀλωποῦτζα
κ(αὶ) αὐτὸς ὁ θρασυκόραξ
ἔκοψάν του τὴν ὀράν του
κ(αὶ) τὰ μάτια ἔβγαλάν του.

5 *περιπέρει* ||

Ἐν συνεχείᾳ οἱ στίχοι :

Μέσα εἰς περιβόλι ἐμπῆκα
κ᾿ εἶδα πράματα μεγάλα,
οὐρανὸν καὶ τὴν σελήνην,
ἥλιον καὶ τοὺς ἀστέρας,
εἶδα ἅπαντα τὰ ζῷα
κ(αὶ) τὰ δένδρη κ(αὶ) βοτάνας
καὶ εἰς ἅπαντα τὰ δένδρη
ἐδεσπότευε τὸ ρόδον·
᾿κ ἐκεῖ ᾿πῆγε ἕνα μαμούνι
καὶ ἐκάθησε ᾿ς τὸ ρόδον
κ(αὶ) ὁ λέων ὡσὰν τό ᾿δε
ἔδραμε νὰ τὸ διώξῃ,
ὅπως μὴ φθαρῇ τὸ ρόδον
καὶ μεγαλοσυγχυστοῦσι.
Τὸ μαμούνι δὲ ἐκεῖνο
ἤμπεν εἰς τὴν ρίν᾿ τοῦ λέων
καὶ ἠσθένησεν ὁ λέων
κ᾿ ἐγονάτισεν αὐτίκα
κι ἀπεκεῖ ἦρθ[εν] ἕνα βωβάλι
ἦρθε κ᾿ ἐθανάτωσάν τον
καὶ τὴν βασιλείαν ἐπῆρε
καὶ ἀφέντευεν ἐκεῖνο·
κ᾿ ἔδερνε ὅλα τὰ ζῷα
κ(αὶ) πολλὰ ἐδάμασέν τα
κ᾿ εἰς τὸ τέλος ἐβουλήθη
νὰ χαλάσῃ κ(αὶ) τὸ ρόδον
κ᾿ ἤρχισε νὰ ὑπαγαίνῃ
γιὰ νὰ τὸ τζαλοπατήσῃ·
τοῦ δὲ ρόδου αἱ ἀκάνθαι
ἔτριψάν τον εἰς τὴν ρίνα[ν]
κ(αὶ) νεκρὸς ἔπεσε ⟨— ⏑⟩,
ἔχασε τὴν βασιλείαν
καὶ μικρὰ ἀλωποῦ τὴν παίρνει.

Οἱ τελευταῖοι πέντε στίχοι ἐγράφησαν ἐν τῇ ὤᾳ. Τὸ κάτω ἥμισυ τοῦ φύλλου καταλαμβάνει εἰκὼν παριστῶσα τὰ ἐν τῷ δευτέρῳ χρησμῷ διατυπούμενα.

Φ. 11v : Εἰς τὸ ἄνω ἥμισυ τοῦ φύλλου : *«Χρησμὸς κυρ - Ματθαίου χαρτοφύλακος»:*

Τὸ βωβάλιν ἐκ τὰ ὄρη
ἦλθεν εἰς τὸ περιβόλι
κ᾿ ηὗρα᾿ ἀλάντινο μαρούλι,
εἶχε ᾿ς τὴν καρδιάν του μέσα
σκούληκα μικρὴν - μεγάλον
κ᾿ ἡ καρδιά του ἠφανίσθη,
τὸ σκουλήκιν ἐσκοτώθη,
τὸ βωβάλι ἐθανατώθη.

2 *μαρούλι ἀλάντινο* || 4 *τὸ μαρούλι εἶχε* ||

Κάτωθι τοῦ χρησμοῦ παράστασις βοὸς τρώγοντος χόρτον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἰσέρχεται ὄφις.

Εἰς τὸ κάτω ἥμισυ τοῦ φύλλου οἱ στίχοι :

Ἑβδομάδα καὶ πεντάδα
εἶχεν ἡ μονάδα τότε
κ(αὶ) ἐξαπλώθη ἡ πεντάδα
κ' ἔγινε εἰς μυριάδα·
ἀλλὰ γραῖα ζαρωμένη
ἔστεσέν την τὴν βροχάδα
κ' ἔπιασε τὲς δύο μυῖγες
ἐκ τὸ παραθύρι μέσα
κ' ἐπληρώθη ἡ πεντάδα
κ' ἔγιναν ὅλα μονάδα.

Δεξιὰ τοῦ κάτω μέρους τοῦ φύλλου εἰκὼν γυναικὸς μὲ ἐκτεταμένας τὰς χεῖρας πρὸ παραθύρου οἰκίας.

Φ. 12ʳ : Εἰς τὸ ἄνω ἥμισυ τοῦ φύλλου οἱ στίχοι :

⟨Ἀνὰ⟩ μέσον πέντε ἄστρων
κρέμαται κανδήλα πλήρης
οἴνου, μέλιτος κ(αὶ) γάλα
κ' ἦρθε λύκος κ(αὶ) βωβάλι
καὶ ἡ ἀλωποῦ, τὰ τρία,
γιὰ νὰ φᾶσι τὴν κανδήλα·
ἀλλ' αὐτὴ ἡ ἀλωποῦτζα
ἔφα'ν τηνε μοναχή της
κ(αὶ) τὰ ἄλλα ἐμαλώναν.

Μετὰ τοὺς στίχους, παράστασις κανδήλας, πρὸς τὴν ὁποίαν σπεύδουν τρία ζῷα.

Εἰς τὸ κάτω ἥμισυ τοῦ φύλλου οἱ στίχοι :

Ἀπὸ κάτω τοῦ πλατάνου
τοῦ πεντάκλωνου ἐκείνου
στέκει βασιλεὺς μεγάλος
ὑπερήφανος ὡς λέων,
ἀλλὰ μέσον τοῦ ἰχθύος
κ(αὶ) τοῦ κάβουρα τοῦ μαύρου
τέλος θέλει λάβει αὐτόνος
εἰς τὰ ὕψη τῶν ὀρέων.

Κάτωθεν αὐτῶν παράστασις δένδρου, ὑπὸ τὸ ὁποῖον ἵσταται βασιλεὺς φέρων διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς κλάδον.

Φ. 12ᵛ : *«Διὰ νὰ μὴν δεθῆ τὸ ἀνδρόγυννον»:*
«Ἂς βαστοῦν εἰς τὴν εὐλόγησιν τὰς κάτωθεν χαρακτῆρας κ(αὶ) ἂς μὴν φοβοῦνται» :

Ἐν συνεχείᾳ : *«Εἰς μύσους ἀνδρογύνου»* : *«Μαγνήτην ἤγουν πέτρα . . .»*. — *«Ἕτερον»* : *«Κόψε δύο δαφνόφυλλα . . .»*. — *«Ἕτερον»* : *«Γράψε τὰς κάτωθεν χαρακτῆρας εἰς χαρτὶν κ(αὶ) ἂς τὰ βαστᾷ ὁ ἄνδρας»* :

Φ. 13ʳ : [Δοκίμιον κονδυλίου] : *«1827 Σεμτεβρίου 22. Σιγλιους. διὰ τῆς παρούσης μου ὁμολογίας φανερώνω ἐγὼ ὁ ὑποκάτωθεν γεγραμμένος ὅτι ἔλαβον γρόσια δανεικὰ»* [Τὸ αὐτὸ γεγραμμένον τρὶς δι' ἑτέρας χειρός].

Φ. 13ᵛ : [Διὰ δύο ἑτέρων χειρῶν] : Α' : *«Ἀγαπημένε μου αὐτάδελφε Μανολάκη ἀδελφικῶς σὲ ἀσπάζομαι. Νὰ ἀναγινώσκης κ(αὶ) νὰ γράφης μὲ ὅλην σου τὴν ἐπιμέλειαν* [. . .] *Ὅσοι εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε ἀλληλούϊα, ἀλληλούϊα. Ejo Nicolaos Deligianagi ime veveos oti ine ta gramata is ton»*. Β' : *«Ἄξιον ἐστιν ὡς ἀληθῶς* [. . .] *ΠΑ ΠΑΔΗΑ. Ι. Α. Δελιγιαννάκης, Αὐγούστου 13»*.

II

Κῶδιξ χαρτῷος τοῦ ΙΘ' αἰῶνος, διὰ διαφόρων χειρῶν γεγραμμένος, διαστάσεων 14.5 × 20.6 ἑκ. μέτρου. Φύλλ. 98 + 1 ἄνευ ἀριθμ. + 27 ἄνευ ἀριθμ. + 28 - 181 [= συνολικῶς φύλλα 307]. Στάχωσις διὰ ναστοῦ χάρτου καὶ βύρσης νεωτάτη.

Τὰ ἐπὶ μέρους περιεχόμενα τοῦ κώδικος ἔχουν ὡς ἕπεται :

Α'

1. — *«Σημειώσεις ἀντιγεγραμμέναι ἐν Λευκάδι τῷ ‚αωμη' ἀπὸ ἓν ἀρχαῖον χειρόγραφον εὑρισκόμενον εἰς ταύτην τὴν νῆσον παρὰ τῶν μοναχῶν τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου»*.

α) φ. 1ʳ - 11ʳ : *Περὶ θεολογίας.*

β) φ. 11ʳ - 13ʳ : *Ἑρμηνεία διὰ τὰ τῶν Εὐαγγελιστῶν σύμβολα καὶ ἄλλων διαφόρων νουθεσιῶν ἐρωταποκρίσεις.*

γ) φ. 13ʳ - 14ᵛ : *Ἐξήγησις παραβολῶν τοῦ Εὐαγγελίου.*

δ) φ. 15ʳ - 16ʳ : *Θαῦμα τοῦ ἐν Ἁγίοις π(ατ)ρὸς ἡμῶν Βασιλείου. Περὶ ἐπισκοπῆς καὶ τῶν μυστηρίων τῆς ἁγίας τοῦ Θεοῦ ἀναφορᾶς, κεφ. ε'.*

ε) φ. 16ʳ - 19ᵛ : *Ἀποκάλυψις τοῦ Ἁγίου ἐνδόξου Ἀποστόλου καὶ Εὐαγγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου . . .*

ϛ) φ. 19ᵛ - 23ᵛ : *Προσευχὴ καὶ Ἀποκάλυψις τοῦ ἁγίου Ἀποστόλου Παύλου περὶ δικαίοις καὶ ἁμαρτωλοῖς* [sic].

ζ) φ. 23ᵛ - 29ʳ : *Ἐπιστολὴ Κ(υρί)ου ἡμῶν Ἰ(ησο)ῦ Χ(ριστο)ῦ, κατελθούσης* [sic] *ἐκ τοῦ Οὐρανοῦ . . . δηλοῖ περὶ τοὺς κάμνοντας καὶ καταλύοντας τὴν ἁγίαν Κυριακήν.*

η) φ. 29ᵛ - 32ʳ : *Λόγος καὶ διήγησις περὶ τῆς ἀντιλογίας τοῦ Ἀντιχρίστου.*

θ) φ. 32ᵛ : *Ἀντίγραφον τῆς διαδηλώσεως τὴν ὁποίαν ἔχει εἰς τὸ τέλος τὸ χειρόγραφον : «† ἐπὶ ἔτους ζῳπεῳ (1577) Ηβρίου 1 ἐτελειώθη τὸ παρὸν βιβλίον διὰ χειρὸς κἀμοῦ τοῦ ἁμαρτωλοῦ Ἰωάννου Ἱερέως ἐκ χωρίου λεγόμενον Γαλατὰς πλησίον τοῦ Ναυπάκτου, διὰ συνδρομὴν καὶ πόνον κ(υ)ρ Γεώργου τοῦ Ραγογένη, ἐκ τῆς Ἁγίας Μαύρας . . .»*

2. — *«Ἐπιτομὴ ἐκ τῶν δογματικῶν λόγων πρὸς Λατίνους. Πόνημα τοῦ κυρίου Ἀλοϋσίου Σωτήρη, Λευκαδίου συνταγματάρου ρωσσικοῦ. Χειρόγραφον εὑρισκόμενον ἐν Λευκάδι παρὰ τῷ κυρίῳ Ἰωάννη Ρούσσῳ» :*

α) φ. 33ʳ - 36ᵛ : *Λόγος Α' Περὶ θείας ἐκπορεύσεως.*

β) φ. 36ᵛ - 40ʳ : *Λόγος Β' Περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς θείας εὐχαριστίας.*

γ) φ. 40ʳ - 43ᵛ : *Λόγος Γ' Περὶ τοῦ ἀρχιποιμένος τῆς Καθολικῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας.*

δ) φ. 43^{v} - 51^{r} : *Λόγος Δ' Περὶ τῆς στρατευομένης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας.*

ε) φ. 51^{r} - 54^{v} : *Λόγος Ε' Περὶ τῆς Καθολικῆς ἀποστασίας καὶ περὶ τῆς ἐπικρατείας τῶν θηρίων — πρὸς Λατίνους.*

3. — *«Ἀντίγραφον ἀπὸ ἓν ἀρχαῖον χειρόγραφον εὑρισκόμενον ἐν Λευκάδι παρὰ τῷ κυρίῳ Ἰωάννη Ρούσσῳ»:*

α) φ. 55^{r} - 57^{v} : *Τοῦ ὅτι ὁ Πέτρος δὲν ἐστάθη ἐπίσκοπος τῆς Ρώμης.*

β) φ. 57^{v} - 58^{v} : *Προνόμια οἰκειοποιηθέντα συνοδικῶς παρὰ τῶν Παπῶν...*

γ) φ. 59^{r} - 61^{r} : *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου.*

δ) φ. 61^{r} - 64^{r} : *Περὶ τῆς ὀλεθρίου σφραγῖδος, τοῦ θηρίου κτλ.*

ε) φ. 64^{r} - 66^{v} : *Περὶ τοῦ μικροῦ ὀνόματος τοῦ Ἀντιχρίστου καὶ περὶ τῶν δέκα βασιλέων ἐξουσιαζόντων μετὰ τῶν θηρίων.*

ϛ) φ. 67^{r} - 67^{v} : *Περὶ τοῦ διωρισμένου καιροῦ τῆς βασιλείας τοῦ θηρίου.*

ζ) φ. 68^{r} - 72^{r} : *Ἀνακεφαλαίωσις ἰχνογραφικὴ πρὸς Λατίνους, εἰς ἀπόδειξιν πληρεστάτην τῶν κατηγορηθέντων περὶ τῶν θηρίων...*

η) φ. 72^{v} : *Περὶ τῶν Ἀγγέλων καὶ ταγμάτων αὐτῶν.*

θ) φ. 72^{v} : *Ἐκ τοῦ λόγου ιη' τοῦ ὑποδιακόνου Δαμασκηνοῦ.*

ι) φ. 73^{r} - 74^{r} : *Σφαιρογραφία πάσης κτίσεως* [Γενικά].

ια) φ. 74^{r} - 77^{r} : *Λόγος σύντομος περὶ τῶν σφαιρῶν τῆς κτίσεως, καὶ περὶ τοῦ ἀναφορικοῦ τῶν αὐτῶν πρὸς ἡμᾶς διαστήματος.*

ιβ) φ. 72^{r} - 82^{r} : *Περιγραφὴ τῶν σφαιρῶν τῆς κτίσεως* [κεφ. ιϛ'].

ιγ) φ. 82^{r} - 87^{r} : *Λόγος πρὸς εὐσεβεῖς καὶ ὀρθοδόξους περὶ πόλεως Θεοῦ, ἥτις ἐστιν ἡ θριαμβεύουσα τοῦ Χ(ριστο)ῦ Ἐκκλησία.*

ιδ) φ. 87^{r} - 88^{v} : *Λόγος περὶ τοῦ μυστικοῦ γάμου τοῦ Ἀρνίου καὶ τῆς Α^{ης} Ἀναστάσεως.*

4. — *«Παράρτημα περιέχον α) τὰ ἀξιώματα τῶν ἱερωμένων κληρικῶν καὶ λαϊκῶν β) Διάγνωσιν περὶ τῶν τεσσάρων πατριαρχικῶν θρόνων... καὶ τῶν εἰς αὐτοὺς ὑποκειμένων μητροπόλεων» :*

α) φ. 89^{r} : *Τὰ ἀξιώματα τῶν ἱερωμένων κληρικῶν.*

β) φ. 89^{v} : *Τὰ ἀξιώματα τῶν λαϊκῶν κληρικῶν τῆς α' καὶ β' πεντάδος.*

γ) φ. 90^{r} - 93^{v} : *Περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν θρόνων τῶν ὑποκειμένων τῷ Οἰκουμενικῷ πατριαρχικῷ τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνῳ. Μητροπολῖται ὑποκείμενοι... ἐν τῇ Ἀσίᾳ — ἐν τῇ Εὐρώπῃ.*

δ) φ. 93^{v} - 94^{r} : *Ἀρχιεπίσκοποι ὑποκείμενοι τῷ Πατριαρχικῷ... θρόνῳ.*

ε) φ. 94^{r} : *Μητροπολῖται ὑποκείμενοι τῷ Πατριαρχικῷ θρόνῳ τῆς Ἀλεξανδρείας.*

ϛ) φ. 94^{v} - 95^{r} : *Μητροπολῖται ὑποκείμενοι τῷ τῆς Ἀντιοχείας πατριαρχικῷ θρόνῳ.*

ζ) φ. 95^{r} : *Μητροπολῖται ὑποκείμενοι τῷ πατριαρχικῷ θρόνῳ τῶν Ἱεροσολύμων.*

η) φ. 95^{r} - 95^{v} : *Ἀρχιεπίσκοποι τῷ αὐτῷ θρόνῳ ὑποκείμενοι.*

θ) φ. 95^{v} - 96^{v} : *Περὶ τῶν αὐτοκεφάλων ἀρχιεπισκόπων τῶν μὴ ὑποτελούντων ὑπὸ πατριαρχικὸν θρόνον.*

ι) φ. 96^{v} : *Περὶ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς τοῦ Πικίου.*

ια) φ. 97^{r} - 98^{r} : *Πίναξ* ⟨περιεχομένων⟩.

φ. 98^{v} : λευκόν.

Β΄

«Χρησμοὶ καὶ εἰκόνες ἀντιγεγραμμένοι ἐν Λευκάδι, τῷ ,αωμη', ἀπὸ ἓν ἀρχαῖον χειρόγραφον εὑρισκόμενον εἰς ταύτην τὴν νῆσον παρὰ τῷ κυρίῳ

Ἰωάννη Μούρμουρᾳ. Ὁμοιόγραφον καθ' ὅλα, τόσον ὡς πρὸς τὰς εἰκόνας, καθὼς καὶ ὡς πρὸς τὴν ὀρθογραφίαν». [Κάτωθι τοῦ τίτλου (φ. ἄν. ἀριθμ. ^{v}) στέφανος, πέριξ τοῦ ὁποίου αἱ λέξεις : *«1848 Πέτρος Κατσα[ι]της».* Ἕκαστος χρησμὸς καταλαμβάνει ἓν φύλλον, ἀντιστοιχεῖ δὲ πρὸς ἀνάλογον σχεδιογράφημα τοῦ παραλλήλου ἄνευ ἀριθμήσεως φύλλου τῆς ἑνότητος ταύτης τοῦ κώδικος. Τὰ σχεδιογραφήματα ὅμοια πρὸς τὰ τοῦ προηγουμένου κώδικος, ἀλλ' ἄνευ χρωμάτων] :

α) φ. 1. Ἀρχ. : *Τὴν ἐχθροποιὸν ἔνδοθεν κρύπτε⟨ι⟩ πλάνην...*

β) φ. 2. Ἀρχ. : *Διτζὸν τὸ τρίτον καὶ γὰρ ὄρνις ἱπτότης...*

γ) φ. 3. Ἀρχ. : *Καὶ θρασὺς ὡς μάλιστα καὶ ταχὺς πέλεις...*

δ) φ. 4. Ἀρχ. : *Ὅρα δὲ πάλιν καὶ ξένον δῆθεν τρόπον...*

ε) φ. 5. Ἀρχ. : *Οὗτος πέλων τέταρτος ἐξ ἄρκτου τρέχων...*

ϛ) φ. 6. Ἀρχ. : *Ἡ βοῦς δὲ πέμπτον καὶ τέλος ἀρκτοτρόφον...*

ζ) φ. 7. Ἀρχ. : *Ἄλλη τις ἄρκτος δευτέρα, σκυμνοτρόφος...*

η) φ. 8. Ἀρχ. : *Αἴ, αἴ, τάλαινα, τληπαθεστάτη πόλις...*

θ) φ. 9. Ἀρχ. : *Ἀλωπεκὴν δὲ ὑποκριθεὶς φιλίαν...*

ι) φ. 10. Ἀρχ. : *Οὐαί σοι, πόλις Ἑπτάλοφε, ὅταν τὸ εἰκοστὸν...*

ια) φ. 11. Ἀρχ. : *Ἰσαάκιος συγκοπὴ φόνου αἵματος...*

ιβ) φ. 12. Ἀρχ. : *Τὴν πέτραν ⟨οἰκῶν⟩ ἄγε δεῦρό μοι, ξένε...*

ιγ) φ. 13. Ἀρχ. : *Ὁ νεκρὸς εἶδει καὶ θέᾳ λελυμένος* [sic]...

ιδ) φ. 14. Ἀρχ. : *Ἰδοὺ πάλιν ἄνθρωπος ἐκ πρώτου γένους...*

ιε) φ. 15. Ἀρχ. : *Δέξαι τὸ δῶρον, μὴ κατόκνει μοι, γέρον...*

ιϛ) φ. 16. Ἀρχ. : *Καλοῦ βίου τέτευχας ἐξ ἀδοξίας...*

ιζ) φ. 17. Ἀρχ. : *Εἰς τὸν ἕβδομον καὶ πέμπτον τοῦ Ἰσμαὴλ τὸ τέλος ἀποκαλυφθήσεται...*

ιη) φ. 18. Ἀρχ. : *Εἶδα λύκον ἀγριωμένον | μέγαν καὶ παχὺν ὡς χοῖρον...*

ιθ) φ. 19. Ἀρχ. : *Κυροῦ Ἀρσενίου τοῦ Μακέλη καὶ Πρωτονοταρίου : Μονοκέφαλον θηρίον | ἐφανίσθη...*

κ) φ. 20. Ἀρχ. : *Εἰς ἐννέα πέντε κ' ἕξι | ἑπτά, λέγω, καὶ δεκάδα...*

κα) φ. 21. Ἀρχ. : *Βασιλεύοντος [τοῦ] ἑβδόμου | εἰς τὴν πόλιν Βυζαντίδα...*

κβ) φ. 22. Ἀρχ. : *Εἰς τὰ μέρη τῆς Ἑσπέρας | σκοτεινὲς κουροῦνες...*

κγ) φ. 23. Ἀρχ. : *Τοῦτο ὁ νοῶν νοείτω | μόνον...*

κδ) φ. 24. Ἀρχ. : *Χρησμὸς κυρ Ματθαίου χαρτοφύλακος τῆς μεγ. Ἀντιοχ(είας) : Τὸ βωβάλιν ἐκ τὰ ὄρη | ἦρθεν εἰς τὸ περιβόλι...*

κε) φ. 25. Ἀρχ. : *Ἑβδομάδα καὶ πεντάδα | εἶχεν ἡ μονάδα τότε...*

κϛ) φ. 26. Ἀρχ. : *Ἀνὰ μέσον πέντε ἄστρων | κρέμαται κανδήλα...*

κζ) φ. 27. Ἀρχ. : *Ἀπὸ κάτω τοῦ πλατάνου | τοῦ πεντάκλωνου...*

Γ΄

Φ. 28^{r} - 66^{v} : *«Ἀνατροπὴ τῆς τῶν Ἑβραίων θρησκείας, συγγραφεῖσα παρὰ τοῦ μακαρίτου καὶ ἀειμνήστου Νεοφύτου τοῦ ἐξ Ἰουδαίων, τοῦ καὶ πρώην μὲν χρηματίσαντος ραββίνου, μ(ε)τ(ὰ) δὲ τὸ φωτισθῆναι μοναχὸς γενόμενος ἐν Μολδαβίᾳ, ἐδολοφονήθη παρὰ τῶν Ἰουδαίων διὰ τὸ ἀνακαλῦψαι τὰς ἀποκρύφους αὐτῶν κακοπραγίας, καὶ ἠξιώθη μαρτυρικοῦ τέλους. Μεταγλωττίσθη ἀπὸ τὴν μολδαβικὴν εἰς τὴν ἡμετέραν κοινὴν γλῶσσαν. Ἀντεγράφη δὲ ἀπὸ τὸ τυπωμένον συντομώτερον διὰ τὸ εὔχρηστον καὶ ἀφέθησαν τὰ πολλὰ ρητὰ τῆς Γραφῆς, καὶ τὰ διαλαμβάνοντα περὶ τοῦ Ταλμοὺθ ὡς ἄχρηστα. Ἐν ἔτει ,αωκθῳ σωτηρίῳ...»*

Φ. 67^{r} : *«Ἀριθμὸς τῶν ἐν Εὐρώπῃ Ἑβραίων» ⟨Ἐκ τῆς «Ἰονικῆς Ἐφημερίδος», ἀρ. 166, 21 Φ/βρ. 1848⟩.*

Δ΄

1. — Φ. 68^{r} - 78^{v} : *«Ἀκολουθία τῶν ἁγίων ἐνδόξων μεγάλων μαρτύρων Μηνᾶ, Βίκτωρος καὶ Βικεντίου καὶ ἡ ἀνάμνησις τοῦ φρικώδους σεισμοῦ γεγονότος ἐν τῇ νήσῳ Λευκάδος τῇ ια΄ Νοεμβρίου 1704».*

2. — Φ. 78^{v} - 80^{v} : *«Περὶ Γρηγοριανοῦ Καλενδαρίου — Πασχάλιον».*

3. — Φ. 81^{r} : *«Παρατηρισμὸς τῶν ἡμερῶν τῶν δώδεκα μηνῶν, νὰ τὰς φυλάγῃ ὁ ἄνθρωπος εἰς πᾶν ἔργον· ὅτι αἱ αὐταὶ ἡμέραι δυστυχεῖς εἰσιν κατὰ τὸν προφήτην Ἔσδραν. Τὸ παρὸν ἐγράφθη εἰς τοὺς 1726 Ὀκτωμβρίου* [sic] *16 ἐκ χειρὸς Ραφαὴλ ἱερομονάχου καὶ ὁ εὐχόμενος αὐτὸν ἀντεύχεται ὑπ᾽ αὐτοῦ εἰς ὅλα».*

4. — Φ. 81^{v} : *«Annotazioni relative al Calendario ec.».*

5. — Φ. 82^{r} - 94^{v} : *Περὶ τῶν ἑπτὰ Οἰκουμενικῶν Συνόδων.*

Ε΄

1. — Φ. 95^{r} - 97^{r} : *«Sunto estratto dell'Enciclica dell'una Santa cattolica ed apostolica chiesa, agli ortodossi di ogni regione edita a Costantinopoli nel 1848».*

2. — Φ. 97^{r} - 97^{v} : *«Ἐξήγησις λέξεων ἐκ τοῦ Κυριακοδρομίου τοῦ Γερασίμου Ἱερομονάχου Ἰαννούλη Ζακυνθίου, τυπωθὲν* [sic] *ἐν Κερκύρᾳ τῷ 1844».*

3. — Φ. 98^{r} - 98^{v} : *«Τάξις τῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης βιβλίων».*

4. — Φ. 99^{r} - 99^{v} : *«Περὶ τῶν προφητῶν, ἕτερον».*

5. — Φ. 100^{r} - 109^{v} : *«Πίναξ συμβάντων ἀναφερομένων εἰς τὴν ἱερὰν καὶ ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν, ἀντιγεγραμμένος ἀπὸ τὸν Χρονολογικὸν πίνακα Σολομῶντος Νικολαΐδου, Κυπρίου, τυπωθέντα ἐν Αἰγίνῃ τῷ 1833».*

6. — Φ. 111^{r} - 128^{r} : *«Χρονολογικὸς πίναξ τῶν συμβάντων εἰς τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος, ἀντιγεγραμμένος ἀπὸ ἐκεῖνον τοῦ Σολομῶντος Νικολαΐδου, Κυπρίου, τυπωθέντα ἐν Αἰγίνῃ τῷ 1833».*

7. — Φ. 128^{r} - 130^{r} : *«Μῆνες Ἀθηναίων καὶ διαίρεσις αὐτῶν».*

8. — Φ. 131^{r} - 150^{v} : *«Annotazioni prese da' documenti che esistono nel Pubblico Archivio di Santa Maura, riferibili a vari conquistatori di essa Isola e dei diversi loro Governi. Soccendono alle annotazioni esemplari di vari altri documenti esistenti nell'Archivio, i quali comprovano i terremuoti che in diverse epoche ebbero a flagellare l'Isola stessa; la pesta in quella sviluppata nell'anno 1743 e varie altre cose degne di commemorazione».*

9. — Φ. 151^{r} - 152^{v} : *«Estratto dal libro "Tavole di memoria di fatti degni di memoria". Stampato in Londra nel 1809».*

10. — Φ. 153^{r} - 155^{v} : *«Πῶς ὁ δοὺξ τῶν Βενετῶν ἐνυμφεύετο ἄλλοτε τὴν θάλασσαν»* [Ἐκ τῆς «Εὐτέρπης», τόμ. Β΄ (1849), σελ. 521].

11. — Φ. 156^{r} - 156^{v} : *«Ἐπιτομὴ ἐπιστολῆς Πλινίου τοῦ Νεωτέρου, περὶ τῆς πρώτης ἐκρήξεως τοῦ Βεζουβίου, εἰς τὴν ὁποίαν ἔλαβε χώραν καὶ ὁ θάνατος τοῦ θείου του Πλινίου τοῦ Πρεσβυτέρου»* [Ἐκ τῆς «Εὐτέρπης», τόμ. Β΄ (1849), σελ. 523].

Ϛ΄

1. — Φ. 157^{r} - 158^{v} : *Διάφορα χρονικὰ σημειώματα :*

α) *«Ἀντίγραφον ἐβγαλμένο ἀπὸ τὸ κατάστιχο τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Νικολάου κείμενον εἰς τὴν χώραν τῆς Ἁγίας Μαύρας» :*

1743 Μαΐου 27. Ἐπιάσθη ἡ λοιμικὴ νόσος εἰς τὴν Ἁγίαν Μαύραν, τὴν ὁποίαν τὴν ἤφερεν ὁ Ζάχος Ρογγέντος ἀπὸ τὴν Μεσσήνα καὶ ἐγνωρίσθη εἰς τὸν Ἰούνιον καὶ ἔγινε πολὺς θάνατος.

1762 Ἀπριλίου 9. Τὴν γην τῆς διακαινησίμου ἔγινε ἕνας σεισμὸς φοβερώτατος.

β) *«Ἀπὸ τὸ κατάστιχο τῆς ἐκκλησίας Ἁγ. Ἀναργύρων» :*

1783 Μαρτίου 9. Ὧρες τρεῖς τῆς νυκτὸς ἔγινε ἕνας φοβερὸς σεισμός.

1783 Μαρτίου 12. Εἰς τὸν ὄρθρον ἔγινε ἕνα⟨ς⟩ σεισμὸς τρομερὸς ὁ ὁποῖος ἐρράγισε ὅλες τὲς Ἐκκλησίες καὶ τὰ σπίτια ἐδῶ εἰς τὴν χώραν καὶ εἰς τὰ χωρία καὶ ἐκράτησε σχεδὸν μῆνας δέκα κάνοντας 20 τὴν ἡμέραν.

2. — Φ. 159^{r} - 161^{v} : *«Ἀντίγραφον ἀπὸ ἓν βιβλιάριον τοῦ μακαρίτου Σπυρίδωνος ἱερέως Βαντώρου» :*

Εἰς τοὺς 1783 Φεβρουαρίου 23, τὴν Πέμπτην τῆς τυρινῆς τὸ βράδυ, ξημερώνοντας τὴν Παρασκευὴ ἐφανίσθη ἕνα θηριόψαρον τῆς θαλάσσης εἰς τὸν Ἁϊάννη τ᾽ Ἀτζούση ᾽ς τὸ πέλαο, τὸ ὁποῖον τὸ ἤφερε ἡ φουρτοῦνα καὶ τὸ ἔρριξε εἰς τὸν ἄμμο [...] *καὶ τὸ γράφω εἰς ἐνθύμησι τῶν μεταγενεστέρων Σπυρίδων ἱερεὺς Βανδῶρος.*||

Εἰς τὸν αὐτὸν χρόνον Μαρτίου 9 τὴν ἡμέραν τῶν ἁγίων Σαράντων ἕως δύο ὧρες ἰντζίρκα τῆς νυκτὸς ἔγινεν ἕνας σεισμὸς [...] *καὶ ὅμως δὲν ἔπαυσαν οἱ σεισμοὶ ἕως τὸν Φεβρουάριον ὅλον τὸν αὐτὸν χρόνον.*

[Τὰ ἀνωτέρω χρονικὰ σημειώματα ἐδημοσιεύθησαν πλήρη ὑπὸ Θ. Τσιλιμίγκρα, Βραχέα Χρονικὰ ἐκ Λευκάδος, «Νέον Ἀθήναιον» Α΄, ἀρ. 1 (Ἀθῆναι 1955), σσ. 76 - 78, ἐκ τῆς τελευταίας σελίδος «Ἑνὸς ἀντιγράφου τῶν Μεγαλυναρίων εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου τοῦ Μανουὴλ Κορινθίου, εὑρισκομένου εἰς τὸ Ἀρχειοφυλακεῖον Λευκάδος».]

1825 Ἰανουαρίου 7/19. Ἔγινε ὁ φοβερὸς σεισμὸς χώρας καὶ χωρίων τῆ[ς] Λευκάδος. Ἐπροξένησε πολλὰς φθοράς. Ἐκρέμισε καὶ ἔβλαψε πολλὰ ὀσπίτια, τόσον εἰς τὴν πόλιν, ὡσὰν καὶ εἰς τὰ χωρία. Ἐφόνευσε 23 κάτοικους τῆς πόλεως καὶ 35 τῆς ἐξοχῆς ἀπέθαναν καὶ προσέτι 7 πληγωθέντες. Ἐβλάπτησαν καὶ ἕτεροι 92.

1849 Ἰανουαρίου 11/23. Ἔγινε ψύχος πολύ, ἠκολούθησαν πάγος δριμύς, ὥστε ὁποὺ τὰ δένδρη κατ᾽ ἐξοχὴν λεμονιὲς καὶ πορτοκαλιὲς ἐξηράθησαν καὶ ἐφαίνοντο διὰ τρεῖς τέσσαρους μῆνας χωρὶς σημεῖον ζωῆς. Μετὰ ταῦτα ἀδυνάτως ἐβλάστησαν· ὁ καρπὸς σχεδὸν παντελῶς ἔλειψεν ἀπὸ αὐτὲς διὰ δύο χρόνους. Οἱ γεωργοὶ ἔκοψαν ὅλα τὰ ξηρὰ ἀφ᾽ ὅσας δὲν ἐξηράθησαν τελείως καὶ μὲ τὴν κόπρον καὶ σκάψιμον τὰς ἐβοήθησαν. Ἐν Λευκάδι.

3. — Φ. 166^{r} - 169^{r} : *«Ἀντίγραφον ἐξ ἑνὸς βιβλιαρίου γραμμένον* [sic] *εἰς Κέρκυραν περιέχον διάφορα συμβάντα γεγονότα εἰς τὴν αὐτὴν νῆσον» :*

1707 Σεπτεμβρίου 9. Ἔκαμε ἕνα σεισμὸν μεγάλον, ἡμέρα Σάββατον καὶ ἀπέκει † ἐδεκουντενάρησε ἡμέρα καὶ νύκτα ἕναν καὶ δύο καὶ πολλὲς βολὲς καὶ τρεῖς τὸ μερόνυκτο ἕως τὸν Ἀπρίλιον τῶν 1708 καὶ εἰς τὰς 11 τοῦ Μαρτίου Πέμπτη ξημερώνοντας ἔβρεξε ὅλο κόκκινο χῶμα καὶ ἦταν τὸ νερὸ ὡσὰν αἷμα καὶ ὅλα τὰ χόρτα κόκκινα καὶ τὸ ἐμάζωνε ὁ κόσμος ὡσὰν στάκτη καὶ ἐκοκκινίζανε οἱ πύργοι ὡσὰν νὰ τοὺς ἐκοκκίνιζε κανεὶς μὲ κοκκινόβαριν καὶ ἀπέκει ἀρχίνησε, μεγάλος θάνατος ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριον τῶν 1708 ὅλον τὸν χειμῶνα, ὁποὺ ἀπεθνήσκανε πέντε καὶ ἕξι τὴν ἡμέρα ἐδῶ εἰς τὴν χώρα καὶ εἰς τὰ χωρία ὁμοίως, εἰς πολλὰ χωρία ἀπὸ δύο καὶ τρεῖς ἀπέθνησκαν ἀπὸ κάθε σπίτι. Τὸ γράφω διὰ ἐνθύμησιν τῶν μεταγενε||στέρων.

1709 Φεβρουαρίου 4 ἡμέρα Παρασκευή, ὥρα τρίτη τῆς ἡμέρας, ἔκαμε ἕνα σεισμὸ μεγάλον ὁποὺ ἔρριξε πολλότατα σπίτια καὶ ἀνοίξανε καὶ πολλοὶ πύργοι καὶ εὐθὺς ἔβαλαν προκλάμο καὶ ἔκλεισαν ὅλα τὰ ἐργαστήρια καὶ δὲν ηὕρισκε τίποτας νὰ ἀγοράσῃς νὰ φᾶς καὶ εἰς τὲς πέντε ἡμέρα Σάββατο ἐβγάλαμε λιτὴ μὲ τὴν Παναγία καὶ ὅλοι μὲ κεριά, τόσο παπάδες ὡσὰν καὶ λαϊκοί, καὶ ἔτζι καὶ τὴν Κυριακὴ ὡσὰν καὶ τὴν Δευτέραν τρεῖς ἡμέρας ἀράδα καὶ ἀγοράζαμε ὅλην τὴν χώραν, καὶ ὅλος ὁ κόσμος κατόπι ἄνδρες καὶ γυναῖκες μὲ πολλὰ κλάματα — ποιός νὰ ἔβλεπε τὰ κλάηματα εἰς τὸν κόσμο καὶ νὰ μὴ θαυμάζῃ — καὶ οἱ Σύντιχοι ἔβαλαν ὀρδινιὰ νὰ μὴν σφάξουν τὰ σφακτὰ τρεῖς ἡμέρες, οὐδὲ ἄλλο τίποτα νὰ πουλιέται, μολονότι κατόπι καὶ ἦτον ὅλοι εἰς τὴν Παναγίαν ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ὁποὺ ποῖος ἔβλεπε καὶ δὲν ἐθαύμαζε. Τὸ γράφω διὰ ἐνθύμησι τῶν μεταγενεστέρων. ||

1709 Μαΐου 7. Ἔκαμαν νερὰ πολλά, ἀστραπὲς καὶ βροντὲς καὶ ἔπεσε μία ἀστραπὴ καὶ ἔκαυσε ἕνα καράβι τῆς ἀρμάδας καὶ ἦταν φανάρι ὁ ἀρμιράντες καὶ ἀρχηγὸς ἦταν Ἀντώνιος Κούστης, ἡμέρα Σάββατο, τρεῖς ὧρες τῆς νυκτός, καὶ δὲν ἐγλύτωσαν ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους οὐδὲ τὸ τρίτο εἰς τὸ Μαντράκι τῶν Κορφῶν, εἰς τὸ πόρτο.

1710. Ἔκαμε καιροὺς καλοὺς ὁποὺ δὲν ἔβρεξε παρὰ δύο βολὲς μοναχὰ τὸν Ὀκτώβρη, ὅσο καὶ ἔσπειρε ὁ κόσμος, καὶ τὰ πηγάδια νερὸ δὲν εἶχαν ἕως τὲς 20 τοῦ Δικεμβρίου καὶ τότε ἀρχίνησε νὰ ψιχαλίζῃ μὰ ὅλο ἥλιους ἔκανε ὡσὰν τὸν ἀπριλόμαγον καὶ δροσές. Τὸ γράφω διὰ ἐνθύμησι. Καὶ ἐψιχάλιζε μία ἡμέρα μὰ ὡσὰν δροσιὰ καὶ πάλε ἀρχίνησε ὅλο ἥλιος κ᾿ ἔκανε, συννεφιὰ δὲν ἔκαμε ποτὲ καὶ ἐματάβρεξε εἰς τὰς 6 τοῦ Γεναρίου ξημερώνοντας τῶν Θεοφανείων καὶ ἔκαμε καὶ χιόνια πολλά, εἰς τὴν στερεὰν ἐματαψιχάλισε.

1715 Ἰανουαρίου 18. Ἐπουπλικαρίστηκε ἡ ἀμάχη εἰς τὸ Κονσέγιο καὶ ἀπέκει ἦρθανε οἱ ἀφεντάδες ὅλοι εἰς τὸν ἅγιον Σπυρίδωνα καὶ τὸν ἐβγάλανε καὶ ἐδιαβάσανε παράκλησι καὶ τίς δύναται νὰ εἰπῇ τὰ κλάματα ὁποὺ ἐγινόντανε καὶ ὅλα τὰ ἐργαστήρια κλεισμένα, καὶ ὅλος ὁ κόσμος ἦτον εἰς τὸν ἅγιον καὶ τὸν ἔβγαλαν τὸ βράδυ εἰς τὲς δέκα ὧρες τῆς ἡμέρας, τὴν ἡμέραν τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, εἰς τὲς 18 τοῦ μηνὸς Ἰανουαρίου. Τὸ γράφω διὰ ἐνθύμησι.

1716. Ἰουνίου 24. Ἦρθε ἡ ἀρμάδα τοῦ Τούρκου εἰς τὸ στενό, εἰς τὶς πέντε ὧρες τῆς ἡμερός, ἐμπῆκε καὶ ἐσταμάτησε ἐκεῖ καὶ τὴν Τετράδι εὐτὺς [sic] 27, ὧρες δέκα τῆς ἡμερὸς ἦρθε καὶ ἡ ἀρμάδα ἡ δική μας καὶ ἐκάμανε τὸν πόλεμο ἐκεῖ ἀπὸ τὲς δέκα ὧρες, ἕως τὴν μία ὥρα τῆς νυκτὸς καὶ ἀπέκει ἡ δική μας ἐμπῆκε μέσα καὶ ἐκείνη ἐσταμάτησε ἐκεῖ. Εἰς τὶς δεκαννιὰ τοῦ Ἰουλίου εἰς τὲς ἑπτὰ ὧρες τῆς ἡμερὸς ἔβαλε τὸν πόλεμο ἀπὸ τὸ κεφαλομάντουκο καὶ κα||νονιὲς πρῶτα τῆς ἀρμάδας ὁποὺ ἦτανε εἰς τὸ νησὶ καὶ τὴν ἐξεμπούρησε ἀπεκεῖ εἰς τὸ κάστρο καὶ εἰς τὴν χώρα καὶ ἐπολεμούσανε ἀπὸ τὸν Σωτῆρα, ἀπὸ τὴν Ἀναφωνήτρα, τόσο ὅτι ἦρθε μὲ σκάλες καὶ ἀνεβήκανε καὶ ἀπάνω εἰς τὸ κάστρο γιὰ βοήθησε καὶ τοὺς ἐδιώξανε· καὶ τὸ Σάββατο ξημερώνοντας ἐκαρτερούσαμε τὸ ρεσάλτο ἄσφαλτα νὰ μᾶς κόψουν οὕλους, ἤγουν εἰς τὲς ἕντεκα τοῦ Αὐγούστου ἡμέρα Σάββατο ξημερώνοντας, ἔτζι ὁ Θιὸς καὶ ἡ Παρθένο ἡ μητέρα του τοὺς ἐλάβωσε καὶ ἐσκοτιστήκανε καὶ ἐφύγανε καὶ ἀφήσανε ὅτι καὶ ἂν εἶχανε.

1718 Αὐγούστου 3. Ἐπουπλικαρίστηκε ἡ ἀγάπη ἐδῶ εἰς τοὺς Κορυφοὺς ἡμέρα Κυριακὴ ὁποὺ ἔκαμε ὁ Βενετζᾶνος μὲ τὸν Τοῦρκον διὰ χρόνους 24 εἰκοσιτέσσαρες.

1718 Νοεμβρίου 10. Ὧρες ἕξι τῆς νυκτός, ξημερώνοντας Τρίτη. Ἔβρεξε ὀλίγο νερό, μὰ ἔκαμε πολλὲς βροντὲς καὶ ἔρριξε ἀστροπελέκια καὶ ἐκαήκανε τρεῖς μουλεντζιόνες εἰς τὸ Κάστρο τὸ παλαιὸ καὶ ἐχάλασε ὅλα τὰ μαγαζία εἰς τὸν Ἅγιον Ἀρσένιον καὶ ὅλα τὰ καρ||τέρια καὶ τὸ γκενεραλᾶτο καὶ ἐπλάκωσε τὸν καπετὰν γκενεράλη Ἀντώνη Πιζάνη ἀνταμῶς μὲ ὅλη τὴν κόρτη του καὶ ἄλλους ὀφφιτζιάλους καὶ σολδάτους καὶ ἐχαθήκανε ἕως τρεῖς χιλιάδες ἄνθρωποι· ἀκόμη ἐφουντάρησε καὶ δύο κάτεργα καὶ ἕξι γαλιότες καὶ ἄλλες βάρκες καὶ καλίκια μέσα εἰς τὸ Μαντράκι καὶ πολλὰ σπίτια ἐκαταχάλασε μέσα εἰς τὴν χώρα. Τὸ γράφω διὰ ἐνθύμησι.

1789 Φλεβαρίου 28 ἔ.π. Κορφούς. Εἰς τὲς ἐννιάμισυ ὧρες τῆς ἡμερός, ἡμέρα Τετράδη ἐδουλεύανε οἱ ἀρτιλιέρηδες μέσα εἰς τὴν μουνιτζιὸν τῆς μπαρούτης, ἐδουλεύανε τὶς μπόμπες ὁποὺ ἐκάνανε τὶς πολέτες καὶ βαρῶντα σίδερο μὲ σίδερο ἔπιακε μιὰ μπόμπα καὶ ἀπὸ τὴν μπόμπα ἔπιακε ἡ μουνετζιὸν καὶ ἀπίταγε τὲς πέτρες μέσα εἰς τὴν χώρα καὶ ἐσκότωσε πόσον κόσμο μέσα εἰς τὴν χώρα· ἐπῆρε μία πέτρα ἕναν ἄνθρωπο ἐμπρὸς εἰς τὸν ἅγι Ἀντώνη καὶ δὲν ἐφάνηκε τίποτα ἀπὸ τὴ μέση καὶ ἀπάνου ἀπὸ δαύτονε, καὶ ἐχάλασε καὶ πολλὰ σπίτια μέσα εἰς τὸ κάστρο, καὶ ἐχάλασε καὶ μία γαλιότα καὶ ἄλλα ξύλα πολλὰ μέσα εἰς τὸ Μαντράκι καὶ ἐσκότωσε καὶ κόσμο ἕως πεντακόσιες ψυχὲς κρεσέντε καὶ ἡ χάρι τοῦ ἁγίου Σπυριδώνου ἐβοήθησε καὶ δὲν ἐπέσανε πολλὲς πέτρες μέσα εἰς τὴ χώρα, ἀλλέως ἤθελε γένει θρῆνος φοβερὸς εἰς τὴν χώραν. Τὸ γράφω διὰ ἐνθύμησι τῶν μεταγενεστέρων.

4. — Φ. 170^{r} - 170^{v} : Χρονικὰ σημειώματα τοῦ 1848 [Ἀντίγραφα ἐξ ἐφημερίδων].

5. — Φ. 172^{r} - 175^{v} : *«Sunto dall'Itinerario da Paziri a Gerusalemme e di Chateaubriand, tom. II».*

6. — Φ. 176^{r} - 177^{r} : *Πίναξ* [περιεχομένων τῆς ϛ´ ἑνότητος τοῦ κώδικος].

7. — Φ. 178^{r} : *«Annotazioni ossia traduzione delle Iscriz^{ni} S^{to} Sepol».*

Τὰ φύλλα 109^{v} - 110^{r}, 130^{v}, 162^{r} - 165^{v}, 169^{v}, 171^{r-v}, 177^{v}, 178^{v} - 181^{v} εἶναι λευκά.

ΦΑΙΔΩΝ Κ. ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΔΗΣ

DIE ERFORSCHUNG DES VOLKSLIEDS UND DER VOLKSMUSIK DER BYZANTINISCHEN EPOCHE (4. - 15. Jh.) *

Das Thema, des Sammelns, der Erforschung und der Ausgabe der Quellen der Volksmusik im europäischen Raum vor 1500, läßt sich bekanntlich nicht bei allen Völkern in derselben Weise bearbeiten.

Diese Differenz im Vergleich zweier oder mehrerer Völker leitet sich aus dem Stand der Kultur her, in dem die verschiedenen Länder sich zu jener Zeit befanden; und von ihm hängt selbstverständlich die literarische wie auch die übrige künstlerische Tradition ab. Das aus dieser Tradition stammende hierher gehörende Material enthält wertvolle Angaben nicht nur für die Erforschung der Zeit vor 1500 sondern auch für die Untersuchung des geschichtlichen Ursprungs vieler Elemente der neueren Volksmusik.

Von diesem Standpunkt aus bemerken wir, daß der Zeitraum vom 15. bis in die erste Hälfte des 19. Jahrhunderts nicht nur für das griechische Volk sondern auch für die anderen Völker der Balkan - Halbinsel dunkel ist. Für diese Jahre kann man, was das Griechentum betrifft, für unseren Zweck die im Druck erschienenen Berichte von Reisenden aus West- und Mitteleuropa heranziehen, die in die Balkanländer und weiter ins Morgenland und zu den Heiligen Stätten fuhren. Neben diesen Quellen gibt es auch viele griechische, außerdem Abbildungen von Musikinstrumenten und Tänzen auf kirchlichen Fresken usw.

Anders steht es mit der Epoche vor dem 15. Jahrhundert, die bekanntlich heute die byzantinische heißt. In diesem Zeitraum, der mit Kaiser Konstantin dem Großen im 4. Jahrhundert beginnt und mit der Eroberung Konstantinopels im Jahre 1453 endet, blühte in der Hauptstadt des byzantinischen Staates eine hohe Kultur.

Daher können wir aus dieser Periode für die historische Erforschung der europäischen Volksmusik ein reiches und beachtenswertes Material gewin-

* Vortrag gehalten am 14. Nov. 1967 in Freiburg im Breisgau bei der 1. Arbeitstagung der Studiengruppe vom International Folk Musik Council zur Erforschung und Edition älterer Volksliedquellen (vor 1800).

27 - 11 - 1971

Abb. 1. Der Tod des Gerechtes. David mit Lyra.
(Fresko im Kloster des Hl. Johannes auf Patmos. XII. Jahrh.) (S.S. 230, Anm. 3).

Abb. 2. Der Heilige Phanourios mit Dudelsack.
(Fresko im Kloster bei Balsamoneron auf Kreta).

nen. Und es ist richtig, daß die Musikforschung sich diesem Zeitraum zuwendet, in dem die im Altertum begründeten kulturellen Beziehungen zwischen Orient und Okzident weiter bestanden. Um die Bedeutung dieses Zweiges der Musikforschung — d.h. der Quellenforschung zur Volksmusik vor 1500 — zu betonen, führe ich eine allgemeine Bemerkung des Tübinger Philologen Otto Weinreich an. Nach seiner Beobachtung bedarf es in den volkskundlichen Forschungen — also auch in der Volksmusikforschung — im Gegensatz zu der Tendenz der einseitig vergleichenden Untersuchung der Volksäußerungen mit ähnlichen in außereuropäischen und meist primitiven Völkern «des Zusammenwirkens verschiedener Disziplinen : der sammelnden und sichtenden Volkskunde, der vergleichenden Literaturgeschichte und der Klassischen Philologie, weil diese (wenn sie sich nicht zu vornehm dafür dünkt) ein Material beisteuern kann, das durch sein hohes Alter, durch seine Autorität für das Abendland und zum Teil auch für das Morgenland, sowie durch seine fast stets nachweisbare ununterbrochene Kontinuität der Tradition ins Gewicht fällt. Um den Anteil des Orients und Okzidents abzugrenzen, muß die Orientalistik wie die Klassische Philologie sowohl mit der Westost - Wanderung als auch mit der Ostwest - Wanderung rechnen und den Hellenismus als Sammelbecken und neues Ausstrahlungsgebiet ebenso würdigen, wie Byzanz oder die Zeit der Kreuzzüge» [1]. Aber was verstehen wir unter der Erforschung der Volksmusikquellen aus der Zeit vor 1500? Meiner Meinung nach muß diese Arbeit folgendes umfassen : a) literarische Quellen : 1) für Volkslieder allgemein, als Texte; 2) für Gesänge und ihre Ausführung; 3) für Musikinstrumente; 4) für Volkstänze; 5) für Volksfeste und besondere Anlässe (z.B. Hochzeit, öffentliche Festlichkeiten u.a.), bei denen Volkslieder und -tänze ausgeführt wurden; b) Abbildungen von Festen, Musikaufführungen und Volkstänzen in Skulpturen, Gemälden und als Illustrationen zu den Quellen der schriftlichen Tradition (Handschriften, gedruckte Bücher usw.).

Unter diesen Gesichtspunkten wurde bedeutendes Material für die Erforschung der Volksmusik aus byzantinischen Quellen — besonders in Griechenland — gesammelt, und die wissenschaftliche Bearbeitung dieses Stoffes wurde von griechischen und ausländischen Forschern in Angriff genommen, die sich mit der byzantinischen und mit der mittelalterlichen westeuropäischen Kultur beschäftigten.

Bis heute ist vor allem die Erforschung der Überlieferung zum Volkslied im allgemeinen und zu den Texten systematisch betrieben worden, weniger

1. Otto Weinreich, Zwei Epigramme des Nikarchos und die Volksschwänke über Schwerhörige, Προσφορὰ εἰς Στίλπ. Π. Κυριακίδην, Thessaloniki 1953, S. 724-725.

dagegen die zur Musikausführung, den Musikinstrumenten und den Volkstänzen.

Die Erforschung der Volksmusik des 4. bis 15. Jahrhunderts, vor allem der Texte, später auch der Melodien und Tänze, begann um die Mitte des vergangenen Jahrhunderts. Der Antrieb zu dieser Arbeit ging aus von der Suche nach den geschichtlichen Ursprüngen der neugriechischen Volksdichtung, besonders der heroischen (Akritischen) Lieder.

Den ersten Schritt in dieser Richtung unternahm der Franzose Claude Fauriel, der Sammler, Übersetzer und erste Herausgeber griechischer Volkslieder, in seinem Werk : Chants populaires de la Grèce moderne, recueillis et publiés avec une traduction française, des éclaircissements et de notes, Tome I, Paris 1824, Tome II, Paris 1825. Fauriel leitet in seiner Einführung im ersten Band manche Lieder seiner Sammlung aus dem 16. Jahrhundert her. Von einigen, wie z.B. dem Schwalbenlied, glaubt er mit Recht, daß sie aus dem Altertum stammen [1]. Später, im Jahre 1859, hat der griechische Gelehrte Spyridon Zambelios das neugriechische Wort tragoudi, das Volkslied bedeutet, mit dem antiken Wort tragodia (Tragödie) verbunden [2]. Weitere Untersuchungen zum Ursprung des Wortes tragoudi bringen Aufsätze von Grysar [3], K. Sathas, K. Krumbacher [4], S. Menardos und St. Kyriakidis [5].

In einem Aufsatz über das neugriechische epische Volkslied vom Schicksal der Söhne des Helden Andronikos vertrat Max Bündinger 1866 die These, daß dieses Lied aus der byzantinischen Zeit stamme und sein Held der Kaiser Andronikos I. Komnenos aus dem 12. Jahrhundert sei [6]. Die spezielle Erforschung der byzantinischen literarischen Quellen unter diesem Gesichtspunkt begann im Jahre 1875, als K. Sathas und É. Legrand das Epos Digenis Akritas herausgaben [7]. K. Sathas, ein griechischer Historiker, erkannte als er-

1. S. Bd. I. Paris 1824, S. XCVII - CIX.

2. Πόθεν ἡ κοινὴ λέξις τραγουδῶ. Σκέψεις περὶ ἑλληνικῆς ποιήσεως, Athen 1859, S. 51.

3. Citharœden und die Cantores Tragoediarum in der Kaiserzeit. (Sitzungsber. d. Kaiser. Acad. Wien, Bd. XV, 1855, S. 418 ff.).

4. Zur Bedeutungsgeschichte des Wortes τραγουδῶ, Byzantinische Zeitschrift XI, 1902, S. 523.

5. S. die Bibliographie in Stilpon P. Kyriakidis, Αἱ ἱστορικαὶ ἀρχαὶ τῆς δημώδους Νεοελληνικῆς ποιήσεως, Neudruck mit einem Anhang, Thessaloniki 1954, S. 20, Anm : 13.

6. S. M. Bündinger, Mittelgriechisches Volksepos. Ein Versuch von —, Leipzig 1866, S. 4 ff.

7. C. Sathas et É. Legrand, Les exploits de Digénis Akritas. Epopée byzantine du dixième siècle publiée pour la première fois d'après le manuscrit unique de Trébizonde, Paris MDCCCLXXV.

ster, daß die Helden und Heldentaten in einer bestimmten Gattung griechischer epischer Volkslieder dem 9. und 10. Jahrhundert entstammen, und daß demnach diese Lieder seit jener Zeit im Volk überliefert werden [1].

Diese Meinung wurde von den Fachleuten, die sich mit der byzantinischen Kultur befassen, bald akzeptiert. So ist seit Beginn des 20. Jahrhunderts, besonders seit 1907, teils von Gelehrten Griechenlands, wie Nikolaos Politis, Phaedon Koukoules und Stilpon Kyriakidis, teils von Gelehrten anderer Länder, wie Karl Krumbacher, Paul Maas, P. C. Hesseling, Samuel Baud - Bovy und besonders dem Belgier Henri Grégoire und seiner Schule, eine vielseitige Erforschung der byzantinischen und vieler orientalischer Quellen in Hinsicht auf die Volksdichtung unternommen worden [2]. Auf Grund dieser Forschungsarbeiten kennen wir Volksliedtexte schon aus dem 6. Jahrhundert nach Christus — leider nicht viele —, und darüber hinaus haben wir aus dem 4. Jahrhundert zahlreiche Texte, in denen Arbeits- und Wiegenlieder erwähnt werden [3]. Über diese Lieder spricht z.B. Johannes Chrysostomos, der auch mitteilt, daß zu seiner Zeit das Volk Lieder sang, die es aus dem Theater aufgenommen hatte. Er berichtet auch über das oben erwähnte Schwalbenlied, von dem als erster Athenaios (H, 60) spricht. Weiter bringen die byzantinischen Schriftsteller Angaben über Spottlieder des Volkes schon in der zweiten Hälfte des 6. Jahrhunderts unter dem Kaiser Maurikios (582 - 602); aus den folgenden Jahrhunderten kennen wir Zeugnisse über Hochzeitslieder, Liebeslieder und besonders über die heroischen (Akritischen) Lieder. Bei mehreren neugriechischen Balladen, wie z.B. der vom Heraufsteigen des toten Bruders aus dem Hades (das Thema von Bürgers Ballade «Lenore»), der vom heimkehrenden Gatten u.a., hat man die These vertre-

1. S. Konstantin Sathas, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, Venedig 1873, S. μθ', Anm. 1.

2. Die wichtigsten Werke sind : Nikolaos Politis, Περὶ τοῦ ἐθνικοῦ ἔπους τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, Athen 1907, Neudruck in Λαογραφικὰ σύμμεικτα (= Volkskundliche Miszellen) I, Athen 1920, S. 237 - 260; ders., Δημώδη Βυζαντινὰ ᾄσματα in : Laographia III, 1911, S. 622 - 659. Stilpon P. Kyriakidis, Αἱ ἱστορικαὶ ἀρχαὶ τῆς δημώδους νεοελληνικῆς ποιήσεως, s.o. S. 226 Anm. 5; ders., Forschungsbericht zum Akritas - Epos, in : Berichte zum XI. Internationalen Byzantinisten - Kongreß, München 1958, II_2, S. 8 - 9. Diskussions - Beiträge zum XI. Internationalen Byzantinisten - Kongreß, München 1958, hrg. von Franz Dölger und Hans Georg Beck, München 1961, S. 27 - 30. Henri Grégoire, Διγενὴς Ἀκρίτας, Ἡ βυζαντινὴ ἐποποιία στὴν ἱστορία καὶ στὴν ποίηση, New York N.Y. (1942), λη' + 336. S. Phaedon Koukoules, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, Bd. Ιϐ', Athen 1948, S. 5 - 41, Bd. V, Athen 1952, S. 206 - 244.

3. S. A. Negele, Über Arbeitslieder bei Johannes Chrysostomos, in : Berichte über die Verhandlungen der Kgl. Sächsischen Gesellschaft d. Wiss. zu Leipzig, LVII, 1905, S. 101 - 142.

ten, daß sie aus dem profanen Theater der frühbyzantinischen Zeit, d.h. aus dem 4. - 5. Jahrhundert, stammen [1].

Viele dieser Nachrichten über Volkslieder und Gesänge im allgemeinen finden sich in den Predigten der Kirchenväter, in den Beschlüssen der Oekumenischen Konzile, wie z.B. in denen des sechsten in Konstantinopel um Jahre 692, sowie in anderen Texten, in denen die Volksgesänge, andere Volksäußerungen und das Theater als heidnisch verurteilt werden. Ferner gibt es Angaben über Volksgesänge in den Werken der Geschichtsschreiber, in den Heiligen - Legenden usw. Als Anlässe, bei denen gewöhnlich Volkslieder mit Gesang und Tänzen ausgeführt wurden, werden in diesen literarischen Quellen soziale Äußerungen des Volkslebens genannt, wie z.B. Hochzeit, Taufe, kirchliche Feste, staatliche Feiern, Theateraufführungen usw.

Im Vergleich mit der byzantinischen Überlieferung zu den Volksliedern im allgemeinen gibt es über Volksmusik, Volksinstrumente und Tänze nur Nachrichten in geringerer Zahl. Diejenigen, die die Musik angehen, sind knapp, denn in der Zeit vor dem 14. Jahrhundert wurden die Texte der Volklieder wie auch ihre Musik nicht aufgezeichnet. Die ersten Sammlungen von Volksdichtungen, in denen es auch Volksliedtexte gibt, stammen aus dem 14. und 15. Jahrhundert [2]. Die erste Aufzeichnung von Volksliedmelodien stammt — soweit bis heute bekannt ist — aus der Mitte des 17. Jahrhunderts. Es handelt sich um 13 Volkslieder mit byzantinischer Notation. Diese Lieder, die sich in der Handschrift 1203 des Iviron - Klosters auf dem Berg Athos befinden, sind zuerst von Spyr. Lambros in Νέος Ἑλληνομνήμων XI, 1914, S. 423 - 432, und zuletzt 1960 von Bertrand Bouvier herausgegeben worden [3]. Die Musik dieser Lieder konnte noch nicht endgültig entziffert werden, weil bekanntlich die postbyzantinische Notation, in der diese Lieder geschrieben sind [4], im Laufe des 18. Jahrhunderts infolge der

1. S. Stilpon P. Kyriakidis, Zur neugriechischen Ballade, in: Südost-Forschungen IX, 1960, S. 329.

2. S. D. C. Hesseling et Hubert Pernot, Ἐρωτοπαίγνια (Chansons d'amour), publiées d'après un manuscrit du XVe siècle avec une traduction, une étude critique sur les ἑκατόλογα (chansons de cent mots), des observations grammaticales et un index, Paris 1913, XXXVI und 189 S. Hubert Pernot, Chansons populaires grecs des XVe et XVIe siècles, publiées et traduites par —, Paris 1931, 8°, 151 S.

3. S. die neueste Ausgabe von Bertrand Bouvier, Δημοτικὰ τραγούδια ἀπὸ χειρόγραφο τῆς Μονῆς τῶν Ἰβήρων, Athen 1960. Dazu von demselben Autor: a) Treize chansons populaires du XVIIe siècle, tirées d'un manuscrit du mont Athos, in: L'Hellénisme Contemporain, IIe Série, Fasc. I, 1955, S. 72 - 75. b) Volkslieder aus einer Athos - Handschrift des 17. Jahrhunderts, in: Probleme der Neugriechischen Literatur III, Berlin 1960, S. 21 - 26.

4. Mit der Entzifferung der Tonzeichen dieser in der Notation des byzantinischen

Reform von Gesangsunterricht und Notationsweise durch Männer wie Petros Peloponnissios (Lampadarios, † 1777), Petros Byzantios († 1808), Chourmouzios der Chartophylax (1840), Gregorios der Protopsaltes († 1822), Chrysanthos aus Proussa in Kleinasien († 1843), Metropolit in Dyrrachion (= Durrazzo, Albanien), und andere, in Konstantinopel verändert worden ist. So ist im Jahre 1818 eine neue Notation eingeführt worden, die heute noch in Gebrauch ist [1].

Über die Musikinstrumente der byzantinischen Zeit besitzen wir Zeugnisse in verschiedenen literarischen Quellen; zudem gibt es Instrumenten - Abbildungen in Handschriften und auf Wandmalereien in den Kirchen. Zu diesem Thema erwähnen wir die Spezialuntersuchung von J. Thibaut, «La musique instrumentale chez les Byzantins», in der Zeitschrift: Écho d'Orient IV, 1900/01, S. 339 - 347, und V, 1901/02, S. 343 - 353 [2]. Weiteres interessantes Material bespricht der griechische Gelehrte Phaedon Koukoules in seinem Werk: Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός (= «Kultur und Volksleben der Byzantiner», Band V, Athen 1952, S. 206 - 244) [3], in dem Kapitel über den Tanz.

In den byzantinischen Quellen werden drei Gattungen von Musikinstrumenten unterschieden: a) Blasinstrumente; b) Saiteninstrumente; c) Schlaginstrumente.

Die Instrumente der ersten beiden Gattungen sind, wie heute, für die Melodie, die der dritten Gattung besonders für den Rhythmus bestimmt.

Im vierten Jahrhundert nach Christus waren, wie wir aus den Quellen erfahren, in Fortsetzung der antiken Tradition als Saiteninstrumente die Kithara und die Lyra, als Blasinstrumente der Aulos und als Schlaginstrumente Zymbeln und Trommel in Gebrauch.

Aus der späteren Zeit kennen wir, z.B. aus der Abhandlung eines Anonymus (Ἀνεπιγράφου φιλοσόφου) des 7. Jahrhunderts über Alchemie und Musik [4], die folgenden Instrumente:

Kirchengesangs geschriebenen Volkslieder beschäftigt sich die Abhandlung von Despoina B. Mazaraki, Μουσικὴ ἑρμηνεία τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν τῆς Μονῆς τῶν Ἰβήρων, Athen 1967, 104 S., mit einem Vorwort von Samuel Baud - Bovy und einem Nachwort von Bertrand Bouvier.

1. K. A. Psachos, Ἡ παρασημαντικὴ τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς, ἤτοι ἱστορικὴ καὶ τεχνικὴ ἐπισκόπησις τῆς σημειογραφίας τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς, Athen 1917, S. 33 - 50.

2. S. ferner die Bibliographie in dem Werk von Jean Perrot, L'orgue. De ses origines hellénistiques à la fin du XIIIe siècle, Paris 1965, 434 S.

3. Neudruck einer Abhandlung, die zuerst veröffentlicht wurde in der Zeitschrift: Ἐπετηρὶς τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν XIV, 1938, S. 217 - 257.

4. S. M. Berthelot et Ch. - Em. Ruelle, Collection des anciens alchimi-

a) als Saiteninstrumente das Plinthion, die Lyra, das Achilliakon und das Psalterion. 1) Das Plinthion wird als ein Instrument mit 32 Saiten beschrieben. Spätere Erwähnungen finden sich im 10. Jahrhundert im Zeremonienwerk des Kaisers Konstantin VII. Porphyrogennetos (=Ἔκθεσις περὶ τῆς βασιλείου τάξεως; s. Constantin VII Porphyrogénète, Le livre des cérémonies; texte établi et traduit par A. Vogt, tome II, Paris 1939, p. 181) sowie im 11. Jahrhundert bei dem byzantinischen Gelehrten und Politiker Michael Psellos. Psellos gibt das Detail, daß das Plinthion die Form eines Quadrats hatte [1]. 2) Über die Lyra sagt der genannte Anonymus, daß sie neun Saiten habe. Manuel Straboromanos teilt in seiner Lobrede auf den Kaiser Alexios Komnenos — zwischen 1108 und 1118 — mit, daß das Volk seine Kriegstaten besang unter der Begleitung einer Lyra [2]; (S. Taf. III Abb. 1) [3]. Später, im 14. Jahrhundert, berichtet Nikeph. Gregoras (Bonner Ausgabe II, 705 f.) von einem Liederdichter in Makedonien, der ein Lied zur Lyra sang. Dieses Lied wird noch heute vom Volk gesungen. Die Lyra befindet sich unter demselben Namen, aber mit nur drei Saiten, noch bis heute in Gebrauch auf Kreta, auf einigen ägäischen Inseln, bei den Griechen aus Ostthrakien, die 1922 als Flüchtlinge nach Nordgriechenland (Makedonien und Westthrazien) kamen, sowie in Bulgarien. 3) Über das Achilliakon gibt es die Angabe, daß es 21 Saiten und eine ἐπαγωγική («herbeiführende») hatte. 4) Das Psalterion wird mit 3, 4, 5, 10, 30 oder 40 und mehr Saiten erwähnt. Michael Psellos spricht im 11. Jahrhundert in einer speziellen Abhandlung in Gedichtform über den Psalter Davids die Meinung aus, daß der Name des Psalmenbuchs (Psalter) sich von einem gleichnamigen Instrument herleite. Das Instrument Psalterion, das — wie er sagt — von anderen Kinyra, Lyra und Kithara genannt wurde [4], hatte zehn Saiten [5], und wenn man es spielte, hielt man es aufrecht [6].

In dem Epos Digenis Akritas aus dem 10. Jahrhundert finden wir eine Angabe über das Instrument Lawouto (λαβοῦτο), eine Vorform des heu-

stes Grecs, [II, Texte Grec], Paris 1888, S. 438. [III. Traduction], Paris 1888, S. 413 - 414. Vgl. auch in den Aufsatzt von Michael Stephanidis, Μουσικὴ καὶ χρυσοποιία κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χυμευτάς, Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ. IV, 1927, S. 42.

1. S. Konstantin Sathas, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη V, Venedig - Paris 1876, S. 470; Vgl. auch Phaedon Koukoules, in Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ. XVII, 1941, S. 313.

2. S. Revue des études byzantins XXIII, 1965, S. 181, V. 19 - 20.

3. S. A. Orlandos, Ἡ ἐν Πάτμῳ Μονὴ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου. (Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ αἱ βυζαντιναὶ τοιχογραφίαι της), Athen 1966, S. 77, 80, 81, 84 und Abb. 68.

4. S. in der Zeitschrift : Νέος Ἑλληνομνήμων XVI, 1922, S. 375.

5. S. ebenda, S. 376.

6. S. ebenda, S. 375.

tigen Laouto, das in diesem Text auch Thambourin (θαμπούριν, θαμπούρα) oder Tambourin (ταμπούριν) und Kithara genannt wird [1].

b) An Blasinstrumenten werden in der Abhandlung des Anonymus aus dem 7. Jahrhundert erwähnt : 1) ein Blasintrument, aus Kupfer construiert, das als grösstes Instrument, wie das Psalterion, oder Handinstrument (χειρόργανον) charakterisiert wird [2]; 2) das Kawithakanthion (καβιθακάνθιον) für sieben Finger, bei Du Cange (Glossar. ad scriptores med. et infimae Graecitatis) Kawidakanthion (καβιδακάνθιον); 3) das Pandourion (πανδούριον); 4) das Nadion (τὸ νάδιον); 5) die Trompete (σάλπιγξ); 6) die Kornikes (κόρνικες); 7) Rohrblattinstrumente (μονοκάλαμον, δικάλαμον, πολυκάλαμον, d.h. εὐθύαυλοι), die mit einer, zwei oder mehr Röhren gebaut wurden; 8) Das Rax und Tetroreon (ῥάξ, τετρώρεον); 9) Die Querflöte (πλάγιον) [3].

Von diesen Blasinstrumenten sind das Plinthion, das Kawithakanthion, das Rax, das Tetroreon und das Nadion nur dem Namen nach bekannt. Die Kornikes (Singular : Kornix) waren vermutlich Horninstrumente, vielleicht Stierhörner [4]. Über das Pandourion als Blasinstrument, in der Form der Flöte, gibt es Angaben bei vielen Schriftstellern seit dem 6. Jahrhundert. Dieses Instrument hat unter demselben Namen, als Pandoura, oder Mandoura, bis heute auf der Insel Kreta erhalten [5].

In der byzantinischen Zeit war auch der Dudelsack im Gebrauch, über welchen erster Dion Chrysostomos (um 40 - 120 n.Chr.) (II, 184 Textausgabe von H. v. Armin) erwähnt. Die Abbildung 2 (S. Tafel IV) vom Jahr 1431, Fresko im Kloster des heiligen Phanourios bei Balsamoneron der Insel Kreta [6], bezeugt, daß dieses Blasintrument in den spätbyzaninischen Jahrhunderten bei dem Volk der Insel verbreitet war.

c) An Schlaginstrumenten nennt der Anonymus : 1) Die aus Kupfer,

1. S. die Ausgabe von Petros Kalonaros, Βασίλειος Διγενὴς Ἀκρίτας, Νέα πλήρης ἔκδοσις, I, Athen 1941, S. 107, V. 1837 - 1838. S. 108, V. 1843, 1864, 1866, 1872, 1878. S. 164, V. 2946, 2950 - 2951. S. 173, V. 3100, 3102. II, Athen 1941, S. 49, V. 397, 406, S. 51, V. 436, 441. S. 154, V. 627. S. 162, V. 827, 832. S. 164, V. 858. S. 175, V. 1143, 1145, 1149. M. Berthelot et Ch.-Em. Ruelle, a.a.O., S. 438.

2. Michael Stephanidis, a.a.O., S. 42.

3. Ebenda S. 42.

4. Das Wort Kornix ist etymologisch vom lateinischen Cornu herzuleiten.

5. S. Phaedon Koukoules, in Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ. XIV, 1938, S. 257, dazu auch Ἐπετηρὶς τῆς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν III, 1940, S. 21.

6. S. Steph. Xanthoudidis, Χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐκ Κρήτης, Ἀθηνᾶ 15, 1903, S. 140. S. weitere Bibliographie beim Georgios Aikaterinidis, Ὁ Ἅγιος Φανούριος εἰς τὴν λαϊκὴν παράδοσιν τῆς Κρήτης, Κρητικὴ Πρωτοχρονιά, Jahrg. 1965, S. 165, Anm. 2.

Glas oder Ton gebaute Bechertrommel, die heutige Darabukka oder Tarabucca. 2) Die Rahmentrommel. 3) Die Zimbeln als Hand- und Fusszimbeln, d.h. sie werden mit den Händen oder mit den Füssen gespielt [1].

Im Werk des Pseudo-Kodinos, eines Schriftstellers aus dem 14. Jahrhundert, heißt die Trommel Anakaras (ἀνακαράς), und die Spieler des Anakaras werden Anakaristai (ἀνακαρισταί) genannt [2].

Zuletzt möchte ich noch hinzufügen, dass es in der Abhandlung des genannten Anonymus auch Hinweise auf die Töne der Musik und auf die Harmoniai gibt [3].

Die Spieler der Musikinstrumente, die von Berufs wegen Musik aufführten, um Geld zu verdienen, waren in vielen Gegenden, wie z.B. 1336 in Trapezunt — damals Hauptstadt eines griechischen Kaiserreichs in Kleinasien — nicht nur Musiker sondern gleichzeitig auch Dichter und Komponisten von Volksliedern [4].

Mit diesem kurz gefaßten Bericht habe ich versucht, die bisher vorliegenden im weiteren Sinne musikgeschichtlichen Arbeiten zu den griechischen Volksmusikquellen vor 1500 im allgemeinen vorzustellen.

Athen.

GEORGIOS K. SPYRIDAKIS

1. Michael Stephanidis, a.a.O., S. 42-43.
2. S. Phaedon Koukoules, in Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ. XIV, 1938, S. 255.
3. M. Berthelot et Ch.-Em. Ruelle, a.a.O., S. 434-435. S. auch Michael Stephanidis, a.a.O., S. 39-45.
4. Georgios K. Spyridakis, Ποιηταὶ δημωδῶν ᾀσμάτων εἰς Τραπεζοῦντα κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα, in: Archeion Pontou XVI, 1951, S. 263-266.

BATHHOUSE, INN, TAVERN, PROSTITUTION AND THE STAGE AS SEEN IN THE LIVES OF THE SAINTS OF THE SIXTH AND SEVENTH CENTURIES

Reading the *Vitae* of the saints of the sixth and seventh centuries one cannot but be impressed by the many references to bathhouses, inns, taverns and the stage showing thereby their great importance to the socio-economic life of the Byzantine Empire. Moreover, these institutions were important arteries for the dissemination of religious and political propaganda in the empire. In the *Life* of St. Maximus the Confessor we are told that when Heraclius issued the *Ekthesis*, his monothelete edict of A.D. 638, the Monophysites proclaimed their victory by broadcasting the event, not only to their homes and coreligionists, but even to the taverns (*καπηλείων*) and bathhouses (*βαλανείων*) [1]. When the Arian Olympios, «the terrible blashphemer», died wretchedly in the bathhouse (*ἐν τῷ νεροφόρῳ*), his fitting demise was painted and the picture displayed in the bathhouse for all the impious to see [2].

Bathhouse

In the *Life* of St. John the Compassionate a certain destitute moneychanger begrudged the donation of five *folles* to the poor saying: «Surely, these five *folles* could buy vegetables for the house or a bath ticket» [3]. Food and bath were placed on an equal plane of necessities.

1. Sancti Maximi Confessoris Vita, Migne, Patrologia Graeca (hereafter cited as PG), 90, col. 80 (C, D).
2. Theophanes, Chronographia, ed. Karl de Boor (Leipzig 1883), p. 142 (A.M. 5991).
3. Leontios' von Neapolis Leben des heiligen Iohannes des Barmherzigen Erzbischofs von Alexandrien, ed. H. Gelzer. Sammlung Ausgewahlter Kirchen- und Dogmengeschichtlicher Quellenschriften 5 (Freiburg und Leipzig 1893), cap. 38, 76. There were seventy-two *nomismata* or gold coins to a pound of gold, twenty-four *keratia* or twelve silver *miliaresia* to a *nomisma*; a *semissis* was a coin worth half a nomisma and *tremis*-

The introduction of bathhouses into Persian territory by certain Persian rulers was interpreted by the magi as an intolerable influence of an alien religion and civilization. In the *Chronicle of Joshua the Stylite* we read that the Persian priesthood hated Valash (484 - 488), «because he was trying to abolish their laws and wished to build baths in the cities for bathing» [1]. This aversion for Byzantine customs did not deter Kavadh I (488 - 531), who had experienced the pleasures of the bath in the captured city of Amida, from ordering bathhouses erected in all the towns of Persia [2].

The cry of protest against the bathhouses, as in so many other spheres of social life, came from the monks. For the Byzantine ascetic cleanliness was unrelated to godliness. We read in the *Pratum Spirituale* the words of the abbot Alexander : «Our fathers sought the deserts and afflictions, but we seek the cities and pleasures... Our fathers never washed their faces, but we are the first to enter the public baths» [3]. Zacharias of Mitylene condemns Macedonius, Patriarch of Constantinople (496 - 511), and the one thousand monks of the monastery of the *Akoimetoi* to which he was attached, for living «luxuriously in baths and in other bodily indulgences» [4]. Unlike the early medieval West where the monastery belonged to the countryside in Byzantium it was as much an urban institution as a rural one and the town and city monastery and their monks partook of the refinements of civilized life thus exposing themselves to the criticism of their more ascetic brethren who isolated themselves from the corrupting influences of self-indulgent secular society. This dichotomy is demonstrated in the following anecdote [5]. Through the prayers of Theodosius, the abbot of Skopelos in Cilicia, a spring was miraculously provided by God. The monks insisted that a bathhouse be constructed within the monastery, and after the first bath was taken, the miraculous spring dried up, and it was only when St. Theodosius ordered the bathhouse destroyed that the water was restored. But object as they might, the complaints of the unwashed ascetics were but cries in the wilderness. The bathhouses continued to flourish.

The bathhouses, however, did more than pamper the flesh; they served

sis was valued at one third a *nomisma*; finally, there were approximately 180 copper *folles* to the *nomisma*.

1. The Chronicle of Joshua the Stylite Composed in Syriac in A.D. 507, With a Translation into English and Notes by William Wright (Cambridge 1882), Chap. XIX, p. 12.
2. Ibid., Chap. LXXV, p. 60.
3. Pratum Spirituale, PG 87 (3), cap. 168, col. 3036.
4. The Syriac Chronic known as that of Zachariah of Mitylene, trans. F. J. Hamilton and E. W. Brooks (London 1899), Bk. VII, Chap. VIII, p. 168.
5. Pratum Spirituale, PG 87, cap. 80, cols. 2937 - 2938.

as clinics where the sick were treated. The money - changer Andronikos and his wife Athanasia spent their leisure hours in Antioch attending the sick who came to the bathhouse for treatment [1]. A certain Recorder of Petitions (*μεμοριάλιος λιβέλλων*), a member of the staff working in the *Scrinium* of the Imperial Palace in Constantinople, took ill with a spastic intestinal condition, and for two years spent his days and nights in the capital's bathhouses hoping to relieve his pains [2]. As his condition worsened it became too difficult for his household servants to care for him at the bathhouse, and so he was compelled to take his baths at home in a tub (*σκαφολουτρούμενος*). Only the wealthy could afford private baths. The slave Peter in Jerusalem had two responsibilities : to cook and to prepare his master's bath [3]. Again, the sick, who did not wish to expose an unpleasant physical condition to public view, preferred to bathe during the off hours of the day or night. Stephanos, a deacon of Hagia Sophia during the reign of Heraclius, suffering from a hernia condition, would go to the bathhouse at noon or late in the evening in order not to be seen by others when bathing [4].

The double or twin bathhouse with two separate sections, one for men and the other for women, had the advantage of being warmed by a single heating unit called a hypocaust [5]. The following anecdote from the *Life* of St. Symeon the Salos illustrates this type of bathhouse in an amusing but edifying manner [6]. In Emesa of Syria John the deacon invited Symeon the Salos to go with him to the bathhouse. «Let's go, let's go», enthusiastically replied the fool, and as he did so, he quickly removed the garment he was wearing, and folding it up, he wore it on his head as a toweled turban (*φακιόλιν*). The deacon, embarrassed, refused to accompany Symeon unless he put on his clothing, but the salos sent him on saying that he had some business to attend to first and that he would catch up with him later. «There

1. Vie et récits de l'abbé Daniel, ed. L. Clugnet, Revue de l'Orient chrétien 5, 1900, p. 370.
2. Ludwig Deubner, Miracula SS. Cosmae et Damiani, in Kosmas und Damian (Leipzig und Berlin 1907), mir. 33, 180 - 181. In the imperial palace there was a special office where law suits were recorded by a *μεμοράλιος λιβέλλων*, and those cases which were urgent were turned over by the *magister scrinium* to the emperor for adjudication. See references to *memoriales* in John Lydus, De Magistratibus (Bonn 1887), III, 219 and 260.
3. Gelzer, Leontios' von Neapolis, cap. 22, 44.
4. A. Papadopoulos-Kerameus, Miracula S. Artemii, in Varia graeca sacra (St. Petersburg 1909), mir. 21, 25. See also pertinent remarks by P. Koukoulés, Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμός, vol. IV (Athens 1951), pp. 442 - 444.
5. Koukoulés, vol. IV, p. 437.
6. Vita S. Symeonis Sali, in Acta Sanctorum (ASS), Iul. I, 3d ed., cap. 35, p. 137.

were two bathhouses», says the hagiographer, «adjoining one another; one was for males and the other for females». Bypassing the men's bathhouse St. Symeon rushed into the bathhouse reserved for the fair sex. John called out frantically in a vain effort to recall him but the salos only replied : «Go on, madman, there is heat and water there and there is heat and water here; and there is nothing more either there or here». As he ran into the female section St. Symeon was forthwith surrounded by the shocked and effronted women bathers who proceeded to pummel him soundly and forcibly cast him out. When John later asked the salos what feelings he experienced as he beheld the nude female bathers he replied : «Believe me, child, like wood amidst wood,... I neither felt that I wore flesh nor that I was confronting bodies, but my whole mind was fixed on the work of God, and from that I never faltered». Thus, in bizarre fashion, the saloi intentionally and indelibly impressed their audiences with moral precepts. Contrast St. Symeon's remarkable behavior with Canon 72 of the Council in Trullo which expressly prohibits priests, clerics of lower orders, and monks from bathing in bathhouses together with women [1].

The latter evil is pointed up in a narrative recorded by John Moschos . A nun (*κανονικὴ - μονάστρια*) from the Eighteenth District of Alexandria, possessed by a demon, would cut into her own flesh with her teeth. She was brought to the saintly monk Esaias in the hope that he could exorcise the demon and heal her. Sealing the woman with the sign of the cross, Esaias rebuked the demon but the evil spirit resisted. Speaking through the nun the demon explained that he had been commanded by the monk Daniel to enter into her. Using the nun as his instrument, says the demon, he taught her to go, adorned, often to the bathhouse where she succeeded in tempting not only laymen, but even priests into committing shameful intercourse. So aroused would the clerics become at the sight of the seductive nun that their lewd thoughts resulted in nocturnal emissions during their sleep (*ἐν ταῖς νυξὶν ἐφάνταζον αὐτοὺς καὶ εἰς τὴν γονόρροιαν ἐβόθριζον*). One day, on seeing the temptress leaving the bathhouse, Daniel, who knew of her corrupting influence, prayed to God that she be chastised so that she might be saved and the other nuns persuaded to live temperately as befitted their vocation. It was in answer, therefore, to St. Daniel's prayer, that God had allowed the demon, who formerly had been her instructor in sin, to take possession of the lustful nun.

1. Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, ed. G. A. Rhalles and M. Potles (Athens 1852), vol. II, Canon 72, pp. 483 - 484.

2. E. Mioni, Il Pratum Spirituale di Giovanni Mosco, Orientalia Christiana Periodica 17 (Rome 1951), (XI), pp. 92 - 93.

The internal workings of the bathhouse at this time are further delineated in the *Miracula* of St. Artemios [1]. A certain mother, who was in charge of the Twin Baths of the Paschentios Hostel located near the Palace of Deuteron in Constantinople, had a child at breast suffering from a hernia. She desired to take him to the relics of St. Artemios, patron saint of the hernia, but she could not leave the bathhouse unattended. Not knowing what else to do, she set up a vigil lamp in the name of St. Artemios in one of the bathing rooms which also served as living quarters for her family. The saint, in the guise of a palace official, appeared to the woman during the night in her sleep, and when she awoke, she found her infant healed of his infirmity. We also learn from this narrative that there was a special attendant (*περιχύτης*) responsible for the individual care of each bather, and that the slaves of officials carried special towels to the bathhouse to be used by their masters.

From St. Daniel of Sketê we learn that the bathhouse keeper was paid high wages [2]. In Alexandria, the salos, Mark the Horse, so-called because he worked in the public bathhouse named *Ὁ Ἵππος*, received a wage of one hundred nummi a day, the equivalent of twenty-five folles [3]; besides this he was also allowed to room in the bathhouse, a practice we noted above. From his daily wage of one hundred nummi he spent ten nummi on food, and the remainder he distributed among his saloi friends.

The attendant who carried hot water (*θερμοδότης*) for private baths in the home or the tavern was not nearly as well paid. St. Symeon the Salos who served in this capacity at a tavern in Emesa, in return for his services, received his meals but no pay, and then sometimes the taverner even refused him the food which was his due [4]. When Leontios, Archbishop of Neapolis in Cyprus, came to Alexandria to worship at the Church of SS. Cyrus and John, he entered a discussion with a group of pious men on religious topics; as they conversed, a stranger approached them asking for alms [5]. He said that he had but recently been rescued from captivity to the Persians. It so happened, however, that no one present had any money on his person. Among

1. Miracula S. Artemii, mir. 11, 11 - 12.

2. Clugnet, Revue de l'Orient chrétien 5, 1900, p. 60.

3. C. Ducange, Glossarium Mediae et Infimae Graecitatis (Lugduni, 1688; reprinted Vlatislaviae, 1891), 804, cites Hesychios who equates one *λεπτόν* or *nummis* with *«τὸ τέταρτον τοῦ φόλλεως»*

4. Vita S. Symeonis Sali, ASS. Iul. I, 135 - 136.

5. Gelzer, Leontios' von Neapolis, cap. 1, 4 - 6. See English translation by Elizabeth Dawes and Norman H. Baynes in «St. John the Almsgiver», Three Byzantine Saints (Oxford, 1948), pp. 208 - 209.

those standing nearby was Zacharias, a hot water carrier in the employ of one of the group engaged in conversation; his wage was three *nomismata* a year, and on this he had to support a wife and two children. As the stranger departed empty-handed, Zacharias followed him; removing the silver cross he wore around his neck he handed it over to the destitute man apologizing that he had only one *keration* left in the world. Zacharias, we are told, had formerly been a servant to the Patriarch, St. John the Compassionate, and like a true son he had inherited the father's virtue. «Humble Zacharias», the patriarch had told him, «be compassionate, and you will have God's word through my wretchedness, that neither in this life nor after death will God desert you». From that day on Zacharias vied with God as to who would surpass the other : God in bestowing His blessings or he in scattering them. He was so charitable in his contributions that his own household was practically reduced to penury. Whenever he had depleted his own resources, rather than turn down an indigent beggar, he would go to a tavern keeper or to an artisan and say : «Give me one *tremissis* and I will work for you one or even two months, as you like and wherever you like, for the members of my household are very hungry».

The most notorious of all bath attendants, of course, was Andreas who in A.D. 668, fatally struck Constans II on the head with a water jug while the Emperor was rubbing himself with Gallic soap in the Bath of Daphne on the island of Sicily [1].

Inn and Tavern

Let us now turn our attention to the importance of the inn and tavern to the social and economic life of the Byzantine Empire. First, we must distinguish between the *πανδοχεῖον*, a roadside inn and the *καπηλεῖον*, the tavern found in town and city; both establishments could accommodate travellers with lodgings as well as food and drink. Moreover, as we shall see, both the roadside inn and the tavern were also associated with prostitution. Special inns also served as relay stations along the public highway providing fresh mounts for imperial couriers and officials. It was in such an inn in the village of Sykeon in Galatia that Cosmas, an *agens in rebus* (*μαγιστριανός*), taking lodging for the night, spent the evening in the embraces of Maria, the innkeeper, and from their brief union, the renowned St. Theodore of Sykeon was born [2]. Some years later, on his way to Sozopolis St. Theodore of Sykeon

1. Theophanes, Chronographia, 351 - 352 (A.M. 6160).

2. St. Theodore of Sykeon in Μνημεῖα Ἁγιολογικά, ed. Theophilos Ioannou (Venetia, 1884), cap. 3, p. 363; Dawes and Baynes, Three Byzantine Saints, p. 88.

was met at the Tautaendia Bridge of Sagaris by a messenger from the ailing owner of a nearby inn [1]. As a result of the saint's prayers, the innkeeper was cured, and in thanksgiving he presented Theodore with a horse from his own herd showing thereby that his inn was likely a relay station [2].

We have seen above that St. Symeon the Salos was employed as a hot water carrier in a tavern in Emesa, and that he was given his meals but no wages. The taverner is described as a «merciless» fellow who at times deprived Symeon of the food due him, and this despite the fact that his eccentric and amusing antics increased the tavern's business by drawing customers [3]. One day, the hagiographer tells us, a poisonous snake crept into the tavern, drank from one of the wine bottles (*βίσσα, βισσίον, βίσσιν*), threw up its venom and departed. At that particular moment Symeon was outside dancing in the streets with factionists. On returning to the tavern he saw — visible to himself only — the word «death» written on the wine bottle into which the snake had ejected its venom. The salos forthwith took a stick and smashed the lethal vessel. When the tavern owner (*αὐθέντης*) observed what appeared to be a wanton display of vandalism, he took the stick out of Symeon's hands, and trouncing him soundly, evicted him from his establishment. The next day, however, the monk returned and hid himself behind the door; the taverner saw him, and once again took the stick to him, but at this moment, the serpent returned for another draught of the stimulating vintage. The owner now gave chase to the snake, and as he was flailing about with the stick in order to strike the reptile a fatal blow, he succeeded only in smashing all the bottles and glasses in his tavern. St. Symeon's moment of vindication had arrived! Jumping out from behind the door he cried out : «What is the matter madman? See, I am not the only one who is out of work». The tavern owner now understood the reason behind Symeon's strange behavior, and was edified by his remark, and from that moment on held the salos to be truly a saint.

A saloon which sold a cheap and much diluted acidulous wine called *ὀξύκρατον* or *pusca* was called a *φουσκάριον*. There are two references to

1. Ioannou, St. Theodore of Sykeon, cap. 106, p. 455; Dawes and Baynes, pp. 158 - 159. The road to Sozopolis from Sykeon passed over the Tautaendia Bridge and through Germa and Amorion. See W. M. Ramsay, A Historical Geography, of Asia Minor (London 1890), p. 247.

2. Ioannou, St. Theodore of Sykeon, cap. 109, p. 458; Dawes and Baynes, p. 160.

3. Vita S. Symeonis Sali, ASS., Iul. I, pp. 135 - 136.

the *fuscarion* in the *Life* of St. Symeon the Salos. One day, Symeon happened to meet a muleteer on his way to buy some wine for his home. The saint knew him to be a very charitable man. «Where are you going, madman?», asked the holy man. «For wine, fool», he answered. «Bring me some *γλιχόνη* (wine scented with penny-royal) when you return», ordered Symeon. As the muleteer set out on his way to pick up his supply of wine, he said to himself: «What devil has sent me this monk, this morning, telling me, 'Bring me glichonê wine'. Truly this wine brings bad luck for it either turns sour or something else happens, I don't know what». That morning the muleteer chanced to find excellent wine for his personal use, and from his great joy he forgot to pick up the glichonê wine requested by St. Symeon. The holy man smiled when he heard the excuse and said: «Get along now, the matter has been taken care of». When the time came for the muleteer to transfer the wine from the wine skins (*ἀσκήδια*), he found that the vintage had turned sour. Realizing that Symeon was responsible for his misfortune, the muleteer rushed over to the saint and implored him to relent. «What have I done?», asked the salos. «I purchased good wine and it turned into vinegar (*ὀξίδιν*) in two hours», lamented the muleteer. «Off with you, off with you», countered the salos, «open up a *fuscarion* and it will be to your benefit». The hagiographer states that it was the purpose of St. Symeon to bless the man's work because he was charitable and deserving, but that he wished to do everything through jests. The muleteer followed the saint's advice: «Blessed be God», he said, «I will open a *fuscarion*». And we are assured that God did bless him, an expression denoting that indeed his business throve. If the owner of a *fuscarion* could realize much greater profits than the muleteer elsewhere in the *Life* of St. Symeon we meet a *φουσκάριος* who was enterprising enough to expand and go into the pulse and fruit business [2].

In the *Life* of St. John the Compassionate not only do we learn that the Patriarchate of Alexandria in the early seventh century was a large business house but the official styled «Overseer of the Innkeepers» was a collector both of rents and public taxes hired by the Patriarchate for its own properties!

Prostitution

So far we have been able to differentiate between the roadside inn, the town or city tavern and the *fuscarion*. Both the inn and the tavern could provide lodgings for travellers as well as food and drink. The *fuscarion* was

1. Vita S. Symeonis Sali, ASS., Iul. I, pp. 56 - 57 and 147.
2. Vita S. Symeonis Sali, ASS., Iul. I, pp. 135 - 136.

a shop selling cheap wine to the poor of the town and city. Whereas the roadside inn might be a relay station providing fresh mounts to serve the needs of the imperial post, the tavern might have a bathhouse attached to it. Bathhouses, however, might also be unattached serving as centers of social intercourse as well as clinics. As we shall now see, both the inn and the tavern were also associated with prostitution.

An old monk from the monastic establishment of Sketê [1] travelled to Alexandria to sell there his handiwork. Once in the big city, however, the pious ascetic was shocked to see a young monk going into a tavern. He considered it his duty to wait for the young monk's exit in order to reprimand him for his unseemly conduct. As the prodigal came out of the tavern the older monk grabbed his arm and said: «Sir brother, are you ignorant of the fact that many are the snares of the devil?... that monks residing in cities are harmed by what they see and hear? On entering the taverns with impunity, you hear those things which you do not desire to hear, and you see things which you do not desire to see, and, indecently, you associate with women. Do not do this, I implore you, but flee to the desert where you can be saved according to your desire». The young monk, however, disdainfully pushed him aside with the remark: «Go along, old monk, the Lord has need only of a pure heart». This revelation struck the older man like a lightning bolt, and raising his hands heavenwards he cried out: «Glory to Thee, O God, for I have spent fifty years in the Sketê and have not acquired a pure heart; and this man by dwelling in taverns has acquired a pure heart». The old monk must have been shattered to have discovered, alas, too late in life, that there might be a less dull and solitary way which leads to the Kingdom of Heaven. The young monk's heart-pure attitude failed, nonetheless, to redeem the tavern and inn from their association with harlotry and the taverner and innkeeper from that of pander [2]. And what is even more telling is that all this was going on at a time when both civil and ecclesiastical injuctions strictly prohibited monks and clerics from disgracing their habit by frequenting and eating at taverns. There was, however, one canonical exception [3]. The travelling cleric was permitted to enter an inn as the following story illustrates.

1. Pratum - Spirituale, PG 87 (3), cap. 194, cols. 3076 - 3077. Makarios the Egyptian founded the establishment of Skete in the fourth century. See E. R. Hardy, Egypt: Church and People (New York 1952), p. 90.
2. See Koukoulés, vol. II, pp. 130 - 133.
3. Rhalles - Potles, Vol. II, Apostolic Canon 54, pp. 71 - 72: *«Εἴ τις κληρικὸς ἐν καπηλείῳ φωραθείη ἐσθίων, ἀφοριζέσθω· πάρεξ τοῦ ἐν πανδοχείῳ ἐν ὁδῷ δι' ἀνάγκην καταλύοντος»*. See also Justinian's Novel CXXXIII, cap. VI.

Two monks, travelling westwards from Aegae in Cilicia *secunda* to Tarsus in Cilicia *prima* stopped off at an inn to rest themselves [1]. There they found three youths on their way to Aegae in the company of a prostitute. One of the monks took out a Holy Gospel from his bag and began to read. Observing the monk, the prostitute came over and sat down next to him. The holy man reproached her saying : «O wretched woman, you are most impudent. Are you not ashamed to come over and sit next to us?» The harlot replied : «Do not abhor me, Father. Though I be replete with every sin, the Master of all things, our Lord and God, did not reject the prostitute who came to him». The monk countered : «But that harlot no longer remained a harlot». The now repentant woman answered : «I hope in the Son of the living God that from this day on, I, too, will not remain in sin». Abandoning her friends and possessions she followed the monks who took her to the Monastery of Nakkiba located near Aegae.

The role of the inn and its connection with prostitution is clearly evidenced in the *Life* of St. Theodore of Sykeon whose mother Maria, «a most beautiful girl», aunt Elpidia and grandmother Despoina owned the inn in Sykeon of Galatia *prima* wherein travellers along the public highway of the imperial post could find lodging for the night as well as bedmates for company [2]. To this inn, as noted above, came the imperial courier Cosmas who slept that night with Maria, and from their congress Theodore was conceived, out of wedlock, but destined, nonetheless, to become a great saint.

The owner's wife seems to have been instrumental in promoting the seedy side of the tavern's activities. John of Ephesus relates that when Tribunus was changing residence and found a vacancy at a tavern, he was shown to the rooms by the taverner's wife as her husband was away. Attempting to ply her carnal trade, the woman «threw herself in front of him to tempt him to lasciviousness and violence of impurity and adultery...» [3]. John Moschos relates the story of a Syrian moneychanger in Constantinople who had repeated dreams of a monk telling him that his brother was sleeping with the wife of a taverner [4].

The most dramatic picture of the tavern and its connection with prosti-

1. Pratum Spirituale, PG 87 (3), cap. 31, col. 2880.

2. Ioannou, St Theodore of Sykeon, cap. 363; Dawes and Baynes, p. 88. Ramsay, A Historical Geography of Asia Minor, p. 246, cites the *Life* of St. Theodore as a very important source for the «state of north-western Galatia in the end of the sixth century».

3. «John of Ephesus, Lives of the Eastern Saints», Syriac text ed. and tr. E. W. Brooks in Patrologia Orientalis 18, 1924, cap. 44, p. 667.

4. Pratum Spirituale, PG 87 (3), cap. 188, cols. 3065 - 3067.

tution is given in the Life of the Blessed Abramios [1]. The saint, who lived the life of an anchorite two miles outside the city of Lampsacus in the Hellespontus, became responsible for the upbringing of the orphaned daughter of his brother. At the age of seven the little girl, whose name was Maria, came to him, and was trained in the monastic life and taught the Psalter and Scriptures. When the extraordinarily beautiful maiden reached the age of twenty, a certain dissembler, who called himself a monk, succeeded in seducing her. Unconsolable in her remorse afterwards, Maria was too ashamed to return to her saintly uncle. Deeming herself already lost, she betook herself to another city, which Symeon the Metaphrast identifies as Assus in Troas of the province of Asia, a two-days' journey [2]. There the distraught girl exchanged her monastic habit for the harlot's dress and was hired to work in a tavern.

Two years later, the whereabouts and profession of his niece were reported to Abramios. The holy man then devised a plan for winning his niece back from the snares of the devil. Dressed in a soldier's uniform, wearing a large hat (*καμαλαύκιον βαθύ*), riding a horse, and provisioned with one *nomisma*, the saint departed for Assus. Arriving in the city, he immediately went to the tavern where it had been reported that his niece was plying her disgraceful profession, and requested the pleasure of Maria's company.

The girl was forthwith summoned, and soon appeared painted and dressed in the fashion of the prostitute. Uncle and niece sat down together and began to drink. Abramios played his part well and began to utter the endearing phrases of the passionate lover. As the holy man spoke, Maria arose, embraced him and kissed him on the neck. Taking out the *nomisma* he had brought with him, the holy man gave it to the taverner and said : «Prepare us a fine dinner that we may make merry with this girl, for I have come from afar because of her». After they had eaten, the girl urged : «Rise up, sir, let us go in and go to bed». Entering her room, he saw there a lofty bed made up and sat himself on it. «Come, sir», requested the obliging harlot, «let me remove your shoes». The holy man replied : «Secure the door and then come and take them off». When she had complied, Abramios said : «Lady Maria, touch me». Holding her tightly to prevent her from running away, the uncle removed his hat and shedding tears said : «My child, Maria, do you not know me? Am I not he who raised you? What has happened to you?... I will defend you before God on the Day of Judgement. I will

1. Acta SS. Abramii et Mariae, ASS., Mart. vol. II, 3a ed., caps. 25 - 43, pp. 935 - 937.

2. PG 115, col. 68 (A).

repent for your sin...». «If God will accept my repentance I will come with you», uttered the stunned girl.

John Malalas tells us that panders (πορνοβοσκοί) made a systematic search for girls of indigent families, paying their parents the sum of five *nomismata* to take them off their hands [1]. Dressing the hapless girls in the attire of the harlot, they displayed them publicly and reaped the profits of the rental of their bodies. Empress Theodora decided to put a stop to this disgusting practice and ordered all panders seized and brought to her. She then reimbursed them for the money they had paid out for the girls, and warned them to give up their infamous traffic in human flesh. Providing the prostitutes with garments appropriate to respectable women, the empress gave them one *nomisma* and released them from their wretched trade. Procopius says that Theodora was able to collect over five hundred harlots from the marketplace who plied their profession for three obols a day which was «just enough to live on» [2]. These she confined to the Convent of Repentance in the hope of starting them on a new life. Some, however, ventured the dangei of jumping down from a great height in order to escape this prison of virtue.

Destitute and starving women were often forced to sell their flesh in order to survive. The anchorite Sissinios, relates John Moschos [3], lived alone in a cave near the Jordan River. One day as he was chanting the Office of the Third Hour, a Saracen woman entered his cave. Placing herself in front of the holy man she undressed herself. Sissinios remained imperturbed! Only when he completed his prayers did he turn to speak to the woman. «Sit down», he told her in her own tongue [4], «that I may speak to you, and afterwards I will do as you like». The hapless creature sat down. «Are you a Christian or a pagan?», inquired Sissinios. «A Christian», replied the Saracen woman. «And do you not know where fornicators go?», queried the holy man. «Yes, I know», was the answer. «Then why do you wish to fornicate», continued the saint. The reason is elementary. «Because I am hungry». Sissinios promised to provide her with food daily if only she agreed never to fornicate again.

The attitude of the «proper» Byzantine citizen to the prostitute is well

1. Ioannes Malalas, Chronographia, ed. L. Dindorf (Corpus scriptorum historiae byzantinae) (Bonn, 1831), Liber XVIII, pp. 440 - 441.

2. Procopius of Caesarea, The Anecdota, tr. H. B. Dewing (Loeb Classical Library) vol. VI (Cambridge, Mass., 1935), p. 198.

3. Pratum Spirituale, PG 87 (3), cap. 136, col. 3000.

4. Although Moschos says Ἑβραϊστὶ it is safe to assume here that what he means is Syriac since Hebrew was not a spoken language at this time.

expressed in the following anecdote found in the *Pratum Spirituale* [1]. To save the life of a young man who was about to hang himself because he was being persecuted by his creditors, a young maiden of Alexandria, who had inherited a huge fortune from her deceased parents, surrendered her entire estate to release the desparate youth from his plight. Reduced to penury, the young girl was forced to turn to prostitution. Soon she fell gravely ill; imploring her neighbors to arrange for her baptism not one would sponsor her because of her notorious profession.

The *Life* of St. Mary the Egyptian provides one of the most vivid descriptions of the life of a prostitute by preference [2]. At the age of twelve Mary left home and came to Alexandria where she immediately gave herself over to the passions of the flesh. For seventeen years she slept with men without asking payment for her services. One day, Mary noticed a group of Libyans and Egyptians boarding a vessel which was leaving for Jerusalem. They were pilgrims on their way to celebrate the Feast of the Holy Cross (September 14). «Will they take me along with them if I follow them?», asked the harlot. «If you have your fare and expenses no one can stop you», she was told. «I will go and board one of the ships they have chartered, and they will feed me whether they will or no; for I have a body which they will take in lieu of the fare».

St. Symeon the Salos conceived of a remarkable way in which to save prostitutes from their degenerate profession [3]. He would approach the harlot and propose : «If you will be my sweetheart, I will give you one hundred gold pieces (ὁλοκοτίνα)». He would show her the money (the hagiographer conjectures that it was heaven-sent to promote his saintly plan), and receive in return an oath on the courtesan's part not to breach her faith. In this monetary fashion he made honest women out of many wretched prostitutes!

That Byzantine saints did not shy from the plight of prostitutes is further demonstrated in the following anecdote [4]. A certain Vitalios, a monk from the Monastery of Seridon in Gaza [5], came to Alexandria where he led a life which was scandalous in the eyes of men but praiseworthy in the sight of God. Vitalios recorded the names of all the prostitutes in Alexandria; next, he found himself odd jobs receiving one *keration* as his daily wage. At sundown

1. Pratum Spirituale, PG 87 (3), cap. 207, cols. 3097 - 3100.

2. Vita S. Mariae Aegyptiacae, in ASS., April. I, 3a ed., caps. 18 - 22, pp. XIV - XV.

3. Vita S. Symeonis Sali, ASS., Iul. I, cap. 44, p. 141.

4. Gelzer, Leontios' von Neapolis, cap. 36, pp. 69 - 75.

5. S. Vailhé, Repertoire alphabétique des monastères de Palestine, Revue de l'Orient Chrétien 4, 1899, p. 537 (47) under *Gaza* knows only of one unnamed laura in Gaza cited by Moschos, PG 87 (3), cap. 55, col. 2909. In Gelzer, p. 75, Leontios of Neapolis cites the name of a monastery located in Gaza.

he ate a plate of beans which cost one *follis*, and with the remainder of his money, approximately eight *folles*, he would visit a harlot, give her the entire sum and say : «Grant me this evening and fornicate not». The devout monk would then stand in a corner of her room all night chanting hymns and praying for her soul, and making prostrations all through the night till dawn. Before departing he would force the woman to promise never to tell anyone what he was about. His frequent visitations to the city's brothels being easily misunderstood, Vitalios soon became subject to open attacks. «This foul monk enters the brothel to fornicate and for no other reason... Take a wife, Father, and remove your habit so that God may not be blasphemed through you, and that you may not be held responsible for the sin of scandalizing souls», he was advised. Vitalios, pretending to be angry, would retort : «Truly, I will not listen to you, get ye hence... Whosoever desires to be scandalized let him be scandalized... What do you want from me? Has God then placed you as judges over me ?» When the matter was reported to St. John the Compassionate, the Patriarch ordered: «Desist from slandering the monks...» Unhindered by the Patriarch, Vitalios continued his salutary work. Often the harlots would come as a group to Vitalios' cell to attend his liturgy. So successful was the holy man that many abandoned their profession as prostitutes while others married and settled down ; some forsook the world and became nuns!

Stage Performers and Entertainers

The professional prostitute, however, was not restricted to the brothel, inn, tavern and marketplace for the solicitation of customers. The stage was the ideal place both for exhibition and for convenient contact with likely clientele. In his *Anecdota* Procopius writes that the mother of Antonina, wife of Belisarius, was a prostitute attached to the theatre, and that as soon as Theodora was mature enough she joined the women of the stage and straightway became a courtesan [1].

In the sources of our period two types of performers and entertainers are singled out: the *thymelicae* and the mimes. The *thymelicae* played musical instruments, danced and sang songs; they also performed at wedding feasts. St. Symeon the Salos was so pure and passionless, writes his hagiographer, that he would often dance and play in the streets of Emesa with a dancing girl (*θυμελική*) on each arm [2]. The «indecent women» would thrust

1. Procopius, The Anecdota, pp. 6-8 and 104-106.
2. Vita S. Symeonis Sali, ASS., Iul. I, p. 141 (A).

their hands into Symeon's bosom and tickle him, but the salos remained imperturbable. Canon 54 of the Council of Laodicea (ca. A.D. 360) required the clergy to depart from wedding feasts before the *θυμελικοί* entered to entertain the guests [1].

Mimes, on the other hand, were actors and actresses performing satirical character-sketches on the stage. Not only were they the burlesque artists of the day, excelling in the fine art of pantomime, but they were also accomplished singers of titillatingly erotic tunes. For the Church, however, actresses or *mimae* were synonymous with harlots, and their performances on the stage were deemed demoralizing. Canon 63 of the Council of Carthage (A.D. 419) prohibited mimes, who had been converted to Christianity, from returning to their corrupt profession [2]. Canon 51 of the Quinisext Council in Trullo (691 - 692) reiterated previous restrictions proscribing Christians from going to the theatre; the cleric who did so was to suffer the penalty of being defrocked, the layman of being excommunicated [3]. Civil law as well looked down upon this profession as disreputable and viewed *mimae* as nothing better than prostitutes «who acquire gain by the wantonness of their bodies» [4].

The contemptible social status of the mime is graphically described by the monophysite cleric John [5] : «When I was in the city of Amida nine years ago (ca. 540) ...I used to see a young man of handsome appearance as in the garb of a mime-actor, and with him moreover a young girl whose beauty cannot be portrayed... in the garb of a courtesan... and they used constantly to perform drolleries and buffooneries, being constantly in the courts of the church like strangers, jesting at the clergymen and everyone, and being boxed on their heads...». Many of the distinguished men of the city taking the young woman, whose name was Maria, to be what she appeared, sought to make contact with her during the night but were unsuccessful. Finally, they «begged the governor of the city to arrest her and set her in the street, which he did immediately, and he sent and seized her to force her to stand in the street...». To Maria's rescue came the devout Cosmo who

1. Rhalles-Potles, vol. III, p. 220. Canon 24 of the Quinisext Council in Trullo reiterated this restriction and added that clergy and monks were not to visit the hippodrome. Rhalles-Potles, vol. II, p. 356.
2. Rhalles-Potles, vol. III, p. 469.
3. Rhalles-Potles, vol. II, pp. 424-425.
4. The Theodosian Code, trans. Clyde Pharr (Princeton Univ. Press, 1952), 15-7-12, p. 435.
5. «John of Ephesus, Lives of the Eastern Saints», Patrologia Orientalis 19, 1925, cap. 52, pp. 165-168.

took her from the governor's men and brought her to her own home.

If Symeon the Salos associated with *thymelicae* he thoroughly despised the mimes thus revealing a significant moral distinction between the two professions. To save certain *thymelicae* from surpassing «all the women of Syria in wantonness», the salos prayed to God to make them cross-eyed [1]. Having made the acquaintance of a mime whose name was Psifas, one day the fool happened to pass by the theatre in which the mimes were performing [2]. Going inside, St. Symeon watched Psifas as he performed lewd actions on the stage. Resolving to put an end to Psifas' obscene performance, the salos first made the sign of the cross and then hurled a stone which struck Psifas on his right hand thereby paralyzing it. No one knew who the culprit was, but that night the mime saw the monk in his dream. «Truly, I have hit the mark», said St. Symeon, «and unless you swear never to perform again, you shall not be healed». In the name of the Theotokos, Psifas swore : «For the rest of my life I shall not participate in such performances».

John Moschos tells an amazing story about a mime named Gaianos who lived in Phoenice of Libanesia [3]. This actor actually parodied the Virgin Mary on the stage! Then one day the *Theotokos* appeared to him and said : «What wrong have I done you that has made you to mock and blaspheme against me before so many people?» Three times she visited the mime but Gaianos persisted in making a travesty of the Virgin. Finally, one afternoon, as he lay sleeping, the Virgin appeared to him one last time, but now she did not speak. She simply made the sign of the cross over his feet and hands with one of her fingers. When the wretch awoke, he found his two arms and legs severed with only the trunk of his body lying there! The parody of the Virgin Mary on stage at the very time that her cult was increasing in iconography is an interesting phenomenon.

Another mime, relates John Moschos, Babylas of Tarsus, had two concubines, Comito and Nicosa [4]. One day he went to church and heard the Gospel passage : «Repent ye : for the kingdom of heaven is at hand» (Matthew, iii, 2). Babylas decided then and there to become a monk, and his two paramours, who had followed him in sin, desired also to emulate him in his conversion and both became nuns.

In A.D. 648 Constans II issued his famous *Type* which authorized the removal of Heraclius' *Ekthesis* from the narthex of Hagia Sophia, but com-

1. Vita S. Symeonis Sali, ASS., Iul. I, cap. 48, pp. 143 - 154.
2. Vita S. Symeonis Sali, ASS., Iul. I, p. 138 (D).
3. Pratum Spirituale, PG 87 (3), cap. 47, col. 2901.
4. Pratum Spirituale, PG 87 (3), cap. 32, cols. 2880 - 2881.

pletely ignored the basic religious question [1]. Maximus the Confessor was the champion of the Orthodox party and as the rallying point of both East and West he was persecuted by the government. In A.D. 657 «on the eighth day of the month of September of the present fifteenth indiction», Maximus was interrogated by the patrician Epiphanius who threatened : «Truly, it is my judgement that we shall lead you into the City [Constantinople], and shall place you bound in the Forum and shall bring the male and female mimes (*μίμους, μιμάδας*) and the leading prostitutes (*τὰς προϊσταμένας πόρνας*), and all the people so that each and every one may strike you and spit into your face». Thus, the greatest public degradation that could befall Maximus, according to Epiphanius, was to have the mimes and prostitutes mock him.

Severus, monophysite Patriarch of Antioch (512 - 518), was disturbed by the inordinate fondness of the Antiochenes for ribald songs sung on the stage [2]. The Patriarch went along with this penchant for popular theatrical music, and, says his hagiographer, like a father who descends to the level of children and talks baby talk with them, he organized choral groups and composed songs for them; but the Patriarch's compositions were neither frivolous nor effeminate, the kind which lead to the voluptuousness of perdition, but rather to the voluptuousness of the spiritual. Sensuous Antioch does not seem to have changed at all since St. John Chrysostom's day; the Church was still competing with the theatre, and Severus was struggling to increase church attendance by becoming himself a popular song writer.

Despite attempts on the part of the Church to close the theatres as centers of immorality, we learn from the *Miracula S. Artemii* that Byzantine officials in Alexandria thoroughly enjoyed stage shows and derived a great deal of pleasure from them (*ἀνὴρ 'Αλεξανδρείας, τελῶν σκηνικά, οἷς μάλιστα φιλοῦσιν οἱ ἄρχοντες ἐπιτέρπεσθαι*) [3]. The actor referred to was a very close

1. Acta S. Maximi Confessoris, PG 90, 165 (C). See a pertinent reference by Evagrius in The Ecclesiastical History of Evagrius, ed. J. Bidez and L. Parmentier (London 1898), Liber VI, cap. 7, p. 226. Asterios, Governor of the East, came into conflict with Gregory, Patriarch of Antioch. Siding with Asterios were the officials, the factions and those engaged in trades, all of whom claimed to have been injured by the prelate. The common cause of these three groups led to rioting, and insults were railed at the Patriarch in the streets and in the theatre. «Even the actors indulged in them», remarks Evagrius.

2. «Vie de Sévère par Zacharie le Scholastique», Texte Syriaque publié, traduit et annoté par M. A. Kugener, Patrologia Orientalis 11, 1903, p. 244.

3. Miracula S. Artemii, mir. 17, pp. 17 - 20.

friend of the patrician Sergios' household, and accompanied his relative to the church where he mocked and poked fun at contemporary religious beliefs. Justinian ordered the theatre of Antioch closed down only when it became a centre for public disturbances [1].

At times the government used actors for propaganda purposes. When the Chagan of the Avars sent word to Heraclius suing for peace, the Emperor agreed to meet him at Herakleia in Thrace, and sent ahead a troop of stage performers and circus factionists to conduct horse races for the Chagan's pleasure [2].

The one reference we have to serious drama, i.e. the tragedy, we find in the *Miracula S. Demetrii* [3]. Some ten days before the siege of Thessalonica in September of A.D. 597, Eusebius, the Archbishop of that city, had a dream in which he saw himself seated in the theatre surrounded by a huge crowd. Perplexed as to how it was that he was sitting in this place, prohibited to the clergy by the canons of the Church as «unfit for his dignity», he was about to rise up and leave when a tragic actor (*τραγῳδός*) came out onto the stage and addressed the Archbishop : «Stay, for I must act out a tragedy (*ἔχω τραγῳδῆσαι*) for you and your daughter». Eusebius replied : «Do not trouble yourself for I neither have a daughter nor must you enact a tragedy for me». The tragedian protested : «Not only do you have a daughter but she is the mother of many children, and I must perform the tragedy for you». Then the Archbishop realized that the daughter referred to was the city of Thessalonica. After what seemed to be many hours of argumentation, Eusebius finally bound the tragic actor by oaths not to perform, and he disappeared from off the stage. Upon waking, Eusebius recognized that the appearance of tragedians in one's sleep signified that great misfortunes were about to befall the city. For days and nights afterwards the Archbishop made processions about Thessalonica bewailing the city's imminent tribulations. A week and a half later the barbaric Avar-Slav hordes swept down upon the city, and the fearful portent of the Archbishop's dream had come true.

It is Choricius of Gaza, however, who, in his *apologia* on behalf of the mimes, *Ὁ Λόγος τῶν ἐν Διονύσου τὸν βίον Εἰκονιζόντων*, gives us the best contemporary picture of the mimes in sixth century Byzantium. The author lists the accusations hurled at the mimes : they lead licentious lives filled

1. Malalas, Chronographia, Liber XVIII, pp. 448 - 449.
2. The London Manuscript of Nikephoros' «Breviarium», ed. L. Orosz (Budapest, 1948), pp. 20 - 21.
3. Miracula S. Demetrii, ASS., Oct. vol. IV (1780), 3a ed. Liber I, cap. 14, p. 148.

with perjury [1]; their roles of adulterers [2] and fornicators [3] were bad for public morals; they sing obscene songs [4]. Choricius dismisses these accusations as unwarranted, unfair and unfounded. To those who argued the degeneration of public morals, Choricius countered that not the slightest harm can come to those who think rightly (*παρὰ τοῖς εὖ φρονοῦσιν*) [5]. The imputation against the reputation of the mimes was most unjust because the fact that they played the roles of adulterers and fornicators in no way meant that they lived these roles off the stage [6]. The purpose of the mimes' performance was amusement (*παιδιά τις ἐστι τὸ χρῆμα*), and always concluded in a joyful song and laughter (*εἰς ᾠδήν τινα καὶ γέλωτα λήγει*) [7]. Its value was in its promotion of recreation and relaxation for the spectator (*πάντα γὰρ εἰς ἀναψυχὴν μεμηχάνηται καὶ ῥᾳστώνην*) [8]. Although the performances begin with light comedy they always end with propriety (*εἰς τέλος οὐδὲν ἔξω τῆς σεμνότητος ἔχει*) [9]. To prove his point, Choricius favorably compares the mimes' performance to the ever-popular but dangerous horse races. «Horse races excite the passion of the souls of the spectators rather than please them, and as a result have subverted many great cities»; mimes, on the other hand, display innocent pleasure free from insurrection and upheaval [10]. The mimes were not as disreputable as some people like to think. Their performances took place at night, and married couples, virgins, the noble and rich, one's daughter and wife were all seen there [11]. The imperial city invited the best mimes from all parts of the empire to play for her population; even the emperors, says Choricius, did not consider their performances unfit for their royal gaze; a performance of the mimes followed the banquet as part of the New Year's festivities in the imperial place [12]. According to

1. Apologia Mimorum, Choricii Gazaei Opera, ed. R. Foerster and E. Richsteig (Leipzig 1929), p. 348 (18).
2. Choricius, Apologia Mimorum, p. 352 (33).
3. Choricius, Apologia Mimorum, p. 361 (75).
4. Choricius, Apologia Mimorum, p. 374 (130).
5. Choricius, Apologia Mimorum, p. 355 (50). See the similar answer of the young monk who was rebuked by an older monk from Skete for entering a tavern, Pratum Spirituale, PG 87 (3), cap. 194, cols. 3076 - 3077 : «Go along old monk, the Lord has need only of a pure heart».
6. Choricius, Apologia Mimorum, p. 361 (76 - 78).
7. Choricius, Apologia Mimorum, p. 351 (30).
8. Choricius, Apologia Mimorum, p. 351 (30).
9. Choricius, Apologia Mimorum, p. 369 (108).
10. Choricius, Apologia Mimorum, p. 370 (114).
11. Choricius, Apologia Mimorum, p. 355 (51).
12. Choricius, Apologia Mimorum, p. 357 (58). Jugglers, comic actors and horse

Choricius the mimes were ranked second after the tragedians (*τὰ δεύτερα φέρει τραγῳδίας ὑποκριτοῦ*), but if one were to be fair, is it not true that more murder and immorality is viewed in the tragedies than in the performances of the mimes?[1] The patron divinity of the mimes was Dionysos, the god of humor[2]. «Man has two things in common with the Divinity which are foreign to irrational nature : speech and laughter»[3]. The mime was no mere clown or buffoon; not only had he to be an excellent pantomimist, but he had also to possess a well-trained voice, to know how to dance and to use proper facial expressions with his words[4]. Some of the roles which he assumed on the stage were those of physician, rhetorician, adulterer, master, slave[5], household servants, taverners, sausage-dealers (*ἀλλαντοπώλας*), cooks (*ὀψοποιούς*), host (*ἑστιάτωρ*), guests (*διαιτυμόνας*), notaries (*συμβόλαια γράφοντας*), stuttering boy (*ψελλιζόμενον*), youth in love, and an angry person pacified by another[6]. How unfortunate for us that none of these comedic satires survive.

HARRY J. MAGOULIAS

races provided entertainment at Maurice's wedding. See : Theophylactus Simocatta, Historiae, ed. C. de Boor (Leipzig 1887), Liber I, cap. 10, pp. 58 - 59.

1. Choricius, Apologia Mimorum, p. 377 (141 - 142).
2. Choricius, Apologia Mimorum, p. 380 (155).
3. Choricius, Apologia Mimorum, p. 365 (93).
4. Choricius, Apologia Mimorum, p. 372 (124).
5. Choricius, Apologia Mimorum, p. 350 (26).
6. Choricius, Apologia Mimorum, p. 369 (110). See K. N. Sathas' remarks on the mimes in : Ἱστορικὸν Δοκίμιον περὶ τοῦ Θεάτρου καὶ τῆς Μουσικῆς τῶν Βυζαντινῶν (Venice, 1878), pp. 341 - 352; see also : Venetia Cottas, Le Théâtre à Byzance (Paris 1931), Chapter II. The best picture of the wantonness of the women of the stage of this period and their connection with prostitution is that given by Procopius in The Anecdota, cap. IX, pp. 105 - 111.

ΑΝΑΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ (1900 - 1969) ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ

Κατὰ τὸ τρέχον ἔτος συμπληροῦται 100ετία ἀπὸ τῆς γεννήσεως (1872) καὶ 25ετία ἀπὸ τοῦ θανάτου († 14 Νοεμβρίου 1947) τοῦ Σωφρονίου Εὐστρατιάδου. Οἱ καρποὶ τῆς πολυμόχθου καὶ πολυχρονίου μελέτης αὐτοῦ ἀπόκεινται σήμερον εἰς πλῆθος περιοδικῶν ἢ καὶ ἐφημερίδων, ὅπου ἐδημοσίευεν οὗτος, ὅπερ βεβαίως δυσχεραίνει τὸν ἐρευνητὴν κατὰ τὴν χρῆσιν τοῦ πολυτίμου τούτου ὑλικοῦ. Ἀλλὰ δὲν συμβαίνει μόνον τοῦτο : οὐδ' αὐτὰς ταύτας τὰς μελέτας τοῦ Εὐστρατιάδου γνωρίζομεν ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῶν, ἐλλείποντος διεξοδικοῦ καὶ πλήρους[1] καταλόγου αὐτῶν. Τὸ μέγα τοῦτο κενὸν ἔχει πρὸ πολλοῦ ἐπισημανθῆ ὑπὸ τοῦ σεβαστοῦ μου καθη-

1. Ἐπὶ μέρους καταλόγους δημοσιευμάτων τοῦ Εὐστρατιάδου εὑρίσκει τις ἐν·

Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς Μεγίστης Λαύρας (τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει). Ἐν Κανταβριγίᾳ τῆς Νέας Ἀγγλίας καὶ ἐν Παρισίοις (βλ. κατωτ., ἀρ. 118), σσ. 511 - 515, ὅπου καταγράφονται 102 δημοσιεύσεις τοῦ Εὐστρ. μέχρι τοῦ 1925, ἐξ ὧν αἱ 18 αὐτοτελεῖς. Ὁ κατάλογος οὗτος, μολονότι συνετάχθη πιθανώτατα ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Εὐστρ., εἶναι ἐλλιπής, ὡς εὐκόλως δύναταί τις νὰ διαπιστώσῃ παραβάλλων τὸν ἀριθμὸν τῶν περιεχομένων εἰς αὐτὸν δημοσιεύσεων πρὸς τὸν ἀριθμὸν τοῦ παρόντος καταλόγου μέχρι τῆς ἀναγραφῆς τοῦ βιβλίου τοῦ περιέχοντος τὸν κατάλογον ἐκεῖνον.

Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία τ. ΙΑ', στ. 651 - 652.

Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος ΜϚ' (1947), σσ. 374 - 375, ὅπου περιέχονται μελέται δημοσιευθεῖσαι ἐν τῷ ΕΦ.

Σωτηρίου Ἀθαν. Ρουμελιώτου, Βιβλιογραφικὸν εὑρετήριον πραγματειῶν. Ι. Ἐπιστημονικὸν περιοδικὸν «Θεολογία» 1923 - 1962. Ἀθῆναι 1963, σσ. 36 - 37.

Χαριλάου Σ. Τζώγα - Π. Σ. Παπαευαγγέλου, Ἑλληνικὴ Θεολογικὴ Βιβλιογραφία τῆς τελευταίας ἑκατονταετίας (1860 - 1960). Ἄρθρα καὶ μελέται δημοσιευθεῖσαι εἰς τὰ κατὰ καιροὺς περιοδικὰ (Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστ. Παν/μίου Θεσ/νίκης). Θεσσαλονίκη 1963, σχ. 8ον [Εὑρετήριον τῶν περιεχομένων μελετῶν τοῦ Εὐστρ. ἐν σ. 466]. Ἐν τῇ ἀναγραφῇ τῶν ἐνδιαφερόντων ἡμᾶς δημοσιευμάτων διεπιστώθη πλῆθος ἀνακριβειῶν (κυρίως ὡς πρὸς τὰς παραπομπὰς εἰς τὰς σελίδας) καὶ παραλείψεων.

Νικολάου Β. Τωμαδάκη, Κλεὶς τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας. Ἀθῆναι 1965^3, σσ. 139 - 141.

Αἱ περὶ τοῦ Ἁγίου Ὄρους δημοσιεύσεις τοῦ Εὐστρ. ἔχουν συγκεντρωθῆ ἐν τῇ ἐκδοθείσῃ ἁγιορειτικῇ βιβλιογραφίᾳ ὑπὸ Irénée Doens, Bibliographie de la Sainte

γητοῦ κ. Ν. Β. Τωμαδάκη [1], κατὰ προτροπὴν καὶ ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ ὁποίου ἐχώρησα εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ καταλόγου τῶν δημοσιευμάτων τοῦ Εὐστρατιάδου.

Ἡ ἔρευνα ἐστράφη ἀποκλειστικῶς εἰς περιοδικά. Μία μόνη ἐξαίρεσις ἐγένετο, τῆς ἀναγραφῆς μικροῦ ἀριθμοῦ δημοσιευμάτων εἰς τὴν ἐφημερίδα τῆς Θεσσαλονίκης «Μακεδονία», τὰ ὁποῖα εἶχε περιλάβει καὶ ἄλλος κατάλογος τῶν ἔργων τοῦ Εὐστρατιάδου [2].

Πρὸς διευκόλυνσιν τοῦ μελετητοῦ τοῦ ἔργου τοῦ Εὐστρ. κατεχώρισα ἐνταῦθα καὶ τὰς γενομένας ἐπὶ τῶν δημοσιευμάτων του βιβλιοκρισίας, τὰς ὁποίας ἀνεῦρον κατὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ κυρίου σκοποῦ τῆς ἐργασίας. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ ἔρευνά μου εἶναι ἀσφαλῶς ἐλλιπής, καθότι βιβλιοκρισίαι δυνατὸν νὰ ἐδημοσιεύθησαν καὶ εἰς περιοδικά, εἰς τὰ ὁποῖα δὲν ἔγραφεν ὁ Εὐστρατιάδης — κυρίως εἰς ξένα, εἰς τὰ ὁποῖα, σημειωθήτω, οὐδέποτε ἐδημοσίευσεν ὁ Εὐστρατιάδης, καθόσον τοὐλάχιστον προκύπτει ἐκ τῆς ἐρεύνης μου.

Montagne de l'Athos ἐν Le Millénaire du mont Athos 963 - 1963, Venezia - Chevetogne ⟨1964⟩, σσ. 364 - 365.

Πληρεστέρα ἀναγραφὴ τῶν προηγουμένων εὑρίσκεται παρὰ Ἰω. Χρ. Κωνσταντινίδου, Σωφρόνιος Εὐστρατιάδης (1872 - 1947), μητροπολίτης Λεοντοπόλεως (1908 - 1913), ἐν Ἀθήναις 1967, σσ. 24. Παρὰ τὴν ὕπαρξιν ὅμως ταύτης ἐκρίθη σκόπιμος ἡ δημοσίευσις τῆς παρούσης, διότι

α') δι' αὐτῆς παρέχεται κατάλογος τῶν ἔργων τοῦ Εὐστρατιάδου πλουσιώτερος: 268 ἀναγραφαὶ ἔναντι 221 (= 219) τοῦ Κωνσταντινίδου,

β') ἀφῃρέθησαν δύο ἀναγραφέντα ἐκεῖ δημοσιεύματα ξένα πρὸς τὴν συγγραφικὴν παραγωγὴν τοῦ Εὐστρ.: 1) τὸ ὑπ' ἀριθ. 219 «Αἱ περὶ Κυριακῆς ἀργίας διατάξεις τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων καὶ οἱ κανόνες τῶν συνόδων», Ἐκκλησία Ϛ' (1928), σσ. 27 - 28, ὑπογραφόμενον ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Εὐστρατιάδου, 2) τὸ ὑπ' ἀριθ. 220 «Αἱ ἐν Λάμπεθ τοῦ 1930 ἑνωτικαὶ προσπάθειαι Ἀγγλικανῶν καὶ Ὀρθοδόξων», Ἐκκλησία Θ' (1931), σσ. 131 - 132 κἑξ. γραφὲν ὑπὸ τοῦ μετὰ τὸν Σωφρόνιον Λεοντοπόλεως Χριστοφόρου,

γ') ἀπεφεύχθησαν σφάλματα παραπομπῶν, ἐλλείψεις παραπομπῶν, ἐλλιπεῖς ἀναγραφαὶ τίτλων μελετῶν, μετὰ τῆς δεούσης δὲ φειδοῦς ἀνεγράφησαν τὰ αὐτοτελῆ ἔργα ἀποκλεισθέντων τῶν ὑπὸ μορφὴν ἀνατύπων ἄρθρων εἰς περιοδικά,

δ') συνεκεντρώθησαν βιβλιοκρισίαι τοῦ Εὐστρατιάδου ἢ ἄλλων μελετητῶν ἐπὶ ἔργων αὐτοῦ,

ε') ἐπετάχθη εὑρετήριος πίναξ θεμάτων, διευκολύνων τὴν ἀναδρομὴν εἰς τὰ ἔργα τοῦ Εὐστρατιάδου καὶ

ϛ') αἱ δημοσιεύσεις τοῦ Εὐστρ. κατεχωρίσθησαν κατὰ τάξιν χρονολογικήν.

1. Ν. Β. Τωμαδάκη, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 140, ὅπου παραλλήλως τονίζεται καὶ ἡ ἔλλειψις βιογραφίας τοῦ ἀνδρός.

2. Σ. Εὐστρατιάδου, Κατάλογος Λαύρας, ἔνθ' ἀνωτ. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν περιωρίσθην ἁπλῶς εἰς τὴν ἐπαλήθευσιν τῆς πληροφορίας, μὴ ἐρευνήσας περαιτέρω τὴν ἐν λόγῳ ἐφημερίδα.

Κατὰ τὴν πορείαν τῆς ἐργασίας ἀνέκυψαν δυσχέρειαί τινες ὀφειλόμεναι εἰς δύο κυρίως γεγονότα: Τὸ πρῶτον εἶναι ἡ σχετικὴ παλαιότης τῶν περιοδικῶν, εἰς τὰ ὁποῖα ἐδημοσίευεν — ἢ ὑπῆρχε ἡ πιθανότης νὰ ἐδημοσίευεν — ὁ Εὐστρατιάδης. Τὸ ἕτερον εἶναι τὸ πλῆθος τῶν περιοδικῶν αὐτῶν, ἡ ἀνεύρεσις καὶ ἔρευνα τῶν ὁποίων καθίσταται δυσχερεστέρα ἐκ τοῦ τόπου, ὅπου ἐξεδίδοντο ταῦτα. Εἶναι εὐτύχημα τὸ ὅτι ἔσχον εἰς τὴν διάθεσίν μου πλήρεις σχεδὸν τὰς σειρὰς τῶν περιοδικῶν, εἰς τὰ ὁποῖα ὑπάρχει τὸ μέγιστον μέρος τῆς συγγραφικῆς δραστηριότητος τοῦ Εὐστρατιάδου. Περιοδικῶν τινων ὀλιγίστους τόμους εἶδον ἢ καὶ οὐδένα. Ἀλλὰ καὶ οὐδαμοῦ — ἐν καταλόγοις ἢ βιβλιογραφικοῖς δελτίοις ἄλλων περιοδικῶν — εὗρον παραπομπὰς εἰς αὐτά. Τὸ γεγονὸς τοῦτο μοὶ ἐπιτρέπει νὰ ἐλπίζω ὅτι τὸ διαλαθὸν ὑλικὸν εἶναι ἀσήμαντον, ἂν μὴ ἀνύπαρκτον. Ἐκ τῶν περιοδικῶν τῶν περιεχόντων τὸ πλεῖστον μέρος τῶν δημοσιευμάτων τοῦ Εὐστρατιάδου πολὺ ὀλίγοι εἶναι οἱ τόμοι, τοὺς ὁποίους δὲν κατώρθωσα νὰ ἀνεύρω, ἂν καὶ ἀπηυθύνθην ἐν Ἀθήναις [1] ὅπου μοὶ ἦτο δυνατόν. Εἰς αὐτοὺς εἶναι ὁπωσδήποτε πιθανὸν νὰ ἔχουν δημοσιευθῆ μελέται τινὲς τοῦ Εὐστρατιάδου. Διὰ τοῦτο δηλῶ περαιτέρω τὰ ἐρευνηθέντα περιοδικὰ (καὶ τιμητικοὺς τόμους) καὶ τὰς παρατηρηθείσας ἐλλείψεις.

ΑΓΙΟΡΕΙΤΙΚΟΝ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ. Ἐκδίδεται ὑπὸ τῆς συνοδίας Σάββα ἱερομονάχου. Ἐν Καρυαῖς τοῦ Ἁγίου Ὄρους 1927 κἑξ. [2].

ΑΓΙΑ ΣΙΩΝ. Μηνιαῖον δελτίον τοῦ ἐν Ἁγιάσῳ τῆς Λέσβου ἱεροῦ προσκυνήματος τῆς Θεοτόκου ἐκδιδόμενον ὑπὸ τῆς ἐπιτροπείας αὐτοῦ. Μυτιλήνη 1937 κἑξ. [3].

ΑΘΗΝΑ. Σύγγραμμα περιοδικὸν τῆς ἐν Ἀθήναις ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας. Ἀθῆναι 1889 κἑξ.

ΑΝΑΛΕΚΤΑ. Ἔκδοσις τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας. Ἀλεξάνδρεια 1952 κἑξ.

ANALECTA BOLLANDIANA. Paris, Bruxelles 1882 κἑξ.

ΑΝΑΠΛΑΣΙΣ. Περιοδικὸν τοῦ ὁμωνύμου συλλόγου ἐκδιδόμενον κατὰ δεκαπενθήμερον [ἀπὸ Ἰαν. τοῦ 1898 καθ' ἑβδομάδα]. Ἐν Ἀθήναις 1887 κἑξ. [4].

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΒΑΡΝΑΒΑΣ. Ἑβδομαδιαῖον περιοδικὸν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου. Ἐν Λευκωσίᾳ [ἐκδίδεται ἀπὸ] Ἰουλ. τοῦ 1918 - Ἰουλ. τοῦ 1923, Ἰαν. τοῦ 1929 - Ἰουν. τοῦ 1936, Δεκ. τοῦ 1939 κἑξ.

1. Ἡ Μπενάκειος Βιβλιοθήκη ἦτο ἀπρόσιτος πρὸς χρῆσιν τῶν ἐνδιαφερόντων ἡμᾶς βιβλίων λόγῳ ἐκτελουμένων ἐν αὐτῇ ἐπισκευῶν.

2. Εἶδον μόνον τὸν Β' (1928) τόμον.

3. Δὲν εἶδον τοὺς τόμους Γ' (1939) (τεύχ. 8 - 12), Ε' (1941) (τεύχ. 7 - 12).

4. Δὲν εἶδον τοὺς τόμους τῶν ἐτῶν 1914, 1915, 1916, 1917, 1921, 1943 - 1948.

ΑΡΜΟΝΙΑ. Ἐπιστημονικὸν περιοδικὸν σύγγραμμα ἐκδιδόμενον κατὰ μῆνα. Ἐν Ἀθήναις 1900 - 1902 (τ. 3).

ΑΡΧΕΙΟΝ ΕΥΒΟΪΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ. Ἀθήνησι 1937 κἑξ.

ΑΡΧΕΙΟΝ ΤΟΥ ΘΡΑΚΙΚΟΥ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΙΚΟΥ ΘΗΣΑΥΡΟΥ. Τριμηνιαῖον περιοδικὸν σύγγραμμα ἐκδιδόμενον ὑπὸ ἐπιτροπῆς Θρᾳκῶν. Ἐν Ἀθήναις 1935 κἑξ.

ΑΡΧΕΙΟΝ ΠΟΝΤΟΥ. Σύγγραμμα περιοδικὸν ἐκδιδόμενον ὑπὸ τῆς ἐπιτροπῆς Ποντιακῶν μελετῶν. Ἐν Ἀθήναις 1928 κἑξ.

BESSARIONE. Publicazione Periodica di Studi Orientali. Roma 1896 - 1923 (τ. I - XXXIX).

BYZANTINISCHE ZEITSCHRIFT. Leipzig, München 1892 κἑξ.

BYZANTINISCH - NEUGRIECHISCHE JAHRBÜCHER. Internationales wissenschaftliches Organ. Berlin, Athen 1920 - 1960.

BYZANTINOSLAVICA. Recueil pour l'étude des relations Byzantino-slaves. Praha 1929 κἑξ.

BYZANTION. Revue international des Études Byzantines. Paris, Liège, Bruxelles 1924 κἑξ.

ΒΥΖΑΝΤΙΣ. Ἐπιθεώρησις τῶν Βυζαντιακῶν Σπουδῶν ἐκδιδομένη κατὰ τριμηνίαν ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις «Βυζαντιολογικῆς Ἑταιρείας». Ἐν Ἀθήναις 1909 - 1912.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ. Ἐκκλησιαστικὸν περιοδικὸν ἐκδιδόμενον κατὰ Δεκαπενθημερίαν. Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1917 κἑξ.

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΘΝΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ. Ἐν Ἀθήναις 1883 κἑξ.

ΔΕΛΤΙΟΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ. Ἀθῆναι 1892 - 1911, 1924 - 1927, 1932 - 1938, 1959 κἑξ.

ÉCHOS D'ORIENT. Revue bimestrielle d'histoire, de géographie et de liturgie orientales. Paris, Bucarest 1897 - 1942.

ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ Σπυρίδωνος Λάμπρου. Ἐν Ἀθήναις 1935.

ΕΚΚΛΗΣΙΑ. Ἐπίσημον δελτίον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Ἀθῆναι 1923 κἑξ. [Διεκόπη ἀπὸ 31/10/1942 - 1/2/1944 καὶ ἀπὸ 1/3/1944 - 14/4/1945.]

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΑΛΗΘΕΙΑ. Σύγγραμμα περιοδικὸν ἐκδιδόμενον δὶς τοῦ μηνός. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, Ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου, 1880 - 1923 [1].

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΣ ΚΗΡΥΞ. Λάρναξ, Ἀθῆναι 1911 - 1920. Νέα Ὑόρκη 1921 - 1924 [2].

---

1. Δὲν εἶδον τὸν τόμον ΛΑ' (1911) (τεῦχ. 24 Σεπτ. κἑξ.) καὶ τὸν ΛΖ' (1917).
2. Δὲν εἶδον τὸν τόμον τοῦ 1917.

4 - 1 - 1972

ΣΩΦΡΟΝΙΟΣ ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ (1872 - 1947)

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΣ ΦΑΡΟΣ. Ἐπιστημονικὸν θεολογικὸν σύγγραμμα ἐκδιδόμενον κατὰ μῆνα. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, Ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου, 1908 - 1952, 1969 κἑξ. [1].

ΕΛΛΗΝΙΚΑ. Ἱστορικὸν περιοδικὸν δημοσίευμα ἱδρυθὲν ὑπὸ τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων. Ἐν Ἀθήναις 1928 κἑξ.

ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ. Μηνιαία ἐθνικὴ ἐπιθεώρησις. Ἐν Ἀθήναις 1898 - 1915, 1928 - 1932 [2].

ΕΝΑΙΣΙΜΑ Ἐπὶ τῇ τριακοστῇ πέμπτῃ ἐπετηρίδι τῆς ἐπιστημονικῆς δράσεως τοῦ μακαριωτάτου Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος. Ἐπεμελήθη... Γρ. Παπαμιχαήλ. Ἀθῆναι ,αϡλα΄.

ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ. Ἀθῆναι 1924 κἑξ.

ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΡΗΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ. Ἀθῆναι 1938 - 1941.

ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΤΟΥ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ. Ἐκδιδομένη ἐπιμελείᾳ τοῦ διευθυντοῦ τοῦ Ἀρχείου. Ἐν Ἀθήναις 1939 κἑξ.

ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ. Ἐκδιδομένη ἐπιμελείᾳ τοῦ διευθυντοῦ αὐτοῦ. Ἐν Ἀθήναις 1939 κἑξ.

ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ. Περιοδικὸν σύγγραμμα ἱδρυθὲν καὶ ἐκδιδόμενον προνοίᾳ τοῦ Μητροπολίτου Ἰωαννίνων Σπυρίδωνος Βλάχου. Ἐν Ἰωαννίνοις 1929 κἑξ.

ΘΕΟΛΟΓΙΑ. Περιοδικὸν ἐπιστημονικὸν σύγγραμμα ἐκδιδόμενον προνοίᾳ Χρυσοστόμου Μητροπολίτου Ἀθηνῶν. Ἐν Ἀθήναις 1923 κἑξ.

ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ. Δελτίον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἱστορικῆς καὶ Λαογραφικῆς Ἑταιρείας τῶν Θεσσαλῶν. Ἀθῆναι 1930 κἑξ.

ΘΡΑΚΙΚΑ. Τριμηνιαῖον ἐπιστημονικὸν σύγγραμμα ἱδρυθὲν καὶ ἐκδιδόμενον ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀθήναις «Θρᾳκικοῦ Κέντρου». Ἀθῆναι 1928 κἑξ.

ΙΕΡΟΣ ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΣ. Ἑβδομαδιαῖον θρησκευτικὸν φύλλον προνοίᾳ καὶ ἐπιστασίᾳ τοῦ Μητροπολίτου Σμύρνης Χρυσοστόμου. Ἐν Σμύρνῃ 1911 - 1914, 1919 [3].

ΚΑΙΝΗ ΔΙΔΑΧΗ (Ἡ —). Θεολογικὸν περιοδικὸν σύγγραμμα ἐκδιδόμενον κατὰ μῆνα. Ἐν Ἀθήναις 1919 - 1920.

1. Δὲν εἶδον τοὺς τόμους τῶν ἐτῶν 1941 - 1945. Διὰ τὰς συνεχείας τῆς μελέτης τοῦ Εὐστρ. «Ταμεῖον Ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως», αἱ ὁποῖαι περιλαμβάνονται εἰς τινας τῶν τόμων αὐτῶν, πρβλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 140, σημ. 2.

2. Δὲν εἶδον τοὺς τόμους τῶν ἐτῶν 1914 (τεύχ. Σεπτ. κἑξ.) καὶ 1915.

3. Δὲν εὗρον τοὺς τόμους τῶν ἐτῶν 1912 καὶ 1919.

ΚΡΗΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ. Τετραμηνιαία ἐπιστημονικὴ ἔκδοσις. Ἡράκλειον Κρήτης 1947 - 1966, 1969 κέξ.

ΚΥΠΡΙΑΚΑΙ ΣΠΟΥΔΑΙ. Δελτίον τῆς Ἑταιρείας Κυπριακῶν Σπουδῶν. Ἐν Λευκωσίᾳ Κύπρου 1937 κέξ.

ΚΥΠΡΙΑΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ. Μηνιαῖον ἐπιστημονικὸν περιοδικὸν ἐν Κύπρῳ. Λάρναξ 1923 - 1936 [1].

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ. Δελτίον τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφικῆς Ἑταιρείας κατὰ τριμηνίαν ἐκδιδόμενον. Ἐν Ἀθήναις 1909 κέξ.

L'HELLÉNISME CONTEMPORAIN. Revue bimestrielle. Athènes 1947 - 1956.

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ. Σύγγραμμα περιοδικὸν τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Θεσσαλονίκη 1940 κέξ.

ΜΕΛΕΤΗ (Ἡ —). Μηνιαῖον δημοσίευμα τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων. Ἐν Ἀθήναις 1907 - 1912.

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ. Τριμηνιαῖον περιοδικὸν τοῦ ὁμωνύμου συλλόγου. Ἀθῆναι 1933 - 1935.

ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ. Σύγγραμμα περιοδικὸν ἐκδιδόμενον ὑπὸ τοῦ τμήματος Μικρασιατικῶν Μελετῶν τῆς Ἑνώσεως Σμυρναίων. Ἀθῆναι 1938 κέξ.

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ. Ἀθῆναι 1927 κέξ.

ΝΕΑ ΣΙΩΝ. Ἐκκλησιαστικὸν περιοδικὸν σύγγραμμα. Ἐν Ἱεροσολύμοις Ἐκ τοῦ ἱεροῦ κοινοῦ τοῦ Παναγίου Τάφου, 1904 κέξ. [2].

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΟΜΝΗΜΩΝ. Τριμηνιαῖον περιοδικὸν σύγγραμμα συντασσόμενον καὶ ἐκδιδόμενον ὑπὸ Σπυρ. Π. Λάμπρου. Ἀθήνησιν 1904 - 1927.

ΝΕΟΣ ΠΟΙΜΗΝ. Θεολογικὸν περιοδικὸν ἐκδιδόμενον κατὰ μῆνα (παράρτημα τῆς «Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας»). Κωνσταντινούπολις Ἰαν. 1919 - Σεπτέμ. 1923.

ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ. Σύγγραμμα περιοδικὸν τοῦ συλλόγου τῶν Μικρασιατῶν «Ἀνατολῆς». [Ἀθῆναι] 1896 - 1910 (τ. 7).

ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ. Περιοδικὸν ἠθικοθρησκευτικόν. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1926 - 1963.

ORIENTALIA CHRISTIANA PERIODICA. Commentarii de re orientali ætatis christianæ sacra et profana editi cura et opere pontificii instituti orientalium studiorum. Roma 1935 κέξ.

ΠΑΝΤΑΙΝΟΣ. Ἑβδομαδιαῖον παράρτημα τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Φάρου. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, Ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου, 1908 κέξ. [3].

1. Δὲν εἶδον τοὺς τόμους Δ' (1926) (τεύχ. Νοεμ. - Δεκ.), Ε' (1927) (πλὴν τῶν τευχῶν Ἰουλ. - Σεπτ.), ΙΑ' (1933) (τεύχ. Α', Δ'), ΙΒ' (1934) (τεῦχ. δ') κέξ.

2. Δὲν εἶδον τὸν τόμον τοῦ 1919.

3. Δὲν εἶδον τοὺς τόμους ΜΑ' καὶ ΜΒ'.

ΠΟΙΜΗΝ (Ὁ —). Μηνιαῖον ἐκκλησιαστικὸν περιοδικόν. Μυτιλήνη 1933 - Μάρτ. 1942, 1946 κέξ.

REVUE DES ÉTUDES BYZANTINES. Bucarest, Paris 1943 κέξ.

ΡΩΜΑΝΟΣ Ο ΜΕΛΩΔΟΣ. Θρησκευτικὸν περιοδικὸν σύγγραμμα ἐκδιδόμενον κατὰ μῆνα (Παράρτημα τῆς Ἁγιορειτικῆς Βιβλιοθήκης), τ. Α' (1932 - 1933), ἐν Παρισίοις [Ἀπὸ Μαΐου τοῦ 1932 κέξ. ἐξεδόθησαν 6 μηνιαῖα τεύχη καὶ 3 τριμηνιαῖα].

STUDI BIZANTINI [E NEOELLENICI]. Napoli, Roma 1925 κέξ.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ. Περιοδικὸν θρησκευτικόν, ἐπιστημονικὸν καὶ κοινωνικὸν κατὰ τριμηνίαν ἐκδιδόμενον. Ἐν Ἀθήναις 1938 - 1940.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΚΡΗΤΗ. Περιοδικὸν κατὰ τετραμηνίαν ἐκδιδόμενον ἐπιμελείᾳ τῆς ἐν Κρήτῃ Ἐκκλησίας. Ἐν Ἡρακλείῳ Κρήτης 1912 - 1915 (τ. 2).

VIZANTIJSKIJ VREMENNIK. Πετρούπολις 1894 - 1928, Μόσχα 1947 κέξ.

Ἐπειδὴ ὁ Εὐστρατιάδης ποικιλοτρόπως ὑπεγράφετο ἐν τέλει τῶν δημοσιευμάτων αὐτοῦ, ἐθεώρησα σκόπιμον, ὅπως πρὸ τῆς ἀναγραφῆς ἑκάστου παραθέσω καὶ τὴν ὑπογραφήν του εἰς αὐτό. Πρὸς οἰκονομίαν δὲ χώρου ἐχρησιμοποίησα τὰς κάτωθι βραχυγραφίας ἀντὶ τῆς ὑπογραφῆς, ὡς αὕτη τίθεται ἐν ἑκάστῃ μελέτῃ αὐτοῦ [1].

Δ. Σωφ. = Διακόνου Σωφρονίου ⟨Εὐστρατιάδου⟩.
Δ. Σωφ. Εὐστρ. = Διακόνου Σωφρονίου Εὐστρατιάδου.
Λεοντ. Σωφ. = Λεοντοπόλεως Σωφρονίου ⟨Εὐστρατιάδου⟩.
Λεοντ. Σωφ. Εὐστρ. = Λεοντοπόλεως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου.
Λ. Σ. = Λ(εοντοπόλεως) Σ(ωφρονίου) ⟨Εὐστρατιάδου⟩.
Λ. Σ. Εὐσ. = ⟨Λεοντοπόλεως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου⟩.
πρ. Λεοντ. Σωφ. = πρώην Λεοντοπόλεως Σωφρονίου ⟨Εὐστρατιάδου⟩.
πρ. Λεοντ. Σωφ. Εὐστρ. = πρώην Λεοντοπόλεως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου.
πρ. Λεοντ. † Σωφ. Εὐστρ. = πρώην Λεοντοπόλεως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου.
πρ. Λ. Σ. Εὐσ. = ⟨πρώην Λεοντοπόλεως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου⟩.
πρ. Λ. Σ. = πρώην Λ(εντοπόλεως) Σ(ωφρονίου) ⟨Εὐστρατιάδου⟩.
πρ. Λ. Σωφ. = πρώην Λ(εοντοπόλεως) Σωφρονίου ⟨Εὐστρατιάδου⟩.
Σ. = ⟨πρώην Λεοντοπόλεως⟩ Σ(ωφρονίου) ⟨Εὐστρατιάδου⟩.
Σ. Ε. = Σ(ωφρονίου) Ε(ὐστρατιάδου).
Σωφ. Εὐσ. = ⟨πρώην Λεοντοπόλεως⟩ Σωφρονίου Εὐστρατιάδου.

Κατὰ τὴν κατάταξιν ἠκολούθησα σειρὰν χρονολογικήν. Τὰ δημοσιεύματα τὰ ὁποῖα κατεχωρίσθησαν εἰς πλείονας τοῦ ἑνὸς τόμους συμβατι-

1. Προκειμένου περὶ ἔργων ἐκδεδομένων αὐτοτελῶς δὲν ἐχρησιμοποίησα τὰς βραχυγραφίας αὐτάς. Τὸ αὐτὸ ἔπραξα καὶ εἴς τινας εἰδικὰς περιπτώσεις μελετῶν δημοσιευθεισῶν εἰς περιοδικά.

κῶς ἐθεωρήθησαν ἀνήκοντα εἰς τὸ ἔτος, καθ' ὃ ἐδημοσιεύθη τὸ τελευταῖον τμῆμα αὐτῶν.

Τέλος, μία ἀναγκαία διασάφησις: τὰ ἐντὸς ὀξυγωνίων ἀγκυλῶν περιεχόμενα εἶναι προσθῆκαι ἰδικαί μου, εἰλημμέναι πολλάκις ἐκ τοῦ κειμένου τῆς οἰκείας μελέτης, πάντως δὲ οὐχὶ ἐκ τοῦ τίτλου αὐτῆς. Τὰ ἐντὸς ὀρθογωνίων ἀγκυλῶν εἶναι προσθῆκαι τοῦ Εὐστρατιάδου.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΑΙ ΠΕΡΙΟΔΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΛΛΑΙ

ΑΗ = Ἁγιορειτικὸν Ἡμερολόγιον
Anal. Boll. = Analecta Bollandiana
Ἀπ. Βαρ. = Ἀπόστολος Βαρνάβας
BNJ = Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher
BZ = Byzantinische Zeitschrift
ΓΠ = Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς
ΕΑ = Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια
ΕΕΒΣ = Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν
ΕΦ = Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος
Ἠπ. Χρ. = Ἠπειρωτικὰ Χρονικά
ΘΗΕ = Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία
κἑξ. = καὶ ἑξῆς
ΝΠ = Νέος Ποιμὴν
ΝΣ = Νέα Σιὼν
RÉB = Revue des Études Byzantines
ΡΜ = Ρωμανὸς ὁ Μελῳδὸς
σ., σελ., σσ. = σελίς, σελίδες
στ. = στήλη, στῆλαι
τεῦχ., τεύχ. = τεῦχος, τεύχη
VV = Vizantijskij Vremennik

ΤΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ

1. Δ. Σωφ. Εὐστρ., Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐν Κύπρῳ. ΕΑ Κ' (1900), σσ. 442β - 445β.

2. Δ. Σωφ. Εὐστρ., Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐν Λύστροις. ΕΑ ΚΑ' (1901), σσ. 29β - 31α, 41β - 42β.

3. Σ. Ε., Συνέδριον Γερμανῶν Εὐαγγελικῶν ἐν Ἀγγλίᾳ. ΕΑ ΚΑ' (1901), σσ. 42β - 43β.

4. Δ. Σωφ. Εὐστρ., Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐν Ἀντιοχείᾳ (τῆς Πισιδίας). ΕΑ ΚΑ' (1901), σσ. 73α - 76α.

5. Δ. Σωφ. Εὐστρ., Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐν Ἀθήναις. ΕΑ ΚΑ' (1901), σσ. 251α - 252β, 316β - 318α, 370β - 372α, 407α - 408β.

6. Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Ὁμιλίαι εἰς τὰς Κυριακὰς τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκ χειρογράφου τῆς ἐν Βιέννῃ αὐτοκρατορικῆς Βιβλιοθήκης νῦν πρῶτον ἐκδιδόμεναι μετὰ προλεγομένων, Trieste, Impimerie du Lloyd, 1903, σσ. κη' + 508, σχ. 8ον.

⟨Ἡ πληροφορία ἐν Σωφρ. Εὐστρατιάδου, Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς Μεγίστης Λαύρας (τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει). Ἐν Κανταβριγίᾳ τῆς Νέας Ἀγγλίας καὶ ἐν Παρισίοις 1925 (βλ. κατωτ., ἀρ. 118), σ. 511.

Κρίσις: Échos d'Orient VIII (1905), σσ. 57α - 58α ὑπὸ L. Petit.⟩

7. Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος καὶ τὸ κήρυγμα αὐτοῦ ἐν Ἀθήναις, Κύπρῳ, Ἀντιοχείᾳ καὶ Λύστροις. Ἐν Τεργέστῃ 1904, σσ. 34.

⟨Ἡ πληροφορία ἐν Σωφρ. Εὐστρατιάδου, Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς Μεγίστης Λαύρας (βλ. κατωτ., ἀρ. 118), σ. 511.⟩

8. Σωφρονίου Εὐστρατιάδου Διακόνου τῆς ἐν Βιέννῃ ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, Μιχαὴλ τοῦ Γλυκᾶ εἰς τὰς ἀπορίας τῆς Θείας Γραφῆς κεφάλαια, τ. Α' ἐν Ἀθήναις 1906 (ἔκδ. Βιβλιοθήκης Μαρασλῆ), σσ. XII + ρπγ' + 540, σχ. 8ον. Βλ. καὶ κατωτ., ἀρ. 35.

⟨Κρίσεις: ΕΦ Α' (1908), σσ. 162 - 165 ὑπὸ Γρηγορίου Παπαμιχαήλ. — Échos d'Orient XIII (1910), σσ. 59β - 60α ὑπὸ M. Jugie.⟩

9. Σωφρονίου Εὐστρατιάδου Διακόνου τῆς ἐν Βιέννῃ ὀρθοδ. Ἐκκλησίας, Μιχαὴλ ὁ Γλυκᾶς. ΝΣ Δ' (1906), σσ. 32 - 48.

⟨Ἐν ὑποσημειώσει: «Ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ προλόγου τῶν ὑφ' ἡμῶν ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ Μαρασλῆ δημοσιευμένων θεολογικῶν πραγματειῶν Μιχαὴλ τοῦ Γλυκᾶ».⟩

10. Δ. Σωφ. Εὐστρ., Ἡ ἐν Βόννῃ ἔκδοσις τοῦ χρονικοῦ Μιχαὴλ τοῦ Γλυκᾶ. ΝΣ Ε' (1907), σσ. 309 - 314.

11. Δ. Σωφ. Εὐστρ., Εἷς ἄγνωστος κῶδιξ τῶν δογματικῶν κεφαλαίων Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ. ΝΣ ϛ' (1907), σσ. 594 - 603.

12. Σ. Ε., Ἡ 1500ετηρὶς Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ἐν Βιέννῃ. ΕΦ Α΄ (1908), σσ. 55 - 56[1].

13. Λεοντ. Σ ω φ., Περὶ Σαμαρείας καὶ Σαμαρειτῶν. Πάνταινος Α΄ (1908 - 1909), σσ. 37 - 43.

14. Λεοντ. Σ ω φ., Ἡ διάβασις τῶν Ἰσραηλιτῶν διὰ τῆς Ἐρυθρᾶς Θαλάσσης. Πάνταινος Α΄ (1908 - 1909), σσ. 23 - 27, 71 - 75.

15. Λεοντ. Σ ω φ., Ἡ φιλοπατρία τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου. Πάνταινος Α΄ (1908 - 1909), σσ. 88 - 92.

16. Λ. Σ. Ε ὐ σ., Λόγος ἐνθρονιστικός. Πάνταινος Α΄ (1908 - 1909) σσ. 113 - 118.

17. Λεοντ. Σ ω φ., Κεφάλαια Νομικά. Πάνταινος Α΄ (1908 - 1909), σσ. 148 - 150, 210 - 212, 309 - 311.

18. Λεοντ. Σ ω φ., Γαβριὴλ ὁ Καλλονᾶς. ΕΦ Γ΄ (1909), σσ. 161 - 170.

19. Λεοντ. Σ ω φ., Ἐπιστημονικὴ ἀνακοίνωσις. ΕΦ Γ΄ (1909), σ. 239.

⟨Ἀναφέρεται εἰς τὴν ὑπὸ Δ. Α. Π ε τ ρ α κ ά κ ο υ ἔκδοσιν ἀνεκδότου σιγιλλίου Γρηγορίου τοῦ Ε΄ ἐν ΕΦ Γ΄ (1909), σσ. 95 - 101.⟩

20. Λεοντ. Σ ω φ., Ὁ Παλαιῶν Πατρῶν Παΐσιος († 1743). ΕΦ Γ΄ (1909), σσ. 327 - 331.

21. Λεοντ. Σ ω φ., Ὁ μέγας χαρτοφύλαξ καὶ διδάσκαλος Γεώργιος Σπαντωνῆς. ΕΦ Γ΄ (1909), σσ. 451 - 455.

22. Λεοντ. Σ ω φ., Γράμμα τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Κυπριανοῦ. ΕΦ Γ΄ (1909), σσ. 549 - 554.

23. Λεοντ. Σ ω φ., Ἀκολουθία τῶν ἁγίων μαρτύρων Εὐστρατίου, Αὐξεντίου, Εὐγενίου, Μαρδαρίου καὶ Ὀρέστου. ΕΦ Δ΄ (1909), σσ. 343 - 357.

24. Δ. Σ ω φ. Ε ὐ σ τ ρ., Τοῦ σοφωτάτου καὶ λογιωτάτου καὶ οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κυροῦ Γρηγορίου τοῦ Κυπρίου Ἐπιστολαί. ΕΦ Α΄ (1908), σσ. 77 - 108, 409 - 439. Β΄ (1908), σσ. 195 - 211. Γ΄ (1909), σσ. 5 - 48, 281 - 296. Δ΄ (1909), σσ. 5 - 29, 97 - 128. Ε΄ (1910), σσ. 213 - 226, 339 - 352, 444 - 452, 489 - 500. ⟨Βλ. ἀρ. 27⟩.

25. Λεοντ. Σ ω φ., Ἡ ἀνθρωπίνη ἀστάθεια. Πάνταινος Β΄ (1909 - 1910), σσ. 988 - 991.

26. Σ ω φ ρ ο ν ί ο υ Ε ὐ σ τ ρ α τ ι ά δ ο υ Μητροπολίτου Λεοντοπόλεως, Λεξικὸν τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ (ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου) 1910, σσ. ιγ΄ + 943, σχ. 8ον.

⟨Κρίσις : ΕΦ Δ΄ (1910), σ. 566 ὑπὸ Χ ρ(υ σ ο σ τ ό μ ο υ) Π(α π α δ ο π ο ύ λ ο υ).⟩

27. Σ ω φ ρ ο ν ί ο υ Ε ὐ σ τ ρ α τ ι ά δ ο υ Μητροπολίτου Λεοντοπόλεως, Γρηγορίου τοῦ Κυπρίου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἐπιστολαὶ καὶ μῦθοι. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ (ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου) 1910, σσ. XII + λβ΄ + 233, σχ. 8ον.

⟨Βλ. καὶ ἀρ. 24. — Βραχεῖα βιβλιογραφικὴ ἐνημέρωσις ἐν VV XVIII (1911), σσ. 92 - 93.

Κρίσις: ΕΦ Ϛ΄ (1910), σσ. 78 - 79 ὑπὸ Γ(ρ η γ ο ρ ί ο υ) Π(α π α μ ι χ α ή λ).⟩

28. Λεοντ. Σ ω φ., Ἀρχὴ καὶ σύστασις τῆς ἐν Λειψίᾳ ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας. ΕΦ Ϛ΄ (1910), σσ. 5 - 15.

28α. Αὐτοτελῶς ὑπὸ τίτλον «Ἀρχὴ καὶ σύστασις τῆς ἐν Λειψίᾳ ἑλληνικῆς Κοινότητος». Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1910, σσ. 16[1].

29. Λεοντ. Σ ω φ., Ἀνέκδοτα γράμματα Μελετίου τοῦ Πηγᾶ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας. ΕΦ Ε΄ (1910), σσ. 359 - 361.

30. Λεοντ. Σ ω φ., Πατριαρχικὰ Γράμματα. ΕΦ Ϛ΄ (1910), σσ. 33 - 37.

31. Λεοντ. Σ ω φ., Πανδέκτη Νικολάου Καρατζᾶ, Λογοθέτου Γενικοῦ τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγ. Ἐκκλησίας. ΕΦ Ϛ΄ (1910), σσ. 81 - 111.

31α. Αὐτοτελῶς[2].

32. Λεοντ. Σ ω φ., Ἐκ τοῦ κώδηκος ⟨sic⟩ Νικολάου Καρατζᾶ («Ἡ γενομένη ἔκθεσις τῶν ὑποκειμένων τῇ βασιλίδι Κωνσταντινουπόλει Μητροπόλεων ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ ἀοιδίμου βασιλέως κυροῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Βου τῶν Παλαιολόγων»). ΕΦ Ϛ΄ (1910), σσ. 200 - 206.

33. Λεοντ. Σ ω φ., Παράδοσις περὶ δάφνης καὶ δενδρολιβάνου. Λαογραφία Β΄ (1910), σσ. 479 - 481.

34. Λεοντ. Σ ω φ., Ἐκ τῶν συμμίκτων Χρυσάνθου Ἱεροσολύμων. Νόμοι πολιτικοί. Πάνταινος Β΄ (1909 - 1910), σσ. 1023 - 1026, 1040 - 1042. Γ΄ (1911), σσ. 57 - 59, 74 - 75.

35. Σ ω φ ρ ο ν ί ο υ Ε ὐ σ τ ρ α τ ι ά δ ο υ, Μιχαὴλ τοῦ Γλυκᾶ εἰς τὰς ἀπορίας τῆς Θείας Γραφῆς, τόμ. Β΄, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1911, σσ. 500.

⟨Ἡ πληροφορία ἐν Σ ω φ ρ. Ε ὐ σ τ ρ α τ ι ά δ ο υ, Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς Μεγίστης Λαύρας (βλ. κατωτ., ἀρ. 118), σ. 511. Βλ. καὶ ἀνωτ., ἀρ. 8. Πρβλ. καὶ Ν. Β. Τ ω μ α δ ά κ η, Κλεὶς τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας. Ἐν Ἀθήναις 1965[3], σ. 139, σημ. 7.

Κρίσις : Échos d'Orient XVII (1914), σσ. 152 - 153 ὑπὸ Μ. J u g i e.⟩

1. Τὸ ὅτι ὑπὸ τὰ στοιχεῖα Σ. Ε. κρύπτεται ὁ Εὐστρατιάδης δηλοῦται ἐν ΕΦ ΜϚ΄ (1947), σ. 374, ὅπου νεκρολογία τοῦ ἀνδρός. Πάντως, ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν περιεχομένων τοῦ ΕΦ Α΄, ἐν ᾧ περιέχεται ἡ ἐν λόγῳ δημοσίευσις, εἰς τὸν Σωφρ. Εὐστρατιάδην ἀποδίδεται μόνον μία μελέτη, τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος δημοσιεύματος ἀποδιδομένου εἰς πρόσωπον ὑπὸ τὰ στοιχεῖα Σ. Ε. Τοῦ δημοσιεύματος ὅμως ὄντος ἀνταποκρίσεως ἐκ Βιέννης (ὅπου τότε εὑρίσκετο ὡς διάκονος ὁ Εὐστρ.) δεχόμεθα μετὰ βεβαιότητος ὅτι ὑπὸ τὰ στοιχεῖα Σ. Ε. κρύπτεται ὁ Σωφρ.

1. Ἡ πληροφορία ἐν Σ. Ε ὐ σ τ ρ α τ ι ά δ ο υ, Κατάλογος Λαύρας, σ. 511.
2. Βλ. αὐτόθι καὶ ἐν ΕΦ ΜϚ΄ (1947), σ. 375.

36. Λεοντ. Σ ω φ., Εὐαγγέλιον Μαρίας τῆς Παλαιολογίνας. ΕΦ Ζ' (1911), σσ. 273 - 304, 353 - 405.

36α. Αὐτοτελῶς : ἐν Ἀλεξανδρείᾳ (ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου) 1911, σσ. 84, σχ. 8ον.

⟨Κρίσεις : Échos d'Orient XV (1912), σσ. 87 - 88 ὑπὸ A. Chappet. — ΕΑ ΛΑ' (1911), σσ. 238β - 239β ὑπὸ † Νικαίας Βασιλείου.⟩

37. Λεοντ. Σ ω φ., Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Κάλλιστος ὡς ἐκκλησιαστικὸς ρήτωρ. ΕΦ Ζ' (1911), σσ. 112 - 137.

38. Ὑπὸ Λ. Σ. (σύντομος) κρίσις ἐπί· Mgr. Palunko, Melita del naufragio di S. Paolo e l'isola Meleda in Dalmazia. Spalato, Libreria del seminario, 1910. ΕΦ Η' (1911), σ. 215.

39. Ὑπὸ Λ. Σ. κρίσις ἐπί· Iordan Hermann, Lic., Professor an der Universität Erlangen, Geschichte der altchristlichen Literatur, Leipzig, Quelle und Meyer, 1911, σελ. XVI + 521. ΕΦ Η' (1911), σσ. 477 - 478.

40. Ὑπὸ Λ. Σ. Περίληψις τῆς ἐν τῷ Ἐπιστημονικῷ παραρτήματι τῶν κατὰ τὸ σχολικὸν ἔτος 1910 - 11 πεπραγμένων τοῦ Γυμνασίου τῆς Friedland (ἐν Μεκλεμβούργῳ) περιεχομένης μελέτης τοῦ καθηγητοῦ Ἀλβέρτου Hauck ὑπὸ τίτλον Ποίους Ἕλληνας συγγραφεῖς τῶν κλασικῶν ⟨sic⟩ χρόνων ἐγνώρισε καὶ ἐχρησιμοποίησεν ὁ Κυρήνης Συνέσιος. ΕΦ Η' (1911), σ. 478.

41. Λεοντ. Σ ω φ., Ὁ ἐν Βιέννῃ ναὸς τοῦ Ἁγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου. ΕΦ Ζ' (1911), σσ. 5 - 20, 97 - 116. Η' (1911), σσ. 347 - 380, 419 - 433. Θ' (1912), σσ. 5 - 30, 97 - 123, 306 - 323. Ι' (1912), σσ. 68 - 88, 97 - 142.

41α. Αὐτοτελῶς : Σωφρονίου Εὐστρατιάδου Μητροπολίτου Λεοντοπόλεως, Ὁ ἐν Βιέννῃ ναὸς τοῦ ἁγ. Γεωργίου καὶ ἡ Κοινότης τῶν Ἑλλήνων Ὀθωμανῶν ὑπηκόων. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ (ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου) 1912 - 13, σσ. 302 + πίν. ε', σχ. 8ον.

42. Ὑπὸ Λεοντ. Σ ω φ. κρίσις ἐπί· Hippolyts Schrift, Über die Segnungen Jacobs, von C. Diobouniotis und N. Beis. Hippolyts Danielcommentar, in Handschrift Nº 573 des Meteoronklosters, von Constantin Diobouniotis, mit Vorwort von G. Nathanael Bonwetsch. Leipzig 1911, σελ. IV + 60. ΕΦ Θ' (1912), σσ. 169 - 170.

43. Λεοντ. Σ ω φ., Ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς ἐν Βιέννῃ Ἑλληνικῆς Κοινότητος τῶν Ὀθωμανῶν ὑπηκόων. ΕΦ Ι' (1912), σσ. 234 - 245, 289 - 308, 369 - 387, 449 - 482.

44. Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Ὁ ἱερὸς Πολύκαρπος ἐπίσκοπος Σμύρνης. Ἱερὸς Πολύκαρπος, τ. Α' (1911 - 1912), τεύχ. Α, Β, Γ κἑξ. [1].

1. Ἡ πληροφορία ἐν Σωφ. Εὐστρατιάδου, Κατάλογος Λαύρας, σ. 512. Πρβλ. καὶ ἀνωτ. σ. 257.

45. Σ., Δεήσεις ὑπὲρ τῶν νεκρῶν. ΕΑ ΛΕ' (1915), σσ. 85α - 86α [1].

46. Σ., Ἡ ἐκκλησιαστικὴ λυρικὴ ποίησις ἐν τοῖς γυμνασίοις καὶ αἱ δημοσιευθεῖσαι τρεῖς σχετικαὶ συλλογαὶ (Κριτικὴ τῶν Συλλογῶν Γεωργίου Σωτηριάδου Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου, Δ. Ι. Κουϊμουτσοπούλου Καθηγητοῦ τοῦ ἐν Τριπόλει Διδασκαλείου καὶ Χ. Ι. Παπαϊωάννου Δ. Θ.). ΕΦ ΙΕ' (1916), σσ. 487 - 516 [2].

47. πρ. Λεοντ. Σ ω φ., Ἀναγκαία διασάφησις. ΓΠ Α' (1917), σσ. 6 - 8.

48. πρ. Λ. Σ ω φ., Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ Ψαλμὸς εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα. ΓΠ Α' (1917), σσ. 31 - 39.

49. πρ. Λ. Σ ω φ., Γράμμα τοῦ Θεσσαλονίκης Γαβριὴλ ἐπιδικάζον δύο χωρία τῆς ἐπισκοπῆς Ἀρδαμερίου τῷ ἐπισκόπῳ Λιτῆς καὶ Ρεντίνης. ΓΠ Α' (1917), σσ. 40 - 45.

50. πρ. Λ. Σ ω φ., Σύγκλησις τῆς Ἱεραρχίας. ΓΠ Α' (1917), σσ. 63 - 79.

51. πρ. Λ. Σ ω φ., Αἱ σχέσεις Ἀρχιρραβινείας καὶ Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης. ΓΠ Α' (1917), σσ. 80 - 89.

52. πρ. Λ. Σ ω φ., Ἡ γυναικεία δύναμις καὶ δρᾶσις. ΓΠ Α' (1917), σσ. 110 - 116.

53. πρ. Λ. Σ ω φ., Τὸ ἀνάθεμα. ΓΠ Α' (1917) σσ. 117 - 127 [3].

54. πρ. Λ. Σ ω φ., Ὁ Ναὸς τῆς Ἁγίας Μεγαλομάρτυρος Παρασκευῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ. ΓΠ Α' (1917), σσ. 128 - 133.

55. πρ. Λ. Σ., Ἡ συνέλευσις τῶν Ἱεραρχῶν. Συνεδρίασις πρώτη. ΓΠ Α' (1917), σσ. 134 - 138, 178 - 190.

56. πρ. Λ. Σ., Ὁ Σερρῶν Ἀπόστολος. ΓΠ Α' (1917), σσ. 139 - 141.
⟨Νεκρολογία.⟩

57. πρ. Λ. Σ., Ὁ Ἐλασσῶνος Νεόφυτος. ΓΠ Α' (1917), σ. 142.
⟨Νεκρολογία.⟩

58. πρ. Λ. Σ ω φ., Ρωμανὸς ὁ Μελῳδὸς καὶ ἡ Ἀκάθιστος. ΓΠ Α' (1917), σσ. 193 - 207, (Ὁ χρόνος τῆς ἀκμῆς τοῦ Ρωμανοῦ) 269 - 280,

1. Μετ' ἐπιφυλάξεως ἀποδίδομεν τὸ δημοσίευμα τοῦτο εἰς τὸν Εὐστρ. Τὸ ὅτι διὰ τοῦ στοιχείου Σ. δηλοῦται οὗτος ἐνταῦθα οὐδαμοῦ ἐν τοῖς καταλόγοις τῶν ἔργων αὐτοῦ εὗρον. Ἐπειδὴ ὅμως ἐνίοτε ὁ Εὐστρ. ὑπεγράφετο καὶ διὰ τοῦ στοιχείου Σ. (βλ. τὴν ἑπομένην δημοσίευσίν του), ἐθεώρησα ἀναγκαῖον, ὅπως περιλάβω καὶ τὴν μελέτην αὐτὴν ἐν τῷ παρόντι καταλόγῳ.

2. Τὸ ὅτι ὑπὸ τὸ στοιχεῖον Σ. κρύπτεται ὁ Εὐστρ. δηλοῦται ἐν Σ. Εὐστρατιάδου, Κατάλογος Λαύρας, σ. 514.

3. Ἐν ὑποσημειώσει, σ. 117 : «Περίληψις τῶν ἐν τῇ «Νέᾳ Ἀληθείᾳ» ὑπ' ἀριθ. 226, 228, 229, 230 καὶ 231 περὶ Ἀναθέματος ὑφ' ἡμῶν γραφέντων». Πρόκειται ὅμως περὶ σφάλματος, διότι οὐδὲν δημοσίευμα Εὐστρατιάδου περιλαμβάνεται εἰς τὰ τεύχη ταῦτα οὐδὲ εἰς τὰ ἀμέσως προηγούμενα καὶ ἑπόμενα αὐτῶν.

('Η συγγένεια τῆς 'Ακαθίστου πρὸς τὰ ἔργα τοῦ 'Ρωμανοῦ) 625 - 634, 641 - 649, 817 - 819, ('Ο ὕμνος τῆς 'Ακαθίστου) 820 - 832.

58α. Αὐτοτελῶς : Ρωμανὸς ὁ Μελῳδὸς καὶ ἡ 'Ακάθιστος. 'Εν Θεσσαλονίκῃ 1917, σσ. 64, σχ. 8ον.

⟨Κρίσεις : Échos d'Orient XIX (1920), σσ. 247 - 248 ὑπὸ A. Emereau. — Πάνταινος Ι' (1918), σ. 126 ὑπὸ γ(ρηγορίου) π(απαμιχαήλ).⟩

59. πρ. Λ. Σ. Εὐσ., Τὰ ἐγκαίνια τῶν προτύπων ἱδρυμάτων. ΓΠ Α' (1917), σσ. 226 - 232.

60. πρ. Λ. Σωφ., 'Ημέραι ἀγώνων καὶ δόξης. ΓΠ Α' (1917), σσ. 281 - 283.

61. πρ. Λ. Σωφ., 'Απατηλὸν ὄνειρον. ΓΠ Α' (1917), σσ. 284 - 288.

62. πρ. Λ. Σωφ., 'Εκκλησία καὶ Πολιτεία. Σκέψεις καὶ πόθοι. ΓΠ Α' (1917), σσ. 433 - 438.

63. πρ. Λ. Σωφ., 'Ο Βασιλικὸς πολυχρονισμός. ΓΠ Α' (1917), σσ. 473 - 483.

64. πρ. Λ. Σωφ., Τάξις γινομένη ἐπὶ χειροτονίᾳ 'Επισκόπων ἐν τῇ νήσῳ Κύπρῳ. ΓΠ Α' (1917), σσ. 483 - 490.

65. πρ. Λ. Σωφ., 'Ανάθεμα καὶ κατάθεμα ἐκ τῶν συνοδικῶν τοῦ ἁγίου Σωφρονίου Πατριάρχου 'Ιεροσολύμων. ΓΠ Α' (1917), σσ. 491 - 492.

66. πρ. Λ. Σωφ., Πρακτικὰ τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ συγκληθείσης συνελεύσεως τῶν 'Ιεραρχῶν τῆς Νέας 'Ελλάδος. ΓΠ Α' (1917), σσ. 208 - 220, 241 - 268, 305 - 320, 353 - 373, 401 - 412, 449 - 456, 497 - 514.

66α. Αὐτοτελῶς : Πρακτικὰ κλπ. ἐκδιδόμενα ὑπὸ Σωφρονίου Εὐστρατιάδου πρ. Λεοντοπόλεως κελεύσει τῆς 'Εθνικῆς προσωρινῆς Κυβερνήσεως. 'Εν Θεσσαλονίκῃ 1917, σσ. 125, σχ. 8ον.

67. πρ. Λ. Σωφ., 'Ερήμωσις. ΓΠ Α' (1917), σσ. 532 - 538.

68. πρ. Λ. Σωφ., Τὸ ἐν 'Αθήναις ἀνώτατον 'Εκκλησιαστικὸν δικαστήριον. ΓΠ Α' (1917), σσ. 569 - 576, 666 - 680, 689 - 703, 772 - 786.

69. πρ. Λ. Σωφ., 'Η ἑορτὴ τῶν τριῶν ἐπετείων. ΓΠ Α' (1917), σσ. 681 - 686.

70. πρ. Λ. Σωφ., 'Επιμνημόσυνος τελετή. ΓΠ Α' (1917), σσ. 792 - 794.

71. πρ. Λεοντ. Σωφ., Κατάλογος τῶν ἐν τῇ μονῇ τῶν Βλατέων ἀποκειμένων κωδίκων. ΓΠ Β' (1918), σσ. 97 - 107, 224 - 237, 274 - 283, 326 - 330, 386 - 404, 437 - 443, 473 - 475, 503 - 507, 708 - 717. Γ' (1919), σσ. 29 - 45, 74 - 91, 137 - 150.

72. πρ. Λεοντοπόλεως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Κατάλογος τῶν ἐν τῇ Μονῇ Βλατέων (Τσαούς - Μοναστήρι) ἀποκειμένων κωδίκων. 'Εν Θεσσαλονίκῃ 1918, σσ. 136 + ζ', σχ. 8ον.

73. ⟨πρ. Λεοντοπόλεως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου⟩, Κατάλογος τῶν 'Αρχείων τῆς 'Ι. Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης (ἐν χειρογράφῳ σχήματι 4 ἐκ σελ. 800 περίπου· ἀπόκειται ἐν τῷ ἀρχείῳ τῆς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης) [1].

⟨'Η πληροφορία ἐν Σωφρ. Εὐστρατιάδου, Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς Μεγίστης Λαύρας (βλ. κατωτ., ἀρ. 118), σ. 511.⟩

74. πρ. Λ. Σωφ., 'Εωθινὸν σάλπισμα ἐπὶ τῷ νέῳ ἔτει. ΓΠ Β' (1918), σσ. 5 - 8.

75. πρ. Λ. Σωφ., 'Εκκλησιαστικὴ ἀνασκόπησις. ΓΠ Β' (1918), σσ. 9 - 17.

76. πρ. Λ. Σωφ., Θεοφύλακτος Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης. ΓΠ Β' (1918), σσ. 82 - 83.

77. πρ. Λ. Σωφ., Τὸ καθῆκον τῆς 'Εκκλησίας. ΓΠ Β' (1918), σσ. 145 - 147.

78. πρ. Λ. Σωφ., 'Υπὲρ τοῦ ἐρειπωθέντος ναοῦ τοῦ 'Αγίου Δημητρίου ἔκκλησις πρὸς τοὺς ὁσιωτάτους πατέρας τοῦ 'Αγίου Ὄρους. ΓΠ Β' (1918), σσ. 138 - 140.

79. πρ. Λ. Σωφ., 'Η περὶ ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν ἀπόπειρα τῆς ἐν 'Αμερικῇ 'Επισκοπικῆς 'Εκκλησίας. ΓΠ Β' (1918), σσ. 209 - 214.

80. πρ. Λ. Σωφ., 'Η ἱερὰ κάρα τοῦ ἁγίου Διονυσίου τοῦ ἐν 'Ολύμπῳ. ΓΠ Β' (1918), σσ. 264 - 267.

81. πρ. Λ. Σωφ., Μονύδριον τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ. ΓΠ Β' (1918), σσ. 311 - 314.

82. πρ. Λ. Σωφ., Τὰ παθήματα τῆς Σιωνίτιδος 'Εκκλησίας. ΓΠ Β' (1918), σσ. 375 - 378.

83. πρ. Λ. Σωφ., Τὸ 'Εκκλησ. 'Αρχιερ. συμβούλιον καὶ οἱ προϋπολογισμοὶ τῶν μονῶν τῶν ν. χωρῶν. ΓΠ Β' (1918), σσ. 513 - 515.

84. πρ. Λ. Σωφ., Ἵδρυσις 'Ιερατικῆς Σχολῆς ἐν τῇ μονῇ τῆς 'Αγ. 'Αναστασίας. ΓΠ Β' (1918), σσ. 524 - 526.

85. πρ. Λ. Σ., Μεγάλη Βατοπεδινὴ δωρεά. ΓΠ Β' (1918), σσ. 568 - 569.

86. πρ. Λ. Σωφ., Βιβλιογραφία ΓΠ Β' (1918), σσ. 705 - 707.

⟨Δύο βιβλιοκρισίαι : α') Νησιωτικὴ ἐπετηρὶς ἐκδιδομένη ὑπὸ Περικλέους Γ. Ζερλέντου καὶ Φλώρου 'Εμμ. Κατσουροῦ καθηγητοῦ τοῦ ἐν Σύρῳ Γυμνασίου. 'Εν 'Ερμουπόλει Σύρου τῇ 10 'Οκτωβρίου 1918. — β') Παρ-

---

1. 'Η μελέτη αὕτη στερεῖται χρονολογίας ἐν ᾧ καταλόγῳ ἀναγράφεται, ἀνέκδοτος οὖσα κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐκδόσεως αὐτοῦ (1924). Οὐδαμοῦ εὗρον μαρτυρίαν περὶ ἐκδόσεως αὐτῆς. 'Εν τῷ καταλόγῳ τίθεται μετὰ τὴν μελέτην «Πρακτικὰ τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ συγκληθείσης κλπ.» (βλ. ἀνωτ., ἀρ. 66) ἐκδοθεῖσαν τὸ 1917 καὶ πρὸ τῆς μελέτης «Εὑρετήριον τῶν ἐν τῷ καταλόγῳ κλπ.» (βλ. κατωτ., ἀρ. 89) ἐκδοθείσης τὸ 1919. 'Επομένως — καὶ ἐφ' ὅσον ἡ κατάταξις ἐν τῷ καταλόγῳ ἀκολουθεῖ χρονολογικὴν σειρὰν — πιθανῶς νὰ συνετελέσθη ἡ σύνθεσις αὐτῆς μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1917 - 1919. Συμβατικῶς ἐν τῷ παρόντι καταλόγῳ κατέταξα αὐτὴν εἰς τὰς δημοσιεύσεις τοῦ ἔτους 1918.

Θενίου Κ. Πολάκη, Διδάκτορος τῆς Θεολογίας, Οἱ ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου καὶ Κομμόδου μαρτυρήσαντες Χριστιανοί. Ἐν Ἀθήναις Τύποις Σακελλαρίου 1918, σελ. 20. Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ.〉

87. πρ. Λ. Σωφ., Τὰ εὑρισκόμενα Μάρκου τοῦ Ἐφέσου ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Βατοπεδίου. ΓΠ Β′ (1918), σ. 734.

88. πρ. Λ. Σωφ., Ἁγιορειτικῶν κωδίκων σημειώματα. Α′) Τῆς Λαύρας τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου. ΓΠ Α′ (1917), σσ. 49 - 62, 145 - 160, 374 - 384, 413 - 432, 457 - 472, 561 - 568, 617 - 624, 755 - 771. Β′) Ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς Μονῆς Βατοπεδίου. Ἔγγραφα περὶ τῆς ἐν Βερροίᾳ μονῆς τοῦ τιμίου Προδρόμου. ΓΠ Β′ (1918), σσ. 84 - 90, 167 - 173. Γ′ (1919), σσ. 552 - 563, 624 - 639.

89. πρ. Λεοντοπόλεως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Εὑρετήριον τῶν ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν Ἀρχείων τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης καταγεγραμμένων ἐγγράφων. Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1919, σσ. 25, σχ. 8ον.

90. πρ. Λ. Σωφ., Ἑωθινὸν ᾆσμα ἐπὶ τῷ νέῳ ἔτει. ΓΠ Γ′ (1919), σσ. 5 - 9.

91. πρ. Λ. Σωφ., Φιλολογικά. ΓΠ Γ′ (1919), σσ. 57 - 58.

92. πρ. Λ. Σωφ., Βιβλιογραφία. ΓΠ Γ′ (1919), σσ. 92 - 100.

〈Κρίσις τοῦ βιβλίου Μητροπολίτου Δράμας Ἀγαθαγγέλου Μάγνητος, Εἰκοσιφοίνισσα Παγγαίου Ἀνατολικῆς Μακεδονίας (. . .) Τύποις Μπετροπούλου - Καπρίνη, Δράμα, σσ. 162.〉

93. πρ. Λ. Σωφ., Πλὰξ ἐπιτύμβιος. ΓΠ Γ′ (1919), σ. 129.

94. πρ. Λ. Σωφ., Νέα βιβλία. ΓΠ Γ′ (1919), σσ. 197 - 200.

95. πρ. Λ. Σωφ., Ἡ ἱερὰ μονὴ τῆς ἁγ. Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας. ΓΠ Β′ (1918), σσ. 545 - 553, 593 - 600, 670 - 673. Δ′ (1920), σσ. 257 - 261, 297 - 303, 426 - 430.

96. πρ. Λ. Σωφ., Ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ Ἱερὸς Ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου. ΓΠ Δ′ (1920), σσ. 554 - 557.

97. πρ. Λεοντ. Σωφ., Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου μοναχοῦ καὶ πρεσβυτέρου τοῦ Δαμασκηνοῦ Λόγος εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. ΝΠ Γ′ (1921), σσ. 23 - 42.

98. πρ. Λεοντ. Σωφ., Γράμμα τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ Μελετίῳ περὶ τῆς ποιητικῆς μορφῆς τῆς Ἀποκαλύψεως καὶ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου. ΝΠ Δ′ (1922), σσ. 2 - 3.

〈Ἀκολούθως καὶ ἐν σσ. 4 - 18 ἐπιφέρει ὁ Εὐστρ. «στροφάς τινας καὶ μορφὰς ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ ἀπ. Παύλου».〉

99. πρ. Λ. Σωφ., Τὰ Χριστούγεννα τοῦ ἀσκητοῦ. Μακεδονία (25 Δεκεμ. 1922), σ. 1, στ. ϛ′ - ζ′.

〈Διήγημα.〉

100. πρ. Λεοντ. Σωφ., Ἡ τελετὴ τῆς γονυκλισίας τῆς ἁγίας Πεντηκοστῆς κατὰ τὸν ΙΑ′ αἰ. ΝΠ Ε′ (1923), σσ. 223 - 232.

101. πρ. Λεοντ. Σωφ., Ἡ τελετὴ τοῦ ἁγίου Εὐχελαίου κατὰ τὸν ΙΑ′ αἰ. ΝΠ Ε′ (1923), σσ. 384 - 394.

102. πρ. Λεοντ. Σωφ., Τάξις γινομένη ἐπὶ χειροτονίᾳ ἐπισκόπου κατὰ τὸν ΙΑ′ αἰ. ΝΠ Ε′ (1923), σσ. 451 - 472.

103. πρ. Λεοντ. Σωφ., Τάξις Ἱερῶν ἀκολουθιῶν κατ' ἀρχαῖον χειρόγραφον Εὐχολόγιον. Ἀκολουθία τοῦ προσχήματος τῶν μοναχῶν καὶ εὐχαὶ κατὰ τὸν 11ον αἰ. ΝΠ Ε′ (1923), σσ. 485 - 504 [1].

104. πρ. Λεοντ. Σωφ., Τὸ ναΐδριον τοῦ ἁγίου Νέστορος ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ τὸ στάδιον. Μακεδονία ἀρ. 3931 (15 Φεβρ. 1923), σ. 1, στ. δ′ - ζ′ καὶ 3932 (1 Μαρτ. 1923) [2].

105. πρ. Λεοντ. Σωφ., Ἑλληνικαὶ δόξαι. Ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου. Μακεδονία ἀρ. 3943 (12 Μαρτ. 1923), σ. 1, στ. ϛ′ - ζ′ καὶ 3944 (13 Μαρτ. 1923), σ. 1, στ. γ′.

106. πρ. Λεοντ. Σωφ., Εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Μάρνη. Μακεδονία ἀρ. 3956 (25 Μαρτ. 1923), σ. 1, στ. β′ - ε′.

107. πρ. Λεοντ. Σωφ., Ἡ δύναμις τοῦ κηρύγματος. Μακεδονία ἀρ. 3965 (3 Ἀπρ. 1923), σ. 1, στ. δ′ - ϛ′.

108. πρ. Λεοντ. Σωφ., Ἡ Μονὴ τοῦ Λατόμου ἢ τῶν Λατόμων ἐν Θεσσαλονίκῃ. Μακεδονία ἀρ. 3988 (29 Ἀπρ. 1923), σ. 1, στ. α′ - ε′.

109. πρ. Λεοντ. Σωφ., Ὁ τάφος τοῦ ἁγίου Δημητρίου Μεγαλομάρτυρος. Μακεδονία ἀρ. 3993 (5 Μαΐου 1923), σ. 1, στ. α′ - γ′. 3994 (6 Μαΐου), σ. 1, στ. α′ - γ′. 3995 (7 Μαΐου), σ. 1, στ. α′ - δ′. 3996 (8 Μαΐου), σ. 1, στ. α′ - γ′. 3997 (9 Μαΐου), σ. 1, στ. α′ - β′.

110. πρ. Λεοντ. Σωφ., Ὁ ἁγ. Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς αἰχμάλωτος τῶν Τούρκων. Μακεδονία ἀρ. 4034 (13 Ἰουν. 1923), σ. 1, στ. δ′ - ε′. 4035 (14 Ἰουν.), σ. 1, στ. ε′ - ϛ′. 4036 (15 Ἰουν.), σ. 1, στ. δ′ - ϛ′. 4039 (18 Ἰουν.), σ. 1, στ. δ′ - ε′. 4041 (20 Ἰουν.), σ. 1, στ. δ′ - ϛ′. 4045 (24 Ἰουν.), σ. 1, στ. γ′ - δ′. 4047 (26 Ἰουν.), σ. 1, στ. γ′ - ε′.

111. πρ. Λεοντ. Σωφ., Ἡ τελετὴ τοῦ Γάμου κατὰ τὸν ΙΑ′ αἰ. ΕΑ ΜΓ′ (1923), σσ. 125α - 127β.

112. Μητροπολίτου πρ. Λεοντοπόλεως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Κατάλογος τῶν ἐν τῇ ἱερᾷ μονῇ Βατοπεδίου ἀποκειμένων κωδίκων· ὑπὸ — καὶ γέροντος Ἀρκαδίου Βατοπεδινοῦ. Paris, Librairie Ancienne Honoré Champion, 1924, σσ. [12 +] IV + 277, σχ. 4ον.

---

1. Τὸ τέλος τῆς μελέτης παρέμεινεν ἀνέκδοτον λόγῳ διακοπῆς τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1923.

2. Δὲν ἀνεῦρον τὸ φύλλον τῆς 1 Μαρτίου 1923. Ἡ ἐν λόγῳ μελέτη περατοῦται εἰς τὸ φύλλον τοῦτο, ὡς δηλοῦται ἐν Σ. Εὐστρατιάδου, Κατάλογος Λαύρας σ. 514.

⟨Κρίσεις : Θεολογία Β' (1924), σσ. 194 - 197 ὑπὸ Κ. Ι. Δυοβουνιώτου. — BZ 25 (1925), σσ. 366 - 368 ὑπὸ P. Maas. — Échos d'Orient XXV (1926), σ. 242 ὑπὸ L. Serraz. — Anal. Boll. 43 (1925), σσ. 124 - 126 ὑπὸ P. P(eeters). — Deutsche Literaturzeitung N. F. 2 (1925), σσ. 1505 - 1508 ὑπὸ H. Lietzmann. — Revue Bénédictine 37 (1925), σσ. 288 - 289 ὑπὸ O. Rousseau. — Theologische Literaturzeitung 50 (1925), σσ. 271 - 272 ὑπὸ N. Bonwetsch. — The Church Quarterly Review 99 (1925), σσ. 339 - 344 ὑπὸ C. Jenkis. (Διὰ τὰς 4 τελευταίας κρίσεις πρβλ. BNJ 6 (1928), σ. 286).⟩

113. Σ. Ε., Τὰ δίκαια τῶν μητροπόλεων κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα. Θεολογία Β' (1924), σσ. 282 - 284.

114. πρ. Λεοντ. Σωφ., Κυριακὸς ὁ ποιητής. Εἰς μνήμην Σπυρίδωνος Λάμπρου, ἐν Ἀθήναις 1935, σσ. 255 - 258.

115. Σ. Ε., Βιβλιοκρισία. Θεολογία Β' (1924), σσ. 297 - 306.

⟨Κρίσις τοῦ βιβλίου Χαριλάου Ἰ. Παπαϊωάννου, Τὸ τέλος τοῦ κατὰ Μᾶρκον Εὐαγγελίου. Ἀθῆναι 1923.⟩

116. Σ., Τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ. Ἀνάπλασις ΛΖ' (1924), σσ. 35β - 36β.

⟨Ἐν Σωφρ. Εὐστρατιάδου, Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς Μεγίστης Λαύρας (βλ. κατωτ., ἀρ. 118), σ. 514, ἀποδίδεται ἡ δημοσίευσις αὕτη εἰς τὸν Εὐστρ.⟩

117. πρ. Λεοντ. Σωφ., Ἀποκαλυπτικά. (Α' Ὁ ἀριθμὸς τοῦ θηρίου τῆς Ἀποκαλύψεως) Θεολογία Α' (1923), σσ. 300 - 326, (Β'. Ἡ ποιητικὴ μορφὴ τῆς Ἀποκαλύψεως), αὐτόθι Β' (1924), σσ. 46 - 68.

117α. Αὐτοτελῶς : Ἀποκαλυπτικά. Ἐν Ἀθήναις 1925. α') Ὁ ἀριθμὸς κλπ. β') Η μετρικὴ μορφὴ τῆς Ἀποκαλύψεως. γ') Τὸ κείμενον τῆς Ἀποκαλύψεως ἐν ρυθμῷ. Τὰ δύο πρῶτα μέρη ἀνετυπώθησαν ἐκ τῆς «Θεολογίας», τόμ. Α' καὶ Β', σσ. 300 κἑξ. [1].

118. Μητροπολίτου πρ. Λεοντοπόλεως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς Μεγίστης Λαύρας (τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει) συνταχθεὶς ὑπὸ Σπυρίδωνος μοναχοῦ Λαυριώτου ἰατροῦ, ἐπεξεργασθεὶς δὲ καὶ διασκευασθεὶς ὑπὸ — ἐπλουτίσθη καὶ διὰ τῶν ἐν τέλει δύο παραρτημάτων καὶ τῶν ἀναγκαιούντων εὑρετηρίων πινάκων. Ἐν Κανταβριγίᾳ τῆς Νέας Ἀγγλίας καὶ ἐν Παρισίοις παρὰ τῷ ἐκδότῃ Éd. Champion 1925, σσ. 10 + δ' + 510, σχ. 4ον [Ἁγιορειτικὴ Βιβλιοθήκη ἐκδιδομένη προνοίᾳ καὶ ἐπιστασίᾳ —, τεῦχος Β' καὶ Γ'].

⟨Κρίσεις : BZ 27 (1927), σσ. 116 - 117 ὑπὸ P. Maas. — Θεολογία Δ' (1926), σσ. 72 - 74 ὑπὸ Κ. Ι. Δυοβουνιώτου. — Gnomon 2 (1926), σσ. 701 - 707 ὑπὸ H. Rabe (περὶ τῆς τελευταίας κρίσεως πρβλ. BNJ 6 (1928), σ. 287).⟩

1. Ἡ περὶ τῆς αὐτοτελοῦς ἐκδόσεως πληροφορία ἐν Σ. Εὐστρατιάδου, Κατάλογος Λαύρας, σ. 512, ὁπόθεν μεταφέρω αὐτὴν ὡς ἔχει.

119. πρ. Λεοντοπόλεως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Ἁγιορειτικῶν κωδίκων κατάλοιπα (Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς Ἁγιορειτικῆς Βιβλιοθήκης) [Μετὰ παραρτήματος τῶν ἐκκλησιαστικῶν μελογράφων]. Paris Librairie Ancienne Honoré Champion, 1925, σσ. 77, σχ. 4ον.

⟨Κρίσεις : Θεολογία Γ' (1925), σσ. 174 - 177 ὑπὸ Κ. Ι. Δυοβουνιώτου. — Échos d'Orient XXV (1926), σ. 242 ὑπὸ L. Serraz.⟩

120. Σ. Ε., Κερκυραϊκὸν προικοσύμφωνον τοῦ ΙΕ' αἰῶνος. Θεολογία Γ' (1925), σσ. 47 - 50.

121. πρ. Λεοντ. Σωφ., Συμβολαὶ εἰς τὴν διόρθωσιν τῶν Ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων. Ὀρθοδοξία Α' (1926 - 1927), σσ. 145 - 150.

122. Σωφ. Εὐσ., Ὁ Καμπανίας Θεόφιλος ὁ ἐξ Ἰωαννίνων. Ἠπ. Χρ. Β' (1927), σσ. 54 - 97, [Τὸ ἀρχεῖον αὐτοῦ] 245 - 268.

123. πρ. Λεοντ. Σωφ. Εὐστρ., Ἔκφρασις περὶ Ἁγίου Ὄρους. ΑΗ Α' (1927) [1].

124. πρ. Λεοντ. Σωφ. Εὐστρ., Ὁ Πατριάρχης Ἀρσένιος ὁ Αὐτωρειανὸς (1255 - 1260 καὶ 1261 - 1267). Ἑλληνικὰ Α' (1928), σσ. 78 - 94.

125. πρ. Λεοντ. Σωφ. Εὐστρ., Ἱστορικὰ σημειώματα. ΑΗ Β' (1928), σσ. 49 - 87.

⟨Κῶδιξ 1555Α. Bibl. Nat. Paris, ιδ' αἰ.⟩

126. Σωφ. Εὐσ., Τυπικὸν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μονῆς τοῦ ἁγίου Μεγαλομάρτυρος Μάμαντος. Ἑλληνικὰ Α' (1928), σσ. 245 - 314.

⟨Διορθώσεις παροραμάτων ἐν Ἑλληνικὰ Β' (1929), σ. 443. Κρίσις ἐν ΕΕΒΣ Ζ' (1930), σσ. 399 - 405 ὑπὸ Α. Σιγάλα.⟩

127. πρ. Λεοντ. Σωφ. Εὐστρ., Κριτικὸν καὶ βιβλιογραφικὸν δελτίον. Θεολογία Ζ' (1929), σσ. 257 - 287 ⟨= Ὁ Ἀκάθιστος Ὕμνος. Ἐν Ἀθήναις 1929, σσ. 257 - 287, σχ. 8ον⟩.

⟨Κρίσις τῆς μελέτης Ἰωακεὶμ Ἰβηρίτου, Ὁ Ἀκάθιστος Ὕμνος. Θεσσαλονίκη 1928, σελ. 25 (Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς»).⟩

128. πρ. Λεοντ. Σωφ. Εὐστρ., Βιβλιογραφία. Ἑλληνικὰ Β' (1929), σσ. 470 - 475.

⟨Κρίσις τοῦ ἔργου † Μητροπολίτου Σάρδεων καὶ Πισιδίας Γερμανοῦ, Ἱστορικὴ μελέτη περὶ τῆς Ἐκκλησίας τῶν Σάρδεων καὶ τῶν ἐπισκόπων αὐτῆς. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1928, σελ. 127.⟩

1. Ἡ πληροφορία ἐν ΑΗ Β' (1928), σ.195, ὅπου τὰ περιεχόμενα τοῦ Α' τόμου τοῦ ΑΗ. Πρβλ. καὶ ἀνωτ. σ. 255, σημ. 2.

129. Μητροπολίτου πρ. Λεοντοπόλεως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Συμπλήρωμα Ἁγιορειτικῶν Καταλόγων Βατοπεδίου καὶ Λαύρας. Paris, Chennevières-sur-Marne 1930, σσ. δ' + 124, σχ. 4ον [Ἁγιορειτικὴ Βιβλιοθήκη ἐκδιδομένη προνοίᾳ καὶ ἐπιστασίᾳ —, ἀρ. 4].

⟨Κρίσεις: Θεολογία Η' (1930), σσ. 372 - 373 ὑπὸ Π. Ι. Μ(πρατσιώτου). — Θεολογία Ι' (1932), σσ. 81 - 82 ὑπὸ Χ(ρυσοστόμου) [Παπαδοπούλου]. — BZ 33 (1933), σσ. 373 - 376 ὑπὸ E. Ehrhard. — Byzantion 5 (1929 - 30), σσ. 704 - 707 ὑπὸ Albert Vogt. — Échos d'Orient XXXI (1932), σσ. 111 - 117 ὑπὸ V. Laurent. — Ἐκκλησία Η' (1930), σ. 208β.⟩

130. Μητροπολίτου πρ. Λεοντοπόλεως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς ἱερᾶς σκήτης Καυσοκαλυβίων καὶ τῶν Καλυβῶν αὐτῆς συνταχθεὶς ὑπὸ Εὐλογίου Κουρίλα Λαυριώτου καὶ ἐκδιδόμενος μετὰ προλεγομένων καὶ πινάκων ὑπὸ —. Paris, Chennevières-sur-Marne 1930, σσ. δ' + 151, σχ. 4ον [Ἁγιορειτικὴ Βιβλιοθήκη ἐκδιδομένη προνοίᾳ καὶ ἐπιστασίᾳ —, ἀρ. 5].

⟨Κρίσις: Θεολογία Ι' (1932), σσ. 82 - 83 ὑπὸ Χ(ρυσοστόμου) [Παπαδοπούλου].⟩

131. Μητροπολίτου πρ. Λεοντοπόλεως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Ἡ Θεοτόκος ἐν τῇ Ὑμνογραφίᾳ. Τεῦχος πανηγυρικὸν ἐπὶ τῇ ἑκατονταετηρίδι τῆς Ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος. Paris, Chennevières-sur-Marne 1930, σσ. η' + 96, σχ. 4ον [Ἁγιορειτικὴ Βιβλιοθήκη ἐκδιδομένη προνοίᾳ καὶ ἐπιστασίᾳ —, ἀρ. 6].

⟨Κρίσεις: Θεολογία Θ' (1931), σσ. 88 - 89 ὑπὸ τοῦ Θεσσαλιώτιδος καὶ Φαναριοφερσάλων Ἰεζεκιήλ. — Θεολογία Ι' (1932), σσ. 83 - 84 ὑπὸ Χ(ρυσοστόμου) [Παπαδοπούλου]. — Ἀπ. Βαρ. Γ' (1931), σ. 190 - 191 ὑπὸ Ἀ(ρχιμ.) Ἱ(ππολύτου). — BZ 33 (1933), σσ. 382 - 383 ὑπὸ A. L. Mayer. — Échos d'Orient XXXII (1933), σσ. 124 - 125 ὑπὸ V. Grumel. — Ἐκκλησία Η' (1930), σσ. 390β - 391β.⟩

132. πρ. Λεοντ. Σωφ. Εὐστρ., Ἱστορικὰ μνημεῖα τοῦ Ἄθω. ⟨Α'⟩ Ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει Μεγίστης Λαύρας. Ἑλληνικὰ Β' (1929), σσ. 333 - 384. Β' Ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς μονῆς Βατοπεδίου. Ἑλληνικὰ Γ' (1930), σσ. 45 - 68.

132α. Αὐτοτελῶς: σσ. 24, σχ. 8ον [1].

133. πρ. Λεοντ. Σωφ. Εὐστρ., Ἡ ἐν Φιλαδελφείᾳ Μονὴ τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Κοτεινῆς. Ἑλληνικὰ Γ' (1930), σσ. 317 - 339.

133α. Αὐτοτελῶς: σσ. 23, σχ. 8ον [2].

⟨Κρίσις: ΕΕΒΣ Η' (1931), σσ. 377 - 381 ὑπὸ Α. Σιγάλα.⟩

1. Βλ. Ἀπ. Βαρ. Γ' (1931), σ. 760.
2. Αὐτόθι.

5 - 1 - 1972

134. Μητροπολίτου πρ. Λεοντοπόλεως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Θεοτοκάριον. Τόμ. Α', Chennevières-sur-Marne 1931, σσ. ις' + 341, σχ. 8ον [Ἁγιορειτικὴ Βιβλιοθήκη ἐκδιδομένη προνοίᾳ καὶ ἐπιστασίᾳ —, ἀρ. 7 - 8].

⟨Κρίσεις: Θεολογία Ι' (1932), σσ. 84 - 85 ὑπὸ Χ(ρυσοστόμου) [Παπαδοπούλου]. — ΕΕΒΣ ΙΑ' (1935), σσ. 73 - 104 ὑπὸ Ἐμμ. Γ. Παντελάκη μὲ τίτλον «Φιλολογικαὶ παρατηρήσεις εἰς τὸ νέον Θεοτοκάριον».⟩

135. πρ. Λεοντ. Σωφ. Εὐστρ., Περὶ κομμώσεως τῶν Βυζαντινῶν. ΕΕΒΣ Η' (1931), σσ. 42 - 46.

135α. Αὐτοτελῶς: Ἐν Ἀθήναις 1931, σσ. 5, σχ. 8ον [1].

136. πρ. Λεοντ. Σωφ. Εὐστρ., Συμεὼν Λογοθέτης ὁ Μεταφραστής. Χρόνος τῆς ἀκμῆς καὶ τὰ ποιητικὰ αὐτοῦ ἔργα. ΕΕΒΣ Η' (1931), σσ. 47 - 65.

136α. Αὐτοτελῶς: Ἐν Ἀθήναις 1931, σσ. 19, σχ. 8ον [2].

137. πρ. Λεοντ. Σωφ. Τὸ ἀρχαιότερον τακτικὸν τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως. ΝΣ ΚϚ' (1931), σσ. 556 - 569, 577 - 600.

138. πρ. Λεοντ. Σωφ., Ὕμνος τοῦ Ρωμανοῦ εἰς τὴν Χριστοῦ Γέννησιν. Ἀπ. Βαρ. Γ' (1931), σσ. 901 - 904, 913 - 918.

139. Σωφ. Εὐσ., Ἰωάννης Μαυρόπους, Μητροπολίτης Εὐχαΐτων. Ἐν «Ἐναίσιμα ἐπὶ τῇ τριακοστῇ πέμπτῃ ἐπετηρίδι τῆς ἐπιστημονικῆς δράσεως τοῦ Μακαριωτάτου Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος». Ἐπεμελήθη καὶ ἐξέδωκε Γρηγόριος Χ. Παπαμιχαήλ, Ἀθῆναι 1931, σσ. 405 - 437.

140. Μητροπολίτου πρ. Λεοντοπόλεως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Εἱρμολόγιον. Chennevières-sur-Marne 1932, σσ. ς' + 268, σχ. 4ον [Ἁγιορειτικὴ Βιβλιοθήκη ἐκδιδομένη προνοίᾳ καὶ ἐπιστασίᾳ —, Ἀρ. 9].

⟨Κρίσεις: Ἐκκλησία ΙΑ' (1933), σ. 127β. — ΕΕΒΣ Ι' (1933), σσ. 497 - 503 ὑπὸ Ἐμμ. Γ. Παντελάκη.⟩

141. πρ. Λεοντ. Σωφ. Εὐστρ., Ἁγιολογικά. Βιβλιογραφία τῶν Ἀκολουθιῶν. ΕΕΒΣ Θ' (1932), σσ. 80 - 122.

142. πρ. Λεοντ. Σωφ., Ἀντὶ προγράμματος. Λόγοι καὶ αἴτια τῆς ἱδρύσεως τοῦ περιοδικοῦ. ΡΜ Α' (1932 - 1933), σσ. 3 - 9.

⟨Ἀναφέρεται εἰς τὴν ἵδρυσιν τοῦ περιοδικοῦ «Ρωμανὸς ὁ Μελῳδός».⟩

143. πρ. Λ. Σωφ., Ρωμανὸς ὁ Μελῳδός. ΡΜ Α' (1932 - 1933), σσ. 9 - 10.

⟨Ἑρμηνεύονται οἱ λόγοι, δι' οὓς τὸ περιοδικὸν «ΡΜ» ὠνομάσθη οὕτω.⟩

144. πρ. Λ. Σωφ., Ἁγιολογικά. Δύο ἅγιοι πατριάρχαι Κωνσταντι-

1. Ἔνθ' ἀνωτ.
2. Αὐτόθι.

νουπόλεως. Θωμᾶς ὁ Α΄ καὶ Θωμᾶς ὁ Β΄. PM Α΄ (1932 - 1933), σσ. 10 - 12.

145. πρ. Λ. Σωφ., Τρία ἐπιγράμματα ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Σοφίας. PM Α΄ (1932 - 1933), σσ. 12 - 13.

146. πρ. Λ. Σωφ., Ὁ ὅρκος τῶν ἀνωτέρων ὑπαλλήλων τοῦ βυζαντινοῦ κράτους κατὰ τοὺς χρόνους Ἰουστινιανοῦ τοῦ μεγάλου. PM Α΄ (1932 - 1933), σσ. 14 - 15.

147. πρ. Λ. Σ. Εὐσ., Νέα βιβλία. PM Α΄ (1932 - 1933), σσ. 15 - 16.

⟨Σύντομος κρίσις τῶν βιβλίων : α΄) Γερασίμου Γ. Μαζαράκη, Κεφαλλῆνος, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Αἰγύπτῳ ὀρθοδόξου ἐκκλησίας· ἐκδίδοται ἐπιμελείᾳ Εὐγενίου Μιχαηλίδου, καθηγητοῦ, Διευθυντοῦ τοῦ «Ἐκκλησιαστικοῦ Φάρου». Ἀλεξάνδρεια, Πατριαρχικὸν Τυπογραφεῖον, 1932, σελ. λβ΄ + 690. β΄) «Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος». Τόμος Ἀναμνηστικὸς (1908 - 1932) — Τεῦχος Α΄.⟩

148. πρ. Λ. Σωφ., Μακάριοι οἱ ἐλεήμονες. PM Α΄ (1932 - 1933), σσ. 17 - 19.

149. πρ. Λ. Σ. Εὐσ., Περὶ φιλαργυρίας. PM Α΄ (1932 - 1933), σ. 19.

150. πρ. Λ. Σ. Εὐσ., Ἠθικὰ παραγγέλματα κατ' ἀλφάβητον. PM Α΄ (1932 - 1933), σσ. 20 - 21.

151. πρ. Λ. Σωφ., Θεόφιλος ὁ βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ρωμαίων. PM Α΄ (1932 - 1933), σσ. 21 - 25.

152. πρ. Λ. Σωφ., Ἡ Ἀνάληψις. PM Α΄ (1932 - 1933), σσ. 25 - 39.

⟨Μετὰ κοντακίου αὐτομέλου, οὗ ἡ ἀκροστιχὶς «Τοῦ ταπεινοῦ Ῥωμανοῦ».⟩

153. πρ. Λ. Σ. Εὐσ., Νέα βιβλία. PM Α΄ (1932 - 1933), σ. 40.

⟨Σύντομος κρίσις ἐπὶ τῶν βιβλίων : α΄) A. Vogt, Étude sur le théâtre Byzantin. Extrait de Byzantion, tom. VI, fasc. II (1931). β΄) Τοῦ αὐτοῦ, S. Théophylacte de Nicomédie (extrait du tom. L, fasc. 1 - 2 τῶν Analecta Bollandiana, Bruxelles, 1932, σσ. 67 - 82).⟩

154. πρ. Λ. Σωφ., Γεννάδιος ὁ Σχολάριος, ὁ πρῶτος μετὰ τὴν Ἅλωσιν Κωνσταντινουπόλεως Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης. PM Α΄ (1932 - 1933), σσ. 43 - 55.

155. πρ. Λ. Σωφ., Ἁγιολογικά. Α΄. Ἀθανάσιος ὁ Μέγας, Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας. Πότε ἀπέθανε καὶ πότε δέον νὰ ἑορτάζηται ἡ μνήμη αὐτοῦ. Β΄. Ἡ μετάθεσις τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. PM Α΄ (1932 - 1933), σσ. 57 - 59.

156. πρ. Λ. Σωφ., Εἰκὼν βασιλικῶν προνομίων ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Σοφίας. PM Α΄ (1932 - 1933), σσ. 59 - 60.

157. πρ. Λ. Σωφ., Τύπος βυζαντινοῦ προικοσυμφώνου. PM Α΄ (1932 - 1933), σσ. 60 - 61.

158. πρ. Λ. Σ. Εὐσ., Νέα βιβλία. PM Α΄ (1932 - 1933), σσ. 61 - 62.

⟨Κρίσις ἐπὶ τῶν βιβλίων : α΄) R. P. D. Placido de Meester O.S.B., Rituale — Benedizionale Bizantino, Roma, tipografia Leonina, 1930, σ. XXXII + 571. β΄) Παραμυθίας καὶ Φιλιατρῶν Ἀθηναγόρα, Τὸ ἅγιον τάγμα τῶν ὁμοψύχων ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1932, σχ. 8ον, σελ. 19.⟩

159. πρ. Λ. Σωφ., Ἐστεμμένοι ὑμνογράφοι (Ἰουστινιανὸς ὁ αὐτοκράτωρ, Λέων ὁ Σοφὸς καὶ τὰ ποιητικὰ αὐτοῦ ἔργα, Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, Μανουὴλ Παλαιολόγος). PM Α΄ (1932 - 1933), σσ. 67 - 85.

160. πρ. Λ. Σωφ., Εἰς τὴν Πεντηκοστήν. PM Α΄ (1932 - 1933), σσ. 85 - 94.

⟨Μετὰ κοντακίου αὐτομέλου, οὗ ἡ ἀκροστιχὶς «Τοῦ ταπεινοῦ Ρωμανοῦ».⟩

161. πρ. Λ. Σωφ., Μάξιμος ὁ Πελοποννήσιος. PM Α΄ (1932 - 1933), σσ. 94 - 96.

162. πρ. Λ. Σ. Εὐσ., Ἐξορκισμός. PM Α΄ (1932 - 1933), σ. 96.

163. πρ. Λ. Σωφ., Ἡ τελετὴ τῆς Ἰνδίκτου. PM Α΄ (1932 - 1933), σσ. 97 - 102.

164. πρ. Λ. Σωφ., Ἡ μονὴ τῆς Χώρας. Πόθεν ἔλαβε τὸ ὄνομα. PM Α΄ (1932 - 1933), σσ. 102 - 105.

165. πρ. Λ. Σωφ., Εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν τοῦ Κυρίου. PM Α΄ (1932 - 1933), σσ. 106 - 113.

⟨Μετὰ κοντακίου αὐτομέλου, οὗ ἡ ἀκροστιχὶς «Εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν» [ποίημα Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ].⟩

166. πρ. Λ. Σωφ., Παπικὸν ἔγγραφον. PM Α΄ (1932 - 1933), σσ. 113 - 117.

167. πρ. Λ. Σωφ., Ἐστεμμένοι ὑμνογράφοι (Θεόδωρος Δούκας ὁ Λάσκαρις). PM Α΄ (1932 - 1933), σσ. 117 - 121.

168. πρ. Λ. Σωφ., Οἱ ἐν Βυζαντίῳ μεγάλοι καὶ καταστρεπτικοὶ σεισμοί. PM Α΄ (1932 - 1933), σσ. 121 - 126.

169. πρ. Λ. Σ., Εὐχὴ συγχωρητικὴ εἰς τοὺς κεκοιμημένους τοῦ σοφωτάτου Πατριάρχου Μαξίμου τοῦ λογίου. PM Α΄ (1932 - 1933), σσ. 126 - 127.

170. πρ. Λ. Σ. Εὐσ., Νέα βιβλία καὶ δημοσιεύματα. PM Α΄ (1932 - 1933), σσ. 127 - 128.

⟨Κρίσις ἐπὶ τῶν βιβλίων : α΄) Ἡ τρίτη Οἰκουμενικὴ Σύνοδος καὶ τὸ πρωτεῖον τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης. Ἀπάντησις εἰς τὴν ἐγκύκλιον τοῦ Πίου ΙΑ΄ «Lux Veritatis» ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος Χρυσοστόμου. Ἐν Ἀθήναις 1932, σ. 47. β΄) Σπυρίδωνος μοναχοῦ Λαυριώτου ἰατροῦ, Δελτίον Ἁγιορειτικῶν χειρογράφων, τὸ Μέγα Γεροντικόν, ἐκ τοῦ Τυπογραφείου τῆς ἱερᾶς κοινότητος τοῦ Ἁγίου Ὄρους Ἄθω, 1932, σ. 32. γ΄) Εὐαγγέλου Σαβράμη, Ἱστορικὸν σημείωμα περὶ τῆς ἐν Κυζίκῳ Σχολῆς, ἐν Θεσσαλονίκῃ [1932], σ. 14.⟩

171. πρ. Λ. Σωφ., Διδάσκαλοι τοῦ Γένους (Εὐγένιος Ἰωαννούλιος, Ἀναστάσιος ὁ ἐξ Ἀγράφων ὁ Γόρδιος, Ἀθανάσιος Ἱερομόναχος). ΡΜ Α' (1932 - 1933), σσ. 129 - 153.

172. πρ. Λ. Σωφ., Νέα βιβλία καὶ δημοσιεύματα. ΡΜ Α' (1932 - 1933), σσ. 154 - 160.

(Κρίσις ἐπὶ τοῦ βιβλίου Τρύφωνος Ε. Εὐαγγελίδου, Αἰνίγματα Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Σπαρταλιώτου.)

173. πρ. Λ. Σωφ., Νεόφυτος ὁ Μαυρομάτης Μητροπολίτης Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης. ΡΜ Α' (1932 - 1933), σσ. 161 - 249.

174. πρ. Λ. Σωφ., Πατριαρχικά. ΡΜ Α' (1932 - 1933), σσ. 250 - 256.

175. πρ. Λ. Σωφ., Ἱερόθεος Πελοποννήσιος ὁ Ἰβηρίτης καὶ Μεθόδιος Ἀνθρακίτης ὁ ἐξ Ἰωαννίνων. ΡΜ Α' (1932 - 1933), σσ. 257 - 315.

176. πρ. Λ. Σωφ., Προνόμια τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου. ΡΜ Α' (1932 - 1933), σσ. 316 - 325.

177. πρ. Λ. Σωφ., Σημείωμα περὶ τῆς ἱδρύσεως καὶ τῶν προνομίων τῆς ἐν Βενετίᾳ ἑλληνικῆς Κοινότητος. ΡΜ Α' (1932 - 1933), σσ. 325 - 330.

178. πρ. Λ. Σωφ., Ἠπειρωτικαὶ παροιμίαι. ΡΜ Α' (1932 - 1933), σσ. 330 - 348.

179. πρ. Λ. Σωφ., Εὐγένιος Ἱερομόναχος. ΡΜ Α' (1932 - 1933), σσ. 349 - 351.

180. πρ. Λεοντ. Σωφ., Νέα βιβλία. ΡΜ Α' (1932 - 1933), σσ. 351 - 352.

(Κρίσις τοῦ βιβλίου Κ. Γ. Μπέλλου, Τύχαι καὶ μέλλον τοῦ Ἑλληνισμοῦ. (Ἡ κρίσις ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν συγγραφέα).)

181. πρ. Λεοντ. Σωφ., Τὰ λειτουργικὰ τῆς Ἐκκλησίας βιβλία. ΡΜ Α' (1932 - 1933), σσ. 353 - 367.

182. Πρ. Λ. Σωφ., Οἱ Στουδῖται ποιηταί. Α'. Θεόδωρος ὁ Στουδίτης. ΡΜ Α' (1932 - 1933), σσ. 372 - 410.

183. πρ. Λ. Σωφ., Ἁγιολογικά. ΡΜ Α' (1932 - 1933). Α') Ἀκάκιος Β' ἐπίσκοπος Μελιτηνῆς ὁ θαυματουργός, σσ. 411 - 421. Β') Τροπάρια Ἁγ. Μεταλήψεως κατ' ἀλφάβητον, σσ. 422 - 426. Γ') Ἀκολουθία ἐπὶ ἐνοχλήσει αἰσχρῶν καὶ ῥυπαρῶν λογισμῶν, σσ. 426 - 429.

184. πρ. Λ. Σωφ., Ἀνάλεκτα. ΡΜ Α' (1932 - 1933), σσ. 430 - 439.

(Α'. Κατάλογος τῶν συγγραφέων, τῶν ὁποίων τὰ συγγράμματα συνθέτουσι τὴν ἱστορίαν τῆς Βυζαντίδος, σσ. 430 - 435. Β'. Περὶ πενθίμων βασιλικῶν φορεμάτων, σ. 435. Γ'. Περὶ προβλήσεως καὶ ἐκλογῆς Πατριαρχῶν καὶ περὶ χειροτονίας αὐτῶν καὶ ἄλλων Πατριαρχῶν καὶ ἐπισκόπων, σσ. 436 - 438. Δ'. Περὶ τοῦ διατί χειροτονεῖ ὁ Ἡρακλείας τὸν Πατριάρχην, σσ. 438 - 439.)

185. πρ. Λ. Σωφ., Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἁγιορειτικῶν μονῶν ἐν τῇ ἀρχαιότητι. ΡΜ Α' (1932 - 1933), σσ. 439 - 440. (ἀριθμεῖ 114 μονάς).

186. πρ. Λ. Σωφ., Νέα βιβλία καὶ δημοσιεύματα. ΡΜ Α' (1932 - 1933), σσ. 441 - 448.

(Κρίσις ἐπὶ τῶν βιβλίων: α') Τιμοθέου Πυθαγόρου Θέμελη, Ἡ Ἱερουσαλὴμ καὶ τὰ μνημεῖα αὐτῆς. Τόμος Α' καὶ Β', ἐν Ἱεροσολύμοις Τύποις Ἱεροῦ Κοινοῦ τοῦ Παναγίου Τάφου, 1932, σσ. 1487, σχ. 8ον. β') Μητροπ. Παραμυθίας Ἀθηναγόρα, Ὁ γνήσιος συγγραφεὺς τῶν εἰς Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην ἀποδιδομένων συγγραμμάτων, ἐν Ἀθήναις 1932, σσ. 108, σχ. 8ον. γ') Τοῦ αὐτοῦ, Ἓν λειτουργικὸν πρόβλημα σχετικὸν πρὸς τὸ μέγα πρόβλημα τῶν διονυσιακῶν ἔργων, 1933, σσ. 47, σχ. 8ον. δ') Τοῦ αὐτοῦ, Μία ἐπιστολὴ ἀποσταλεῖσα τῷ σοφῷ φίλῳ καθηγητῇ κ. Δημητρίῳ Σ. Μπαλάνῳ εἰς ἀπάντησιν μιᾶς κριτικῆς αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ «Γνησίου συγγραφέως», ἐν Ἀθήναις 1933, σσ. 27, σχ. 8ον. ε') Τοῦ αὐτοῦ, Ὁ θεσμὸς τῶν Συγκέλλων ἐν τῷ οἰκουμενικῷ Πατριαρχείῳ. Μέρος πέμπτον, ἐν Ἀθήναις 1932, σσ. 241 - 288. ϛ') Νικολάου Εὐαγγελίδου, Ἡ θεία λατρεία εἰς 48 πρακτικὰς ὁμιλίας. Ἀλεξάνδρεια, Πατριαρχικὸν Τυπογραφεῖον, 1933, σσ. 264, σχ. 8ον. ζ') Εὐγενίου Μιχαηλίδου, Κλεὶς «Ἐκκλησιαστικοῦ, Φάρου» ἤτοι εὑρετήριον τῶν τριάκοντα τόμων του (1908 - 1932). Πατριαρχικὸν Τυπογραφεῖον, Ἀλεξάνδρεια 1933, σσ. 149. η') Γεωργίου Δεληγιάννη, Καλλινίκου Γ', Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ἔλεγχος ἀγνείας πείρας τῆς Θεοτόκου. Ἐν ΕΦ, 1932, σσ. 412 - 424. θ') D. Nilo Borgia, Ieromonaco di Grottaferrata, Frammenti Eucaristici antichissimi saggio di poesia sacra popolara Bizantina. Scuola Tipografica dell'Abbazia. 1932, σσ. 65. ι') Προηγουμένου Εὐδοκίμου Ξηροποταμινοῦ τοῦ Κρητός, Κατάλογος ἀναλυτικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς Βιβλιοθήκης τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει τοῦ Ἄθω Ἱερᾶς καὶ σεβασμίας Βασιλικῆς, Πατριαρχικῆς καὶ Σταυροπηγιακῆς Μονῆς τοῦ Ξηροποτάμου, Θεσσαλονίκη 1933. ια') Humbert Pernot, Lexique grec moderne français, Paris. Librairie Garnier Frères [1933], σσ. 528.)

187. πρ. Λεοντ. Σωφ., Ἐπιστολὴ πρὸς τὴν διεύθυνσιν τοῦ «Ἐκκλησιαστικοῦ Φάρου» ἐπὶ τῷ ἑορτασμῷ τοῦ Ἀργυροῦ Ἰωβιλαίου του. ΕΦ ΛΑ' (1932), σ. 15.

188. πρ. Λεοντ. Σωφ. Εὐστρ., Κασιανὴ ἡ Μελῳδός. ΕΦ ΛΑ' (1932), σσ. 92 - 112.

189. πρ. Λεοντ. Σωφ., Πῶς οἱ ἀπὸ αἱρέσεων τῇ Ὀρθοδόξῳ ἐκκλησίᾳ προσερχόμενοι ἐγένοντο δεκτοί. Ἀπ. Βαρ. Δ' (1932), σσ. 20 - 23, 36 - 38, 53 - 61, 108 - 110, 139 - 143, 156 - 160, 187 - 190, 260 - 263, 281 - 282, 291 - 294.

189α. Αὐτοτελῶς [1].

---

1. Ἐν Θεολογίᾳ ΙΑ' (1933), σ. 182 ἀνέγνων: Πρ. Λεοντοπόλεως Σωφρονίου, Πῶς οἱ ἀπὸ αἱρέσεων προσερχόμενοι τῇ ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ ἐγένοντο δεκτοὶ (Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ «Ἀπ. Βαρνάβα» Κύπρου), ἐν Λευκωσίᾳ 1932.

190. πρ. Λεοντ. Σωφ., Ὁ ἅγιος Θεόδοτος ἐπίσκοπος Κυρηνείας. Ἀπ. Βαρ. Δ' (1932), σσ. 5 - 14.

191. πρ. Λεοντ. Σωφ., Β'. Ρωμανοῦ θρῆνοι καὶ στεναγμοί. Ἀπ. Βαρ. Δ' (1932), σσ. 66 - 70 [1].

192. πρ. Λεοντ. Σωφ., Ἡ Κυριακὴ τῆς Σταυροπροσκυνήσεως. Ἀπ. Βαρ. Δ' (1932), σσ. 83 - 94.

(Μετὰ κοντακίου αὐτομέλου, οὗ ἡ ἀκροστιχὶς «Τοῦ ταπεινοῦ Ῥωμανοῦ».)

193. πρ. Λεοντ. Σωφ., Ποίημα Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ εἰς τὸ Ἅγιον καὶ Μέγα Σάββατον. Ἀπ. Βαρ. Δ' (1932), σσ. 128 - 133.

194. πρ. Λεοντ. Σωφ., Ποίημα Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ εἰς τὸν προφήτην Ἠλίαν. Ἀπ. Βαρ. Δ' (1932), σσ. 204 - 214.

195. πρ. Λεοντ. Σωφ., Περὶ τῆς νήσου Κύπρου σημείωμα. Ἀπ. Βαρ. Δ' (1932), σσ. 309 - 311.

196. πρ. Λ. Σ. Εὐσ., Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Σεβ. Ἀρχιεπίσκοπον Ἰορδάνου Τιμόθεον. Ἀπ. Βαρ. Δ' (1932), σ. 379 [2].

197. πρ. Λεοντ. Σωφ., Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς καὶ τὰ ποιητικὰ αὐτοῦ ἔργα. ΝΣ ΚϚ' (1931), σσ. 385 - 401, 497 - 512, 530 - 538, 610 - 617, 666 - 681, 721 - 736. ΚΖ' (1932), σσ. 28 - 44, 111 - 123, 165 - 177, 216 - 224, 329 - 353, 415 - 422, 450 - 472, 514 - 534, 570 - 585, 644 - 664, 698 - 719. ΚΗ' (1933), σσ. 11 - 25 [3].

198. πρ. Λεοντ. Σωφ. Εὐστρ., Ὁ Χριστὸς ἐν τῇ ὑμνογραφίᾳ. Θεολογία Θ' (1931), σσ. 80 - 87, 171 - 180, 260 - 267, 350 - 355. Ι' (1932), σσ. 75 - 80, 173 - 179. ΙΑ' (1933), σσ. 69 - 74.

199. πρ. Λεοντ. Σωφ. Εὐστρ., Ὁ χρόνος τῆς ἀκμῆς Συμεὼν τοῦ Μεταφραστοῦ. ΕΕΒΣ Ι' (1933), σσ. 26 - 38.

199α. Αὐτοτελῶς [4].

200. πρ. Λεοντ. Σωφ., Κοσμᾶς Ἱεροσολυμίτης ὁ ποιητής, Ἐπίσκοπος Μαϊουμᾶ. ΝΣ ΚΗ' (1933), σσ. 83 - 99, 143 - 158, 202 - 218, 257 - 272, 330 - 338, 400 - 416, 489 - 505, 530 - 544.

201. πρ. Λεοντ. Σωφ., Τὸ δηνάριον τοῦ Καίσαρος Αὐγούστου. Ἐκκλησία ΙΑ' (1933), σ. 395.

202. πρ. Λεοντ. Σωφ. Εὐστρ., Ἀνδρέας ὁ Πηρὸς ἢ Τυφλός. ΕΕΒΣ

---

1. Δὲν γνωρίζω εἰς ποῖον Α' ἀνταποκρίνεται τὸ Β' τοῦ ἄρθρου τούτου. Ἐν Ἀπ. Βαρ. καὶ πρὸ τοῦ ἄρθρου τούτου δὲν εὗρον ἄλλο, τοῦ ὁποίου νὰ προτάσσηται Α'.

2. Ὁ Εὐστρ. «ἀναγνοὺς τὸ βιβλιογραφηθὲν ἤδη ἐν τῷ «Ἀποστ. Βαρνάβᾳ» δίτομον περὶ Ἱερουσαλὴμ καὶ τῶν μνημείων αὐτῆς ἔργον» τοῦ Ἀρχ. Τιμοθέου «ἔγραψε πρὸς αὐτὸν» ταύτην τὴν «συγχαρητήριον ἐπιστολήν».

3. Ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ δημοσιεύματος καὶ ἐν ὑποσημειώσει ὁ Εὐστρ. ἀναγράφει: «Ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ ἀνεκδότου ἔργου μου περὶ ποιητῶν καὶ μελῳδῶν τῆς Ἐκκλησίας».

4. Βλ. Ἐκκλησία ΙΑ' (1933), σ. 336.

Ι' (1933), σσ. 3 - 25 (=ΝΣ Λ' (1935), σσ. 463 - 477, 516 - 526, 643 - 647).

203. πρ. Λεοντ. Σωφ., Κυπριακοὶ κώδικες ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων. Ἀπ. Βαρ. Δ' (1932), σσ. 342 - 345, 373 - 375. Ε' (1933), σσ. 23 - 25, 64 - 65, 176 - 178, 193 - 197, 207 - 210, 224 - 228, 244 - 247, 257 - 261, 281 - 283, 295 - 298. Ϛ' (1934), σσ. 7 - 9, 25 - 26, 40 - 43, 57 - 58, 213 - 218, 229 - 232 [1].

204. πρ. Λεοντ. Σωφ., Τῇ Κυριακῇ τῶν Βαΐων Ποίημα Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ. Ἀπ. Βαρ. Ϛ' (1934), σσ. 84 - 94.

205. πρ. Λεοντ. Σωφ., Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Τύχωνος Ἐπισκόπου Ἀμαθοῦντος τῆς Κύπρου. Ἀπ. Βαρ. Ϛ' (1934), σσ. 148 - 152, 164 - 173.

206. πρ. Λεοντ. Σωφ., Ἀκολουθία ὁσίου Τριφυλλίου Ἐπισκόπου Λευκωσίας. Ἀπ. Βαρ., Ϛ' (1934), σσ. 184 - 188, 200 - 204.

207. πρ. Λεοντ. Σωφ., Στέφανος ὁ ποιητὴς ὁ Σαβαΐτης. ΝΣ ΚΗ' (1933), σσ. 594 - 602, 651 - 673, 722 - 737. ΚΘ' (1934), σσ. 3 - 19, 113 - 130, 185 - 187.

208. πρ. Λεοντ. Σωφ., Σωφρόνιος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων. ΝΣ ΚΘ' (1934), σσ. 188 - 193, 241 - 254, 305 - 321, 434 - 442, 481 - 501.

209. πρ. Λεοντ. Σωφ. Εὐστρ., Κυπριακαὶ ἡμέραι. Ἡ λύσις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ Κυπριακοῦ ζητήματος. Θεολογία ΙΒ' (1934), σσ. 162 - 179, 254 - 269, 293 - 313.

210. πρ. Λεοντ. Σωφ., Ἡ εἰκὼν τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ ἐπὶ τῆς πύλης τῆς Χαλκῆς. Ὀρθοδοξία Θ' (1934), σσ. 364 - 367.

211. πρ. Λεοντ. Σωφ., Ἡ ἐνιαύσιος πανήγυρις τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ τοῦ ὁμωνύμου ἐν Θεσσαλονίκῃ. Ὀρθοδοξία Θ' (1934), σσ. 474 - 479.

212. πρ. Λεοντ. Σωφ., Ἀνδρέας ὁ Κρήτης ὁ Ἱεροσολυμίτης. ΝΣ ΚΘ' (1934), σσ. 673 - 688. Λ' (1935), σσ. 3 - 10, 147 - 153, 209 - 217, 269 - 283, 321 - 342, 462.

213. πρ. Λεοντ. Σωφ., Ἡμαρτημένων ἔλεγχος. ΝΣ ΚΗ' (1934), σσ. 578 - 595, 633 - 647. Λ' (1935), σσ. 27 - 43, 90 - 101.

(Ἀπάντησις εἰς κριτικὴν τοῦ γυμνασ. Ἐμμ. Παντελάκη ἐπὶ τοῦ ἔργου τοῦ Εὐστρ. «Εἱρμολόγιον» (βλ. ἀνωτ., ἀρ. 140) δημοσιευθεῖσαν ἐν ΕΕΒΣ Ι' (1933), σ. 497.)

214. πρ. Λεοντ. Σωφ. Εὐστρ., Ἁγιολογικά. Ὁ Ἅγιος Δημήτριος ἐν τῇ ὑμνογραφίᾳ. ΕΕΒΣ ΙΑ' (1935), σσ. 120 - 150.

215. πρ. Λεοντ. Σωφρ., Ἰωάννης μοναχὸς ὁ Ἀρκλᾶς. ΝΣ Λ' (1935), σσ. 648 - 653.

---

1. Ἐν τέλει τοῦ τελευταίου ἄρθρου (σ. 232) δηλοῦται ὅτι ἕπεται συνέχεια. Ἐν τῷ τόμῳ Ζ' (1935) δὲν εὗρον συνέχειαν, ἐνῷ δὲν κατώρθωσα νὰ ἀνεύρω τὸν Η' (1936) τ.

216. πρ. Λεοντ. Σωφ. Εὐστρ., Ἁγιολογικά. Λεωνίδης ὅσιος Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ Λεωνίδης μάρτυς ὁ ἐν Τροιζῆνι. Θεολογία ΙΓ' (1935), σσ. 170 - 179.

217. πρ. Λεοντ. Σωφ. Εὐστρ., Ἐπιστολαὶ Εὐγενίου Ἰωαννουλίου τοῦ Αἰτωλοῦ. Ἑλληνικὰ Ζ' (1934), σσ. 83 - 98, 221 - 252. Η' (1935), σσ. 123 - 148, 271 - 288. Θ' (1936), σσ. 55 - 68, 309 - 318.

217α. Αὐτοτελῶς [1].

218. πρ. Λεοντ. Σωφ., Κυπριανὸς μοναχός. ΝΣ Λ' (1935), σσ. 654 - 659, 689 - 697. ΛΑ' (1936), σσ. 3 - 10.

219. Πρ. Λεοντ. Σωφ., Ἠλίας ὁ Β' Πατριάρχης Ἱεροσολύμων. ΝΣ ΛΑ' (1936), σσ. 201 - 208, 274 - 281.

220. πρ. Λεοντ. Σωφ., Μιχαὴλ ὁ Σύγκελλος. ΝΣ ΛΑ' (1936), σσ· 329 - 338.

221. πρ. Λεοντ. Σωφ. Εὐστρ., «Τοῦ ταπεινοῦ Ρωμανοῦ ὁ Ψαλμὸς» εἰς τοὺς Ἁγίους Ἀποστόλους. Θεολογία ΙΔ' (1936), σσ. 53 - 69.

222. πρ. Λεοντ. Σωφ., Κριτικὸν καὶ βιβλιογραφικὸν δελτίον. Θεολογία ΙΔ' (1936), σσ. 75 - 81.

⟨Κρίσις τοῦ βιβλίου Nilo Borgia, L'ultima eco del canto Bizantino nella Magna Grecia.⟩

223. πρ. Λεοντ. Σωφ., Τὸ ἐν τῷ Πατριαρχικῷ ναῷ Κωνσταντινουπόλεως παρεκκλήσιον τῆς ἁγίας μεγαλομάρτυρος Εὐφημίας καὶ ἡ ἀκολουθία αὐτῆς. Ὀρθοδοξία ΙΔ' (1936), σσ. 82 - 85.

224. πρ. Λεοντ. Σωφ., Ὁ ὅσιος Νήφων ἐπίσκοπος Κωνσταντινιανῆς τῆς κατὰ Ἀλεξάνδρειαν. ΕΦ ΛΕ' (1936), σσ. 204 - 231.

225. πρ. Λεοντ. Σωφ. Εὐστρ., Θρᾷκες μουσικοί. ΕΕΒΣ ΙΒ' (1936), σσ. 46 - 75.

226. πρ. Λεοντ. Σωφ. Εὐστρ., Μητροπολῖται Θρᾴκης. Θρᾳκικὰ ϛ' (1934), σσ. 5 - 36. Η' (1936), σσ. 33 - 68.

227. πρ. Λεοντ. Σωφ., Τὸ ἑορτολόγιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐξ ἐπόψεως ἡμερολογιακῆς. Θεολογία ΙΕ' (1937), σσ. 5 - 112.

227α. Αὐτοτελῶς [2].

228. πρ. Λεοντ. Σωφ. Εὐστρ., Τὸ Συνοδικὸν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. ΕΕΒΣ ΙΓ' (1937), σσ. 3 - 29.

228α. Αὐτοτελῶς Ἐν Ἀθήναις 1937 [3].

⟨Κρίσις: Θεολογία Ιϛ' (1938), σσ. 183 - 185 ὑπὸ τοῦ Ἀθηνῶν Χρυσοστόμου.⟩

1. ΘΗΕ, τ. ΙΑ', στ. 652.
2. Αὐτόθι.
3. Θεολογία Ιϛ' (1938), σ. 183.

229. πρ. Λεοντ. Σωφ. Εὐστρ., Βιβλιοκρισία. ΕΕΒΣ ΙΓ' (1937), σσ. 446 - 452.

⟨Κρίσις τοῦ ἔργου Documents inédits relatifs à S. Mercure de Césarée. Tradition litteraire — Tradition liturgique, par Stéphane Binon, Docteur en Philosophie et Lettres, Louvain 1937, σσ. 192.⟩

230. πρ. Λεοντ. Σωφ., Θεοφάνης ὁ Γραπτός. ΝΣ ΛΑ' (1936), σσ. 339 - 344, 403 - 416, 467 - 478, 525 - 540, 666 - 673. ΛΒ' (1937), σσ. 60 - 67, 81 - 96, 187 - 195, 252 - 259, 401 - 408, 569 - 579. ΛΓ' (1938), σσ. 317 - 322, 516 - 523, 618 - 623.

231. πρ. Λεοντ. Σωφ., Ἡ ἀκολουθία τοῦ Μεγάλου Σαββάτου καὶ τὰ μεγαλυνάρια τοῦ Ἐπιταφίου. ΝΣ ΛΒ' (1937), σσ. 16 - 23, 145 - 152, 209 - 226, 273 - 288, 337 - 353, 465 - 480, 529 - 545, 593 - 608, 657 - 673. ΛΓ' (1938), σσ. 19 - 28, 370 - 377, 433 - 452.

232. πρ. Λεοντ. Σωφ., Ἑπτασύλλαβα ᾄσματα. Θεολογία Ιϛ' (1938), σσ. 60 - 63.

233. πρ. Λεοντ. Σωφ., Ἡ μονὴ τῆς ἁγίας μεγαλομάρτυρος Εὐφημίας ἐν τῷ Πετρίῳ. Ὀρθοδοξία ΙΓ' (1938), σσ. 362 - 369 [1].

234. πρ. Λεοντ. Σωφ., Ἠλίας ὁ σύγκελλος. ΝΣ ΛΓ' (1938), σ. 624.

235. πρ. Λεοντ. Σωφ., Σέργιος ὁ Ἁγιοπολίτης. ΝΣ ΛΓ' (1938), σσ. 625 - 629, 683 - 685.

236. πρ. Λεοντ. Σωφ. Εὐστρ., Ἰωάννης ὁ Κουκουζέλης ὁ Μαΐστωρ καὶ ὁ χρόνος τῆς ἀκμῆς αὐτοῦ. ΕΕΒΣ ΙΔ' (1938), σσ. 3 - 86.

237. πρ. Λεοντ. Σωφ. Εὐστρ., Ὁ νεομάρτυς Μιχαὴλ Μαυροειδὴς ὁ Ἀδριανουπολίτης. Θρακικὰ Ι' (1938), σσ. 7 - 28.

238. πρ. Λεοντ. Σωφ. Εὐστρ., Ἀρχιερατικὰ Γράμματα. Θεολογία ΙΔ' (1936), σσ. 97 - 113, 193 - 207, 289 - 296. ΙΖ' (1939), σσ. 144 - 159, 329 - 344.

239. πρ. Λεοντ. Σωφ., Γεώργιος Ἁγιοπολίτης ὁ Ἀνατολικός. ΝΣ ΛΓ' (1938), σσ. 685 - 691. ΛΔ' (1939), σσ. 38 - 43.

240. πρ. Λεοντ. Σωφ. Εὐστρ., Βιβλιοκρισία. ΕΕΒΣ ΙΕ' (1939), σσ. 438 - 445.

⟨Κρίσις τοῦ ἔργου Elpidio Mioni, Romano il Melode, Saggio critico e dieci Inni inediti — G. B. Paravia et C., Torino 1937, σσ. 233.⟩

241. πρ. Λεοντ. Σωφ. Εὐστρ., Ἡ μονὴ τῆς Θεοτόκου Σαλὴμ καὶ τὸ ἐν τῷ Παρισινῷ κώδικι 263, φ. 157, Coislin σημείωμα. Ὀρθοδοξία ΙΔ' (1939), σσ. 41 - 46.

1. Ὁ Εὐστρ. λέγει ὅτι εἶναι ἀπόσπασμα τοῦ ἀνεκδότου ἔργου του «Περὶ τῶν ἐν Κων/πόλει γενομένων Συνάξεων καὶ τῶν ναῶν ἢ μονῶν ἐν αἷς αὗται ἐτελοῦντο». ⟨Πρβλ. ἀρ. 268⟩.

242. πρ. Λεοντ. Σωφ., Τοπογραφικὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ ἔμβολοι τοῦ Δομνίνου — Τὰ Μαυριανοῦ — Τὰ Ναρσοῦ — Καὶ ἡ Ὀξεῖα. Ὀρθοδοξία ΙΔ' (1939), σσ. 79 - 83, 142 - 156.

243. πρ. Λεοντ. Σωφ., Θεόδωρος Ἀνατολικός. ΝΣ ΛΔ' (1939), σσ. 43 - 45.

244. πρ. Λεοντ. Σωφ., Καμουλᾶς ἢ Κουμουλᾶς. ΝΣ ΛΔ' (1939), σσ. 45 - 47.

245. πρ. Λεοντ. Σωφ., Ἀκάκιος μοναχὸς ὁ Σαβαΐτης. ΝΣ ΛΔ' (1939), σσ. 103 - 105.

246. πρ. Λεοντ. Σωφ., Ὀρέστης Πατριάρχης Ἱεροσολύμων. ΝΣ ΛΔ' (1939), σσ. 105 - 109.

247. πρ. Λεοντ. Σωφ., Νεῖλος μοναχός. ΝΣ ΛΔ' (1939), σσ. 155 - 157.

248. πρ. Λεοντ. Σωφ., Ἰωσὴφ μοναχὸς ὁ Σαβαΐτης. ΝΣ ΛΔ' (1939), σσ. 157 - 158.

249. πρ. Λεοντ. Σωφ., Ἰγνάτιος Ἱεροσολυμίτης. ΝΣ ΛΔ' (1939), σ. 159.

250. πρ. Λεοντ. Σωφ., Νεκτάριος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων. ΝΣ ΛΔ' (1939), σσ. 159 - 161.

251. πρ. Λεοντ. Σωφ., Παρθένιος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων. ΝΣ ΛΔ' (1939), σσ. 162 - 165.

252. πρ. Λεοντ. Σωφ., Ἐφραὶμ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων. ΝΣ ΛΔ' (1939), σσ. 166 - 170.

253. πρ. Λεοντ. Σωφ., Προκόπιος ὁ Πελοποννήσιος. ΝΣ ΛΔ' (1939), σσ. 301 - 302.

254. πρ. Λεοντ. Σωφ., Νεόφυτος ὁ Κύπριος. ΝΣ ΛΔ' (1939), σσ. 302 - 304.

255. πρ. Λεοντ. Σωφ., Κοσμᾶς Ἱερομόναχος ὁ ἐκ Γανοχώρων. ΝΣ ΛΔ' (1939), σσ. 304 - 305.

256. Σωφρονίου Εὐστρατιάδου Μητροπολίτου πρ. Λεοντοπόλεως, Ποιηταὶ καὶ Ὑμνογράφοι τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Τόμος Α'. Οἱ Ἱεροσολυμῖται ποιηταὶ (Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς «Νέας Σιών»). Ἐν Ἱεροσολύμοις 1940, σσ. α' + κ' + 880.

⟨Ἡ πληροφορία ἐν Θεολογία ΙΘ' (1941), σ. 748 καὶ ἐν ΝΣ ΛϚ' (1941), ὅπου καὶ κρίσις τοῦ ἔργου ὑπὸ Ἀ(ρχιμανδρίτου) Κ(αλλίστου) [Μηλιαρᾶ], σσ. 306 - 308. Πρβλ. καὶ Ν. Β. Τωμαδάκη, Κλεὶς τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας, Ἀθῆναι 1965[3], σ. 141.⟩

257. πρ. Λεοντ. Σωφ. Εὐστρ., Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης. Μακεδονικὰ Α' (1940), σσ. 38 - 57.

258. πρ. Λεοντ. Σωφ., Πατριαρχῶν Γράμματα. ΝΣ ΚΖ' (1932), σσ. 535 - 550, 561 - 569, 625 - 633, 689 - 697. ΚΗ' (1933), σσ. 3 - 10, 109 - 117, 159 - 167, 193 - 201, 301 - 305, 353 - 356, 555 - 563, 609 - 622, 641 - 650, 747 - 756. ΚΘ' (1934), σσ. 255 - 263, 366 - 382, 417 - 424, 545 - 552, 699 - 714. Λ' (1935), σσ. 166 - 169, 235 - 240, 367 - 382, 441 - 450, 497 - 504, 571 - 578. ΛΑ' (1936), σσ. 58 - 65, 150 - 158, 221 - 229, 490 - 498, 600 - 611, 715 - 721. ΛΒ' (1937), σσ. 38 - 45, 178 - 186, 325 - 329, 503 - 512, 616 - 631. ΛΓ' (1938), σσ. 75 - 85. ΛΕ' (1940), σσ. 155 - 162, 269 - 278. ΛϚ' (1941), σσ. 81 - 88, 190 - 195, 263 - 272. ΜΑ' (1946), σσ. 180 - 189.

259. πρ. Λεοντ. Σωφ., Ὁ ἐν Βυζαντίῳ ναὸς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων. Ὀρθοδοξία ΚΒ' (1947), σσ. 20 - 24, 90 - 92, 131 - 133.

260. πρ. Λεοντ. Σωφ., Αἱ ἐν Βυζαντίῳ μοναὶ τοῦ ἁγίου Μάμαντος. Ὀρθοδοξία ΚΒ' (1947), σσ. 207 - 213, 271 - 277, 331 - 334.

261. πρ. Λεοντ. Σωφ., Ὁ ναὸς τῆς ἁγίας Σοφίας καὶ αἱ ἐν αὐτῷ τελούμεναι συνάξεις. Ὀρθοδοξία ΚΓ' (1948), σσ. 121 - 130.

262. πρ. Λεοντ. Σωφ., Κατάλοιπα [1]. ΝΣ ΜΕ' (1950), σσ. 105 - 110, 178 - 181, 233 - 239 [2].

263. πρ. Λεοντ. Σωφ., Ταμεῖον Ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως. ΕΦ ΛΕ' (1936), σσ. 476 - 494. ΛϚ' (1937), σσ. 9 - 30, 236 - 248, 285 - 299, 479 - 496. ΛΖ' (1938), σσ. 78 - 91, 241 - 252, 257 - 271, 465 - 480. ΛΗ' (1939), σσ. 89 - 108, 153 - 170, 305 - 322, 401 - 415. ΛΘ' (1940), σσ. 121 - 128, 132 - 149, 270 - 287, 414 - 433. Μ' (1941), σσ. 75 - 106, 129 - 145. ΜΕ' (1946), σσ. 122 - 139, 193 - 209, 304 - 316. ΜϚ' (1947), σσ. 66 - 84, 115 - 130, 254 - 272, 289 - 312. ΜΖ' (1948), σσ. 15 - 34, 142 - 160, 219 - 229, 358 - 368. ΜΗ' (1949), σσ. 60 - 75, 153 - 176, 256 - 272, 347 - 368. ΜΘ' (1950), σσ. 34 - 55, 97 - 114, 204 - 224. Ν' (1951), σσ. 78 - 80, 149 - 176, 241 - 272, 313 - 356. ΝΑ' (1952), σσ. 30 - 59 [3].

263α. Αὐτοτελῶς [4].

---

1. Ἐν προσημειώσει ἀναγράφονται ὑπὸ τοῦ ἐκδότου τάδε: «Μεταξὺ τῶν καταλοίπων τοῦ μακαρίτου Σωφρονίου πρ. Λεοντοπόλεως ὑπάρχουν καί τινα ποιητικὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα σχετίζονται πρὸς τὴν πνευματικὴν παραγωγὴν τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων. Διὰ τοῦτο δημοσιεύομεν αὐτὰ ἐν τῷ τεύχει τούτῳ τῆς «Νέας Σιών» εἰς πιστοποίησιν τῆς πολλαπλοῦς πνευματικῆς δράσεως τοῦ μοναχικοῦ στοιχείου, τὸ ὁποῖον ἤκμασε καὶ πρότερον καὶ μετὰ τὴν ἀραβικὴν κατάκτησιν τοῦ 637».

2. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἄρθρον (σσ. 233 - 239) ἀνεπίγραφον ὂν δὲν ἐμφαίνεται ἀνῆκον εἰς τὴν σειρὰν τῶν δημοσιευμάτων «Κατάλοιπα». Ἐκ τοῦ περιεχομένου ὅμως αὐτοῦ καθίσταται προφανὲς ὅτι ἀνήκει εἰς ταύτην.

3. Τὸ Ταμεῖον τελευτᾷ εἰς τὴν 30ὴν Ἰουνίου (λείπουν ἑπομένως οἱ μῆνες Ἰούλιος καὶ Αὔγουστος, παραμείναντες ἀνέκδοτοι). Πρβλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 141, σημ. 2 τῆς σ. 140.

4. Πρβλ. ΘΗΕ, τ. ΙΑ', στ. 652 καὶ ΕΦ ΜϚ' (1947), σ. 375.

264. πρ. Λεοντ. † Σ ω φ. Ε ὐ σ τ ρ., Ἰωσὴφ ὁ Στουδίτης ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης. Μακεδονικά Β' (1941 - 1952), σσ. 25 - 88.

265. πρ. Λεοντ. Σ ω φ. Ε ὐ σ τ ρ., Ρωμανὸς ὁ Μελῳδὸς καὶ τὰ ποιητικὰ αὐτοῦ ἔργα. ΕΕΒΣ ΙΕ' (1939), σσ. 182 - 255. ΚΕ' (1955), σσ. 211 - 283.

266. πρ. Λεοντοπόλεως Σ ω φ ρ ο ν ί ο υ Ε ὐ σ τ ρ α τ ι ά δ ο υ, Ἁγιολόγιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἔκδοσις τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. 〈Ἐν Ἀθήναις 1960〉, σσ. κγ' + 483, σχ. 8ον.

267. πρ. Λεοντ. Σ ω φ., Ποιηταὶ καὶ ὑμνογράφοι τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. ΝΣ ΜΒ' (1947), σσ. 163 - 174, 217 - 234. ΜΓ' (1948), σσ. 27 - 44, 83 - 98, 145 - 156, 208 - 215, 273 - 280 ΜΔ' (1949), σσ. 17 - 24, 81 - 88, 146 - 148. ΝΒ' (1957), σσ. 319 - 344. ΝΓ' (1958), σσ. 5 - 31, 99 - 116, 187 - 208, 290 - 307. ΝΔ' (1959) σσ. 20 - 34.

268. πρ. Λεοντ. † Σ ω φ ρ. Ε ὐ σ τ ρ., Βυζαντιναὶ συνάξεις καὶ ναοὶ ἐν οἷς αὗται ἐτελοῦντο ἐν τῇ Κωνσταντίνου, Ἀνάλεκτα 14 - 15 (1965 - 1966), σσ. 213 - 232. 16 (1967), σσ. 49 - 65. 17 - 18 (1968 - 1969), σσ. 57 - 66.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΕΝ ΤΗ͂Ι ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ͂Ι ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

Ἀθῆναι 7 - 1 - 1972

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ι. ΛΟΥΠΑΣΗΣ

Ο ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΕΥΘΥΜΙΟΥ (VITA EUTHYMII) ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ († 917) ΚΑΙ Ο ΧΡΟΝΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ ΑΥΤΟΥ

Ὁ Βίος τοῦ πατριάρχου Εὐθυμίου θεωρεῖται ὡς μία τῶν σπουδαιοτέρων ἱστορικῶν πηγῶν [1] διὰ τὴν περίοδον τῆς βασιλείας τοῦ Λέοντος ϛ' τοῦ Σοφοῦ (886 - 912) καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀλεξάνδρου (912 - 913).

Ὁ Εὐθύμιος [2], ἐκ Σελευκείας καταγόμενος, διετέλεσεν, ὡς γνωστόν, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοῦ Φεβρουαρίου τοῦ ἔτους 907 μέχρι τοῦ Μαΐου τοῦ ἔτους 912, καθ' ἣν ἀκριβῶς περίοδον τὸ ζήτημα τῆς τετραγαμίας τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ εἶχε συνταράξει τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν Πολιτείαν καὶ εἶχε προξενήσει μέγαν σάλον [3]. Ἐξ ἄλλου, ἐπειδὴ ὁ Εὐθύμιος ἀνεγνώρισε τὸν ἀντικανονικὸν τέταρτον γάμον τοῦ αὐτοκράτορος, διὰ τοῦτον τὸν λόγον ἀκριβῶς ἀντικατέστησεν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τὸν Νικόλαον Α' τὸν Μυστικόν, ὁ ὁποῖος, ἀντιταχθεὶς σθεναρῶς εἰς τὸν παράνομον γάμον τοῦ βασιλέως, ἐξηναγκάσθη παρ' αὐτοῦ εἰς παραίτησιν. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ (Μάιος τοῦ 912) εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἀποκατεστάθη πάλιν ὁ Νικόλαος Α', ἐνῷ ὁ Εὐθύμιος καθηρέθη βιαίως καὶ περιωρίσθη ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν ἐν τῷ Στενῷ τοῦ Βοσπόρου

1. Ι. Καραγιαννοπούλου, Πηγαὶ τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 232, ἀριθ. 276.

2. Περὶ τοῦ πατριάρχου Εὐθυμίου βλ. M. Jugie, La vie et les œuvres d'Euthyme, patriarche de Constantinople († 917), Échos d'Orient 16, 1913, σσ. 385 - 395, 481 - 492· τοῦ αὐτοῦ, Saint Euthyme, patriarche de Constantinople, Patrologia Orientalis, 16, 1922, σσ. 463 - 514· πρβλ. V. Grumel, ἐν Θρησκευτικῇ καὶ Ἠθικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ, τόμ. 5, 1964, στ. 1035 - 1037 (ἐν λ.)· Ι. Κωνσταντινίδου, Νικόλαος Α' ὁ Μυστικὸς (ca. 852 - 925), πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (901 - 907, 912 - 925) - Συμβολὴ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ πολιτικὴν ἱστορίαν τοῦ α' τετάρτου τοῦ Ι' μ.Χ. αἰῶνος, Ἀθῆναι 1967 [Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρείας], σσ. 51 - 64.

3. R. J. H. Jenkins - B. Laourdas, Eight Letters of Arethas on the Fourth Marriage of Leo the Wise, Ἑλληνικὰ 14, 1956, σσ. 293 - 372· N. Oikonomidès, La dernière volonté de Léon VI au sujet de la tétragamie, BZ 56, 1963, σσ. 46 - 52· Patricia Karlin - Hayter, Le synode à Constantinople de 886 à 912 et le rôle de Nicolas le Mystique dans l'affaire de la tétragamie, Jahrb. Österr. Byz. 19, 1970, σσ. 59 - 101· πρβλ. Σ. Κουγέα, Ὁ Καισαρείας Ἀρέθας καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ, ἐν Ἀθήναις 1913, σσ. 10 - 17· Ι. Κωνσταντινίδου, Νικόλαος Α' ὁ Μυστικός, σσ. 42 - 49.

μονὴν τοῦ Ἀγαθοῦ, ὅπου καὶ ἀπέθανε τὴν 5ην Αὐγούστου τοῦ ἔτους 917.

Ὅθεν προφανὴς εἶναι ἡ σημασία τῆς βιογραφίας τοῦ Εὐθυμίου ὡς ἱστορικῆς πηγῆς διὰ τὴν ταραχώδη βασιλείαν τοῦ Λέοντος Ϛ', ἐὰν ληφθῇ μάλιστα ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ ἀνώνυμος βιογράφος δὲν βιογραφεῖ ἁπλῶς τὸν ἥρωά του, ἀλλὰ σκιαγραφεῖ συγχρόνως τὴν ἐσωτερικὴν ζωὴν τῆς βυζαντινῆς Αὐλῆς καὶ τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, μὲ ἀμεροληψίαν καὶ εἰλικρίνειαν εἰς τὴν ἀφήγησιν τῶν συμβάντων, τὰ ὁποῖα ἤγειραν τόσα πάθη, ἐξημμένα ἀκόμη, καθ' ἣν στιγμὴν ἐγράφετο τὸ κείμενον τοῦτο [1].

Ὁ μοναδικὸς κῶδιξ τῆς βιογραφίας τοῦ Εὐθυμίου [2], ἀποκείμενος ἄλλοτε εἰς τὴν Κρατικὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Βερολίνου ὑπὸ τὰ στοιχεῖα ms gr. fol. 55, δυστυχῶς σήμερον δὲν ὑπάρχει, καταστραφεὶς κατὰ τὴν περίοδον τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Ὁ κῶδιξ οὗτος, γραφείς, κατὰ τὸν Ν. Βέην [3], μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1080 καὶ 1100, ἦτο ἀκέφαλος, ἐλλιπὴς καὶ κολοβός· διὰ τοῦτο καὶ τὸ κείμενον τῆς βιογραφίας τοῦ Εὐθυμίου παρουσιάζει χάσματα εἰς πολλὰ σημεῖα [4].

Τοῦ κειμένου τούτου δὲν γνωρίζομεν τὸν τίτλον, ἐφ' ὅσον ὁ κῶδιξ, διὰ τοῦ ὁποίου παρεδίδετο, ἦτο ἀκέφαλος. Ὁ τίτλος «Βίος Εὐθυμίου» («Vita Euthymii»), ὁ ὁποῖος ἔχει καθιερωθῆ καὶ ὑπὸ τὸν ὁποῖον εἶναι γνωστὸν τὸ κείμενον τοῦτο, ὀφείλεται εἰς τὸν πρῶτον ἐκδότην του, τὸν γνωστὸν ἐκδότην βυζαντινῶν κειμένων K. De Boor [5], τοῦ ὁποίου ἡ ἔκδοσις ἀποκτᾷ ἰδιάζουσαν σημασίαν μετὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ μοναδικοῦ χειρογράφου. Ὁ Ρῶσος βυζαντινολόγος A. P. Każdan, ὁ ὁποῖος ἔδωσε ρωσικὴν μετάφρασιν τοῦ ἐν λόγῳ κειμένου μὲ ἐκτενῆ ἱστορικὰ σχόλια, χρησιμοποιεῖ τὸν τίτλον «Χρονικὸν τοῦ Ψαμαθία» [6]· διότι, ὡς γνωστόν, ὁ βιογραφούμενος πατριάρχης Εὐθύμιος ἐμόνασε κυρίως καὶ ἔδρασεν εἰς τὴν ἐν

1. M. Jugie, La vie et les oeuvres d'Euthyme, Échos d'Orient 16, 1913, σ. 385.

2. Περὶ τοῦ κώδικος τούτου βλ. Ν. Α. Βέη, Ἡ βιογραφία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Εὐθυμίου Α' ἀντιβαλλομένη πρὸς τὸν Βερολίνειον κώδικα Graec. fol. 55 [= 291], Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 19, 1944, σσ. 106 - 108· P. Karlin-Hayter, Vita S. Euthymii, Byzantion 25 - 27, 1955 - 57, σ. 6· τῆς αὐτῆς, Vita Euthymii Patriarchae Cp. - Text, Translation, Introduction, and Commentary [Bibliothèque de Byzantion 3], Bruxelles 1970, σσ. 5 - 6 (εἰσαγωγῆς). Ὁ Ν. Βέης, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 107, διέσωσε τὸ μόνον δεῖγμα τοῦ ἀπολεσθέντος τούτου κώδικος, παρέχων πανομοιότυπον τοῦ φ. 12α.

3. Ν. Α. Βέη, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 106· πρβλ. P. Karlin-Hayter, ἔνθ' ἀνωτ.

4. Ν. Α. Βέη, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 108· P. Karlin-Hayter, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 5, 30 - 32 (εἰσαγωγῆς).

5. C. De Boor, Vita Euthymii — Ein Anecdoton zur Geschichte Leo's des Weisen A. 886 - 912, Berlin 1888.

6. A. P. Każdan, Psamafijskaja Cronika, ἐν Dve vizantijskie croniki X veka, Akademija Nauk SSSR, Institut Istorii, Moskva 1959, σσ. 7 - 140.

Κωνσταντινουπόλει μονὴν τοῦ Ψαμαθία, τῆς ὁποίας ἀνεδείχθη καὶ νέος κτίτωρ· διὰ τοῦτο αὕτη καλεῖται καὶ Μονὴ τοῦ Πατριάρχου Εὐθυμίου [1]. Ἐκεῖ δὲ πιθανώτατα συνεγράφη καὶ ὁ Βίος του ὑπό τινος μοναχοῦ, μαθητοῦ καὶ ὑποτακτικοῦ τοῦ Εὐθυμίου.

Ὅτι ὁ συγγραφεὺς τῆς βιογραφίας τοῦ Εὐθυμίου, πιθανώτατα ἀδελφὸς τῆς μονῆς τοῦ Ψαμαθία, ὑπῆρξε σύγχρονος τοῦ βιογραφουμένου πατριάρχου καὶ αὐτόπτης μάρτυς τῶν ἱστορουμένων γεγονότων, συμφωνοῦν πάντες οἱ ἐνδιατρίψαντες περὶ τὸ θέμα τοῦτο [2]. Ἐξ ἄλλου, ἀσφαλεῖς ἐνδείξεις καὶ ἐσωτερικὰ στοιχεῖα τοῦ κειμένου ὁδηγοῦν εἰς τὴν διαπίστωσιν ταύτην.

Πρόβλημα ἀποτελεῖ ὁ καθορισμὸς τοῦ ἀκριβοῦς χρόνου, κατὰ τὸν ὁποῖον συνετάχθη ὁ Βίος τοῦ Εὐθυμίου. Τὸ κείμενον τοῦτο, ὡς συνάγεται ἀσφαλῶς ἐξ ἐσωτερικῶν ἐνδείξεων καὶ στοιχείων, ἐγράφη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ βιογραφουμένου πατριάρχου (5 Αὐγ. 917) [3], ὁπωσδήποτε δὲ μετὰ

1. Βλ. R. Janin, Monastères byzantins — Les couvents secondaires de Psamathia, Échos d'Orient 32, 1933, σσ. 325 - 339 (κυρίως σσ. 338 - 339)· τοῦ αὐτοῦ, Constantinople byzantine — Développement urbain et répertoire topographique, Paris 1950, σ. 384· τοῦ αὐτοῦ, La géographie ecclésiastique de l'Empire Byzantin — Ière Partie, Le siège de Constantinople et le Patriarcat Oecuménique — Tome III, Les églises et les monastères, Paris 1953, σ. 122. Ἡ μνήμη τοῦ πατριάρχου Εὐθυμίου ὡς ἁγίου τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας δὲν ἀπαντᾷ εἰς τὰ ἔντυπα Συναξάρια καὶ Μηναῖα. Ἡ μόνη γνωστὴ λειτουργικὴ μνεία (5 Αὐγ.) εἶναι ἡ παρὰ Μ. Γεδεὼν (Βυζαντινὸν Ἑορτολόγιον, σ. 149) κατὰ διάταξιν ἑνὸς εὐαγγελισταρίου, ΙΑ' αἰῶνος, τοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου (ἀρ. 426)· βλ. V. Grumel, ἐν ΘΗΕ 5, 1964, στ. 1036· πρβλ. Fr. Halkin, Bibl. Hagiogr. Graeca[3], ἀριθ. 651 - 652, Σ. Εὐστρατιάδου, Ἁγιολόγιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι [1961], σ. 146.

2. Βλ. C. De Boor, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 83 - 85· M. Jugie, Échos d'Orient 16, 1933, σ. 385· Ν. Βέη, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 106 - 108· P. Karlin-Hayter, Vita S. Euthymii, Byzantion 25 - 27, 1955 - 57, σσ. 3 - 4· τῆς αὐτῆς, Vita Euthymii, Bruxelles 1970, σ. 9.

3. Ἐν τῷ κειμένῳ τοῦ Βίου σαφῶς ὁ Εὐθύμιος μνημονεύεται «μακαρίτης»: *καὶ τοσοῦτον ἐπ' αὐτῷ τῷ μακαρίτῃ Εὐθυμίῳ ἠγαθύνθη ὁ πατριάρχης Νικόλαος* (De Boor, σ. 75, στ. 23 - 24· P. Karlin-Hayter, σ. 141, στ. 17 - 18). Περὶ τῆς ἡμερομηνίας καὶ χρονολογίας θανάτου τοῦ Εὐθυμίου βλ. C. De Boor, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 126 - 127· πρβλ. Ν. Βέη, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 106. Ἡ P. Karlin-Hayter, Vita Euthymii, Bruxelles 1970, σ. 9, δέχεται ὡς ἡμέραν θανάτου του τὴν 4ην Αὐγούστου. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι ὀρθόν, διότι ἐν τῷ κειμένῳ τῆς βιογραφίας ὁ ἴδιος ὁ Εὐθύμιος ἀπευθύνων, τὴν 4ην Αὐγούστου (De Boor, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 77, στ. 35· P. Karlin-Hayter, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 145, στ. 27), τὰς τελευταίας προτροπάς του εἰς τοὺς ἀδελφοὺς τῆς μονῆς Ἀγαθοῦ, προλέγει τὸν θάνατόν του διὰ τὴν ἑπομένην, ἤτοι τὴν 5ην Αὐγούστου, λέγων: *τῇ γὰρ αὔριον τῶν ἐνταῦθα ἀπαίρων πρὸς ἄλλον κόσμον πορεύομαι* (De Boor, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 78, στ. 19 - 20· P. Karlin-Hayter, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 147, στ. 10 - 11). Ἐφ' ὅσον δὲ τὸ κείμενον ἐγράφη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατριάρχου, ὁ βιογράφος δὲν θὰ ἀνέφερε προφητείαν μὴ ἐκπληρωθεῖσαν, ἐὰν ὁ Εὐθύμιος δὲν εἶχεν ἀποθάνει τὴν 5ην Αὐγούστου.

τὸν Ἰούλιον τοῦ ἔτους 920, ὁπότε συνεκλήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδος, ἐξεδόθη ἐν συνεχείᾳ ὁ «Τόμος τῆς Ἑνώσεως» [1], καὶ ἐπῆλθεν οὕτω ἡ συνδιαλλαγὴ τῶν δύο ἀντιμαχομένων ἐκκλησιαστικῶν μερίδων, τῶν ὀπαδῶν τοῦ τότε πατριάρχου Νικολάου Α' τοῦ Μυστικοῦ καὶ τοῦ ἀποθανόντος ἤδη Εὐθυμίου. Ἐκ τοῦ ὅλου κειμένου συνάγεται ὅτι τοῦτο ἐγράφη μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Τόμου τῆς Ἑνώσεως καὶ τὴν ἐπελθοῦσαν συνδιαλλαγήν, διότι εἰς τὸ κείμενον δὲν παρατηρεῖται ὀξύτης τῆς διαμάχης καὶ ἔξαψις τῶν πνευμάτων τῶν ἀντιπάλων μερίδων, ἀλλὰ τοὐναντίον τονίζεται ἡ τάσις τῆς συμφιλιώσεως καὶ συνδιαλλαγῆς.

Οὕτως ὁ De Boor [2] δέχεται ὡς ἐνωρίτερον ὅριον συγγραφῆς (terminus post quem) τοῦ Βίου τοῦ Εὐθυμίου τὸ ἔτος 921, διότι τότε, ὡς πιστεύει, ἐξεδόθη ὁ Τόμος τῆς Ἑνώσεως. Τοῦτο στηρίζει εἰς τὴν προφητείαν τοῦ Εὐθυμίου *ὡς τῷ δεκάτῳ καιρῷ τοῦ ἄρτι τὰ σκῆπτρα λαμβάνοντος εἰρήνη τελεία καὶ βαθεῖα ἔσται κατάστασις* (κεφ. XXI) [3]. Ἡ ἀνωτέρω προφητεία, ἀναφερομένη εἰς τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνον Ζ' τὸν Πορφυρογέννητον, ἀποτελεῖ σαφῆ ὑπαινιγμὸν τῆς ἐπελθούσης διὰ τῆς συνόδου εἰρήνης μεταξὺ τῶν ἀντιθέτων ἐκκλησιαστικῶν παρατάξεων· τὸ ἔτος ὅμως 921 δὲν εἶναι τὸ δέκατον, ὡς ὑπολογίζει ὁ De Boor, ἀλλὰ τὸ ἑνδέκατον ἀπὸ τῆς στέψεως τοῦ Κωνσταντίνου Ζ' εἰς βασιλέα (9 Ἰουνίου 911) [4]. Ἀποφασιστικῆς, τέλος, σημασίας διὰ τὸν καθορισμὸν τοῦ χρόνου συγγραφῆς τοῦ Βίου τοῦ Εὐθυμίου θεωρεῖ ὁ De Boor [5] τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸν ἀσηκρῆτις Συμεὼν [6] ἐν

1. Περὶ τοῦ «Τόμου Ἑνώσεως» βλ. V. Grumel, Les regestes des actes du patriarcat de Constantinople, ἀριθ. 669, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία· πρβλ. I. Κωνσταντινίδου, Νικόλαος Α' ὁ Μυστικός, σσ. 82 - 86. Ἔκδοσιν, μεταξὺ τῶν πολλῶν, βλ. ἐν I. Ζέπου - Π. Ζέπου, Jus graecoromanum, Ἀθῆναι 1931, τόμ. 1, σσ. 193 - 196. Κατὰ τὸ ἔτος τῆς ἐκδόσεως τοῦ Τόμου Ἑνώσεως (920), μετὰ τὴν συνδιαλλαγήν, μετεφέρθησαν ἐκ τῆς μονῆς Ἀγαθοῦ τὰ ὀστᾶ τοῦ Εὐθυμίου εἰς τὴν μονὴν Ψαμαθία, τὸν ἐπιτάφιον δὲ ἐξεφώνησεν ὁ πρωτόθρονος Καισαρείας Ἀρέθας. Βλ. Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Monumenta graeca et latina ad historiam Photii patriarchae pertinentia, I, ἐν Πετρουπόλει 1899, σσ. 26 - 35 (ὅπου ἔκδοσις τοῦ ἐπιταφίου)· πρβλ. Σ. Κουγέα, Ὁ Καισαρείας Ἀρέθας, σσ. 13, 89· Ν. Βέη, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 106.

2. De Boor, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 86 - 87.

3. De Boor, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 72, στ. 30 - 32· P. Karlin-Hayter, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 135, στ. 34 - 36.

4. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, Ἐκλογή, ἀναγόρευσις καὶ στέψις τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος (Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. 22, ἀρ. 2), Ἀθῆναι 1956, σσ. 97, 234.

5. De Boor, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 86.

6. Ὁ Συμεὼν οὗτος, ὁ ὁποῖος προσέφερε σπουδαίας ὑπηρεσίας εἰς τὴν πόλιν τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν δεινὴν αἰχμαλωσίαν της ὑπὸ τῶν Ἀγαρηνῶν τοῦ ἐξωμότου Λέοντος Τριπολίτου τὸ ἔτος 904, εἶναι πρόσωπον διάφορον καὶ ἄσχετον πρὸς τὸν Συμεὼν Μάγιστρον, Λογοθέτην, τὸν Μεταφραστήν, γεννηθέντα κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ι' αἰῶνος.

τῷ XV κεφ. τοῦ κειμένου [1]. Ἐκ τῶν ἐκεῖ λεγομένων συμπεραίνει ὅτι, ὅτε συνεγράφη ὁ Βίος, ὁ ἀσηκρῆτις Συμεὼν πρέπει νὰ εὑρίσκετο ἔτι ἐν ζωῇ. Οὗτος ὅμως, συνεχίζει ὁ De Boor, ὅταν συμμετέσχε κατὰ τὸ ἔτος 906 ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ Λέοντος ϛ' εἰς τὴν σύνοδον τῆς Ρώμης διὰ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς τετραγαμίας τοῦ αὐτοκράτορος, πρέπει ἤδη νὰ ἦτο ὥριμος κατὰ τὴν ἡλικίαν, καὶ ἑπομένως, συμπεραίνει, πολὺ ὀλίγον θὰ ἐπέζησε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Εὐθυμίου.

Τὰ τελευταῖα ταῦτα ἐπιχειρήματα τὰ ὁποῖα προβάλλει ὁ De Boor, τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἡλικίαν καὶ τὸν κατὰ συμπερασμὸν θάνατον τοῦ ἐν λόγῳ Συμεών, εἶναι ἀρκούντως ἐλαστικά, ὡς εὐκόλως διαπιστώνει τις, καὶ ἑπομένως μικρὰν ἀποδεικτικὴν ἀξίαν ἔχουν διὰ τὸν καθορισμὸν τοῦ χρόνου συγγραφῆς τοῦ Βίου τοῦ Εὐθυμίου.

Ὁ Ν. Βέης εἰς σχετικὴν μελέτην του [2] δέχεται ὅτι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος βιογραφία ἔχει συνταχθῆ ἀσφαλῶς βραχὺ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ βιογραφουμένου πατριάρχου, ἐπὶ τῇ βάσει ἐγγράφων πηγῶν καὶ προσωπικῶν ἀναμνήσεων τοῦ συγγραφέως.

Ὁ A. P. Každan [3] ὑποθέτει ὅτι, ἐὰν ὁ συγγραφεὺς τοῦ «χρονικοῦ» ἦτο ἤδη μοναχὸς περὶ τὸ ἔτος 900, τὸ «χρονικὸν» δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχῃ γραφῇ μετὰ τὸ ἔτος 950. Δέχεται πάντως ὅτι ἔχει γραφῆ ὁπωσδήποτε κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατριάρχου Εὐθυμίου, καὶ μετὰ τὸ ἔτος 920, ὁπότε διὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου ἐπετεύχθη ἡ συμφιλίωσις τῶν ὀπαδῶν τοῦ Νικολάου Μυστικοῦ καὶ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Εὐθυμίου.

Τέλος, ἡ P. Karlin-Hayter, ἡ ὁποία ἀπὸ εἰκοσαετίας [4] ἀσχολεῖται μὲ τὸ κείμενον τοῦτο τῆς βιογραφίας τοῦ Εὐθυμίου, τὰς πηγὰς καὶ τὰ σχετικὰ πρὸς αὐτὸ κείμενα (ἰδίως τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Ἀρέθα) [5], εἰς τὴν πρόσφατον

Διὰ τὸν ἀσηκρῆτις Συμεὼν βλ. P. Karlin-Hayter, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 21 - 24 (εἰσαγωγῆς), 211 - 212· πρβλ. R. Browning, The Correspondance of a Tenth-Century Byzantine Scholar, Byzantion 24, 1954, σσ. 424 - 431. Περὶ τοῦ Συμεὼν Μαγίστρου καὶ Λογοθέτου βλ. K. Krumbacher, Ἱστορία τῆς βυζαντηνῆς λογοτεχνίας (μετάφρ. Γ. Σωτηριάδου), τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1897, σσ. 402 - 409, 728 - 734, Ν. Β. Τωμαδάκη, Εἰς Συμεῶνα τὸν Μεταφραστήν, ΕΕΒΣ 23, 1953, σσ. 113 - 138 [= Σύλλαβος βυζαντινῶν μελετῶν καὶ κειμένων, Ἀθῆναι 1961, σσ. 198 - 222], G. Moravcsik, Byzantinoturcica, I, Berlin 1958, σσ. 515 - 518, J. Darrouzès, Épistoliers byzantins du Xe siècle, Paris 1960, σσ. 33 - 38, 99 - 163.

1. De Boor, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 53 - 54, στ. 25 - 33, 1 - 10· P. Karlin-Hayter, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 101, στ. 7 - 25.

2. Ν. Βέη, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 106.

3. A. P. Každan, Psamafijskaja Cronika, σ. 14.

4. P. Karlin-Hayter, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 1 (εἰσαγωγῆς).

5. P. Karlin-Hayter, Vita S. Euthymii, Byzantion 25 - 27, 1955 - 57, σσ.

ὑπ᾽ αὐτῆς γενομένην ἔκδοσιν [1] ὑποστηρίζει ὅτι τὸ κείμενον τοῦτο ἐγράφη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 920 καὶ 925, ἤτοι μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Τόμου τῆς Ἑνώσεως (ὡς παρετήρησε πρῶτος ὁ De Boor) καὶ πρὸ τοῦ ἔτους θανάτου τοῦ πατριάρχου Νικολάου τοῦ Μυστικοῦ [2]. Τὸ ἔτος τοῦτο 925, τὸ ὁποῖον θεωρεῖ ὡς terminus ante quem διὰ τὸν χρόνον συγγραφῆς τοῦ Βίου τοῦ Εὐθυμίου, στηρίζει εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι, ἐὰν τὸ κείμενον τοῦτο εἶχε γραφῆ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Νικολάου Μυστικοῦ († 15 Μαΐου 925), τότε εἰς τὸ κείμενον θὰ ὑπῆρχεν ὁπωσδήποτε προφητεία ἢ ὑπαινιγμὸς περὶ τοῦ ἔτους θανάτου τοῦ ἐν λόγῳ πατριάρχου· διότι ὁ βιογράφος, ὁ ὁποῖος ἀρέσκεται νὰ παρουσιάζῃ τὸν Εὐθύμιον συχνάκις προφητεύοντα, δὲν θὰ ἄφηνεν ἀνεκμετάλλευτον μίαν τοιαύτην εὐκαιρίαν. Συγκεκριμένως ἡ P. Karlin - Hayter, ἀναφερομένη εἰς τὴν συμφιλίωσιν τοῦ Νικολάου Μυστικοῦ μετὰ τοῦ Εὐθυμίου, ὅταν ὁ πρῶτος ἐπεσκέφθη τὸν Εὐθύμιον εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ἀγαθοῦ κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς ζωῆς του, παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς : «Euthymius here lets slip a wonderful opportunity for a prophecy : *σὺ μέν*, he says to Nicolas, *λέγεις εἶναί με ἀνάξιον καὶ καλῶς λέγεις· εἰμὶ γάρ· τοῦτο δὲ οὐ κατανοεῖς, ὡς ἀμφότεροι εὑρεθησόμεθα ἐνώπιον τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ*...

---

1 - 172· τῆς αὐτῆς, Texts for the Historical Study of the Vita Euthymii, Byzantion 28, 1958, σσ. 363 - 389· τῆς αὐτῆς, Arethas Letter to the Emir at Damascus, Byzantion 29 - 30, 1959 - 60, σσ. 281 - 302· τῆς αὐτῆς, New Arethas Texts for the Historical Study of the Vita Euthymii, Byzantion 31, 1961, σσ. 273 - 307· τῆς αὐτῆς, New Arethas Documents III, Byzantion 32, 1962, σσ. 117 - 127· τῆς αὐτῆς, New Arethas Documents IV, Byzantion 32, 1962, σσ. 387 - 487· τῆς αὐτῆς, New Arethas Documents V, Byzantion 34, 1964, σσ. 49 - 67.

1. P. Karlin - Hayter, Vita Euthymii Patriarchae Cp., Bruxelles 1970. Ἡ ἔκδοσις αὕτη, ἐφ᾽ ὅσον δὲν ὑπάρχει σήμερον τὸ μοναδικὸν χειρόγραφον, στηρίζεται εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ De Boor καὶ εἰς τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1936 γενομένην ὑπὸ τοῦ Ν. Βέη ἐκ νέου ἀντιβολὴν πρὸς τὸ χειρόγραφον τῆς βιογραφίας τοῦ Εὐθυμίου (Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 19, 1944, σσ. 105 - 120). Εἰς τὴν ἐκτενῆ εἰσαγωγὴν (σσ. 5* - 62*) ἡ συγγραφεὺς ἐξετάζει κυρίως τὴν σχέσιν τοῦ Βίου τοῦ Εὐθυμίου πρὸς τὰς συγχρόνους ἱστορικὰς καὶ χρονογραφικὰς πηγάς. Ἀκολουθεῖ ἡ κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ κειμένου μὲ παράλληλον μετάφρασιν εἰς τὴν ἀγγλικὴν (σσ. 1 - 147), ἱστορικὰ καὶ ἑρμηνευτικὰ σχόλια (σσ. 148 - 233) καί, τέλος, σημειώσεις περὶ τῶν συντακτικῶν καὶ γραμματικῶν ἰδιορρυθμιῶν τοῦ κειμένου (σσ. 234 - 244). Ἡ συγγραφεύς, στηριζομένη εἰς τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα τοῦ De Boor, δέχεται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τοὺς τύπους τοὺς ὁποίους παρεῖχε τὸ χειρόγραφον, οὐχὶ δὲ τὰς διορθώσεις τοῦ De Boor. Εἰς τὸ ἐν λόγῳ κείμενον ἰδιαιτέρως παρατηρεῖται χρῆσις αἰτιατικῆς, ἐκεῖ ὅπου ἡ σύνταξις ἀπαιτεῖ δοτικήν, καὶ τὸ ἀντίστροφον. Διατηρεῖ ὅμως ἡ συγγραφεὺς καὶ ὡρισμένας ὁπωσδήποτε ἐσφαλμένας γραφὰς τοῦ κωδικογράφου, ὡς π.χ. σ. 5, στ. 7 *λειποθυμῶν* (γρ. *λιποθυμῶν*)· σ. 29, στ. 32 *ἀφείλαντο* (γρ. *ἀφείλοντο*)· σ. 133, στ. 13 *κρέα εἰς φαγὴν* (γρ. *φαγεῖν*) *ἐπεζήτει* (πρβλ. Ν. Βέη, ἔνθ᾽ ἀνωτ., σ. 120, ὅπου προτείνεται ἤδη ἡ διόρθωσις)· σ. 145, στ. 25 *λειποθυμίᾳ* (γρ. *λιποθυμίᾳ*).

2. P. Karlin - Hayter, ἔνθ᾽ ἀνωτ., σσ. 9 - 10, 62 (εἰσαγωγῆς).

Why does he fail to tell Nicolas that, another eight years, and it will be his turn, unless Nicolas was still alive when the Vita was written? When one remembers the insistence on Euthymius dioratic gifts, it seems almost impossible that an allusion in his mouth to someone's death should not have become a prophecy once that person was dead. The Vita would then have been composed between 920 and 925» [1].

Τὰ ἀνωτέρω ἐπιχειρήματα τῆς P. Karlin - Hayter διὰ τὸν καθορισμὸν ἑνὸς terminus ante quem οὐδόλως φαίνονται πειστικά. Ἐξ ἄλλου, πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι, ἐφ᾽ ὅσον ὁ Βίος τοῦ Εὐθυμίου εἶναι ἐλλιπής, δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν ποῖα πιθανῶς στοιχεῖα, διαφωτιστικὰ διὰ τὴν χρονολόγησίν του, περιείχοντο εἰς τὰ ἐλλείποντα μέρη αὐτοῦ. Ἐπὶ πλέον, ἡ τάσις πρὸς τὰς προφητείας δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἰδιαίτερον γνώρισμα τοῦ βιογράφου τοῦ Εὐθυμίου· ἀντιθέτως αἱ προφητεῖαι εἶναί τι τὸ κοινὸν καὶ σύνηθες εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ ἁγιολογικὰ κείμενα, ὡς π.χ. εἰς τὸν Βίον τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ τοῦ Στειριώτου [2], τοῦ Ἁγίου Πέτρου ἐπισκόπου Ἄργους [3], τῆς Ὁσίας Θεοκτίστης τῆς Λεσβίας [4] κ.ἄ.

Στηριζόμενοι ὅμως εἰς ἄλλα ἐσωτερικὰ στοιχεῖα τοῦ ἐν λόγῳ κειμένου δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν ἓν ἀσφαλὲς terminus post quem διὰ τὸν χρόνον συγγραφῆς του. Οὕτως ἐν τῷ κειμένῳ μνημονεύεται *καὶ Ἀρέθας ἐκεῖνος ὁ Καισαρείας πρόεδρος* [5]. Ἡ χρῆσις ἐνταῦθα τῆς ἀντωνυμίας «ἐκεῖνος» [6] δηλοῖ σαφῶς ὅτι, ὅτε ἐγράφετο ὁ Βίος τοῦ Εὐθυμίου, ὁ πρωτό-

---

1. P. Karlin - Hayter, ἔνθ᾽ ἀνωτ., σ. 10 (εἰσαγωγῆς).

2. Γ. Κρέμου, Φωκικὰ — Προσκυνητάριον τῆς ἐν Φωκίδι Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ τοὐπίκλην Στειριώτου, ἐν Ἀθήναις, τόμ. Α΄, σσ. 34 - 35 : *Ἀμέλει καὶ τὴν Σκυθικὴν λόγχην, ἣ κατὰ πάσης ἐχώρησε τῆς ἠπείρου καὶ μικροῦ πᾶσαν πανωλεθρίᾳ παρέδωκε, πολλαῖς πρότερον προεῖπεν ἡμέραις... Καὶ περὶ τούτου ἄλλοις μὲν ἄλλα τῆς μακαρίας γλώττης τὰ προμηνύματα· ἕτεροι δὲ τοῦτο ἀκοῦσαί φασιν «Ἑλλὰς ἐλαθήσεται καὶ Πελοπόννησος πολεμηθήσεται».* — Αὐτόθι, σ. 46 : *Τοῦ μέντοι λαοῦ περαιωθῆναι βουλομένου πρὸς τὴν Πέλοπος, ὡς οὐκέτι τῆς Ἑλλάδος ἐλευθερίαν τὴν ἀπὸ ἐθνῶν ὄψεσθαι προσδοκωμένης, αὐτοῖς ἀπεῖργεν ἐκεῖνος «Ἐαρινὸν τὸ νέφος ἀδελφοί» λέγων «καὶ ὅσον οὔπω διαλυθήσεται καὶ ἡ αἰθρία φαιδρότερον ἡμῖν ἐπιλάμψει...».*

3. Χρ. Παπαοικονόμου, Ὁ πολιοῦχος τοῦ Ἄργους Ἅγιος Πέτρος, ἐπίσκοπος Ἄργους, ὁ Θαυματουργός, Ἀθῆναι 1908, σ. 70 : ...*ἐπὶ τῷ τέλει Θεοφυλάκτου ὀλεῖται ἡ Πελοπόννησος*.

4. Θ. Ἰωάννου, Μνημεῖα Ἁγιολογικά, Βενετία 1884, σσ. 8, 25.

5. De Boor, ἔνθ᾽ ἀνωτ., σ. 58, στ. 10 - 11· Ν. Βέη, ἔνθ᾽ ἀνωτ., σ. 116· P. Karlin - Hayter, ἔνθ᾽ ἀνωτ., σ. 109, στ. 11.

6. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ ἀντωνυμία «ἐκεῖνος», ὁσάκις δὲν εἶναι δεικτική, χρησιμοποιεῖται πάντοτε εἰς μεσαιωνικὰ κείμενα ἐπὶ τεθνεώτων· βλ. Ι. Βογιατζίδου, Τὸ Χρονικὸν τῶν Μετεώρων, ΕΕΒΣ 1, 1924, σ. 147. — Ἡ τοιαύτη χρῆσις τῆς ἀντωνυμίας «ἐκεῖνος» εἶναι λίαν συχνή· δείγματος χάριν παραθέτομεν ὡρισμένα χαρακτηριστικὰ χωρία : Σπ. Λάμπρου, Ὁ Βίος Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε, Νέος Ἑλληνομνήμων 3,

θρονος τῆς Καισαρείας Ἀρέθας δὲν εὑρίσκετο πλέον ἐν ζωῇ. Ἀναμφισβητήτως λοιπὸν τὸ κείμενον τοῦτο ἐγράφη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀρέθα. Καὶ δὲν γνωρίζομεν μὲν τὴν ἀκριβῆ χρονολογίαν τοῦ θανάτου τοῦ Ἀρέθα, γνωρίζομεν ὅμως ὅτι οὗτος μαρτυρεῖται ἐν ζωῇ διὰ τελευταίαν φορὰν εἰς κωδικογραφικὸν σημείωμα τοῦ ἔτους 932 εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 231 κώδικα τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Μόσχας [1]. Λαμβανομένου δὲ ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ Ἀρέθας κατὰ τὸ ἔτος 932 ἦτο ἤδη ὑπερογδοηκοντούτης, εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ὀλίγον θὰ ἔζησεν ὁ γέρων ἱεράρχης μετὰ τὸ ἔτος τοῦτο [2].

Ἑπομένως ὁ Βίος τοῦ πατριάρχου Εὐθυμίου ἔχει γραφῆ ὁπωσδήποτε μὲν μετὰ τὸ ἔτος 932, πιθανώτατα δὲ ὀλίγον μετὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι ὁ βιογράφος ἦτο μαθητὴς τοῦ Εὐθυμίου καὶ σύγχρονος τῶν ἱστορουμένων γεγονότων.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ

1906, σσ. 177, στ. 16 - 18 : *διεβλήθη... Ἰωάννης ἐκεῖνος, ᾧ τὸ ἐπίκλην Μαλακηνός·* σ. 177, στ. 26 - 27 : *ὁ τοῦ βουλγαρικοῦ ἔθνους ἄρξας Σαμουὴλ ἐκεῖνος·* σ. 197, στ. 19 - 20 : *καὶ τὸν Συρακούσιον ἐκεῖνον Διονύσιον μιμεῖσθαι βουλόμενος* (πρβλ. αὐτόθι, σ. 160, στ. 24 - 25, σ. 174, στ. 7 - 9). — Θ. Ἰωάννου, Μνημεῖα Ἁγιολογικά, σ. 11 (Βίος Θεοκτίστης) : *ἀρχηγὸς ὑπῆρχεν ὁ Νίσιρις ἐκεῖνος·* σ. 167 (Βίος ἁγ. Κωνσταντίνου) : *ἐπεὶ δὲ Διοκλητιανὸς ἐκεῖνος... ἐπελάβετο τῶν σκήπτρων·* σ. 169 : *Ἀλλὰ Διοκλητιανὸς μὲν ἐκεῖνος καὶ Μαξιμιανὸς... ἐκεῖνα ἐποίησαν.* — Λέων Γραμματικὸς (ἔκδ. Βόννης), σ. 290, στ. 7 - 8 : *ἀνῃρέθη καὶ Γρηγορᾶς... καὶ ὁ Κορτίκης ἐκεῖνος ὁ ἐξ Ἀρμενίων·* σ. 291, στ. 5 - 8 : *τὸν δὲ Αἰγίδην ἐκεῖνον καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ... ξύλοις πάντας ἀνεσκολόπισαν.* — Ἄννα Κομνηνὴ (ἔκδ. Leib), τόμ. 1, σ. 11, στ. 7 : *τόν τε Οὐρσέλιον ἐκεῖνον εἷλε·* σ. 37, στ. 15 : *ἐκεῖνος γὰρ ὁ εἰρημένος αὐτοκράτωρ ὁ Δούκας Μιχαήλ·* τόμ. 2, σ. 188, στ. 15 : *τῆς ἀσεβείας ὑπέκκαυμα ὁ Νεῖλος ἐκεῖνος ἐγίνετο* (πρβλ. αὐτόθι, τόμ. 1, σ. 16, στ. 6 - 7· σ. 37 στ. 3 - 4· σ. 54, στ. 30· σ. 111, στ. 17 - 22· σ. 162, στ. 12 - 14· τόμ. 2, σ. 82, στ. 6· σ. 95, στ. 5 - 7· σ. 114, στ. 5 - 7). — Miklosich - Müller, Acta et diplomata, τόμ. 3, σ. 5 (χρυσόβουλλον Ἰσαακίου Ἀγγέλου, Φεβρ. 1192) : *τῷ τῆς κακῆς μνήμης ἐκείνῳ Ἀνδρονίκῳ·* σ. 58 (πρόσταγμα Μιχαὴλ Δούκα, δεσπότου Ἠπείρου, Ἰούν. 1206) : *τοῦ ἀοιδίμου αὐθέντου πατρός μου ἐκείνου τοῦ Κομνηνοῦ.* — J. Bompaire, Actes de Xéropotamou, Paris 1964, σ. 193, στ. 15 (πρατήριον ἔγγραφον, Ἰούλ. 1349) : *ὁ μακαρίτης αὐθέντης... ὁ Ἀσάνης ἐκεῖνος κῦρ Δημήτριος·* σ. 194, στ. 23 : *ἀποθανούσης δὲ τῆς μάμμης μου ἐκείνης* (πρβλ. αὐτόθι, σ. 193, στ. 4· σ. 195, στ. 66). — Actes de l'Athos, V — Actes de Chilandar (Παρ/μα ΙΖ' τόμου Viz. Vrem. 1911), σ. 16, στ. 13 - 14· σ. 18, στ. 3 - 4· σ. 19, στ. 18· σ. 34, στ. 76. — P. Lemerle, Actes de Kutlumus, Paris 1945, σ. 59, στ. 3, 15 - 16· σ. 73, στ. 60· σ. 74, στ. 93.

1. Archimandrite Vladimir, Sistematičeskoe opisanie rukopisej Moskovskoj Sinodal'noj (Patriaršej) Biblioteki, I — Rukopisi grečeskija, Moscou 1894, σ. 300. — Σ. Κουγέα, Ὁ Καισαρείας Ἀρέθας, σ. 99, ἀριθ. 7 (πρβλ. αὐτόθι, σ. 8).

2. Σ. Κουγέα, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 2, 8.

Ο ΖΩΡΟΑΣΤΡΗΣ ΕΙΣ ΤΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΟΥ Γ. ΓΕΜΙΣΤΟΥ - ΠΛΗΘΩΝΟΣ

Εἰσαγωγή.

Ὡς τὸ «σημαντικώτατον σύμβολον» τῆς ἀναγεννωμένης ἑλληνικῆς φιλοσοφίας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἀναγεννήσεως χαρακτηρίζει ὁ Walter Kranz [1] ἓν μνημεῖον τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν· πρόκειται περὶ τοῦ πίνακος τοῦ Ραφαὴλ «Ἡ Σχολὴ τῶν Ἀθηνῶν», ὁ ὁποῖος, συντεθεὶς κατὰ τὰ ἔτη 1509 - 1511, κοσμεῖ τὴν Stanza della Segnatura τοῦ Βατικανοῦ. Εἶναι ἄγνωστον ποῖος μετέδωκεν εἰς τὸν ζωγράφον τὰς ἀπαραιτήτους γνώσεις διὰ τὴν σύνθεσίν του. Πάντως θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ εἴπῃ κανείς, ὅτι τὸ Πνεῦμα τῆς Ἀναγεννήσεως ἐνέπνευσε καὶ καθωδήγησε τὸν χρωστῆρα τοῦ μεγάλου καλλιτέχνου κατὰ τὴν θαυμασίαν αὐτὴν δημιουργίαν. Ἐπ' αὐτῆς διακρίνει ὁ προμνημονευθεὶς συγγραφεὺς περὶ τὰς πεντήκοντα ὀκτὼ μορφάς, τὰς ὁποίας καὶ προσπαθεῖ νὰ κατονομάσῃ. Μεταξὺ των ἀνακαλύπτει καὶ τρεῖς ἀνατολίτας, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ εἷς εἶναι ὁ Ζωροάστρης [2]· σύντρεις ὅμως συμβολίζουν ἐπιτυχῶς καὶ ἐκφράζουν σαφῶς «τὴν ἐπίδρασιν καὶ τὸ μέτρον τῆς εἰσβολῆς ἀνατολικῶν στοιχείων εἰς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν» [3].

Εἶναι κάτι περισσότερον τῆς ἁπλῆς συμπτώσεως, ὅτι ὁ αὐτὸς Ζωροάστρης ἀπαντᾶται καὶ εἰς τὸν τελευταῖον ἀξιόλογον Ἕλληνα φιλόσοφον τῆς βυζαντινῆς περιόδου, τὸν Γεώργιον Γεμιστὸν ἢ Πλήθωνα (1360 - 1452). Ἴσως μάλιστα ἐπιτρέπεται νὰ ὑποθέσωμεν βασίμως, ὅτι ἔμμεσος ἐμπνευστὴς καὶ μεσίτης τῶν ἀπαραιτήτων διὰ τὸν πίνακα γνώσεων δηλαδὴ ἐνσαρκωτὴς καὶ φορεὺς — τοὐλάχιστον ὁ κυριώτερος — τοῦ Πνεύματος τῆς Ἀναγεννήσεως ἐπὶ φιλοσοφικοῦ πεδίου εἶναι ὁ ἐν λόγῳ πολυΐστωρ καὶ λόγιος τοῦ Μυστρᾶ. Ἐκφεύγει τῶν ὁρίων τῆς παρούσης μελέτης ἡ ἀκριβεστέρα ἐξέτασις τῶν σχέσεων τοῦ φιλοσόφου μας πρὸς τὴν ἐν Ἰταλίᾳ Ἀναγέννησιν [4].

1. Kranz W., Die griechische Philosophie. Zugleich eine Einführung in die griechische Philosophie überhaupt, Bremen 1962[5], σσ. 328 ἑξ.

2. Kranz W., ἔργ. μν., σ. 330.

3. Kranz W., ἔργ. μν., σ. 331.

4. Ἐκτενῆ περὶ τὸν Γεμιστὸν βιβλιογραφίαν ἀνευρίσκομεν παρὰ Masai Fr., Pléthon et le platonisme de Mistra, Paris 1956, σσ. 16 - 23. Ἐκ τῆς μὴ ἀναφερομένης

Πρέπει παρὰ ταῦτα νὰ λεχθῇ, ὅτι, καίτοι κοσμογονικαὶ - πνευματικαὶ κινήσεις καὶ δημιουργίαι, ὡς ἡ Ἀναγέννησις, ὀφείλονται εἰς εὐρυτέραν πνευματικὴν ὡριμότητα τῶν καιρῶν καὶ ἀποτελοῦν ἔκφρασιν καθολικωτέρου αἰτήματος καὶ ἐκχείλισιν γενικωτέρου ρεύματος, ἡ σφραγὶς παρὰ ταῦτα τοῦ Πλήθωνος ἐτέθη κατὰ διπλοῦν τρόπον ἐπ' αὐτῆς: πρῶτον μὲν διὰ τῆς προσωπικῆς του ἐπαφῆς καὶ τῶν φιλοσοφικῶν συζητήσεων, τὰς ὁποίας διεξήγαγεν ὁ ἴδιος κατὰ τὴν παραμονήν του εἰς Ἰταλίαν ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἐν Φερράρᾳ - Φλωρεντίᾳ Συνόδου (1438 - 1442)· καρπὸς τούτων ὑπῆρξεν ὁ ἐπηρεασμὸς τοῦ Κόσμου τῶν Μεδίκων (Cosimo di Medici) καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἵδρυσις τῆς Πλατωνικῆς Ἀκαδημίας εἰς τὴν Φλωρεντίαν περὶ τὸ 1462 [1].

ἀνωτέρω σημειώνομεν κατ' ἐπιλογήν: 1. Γιεροῦ Χ., Ὁ Πλατωνισμὸς τῆς Ἀναγεννήσεως, ἐν Νέον Κράτος 4, 1940, σσ. 534 - 548. 2. Dölger Fr., Politische und geistige Strömungen im sterbenden Byzanz, ἐν Jahrbuch d. öster. byz. Gesellschaft 3, 1954, σσ. 3 - 18. 3. Τοῦ αὐτοῦ, Der Anteil des mittelalterlichen Griechentums in der geistigen Wende zwischen Mittelalter und Neuzeit, ἐν Historisches Jahrbuch 74, 1955, σσ. 150 - 163. 4. Dräseke J., Zu Georgios Gemistos Plethon, ἐν Zeitschrift f. wiss. Theologie 48, 1904, σσ. 397 - 414. 5. Κανελλοπούλου Π., Γεννήθηκα στὸ χίλια τετρακόσια δύο, Ἀθήνα 1957. 6. Keller A., Two Byzantine Scholars and their Reception in Italy, ἐν Journal of the Warburg und Courtauld Institutes 20, 1957, σσ. 363 - 370. 7. Μαμαλάκη Ἰ., Ἡ ἐπίδραση τῶν συγχρόνων γεγονότων στὶς ἰδέες τοῦ Γεμιστοῦ, «Πεπραγμένα τοῦ Θ' Διεθνοῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου Θεσσαλονίκης», τ. Β', Ἀθῆναι 1955, σσ. 498 - 532. 8. Τοῦ αὐτοῦ, Βιβλιοκρισία: Fr. Masai, Pléthon et le platonisme de Mistra, Paris 1956, ἐν Δελτίον τῆς Ἱστ. καὶ Ἐθν. Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος 15, 1961, σσ. 363 - 384. 9. Rocholl R., Der Platonismus der Renaissancezeit, ἐν Zeitschrift f. Kirchengeschichte 13, 1892, σσ. 47 - 104. 10. Σαββοπούλου Ε., Ὁ Γεώργιος Γεμιστὸς Πλήθων. Ἡ ἐποχή του καὶ ἡ ἐποχή μας, Πειραιεὺς 1961. 11. Σακελλαρίου Γ., Ὁ Πλήθων ὡς κοινωνιολόγος, ἐν Ἐπετηρὶς Ἑτ. Βυζ. Σπουδῶν 23, 1953, σσ. 160 - 164. 12. Σπέντζα Σ., Αἱ οἰκονομικαὶ καὶ δημοσιονομικαὶ ἀπόψεις τοῦ Πλήθωνος, Ἀθῆναι 1964. 13. Σταυροπούλου Γ., Ὁ Πλήθων στὸ ἔργο του καὶ στὴν ποίησή μας, Ἀθῆναι 1963. 14. Stein L., Die Sozialphilosophie im Zeitalter der Renaissance, ἐν Archiv f. Gesch. d. Philosophie 10, 1897, σσ. 157 - 185. 15. Τατάκη Β., Θέματα χριστιανικῆς καὶ βυζαντινῆς φιλοσοφίας, Ἀθῆναι 1952, σσ. 182 - 194. 16. Τσάκωνα Δ., Τὸ κίνημα τοῦ Μυστρᾶ καὶ ὁ Πλήθων Γεμιστός, ἐν Πελοπ. Πρωτοχρονιὰ 1, 1957, σσ. 94 - 97. 17. Τωμαδάκη Ν., Πλήθων Γεμιστὸς Γεώργιος, ἐν Θρησκ. Ἠθ. Ἐγκυκλ. 10, στ. 436 - 441 (= Συλλάβιον Βυζαντινῶν μελετῶν καὶ κειμένων, ἐν Ἀθήναις 1964 - 1966, σσ. 151 - 161).

1. Ὁ Kristeller P. O., The philosophy of Marsilio Ficino, transl. into English by V. Conant, New York 1943, σ. 18, ἀναφέρει ὡς ἔτος ἱδρύσεως τῆς Ἀκαδημίας τὸ 1462, διότι κατὰ τὸ ἔτος αὐτὸ ἐγκατεστάθη ὁ Marsilio Ficino εἰς τὴν ἔπαυλιν Careggi τοῦ Κόσμου τῶν Μεδίκων. Ἀντιθέτως ὁ Hirschberger J., Geschichte der Philosophie, Bd 2, Freiburg - Wien 1965[7], σ. 10, τοποθετεῖ τὴν ἵδρυσιν τῆς Ἀκαδημίας περὶ τὸ ἔτος 1440, ἐπειδὴ θέλει προφανῶς νὰ ἐξάρῃ τὴν σημασίαν τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ παραμονῆς καὶ δράσεως τοῦ Γεμιστοῦ. Ἴδε πλείονα περὶ αὐτοῦ: Kristeller P. O., The Platonic Academy of Florence, ἐν Renaissance News 14, 1961, σσ. 147 - 159 καὶ Della Torre A., Storia dell'Academia Platonica di Firenze, Firenze 1902.

Τοῦτο ἀνομολογεῖ καὶ ὁ κυριώτερος φιλόσοφος τῆς Ἀναγεννήσεως, ἡ ψυχὴ τῆς Πλατωνικῆς Ἀκαδημίας, ὁ Marsilio Ficino [1] εἰς τὸν πρόλογον τῆς μεταφράσεώς του τοῦ Πλωτίνου, οἱ δὲ λόγοι του οὐδεμίαν ἐπιδέχονται ἀμφισβήτησιν: «Magnus Cosmus... philosophum graecum nomine Gemistum cognomine Plethonem, quasi Platonem alterum de mysteriis Platonicis disputantem frequenter audivit; e cujus ore ferventi sic afflatus est protinus, sic animatus ut inde Academia quandam alta mente conceperit...». Δεύτερον δὲ διὰ τῶν συγγραφῶν του ἀφ' ἑνός, μάλιστα δὲ τῆς *«Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται»* (PG 160, 889 - 929), ἡ ὁποία συγγραφεῖσα χάριν *«τῶν Πλάτωνι προσκειμένων»* κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς

---

1. Marsilio Ficino, Opera Omnia, Torino 1962, τ. II, σ. 1537. Πρβλ. τοὺς λόγους τοῦ ἰδίου τοῦ Πλήθωνος, Πρὸς τὰς ὑπὲρ Ἀριστοτέλους Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου ἀντιλήψεις (εἰς τὸ ἑξῆς: Ἀντιλήψεις), PG 160, 982 AB: *«ἡμεῖς δὲ καὶ ἐνετύχομεν* (sc. τοῖς ἐν ἑσπέρᾳ σοφοῖς) *καὶ οἵα τίς ἐστιν αὐτῶν ἡ σοφία ἔγνωμεν»*. Ὡσαύτως τὴν πληροφορίαν τοῦ Συροπούλου Σιλβ., Ἀπομνημονεύματα V, 3: V. Laurent, Les «Mémoires»..., Roma 1971, σ. 258, 7 - 9, καθ' ἣν ὁ καρδινάλιος Ἰουλιανὸς Cesarini *«κέκληκε πρὸ ἡμῶν τὸν Νικαίας, τὸν σοφὸν Γεμιστὸν καὶ τὸν Ἀμηρούτζην, καὶ ἐν τῷ ἀρίστῳ φιλόσοφα προβλήματα προέτεινε πρὸς τοὺς ἡμετέρους καὶ οὗτοι ἀρκούντως τὰς λύσεις τούτων ἐπεξειργάζοντο»*. Ἴδε ἐπ' αὐτοῦ: Knös B., Gémiste Pléthon et son souvenir, ἐν Lettres d'humanité 9, 1950, σ. 119. Ἐπίσης Ἱερων. Χαριτωνύμου, Ὑμνῳδία: PG 160, 807 D: *«...τούτων* (sc. Ἑλλήνων καὶ Βαρβάρων) *δὲ μάλιστα* (sc. ἐθαύμαζον τὸν Πλήθωνα) *οἱ πρὸς ἑσπέραν οἰκοῦντες καὶ τῆς τοῦ ἀνδρὸς σοφίας πειραθέντες»*. Γρηγ. Μοναχοῦ, Μονῳδία: PG 160, 813 D: *«Οὗ* (sc. Πλήθωνος) *τὴν ἐπιστήμην καὶ σοφίαν... καὶ Ῥωμαίων αὐτῶν οἱ κρείττονες ὑπερηγάσθησαν»*. Τὴν σημασίαν τοῦ Γεμιστοῦ διὰ τὴν Ἀναγέννησιν ἀποδέχονται καὶ κατά τινα τρόπον ἐκθειάζουν σχεδὸν πάντες οἱ περὶ αὐτὸν ἀσχοληθέντες νεώτεροι συγγραφεῖς, ὥστε εἶναι περιττὸν νὰ προσκομίσωμεν ἐνταῦθα μαρτυρίας περὶ αὐτοῦ. Ὀρθῶς μάλιστα τονίζεται, ὅτι ἡ ἐπίδρασίς του εἰς τὴν Δύσιν ὑπῆρξε σπουδαιοτέρα ἢ εἰς τὴν Ἀνατολὴν καθ' ἑαυτήν. Βλ. Taeschner Fr., Georgios Gemistos Plethon, ein Vermittler zwischen Morgenland und Abendland zu Beginn der Renaissance, ἐν Byz. - neugr. Jahrbücher 8, 1929 - 1930, σ. 113. Ἡ ἄποψις τοῦ Della Torre A., ἔργ. μν., σσ. 426 ἑξ., 443 ἑξ. καὶ 456 ἑξ., ὅτι οἱ σχολαστικοὶ τῆς Ἰταλίας, ὅπως ὁ Leonardo Bruni, ἐγνώριζον τὸν Πλάτωνα πρὸ τοῦ ταξιδίου τοῦ Πλήθωνος εἰς τὴν ἐν λόγῳ χώραν, δὲν μειώνει καθ' ἡμᾶς τὴν ἀποδεδειγμένην σπουδαιότητα τοῦ φιλοσόφου τοῦ Μυστρᾶ διὰ τὴν Ἀναγέννησιν. Ὁ Bruni (1369 - 1444) ἐχρημάτισε μαθητὴς τοῦ Μανουὴλ Χρυσολωρᾶ († 1415). Ἐξ αὐτοῦ ἐδιδάχθη τὴν Ἑλληνικήν, μὲ τὴν βοήθειαν τῆς ὁποίας ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1423 νὰ μεταφράζῃ ἐπὶ μέρους διαλόγους τοῦ Πλάτωνος. Δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀποδεχθῶμεν τὴν γνώμην τοῦ Karl Vorländer, Geschichte der Philosophie, III: Philosophie der Renaissance, München 1968, σ. 24, ὅτι ὁ Χρυσολωρᾶς ἐμαθήτευσε παρὰ Πλήθωνι, ἔνθεν μὲν διότι ἐκεῖνος ἦτο πρεσβύτερος τούτου, ἔνθεν δὲ διότι δὲν ἔχομεν ἀνάλογον μαρτυρίαν. Ἀντιθέτως ὅμως δὲν ἀποκλείεται καὶ συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς θέσεώς μας λίαν θερμῶς ἡ γνώμη τοῦ Masai, ἔργ. μν., σ. 344, ὁ ὁποῖος ὁμιλεῖ περὶ ἀπ' εὐθείας σχέσεων τοῦ φιλοσόφου τοῦ Μυστρᾶ πρὸς τὸν L. Bruni.

παραμονῆς του εἰς Φλωρεντίαν [1], κατέστη τὸ ἔναυσμα οὕτως εἰπεῖν ὀξείας φιλοσοφικῆς διαμάχης εἰς τὸ φθῖνον Βυζάντιον καὶ τὴν ἀναγεννωμένην Δύσιν, καὶ τῶν μαθητῶν του ἀφ' ἑτέρου, ἐκ τῶν ὁποίων ἰδιαιτέρας μνείας ἄξιος εἶναι ὁ Καρδινάλιος Βησσαρίων [2].

Εἶναι κάτι περισσότερον, ἐλέχθη ἀνωτέρω, τῆς ἁπλῆς συμπτώσεως, ὅτι τόσον ἐπὶ τοῦ πίνακος τοῦ Ραφαὴλ ὅσον καὶ εἰς τὸν Πλήθωνα εἶναι αἰσθητὴ ἡ παρουσία ἑνὸς χαρακτηριστικοῦ προσώπου, τοῦ Ζωροάστρου. Καὶ ἐνῷ εἰς τὸν Ραφαὴλ δὲν θὰ πρέπει νὰ ἀναζητήσῃ κανεὶς ἐπακριβῶς ἠτιολογημένην τὴν παρουσίαν του αὐτήν, ὄχι μόνον διότι πρόκειται περὶ ἔργου τέχνης, τὸ ὁποῖον ποσῶς ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν καὶ σχέσιν, ἀλλὰ καὶ διότι, ὡς ὑπεδηλώθη ἀνωτέρω, ἡ πατρότης τοιαύτης συγκρητιστικῆς κατευθύνσεως κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἀναγεννήσεως πρέπει ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸν Γεμιστόν, ἕνα τῶν ἀναμφιβόλων πρωτουργῶν καὶ ἐκφραστῶν τῆς Ἀναγεννήσεως ἐπὶ φιλοσοφικοῦ πεδίου, ἀντιθέτως τὸ πρόβλημα γίνεται ὀξὺ καὶ λαμβάνει ἰδιάζουσαν σημασίαν, ὅταν πρόκειται νὰ ἐξετασθοῦν ἐπὶ μέρους ζητήματα ὅπως : Τίς ἡ θέσις τοῦ Ζωροάστρου εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πλήθωνος; Πόθεν ἤντλησεν οὗτος τὰς περὶ αὐτοῦ ἀπόψεις; Εἶναι ἀξιόπιστος ἡ ἐπὶ τοῦ προκειμένου μαρτυρία Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου; Τί ἐπεδίωκεν ὁ φιλόσοφός μας διὰ τῆς μνείας τοῦ Ζωροάστρου;

Ἡ ἀπάντησις τῶν ἐρωτημάτων τούτων ἐπιχειρεῖται, δι' ὅσων ἐκτίθενται κατωτέρω.

1. Τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸν Ζωροάστρην χωρία τῶν συγγραφῶν τοῦ Πλήθωνος.

Χωρία ὡς τὰ ἑπόμενα, εἰς τὰ ὁποῖα ἀναφέρεται ὁ Ζωροάστρης, εἰς τὰ διασωθέντα καὶ προσιτὰ εἰς τὸν μελετητὴν ἔργα τοῦ Πλήθωνος, καίτοι ἀριθμητικῶς ὀλίγα ἐν τούτοις εἶναι ἱκανὰ νὰ μᾶς δώσουν σαφῆ εἰκόνα τῶν ἐπ' αὐτοῦ ἀπόψεων τοῦ φιλοσόφου : *«ἐφιλοσόφησέ τε* (sc. Πλάτων) *οὐκ ἰδίαν ἑαυτοῦ σοφίαν τεμών, ἀλλὰ τὴν τῶν ἀπὸ Ζωροάστρου διὰ τῶν Πυθαγορείων εἰς αὐτὸν κατεληλυθυῖαν. Πυθαγόραν γὰρ τοῖς ἀπὸ Ζωροάστρου συγγεγονότα ἐν τῇ Ἀσίᾳ μάγοις ταύτην τὴν φιλοσοφίαν μετελθεῖν ὃν δὴ Ζωροάστρην ἱστοροῦσιν ἄλλοι τε καὶ Πλούταρχος πεντακισχιλίοις τῶν Τρωικῶν γεγονέναι ἔτεσι πρεσβύτερον· εἴ τῳ δὲ τοῦτο οὐ πιστόν, ἀλλ' οὖν παλαιότατος ἂν εἴη τῶν ὅλως ὀνομαζομένων σοφῶν τε καὶ νομοθετῶν πλὴν Μηνὸς τοῦ Αἰγυπτίου*

1. Πλήθ., Ἀντιλήψεις : PG 160, 1017 CD.

2. Περὶ αὐτοῦ ἴδε πλείονα : Mohler L., Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsmann. Funde und Forschungen, Paderborn 1923. Τοῦ αὐτοῦ, Kardinal Bessarion, Bde 3, Paderborn 1967². Κύρου Ἀχ., Βησσαρίων ὁ Ἕλλην, τ. 2, Ἀθῆναι 1947.

νομοθέτου τούτου σοφοῦ. Ἐδέξαντο δὲ καὶ Αἰγυπτίων ἱερεῖς μάλιστα τὰ Ζωροάστρου τούτου δόγματα καὶ εὐδοκίμουν κατά γε δὴ τὰ δόγματα, ἐπεὶ ἁγιστείαις φαύλαις οὔσαις ταῖς ἀπὸ Μηνὸς τέως ἐνέμενον, ἐφ' αἷσπερ καὶ κατεγελῶντο. Ὡς δὲ ταύτην Πλάτων μετῆλθε τὴν σοφίαν, τὰ ἀπὸ Ζωροάστρου ἔτι καὶ ἐς ἡμᾶς σωζόμενα λόγια δηλοῖ συνῳδὰ ὄντα ταῖς Πλάτωνος πάντῃ τε καὶ πάντως δόξαις» [1]. *«Ἀπαθανατίζειν γὰρ καὶ τὴν ψυχὴν τὴν ἡμετέραν οἱ αὐτοὶ* (sc. περὶ τὸν Πλάτωνα) *σῶμά τι ἀξιοῦσι, τό γε προσεχὲς ἑαυτῇ ὄχημα πνεῦμα δή τι ὂν πυρῶδες, ᾧ μέσῳ αὐτὴν χρωμένην καὶ τῷ θνητῷ ποτε τῷδε σώματι συγγίγνεσθαι, οὐκ ἀμέσως ἀσωμάτου ἀνωλέθρου θνητῷ σώματι συγγιγνομένου, ἀλλὰ διὰ μέσου σώματός τε ἀνωλέθρου. Καὶ ταύτην τὴν δόξαν ἀπὸ Ζωροάστρου ἐς τοὺς περὶ Πλάτωνα κατεληλυθυῖαν Ἰωάννης τε* (sc. ὁ Φιλόπονος) *καὶ πρὸ αὐτοῦ Πλούταρχος εἴτε δὴ προσήκουσαν εἴτε μὴ καὶ Ἀριστοτέλει προσποιοῦσι»* [2]. *«Σὺ* (sc. Σχολάριε) *μὲν οὖν ἄθεον ἡμᾶς φάσκων Ἀριστοτέλη συκοφαντεῖν, αὐτὸς μᾶλλον ἡμᾶς συκοφαντεῖς· οὐ γὰρ ἄθεον ἡμεῖς Ἀριστοτέλη οὔτ' ἔφαμεν οὔτε φαμέν, θεοὺς ὅλως τῷ οὐρανῷ ἐφιστάντα, ἀλλ' ἐς ἀθεότητα αὐτὸν ἀποκλίνειν φαμέν τε καὶ ἔφαμεν καὶ μάλα ἐν δίκῃ. Ὁ γὰρ πρῶτον μὲν τὸν θεῶν τῶν ἄλλων ἡγούμενον Θεὸν οὐ καὶ τῇ θεότητι ἐξαίρετον τιθέμενος, ὥσπερ Πλάτων τε καὶ οἱ ἀπὸ Ζωροάστρου πάντες, ἀλλὰ παραπλησίας ἄλλης οὐσίας, εἴ γε πάντας τε ὡσαύτως αὐτοὺς δι' αὑτοὺς ὄντας ποιεῖ, κἀκεῖνον ἀντιμερίτην τοῖς ἄλλοις ἐν τῇ τῶν σφαιρῶν διανομῇ, ἔπειτα δὲ καὶ τῆς τοῦ οὐρανοῦ οὐσίας οὔτε τοῦτον οὔτε ἄλλον οὐδένα θεῶν δημιουργῶν ποιῶν, ὥσπερ οἵ τε σοφοὶ πάντες καὶ τῶν ἰδιωτῶν τὸ πλεῖστον πρὸς δὲ καὶ τοῖς φύσει γιγνομένοις τούτοις οὐδένα νοῦν θεῖον κατὰ τῶν ἀνδρῶν τοὺς θεοσεβεστέρους ἐφιστάς, ὁ τὰ τοιαῦτα ἅπαντα νοσῶν πῶς οὐκ ἐς ἀθεότητα ἀποκλίνων ἐστί;»* [3] *«Ὠνόμασε* (sc. ὁ Ἀριστοτέλης τὸν Θεὸν) *πατέρα, ὥσπερ καὶ τοῦτο Πλάτων τε καὶ οἱ ἀπὸ Ζωροάστρου τὸν αὐτὸν Θεὸν καλοῦσιν; ἵνα τὰ ἄλλα ἀφῶ... ἀντιμερίτην γὰρ τοῖς ἄλλοις τὸν μέγιστον αὐτῷ Θεὸν Ἀριστοτέλης ποιεῖ, ἥκιστα δὴ Θεῷ πάντων βασιλεῖ πρέπον τὸ τοιοῦτον, ὃν χρὴ κατά τε Ζωροάστρην καὶ Πλάτωνα αὐτὸν ἐξαίρετόν τε εἶναι καὶ θεοῖς τοῖς ἄλλοις οὐκ ἐναρίθμιον»* [4].

Καὶ αὗται μὲν αἱ παραθέσεις ἐκ τῆς συγγραφῆς τοῦ Πλήθωνος, διὰ τῆς

1. Πλήθ., Ἀντιλήψεις : PG 160, 984 AB. Τόσον τὰ χωρία τοῦ Πλήθωνος ὅσον καὶ τῶν ἄλλων συγγραφέων, οἱ ὁποῖοι μνημονεύουν τὸν Ζωροάστρην, ἔχουν συγκεντρώσει οἱ J. Bidez καὶ F. Cumont εἰς τὸ δίτομον ἔργον των : Les Mages hellenisés. Zoroastre, Ostanès et Hystaspe d'après la tradition grecque, Paris 1938. Βλ. τ. II, σσ. 7 - 263. Δυστυχῶς τὸ ἔργον τοῦτο περιῆλθεν εἰς χεῖρας μας, ὅταν ἡ παροῦσα ἐργασία εἶχεν ὁλοκληρωθῆ.

2. Πλήθ., Ἀντιλήψεις : PG 160, 1002 BC.

3. Πλήθ., Ἀντιλήψεις : PG 160, 1005 CD.

4. Πλήθ., Ἀντιλήψεις : PG 160, 1009 D - 1010 A.

ὁποίας οὗτος ἀπήντησε πρὸς τὸν Σχολάριον σχετικῶς μὲ τὰς ὑπὲρ Ἀριστοτέλους ἀντιλήψεις του. Ὁ Ζωροάστρης μνημονεύεται ὡσαύτως εἰς τὴν ἀπόκρισιν τοῦ Γεμιστοῦ εἰς τεθείσας αὐτῷ ἐρωτήσεις ὑπὸ τοῦ Βησσαρίωνος καὶ εἰς τὰ σχόλιά του τῶν «Μαγικῶν λογίων τῶν ἀπὸ τοῦ Ζωροάστρου μάγων» : *«Ἔτι τὴν ὕλην Πρόκλος μὲν ἀπὸ τοῦ πρώτου αἰτίου παράγει· Πλωτῖνος δὲ ἀπὸ τῆς μετὰ τὸ πρῶτον δευτέρας καὶ νοητῆς οὐσίας τὴν περὶ δαιμόνων πονηρῶν δόξαν. Οἱ μὲν αὐτῶν δῆλοί εἰσιν οὐ παραδεχόμενοι, ὥσπερ οὐδὲ Πλάτων· οἱ δὲ τιθέμενοι τῇ δόξῃ παρ᾽ Αἰγυπτίων εἰς τοῦτο προηγμένοι· οὐ γὰρ τά τε μαγικὰ λόγια τῶν ἀπὸ Ζωροάστρου μάγων, οἷς καὶ Πυθαγόρας ἕσπετο καὶ Πλάτων αὐτὸς ταύτην. φαίνεται προσιέμενος τὴν δόξαν ἐν οἷς φησι· Ἡ φύσις οὐ πείθει εἶναι τοὺς δαίμονας ἁγνούς»* [1]. *«Οἱ ἀπὸ Ζωροάστρου μάγοι νομίζουσιν, ὥσπερ καὶ ἄλλοι συχνοί, τὴν ψυχὴν τὴν ἀνθρωπίνην, ἀθάνατον οὖσαν, ἄνωθέν τε κατιέναι, τῷ θνητῷ τῷδε σώματι θητεύουσαν, ἤτοι ἐπί τινα χρόνον ἐργασομένην αὐτῷ, καὶ ζωώσουσαν καὶ κοσμήσουσαν ἐκ τῶν δυνατῶν, καὶ αὖθις ἐνθένδε ἐκεῖσε ἀποχωρεῖν»* [2]. *«Οἱ περί τε Πυθαγόραν καὶ Πλάτωνα σοφοὶ τὴν ψυχὴν οὐ πάντῃ χωριστὴν οὐσίαν παντὸς σώματος νομίζουσιν ... τὴν ψυχὴν σώματι ἀεὶ συνεῖναι αἰθερίῳ, οἷον ὀχήματι ἑαυτῆς, συναπαθανατίζουσαν καὶ αὐτὸ τῇ προσεχεῖ ἐπαφῇ· εἶναι δ᾽ οὐδὲ τὸ τοιοῦτον αὐτῆς ὄχημα ἄψυχον καθ᾽ αὑτό, ἀλλ᾽ ἐψυχῶσθαι καὶ αὐτῷ τῷ ἑτέρῳ τε καὶ ἀλόγῳ ψυχῆς εἴδει (ὃ δὴ ψυχῆς λογικῆς εἴδωλον οἱ σοφοὶ καλοῦσι), φαντασίᾳ τε δὴ κεκοσμημένῳ καὶ αἰσθήσει... καὶ ταῖς ἄλλαις ταῖς ταύταις ἑπομέναις ψυχῆς δυνάμεσιν ἀλόγοις... Τάς γε μὴν δαιμονίας ψυχὰς τῇ μὲν ἄλλῃ οὐ πολλῷ τῶν ἀνθρωπίνων διαφέρειν, γενναιοτέρας δὲ ὅμως οὔσας αὐτάς τε καὶ γενναιοτέροις ὀχήμασι χρωμένας, ἀμίκτους τῇ γε θνητῇ εἶναι φύσει. Τὰς δὲ τῶν ἄστρων πολὺ ἔτι καὶ αὐτῶν τῶν γε δαιμονίων κρείττους οὔσας, κρείττοσι καὶ ὀχήμασι χρῆσθαι, τοῖς οὕτω διὰ μέγεθος δραστικῆς δυνάμεως λαμπροῖς τούτοις σώμασι. Ταύταις δὲ ταῖς δόξαις καὶ οἱ ἀπὸ Ζωροάστρου οὗτοι μάγοι φαίνονται ἔτι πρότερον χρώμενοι»* [3]. *«Δῆλοι οὖν εἰσιν ἄλλοι συχνοὶ ἀνθρώπων τοῖς ἀπὸ Ζωροάστρου τούτοις συνῳδούς πῃ καταστησάμενοι τὰς δόξας, μάλιστά γε μὴν καὶ οἱ περί τε Πυθαγόραν καὶ Πλάτωνα σοφοί, ἐπεὶ καὶ ἐκείνοις ἔτι τῶν Ζωροάστρου, οἷς φησι περὶ αὐτοῦ ὁ Πλούταρχος, ὡς τριχῇ τὰ ὄντα διέλοι· καὶ τῇ μὲν πρώτῃ αὐτῶν μοίρᾳ Ὡρομάζην ἐφιστῴη, τοῦτον δ᾽ εἶναι τὸν ὑπὸ τῶν λογίων πατέρα καλούμενον· τῇ δ᾽ ἐσχάτῃ*

1. Πλήθ., Ἀπόκρισις πρὸς Βησσαρίωνα, α' : PG 161, 717 C. Βλ. κατ., σ. 331, σημ. 3.
2. Πλήθ., Διασάφησις τῶν ἐν τοῖς μαγικοῖς λογίοις ἀσαφέστερον εἰρημένων (εἰς τὸ ἑξῆς : Διασάφησις) : Gallaei Ser., Sibyllina Oracula, Amstelodami 1689, σ. 80 (εἰς τὸ ἑξῆς : Gallaei) καὶ Alexandre C., Pléthon. Traité des Lois, Amsterdam 1966², σσ. 274 ἑξ. (εἰς τὸ ἑξῆς : Alex.).
3. Πλήθ., Διασάφησις : Gallaei, σ. 84 καὶ Alex., σσ. 276 - 278.

Ἀριμάνην· Μίθρην δὲ τῇ μέσῃ, καὶ τοῦτον δ᾽ ἂν εἶναι τὸν δεύτερον νοῦν καλούμενον ὑπὸ τῶν λογίων· ἀλλ᾽ Ὡρομάζην μὲν ἡλίου, ὅν γε δὴ καὶ Κῦρον Περσιστὶ καλεῖσθαι, τριπλάσιον ἑαυτὸν ἐφεστακέναι· Μίθρην δὲ δηλονότι, τὸν μετά γε Ὡρομάζην διπλάσιον. Οἷσπερ πάντως συνῳδὰ καὶ τὰ Πλάτωνος ἐκεῖνά ἐστι, Περὶ τὸν πάντων βασιλέα πάντ᾽ ἐστί, καὶ ἐκείνου ἕνεκα πάντα, καὶ ἐκεῖνο αἴτιον ἁπάντων τῶν καλῶν, δεύτερον δὲ περὶ τὰ δεύτερα, καὶ τρίτον περὶ τὰ τρίτα. Μοίρας δὲ τρεῖς, ἐς ἃς Ζωροάστρης τε καὶ Πλάτων τὰ ὄντα διῃρήκεσαν, εἶναι πρώτην μὲν τὴν αἰώνιον· δευτέραν δὲ τὴν ἔγχρονον μέν, ἀΐδιον δέ· τρίτην δέ, τὴν θνητήν· Ζωροάστρην δέ φησι Πλούταρχος οὕτω παλαιόν τινα γεγονέναι, ὡς καὶ πεντακισχιλίοις ἔτεσι τῶν Τρωϊκῶν πρεσβύτερον ἱστορεῖσθαι» [1].

Τέλος ἀπαντᾶται τὸ ὄνομα τοῦ Ζωροάστρου εἰς τὸ κυριώτερον ἔργον τοῦ Γεμιστοῦ, τοὺς Νόμους του. Δυστυχῶς τοῦτο δὲν περιεσώθη μέχρις ἡμῶν ἀκέραιον, ἔχομεν ἐλάχιστα μόνον τμήματά του, τὰ ὁποῖα ἐξέδωκεν ὁ C. Alexandre [2]. Ὁ Γεννάδιος ὁ Σχολάριος παρέδωκε τοῦτο εἰς τὸ πῦρ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συγγραφέως. Ἐνταῦθα ἡ μνεία τοῦ Ζωροάστρου θὰ πρέπει νὰ ἦτο συχνοτέρα, ἂν κρίνωμεν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς συγγραφῆς : *«Ἡ βίβλος ἥδε περιέχει Θεολογίαν μὲν τὴν κατὰ Ζωροάστρην τε καὶ Πλάτωνα, ὀνομαζομένων τῶν διὰ φιλοσοφίας ἀναγνωριζομένων θεῶν τοῖς πατρίοις τοῖς Ἕλλησι θεῶν ὀνόμασιν, ἑλκομένοις ἑκάστοις ἐκ τοῦ οὐ πάνυ τοι συνῳδοῦ φιλοσοφίᾳ, διὰ τὰς ὑπὸ τῶν ποιητῶν διαστροφάς, ἐπὶ τὸ ὡς μάλιστα δὴ φιλοσοφίᾳ συνῳδόν· Ἠθικὰ κατά τε τοὺς αὐτοὺς σοφοὺς* (sc. Ζωροάστρην τε καὶ Πλάτωνα) *καὶ ἔτι μὴν τοὺς Στωϊκούς»* [3].

Ἐκτὸς τοῦ ὡς ἄνω ἀποσπάσματος περὶ τοῦ Ζωροάστρου γίνεται λόγος καὶ εἰς τὰ ἀκόλουθα δύο : *«Ἡμεῖς μὲν δὴ ἡγεμόνας ποιούμεθα τῶν λόγων, ἕνα μὲν νομοθετῶν καὶ σοφῶν τὸν αὐτὸν παλαιότατον, ὧν ἀκοῇ ἴσμεν, Ζωροάστρην, Μήδοις τε καὶ Πέρσαις καὶ τῶν ἄλλων τοῖς πλείστοις τῶν πάλαι κατὰ τὴν Ἀσίαν, τῶν τε θείων καὶ ἄλλων καλῶν τῶν πλείστων ἐπιφανέστατον γενόμενον ἐξηγητήν. Μετὰ δὲ τοῦτον, ἄλλους τε καὶ Εὔμολπον, ὃς τὰς Ἐλευσινίας τελετὰς Ἀθηναίοις ἐπὶ τῇ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς ἀθανασίᾳ κατέστησε, καὶ Μίνω Κρητῶν γενόμενον νομοθέτην, καὶ Λυκοῦργον Λακεδαιμονίων... ἐπὶ δὲ πᾶσι τούτοις Πυθαγόραν τε καὶ Πλάτωνα, καὶ τοὺς ἀπ᾽ αὐτῶν πολλούς τε καὶ ἀγαθοὺς γενομένους φιλοσόφους, ὧν εὐδοκιμώτατοι Παρμενίδης, Τίμαιος, Πλούταρχος, Πλωτῖνος, Πορφύριος, Ἰάμβλιχος»* [4]. *«Ταῦτα τὰ*

1. Πλήθ., Διασάφησις : Gallaei, σσ. 88 - 90 καὶ Alex., σσ. 279 - 291.
2. Βλ. ἀνωτέρω σ. 302, σημ. 2. Εἰς γνωστὰ σήμερον χειρόγραφα ἔχουν διασωθῆ καὶ ἕτερα τμήματα τῶν Νόμων, τὰ ὁποῖα δὲν περιλαμβάνονται εἰς τὴν ὑπάρχουσαν ἔκδοσιν. Κριτικὴ ἔκδοσις τῶν ἁπάντων τοῦ Πλήθωνος εἶναι ἀναγκαία.
3. Πλήθ., Νόμοι : Alex., σ. 2.
4. Πλήθ., Νόμοι, Α', 2 : Alex., σσ. 30 - 32.

δόγματα (sc. μέγιστος Θεὸς Ζεύς, τὸ πᾶν ἀΐδιον Διῒ γέγονεν, εἰς τρία διαίρεσις τῆς τῶν πάντων οὐσίας, κλπ.) *τοῖς ἀπὸ Πυθαγόρου μάλιστα καὶ Πλάτωνος δέδοκται σοφοῖς... Ταῦτα Ζωροάστρῃ καὶ τοῖς ὑπ᾽ αὐτοῦ. Ἐς ὃν ἡμεῖς, ἕνα δὴ ἄνδρα ἀρχαιότατον τῶν γε ἐν μνήμῃ, τὰ τοιαῦτα ἀναφέρομεν τῶν δογμάτων, οὐκ ἀπ᾽ ἐκείνου καὶ ἦρχθαι ἡγούμενοι αὐτά· συναΐδια γὰρ ἂν τῷ παντὶ οὐρανῷ καὶ ἀνθρώποις ταῦτα δὴ τἀληθῆ δόγματα εἶναι, κἂν εἰ ἔστι μὲν ὅτε πλείοσιν, ἔστι δ᾽ ὅτε παρ᾽ ἐλάττοσι κρατεῖ, τοῖς γε δὴ ἀπ᾽ ἐννοιῶν κοινῶν τῶν ὑπὸ θεῶν ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν ἐντεθειμένων καλῶς τε καὶ εὖ ὁρμωμένοις· ἀλλ᾽ ὅτι τῶν ἐς ἡμᾶς ὀνομαζομένων οὗτος δογμάτων τῶν γε ὀρθῶν ἐξηγητής ἐστιν ὁ παλαιότατος, πλείοσιν ἢ πεντακισχιλίοις ἱστορούμενος τῆς Ἡρακλειδῶν καθόδου ἔτεσι πρεσβύτερος. Τὸν γάρ τοι Μῆνα τῶν Αἰγυπτίων νομοθέτην, ἔτι αὖ καὶ τούτου πλείοσιν ἢ τρισχιλίοις ἔτεσιν ἱστορούμενον πρεσβύτερον, οὐ σοφόν τινα φήσομεν οὐδὲ σπουδαῖον γεγονέναι νομοθέτην... Εἰ γὰρ τοῖς ἀπ᾽ ἐκείνου ἱερεῦσι τὰ δόγματα τοῖς γε Ζωροαστρείοις τούτοις παραπλήσιον ἔσχεν, ἀλλ᾽ οὗτοι καὶ παρὰ Μηνὸς τοιαῦτα ἐκδεδόσθαι αὐτὰ φήσομεν... Γεγονέναι μὲν οὖν καὶ ἄλλοις ἄλλους νόμους ἐπιεικεῖς τινας· καὶ εἶναί γε ἐνίους τῶν μὲν Ζωροαστρείων τούτων τοῖς δόγμασιν οὐκ ἀπῳδούς, οὔτοι μὴν καὶ τῆς ἀκριβείας εἰς ἅπαν γε ἐφικνουμένους, ἐν οἷς καὶ τούς τε Ἰβήρων τῶν ἑσπερίων γεγονέναι, τούτους μέν γε καὶ Ζωροάστρῃ τούτῳ συγχρόνως σχεδὸν ἐσχηκότας... γεγονέναι τε οὐδὲν οὐδεπώποτε καινόν, οὐδὲ γίγνεσθαι, ὃ μὴ καὶ πρότερόν ποτε ταὐτὸ γέγονε τῇ ἰδέᾳ, ἅμα τε καὶ αὖθίς ποτε ἔσται. Ἐπεὶ δ᾽ ἀνάγκη, ἀθέου μὲν οὐδενὸς ὄντος γε ἔθνους, ἄλλοις δ᾽ ἄλλων γιγνομένων καὶ διαφόρων περὶ τοῦ θείου ἀνθρώποις τῶν δοξῶν, μίαν μὲν καὶ τὴν αὐτὴν ἀεὶ τὴν κρατίστην εἶναι, τὰς δ᾽ ἄλλας φαυλοτέρας, καὶ τούτων αὖ ἄλλην ἄλλης τῆς κρατίστης ἐγγυτέρω, τὰς δὲ πορρωτέρω, καὶ πορρωτάτω δὴ ἐνίας, ἡμεῖς κρατίστῃ οὔσῃ τῇ κατὰ Ζωροάστρην ταύτῃ προστιθέμεθα, ᾗ καὶ ἡ κατά τε Πυθαγόραν καὶ Πλάτωνα συνενήνεκται φιλοσοφία, ἀκριβείᾳ τε τῶν ἄλλων ἁπασῶν πλεονεκτούσῃ δοξῶν, καὶ ἅμα πατρίῳ καὶ ἡμῖν οὔσῃ»* [1]. Καθὼς ἐπίσης καὶ εἰς τὸν τίτλον : *«Ζωροαστρείων τε καὶ Πλατωνικῶν δογμάτων συγκεφαλαίωσις»* [2]. Τὴν συγκεφαλαίωσιν ταύτην χαρακτηρίζει ὁ Masai προσφυῶς ὡς «un véritable credo de la religion de Pléthon — en douze articles, comme celui de l'Église» [3]. Πράγματι εἰς αὐτὴν ἔχομεν ἐν συνόψει καὶ ἀκριβείᾳ τὰ ὑπὸ τοῦ Πλήθωνος πρεσβευόμενα δόγματα, ὡς ταῦτα διεμορφώθησαν περὶ τὰς δυσμὰς τοῦ βίου του.

Ταῦτα ἐν ἐκτάσει καὶ ἐπὶ λέξει τὰ κείμενα, εἰς τὰ ὁποῖα μνημονεύεται τὸ ὄνομα τοῦ Ζωροάστρου. Προετιμήθη ἡ τοιουτότροπος παράθεσίς των,

1. Πλήθ., Νόμοι, Γ', 43 : Alex., σσ. 252 - 256.
2. Πλήθ., Συγκεφαλαίωσις : PG 160, 973 - 974 καὶ Alex., σ. 262.
3. Masai, ἔργ. μν., σσ. 233 ἑξ.

1 - 3 - 1972

ὥστε ὁ καθεὶς νὰ δύναται νὰ μορφώσῃ ἀμερολήπτως καὶ ἐκ πρώτης χειρὸς ἰδίαν γνώμην. Ἡ ἐν συνεχείᾳ ἀναφορά μας εἰς αὐτὰ γίνεται ἀδιακρίτως καὶ ἄνευ ἰδιαιτέρας παραπομπῆς.

Εὐθὺς ἀμέσως πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἅπαντα τὰ ἔργα, ἐξ ὧν ἐλήφθησαν τὰ ἀνωτέρω ἀποσπάσματα, προέρχονται πιθανώτατα ἐκ τῆς πρεσβυτικῆς τοῦ φιλοσόφου ἡλικίας, ἤτοι ἐκ τῶν μετὰ τὴν ἔλευσίν του εἰς Ἰταλίαν ἐτῶν. Ἀμφισβήτησις ἐγείρεται ὡς πρὸς τὸν χρόνον συγγραφῆς τῶν Νόμων καὶ ὡρισμένοι, ἰδιαιτέρως ξένοι μελετηταί [1], θέλουν νὰ πιστεύουν, ὅτι ὁ Γεμιστὸς ἤρχισε νὰ γράφῃ τοὺς Νόμους του πρὸ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ καὶ Φερράρᾳ παραμονῆς του, δοθέντος, ὅτι δὲν ἐγράφησαν καὶ τὰ τρία βιβλία, ἐξ ὧν οὗτοι ἀποτελοῦνται, συγχρόνως, ἀλλὰ προϋποθέτουν χρονικήν τινα ἀπόστασιν μεταξύ των, καὶ ὅτι τὰ δύο τελευταῖα ἀποτελοῦν τρόπον τινὰ μίαν «δευτέραν περισσότερον ἀνεπτυγμένην σύνταξιν» [2]. Λαμβανομένης ὑπ᾽ ὄψιν πρωτίστως τῆς διαπιστώσεως αὐτῆς δὲν θεωροῦν οὗτοι ἐπαρκὲς τὸ χρονικὸν διάστημα, ἀπὸ τῆς ἐπιστροφῆς του ἐκ τῆς Συνόδου (1441 - 1442) μέχρι τοῦ θανάτου του, διὰ μίαν περιωρισμένην ἀναθεώρησιν τῶν ἀπόψεών του, οἵα παρατηρεῖται μεταξὺ τοῦ πρώτου καὶ τῶν δύο τελευταίων βιβλίων.

Ἡ longe lateque ἐξέτασις τοῦ θέματος ἐνταῦθα δὲν εἶναι δυνατή. Συντασσόμεθα μὲ τὴν γνώμην τοῦ Ν. Τωμαδάκη [3], ὅτι οἱ Νόμοι ἐγράφησαν μετὰ τὸ εἰς Ἰταλίαν ταξίδιόν του, θεωροῦντες ἱκανὸν τὸ ὡς ἄνω χρονικὸν διάστημα διά τε τὴν συγγραφὴν καὶ ἀναθεώρησιν ὡρισμένων ἀντιλήψεών του. Ἐξ ἄλλου ὡς ἓν ἐπιπρόσθετον ἐπιχείρημα, καίτοι περιωρισμένης ἀποδεικτικῆς ἰσχύος, πρέπει νὰ θεωρηθῇ καὶ αὐτὴ ἡ μνεία τοῦ ὀνόματος τοῦ Ζωροάστρου. Τὰ λοιπὰ πλὴν τῶν Νόμων, ἀναφέροντα τὸν Ζωροάστρην ἔργα τοῦ Γεμιστοῦ, προέρχονται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἐκ τῆς μετὰ τὴν Σύνοδον χρονικῆς περιόδου. Διατί λοιπὸν νὰ μὴ τοποθετηθῇ καὶ ἡ ἐξ ὁλοκλήρου συγγραφὴ τῶν Νόμων κατὰ τὴν ὡς ἄνω περίοδον, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ συγγραφεὺς ἐπανεξετάσας καὶ ἀπολακτίσας τινὰς τῶν ἰδεῶν του ἐξικνεῖται εἰς νέας σχέσιν ἐχούσας καὶ μὲ τὸν Ζωροάστρην;

Ἡ φιλοσοφικὴ καὶ ἐν γένει ἀνθρωπιστικὴ κατάρτισις καὶ ἐμβρίθεια

1. Πρβλ. Schultze Fr., Geschichte der Philosophie der Renaissance, Bd I: Georgios Gemistos Plethon und seine reformatorischen Bestrebungen, Jena 1874, σσ. 55 ἑξ. καὶ 116 ἑξ. Τὴν γνώμην αὐτοῦ ἀκολουθεῖ καὶ ὁ Taylor J., Georgius Gemistus Pletho's criticism of Plato und Aristotle, Menasha, Wis. 1921, σ. 83.
2. Masai, ἔργ. μν., σ. 402.
3. Τωμαδάκη, ἔνθ᾽ ἀν., στ. 438. Πρβλ. Μαμαλάκη, Βιβλιοκρισία, σσ. 371 καὶ 366. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ ἐπίδραση, σ. 517. Καζάζη Ν., Γ. Γ. Πλήθων καὶ ὁ κοινωνισμὸς κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν, ἐν Ἐπ. Ἐπετ. Ἐθν. Παν/μίου 1, 1903, σ. 31. Κανελλοπούλου, ἔργ. μν., σ. 270.

τοῦ Πλήθωνος, ὁ κίνδυνος διὰ τὴν ἐν παρακμῇ τελοῦσαν καὶ τὰ λοίσθια πνέουσαν Αὐτοκρατορίαν, ἡ χρεωκοπία καὶ ἀδυναμία τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἐν γένει πνευματικῆς ἡγεσίας ν' ἀναζωογονήσουν καὶ ἐμψυχώσουν τὸ δεινῶς χειμαζόμενον Ἔθνος, ἡ κατάπτωσις καὶ ὀκνηρία τῶν μοναχῶν, περὶ τῆς ὁποίας ὁ ἴδιος ὁ φιλόσοφος ὁμιλεῖ εἰς τὸ ὑπόμνημά του πρὸς τὸν βασιλέα Μανουὴλ (15 : PG, 160, 822 CD) καὶ αἱ ἐπὶ πᾶσι τούτοις ἀτέρμονες καὶ ἀνωφελεῖς καὶ «μικρολόγοι» ζητήσεις καὶ συζητήσεις κατὰ τὴν Σύνοδον συνετέλεσαν, ὥστε ὁ Γεμιστός, ἤδη ἐν Ἰταλίᾳ εὑρισκόμενος, ν' ἀναθεωρήσῃ ριζικῶς τὰς θρησκευτικὰς καὶ κοσμοθεωρητικὰς πεποιθήσεις του — μέχρι τότε «συμβιβάζει ἐν ἑαυτῷ τὴν διδασκαλίαν τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν» [1] — καὶ ἀποκλίνῃ πρὸς λογικῶς ὀρθοτέρας καὶ προσιτωτέρας αὐτῷ ἀπόψεις.

2. Consensus omnium καὶ κοιναὶ ἔννοιαι.

Εἴπομεν προηγουμένως, ὅτι ὁ Γεμιστός, ἀφοῦ ἀπέρριψε τὴν χριστιανικὴν πίστιν τελείως, προετίμησε καὶ ἐξέφρασεν ἀπόψεις, αἱ ὁποῖαι ἀνταπεκρίνοντο περισσότερον εἰς τὸν λογισμόν του.

Τοιαύτη ἰδέα εἶναι ἡ τῆς φυσικῆς, θὰ ἐλέγομεν, ἀποκαλύψεως. Ὁ ὅρος καθ' ἑαυτὸν εἶναι χριστιανικὸς καὶ ἀφορᾷ εἰς τὴν θεολογικὴν γνωσιολογίαν. Κατ' αὐτὴν ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτει ἑαυτὸν εἰς τὴν φύσιν καὶ ἐντυπώνει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν πρὸς αὐτὸν κλίσιν καὶ γνωσιολογικὴν ἱκανότητα, ὥστε ὁ ἄνθρωπος ἐν τῷ μέτρῳ τῆς νοητικῆς του ἀναπτύξεως νὰ δύναται νὰ γνωρίσῃ τὸν Θεόν, τὸν *«οὐκ ἀμάρτυρον»* ἑαυτὸν ἀφέντα (Πρξ. 14, 16). Ὡς περιεχόμενον ἀπαντᾶται καὶ ἐν τῇ θύραθεν γραμματείᾳ.

Ὁ Πλήθων ὁμιλεῖ περὶ *«συναϊδίων» «τῷ παντὶ καὶ ἀνθρώποις» «ἀληθῶν δογμάτων»*, τῶν ὁποίων *«ζητητικοὺς»* μᾶς ἐδημιούργησαν οἱ θεοί [2]. Ἀπορρίπτει λοιπὸν κάθε θείαν ἀποκάλυψιν

1. Μαμαλάκη Ἰ., Ὁ Γ. Γεμιστὸς ἐν Πελοποννήσῳ ἀπὸ τοῦ 1414-1437, Θεσσαλονίκη 1939, σ. 42. Πρβλ. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ ἐπίδραση, σ. 522.

2. Πλήθ., Νόμοι, Α', 3 : Alex., σ. 40 : *«Οὐ γὰρ ἂν οἱ θεοὶ μάτην ἡμᾶς τῶν γε σφετέρων τούτων ἐποίουν ζητητικούς, εἰ μήτε ἐβούλοντο καὶ ζητεῖν ἂν περὶ αὐτῶν ἡμᾶς»* καὶ σ. 42 : *«οὔτε φθονερὸν τὸ θεῖον, ὥστ' ἂν ἀπαξιοῦν μὴ οὐ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τῷ γινώσκεσθαι ὠφελεῖν ἡμᾶς. Οὔτ' ἂν εἰ ὅτι μάλιστα κρεῖττόν ἐστιν ἢ καθ' ἡμᾶς τὸ θεῖον, οὐχὶ διὰ τοῦτο κἂν ἄγνωστον εἴη ἡμῖν, λογικοῖς τε ὅμως καὶ οὐ παντάπασιν αὐτοῦ ἀλλοτρίοις τὴν φύσιν γεγόνασιν. Οὓς καὶ ζητητικοὺς τῶν ἑαυτοῦ διὰ τοῦτο ἂν καὶ ἐποίησεν, ἵνα καὶ ζητοῖμεν...»*. Ἡ ἀντίληψις, ὅτι οὐ φθονερὸν τὸ θεῖον μετ' ἐμφάσεως ἐπαναλαμβανομένη ὑπὸ τοῦ Πλήθωνος ὀφείλει τὴν πατρότητά της εἰς τὸν Πλάτωνα, ὁ ὁποῖος πρῶτος εἰς ἀντίθεσιν τῆς μέχρι τότε κρατούσης πεποιθήσεως περὶ τοῦ φθόνου τῶν θεῶν τὴν ὑπεστήριξε (βλ. Φαῖδρ. 247 a 7 καὶ Τίμ. 29 e 1-2). Πρβλ. πλείονα Nikolaou Th., Der Neid bei Joh. Chrysostomus unter Berücksichtigung der griechischen Philosophie, Bonn 1969, σσ. 44 ἑξ.

καὶ τάσσεται ὑπὲρ μιᾶς φυσικῆς ἀποκαλύψεως, ἑνὸς consensus omnium, ὅπως προσφυῶς σημειώνει ἐν προκειμένῳ ὁ Runciman [1]. Τὰ δόγματα ταῦτα, καίτοι σύμφυτα τῷ περιβάλλοντι ἡμᾶς κόσμῳ καὶ ἡμῖν, δὲν εἶναί τι καινόν, καθότι *«οὐδὲν οὐδεπώποτε»* ὑπάρχει νέον, ἀλλὰ προϋφίστανται ἐν *«τῇ ἰδέᾳ»*.

Ἰσχυρὰ εἶναι ἡ ἀπήχησις καὶ ἰδιαιτέρως αἰσθητὴ ἡ σκιά, τὴν ὁποίαν ρίπτει εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τὸ δένδρον τοῦ ἰδεατοῦ κόσμου τοῦ Πλάτωνος. Εἶναι γεγονός, ὅτι ὁ Γεμιστὸς ζῇ καὶ κινεῖται ὑπὸ τὸ δένδρον τοῦτο, γεύεται τοὺς καρπούς του καὶ ἐπιμελῶς διακηρύσσει τὸ ἀειθαλὲς τῶν φύλλων του· πλὴν ὅμως καθ' ὅλως ἰδικόν του τρόπον. Ἠρκέσθη προδήλως νὰ μείνῃ εἰς τὴν σκιάν του καὶ δὲν ἔλαβε τὸν κόπον ν' ἀναρριχηθῇ ἐπὶ τοῦ δένδρου. Εἶναι ἀμφίβολον, ἂν ἀνέγνωσε τὸν ἴδιον τὸν Πλάτωνα, καί, ἂν ναί, εἶναι ἄγνωστον καὶ δυσκαθόριστον, εἰς ποῖον βαθμὸν καὶ ἔκτασιν. Ὁ πλατωνισμός του δὲν διακρίνεται δι' ἰδιαιτέραν βαθύτητα καὶ δὲν διεκδικεῖ πολλὴν πρωτοτυπίαν· φέρει μᾶλλον νεοπλατωνικὸν μανδύαν, χωρὶς νὰ εἶναι τελείως ἄσχετος πρὸς τὸν ἐκλεκτικισμὸν τῆς Νεωτέρας Ἀκαδημίας καὶ τοῦ Μέσου καλουμένου Πλατωνισμοῦ [2].

Τὰ προαναφερθέντα συναΐδια δόγματα ἀποτελοῦν διὰ τὸν Λόγιον τοῦ Μυστρᾶ αὐτάρκη πηγήν, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἐκλήθη ὁ ἄνθρωπος ν' ἀντλήσῃ τὰς περὶ Θεοῦ καὶ τοῦ παντὸς ἀντιλήψεις του. Ἀντιθέτως πρὸς τὴν ἄποψιν αὐτὴν ὁ Χριστιανισμὸς δὲν θεωρεῖ τὴν φυσικὴν ἀποκάλυψιν αὐτάρκη γνωσιολογικὴν πηγήν. Αὕτη ἔχρῃζε συμπληρώσεως, ἡ ὁποία καὶ ἐγένετο διὰ τῶν Προφητῶν, τῶν λοιπῶν Συγγραφέων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ κυρίως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, εἰς τὸ πρόσωπον τῶν ὁποίων ἔχομεν τὴν ὑπερφυσικὴν ἀποκάλυψιν, μείναντος ὅμως καὶ μετ' αὐτὴν τοῦ Θεοῦ ἀγνώστου καὶ ἀκαταλήπτου ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, ὅπως συμφωνοῦν πάντες οἱ θεολογοῦντες ὅλων τῶν ἐποχῶν [3].

1. Runciman St., Das Patriarchat von Konstantinopel..., München 1970, σ. 121.

2. Πρβλ. καὶ τὴν γνώμην τοῦ Masai, ἔργ. μν., σ. 166 : «Le platonisme de Pléthon était trop peu critique, trop peu historique, ne distinguait pas suffisamment les apports des générations successives». Ἐπίσης τὴν διαπίστωσιν τοῦ Taylor, ἔργ. μν., σ. 36 : «It is true that many if not all the points in respect to which Pletho represented Plato as differing from Aristotle were suggested to Pletho directly by later writers and the De differentia (sc. Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται) contains many passages from which it is possible to show that Pletho did not even consult the passages of Plato and Aristotle upon which the criticisms were based». Παρὰ ταῦτα εὐθὺς κατωτέρω (σ. 37) ὑποθέτει ὁ ὡς ἄνω συγγραφεύς, ὅτι ὁ Πλήθων, ὁ ὁποῖος τόσην ἔμφασιν δίδει εἰς τὴν ἀκρίβειαν τῶν γνώσεών του, θὰ εὗρε τὴν εὐκαιρίαν ν' ἀναγνώσῃ τὰς λέξεις τοῦ διδασκάλου του.

3. Νησιώτη Ν., Προλεγόμενα εἰς τὴν θεολογικὴν Γνωσιολογίαν, Ἀθῆναι 1965, σ. 18.

Τὰ *«ἀληθῆ δόγματα»*, ὡς δέχεται αὐτὰ ὁ Γεμιστός, δὲν ἦσαν ἐν ἀρχῇ σαφῶς ἐκπεφρασμέναι ἀλήθειαι, ἀλλὰ συνεπτυγμέναι τρόπον τινὰ καὶ συνεσκιασμέναι ἤ, ὡς θὰ ἔλεγεν ὁ Πορφύριος, *«αἰνίγματα,»* [1]. Πρὸς γνῶσιν καὶ οἰκείωσιν αὐτῶν τῶν ἀληθειῶν ἐνετέθησαν ὑπὸ τῶν θεῶν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων αἱ *«κοιναὶ ἔννοιαι»* (notitiae ἢ notiones communes)· πρόκειται δι᾽ ἓν κριτήριον ὀρθότητος τῶν δογμάτων, μίαν γνωσιολογικοθεολογικὴν ἀρχήν, διὰ τῆς καλῆς καὶ δεούσης χρήσεως τῆς ὁποίας διασφαλίζεται καὶ κατορθώνεται ἡ ὀρθὴ καὶ βελτίστη ἐξήγησις τῶν δογμάτων, ἡ τῆς *«ἀληθείας κατάληψις»*. *«Χρώμενοι γὰρ ἀρχαῖς ταῖς κοινῇ πᾶσιν ἀνθρώποις ὑπὸ θεῶν διδομέναις ἐννοίαις τε καὶ περὶ τοῦ θείου μαντείαις... τοῦ βελτίστου περὶ ἑκάστων* (sc. τῶν θεῶν) *λόγου οὐκ ἀποτευξόμεθα»* [2], τονίζεται εἰς ἕτερον χωρίον.

Ὁ ὅρος «κοιναὶ ἔννοιαι» δὲν εἶναι ἐφεύρεσις τοῦ Πλήθωνος· ὑπ᾽ ἀνάλογον χρῆσιν καὶ σημασίαν εὑρίσκομεν αὐτὸν εἰς τὴν στωϊκὴν φιλοσοφίαν καὶ μάλιστα τὸν Χρύσιππον [3]. Ὅπως ὁ Γεμιστὸς οὕτω καὶ ὁ Χρύσιππος ἐθεώρει αὐτὰς *«κριτήρια τῆς ἀληθείας»*, φυσικὰς δηλονότι γνωσιολογικὰς καταβολὰς τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἱκανὰς νὰ μᾶς βοηθήσουν, ὥστε νὰ πληροφορηθῶμεν, τί ὡς ἀλήθεια ἀποδεκτὸν καὶ τί ὡς ψεῦδος ἀπορριπτέον· πρόκειται καὶ παρὰ Χρυσίππῳ δι᾽ ἓν ἔμφυτον ἐπιστημολογικὸν στοιχεῖον, διὰ τοῦ ὁποίου εἶναι ἐφωδιασμένος ὁ ἄνθρωπος ἐκ πρώτης ἀρχῆς, πρὸ πάσης ἐμπειρίας. Τοιαύτην ἐξήγησιν πρέπει νὰ δώσωμεν ἐξ ἄλλου καὶ εἰς τοὺς χαρακτηρισμοὺς τῶν ἐννοιῶν αὐτῶν ὡς *«ἐμφύτων»* καὶ *«φυ-*

1. Πορφυρίου, Περὶ τῆς ἐκ λογίων φιλοσοφίας, I, 7, ἔκδ. Wolff, Berlin 1856, σ. 110 : *«οὐδὲν γὰρ οἱ θεοὶ φανερῶς ἐθέσπισαν, ἀλλὰ δι᾽ αἰνιγμάτων»*. Πρβλ. Πλουτάρχου, Περὶ τοῦ μὴ χρᾶν ἔμμετρα νῦν τὴν Πυθίαν, 21, ἔκδ. Bernardakis, Moralia, τόμοι 1 - 7, Lipsiae 1888 - 1896, III, σ. 54 : Ὁ Θεὸς *«οὔτε λέγει οὔτε κρύπτει, ἀλλὰ σημαίνει»*. Ψελλοῦ Μ., Διδασκαλία Παντοδαπή, 18 : PG 122, 700 C : *«Ἔννοιαν ἔσχε Θεοῦ ἄνθρωπος ἀπὸ τῆς τῶν ὄντων τάξεως, ἀπὸ τῆς ἰσονομίας τῶν φύσεων, ἀπὸ τῆς εἰς τὰ πάντα διοικούσης προνοίας»*.

2. Πλήθ., Νόμοι, Α΄, 3 : Alex., σ. 42. Πρβλ. τὸν τίτλον τοῦ 2ου Κεφ. τοῦ Β΄ βιβλίου : *«Πρόληψις κοινῶν ἐννοιῶν»* (Alex., σ. 8), τοῦ ὁποίου ὅμως οὐδὲν τμῆμα σώζεται. Ἐπίσης Γ΄, 14 : Alex., σ. 86 : *«...οὐ γὰρ ἂν θείας γε ἄνευ μαντείας...»*.

3. Ἀλεξ. Ἀφροδισιέως, Περὶ μίξεως, 216, 14 : Stoic. Vet. Fragm., ἔκδ. Armin, II, 154, 28 ἑξ. (εἰς τὸ ἑξῆς : SVF) : *«Τὸ δὲ ταύτας τὰς διαφορὰς εἶναι τῆς μίξεως, πειρᾶται πιστοῦσθαι διὰ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν, μάλιστα δὲ κριτήρια τῆς ἀληθείας φησὶν* (sc. Χρύσιππος) *ἡμᾶς παρὰ τῆς φύσεως λαβεῖν ταύτας»*. Πρβλ. Ὠριγένους, Κατὰ Κέλσου, VIII, 52 : SVF, III, 51, 41. Cicer., Tusc. Disp., IV, 53 : SVF, I, 142, 1, καὶ August., De civ. Dei, VIII, 7 : SVF, II, 33, 12 ἑξ. Ἐκτενῶς θὰ συνεζητεῖτο τὸ παρὸν θέμα εἰς τὸ ἀπολεσθὲν ἔργον τοῦ Χρυσίππου, Περὶ τῶν ἐννοιῶν πρὸς Λαοδάμαντα, τοῦ ὁποίου τὸν τίτλον διέσωσεν ὁ Διογ. Λαέρτιος, Βίοι φιλοσ., VII, 189 : SVF, II, 9, 25.

σικῶν» [1]. Ὡς τοιαῦται ἀποκαλοῦνται καὶ *«προλήψεις»*, ἤτοι προϋπάρχουσαι ἔννοιαι, αἱ ὁποῖαι ὑποβοηθοῦν πρὸ καὶ κατὰ πᾶσαν ἐπιστημονικὴν ζήτησιν. Αὗται δὲ (*«αἱ κοιναὶ ἔννοιαι καὶ προλήψεις»*) εἶναι διάφοροι τῶν ἄλλων ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι *«ἔννοιαι καλοῦνται μόνον»* καὶ γίνονται *«δι᾽ ἡμετέρας διδασκαλίας καὶ ἐπιμελείας»* [2].

Ἐπιτρέπει μήπως ἡ αὐτὴ νοηματικὴ χρῆσις τοῦ ὅρου παρὰ Χρυσίππῳ καὶ Πλήθωνι νὰ συμπεράνωμεν τὴν ἀπ᾽ εὐθείας ἐξάρτησιν τοῦ δευτέρου ἐκ τοῦ πρώτου; Μᾶλλον ὄχι. Διεξοδικῶς μὲ τὸ ἐν λόγῳ θέμα ἠσχολήθη ὁ Πλούταρχος συγγράψας μάλιστα πραγματείαν, ἧς ὁ τίτλος : *«Περὶ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν πρὸς τοὺς Στωϊκούς»*. Εἰς αὐτὴν ἡ χρῆσις τοῦ ὅρου «κοιναὶ ἔννοιαι» εἶναι λίαν συχνή [3]. Ἡ ὅλη ἐργασία ἔχει πολεμικὸν χαρακτῆρα. Κατ᾽ αὐτὴν *«αἱ πλεῖσται τῶν ἐννοιῶν»* γίνονται ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων [4], πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀφήνει νὰ νοηθῇ, ὅτι ὡρισμέναι ἔννοιαι δὲν δημιουργοῦνται διὰ τῶν αἰσθήσεων, ἀλλὰ ὑπάρχουν πρὸ καὶ ἀνεξαρτήτως αὐτῶν· αὗται εἶναι αἱ «κοιναὶ ἔννοιαι». Γενικῶς ἡ ἔννοια καθ᾽ ἑαυτὴν εἶναι *«φαντασία τις... φαντασία δὲ τύπωσις ἐν ψυχῇ»*. Αἱ ἔννοιαι ὡς *«ἀποκείμεναι νοήσεις»*, ἤτοι *«τυπώσεις»*, μονίμως ὑφιστάμεναι καὶ χρησιμεύουσαι ὡς ἀπόλυτον γνωσιολογικὸν στοιχεῖον, διαφέρουν ἀπὸ τὰς μνήμας, τὰς *«μονίμους καὶ σχετικὰς τυπώσεις»*, καὶ τὰς ἐπιστήμας, αἱ ὁποῖαι ὡς κεκτημέναι γνώσεις ἔχουν τὸ *«ἀμετάπτωτον καὶ βέβαιον»* [5].

Πλὴν τοῦ Πλουτάρχου ἐχρησιμοποίησαν τὸν ὅρον «κοιναὶ ἔννοιαι» καὶ ἄλλοι μεταγενέστεροι [6], ἐκ τῶν ὁποίων ἰδιαιτέρως ἀξιομνημόνευτος εἶναι ἐνταῦθα ὁ Πρόκλος. Παρ᾽ αὐτῷ ἔχομεν μάλιστα καὶ ὡρισμένας ἐξαλ-

1. Πλούταρχος παρ᾽ Ὀλυμπιοδ., Εἰς τὸν Πλάτωνος Φαίδωνα, σ. 125, 7 : SVF, II, 32, 34 : *«οἱ δὲ ἀπὸ τῆς Στοᾶς τὰς φυσικὰς ἐννοίας αἰτιῶνται»*. Πλουτάρχου, Σύνοψις τοῦ ὅτι παραδοξότερα οἱ Στωϊκοὶ τῶν ποιητῶν λέγουσι, 17 : SVF, III, 17, 16.

2. Ἀετίου, Περὶ ἀρεσκόντων, IV, 11 : SVF, II, 28, 19 ἑξ. Ἴσως ὁ ὡς ἄνω διαχωρισμὸς τῶν *«ἐννοιῶν μόνον»* ἀπὸ τῶν *«κοινῶν ἐννοιῶν»*, ἐξ ὧν αὗται μὲν γίνονται *«φυσικῶς»* καὶ *«ἀνεπιτεχνήτως»*, ἐκεῖναι δὲ ἐξ ἐμπειρίας, αἴρει τὴν ἀμφιβολίαν, πόθεν πράγματι προέρχονται κατὰ τὴν στωϊκὴν ἀντίληψιν αἱ «κοιναὶ ἔννοιαι», περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλοῦν οἱ Τσέλλερ - Νέστλε, Ἱστορία τῆς ἑλλ. φιλοσοφίας, μεταφρ. Χ. Θεοδωρίδη, Ἀθήνα 1969, σσ. 29 ἑξ., σημ. 454.

3. Πλουτάρχου, Περὶ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν..., 1, 2, 3 : Bernardakis, VI, σσ. 284 ἑξ. (εἰς τὸ ἑξῆς : Bern.).

4. Πλουτάρχου, Περὶ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν..., 1 : Bern., VI, σ. 284.

5. Πλουτάρχου, Περὶ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν..., 47 : Bern., VI, σσ. 357 ἑξ.

6. Πρβλ. Ψελλοῦ Μ., Δόξαι περὶ ψυχῆς : PG 122, 1053 B : *«ὥσπερ καὶ ὑπὸ τοῦ νοῦ ἐλέγομεν φοιτᾶν ἐπὶ πάσας τὰς κοινὰς ἐννοίας»*. Ὁ ὅρος ἀπαντᾶται καὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν γραμματείαν βλ. π.χ. Ἔκθεσις μακρόστιχος, 8 : Hahn A., Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln der alten Kirche, Hildesheim 1962, σ. 195 : *«παρὰ τὰς κοινὰς περὶ Θεοῦ ἐννοίας...»*.

λαγὰς καὶ ποικιλίαν προσδιορισμῶν τοῦ ὅρου, ὅπως *«αὐτοφυεῖς ἔννοιαι»* [1], *«καθολικαὶ ἔννοιαι»* [2], *«κοινὴ καὶ ἀδιάστροφος ἔννοια»* [3] καὶ ἁπλῶς *«ἔννοια ὥσπερ ἀσφαλὲς πεῖσμα»* [4]. Ἡ προέλευσίς των εἶναι θεία, ὅπως καὶ εἰς τὸν Πλήθωνα, καὶ οὐδαμῶς ὀφείλονται εἰς τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὰς αἰσθήσεις. Ἡ θεὰ Ἀθηνᾶ, ἡ ἐπίτροπος καὶ χορηγὸς τῆς σοφίας εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἐντυπώνει *«τὰς καθαρὰς καὶ ἀδιαστρόφους ἐν ἡμῖν περὶ ἁπάντων θεῶν ἐννοίας»* [5]. Τοιουτοτρόπως ὑπάρχουν ἐφ᾽ ἑξῆς αὗται *«κατ᾽ οὐσίαν τῇ ψυχῇ»* [6] τοῦ ἀνθρώπου, ἀποτελοῦν δηλ. οὐσιῶδες καὶ ἀναπόσπαστον αὐτῆς μέρος. Ὁ ρόλος των εἶναι καθαρῶς γνωσιολογικὸς τόσον ἐν ὑπερβατικῇ ὅσον καὶ ἐν ἐνδοκοσμικῇ ἐννοίᾳ. Ἐκ τῆς ὑπερφυσικῆς σφαίρας μᾶς γνωρίζουν ἐπὶ παραδείγματι τὴν τῶν θεῶν σχέσιν καὶ κοινωνίαν [7] καὶ *«τὸ οὗ ἕνεκα λέγουσαι πάντα τὸ ἀγαθὸν εἶναι καὶ τὸ οὗ πάντα ἐφίεται τὸ ὑπὲρ οὐσίαν ἀπομαντεύονται»* [8]. Ἐν δὲ τῷ καθ᾽ ἡμέραν βίῳ διχονοοῦν καὶ μάχονται κατὰ τῆς ἰδίας τῆς ψυχῆς, ὅταν ὁ ἐν αὐτῇ λόγος *«τετύφλωται καὶ τὸ ὀρεκτικὸν* (sc. τῆς ψυχῆς) *διέστραπται»* [9], μᾶς γνωστοποιοῦν, τί φύσις καὶ τί *«τὸ κατὰ φύσιν καὶ τὸ φύσει»* [10] καὶ ἀποτελοῦν κριτήριον ἐξηγήσεως τῶν μύθων, οἱ ὁποῖοι ἀληθεύουν, καθ᾽ ὅσον συνᾴδουν *«ταῖς ἀδιαστρόφοις ἡμῶν προλήψεσιν περὶ τῶν πραγμάτων»* [11].

Ὅπως βλέπομεν, ὁ ἐπιστημολογικὸς χαρακτὴρ τῶν «κοινῶν ἐννοιῶν» τοῦ Πρόκλου εἶναι εὐρύτερος, ἀφοῦ κινεῖται ὄχι μόνον πέρα τῆς παρούσης ζωῆς καὶ ἐπέκεινα τῶν αἰσθήσεων, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν φύσιν καὶ τὸν πρακτικὸν βίον, ἤτοι διαλαμβάνει καὶ τὰς ἁπλῶς «ἐννοίας» ὑπὸ τῶν Στωϊ-

1. Πρόκλου, Εἰς τὸν Ι Ἀλκιβιάδην, 37, ἔκδ. Creuzer, I, σ. 112 : *«Ταῦτα* (sc. κάλλος σωμάτων, εὐγένεια κ.λπ.) *δὴ οὖν αἱ ψυχαὶ κατὰ τὰς αὐτοφυεῖς ἐννοίας ἐν τοῖς θείοις διαλάμπειν προειληφυῖαι»*

2. Πρόκλου, Εἰς τὸν Τίμαιον, Α, 59 Β, ἔκδ. Diehl, I, σ. 191, 22 ἑξ : *«ἡ γὰρ ἀνάμνησις αὕτη οὐκ ἔστιν ἀπὸ εἰκόνων ἐπὶ τὰ παραδείγματα μετάβασις, ἀλλὰ ἀπὸ τῶν καθολικῶν ἐννοιῶν ἐπὶ μερικωτέρας πράξεις»*.

3. Πρόκλου, Εἰς τὸν Ι Ἀλκιβιάδην, 33 : Creuzer, I, σ. 104.

4. Πρόκλου, Εἰς τὸν Κρατύλον, 55, ἔκδ. Pasquali, σ. 51, 8 ἑξ.

5. Πρόκλου, Εἰς τὸν Τίμαιον, Α, 52 Β : Diehl, I, σ. 168, 25 ἑξ. Πρβλ. Α, 59 D : Diehl, I, 192, 25 ἑξ. : *«Ἀθηναϊκοὶ γὰρ ὄντες ὥσπερ ἐκ μιᾶς πηγῆς κινοῦνται τῆς ἑαυτῶν ἐφόρου θεᾶς πρὸς τὰς ὁμοίας ἐννοίας»*. Β, 65 D : Diehl, I, 212, 13.

6. Πρόκλου, Εἰς τὴν Πολιτείαν (Σχόλια τοῦ Λαυρεντιανοῦ κώδικος), ἔκδ. Kroll, II, 370, 8 ἑξ.

7. Πρόκλου, Εἰς τὴν Πολιτείαν : Kroll, I, 139, 13 ἑξ.

8. Πρόκλου, Εἰς τὴν Πολιτείαν : Kroll, I, 286, 31 ἑξ.

9. Πρόκλου, Εἰς τὴν Πολιτείαν : Kroll, I, 23, 10 ἑξ.

10. Πρόκλου, Εἰς τὸν Τίμαιον, Α, 4 Β : Diehl, I, 10, 22 ἑξ.

11. Πρόκλου, Εἰς τὴν Πολιτείαν : Kroll, II, 355, 2 ἑξ.

κῶν καλουμένας. Ἂν ἡ ἀπ᾽ εὐθείας σχέσις καὶ ἐξάρτησις τοῦ Πλήθωνος ἀπὸ τοῦ Χρυσίππου πρέπει ν᾽ ἀποκλεισθῇ, ἡ δὲ ἀπὸ τοῦ Πλουτάρχου, καίτοι ἐνδεχομένη, νὰ θεωρηθῇ ἐν προκειμένῳ προβληματική, τότε, ὡς φαίνεται, ὁ Πρόκλος συγκεντρώνει περισσοτέρας πιθανότητας καὶ πρέπει νὰ ὑποτεθῇ ὡς ἡ πηγή, ἐξ ἧς ὁ φιλόσοφός μας ἠρύσθη τὸν ὅρον καὶ τὸ περιεχόμενόν του. Ὑπ᾽ αὐτὴν τὴν ἔποψιν εἶναι περίεργον, διατί ἡ λίαν ἀξιόλογος ἐργασία τοῦ Masai [1] ἀποσιωπᾷ τελείως τὸν Πρόκλον κατὰ τὴν διαπραγμάτευσιν τοῦ παρόντος θέματος.

3. Ὁ Ζωροάστρης ὡς σοφός, μάγος καὶ νομοθέτης.

Μὲ τὴν βοήθειαν λοιπὸν τῶν «κοινῶν ἐννοιῶν», τὰς ὁποίας προλαβόντως ἐξητάσαμεν, πρῶτος, *«ὧν ἀκοῇ ἴσμεν»*, κατὰ Πλήθωνα *«ἐξηγητὴς»* καὶ ὑποφήτης τῶν *«συναϊδίων καὶ ἀληθῶν δογμάτων»* ὑπῆρξεν ὁ Πέρσης Ζωροάστρης. Δὲν ἐδημιούργησε τὰ δόγματα, ἀλλ᾽ ἁπλῶς διηρμήνευσε καὶ κατέστησε αὐτὰ σαφῆ καὶ εὔληπτα. Δι᾽ αὐτὸ καὶ τοῦ ἀποδίδεται, ὅπως καὶ εἰς τοὺς ἄλλους «ἐξηγητάς», π.χ. Πυθαγόραν καὶ Πλάτωνα, οἱ ὁποῖοι ἠκολούθησαν αὐτόν, ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ *«σοφοῦ»* ἤ, ὅπως μαρτυρεῖται εἰς τὸ Λεξικὸν Σούδα, *«τοῦ εὑρόντος τὴν σοφίαν»* [2].

Πλὴν τῆς ἰδιότητος τοῦ σοφοῦ ἔχομεν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ζωροάστρου τὸν ἀρχηγέτην τῶν μάγων. Τοιουτοτρόπως θὰ πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν τὴν φράσιν τοῦ Γεμιστοῦ *«οἱ ἀπὸ Ζωροάστρου μάγοι»*. Ὅτι ὁ Ζωροάστρης συγκαταριθμεῖται εἰς τοὺς μάγους ὡς ὁ κατ᾽ ἐξοχὴν μάγος εἶναι εὔδηλον. Ὁ Πλούταρχος [3] χρησιμοποιεῖ αὐτολεξεὶ τὴν ὡς ἄνω ἔκφρασιν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὑποδηλώνει στενὴν ἐξάρτησιν τοῦ Πλήθωνος ἐξ αὐτοῦ, ὁ δὲ Διογένης ὁ Λαέρτιος [4] ὁμιλεῖ ἐπίσης περὶ *«τῶν μάγων, ὧν ἄρξαι Ζω-*

1. Masai, ἔργ. μν., σσ. 115 ἑξ.

2. Σούδα, Λεξικόν, s.v. Ἀντισθένης : *«οὗτος... ἀφηγεῖται περὶ Ζωροάστρου τινός, μάγου, εὑρόντος τὴν σοφίαν»* Βλ. καὶ s.v. Ζωροάστρης : *«Περσόμηδος σοφός»*. Πρβλ. Ὠριγένους, Κατὰ Κέλσου, 1, 16 : PG, 11, 689 Β : Ὁ *«Πέρσης Ζωροάστρης»* ἀνῆκε κατὰ Κέλσον μετ᾽ ἄλλων, τοῦ Πυθαγόρου συμπεριλαμβανομένου, εἰς τὸν *«κατάλογον τῶν σοφῶν»*. Σχόλιον, Εἰς Πλάτ. Ι Ἀλκιβ., 122 a : Greene, σ. 100 : Ὁ Ζωροάστρης ἐξέμαθε *«πᾶσαν τε σοφίαν»*. Τοῦτο ἀνταποκρίνεται πρὸς αὐτὴν τὴν Ἰρανικὴν παράδοσιν, βλ. Widengren G., Die Religionen Irans, Stuttgart 1965, σ. 98 : Zarathustra ist... für die zoroastrische Gemeinde zu allen Zeiten «der erste Lehrer».

3. Πλουτάρχου, Συμποσιακῶν προβλημάτων IV, Ε, 2, Bern., IV, σ. 169 : *«τοὺς δ᾽ ἀπὸ Ζωροάστρου μάγους τιμᾶν...»*. Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τῶν ἐκλελοιπότων χρηστηρίων, 10 : Bern. III, σ. 82 : *«μάγοι οἱ περὶ Ζωροάστρην»*. Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ Ἴσιδος καὶ Ὀσίριδος, 46 : Bern., II, σ. 519 : *«Ζωροάστρης ὁ μάγος»*

4. Διογ. Λαερτίου, Βίοι φιλοσόφων, I, 2, ἔκδ. Long, Oxonii 1964, I, σ. 1, 14 ἑξ. Σούδα, Λεξικόν, s.v. Ζωροάστρης : *«πρῶτος ἦρξε τοῦ παρ᾽ αὐτοῖς πολιτευομέ-*

ροάστρην τὸν Πέρσην». Ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς [1], δίδων τὸν ὁρισμὸν τῆς μαγείας, λέγει, ὅτι εἶναι *«ἡ διὰ τῶν μέσων δαιμόνων ἀΰλων τε καὶ ἐνύλων ἐνεργοῦσα»*.

Ὁ Γεμιστὸς δὲν ἀποκαλεῖ τὸν Ζωροάστρην μόνον σοφὸν καὶ μάγον, ἀλλὰ καὶ *«νομοθέτην»*. Ἡ ἰδιότης αὕτη τοῦ Ζωροάστρου σπανίως ἀπαντᾶται εἰς τὰς πηγὰς [2] καὶ ὁ Πλήθων ἤχθη εἰς αὐτὴν προφανῶς ἐξ ἄλλων λόγων.

Εἶναι ἀναντίρρητον γεγονός, ὅτι ὁ φιλόσοφός μας ἔτρεφε μεγάλην ἐκτίμησιν πρὸς τοὺς νομοθέτας. Βάσις καὶ κορμὸς τῆς πολιτείας εἶναι ἀσφαλῶς κατ' ἀρχὴν οἱ *«σπουδαῖοι νόμοι»*. Ἐπ' αὐτῶν στηρίζεται καὶ βάσει αὐτῶν ἐνεργεῖ ἡ δικαστικὴ καὶ ἀκολούθως ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία, τῶν ὁποίων ὡσαύτως ἡ ἀξία δὲν πρέπει νὰ παραθεωρῆται. Λόγῳ τῆς ἐκτιμήσεως αὐτῆς πρὸς τὸ νομοθετεῖν ὁ Πλήθων ἐκφράζεται πολλάκις εὐμενῶς καὶ εὐαρέσκως ὑπὲρ τῶν νομοθετῶν, οἱ ὁποῖοι μετὰ τῶν φιλοσόφων εἶναι οἱ μόνοι τῶν ἀνθρώπων, παρὰ τῶν ὁποίων *«πύθοιτ' ἄν τίς τι ὑγιὲς... Οἱ γὰρ νομοθέται ἐπὶ τῷ κοινῷ ἀγαθῷ τοὺς νόμους ἂν τίθεσθαι ἀξιοῦντες, εἰκότως οὐδ' ἂν παντάπασιν αὐτοῦ διαμαρτάνοιεν· οἵ τε φιλόσοφοι τὴν ἐν τοῖς οὖσιν ἀλήθειαν κεφάλαιον εὐδαιμονίας ποιούμενοι, καὶ ταύτην πρὸ πάντων ἂν χρημάτων διώκοντες, καὶ τυγχάνοιεν ἂν αὐτῆς»* [3]. Οἱ ὀρθοὶ νόμοι καθιστοῦν τὴν πολιτείαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐφαρμόζονται, ἀρίστην κατὰ τὸ δυνατόν. Οὗτοι διασφαλίζουν τὸ *«ὑπὸ πάντων σπουδαζόμενον τέλος τῆς εὐδαιμονίας»*, τὸ κοινὸν τοῦτο *«ἐπιθύμημα»* τῶν ἀνθρώπων καὶ τὸ *«οὗ ἕνεκα»* πάσης πράξεως [4]. Ὁ νομοθέτης κατὰ συνέπειαν ἔχει ἱερὰν ἀποστολήν, διότι εἶναι βασικὸς ρυθμιστὴς τῆς ζωῆς καὶ τῶν δυνατοτήτων ἑκάστου πολίτου νὰ

νου ὀνόματος τῶν μάγων». Πρβλ. ὡσαύτως Κλήμ. Ἀλεξ., Στρωματεῖς, 1, 15 : PG, 8, 773 A : *«Ζωροάστρην δὲ τὸν μάγον τὸν Πέρσην»*. Κυρίλου Ἀλεξ., Πρὸς τὰ τοῦ ἐν ἀθέοις Ἰουλιανοῦ, III : PG 76, 633 CD : *«Ὅτι μὲν οὖν οἱ μάγοι περσικόν εἰσι γένος, ἐροῦσι που πάντως. Ζωροάστρην γε μὴν οὐδεὶς ἀπαλλάξειε λόγος τοῦ ταῖς μαγικαῖς ἐνισχῆσθαι τέχναις»*. Εὐσεβίου, Εὐαγγελικὴ Προπαρασκευή, 1, 10 : PG 21, 88 C καὶ 10, 9 : PG 21, 305 D : *«Ζωροάστρης ὁ μάγος»*.

1. Νικ. Γρηγορᾶ, Ἑρμηνεία εἰς τὸν Συνεσίου περὶ ἐνυπνίων λόγον : PG, 149, 543 A.

2. Πρβλ. Θεοδωρήτου, Ἑλληνικῶν θεραπευτικὴ παθημάτων, 9 : PG 83, 1045 B : *«ἀλλὰ κατὰ τοὺς Ζαράδου πάλαι Πέρσαι πολιτευόμενοι νόμους... τοὺς μὲν Ζαράδου νόμους ὡς παρανομίαν ἐπάτησαν»*. Ἀγαθίου, Ἱστορίαι, 2, 24, 6, ἔκδ. Keydell, Berlin 1968, σ. 72, 14 ἑξ. : *«Οὗτος δὲ ὁ Ζωρόαστρος ἤτοι Ζαράδης (διττὴ γὰρ ἐπ' αὐτῷ ἡ ἐπωνυμία)... καὶ νόμους ἔθετο»*. Βλ. καὶ Πλουτάρχου, Νομάς, 4, ἔκδ. Sintenis, Lipsiae 1852, σ. 122, 19 ἑξ.

3. Πλήθ., Νόμοι, Α', 2 : Alex., σ. 28. Πρβλ. Πλήθ., Συμβουλευτικὸς πρὸς τὸν Δεσπότην Θεόδωρον, 17 : PG 160, 856 D ἑξ. (εἰς τὸ ἑξῆς : Συμβουλευτικός).

4. Πλήθ., Νόμοι, Α', 1 : Alex., σ. 16.

ὑλοποιήσῃ τὴν ἐπιθυμίαν του καὶ γίνῃ εὐδαίμων ἐν τῇ ἁρμονικῇ ζωῇ τῆς εὐνομουμένης πολιτείας. Τὸ ἔργον του διέπει τὸ παρὸν τοῦ ἑκάστοτε κοινωνικοῦ συνόλου καὶ προεκτείνεται εἰς τὸ μέλλον.

Ὁ Πολυΐστωρ τοῦ Μυστρᾶ δὲν ἠρκέσθη νὰ ὁμιλήσῃ μετ' ἐκτιμήσεως περὶ τῶν νομοθετῶν, ἀλλ' ἔγραψεν ὁ ἴδιος Νόμων Συγγραφήν. Ἐν προκειμένῳ ἐνήργησεν ὡς θεωρητικός, θὰ ἐλέγομεν, ὅπως καὶ αὐτὸς ὁ Πλάτων, ἤτοι περὶ τοῦ θεσπιστέου δικαίου [1]. Ἐνήργησεν ὡς θεωρητικὸς ὑπὸ τὴν ἔννοιαν, ὅτι δὲν ἦτο πρὸς τοῦτο ἐξουσιοδοτημένος. Ἀβιάστως ὅμως ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅλου του ἔργου, ὅτι σκοπὸς τῶν γραφομένων του ἦτο ἡ πρᾶξις καὶ ὄχι ἡ θεωρία, ἦτο ἡ σωτηρία τῆς δοκιμαζομένης πατρίδος. Τὴν σωτηρίαν ταύτην ἐνέβλεπεν ὁ ἴδιος εἰς τὴν πραγμάτωσιν τῶν ἀπόψεών του, αἱ ὁποῖαι, σημειωτέον, δὲν ἦσαν ὁπωσδήποτε εὐκόλως ἐφαρμόσιμοι κατὰ τὴν ἐποχήν του. Ἀντιθέτως πρὸς τὸν Πλάτωνα ἢ τὸν ἑαυτόν του ἀναφέρει ρητῶς, ὅτι ὁ Λυκοῦργος *«ᾑρέθη ὑπὸ τῆς πόλεως»* [2] ὡς νομοθέτης καὶ τὸ ἔργον του ἀπετέλεσεν εὐθὺς τὸ θετικὸν δίκαιον τῆς πολιτείας τῶν Λακεδαιμονίων. Ὁ Πλήθων ὁμιλῶν περὶ τῶν νομοθετῶν ἐν γένει ἐννοεῖ ἀμφοτέρους, τούς τε δηλαδὴ θεωρητικοὺς καὶ αἱρετοὺς νομοθέτας.

1. Ἠθέλησε νὰ μιμηθῇ ἁπλῶς τὸν Πλάτωνα; Ὁ Dimaras C., Notes sur le tombeau de Gemiste, ἐν L'Hellénisme Contemporain 3, 1938 - 1939, σ. 196, νομίζομεν, ἀδικεῖ τὸν Γεμιστόν, ὅταν ἐν σχέσει πρὸς τὸ παρὸν θέμα τὸν ἀποκαλῇ «Imitateur superficiel de Platon». Εἶναι γεγονός, ὅτι δι' ἔλλειψιν πρωτοτυπίας τὸν ψέγει καὶ ὁ Γεννάδιος ὁ Σχολάριος, Ἐπιστολὴ τῇ βασιλίσσῃ περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Γεμιστοῦ, ἔκδ. Ἁπάντων ὑπὸ L. Petit, X.- A. Sideridès, M. Jugie, Paris 1928 - 1936 (εἰς τὸ ἑξῆς : Petit), IV, 153, 19 ἑξ. : *«...εἰ μὲν καινότερα ἐνομοθέτει καὶ μήπω ἐπιδεδειγμένα τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ εἶχεν ἄν τι καὶ ἐλπίδας αὐτῷ τὸ τόλμημα...»*. Πρβλ. Τοῦ αὐτοῦ Περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθεΐας : Petit, IV, 162, 12 ἑξ. Ἐμβριθεστέρα ἐξέτασις ὅμως τοῦ ἔργου τοῦ Γεμιστοῦ ἐντὸς τῶν ἱστορικῶν πλαισίων τῆς ζωῆς του καὶ ὑπὸ τὴν προοπτικὴν τῆς προθέσεώς του ἀπαλλάσσει αὐτὸν τοῦ χαρακτηρισμοῦ ὡς «ἐπιπολαίου μιμητοῦ». Τοιοῦτος χαρακτηρισμὸς εἶναι δυνατὸν νὰ προσαφθῇ αὐτῷ μόνον ἐπιπολαίως, δεδομένου, ὅτι ἀντικειμενικὴ κρίσις περὶ τῶν Νόμων του εἶναι ἥκιστα δυνατή, ἀφοῦ δὲν ἔχομεν τὸ πλῆρες κείμενόν των. Ὅτι οἱ Νόμοι του εἶναι ἐν πολλοῖς ὑποδεέστεροι τῶν τοῦ Πλάτωνος καὶ ἡ πρωτοτυπία των περιωρισμένη, ἡ δὲ ἐφαρμογή των ἀπεδείχθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δυσχερής, τοῦτο δὲν σημαίνει, ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ γραφοῦν καὶ ὅτι δὲν κέκτηνται ἰδίαν ἀξίαν. Ἕκαστον ἔργον πρέπει νὰ κρίνεται πρῶτον καθ' ἑαυτὸ καὶ ὡς προϊὸν τῆς ἐποχῆς του καὶ ἀκολούθως πρὸς ἕτερα μᾶλλον ἢ ἧττον σπουδαῖα, τέλος ὅμως ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ παρόν. Τὰ συμπεράσματα τῆς ἱστορικοφιλολογικῆς ἐρεύνης, καίτοι καθ' ἑαυτὰ ἀπαραίτητα καὶ ἐξακτέα, πρέπει νὰ λαμβάνωνται πάντοτε ὡς βάσις, ἡ ἐπὶ τῆς ὁποίας οἰκοδομὴ στοχάζεται τῶν προβλημάτων τοῦ παρόντος καὶ συζητεῖ αὐτά. Ἄλλως εἶναι ἀνακάλυψις ὡραίου καὶ καλλιμαρμάρου ἀγάλματος, διὰ τὸ ὁποῖον δὲν εὑρίσκεται θέσις εἰς Μουσεῖον πρὸς ἐγκατάστασιν. Ἐνταῦθα πρέπει νὰ λεχθῇ τοῦτο μόνον, ὅτι ὁ Γεμιστὸς δὲν ἠθέλησεν ἁπλῶς νὰ μιμηθῇ τὸν Πλάτωνα. Ἔγραψε τοὺς Νόμους του, διότι ἐπίστευεν, ὅτι δι' αὐτῶν θὰ ἐβοήθει τὸ κινδυνεῦον ἔθνος.

2. Πρβλ. Πλήθ., Συμβουλευτικός, 17 : PG 160, 856 D ἑξ.

Ἂς ἐπανέλθωμεν ὅμως εἰς τὸν Ζωροάστρην ὡς «νομοθέτην». Ἡ ὑπὸ τοῦ Γεμιστοῦ βαθεῖα ἐκτίμησις τῆς ἀποστολῆς γενικῶς τοῦ νομοθέτου, ἰδιαιτέρως τῶν ἐπιφανῶν ἀρχαίων νομοθετῶν, ἡ ἰδία του Συγγραφὴ τῶν Νόμων, τὰ ἐνδεχόμενα καθήκοντά του ἐν Μυστρᾷ ὡς *«προστάτου τῶν πατρίων νόμων»* καὶ *«προστάτου τοῦ τῶν Ἑλλήνων δικαστηρίου»* [1], τὰ ἔργα Νόμοι καὶ Πολιτεία τοῦ *«θείου καθηγεμόνος»* Πλάτωνος καὶ ἡ περὶ τοῦ Πυθαγόρου παράδοσις *«ὡς εὑρετοῦ... τῆς πολιτικῆς ὅλης παιδείας»* [2] καὶ τῶν Πυθαγορείων ὡς *«νομοθετικῶν ὄντων»* [3] ὡδήγησαν ἴσως τὸν φιλόσοφον εἰς τὴν προβολὴν τοῦ νομοθετικοῦ ἔργου εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ζωροάστρου. Οὗτος ἐν τῇ πληρότητί του ὡς πρώτου σοφοῦ ἐξηγητοῦ καὶ ἀρχηγέτου τῶν μάγων θὰ ἔπρεπε κατὰ Πλήθωνα νὰ εἶναι καὶ νομοθέτης.

Ἐνῷ ὁ Γεμιστὸς ἀποδίδει εἰς τὸν Ζωροάστρην τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ νομοθέτου, ὁ ὁποῖος, ὡς προεδηλώθη, δὲν ἀπαντᾶται εἰς τὰς πιθανὰς πηγάς του, ἀποφεύγει ἐν τούτοις νὰ προσάψῃ εἰς αὐτὸν τὴν μαρτυρουμένην ἰδιότητα τοῦ ἀστρονόμου. Δὲν ἀποκλείεται ἐνταῦθα νὰ εἶχεν ὑπ' ὄψει τὸ Λεξικὸν Σούδα, τὸ ὁποῖον ὑπὸ τὸ λῆμμα Ζωροάστρης διακρίνει :

1. Γρηγ. Μοναχοῦ, Μονῳδία : PG 160, 817 AB. Αἱ ἀνωτέρω φράσεις τοῦ Γρηγορίου ὡδήγησαν, ὅπως ἦτο φυσικόν, εἰς τὴν ἄποψιν, ὅτι ὁ Πλήθων ἤσκει εἰς Πελοπόννησον ἰδιαίτερον δικαστικὸν λειτούργημα, τὸ τοῦ *«προστάτου τῶν Νόμων»*. (Πρβλ. Alexandre, ἔργ. μν., σσ. XX καὶ XXIX. Schultze, ἔργ. μν., σ. 25. Taylor, ἔργ. μν., σ. 87. Κανελλοπούλου, ἔργ. μν., σ. 260. Σακελλαρίου, ἔνθ' ἀν., σ. 161. Καλλιγᾶ Π., Μελέται βυζαντινῆς ἱστορίας. Ἀπὸ τῆς πρώτης μέχρι τῆς τελευταίας ἁλώσεως 1205 - 1453, Ἀθῆναι 1894, σ. 628. Δανιηλίδη Δ., Ἡ νεοελληνικὴ κοινωνία καὶ οἰκονομία, Ἀθήνα 1934, σ. 78. Dräseke J., G. G. Plethon, ἐν Zeitschrift f. Kirchengeschichte 19, 1899, σ. 276). «Τοιοῦτον ὅμως ἀξίωμα δὲν εὑρίσκεται εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ βυζαντινοῦ κράτους» καὶ οὐδεμίαν θετικὴν πληροφορίαν περὶ αὐτοῦ ἔχομεν, ὅπως μᾶς λέγει κατηγορηματικῶς ὁ εὐρύτερον ἀσχοληθεὶς περὶ τὸν Πλήθωνα καὶ δὴ ἐξ ἐπόψεως ἱστορικῆς Ἰ. Μαμαλάκης. (Πρβλ. Ὁ Γ. Γεμιστὸς ἐν Πελοποννήσῳ..., σ. 36. Τοῦ αὐτοῦ, Γεώργιος Γεμιστὸς - Πλήθων (Texte u. Forsch. z. byz. - neugr. Philologie, No 32), Ἀθῆναι 1939, σ. 107. Ἐπίσης Zakythinos D., Le Despotat grec de Morée, II : Vie et institutions, Athènes 1953, σ. 131, σημ. 5). Ὁ Σ. Σπέντζας, ἔργ. μν., σ. 14, καίτοι ἐμφανῶς ἐπαναλαμβάνει τὴν γνώμην τοῦ Μαμαλάκη, ἐν τούτοις δὲν ἀναφέρει αὐτόν· ἀρκεῖται νὰ παραπέμψῃ εἰς Δούκαν, Βυζ. Ἱστ., 31, Bonnae 1834, σ. 214 A, ἔνθα λέγεται : *«ἀπὸ δὲ τῆς συγκλήτου ὁ Γεμιστὸς ἐκ Λακεδαιμονίας»* καὶ μόνον ὁ Σχολάριος ἀποκαλεῖται *«καθολικὸς κριτής»*. Ἐὰν καὶ ὑπὸ ποίαν ἔννοιαν ἦτο ὁ Γεμιστὸς συγκλητικός, βλ. πλείονα παρὰ Μαμαλάκη, Ὁ Γ. Γεμιστὸς ἐν Πελοποννήσῳ..., σ. 35. Πάντως αἱ ἐκφράσεις τοῦ Γρηγορίου εἶναι δυνατὸν ν' ἀπεικονίζουν ἁπλῶς τὴν θεωρητικὴν περὶ τοὺς Νόμους ἐνασχόλησιν τοῦ Πλήθωνος καὶ τὴν βαθεῖαν πρὸς τοὺς νομοθέτας ἐκτίμησίν του. Δυστυχῶς αἱ πηγαὶ δὲν βοηθοῦν περισσότερον, ὥστε ν' ἀποφανθῶμεν μετὰ βεβαιότητος.

2. Ἰαμβλίχου, Πυθαγόρου βίος, (XXVII), 131 : Albrecht, σ. 134.

3. Ἰαμβλίχου, Πυθ. βίος, (XVII), 72 : Albrecht, σ. 78. Πρβλ. καὶ (XVIII), 89 : Albrecht, σ. 96.

1) Ζωροάστρην τὸν Περσόμηδον σοφὸν καὶ 2) Ζωροάστρην τὸν ἀστρονόμον ἐπὶ Νίνου βασιλέως Ἀσσυρίων [1]. Ὁ Γ. Κεδρηνός [2], καίτοι συμφωνεῖ πρὸς ὅσα τὸ ἀνωτέρω Λεξικὸν θέτει ὑπὸ τὸν ἀστρονόμον Ζωροάστρην, ἐν τούτοις λέγει περὶ αὐτοῦ *«Ζωροάστρης ὁ περιβόητος ἀστρονόμος ἐν Πέρσαις»*. Τὸν ἀστρονόμον Ζωροάστρην γνωρίζει καὶ ὁ Πρόκλος [3], χωρὶς ὅμως νὰ ὁμιλῇ ἐκτενέστερον περὶ αὐτοῦ. Ἀποκαλυπτικὴ εἶναι ἐπίσης ἡ μαρτυρία Διογένους τοῦ Λαερτίου [4], ὁ ὁποῖος εἰς τὸ Προοίμιον τοῦ ἔργου του μᾶς διέσωσε τὴν παράδοσιν παλαιοτέρων συγγραφέων : κατ' αὐτὸν ὁ μὲν Κλείταρχος, σύγχρονος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ συνακόλουθός του κατὰ τὴν ἐκστρατείαν, λέγει, ὅτι οἱ Χαλδαῖοι ἠσχολοῦντο *«περὶ ἀστρονομίαν καὶ πρόρρησιν»*, οἱ δὲ Μάγοι διέτριβον *«περί τε θεραπείας θεῶν καὶ θυσίας καὶ εὐχάς, ὡς αὐτοὺς μόνους ἀκουομένους»* καὶ ἀπεφαίνοντο *«περὶ οὐσίας Θεοῦ»*, ὁ δὲ ἱστοριογράφος Δείνων, πατὴρ τοῦ Κλειτάρχου, *«μεθερμηνευόμενόν φησι τὸν Ζωροάστρην ἀστροθύτην εἶναι· φησὶ δὲ τοῦτο καὶ ὁ Ἑρμόδωρος»*, μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος. Πάντως τὸν ἀστροθύτην τοῦτον Ζωροάστρην συγκαταριθμεῖ ὁ Διογένης, βάσει τῶν πηγῶν του, εἰς τοὺς Μάγους καὶ ταυτίζει μᾶλλον αὐτὸν πρὸς τὸν κατ' ἐξοχὴν Μάγον, τὸν Ζωροάστρην τὸν Πέρσην [5].

Συνοψίζοντες λοιπὸν βλέπομεν, ὅτι ἡ σχετικὴ παράδοσις περὶ τοῦ Ζωροάστρου ὡς ἀστρονόμου εἶναι κάπως συγκεχυμένη. Μόνον τὸ Λεξικὸν Σούδα, διακρῖνον δύο πρόσωπα ὑπὸ τὸ ὄνομα Ζωροάστρης, ὑπερέχει εἰς σαφήνειαν. Ἡ ἐν λόγῳ σαφήνεια ὅμως εἶναι προφανῶς εἰς βάρος τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας, ἡ ὁποία γνωρίζει ἓν πρόσωπον. Ὁ Πλήθων, ἂν ὑποτεθῇ, ὅτι εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ὡρισμένας τῶν ἀνωτέρω μαρτυριῶν, παρέκαμψε

1. Σούδα, Λεξικόν, s.v. Ζωροάστρης. Πρβλ. καὶ s.v. ἀστρονομία : *«πρῶτοι βαβυλώνιοι ταύτην ἐφεῦρον διὰ Ζωροάστρου»*.

2. Κεδρηνοῦ Γ., Σύνοψις ἱστοριῶν : PG 121, 57 A.

3. Πρόκλου, Εἰς τὴν Πολιτείαν : Kroll, II, σ. 34, 3 ἑξ. καὶ σ. 59, 3 ἑξ. Πρβλ. Νόννου, Συναγωγὴ καὶ ἐξήγησις, ὧν ἐμνήσθη ἱστοριῶν ὁ ἐν ἁγίοις πατὴρ ἡμῶν Γρηγόριος, 70 : PG 36, 1021 : *«Τὴν δὲ ἀστρονομίαν λέγονται πρῶτοι εὑρηκέναι Βαβυλώνιοι διὰ Ζωροάστρου»*. Γλυκᾶ Μ., Βίβλος χρονική, 11 : PG 158, 253 C : *«Ζωρόαστρος ὁ περιβόητος τῶν Περσῶν ἀστρονόμος ... Τὴν ἀστρονομίαν λέγονται πρῶτον εὑρηκέναι Βαβυλώνιοι διὰ Ζωροάστρου»*. Περὶ τοῦ Ζωροάστρου ὡς ἀστρονόμου ἴδε καὶ τὰ χωρία παρὰ Bidez - Cumont, ἔργ. μν., II, σσ. 56 ἑξ. Ὅταν εἰς τὰ ὡς ἄνω χωρία γίνεται λόγος περὶ ἀστρονομίας ἐννοεῖται ἡ ἀστρολογία. Αὕτη καλλιεργηθεῖσα τὸ πρῶτον παρὰ τῶν Ἀσσυροβαβυλωνίων εἰσέδυσεν εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ τῶν μηδικῶν πολέμων καὶ μάλιστα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου.

4. Διογ. Λαερτίου, Βίοι φιλοσόφων, I, 6 - 9 : Long, I, σ. 3, 11 ἑξ., ἔνθα αἱ μαρτυρίαι καὶ ἄλλων, πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἀναφερομένων Κλειτάρχου καὶ Δείνωνος, ὄχι ὅμως σχετικαὶ πρὸς τὸ πρόβλημά μας.

5. Διογ. Λαερτίου, Βίοι φιλοσόφων, I, 2 : Long, 1, σ. 1, 14 ἑξ.

τὴν δυσκολίαν, μνημονεύσας μόνον τὸν σοφὸν καὶ μάγον καὶ νομοθέτην Ζωροάστρην, ὁ ὁποῖος τὸν ἐνδιέφερεν.

4. Πότε ἔζησεν ὁ Ζωροάστρης;

Ὄχι μόνον ποιοτικῶς καὶ ἀξιολογικῶς ὑπῆρξεν ὁ Ζωροάστρης ὁ «ἐπιφανέστατος» ἑρμηνευτὴς «τῶν θείων καὶ ἄλλων δογμάτων», ἀλλὰ καὶ χρονικῶς ὁ πρῶτος ἤ, ὅπως μετ' ἐμφάσεως μαρτυρεῖ τὸ κείμενόν μας, ὁ «παλαιότατος» καὶ «ἀρχαιότατος τῶν ἐν μνήμῃ».

Ὡς πρὸς τὴν ἀρχαιότητα εἰς μόνον τὸν συναγωνίζεται: Μὴν ὁ Αἰγύπτιος «νομοθέτης» ἐπίσης καὶ «σοφός», ὄχι ὅμως πολὺ «σπουδαῖος» ὡς νομοθέτης. Οὗτος εἶναι παλαιότερος τοῦ Ζωροάστρου κατὰ τρεῖς χιλιάδας ἐτῶν. Ἱστορικῶς ἐξεταζομένων τῶν πραγμάτων, ὁ Μὴν ἔζησε πράγματι πολὺ πρὸ τοῦ Ζωροάστρου (περὶ τὰ τέλη τῆς τετάρτης χιλιετηρίδος). Εἶναι ὁ πρῶτος βασιλεύς, ὁ ὁποῖος κατώρθωσε νὰ συνενώσῃ τὰ μέχρι τότε δύο βασίλεια τῆς Αἰγύπτου καὶ ἀκολούθως ὀργανώσῃ τὸ προκῦψαν ἓν κράτος. Ἐννοεῖται, ὅτι αἱ περὶ αὐτοῦ εἰδήσεις καὶ σήμερον — πολὺ περισσότερον κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Γεμιστοῦ — εἶναι λίαν θολαὶ καὶ ἀνεπαρκεῖς.

Ἀνεξαρτήτως τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ Μὴν εἶναι πρεσβύτερος τοῦ Ζωροάστρου, οὗτος κατὰ Πλήθωνα εἶναι ἀναμφισβητήτου ἀξιολογικῆς ὑπεροχῆς ἔναντι τοῦ Μηνός. Χρονικῶς ὁ Ζωροάστρης συμφώνως πρὸς τὰ γραφόμενα τοῦ φιλοσόφου μας ἐγένετο *«πεντακισχιλίοις ἔτεσι πρεσβύτερος τῶν Τρωϊκῶν»* ἢ *«τῆς Ἡρακλειδῶν καθόδου»*, ὅπως ἐξιστοροῦν *«ἄλλοι τε καὶ Πλούταρχος»*. Τὸ παρὸν ἐδάφιον ἐπαναλαμβάνεται τρίς. Πράγματι ὁ Πλούταρχος μνημονεύει τὸν Ζωροάστρην, *«ὃν πεντακισχιλίοις ἔτεσι τῶν Τρωϊκῶν γεγονέναι πρεσβύτερον ἱστοροῦσιν»* [1]. Ἡ ρητὴ μνεία τοῦ Πλουτάρχου ὡς πηγῆς καὶ ἡ ἐπὶ λέξει ἀπόδοσις τῶν λόγων του ὁδηγεῖ εἰς τὸ ἀσφαλὲς συμπέρασμα, ὅτι ὁ Γεμιστὸς ἀνέγνωσεν αὐτὸν καὶ συνειδητῶς παρέπεμπεν εἰς τὴν μαρτυρίαν του. Εἶχεν ὅμως ἐνταῦθα μόνον τὸν Πλούταρχον ὑπ' ὄψει; Ποίους ὑπαινίσσεται τυχὸν διὰ τοῦ «ἄλλοι»; Δοθέντος, ὅτι ἡ ἐν λόγῳ ἀντίληψις ἦτο εὐρέως διαδεδομένη, ὅπως θὰ ἴδωμεν ἀμέσως, εἶναι δύσκολον νὰ καθορισθοῦν οἱ «ἄλλοι». Ἴσως ὅμως διὰ τοῦ «ἄλλοι» ἐννοεῖ ἁπλῶς αὐτοὺς τοὺς πληροφοριοδότας τοῦ Πλουτάρχου, τοὺς ὁποίους οὗτος ὑπαινίσσεται διὰ τοῦ «ἱστοροῦσιν». Ὁ Πλούταρχος (45 - 125 μ.Χ.) ἀνῆκεν εἰς τοὺς ἐκλεκτικοὺς πλατωνικοὺς φιλοσόφους καὶ ἐκινεῖτο μεταξὺ τῶν Νεοπυθαγορείων καὶ τῆς Ἀκαδημίας. Εἰς ἀμφοτέρους, τοὺς Νεοπυθαγορείους δηλ. καὶ τὴν Ἀκαδημίαν, εὗρον, ὡς γνωστόν,

1. Πλουτάρχου, Περὶ Ἴσιδος καὶ Ὀσίριδος 46: Bern. II σ. 519.

γόνιμον ἔδαφος διάφορα ἀνατολικὰ καὶ θρησκευτικοῦ συγκρητισμοῦ στοιχεῖα. Τοιαῦται εἰδήσεις ἀπὸ τοῦ τετάρτου αἰῶνος π.Χ. ἦσαν διάχυτοι καὶ ἀρκούντως διαδεδομέναι, ὥστε νὰ μὴ εἶναι δυνατὸν ν' ἀποφανθῶμεν, ποίους ἀκριβῶς καὶ ὁπωσδήποτε ἐγνώρισεν ὁ Πλούταρχος.

Ἂν ὅμως ἐπιμείνωμεν κάπως ἐπὶ τοῦ θέματος, πρέπει εὐθὺς νὰ σημειώσωμεν, ὅτι τοιαύτας ἀπόψεις διέσωσαν καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς. Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος [1] εἰς τὸ προμνημονευθὲν Προοίμιον τοῦ ἔργου του παραθέτει ἐν σχέσει πρὸς τὸ παρὸν ζήτημα, τὴν πληροφορίαν Ἑρμοδώρου τοῦ Πλατωνικοῦ, ὁ ὁποῖος *«ἐν τῷ Περὶ μαθημάτων φησὶν* (sc. Ζωροάστρην) *εἰς τὴν Τροίας ἅλωσιν ἔτη γεγονέναι πεντακισχίλια»*, καὶ Ξάνθου τοῦ Λυδοῦ, ὁ ὁποῖος θέτει τὴν ζωὴν τοῦ Ζωροάστρου ἓξ χιλιάδας ἔτη πρὸ τῆς εἰς Εὐρώπην διαβάσεως τοῦ Ξέρξου. Ὡσαύτως ὁ Πλίνιος [2] διέσωσε τὰς μαρτυρίας τοῦ Εὐδόξου, τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Ἑρμίππου. Τὸ σχετικὸν χωρίον ἔχει ὡς ἑξῆς: «Eudoxus, qui inter sapientiae sectas clarissimam utilissimamque eam (sc. magicam) intellegi voluit, Zoroastrem hunc sex milibus annorum ante Platonis mortem fuisse prodidit; sic et Aristo-

1. Διογ. Λαερτίου, Βίοι φιλοσόφων, 1, 2: Long, I, σ. 1, 15 ἑξ. Ὡρισμένα δευτερευούσης ἀξίας χειρόγραφα ὁμιλοῦν περὶ «ἑξακοσίων» ἐτῶν πρὸ τῆς Ξέρξου διαβάσεως. Ἐμφανῶς ὀρθοτέρα εἶναι ἡ γραφὴ «ἑξακισχίλια», ἡ ὁποία προτιμωμένη ὑπὸ τοῦ Long ἀποδεικνύει τὸν Ξάνθον συμφωνοῦντα πρὸς τοὺς λοιπούς. Περὶ τοῦ χωρίου τούτου τοῦ Διογένους ἴδε Lozynski A., Hermippi Smyrnaei peripatetici Fragmenta collecta, disposita et illustrata, Bonnae 1831, σ. 47, καὶ Gisinger F., Die Erdbeschreibung des Eudoxos von Knidos, Leipzig 1921, σσ. 21 ἑξ. Μὲ ἀναφορὰν εἰς τὸ χωρίον τοῦτο καὶ παραπομπὴν εἰς τὸ ἔργον τῶν Bidez-Cumont, ἔργ. μν., I, σσ. 5-8, θεωρεῖ ὁ Koster W. J. W., Le mythe de Platon, de Zarathoustra et des Chaldéens. Critique sur les relations intellectuelles entre Platon et l'Orient, Lugduni Batavorum 1951, σ. 21, ὡς πιθανόν, ὅτι ὁ Ξάνθος εἶναι ὁ πρῶτος, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει τὸν Ζωροάστρην ἐντὸς τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας.

2. C. Plinii Sec., Hist. Nat., XXX, 1 § 3-4, ἔκδ. Mayhoff, Lipsiae 1897, σσ. 420 ἑξ. καὶ XXX, 1, § 6: Mayhoff, σ. 423: ὁ Μωϋσῆς ἔζησε «multis milibus annorum post Zoroastrem». Σχόλιον, Εἰς Πλάτ. I Ἀλκιβ., 122 a: Greene, σ. 100: *«Ζωροάστρης ἀρχαιότερος ἑξακισχιλίοις ἔτεσιν εἶναι λέγεται Πλάτωνος»*. Ὁ Gisinger, ἔργ. μν., σ. 21, ὀρθῶς ὑποδεικνύει, ὅτι τὸ Σχόλιον ἀποδίδει τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἑρμίππου. Καίτοι ὄχι ἀκριβεῖς, ὅμως πλησιέστεραι τοῖς πράγμασιν εἶναι αἱ μαρτυρίαι τοῦ Λεξικοῦ Σούδα, s.v. Ζωροάστρης: *«ἐγένετο πρὸ τῶν Τρωϊκῶν ἔτεσι φ'* (500)» καὶ τοῦ Εὐσεβίου, Εὐαγγελικὴ προπαρασκευή, 10, 9: PG 21, 805 D: *«Ἀπὸ δὲ Μωϋσέως πάλιν ἀνιὼν ἐπὶ τὸ πρῶτον ἔτος ζωῆς Ἀβραάμ, εὑρήσεις ἔτη φε'· τοσαῦτα δὲ ἀπὸ τοῦ δηλωθέντος ἔτους τῆς Κέκροπος βασιλείας τὸν ἀνωτέρω χρόνον ἀπαριθμούμενος, ἐπὶ Νῖνον ἥξεις τὸν Ἀσσύριον, ὃν πρῶτόν φασιν ἁπάσης τῆς Ἀσίας πλὴν Ἰνδῶν κεκρατηκέναι· οὗ Νῖνος ἐπώνυμος πόλις ἡ Νινευῒ παρ' Ἑβραίοις ὠνόμασται, καθ' ὃν* (sc. χρόνον) *Ζωροάστρης ὁ μάγος Βακτρίων ἐβασίλευσε»*. Ἐπειδὴ δὲ ὀλίγον ἀνωτέρω (PG 21, 805 C) ὁ Κέκροψ φέρεται, ὅτι ἔζησεν υ' (400) ἔτη παλαιότερον τῆς Ἰλίου ἁλώσεως, οὕτω προκύπτει ὡς χρονολογία ζωῆς τοῦ Ζωροάστρου τὰ τέλη τῆς 3ης π.Χ. χιλιετηρίδος.

teles. Hermippus, qui de tota ea arte (sc. magorum) diligentissime scripsit et viciens centum milia versorum a Zoroastre condita indicibus quoque voluminum eius positis explanavit, praeceptorem, a quo institutum diceret, tradidit Agonacem, ipsum vero quinque milibus annorum ante Troianum bellum fuisse».

Ἐπανερχόμενοι εἰς τὸ πρόβλημα τῶν τυχὸν πηγῶν τοῦ Πλουτάρχου διαπιστώνομεν κατ' ἀρχήν, ὅτι ἡ μαρτυρία του συμφωνεῖ πρὸς τὰς παρατεθείσας εἰδήσεις τοῦ Ἑρμοδώρου καὶ τοῦ Ἑρμίππου. Ὁ F. Gisinger[1] ἐκπροσωπεῖ τὴν γνώμην, ὅτι «πολὺ πιθανὸν» πηγὴ τοῦ Πλουτάρχου ὑπῆρξεν ὁ Θεόπομπος, πρῶτον διότι τὸ κεφάλαιον 46 τῆς πραγματείας του: Περὶ Ἴσιδος καὶ Ὀσίριδος ὁμοφωνεῖ πρὸς τὴν σχετικὴν παράθεσιν τοῦ Διογένους (1, 8 - 9) καὶ δεύτερον, διότι ὁ Πλούταρχος μνημονεύει τὸν Θεόπομπον εἰς τὸ τέλος τοῦ 47ου κεφ. τοῦ ὡς ἄνω ἔργου του. Τὴν «πολὺ πιθανὴν» εἰκασίαν τοῦ Gisinger πρέπει νὰ ἀντιμετωπίσωμεν μετὰ πολλῆς ἐπιφυλακτικότητος διὰ τοὺς ἑξῆς τρεῖς λόγους : 1) Ἡ δῆθεν ὁμοφωνία τῆς πληροφορίας τοῦ Πλουτάρχου πρὸς τὴν τοῦ Διογένους μετὰ βίας γίνεται ἀποδεκτή, διότι ὁ Διογένης εἶναι ἐν προκειμένῳ λίαν σύντομος, ὥστε νὰ μὴ εἶναι δυνατὴ οἱαδήποτε σύγκρισις, 2) Ὁ Πλούταρχος μνημονεύει τὸν Θεόπομπον ὡς πηγὴν μόνον τοῦ ζωροαστρείου δυϊσμοῦ καὶ τῆς περὶ περιόδων διδασκαλίας τοῦ Ζωροαστρισμοῦ καὶ ὄχι ὅλων τῶν εἰδήσεων — ἰδιαιτέρως ὄχι τῆς πρὸς τὴν χρονολογίαν σχετικῆς πληροφορίας καὶ 3) Τὸ τρίτον πληθυντικὸν πρόσωπον τοῦ ρήματος (*«ἱστοροῦσιν»*) ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ Πλούταρχος εἶχε περισσοτέρους ὑπ' ὄψει ἢ ὀρθότερον, ὅτι ἀπέδιδε μίαν πληροφορίαν εὐρέως διαδεδομένην. Ὁ Ἑρμόδωρος καὶ ὁ Ἕρμιππος διεκδικοῦν ἐδῶ δικαίως τὴν θέσιν των, ἐφ' ὅσον ἀναζητήσωμεν συγκεκριμένους συγγραφεῖς.

Ὅτι ἡ ὡς ἄνω χρονολογία οὐδόλως ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν καὶ ἀποτελεῖ σοβαρὰν πλάνην, μόλις εἶναι ἀνάγκη νὰ σημειώσωμεν. Παρ' ὅλον ὅμως ὅτι ὁ Λόγιος τοῦ Μυστρᾶ δὲν ἔχει προφανῶς περισσοτέρας καὶ ἀσφαλεστέρας πηγὰς περὶ τοῦ χρόνου ζωῆς τοῦ Ζωροάστρου, δὲν φαίνεται ἐν τούτοις ἱκανοποιημένος ἐκ τῶν γραφομένων του καὶ ἀφήνει νὰ διαφανῇ μία συνεσταλμένη κρίσις περὶ τῆς μὴ ὀρθότητος τῆς διδομένης χρονολογίας. Οὕτω θὰ πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν τὴν παρατήρησίν του : *«εἴ τῳ δὲ τοῦτο οὐ πιστόν»*. Προεδηλώθη ἤδη, ὅτι τοῦτο ὄχι ἁπλῶς «οὐ πιστόν», ἀλλὰ καὶ πάντῃ ἀνιστόρητον, δοθέντος, ὅτι ὁ Ζωροάστρης ἔζησε κατὰ τὴν κρατοῦσαν ἱστορικὴν ἀντίληψιν περὶ τὸ α΄ ἥμισυ τῆς 6ης π.Χ. ἑκατονταετηρίδος[2]. Ἀποφεύγομεν νὰ δώσωμεν

1. Gisinger, ἔργ. μν., σ. 22.
2. Πρβλ. Duchesne J.-Guillemin, Zarathustra, ἐν Lex. f. Theol. u. Kirche,

ἀκριβῆ χρονολογίαν, διότι αἱ ὑπάρχουσαι εἰδήσεις, ἔχουσαι μυθοπλαστικὸν χαρακτῆρα, δὲν ὁμοφωνοῦν. Ἡ πληροφορία τοῦ Πλήθωνος ἀποδίδει τὸν μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων διαμορφωθέντα θρῦλον, ὁ ὁποῖος εἶναι «καρπὸς τῶν κοσμογονικῶν ἰρανικῶν ἀντιλήψεων»[1]. Εἰς αὐτὰς ἡ μορφὴ τοῦ Ζωροάστρου ἔχει χαρακτηριστικὰ θρυλικὰ καὶ εἶναι περιβεβλημένη τρόπον τινὰ μὲ τὸν πέπλον τοῦ μυστηρίου. Παρὰ ταῦτα ἡ — παλαιότερον ἐν ἀμφιβόλῳ τιθεμένη — ἱστορικότης τοῦ Ζωροάστρου πρέπει νὰ θεωρηθῇ βεβαία καὶ ἀσφαλής[2].

5. Ἡ σχέσις τοῦ Ζωροάστρου πρὸς τὸν Πυθαγόραν καὶ τὸν Πλάτωνα.

Ὁ Ζωροάστρης, γενόμενος κατὰ τὸν φιλόσοφόν μας ὁ πρῶτος σοφὸς ἐξηγητὴς τῶν συμφύτων τῷ ἀνθρώπῳ ἀληθειῶν, ὑπῆρξεν ὁ πνευματικὸς πρόγονος καὶ κληροδότης αὐτῆς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Ὁ Πλάτων δὲν ἤνοιξε νέον τινὰ δρόμον εἰς τὸν φιλοσοφικὸν στοχασμόν. Παρέλαβε καὶ ἐπεξειργάσθη τὴν φιλοσοφικὴν παρακαταθήκην τοῦ Ζωροάστρου, τὴν *«διὰ τῶν Πυθαγορείων εἰς αὐτὸν κατεληλυθυῖαν»*.

Ἡ ἄποψις τῆς πνευματικῆς συγγενείας καὶ σχέσεως μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Ἑλλάδος, ὅτι δηλ. τὸ φῶς, ὄχι μόνον τοῦ ἡλίου, ἀλλὰ καὶ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας ἀκολουθεῖ τὴν ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς πορείαν, δὲν εἶναι καινοφανής. Τόσον ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὅσον καὶ

τ. 10, στ. 1312. Καὶ ἄρθρον Περσία, ἐν Θρησκ. καὶ Ἠθ. Ἐγκυκλ. 10, στ. 315 : Ἐνταῦθα δίδονται δύο χρονολογίαι, ἤτοι 570 ἕως 500 καὶ 650 ἕως 533 π.Χ. Ὁ Widengren, ἔργ. μν., σ. 61, ἀποφεύγει νὰ δώσῃ οἱανδήποτε χρονολογίαν καὶ παρατηρεῖ μόνον, ὅτι ὁ Ζωροάστρης πρέπει νὰ ἔζησε «πολὺ πρότερον» τοῦ Κύρου καὶ τοῦ Δαρείου.

1. Ἄρθρον Περσία, ἐν Θρησκ. Ἠθ. Ἐγκυκλ. 10, στ. 315. Πρβλ. Jackson, The Date of Zoroaster, ἐν Journ. of the Americ. Orient. Soc. 17, 1896, σ. 3 : «Such extraordinary figures (6000 years), however, are presumably due to the Greeks have misunderstood the statements of the Persians, who place Zoroaster's millenium amid a great world-period of 12000 years, which they divided into cylces of 3000 years...». Πάντως ἡ ἐνασχόλησις τῶν Ἑλλήνων μὲ τὸν Ζωροάστρην καὶ αἱ πολυειδεῖς μαρτυρίαι των εἶναι ἐνδεικτικὰ τοῦ μεγάλου ἐνδιαφέροντός των πρὸς τὴν θρησκευτικὴν διδασκαλίαν τῶν Περσῶν. Δοθέντος δέ, ὅτι πολλαὶ τῶν πληροφοριῶν των ἀντικατοπτρίζουν πραγματικὰς θρησκευτικὰς δοξασίας αὐτῶν, δὲν μᾶς μένει παρὰ νὰ ἐκφρασθῶμεν μετὰ θαυμασμοῦ περὶ τῆς πολυμαθείας των. Πρβλ. Rapp A., Die Religion und Sitte der Perser und übrigen Iranier nach den griechischen und römischen Quellen, ἐν Zeitschrift der deutschen morg. Gesellschaft 19, 1865, σσ. 2 ἑξ.

2. Σχετικὴν περὶ τοῦ Ζωροάστρου βιβλιογραφίαν ἀνευρίσκει ὁ βουλόμενος εἰς τὸ ἔργον τοῦ Widengren, ἔργ. μν., σσ. 360 - 375. Ἡ πεποίθησις, ὅτι παρὰ Ζωροάστρῃ ἔχομεν γνησίαν ἀποκάλυψιν ὁμοίαν πρὸς τὴν τῶν Προφητῶν τῆς Π. Διαθήκης, εὑρίσκει καὶ σήμερον ὑποστηρικτάς, ἴδε τὸ ἔργον τοῦ Hinz W., Zarathustra, Stuttgart 1961, τὸ ὁποῖον διαπνέεται ἀπὸ τὴν πεποίθησιν αὐτήν.

σήμερον ἀκόμη ἡ γνώμη αὕτη εὑρίσκει θιασώτας. Ἐπικρατεστέρα παρὰ ταῦτα φαίνεται σήμερον ἡ ἀντίληψις, ἡ ὁποία συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς αὐτονομίας τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας [1].

Ἐδῶ πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι παρὰ πᾶσαν αὐτονομίαν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας τοιαύτη ἐπίδρασις, ὄχι μόνον δὲν ἀποκλείεται, ἀφοῦ αἱ ἰδέαι καὶ γενικῶς τὰ προϊόντα τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου δὲν γνωρίζουν χρονικοὺς καὶ τοπικοὺς περιορισμούς, ἡ δὲ μετανάστευσίς των δὲν ἀπαιτεῖ διαβατήριον καὶ ἡ παραδοχή των εἶναι ζήτημα λογικῆς κατοχυρώσεως καὶ ὀρθότητος, ἀλλὰ καὶ ἀξιώνει συνεπίνευσιν, δεδομένου, ὅτι ἀφ' ἑνὸς μαρτυρεῖται εὐρέως κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐπαληθεύεται συχνάκις ἀπὸ ἀπόψεις, αἱ ὁποῖαι ἀπαντῶνται καὶ εἰς τοὺς δύο κόσμους. Πάλιν δὲν εἶναι ὀρθὸν ἡ διαπιστουμένη τυχὸν ἐπίδρασις νὰ ὑπερτονίζεται ἢ νὰ ἀνακαλύπτεται τοιαύτη καὶ ἐκεῖ, ὅπου δὲν ὑπάρχει.

Ὁ Πλήθων, ἀνάγων τὸν φιλοσοφικὸν στοχασμὸν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ζωροάστρου, διεδήλωνε καὶ ἐπανελάμβανε τὴν γνώμην, ὅτι ἴδιον τοῦ φιλοσόφου εἶναι νὰ μὴ νεωτερίζῃ καὶ καινολογῇ, ὅπως ὁ σοφιστής, ἀλλὰ νὰ ὁμολογῇ καὶ ἀκολουθῇ *«ταῖς κρατίσταις γνώμαις»* *«τῶν τὰ βέλτιστα ἀεὶ φρονούντων»*, τὰς ὁποίας ὅμως πρέπει νὰ θέτῃ ὑπὸ τὸ *«κράτιστον καὶ θειότατον τῶν ἡμετέρων κριτηρίων, τὸν λογισμόν»* [2]. Τὸ «καινολογεῖν» καὶ καινοποιεῖν ἀπετέλει καὶ δι' αὐτὸν τὸν Πλάτωνα μομφὴν καὶ ἦτο ἀπαράδεκτον καὶ ἀπορριπτέον [3]. Ἰδιαιτέρως ἐμφανὴς εἶναι ἡ προσπάθεια τοῦ Γεμιστοῦ ν' ἀποδείξῃ, ὅτι ὁ Πλάτων δὲν εἰσάγει καινὰς δόξας εἰς τὰ ἐν ἀρχῇ παρατεθέντα χωρία [4] ἐκ τῆς συγγραφῆς του, ἡ ὁποία ὑπῆρξεν ἀπάντησις πρὸς τὸν Σχολάριον διὰ τὰς ὑπὲρ Ἀριστοτέλους ἀντιλήψεις του. Ὁ Πλάτων συμφωνεῖ πρὸς ἄλλους σοβαροὺς καὶ ἀξιοπίστους σοφούς, τοὺς Πυθαγορείους καὶ τὸν Ζωροάστρην· εὑρίσκεται καὶ κινεῖται ἐντὸς

---

1. Ἀρκούντως συνοπτικήν, ἀλλὰ καὶ διαφωτιστικὴν περίληψιν δίδει ἐπ' αὐτοῦ ὁ Charles Werner εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν τοῦ βιβλίου του: Die Philosophie der Griechen, Freiburg im Br. 1966, σσ. 9-18, τὴν ὁποίαν ἐπιγράφει: Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ ἡ σκέψις τῆς Ἀνατολῆς.

2. Πρβλ. Πλήθ., Νόμοι, Α', 2: Alex., σσ. 32 ἑξ.: Οἱ σοφισταὶ κατὰ τοῦτο διαφέρουν ἀπὸ τοὺς σοφοὺς *«τῷ τοὺς μὲν σοφοὺς συνῳδὰ τὰ αὐτῶν τοῖς ἀεὶ παλαιοτέροις ἀποφαίνειν, ὡς οὐδὲ χρόνῳ τὴν ἀλήθειαν τῶν οὐκ ὀρθῶς ἄν τισιν εἰρημένων τε καὶ λεγομένων νεωτέραν οὖσαν· σοφιστὰς δὲ καινοποιεῖν τὰ πολλὰ πειρᾶσθαι, τοῖς νεωτέροις μάλιστα φιλοτιμουμένους...»*. Βλ. καὶ Πλήθ., Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται (εἰς τὸ ἑξῆς: Διαφοραί), 14: PG 160, 908 A. 16: PG 160, 909 C. 20: PG 160, 928 D-929 A. Τοῦ αὐτοῦ, Ἀντιλήψεις: PG, 160, 1001 B καὶ 1002 C.

3. Πρβλ. Πλάτ., Πολιτ. Δ, 424 c. Νόμοι, B, 657 b καὶ 708 d. Βλ. ἐπ' αὐτοῦ Taylor, ἔργ. μν., σ. 49 καὶ σημ. 41.

4. Βλ. ἀν., σσ. 300 ἑξ.

2-3-1972

τῶν τειχῶν τῆς διαδοχῆς καὶ συμφωνίας πρὸς ἀξιολόγους τρίτους. Ἡ ἀποδιδομένη εἰς τὸν Ἀριστοτέλη μομφὴ — διὰ τῆς ὁποίας τὸν ἀδικεῖ καταφόρως — εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον, ὅτι οὗτος *«φοιτητὴς γεγονὼς Πλάτωνι καὶ ἔπειτα ὑπὸ σχήματι φιλοσοφίας ἐριστικὴν μετελθὼν καὶ κενῆς δόξης ἐρασθεὶς ἐπὶ τῷ τῆς ἰδίας αὐτοῦ αἱρέσεως ἀρχηγέτης γενέσθαι τὰς μὲν ὑπὸ Πλάτωνος συγγεγραμμένας φιλοσοφίας ἀρχὰς ἐκ παμπόλλων ἐτῶν εἰς ἐκεῖνον κατεληλυθυίας ἀνέτρεψέ τε καὶ διέφθειρεν»* [1].

Εἶναι τοιουτοτρόπως τὸ νεωτερίζειν ἐξ ὁλοκλήρου ἀδιανόητον διὰ τὸν Πλήθωνα; Ὀφείλει ὁ φιλόσοφος νὰ ἐπαναλαμβάνῃ πάντοτε τὰ λεχθέντα ὑπ' ἄλλων; Ὑποστηρίζων τοῦτο ὁ Γεμιστός, μήπως τελεῖ ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῆς διεπούσης τὸ Βυζάντιον ἀντιλήψεως, ὅτι ἀποτελεῖ πνευματικὴν κληρονομίαν τῆς ἀρχαιότητος καὶ δι' αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ μὴ νεωτερίζῃ;

Εἶναι γεγονὸς καὶ πρέπει νὰ ἐξαρθῇ ἰδιαιτέρως, ὅτι διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Ζωροάστρου ὡς τοῦ πρώτου ἐπιφανοῦς ἐξηγητοῦ τῶν ἀληθῶν δογμάτων ὁ φιλόσοφος διασπᾷ τὸν κύκλον τῶν κληροδοτῶν τοῦ Βυζαντίου καὶ διευρύνει αὐτόν. Ὡς διεύρυνσιν καὶ μεγέθυνσιν πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν ὄχι μόνον τὸν Ζωροάστρην, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὑπ' αὐτοῦ μνημονευομένους Νεοπλατωνικοὺς φιλοσόφους. Ἡ συμπερίληψις αὐτῶν μεταξὺ τῶν μεγάλων καὶ εὐδοκίμων φιλοσόφων ὁδηγεῖ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι, καίτοι τὸ καινολογεῖν καθ' ἑαυτὸ ἀπορριπτέον, εἶναι ἐν τούτοις δυνατὸν νὰ προσθέσῃ κανεὶς ὑγιεῖς ἀπόψεις εἰς τὰς προϋπαρχούσας. Ἐξ ἄλλου αὐτὸ εἶναι τὸ νόημα τῆς γνώμης του, ὅτι πρέπει νὰ θέτωμεν τὰς κρατίστας γνώμας τῶν τὰ βέλτιστα φρονούντων ὑπὸ τὸν λογισμόν μας. Ὁ λογισμὸς ὡς τὸ ἄριστον κριτήριον θὰ μᾶς ὑποδείξῃ, ποῦ καὶ πότε τὸ νεωτερίζειν εἶναι δυνατὸν καὶ προσῆκον. Ἴσως ὁ αὐτὸς λογισμὸς συνεπικουρούμενος ὑπὸ τῆς κρατούσης δυσαρέστου ἐκκλησιαστικῆς καταστάσεως — ὅπως ὁ Γεμιστὸς τὴν ἐγνώρισεν εἰς Ἰταλίαν καὶ εἰς τὸ Βυζάντιον — ὡδήγησεν αὐτὸν εἰς τὴν ἀπόρριψιν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τὴν τοιουτότροπον προβολὴν τοῦ Ζωροάστρου· εἰς τὴν ἄποψιν αὐτὴν ἔχομεν ἕνα de facto νεωτερισμὸν τοῦ Πολυΐστορος τοῦ Μυστρᾶ.

Ἂς παρακολουθήσωμεν ὅμως ἐκ τοῦ πλησίον τὰς σχέσεις τοῦ Πυθαγόρου πρὸς τὸν Ζωροάστρην καὶ ἀμφοτέρων πρὸς τὸν Πλάτωνα, ὅπως αὗται διαγράφονται τόσον ὑπὸ τοῦ Πλήθωνος ὅσον καὶ ὑπὸ συγγραφέων τῆς ἀρχαιότητος. Κατὰ τὸν φιλόσοφόν μας ὁ Πυθαγόρας δὲν μετῆλθε σοφιστικήν, ἀλλὰ φιλοσοφίαν, ἀφοῦ συνεγένετο *«τοῖς ἀπὸ Ζωροάστρου ἐν τῇ Ἀσίᾳ μάγοις»*. Παρ' αὐτοῖς ἐδιδάχθη τὰ κύρια σημεῖα τῆς φιλοσόφου ἐρεύνης. Ἐν προκειμένῳ εἶναι αὐτόδηλον, ὅτι ὁ Γεμιστὸς ἐπαναλαμβάνει καὶ διατρανώνει κατ' ἀρχὴν τὸ γεγονός, ὅτι εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ

---

1. Πλήθ., Ἀντιλήψεις: PG 160, 984 B.

Πυθαγόρου διασταυρώνεται ἡ ἑλληνικὴ σκέψις καὶ ὡρισμένα ξένα, ἀνατολικῆς προελεύσεως, στοιχεῖα. Δὲν ὑπαινίσσεται ἐδῶ τὴν πραγματικὴν σχέσιν τῆς πυθαγορικῆς διδασκαλίας πρὸς τὸν ὀρφικὸν μυστικισμόν [1], ἀλλὰ δέχεται ἐκείνην τὴν γνώμην, ἡ ὁποία φέρει τὸν Πυθαγόραν, ὅτι ἐπεσκέφθη τὴν Ἀσίαν καὶ μάλιστα τοὺς μάγους τῶν Περσῶν. Αὐτός, ὁ ὁποῖος ἀντιπροσωπεύει τὴν ἄποψιν αὐτὴν ἐκ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, εἶναι ὁ Ἰουλιανός : *«ὅτι καὶ εἰς Αἴγυπτον ἐπορεύθη* (sc. ὁ Πυθαγόρας) *καὶ Πέρσας εἶδε καὶ πανταχοῦ πάντα ἐπειράθη τὰ μυστήρια τῶν θεῶν... γνώριμα μέντοι καὶ σαφῆ τοῖς πολλοῖς»* [2]. Ἀντιθέτως περισσότερον διαδεδομένη εἶναι ἡ γνώμη, ὅτι πρωτίστως ἐταξίδευσεν εἰς Αἴγυπτον, ἔνθα κατ' Ἰάμβλιχον [3] παρέμεινεν εἴκοσι δύο ἔτη (!), ὡς καὶ εἰς ἄλλας τῆς Ἀνατολῆς χώρας. Πάντως καὶ εἰς Αἴγυπτον θὰ ἠδύνατο ὁ Πυθαγόρας νὰ ἐκμάθῃ τὰ τοῦ Ζωροάστρου, ἀφοῦ κατὰ τὸν Λόγιον τοῦ Μυστρᾶ *«ἐδέξαντο καὶ Αἰγυπτίων ἱερεῖς μάλιστα τὰ Ζωροάστρου τούτου δόγματα καὶ εὐδοκίμουν»*. Τοιοῦτόν τι δὲν ὑποστηρίζεται· καὶ ὀρθῶς ἄλλωστε!

Ὁ Γεμιστὸς δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶχεν ὑπ' ὄψει τὴν παράδοσιν ἐκείνην, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ὁ Πυθαγόρας ἐχρημάτισε μαθητὴς τοῦ Ζωρο-

1. Ἡ σχέσις αὐτη ὑποδηλώνεται ἤδη παρὰ Πλάτωνι, Νόμοι, VI, 782 c, ἔνθα ἐκτίθεται ἡ ἀποχὴ κρέατος τῶν Ὀρφικῶν, τὴν ὁποίαν μετὰ περιορισμῶν εὑρίσκομεν καὶ εἰς τοὺς Πυθαγορείους. Βλ. ἐπ' αὐτοῦ Τσέλλερ-Νέστλε, ἔργ. μν., σ. 63, σημ. 65. Εἰς δὲ τοὺς νεωτέρους τοῦ Πλάτωνος γίνεται ἀσφαλὴς βεβαιότης. Πρβλ. Ἰαμβλίχου, Βίος Πυθαγόρου, (28), 145 - 146 καὶ 151: Albrecht, σσ. 148 καὶ 152, ἔνθα λέγεται, ὅτι τῆς πυθαγορικῆς θεολογίας *«παράδειγμα ἐναργὲς ἔκειτο παρὰ Ὀρφεῖ»* καὶ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ὁ Πυθαγόρας ἔλαβε *«τὰς ἀφορμὰς παρὰ Ὀρφέως»* διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ περὶ θεῶν λόγου, γενόμενος τοιουτοτρόπως *«ζηλωτὴς τῆς Ὀρφέως ἑρμηνείας καὶ διαθέσεως»*. Ἐπίσης Πρόκλου, Εἰς τὸν Τίμαιον, Δ, 289 AB : Diehl, III, σ. 161, 2 ἑξ. : *«Πυθαγόρειον δὲ καὶ τὸ ταῖς ὀρφικαῖς ἕπεσθαι γενεαλογίαις· ἄνωθεν γὰρ ἀπὸ τῆς ὀρφικῆς παραδόσεως διὰ Πυθαγόρου καὶ εἰς Ἕλληνας ἡ περὶ θεῶν ἐπιστήμη προῆλθεν»* καὶ E, 291 A : Diehl, III, σ. 168, 7 ἑξ. Ἴδε πλείονα Kerényi K., Pythagoras und Orpheus, Amsterdam 1939² καὶ Rathmann W., Quaestiones Pythagoreae, Orphicae, Empedocleae, Halle 1933.

2. Ἰουλιανοῦ, Λόγος 7, 237 A 1 ἑξ., ἔκδ. Loeb cl. Library, London 1949, II, σ. 154. Πρβλ. Φιλοστράτου, Βίος Ἀπολλωνίου, 1, 2, ἔκδ. Loeb cl. Library, London 1960, I, σ. 6 : *«μάγοις Βαβυλωνίων καὶ Ἰνδῶν Βλαχμᾶσι καὶ τοῖς ἐν Αἰγύπτῳ Γυμνοῖς συνεγένετο* (sc. Πυθαγόρας)». Βλ. καὶ VI, 11 : Loeb, II, σ. 48. Πρβλ. Werner, ἔργ. μν., σ. 13.

3. Ἰαμβλίχου, Βίος Πυθαγόρου, (4), 18 - 19 : Albrecht, σ. 28 καὶ (29), 158 - 159 : Albrecht, σ. 160. Βλ. καὶ ἀν., σημ. 1. Ἴδε περαιτέρω Πορφυρίου, Βίος Πυθαγόρου, 11, ἔκδ. Nauck, Lipsiae 1886, σ. 22, 20 ἑξ. : *«ἀφίκετο δὲ καὶ πρὸς Αἰγυπτίους, φησίν, Πυθαγόρας καὶ πρὸς Ἄραβας καὶ Χαλδαίους καὶ Ἑβραίους.... τὴν σοφίαν ἐξέμαθε»* καὶ 6 : Nauck, σ. 19, 24 ἑξ. 41 : Nauck, σ. 38, 16 ἑξ. Κατὰ Κλήμ. Ἀλεξ., Στρωματεῖς, I, 15 : PG 8, 769 B, καὶ ὁ Πλάτων ἀντιπροσωπεύει τὴν γνώμην, ὅτι ὁ Πυθαγόρας ἔμαθε *«τὰ πλεῖστα καὶ γενναιότατα τῶν δογμάτων ἐν βαρβάροις»*.

άστρου. Αὕτη ἀνευρίσκεται καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Πλούταρχον : *«Καὶ Ζαράτας ὁ Πυθαγόρου διδάσκαλος»* [1]. Πηγαὶ τῆς ἐν λόγῳ εἰδήσεως εἶναι κατὰ τὸν Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρέα ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Μιλήσιος, ὁ ἐπικληθεὶς πολυΐστωρ (1ος αἰὼν π.Χ.), ὁ ὁποῖος *«ἐν τῷ περὶ Πυθαγορικῶν συμβόλων Ναζαράτῳ τῷ Ἀσσυρίῳ μαθητεῦσαι ἱστορεῖ τὸν Πυθαγόραν»* [2]. Τὸ αὐτὸ ἀπαντᾶται καὶ παρὰ Κυρίλλῳ Ἀλεξανδρείας : *«Ἱστορεῖ γοῦν ὁ Ἀλέξανδρος ὁ ἐπίκλην πολυΐστωρ ἐν τῷ Περὶ Πυθαγορικῶν συμβόλων Ἀσσυρίῳ τὸ γένος ὄντι τῷ Ζάρᾳ φοιτῆσαι τὸν Πυθαγόραν»* [3]. Κατὰ δὲ τὸν Ἱππόλυτον δύο ἕτεροι ὁ Ἀριστόξενος ὁ «μουσικός», μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους, καί τις Διόδωρος ὁ Ἐρετριεὺς εἶναι ἐκεῖνοι, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνάγεται ὁ ἰσχυρισμός : *«πρὸς Ζαράταν τὸν Χαλδαῖον ἐληλυθέναι Πυθαγόραν»* [4]. Ἐφ' ὅσον γίνῃ παραδεκτόν, ὅτι ὁ Πλήθων ἦτο γνώστης τῆς εἰδή-

1. Πλουτάρχου, Περὶ τῆς ἐν τῷ Τιμαίῳ ψυχογονίας, 2 : Bern., VI, σ. 155. Αὐτολεξεὶ ἐπαναλαμβάνει τὴν παροῦσαν πληροφορίαν καὶ ὁ Ἱππόλυτος, Κατὰ πασῶν αἱρέσεων ἔλεγχος, VI, 23 : PG 16, 3227 B : *«Καὶ Ζαράτας ὁ Πυθαγόρου διδάσκαλος»*. Πρβλ. ἐπίσης Πορφυρίου, Βίος Πυθαγόρου, 12 : Nauck, σ. 23, 7 ἑξ. : *«ἐν δὲ Ἀραβίᾳ τῷ βασιλεῖ συνῆν ἔν τε Βαβυλῶνι, τοῖς τ' ἄλλοις Χαλδαίοις συνεγένετο καὶ πρὸς Ζαράταν ἀφίκετο, παρ' οὗ καὶ ἐκαθάρθη... καὶ ἐδιδάχθη... τόν τε περὶ φύσεως λόγον ἤκουσε καὶ τίνες αἱ τῶν ὅλων ἀρχαί. Ἐκ γὰρ τῆς περὶ ταῦτα τὰ ἔθνη πλάνης ὁ Πυθαγόρας τὸ πλεῖστον τῆς σοφίας ἐνεπορεύσατο»*. Πλουτάρχου, Περὶ Ἴσιδος καὶ Ὀσίριδος, 25 : Bern., II, σ. 495 : Ὁ Πυθαγόρας καὶ ὁ Πλάτων καθὼς καὶ ἄλλοι τινὲς ἕπονται *«τοῖς πάλαι θεολόγοις»*. Βλ. καὶ Σούδα, Λεξικόν, s.v. Πυθαγόρας : *«Οὗτος ἤκουσε... καὶ Ζάρητος τοῦ Μάγου»*. Σχόλιον, Εἰς Πλάτωνος Πολιτείαν, I, 600 b : Greene, σ. 272 : *«Πυθαγόρας... διήκουσε... Ζάρατος τοῦ μάγου»*.

2. Κλήμ. Ἀλεξ., Στρωματεῖς, I, 15 : PG 8, 776 A. Ὁ αὐτὸς Κλήμης, Στρωματεῖς, I, 14 : PG 8, 761 A, καίτοι μνημονεύει καὶ τὸ ἔργον τοῦ Ἀριστοξένου, Βίος Πυθαγόρου, τὸ ὁποῖον δὲν ἐσώθη, ἐν τούτοις δὲν θεωρεῖ τὸν Ἀριστόξενον ὡς πηγὴν τῆς εἰδήσεως, ὅτι ὁ Πυθαγόρας ἐμαθήτευσε παρὰ Ζωροάστρῃ, ὅπως πράττει ὁ Ἱππόλυτος· ἴδε κατ., σημ. 4.

Ὁ Κλήμης, Στρωματεῖς, I, 15 : PG 8, 773 AB - 775 A, μᾶς πληροφορεῖ ὡσαύτως, ὅτι ὁ Πυθαγόρας *«ἐζήλωσεν»* τὸν Ζωροάστρην, τοῦ ὁποίου *«βίβλους ἀποκρύφους... οἱ τὴν Προδίκου μετιόντες αἵρεσιν αὐχοῦσι κεκτῆσθαι»*. Ἡ γραφή, τὴν ὁποίαν παρέλαβεν ὁ Migne ἔχει «ἐδήλωσεν» ἀντὶ «ἐζήλωσεν». Εἰς «Βιβλιοθήκην Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλ. Συγγραφέων», τ. 7, 263, 7 ἑξ., διορθώνεται εἰς «ἐζήλωσεν». Ὁ Κύρ. Ἀλεξ., Πρὸς τὰ τοῦ ἐν ἀθέοις Ἰουλιανοῦ, 3 : PG 76, 633 C, παραπέμπων εἰς τὸ ἀνωτέρω χωρίον τοῦ Κλήμεντος, προτιμᾷ ἐπίσης τὴν γραφὴν «ἐζήλωσε». Ὁ ἴδιος ἀποκαλεῖ τὸν Πυθαγόραν «πανάριστον ζηλωτὴν» τοῦ Ζωροάστρου. Τὸ ζηλοῦν ἔχει ἐνταῦθα τὴν σημασίαν τοῦ μιμεῖσθαι, ἤτοι δηλώνει τὴν προσπάθειαν πρὸς μίμησιν καὶ κατόρθωσιν αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον ὁ Ζωροάστρης ὡς πνευματικὸν μέγεθος εἶχεν ἐπιτύχει. Διὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ ζηλοῦν πρβλ. πλείονα Nikolaou, ἔργ. μν., σ. 20 ἑξ.

3. Κυρ. Ἀλεξ., Πρὸς τὰ τοῦ ἐν ἀθέοις Ἰουλιανοῦ, 4 : PG 76, 705 B. Ἐπ' αὐτοῦ καὶ τῶν ἄλλων συναφῶν χωρίων, τὰ ὁποῖα παρατίθενται ἐδῶ, πρβλ. Anastos M. V., Pletho's calendar and liturgy, ἐν Dumbarton Oaks Papers 4, 1948, σ. 282.

4. Ἱππολύτου, Κατὰ πασῶν τῶν αἱρέσεων ἔλεγχος, I, 2 : PG 16, 3025 A: καὶ VI,

σεως αὐτῆς, ὅτι δηλαδὴ ὁ Πυθαγόρας ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Ζωροάστρου, τότε ἢ ἀπέφυγε νὰ τὴν ἀναφέρῃ, διότι τὸν παρεπλάνησεν ἡ παραλλαγὴ τοῦ ὀνόματος, ἤ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον φαίνεται εἰς ἡμᾶς πιθανώτερον, ἀντελήφθη, ὅτι χρονικῶς δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὰ πράγματα ἡ πληροφορία αὐτή, ἀφοῦ ὁ Ζωροάστρης εἶχε ζήσει τόσον παλαιότερον τοῦ Πυθαγόρου. Ὅτι ὅμως ἐγνώρισε τὴν παράδοσιν αὐτήν, καίτοι πιθανόν, μένει ἁπλῆ ὑπόθεσις.

Ἀξιοπαρατήρητον εἶναι, ὅτι ἐνῷ τὸ ὄνομα τοῦ Ζωροάστρου παρουσιάζεται ὑπὸ ποικιλίαν μορφῶν εἰς τὴν ἀρχαίαν γραμματείαν : Ζαράτας, Ναζάρατος, Ζάρας, Ζάρης, Σωροθρύστης [1], Ζαραθρούστης [2], Ζαράδης [3], Ζάρατος [4], ὁ Πλήθων χρησιμοποιεῖ ἀποκλειστικῶς τὸν τύπον : Ζωροάστρης, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ πλέον εὔχρηστος κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ θὰ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ ἐπιτυχέστερος ἐξελληνισμὸς τοῦ Zartušt (Ζαρατούστρα).

Διὰ τὸν Γεμιστὸν προέχει ν' ἀποδείξῃ, ὅτι αἱ ἀπόψεις τοῦ Ζωροάστρου συμφωνοῦν πρὸς τὰς τοῦ Πλάτωνος ἢ ὀρθότερον εἰπεῖν αἱ ἰδέαι τοῦ Πλάτωνος στοιχοῦν ταῖς τοῦ Ζωροάστρου. Ἕνεκα τούτου τὰ δύο ὀνόματα συνάπτονται ἀμεσώτερον καὶ συχνότερον. Ὁ Πυθαγόρας λαμβάνει μᾶλλον τὴν θέσιν τοῦ μεσάζοντος, εἶναι ὁ «δι' οὗ» τὰ δόγματα τοῦ Ζωροάστρου φθάνουν εἰς τὸν Πλάτωνα. Δι' αὐτὸ ἐπὶ παραδείγματι ὁμιλεῖ περὶ *συγκεφαλαιώσεως «Ζωροαστρείων καὶ Πλατωνικῶν δογμάτων»* ἢ *«Θεολογίας τῆς κατὰ Ζωροάστρην τε καὶ Πλάτωνα»*, χωρὶς κἂν νὰ παρεμβάλῃ τὸ ὄνομα τοῦ Πυθαγόρου. Δὲν ἐλαττώνει κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὴν ἀξίαν τοῦ Πυθαγόρου, διότι ἡ θέσις του ὡς μεσίτου εἶναι ἰσχυρὰ καὶ καιρία. Ἐξ ἄλλου δὲν γνωρίζει οὔτε ὑπαι-

23 : PG 16, 3227 B. Ἀξιολογῶν ὁ W. Kranz, ἔργ. μν., σ. 37, τὴν μαρτυρίαν ταύτην γράφει, «daß auch hier eine sachlich-geistige Verbindung zwischen Hellas und Orient sich kundtut, ist uns sicher».

1. Διὰ μὲν τὰ ὀνόματα Ζαράτας, Ναζάρατος, Ζάρας, Ζάρης ἴδε ἀν., σ. 323 : τὸ δὲ ὄνομα Σωροθρύστης εὑρίσκεται παρὰ Κοσμᾶ Ἱεροσ., Συναγωγὴ καὶ ἐξήγησις, ὧν ἐμνήσθη ἱστοριῶν ὁ θεῖος Γρηγόριος, 64 : PG, 38, 491. Οἱ Bidez-Cumont, ἔργ. μν., II, σ. 18, ἀποδίδουν ἐδῶ τὴν μᾶλλον ὀρθοτέραν γραφὴν «Ζωροθρύστης» τοῦ κώδ. Vat. 1260.

2. Κοσμᾶ Ἱεροσ., Συναγωγὴ καὶ ἐξήγησις..., 52 : PG 38, 461.

3. Ἀγαθίου, Ἱστορίαι, Β', 24, 6, ἔκδ. Keydell, Berlin 1967, σ. 72. Πρβλ. Bidez-Cumont, ἔργ., μν., II, σσ. 83 καὶ 156.

4. Πορφυρίου, Βίος Πυθαγόρου, 12 : Nauck, σ. 23. Εἰς apparatus criticus μνημονεύεται ἡ γραφὴ τοῦ Vat. Gr. 325, καθ' ἣν τὸ ὄνομα φέρεται ὡς «Ζάβρατος»! Βλ. καὶ Plinii Sec., Nat. hist., XXX, 1 § 5 : Mayhoff, σ. 421 : «Zaratus». Ὡς πρὸς τὴν παρατηρουμένην ποικιλίαν τοῦ ὀνόματος ὀρθῶς ὑποθέτει ὁ Ziegler K., Zaratas, ἐν PW, 2 Reihe, Hbd 18, στ. 2319 : «alles wohl Entstehungen des Namens Zoroasters». Ἴδε πλείονα Bidez-Cumont, ἔργ. μν., I, σσ. 36 ἑξ.

νίσσεται οἱανδήποτε ἄλλην ἐπαφὴν τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὰ δόγματα τοῦ Ζωροάστρου, τὰ ὁποῖα λόγου χάριν θὰ ἠδύνατο ὁ Πλάτων νὰ πληροφορηθῇ κατὰ τὴν ἐπίσκεψίν του εἰς Αἴγυπτον, ἔνθα «εὐδοκίμουν» τὰ τοῦ Ζωροάστρου δόγματα. Περὶ αὐτῆς ὅμως οὐδεὶς λόγος. Οὐδένα λόγον κάμνει ἐπίσης καὶ προφανῶς ἀγνοεῖ τὴν παράδοσιν ἐκείνην, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ὁ Πλάτων *«διέγνω καὶ τοῖς Μάγοις συμμῖξαι· διὰ δὲ τοὺς τῆς Ἀσίας πολέμους ἀπέστη»* [1]. Εἶναι πλέον ἢ βέβαιον, ὅτι ὁ Γεμιστὸς δὲν ἀνέγνωσε τὸν ψευδοπλατωνικὸν διάλογον Ἀλκιβιάδην I, 122 a 1 ἑξ., ἔνθα ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ Ζωροάστρου. Τοῦτο θὰ ἐνεποίει μεγάλην ἐντύπωσιν εἰς αὐτὸν καὶ δὲν θὰ τὸ ἄφηνεν ἀσχολίαστον. Δοθέντος δέ, ὅτι πρέπει ν' ἀποκλεισθῇ ἡ ἐκδοχή, κατὰ τὴν ὁποίαν οὗτος ἐγνώριζε τὴν μὴ γνησιότητα τοῦ διαλόγου, ἔχομεν εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ μίαν σοβαρὰν ἔνδειξιν ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἀνωτέρω εἴπομεν περὶ τοῦ πλατωνισμοῦ τοῦ φιλοσόφου μας [2].

1. Διογ. Λαερτίου, Βίοι φιλοσόφων, III, 7 : Long, I, σ. 123, 20 ἑξ. Πρβλ. Plinii Sec., Nat. hist., XXX, 1 § 9 : Mayhoff, σ. 423. Ἀνωνύμου, Προλεγόμενα τῆς Πλάτωνος φιλοσοφίας, 4, ἔκδ. Hermann, Lipsiae 1853, VI, σ. 199 : *«εἶτα ἐλθὼν* (sc. Πλάτων) *εἰς Φοινίκην περιέτυχεν ἐκεῖσε Πέρσαις, καὶ ἔμαθε παρ' αὐτῶν τὴν Ζωροάστρου παιδείαν»*. Ὀλυμπιοδώρου, Βίος Πλάτωνος, VI : Hermann, VI, σ. 194. Πρβλ. Bidez-Cumont, ἔργ. μν., II, σσ. 40 ἑξ. Πλείονα διὰ τὰς σχέσεις τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὴν Ἀνατολὴν βλ. Koster W., ἔργ. μν., passim. Bidez J., Eos ou Platon et l'Orient, Bruxelles 1945, σσ. 60 ἑξ.

2. Βλ. ἀν., σ. 307. Ὁ Πλήθων ἀγνοεῖ ἐπίσης τοὺς λόγους τοῦ Πλάτωνος, Πολιτ., X, 614 b 3 ἑξ., περὶ *«Ἠρὸς τοῦ Ἀρμενίου, τὸ γένος Παμφύλου»*, καὶ μάλιστα τὴν ὑστέραν παράδοσιν (Κλήμ. Ἀλεξ., Στρωματεῖς, V, 14 : PG 9, 157 A. Εὐσεβίου, Εὐαγγ. Προπαρασκευή, XIII, 13 : PG 21, 1116 CD), ἡ ὁποία ταυτίζει αὐτὸν πρὸς τὸν Ζωροάστρην. Ὅτι πράγματι εἰς τὸ πρόσωπον Ἠρὸς τοῦ Ἀρμενίου ἔχομεν αὐτὸν τὸν Ζωροάστρην εἶναι δύσκολον ν' ἀποφανθῶμεν δεδομένου, ὅτι οὐδεμία ἑτέρα πληροφορία φέρει τὸν Ζωροάστρην ὡς Ἀρμένιον τὸ γένος Πάμφυλον. (Ὁ Ζωροάστρης θεωρεῖται κυρίως ὡς Πέρσης βλ. ἀν., σ. 311, σημ. 2. Ὡσαύτως μνημονεύεται, ὅτι *«Βακτρίων ἐβασίλευσε»* : Εὐσεβίου, Εὐαγγ. Προπαρασκευή, X, 9 : PG 21, 805 D. Πρβλ. καὶ Arnobii, Adv. Nationes, I, 52 : Corpus Script. Eccl. Latinorum, IV, 35 ἐπίσης I, 5 : CSEL, IV, 7. Οἱ Bidez-Cumont, ἔργ. μν., II, σσ. 41 ἑξ. παραθέτουν σειρὰν ὅλην χωρίων, τὰ ὁποῖα ὁμιλοῦν περὶ τοῦ Ζωροάστρου ὡς τοῦ βασιλέως τῶν Βακτρίων).

Πρέπει πάντως νὰ σημειωθῇ, ὅτι τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸ προαναφερθὲν χωρίον παρουσιάζουν ὁμοιότητα πρὸς τὴν πραγματικὴν Ζωροάστρειον ἐσχατολογίαν. Τόσον αἱ Γάθα — αὗται θεωροῦνται ὡς ἔργον τοῦ ἰδίου τοῦ Ζωροάστρου —, ἰδιαιτέρως ὅμως ἡ νεωτέρα Ἀβέστα καὶ ἡ λοιπὴ ἑρμηνευτικὴ γραμματεία συμφωνοῦν πρὸς τὴν Πλατωνικὴν διήγησιν, ὅτι ἡ ψυχὴ ἑκάστου μετὰ θάνατον ὑπόκειται εἰς κρίσιν καὶ ὅτι αἱ μὲν ψυχαὶ τῶν δικαίων πορεύονται «ἄνω», εἰς οὐρανόν, αἱ δὲ ψυχαὶ τῶν ἀδίκων «κάτω». Διεξοδικῶς περὶ Ἠρὸς καὶ Ζωροάστρου καὶ τῆς περὶ αὐτῶν παραδόσεως ἀσχολεῖται ὁ Πρόκλος, Εἰς τὴν Πολιτείαν : Kroll, II, σ. 109, 4 ἑξ. Οὗτος καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι *«ἄτοπον ζητεῖν»*, πῶς ἔχει ἡ ἱστορία (: Kroll, II, σ. 110, 25).

Ὁ Πορφύριος, Περὶ τοῦ ἐν Ὀδυσσείᾳ τῶν νυμφῶν ἄντρου, 6 - 7, ἔκδ. Nauck,

Καίτοι ὁ Λόγιος τοῦ Μυστρᾶ δὲν ἀσχολεῖται διεξοδικῶς μὲ τὴν σχέσιν τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὸν Πυθαγόραν, ἐν τούτοις αὕτη ἀποτελεῖ δι' αὐτὸν ἀναμφίλογον καὶ δεδομένον γεγονός. Εἰς τοὺς Πυθαγορείους ὀφείλει ὁ Πλάτων καὶ αὐτὴν τὴν περὶ ἰδεῶν διδασκαλίαν του· πρὸς ἐπίρρωσιν δὲ τῆς γνώμης του αὐτῆς ὁ Πλήθων ἐπικαλεῖται βιβλίον τι Τιμαίου τοῦ Λοκροῦ [1]. Ἡ ἄποψίς του αὐτὴ προέρχεται μᾶλλον ἀπὸ τὸν Πρόκλον [2], ὁ ὁποῖος ὁμιλεῖ συχνότατα περὶ τοῦ Πυθαγορείου Τιμαίου καὶ τῆς ἐξ αὐτοῦ ἐξαρτήσεως τοῦ Πλάτωνος. Τὴν ἀρχικήν της ἀφορμὴν καὶ ἐνίσχυσιν εὑρίσκει ὅμως εἰς τὸν ἴδιον τὸν Πλάτωνα (Τίμ., 20 a 1 ἑξ.), ἔνθα περὶ Τιμαίου ἀναφέρεται, ὅτι *«φιλοσοφίας δ' αὖ κατ' ἐμὴν* (sc. τοῦ Πλάτωνος) *δόξαν ἐπ' ἄκρον ἁπάσης ἐλήλυθεν»*.

Ἀποσιωπᾷ τελείως ὁ Πολυΐστωρ τοῦ Μυστρᾶ τὸν ἄμεσον δεσμὸν τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὸν Πυθαγορικὸν φιλόσοφον Ἀρχύταν τὸν ἐκ Τάραντος, ἂν καὶ μνημονεύῃ αὐτόν [3]. Περὶ αὐτοῦ καὶ τῆς συναντήσεώς των κάμνει λόγον καὶ πάλιν ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων [4]. Τὴν ἐπίδρασιν αὐτῆς τῆς συναν-

Lipsiae 1886, σ. 60, 4 ἑξ., βλ. καὶ Πορφυρίου, Βίος Πυθαγόρου, 9: Nauck, σ. 21, 14 ἑξ., λέγει ὅτι ὁ Ζωροάστρης εἶναι ὁ πρῶτος, ὁ ὁποῖος ἐχρησιμοποίησεν *«αὐτοφυὲς σπήλαιον»* πρὸς λατρείαν τοῦ πατρὸς Μίθρου. Εἰς αὐτὸν ἀνάγεται ἡ παράδοσις νὰ γίνωνται αἱ τελεταὶ εἰς αὐτοφυῆ εἴτε εἰς χειροποίητα σπήλαια, τὰ ὁποῖα εἶναι τρόπον τινὰ εἰκὼν τοῦ σπηλαίου τοῦ κόσμου. Τοιαῦτα παραδείγματα λατρείας ἐν σπηλαίῳ ἔχομεν καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Κρόνου καὶ τῆς Δήμητρος, *«ἀφ' ὧν, οἶμαι, ὁρμώμενοι καὶ οἱ Πυθαγόρειοι καὶ μετὰ τούτους Πλάτων ἄντρον καὶ σπήλαιον τὸν κόσμον ἀπεφήναντο»*. Ἐν προκειμένῳ ὑπαινίσσεται τὸν γνωστὸν μῦθον τοῦ σπηλαίου, τοῦ ὁποίου ἡ σημασία διὰ τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν εἶναι κεφαλαιώδης καὶ ἀναντίρρητος (Πλάτ., Πολιτ., Ζ, 514 a 1 ἑξ.: *«ἐν καταγείῳ οἰκήσει σπηλαιώδει»*). Δὲν γνωρίζομεν, ἂν ὁ Παπαδιαμάντης Ἀλ., Γυφτοπούλα, 2, β', ἔκδ. Χατζηφώτη, Ἀθῆναι 1970, σσ. 139 ἑξ., θέτων τὸν Πλήθωνα νὰ μονάζῃ εἰς τὸ «ἄντρον» του καὶ νὰ λατρεύῃ ἐκεῖ τὸ θεῖον, ἤθελε νὰ συνδέσῃ τὴν ζωὴν τοῦ φιλοσόφου πρὸς τὴν παράδοσιν αὐτὴν τὴν εἰς τὸν Ζωροάστρην κατὰ Πορφύριον ἀναγομένην ἢ ἐφαντάσθη ἁπλῶς, ὅτι τοῦτο ἀπετέλει ἱστορικὴν ἀλήθειαν. Ἂν μάλιστα ἔζη πράγματι εἰς σπήλαιον ὁ Γεμιστός, μήπως τότε ἠκολούθει ὁ ἴδιος τὴν «ἱερὰν» αὐτὴν παράδοσιν;

1. Πλήθ., Διαφοραί, 20: PG 160, 916 B καὶ 917 D. Ἐπίσης Πλήθ., Ἀντιλήψεις: PG 160, 987 C, ἔνθα ἀναφέρει χωρίον τι τοῦ ἐν λόγῳ Τιμαίου, Περὶ ψυχᾶς, κόσμῳ καὶ φύσιος 1, 7, ἔκδ. M. d'Argens, Berlin 1763, σ. 7: *«Πρὶν οὐρανὸν γενέσθαι λόγῳ ἤστην ἰδέα τε καὶ ὕλα»*. Τοῦτο παρέλαβεν ἴσως παρὰ τοῦ Πρόκλου, Εἰς τὸν Τίμαιον, Γ', 170 C: Diehl, II, σ. 101, 9 ἑξ. Πρβλ. Πλάτ., Τίμ., 27 a 37 ἑξ.

2. Πρβλ. ἰδιαιτέρως τὸ index auctorum τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Πρόκλου, Εἰς τὸν Τίμαιον: Diehl, III, σ. 378, s.v. Πυθαγόρειος καὶ s.v. Τίμαιος.

3. Πλήθ., Διαφοραί, 20: PG 160, 929 A.

4. Πλάτ., Ἐπιστ., VII, 338 c 5 ἑξ. Cicer., De rep., I, 10, 16: Fragm. d. Vorsokratiker (εἰς τὸ ἑξῆς: FVS), I, 423, 14 ἑξ. Δημοσθ., Ἐρωτικός, 61 § 46: FVS, I, 423, 18 ἑξ. Φωτίου, Βιβλιοθήκη, 249: PG 103, 1580 AB: *«Ὅτι ἔνατος ἀπὸ Πυθαγόρου διάδοχος γέγονε, φησί, Πλάτων, Ἀρχύτου τοῦ πρεσβυτέρου μαθητής»* καὶ PG, 103, 1581 B.

τήσεως ἐπὶ τοῦ Πλάτωνος διαπιστώνει ὁ Hirschberger [1] εἰς ὁλόκληρον τὴν σκέψιν καὶ τὰς πράξεις του: εἰς τὴν διδασκαλίαν του περὶ τῆς προϋπάρξεως τῆς ψυχῆς, εἰς τὴν παιδαγωγικήν, τὰς ἠθικοπολιτικάς του θεωρίας, τοὺς ἐσχατολογικοὺς μύθους του καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν τύπον καὶ τὸν ρυθμὸν τῆς ζωῆς τῆς Ἀκαδημίας του. Ἐπίσης ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων δὲν ἀποκρύπτει τὴν ἐκτίμησίν του πρὸς τὸν «Πυθαγόρειον τρόπον τοῦ βίου» [2]. Ὁ δὲ Πρόκλος ἀνευρίσκει *«Πυθαγορείων λόγων σπέρματα καταβεβλημένα τῷ Πλάτωνι»* [3].

6. Τὰ Μαγικὰ Λόγια ὡς πηγὴ τῆς ὁμοφωνίας τοῦ Πυθαγόρου καὶ Πλάτωνος πρὸς τὸν Ζωροάστρην.

Σπουδαῖος παράγων καὶ ρυθμιστὴς τῆς ὁμοφωνίας τοῦ Πυθαγόρου καὶ τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὰ δόγματα τοῦ Ζωροάστρου ὑπῆρξαν τὰ *«μαγικὰ λόγια τῶν ὑπὸ Ζωροάστρου μάγων, οἷς καὶ Πυθαγόρας τε ἕσπετο καὶ Πλάτων αὐτός»*. Ὁ Γεμιστὸς θεωρεῖ, ὅτι ταῦτα συνετέθησαν εἴτε ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ζωροάστρου (*«τὰ ἀπὸ Ζωροάστρου καὶ εἰς ἡμᾶς σωζόμενα λόγια»*) εἴτε, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶναι ἄνευ ἰδιαζούσης σημασίας διὰ τὸν φιλόσοφον, ὑπὸ *«τῶν ἀπὸ Ζωροάστρου μάγων»* [4]. Τοιουτοτρόπως ἐμπεριέχουν καὶ ἐκφράζουν τὰ Λόγια τὰς ἀπόψεις τοῦ Ζωροάστρου καὶ δοθέντος δέ, ὅτι εἶναι, ὅπως ἀποφαίνεται ὁ ἴδιος, *«συνῳδὰ ταῖς Πλάτωνος πάντῃ τε καὶ πάντως δόξαις»*, ἀναδεικνύονται ἀλάθητον κριτήριον καὶ ἀψευδὴς μάρτυς τῆς ταυτότητος τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Ζωροάστρου καὶ τοῦ Πλάτωνος. Αὐτὴν τὴν ὀπτικὴν καὶ κατευθυντήριον γραμμὴν ἀκολουθεῖ καὶ κατὰ τὴν Διασάφησιν τῶν Μαγικῶν Λογίων. Σκοπός του, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, εἰς τὸ ἐν λόγῳ ἔργον του εἶναι ἡ διαπίστωσις τῆς προμνημονευθείσης ὁμοφωνίας.

Ὅτι ὁ Πλήθων μακρὰν εὑρίσκεται τῆς ἀληθείας καὶ αἱ γνώσεις του περὶ τῶν Λογίων εἶναι λίαν σφαλεραὶ καὶ συγκεχυμέναι, καταδεικνύεται

1. Hirschberger Joh., Geschichte der Philosophie, Bd 1, Wien 1965[8], σ. 73.

2. Πλάτ., Πολιτ. X, 600 b 2 ἑξ. Πρβλ. Πολιτικ., 285 a 1: *«πολλοὶ τῶν κομψῶν»*, ἤτοι τῶν Πυθαγορείων. Βλ. καὶ Ἀριστ., Μεταφ., A, 6, 987 a 29 ἑξ.

3. Πρόκλου, Εἰς τὴν Πολιτείαν: Kroll, II, σ. 171, 2.

4. Τὰ Λόγια δὲν πρέπει νὰ συγχέωνται πρὸς τὸ ψευδεπίγραφον βιβλίον τοῦ Ζωροάστρου, τὸ ὁποῖον, ὅπως μᾶς λέγει ὁ Πορφύριος, Περὶ τοῦ Πλωτίνου βίου, 16, ἔκδ. Henry - Schwyzer, Oxford 1964, σσ. 19 ἑξ., ἀπέδειξε συχνάκις ὡς *«νόθον»* καὶ *«πεπλασμένον»*. Μάλιστα ὁ Πορφύριος δὲν συγκαταλέγει ἑαυτὸν εἰς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι *«Ζωροάστρου τὰ δόγματα ... εἵλοντο πρεσβεύειν»*, ὅπως μαρτυρεῖ τὸ ὡς ἄνω ἐδάφιον. Ὁ Πλούταρχος, Πρὸς Κολώτην, 14: Bern., VI, σ. 443, ἀναφέρει βιβλίον Ἡρακλείδου περὶ τὸν Ζωροάστρην. Ὁ ἐν λόγῳ Ἡρακλείδης εἶναι ὁ ἐκ Πόντου καὶ ὄχι ὁ ἐξ Ἐφέσου· βλ. Lozynski, ἔργ. μν., σ. 47 καὶ σημ. 98.

ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι τὰ Μαγικὰ Λόγια δὲν προέρχονται παρὰ τοῦ Ζωροάστρου ἢ τῶν ἀπὸ Ζωροάστρου μάγων καὶ ὅτι ἐγράφησαν πολὺ ἀργότερον τοῦ Πυθαγόρου καὶ τοῦ Πλάτωνος. Εἶναι βέβαιον, ὅτι ἐκεῖνα *«ἕσποντο»* τούτοις καὶ ὄχι τὸ ἀντίθετον, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Γεμιστός.

Ὁ Λόγιος τοῦ Μυστρᾶ χρησιμοποιεῖ τὸν χαρακτηρισμὸν *«λόγια»* ἢ *«μαγικὰ λόγια»* καὶ οὐδέποτε *«χαλδαϊκὰ λόγια»*, ὅπως αὐτὰ ἀναφέρονται συνηθέστερον ὑπὸ τῶν Νεοπλατωνικῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ (Ἐξήγησις εἰς τὰ χαλδαϊκὰ λόγια : PG 122, 1115 - 1150). Εἰς τὰς στήλας PG 122, 1115 - 1122 περιλαμβάνεται τὸ κείμενον, τὸ ὁποῖον σχολιάζει ὁ Ψελλὸς καὶ τοῦ ὁποίου ἀποσπάσματα ἐξήγησεν ὁ Πλήθων. Ὁ Migne παρέλαβε τὸ ἐν λόγῳ κείμενον ἀπὸ τὸν Gallaei [1]. Εἶναι ἀξιοσημείωτον, ὅτι τὸ κείμενον τοῦτο δὲν περιελήφθη ὑπὸ τοῦ W. Kroll εἰς τὴν ἐργασίαν του : De Oraculis chaldaicis (Breslauer phil. Abhandlungen, 7, 1, Breslau 1894), καίτοι οὗτος γνωρίζει τὰς ἐξηγήσεις καὶ ἐκδόσεις ταύτας [2].

Προελέχθη, ὅτι τὸ ποίημα τοῦτο ἦτο γνωστὸν εἰς τοὺς Νεοπλατωνικούς· παράδειγμα ἔστω ἡ ἀναφορὰ καὶ παραπομπὴ τοῦ Πλωτίνου, τοῦ ὁποίου αἱ λέξεις *«οὐκ ἐξάξεις...»* [3] μαρτυροῦν ἄμεσον γνῶσιν τῶν Λογίων, τὴν ὁποίαν διαπιστώνει καὶ ὁ Μ. Ψελλός, ὅταν λέγῃ : *«Τοῦτο τὸ λόγιον καὶ Πλωτῖνος ἐν τῷ περὶ ἀλόγου ἐξαγωγῆς τίθησιν»* [4]. Ὁ Πρόκλος ὄχι μόνον ἐχρησιμοποίησεν εὐρέως τὰ Λόγια, ἀλλὰ καὶ ἐσχολίασεν αὐτὰ ἀφιερώσας μάλιστα κατὰ τὸν βιογράφον του πενταετίαν ὅλην πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον [5]. Ὁ ἴδιος θεωρεῖ αὐτὰ *«θεοπαράδοτον θεολογίαν»* [6] καὶ *«ὑπερόριον θεοσοφίαν»* [7], *«θεῶν ὀμφὴν»* (φωνὴν) καὶ *«θεῶν φήμην»* [8], ἡ ὁποία ἀντικατοπτρίζεται εἰς τὴν παρὰ Χαλδαίοις καὶ Ἀσσυρίοις θεολογίαν, δι' αὐτὸ καὶ τὰ ἀποκαλεῖ καὶ *«Χαλδαίων φῆμαι»*, *«ἱερὸν λόγον τὸν*

1. Gallaei, ἔργ. μν., σσ. 78 - 80.
2. Kroll, ἔργ. μν., σσ. 2 ἑξ. καὶ σημειώσεις. Πρβλ. Τοῦ αὐτοῦ, Die chaldäischen Orakel, ἐν Rhein. Museum f. Phil., 50, 1895, σ. 636, σημ. 1. Bidez - Cumont, ἔργ. μν., I, σσ. 158 ἑξ.
3. Πλωτ., Ἐν., I, 9, 1 ἑξ. : Henry - Schwyzer, σ. 127.
4. Ψελλοῦ Μ., Ἐξήγησις εἰς τὰ χαλδαϊκὰ λόγια : PG 122, 1125 D.
5. Μαρίνου, Βίος Πρόκλου, 26, ἐκδ. Boissonade, Lipsiae 1814, σ. 21. Ἀποσπάσματα τῆς ἀπολεσθείσης πραγματείας ἐπὶ τῶν Λογίων ἐδημοσίευσεν ὁ Albert Jahn, Eclogae e Proclo de philosophia Chaldaica sive de doctrina Oraculorum Chaldaicorum, Halis Sax. 1891. Πρβλ. Anastos, ἔργ. μν., σ. 293, σημ. 559.
6. Πρόκλου, Εἰς τὸν Τίμαιον, Β, 97 b : Diehl, I, σ. 318, 22 καὶ 124 d : Diehl, I, σ. 408, 12 ἑξ. Πρβλ. Τοῦ αὐτοῦ, Εἰς τὴν Πολιτείαν : Kroll, II, σ. 217, 15 ἑξ. : *«θεοπαράδοτος μυσταγωγία»*.
7. Πρόκλου, Εἰς τὸν Τίμαιον, Γ, 156 e : Diehl, II, σ. 57, 10.
8. Πρόκλου, Εἰς τὸν Τίμαιον, Δ, 249 e : Diehl, III, σ. 36, 22 καὶ Ε, 322 d : Diehl, III, σ. 271, 24. Τοῦ αὐτοῦ, Εἰς τὴν Πολιτείαν : Kroll, II, σ. 236, 4.

παρὰ Χαλδαίοις» καὶ *«Ἀσσυρίων θεολογίαν»* [1]. Ἰδιαιτέρως ἀξιομνημόνευτον εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι καὶ ὁ Πρόκλος, ὅπως καὶ ὁ Γεμιστός, ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν «τῶν φιλοσόφων συμφωνίαν» καὶ χρησιμοποιεῖ τὰ Λόγια ὑπ' αὐτὴν τὴν προοπτικήν [2].

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο σύμφωνος εἶναι καὶ ἡ παρατήρησις τοῦ Ψελλοῦ, κατὰ τὸν ὁποῖον : *«τούτων δὲ τῶν δογμάτων* (sc. τῶν Χαλδαϊκῶν) *τὰ πλείω καὶ Ἀριστοτέλης καὶ Πλάτων ἐδέξαντο, οἱ δὲ περὶ Πλωτῖνον καὶ Ἰάμβλιχον, Πορφύριον καὶ Πρόκλον πᾶσι κατηκολούθησαν, καὶ ὡς θείας φωνὰς ἀσυλλογίστως ταῦτα ἐδέξαντο»* [3]. Ὁ Ψελλὸς οὐδόλως ἀναφέρει τὸν Ζωροάστρην, ἐξ ὅσων γνωρίζομεν, ἐν συναρτήσει πρὸς τὰ Λόγια. Εἰς δὲ τὸ ἀνωτέρω χωρίον, ἐνῷ παραλείπει τὸν Πυθαγόραν, εἰσάγει τὸν Ἀριστοτέλη ὡς παραλαβόντα τὰ περισσότερα τῶν Χαλδαϊκῶν δογμάτων. Ἡ ἄποψις αὕτη εἶναι τελείως ἄγνωστος καὶ δὲν συζητεῖται διὰ τὸν Πλήθωνα. Ἐπίσης ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι ὁ Ψελλὸς ψέγει τὴν ἀσυλλόγιστον ἐν «πᾶσι» παραδοχὴν τῶν Χαλδαϊκῶν δογμάτων ἀπὸ μέρους τῶν Νεοπλατωνικῶν.

Πρὶν κατακλείσωμεν τὸν λόγον περὶ τῶν Λογίων πρέπει νὰ σημειώσωμεν μετὰ τοῦ W. Kroll [4], ὅτι φέρουν τὸ ὄνομα «Χαλδαϊκά», διότι ἴσως τελοῦν εἰς συνάφειαν πρὸς τὸν «Χαλδαῖον» Ἰουλιανὸν ἢ διότι πᾶσα μυστηριολογία (Okkultismus) θὰ ἠδύνατο ν' ἀποκληθῇ χαλδαϊκή, καὶ ὅτι συνετάχθησαν περὶ τὰ 200 μ.Χ. Ὡς λόγοι διὰ τὴν χρονολογίαν αὐτὴν εἶναι δυνατὸν νὰ προσαχθοῦν, τοῦτο μέν, ὅτι δὲν ἀνευρίσκονται εἰς αὐτὰ καθαρῶς νεοπλατωνικαὶ ἰδέαι καὶ ὁ συγκρητισμὸς τοῦ Νουμηνίου παρουσιάζεται πολὺ ὅμοιός των, τοῦτο δέ, ὅτι ὁ διέπων αὐτὰ θρησκευτικὸς τόνος συμφωνεῖ πρὸς τὴν ἐν λόγῳ ἐποχήν· ἐξ ἄλλου εὐρεῖα χρῆσις ἔχει γίνει εἰς αὐτὰ τοῦ πλατωνικοῦ Τιμαίου, κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ ὁποίου διηγοῦνται τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου.

7. Εἰς ποῖα σημεῖα συμφωνοῦν ὁ Πυθαγόρας καὶ ὁ Πλάτων πρὸς τὸν Ζωροάστρην.

Εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον εἴδομεν, ὅτι ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς διαπιστώνει μερικὴν συμφωνίαν μεταξὺ τῶν Χαλδαϊκῶν δογμάτων καὶ τῶν

1. Πρόκλου, Εἰς τὸν Τίμαιον, Δ, 264 d : Diehl, III, σ. 83, 15 ἑξ. Δ, 273 b : Diehl, III, σ. 111, 19 ἑξ. καὶ Γ, 154 e : Diehl, II, σ. 50, 20.
2. Πρβλ. Πρόκλου, Εἰς τὸν Τίμαιον, Γ, 154 e : Diehl, II, σ. 50, 32 ἑξ.
3. Ψελλοῦ Μ., Ἔκθεσις κεφαλαιώδης καὶ σύντομος τῶν παρὰ Χαλδαίοις δογμάτων : PG 122, 1153 B.
4. Kroll, Χαλδαϊκὰ λόγια, ἐν PW, Bd 3 (Stuttgart 1899), στ. 2045. Πρβλ. καὶ Koster W. J. W., Chaldäer, ἐν Reallexikon für Antike und Christentum, Bd II, στ. 1015.

Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους ἀφ' ἑνὸς καὶ πλήρη μεταξὺ τῶν αὐτῶν δογμάτων καὶ τῶν νεοπλατωνικῶν Πλωτίνου, Ἰαμβλίχου, Πορφυρίου καὶ Πρόκλου ἀφ' ἑτέρου. Ὁ Πλήθων δὲν ὁμιλεῖ κατὰ τοιοῦτον γενικὸν τρόπον, καίτοι ἡ βασική του γραμμὴ εἶναι : ὁ Πλάτων ἐφιλοσόφησε *«τὴν τῶν ἀπὸ Ζωροάστρου διὰ τῶν Πυθαγορείων εἰς αὐτὸν κατεληλυθυῖαν»* σοφίαν. Δι' αὐτὸν τὰ θεῖα δόγματα ἐγνώρισαν ἕνα πρῶτον ἀξιόλογον ἑρμηνευτὴν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ζωροάστρου. Ἡ ἑρμηνεία αὐτοῦ περιῆλθε διὰ τῶν Πυθαγορείων εἰς τὸν Πλάτωνα, ἕνα δεύτερον ἐξ ἴσου ἀξιόλογον ἐξηγητὴν καὶ ὑποφήτην. Ἀμφότεροι ὁμοφωνοῦν κατὰ τὸν Γεμιστὸν εἰς ὡρισμένα βασικῆς σημασίας σημεῖα. Τὰ σημεῖα αὐτὰ συζητεῖ οὗτος εἰς τὰ ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης μελέτης παρατεθέντα χωρία.

Ἐνταῦθα ἐπιθυμοῦμεν ν' ἀπαριθμήσωμεν μόνον αὐτά. Δὲν θὰ τὰ ἐρευνήσωμεν ἐξονυχιστικῶς, διότι σκοπεύομεν νὰ πράξωμεν τοῦτο εἰς ἄλλην μελέτην, τῆς ὁποίας ἀντικείμενον θ' ἀποτελέσουν αἱ φιλοσοφικαὶ ἀπόψεις τοῦ Πλήθωνος ἐν τῇ σχέσει των πρὸς τὸν Νεοπλατωνισμὸν καὶ ἰδιαιτέρως πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πρόκλου. Τὴν συμφωνίαν λοιπὸν μεταξὺ Ζωροάστρου καὶ (Πυθαγορείων) Πλάτωνος ὑπογραμμίζει ὁ Γεμιστὸς ἐν τοῖς ἀκολούθοις :

α'. Περὶ Θεοῦ· μάλιστα, ὅτι ἔχομεν ἕνα Θεόν, ἡγεμόνα, ἐξαίρετον τῇ θεότητι, ἀγέννητον, πατέρα καὶ βασιλέα πάντων καὶ τοῖς ἄλλοις θεοῖς οὐκ ἐναρίθμιον [1].

β'. Περὶ τρισσῆς διαιρέσεως τῶν ὄντων καὶ αὐτῆς τῆς θεότητος. Πρὸς πίστωσιν τῆς συμφωνίας παραπέμπει ἐνταῦθα διὰ μὲν τὸν Ζωροάστρην εἰς τὴν πληροφορίαν τοῦ Πλουτάρχου [2], καθ' ὃν ἑκάστης

1. Ἡ ἔξαρσις τοῦ ἑνὸς (Θεοῦ) ὑπὲρ πάντα θυμίζει ἐδῶ τὴν ἀνάλογον ριζικῆς σπουδαιότητος διὰ τὸν Νεοπλατωνισμὸν ἀντίληψιν. Μόνον ὡς παράδειγμα ἀναφέρομεν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἓν χωρίον τοῦ Ἰαμβλίχου, Περὶ μυστηρίων, 8, 2, ἔκδ. G. Parthaei, Berlin 1857, σ. 261, 9 ἑξ. Τοῦτο παρουσιάζει ἀνάγλυφον τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἀποδίδει ὁ συγγραφεὺς εἰς τὴν ἄποψιν ταύτην τοῦ ἑνὸς Θεοῦ. Ὁ ἴδιος ὁ Πλήθων, Ἀντιλήψεις : PG 160, 1012, ἀποκαλεῖ τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν *«κάλλιστον δογμάτων καὶ παντὶ ἀνθρώπῳ εἰδέναι ἀναγκαιότατον»*. Ὁ Εὐσέβιος, Εὐαγγελικὴ Προπαρασκευή, I, 10 : PG 21, 88 CD, διέσωσεν ἓν ἀπόσπασμα ἐκ τῆς «Ἱερᾶς συναγωγῆς τῶν Περσικῶν», εἰς τὸ ὁποῖον μαρτυροῦνται ὡρισμένοι τῶν ἀνωτέρω χαρακτηρισμῶν περὶ Θεοῦ αὐτοῦ δῆθεν τοῦ Ζωροάστρου.

2. Πλουτάρχου, Περὶ Ἴσιδος καὶ Ὀσίριδος, 46 : Bern., II, σ. 519. Εἰς τὸ παρὸν ἐδάφιον, ἂν καὶ ἐξαίρεται ὁ γνωστὸς δυϊσμὸς τοῦ Ζωροάστρου, ἐν τούτοις, τιθεμένου τοῦ Μίθρου ὡς *«μέσου δ' ἀμφοῖν»*, ἄγεται κανεὶς εἰς μίαν τρισσὴν τῶν θεῶν διάκρισιν. Τὸν ζωροάστρειον δυϊσμὸν γνωρίζει ὁ Πλούταρχος, Περὶ τῆς ἐν Τιμαίῳ ψυχογονίας, 27 : Bern., VI, σ. 178, καὶ ἐκθέτει αὐτὸν ἐνίοτε σαφῶς. Εἰς τὸ χωρίον Πλουτάρχου, Περὶ τῶν ἐκλελοιπότων χρηστηρίων, 10 : Bern., III, σ. 82, ὁμιλεῖ οὗτος περὶ τοῦ γένους τῶν δαιμόνων, τὸ ὁποῖον ὡρισμένοι, μᾶς λέγει, τὸ θέτουν μεταξὺ θεῶν καὶ

μοίρας προΐσταται εἷς θεὸς (Ὡρομάσδης, Μίθρης, Ἀριμάνης), διὰ δὲ τὸν Πλάτωνα ἀναφέρεται εἰς τὴν Β' Ἐπιστολὴν 312 e [1]. Τὸ χωρίον αὐτὸ εἶναι πολὺ γνωστὸν εἰς τοὺς Νεοπλατωνικούς, παρὰ τῶν ὁποίων ἡ ὡς ἄνω ἐπιστολὴ ἐκλαμβάνεται ὡς γνησία. Τὴν ὁμοφωνίαν ἐν προκειμένῳ τονίζει καὶ ὁ ἴδιος ὁ Πλούταρχος [2], καίτοι δὲν μνημονεύει τὸ προαναφερθὲν χωρίον τῆς Β' Ἐπιστολῆς.

γ'. Περὶ δαιμόνων, ὅτι δηλονότι οὗτοι εἶναι ἐκ φύσεως ἁγνοί [3].

δ'. Περὶ ψυχῆς [4], ἤτοι περὶ μετεμψυχώσεως, ὅτι ἡ ψυχὴ ἔχει σῶμά τι αἰθέριον, συναπαθανατιζόμενον μετ' αὐτῆς, καὶ ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν ἄστρων εἶναι κρείττονες τῶν ψυχῶν τῶν δαιμόνων καὶ χρησιμοποιοῦν κρείττονα ὀχήματα.

ἀνθρώπων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον γεννᾷ *«μείζονας ἀπορίας»· «εἴτε μάγων τῶν περὶ Ζωροάστρην ὁ λόγος οὗτός ἐστιν εἴτε Θρᾴκιος ἀπ' Ὀρφέως εἴτ' Αἰγύπτιος»*.

1. Πρβλ. Πλωτίνου, Ἐν., I, 8, 2, 28 : Henry - Schwyzer, σ. 110. Τοῦ αὐτοῦ, Ἐν., III, 9, 7, 3 : Henry - Schwyzer, σ. 381. Τοῦ αὐτοῦ Ἐν., V, 1, 8, 1 ἑξ., ἔκδ. Henry - Schwyzer, Paris 1959, II, σ. 280. Εἰς τὸ χωρίον αὐτὸ παραπέμπει καὶ ὁ Πρόκλος, ὄχι ὅμως ἐν σχέσει πρὸς τὴν τρισσὴν διαίρεσιν, βλ. Πρόκλου, Εἰς τὸν Τίμαιον, B, 108 : Diehl, I, σ. 356, 8 ἑξ. B, 119 B : Diehl, I, σ. 393, 19 ἑξ. Τοῦ αὐτοῦ, Εἰς τὴν Πολιτείαν : Kroll, I, σ. 287, 12 ἑξ.

2. Πλουτάρχου, Περὶ Ἴσιδος καὶ Ὀσίριδος, 48: Bern., II, σσ. 522 ἑξ. Ὁ Κύριλλος Ἀλεξ., Πρὸς τὰ τοῦ ἐν ἀθέοις Ἰουλιανοῦ, 8 : PG 76, 916 B, παραδίδει ἓν χαρακτηριστικὸν χωρίον τοῦ Πορφυρίου ἐκ τοῦ τετάρτου βιβλίου τῆς φιλοσόφου ἱστορίας αὐτοῦ. Συμφώνως πρὸς αὐτὸ *«ἄχρι τριῶν ὑποστάσεων ἔφη Πλάτων τὴν τοῦ θείου προελθεῖν οὐσίαν»*. Ὁ Anastos, ἔργ. μν., σ. 294, σημ. 562, ὀρθῶς χαρακτηρίζει τὴν τρισσὴν διαίρεσιν τῶν ὄντων «a commonplace of Greek philosophy».

3. Εἰς ἓν τῶν ἐν ἀρχῇ παρατεθέντων χωρίων (Πλήθ., Ἀπόκρισις πρὸς Βησσαρίωνα, α' : PG 161, 717 C, βλ. ἀν., σ. 302) ἀναφέρεται εἷς στίχος τῶν Λογίων : *«Ἡ φύσις οὐ πείθει εἶναι τοὺς δαίμονας ἁγνούς»*. Τὸ «οὐ» τῆς φράσεως αὐτῆς δὲν ἀνήκει προφανῶς εἰς τὸ ἀρχικὸν κείμενον, πρβλ. Gallaei, ἔργ. μν., σ. 78· PG 122, 1119 καὶ Ψελλοῦ, Ἐξήγησις εἰς τὰ Χαλδαϊκὰ Λόγια : PG 122, 1137 A, καὶ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἐκ σφάλματος παρείσφρησις. Ἐξ ἄλλου αὐτὸ εἶναι καὶ τὸ νόημα, τὸ ὁποῖον ὁ Γεμιστός, Διασάφησις: Gallaei, σ. 86, ἀποδίδει εἰς τὸν στίχον αὐτόν: *«Ἡ φύσις, ἤτοι ὁ φυσικὸς λόγος, πείθει εἶναι τοὺς δαίμονας ἁγνοὺς . . .»*. Ἡ ἄποψις αὐτή, ὡς γνωστόν, ἀντιτίθεται πρὸς τὴν περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κακοῦ ζωροάστρειον ἀντίληψιν. Ὁ Πλάτων, Κρατ., 398 a 1, ὁμιλεῖ πράγματι περὶ «ἁγνῶν δαιμόνων», ὅπου παραθέτει χωρίον τοῦ Ἡσιόδου, Ἔργα καὶ ἡμέραι, 122, ἔκδ. Rzach, Lipsiae 1902, σ. 59, ἐλαφρῶς παρηλλαγμένον. Εἰς τὸ χωρίον αὐτὸ τοῦ Ἡσιόδου ἀναφέρεται καὶ ὁ Πλούταρχος, Περὶ τῶν ἐκλελοιπότων χρηστηρίων, 39 : Bern, III, σ. 124, 10. Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τῶν ἐκλελοιπότων χρηστηρίων, 13 : Bern., III, σ. 87, 25. Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ Ἴσιδος καὶ Ὀσίριδος, 26, Bern., II, σ. 497, 2.

4. Κατὰ Πορφύριον, Πυθαγόρου βίος, 19 : Nauck, σ. 26, 20 ἑξ., *«φέρεται γὰρ εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ δόγματα πρῶτος κομίσαι ταῦτα* (sc. περὶ ψυχῆς ἀθανάτου, μετεμψυχώσεως κ.λ.π.) *Πυθαγόρας»*. Βλ. καὶ Πορφυρίου, Πυθαγόρου Βίος, 26 : Nauck, σ. 30, 11 ἑξ. καὶ 45 : Nauck, σ. 41, 17 ἑξ.

Ότι οἱ ἀπὸ Ζωροάστρου μάγοι ἐπρέσβευον ταῦτα, ἀποτελεῖ διὰ τὸν Πλήθωνα μόνον εἰκασίαν: *«ταύταις δὲ ταῖς δόξαις καὶ οἱ ἀπὸ Ζωροάστρου οὗτοι μάγοι φ α ί ν ο ν τ α ι ἔτι πρότερον χρώμενοι»*. Δὲν γνωρίζομεν, πόθεν ὁρμώμενος ὁ Πλήθων ὑποθέτει μόνον, ὅτι ὁ Ζωροάστρης ἀντεπροσώπευεν ἀναλόγους ἀπόψεις. Ἴσως τὰ Μαγικὰ Λόγια ὤθησαν αὐτὸν εἰς τοῦτο. Εἶναι γεγονὸς δέ, ὅτι ἡ εἰκασία του αὕτη δὲν ἀνταποκρίνεται ἐξ ὁλοκλήρου πρὸς τὴν ἀλήθειαν.

Ἐνῷ εἰς τὴν θρησκείαν τοῦ Ζωροάστρου δὲν ἀπαντῶνται αἱ ὡς ἄνω ἀπόψεις περὶ ψυχῆς — πλὴν τῆς περὶ ἀθανασίας —, τοῦ λόγου ὄντος περὶ Πλάτωνος πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι οὗτος ἔχεται πράγματι τῆς θεωρίας τῆς μετεμψυχώσεως, τὴν ὁποίαν παρέλαβεν ἀπὸ τοὺς Πυθαγορείους· ἐπίσης θεωρεῖ ἐμψυχωμένα πάντα τὰ ὄντα, ἀπὸ τῶν ἀστέρων μέχρι τῶν ζῴων καὶ τῶν φυτῶν, καὶ διακρίνει τὴν *«ποιότητα»* τῶν ψυχῶν αὐτῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς τρισσῆς διαιρέσεως τῆς ψυχῆς (λογιστικόν, θυμοειδές, ἐπιθυμητικόν), τοιουτοτρόπως ὥστε τὰ ὑπὲρ τὸν ἄνθρωπον ἱστάμενα ὄντα ἔχουν π.χ. μόνον τὸ πρῶτον στοιχεῖον τῆς ψυχῆς (τὸ λογιστικόν), ὁ ἄνθρωπος σύντρια, τὰ ζῷα τὰ δύο τελευταῖα καὶ τὰ φυτὰ μόνον τὸ *«ἐπιθυμητικόν»*. Ὁ Πλούταρχος [1] παρετήρησεν, ὅτι ὁ Πλάτων ἐκλαμβάνει τὴν ψυχὴν ἀσώματον, ἔχουσαν ἀνάγκην ὅμως τοῦ σώματος *«ὥσπερ ὀχήματος»* καὶ ὅτι, ὅταν ἀπαλλάσσεται τοῦ σώματος, διαφυλάσσει *«ἣν ἔσχε τῷ σώματι μορφήν»*. Μέχρις ἑνὸς ὡρισμένου σημείου ἔχομεν εἰς τὸν Πλήθωνα ὁμοίαν ἀντίληψιν σχετικῶς μὲ τὴν πλατωνικὴν ψυχολογίαν. Ποιά τις ἐξάρτησις τοῦ Γεμιστοῦ ἐκ τοῦ Πλουτάρχου πρέπει νὰ θεωρηθῇ πιθανή, ὅπως πολὺ πιθανὸν εἶναι, ὅτι ἔχει κατὰ νοῦν τὸ ἀνωτέρω χωρίον.

ε'. Περὶ τοῦ διφυοῦς τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος συνίσταται *«ἐκ δυοῖν»* στοιχείων, ἑνὸς ἀθανάτου, τῆς ψυχῆς, καὶ ἑνὸς θνητοῦ, τοῦ σώματος. Ἡ ἀντίληψις αὕτη δὲν ὑπῆρξε κτῆμα μόνον τοῦ Ζωροάστρου, τῶν Πυθαγορείων καὶ τοῦ Πλάτωνος, ἀλλ' εἶναι κοινὸς τόπος ὅλων τῶν κατ' ἐποχὰς ὑγιῶς φιλοσοφησάντων. Ἡ παραδοχὴ πνευματικοῦ στοιχείου ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἀποτελεῖ ἀφετηρίαν τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ καὶ κατάφασιν τοῦ σκέπτεσθαι καὶ νοεῖν· ἀποτελεῖ τὴν εἰδοποιὸν διαφοράν, τὸ διακριτικὸν γνώρισμα τοῦ ἀνθρώπου ἐν σχέσει πρὸς τὴν περιβάλλουσαν αὐτὸν ἄλογον καὶ ἄψυχον φύσιν.

1. Π λ ο υ τ ά ρ χ ο υ, Περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς ποιήσεως Ὁμήρου, 128: Bern., VII, σσ. 401 - 402.

Ταῦτα τὰ δόγματα, εἰς τὰ ὁποῖα ὁμοφωνοῦν ὁ Ζωροάστρης πρὸς τοὺς Πυθαγορείους καὶ τὸν Πλάτωνα κατὰ Γεμιστόν. Ὅτι ἀνάγονται εἰς καίρια καὶ κεφαλαιώδη ζητήματα, εἶναι περιττὸν νὰ τονισθῇ ἐδῶ.

8. Ἕτεροι (πλὴν Ζωροάστρου, Πυθαγορείων καὶ Πλάτωνος) εὐδοκιμώτατοι φιλόσοφοι.

Ὀρθοὶ ἐξηγηταὶ τῶν συναϊδίων τῷ ἀνθρώπῳ δογμάτων δὲν ὑπῆρξαν μόνον οἱ Ζωροάστρης, Πυθαγόρας καὶ Πλάτων. Ἀνάλογον ρόλον, καίτοι ἥσσονος σπουδαιότητος, διεδραμάτισαν καὶ ἄλλοι φιλόσοφοι, ἐκ τῶν ὁποίων ὡς *«εὐδοκιμωτάτους»* θεωρεῖ ὁ Γεμιστὸς τὸν Παρμενίδην, τὸν Τίμαιον, τὸν Π λ ο ύ τ α ρ χ ο ν, τὸν Πλωτῖνον, τὸν Πορφύριον καὶ τὸν Ἰάμβλιχον.

Οὗτοι δὲν δύνανται νὰ συγκριθοῦν πρὸς τὸν πρῶτον ἐξηγητήν, τὸν Ζωροάστρην, ἢ πρὸς τὸν Πυθαγόραν καὶ τὸν Πλάτωνα, ἐν τούτοις εἶναι μάρτυρες σεβαστοὶ τῶν ὡς ἄνω δογμάτων, καθότι ἀπεδέχθησαν αὐτὰ κατὰ βάσιν καὶ ἡρμήνευσαν αὐτά. Περαιτέρω ὑποβοηθοῦν, ὥστε ν' ἀνακαλύψῃ κανεὶς *«τὴν κρατίστην περὶ τοῦ θείου δόξαν»*, εἰς τὴν ὁποίαν προσδίδουν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸν «πάτριον» χαρακτῆρα. Τὸν χαρακτῆρα τοῦτον θεωρεῖ ὁ Πλήθων ὡς πλεονέκτημα διὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ προβαλλομένην θρησκείαν, διότι τοιουτοτρόπως κατοχυρώνει καὶ ἐνισχύει αὐτὴν ἔναντι τῆς κρατούσης χριστιανικῆς καὶ παρακάμπτει τὸν κίνδυνον νὰ κατηγορηθῇ, ὅτι, ὡς ἄλλος Σωκράτης, εἰσάγει «καινὰ δαιμόνια».

Ἀξιοπρόσεκτον εἶναι, ὅτι μεταξὺ τῶν εὐδοκιμωτάτων φιλοσόφων συγκαταλέγεται καὶ ὁ Πλούταρχος. Οὗτος ἀπησχόλησεν εὐρύτερον τὸν Λόγιον τοῦ Μυστρᾶ, ὁ ὁποῖος συνέγραψε καὶ ἴδιον ἔργον ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Πλουτάρχου: «Ἐκ τῶν Διοδώρου καὶ Πλουτάρχου περὶ τῶν μετὰ τὴν ἐν Μαντινείᾳ μάχην, ἐν κεφαλαίοις διάληψις» [1]. Τὸ ἐνδιαφέρον του διὰ τὸν Πλούταρχον πηγάζει μᾶλλον ἐκ τοῦ ὅτι εἰς αὐτὸν εὗρε στοιχεῖα καὶ συγκρητιστικὰς ἀπόψεις συμβιβαζομένας κάπως πρὸς τὰς ἰδικάς του. Δι' αὐτό, νομίζομεν, καὶ συγκαταριθμεῖ αὐτὸν μεταξὺ τῶν εὐδοκιμωτάτων φιλοσόφων. Ὁ Τωμαδάκης [2] ἀνάγει τὴν ἀπασχόλησιν αὐτὴν τοῦ Γεμιστοῦ περὶ τὸν Πλούταρχον (καὶ τὸν Πολύβιον) εἰς τὸ «εἰδικὸν διαφέρον» τούτων διὰ τὴν Πελοπόννησον.

Ὁ Γεννάδιος ὁ Σχολάριος [3] παρετήρησεν ὀρθῶς, ὅτι ἐκ τοῦ καταλό-

1. Πρβλ. A l l a t i i L., De Georgiis et eorum scriptis diatriba: Fabricii, Bibl. gr., τ. 12, σ. 87, σημ. ϛ'. Τὸ ἔργον τοῦτο ἐξεδόθη ὑπὸ H. Reichard, Lipsiae 1770. Πρβλ. Β η σ σ α ρ ί ω ν ο ς, Ἐπιστολὴ τῷ Γ. Γεμιστῷ: M o h l e r L., Kardinal Bessarion, III, σ. 464, 15 ἑξ.: *«τό τε Πλουτάρχου... ὃν αὐτός τε σοφώτατον ἡγῇ»*,

2. Τ ω μ α δ ά κ η, ἔνθ' ἀν., στ. 436.

3. Σ χ ο λ α ρ ί ο υ, Ἐπιστολὴ τῇ βασιλίσσῃ περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Γεμιστοῦ:

γου τῶν φιλοσόφων, τοὺς ὁποίους μνημονεύει ὁ Πλήθων, λείπει ὁ Πρόκλος, ἐκ τῶν πραγματειῶν τοῦ ὁποίου, λέγει ὁ Σχολάριος, «ἐσπερμολόγησεν» ὁ Γεμιστὸς τὰς ἀπόψεις του «σοφιζόμενος ἑαυτῷ τὴν δόξαν τοῦ πρῶτον αὐτὸν τὰ τοιαῦτα ἀποτεκεῖν». Ἐκπλήσσει πράγματι ἡ παράλειψις αὕτη, δεδομένου, ὅτι εἰς ἄλλα σημεῖα δὲν δυσκολεύεται ν' ἀναφέρῃ τὸν Πρόκλον [1]. Γενικῶς θεωρεῖται ἡ πνευματικὴ συγγένεια τοῦ Πλήθωνος πρὸς τὸν Πρόκλον στενή. Τεκμηριωμένη καὶ ἐξονυχιστικὴ ἐξέτασις τῆς συγγενείας αὐτῆς εἶναι ἀπαραίτητος.

Εἰς τὸ ἐρευνώμενον ὅμως θέμα τοῦ Ζωροάστρου ἡ ἐξάρτησις τοῦ φιλοσόφου μας ἐκ τοῦ Πρόκλου εἶναι λίαν περιωρισμένη· ἀντιθέτως ἡ ἐκ τοῦ Πλουτάρχου εἶναι εὐρυτέρα καὶ ἐμφανεστέρα. Ἡ εἰκασία τοῦ Μ. Ἀνάστου [2], ὅτι ἡ ἀπολεσθεῖσα πραγματεία τοῦ Πρόκλου περὶ τῶν Χαλδαϊκῶν Λογίων θὰ ἦτο ἡ κατάλληλος κλεὶς διὰ τὸ ζήτημά μας, καίτοι σεβαστή, μένει ἐν τούτοις ἁπλῆ ὑπόθεσις, ἀφοῦ δὲν δύναται νὰ ἐρευνηθῇ καὶ ἀποδειχθῇ καὶ ἐπιβληθῇ. Ἐναντίον αὐτῆς ὁμιλοῦν κατά τινα τρόπον εὐγλώττως τὰ ὑπάρχοντα ὑπομνήματα τοῦ Πρόκλου, ἰδιαιτέρως εἰς τὸν Τίμαιον καὶ τὴν Πολιτείαν τοῦ Πλάτωνος. Εἰς αὐτά, παρὰ τὴν συχνοτάτην ἀφορμήν, τὴν ὁποίαν λαμβάνει οὗτος ν' ἀναφέρῃ τὰ Χαλδαϊκὰ Λόγια, οὐδὲν ἴχνος ἔχομεν, τὸ ὁποῖον ἔστω νὰ ὑποδηλώνῃ ἁπλῶς, ὅτι ὁ Πρόκλος ἐθεώρει τόσον καιρίαν τὴν θέσιν τοῦ Ζωροάστρου εἰς τὴν ἐν γένει πορείαν τοῦ πνεύματος πρὸς ἀναζήτησιν τῆς ἀληθείας, ὅσον ὁ φιλόσοφος τοῦ Μυστρᾶ. Ὁ Πρόκλος μνημονεύει τὸν Ζωροάστρην μόνον παρεμπιπτόντως.

9. Ἡ γνώμη Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου ὡς πρὸς τὴν πηγὴν τοῦ Πλήθωνος περὶ τοῦ Ζωροάστρου.

Ὁ Γεννάδιος ὁ Σχολάριος εἶναι ὁ πρῶτος, ὁ ὁποῖος ὁμιλεῖ περὶ τῆς πηγῆς, ἐκ τῆς ὁποίας ὁ Γεμιστὸς ἤντλησε τὰ περὶ τὸν Ζωροάστρην. Ἡ γνώμη του αὕτη διατυπώνεται εἰς δύο χωρία, τῶν ὁποίων τὸ κείμενον ἔχει ὡς ἑξῆς: *«Τίς ἀγνοεῖ Ζωροάστρην...; Τοῦτο ἐγνώρισέ σοι* (sc. Πλήθωνι) *πρόσθεν ἠγνοημένον, ὁ τῷ δοκεῖν μὲν Ἰουδαῖος, πολύθεος δὲ Ἐλισσαῖος· ᾧ μέγα δυναμένῳ τότε παρὰ τῇ τῶν βαρβάρων αὐλῇ παρεσιτοῦ τὴν πατρίδα φυγών, ἵνα τὰ καλὰ παρ' ἐκείνου μάθῃς διδάγματα· τοιοῦτος δὲ ὤν, πυρὶ τὴν τελευτὴν εὕρετο, καθὰ δήπου καὶ ὑμέτερος Ζωροάστρης. Ζωροάστρου μὲν οὖν τοῦδε... καὶ τῶν ἄλλων οὓς ἀριθμεῖς, οὐδὲ βιβλίοις ἐνέτυχες, ὅθεν ἂν τὴν νομοθεσίαν ταύτην εἶχες λαβών· πλὴν ὅσον πολλοὶ ἕτεροι ἔνιά που αὐτῶν ἀπομνημονεύκασιν, ὅθεν οὔ σοι μᾶλλον ἢ καὶ πᾶσι σπουδαίοις ἡ περὶ αὐτῶν εἴδησις γέγονεν»* [1]. *«Τὸ δὲ κεφάλαιον αὐτῷ τῆς ἀποστασίας Ἰουδαῖός τις ὕστερον ἐνειργάσατο, ᾧ ἐφοίτησεν ὡς εἰδότι τὰ Ἀριστοτέλους ἐξηγεῖσθαι καλῶς. Ὁ δὲ ἦν Ἀβερρόῃ προσεσχηκὼς καὶ τοῖς ἄλλοις ἐκ Περσῶν καὶ Ἀράβων ἐξηγηταῖς τῶν Ἀριστοτελικῶν βιβλίων, ἃ Ἰουδαῖοι πρὸς τὴν οἰκείαν γλῶτταν μετήγαγον... Ἐκεῖνος αὐτῷ καὶ τὰ περὶ Ζωροάστρου καὶ τῶν ἄλλων ἐξέθετο. Ἐκείνῳ δὲ τῷ φαινομένῳ μὲν Ἰουδαίῳ, Ἑλληνιστῇ δὲ ἀκριβῶς, οὐ μόνον ὡς διδασκάλῳ πολὺν συνὼν χρόνον, ἀλλὰ καὶ ὑπηρετῶν ἐν οἷς ἔδει καὶ ζωαρκούμενος ὑπ' ἐκείνῳ· τῶν γὰρ τὰ μάλιστα δυναμένων ἦν ἐν τῇ τῶν βαρβάρων τούτων αὐλῇ. Ἐλισσαῖος ὄνομα ἦν αὐτῷ»* [2].

Κατὰ τὰ προεκτεθέντα λοιπὸν ἡ διαμόρφωσις τῶν ἰδεῶν γενικώτερον τοῦ Πλήθωνος καὶ μερικώτερον ἡ ἐκτίμησίς του πρὸς τὸν Ζωροάστρην ὀφείλονται εἴς τινα Ἐλισσαῖον. Τοῦτο ὅμως ὑπ' οὐδενὸς ἑτέρου, ἐξ ὅσων γνωρίζομεν, ἐπιβεβαιώνεται. Εἶναι μάλιστα γεγονός, ὅτι ἀμφότεραι αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Σχολαρίου, εἰς τὰς ὁποίας διαλαμβάνονται αἱ ἐν λόγῳ εἰδήσεις ἔχουν σκοπὸν καθαρῶς ἀπολογητικὸν - πολεμικὸν καὶ προέρχονται ἐκ τῆς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Γεμιστοῦ ἐποχῆς καὶ δὴ ἡ μὲν πρώτη ἐγράφη μετὰ τὸ 1456, ἡ δὲ δευτέρα μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1454 - 1456 [3]. Αἱ δὲ πληροφορίαι ἀναφέρονται εἰς γεγονότα, τὰ ὁποῖα συνέβησαν πρὸ αὐτῆς ἀκόμη τῆς γεννήσεως τοῦ Σχολαρίου (1405). Ὁ ἴδιος πρὸς κατοχύρωσίν του λέγει, ὅτι ἔλαβε τὰς εἰδήσεις του *«ἐκ πολλῶν τῶν γνωρισάντων* (sc. τὸν Πλήθωνα) *ἐν τῇ αὐτοῦ νεότητι»* [4].

Τὰ προμνημονευθέντα θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκληφθοῦν ὡς ἐξωτερικοὶ λόγοι συνηγοροῦντες ὑπὲρ τῆς μὴ ἱστορικότητος τῆς μαρτυρίας τοῦ Σχολαρίου. Ἐξετάζοντες αὐτὸ τὸ κείμενον πρέπει εὐθὺς νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι κύριον ἐνδιαφέρον τοῦ συγγραφέως εἶναι ν' ἀποδείξῃ, ὅτι ὁ Πλήθων ὑπῆρξεν εἰδωλολάτρης [5], καὶ ὄχι νὰ δώσῃ ἱστορικὸν ὑλικόν. Ὁ Ἐλισσαῖος

Petit, IV, σ. 162, 19 ἑξ. Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς ἑλληνικῆς πολυθεΐας: Petit, IV, σ. 162, 12 ἑξ.

1. Πρβλ. Πλήθ., Ἀντιλήψεις: PG 160, 981 C. Τοῦ αὐτοῦ, Ἀπόκρισις πρὸς Βησσαρίωνα, α': PG 161, 717 B καὶ 719 C.

2. Anastos, ἔργ. μν., σ. 293.

1. Σχολαρίου, Περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθεΐας: Petit, IV, σ. 162, 4 - 17.

2. Σχολαρίου, Ἐπιστολὴ τῇ βασιλίσσῃ περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Γεμιστοῦ: Petit, IV, σσ. 152, 37 - 153, 10.

3. Πρβλ. Petit, ἔργ. μν., IV, σσ. VII ἑξ.

4. Σχολαρίου, Ἐπιστολὴ τῇ βασιλίσσῃ περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Γεμιστοῦ: Petit, IV, σ. 152, 34. Ὁ Heisenberg A., Βιβλιοκρισία: Taeschner Fr., G. Gemistos Plethon. Ein Beitrag..., ἐν Byz. Zeitschrift 31, 1931, σ. 126, θεωρεῖ τὴν γνώμην, ὅτι ὁ Πλήθων ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Ἐλισσαίου, μίαν «χρονικῶς μὴ δυναμένην νὰ καθορισθῇ πραγματικότητα» καὶ προσθέτει, ὅτι αἱ θρησκευτικαὶ ἀπόψεις τοῦ Ἐλισσαίου δὲν εἶναι σαφεῖς.

5. Πρβλ. Anastos, ἔργ. μν., σ. 278: «The principal object of the two letters,

ἐγνώρισεν εἰς τὸν Γεμιστὸν τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τοὺς Ἄραβας σχολιαστάς του, μάλιστα δὲ τὸν Ἀβερρόην (1126 - 1198), ἐπιφανῆ τοῦ Μεσαίωνος φιλόσοφον. Τοῦτον μνημονεύει καὶ ὁ Πλήθων, τὸν θεωρεῖ δὲ ἡγέτην «τῶν πρὸς ἑσπέραν» ἀριστοτελικῶν. Καὶ ἐνῷ τὸν κατηγορεῖ, διότι δέχεται τὴν ψυχὴν ὡς «θνητήν», καὶ ἀμφισβητεῖ τούτου ἕνεκα τὴν σπουδαιότητά του [1], ὁμολογεῖ εἰς ἕτερον σημεῖον, ὅτι *«ἐξεῖναι γὰρ ἀκούειν καὶ Λατίνων καὶ Ἰουδαίων πάντων, οὐ φθαρτὸν τόν γε ἀνθρώπινον νοῦν Ἀβερρόην φασκόντων ὑποτίθεσθαι... ἔχει γάρ τινα καὶ περίνοιαν ὁ Ἀβερρόου οὗτος λόγος, ὥστε τῶν τινα παχυτέρων μὴ ἂν ῥᾴδιον εἶναι συνεῖναι»* [2]. Αἱ ἐκτιθέμεναι ἀντιλήψεις ἐκπροσωποῦνται πράγματι ὑπὸ τοῦ Ἀβερρόου διακρίνοντος μεταξὺ «ποιητικοῦ νοῦ» (intellectus agens), ἑνὸς μόνον ὡς πρὸς τὸν ἀριθμόν, καθολικοῦ δι' αὐτὸ καὶ ἀϊδίου ἀφ' ἑνός, καὶ τῆς ψυχῆς ἀφ' ἑτέρου, ἡ ὁποία εἶναι θνητὴ καὶ φθαρτή, καθὸ συνδεδεμένη μὲ τὸ σῶμα [3], καὶ ἐπαναλαμβάνοντος τρόπον τινὰ τὰς ἰδέας τοῦ Ἀριστοτέλους [4]. Ὁ Πλήθων ὅμως δὲν ἔχεται ὁ ἴδιος τῶν ἀπόψεων τούτων καὶ εἶναι ἐπὶ πλέον σφοδρὸς πολέμιος τοῦ Ἀριστοτέλους, ὥστε εὐλόγως νὰ διερωτώμεθα: Τί παρέλαβεν οὗτος παρὰ τοῦ Ἐλισσαίου; Κατὰ τὸν Fr. Taeschner [5] ἐγνώρισε τὸ Ἰσλὰμ καὶ ὑπέστη τὴν ἐπίδρασίν του, μεταδοὺς τοῦτο ἀκολούθως εἰς Δύσιν. Μετὰ βεβαιότητος ὅμως δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἄμεσος ἐπί-

---

which mention Elissaeus, is to prove that Pletho was a pagan». Taeschner Fr., G. Gemistos Plethon, ein Vermittler zwischen Morgenland und Abendland zu Beginn der Renaissance, ἐν Byz. - neugr. Jahrbücher 8, 1929 - 1930, σ. 102: «Damit (sc. μὲ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Σχολαρίου) ist... nur auf Lehren des Gemistos selbst angespielt».

1. Πλήθ., Διαφοραί, 1: PG 160, 889 A. Πρβλ. Τοῦ αὐτοῦ, Ἀντιλήψεις: PG 160, 1006 B.

2. Πλήθ., Ἀντιλήψεις: PG 160, 982 C - 983 A.

3. Πρβλ. Ἀντωνιάδου Β., Ἐγχειρίδιον ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, τ. 2, ΚΠολις 1929, σ. 88. Hirschberger, ἔργ. μν., I, σ. 328. Vorländer ἔργ. μν. II: Philosophie des Mittelalters, σ. 75, ἔνθα καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

4. Πρβλ. Ἀριστ., Περὶ Ψυχῆς B, 1, 413 a 4: *«οὐκ ἔστιν ἡ ψυχὴ χωριστὴ τοῦ σώματος»*. B, 2, 414 a 19 - 21. Γ, 5, 430 a 24 - 25. Εἰς τὰ χωρία αὐτὰ γίνεται λόγος περὶ τοῦ παθητικοῦ καὶ φθαρτοῦ νοῦ, τοῦ ἡνωμένου μὲ τὸ σῶμα. Ὁ ὅρος «ποιητικὸς νοῦς» ἀπαντᾶται τὸ πρῶτον εἰς τὸν Ἀλεξ. Ἀφροδισιέα, Περὶ ψυχῆς, 88, 24 (πρβλ. Τσέλλερ-Νέστλε, ἔργ. μν., σ. 447, σημ. 422). Διὰ τὸν Ἀριστοτέλη οὗτος φέρει τὴν ὀνομασίαν ἁπλῶς τὸ «ποιοῦν», τὸ ὁποῖον εἶναι ἀθάνατον καὶ ἀΐδιον: Ἀριστ., Περὶ Ψυχῆς, Γ, 6, 430 a 14 - 23, καὶ ἐπεισέρχεται εἰς τὸ σῶμα *«θύραθεν»*: Ἀριστ., Περὶ ζῴων γενέσεως, B, 3, 736 b 27 - 28. Πρβλ. πλείονα Nuyens F., L'évolution de la psychologie d'Aristote, Louvain 1948. Soleri G., L'immortalità dell'anima in Aristoteles, Torino 1952.

5. Taeschner, ἔνθ' ἀν., σσ. 100 ἑξ. καὶ Τοῦ αὐτοῦ, G. Gemistos Plethon. Ein Beitrag zur Frage der Übertragung von islamischem Geistesgut nach dem Abendlande, ἐν Der Islam 18, 1929, σσ. 236 - 243.

3 - 3 - 1972

δρασις τοῦ Ἰσλὰμ ἐπὶ τῶν ἰδεῶν τοῦ φιλοσόφου μας δὲν ἀπαντᾶται [1].

Ὁ Ἰ. Μαμαλάκης [2] μετὰ δυσκολίας διαπιστώνει ὀλίγας τινὰς ὁμοιότητας μεταξὺ Ἰσλὰμ καὶ Γεμιστοῦ, πράττει δὲ τοῦτο πρὸς ὑποστήριξιν μιᾶς ἄλλης γνώμης, ὅτι δηλ. ὁ Πλήθων ἀπέβλεψεν εἰς συνεργασίαν καὶ ἕνωσιν τῶν δύο λαῶν διὰ τοῦ παραμερισμοῦ τῆς μεγαλυτέρας διαφορᾶς των, ἤτοι τῆς θρησκείας. Εἶναι μία νέα ἄποψις καὶ χρῄζει συζητήσεως. Ἀναφέρομεν αὐτὴν ἐνταῦθα, διότι ὁμιλεῖ περὶ ἰσλαμικῶν ἀντιλήψεων παρὰ Γεμιστῷ. Δὲν ἐπεκτεινόμεθα, διότι αἱ διαπιστώσεις αὐταὶ τοῦ Μαμαλάκη εἶναι περιωρισμέναι καὶ ὁ ἴδιος δὲν ἀποδίδει αὐτὰς εἰς τὸν Ἐλισσαῖον.

Χωρὶς πρόθεσιν νὰ ἀμφισβητήσωμεν αὐτὴν τὴν ὕπαρξιν τοῦ Ἐλισσαίου προσθέτομεν ἐδῶ, ὅτι ἡ πληροφορία τοῦ Σχολαρίου, ὅτι οὗτος ἐκάη διὰ τῆς πυρᾶς, ἀντιστρατεύεται πρὸς τὸ γεγονός, ὅτι ἡ θανατικὴ διὰ τῆς πυρᾶς ἐκτέλεσις ἀπαγορεύεται παρὰ τοῖς Μωαμεθανοῖς ὑπ' αὐτῶν τῶν λόγων τοῦ Προφήτου Μωάμεθ, οὖσα γνωστὴ μόνον ἐπὶ χριστιανικοῦ ἐδάφους [3].

Ἐξ ὅλων αὐτῶν προκύπτει, ὅτι ἡ εἴδησις τοῦ Σχολαρίου παρουσιάζει ὡρισμένα τρωτὰ σημεῖα καὶ δὲν διεκδικεῖ ἀνέτως ἱστορικὴν αὐθεντικότητα. Εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπῆρξεν ὁ Ἐλισσαῖος. Ἐπίσης εἶναι δυνατὸν νὰ ἐμαθήτευσε παρ' αὐτῷ ὁ Πλήθων καὶ νὰ ἐδιδάχθη τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν, καίτοι δὲν συμπαθεῖ αὐτήν. Ὅτι ὅμως ἐπληροφορήθη καὶ τὰ περὶ τὸν Ζωροάστρην παρ' αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα δὲν συμβιβάζονται πρὸς τὰς ἀριστοτελικὰς ἀντιλήψεις, φαίνεται ἀπίθανον καὶ οὐδόλως ἐνισχύεται ἐξ ὅσων ἀνωτέρω ἀναφορικῶς μὲ τὰς εἰδήσεις τοῦ Σχολαρίου ἐσημειώσαμεν. Διὰ τὸν Σχολάριον, ἐπαναλαμβάνομεν, προέχει νὰ ὑποδείξῃ, ὅτι ὁ Ἐλισσαῖος, ὁ Ἰουδαῖος αὐτὸς λόγιος, *«ἐνειργάσατο τῷ Πλήθωνι τὸ κεφάλαιον τῆς ἀποστασίας»*.

10. Ἐν εἴδει συμπεράσματος.

Ἀνασκοποῦντες ὅσα ἐξ ἀρχῆς ἐγράψαμεν, πρέπει νὰ ὑπογραμμίσωμεν ἐδῶ, ὅτι τὰς ἀπόψεις του περὶ τὸν Ζωροάστρην ἤντλησεν ὁ Γεμιστὸς κατὰ

---

1. Πρβλ. Τατάκη, ἔργ. μν., σ. 184. Ὀρθῶς σημειώνει ὁ Masai, ἔργ. μν., σ. 57, ὅτι ὁ Ἐλισσαῖος φέρεται ὡς Ἰουδαῖος καὶ ὄχι ὡς Μωαμεθανός, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον αἴρει πᾶσαν βάσιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ τοῦ Taeschner. Ὁ δὲ Anastos, ἔργ. μν., σ. 272, ἀντικρούων ἐπισταμένως τὸν Taeschner παρατηρεῖ μεταξὺ ἄλλων ὀρθῶς, ὅτι ὁ Πλήθων ἦτο εἷς ἀπροσχημάτιστος πολυθεϊστὴς καὶ ὅτι ἡ πολυθεΐα εἶναι ἐντελῶς ἀσυμβίβαστος πρὸς τὸ Ἰσλάμ.

2. Μαμαλάκη, Ἡ ἐπίδραση..., σσ. 509 ἑξ. καὶ 525 ἑξ.

3. Taeschner Fr., G. Gemistos Plethon, Ein Beitrag..., σσ. 240 ἑξ.

μέγα μέρος ἀπὸ τὰς πηγάς του [1]. Τοιαῦται ὑπῆρξαν κυρίως τὰ Μαγικὰ Λόγια καὶ ὁ Πλούταρχος. Ἡ ἐσφαλμένη γνώμη του, ὅτι τὰ Λόγια ἐγράφησαν παρὰ τοῦ Ζωροάστρου ἢ τῶν *«ἀπὸ Ζωροάστρου μάγων»* καὶ ὅτι ὁ Πυθαγόρας καὶ ὁ Πλάτων *«ἕσποντο»* αὐτοῖς, ἀπετέλεσε τὴν βάσιν, ἐπὶ τῆς ὁποίας ᾠκοδόμησεν, ὄχι μόνον τὴν ἄποψίν του περὶ τοῦ Ζωροάστρου ὡς τοῦ πνευματικοῦ κληροδότου καὶ πρώτου σοφοῦ τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλὰ καὶ τὴν ἰδίαν του φιλοσοφικὴν σκέψιν. Αἱ εἰδήσεις περὶ τὸν Ζωροάστρην τοῦ Πλουτάρχου, εἰς τὸν ὁποῖον συνειδητῶς καὶ ἐν γνώσει τῶν κειμένων του παραπέμπει, ἀπέβησαν μαρτυρίαι ὑψίστης καὶ μοναδικῆς σπουδαιότητος.

Ἡ νεοπλατωνικὴ παράδοσις πιθανὸν δὲ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων δὲν ἀγνοοῦν πλήρως τὸν Ζωροάστρην, ἐν τούτοις δὲν θέτουν αὐτὸν εἰς τὸ κέντρον τῆς διδασκαλίας των, δι᾿ αὐτὸ καὶ ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Ν. Τωμαδάκης, ὅτι «ὁ Ζωροάστρης δὲν εἶναι οὔτε πλατωνικὸν οὔτε νεοπλατωνικὸν θέμα» [2]· δὲν εἶναι θέμα αὐτῶν ὑπὸ τὴν ἔκτασιν καὶ σημασίαν, καθ᾿ ἣν συμβαίνει τοῦτο παρὰ Πλήθωνι. Ἡ ὑψηλὴ ἐκτίμησις τῶν Χαλδαϊκῶν Λογίων ὑπὸ τοῦ Πρόκλου ὤθησεν ἴσως τὸν Γεμιστὸν καὶ ἐστήριξεν αὐτὸν κατὰ τὴν σύστασιν τῶν περὶ Ζωροάστρου ἰδεῶν του, ἂν καὶ ὁ ἴδιος ὁ Πρόκλος, ἐξ ὅσων γνωρίζομεν, δὲν εἶχε πραγματοποιήσει τὸ βῆμα τοῦτο, ἤτοι τῆς ἀναγωγῆς τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως εἰς τὸν Ζωροάστρην [3]. Αἱ ἄλλαι πηγαί, τὰς ὁποίας παρεθέσαμεν, ἔπαιξαν περιωρισμένον μᾶλλον ρόλον, τοῦ ἰδίου τοῦ Γεμιστοῦ δημιουργήσαντος νέαν οὕτως εἰπεῖν κοσμοθεωρητικὴν ἄποψιν, ἀφοῦ τὸ πρῶτον εἰς αὐτὸν εὑρίσκομεν τοιουτοτρόπως διατετυπωμένην καὶ ἀνεπτυγμένην τὴν ἀντίληψιν, ὅτι τὰ τοῦ Ζωροάστρου δόγματα διὰ τῶν Πυθαγορείων κατῆλθον εἰς τὸν Πλάτωνα καὶ ἐκεῖθεν εἰς ὅλους τοὺς «εὐδοκιμωτάτους» φιλοσόφους.

1. Πρβλ. Anastos, ἔργ. μν., σ. 288: «What we read in Pletho about Zoroaster, therefore, was derived directly from his sources».

2. Τωμαδάκη, ἔνθ᾿ ἀν., στ. 438. Ἀξίζει ν᾿ ἀναφερθῇ, ὅτι ὁ Ζωροάστρης ὑπῆρξεν, ὡς γνωστόν, κεντρικὸν θέμα καὶ τοῦ φιλοσόφου Fr. Nietzsche. Ἡ μορφὴ τοῦ Ζαρατούστρα κυριαρχεῖ εἰς τὸ ἔργον τοῦ Νίτσε, δημιουργουμένη ἤδη ἀπὸ πρώτης ἀρχῆς διὰ τοῦ Διονύσου εἰς τὴν «Γέννησιν τῆς τραγῳδίας ἐκ τοῦ πνεύματος τῆς μουσικῆς». Καὶ ἡ κυριαρχία αὐτὴ κορυφώνεται εἰς τὸ ἔργον του: «Τάδε ἔφη Ζαρατούστρα», ἔνθα τὸ μήνυμα τοῦ προφήτου τῆς καταφάσεως τῆς ζωῆς συνοψίζεται εἰς τὸν θάνατον τοῦ Θεοῦ (Gott ist tot) καὶ τὴν περὶ τοῦ ὑπερανθρώπου διδασκαλίαν του («Ich lehre euch den Übermenschen»: Fr. Nietzsche, Also sprach Zarathustra, 2 καὶ 3, Bd. I, ἔκδ. Hanser Verlag München 1967, σ. 549). Ὁ ὑπεράνθρωπος κατέχει τὴν συνισταμένην τῶν ἀξιῶν, τὴν δύναμιν· μάλιστα τὴν δύναμιν διὰ τὴν ζωὴν καὶ εἶναι τὸ ὑποκατάστατον τρόπον τινὰ τοῦ θανόντος Θεοῦ.

3. Ὁ Anastos, ἔργ. μν., σ. 293, ὑπερτονίζει, νομίζομεν, τὴν ἐξάρτησιν τοῦ Πλήθωνος ἐκ τοῦ Πρόκλου κατόπιν τῶν ὅσων παρεθέσαμεν.

Ὅτι προβάλλει ὁ Λόγιος τοῦ Μυστρᾶ τὸν Ζωροάστρην, διότι οὗτος ἀπετέλει αὐθεντίαν τῶν Ὀθωμανῶν, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Ἰ. Μαμαλάκης [1], καὶ ὑποβοηθεῖ τοιουτοτρόπως τὸν σκοπόν του πρὸς συνεργασίαν, προσέγγισιν καὶ συμφιλίωσιν τῶν Τούρκων μὲ τοὺς Ἕλληνας, οὐδαμόθεν ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε λεχθέντων ἐξάγεται. Ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὁ Μαμαλάκης δέχεται, ὅτι ὁ Πλήθων γνωρίζει τὰς ἰδέας τῶν Τούρκων, τὰς ὁποίας συγχωνεύει καὶ ἐναρμονίζει κατά τινα τρόπον πρὸς τὰς ἑλληνικὰς πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ὡς ἄνω σκοποῦ, εἶναι δυνατὸν νὰ ἀγνοῇ τελείως, ὅτι οἱ Μωαμεθανοὶ δὲν εἶχον ἰδέαν περὶ Ζωροάστρου; Καλλίτερον θὰ ἐπετύγχανεν ἑνὸς τοιούτου σκοποῦ, ἂν μεταξὺ τῶν «εὐδοκιμωτάτων» φιλοσόφων λόγου χάριν ἀνέφερε τὸν Μωάμεθ. Ἀλλὰ δὲν τὸ πράττει, ὅπως καὶ τὸν Ζωροάστρην δὲν τὸν μνημονεύει ὑπὸ τὴν ἔποψιν, τὴν ὁποίαν ὑποστηρίζει ὁ Μαμαλάκης.

Ὁ Ζωροάστρης ἀποβαίνει τοιουτοτρόπως καθαρῶς πληθωνικὸν πρότυπον. Μόνον ὁ Πλήθων ἐξ ὅλων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων ἀνάγει τὸν Ζωροάστρην εἰς τὴν περίοπτον θέσιν, τὴν ὁποίαν περιεγράψαμεν. Τὸ ὑλικόν, τὸ ὁποῖον λαμβάνει ἀπὸ προγενεστέρους τὸ μεταπλάσσει καὶ τοῦ δίδει ἴδιον σχῆμα. Εἶναι τὸ σχῆμα, τὸ ὁποῖον ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν κοσμοθεωρίαν του. Λόγοι λοιπὸν κοσμοθεωρητικοὶ τὸν ὁδηγοῦν εἰς τὴν υἱοθέτησιν τῶν περὶ Ζωροάστρου ἀντιλήψεών του. Εἰς τὰ δύο ὑπομνήματά του περὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ πραγμάτων ἡ σωτηρία τῆς κινδυνευούσης πατρίδος θεωρεῖται ζήτημα *«μεγάλης τινὸς καὶ ἀξιολόγου μεταβολῆς τοῖς ὅλοις γινομένης»* [2] καὶ ὁμοιάζει πρὸς τὸ ἔργον τῶν ἰατρῶν, οἱ ὁποῖοι *«τέμνουσι καὶ καίουσι καὶ χεῖρα ἔστιν ὅτε καὶ πόδα ἀποκόπτουν ὑπὲρ τῆς τοῦ ὅλου σώματος σωτηρίας»* [3]. Αὐτοῦ

1. Μαμαλάκη, Ἡ ἐπίδραση..., σ. 525, σημ. 3. Τοὺς Τούρκους ἀποκαλεῖ ὁ Γεμιστὸς «Παροπαμισάδας» (Πλήθ., Συμβουλευτικὸς πρὸς τὸν Δεσπ. Θεόδωρον, 2: PG 160, 844 A), ἤτοι λαόν, ὁ ὁποῖος κατῴκει περὶ τὸν Παροπαμισὸν ποταμόν, καὶ οὐδόλως συγχέει αὐτοὺς πρὸς τοὺς Πέρσας, τοὺς ὁποίους ἐπίσης γνωρίζει καὶ περὶ τῶν ὁποίων πολλάκις ὁμιλεῖ εἰς τὴν αὐτὴν πραγματείαν του (3: PG 160, 844 C. 5: PG 160, 845 C καὶ ἑξῆς). Ὅτι ἤρχοντο νὰ ἐκδικηθοῦν, δι᾿ ὅσα εἶχον οἱ πρόγονοί των πάθει ἀπὸ τὸν Μ. Ἀλέξανδρον, δὲν σημαίνει, ὅτι τοὺς ταυτίζει πρὸς τοὺς Πέρσας, ἀφοῦ ὁ Μ. Ἀλέξανδρος *«κατέστη βασιλεὺς τῆς Ἀσίας»* (5: PG 160, 845 C), ὑπεδούλωσεν ἀσφαλῶς καὶ τὸν ἀρχαῖον τοῦτον λαόν. Ἂν καὶ ἡ περὶ καταγωγῆς τῶν Τούρκων γνώμη τοῦ Πλήθωνος δὲν ἀνταποκρίνεται ἀπολύτως πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἐν τούτοις εὑρίσκεται ἐγγύτερον αὐτῆς πολλῶν ἄλλων ἐκ τῶν συγχρόνων του. Ὅταν ὁ φιλόσοφός μας ἀνευρίσκῃ εἰς Κῦρον τὸν Πέρσην (17: PG 160, 857 A) *«καλὰς δόξας»*, εἶναι πεπεισμένος περὶ αὐτοῦ καὶ δὲν κάμνει «πολιτικὴν προσεγγίσεως». Ἡ βασική του φιλοσοφικὴ πεποίθησις εἶναι, ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἔσχον δόξαν τινὰ περὶ τοῦ θείου καὶ ὅτι ἡ μὲν εὑρίσκεται ἐγγύτερον ἡ δὲ *«πορρωτέρω καὶ πορρωτάτω»* τῆς κρατίστης δόξης.

2. Πλήθ., Πρὸς τὸν βασιλέα Ἐμμανουὴλ περὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ πραγμάτων, 10: PG 160, 828 D.

3. Πλήθ., Συμβουλευτικός, 27: PG 160, 864 D.

τοῦ ἔργου ὅμως προεξάρχει κατ᾽ αὐτὸν ἡ ἐπανάστασις τῆς ἰδέας, ἡ ἀλλαγὴ τῆς κρατούσης κοσμοθεωρίας καὶ θρησκείας, ἡ ἐπανόρθωσις *«τῶν ἁμαρτανομένων... ἐν δόξαις»* [1]. Αἱ δόξαι προηγοῦνται τῶν ἔργων. Τὰ ἔργα ἀποδεικνύονται μεγαλεπήβολα, ὅταν ὑπαγορεύωνται ἀπὸ εὐγενεῖς καὶ ἀληθεῖς καὶ ὑψηλὰς ἰδέας. Δι᾽ αὐτὸ καὶ προέχει ἡ ἀναμόρφωσίς των. Δι᾽ αὐτὸ καὶ ὁ Πλήθων ἐπιμένει ἐπὶ τῶν ἀπόψεών του, συμφώνως πρὸς τὰς ὁποίας ὁ Ζωροάστρης εἶναι ὁ «πατὴρ» τῶν ὀρθῶν δογμάτων. Ταῦτα πρέπει κατ᾽ αὐτὸν ν᾽ ἀντικαταστήσουν τὰ κρατοῦντα ἐκκλησιαστικὰ δόγματα. Δὲν προπαγανδίζει τὰς ἀπόψεις του οὔτε εἶναι διατεθειμένος ν᾽ ἀγωνισθῇ διὰ τὴν πραγμάτωσίν των. Ἀρκεῖται εἰς τὸν ἀσφαλῆ καὶ ἄνετον ρόλον τοῦ θεωρητικοῦ. Προτείνει λύσιν διάφορον τῶν ἐπιχειρουμένων καὶ ἀδιαφορεῖ διὰ τὴν ἐφαρμογήν της, ἡ ὁποία δὲν θὰ πρέπει νὰ θεωρηθῇ εὔκολος διὰ τὴν ἐποχήν του καὶ ὁπωσδήποτε λυσιτελής.

Ὁ Πλήθων παρ᾽ ὅλην του τὴν σοφίαν καὶ τὴν εὐρύτητα τῶν γνώσεών του εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἐπλανήθη «κι᾽ ἔβλαψε, μὲ τὴν πλάνην του, τὴν μεγάλη του ἀποστολή» [2]. Ἀπήτησεν ἀπὸ τὸ χειμαζόμενον Ἔθνος ὄχι μόνον νὰ ἐμπνευσθῇ ἀπὸ τὰ κατορθώματα καὶ τὰ ἰδώδη τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀσπασθῇ *«θεολογίαν τὴν κατὰ Ζωροάστρην τε καὶ Πλάτωνα»*, ὡς ἐὰν νὰ ἐπρόκειτο δι᾽ αὐτῆς, ὅπως κατὰ τοὺς ὁμηρικοὺς χρόνους, νὰ σπεύσῃ πρὸς βοήθειαν τὸ Δωδεκάθεον τοῦ Ὀλύμπου, νὰ ταχθῇ εἰς τὸ πλευρὸν τοῦ ἐκλεκτοῦ του λαοῦ καὶ ν᾽ ἀποσοβήσῃ τὸν ἐπικείμενον κίνδυνον. Δὲν ἠθέλησε νὰ ἐμπνευσθῇ ὁ ἴδιος ἀπὸ τὸν Ἐσταυρωμένον τοῦ Γολγοθᾶ οὔτε νὰ διδαχθῇ ἀπὸ τὸν Ἰωάννην Χρυσόστομον, ὅτι *«τὸν Ζωροάστρην ἐκεῖνον... οὐδὲ ἐξ ὀνόματος ἴσασιν οἱ πολλοί... ὅτι πλάσματα ἦν τὰ περὶ ἐκείνων λεγόμενα»* [3], ἀλλ᾽ οὔτε ν᾽ ἀκούσῃ τὴν φωνὴν τῆς ἀποθνησκούσης ἀρχαίας θρησκείας, ὅπως αὕτη ἱστορεῖται εἰς τὸν περίεργον θρῦλον, τὸν ὁποῖον μᾶς διέσωσεν ὁ Πλούταρχος καὶ τὸν ὁποῖον ὁ Πολυΐστωρ τοῦ Μυστρᾶ θὰ πρέπει νὰ ἀνέγνωσεν. Ἡ φωνὴ ἐκείνη ἐβροντοφώνει: *«Πὰν ὁ μέγας τέθνηκεν»* [4]. Ὁριστικῶς δηλαδὴ καὶ ἀμετακλήτως «ἡ χλόη κατεκάλυψε τοὺς ἱεροὺς οὐδοὺς καὶ ἡ ἀράχνη ὑφαίνει τοὺς ἱστοὺς αὐτῆς ἐπὶ τῶν σεπτῶν φλιῶν. Ἰώθη τὸ φάσγανον τοῦ θύτου, ἔρημα ἀναθημάτων ἀπέμειναν τὰ περιζώματα, ἐξέλιπον τὰ ἐναγίσματα καὶ αἱ σπονδαί, ὑστέρησαν οἱ δᾳδοῦχοι καὶ αἱ κανηφόροι. Περιῃρέθη ἡ ἀειθαλὴς κόμη

1. Πλήθ., Πρὸς τὸ ὑπὲρ τοῦ λατιν. δόγματος βιβλίον: PG 160, 980 A.
2. Κανελλοπούλου Π., ἔργ. μν., σ. 287: Ὀλίγον ἀνωτέρω ἀπὸ τὰς παρατεθείσας λέξεις σημειώνει εὐστόχως, ὅτι «οἱ πλάνες τῶν σοφῶν εἶναι καμμιὰ φορὰ μεγαλύτερες ἀπὸ τὶς πλάνες τῶν ἁπλῶν ἀνθρώπων».
3. Χρυσοστ. Ἰωαν., Εἰς τὸν μακάριον Βαβύλαν, 2: PG 50, 536.
4. Πλουτάρχου, Περὶ τῶν ἐκλελοιπότων χρηστηρίων, 17: Bern., III, σ. 93.

τῶν ἐλαιῶν, ἡ ποθεινὴ μύρτος ἔκρυψεν ὑπὸ αἰσχύνης τὰ ἄνθη της καὶ ἡ γεραρὰ δάφνη ἔκλινε τοὺς σεμνοὺς κλῶνας πρὸς τὴν γῆν ἀπαξιοῦσα νὰ στέψῃ κορυφὰς ἀδόξους» [1]. Ὁ Ζωροάστρης μεθ᾽ ὅλου τοῦ ἑλληνικοῦ Πανθέου καὶ πάσης ἐξωχριστιανικῆς θεότητος ἐδέχθη σοβαρὸν πλῆγμα, ἀφ᾽ ἧς τὸ κήρυγμα τοῦ Ἰησοῦ ἔθραυσε τὸν κλοιὸν τῆς πνικτικῆς ἀτμοσφαίρας τῆς Παλαιστίνης καὶ διέδραμε τὰ ἱερά των. Οἱ μετέπειτα αἰῶνες μετέβαλον τὸ πλῆγμα αὐτὸ εἰς θανάσιμον καὶ ἐφρόντισαν διὰ τὴν ταφὴν τῶν θυμάτων. Ἦτο ἑπόμενον ἡ ἐκταφή των καὶ ἀναστήλωσίς των νὰ καταστῇ οὐτοπικὴ καὶ ἀδύνατος καὶ ἀνώφελος.

ΘΕΟΔ. ΣΤ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ

1. Παπαδιαμάντη, Γυφτοπούλα, 3, ζ', ἔκδ. Χατζηφώτη, Ἀθῆναι 1970, σ. 297.

ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

LES HISTORIENS BYZANTINS

I

D'aucuns diront avec surprise : «Byzance a-t-elle donc son Thucydide et son Xénophon? Nous ne les avons jamais lus, quant à nous, ni rencontrés dans les morceaux choisis des lycées».

Mais il me semble que l'on n'a jamais enseigné au Lycée la *Chronique* de Polybe de Mégalopolis, et que même Plutarque, le prodigieux biographe, en a été banni! Quoi de singulier, dès lors, à ne connaître Procope et Anne Comnène que de nom, que d'après les manuels d'histoire scolaires et les lectures éparses?

Il est malheureux pour la philologie byzantine que le dernier pays à écarter l'infatuation du classicisme pour apprécier, à sa juste valeur, l'apport des Hellènes du Moyen Age semble bien devoir être le nôtre. Quand on a lu Homère, on trouve que l'*Erotocritos* serait de trop. Ou encore, que pourrait nous apprendre de plus que Thucydide, le bon Procope de Césarée? Ou bien, pour considérer le problème sous un autre angle : la langue de Xénophon a servi de modèle à celle de la princesse Anne. Et qu'aurait-on à apprendre de celle-ci, lorsque l'on connait déjà les *Helléniques*, l'*Anabase* et la *Cyropédie*? D'où justement nous vient, fondée sur un jugement inflexible, cette exaltation des classiques du Ve siècle avant J.-C. Et il y a encore le style lourd du langage, qui ne saurait être atténué chez des écrivains se servant non pas du langage particulier à leur temps, mais imitant les historiens de l'antiquité.

Il va de soi que le professeur de Philologie Byzantine ne se pose pas en défenseur des écrivains byzantins, tenu de leur accorder son suffrage en condamnant les classiques : cela serait d'ailleurs aussi ridicule que vain. Il convient donc lui-même que Thucydide est un historien excellent et original, au style concis, aux conceptions profondes, doué d'expérience politique, d'un jugement sûr, discutant ses informations et les recoupant pour vérifier les faits, s'élevant au-dessus des passions

personnelles et des intérêts particuliers, un Athénien, bien plus — un Grec, un maître à jamais pour les hommes d'État et un guide pour les citoyens, appréciant, à leur juste valeur, le poids de la tradition et la force du présent, conduisant l'esprit à la méditation et à l'interprétation des choses obscures, illustrant les événements de son époque et s'en servant pour résoudre les questions résultant des antithèses et des conflits humains. Profond et sagace, il est à la fois aussi minutieux et clair que serré et concis, grâce à un langage qui lui est propre, et par lequel il exprime toute son âme et se fait le porte-parole du grand peuple athénien qui lui a donné le jour. Grands sont les événements de son époque — c'est la Guerre du Péloponnèse — grande est aussi sa réussite historique, l'historien cherchant en lui-même à surpasser son prédécesseur, Hérodote.

Xénophon, quant à lui, introduit un monde nouveau: l'Orient, les Perses de race blanche et aryenne, leur culture, leurs combats; ces Perses ne sont pas en campagne contre la Grèce, comme au temps d'Hérodote, mais se défendent sur leurs territoires. Lui-même n'est ni un stratège à proprement parler, comme Thucydide, ni un historien. Le hasard fit qu'il devint le conducteur des Dix Mille, et son humeur le porta à une narration des événements bien moins touffue et documentée que celle de Thucydide, mais d'autant plus simple, claire, enjouée, humaine. On dirait que la lassitude des Grecs après 410 le suit, dans son Histoire — les *Helléniques* — qui est le complément de l'œuvre maîtresse de Thucydide. Sa langue et bien plus le parler d'un convive athénien jouissant des biens de la nature et de la vie que l'expression de la vérité austère et de la cause profonde des choses. Plus près des apparences, mais aussi plus proche du cœur des hommes, elle est devenue la règle d'or de la langue attique, que tant d'orateurs avaient cependant rendue illustre. Même son penchant pour la philosophie ne rendit pas Xénophon plus obscur, car il était naturellement aussi simple et accommodant, que fluide et limpide était sa langue. Cela ne revient pas à dire qu'en faisant œuvre d'historien il ait laissé la passion ou l'esprit partisan ou encore l'amour de sa cité, Athènes, cacher la vérité.

Que cette rétrospection vers ces deux exemples typiques du cinquième siècle, cet aigle et ce phénix de l'histoire attique, soit pardonnée à un philologue non classique; mais il me semble qu'elle était nécessaire pour montrer avec force que la langue ne doit pas être l'unique critère quand il s'agit de juger un auteur. Si en outre celui-ci est un historien, aucune beauté de langage, aucune symétrie du mot juste ne saurait enrober chez lui les entorses à la vérité, la récolte et l'assemblage à la diable des renseignements et des informations, le préjugé particulariste, le manque d'esprit critique, l'emportement, la futilité, la confusion. La langue est l'expression des fonctions psychiques, la représentation d'un univers intérieur et moral, mais ne saurait le créer à elle seule. Celui qui resterait coi devant les difficultés de langage ou abonderait en paroles devant la simplicité et la clarté attique de Thucydide et de Xénophon, ressemblerait presque à l'admirateur ébahi des colonnes du Parthénon, qui ne s'étonnerait que de la façon dont elles furent hissées et mises de niveau par les anciens. Autrement dit, l'essence de l'affaire lui échapperait. Au-delà de l'habit du langage, l'œuvre historique naît de la disposition à l'histoire, du talent critique et narrateur de son auteur, et du degré de confiance qu'il mérite. Cela est valable à toute époque, et, quoique la mission du philologue soit autre que celle de l'historien moderne qui préjuge de la valeur des sources, il n'en est pas moins vrai que les problèmes relatifs aux ouvrages d'histoire sont étroitement liés aux faits et à l'action, ce qui impose au philologue de pousser sa critique bien au-delà de la forme du langage.

Par conséquent, dans nos jugement sur les Byzantins, qui ont rarement écrit comme ils parlaient (ce que nous-mêmes faisons actuellement et continuerons de faire, me semble-t-il, bien longtemps encore, par tradition), le critère de la langue ne peut être d'un poids décisif quant au mérite ou au démérite de leurs œuvres. Le dernier des écrivains d'histoire byzantins, Doukas, est inculte et illettré, ayant appris son grec en servitude, sous les Francs et sous les Turcs de l'Orient. Mais sa description de la prise de Constantinople par les Turcs est proprement sublime et insurpassée, et l'ouvrage de Doukas, tout farci qu'il soit de solécismes et de barbarismes, vibre d'hellénisme ardent et pur, tout en respectant la vérité. Son auteur s'élève au-dessus des différends personnels, reconnaît les vertus de Mehmed II et immortalise l'ennemi de sa maison, Constantin Paléologue. Ce texte à la langue versatile est lu, même à présent, tout d'un trait par le lecteur ordinaire ou par les doctes chercheurs. A quoi bon condamner cette langue? Telle qu'elle est, elle a une valeur capitale, car elle offre plus de cent motifs aux constatations et aux discussions philologiques. Par contre, la forme de langage plus égale de Georges Sfrantzis ne rachète pas sa singulière chronique (Majus), à la lecture de laquelle nous sommes sans cesse obsédés par l'ombre de l'altération et le soupçon de l'intercalation. Déjà Lucien dans son délectable : «De la manière d'écrire l'histoire convenablement» avait raillé des historiens antérieurs ou contemporains qui dénués, quant au reste, de jugement et de culture, imitaient les

expressions de Thucydide; ce qui ne put d'ailleurs les racheter. Par conséquent, le temps n'est plus où les foudres philologiques consumaient la réputation d'historien des auteurs non atticisants. De nos jours, nous jugeons de l'historien, en tant que source, bien plus sur la foi qu'il inspire et sur sa connaissance des faits que sur la tenue de son langage.

A ce propos, je dois attirer l'attention de mes lecteurs sur l'inverse. Au cours des 75 dernières années, les luttes qui se sont déroulées en Grèce autour de la dite «question de la langue», ont contribué à ce qu'une importance majeure fût accordée à tout ce qui est écrit en une langue plus vulgaire. Le fanatisme de la langue a agi rétrospectivement, et des auteurs qui furent considérés comme ayant écrit délibérément en un style populaire ont joui d'une estime proprement suspecte. Telle a été par exemple celle qui fut réservée au célèbre chroniqueur byzantin Jean Malalas, dont nous parlerons tout à l'heure. Cette tendance est aussi erronée que la précédente. L'intérêt qu'un écrivain inspire aux linguistes qui s'occupent de l'évolution de notre langue ne peut pas le consacrer comme historien.

II

Le trait distinctif des historiens byzantins est qu'ils n'ont pas suivi la trace de ces littérateurs enclins aux barbarismes, qui ont écrit des ouvrages d'histoire vers les années du Christ en imitant Thucydide et d'autres historiens classiques. Ce sont eux que raille Lucien, non seulement pour la langue dont ils se sont servis — qui n'était plus conforme à leur œuvre — et pour leurs préambules pompeux et déplacés, mais aussi pour l'intercalation injustifiée, faite seulement par souci d'imitation, de pestes et d'épitaphes et de discours harangues et autres faits puisés dans Thucydide, et aussi pour leur ignorance des personnes et des lieux. Ou encore, pour l'ardeur avec laquelle ils entreprenaient la narration, avec l'intention bien arrêtée de rendre victorieux leurs compatriotes et de défaire leurs adversaires!

Ainsi, parce que tel auteur ancien avait commencé son histoire en se nommant :

«Θουκυδίδης Ἀθηναῖος συνέγραψε τὸν πόλεμον τῶν Πελοποννησίων καὶ Ἀθηναίων, ὡς ἐπολέμησαν πρὸς ἀλλήλους, ἀρξάμενος εὐθὺς καθισταμένου»

«Thucydide l'Athénien a narré la guerre que se firent les Péloponnésiens et les Athéniens, en commençant dès qu'elle éclata»,
voici comment l'imitateur parodia à proprement parler le préambule :

«Κρεπέριος Καλπουρνιανὸς Πομπηΐου πολίτης συνέγραψε τὸν πόλεμον τῶν Παρθυαίων καὶ Ῥωμαίων, ὡς ἐπολέμησαν πρὸς ἀλλήλους, ἀρξάμενος εὐθὺς συνισταμένου»

«Creperius Calpurnien de Pompéi a narré la guerre que se firent les Parthes et les Romains, en commençant dès qu'elle éclata».

Un autre, selon Lucien:

«Ἐπὶ τέλει τοῦ φροιμίου ὑπισχνεῖτο διαρρήδην καὶ σαφῶς ἐπὶ μεῖζον μὲν ἀρεῖν τὰ ἡμέτερα, τοὺς βαρβάρους δὲ καταπολεμήσειν καὶ αὐτός, ὡς ἂν δύνηται»

«A la fin de son préambule il promettait bien haut et sans ambages de grandir encore plus les actions des nôtres et de combattre à son tour les barbares de toutes ses forces»...
par son histoire partisane, qu'il commençait par des injures : «L'abominable et digne de male mort Vologèse commença la guerre pour la cause suivante».

C'est encore Creperius qui, en suivant de près la narration de Thucydide, a apporté aux Niciviniens qui n'acceptaient pas la domination romaine, la peste, laissant de côté seulement le mur pélasgique et les longs murs où les pestiférés étaient installés.

D'autres encore mêlaient des termes italiens aux noms attiques, ou croyaient se donner le style de Thucydide en se servant de petites phrases de l'historien athénien, ou enfin ajoutaient à la «Koinè» les éléments ioniens. La recherche porta même cet autre à écrire : «Je vais parler des Romains et des Perses».

Certes, les historiens byzantins, dans leurs préambules, voulurent non seulement déclarer leur identité, mais aussi la gravité de la tâche qu'ils avaient entreprise, le degré de leur amour de la vérité et de leur crédit, tout en mettant l'accent sur l'importance des événements qu'ils entreprenaient de nous rapporter. Or, même lorsque cela ne visait qu'à l'imitation évidente des anciens, même lorsqu'il était évident qu'un puîné marchait sur les talons de son prédécesseur, l'entreprise avait un caractère manifeste de gravité. Un historien byzantin affirme ainsi dans le préambule de son histoire que :

«Οὔτε γοῦν πρὸς χάριν οὔτε πρὸς φθόνον, ἀλλ' οὐδὲ πρὸς μῖσος ἢ καὶ πρὸς εὔνοιαν συγγράφειν χρεών ἐστι τὸν συγγράφοντα, ἀλλ' ἱστορίας μόνον χάριν καὶ τοῦ μὴ λήθης βυθῷ, ἣν ὁ χρόνος οἶδε γεννᾶν, παραδοθῆναι τὰ ὑπό τινων γεγενημένα, εἴτ' ἀγαθὰ εἴτε φαῦλα τυγχάνοιεν». [Georges Acropolitis, *Chronique*, 1 (Heisenberg)].

«L'écrivain ne doit écrire ni par plaisir, ni par envie, non plus que par haine ou par faveur, mais seulement par amour de l'histoire et pour ne pas livrer à l'abîme de l'oubli né du temps les actions de certains

personnages, fussent-elles bonnes ou mauvaises». [Georges Acropolitis, *Chronique*, 1 (Heisenberg)]. Les Byzantins manifestaient aussi tout le respect dû aux auteurs qui les avaient précédés, comme Agathias (qui justifia son passage de la poésie à l'histoire) fit pour Procope. Et jamais un historien byzantin de ceux que le temps a épargnés, n'a exagéré l'importance de son époque pour justifier son entreprise. Il est remarquable en l'occurence que l'histoire byzantine a pris corps à l'ombre de l'histoire classique, et que les historiens des temps hellénistiques (qui même n'ayant pas été toujours des Grecs, ont écrit en grec) n'ont pas servi de modèles aux Byzantins. C'est justement cette prédilection pour les exemples classiques, qui a toujours aidé les historiens byzantins à entreprendre et à mener à bien plus sérieusement leur mission. Ils brûlaient de surpasser les grands, tout en ayant conscience des difficultés de leur tâche.

Certes, beaucoup d'entre eux ont fait les «forts en thème» en écrivant leurs essais d'histoire, d'où il résulte que leur style «sent la lampe» et l'assiduité doctorale. Après quoi leur imitation des termes ou des tours d'expression de Thucydide ou du style de Xénophon est plutôt rebutante, cette imitation n'ayant pas toujours été bien réussie. Mais cet élément sert un esprit positif et sérieux, comme la langue elle-même sert le but historique. L'historien a besoin d'un instrument et il l'emprunte presque tout fait à l'école de grammaire ou de rhétorique dont il est issu. Mais son objectif n'est pas l'instrument; il est certain qu'il veut s'en servir pour narrer, juger et immortaliser les événements.

En considérant ce point de vue on comprend par exemple la raison pour laquelle la place accordée aux harangues dans l'œuvre des historiens byzantins est loin d'avoir l'importance qui est la sienne chez les classiques. En effet, dans Procope, par exemple, ce n'est pas seulement les Byzantins qui prononcent des harangues, mais aussi les barbares. Et quelquefois même le général s'adresse à ses hommes pour simplement les détourner de cueillir des fruits dans un verger! On voit de même, dans l'histoire de Critobule d'Imbros, Mehmed II parler en public de façon invraisemblable. Or j'ai expliqué ailleurs pourquoi l'historien raïa s'est servi de ce moyen d'expression : il a voulu traduire par la bouche du Conquérant ce que lui-même ne voulait pas dire au sujet des turcs occupants.

Certes, le crédit de l'historien souffre de sa participation aux événements, si, dans ce cas, l'œuvre d'histoire devient une apologie de la politique. C'est le cas, par exemple, de Nicéphore Grégoras, astronome de profession et théologien par nécessité, et de l'empereur — on de-

vrait dire plutôt, l'usurpateur — Jean Cantacuzène, au XIVe siècle. Tous les deux ont voulu justifier leur propre politique, l'un son penchant pour l'Occident et pour la philosophie, l'autre pour l'Orient et pour l'Orthodoxie. L'histoire échappe ainsi certainement à l'objectivité observée par les auteurs anciens, mais grand est le profit que nous tirons de la considération des vues opposées, par laquelle nous pouvons comprendre plus aisément l'attitude des deux clans, et conclure.

Outre l'histoire proprement dite, nous trouvons à Byzance, des ouvrages géographiques, ou apparentés à ceux-ci, qui servent l'histoire, tels que les *Tactika*, le *Synecdème* (vade-mecum) de Hiéroclée (VIe s.), ou d'autres. Quant à la biographie, celle qui compose une image de la personnalité dans l'espace et dans le temps, comme chez Plutarque, nous avons déjà les biographies pré-byzantines des martyrs et autres daints, les vies des saints, les martyrologes, et ces ouvrages, plus sommaires et plus savants que les premiers, que sont les *synaxaria* (légentaires), tous procurant une foule d'informations historiques (cf. les textes hagiologiques concernant la vie de saint Démètre). Toutefois, le caractère de ces textes est avant tout littéraire, et ils ont été écrits dans un but édifiant. On ne saurait donc les apparenter d'emblée aux anciennes biographies. L'adaptateur de vies le plus connu et le plus savant, Syméon le Métaphraste (l'Interprète, Xe s.), refondit les textes traditionnels, les rendant plus rationnels et réduisant leurs exagérations invraisemblables. Mais son intention est, sans conteste, littéraire. Pour raconter les événements de son temps, il écrivit un ouvrage d'histoire à part.

Ajoutons, pour terminer, que l'on ne doit pas négliger le facteur du Christianisme, qui s'est interposé entre le monde de l'antiquité et celui de Byzance. Les anciens historiens avaient en vue la cité ou la Grèce. Les Byzantins considèrent l'«Œcuménè» et le roi fidèle. L'historien du Moyen-Age a toujours devant lui l'élément transcendant, et, tout en ne faisant pas œuvre dogmatique, il se sent incapable d'entrer en conflit déclaré avec l'Église ou le dogme. Par ailleurs, lorsque l'historien est en relation avec la Cour ou avec une dynastie qui a succédé à une autre par la violence, sa tâche n'en est que plus difficile, l'écrivain devant alors éviter de diminuer les puissants (et cela non seulement pour des motifs personnels, mais aussi pour raison d'État) et, en même temps, se garder sauf du soupçon d'être un flatteur ou un intéressé. Ces restrictions qui entravent à un degré encore plus élevé l'histoire moderne de chaque État pris séparément (même si cela n'est pas avoué), doivent être appréciées selon leur rigueur. La liberté

de l'écrivain est toujours relative, et c'est d'elle que très souvent dépend la formation de sa propre conscience de censeur. A ce point de vue, l'œuvre des historiens anciens (qui cependant chantaient les louanges de la Grèce ou de la cité d'Athènes) était, il faut l'avouer, plus aisée.

III

Après avoir formulé ces précisions et ces vues, poursuivons l'examen de notre thème. Nous ne citerons pas ici les noms de tous les historiens et chroniqueurs de Byzance, que personne ne pourrait retenir après les avoir entendus une seule fois.

Nous ne porterons pas non plus de jugements particuliers sur chacun d'eux. Des problèmes plus essentiels retiendront notre attention. Et ces problèmes consistent à distinguer les historiens des chroniqueurs, à examiner l'influence de la tradition hellénique dans la continuation de ce genre littéraire, et à discuter la position sociale et nationale de ces auteurs en corrélation avec les buts qu'ils servent et avec leur crédit en général. Nous citerons d'ailleurs quelques-uns des noms les plus familiers et des textes les plus connus, afin de ne point parler de choses abstraites.

Nous devons rappeler tout d'abord que l'historien ancien diffère grandement de celui des temps modernes. En effet, le premier était un personnage agissant, un stratège comme furent Thucydide et Polybe, un esprit politique capable d'aller au fond des réalités pour en saisir le sens caché. Dans les temps modernes, les historiens sont des rats d'archives et de bibliothèques, des chercheurs qui regardent sans agir, et rarement un mémorialiste — tel fut Churchill — nous séduit également par son style. Qui plus est, nos historiens sont à présent nommés professeurs et manient la craie et le registre de notes. Or, à Byzance, Procope était secrétaire et suppléant de Bélisaire; Psellos, premier ministre; Anne Comnène, princesse; Constantin Porphyrogénète, Jean Cantacuzène, des empereurs. Et si Agathias le Scholastique (poète et juriste) écrivit de l'histoire, il avait à sa portée les sources des archives, et faisait partie de la Cour qui lui dictait des directives. Nous voyons donc, chez les Byzantins, plus d'un remarquable homme d'action prendre la plume. Certes, cet Agathias, dont nous venons de parler, écrivit des épigrammes, et l'historien de la dynastie macédonienne, Léon le Diacre, fut un ecclésiastique. Cependant, eux aussi connaissaient l'activité de la Cour, et n'étaient pas, comme nous, des professeurs.

Ils étaient par conséquent doués de culture et d'expérience. Leur

culture consistait, au-delà de l'instruction théologique indispensable à tout Grec du Moyen Age, en une familiarisation avec les auteurs anciens et surtout avec les œuvres des historiens de l'antiquité ou des siècles antérieurs (dont beaucoup ne sont pas parvenus jusqu'à nous). Quant à leur expérience, elle se formait par l'administration des choses publiques, la participation aux guerres et aux campagnes, la direction de l'État, la connaissance des personnes et des choses, l'entreprise de missions auprès des princes étrangers, la conclusion de pactes ou la conduite de négociations infructueuses, voire même par leur captivité en qualité d'otages ou leur emprisonnement ou d'autres sévices qu'ils enduraient. Ces hommes savaient donc apprécier les actes politiques aussi bien que les opérations militaires, et se garder d'en dire trop. Ils avaient en cela l'excellent modèle de la concision et de la clarté des anciens. Mais les historiens de l'antiquité n'étaient pas pour eux un gabarit servant à la simple imitation et à une répétition aride. Quoique empruntant aux anciens leurs figures, leur façon de classer les événements et les époques, la forme qu'ils donnaient aux discours, et d'autres caracteristiques extérieures, ils savaient manier assez bien la langue pour subordonner la raison à l'expression, autrement dit, pour révéler ou cacher ce qu'ils voulaient exposer ou faire. Ils nourrissaient cependant un respect parfait de la vérité, et, on trouve rarement chez eux des contradictions frappantes. Certes, chacun d'eux avait sa vision particulière des événements, des services rendus par une dynastie, et de l'étendue des conséquences d'un acte. Mais ils avaient également le souci de bien se renseigner, de faire aller de pair la cause de l'État et le respect envers les gens au pouvoir avec la vérité et la réalité, et aussi celui de ne pas glisser vers une censure virulente et inopportune des trépassés ou de leurs propres adversaires. A l'inverse de la haine bigote des dogmatisants, les historiens firent preuve de beaucoup de pondération. Ils s'intéressaient surtout aux faits et ne se souciaient tout d'abord que de les exposer. Puis les faits parlaient d'eux-mêmes et suscitaient les jugements. Ils nous ont donné de précieuses informations sur les peuples et les empires étrangers, par suite des conflits des Byzantins avec les Perses, les Slaves les Turcs, les Normands et autres peuples, ou des rapports et de la collaboration qu'ils entretenaient avec les Hongrois ou avec l'Europe franque. Nous trouvons donc chez ces auteurs des sources de documentation sur l'histoire des peuples précités, ce qui est considérable. Ils ont d'ailleurs couvert, revenant souvent deux ou trois fois sur la même période, tout l'espace de temps allant de la fondation à la chute de Constantinople, même par extrapolation soit près de 1500 années,

faisant le pont entre le monde de l'antiquité et les temps modernes, entre l'Hellénisme et la Grèce contemporaine.

Avec cela, ils n'ont pas fixé leur attention simplement sur les guerres et les batailles, sur l'avénement et le décès des empereurs. Qu'ils fussent des laïcs, ou bien des ecclésiastiques pertinents, tels Eusèbe, Evagrios, Hermeias Sozomène, Nicèphore Calliste Xanthopoulos, ils ont retracé la naissance et l'évolution du Christianisme, les guerres contre les hérésies, la formation des dogmes, les effets de l'influence de l'Église sur la vie politique, spirituelle et morale de l'État. Les historiens Byzantins ont laissé d'innombrables renseignements géographiques, nous ont fait connaître les institutions, les coutumes et les lois etablies par l'Hellénisme médiéval, l'étiquette de la Cour, la constitution économique de l'État, les désordres sociaux et autres conflits, le progrès des lettres, l'expansion de l'instruction et des arts. Cette pléthore de renseignements n'a rien à voir avec les faits typiques tels que les guerres et les règnes, qui délimitent l'histoire. Cela saute aux yeux de quiconque étudie «Ta Patria», le Pseudo-Codinos, le livre de Constantin Porphyrogénète intitulé «Péri Vassiliou Taxéos», celui de Procope «Peri Ktismaton» et d'autres ouvrages du même genre.

Pour nous autres Hellènes notamment, les historiens byzantins traduissent l'expansion de l'Hellénisme et son conflit avec les barbares et les civilisés, les envahisseurs et les rivaux, la lutte incessante par laquelle nous sommes parvenus à sauver notre nation de la perte et à barrer aux barbares le chemin de l'Europe. C'est la lutte menée pendant près de quinze siècles contre des adversaires aux noms les plus divers, c'est la discorde intérieure se présentant sous forme d'hérésies, d'iconomachies, d'oppositions dogmatiques envers l'Occident, de discussions sur la nature de la clarté du Thabor, c'est la dépression, la décadence, la lassitude, dirait-on, et la relâche plutôt que la mauvaise administration par des magistrats indignes, et c'est la décrépitude et l'effondrement de l'Empire avant le flamboiement grandiose de 1453. Ces narrations plus ou moins pertinentes ou inhabiles, faites par des gens de toute condition, de toute origine et de toute époque, s'étalent sur un immense espace historique, embrassant les temps où l'Empire Grec du Moyen Age maintenait l'équilibre du monde. Ne serait-ce que pour cela, l'importance de ces textes serait grande. Mais, pour nous, cette importance est encore plus grande, car ces textes, de par leur langue et leur technique, sont l'expression concrète de la continuité de l'Hellénisme. Et même à l'époque où la langue officielle de l'Empire Romain d'Orient était le latin, des historiens, tels Eusèbe et Procope — parallèlement aux Pères de l'Église et aux hymnographes — n'écrivaient qu'en grec. Cela montre que la tradition spirituelle de l'Orient était grecque, et que tous ces auteurs continuaient en pleine connaissance de cause les historiens grecs. Tandis que la philosophie s'étiolait et la tragédie devenait un sujet de dissertation pour quelques rares érudits, le pentathlon de l'histoire continuait à être, dans l'arène hellénique, la discipline principale.

IV

Nous avons déjà précisé que Procope fut un des historiens les plus importants, et, de l'aveu général il est effectivement le plus considérable parmi ceux de Byzance. Plusieurs facteurs contribuèrent à lui donner cette importance. Procope, né à Césarée, en Palestine, était à la fois rheteur, juriste et fonctionnaire, un courtisan, et le secrétaire de Bélisaire, général de Justinien. Il connut de près ces deux hommes, ainsi que l'épouse célèbre de l'empereur, Théodora, et les servit avec zèle. Il était cependant naturel qu'un personnage de l'intelligence et de l'activité de Procope se sentît à l'étroite dans l'entourage dynastique de la monarchie de l'Orient. De même, Procope gardait en lui cet esprit humaniste qui d'habitude veut voir le monde en voie d'amélioration, et s'écarte des projets sanguinaires qui asseoient les grands et puissants empires. En l'occurrence, Justinien visait à la reconstitution de l'empire romain auquel il voulait subjuguer tout l'espace méditerranéen. Nous ne pouvons aujourd'hui considérer ce dessein comme le rêve d'un déséquilibre ambitieux, ni comme l'entreprise d'un homme porté aux conquêtes. Certes, Justinien fut une figure contradictoire, superbe dans la guerre, où il ne se rendait jamais lui-même, et superbe dans la paix, qu'il assurait en légiférant et en bâtissant. Il fut grand aussi parce qu'il contribua à la consolidation du Christianisme en combattant les hérésies et en effaçant les vestiges de l'idolâtrie. Cependant, l'idée maîtresse de Justinien était de refouler les Barbares (Goths, Vandales, Perses) et de réunir tout le monde civilisé — l'oikouménê — à l'abri des querelles de religion. Procope suit bien, jusqu'à un certain point, la politique de Justinien. Mais l'autorité imposée pèse sur le plan économique, individuel ou même religieux, et l'historien ne peut que se révolter. Son œuvre principale est le livre «Hyper Polémon», où il met à profit son expérience personnelle, les connaissances qu'il avait acquises au cours de ses voyages ou durant les campagnes de Bélisaire, ou encore les renseignements des archives royales. Mais il serait absurde de pré-

sumer qu'un pareil ouvrage fût écrit à l'insu du grand capitaine ou des souverains, s'il ne l'a pas été sur leur ordre. Or, ayant pour but d'immortaliser les hauts faits de ce personnage exceptionnel que fut Justinien, ce livre était d'une composition en quelque sorte contrôlée. L'auteur devait par conséquent y amoindrir les aspérités du règne et en pallier, sinon cacher les défauts. Et c'est justement cette mentalité d'humaniste dont nous avons déjà parlé, d'un humaniste toujours animé de nobles sentiments et aussi l'injustice personnelle qu'il subit en tant qu'historiographe en se voyant ravalé au profit de Jean le Lydien, qui poussèrent Procope à un acte qui, bien qu'ignominieux, n'est pas inexplicable : la rédaction des «Anecdotes», à savoir de l'histoire secrète de Justinien. Ce souverain dévot y est dépeint comme un tyran, voire comme un véritable démon, la brave Théodora y apparait sous les traits d'une ancienne danseuse de l'Hippodrome, et d'une prostituée. L'auteur y exalte les charges pécuniaires, les confiscations, les vexations violentes, les incarcérations, les injustices commises par la Cour. C'est, à proprement parler, le blâme de Justinien, comme le «Hyper Polémon» en était l'éloge! A présent que personne ne met plus en doute l'identité de leur auteur, les «Anecdotes» sont considérées comme une source de documentation considérable sur l'histoire du VIe siècle, car cet écrit nous livre tout ce que l'histoire officielle «Hyper Polémon» avait passé sous silence. La haine pour Théodora s'explique comme une réaction des milieux corrompus de la capitale contre l'impératrice cherchant à imposer une règle morale de fer, et tous les traits se rapportant à elle dans les «Anecdotes» doivent être tenus pour des rumeurs et non pour des faits certains.

Mais Procope nous a également donné un troisième livre, le «Péri Ktismaton» («Constructions») où il énumère les édifices, les temples, les forteresses, les ports, les ponts, les travaux fluviaux dont le règne de Justinien para l'empire tout en le fortifiant. Ce livre est un document de la civilisation de l'époque, et, en même temps, une source inépuisable de renseignements géographiques et économiques.

C'est d'Antioche que tire son origine l'hellénosyrien Jean Malalas, dont l'œuvre s'est conservée en un seul manuscrit et en abrégé. Malalas semble être un ecclésiastique plutôt inculte; il a mis dans le même sac ses renseignements et des passages entiers d'auteurs appartenant à toutes les époques, à partir des temps immémoriaux jusqu'à ses jours, c'est-à-dire la fin du règne de Justinien le Grand. Or, tandis que Procope écrit en langue attique par égard à la tradition thucydidienne, Malalas emploie, lui, la «Koinè» de son temps et laisse en langue attique

simple ou en «koinè» les extraits empruntés à d'autres auteurs. A ce point de vue et quoique n'étant pas — comme on a voulu le présenter — un démoticiste convaincu, il nous a laissé un document de la «Koinè» du VIe siècle, qui est parmi les plus précieux dont nous disposons, en attendant la publication complète de l'œuvre de Romain le Mélode. Mais ce serait une erreur et une injustice que de mettre sur le même pied l'historien et le chroniqueur, car Malalas ne veut pas être un historien, comme Procope — il se contente de signaler les faits divers de son temps, la petite histoire, si précieuse aussi à notre soif d'information, à savoir les apparitions de comètes, les séismes, les incendies, les famines et autres faits semblables, a telle enseigne qu'il va jusqu'à s'ébahir d'un bateleur exhibant un chien capable de deviner l'endroit où un écu lui avait été caché, et doué d'autres talents à l'avenant — un numéro de cirque! Bien entendu, on ne doit pas s'attendre à de pareils détails chez Procope.

Cette opposition entre historiens et chroniqueurs se rencontre pendant toute la durée de Byzance : Les *historiens* sont des personnages agissants et des érudits, les *chroniqueurs* des *caloyers* (moines) et des ignorantins; les historiens s'intéressent surtout à l'histoire de leur temps, les chroniqueurs s'occupent plus ou moins du passé, remontant jusqu'à l'origine du monde; l'historien aime la vérité et recherche les causes des réalités essentielles, le chroniqueur conte et observe, rapportant les bruits qui circulent. Néanmoins, ces moines naïfs nous ont conservé de nombreux renseignements dédaignés par les respectables historiens, et, avant tout, ils nous donnent une image des revendications des couches populaires de leur temps. Ils ont puisé quelquefois à des sources de documentation oubliées que nous ne possédons pas de première main, et ils attachaient toujours plus d'importance à l'histoire hébraïque (qu'ils connaissaient par les Écritures) qu'à l'histoire gréco-romaine qu'ils auraient apprise s'ils avaient pu lire les auteurs anciens. Leur langue est plus simple, mais c'est toujours la langue grecque, et ils ont créé une tradition qui s'est maintenue jusqu'à la fin de la domination turque, lorsque le «Chroniqueur» du Pseudo-Dorothée de Monemvasie, transcrit en grec moderne, informait la Nation asservie non seulement de son histoire ancienne et de ses empereurs byzantins, mais aussi des affaires vénitiennes, franques, turques et russes, jusqu'à son temps.

Historiens et chroniqueurs ont fait assez tôt l'objet d'études, et au cours des années récentes l'arrangement et la réédition de leurs textes se poursuit. Dès le XVIIe siècle on éditait en France la *Byzantine du*

Louvre, qui fut réimprimée à Venise au XVIIIe siècle, et intégrée à la série de Bonn au siècle dernier, ainsi que dans la Patrologia Græca de l'abbé Migne. Ces textes sont, comme nous l'avons dit, une source de documentation sur l'histoire des peuples voisins ou éloignés, mais aussi une matière à recherches et à discussions philologiques.

Nous ne pouvons citer ici que les noms des historiens de Byzance que furent entre autres Agathias, Théophane, Porphyrogénète, Léon le Diacre, Michel Psellos, Anne Comnène, Georges Acropolitis, Georges Pachymère, Eusèbe, Hermeias Sozomène, Evagrios, Calliste, Sylvestre Syropoulos. Mais nous nous arrêterons brièvement aux quatre derniers historiens de la Prise de Constantinople, à Critobule d'Imbros et Laonicos Chalcondyle d'Athènes, plus érudits, et aux deux autres plus ingénus : Georges Sfrantzis et Doukas, de prénom inconnu.

Si la fondation de Constantinople fut un événement considérable si son organisation, accomplie sous Justinien 1er, et les campagnes d'Héraclius et des rois de la dynastie macédonienne furent d'une importance exceptionnelle, si l'*iconomachie* et les Croisades étaient des événements bouleversants qui ne devaient pas être passés sous silence, aussi bien que les guerres contre les Arabes et les Normands, la résistance au nouveau danger musulman venant de l'Est et la fin de l'Hellénisme médiéval n'étaient pas non plus des événements dont l'importance aurait pu échapper à l'attention de nos historiens. De culture et de convictions différentes, l'un natif d'Asie Mineure, l'autre insulaire, le troisième Athénien et Sfrantzis citoyen de la Ville Souveraine, Constantinople, tous des Grecs, les uns nourris d'humanisme et les autres peu lettrés, ils ont compati au sort de l'Hellénisme, de Constantinople, la cité protégée de Dieu, du Pont fidèle, du Péloponnèse renaissant, des îles, de la Thrace. Et ils comprirent, chacun à sa façon, qu'un ordre nouveau, un bouleversement, survenait dans le monde. Doukas pensait que la dynastie des Osmanlis s'éteindrait avec celle des Paléologues, tandis que, par contre, Critobule, de même que Gennadios Scholarios qui se trouvait déjà sur le trône de Constantinople, pressentaient que la Nation resterait longtemps asservie et devait apprendre à survivre sous le nouveau souverain. Chalcondyle était convaincu que les Hellènes, ses contemporains, c'est-à-dire les Byzantins, et ceux de l'antiquité, étaient un seul et même peuple, et aussi que la langue grecque, qu'ils écrivaient sous l'influence d'Hérodote et de Thucydide servirait encore un jour lorsque la Grèce deviendrait de nouveau un état sous un roi hellène, prédisant ainsi notre époque! Sfrantzis enfin ne voulut pas suivre Thomas Paléologue en Occident

ni chercher refuge auprès de Bessarion qui s'évertuait à organiser et à lancer une croisade de l'Occident en Orient. Sfrantzis qui fut pourtant un ami et un collaborateur intime du dernier des Paléologues, prit l'habit monacal, changea de nom, et, dans un couvent retiré de Corfou, ferma enfin les yeux plein de dévotion et de rancune à la fois, éloigné, lui orthodoxe, des papistes comme des musulmans! Nous pouvons ainsi à présent, à côté des autres sources de documentation de nature philologique, avoir sous la main aussi bien les historiens étrangers de la Prise de Constantinople que les nôtres, ce qui nous permet d'apprendre non seulement les faits, mais aussi les tendances des Grecs se disputant entre eux, divisés en partisans et en adversaires de l'union, en amis de l'Orient ou de l'Occident, mais, malgré leurs querelles, ne tremblant pas devant le grand honneur de défendre jusqu'à la mort la Reine des Villes. Ainsi cette date cruciale du passage de l'histoire du Moyen-Age à celle de l'époque moderne, cette étape, comme nous l'appelons, a été rapportée et léguée convenablement à un grand peuple, et comme un événement à sa mesure. Même dans leur décadence ou leur chute, les grands peuples gardent les attributs de leur magnificence, et dans le cas présent la langue et la pensée grecques non seulement traduisirent la peine et les lamentations, mais aussi firent les préludes d'un ferme espoir en une renaissance proche, à laquelle la nation devait se préparer.

V

Quand la Nation hellène prendra conscience de la continuité de sa tradition littéraire comme elle l'a déjà fait — avec l'aide des esprits qui étudièrent Byzance: des Chalcondyles, des Zambelios, des Paparrigopoulos — en ce qui concerne l'unité de l'histoire hellénique, elle pourra alors apprécier la valeur des historiens byzantins. Ce sont les continuateurs d'un genre littéraire que la Grèce a illustré et fait connaître au monde à travers les auteurs d'histoire anciens. Ils nous rendent compte d'une époque s'étalant sur quinze siècles consécutifs, au cours desquels notre Nation a embrassé le Christianisme, l'a répandu à l'intérieur et a l'extérieur de ses bornes, et a défendu l'Europe de l'invasion des barbares. Qui plus est, cette Nation fut le gardien de la tradition de l'antiquité, des manuscrits, des auteurs, de la pensée. Elle a illustré cette longue période par des prouesses glorieuses, par une incomparable activité sociale et humaniste de l'État et de l'Église, par une foule de penseurs solitaires, d'érudits, de sages, de savants, d'artistes, d'es-

prits éclairés. Elle a façonné notre actuelle tradition linguistique, religieuse et spirituelle. Quand tout cela aura été assimilé par la conscience commune, les textes de nos auteurs trouveront la place qui leur convient dans nos lycées et le peuple hellène cessera de ne connaître que par leur renom ces grands artisans de son existence.

(Académie des Sciences, Beograd 1960)

N. B. TOMADAKIS

LA POLITICA RELIGIOSA DI VENEZIA A CRETA VERSO I CRETESI ORTODOSSI
dal XIII al XV secolo

I

BIBLIOGRAFIA*

(Una vasta citazione di studi sul dominio veneziano in Creta si trova nei libri e saggi di Gerola, Xanthudides, Eva Tea, Manussakas, Thiriet, Borsari e Tomadakis. Da molti anni preparo una storia generale della Chiesa Cretese documentata e ho pubblicato moltissimi articoli e studi a parte, anche pel periodo che ci riguarda. Di solito dai non Greci si trascura la numerosissima bibliografia Greca).

I documenti occidentali interi o sommariamente relativi alla storia (anche religiosa) son pubblicati dai Tafel-Thomas (Urkunden, I-III, Vienna 1856-1857), Thomas (Diplomatarium Veneto-Levantinum, I-II, 1880-1889), V. Lamansky (Secrets d'État de Venise, 1884), H. Noiret (Documents inédits, 1892), E. Gerland, Sp. Theotokis, C. D. Mergios, G. Hofmann, M. I. Manussakas, F. Thiriet, S. Borsari ed altri. Moltissimi documenti greci sono pubblicati da altri cercatori, oltre il materiale notarile in due lingue portato alla luce. In «Acta et Diplomata» di Miklosich-Müller si trovano molti documenti relativi alla storia Cretese medioevale (bizantini patriarcali e monasteriali).

La selezione di bibliografia che segue riguarda libri, saggi e documenti i più necessari per il nostro argomento, non di solito citati.

G. Gerola, Οἱ Ἕλληνες ἐπίσκοποι ἐν Κρήτῃ ἐπὶ Ἑνετοκρατίας (in greco), nella rivista «Χριστιανικὴ Κρήτη» II (1914), pp. 301-316.

Στ. Ξανθουδίδης, Ἡ Ἑνετοκρατία ἐν Κρήτῃ..., Atene 1939.

* Una vasta bibliografia testè data a luce da prof. M. Manussakas, Σύντομος ἐπισκόπησις τῶν περὶ τὴν Βενετοκρατουμένην Κρήτην ἐρευνῶν, in rivista di Candia (Creta) «Κρητικὰ Χρονικά», vol. XXIII, 1971, pp. 245-308, riguarda e la storia della Chiesa cretese e le relative ricerche e pubblicazioni.

'Α. Ξηρουχάκης (vescovo di Cidonia 1936 - 1958) : a) 'Η ἐν Κρήτῃ ἐπανάστασις τοῦ 1363 - 1366..., Alessandria d'Egitto 1932, b) Αἱ σύνοδοι τοῦ Γερόλαμο Λάντο (1467 - 1474 - 1486) Atene 1933, c) 'Η Βενετοκρατουμένη 'Ανατολή, Κρήτη καὶ 'Επτάνησος, Atene 1934.

K. Δ. Μέρτζιος, 'Η συνθήκη 'Ενετῶν - Καλλέργη καὶ οἱ συνοδεύοντες αὐτὴν κατάλογοι, in rivista «Κρητικὰ Χρονικά» III (1949), pp. 262 - 292 (Mergios ci ha dato nelle varie sue pubblicazioni un materiale enorme, relativo alla storia Cretese medioevale).

N. B. Τωμαδάκης, a) 'Ο 'Ιωσὴφ Βρυέννιος καὶ ἡ Κρήτη τὸ 1400, Atene 1947 (rifatto e completato nel suo libro Σύλλαβος Βυζαντινῶν Μελετῶν καὶ κειμένων, Atene 1961, pp. 489 - 611), b) 'Η ἀποστολικὴ 'Εκκλησία τῆς Κρήτης κατὰ τοὺς αἰ. η' - ιγ', in «'Επετηρὶς 'Εταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν» XXIV (1954), pp. 67 - 107, c) 'Ορθόδοξοι ἀρχιερεῖς ἐν Κρήτῃ ἐπὶ 'Ενετοκρατίας, in rivista di Costantinopoli «'Ορθοδοξία» XXVII (1952), pp. 63 - 75, d) Μιχαὴλ Καλοφρενᾶς Κρής, Μητροφάνης Β' καὶ ἡ πρὸς τὴν ἕνωσιν τῆς Φλωρεντίας ἀντίθεσις τῶν Κρητῶν, in «'Επετηρὶς 'Εταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν» XXI (1951), pp. 110 - 144 (= in volume suo Μεταβυζαντινὰ Φιλολογικά, Atene 1965, pp. 1 - 35), e) 'Επισκοπὴ καὶ ἐπίσκοποι Κυδωνίας, «Κρητικὰ Χρονικά» XI (1957), pp. 1 - 42, f) Οἱ ὀρθόδοξοι παπᾶδες ἐπὶ 'Ενετοκρατίας καὶ ἡ χειροτονία αὐτῶν, «Κρητικὰ Χρονικά» XIII (1959), pp. 39 - 72 (pp. 39 - 41 la relativa bibliografia).

Σ. Γ. Σπανάκης, Συμβολὴ στὴν 'Εκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς Κρήτης κατὰ τὴν Βενετοκρατία, «Κρητικὰ Χρονικά» XIII (1959), pp. 243 - 88.

M. I. Μανούσακας, a) 'Η ἐν Κρήτῃ συνωμοσία τοῦ Σήφη Βλαστοῦ (1453 - 1454) καὶ ἡ νέα συνωμοτικὴ κίνησις τοῦ 1460 - 1462, Atene 1960, b) Μέτρα τῆς Βενετίας ἔναντι τῆς ἐν Κρήτῃ ἐπιρροῆς τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀνέκδοτα βενετικὰ ἔγγραφα (1418 - 1419) in «'Επετηρὶς 'Εταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν» XXX (1960), pp. 85 - 144, c) Βενετικὰ ἔγγραφα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς Κρήτης τοῦ 14ου - 16ου αἰῶνος (πρωτοπαπᾶδες καὶ πρωτοψάλται Χάνδακος), in «Δελτίον 'Ιστορικῆς καὶ 'Εθνολογικῆς 'Εταιρείας τῆς 'Ελλάδος» XV (1961), pp. 149 - 233, 457 - 458.

F. Thiriet, a) Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Romanie : I 1958, II 1959, III 1961. Parigi (da 28 giugno 1329 - 1330 dicembre 1463), b) La Romanie Vénitienne au moyen âge : Le développement et l'exploitation du domain colonial vénitien (XIIe - XVe siècles), Parigi 1959, c) La situation religieuse en Crète au début du XVe siècle, nella rivista «Byzantion» XXXVI (1966), pp. 201 - 202.

N. Δ. Ζουδιανός, 'Ιστορία τῆς Κρήτης ἐπὶ 'Ενετοκρατίας, vol. I, Atene 1960 (i volumi II e III non hanno visto la luce).

Duca di Candia, Bandi (1313 - 1329) a cura di P. Ratti Vidulich, Venezia 1965.

S. Borsari, Il dominio Veneziano a Creta nel XIII secolo, Napoli 1963.

Z. N. Τσιρπανλῆς, a) Τὸ κληροδότημα τοῦ καρδιναλίου Βησσαρίωνος γιὰ τοὺς φιλενωτικοὺς τῆς Βενετοκρατουμένης Κρήτης (1439 - 17ος αἰών), Tessalonica 1967, b) Νέα στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὴν 'Εκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς Βενετοκρατουμένης Κρήτης (13ος - 17ος αἰών), ἀπὸ ἀνέκδοτα βενετικὰ ἔγγραφα, in rivista «'Ελληνικά» XX, 1967, pp. 42 - 106.

Sarebbe difficile una sia pur minima selezione di bibliografia per le chiese e pei monasteri Greci e Latini di Creta e i loro documenti.

II

Caduta nel 1204 Costantinopoli, Creta ha avuto una fortuna incerta. Un vagabondo genovese, sostenuto dalla rivale di Venezia, occupava alcune località e costruiva castelli, ma evidentemente non riusciva a sottometterla interamente. Poi i Veneziani l'acquistarono, valutando la situazione di straordinaria importanza della grande isola nel Mediterraneo, e il suo valore per le rotte marittime verso il prossimo Oriente.

Si è sostenuto che Venezia mirava solamente ai porti, attraverso i quali voleva assicurare le sue comunicazioni. Però nessuna città poteva vivere senza il suo entroterra, e subito i Veneziani si sentivano costretti ad occupare le provincie, e le più montagnose, dell'isola, abitate da Greci ortodossi, e le terre possedute dagli arconti bizantini, le così dette *moire* (μοῖραι) fornite di *parici*, una specie di villani. Tra quei possessori erano anche i proprietari religiosi di Creta, i vescovadi e vari tipi di monasteri.

Durante il secondo periodo bizantino è rifiorita in Creta la civiltà Greco-bizantina. Per esempio si sono accumulati molti manoscritti greci religiosi e profani, che continuavano ad essere copiati, fioriva l'arte, la pittura murale.

I Veneziani mandarono qualche centinaio di feudatari, e, per

quanto riguarda la Chiesa, il doge di Venezia dichiarò verso il 1211 che «Ecclesias autem omnes suprascripte insule debetis habere liberas et ministros earum. Sed de possessionibus earum sic esse debet, sicut statuerit Dux, qui erit ibi cum suo consilio»[1]. Libertà senza proprietà.

I Veneziani in un primo tempo divisero l'isola tra i feudatari. Gli indigeni erano costretti o a rimanere sul suolo natale e servire il nuovo regime come villani, o rifugiarsi nell'Asia Minore presso il *basileus* di Nicea. È ovvio che la nuova aspra fortuna non capitò come dono di Dio. I proprietari Greci, laici e religiosi resistettero per molti anni. Scacciare i Veneziani, senz'aiuto navale, non era facile. Per i Greci assicurare i loro diritti e i diritti del clero e del popolo, dei loro *parici* era più facile. Resistettero dunque, di più quelli delle parti occidentali dell'isola, durante tutto il secolo XIII e la parte più ad ovest di Creta, quella della Canea, dove fu costruito un castello nel 1252, fu sottomessa più tardi. Continue ribellioni contro la Signoria turbarono l'isola durante tutto il secolo XIII.

Gli arconti Greci combattevano per mantener le loro terre e i beni, i loro uomini annessi. Dall'altra parte il popolo Cretese si alleava con i suoi arconti per conservare la sua relativa libertà. Il feudalesimo occidentale, che li voleva strettamente legati alle proprietà dei nobili era senz'altro più duro che non il sistema bizantino, il quale riconosceva l'indipendenza a molti chierici, mercanti, cittadini e proprietari isolati, e lasciava intatti la loro religione, le tradizioni, i costumi.

Di più, dal clero Greco-ortodosso dipendeva la cultura e l'educazione morale della società Cretese. Ora i Veneziani non sono venuti a Creta per spendere soldi; erano mercanti e dovevano assicurare i loro interessi. Trattare il dominio Veneziano a Creta significa esaminare il loro feudalesimo, la loro economia, i loro interessi, i mezzi preferiti di governo. La loro méta era di assicurare il proprio commercio, le comunicazioni, di esportare i prodotti Cretesi — grano p.e. — affare che presume la pace interna, garantita da gente fedele.

Vi erano due modi d'agire: o occupare per forza l'isola e dividerla fra i coloni fedeli portati da fuori. O arrivare a un compomesso con i proprietari indigeni e il popolo. Venezia ha preferito la prima strada, ma subito dopo ha inteso che questo indirizzo non recava più vicino alla pace, anzi ogni tanto produceva nuove ribellioni, turbamenti e proteste

1. Tafel-Thomas, Urkunden II, p. 132, N° 229. Cfr. Thiriet, La Romanie Vénitienne, p. 125 et Borsari, Il dominio veneziano a Creta, p. 28, n. 3. Il passo si ripete nel patto di giugno 1222 (Tafel-Thomas, p. 244).

di un popolo rude sì, però cristiano, che aveva coscienza del suo passato ed era attaccato alle sue tradizioni e alla sua fede Ortodossa.

Ora Bisanzio aveva organizzato Creta sotto un'amministrazione politico-militare e, non esclusi i servi o *parici* cioè villani dello stato, della chiesa e degli arconti, esisteva una massa di proprietari rurali, di privilegiati, di mercanti, indipendenti, che non servivano nessun feudatario e si guadagnavano la vita. Era molto naturale di trovarli tutti contrari al nuovo regime, il quale imponeva nuove condizioni e obblighi pesanti.

III

Per quanto riguarda la Chiesa Greca-Ortodossa di Creta, chiesa fondata dall'apostolo Tito, abbiamo un arcivescovo e una decina di vescovi sottoposti a lui e appartenenti alla santa sinodo provinciale di Creta, che in seguito dipese dal patriarca Costantinopolitano. Le grandi possessioni della Chiesa e le rendite relative appartenevano o ai vescovadi o alle particolari chiese alle quali erano annesse, o ai monasteri. Questi ultimi erano di tre categorie: I monasteri imperiali dipendevano da Costantinopoli, indipendenti dalle autorità ecclesiastiche. I monasteri stauropegici dipendevano dal patriarca Costantinopolitano. I monasteri «enoriaka» erano parocchiali del vescovo della provincia. Oltre le tre categorie citate, esistevano ancora *metochia* dei famosi monasteri Greci del Sinai a Candia e di Patmo a La Canea. Al Demo la quinta parte delle terre e beni dell'isola erano possessioni ecclesiastiche, procuravano grandi rendite in grano, olio e argento al Patriarcato greco, ai monasteri di Patmo e Sinai, alla corte bizantina, al numeroso clero e ai monaci indigeni. L'occupazione veneziana di Creta rovesciò l'ordine sociale, e tutto fu perduto per gli Ortodossi, oltre alle piccole chiese, rurali per lo più. Infatti la proprietà dei monasteri patriarcali passava al patriarca Latino di Costantinopoli[1] e dopo 1261 al patriarca Latino titolare. I monasteri dell'arcivescovado e dei vescovadi Cretesi — dato che tutti gli ortodossi erano sostituiti da vescovi Latini non indigeni — venivano in mano dei nuovi signori ecclesiastici. Il Comune di Venezia ha assicurato i due quinti delle terre ecclesiastiche. È ovvio che tutti i lavoratori che si guadagnavano la

1. L'8 aprile 1225 Onorio III confermò al patriarca e al capitolo tutti i beni che i Bizantini possedevano a Creta. Cfr. S. Borsari, Il dominio veneziano a Creta, p. 116, n. 34.

vita coltivando le proprietà della Chiesa Greca, diventarono villani del nuovo regime, *parici* pubblici o religiosi, per loro era lo stesso. E dato che dai monasteri Greci dipendeva non solo la vita di codesto gente, ma anche la sua educazione morale e sociale e la sua istruzione, dato ancora che queste fondazioni sostentavano preti, cantori, monaci, notai, migliaia di Cretesi, è più che evidente la reazione scaturita dall'occupazione veneziana. E si spiega assai bene perché il popolo (rurali e cittadini) si affiancò agli arconti bizantini installati nell'isola in tutte le numerose rivoluzioni nate contro Venezia e il suo Regno di Candia del XIII secolo.

IV

E ora un'occhiata ai mezzi preferiti da Venezia per assicurare la sua pace : dopo aver divisa la grande isola in sei sestieri prima, in quattro divisioni amministrative dopo, ripartì anche le terre in tre. Una parte ai nuovi feudatari, l'altra alla Chiesa Latina, la terza al Comune di Venezia; così quest'ultimo avrebbe potuto riscuotere le entrate degli affitti o concedere le sue terre a nuovi feudatari. Possessori diventarono gli inviati di Venezia, provenienti sia da casate antiche, sia da case nuove, del popolo, e altri Italiani, crociati e religiosi. Tutti quanti dovevano occupare le terre e proprietà teoricamente concesse loro dal comune, affrontando i possessori indigeni e la loro gente.

Nel 1219 è concesso ai villani Cretesi di ordinarsi preti o monaci. Nel «Pactum quod dominus Domenicus Delfino, ducha Crete fecit con Costantino Sevastò et Theodoro Melissinò et alliis Grecis» (13 Settembre 1219) si legge : «Et si alliquis villanus voluerit esse monacus vel clericus, sit in sua potestate faciendi, quiquid sibi placuerit», dopo aver provveduto alla sistemazione della moglie e dei suoi beni, se ve ne sono [1]. Con altro articolo del patto vengono liberati settanta Greci abitanti tra Strumbolo e Musella, affrancati [2]. Si vede dunque la cagione della resistenza degli indigeni.

1. G. L. Fr. Tafel und G. M. Thomas, Urkunden zur Alteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig mit besonderer beziehung auf Byzanz und die Levante... II, Vienna 1856, pp. 210 - 213, N° 255, in p. 212: «Ille vero qui voluerit esse monacus, si habuerit uxorem et heredes, debet accipere de bonis suis suam portionem et dare monasterio. Et si heredes non habuerit, debet accipere medietatem de bonis suis. Alia vero medietas remaneat dominis suis et sit libera».

2. Ibidem, pp. 211 - 212.

I Greci, proprietari, religiosi, tutti hanno accanitamente resistito all'occupazione e ridivisione della proprietà, e sono riusciti molto spesso ad essere riconosciuti come feudatari di seconda classe. Erano gli arconti o arcontoromei, cioè bizantini, che ogni tanto prendevano le armi per migliorare la loro posizione e lo stato dei loro sudditi Greco-ortodossi. E la storia durò almeno fino al 1361 - 1363 quando gli indigeni feudatari Greci Ortodossi si associarono con quelli Latini, i quali sentivano i loro interessi comuni con i Greci e contrari ai metropolitani, e pertanto dichiararono l'indipendenza del Regno di Candia. È la famosa ribellione di San Tito, dal nome dell'apostolo protettore dell'isola.

Il popolo, la gran massa di abitanti indigeni e ortodossi, si pone al seguito dei suoi capi. Perché? Primo : per essere abituati a seguirli. Poi, per la consapevolezza del fatto che i loro interessi che sarebbero stati meglio protetti sotto gli indigeni. Speravano sempre di essere affrancati, cioè di migliorare la loro posizione. Terzo: per veder protette le loro tradizioni, cioè la religione, il culto, la morale, la lingua, l'abitudine se volete.

Dall'altra parte nessuno dei feudatari poteva effettuare una ribellione se non sostenuto dalla gente indigena che portasse le armi. E il motivo più commovente, per una ribellione, oltre i diritti della vita, era quello religioso. Nella differenza della fede tra i dominati e i dominatori, gli ultimi cattolici, gli altri ortodossi, consisteva la loro distinzione.

E l'influenza sul popolo — cittadini e rurali, ma più i contadini — da nessun'altro poteva essere esercitata più energicamente che dal clero Greco. I religiosi greci seguivano la stessa politica dei loro feudatari connazionali, cioè di assicurare più diritti (essere riconosciuti franchi per esempio, non partecipare alle angarie, non pagare decima e prestiti ai vescovi Latini etc.), e, se possibile, un vescovado Greco-ortodosso.

E poi, se un feudatario greco voleva effettuare una rivoluzione, anche se non aveva l'intenzione di migliorar la posizione dei poveri villani ortodossi doveva incitare il loro fanatismo contro i Veneziani. E il fanatismo era religioso, e veniva eccitato mediante il clero Greco, che stentava nella miseria.

Allo stesso modo, ogni volta che Nicea e, dopo il 1261, Bisanzio, per ragioni sue, incitasse una ribellione a Creta, mandava nell'isola dei vescovi, preti, monaci o padri spirituali per preparare gli spiriti degli indigeni. Era sempre un pericolo il clero consacrato in Asia Minore a Costantinopoli che veniva a esercitar la sua attività in Creta. Perciò

essi, secondo gli ordini veneziani, dovevano essere sottoposti alla giurisdizione del latino arcivescovo Cretese.

E allora, come nel secolo scorso, il clero Greco era a capo del popolo anche nelle sue ribellioni contro i conquistatori. Non si sentiva come una classe separata dal popolo, anzi esprimeva i desideri suoi più vivi.

Venezia cattolica, di conseguenza, concesse al papa la Chiesa Cretese. Dall'effettuazione dell'occupazione completa fino al 1645 nessun vescovo Cretese è stato di rito ortodosso, e quelli che erano greci, cioè di famiglie greche, erano di rito latino, oltre il vescovo di Callergiopolis che per un periodo, verso il 1300, i Veneziani furono costretti a riconoscere. E se si tollerava che un vescovo greco per poco tempo soggiornasse nei confini del Regno di Candia, ciò durava poco. L'aspettava o la morte — come Antimo di Atene il Cretese († 1371) [1] — o l'esilio, come altri. L'arcivescovo Latino, per assicurarsi una entrata notevole, aveva sottomessi 130 preti greci del territorio orientale di Creta, i più vicini alla capitale [2]. Loro riconoscevano il primato del papa, dipendevano dall'arcivescovo latino, cantavano in greco, e benché in apparenza fossero uniati, in realtà si sentivano ortodossi.

Quello che contava di più era il pagamento della decima. Una dozzina di preti greci veramente uniti, seguaci del concilio Fiorentino, erano pagati mediante un lascito fondato dal patriarca latino, il nostro cardinale Bessarione. Erano odiati da tutti come mercenari e non esercitavano nessuna influenza sulla popolazione della capitale cretese [3].

Il resto dei *papati* Greci era sottomesso ai *protopapà* Greci di Candia, della Canea, di Retimno e di Sitia, i quali benché riconoscessero il primato del papa, e seguissero le cerimonie latine nelle feste della Serenissima, erano indipendenti, tanto dal Patriarcato Costantinopolitano ortodosso, quanto da qualsiasi religioso latino, e sottoposti addirittura al duca di Candia e ai rettori dell'isola. Essi erano i capi della Chiesa ortodossa greca di Creta. Aiutati dai *protopsalti*, cantori e mae-

1. Cfr. Tomadakis, Ὁ Ἰωσὴφ Βρυέννιος καὶ ἡ Κρήτη τὸ 1400, pp. 84-86 e in rivista «Ὀρθοδοξία» XXVII (1952), pp. 70 - 74.

2. Da i tre cataloghi pubblicati da Tsirpanlis, Νέα στοιχεῖα..., pp. 72 - 85, i primi due sono degli anni 1268 e 1323. Cfr. ancora le pp. 86 - 106 i documenti (il primo 3 giugno 1268).

3. Cf. Tsirpanlis, Τὸ κληροδότημα... e Manussakas, Ἰωάννου Πλουσιαδηνοῦ... ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς ἱερεῖς τοῦ Χάνδακος, in «Κρητικὰ Χρονικὰ» XI (1957), pp. 302 - 307 e Recherches sur la vie de Jean Plousiadénos (Joseph de Métone), in «Revue des Études Byzantines» XVII (1959), pp. 28 - 51.

6 - 3 - 1972

stri di musica bizantina, e da una corte di religiosi e notai, sorvegliavano il clero greco, attendevano all'educazione di nuovi sacerdoti, che andavano (escluse le partes infidelium o le provincie bizantine) a ricevere l'ordinazione da un vescovo greco-ortodosso fedele alla repubblica nel Peloponneso o nelle isole Ionie [1]. I centotrenta Greci sottomessi all'arcivescovo di Candia non potevano essere eletti né *protopapà né protopsalti* [2], né immischiarsi negli esami dei candidati preti greci-ortodossi. Venezia, desiderosa di un clero greco fedele alla Repubblica e non al Papa, proteggeva i suoi sudditi dall'ambizione dell'arcivescovo latino di Candia. Un popolo relativamente libero di esercitare il suo culto, secondo le sue tradizioni, sarebbe stato più docile di una massa disprezzata e costretta ad abbandonare la sua fede. Ciò non significa che la Seressima perdesse le redini della situazione religiosa, almeno durante i periodi di pace, dato che moltissimi erano i candidati che andavano ad ordinarsi clandestinamente, contrariamente alle regole del regime, o portavano l'abito del monaco e si rifugiavano nei numerosi piccoli monasteri Greci protetti dai feudatari ortodossi.

Il numero di chierici greci era grande e l'ostilità verso i Latini che diveniva opposizione alla Dominante, aumentava secondo le condizioni. Onde non si può parlare di una sola politica di Venezia verso i Greco-ortodossi e il clero e monachesimo greco-ortodosso.

V

Per essere giusti, Venezia era obbligata a prendere le sue misure verso i ribelli e sospetti. Spesso si parla di un clero ribelle anche armato. Il duca di Creta il 13 luglio 1320 «facit notum quod omnes ca-

1. Per gli anni posteriori abbiamo una bibliografia sul fatto, basata sulle notizie di documenti e delle relazioni pubblicate sinora. Cfr. Tomadakis, Οἱ ὀρθόδοξοι παπᾶδες... καὶ ἡ χειροτονία αὐτῶν, in «Κρητικὰ Χρονικὰ» XI (1952), pp. 1 - 42. M. I. Manussakas, Ἡ χειροτονία ἱερέων τῆς Κρήτης ἀπὸ τὸ μητροπολίτη Κορίνθου (ἔγγραφα τοῦ XVI αἰῶνα), in «Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας» IV (1963 - 1964), pp. 317 - 331. Ancora Cfr. E. Tea, Saggio sulla storia religiosa di Candia dal 1590 al 1630, in «Atti del R. Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti» LXXII (1912 - 1913), parte seconda pp. 1359 - 1433 (1 - 75), e il lungo riassunto greco da S. Xanthudides, nella rivista cretese «Χριστιανικὴ Κρήτη» I (1913), pp. 247 - 296.

2. Il diritto di nominarli era riservato al Senato. Vedi Manussakas, Βενετικὰ ἔγγραφα, pp. 156 - 160, N° 2AB e Thiriet, Régestes, II, p. 29, N° 1060 (Noiret, op.cit., p. 136 : qui fient nunc et in posterum non fiant de numero XXX. 8 Giugno 1402).

veant sibi arma... E de clericis quibus inveniretur arma» sarà applicata la pena prevista dal patriarca Latino di Costantinopoli [1].

Uno di quei perfidi della famiglia Callergi, è il *papà* Mileto (cioè Melezio), che non esitò durante la rivolta di San Tito ad assassinare nobili veneziani di Creta fedeli alla Serenissima, e che in seguito è tradito e assassinato da un altro ex-chierico [2]. Tra quelli che hanno combattuto per la loro indipendenza erano nella ribellione del 1361 - 1363 il *protopapà* di Candia Manoli e il suo *protopsalte papà* Giorgio. Ambedue accompagnati dal *geromonaco* Macario e dal *papà* Giorgio Camarioti sono condannati dalla corte ecclesiastica latina di Candia e gettati vivi nel fuoco, per aver partecipato al Consiglio governativo dei ribelli [3].

Dopo la congiura di Sifi Vlastò il Consiglio dei X scrisse «Regimini et capitaneo Crete» tra l'altro «Nos... pro honore et gloria dei omnia facere vellemus, ut non soleam hoc in loco... sed in civitatibus et tota ista insula nostra catolice officieretur, et perfidus ac scismaticus ritus Græcorum, si fieri posset, extirparetur» [4]! Lo stesso Consiglio dei X il 13 Dicembre 1454 proibì l'ordinazione di altri preti ortodossi in Creta per contenerne il numero. Molte persecuzioni seguirono i noti avvenimenti nel decennio dopo la caduta di Costantinopoli [5]. Ma anche prima della caduta solo la commemorazione del patriarcato ortodosso di Costantinopoli ad opera dei preti Cretesi greco-ortodossi bastava per essere perseguiti [6].

Anche dai Sinaitici e Patmiaci di Creta e dagli indigeni *calogeri* spesso si richiedevano servizi navali, e tutti assieme erano sospettati come nemici del regime.

Per quanto riguarda le relazioni tra la Serenissima e Roma, spesso non erano regolari e diventavano difficili circa gli affari cretesi. Così tra 1260 e 1266 sorse una lite molto aspra tra il Comune di Venezia e i papi Urbano IV e Clemente IV. Protagonista era l'arcivescovo Latino di Creta Leonardo Pantaleo, e Roma scomunicò Venezia. Pochi decenni dopo (7 Febbraio 1302), Bonifazio VIII sottomise la Chiesa Cretese al patriarcato titolare latino di Costantinopoli [7].

1. Bandi del Duca di Candia, p. 103, N° 280 (13 luglio 1320).
2. L. De Monacis, Chronicon X, 179 - 180, Zudianòs, Ἱστορία τῆς Κρήτης Α', 1960, pp. 162 - 163.
3. Zudianòs, op.cit., p. 171.
4. Tsirpanlis, Τὸ κληροδότημα..., p. 251.
5. Vl. Lamansky, Secrets d'État de Venise, pp. 055 - 056.
6. Tsirpanlis, op.cit., pp. 70 - 71.
7. Confermata da Clemente V il 31-7-1308.

Per assicurare i suoi interessi Cretesi verso Roma e la Chiesa latina di Creta, Venezia pensava a tener a Candia un prelato-arcivescovo di Creta o patriarca di Costantinopoli, dopo il trasferimento del patriarcato Latino da Negroponte alla capitale cretese [1] — nobile veneziano, proveniente da una delle più distinte famiglie metropolitane, che sarebbe più Veneziano che Romano. La Serenissima spesso insisteva a Roma nell'elezione dell'arcivescovo Cretese tra le persone indicate in un catalogo speciale proposto dal Senato al papa [2]. E non esitava ad allontanare dall'isola qualsiasi individuo volesse eccitare il popolo Greco con prediche e attività che potevano insultare la sua fede patria o sforzarlo a confessare l'odiato rito latino [3].

Allo stesso modo la politica verso i Bizantini non era costante, dato che le relazioni tra Venezia e Costantinopoli, liberata dai crociati, durante i tre primi secoli, non furono sempre eguali. In tempo di guerra o di ribellione, Venezia era severa, mentre in tempo di pace o di conciliazione — come quella di Lione, nel 1274 — era naturale che diventasse più mite e dimostrasse clemenza.

Analoga era la situazione della politica Veneziana verso i Genovesi, per quanto riguarda Creta. E col passare del tempo, si affrontarono i Turchi che aspiravano alla successione di Bisanzio morente. Era più che naturale per la Serenissima di opporsi ad ogni propaganda filoturca effettuata da chierici Greci-ortodossi ordinati *in partibus infidelium*, indigeni o no, aspiranti ai privilegi che avrebbero essi e la Chiesa greca-ortodossa in caso di occupazione turca; cioè il ristabilimento di vescovadi e di monasteri e i relativi interessi, in realtà ottenuti due secoli dopo. Quella politica tra il 1460 - 1480, dopo la perdita di Costantinopoli, e dopo la rivoluzione di Sifi Vlastò, divenne più aspra e sfavorevole per il clero greco.

1. Nel 1474 l'arcivescovo Cretese Gerolamo Lando (1458 - 1496) diventò patriarca Latino. Negroponte cadde nelle mani dei Turchi nel 1470.
2. Il 15 febbraio 1368 il Senato propone tre vescovi e due persone non consacrate al papa per l'elezione tra loro dell'arcivescovo di Creta. Cfr. Theotokis, Μνημεῖα II, 1937, p. 125. Altri documenti relativi in Thiriet, Régestes II, pp. 74, 79, 80. N° 1288, 1315, 1410, 1453, e in Noiret, Documents inédits, p. 181 (4 agosto 1408).
3. Cfr. Thiriet, Le zèle unioniste d'un Franciscain Crétois et la risposte de Venise, 1966 (Polychronion F. Dölger), pp. 496 - 504.

VI

Ora è ovvio che oltre alle autorità ufficiali, vescovi, *protopapà* etc., esisteva sempre nell'isola l'autorità invisibile del patriarcato Greco, non solo moralmente ma anche spesso realmente. E non parlo pei rari casi di presenza di un prelato greco, vero ortodosso non sottomesso al papa, ma pei monaci confessori che esercitavano sugli abitanti una grande influenza spirituale ed educatrice. Il più famoso di quelli fu Giuseppe Briennio, che dal 1381 al 1401 per venti anni visse in Creta predicando e scrivendo, e istruì molti chierici indigeni nella vera Ortodossia Costantinopolitana, affrontando i greci-cattolici, teologi di valore. Briennio alla fine fu esiliato [1], però per tre decenni ancora da Costantinopoli continuava ad esercitare una notevole influenza sull'anima dei Cretesi-ortodossi e mosse una vera guerra contro i preti Greci depravati dell'isola. A Briennio, e altre personalità come Nilo Damilàs, si deve la solidarietà con la quale il popolo e il clero Cretese fecero fronte dopo l'unione di Firenze, rimanendo fedeli al loro rito tradizionale. Quando tale reazione fu aumentata, Venezia divenne più sagace e non permise al clero latino di imporre l'unione; altrimenti sarebbe aumentato il pericolo di vedere la popolazione rurale desiderosa dell'intervento o Turco o nemico durante il periodo critico dell'espansione ottomana nell'Egeo e dei turbamenti che terminarono con la guerra Veneto - Turca.

VII

Ho lasciato ultimi ad esser esaminati i trattati tra Veneziani e i feudatari cretesi-ortodossi, stipulati nel secolo XIII, e riguardanti la Chiesa locale. Si tratta almeno di due casi nei quali la Serenissima indietreggiò dalla sua politica fondamentale e concesse agli indigeni diritti che erano contrari agli interessi della Chiesa Romana.

Dopo quattro anni di ribellione, il duca di Candia Marco Dandolo nel 1265 firmava un accordo di pace con i ribelli Giorgio Cortazi e Michele Scordili Psaromilingos. In che cosa consisteva la concessa protezione ai capi dei ribelli dei vescovadi di Milopotamo non si sa in particolare, però la Signoria non doveva immischiarsi negli affari tra gli *arcontoromei* e questi. Dal 1253 Innocenzo IV si lamentava che

1. Cfr. N. B. Tomadakis, Ἰωσὴφ Βρυεννίου ἀνέκδοτα ἔργα Κρητικά, in «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν» XIX (1949), pp. 154 - 130.

erano vacanti le sedi dei vescovadi cretesi, possedute dagli indigeni.

Dopo la grande ribellione di Alessio Calergi nel 1299 appoggiata dal clero ortodosso e dai monaci, i quali erano allontanati dai loro monasteri abbattuti altrove [1], è firmato da Michele Vital duca di Candia il trattato bilingue con il quale la Serenissima riconosceva all'arconte Greco molti privilegi relativi alla Chiesa e al clero Greco e il diritto di occupare un vescovado in Milopotamo con un vescovo greco-ortodosso consacrato fuori dell'isola. Ecco le clausole più importanti di questo importantissimo patto.

1) *Monasteri della periferia occidentale dell'isola*: «Item damus et concedimus tibi omnia monasteria Comunis que sunt ultra scalas Strubulii versus ponentem pro eo affictu qui solvebatur ex eis ante inceptionem presentis guerræ».

2) *Vescovato Ariense*: «Item de episcopatu Ariensi, vacante pastore ad presens, quem petis pro uno episcopo Greco quod Signoria faciet suum posse, quod archiepiscopus det ipsum secundum tenorem suarum litterarum, alioquin quod tu et tui debeatis facere cum archiepiscopo et clericis, quiquid volueritis, quod Signoria non intromittet se nec layci de hos...

Item quod si non erit aliquis episcopus Græcus in terra, quod tu possis mittere et facere fieri unum qui possit habitari ultra scalas».

3) *Altri vescovati* di Milopotamo e di Calamona si danno in affitto da cinque anni sino a 58, per 360 iperperi annualmente. Si capisce, a patto che questi vescovadi restassero vacanti durante questo lungo periodo, e Roma non potesse mandarvi un prelato e incassare le loro entrate!

4) I monasteri della stessa periferia occidentale si concedono in affito, a determinate condizioni. Si tratta di monasteri del Patriarcato Latino, il quale avrebbe perduto le loro entrate.

5) Si permettono i matrimoni misti tra ribelli e latini: «Item quo fuerunt rebelles possitis facere parentellas cum Latinis».

6) Cento villani di feudatari o della Chiesa fra i ribelli, si riconoscono franchi.

Almeno da venti tre anni [2] ho dimostrato che il patto, contro la resistenza di Roma [3] fu messo in azione, in quanto si provvede ad un

1. Cfr. Borsari, op.cit., p. 58.
2. Cfr. rivista «Κρητικὰ Χρονικὰ» II (1948), p. 69 (per il vescovado dell'Ario).
3. Cfr. Thomas, Diplomatarium Veneto levantinum, I, p. 58, N° 30 e Borsari, op.cit., p. 64.

vero vescovo greco-ortodosso Cretese, cosa che Borsari insiste ancora a discutere. Nel *Synodicon* di Sibrita che 38 anni fa pubblicava il rev. padre V. Laurent [1] si legge la firma : Alessandro di Galliergipoleos, e un altro documento degli anni 1322 - 1324 del vescovado di Milopotamo è nello stesso senso [2]. Alessio Callergi contava tanto per la politica e gli interessi veneziani in modo da poter superare ogni reazione dell'arcivescovo latino di Candia, o di Roma. La Serenisima sapeva sempre unire i suoi interessi ai diritti degli altri. Ora non insisterò sulla durata di questa eccezione dalla politica ordinaria. Dopo il 1361 le cose sono mutate al peggio, e sarebbe molto improbabile supporre un vescovado Greco in territorio di Retimo, periferia molto spesso turbata dai ribelli. Però le conseguenze del patto di Callergi vanno aldilà del secolo suo.

È ben noto che Venezia, dai primi anni dell'occupazione di Creta, proibiva severamente le parentele tra i feudatari latini e gli indigeni, per tenere assoluta la distinzione tra loro «quod milites non faciant aliquam parentellam cum aliquo Greco» [3]. Ora quell'interdetto si rovescia e dal 1300 e poi sarà molto facile di trovare in Creta feudatari bastardi — così chiamati — non di puro sangue latino!

Le parentele tra Greci indigeni e ortodossi dall'una parte, e dall'altra Veneziani latini, lentamente forse ma in maniera certa portarono alla formazione di generazioni di feudatari e cittadini Cretesi di origine occidentale passati al rito greco-ortodosso, protettori della fede del popolo diventata propria, fondatori di chiesa ortodosse e monasteri, chiese Greche, bilingui, istruiti in Latino e in Greco, di quali discendono le grandi famiglie dei Zancaruol, dei Corner, dei Salamon, dei Foscolo, i grandi scrittori neoellenici nostri del secolo scorso cioè Calbo, Foscolo, Solomos, il grande poeta dell'*Erotocritos* Vincenzo Cornaro, i

1. Le Synodicon de Sybrita et les métropolites de Crète au Xe - XIIIe s., «Échos d'Orient», XXXII (1933), pp. 385 - 412; in p. 388 n° 3.

2. Alessandro, cioè il nome religioso di un mondano Alessio, mi pare nipote dell'arconte omonimo (il ribello conciliato alla Serenissima) figlio di uno di due suoi figli maschi Giorgio o Giovanni, avuti il nome Alessio dal nonno e morti celibi. L'albero genealogico della famiglia Callergi è pubblicato recentemente da Zudianòs, op.cit., p. 129.

3. Cfr. Thiriet, La Romanie Vénitienne, p. 128 e p. 135 n. 4. Cfr. ancora Sp. Theotokis, Τὰ καπιτουλάρια τῆς Βενετοκρατουμένης Κρήτης 1298 - 1500, in «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν» IV (1941), pp. 114 - 175 in pp. 164 - 165 : Marino Grimani duca di Creta vietò il culto ortodosso ai militari latini i dimoranti in Creta e, con ordine emanato il dicembre 1349, assolutamente vietò matrimoni tra Latini e Greci.

fondatori di nostri monasteri in funzione durante il dominio turco ed oggi, moltissime famiglie che continuano in Creta o fuori dell'isola a servire la patria, la Chiesa, le scienze, la civiltà.

Venezia non affidava mai a loro le alte magistrature del Regno di Candia, che conservava pei suoi cittadini e nobili metropolitani. Però dopo la caduta dell'isola sotto il dominio Turco ha protetto queste famiglie nella Morea, nelle Isole Ionie anche nella metropoli stessa. E poi non passerei in silenzio la protezione concessa ai profughi Costantinopolitani, tra i quali molti religiosi, rifugiati in Creta [1]. Essi rinforzarono il sangue ellenico dell'isola, le sue tradizioni greco-ortodosse, e con la loro erudizione — non solo teologica ma anche umanistica — riportarono l'isola allo stato che la trovarono i crociati al principio del secolo XIII. Infatti i monasteri Greci riprendono la loro attività, molti manoscritti Greci sono copiati e l'Occidente ha potutto, mediante Creta, utilizzare moltissimi testi dell'antichità, i quali altrimenti sarebbero andati perduti. Se uno di quei profughi, Michele Apostolis, si professava filouniata, lo faceva per guadagnare il pane; non bisogna dimenticare però che gli dobbiamo un umanista di prim'ordine : suo figlio il cretese Aristobulo, il noto arcivescovo di Monemvasia Arsenio.

VIII

Per concludere questa breve relazione, su di un argomento per il quale non basterebbe un grosso libro con tutte le testimonianze dei fatti, Venezia non ha seguito una sola politica religiosa verso i Cretesi ortodossi, concepita nella metropoli e indipendente dalla volontà e dal dinamismo del popolo Cretese.

È fuori discussione che volesse Creta cristiana, cattolica, latina, e perciò ha concesso la Chiesa Cretese a Roma e ai religiosi latini. Però, dato che i fedeli del rito latino in Creta non hanno mai avuto la minima speranza di diventare la maggioranza, Venezia era costretta a non trascurare la grande maggioranza degli abitanti, la quale rimaneva sempre ortodossa. Così ha creato il sistema di *protopapà* indipendenti da

1. Molti di loro erano sospettati di ribellione, Cfr. Lamansky. op.cit., pp. 046 - 047 (19 giugno, 17 agosto 1461). E pp. 055 - 056 «De calogeris et aliis personis forinsecis, quæ ex Turchia de missis per patriarcam Græcum (dopo la caduta di Polis) venire presumunt ad insulam istam Crete ad desseminandum schisma et hæreses ac discordias, quæ omnia concludunt... contra statum nostrum...» (1487...).

ogni vescovo, i quali avevano l'amministrazione ufficiale del clero greco. Il quale di più apparteneva ai villani, era numeroso, e raramente preparato al suo ufficio, spesso nemico del dominatore, e ribelle, senza mai allontanarsi dalle sue tradizioni.

Secondo la mia opinione, se gli *arcontoromei*, cioè i grandi possessori bizantini, durante l'occupazione veneziana dell'isola si fossero tutti rifugiati a Nicea o altrove e avessero abbandonato Creta, e non avessero insistito in ribellioni continue, per assicurare almeno parte dei loro diritti e dei diritti dei loro sudditi, chierici e laici, Venezia non sollecitata dai turbamenti, avrebbe fronteggiato il problema ecclesiastico di Creta in maniera più severa e sfavorevole per gli ortodossi. La resistenza degli arconti greci, e dopo qualche tempo, l'esigenza della nobiltà bastarda greco-veneziana ortodossa, hanno protetto la fede e la Chiesa Greca dai Veneziani e dai loro amici di Roma. Durante i secoli XIII fino al XV non è stato utile tanto l'esistenza degli stati ellenici, di Nicea, Bisanzio, Peloponneso, etc. quanto la minaccia del Turco.

Un popolo disprezzato nella sua fede sarebbe stato più espugnabile che non le masse che si sentivano un po' soddisfatte dalla protezione concessa dai dominatori. La nota saggezza della Serenissima, malgrado l'eccezioni più aspre segnalate in tempi di turbamenti, era in grado di afferrare la vera situazione, le esigenze storiche, i bisogni dei tempi, e ammettere un trattamento degli indigeni che assicurasse la pace di una isola famosa per la sua irrequietezza, per l'ardore della libertà, per l'amore delle armi.

(I Congresso di studi Veneziani, 1968).

N. B. TOMADAKIS

Η ΑΛΩΣΙΣ (1453) ΚΑΙ Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΜΝΗΜΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ *

Κυρίαι, Κύριοι,

Α΄

Ἡ Ἑταιρεία Βυζαντινῶν Σπουδῶν, συνεχίζουσα μακρὸν ἔθιμον, τὸ ὁποῖον μόνον ἐκτάκτως παρέλειψε κατὰ τὰ τελευταῖα 50 ἔτη, μνημονεύει καὶ σήμερον τῶν ἀγωνισθέντων τὸν ὑπὲρ πάντων καλὸν ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς Πόλεως καὶ πεσόντων κατὰ τὴν ζοφερὰν καὶ ἀποφράδα ἐκείνην ἡμέραν τῆς 29ης Μαΐου 1453, μάλιστα δὲ τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος τῶν Ἑλλήνων τῶν μέσων χρόνων Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ Ὀρθοδόξων τε πατριωτῶν καὶ ἀλλοεθνῶν, ὡς καὶ τῶν ἀμάχων ὅσοι εὗρον τὸν θάνατον διὰ μαχαίρας, πικρᾶς δουλείας, ἀνδραποδισμοῦ καὶ μαρτυρίου, ὡς ὁ τελευταῖος πρωθυπουργὸς τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους Λουκᾶς Νοταρᾶς καὶ ἡ οἰκογένεια αὐτοῦ.

Μετὰ τὴν ἀκολουθήσασαν τὸ 1922 Ἑλληνοτουρκικὴν συνεννόησιν καὶ τὴν ἐλπιζομένην εἰς τὸ διηνεκὲς διευθέτησιν τῶν κατὰ τὰς δύο χώρας, αἱ ὁποῖαι εὑρέθησαν ἀντιμέτωποι ἐπὶ αἰῶνας, ἠλπίσθη ὑπό τινων ὅτι αἱ ἀναδρομαὶ εἰς τὸ κακὸν παρελθὸν δὲν ἐξυπηρέτουν τὴν οὑτωσὶ ἀποκληθεῖσαν ἑλληνοτουρκικὴν φιλίαν. Ἀλλὰ τὰ πράγματα ἔδειξαν ὅτι πολλάκις τὰ ἔνστικτα, δρῶντα ἀπὸ τὸ βάθος τῶν παραδεδομένων κακῶν ἀναμνήσεων, εἶναι ἰσχυρότερα καὶ ἀπὸ αὐτὰ τὰ συμφέροντα, τὰ ὁποῖα ἐπιβάλλουν πράγματι τὴν συνεννόησιν μεταξὺ τῶν δύο φίλων καί, ἐν εὐρυτέρῳ πλαισίῳ, συμμάχων λαῶν! Ἤρκεσεν ἡ ἀντίθεσις εἰς τὸ Κυπριακόν, ἐπιμελῶς καλλιεργηθεῖσα ὑπὸ τῶν ἐχόντων συμφέρον νὰ ἀναταράσσουν τὰς σχέσεις τῶν δύο γειτόνων, διὰ νὰ λησμονηθῇ ἀμέσως ὅτι διὰ τῆς Συνθήκης τῆς Λωζάννης ἡ Τουρκία εἶχε παραιτηθῆ πάσης εἰς βάρος μας ἀξιώσεως καὶ ἀφῆκε τὴν διευθέτησιν τῶν ζητημάτων τῶν ἐκτὸς τῶν ὁρίων της λαῶν εἰς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι φυσικὰ θὰ ἔπρεπε ν' ἀποφασίσουν κατὰ πλειονοψηφίαν καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀρχῆς τῆς αὐτοδιαθέσεως. Τὸ τί ἐπηκολού-

* Ὁμιλία εἰς τὸ πολιτικὸν μνημόσυνον τὸ ὀργανωθὲν ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τὴν 28/5/71 ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν. Ἐπρολόγισεν ὁ ἀκαδημαϊκὸς κ. Ἀν. Ὀρλάνδος, πρόεδρος τῆς Ἑταιρείας.

θησε δὲν θὰ τὸ ἐξιστορήσωμεν τώρα, ἀλλὰ θὰ ὑπομνήσω ὅτι, ὅταν τὸν Μάιον τοῦ 1953 ἐμνημονεύομεν τῆς πεντακοσιετηρίδος τῆς Ἁλώσεως, ἀπεκλήθημεν δημοσίᾳ «ἠλίθιοι», διότι ἐπανηρχόμεθα εἰς τὸ παρελθὸν καὶ δὲν ἠτενίζομεν πρὸς τὴν πραγματικότητα καὶ τὸ μέλλον τῆς ἑλληνοτουρκικῆς συνεννοήσεως! Δύο καὶ ἥμισυ μόλις ἔτη μετὰ ταῦτα τὰ γεγονότα τοῦ Σεπτεμβρίου 1955 ἤρκεσαν διὰ ν' ἀνατρέψουν τὴν ψυχολογίαν τοῦ πλανηθέντος Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, καὶ οἱ βανδαλισμοὶ εἰς βάρος τῶν Ἑλλήνων εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ Σμύρνην, αἱ πυρπολήσεις τῶν ἱερῶν ναῶν καὶ ἡ ἀνασκαφὴ τῶν τάφων τῶν Πατριαρχῶν, αἱ ἀτιμώσεις εἰς βάρος τῶν ὁμογενῶν μας Ρωμιῶν τῆς Πόλεως κατέδειξαν ὅτι οἱ Τοῦρκοι τοῦ ὑπερμεσοῦντος αἰῶνος μας, καὶ μετὰ τὸν Κεμὰλ Ἀτατούρκ, ἦσαν οἱ ἴδιοι Τοῦρκοι τοῦ Μωάμεθ Β' τοῦ Πορθητοῦ οἱ πρὸ 500 καὶ πλέον ἐτῶν, ὅπως ἀκριβῶς τοὺς περιέγραψαν οἱ Ἕλληνες ἱστορικοὶ τῆς Ἁλώσεως καὶ δὴ ὁ Δούκας.

Εἴχομεν λοιπὸν δίκαιον οἱ διδάσκαλοι νὰ διαφυλάττωμεν τὴν ἱστορικὴν μνήμην τοῦ Ἔθνους. Καὶ τοῦτο οὐχὶ διότι εἴμεθα φιλοπόλεμοι, φανατικοί, ἐκδικητικοὶ ἢ μισαλλόδοξοι, ὡς κακῶς θὰ ὑπέθετέ τις, ἀλλ' ἐπειδὴ αἰσθανόμεθα ὅτι δὲν ἔχομεν δικαίωμα νὰ λησμονήσωμεν οὔτε ἔναντι τῶν νεκρῶν οὔτε ἔναντι τῶν ζώντων καὶ τῶν μελλόντων νὰ γεννηθοῦν. Διότι αὐτὸς ὁ τόπος δὲν εἶναι οὔτε τῶν ζώντων οὔτε τῶν ἀρχόντων του οὔτε τῶν ἱερωμένων, διδασκάλων καὶ ἄλλων πολιτιστικῶν του παραγόντων, ἀλλ' εἶναι πρωτίστως ἱστορικὸς χῶρος τὸν ὁποῖον ὅλοι κρατοῦμεν ὡς παρακαταθήκην, διὰ νὰ τὸν παραδώσωμεν ὑγιᾶ καὶ βελτίονα εἰς τοὺς ἐπερχομένους. Καὶ διότι ἀκόμη τὸ αἷμα τῶν νεκρῶν θὰ κατεβόα, ὡς ἐκεῖνο τοῦ Ἄβελ ἢ τῶν ἁγίων τῆς Ἀποκαλύψεως, ἂν ἠθέλομεν ἡμεῖς λησμονήσει τὰς θυσίας, τὰ μαρτύρια, τοὺς ἡρωισμούς, τὰ βασανιστήρια, τοὺς νεκροὺς καὶ τοὺς μάρτυρας, ὅλους ὅσοι ἀπέθανον διὰ νὰ μὴ δουλωθῇ ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ διὰ νὰ περιφρουρηθοῦν τὰ ἱερά μας καὶ ἡ πίστις τῶν προγόνων μας καὶ ὅλους ὅσοι δουλωθέντες ἔζησαν ἐπ' ἐλπίδι ἐσομένης ἀναστάσεως καὶ ἐθνικῆς μας ἀποκαταστάσεως καὶ δὲν τὴν ἐπρόλαβον ζῶντες. Καὶ ταῦτα διὰ ν' ἀμνημονήσωμεν τῶν ἀγωνιστῶν τῆς Τουρκοκρατίας τῶν τε τοῦ καλάμου καὶ τῶν τῆς σπάθης, τῶν κλεφτῶν καὶ τῶν θαλασσομάχων, τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ 1821 - 1830, τῶν ὁποίων ἑορτάζομεν τὴν ἀμφιετηρίδα, οἱ ὁποῖοι ἠγωνίσθησαν, ἔζησαν, ἐκοιμήθησαν μὲ τὸ ὄνειρον τῆς ἀναστάσεως τοῦ Γένους καὶ τοῦ Μαρμαρωμένου Βασιλιά. Τοιαύτην προδοσίαν δὲν εἴμεθα ἄξιοι νὰ κάμωμεν καὶ ἐφ' ὅσον ζῶμεν καὶ ἐφ' ὅσον θρησκεύομεν. Ἐφ' ὅσον ἐν συνεχείᾳ θὰ ὑπάρξῃ Ὀρθοδοξία καὶ Ἑλληνισμός, δὲν θὰ μείνουν ἀμνημόνευτοι οἱ πεσόντες καὶ ἀγωνισθέντες, οἱ ἄμαχοι καὶ οἱ ἥρωες, οἱ συναγωνισθέντες καὶ συμβοηθήσαντες, οἱ ἐλπίσαντες καὶ μὴ δικαιωθέντες, ἀλλὰ κυρίως ὅσοι ἐν συνειδήσει γνωρίζοντες ὅτι ὁ ἀγὼν ἦτο μάταιος, ἐπροτίμησαν τὸν τίμιον θάνατον, τὸ ἀγαθὸν ὄνομα ἀπὸ τὴν ἄνανδρον παράδοσιν καὶ τὴν κατασπίλωσιν τῆς ἐθνικῆς μας μνήμης! Διότι, ἂν οἱ Ἕλληνες ἐσυνθηκολόγουν ὁμόψυχοι τὸ 1439 εἰς τὴν Φλωρεντίαν καὶ ἂν ἐν συνεχείᾳ ἀπηλευθεροῦντο διὰ τῶν ἑτοιμασθεισῶν σταυροφοριῶν τῆς Δύσεως, τὸ κράτος τὸ ὁποῖον θὰ προέκυπτεν ἐκ τῆς ἀπιθάνου ταύτης ἐκβάσεως τῆς ἱστορίας θὰ ἦτο φραγκοελληνικὸν καὶ ὁ Νέος Ἑλληνισμὸς θὰ ἦτο ἄγνωστος ὑπὸ τὴν ἱστορικὴν μορφὴν ἣν ἔλαβε κατὰ τοὺς τελευταίους ἓξ αἰῶνας καὶ ὑπὸ τὴν ὁποίαν ὑπάρχει καὶ πορεύεται. Καὶ ἂν τὸν Μάιον τοῦ 1453 εἴχομεν συνθηκολογήσει, ἂν ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Νοταρᾶς ἔπραττον τότε ὅ,τι κατόπιν ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Τραπεζοῦντος καὶ ὁ δεσπότης Δημήτριος τῆς Πελοποννήσου, τότε οὐδὲν δικαίωμα θὰ εἴχομεν εἰς τὴν ἐλπίδα τῆς ἀπελευθερώσεως, δοῦλοι θὰ ἐμένομεν καὶ ἠτιμασμένοι. Ἐξ αὐτῆς τῆς ἀτιμίας μᾶς ἔσωσαν οἱ ἀγωνισθέντες κατὰ τὴν Ἅλωσιν καὶ αὐτὸ τὸ ὑπερήφανον δικαίωμα μᾶς ἐξησφάλισαν ἐπὶ 500 καὶ πλέον ἔτη, ἐν ὀνόματι τῶν θυσιῶν των καὶ τοῦ μαρτυρίου των νὰ διεκδικῶμεν τὴν ἐλευθερίαν τῶν ὑποδούλων καὶ τῶν ἀλυτρώτων, νὰ διασωθῶμεν καὶ νὰ ἐπαναζήσωμεν ὡς κράτος καὶ ὡς ἐθνότης καὶ νὰ ἀναστήσωμεν τὸ ἔνδοξον ὄνομα τὸ ὁποῖον φέρομεν : «ΕΛΛΗΝΕΣ!»

Καὶ τῶν μὲν δικαίων τὴν ἀνταμοιβὴν χορηγεῖ ὁ Παντεπόπτης Θεός, εἰς τὸ ἔλεος καὶ τὴν κρίσιν τὴν τελικὴν τοῦ ὁποίου ὑποκείμεθα πάντες. Ἐκεῖνος δὲ χορηγεῖ καὶ τὸν στέφανον εἰς τοὺς καλλιμάρτυρας, τοὺς ἐμμείναντας μέχρι τέλους εἰς τὸ Καθῆκον καὶ τὴν Πίστιν καὶ τὸ Χρέος ὅπερ εἶχεν εἰς αὐτούς, τῇ ἰδίᾳ Αὐτοῦ Προνοίᾳ, ἀνατεθῇ. Ἡ δὲ Ἱστορία, κρίνουσα κατ' ἄνθρωπον, ὅσον γνωρίζει καὶ ὅσον δύναται νὰ συναγάγῃ ἐκ τῆς γνώσεως, συντηρεῖ τὸ φῶς τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ἀληθείας καὶ τὴν διάκρισιν μεταξὺ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. «ἵνα μὴ τὸ κακὸν ἀθάνατον γένηται». Οὐαὶ δὲ εἰς τὸ Ἔθνος ὅπερ, παρασυρόμενον ἀπὸ εἰκαίας καὶ κοσμοπολιτικάς, ἀνεδαφικάς, ἀνιστορήτους καὶ ψευδοφιλοσόφους διδασκαλίας ἢ ρεύματα πρόσκαιρα ἢ προπαγάνδας ὑπόπτους, οὐαὶ λέγω εἰς τὸ Ἔθνος τὸ ὁποῖον θὰ ἀπολησμονήσῃ καὶ θ' ἀπαρνηθῇ τὸν ἑαυτόν του καὶ τὰς ρίζας του καὶ τοὺς ἀγῶνας του καὶ θ' ἀπαλλοτριώσῃ τὸ μέγα κεφάλαιον τῆς Παραδόσεως καὶ τοῦ παραδειγματισμοῦ, κεφάλαιον πρώτιστον τῆς Παιδείας του καὶ τῆς πολιτικῆς του. Ἐὰν λησμονήσωμεν τοὺς πατέρας καὶ τοὺς πάππους μας θὰ εἴμεθα καὶ τῶν θυσιῶν των καὶ τοῦ ὀνόματός των ἀνάξιοι. Καὶ ἐὰν ὑποτιμήσωμεν τὰς διαθέσεις, τὴν ψυχοσύνθεσιν, τὰς βλέψεις, τὰ συμφέροντα τὰ μέσα τῶν γειτόνων μας καὶ τὰς ὑπεκκαιομένας ἑκάστοτε ὑπὸ τῶν βαθυτέρων ἐχθρῶν μας ψυχικάς των παρορμήσεις, κινδυνεύομεν νὰ πέσωμεν θύματα τῆς ἀφελείας μας.

Ἐὰν βεβαίως αἰφνιδίως ὁ κόσμος, ἢ τοὐλάχιστον ὁ γηραιός μας πλανήτης, μετεβάλλετο εἰς κοινωνίαν ἀγαθοποιῶν ἀγγέλων, τότε ἡ μνήμη θὰ περιωρίζετο εἰς εὐχὰς πρὸς ἀνάπαυσιν τῶν κεκοιμημένων. Ἀλλ' ὁ καλπά-

ζων τεχνολογικὸς πολιτισμὸς καὶ παραμερίζων ὁσημέραι τὰ ἠθικὰ κίνητρα δράσεως τῶν κοινωνιῶν, τῶν λαῶν, καὶ τῶν κρατῶν αὐτῶν, χάριν προσκαίρου ἀπολαύσεως καὶ ὑλικῶν κερδῶν, δὲν νομίζω ὅτι συντελεῖ εἰς τὴν ἀγγελοποίησιν τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου. Βαθεῖα περιφρόνησις πρὸς τὴν Ἱστορίαν, τελεία ἀδιαφορία πρὸς τὸ παρελθόν, ἄγνοια τῶν βαθυτέρων κινήτρων τῆς ἐξελίξεως ἐν τῷ κόσμῳ, καταπληκτικῆς ταχύτητος ἐπιδίωξις τῆς ἀντὶ οἱωνδήποτε ὅρων ἐπιτεύξεως τῆς ὑλικῆς εὐημερίας, μεταβάλλουν τὰς κοινωνίας τῆς Δύσεως εἰς ἀγέλας εὐκολώτερον ἁλωσίμους ἀπὸ τοὺς καιροφυλακτοῦντας ἐχθρούς, οἱ ὁποῖοι, ἐὰν τώρα ἐπικρατήσουν, οὔτε προνόμια θὰ χορηγήσουν πλέον εἰς τὰ μέλλοντα νὰ δουλεύσουν ἔθνη, οὔτε τοὺς παράγοντας τοῦ παρελθόντος (γλῶσσαν, παιδείαν, ἤθη καὶ ἔθιμα, λατρείαν) θ' ἀφήσουν νὰ λειτουργήσουν, ὥστε νὰ διασώσουν τὸν ἐθνισμὸν τῶν ὑποδούλων. Δὲν προτείνω ἀσφαλῶς νὰ ἀντιμετωπίσωμεν τὸ παρὸν μόνον μὲ τὰ πεπαλαιωμένα ὅπλα τῆς Ἱστορίας, ἀλλ' ὁ παλαιὸς οἶνος θὰ τεθῇ εἰς νέους ἀσκούς, διὰ νὰ μὴ διαρραγοῦν οἱ παλαιωθέντες. Καὶ ὁ παλαιὸς οἶνος τῆς Ἱστορίας θὰ εἶναι ἐφόδιον μέγα εἰς ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος θὰ ἔχῃ τὴν δύναμιν νὰ τὸν καταναλώσῃ μετὰ συνέσεως εἰς τὴν κατάλληλον ὥραν τῆς τονώσεως τοῦ ἐξησθενημένου του ὀργανισμοῦ!

«Οὐαί σοι διότι εἶσαι ἀπόγονος»! εἶπεν ὁ Ποιητὴς μόνον δι' ἐκείνους οἱ ὁποῖοι χρησιμοποιοῦν τοὺς παλαιοὺς ἀσκούς. Ἀλλ' ἡμεῖς εἴμεθα Ἔθνος μὲν παμπάλαιον, διαθέτομεν ὅμως ζωτικότητα οὐ τὴν τυχοῦσαν, διὰ ν' ἀνανεώνωμεν ἑαυτοὺς καὶ νὰ εἴμεθα ἐν ταὐτῷ καὶ συνεχισταὶ καὶ δημιουργοί, καὶ παραδοσιακοὶ καὶ σύγχρονοι καὶ νὰ τιμῶμεν τοὺς νεκροὺς καὶ νὰ διδασκώμεθα ἀπὸ αὐτούς.

Β'

Ἆραγε εἶναι τὰ πράγματα ὡς τὰ ἐξέθηκα; Τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος μετὰ τὴν Ἅλωσιν τοῦ 1453 διετήρησε τὴν μνήμην τῶν γεγονότων καὶ τῶν μαρτυρίων; Ἔπραξε τοῦτο μόνον ὡς ψιλὴν ἀνάμνησιν, ἢ προέβαλε τὸ ἱστορικὸν παρελθὸν ὡς μέγα κίνητρον διὰ τὸ ἐλπιζόμενον μέλλον; Ἔγραψε δηλονότι θεωρητικήν τινα ἱστορίαν τῶν συμβάντων ἢ ὕψωσεν ὡς σύμβολα τοὺς ἥρωας ἐπ' ὠφελείᾳ καὶ προσδοκίᾳ τοῦ προσδοκωμένου Ἀγῶνος τῆς Ἐλευθερίας; Ἢ συνεδύασε καὶ τὰς δύο ταύτας τάσεις;

Ἴδωμεν πρῶτον τί ἐννοοῦμεν ὅταν χρησιμοποιοῦμεν τοὺς ὅρους Γένος καὶ Ἔθνος, τοὺς δουλωθέντας καὶ ἀναστάντας Ἕλληνας δηλονότι. Δὲν ἐννοοῦμεν ἀσφαλῶς τὸ συγκεκροτημένον κράτος, τὸ ὁποῖον τὴν 29ην Μαΐου ἔπαυσε νὰ ὑπάρχῃ, οὐδὲ αὐτὴν τὴν Ἐκκλησίαν, ἡ ὁποία ὑποκατέστησεν ἐν μέρει τὰς κρατικὰς ἐξουσίας εἰς τὴν δικαιοσύνην, τὸν φορολογικὸν τομέα καὶ τὸν τομέα τῆς Παιδείας. Γένος καὶ Ἔθνος πρωτίστως

εἶναι αὐτὸς ὁ ἀνώνυμος Λαός, ὁ ἀγρότης, ὁ ναυτίλος, ὁ κτηνοτροφικὸς πληθυσμός, ἀνεξαρτήτως φύλου καὶ γεωγραφικοῦ πλάτους οἰκήσεως, ὁ ὁποῖος ᾐσθάνθη ὡς σεισμὸν τὴν πτῶσιν τῆς Πόλεως καὶ ὁ ὁποῖος διέπλασε τὰς παραδόσεις, τοὺς θρύλους, τὰ σύμβολα. Διότι αἱ λαϊκαὶ παραδόσεις, τὰ δημοτικὰ τραγούδια τῶν ἀνωνύμων στιχουργῶν καὶ μουσικῶν, ὁ σχηματισμὸς τῆς ἀντιλήψεως περὶ ἀναβιώσεως τῆς χαμένης Πατρίδος, ὀφείλονται πρωτίστως εἰς τὰς μάζας. Οὔτε θρησκείας εἶναι ἄξιοι ποτὲ νὰ δημιουργήσουν οἱ φιλόσοφοι, οὔτε θρύλους οἱ λόγιοι, διότι εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις ὑπόκειται ἡ Πίστις, καὶ ἡ πίστις δὲν εἶναι λογικὸν δίδαγμα ἢ σχῆμα, οἱανδήποτε λογικὴν ἐπεξεργασίαν καὶ ἂν ἔχῃ ὑποστῇ. Ἐὰν ἐπομένως ὁ Λαὸς εἶχε τσακισθῇ ἠθικῶς (καὶ τοῦτο θὰ συνέβαινε διὰ τῆς συνθηκολογήσεως), θὰ ἦτο ἀνίκανος νὰ ἐλπίσῃ, νὰ ὀνειρευθῇ, νὰ ὀραματισθῇ, νὰ τραγουδήσῃ τὸν Μαρμαρωμένον Βασιλιά, ποὺ κοιμᾶται ἕως τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ποὺ ὁ Ἄγγελος Κυρίου θὰ τὸν ξυπνήσῃ καὶ θὰ τὸν ξαναζώσῃ τὸ σπαθί, διὰ νὰ ἡγηθῇ τῶν πιστῶν καὶ νὰ κυνηγήσῃ τὸν κατακτητὴν ἕως τὴν Κόκκινη Μηλιά, τὸν ἀπίθανον, ἀνύπαρκτον τόπον τῆς Ἀνατολῆς, τὸ φανταστικὸν ὁρμητήριον τῶν ἐπιδρομέων. Αὐταὶ αἱ μεσσιανικαὶ ἀντιλήψεις ὑπῆρχον καὶ πρὸ τῆς Ἁλώσεως καὶ ὅλοι οἱ ἱστορικοὶ ὁμιλοῦν περὶ μάντεων, θεοπρόπων, χρησμῳδῶν, οἱ ὁποῖοι ἀνέμενον κατ' αὐτὴν τὴν πολιορκίαν τὸ θαῦμα. Ἐθρυλεῖτο ὅτι οἱ Τοῦρκοι θὰ ἔφθαναν ἕως τὸν κίονα τοῦ Σταυροῦ καὶ ἐκεῖ θὰ εὑρίσκετο ἡ σωτηρία, διὰ τῆς θείας ἐπεμβάσεως, ἐκεῖθεν θὰ ἤρχετο ἡ τροπὴ τῶν εἰσβολέων καὶ ἡ καταστροφή. Καὶ ὅ,τι δὲν ἔγινε τότε, ὅ,τι ματαίως ἀνέμενεν ὁ εὐθὺς κατόπιν δουλωθεὶς καὶ πωληθεὶς εἰς τὰ σκλαβοπάζαρα τῆς Ἀνατολῆς λαός, ἐπιστεύθη ἀμέσως μετὰ ταῦτα, ἀκριβῶς λόγῳ τῆς μαχητικῆς ἀντιστάσεως καὶ τῆς ἐνσυνειδήτου θυσίας τοῦ τελευταίου Ἕλληνος βασιλέως, τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου. Ὄχι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἦτο αὐτὸ τὸ τέλος, ἕνα καράβι ἐπῆρε τὴν ἁγίαν Τράπεζαν, τὸν Σταυρὸν καὶ τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὰ ἔφερε στὴν Φραγκιά, διὰ νὰ τὰ διασώσῃ. Ὁ Λαὸς ἐν προκειμένῳ δὲν ἐγνώριζε Πλάτωνα, Πλήθωνα, Βησσαρίωνα, σοφοὺς τῆς Ἀναγεννήσεως, διφθέρας καὶ εἰλητάρια, φιλόσοφα συστήματα καὶ γραμματικὰ συντάγματα, τὸν Γαζῆν ἢ τὸν Χρυσολωρᾶν. Διησθάνετο ὅτι δύο ἦσαν οἱ παράγοντες τῆς σωτηρίας του, ὁ βασιλεύς του καὶ τὰ ἱερὰ σύμβολα τῆς πίστεώς του. Ὁ πρῶτος ἐχάθη, ἀνηρπάγη, ἐκοιμήθη, ἐμαρμαρώθη, ἀλλὰ μόνον προσωρινῶς. Ἡ Πίστις του συνετηρήθη μὲ τὰ ἱερὰ σύμβολα τῆς θείας διδασκαλίας καὶ μυσταγωγίας. Ἑπομένως δὲν ἐχάθη τὸ ὕστατον ἀγαθὸν τῆς Πανδώρας, ἡ ἐλπίς. Ἂν ἡ «κενὴ ἐλπίδα κατέστρεψε», κατὰ τὸν ποιητήν, «τὴν Ρωμανίαν ὅλην», αὐτὴ ἡ κενή, ἡ κούφια ἐλπὶς ἦτο ὁ συμβιβασμὸς μὲ τοὺς Φράγκους εἰς τὴν Φλωρεντίαν, ἡ ψευδοένωσις. Ἡ πραγματικὴ δύναμις ἐκρύπτετο μέσα εἰς τὰ σπλάχνα τοῦ Λαοῦ, ἐκεῖθεν θὰ ἐξεπορεύετο ὁ ἐκδικητής, ὁ Θεὸς ἦτο ἐκεῖνος

ὁ ὁποῖος θὰ ἀνίστα τὴν κατάλληλον ὥραν τὸν μαρμαρωμένον βασιλιά, τὸ σύμβολον τοῦ Ἔθνους.

Βεβαίως ὁ Λαὸς ἔκλαυσε καὶ τὸ πρώτιστον ἦτο τὸ μοιρολόγι διὰ τὸ κακὸ μαντᾶτο τῆς πτώσεως. Οἱ Τοῦρκοι ἐπῆραν τὸ βασιλοσκάμνι, τὸν θρόνον τῆς βασιλείας, τὴν ὁποίαν μόνην ἀναγνωρίζομεν οἱ Ἕλληνες ὡς ἑδρεύουσαν εἰς τὴν κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας ταπεινωθεῖσαν Κωνσταντινούπολιν. Καὶ ἦτο φυσικὸν νὰ κλαύσῃ καὶ νὰ θρηνήσῃ καὶ νὰ τραγουδήσῃ τὴν βεβήλωσιν τῆς Ἁγιᾶς Σοφιᾶς. Τὸ μέγα μοναστήρι, μὲ τετρακόσια σήμαντρα κι' 62 παπᾶδες ἐβεβηλώθη. Αὐτὸ ἦτο τὸ παγκόσμιον ἄστρον τὸ ὁποῖον ἐφώτιζε τὸ στερέωμα τῆς Χριστιανοσύνης, ἡ καθέδρα τοῦ Γρηγορίου, τοῦ Χρυσοστόμου, τοῦ Φωτίου, ἡ πηγὴ τῆς ἀληθείας, τὸ καλλώπισμα τῆς Τέχνης, τὸ θεῖον ὅραμα, τὸ ἐξαίσιον ἄκουσμα, τὸ ἀνυπέρβλητον ἀγλάϊσμα.

Δὲν ἐπαρκεῖ ὁ χρόνος διὰ τὴν περαιτέρω τεκμηρίωσιν διὰ τῶν κειμένων τῆς λαϊκῆς πίστεως, τοῦ μοιρολογιοῦ, τῆς λαϊκῆς προφητείας περὶ ἀναστάσεως τοῦ κεκοιμημένου. Ὁ Λαὸς ἔδωκεν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον τὸ εἰσιτήριον διὰ τὴν ἀθανασίαν, τὴν δικαίωσιν τῆς Ἱστορίας. Ἡ κρίσις τὴν ὁποίαν ἠκολούθησαν οἱ ἱστορικοί, οἱ ἐρευνηταί, οἱ πολιτικοί, οἱ λογοτέχναι εἶχε τὴν εὐρυτάτην στήριξιν τῆς λαϊκῆς ἐπιδοκιμασίας, ἡ ὁποία — τονίζω καὶ πάλιν — θὰ ἔλειπεν ἂν ὁ «Ἕλλεν Κωνσταντῖνον» τοῦ ποντιακοῦ τραγουδιοῦ, εἶχεν ἀποθάνει συνθηκολογήσας καὶ ἐξόριστος τὸν ταπεινὸν θάνατον τὸν ὁποῖον ἐγνώρισαν οἱ ἀλληλομισούμενοι ἀδελφοί του Θωμᾶς καὶ Δημήτριος, πρόσωπα τὰ ὁποῖα ἀνασκάπτει ἡ Ἱστορία, ἀλλὰ τὰ ὁποῖα τὰ κατεδίκασεν εἰς τὸν αἰώνιον ἀφανισμὸν ἡ Λαϊκὴ κρίσις διὰ τοῦ φοβερωτέρου μέσου τῆς περιφρονήσεως τὸ ὁποῖον διέθετε, διὰ τῆς σιωπῆς!

Γ΄

Ἀλλ' ἔκλαυσαν καὶ οἱ λόγιοι μὲ τοὺς ποικίλους Θρήνους τοὺς ὁποίους ἔγραψαν καὶ τοὺς ὁποίους ἢ ἀνέγνωσαν οἱ ἴδιοι, ἢ μικρὸν μόνον ἐκυκλοφόρησαν εἰς στενωτάτους κύκλους, καὶ τοὺς ὁποίους ἡμεῖς οἱ σύγχρονοι, ἀνασύροντες ἀπὸ σκωληκόβρωτα χειρόγραφα ἐδημοσιεύσαμεν καὶ ἐξεμεταλλεύθημεν παντοιοτρόπως κατὰ τὸν τελευταῖον αἰῶνα. Καὶ ἦτο φυσικὸν νὰ κλαύσουν οἱ ἀσήμαντοι καὶ ταπεινοὶ δοῦλοι, ἱερεῖς, μοναχοί, διδάσκαλοι, λογιώτεροί τινες ἀρχιερεῖς, διότι καὶ τί ἄλλο ἠδύναντο νὰ πράξουν, μὴ διαθέτοντες ἄλλον ὁπλισμὸν ἀπὸ ἐκεῖνον τῆς πίστεως καὶ τῆς ὀλιγογραμμάτου διὰ τῶν στίχων των ἐκφράσεως; Καὶ μὴ θεωρηθῇ ὅτι τοὺς περιφρονοῦμεν, ὅτι σχετλιαστικῶς τοὺς ἀναφέρομεν ὡς ἀσημάντους, ἀόπλους ἀπὸ τὴν μεταφυσικὴν καὶ τὴν θεωρητικὴν παιδείαν τῶν μεγάλων

ἀντιμαχομένων πλατωνιστῶν καὶ ἀριστοτελιστῶν τῆς ἐποχῆς των. Ἀπεναντίας, ἐπισημαίνομεν τὴν ἀξίαν τὴν ὁποίαν λαμβάνει αὐτὴ ἡ στοιχειώδης παίδευσις, ἡ ὁποία στηρίζεται εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ κυρίως γράμματα, εἰς τὴν ἀγάπην πρὸς τὸ Γένος, εἰς τὴν ἀτομικὴν συγκίνησιν, τὸ πλούσιον συναίσθημα. Οἱ Θρῆνοι κατέστησαν παρ' ἡμῖν, κατὰ τὰς τελευταίας ἰδίᾳ δεκαετηρίδας, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τὸν ἀείμνηστον ἱστορικὸν Σπυρ. Λάμπρον, ἀντικείμενον φιλολογικῆς μερίμνης καὶ ἐπιστασίας, περισσότερον νομίζω ἀπὸ τὰς λαϊκὰς παραδόσεις καὶ τὰ τραγούδια, τὰ ὁποῖα ἰδιαιτέρως ἐπρόσεξεν ὁ πατὴρ τῆς Λαογραφίας Νικόλαος Πολίτης. Τοῦτο δὲ ὀφείλεται καὶ εἰς τὴν ἔκτασιν τὴν ὁποίαν ἔλαβον καὶ εἰς τὸ ἱστορικὸν περιεχόμενον τὸ ὁποῖον ἔχουν καὶ εἰς τὰς συγκεκριμένας γνώσεις τῶν συγγραφέων των, ὀφειλομένας εἰς τὴν παιδείαν αὐτῶν. Ἐνῶ εἰς τὰ λαϊκὰ τραγούδια χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ πάθος, τὸ σύντομον, τὸ φανταστικόν, τὸ ἀοριστολογικὸν στοιχεῖον. Μεταξὺ τοῦ ἀγνώστου ποιητάρη, ὁ ὁποῖος πρῶτος συνέθηκε τὸ λειανθὲν κατόπιν διὰ τῆς διευκολυνούσης τὴν διάδοσίν του μουσικῆς καὶ τῆς ἀπὸ στόματος εἰς στόμα κυκλοφορίας, καὶ τοῦ συνθέτου ἑνὸς Θρήνου, ὁ ὁποῖος γράφει καὶ διαφυλάττει εἰς τὸ προσωπικόν του χειρόγραφον τὴν συγγραφὴν καὶ τὸ διασώζει διὰ τῆς μελλοντικῆς ἀντιγραφῆς καὶ δημοσιεύσεως, ὑπάρχει ἀπόστασις. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις ἔχομεν τὴν αὐτὴν ψυχολογίαν τῆς Καλῆς Ἐλπίδος, τῆς ἀναμενομένης ἀναστάσεως τοῦ Γένους. Περισσότερον οἱ λογιώτεροι, οἱ ποιηταὶ πάντως καλλιεργοῦν τὴν αὐτογνωσίαν, τὴν αὐτοσυνειδησίαν τῶν Ραγιάδων. Ἐχάθη τὸ βασιλοσκάμνι, ὁ θρόνος, ἀλλ' ἡμεῖς δὲν εἴμεθα οἱ βάρβαροι. Ἡ βία, τὸ κακὸν ἐπεκράτησε προσκαίρως. Ἡμεῖς ὅμως εἴμεθα οἱ κάτοχοι τῆς ἀληθοῦς πίστεως, οἱ ἀπόγονοι εὐκλεῶν προγόνων, οἱ δημιουργοὶ μεγάλων καὶ ἐξαιρέτων ἔργων, οἱ συνεχισταὶ τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἔκλαυσαν βεβαίως καὶ οἱ λόγιοι, ἔγραψαν εἰς ἀρχαίαν γλῶσσαν μονῳδίας, συνέθηκαν εἰς ἀρχαῖα μέτρα στίχους σοφούς, συνέγραψαν πρὸς τοὺς πάπας καὶ τοὺς βασιλεῖς ἐκκλήσεις ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως, ὁ Κάλλιστος, ὁ Ἀρσένιος Ἀποστόλης, ὁ Μᾶρκος Μουσοῦρος, ὁ Ἀλλάτιος, διὰ ν' ἀναφέρω ἐδῶ σημαντικωτάτους ἄνδρας, διεθνῆ ὀνόματα, μεγάλους φιλολόγους, τὸν θεμελιωτὴν τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν, τοὺς σχολιαστὰς τῶν τραγικῶν, ἀνθρώπους ἐκδαπανήσαντας τὸν βίον εἰς τὴν ξένην, ὑπηρετήσαντας τὴν Ἀναγέννησιν καὶ τοὺς ἡγεμόνας της, χρησιμοποιήσαντας τὴν τέχνην τῆς Τυπογραφίας, διὰ τῆς ὁποίας τὰ συνθέματά των διεδόθησαν ἀνὰ τὸν γνωστὸν κόσμον. Ἐπεκαλέσθησαν τὸ ὄνομα τοῦ Πλάτωνος, τὴν σοφίαν τῶν Ἑλλήνων, τὴν γλῶσσαν τῶν Ὀλυμπίων θεῶν, τὴν ὁμόφωνον ἀρχαίαν Ἐκκλησίαν, διὰ νὰ συγκινήσουν τὴν Δύσιν, διὰ ν' ἀποψύξουν τὴν ἀδιαφορίαν, τὴν ἐγκατάλειψιν, διὰ νὰ συγκινήσουν εἰς τὴν ἀναβίωσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τῆς γνησίας χριστιανικῆς διδα-

σκαλίας. Οἱ πλείονες ἐξ αὐτῶν εἶναι λατινόφρονες κατ' ἀνάγκην, ἀλλὰ δὲν παύουν νὰ εἶναι Ἕλληνες. Διότι οἱ Ὀρθόδοξοι, ὅσοι ἔμειναν εἰς τὴν Ἀνατολήν, δὲν ἠδύναντο βεβαίως νὰ χρησιμοποιήσουν τὸν τύπον, οὔτε ὁ Γεννάδιος ὁ Σχολάριος, ὁ ὁποῖος διῆλθε πικρὰς ἡμέρας καὶ νύκτας, καταβιβασθεὶς ἢ παραιτηθεὶς τοῦ θρόνου, εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Σερρῶν, καὶ ὁ ὁποῖος ἔγραψε σελίδας πλήρεις στεναγμῶν καὶ δακρύων, ὡς ἐπιστέγασμα τῶν ἀτρύτων ἀγώνων του τῆς διασώσεως καὶ τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ τῆς Πόλεως. Οὔτε οἱ συγγράψαντες τὴν μετὰ τὴν ἅλωσιν Πολιτικὴν καὶ Πατριαρχικὴν Ἱστορίαν, οὔτε ὁ Θεοφάνης Μηδείας, οὔτε ὁ Ἀθανάσιος Ὑψηλάντης ὁ πολὺ ἀργότερον ἱστορήσας τὰ μετὰ τὴν Ἅλωσιν, τὰ ὁποῖα ἐφάνησαν ἀρχῆς γενομένης μόλις πρὸ ἑκατονταετίας. Ἡ διαφορὰ τῶν τυπωσάντων ἀπὸ τῶν χειρογράφως παραδωσάντων εἶναι μεγάλη. Οἱ πρῶτοι ἔγραψαν ἀσφαλεῖς, οἱ δεύτεροι ὑπὸ τὴν σκιὰν τῆς δουλείας. Ἀλλ' ὁ Ἐθνικός μας Ποιητής, ἀφοῦ εἰς ἀριστουργηματικοὺς στίχους ζωγραφίσῃ τὴν Ἑλλάδα αὐτὴν τῶν λογίων ἡ ὁποία ἔκρουε τὰς ξένας θύρας, ποὺ «δὲν εἶναι εὔκολες ὅταν ἡ χρεία (ἡ ἀνάγκη) τὲς κουρταλῇ», ἐπεσφράγισε τὴν μοῖραν ὅλων αὐτῶν τῶν προσπαθειῶν μὲ τὴν Στροφὴν (15ην) τοῦ Ὕμνου εἰς τὴν Ἐλευθερίαν :

> *Ναί· ἀλλὰ τώρα* (τὸ 1821) *ἀντιπαλεύει*
> *καθε τέκνο Σου μὲ ὁρμή,*
> *ποὺ ἀκατάπαυστα γυρεύει*
> *ἢ τὴ νίκη ἢ τὴ θανή!*

Ἀλλὰ διὰ νὰ τελειώνωμεν μὲ αὐτοὺς οἱ ὁποῖοι ἔγραψαν ἔξω τῆς προθέσεως τῆς καθαρᾶς Ἱστορίας, θὰ ἀναμνησθῶμεν ἐδῶ τῶν ποικίλων ἐνθυμήσεων αἱ ὁποῖαι, γραφεῖσαι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀπὸ ἁπλουστέρους ἀνθρώπους, κατεσπάρησαν, σημειώματα εἰς ἐκκλησιαστικὰ ἰδίᾳ βιβλία, καὶ αἱ ὁποῖαι ὁμιλοῦν περὶ τοῦ Κωνσταντίνου ὡς μάρτυρος καὶ ἁγίου. Τὰς συνεκέντρωσα ἄλλοτε καὶ ἔδειξα ὅτι ἡ ἀντίληψις περὶ τοῦ Κωνσταντίνου ὡς ἁγίου ἐθεμελιώθη ἐνωρίς, καὶ ἂν ἡ Ἐκκλησία δὲν ἐπροχώρησεν εἰς τὴν καθιέρωσιν ὡς ἁγίων καὶ μαρτύρων τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τοῦ Νοταρᾶ, τοῦτο ὀφείλεται πρῶτον μὲν εἰς τὸ ὅτι ἡ κανονικὴ ἁγιοποίησις ἐνεργεῖται διὰ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία οὔτε κατὰ τὸ παρελθόν, πολλῷ μᾶλλον σήμερον, δὲν εἶχε τὴν ἐλευθερίαν νὰ προβῇ εἰς τοιαύτην πρᾶξιν, ἡ ὁποία θὰ εἶχε πολιτικὰς συνεπείας διὰ τὰς ἑλληνοτουρκικὰς σχέσεις καὶ διὰ τοὺς ἐν Τουρκίᾳ βιοῦντας ὁμογενεῖς, δεύτερον δὲ εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος τοὐλάχιστον, πλασματικῶς δεχόμενος τὴν ἕνωσιν τῆς Φλωρεντίας, διὰ λόγους πολιτικῆς σκοπιμότητος, ἕνεκεν δηλαδὴ τῆς ἀναμενομένης ἀπὸ τοὺς Φράγκους (καὶ ὑποτυπωδῶς παρασχεθείσης) βοηθείας, δὲν ἀπεκήρυξε ποτὲ φανερῶς τὴν ψευδοένωσιν ἐκεί-

8 - 3 - 1972

νην, καὶ θὰ ἦτο παράδοξον, ἂν μή τι ἄλλο, νὰ ἀνακηρυχθῇ ἅγιος ὑπὸ Ὀρθοδόξου Συνόδου.

Δ΄

Ἀλλ' ἡ ἱστορικὴ μνήμη περὶ τοῦ μεγάλου γεγονότος τῆς πτώσεως ἐκφράζεται ὡς μέγα, παγκοσμίου σημασίας γεγονός, καὶ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας Ἱστορικοὺς τῆς Ἁλώσεως, τὸν Ἀθηναῖον Λαόνικον Χαλκοκονδύλην, τὸν Ἴμβριον Μιχαὴλ Κριτόβουλον, μεγάλους ἐκπροσώπους τῆς Ἀναγεννήσεως εἰς τὸν Ἀνατολικὸν χῶρον, καὶ τοὺς ὀλιγογραμμάτους χρονογράφους Δούκαν καὶ Γεώργιον Σφραντζῆν.

Διὰ νὰ ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὸν τελευταῖον, οὗτος ἦτο σύντροφος, σύντεκνος καὶ συνεργάτης τοῦ τελευταίου Παλαιολόγου, ζήσας μετ' αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἀλλ' ἡ κακὴ φιλολογική του τύχη κατέστησε τὸ ἔργον του πηγὴν ἀμφιβολιῶν καὶ ἀμφισβητήσεων διὰ τοὺς φιλολόγους πρῶτον καὶ ἐν συνεχείᾳ διὰ τοὺς ἱστορικούς, ὥστε δὲν γνωρίζομεν ποῦ ἀρχίζει καὶ ποῦ τελειώνει καὶ αὐτὴ ἡ ἐμπάθεια καὶ μεροληψία τοῦ ἐπ' ὀνόματί του κειμένου. Ἀπεναντίας ὁ Δούκας, Βυζάντιος μὲ βασιλικὴν καταγωγήν, ἔζησεν ἰδίᾳ εἰς τὴν Μικρασίαν καὶ εἶναι ὁ πιστότερος εἰς τὴν διήγησιν καὶ ἀκραιφνέστερος εἰς τὰ ἑλληνικὰ πατριωτικά του αἰσθήματα. Ἐχθρός, κατὰ παράδοσιν, τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας τῶν Παλαιολόγων, ὑπῆρξεν ἐν τούτοις ἀντάξιος τῶν περιστάσεων, ὑψωθεὶς εἰς τὴν μεγάλην ὥραν ὅσον ἀπήτουν αἱ περιστάσεις καὶ ἀποδοὺς δραματικῶς τὰ γεγονότα καὶ τὴν ἀτμοσφαῖραν, δίκαιος καὶ ἐνθουσιώδης καὶ ἐπακριβὴς συνάμα.

Ὁ Μιχαὴλ Κριτόβουλος εἶχε τὴν πικρὰν τύχην νὰ γίνῃ ἱστοριογράφος τοῦ νέου κατακτητοῦ, τοῦ Μωάμεθ Β΄ τοῦ Πορθητοῦ τῆς Πόλεως. Ἀλλὰ μὲ τὸν Θουκυδίδειον λόγον του ἔδωκε τὸν λαμπρότερον χαρακτηρισμὸν ὁ ὁποῖος ἐγράφη ποτὲ διὰ τὸν μάρτυρα βασιλέα, ὡς ἄνδρα πολιτικόν, ὡς πολεμιστὴν γενναῖον, καὶ ὡς μάρτυρα πεσόντα ἐν ἐπιγνώσει τῆς πράξεως ἣν ἐπετέλει διὰ τὸν Ἑλληνικὸν Ἔθνος.

Ἀλλ' ὁ τέταρτος, ὁ Ἀθηναῖος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ πρώτου τύποις ἐκδότου τῆς Ἰλιάδος, ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, ὁ ἀνθρωπιστής, ὁ ἐπεκτείνας τὰ πλαίσια τῆς ἱστορίας του ἀπὸ μεσοανατολικὰ καὶ ἑλληνικὰ εἰς εὐρωπαϊκά, αὐτὸς εἶναι ὁ ὁποῖος ἐξεκαθάρισεν ἐξ ἀρχῆς τὰ πράγματα, ὁμιλῶν μὲν περὶ τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῶν πρὸ καὶ τῶν μετὰ τὴν δουλείαν, ὡς Ἑλλήνων καὶ ὄχι Ρωμαίων, διακηρύσσων δὲ ὅτι γράφει τὴν ἱστορίαν του εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν γλῶσσαν του, τὴν ἐνθυμίζουσαν πόρρωθεν τὸν Ἡρόδοτον, διότι, ὅταν θὰ ἔλθῃ ἡ ἡμέρα κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ Ἕλληνες θὰ ἐπανακτήσουν κράτος καὶ θὰ ἔχουν Ἕλληνα βασιλέα, τότε θὰ ἀναγνώσουν τὰ γεγονότα εἰς τὴν γλῶσσαν των, προφητεύων οὕτω τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821 καὶ τὴν ἵδρυσιν τοῦ νέου Ἑλληνικοῦ βασιλείου.

Καὶ φυσικὰ οἱ τέσσαρες αὐτοὶ εἶναι μόνον οἱ μεγάλοι, διότι οἱ ἥσσονες ἱστορικοὶ καὶ ἀπομνημονευματογράφοι εἶναι περισσότεροι. Καὶ πρέπει νὰ ἐλπίσωμεν ὅτι ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν θὰ εὕρῃ τρόπον, ἀνασυντάσσουσα καὶ συνάγουσα τὰς Πηγὰς τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας νὰ συγκεντρώσῃ ἐπὶ τὸ αὐτὸ πᾶν χρήσιμον στοιχεῖον τὸ ὁποῖον θὰ ἔδιδε τὸ μὲν πληρεστέραν εἰκόνα τοῦ τεραστίας σημασίας διὰ τὸν πολιτισμένον κόσμον γεγονότος τῆς Ἁλώσεως, τὸ δὲ ἐναργεστέραν τὴν ΜΝΗΜΗΝ τοῦ Ἔθνους διὰ τὸ μεγάλο συμβάν, τὸ ὁποῖον ἔκρινε τὴν μοῖραν τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, δηλονότι τὴν ἀντίστασιν κατὰ τοῦ ὑπερτεροῦντος ἐχθροῦ καὶ τὴν ἐνσυνείδητον θυσίαν.

Κυρίαι, Κύριοι,

Δὲν εἶναι δυνατὸν εἰς σύντομον ὁμιλίαν νὰ ἐξαντλήσωμεν μέγα θέμα, οὐδὲ αὐτὴ ἦτο ἡ πρόθεσίς μας. Ἀλλ' ἡ ἐπὶ νέας ὀπτικῆς γωνίας ἀντιμετώπισις τῆς ἑρμηνείας ἡρωικῆς πράξεως καὶ θυσίας γενομένης, ὅσον ἴσως οὐδὲν ἄλλο θέμα, τοσούτων μέχρι σήμερον συζητήσεων καὶ ὁμιλιῶν, ἴσως ἀφήσῃ ἴχνη εἰς τὴν τροπὴν τὴν ὁποίαν πρέπει, φιλολογικῶς καὶ ἐξ ἐπόψεως ἱστορικῆς ἑρμηνείας, νὰ λάβῃ ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ἀτέρμονος ὑλικοῦ τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὸ γεγονὸς τὸ ὁποῖον μνημονεύομεν καὶ ἐφέτος. Ὀλίγοι ἡμεῖς ἀλλ' ἐκλεκτοί, ἀντιπροσωπεύομεν ἐν τούτῳ τὸν σεβασμὸν τοῦ Ἔθνους πρὸς τὸν γενναῖον ἡγήτορα, τὸν σώφρονα πολιτικόν, τὸν εὐσυνείδητον μάρτυρα, τὸν προτιμήσαντα νὰ συναποθάνῃ μετὰ τῆς ἐνδόξου Πόλεως παρὰ νὰ ἀτιμασθῇ μετ' αὐτῆς, τὸν ἐξασφαλίσαντα εἰς τὸ δουλεῦσαν Ἔθνος ἡμῶν τὴν ἐλπίδα τῆς ἀναστάσεως, τὴν ὑπερηφάνειαν τῆς θυσίας, τὸ παράδειγμα τοῦ μαρτυρίου, τὸν στέφανον τῆς Ἀρετῆς, τὸν δικαιωθέντα δι' ὅσα ἔπραξε καὶ δι' ὅσα τυχὸν παρέλειψε. Μνημονεύομεν ἐπέτειον ζῶσαν εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ Ἔθνους ἐν συνεχείᾳ τῆς ἀποφράδος ἐκείνης 29ης Μαΐου 1453. Διότι δὲν ἀναφερόμεθα εἰς τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους, δὲν ἐξιστοροῦμεν διαμάχας ἀρχαίων ἑλληνικῶν πόλεων ἢ ἐμφυλίους πολέμους, ἢ ἐπιδρομὰς πρὸ πολλοῦ ἐκλιπόντων ἀλλοφύλων, δὲν ἀναφερόμεθα εἰς χῶρον ξένον πρὸς τὰ σημερινά μας ὅρια καὶ συμφέροντα. Ἡ Βυζαντινὴ ἱστορία ἔχει νομίζω τὸ προνόμιον νὰ ἔχῃ ἀμέσους ἐπιπτώσεις ἐπὶ τῆς σημερινῆς μας ζωῆς, καὶ τὰ εἰς αὐτὴν ἀναφερόμενα γεγονότα νὰ προκαθορίζουν τὰ ἐπακόλουθα τὰ ὁποῖα ζῶμεν καὶ τὰ ὁποῖα μετὰ συνέσεως καὶ πατριωτισμοῦ πρέπει νὰ παρακολουθῶμεν ἀγρύπνως, ὡς δυνάμενα νὰ ἐπηρεάσουν ἀμέσως τὴν ἐθνικήν μας ζωὴν καὶ τὴν θέσιν μας ἐν τῇ Εὐρώπῃ καὶ τῇ Μέσῃ Ἀνατολῇ. Δὲν γράφομεν ἀπόψε ἱστορίαν, διότι τὰ ἔθνη τὴν ἱστορίαν τὴν γράφουν διὰ τοῦ ξίφους, διὰ τῶν αἱμάτων, διὰ τῶν ποικίλων των ἀγώνων. Ἁπλῶς «φυσοῦμε τὸ κάρβουνο» τῆς ἱερᾶς Ἑστίας τῆς ἱερωτέρας Μνήμης. Ξηρὰ παίδευσις, γυμνὴ αἰσθήματος, ἄγονος διαπίστωσις λεπτομερειῶν, ἄψυχος διακρίβωσις τῶν γεγονότων θὰ ἦσαν ἄχρηστα ἐὰν ἔλειπεν ἡ ψυχή. Καὶ ἐφ' ὅσον ζῶμεν, καὶ ὁ Θεὸς μᾶς χαρίζῃ τὴν δύναμιν τοῦ λόγου καὶ τῆς παλινδρομήσεως εἰς τὸ παρελθόν, τὸ μὲν δὲν θὰ παύσωμεν, ὡς οἱ πρόγονοί μας καὶ οἱ διδάσκαλοί μας, τιμῶντες τοὺς ἀξίους μνήμης, τὸ δὲ θὰ συνδυάζωμεν τὴν γνῶσιν πρὸς τὸ παρόν, θὰ φέρωμεν τὴν ἱστορίαν πλησιέστερον πρὸς τὴν ζωὴν καὶ θὰ ἑρμηνεύωμεν τὰ πράγματα ἐγγύτερον πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀλλὰ καὶ πλησιέστερον πρὸς τὴν ζέουσαν πραγματικότητα τοῦ παρόντος. Αὐτὸ εἶναι τὸ ἔργον ἡμῶν τῶν λογίων. Ὁ δὲ Λαὸς θὰ ἐξακολουθῇ χειραγωγούμενος νὰ πιστεύῃ, νὰ ὀνειρεύεται καὶ νὰ ἐλπίζῃ, ὅπως ἔπραξε μὲ γενναῖον φρόνημα, μὲ ὑψηλὸν ἦθος καὶ μὲ ἀσάλευτον πίστιν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Τουρκοκρατίας, ὅταν ἐμνημόνευε τὴν Ἅλωσιν, ἐτραγουδοῦσε τὸν Παλαιολόγον καὶ ἔκλαιε τὴν συμφοράν, τὴν Ἅλωσιν τὴν ὁποίαν ὁ Κωνσταντῖνος, πεσὼν παρὰ τὴν πύλην τοῦ Ρωμανοῦ μαχόμενος, συνεδύασεν εἰς τὸν αἰῶνα μὲ τὴν Ἑλληνικὴν δόξαν!

(16 Μαΐου 1971)

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

L'INFLUENCE BYZANTINE SUR LES ARTS DÉCORATIFS A LIÈGE ET DANS LE PAYS MOSAN DURANT LE MOYEN AGE

A. LA VIE ARTISTIQUE A LIÈGE ET DANS LE PAYS MOSAN

Liège, capitale d'un état religieux et politique, voire d'une «nation», connut une histoire passionnante qui s'étend sur plus de dix siècles. Elle fit partie du Saint Empire Germanique et son système politique est basé sur des principes démocratiques. Elle est gouvernée par le sceptre, la crosse et le glaive des princes ecclésiastiques : les princes-évêques de Liège. Elle apparaît comme un vaste diocèse du 8ème siècle jusqu'en 1559, date à laquelle elle accuse une certaine régression. Jusqu'à ce moment, elle s'étend au Sud jusqu'à Revin (aujourd'hui français), au Nord jusqu'à la Basse - Meuse (aujourd'hui hollandaise), à l'Ouest jusqu'à Louvain et à l'Est jusqu'à Aix-la-Chapelle (Allemagne).

Liège connut périodiquement un essor littéraire, artistique et politique : à l'époque carolingienne, la «Cité Ardente» se trouve au cœur de l'empire. Mais, l'élan prestigieux fut donné par le prince - évêque Notger (972 - 1008) qui fit de Liège une des grandes cités d'Occident. Selon un dicton «Liège doit Notger à Dieu et tout le reste à Notger». La «Cité Ardente» devint ainsi un foyer des sciences, des lettres et d'art; l'empreinte grecque est incontestable d'où son surnom d'«Athènes du Nord». Comme on disait avec une certaine exagération, «Liège n'a rien à envier à l'Académie de Platon pour l'étude des lettres ni à Rome des Papes pour la religion». Entre autres, Notger fait venir à Liège comme professeur de grec le grand traducteur Léon le Calabrais; le peintre Jean déploie, aussi, son activité à Liège. La ville devint graduellement un centre intellectuel et artistique très important. Les arts (architecture, orfèvrerie, émaillerie, sculpture sur bois, sculpture ornementale, manuscrits enluminés, miniatures et ivoires) sont, comme à Byzance, essentiellement religieux. La plupart des artistes reçoivent leur éducation dans les écoles ecclésiastiques. Une fois leur formation accomplie, ils demeurent en contacts réguliers et en relations suivies avec le milieu religieux. Il faut signaler également que la majorité de leurs œuvres est écoulée dans les cloîtres et dans les institutions ecclésiastiques.

Les centres artistiques du pays mosan à l'époque sont principalement Liège, Maastricht et sa région, Huy, Namur, Dinant, Visé, Saint - Trond, Stavelot et Tongres.

Parmi les artistes les plus renommés de l'époque figurent Regnier de Huy, Godefroid de Claire de Huy, Hugo d'Oignies, un peu plus tard, Nicolas de Verdun.

B. L'INFLUENCE BYZANTINE

1. L'historique.

La splendeur byzantine est célèbre dans l'histoire. Les descriptions des écrivains byzantins, surtout celles du 10ème siècle, montrent un déploiement de luxe prodigieux au cours des cérémonies du Palais et de la Cour impériale. Dans cette magnifiscence, les arts décoratifs jouent un rôle de toute première importance : pièces d'orfèvrerie toutes constellées d'émaux et de pierreries, tapisseries de soie et de pourpre aux couleurs éclatantes, broderies chatoyantes, costumes et draperies resplendissants d'or, le tout, d'une somptuosité, d'une variété inégalée.

Ce sont les éléments du décor qui possèdent, il ne faut pas l'oublier, une valeur psychologique, même une valeur politique et diplomatique : l'empereur rehaussait ainsi son prestige aux yeux de ses amis et de ses ennemis aussi bien de l'Orient que de l'Occident.

Cette splendeur influencera profondément l'Occident en général, Liège et le pays mosan en particulier, qui tenteront de la copier, de l'imiter, de l'adopter.

Son influence en Occident débute au 5ème siècle et va en grandissant au cours du «Premier Age d'Or». La «Révolution iconoclaste» ou la «Querelle des images» (du 7ème au 9ème siècle) est marquée par l'émigration des artistes byzantins, moines et laïques, qui portèrent leur enseignement en Europe Occidentale et surtout en Italie; leur arrivée marquera l'art de l'époque dans cette partie du monde.

Dans l'essor artistique sans précédent du «Second Age d'Or», les contacts s'intensifient. Le nombre d'ambassadeurs, de pélerins, de marchands de retour de Constantinople augmente. Ils apportent avec eux de menus objets à transporter, reliquaires, ivoires, manuscrits. A cause de leur qualité supérieure, ils ont plus de chances d'être imités en dehors de Byzance.

Les Croisades, enfin, et le pillage de sinistre mémoire de Constantinople en 1204, procurera d'un seul coup des séries de pièces d'art

en Europe et surtout des reliques (reliquaire du Saint Sang à Bruges). Ainsi se propagent dans le monde les motifs décoratifs et iconographiques de Byzance. C'est la voie de pénétration directe. D'autre part, les enseignements de l'Empire d'Orient arrivent dans le pays mosan principalement par le truchement de l'Italie des Ottons (936 - 1024).

De même, pour toutes les œuvres d'art dont l'exécution est difficile, on s'adresse à Constantinople. Aussi, en Occident et dans le pays mosan existe-t-il quelques artistes byzantins; dont les œuvres sont hautement appréciées, même imitées. L'influence byzantine se meurt dans le pays mosan au cours du «Troisième Age d'Or»; durant cette période, le style français adoptant les formules idéalistes et frôlant le maniérisme y domine à son tour.

2. Les Influences.

Il convient de noter avant tout que l'influence byzantine se manifeste par le truchement de sujets iconographiques d'une part et de motifs décoratifs d'autre part. Les premiers sont puisés dans l'Ancien et le Nouveau Testament, dans l'Apocalypse, dans la vie de la Vierge et des Saints. Ces sujets proviennent principalement des mosaïques, des fresques, des enluminures de manuscrits, des sculptures sur ivoire. Les motifs décoratifs et la polychromie qui les caractérisent puisent, pour une large part, leur origine dans la broderie.

A Liège et dans le pays mosan sont conservées certaines œuvres d'art d'origine byzantine. Les plus importantes sont: la «Vierge et l'Enfant», icône byzantine (Trésor de la Cathédrale de Liège), plaquette en ivoire représentant la Vierge (11ème siècle, Trésor de la Cathédrale de Liège); l'ivoire sculpté datant du 11ème siècle (musée Curtius à Liège), des coupes et des fioles byzantines décorées de filets, toutes datées des 5ème et 6ème siècles (musée du Verre de Liège), un flacon émaillé tardif, reliquaire de Marie - Madeleine qui proviendrait du Mont - Athos (musée du Verre de Liège), un reliquaire d'origine byzantine orné d'émail cloisonné (Trésor de Notre - Dame de Maastricht).

Pourtant, il convient de noter que, dans la plupart des cas, l'acquisition d'un objet d'origine byzantine est fortuite. Nous ne connaissons ni la date d'arrivée de celui-ci, ni son mode d'acheminement et de ce fait même, on ne peut évaluer ni son influence, ni ses apports à l'art mosan.

D'autre part, les contacts en orfèvrerie se révèlent plus concrets: on possède (P. Morgen Library - New York) un triptyque daté des environs de 1150, œuvre de Godefroid de Claire de Huy: il est aménagé de façon à enchâsser deux petites staurothèques apportées d'une ambassade de Constantinople. Plusieurs staurothèques, reliquaires ou châsses d'origine byzantine sont imités par les orfèvres mosans.

Mais n'oublions pas que l'influence byzantine dans l'art mosan est essentiellement d'ordre iconographique et décoratif. Nous le constatons en examinant des chefs d'œuvres de celui-ci: «l'évangéliaire de Notger» conservé au Musée Curtius à Liège (manuscrit du 10ème siècle, ivoire du début du 11ème siècle, émaux du 12ème siècle, orfèvrerie en bronze doré du 16ème siècle); les fonts baptismaux de bronze de Saint - Barthélemy à Liège (1107 - 1118) fondus par Regnier de Huy. Bien que les deux œuvres soient inspirées par des sujets iconographiques byzantins, le style reste typiquement mosan. Il en est de même pour d'autres objets d'art.

En orfèvrerie, signalons entre autres, l'Autel portatif de Stavelot (1165); le relief en argent du 10ème siècle partiellement doré de l'ancienne abbaye de Susteren (Hollande). Le sujet iconographique de cette œuvre évoque des prototypes nettement byzantins: Nativité, Cène, empereur couronné, évêque; l'Autel portatif de la Cathédrale Saint-Aubain à Namur (11ème siècle); la châsse de Saint-Hadelin à Visé (11ème et 12ème siècles): la composition et les gestes des personnages évoquent le cérémonial de l'Église d'Orient; la châsse de Saint-Servais à Maastricht (12ème siècle): ange vêtu à la manière byzantine.

En toreutique: (sculpture sur ivoire), on remarque l'ivoire de Saint Paul (5ème - 6ème siècles) du Trésor de Tongres: bénédiction à la manière grecque; l'ivoire de Genœls - Elderen (8ème - 10ème siècles?): Christ jeune, imberbe, aux modelés anguleux sans profondeur ayant l'aspect d'un héros grec antique, modèle iconographique de type syrien (5ème - 6ème siècles).

En sculpture, on signale le Christ de Tancrémont (11ème siècle) également de type syrien; certains voient une influence byzantine dans «La Vierge d'Evegnée» (11e siècle). Je ne partage pas cette opinion. Par contre, cette influence est plus nettement marquée dans la «Vierge de Dom Rupert» du 12ème siècle; elle apparaît plus clairement encore dans la gracieuse «Vierge de Saint Jean», celle que les Grecs appellent «Panagia Kyriotissa», à savoir «la toute Sainte Souveraine». Toutefois certains croient se trouver devant une œuvre occidentale qui n'est pas influencée par l'impression byzantine due aux couleurs et aux incrustations.

Reliefs en pierre. On observe notamment l'influence iconographique

byzantine à l'Église Saint-Servais de Maastricht (12ème siècle) : le Christ entre Saint Pierre et Saint Servais sur la tête desquels il pose des couronnes; les reliefs en pierre du 12ème siècle de Notre-Dame de Maastricht : le Christ terrassant le lion et le dragon.

Manuscrits enluminés. Dans les sujets iconographiques, ce sont les couleurs chaudes et lumineuses d'origine byzantine qui nous frappent; citons entre autres la «Bible de Stavelot» antérieure à Goderan (10ème siècle) et la «Moralia de Saint-Gréroire sur Job» (12ème siècle). Ainsi que nous l'avons déjà mentionné, l'influence byzantine se traduit aussi dans les sujets décoratifs.

En émaillerie, l'influence byzantine est nette quant aux couleurs utilisées : blanc, rouge éclatant, brun, rouge, bleu clair, bleu foncé, jaune et noir; le chef reliquaire du Pape Saint Alexandre (1145) exécuté par Godefroid de Claire de Huy : pierreries lourdes agrémentées par d'autres ornements, à savoir, des émaux champlevés; la croix reliquaire du Trésor des Sœurs de Notre-Dame à Namur, œuvre de Hugo d'Oignies. Certains prétendent pourtant que cette œuvre n'a rien de byzantin.

En verrerie. L'influence byzantine ne peut encore être bien appréciée.

En broderie : l'influence de Byzance est nettement marquée par l'utilisation de couleurs vives (polychromie). L'art mosan aussi adopte des motifs décoratifs ainsi que des sujets d'origine byzantine : sujets antiques (figures mythologiques, scènes pastorales etc.), sujets orientaux (animaux fantastiques, l'arbre de vie etc.).

Comme on a pu le constater, les imitations fidèles des œuvres byzantines sont peu nombreuses. Mais cela ne signifie pas pour autant que l'apport byzantin ait été négligeable. Les artistes d'Occident et plus particulièrement les artistes liégeois et mosans s'inspirent de modèles byzantins et les transposent. L'adaptation est si efficace que les œuvres portent l'empreinte de l'art mosan et ne reflètent que très peu le style byzantin originel.

Les problèmes délicats qui pourraient se poser sur l'influence byzantine sont les suivants : le degré de parenté entre une œuvre d'art mosan et son modèle byzantin possible; par combien d'intermédiaires un modèle byzantin avait-il passé avant d'arriver à l'auteur?

En dépit d'une certaine uniformité de l'art byzantin, plusieurs tendances, plusieurs écoles existent; l'œuvre concrète fut-elle influencée par le style dominant de Constantinople, de Cappadoce ou de Syrie?

Enfin, il ne faut pas confondre l'analogie thématographique due à une même religion et l'influence iconographique byzantine clairement établie.

CONCLUSION

En somme, les rapports entre l'Occident et l'Orient chrétiens s'étendent sur une période longue. Ainsi, il serait presqu'impossible de trouver de nombreuses œuvres occidentales qui ne porteraient aucune trace de l'art byzantin. Toutefois, en dépit de l'empreinte byzantine, assez tôt, les artistes de l'Occident et du pays mosan en particulier se sont partiellement émancipés de la tutelle de leurs maîtres.

L'art byzantin constitua la force motrice et, comme on l'a dit, il contribua «à éveiller chez eux (les artistes de l'Occident) la conscience de leurs qualités propres», chose importante par excellence. Ainsi, ils ont mis à profit tout ce qu'ils ont appris : les coloris plus savants, la valeur picturale, l'harmonie, l'adresse, une virtuosité plus grande. Grâce, partiellement à l'influence byzantine sur les arts décoratifs à Liège et dans le pays mosan, leur rayonnement passera en Austriche, en Allemagne, atteindra la Pologne, la Grande-Bretagne et même la Scandinavie.

Nous trouvons le sceau byzantin dans tout le monde chrétien : de la Russie à l'Italie, d'Arménie au pays mosan. L'art byzantin est le grand initiateur, la force motrice. Les arts décoratifs plus particulièrement y contribuèrent positivement et marquèrent de leur empreinte l'art de l'Occident et plus spécialement l'art liégeois et mosan. «Sur le plan de la qualité, il n'y a pas d'art mineur (comme certains désignent erronément les arts décoratifs). Les grandes époques artistiques... sont celles dont les réussites dans les arts décoratifs ne sont pas confinés au stade artisanal» (J. Philippe). Ceux-ci aussi bien à Byzance que dans le pays mosan se sont révélés des arts «majeurs» par excellence.

Liège

E. J. MAVROUDIS

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΑΙ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ
(1886 - 1971)

Τὴν 25ην Αὐγούστου 1971, πλήρης ἡμερῶν, ἐξεμέτρησε τὸ ζῆν ὁ ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν διαμένων εἰς Βενετίαν Ἠπειρώτης λόγιος καὶ ἱστοριοδίφης Κωνσταντῖνος Δ. Μέρτζιος.

Ὁ Κ. Δ. Μέρτζιος ἐγεννήθη τὴν 18ην Ὀκτωβρίου 1886 εἰς τὸ χωρίον Βράβορη Γραμμενοχωρίων τῶν Ἰωαννίνων. Τὴν στοιχειώδη παιδείαν ἔλαβεν εἰς τὸ χωρίον του καὶ τὴν Καπλάνειον Σχολὴν τῶν Ἰωαννίνων, κατόπιν δὲ ἐνεγράφη εἰς τὴν Ζωσιμαίαν Σχολήν, ἐκ τῆς ὁποίας ἀπεφοίτησε τὸ ἔτος 1903. Ἔκτοτε παρέμεινεν εἰς Ἰωάννινα, βοηθῶν τὸν ἔμπορον πατέρα του καὶ συγχρόνως δημοσιογραφῶν (ἀπὸ τοῦ 1909 - 1917 ὁ ἀποθανὼν ὑπῆρξε τακτικὸς συνεργάτης τῆς ἐφημερίδος «Ἤπειρος» τῶν Ἰωαννίνων, ὅπου μεταξὺ ἄλλων ἔγραψε καὶ χρονογραφήματα ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον «Παρατηρητής», κατὰ δὲ τὰ ἔτη 1913 - 1916 διετέλεσεν ἀνταποκριτὴς ἐν Ἰωαννίνοις τῶν ἀθηναϊκῶν ἐφημερίδων «Νέα Ἡμέρα» καὶ «Νέα Ἑλλάς»).

Τὸ ἔτος 1917 ὁ Κ. Μέρτζιος, ὡς διατελέσας πρόεδρος τοῦ «Πανηπειρωτικοῦ Συνδέσμου Ἐπιστράτων»[1] καὶ ἀναμιχθεὶς εἰς τὰς μεταπελευθερωτικὰς πολιτικὰς διαμάχας, ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰ Ἰωάννινα καὶ νὰ μεταβῇ εἰς Ρώμην, ὅπου παρέμεινε, συνεχίζων τὰς ἐμπορικάς του ἐργασίας, μέχρι τοῦ ἔτους 1919, ὅτε ἐγνώρισε τὴν ἐκ Βενετίας εὐκατάστατον σύζυγόν του, τὴν ὁποίαν ἐνυμφεύθη κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος.

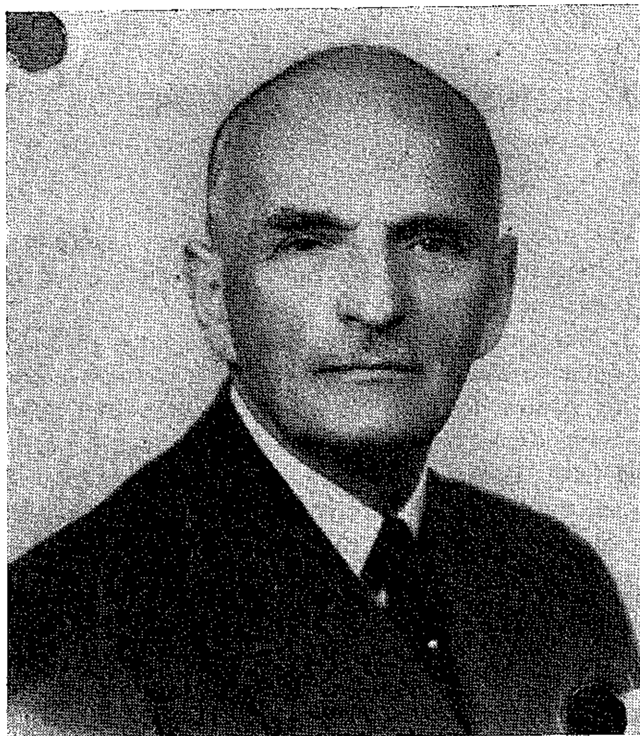
Τὰ ἑπόμενα ἔτη καὶ μέχρι τοῦ 1921 ὁ Μέρτζιος ἔζησεν εἰς Μιλάνον, ἀσχολούμενος πάντοτε μὲ τὰς ἐπαγγελματικὰς ὑποθέσεις τοῦ ἐμπόρου πατρός του, τὸ δὲ ἔτος 1922 ἦλθεν εἰς Βενετίαν, ὅπου ἡ μόνιμος κατοικία καὶ ἡ περιουσία τῆς συζύγου του, ἐξ ἧς ἀπέκτησε μίαν θυγατέρα. Ἐγκατασταθεὶς μονίμως ἔκτοτε εἰς αὐτήν, ἠσχολήθη μέχρι τῆς προηγουμένης ἀκρι-

---

1. Τὸ Ἀρχεῖον τοῦ «Πανηπειρωτικοῦ Συνδέσμου Ἐπιστράτων» παρεδόθη πρὸ μηνῶν ὑπὸ τοῦ πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ τοῦ νεκρολογουμένου κ. Σπύρου Δ. Μέρτζιου εἰς τὴν Ζωσιμαίαν Βιβλιοθήκην.

βῶς ἡμέρας τοῦ θανάτου του [1] — ἐπελθόντος ἐκ συγκοπῆς τῆς καρδίας — μὲ τὰς προσφιλεῖς του μελέτας, θεραπεύων εὐδοκίμως ἀλλὰ κεχωρισμένως τὸν Κερδῷον καὶ τὸν Λόγιον Ἑρμῆν.

Κατὰ τὴν περίοδον τοῦ Ἑλληνοϊταλικοῦ πολέμου, ὁ Μέρτζιος εἶχε τὴν τύχην τῶν ἄλλων ἐν Ἰταλίᾳ Ἑλλήνων (κατ' οἶκον περιορισμὸς κ.λπ.),

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ (1886 - 1971)

βραδύτερον δὲ (κατὰ τὴν γερμανικὴν κατοχὴν) ἐξωρίσθη εἰς στρατόπεδον παρὰ τὸ Treviso.

Μὲ τὴν γενέτειράν του ὁ Μέρτζιος διετήρει πάντοτε στενὴν ἐπαφήν, ἐπισκεπτόμενος αὐτὴν μεταπολεμικῶς καθ' ἕκαστον θέρος.

Ἐν Βενετίᾳ ὁ Μέρτζιος διετέλεσεν ὑποπρόξενος τῆς Ἑλλάδος [2], ἐπίτροπος τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος καὶ ἄμισθος διαχειριστὴς τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου, μέχρι τῆς ἀναλήψεως καθηκόντων ἐν αὐτῷ ὑπὸ τῆς

1. Εἰς τὰ κατάλοιπά του εὑρέθησαν ἑπτὰ τετράδια, γέμοντα πληροφοριῶν (σημειώσεων καὶ ἰταλιστὶ γεγραμμένων κειμένων) περὶ Κύπρου.

2. Βλ. περιοδικὸν Κρίκος [Λονδίνου], τεῦχος 30, Ἰούνιος 1953, σ. 21.

πρώτης διευθυντρίας του, καθηγητρίας Σοφίας Ἀντωνιάδου [1], ἐν Ἑλλάδι δὲ ὑπῆρξεν ἀπὸ τοῦ 1934 συνεργάτης τῶν «Ἠπειρωτικῶν Χρονικῶν», ἐκ τῶν ἱδρυτικῶν μελῶν τῆς «Ἑταιρείας Ἠπειρωτικῶν Μελετῶν», μέλος «τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας» καὶ συνεργάτης τοῦ περιοδικοῦ αὐτῆς «Ἀθηνᾶ», μέλος τῆς ἐπιτροπῆς ἐκδόσεως καὶ τακτικὸς συνεργάτης τοῦ περιοδικοῦ «Ἠπειρωτικὴ Ἑστία» κ.λπ.

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, τιμῶσα τὸν Κωνσταντῖνον Μέρτζιον, ἐξέλεξεν αὐτὸν ἀντεπιστέλλον μέλος αὐτῆς εἰς τὴν τάξιν τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν [2], ἐβράβευσε τὴν μονογραφίαν του «Ἡ οἰκογένεια τῶν Γλυκέων ἢ Γλυκήδων» καὶ τὸ ὀγκῶδες ἔργον του «Τὸ ἐν Βενετίᾳ Ἠπειρωτικὸν Ἀρχεῖον» [3], ἐξέδωκεν εἰς τὴν σειρὰν τῶν «Πραγματειῶν» αὐτῆς (τόμοι Θ', ΙΕ'$_4$, ΚΓ'$_3$) τὰς ὑπὸ τοὺς τίτλους «Θωμᾶς Φλαγγίνης καὶ ὁ Μικρὸς Ἑλληνομνήμων», «Πατριαρχικὰ ἤτοι ἀνέκδοτοι πληροφορίαι σχετικαὶ πρὸς τοὺς Πατριάρχας Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοῦ 1556 - 1702» καὶ «Νέαι εἰδήσεις περὶ τοῦ Λάμπρου Κατσώνη καὶ τοῦ Ἀνδρούτσου» πραγματείας του [4] καὶ περιέλαβεν εἰς τὰ «Πρακτικά» της τὰς ἐν αὐτῇ γενομένας ἀνακοινώσεις του ὡς ἀντεπιστέλλοντος μέλους [5].

Ὁ Κωνσταντῖνος Μέρτζιος ὑπῆρξεν αὐτοδίδακτος καὶ ἐρασιτέχνης ἱστοριοδίφης, ὑπὸ τὸ πρῖσμα δὲ τοῦτο πρέπει νὰ σταθμίζεται τὸ ἔργον του καὶ νὰ γίνεται ἡ ἐκτίμησις τῆς προσφορᾶς του. Μὲ διαίσθησιν πάντως ἱστορικοῦ ἐξετίμησεν οὗτος τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν εἶχον διὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν ἱστορίαν της τὰ Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας καὶ ἐπεδόθη ἀόκνως εἰς τὴν ἔρευναν τῶν πηγῶν, τὰς ὁποίας παρεῖχον ταῦτα, διαρκέσασαν ὅλην περίπου πεντηκονταετίαν. Τοιουτοτρόπως ὁ ἀκαταπόνητος ἱστοριοδίφης συνέχισε τὸ ἔργον τῶν προηγηθέντων αὐτοῦ εἰς ἐρεύνας ἐν Βενετίᾳ Ἑλλήνων ἐρασιτεχνῶν ἱστοριοδιφῶν ἢ ἐπιστημόνων ἐρευνητῶν, ὡς ἦσαν ὁ Ἀνδρέας Μουστοξύδης, ὁ Κωνσταντῖνος Σάθας, ὁ Παναγιώτης Χιώτης, ὁ Σπυρίδων Θεοτόκης καὶ ὁ Σπυρίδων Λάμπρος, διὰ τῶν ἐρευνῶν του δὲ προσέφερεν, ὡς καὶ ἐκεῖνοι, μεγάλην προσφορὰν εἰς τὸ Ἔθνος. Ἐργασθεὶς κυρίως εἰς

1. Βλ. περιοδ. Νέα Ἑστία ΞΘ', 1961, σσ. 341 - 342 [ἐπιστολὴ τοῦ Κ. Δ. Μέρτζιου].

2. Κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς ὁλομελείας αὐτῆς τῆς 8ης Δεκεμβρίου 1949, κατόπιν εἰσηγητικῆς ἐκθέσεως ὑποβληθείσης ὑπὸ ἐπιτροπῆς ἀποτελουμένης ἐκ τῶν Ἀκαδημαϊκῶν Σωκρ. Β. Κουγέα (εἰσηγητοῦ), Ἀντ. Κεραμοπούλλου καὶ Γεωργ. Π. Οἰκονόμου. Ἡ ἐκλογὴ ἐκυρώθη διὰ Βασιλικοῦ Διατάγματος, ἐκδοθέντος τὴν 17ην Ἰανουαρίου 1950 καὶ δημοσιευθέντος τὴν 25ην Ἰανουαρίου 1950 εἰς τὸ τεῦχος Γ', ἀριθ. φύλλου 17, τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως. Καθὼς μὲ πληροφορεῖ ὁ καθ. κ. Ν. Β. Τωμαδάκης, ἡ πρωτοβουλία τῆς ἐκλογῆς ἀνῆκεν εἰς τὸν Κωστ. Ἄμαντον.

3. Βλ. κατωτέρω τὰ ὑπ' ἀριθ. 2 - 5 καὶ 6, ἀντιστοίχως, δημοσιεύματα τῆς ἡμετέρας ἀναγραφῆς.

4. Βλ. κατωτέρω, τὰ ὑπ' ἀριθ. 12, 21 καὶ 77, ἀντιστοίχως, δημοσιεύματα.

5. Βλ. κατωτέρω τὰ ὑπ' ἀριθ. 57 καὶ 67 δημοσιεύματα.

τὸ Κρατικὸν Ἀρχεῖον τῆς Βενετίας (Archivio di Stato di Venezia), τὸ Ἀρχεῖον τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος, τὸ Civico Museo Correr, τὴν Μαρκιανὴν Βιβλιοθήκην κ.λπ., μετὰ κοπιώδεις ἐρεύνας, ἐκόμισεν εἰς τὸν χῶρον τῆς ἱστορικῆς Ἐπιστήμης καὶ διὰ τὸν ἱστορικὸν τοῦ μέλλοντος νέαν ὕλην, ἀφορῶσαν εἰς τὴν Ἤπειρον εἰδικῶς, ἀλλὰ καὶ τὸν λοιπὸν ἑλληνικὸν χῶρον γενικώτερον (Μακεδονία, Κρήτη, Στερεὰ Ἑλλάς, Μάνη, Κύπρος, Πάτραι, Ναύπακτος, Χειμάρρα, Ἀθῆναι κ.λπ.), πρὸς τὸν ὁποῖον ἡ πόλις τῶν τεναγῶν εἶχε σχέσεις. Διὰ νέων στοιχείων ἀπηκρίβωσε πρόσωπα τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Βενετίας καὶ ὑπεμνημάτισε τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς Παροικίας τῆς πόλεως τοῦ Ἁγίου Μάρκου καὶ ἔρριψε φῶς εἰς ἄγνωστα θέματα καὶ ζητήματα τῆς πολιτικῆς ἱστορίας, τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ζωῆς καὶ τῆς πνευματικῆς γενικῶς καταστάσεως τῆς ἰδιαιτέρας του πατρίδος Ἠπείρου, ἀλλὰ καὶ ἄλλων ἑλληνικῶν περιοχῶν, τῆς περιόδου τῆς Ἑνετοκρατίας καὶ Τουρκοκρατίας, καὶ γενικώτερον διεφώτισε σκοτεινὰ σημεῖα τῆς πρὸ καὶ ἰδίᾳ τῆς μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως χρονικῆς περιόδου.

Τὸ ἔργον τοῦ Μέρτζιου ἐκρίθη εὐμενῶς ὑπὸ τῶν εἰδικῶν. Ὁ Κωνσταντῖνος Ἰ. Ἄμαντος ἔγραψε περὶ αὐτοῦ: «...Τὸ πλῆθος τῶν ἐγγράφων τῶν ἀντιγραφέντων ὑπὸ τοῦ κ. Κ. Μέρτζιου ἔδειξεν ὅτι ὁ λόγιος οὗτος δύναται νὰ ἐργασθῇ εἰς τὰ Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας ὅσον οὐδεὶς ἄλλος Ἕλλην εἰργάσθη μέχρι τοῦδε, οὔτε ὁ Σάθας, οὔτε ἄλλος τις [...] ὁ κ. Μέρτζιος γνωρίζει τοὺς λαβυρίνθους τῶν Βενετικῶν Ἀρχείων καὶ δι᾽ αὐτὸ ἐργάζεται, ὡς οὐδεὶς ἄλλος Ἕλλην μέχρι τοῦδε» [1]. Ὁ Ν. Β. Τωμαδάκης ἐχαρακτήρισε τὸν Μέρτζιον ὡς «τὸν μέγιστον τῶν ζώντων Ἑλλήνων ἱστοριοδιφῶν» [2], ὁ δὲ Ἀπ. Ε. Βακαλόπουλος, κρίνων τὰ «Μνημεῖα τῆς Μακεδονικῆς ἱστορίας», ἔγραψε: «...Μὲ τὴν τελευταία αὐτὴ σημαντικὴ προσφορὰ ὁ κ. Μέρτζιος παίρνει ἀναμφίβολα θέση ἀνάμεσα στοὺς μεγάλους ἱστοριοδίφες τοῦ ἔθνους μας» [3]. Κρίσεις περὶ ἔργων τοῦ Μέρτζιου διετύπωσαν παλαιότερον οἱ Μ. Ἰ. Μανούσακας [4], Στίλπων Π. Κυριακίδης [5] κ.ἄ. [6].

1. Βλ. Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 13, 1938, σσ. 446, 448, ἀντιστοίχως.

2. Βλ. ΕΕΒΣ ΛϚ΄, 1968, σ. 456. Πλείονα περὶ τοῦ Κ. Μέρτζιου βλ. αὐτόθι, ΙΗ΄, 1948, σσ. 263 - 266 [κρίσις τῶν «Μνημείων τῆς Μακεδονικῆς ἱστορίας»]· βλ. ἐπίσης Κρητικὰ Χρονικὰ ΙΓ΄, 1959, σ. 353, καὶ νεκρολογίαν του ἐν Μνημοσύνῃ Γ΄, 1970 - 1971, σσ. 542 - 544.

3. Ἑλληνικὰ 12, 1953, σ. 433.

4. Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν Γ΄, 1940, σσ. 451 - 459 [κρίσις τοῦ «Θωμᾶς Φλαγγίνης καὶ ὁ Μικρὸς Ἑλληνομνήμων»].

5. Μακεδονικὰ Β΄, 1941 - 1952, σσ. 769 - 774 [κρίσις τῶν «Μνημείων τῆς Μακεδονικῆς ἱστορίας»]. Βλ. καὶ Μακεδονικὰ Ε΄, 1961 - 1963, σσ. 559 - 560 [κρίσις τοῦ ὑπ᾽ ἀριθ. 83 δημοσιεύματος].

6. Βλ. καὶ τὴν βιβλιοκρισίαν τοῦ Στεφ. Ι. Παπαδοπούλου [διὰ τὸ ὑπ᾽ ἀριθ. 77 δημοσίευμα], Ἑλληνικὰ 18, 1964, σσ. 220 - 224.

9 - 3 - 1972

Ὁ Κωνσταντῖνος Μέρτζιος, ὁ φιλόπονος ἱστοριοδίφης καὶ λόγιος τοῦ ἀποδήμου Ἑλληνισμοῦ, ὑπῆρξεν εἰσέτι ἀνὴρ φιλογενὴς καὶ φιλόπατρις. Διὰ τῆς ἐν ζωῇ δωρεᾶς τῆς πλουσιωτάτης βιβλιοθήκης του εἰς τὸ ἀρτισύστατον Πανεπιστήμιον τῶν Ἰωαννίνων [1] ἐνεθύμισε τοὺς Ἠπειρώτας ἐκείνους εὐεργέτας, τὰς διαθήκας τῶν ὁποίων οὗτος ἐξέδωκε.

Ἀπόδειξιν τῶν αἰσθημάτων τοῦ ἀποθανόντος παρέχει τὸ παρατιθέμενον κατωτέρω ἀπόσπασμα τῆς ἰδιογράφου διαθήκης του [2]: «...Θέλω νὰ μὲ σκεπάσῃ χῶμα τῆς προσφιλοῦς μου πατρίδος τῆς Ἑλλάδος, τὴν ὁποίαν τόσον ἐλάτρευσα καθ᾽ ὅλον μου τὸν βίον καὶ διὰ τὴν νεωτέραν ἱστορίαν τῆς ὁποίας τόσον ἐμόχθησα ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν εἰς τὰ Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας. Δι᾽ αὐτὴν τὴν γλυκεῖαν μου πατρίδα, τὴν αἰωνίαν Ἑλλάδα, θὰ εἶναι ἡ τελευταία μου σκέψις, ὅταν Κύριος ὁ Θεὸς θελήσῃ νὰ τερματίσῃ τὴν παροῦσαν πρόσκαιρον καὶ φθαρτὴν ζωήν μου...» [3].

1. Βλ. σχετικὴν ἀνταπόκρισιν τοῦ κ. Δημοσθ. Κοκκίνου εἰς τὴν ἐφημερίδα «Τὸ Βῆμα» τῆς 24ης Μαρτίου 1971 (= Ἠπειρωτικὴ Ἑστία Κ΄, 1971, σσ. 143 - 144).

2. Βενετία, 18 Σεπτεμβρίου 1957, μέ τινας ἔκτοτε κωδικέλλους.

3. Εὐχαριστῶ θερμῶς τὴν θυγατέρα τοῦ Μέρτζιου δι᾽ ὅσα στοιχεῖα περὶ τοῦ πατρός της εἶχε τὴν εὐγενῆ καλωσύνην νὰ μοῦ ἀποστείλῃ ἐκ Βενετίας, μέσῳ τοῦ ἱερέως τοῦ ἐν Βενετίᾳ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἀρχιμανδρίτου κ. Χερουβεὶμ Μαλισιάνου, καθὼς ἐπίσης καὶ τοὺς κ.κ. Σπῦρον Δ. Μέρτζιον, Δημοσθένη Κόκκινον καὶ Λέανδρον Βρανούσην.

ΑΝΑΓΡΑΦΗ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ

Α'. ΑΥΤΟΤΕΛΗ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ

1. Συμβολὴ εἰς τὴν ἑρμηνείαν τῶν ξένων Ἠπειρωτικῶν τοπωνυμιῶν, Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ Θ', 1934, σσ. 182 - 203.

2. Ἡ οἰκογένεια τῶν Γλυκέων ἢ Γλυκήδων, Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ Ι', 1935, σσ. 1 - 52.

3. Κατάλογος τῶν Ἐνετίησι παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων ἐκτυπωθέντων καὶ ἐκδοθέντων βιβλίων ἀπὸ τοῦ 1670 - 1831, αὐτόθι, σσ. 53 - 157.

4. Κατάλογος τῶν κοινῶν βιβλίων τῆς Τυπογραφίας Νικολάου Γλυκῆ τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων. Ἐν Βενετίᾳ 1812, αὐτόθι, σσ. 158 - 175.

5. Παράρτημα Καταλόγου ἐκδόσεων Ν. Γλυκέως, αὐτόθι, σσ. 175 - 186.

[Τὰ ἀνωτέρω ὑπ' ἀριθ. 2 - 5 δημοσιεύματα ἀνετυπώθησαν ἐκ τῶν Ἠπειρωτικῶν Χρονικῶν ὑπὸ τὸν τίτλον τοῦ ὑπ' ἀριθ. 2 (Ἡ οἰκογένεια τῶν Γλυκέων ἢ Γλυκήδων), ἐβραβεύθησαν δὲ ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν].

6. Τὸ ἐν Βενετίᾳ Ἠπειρωτικὸν Ἀρχεῖον (= Ἠπειρωτικὰ Χρονικά, τόμ. ΙΑ'), Ἐν Ἰωαννίνοις 1936, 4ον, σσ. 341. [Βραβεῖον Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν].

[Ζῶτος Τζιγαρᾶς, Διαθήκη Λάνθου Μονδάνου ἐκ Τρικκάλων, Ἀπόστολος Τσιγαρᾶς, Διαθήκη Στάθη Σιότο, Ἐπιφάνειος Ἡγούμενος, Ἰδιωτικὸν Ἀρχεῖον Γ. καὶ Ε. Ἡγουμένων, Σχολαὶ ἱδρυθεῖσαι παρὰ τοῦ Ἐπιφανείου Ἡγουμένου (Ἡ Σχολὴ Ἰωαννίνων, Παρθένιος Κατζιούλης, Ἡ Σχολὴ τῶν Ἀθηνῶν), Ἐμμανουὴλ ἢ Μᾶνος Γγιόνμας (Δωρεὰ Μάνου Γγιόνμα, Ἡ Σχολὴ Ἐμμανουὴλ Γγιόνμα ἐν Ἰωαννίνοις), Πᾶνος Ἱερομνήμων (Ἡ ὁλόγραφος διαθήκη του, Κληροδότημα ὑπὲρ κορασίων, Ἄλλαι δωρεαὶ Πάνου Ἱερομνήμονος), Ἡ διαθήκη Νίκου Παπασαράφη, Διαθήκη τοῦ Νικολάου Καραγιάννη, Ὀλίγα γενεαλογικὰ περὶ τῶν Καραγιανναίων, Ἡ οἰκογένεια Μαρούτζη (Διαθήκη Λάμπρου Μαρούτζη, Τί περὶ τῶν Μαρουτζαίων γράφουν δύο Ἑνετοὶ συγγραφεῖς, Καταγωγὴ τῶν Μαρουτζαίων, Ἡ Μαρούτσειος Σχολή), Ἀποσπάσματα διαθήκης Σπυρίδωνος Ρίζου ἐκ Δελβίνου, Μονὴ Παληουρῆς, Περίληψις τῆς διαθήκης τοῦ Δημητρίου Κερασάρη, Ἀποσπάσματα διαθήκης Χατζῆ Λεόντα Χρήστου, Διαθήκη Παναγιώτη Χατζῆ Νίκου, Ἀλληλογραφία ἐπὶ τῶν Κληροδοτημάτων μεταξὺ Ἰωαννίνων καὶ Βενετίας (1764 - 1796), Βαπτίσεις τῶν ἐν Βενετίᾳ Ἰωαννιτῶν καὶ Ἠπειρωτῶν ἐν γένει, κατὰ τὰ ἔτη 1650 - 1807, Γάμοι [1669 - 1852], Θάνατοι ἀπὸ τοῦ 1644 ἕως 1859, Μητρῷον τῆς Ἀδελφότητος τοῦ Ἁγ. Νικολάου ἐν Βενετίᾳ (Α'. 1560 - 1700, Β'. 1700 - 1820), Κατάλογος Ἠπειρωτῶν Προέδρων Ἑλληνικῆς Κοινότητος Βενετίας [1595 - 1904], Κατάλογος ἱερωμένων Ἠπειρωτῶν ἐν Βενετίᾳ [1714 - 1841], Ἐμπορικὴ ἀλληλογραφία Ἰωαννίνων - Βενετίας (1723 - 1730), Ἡ Πρέβεζα ὑπὸ τὴν Ἑνετοκρατίαν καί τινα περὶ Ἄρτης, Παράρτημα εἰς τὴν μονογραφίαν «Ἡ οἰκογένεια τῶν Γλυκέων ἢ Γλυκήδων», Ὀλίγα περὶ Μουσταφᾶ... Γλυκῆ, Κατάλογος ἐκδόσεων Νικολάου Γλυκέος. Δεύτερον καὶ τελευταῖον παράρτημα].

7. Προσθήκη εἰς τὸ ἐν Βενετίᾳ Ἠπειρωτικὸν Ἀρχεῖον, Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ ΙΒ', 1937, σσ. 170 - 174.

[[Τέσσαρες Ἰωαννίτισσαι τυγχάνουν τοῦ εὐεργετήματος τοῦ Κληροδοτήματος Φλαγγίνη], Ἓν πιστοποιητικὸν τοῦ 1664 [διὰ νὰ τύχουν τοῦ ἐκ τῆς διαθήκης τοῦ Ἐπιφανίου Ἡγουμένου εὐεργετήματος ἄλλαι τέσσαρες Ἰωαννίτισσαι], Καὶ πάλιν οἱ Γλυκεῖς].

8. Ἡ ἐπανάστασις Διονυσίου τοῦ Φιλοσόφου, Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ ΙΓ', 1938, σσ. 81 - 90.

9. Ἀνέκδοτα Ἠπειρωτικὰ Μνημεῖα, αὐτόθι, σσ. 91 - 113.

[Ἡ διαθήκη τοῦ ἐκ Δελβίνου Σπύρου Ρίζου, Νικόλαος Σάρρος, Ἡ διαθήκη τοῦ τυπογράφου Νικ. Σάρρου, Ἡ διαθήκη τῆς Χάϊδως Νικολάου Γλυκῆ, Ἐπιφάνιος Ἡγούμενος — Νικηφόρος Πριγγελεὺς καὶ ἡ Σχολὴ Ἰωαννίνων, Ἀποσπάσματα τῆς διαθήκης τοῦ Ἰωάννου Ἱερομνήμονος, Ἡ Σχολὴ τοῦ Μάνου Γγιόνμα ἐν Ἰωαννίνοις].

10. Τρίτον καὶ τελευταῖον παράρτημα τῶν παρὰ Νικολάῳ Γλυκὺ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων ἐκδόσεων, αὐτόθι, σσ. 114 - 116.

11. Ἡ ἅλωσις τῶν Ἰωαννίνων [ὑπὸ τῶν Τούρκων, 1430], αὐτόθι, σσ. 117 - 122.

12. Θωμᾶς Φλαγγίνης καὶ ὁ Μικρὸς Ἑλληνομνήμων. [Τεῦχος πρῶτον] (= Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. Θ'), Ἐν Ἀθήναις 1939, 4ον, σσ. 303.

[Μικρὸς Ἑλληνομνήμων: Ἡ Ἑλληνικὴ Σχολὴ Βενετίας (1593 - 1926), Μανοῦσος Θεοτοκόπουλος, Ἐμμανουὴλ Γλυντζώνης, Ἡ διαθήκη τοῦ Ἐμμ. Γλυντζώνη, Τὸ Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως — Τὸ Ἅγιον Ὄρος — Ἡ Μονὴ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου — Τὸ Ὄρος Σινᾶ καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Κοινότης Βενετίας, Οἱ Βασιλεῖς τῶν Ἑλλήνων ἐν Βενετίᾳ (Α'. Ὄθων - Ἀμαλία, Β'. Γεώργιος - Ὄλγα, Γ'. Κωνσταντῖνος - Σοφία), Ξένοι Βασιλεῖς καὶ Πρίγκηπες ἐπισκέπται τῆς ἐκκλησίας [τοῦ Ἁγίου Γεωργίου], Ἡ Ἑλληνικὴ Κοινότης Βενετίας καὶ αἱ κηδεῖαι, Μιχαὴλ Δαμασκηνὸς — Ἰωάννης Κύπριος καὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγ. Γεωργίου ἐν Βενετίᾳ, Palma il Giovane — Θωμᾶς Μπατᾶς — Ἰωάννης Γκουλάσος, Ἐμμανουὴλ Τζανφουρνάρης — Ἰωάννης Βλαστὸς — Ζάνες Πουνιαλέττος — Ἐμμανουὴλ Τζάνες Μπουνιαλῆς καὶ Κωνσταντῖνος Τζάνες, Ἄλλοι ἁγιογράφοι (Φιλόθεος Σκοῦφος, Θεόδωρος Πουλάκης, Λέων Μόσκος, Ἰάκωβος Τζές, οἱ Λαμπάρδοι, Ἀνδρέας Ἔριτσος ἢ Ἐρίτζος, Βίκτωρ ἱερεύς), Ἡ μετανάστευσις Πελοποννησίων εἰς Σαρδηνίαν, Ἄλλη σχεδιασθεῖσα μετανάστευσις [Πελοποννησίων] εἰς Σιλεσίαν, Ὁ ἐλεύθερος λιμὴν τῆς Τεργέστης, Μάξιμος Μαργούνιος].

13. Ἡ κάρα τοῦ Ἁγίου Ἰσιδώρου, πολιούχου Χίου, Περιοδικὸν τοῦ ἐν Χίῳ Συλλόγου Ἀργέντη Α', 1939, σσ. 111 - 121 (καὶ αὐτοτελῶς, σσ. 13).

14. Τὸ ἐν Βενετίᾳ Κρατικὸν Ἀρχεῖον, Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ ΙΕ', 1940, σσ. 1 - 58.

[Α'. Περὶ Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ, Β'. Οἱ ἀγῶνες τοῦ Σουλίου, Γ'. Εὐγένιος ὁ Βούλγαρις (πότε ἀνεχώρησεν ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα;), Δ'. Ὁ Ἰωαννίνων Ματθαῖος Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης ἐν ἔτει 1598, Ε'. Νικηφόρος Παράσχης, Ϛ'. Μικρὰ Ἠπειρωτικὴ Χρονογραφία (...Ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Φλωρεντινῶν κατὰ τῆς Πρεβέζης...)].

15. Αἱ τελευταῖαι ἡμέραι Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως ἐν τῇ ἀλληλογραφίᾳ τῶν Ἑνετῶν Πρεσβευτῶν, Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν Γ', 1940, σσ. 102 - 113.

16. Μνημεῖα Μακεδονικῆς Ἱστορίας ⟨Δημοσιεύματα Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη, ἀριθ. 7⟩, Θεσσαλονίκη 1947, 8ον, σσ. ιε' + 572.

[Ἡ ἀγοραπωλησία Μακεδόνων αἰχμαλώτων ἐν Κρήτῃ κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα — Ἡ Βυζαντινὴ Μακεδονία (1319 - 1425): Τί ἀναφέρουν τὰ ἐν Βενετίᾳ Commemoriali, ὡς καὶ οἱ κώδικες Morosini καὶ Zancaruola — Ἡ ἐν Θεσσαλονίκῃ Ἑνετοκρατία (1423 - 1430) — Τί περὶ Μακεδονίας περιέχουν τὰ «Diarii» τοῦ Marin Sanuto (1497 - 1533) — Ταξείδιον ἑνὸς πρεσβευτοῦ Ἑνετοῦ ἀπὸ Βενετίας εἰς Κωνσταντινούπολιν κατὰ τὸ 1591... — Μικρὰ μακεδονικὴ χρονογραφία, συνταχθεῖσα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχείων τῶν ἐν Κερκύρᾳ καὶ Κωνσταντινουπόλει βαΰλων, ὡς καὶ ἄλλων πηγῶν... — Ἐμπορικὴ ἀλληλογραφία ἐκ Μακεδονίας (1695 - 1699) — Οἱ ἐν Βενετίᾳ Μακεδόνες καὶ ἡ ἐν γένει δρᾶσις των — Ἀπὸ τὸ ἀρχεῖον τοῦ ἐν Δυρραχίῳ προξενείου τῆς Βενετίας — Τὸ ἀρχεῖον τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ ἑνετικοῦ προξενείου — Οἱ ἐκ Μακεδονίας μεγάλοι εὐεργέται τοῦ ἔθνους (Α'. Γεώργιος Καστριώτης, Β'. Ἰωάννης Κωττούνης) — Ἡ Ἐκκλησία τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἄλλων μακεδονικῶν πόλεων (Ἀθανάσιος Πατελάρος, Ὁ Κασσανδρείας Λαυρέντιος, Ἀρχιεπίσκοποι Θεσσαλονίκης, Βενέδικτος Κραλίδης)].

17. Νέαι εἰδήσεις περὶ Κρητῶν ἐκ τῶν Ἀρχείων τῆς Βενετίας. Α'. Μιχαὴλ Δαμασκηνός, Κρητικὰ Χρονικὰ Α', 1947, σσ. 616 - 618, Β'. Μανοῦσος Θεοτοκόπουλος, αὐτόθι Β', 1948, σσ. 141 - 152, Γ'. Φιλόθεος Σκοῦφος, αὐτόθι, σσ. 274 - 281, Δ'. Γεράσιμος Βλάχος, αὐτόθι, σσ. 281 - 297.

18. Κωνσταντῖνος Κοραῆς, Ἀθηνᾶ ΝΒ', 1948, σσ. 49 - 63.

19. Ἡ συνθήκη Ἑνετῶν - Καλλέργη καὶ οἱ συνοδεύοντες αὐτὴν κατάλογοι, Κρητικὰ Χρονικὰ Γ', 1949, σσ. 262 - 292.

20. Ἡ διαθήκη τῆς Ἄννης Παλαιολογίνας Νοταρᾶ, Ἀθηνᾶ ΝΓ', 1949, σσ. 17 - 21.

21. Πατριαρχικὰ ἤτοι ἀνέκδοτοι πληροφορίαι σχετικαὶ πρὸς τοὺς Πατριάρχας Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοῦ 1556 - 1702 (= Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. ΙΕ', ἀριθ. 4), Ἐν Ἀθήναις 1951, 4ον, σσ. 83.

[Ἀνακοίνωσις εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν, συνεδρία 13ης Ὀκτωβρίου 1949. Βλ. Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 24, 1949, σ. 194].

22. Παρθενὼν - Μοροζίνι καὶ τὸ δρᾶμα τῶν Ἀθηναίων, Ἀθηνᾶ ΝΕ', 1951, σσ. 241 - 272.

23. Δύο κατάλογοι τῶν ἐν Κερκύρᾳ καὶ Ζακύνθῳ Κρητῶν προσφύγων κατὰ τὰ ἔτη 1682 καὶ 1683, Κρητικὰ Χρονικὰ Ε', 1951, σσ. 7 - 31.

24. R a i m o n d o M o r o z z o d e l l a R o c c a, Fonti per la storia di Venezia — Archivi Notarili. Benvenuto de Bixano — notaio in Candia 1301 - 1302, Venezia. [Βιβλιοκρισία], αὐτόθι, σσ. 431 - 433.

25. Ἡ ἐν Ἡρακλείῳ μονὴ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης, Κρητικὰ Χρονικὰ Ϛ', 1952, σσ. 131 - 132.

26. Χειρόγραφον ἐκ Χάνδακος Κρήτης τοῦ ἔτους 1624, αὐτόθι, σσ. 271 - 273.

27. Ἓν ἐπεισόδιον μεταξὺ Σουλιωτῶν - Ἑνετῶν, Ἠπειρωτικὴ Ἑστία Α', 1952, σσ. 7 - 9.

28. Τὸ δεύτερον χρυσόβουλλον Ἀνδρονίκου τοῦ Β' τοῦ Παλαιολόγου ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἰωαννίνων, αὐτόθι, σσ. 115 - 118.

29. Ὁ Χατζῆ Παναγιώτης Ζωσιμᾶς, αὐτόθι, σσ. 650 - 654.

30. Περὶ Παλαιολόγων καὶ ἄλλων εὐγενῶν Κωνσταντινουπολιτῶν, Γέρας Ἀντωνίου Κεραμοπούλλου, Ἀθῆναι 1953, σσ. 355 - 372.

31. Ἀρχειακὰ ἀνάλεκτα, Προσφορὰ εἰς Στίλπωνα Π. Κυριακίδην ἐπὶ τῇ εἰκοσιπενταετηρίδι τῆς καθηγεσίας αὐτοῦ (1929 - 1951) ⟨«Ἑλληνικά», Παράρτημα, ἀριθ. 4⟩, Θεσσαλονίκη 1953, σσ. 474 - 485.

[Α'. Δύο ἔγγραφα ἐκ τοῦ ὄρους Σινᾶ, Β'. Ἐπιστολὴ ἐκ Κρήτης τοῦ ἔτους 1542, Γ'. Ἀναφορὰ τῶν κατοίκων τοῦ Ξηρομέρου πρὸς τὸν ἐν Λευκάδι Ἑνετὸν Ἔκτακτον Προνοητὴν Ἱερώνυμον Πριούλη, τῆς 11 Σεπτ. 1690, Δ'. Ἀναφορὰ τῶν ἐν Ἱερουσαλὴμ πρὸς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει Βάϋλον, Ε'. Ἐπιστολὴ τῶν κατοίκων Λεβαδείας, Θηβῶν καὶ Ἀμφίσσης πρὸς τὸν ἐν Ἀθήναις Ἑνετὸν Πρόξενον].

32. Ὁ ἐν Βενετίᾳ ἑλληνικὸς ὀρθόδοξος ναός, Κρίκος [Λονδίνου], τεῦχ. 30, Ἰούν. 1953, σσ. 21 - 22.

33. Πῶς ἦτο ἡ αὐλὴ τοῦ Πασσᾶ Ἰωαννίνων τὸ 1720, Ἠπειρωτικὴ Ἑστία Β', 1953, σσ. 345 - 348.

34. Ἓν ἀνέκδοτον πατριαρχικὸν γράμμα [τοῦ 1581], αὐτόθι, σσ. 447 - 448.

35. Μία ἄγνωστος μετανάστευσις Ἰωαννιτῶν εἰς τὴν Πελοπόννησον, αὐτόθι, σσ. 663 - 664.

36. Κάρολος Α' ὁ Τόκκος πρὸς τὸν Δόγην τῆς Βενετίας. Μία ἀνέκδοτος ἐπιστολή του ἐξ Ἰωαννίνων, τοῦ 1425, αὐτόθι, σσ. 793 - 794.

['Επανάληψις τῆς ἀνακοινώσεως εἰς τὸ Θ' Διεθνὲς Βυζαντινολογικὸν Συνέδριον (Θεσσαλονίκη, 12 - 19 'Απρ. 1953) — βλ. κατωτέρω, ὑπ' ἀριθ. 50 δημοσίευμα — καὶ ἀναδημοσίευσις τοῦ λατινικοῦ κειμένου τῆς ἐπιστολῆς μὲ εὑρεῖαν ἑλληνικὴν περίληψιν τοῦ περιεχομένου αὐτῆς].

37. 'Η ἐπανάστασις τοῦ Διονυσίου τοῦ Φιλοσόφου καὶ οἱ Χριστιανοὶ τοῦ Κάστρου, αὐτόθι, σσ. 879 - 880, 1103 - 1107.

38. 'Ο Φραγκίσκος Μοροζίνι, ἡ Κασσάνδρα, ἡ Καβάλλα καὶ ἡ Θάσος. Αἱ διενεργηθεῖσαι κατ' αὐτῶν ἐπιδρομαί, Μακεδονικὰ Γ', 1953 - 1955, σσ. 1 - 7.

39. 'Η ὁσία Φιλοθέη. 'Ανέκδοτα ἔγγραφα, 'Ελληνικὰ 13, 1954, σσ. 122 - 128.

40. Οἱ Κρῆτες τοξόται, Κρητικὰ Χρονικὰ Η', 1954, σσ. 287 - 290.

41. 'Ανέκδοτα ἱστορικὰ στοιχεῖα περὶ 'Αλῆ Πασσᾶ Τεπελενλῆ, 'Ηπειρωτικὴ 'Εστία Γ', 1954, σσ. 5 - 14, 119 - 126, 264 - 272, 344 - 347 (καὶ αὐτοτελῶς, σσ. 32).

42. 'Η διαθήκη ἑνὸς Κρητὸς ζωγράφου [Γεωργίου Λουμπίνα ἢ Λουμπινᾶ] τοῦ ἔτους 1546, Κρητικὰ Χρονικὰ Θ', 1955, σσ. 158 - 160.

43. Β α σ. 'Ι. Κ ρ α ψ ί τ η : «'Ηπειρῶται λυρικοί», Γιάννινα 1955. [Βιβλιοκρισία], 'Ηπειρωτικὴ 'Εστία Δ', 1955, σ. 200.

44. Θεοδόσιος Τζιτζινίκας. Μία ἐξέχουσα 'Ιωαννιτικὴ προσωπικότης τοῦ 18ου αἰῶνος, αὐτόθι, σσ. 619 - 621.

45. Οἱ Σουλιῶτες καὶ οἱ 'Ενετοί, αὐτόθι, σσ. 873 - 874.

[Τὸ ἀνωτέρω καὶ ἐν «Μνήμη Σουλίου», τόμ. Α', 'Αθῆναι 1971, σσ. 309 - 313].

46. Τὸ ἐπαναστατικὸν κίνημα τοῦ 1770 καὶ ὁ Γιαννιώτης Λουδοβῖκος Σωτήρης, αὐτόθι, σσ. 1075 - 1077.

47. [Charles Schaub] Αἱ 'Αθῆναι τοῦ 1840, Τὰ 'Αθηναϊκά, τεῦχ. 1, Σεπτ. 1955, σσ. 12 - 18, τεῦχ. 2, Δεκ. 1955, σσ. 30 - 34, τεῦχ. 3, Μάρτ. - 'Απρ. 1955, σσ. 23 - 29.

48. 'Η Ρούμελη εἰς τὰ 'Αρχεῖα τῆς Βενετίας, Φθιῶτις, τεῦχ. 4, 'Οκτ. 1955, σσ. 49 - 54, τεῦχ. 5, 'Ιαν. 1956, σσ. 31 - 38, τεύχη 20 - 21, Μάρτ. - 'Ιούν. 1959, σσ. 82 - 84, τεῦχ. 22, 'Ιούλ - Σεπτ. 1959, σσ. 205 - 208, τεύχη 23 - 24, 'Οκτ. - Δεκ. 1959, σσ. 267 - 270. [Διεκόπη ἡ ἔκδοσις].

[Τὸ ἀνωτέρω πλῆρες εἰς τὸ κατωτέρω ὑπ' ἀριθ. 134 δημοσίευμα].

49. 'Η ῎Αρτα εἰς τὰ 'Αρχεῖα τῆς Βενετίας, 1696 - 1787, Σκουφᾶς Α', 1955 - 1958, [τεῦχ. 3, Δεκ. 1955] σσ. 1 - 8, 153 - 160, 238 - 247, 268 - 275, 308 - 314, 364 - 366, 397 - 401, Β', 1958 - 1962, σσ. 12 - 16, 47 - 50, 90 - 93, 123 - 127, 207 - 210, 265 - 268, 322 - 325, Γ', 1962 - 1967, σσ. 25 - 28, 79 - 83, 141 - 145, 201 - 204, 250 - 252, 295 - 298, 340 - 343, 413 - 417, Δ', 1968 [= τεῦχ. 34, 'Οκτ. - Δεκ. 1968], σσ. 484 - 487 [1].

1. 'Ως μὲ ἐπληροφόρησεν ὁ κ. Δημήτριος Γ. Βαφιᾶς, ἑτοιμάζεται ἡ ἔκδοσις τοῦ 35ου τεύχους τοῦ Σκουφᾶ, ἡ δὲ μελέτη τοῦ Κ. Δ. Μέρτζιου θὰ συνεχισθῇ.

50. Μία ἀνέκδοτος ἐπιστολὴ τοῦ Καρόλου Α' τοῦ Τόκκου πρὸς τὸν Δόγην τῆς Βενετίας, γραφεῖσα ἐξ 'Ιωαννίνων τὸ 1425. ['Ανακοίνωσις], Πεπραγμένα τοῦ Θ' Διεθνοῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου (Θεσσαλονίκη, 12 - 19 'Απριλίου 1953), τόμ. Β', 'Αθῆναι 1956, σσ. 556 - 559.

[Βλ. καὶ τὸ ἀνωτέρω ὑπ' ἀριθ. 36 δημοσίευμα].

51. 'Ονομαστικὸς κατάλογος τῶν ἐν Σούδᾳ Κρητῶν τοῦ 1713, Κρητικὰ Χρονικὰ Ι', 1956, σσ. 20 - 26.

52. Σούδα καὶ Σπιναλόγκα. Πότε καὶ πῶς ἠλώθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων, αὐτόθι, σσ. 26 - 28.

53. ῎Εγγραφον ἐκ Παραμυθίας τοῦ 1633, 'Ηπειρωτικὴ 'Εστία Ε', 1956, σσ. 115 - 116.

54. Περὶ Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως. Διατί ἐγκατέλειψε τὸ 1759 τὴν 'Αθωνιάδα Σχολήν, αὐτόθι, σσ. 417 - 420.

55. Καὶ πάλιν περὶ Χατζῆ Παναγιώτη Ζωσιμᾶ, αὐτόθι, σσ. 420 - 421.

56. ῞Ενα πιστοποιητικὸν ἀπὸ τὰ Γιάννινα τοῦ 1744 [τῆς οἰκογενείας 'Ιερομνήμονος], αὐτόθι, σσ. 421 - 422.

[Τὰ ἀνωτέρω ὑπ' ἀριθ. 54 - 56 δημοσιεύματα ἐξεδόθησαν καὶ αὐτοτελῶς, ὑπὸ τὸν τίτλον «ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ», 'Ιωάννινα 1956, σσ. 8].

57. Λάμπρος Κατσώνης καὶ 'Ανδροῦτσος Λιβανίτος, αὐτόθι, σσ. 846 - 848.

['Ανακοίνωσις εἰς τὴν 'Ακαδημίαν 'Αθηνῶν, συνεδρία 11ης 'Οκτωβρίου 1956 (βλ. Πρακτικὰ 'Ακαδημίας 'Αθηνῶν 31, 1956, σ. 388), δημοσιευθεῖσα καὶ εἰς τὴν ἐφημερίδα «'Η Καθημερινή» τῆς 13ης 'Οκτ. 1956, σ. 1 (Αἱ ἐπιφυλλίδες τῆς «Καθημερινῆς»)].

58. 'Η παλαιὰ καὶ νέα Ζωσιμαία Σχολή, αὐτόθι, σ. 965.

59. Αἱ Τουρκοκρατούμεναι 'Αθῆναι εἰς τὰ 'Αρχεῖα τῆς Βενετίας [1671 - 1797], Τὰ 'Αθηναϊκά, τεῦχ. 5, 'Οκτ. - Νοέμβρ. 1956, σσ. 42 - 51, τεῦχ. 6, Μάρτ. 1957, σσ. 54 - 63, τεῦχ. 7, 'Ιούλ. 1957, σσ. 24 - 32, τεῦχ. 8, 'Οκτ. 1957, σσ. 47 - 58, τεῦχ. 9, Φεβρ. 1958, σσ. 39 - 46, τεῦχ. 10, 'Ιούν. - 'Ιούλ. 1958, σσ. 38 - 48, καὶ [συμπλήρωμα] τεῦχ. 20, Χριστούγεννα 1961, σσ. 1 - 5.

60. Μία ἄγνωστος περιπέτεια τῆς πόλεως τῶν Χανίων τὸ 1692, Κρητικὰ Χρονικὰ ΙΑ', 1957, σσ. 43 - 48.

61. Καὶ ἄλλη ἐπιχειρηθεῖσα ἀλλὰ ματαιωθεῖσα μετανάστευσις Μανιατῶν εἰς Νεάπολιν, Πελοποννησιακὰ Β', 1957, σσ. 434 - 436.

62. Μία ἄγνωστος σελὶς τῆς ἱστορίας τῆς Πάργας καὶ ὀλίγα περὶ Κύπρου, 'Ηπειρωτικὴ 'Εστία Ϛ', 1957, σσ. 205 - 206.

63. Συμπλήρωμα εἰς τὴν 'Ηπειρωτικὴν Χρονογραφίαν [1605 - 1695], αὐτόθι, σσ. 485 - 496.

64. ῝Εν ἀνέκδοτον Πατριαρχικὸν γράμμα τοῦ 1698, 'Εκκλησία ΛΔ', 1957, σσ. 418 - 419.

65. Μία διαθήκη ἐκ Σίφνου τοῦ 1662, Ἐπετηρὶς τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου, τεῦχος 8, 1958, σσ. 103 - 111.

66. Quelques vers grecs du XIIIe siècle en caractères Arabes, Byzantinische Zeitschrift 51, 1958, σσ. 15 - 16.

67. Ἀνέκδοτος ἐπιστολὴ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κύπρου Νικηφόρου (1664) πρὸς τὸν Δόγην τῆς Βενετίας διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Κύπρου, Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 33, 1958, σσ. 247 - 256.

[Ἀνακοίνωσις εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν, κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 5ης Ἰουνίου 1958. Βλ. καὶ κατωτέρω, ὑπ' ἀριθ. 75 δημοσίευμα].

68. Πέντε διαθῆκαι Κρητῶν ἀπὸ τὰ Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας, Κρητικὰ Χρονικὰ ΙΒ', 1958, σσ. 368 - 380.

69. Θεόφιλος Κορυδαλεὺς ὁ Ἀθηναῖος, Τὰ Ἀθηναϊκά, τεῦχ. 11, Χριστούγεννα 1958, σσ. 9 - 14 (καὶ αὐτοτελῶς, σσ. 8).

70. Μία ἑλληνικὴ Σχολὴ εἰς τὰς Θήβας τὸ 1740, Νέα Ἑστία ΞΔ', 1958, σσ. 1272 - 1274.

71. Τὸ Φλαγγινιανὸν Φροντιστήριον, αὐτόθι, τεῦχος [755] Χριστουγέννων 1958, σσ. 120 - 123.

72. Πότε καὶ πῶς ἔπεσεν ἡ Μάνη εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων τὸ 1715, Πελοποννησιακὰ Γ' - Δ', 1958 - 1959, σσ. 276 - 287.

73. Ἡ Ἔκκλησις τῶν Μανιατῶν πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς κατὰ τὴν κήρυξιν τοῦ Τουρκο - Ἑνετικοῦ πολέμου (Ἰανουάριος τοῦ 1715), αὐτόθι, σσ. 401 - 404.

74. Παραλειπόμενα περὶ τῶν τυπογράφων Γλυκέων, Ἠπειρωτικὴ Ἑστία Ζ', 1958, σσ. 189 - 190.

75. Ἄγνωστα ἱστορικὰ στοιχεῖα διὰ τὴν ἑλληνικότητα τῆς Κύπρου, αὐτόθι, σσ. 441 - 447.

[Ἐπανάληψις τοῦ ἀνωτέρω, ὑπ' ἀριθ. 67 δημοσιεύματος].

76. Μικρὸς Ἑλληνομνήμων. Τεῦχος δεύτερον, Ἠπειρωτικὴ Ἑστία Ζ', 1958, σσ. 555 - 563, 641 - 650, 734 - 741, 843 - 851, Η', 1959, σσ. 17 - 26, 182 - 190, 295 - 302, 468 - 476, 549 - 554, 630 - 639, 786 - 794, 867 - 875, Θ', 1960, σσ. 7 - 15, 104 - 111, 204 - 212, 366 - 373, 474 - 484, 553 - 565.

[Ὁ Μικρὸς Ἑλληνομνήμων, τεῦχος δεύτερον, ἐξεδόθη καὶ αὐτοτελῶς, Ἰωάννινα 1960, 8ον, σσ. 154 + ιβ' [1]].

[Ἡ διαθήκη τοῦ Ἀθανασίου Βαλεριανοῦ, Ἕνα ἱστορικὸ γράμμα ἀπὸ τὴν

1. Ἐλλιπὴς καὶ ἐν πολλοῖς ἀνακριβὴς καὶ ἀτελὴς εἶναι ἡ ἀναγραφὴ 8 τίτλων αὐτοτελῶν ἔργων τοῦ συγγραφέως καὶ 85 τίτλων περιοδικῶν δημοσιευμάτων, συλλεγέντος ἀνεκδότου ὑλικοῦ ἐκ τῶν Ἀρχείων τῆς Βενετίας (ἀφορῶντος εἰς διαφόρους ἑλληνικὰς πόλεις), γενικωτέρου ἐνδιαφέροντος ἄρθρων εἰς ἐφημερίδας, κ.λπ., ἡ δημοσιευομένη εἰς τὰς σσ. θ' - ιβ' τῆς ἀνατυπώσεως τοῦ β' τεύχους τοῦ «Μικροῦ Ἑλληνομνήμονος».

Κατούναν τοῦ 1760, Παναγιωτάκης Νικούσιος καὶ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος, Ἡ ἐν Ἡρακλείῳ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Τίτου καὶ τὸ Σουλτανικὸ Σεράγι, Ὁ μαρτυρικὸς θάνατος ἑνὸς ἐπισκόπου Μεθώνης, Μία ἄγνωστος ἐπιδρομὴ τῶν Μαλτέζων κατὰ τῆς Λευκάδος, Φραγκῖσκος Μανούσου Θεοτοκόπουλος, Ἡ διαθήκη Γερασίμου Βλάχου τοῦ Κρητός, Ὁ συμπαθητικὸς [Χασὰν] Ἀγᾶς τῆς Κορώνης (1605), Πορφύριος Παλαιολόγος καὶ Ἱερεμίας Λευκαδίτης, Μία ἔκκλησις τῶν κατοίκων τῆς Τήνου τοῦ 1596, Μεθόδιος Μορώνης (Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης καὶ Ἀρχιεπίσκοπος Φιλαδελφείας, Ἡ ὁλόγραφος διαθήκη τοῦ Μεθοδίου Μορώνη, Ἡ ἡλικία τοῦ Μορώνη), Σουλτανικὸν Διάταγμα πρὸς τὸν Κατῆν τῆς Χίου, Ἔκκλησις τοῦ Μεθ. Μορώνη πρὸς τὸν Γεν. Προβλεπτήν, Ἕνας Βενετὸς Πρέσβυς στὰ Γιάννινα τὸ 1668, Περὶ Σπυρίδωνος καὶ Ρομπέρτου Σαλαμόν, Οἱ Γλυκῆδες καὶ Μαρουτζαῖοι, Διαθήκη Θεοφυλάκτου Τζανφορνάρι, Ἡ ἀπογραφὴ τῶν ὑπαρχόντων τοῦ ἱερομονάχου Θεοφ. Τζανφορνάρη, Περὶ Ἀσλὰν Πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων, Περὶ Ἠλία Μηνιάτη, ἐπισκόπου Κερνίτσης (Καλαβρύτων), Παΐσιος ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κεφαλ[λ]ηνίας καὶ Ζακύνθου [ἐπιστολή], Μία ἔγγραφος καταγγελία τῶν κατοίκων Πρεβέζης τοῦ ἔτους 1751, Ὁ πληθυσμὸς τῆς Ζακύνθου κατὰ τὸ 1651, Διαθήκη Πετρούτζου Νέρη ἐξ Ἄνδρου (1662), Ἡ διαθήκη τοῦ ἐξ Ἄρτης Γεωργίου Κοθώνη (1667), Οἱ Ἰωαννῖται ἔμποροι καὶ ἡ Βενετία, Διαθήκη τοῦ Σταμάτη Ἀθανάση ἐκ Καστοριᾶς, Διαθήκη τοῦ Ἰωαννίτου Μήχου Δήμου (1686), Διαθήκη τοῦ Ἰωαννίτου Ἀναστασίου Λάλου (1707), Διαθήκη τοῦ Κυπρίου ἱερέως Γεωργίου Γιαφούνη (καὶ Κωδείκελλος ἱερέως Γ. Γιαφούνη), Παλαιοὶ Ἕλληνες φοιτηταὶ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Παδούης, Καὶ ἄλλος Κατάλογος Ἑλλήνων φοιτητῶν τοῦ Πανεπιστημίου Παδούης, Διαθήκη τοῦ ἐκ Τρικάλων Δημητρίου Φιλίππου τοῦ 1686, Μάνθος Ἰωάννου ἐξ Ἰωαννίνων, Διαθήκη τοῦ Μάνθου Ἰωάννου (1748), Διαθήκη Ἰωάννου Θεοχάρη, Διαθήκη τοῦ Ἰωαννίτου Νικολάου Πανᾶ (1675), Διαθήκη τοῦ Δημητρίου Καπετανάκη, Διαθήκη τῆς Ἀθηναίας Φλωροῦς Ταρωνίτη, Διαθήκη τῆς Ἀθηναίας Ὄρσας Καπετανάκη, Ἡ διαθήκη τοῦ Ἀθηναίου Γεωργίου Καγγελέρη (1702), Ἡ διαθήκη τοῦ Ἰωαννίτου Θεοδώρου Φλώρου (1734), Διαθήκη τοῦ Ἀθηναίου Νικόλα Μπεναλδῆ, Μιχαὴλ Περούλης ὁ Ἀθηναῖος, Ἡ διαθήκη τοῦ Μιχ. Περούλη (1706), Διαθήκη τοῦ Ἀθηναίου Μιχαὴλ Ροΐδη (1671), Ἡ διαθήκη τοῦ Ἀθηναίου Δημητρίου Κουτρικᾶ, Ἡ διαθήκη τοῦ Γεωργίου Ἀντωνίου Μέλλου Ἀθηναίου (1732), Διαθήκη τοῦ Γρηγόρη Σακελλάρη ἐκ Μάνης, Περὶ Παλαιολόγων, Ἡ στάσις τῶν χωρικῶν τῆς Λευκάδος τοῦ 1819, Ὁ διδάσκαλος τοῦ Γένους Σουγδουρῆς, Μία ἐπιδρομὴ Καλαβρέζων πειρατῶν κατὰ τῆς μονῆς Ἁγ. Ἰωάννου ἐν Πάτμῳ τὸ 1682, Μία ἱστορικὴ οἰκογένεια [τῶν Παπαγιάννηδων] ἐξ Ἀργυροκάστρου τοῦ 16ου αἰῶνος, Ὁ Πρίγκηψ τῆς Βλαχίας Νικόλαος Μαυρογένης, Ἑλένη Κοθώνη Σάρου, Ἡ διαθήκη Ἑλ. Κοθώνη - χήρας Νικολάου Σάρου 1725, Ἡ διαθήκη τοῦ Ἀθηναίου Στεφάνου Ρούτη (1748), Ἡ διαθήκη τοῦ Ἀθηναίου κόμητος Νικόλα Μάκολα, Ἡ διαθήκη τῆς Μαρίας Γιαφούνη - χήρας Ἐμμ. Νορικράτη ἐκ Καστορίας, Τζεκίνια - Δουκάτα - Ρεάλια - Ἀσλάνια - Πιάστρες - Ἄσπρα,

Ἡ διαθήκη τοῦ ἱερομονάχου Ἀγαπίου Κατήφορη, Λευκαδίου (1746), Ἡ διαθήκη τοῦ ἐκ Κεφαλληνίας δόκτωρος Βερναρδίνου Τυπάλδου (1737), Αἱματηραὶ ταραχαὶ ἐν Σμύρνῃ τὸ 1797, Καὶ πάλιν περὶ Παλαιολόγων, Μουρούζης - Ὑψηλάντης - Σοῦτσος - Καλλιμάχης - Ῥάλλης, Ἡ παραγωγὴ τοῦ ἅλατος κατὰ τὸ 1768 στὴν Ἤπειρο καὶ Μεσολόγγι, Ἡ διαθήκη τοῦ Γεωργίου Καλογερᾶ, Ἡ διαθήκη τοῦ ἐκ Πατρῶν κόμητος Ἀνδρέα Κάσση].

77. Νέαι εἰδήσεις περὶ τοῦ Λάμπρου Κατσώνη καὶ τοῦ Ἀνδρούτσου [Λιβανίτου] (= Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. ΚΓ', ἀριθ. 3), Ἐν Ἀθήναις 1959, 4ον, σσ. 131.

[Βλ. καὶ ἀνωτέρω, ὑπ' ἀριθ. 57 δημοσίευμα]

78. Ἐγεννήθη εἰς τὰ Κύθηρα ὁ Ἰωάννης Βηλαρᾶς;, Ἠπειρωτικὴ Ἑστία Η', 1959, σσ. 945 - 949.

79. Περὶ τῶν Ἀθηναίων τοῦ Μορέως, Τὰ Ἀθηναϊκά, τεῦχ. 12, Πάσχα 1959, σσ. 8 - 15.

80. Ἡ [ἰδιόγραφος] διαθήκη τοῦ Ἀθηναίου ἐθνομάρτυρος Μιχαὴλ Λίμπωνα, Τὰ Ἀθηναϊκά, τεῦχ. 13, Σεπτ. 1959, σσ. 1 - 8.

81. Περὶ Σωφρονίου τοῦ Β', Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν (1633 - 1636), αὐτόθι, σσ. 9 - 10.

82. Trois lettres inédites de Charles Tocco en 1427, 1428 et 1432. [Ἀνακοίνωσις], Akten des XI. Internationalen Byzantinisten - Kongresses, München [15 - 20 Σεπτεμβρίου] 1958, München 1960, σσ. 352 - 354.

83. Συμπλήρωμα εἰς τὰ «Μνημεῖα Μακεδονικῆς Ἱστορίας», Εἰς μνήμην Κωνσταντίνου Ἰ. Ἀμάντου, Ἀθῆναι 1960, σσ. 54 - 70.

84. Ἡ ἰδιόγραφος διαθήκη Γρηγορίου ἱερέως τοῦ Μαρᾶ τοῦ Κρητὸς (1704), Κρητικὰ Χρονικὰ ΙΔ', 1960, σσ. 69 - 101.

85. Ὁ Οὔγων Φώσκολος καὶ ἡ Πάργα, Παρνασσὸς Β', 1960, σσ. 167 - 179.

86. Ἀνέκδοτος [Γαλλικὴ] ἀλληλογραφία τοῦ Ἰωάννου Καποδίστρια. Μέρος Α', αὐτόθι, σσ. 445 - 472 (καὶ αὐτοτελῶς, σσ. 30).

87. Β. Χρήστου: «Παραγγελίαι τοῦ Ἱπποκράτους» (Ἀθῆναι 1960). [Βιβλιοκρισία], Ἠπειρωτικὴ Ἑστία Θ', 1960, σσ. 684 - 685.

88. Μία ἄγνωστος περιπέτεια τῆς Πάργας καὶ ὁ Κερκυραῖος Πέτρος Λάντζας, αὐτόθι, σσ. 889 - 892.

89. Ἕλληνες φοιτηταὶ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Παδούης κατὰ τὸ 1725, αὐτόθι, σ. 892.

[Τρίτος κατάλογος Ἑλλήνων φοιτητῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Παδούης, μετὰ τοὺς δύο (1701, 1708) τοῦ Β' τεύχους τοῦ Μικροῦ Ἑλληνομνήμονος (= Ἠπειρωτικὴ Ἑστία Η', 1959, σσ. 553 - 554 καὶ σσ. 70 - 71 τῆς ἀνατυπώσεως, Ἰωάννινα 1960)].

90. 345 ὀνόματα Κερκυραίων τῶν ἐτῶν 1717 - 1718, αὐτόθι, σσ. 892 - 896.

91. Ἡ Μονὴ Πεντέλης καὶ τὰ 1200 φλωριά της, Τὰ Ἀθηναϊκά, τεῦχ. 15, Πάσχα 1960, σσ. 1 - 7.

92. Νικόλαος Ταρωνίτης τοῦ Λεονάρδου, Τὰ Ἀθηναϊκά, τεῦχ. 17, Χριστούγεννα 1960, σσ. 1 - 16.

93. Ἀνέκδοτος [Γαλλικὴ] ἀλληλογραφία τοῦ Ἰωάννου Καποδίστρια. Μέρος Β', Παρνασσὸς Γ', 1961, σσ. 103 - 126, καὶ [Μέρος Γ'], σσ. 207 - 238.

94. Αἱματηρὰ ἐπεισόδια εἰς τὰ Βενετο - Τουρκικὰ σύνορα Βονίτσης τὸ 1789, Ἠπειρωτικὴ Ἑστία Ι', 1961, σσ. 110 - 112.

95. Περὶ τῶν κατοίκων τῆς νησίδος Ἰωαννίνων, αὐτόθι, σσ. 112 - 114.

96. Ἀθηναῖοι ἔμποροι ἐν Βενετίᾳ τὸ ἔτος 1592, Τὰ Ἀθηναϊκά, τεῦχ. 19, Σεπτ. 1961, σσ. 5 - 8.

97. Σταχυολογήματα ἀπὸ τὰ κατάστιχα τοῦ νοταρίου Κρήτης Μιχαὴλ Μαρᾶ (1538 - 1578). [Ἀνακοίνωσις], Κρητικὰ Χρονικὰ ΙΕ' - ΙϚ' (= Πεπραγμένα τοῦ Α' Διεθνοῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου [Ἡράκλειον, 22 - 28 Σεπτεμβρίου 1961], τεῦχος δεύτερον), 1961 - 1962, σσ. 228 - 308.

[Περίληψις τῆς ὡς ἄνω ἀνακοινώσεως ἐδημοσιεύθη γαλλιστὶ εἰς τὴν «Rivista» [= ἐτήσιον λεύκωμα] «ARTE VENETA», ἔτος XV (1961 - 1962), σσ. 217 - 219, ὑπὸ τὸν τίτλον «Domenicos Theotocopoulos : nouveaux élements biographiques» καὶ ἑλληνιστί, ὑπὸ τοὺς τίτλους «Δομήνικος Θεοτοκόπουλος» εἰς τὸ περιοδικὸν Κρίκος [Λονδίνου], τεῦχ. 142, Ὀκτ. 1962, σσ. 14 - 16 καὶ «Τὰ νεανικὰ χρόνια τοῦ Θεοτοκοπούλου» εἰς τὸ περιοδικὸν Ζυγός, τεῦχ. 103 - 104, Ὀκτ. 1964, σσ. 17 - 20].

98. Μελέτιος Βλαστός. Νέα βιογραφικὰ στοιχεῖα, Παρνασσὸς Δ', 1962, σσ. 19 - 27.

99. Ἔργα καὶ ἡμέραι τοῦ Βιτζέντζου Κορνάρου, αὐτόθι, σσ. 225 - 246.

100. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Πάργας [Μέρος Α'], Ἠπειρωτικὴ Ἑστία ΙΑ', 1962, σσ. 97 - 102, 210 - 217.

101. Ἠπειρωτικὰ σταχυολογήματα, αὐτόθι, σσ. 377 - 384, 521 - 527.

[Ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα Ἄρτης καὶ Πρεβέζης — Παραλειπόμενα περὶ τοῦ Διδασκάλου τοῦ Γένους Γεωργίου Σουγδουρῆ — Ὁ βαθύπλουτος Ἰωαννίτης Κωνσταντῖνος Μαρούτσης, Πρίγκηψ τῆς Ἠπείρου — Τὰ προνόμια τῆς Πρεβέζης ὑπὸ τὴν Ἑνετοκρατίαν].

102. Οἱ Ἀθηναῖοι ἱεροδιδάσκαλοι Πατοῦσαι ἐν Βενετίᾳ, Τὰ Ἀθηναϊκά, τεῦχ. 22, Σεπτ. 1962, σσ. 1 - 12, τεῦχ. 23, Χριστούγεννα 1962, σσ. 17 - 25, τεῦχ. 24, Πάσχα 1963, σσ. 1 - 13.

103. Παραλειπόμενα περὶ Θεοφίλου Κορυδαλέως, Τὰ Ἀθηναϊκά, τεῦχ. 25, Σεπτ. 1963, σσ. 1 - 2.

104. Βίος καὶ πολιτεία τοῦ Μάρκου Ντουρέντε, Κρητικὰ Χρονικὰ ΙΖ', 1963, σσ. 37 - 46.

105. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Πάργης (Μέρος Β'), Ἠπειρωτικὴ Ἑστία ΙΒ', 1963, σσ. 485 - 486.

106. Περὶ τῶν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως διαφυγόντων τὸ 1453 Παλαιολόγων καὶ ἀποβιβασθέντων εἰς Κρήτην. [Ἀνακοίνωσις], Actes du XIIe Congrès International des Études Byzantines [Ἀχρίς, 10 - 16 Σεπτεμβρίου 1961], tome II, Beograd 1964, σσ. 171 - 176.

107. Βιτζέντζος Κορνάρος - Ἐρωτόκριτος, Κρητικὰ Χρονικὰ ΙΗ', 1964, σσ. 142 - 244[1].

108. Αἱ περιπέτειαι Ἰωάννου τοῦ Ἀθηναίου, Τὰ Ἀθηναϊκά, τεῦχ. 27, Πάσχα 1964, σσ. 16 - 17.

109. Ὁ Ὄθων καὶ ἡ Ἀμαλία στὴ Βενετία, Τὰ Ἀθηναϊκά, τεῦχ. 28, Σεπτ. 1964, σσ. 15 - 16.

[Βλ. καὶ τὸ ἀνωτέρω, ὑπ' ἀριθ. 12 δημοσίευμα].

110. Ποία ἦτο ἡ καθομιλουμένη τῶν Ἀθηναίων πρὸ τριῶν αἰώνων, Τὰ Ἀθηναϊκά, τεῦχ. 29, Χριστούγεννα 1964, σσ. 35 - 40.

111. Κρητικὰ συμβόλαια τῶν χρόνων τῆς Ἑνετοκρατίας, Κρητικὰ Χρονικὰ ΙΘ', 1965, σσ. 111 - 145.

112. Ἐπιφάνιος Ἡγούμενος, χορηγὸς - ἐκδότης, Ἠπειρωτικὴ Ἑστία ΙΔ', 1965, σσ. 107 - 111.

113. Περὶ τοῦ Βορειοηπειρώτου ὁσίου Νήφωνος, αὐτόθι, σσ. 441 - 448.

114. Περὶ τοῦ Ἀθηναίου ὁσίου καὶ ἰαματικοῦ Θεοδοσίου τοῦ Νέου, Τὰ Ἀθηναϊκά, τεῦχ. 30, Πάσχα 1965, σσ. 1 - 15.

115. Ὁ Ἀθηναῖος εὐεργέτης Ἰωάννης Ντέκας, Τὰ Ἀθηναϊκά, τεύχη 31 - 32, Χριστούγεννα 1965, σσ. 1 - 12.

116. Τὸ σκήνωμα Σάββα τοῦ ἡγιασμένου, Κρίκος, τεῦχ. 179 - 180, Νοέμβρ. - Δεκ. 1965, σσ. 35 - 36.

117. Δομήνικος Θεοτοκόπουλος. Ὁ βίος καὶ τὰ ἔργα του ⟨Βιβλιοθήκη Ἠπειρωτικῆς Ἑταιρείας Ἀθηνῶν, ἀριθ. 13⟩, Ἐν Ἀθήναις 1966, 8ον, σσ. 40 + 5 ἔγχρωμοι πίνακες [ἔργων τοῦ Θεοτοκοπούλου].

[Διάλεξις γενομένη εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἑταιρείαν τὴν 15 - 9 - 1966].

118. Περὶ Νικολάου Μαλαξοῦ, πρωτοπαπᾶ Ναυπλίου, ἐφημερίου Ἑλληνικῆς Κοινότητος Βενετίας. Ὁ βίος καὶ τὰ ἔργα του, Στάχυς [Βιέννης], 6 - 7, Ἰούλ - Δεκ. 1966, σσ. 69 - 117.

119. Πῶς ἐβάφοντο πρὸ δύο αἰώνων αἱ Ἀθηναῖαι, Τὰ Ἀθηναϊκά, τεῦχ. τεῦχ. 33, Πάσχα 1966, σσ. 1 - 4.

---

1. Περὶ τῶν ἐν τῷ ἀνωτέρῳ ἀπόψεων τοῦ συγγραφέως βλ. Λίνου Πολίτη, Καὶ πάλι γιὰ τὸν Βιτσέντζο Κορνάρο, Κρητικὰ Χρονικὰ Κ', 1966, σσ. 206 - 212.

120. Ὀκτὼ ἄδεια διὰ τὴν ἐκτύπωσιν βιβλίων ἐν Βενετίᾳ (1559 - 1572), Ἀθηνᾶ ΞΘ', 1966 - 1967, σσ. 171 - 180.

121. Ἐμπορικὴ ἀλληλογραφία ἐκ Θεσσαλονίκης (1742 - 1759), Μακεδονικὰ Ζ', 1966 - 1967, σσ. 94 - 147.

122. Θωμᾶς Φλαγγίνης, Κερκυραϊκὰ Χρονικὰ ΙΓ' [= Πρακτικὰ Β' Πανιονίου Συνεδρίου, Ἰθάκη 26 - 27 Αὐγούστου 1938], 1967, σσ. 182 - 195.

123. Un mandat du XIVe siècle en grec vulgaire, Byzantinische Forschungen II, 1967, σσ. 265 - 268.

124. Ὀκτὼ διαθῆκαι Ἑλλήνων τῆς Βενετίας (1535 - 1549), Μνημοσύνη Α', 1967, σσ. 174 - 198.

125. Χρονολογικοὶ πίνακες τῶν πασσάδων Ἰωαννίνων. Διορθώσεις καὶ προσθῆκαι, Ἠπειρωτικὴ Ἑστία ΙϚ', 1967, σσ. 449 - 450.

126. Ἀθηναῖοι καραβοκύρηδες καὶ οἱ πειραταί, Τὰ Ἀθηναϊκά, τεῦχ. 26, Πάσχα 1967, σσ. 31 - 32.

127. Ὁ Ἀθηναῖος ζωγράφος Δημήτριος, αὐτόθι, σσ. 32 - 35.

128. Ἡ ναυτιλιακὴ κίνησις τοῦ Χάνδακος κατὰ τὰ ἔτη 1359 - 1360. [Ἀνακοίνωσις], Πεπραγμένα τοῦ Β' Διεθνοῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου [Χανιά, 12 - 17 Ἀπριλίου 1966], τόμ. Γ', Ἐν Ἀθήναις 1968, σσ. 173 - 176.

129. Φιλόθεος ἐπίσκοπος Σαλώνων (1698 - 1699), Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν Α', 1968, σσ. 241 - 244.

130. Ἡ ἀθηναϊκὴ οἰκογένεια Καπετανάκη, Τὰ Ἀθηναϊκά, τεῦχ. 40, Σεπτ. 1968, σσ. 1 - 4.

131. Οἱ Ἀθηναῖοι Περούληδες ἐν Βενετίᾳ, Τὰ Ἀθηναϊκά, τεῦχ. 41, Χριστούγεννα 1968, σσ. 1 - 8.

132. Λουκᾶς Σουγδουρῆς ὁ ἐξ Ἰωαννίνων ἐκδότης ἐν Βενετίᾳ (1570 - 1591), Ἠπειρωτικὴ Ἑστία ΙΗ', 1969, σσ. 1 - 14.

133. Ἀρχειοδιφικὰ παραλειπόμενα, αὐτόθι, σσ. 331 - 334.

[Ι. Ἡ περιπέτεια ἑνὸς Μάρκου, Ἰωαννίτου τῷ 1588 - 1590, ΙΙ. Νοτάριος Ἰάκωβος (Τζιάκομο) ντὶ Μπένι..., ΙΙΙ. Νοτάριος Βενετίας Φραγκῖσκος Βέλανος..., κ.λπ.].

134. Εἰδήσεις περὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ἐκ τῶν Ἀρχείων τῆς Βενετίας (1690 - 1736), Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν Β', 1969 - 1970, σσ. 339 - 436.

[Μερικῶς εἰς τὸ ἀνωτέρω, ὑπ' ἀριθ. 48 δημοσίευμα].

135. Δύο πληρεξούσια ἐξ Ἰωαννίνων τοῦ 1669, Ἠπειρωτικὴ Ἑστία ΙΘ', 1970, σσ. 3 - 6.

136. Γεωργίου Σ. Πλουμίδη, Τὸ Βενετικὸν Τυπογραφεῖον τοῦ Δημητρίου καὶ τοῦ Πάνου Θεοδοσίου (1755 - 1824), Ἀθῆναι 1969 (σσ. 16 + 181). (Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ ὑποβληθεῖσα εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης). [Βιβλιοκρισία], αὐτόθι, σσ. 246 - 249.

137. Μικρὸς Ἑλληνομνήμων. Τεῦχος Γ', αὐτόθι, σσ. 403 - 411, 532 - 539, 664 - 679, Κ', 1971, σσ. 22 - 30.

[Ἡ ἐν Κρήτῃ ἐπιδημία τοῦ 1593 καὶ ἡ κοπὴ τῆς... γενειάδος, Δύο προικοσύμφωνα ἐκ Κύπρου ἑλληνιστὶ τῶν ἐτῶν 1641 καὶ 1649, Θωμᾶς ἢ Τόμιος Μπαθᾶς ἢ Μπατταᾶς - Κερκυραῖος (Α' Διαθήκη του..., Β' Διαθήκη τοῦ Κερκυραίου ζωγράφου Θωμᾶ Μπαττᾶ...), Ἡ παλαιότερη μικρὰ ἐκκλησία τῶν Ἑλλήνων ἐν Βενετίᾳ, Ἓν ἀνέκδοτον γράμμα τοῦ εὐεργέτου Παναγιώτου Χατζῆ Νίκου, Θεοφάνης Λογαρᾶς ὁ Κύπριος, Ἡ διαθήκη τοῦ Κυπρίου ἱερομονάχου Θεοφ. Λογαρᾶ, Οἱ διδάσκαλοι τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς Βουκουρέστιον τὸ 1833, Διαθήκη Μορεζίνας συζύγου Νικολὸ Βολοντέρου Ἰωαννίτου, Μία ἐκδρομὴ Ἑνετῶν εἰς τὸ ὄρος Σινᾶ, Μία ἄγνωστος προσφώνησις εἰς Πεντηκοστάριον ὑπὸ Γεωργίου ἱεροδιακόνου Σουγδουρῆ τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων, Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ὁ ἐξ ἀπορρήτων Μέγας Δραγομάνος τῆς Ὑψηλῆς Πύλης (ἄγνωστοι πληροφορίαι ἀπὸ ἑνετικὰς πηγάς), Ἀντίγραφον Πατριαρχικοῦ ἐγγράφου τοῦ 1697, Ἐμπορικὸν γράμμα τοῦ 1635 ἐκ Κερκύρας, ἀπευθυνόμενον εἰς τὸν Ἐπιφάνιον Ἡγούμενον ἔμπορον εἰς Βενετίαν καὶ εἰς τὸν ἀδελφόν του Γεώργιον Ἡγούμενον, Ἐμπορικὸν γράμμα ἐκ Λαρίσσης τῆς 28ης Μαΐου 1724..., Ἓν ἔγγραφον τοῦ 1690 ἀπὸ τὴν νῆσον Ὕδραν, Ὁ Γαβριὴλ Σεβῆρος διαιτητής..., Μία διαμαρτυρία ἐκ τῆς νήσου Θάσου τοῦ ἔτους 1778...].

138. Ἀρχειοδιφικὰ ἀνάλεκτα, Τὰ Ἀθηναϊκά, τεῦχ. 45, Πάσχα 1970, σσ. 1 - 12.

[24 νοταριακὰ ἔγγραφα τῶν ἐτῶν 1590 - 1711, ἀφορῶντα εἰς Ἀθηναίους ἐμπόρους].

139. Πῶς εἶδε τὰς Ἀθήνας τὸ 1395 ἕνας περιηγητής, Τὰ Ἀθηναϊκά, τεῦχ. 47, Χριστούγεννα 1970, σσ. 1 - 4.

140. Ὁ Ἰωάννης Κωττούνιος ἦτο ὀρθόδοξος, Μακεδονικὴ Ζωή, τεῦχ. 47, Ἀπρ. 1970, σσ. 14 - 15.

141. Ἡ Μάνη εἰς τὰ Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας (1611 - 1674), Λακωνικαὶ Σπουδαὶ Α', 1972, σσ. 83 - 173.

Β'. ΑΡΘΡΑ ΕΙΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ (ΕΠΙΛΟΓΗ) [1]

142. Ἕνας Ἠπειρώτης πρίγκηψ τῆς Βλαχίας, Ἡ Καθημερινή, 6 Φεβρ. 1939, σ. 1.

1. Δὲν περιελήφθησαν εἰς τὴν παροῦσαν ἀναγραφήν: συνεργασίαι τοῦ Κ. Δ. Μέρτζιου (ἐπώνυμοι ἢ μὲ τὸ ψευδώνυμον «Παρατηρητής») εἰς τὴν ἐφημερίδα τῶν Ἰωαννίνων «Ἤπειρος» (1909 - 1917), ἀνταποκρίσεις ἐξ Ἰωαννίνων εἰς τὰς ἐφημερίδας τῶν Ἀθηνῶν «Νέα Ἡμέρα» καὶ «Νέα Ἑλλὰς» (1913 - 1916), πλεῖσται ἐπιστολαὶ δημοσιευθεῖσαι εἰς τὴν ἐφημερίδα τῶν Ἀθηνῶν «Ἡ Καθημερινὴ» (1936 καὶ ἑξῆς), ἄρθρα εἰς τὰς ἐφημερίδας «Ἠπειρωτικὸν Μέλλον», «Ἐθνικὸς Ἀγών», «Ἠπειρωτικὰ Νέα» κ.λπ.

143. Τὰ χρυσωρυχεῖα τῆς Χαλκιδικῆς, Ἡ Καθημερινή, 6 Μαρτ. 1939, σ. 2.

144. Περὶ Διονυσίου Φιλοσόφου [ἐπιστολή], Ἡ Καθημερινή, 29 Μαΐου 1939, σ. 2.

145. Τὸ «Ζάλογγον» τῆς Μάνης, Ἡ Καθημερινή, 22 Ἀπριλ. 1940, σ. 2.

146. Ἡ βιομηχανοποίησις τῆς Ἑλλάδος, Ἡ Καθημερινή, 2 Σεπτ. 1948, σ. 3

147. Ἡ ἀνασυγκρότησις τῆς Ἠπείρου, Ἡ Καθημερινή, 30 Αὐγ. 1949, σ. 3.

148. Πανεπιστημιακαὶ Σχολαὶ εἰς Ἰωάννινα, Ἠπειρωτικὴ Ἑστία Γ', 1954, σσ. 1025 - 1028.

149. Κοινωνικὰ καὶ οἰκονομικὰ προβλήματα. Τὸ Ἠπειρωτικὸ χωριό, Ἠπειρωτικὴ Ἑστία Δ', 1955, σσ. 264 - 265.

150. Περὶ Βιτζέντζου Κορνάρου [ἐξ ἐπιστολαὶ εἰς τὴν ἐφημερίδα Ἡ Καθημερινὴ (17 Ἰουν. 1955, σ. 1, 26 Ἰουν. 1955, σ. 4, 28 Ἰουν. 1955, σ. 4, 8 Ἰουλ. 1955, σ. 4, 27 Ἰουλ. 1955, σ. 4, 13 Αὐγ. 1955, σ. 4)].

151. Ἡ ἐγχώριος βιομηχανία καὶ ὁ ξένος συναγωνισμὸς [ἐπιστολή], Ἡ Καθημερινή, 31 Δεκ. 1955, σ. 4.

152. Πῶς συντηροῦνται αἱ μεγάλαι ὁδικαὶ ἀρτηρίαι τῆς Ἰταλίας, Τὸ Βῆμα, 2 Ἰουλ. 1955 [1].

153. Τὸ Ἡρῷον τοῦ Ζαλόγγου, Ἠπειρωτικὴ Ἑστία Ε', 1956, σ. 1040.

154. Ἡ κλασσικὴ καὶ τεχνικὴ ἐκπαίδευσις ἐν Ἰταλίᾳ, Ἡ Καθημερινή, 24 Σεπτ. 1957, σ. 4.

155. Τὸ καρυοφύλλι καὶ ὁ Καπετάνιος [ἐπιστολή], Ἡ Καθημερινή, 7 Αὐγ. 1960, σ. 6.

156. Τὸ γλωσσικὸν ζήτημα [ἐπιστολή], Ἡ Καθημερινή, 3 Σεπτ. 1964, σ. 4.

157. Καίνιξμαρκ - Μοροζίνι - Ἀκρόπολις. Ἡ μαρτυρία τοῦ Καίνιξμαρκ περὶ καταστροφῆς τοῦ Παρθενῶνος καὶ τὰ προβλήματα ποὺ προέκυψαν ἀπὸ προσχέδια γαλλογλώσσων περιγραφῶν [ὁλοσέλιδον ἄρθρον], Ἡ Καθημερινή, 18 Φεβρ. 1965, σσ. 5 - 6.

Γ' ΑΝΕΚΔΟΤΟΝ ΥΛΙΚΟΝ

158. Ἡ πόλις τῶν Πατρῶν εἰς τὰ Ἀρχεῖα τῆς Ἑνετίας (1593 - 1794)· ὑλικόν, συλλεγὲν τὸ 1957 ἐπιμελείᾳ Κ. Δ. Μέρτζιου, ἐκ 300 δακτυλογρα-

1. Ὁ Μικρὸς Ἑλληνομνήμων, τεῦχ. Β', Ἰωάννινα 1960, σ. ιβ', ἀριθ. 73. Εἰς τὸ «Βῆμα» τῆς 2ας Ἰουλίου 1955 δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἀνεύρωμεν τὸ ἐν λόγῳ ἄρθρον.

φημένων σελίδων, κατατεθὲν εἰς τὴν Δημοτικὴν Βιβλιοθήκην τῶν Πατρῶν ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν «Κῶδιξ Μέρτζιου».

[Συλλογὴ δακτυλογραφημένων ἀντιγράφων, microfilm τῆς ὁποίας ὑπάρχει εἰς τὴν Γεννάδειον Βιβλιοθήκην, μὲ τὰ στοιχεῖα D 4e].

159. Ἡ Ναύπακτος εἰς τὰ Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας. Ἱστορικὸν ὑλικὸν συλλεγὲν ἐπιμελείᾳ Κ. Δ. Μέρτζιου τῇ παρακλήσει τοῦ κ. Γ. Ἀθανασιάδη - Νόβα (φύλλα 200).

160. Ἡ Χειμάρρα εἰς τὰ Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας. Ἱστορικὸν ὑλικὸν συλλεγὲν ὑπὸ Κ. Δ. Μέρτζιου (1947) τῇ προτροπῇ τοῦ κ. Μίλτου Σπυρομήλιου (200 περίπου φύλλα).

161. Ὁ Μυστρᾶς καὶ ἡ ἐπαρχία Λακωνίας εἰς τὰ Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας κατὰ τὴν Βενετοκρατίαν (1687 - 1715). Ἱστορικὸν ὑλικὸν ἐκ 200 δακτυλογραφημένων σελίδων συλλεγὲν ὑπὸ Κ. Δ. Μέρτζιου τῇ προτροπῇ τοῦ Π. Πουλίτσα.

162. Ἡ Μάνη [ἢ Τὰ Μανιάτικα] εἰς τὰ Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας (1570 - 1572 καὶ 1692 - 1699). Ἱστορικὸν ὑλικὸν συλλεγὲν ὑπὸ Κ. Δ. Μέρτζιου τῇ προτροπῇ τοῦ Σωκρ. Κουγέα (100 σελίδες).

163. Ὁ Μανιάτης Ἱππότης Λιμπέριος Γερακάρης εἰς τὰ Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας. Ἱστορικὸν ὑλικὸν συλλεγὲν ὡς καὶ τὸ ἀνωτέρω [1].

164. Ἀνέκδοτα ἔγγραφα διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης (περὶ τὰς 30 σελίδας, 1967) [2].

ΠΡΟΣΘΗΚΗ

165. Τὸ Μετόχιον τῶν ἐν Ἡρακλείῳ Σιναϊτῶν καὶ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀλβίζε Γριμάνι, Πανηγυρικὸς Τόμος ἐπὶ τῇ 1400ῇ ἀμφιετηρίδι τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Σινᾶ, Ἐν Ἀθήναις 1971, σσ. μγ' - οη'.

1. Περὶ τῶν ὡς ἄνω ὑπ' ἀριθ. 158 - 163 δημοσιευμάτων βλ. τοὺς ἀριθ. 51, 61 - 63 καὶ 76 - 77, ἀντιστοίχως, τῶν σσ. ια' - ιβ' τοῦ Β' τεύχους τοῦ Μικροῦ Ἑλληνομνήμονος, Ἰωάννινα 1960. Ὁ ἀριθ. 75 τῆς σ. ιβ', ἀνέκδοτος τὸ 1960, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν ἡμέτερον ἀνωτέρω ἀριθ. 141.

2. Ὁ τίτλος αὐτὸς ἀπαντᾷ, μὲ τὸν χαρακτηρισμὸν «ὑπὸ ἐκτύπωσιν», εἰς ἀνέκδοτον ἀναγραφὴν (παρομοίαν τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης τοῦ β' τεύχους τοῦ «Μικροῦ Ἑλληνομνήμονος», σσ. θ' - ιβ', τὴν ὁποίαν, διὰ τὰ μέχρι τοῦ 1960 δημοσιεύματα τοῦ Μέρτζιου, ἀκολουθεῖ καὶ ὁ Ν. Α. Φορόπουλος, ΘΗΕ, τόμ. 8, Ἀθῆναι 1966, στ. 1003 - 1007), συνταχθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Μέρτζιου ἐν Βενετίᾳ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1967 καὶ εὑρεθεῖσαν μεταξὺ τῶν καταλοίπων του, πλὴν ὅμως δὲν ἠδυνήθημεν νὰ τὸν ταυτίσωμεν πρὸς οὐδένα ἐκδεδομένον τίτλον. Ἴσως νὰ λανθάνῃ οὗτος μεταξὺ τῶν καταλοίπων τοῦ συγγραφέως του (ἢ νὰ ἔχῃ δοθῇ πρὸς ἐκτύπωσιν).

11 - 3 - 1972

Δ'. ΠΙΝΑΞ ΠΡΟΣΩΠΩΝ, ΤΟΠΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

Π. Δ. ΜΑΣΤΡΟΔΗΜΗΤΡΗΣ

ANTONIO D'EMILIA
(1908 - 1968)

Μὲ πολλὴν καθυστέρησιν δημοσιεύεται ἡ νεκρολογία αὐτὴ διὰ τὸν ἀείμνηστον Antonio d'Emilia, τὸν σοφὸν ἐρευνητὴν τοῦ βυζαντινοῦ καὶ τοῦ μουσουλμανικοῦ δικαίου. Ἡ καθυστέρησις ὅμως δὲν μειώνει τὴν ζωηρὰν ἀνάμνησιν τοῦ ἀδοκήτως ἐκλιπόντος διακεκριμένου ἱστορικοῦ καὶ νομομαθοῦς, τοῦ ὁποίου τὴν ἀπώλειαν, ἔτι καὶ σήμερον, ἐξακολουθοῦμεν νὰ θρηνῶμεν ὅσοι συνέπεσε νὰ γνωρίσωμεν ἐκ τοῦ πλησίον τὸν εὐγενῆ καὶ ἀκάματον ἐπιστήμονα, ὅστις τὸν βίον ὁλόκληρον ἀφιέρωσεν εἰς τὴν θεραπείαν τῶν συχνὰ λησμονουμένων ἱστορικῶν δικαίων τοῦ Βυζαντίου καὶ τοῦ Ἰσλάμ.

Γόνος παλαιᾶς ἰταλικῆς οἰκογενείας, ὁ Antonio d'Emilia ἐγεννήθη εἰς Ρώμην τὴν 8ην Νοεμβρίου 1908 καὶ εἰς Ρώμην ἀπέθανε τὴν 15ην Ὀκτωβρίου 1968, θῦμα καὶ αὐτὸς τῆς ἐπαράτου νόσου τῆς ἐποχῆς μας. Ρωμαῖος τὴν καταγωγήν, παρέμεινε ρωμαῖος τὴν ψυχὴν δι' ὅλου τοῦ βίου, ρωμαῖος τῶν κλασσικῶν χρόνων, ἀκέραιος καὶ εὐθύς, ἐργάτης ἀκάματος καὶ πείσμων, οἰκογενειάρχης ὑποδειγματικὸς ἀλλὰ καὶ ἀκλόνητος εἰς ἀντοχὴν ἐναντίον τῶν ἀντιξοοτήτων αἵτινες συνεσωρεύθησαν πολλαὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς του.

Εἰς Ρώμην εἶχε σπουδάσει τὰ νομικά, εἰς τὸ Πανεπιστήμιον δ' εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀκούσῃ τὰς παραδόσεις διασήμων νομοδιδασκάλων, οἱ ὁποῖοι ἐνωρὶς τοῦ ἐνεφύσησαν τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν ἔρευναν, ἥτις ἐν συνεχείᾳ καὶ βαθμηδὸν τὸν ὡδήγησεν εἰς ὅ,τι τοῦ ἐπέβαλλεν ἡ προσωπική του κλίσις, ἤτοι εἰς τὴν ἱστορικὴν τοῦ δικαίου ἀνερεύνησιν.

Ἀπὸ τοῦ 1938, ὅτε ἤρχισε νὰ δημοσιεύῃ τὰς μελέτας του ὁ Antonio d'Emilia, μέχρι τελευταίας πνοῆς του, ἐπὶ μίαν ὁλόκληρον τριακονταετίαν, δὲν ἔπαυσε νὰ δημοσιεύῃ διατριβὰς ἢ πραγματείας, ἄρθρα ἢ βιβλιοκρισίας κλπ., εἰς τὰς ὁποίας ὅλας μαρτυρεῖται ἡ εὐσυνείδητος ἐργασία καὶ ἡ πρωτότυπος ἐπιστημονικὴ συμβολὴ τοῦ συγγραφέως. Μὲ τὴν ἐξαίρεσιν δὲ ὀλίγων μελετῶν ἐπὶ τοῦ ἰσχύοντος δικαίου, ὁ ὄγκος τῆς ἐργασίας του ἀφιερώθη εἰς τὸ Μουσουλμανικὸν καὶ τὸ Βυζαντινὸν Δίκαιον, ἐνίοτε δὲ καὶ εἰς τὰ χριστιανικὰ ἀνατολικὰ δίκαια γενικώτερον.

Εἰς τεσσαράκοντα περίπου ἀνέρχονται τὰ δημοσιεύματα τοῦ Antonio d'Emilia ἐν σχέσει πρὸς τὸ Μουσουλμανικὸν Δίκαιον καὶ τὴν ἱστορίαν του.

Μεταξὺ δὲ τούτων αἱ μελέται του περὶ βακουφίων, αἱ πολλαί του ἔρευναι ἐπὶ τῆς ἀγοραπωλησίας καὶ τῶν ἐνοχικῶν σχέσεων, ἄλλαι ἐπὶ τῆς μνηστείας ἢ τοῦ διαζυγίου, τῆς καταχρηστικῆς ἀσκήσεως τῶν δικαιωμάτων κ.ἄ. φωτίζουν θεμελιώδη προβλήματα τοῦ Μουσουλμανικοῦ Δικαίου καὶ τῆς ἱστορίας του, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπίσης εἶναι ἀφιερωμέναι καὶ ἄλλαι γενικώτεραι ἐργασίαι, ὡς αἱ μελέται ἐν αἷς συγκρίνονται τὸ Ρωμαϊκόν, τὸ Βυζαντινὸν καὶ τὸ Μουσουλμανικὸν Δίκαιον καθόλου ἢ καὶ αἱ παραδόσεις του ἐπὶ τοῦ συνόλου τοῦ Μουσουλμανικοῦ Δικαίου. Τὸ Δίκαιον τοῦ Ἰσλὰμ ἐπὶ ἔτη μακρὰ ἀπησχόλησε τὸν δόκιμον συγγραφέα. Ἂν ὅμως πολλὰ τοῦ ὀφείλονται διὰ τὴν ἀπασχόλησίν του ταύτην, ἴσως πολὺ περισσότερα τοῦ ὀφείλονται διὰ τὴν ἀνερεύνησίν του ἐπὶ τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου.

Τὸ Βυζαντινὸν Δίκαιον εἵλκυσε τὴν ἰδιαιτέραν προσοχὴν καὶ ἔθελξε περισσότερον παντὸς ἄλλου τὸν Antonio d'Emilia, ὁ ὁποῖος πράγματι ὑπῆρξεν ἐκ τῶν ὀλίγων συγχρόνων ἐπιφανῶν, οἵτινες μὲ δύναμιν καὶ μὲ συνεχῆ ἐπιμονὴν ἐπεδόθησαν εἰς τὴν μελέτην καὶ ἐπεξεργασίαν του. Αἱ εἴκοσι περίπου μελέται του ἐπὶ τῶν ἀποφάνσεων τοῦ Δημητρίου Χωματιανοῦ, ἐπὶ τῆς Ἐκλογῆς τῶν Ἰσαύρων, ἐπὶ τῆς Πείρας Εὐσταθίου τοῦ Ρωμαίου, ἐπὶ τῆς Παραφράσεως τῶν ἰουστινιανείων Εἰσηγήσεων, ἀκόμη καὶ ἐπὶ τῶν Σχολίων τοῦ Μιχαὴλ Φωτεινοπούλου εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ τελευταίου τούτου συνταχθὲν Νομικὸν Πρόχειρον, αἱ πολλαὶ βιβλιοκρισίαι του κ.ἄ. ἀποδεικνύουν τὸ εὐρύτατον πεδίον τῆς ἐρεύνης του ἐπὶ τοῦ Βυζαντινοῦ καὶ τοῦ Μεταβυζαντινοῦ Δικαίου, ἀλλὰ καὶ τὴν ὀξεῖαν κριτικὴν δύναμιν τοῦ συγγραφέως, κεκτημένου τὸν ἀπαραίτητον ἐξοπλισμὸν ἵνα ἀντιμετωπίσῃ προβλήματα ἐξόχως ἐνδιαφέροντα καὶ θεμελιώδη. Τὴν ὀξεῖαν δὲ ταύτην κριτικὴν δύναμιν, συνοδεύουσαν καὶ ἰσχυρὰν συνθετικὴν ἱκανότητα, ὁ μελετητὴς τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου ἀπαντᾷ καὶ εἰς πᾶσαν σελίδα τοῦ λιθογραφημένου ἐκτενοῦς ἔργου ὅπερ περιέχει τὰς παραδόσεις τοῦ συγγραφέως ἐπὶ τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου, τὸ ὁποῖον ἄλλως θὰ ἦξιζε νὰ ἔχῃ δημοσιευθῆ, ἵνα καταστῇ κοινὸν κτῆμα καὶ προσιτὸν εἰς ὅσους ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἀπαράμιλλον αὐτὴν ἱστορίαν τοῦ δικαίου τοῦ Βυζαντίου. Ὁ Antonio d'Emilia ὑπῆρξεν ἀσφαλῶς διακεκριμένος νομομαθὴς καὶ διαπρεπὴς μουσουλμανολόγος. Ὑπῆρξεν ὅμως πρὸ παντὸς ἐπιφανὴς βυζαντινολόγος, ἐξ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι, ἐλάχιστοι ἀτυχῶς πλέον σήμερον, ἀνεδέχθησαν τὸ ὡραῖον βάρος νὰ συνεχίσουν τὴν περικλεῆ παράδοσιν τῆς ἐρεύνης τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου. Ὁ Antonio d'Emilia ἀπέβη οὕτω βυζαντινολόγος καθιερωμένος. Καὶ εἶναι πολλὴ ἡ εὐγνωμοσύνη ἡ ὁποία τοῦ ὀφείλεται.

Ὁ ἐπισκέπτης τῆς παλαιᾶς ἀρχοντικῆς κατοικίας του εἰς τὴν Ρώμην θὰ ἐνθυμῆται πάντοτε τὴν ἀτμόσφαιραν σοφίας τὴν ὁποίαν ἠκτινοβόλει ἡ παρουσία τοῦ ἀλησμόνητου οἰκοδεσπότου. Πέραν ὅμως αὐτοῦ, ἡ οἰκία

τοῦ Antonio d'Emilia παρεῖχεν εἰς τὸν ἐπισκέπτην καὶ τὴν θαλπωρὴν τῆς εἰλικρινοῦς φιλοξενίας ἡ ὁποία ταχέως ὡδήγει εἰς ἐγκάρδιον οἰκογενειακὴν φιλίαν. Ἡ εὐγενὴς σύζυγος τοῦ ἐκλιπόντος, θυγάτηρ τοῦ πολλοῦ Ε. Albertario, τὰ τέκνα του καὶ ὁ ἴδιος, ὑποδειγματικὸς paterfamilias, ὅλοι ὁμοῦ παρεῖχον ζωντανὴν τὴν εἰκόνα τῆς caritas καὶ τῆς humanitas, τῶν βασικῶν τούτων ἀρετῶν, τὰς ὁποίας εἶχεν ἐμφυσήσει εἰς τὸ ἄμεσον περιβάλλον του ὁ ἐκλιπὼν εὐπατρίδης. Οἱ ὁμότεχνοι καὶ φίλοι του δὲν δύνανται νὰ λησμονήσουν τὸν Antonio d'Emilia!

ΠΑΝ. Ι. ΖΕΠΟΣ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΛΑΟΥΡΔΑΣ

Τὴν 19ην παρελθόντος Μαρτίου ἀπέθανεν ἐν Θεσσαλονίκῃ, ὅπου διηύθυνε τὸ Ἵδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἵμου ὁ Βασίλειος Λαούρδας. Εἶχε γεννηθῆ εἰς Πειραιᾶ (1912) ἐκ πατρὸς Ναυπακτίου καὶ μητρὸς ἐκ Δυτ. Κρήτης, σπουδάσει δὲ εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς Ἀγγλίαν καὶ Ἀμερικήν. Ἡ γνωριμία μας (ὀφειλομένη εἰς τὸν συμφοιτητήν του καὶ συνεργάτην μου Σόλωνα Π. Βογιατζάκην † 1942) ἦτο πολυχρόνιος. Ὁ Λαούρδας ἀνῆκε κατ' ἀρχὰς εἰς τὸ περιβάλλον τοῦ Ἰω. Συκουτρῆ, μετὰ ταῦτα ὅμως προσηνατολίσθη πρὸς ἄλλους. Ἠσχολήθη μὲ τὴν Ἑλληνικὴν Φιλολογίαν, τὰ Νέα Ἑλληνικὰ καὶ τὰ Βυζαντινά, χωρὶς νὰ παύσῃ ἐνδιαφερόμενος καὶ διὰ τὴν Ἱστορίαν. Ὡς κριτικὸς (λογοτεχνικὸς) ὑπῆρξεν ὀξὺς οὐχὶ δὲ πάντοτε καὶ συνεπής. Τὴν ἀρχαίαν Ἑλλην. φιλολογίαν ἐγκατέλειψεν ἐνωρίς, ἄλλωστε ἡ εἰς αὐτὴν παρασκευή του δὲν ἦτο βαθεῖα, ἀκριβῶς διότι δὲν ἦτο παραμόνιμος.

Εἰς τὰ βυζαντινὰ ἐτράπη εἰς Ἀμερικήν, ὁπόθεν ἔστειλε καὶ διαφόρους ἐργασίας πρὸς δημοσίευσιν, ἔφερε δὲ καὶ τὰς Ὁμιλίας τοῦ Φωτίου. Διὰ μικρὸν διάστημα ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Κρήτην, φιλιωθεὶς πρὸς τοὺς κύκλους τῶν «Κρητικῶν Χρονικῶν». Ἀλλὰ τὸ κύριον καὶ ἐθνικόν του ἔργον συνετελέσθη εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπου ἐμόχθησε διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ Ἱδρύματος τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Ἀγνοήσας τὰ Πανεπιστήμια, μὴ γενόμενος οὐδὲ διδάκτωρ ποτέ, μὴ ἐπιδιώξας ἀκαδημαϊκὰς θέσεις, ἀφιερώθη εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ Βορείου Ἑλληνισμοῦ. Τοῦτο ἔπραξε, βοηθούμενος ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ καθηγητάς, τὸν ἀείμν. Στίλπ. Κυριακίδην, τοὺς Χ. Φραγκίσταν, Ν. Ἀνδριώτην κ.ἄ., καὶ ἀπὸ πλούσια μέσα τὰ ὁποῖα τοῦ ἐπέτρεψαν νὰ προβῆ εἰς σειρὰν ἐκδόσεων ὠφελίμων διὰ τὴν ἱστορικὴν καὶ τὴν ἐθνικὴν ὑπόθεσιν καὶ προαγουσῶν τὴν ἔρευναν. Μολονότι δὲν ἦτο ἐντόπιος, ἔδωκε τὴν ψυχήν του καὶ τὴν ζωήν του εἰς τὴν Μακεδονίαν, ἡ ὁποία ζηλοτύπως τὸν ἐκράτησεν εἰς τὸ χῶμα της. Πολλαί του δημοσιεύσεις ἀναφέρονται εἰς ἁγιολογικὰ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου καὶ ἄλλα μακεδονικὰ θέματα. Ἀξιόλογα εἶναι καὶ τὰ «Κρητικὰ Παλαιογραφικὰ» του εἰς τὰ «Κρητικὰ Χρονικά», ὡς καὶ μελέται καὶ κείμενα σχετικὰ μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν. Τὰ ἔργα του διαπνέει βαθὺς σεβασμὸς πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν Ὀρθοδοξίαν. Γόνιμον δὲ ὑπῆρξε τὸ ἐνδιαφέρον του διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν διαβαλκανικῶν σχέσεων.

Ὁ Λαούρδας ὑπῆρξε συνεργάτης τῆς «Ἀθηνᾶς», τῆς «Ἐπετηρίδος Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν», τῆς Byzantinische Zeitschrift, τῆς «Ὀρθοδοξίας», τῶν «Μακεδονικῶν», τῶν Balkan Studies, τῶν «Κρητικῶν Χρονικῶν» καὶ διαφόρων ἄλλων ἡμετέρων καὶ ξένων περιοδικῶν.

Ἡ σύζυγός του ἑτοιμάζει τόμον εἰς Μνήμην του, ὅπου θέλει δημοσιευθῇ καὶ ἡ βιβλιογραφία τῶν δημοσιευμάτων του. Ἐκεῖ σκοπεύω νὰ ἐπισημάνω τὴν συμβολήν του εἰς τὰς περὶ τοῦ ἱεροῦ Φωτίου ἐρεύνας. Μακρὰν ἀλληλογραφίαν μὲ τὸν ἀείμν. φίλον ἔχω κρατήσει εἰς τὸ ἀρχεῖον μου.

Ἐκφράζων ἐντεῦθεν τὴν βαθεῖαν λύπην μου διὰ τὴν πρόωρον ἀπώλειαν τοῦ ἀνδρός, λογίου τε καὶ ὀργανωτικοῦ, συντηρητικοῦ κατὰ τὸ πνεῦμα καὶ μαχητοῦ κατὰ τὴν διάθεσιν, παραβλέπω αὐτὴν τὴν στιγμὴν ὅσα ὁ θάνατος καὶ αἱ μεγάλαι ὑπηρεσίαι τοῦ θανόντος ἐπιβάλλουν νὰ σιωπηθοῦν εἴς τε τὰς προσωπικὰς καὶ τὰς δημοσίας σχέσεις. Εἰς τὴν Ἑλλάδα εἴμεθα τόσον ὀλίγοι ὥστε ἄνθρωποι ὡς ὁ Λαούρδας καὶ δυσαναπλήρωτοι εἶναι καὶ σπάνιοι. Ἐν προκειμένῳ εἰς τοῦτο συνετέλεσε τὸ μὲν ἡ εὐρύτης τῆς μορφώσεως τοῦ ἀποθανόντος, ὁ ὁποῖος καὶ τῆς ἱστορίας ἀλλ' ἰδίᾳ τῆς Ἑλληνικῆς Φιλολογίας εἶχε συνεχῆ ἀντίληψιν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι τῶν ἡμερῶν μας, τὸ δὲ ἡ ἔμφυτος διπλωματικότης δι' ἧς ἤνοιγε, συνετήρει καὶ ἐξεμεταλλεύετο ὑπὲρ τοῦ συνόλου σχέσεις, αἱ ὁποῖαι ἰδίᾳ διὰ τὴν ἐθνικὴν ὑπόθεσιν ὑπῆρξαν πολύτιμοι· ἐπὶ πλέον δὲ καὶ ἡ εὐαισθησία τοῦ ἀνθρώπου, ἀπαραίτητος διὰ τὸν φιλόλογον, καὶ δὴ τὸν μελετητὴν τῶν κειμένων.

Ἄς ἀναπαύεται ἐν εἰρήνῃ!

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

ΝΙΚΟΛΑΟΣ BĂNESCU (1878-1971)

Κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος ἡ Ἑταιρεία Βυζαντινῶν Σπουδῶν ἐστερήθη παλαιοῦ καὶ ἐκλεκτοῦ αὐτῆς φίλου καὶ συνεργάτου, ἐπιτίμου δ' αὐτῆς μέλους, τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ Ρουμάνου καθηγητοῦ καὶ ἀκαδημαϊκοῦ, ἄλλοτε διδάξαντος ἱστορίαν ἐν τοῖς Πανεπιστημίοις τοῦ Cluj καὶ μετέπειτα τοῦ Βουκουρεστίου (1938 - 1947), τοῦ Νικολάου Bănescu. Καὶ ἄλλοι μὲν πλησιέστεροι καὶ εἰδικώτεροι θὰ γράψουν περὶ τῶν σπουδῶν, τῶν ἔργων του καὶ τῆς δράσεώς του πλείονα· ἐγὼ δὲ ὅσα γνωρίζω.

Ὁ Bănescu εἶχε μετάσχει εἰς τὸ ὑπὸ τὸν N. Iorga (τεσσαρακονταμελὲς μόνον) Α΄ Διεθνὲς Συνέδριον Βυζαντινῶν Σπουδῶν, ὅπου καὶ ἀνεκοίνωσε περὶ τοῦ Κεκαυμένου (πρβλ. ΝΕ ΙΗ΄, 1924, σσ. 309, 311), εἶτα δὲ καὶ εἰς τὸ δεύτερον ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ 1930, ὅτε καὶ ἐσχετίσθη μετὰ τοῦ ἀειμν. Φ. Κουκουλέ. Εἰς τὸ συνέδριον ἐκεῖνο προέβη εἰς ἀνακοίνωσιν ἔχουσαν ὡς θέμα : «Le relations entre Gênes et l'empire de Trébizonde dans la première moitié du XVe siècle» (compte-rendu, Athènes 1932, σ. 22). (Εἰς τὸ εἰς Ἀλγέριον προγραμματισθὲν ἕκτον τὸ 1939, ματαιωθὲν δὲ λόγῳ κηρύξεως τοῦ Β΄ παγκοσμίου πολέμου, εἶχε προγραμματίσει δύο ὁμιλίας). Μετὰ τὸ 1930 δὲν νομίζω ὅτι ἐπανεῖδε τὴν Ἑλλάδα· διετήρησεν ὅμως προσωπικὰς σχέσεις μὲ τοὺς ἀειμν. Νῖκον Βέην, Φαίδωνα Κουκουλέν, ὡς καὶ παλαιότερον μὲ τὸν Σπ. Λάμπρον καὶ τὸ περιοδικὸν «Βυζαντίς». Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κουκουλὲ ἠρχίσαμεν ἀλληλογραφίαν διαρκέσασαν ὑπὲρ τὰ δέκα ἔτη. Φαίνεται ὅτι τὸ γῆρας καὶ ἡ δυσμένεια δὲν τῷ ἐπέτρεπον πλέον νὰ ἐξέρχεται τῆς χώρας του, νὰ δημοσιεύῃ εἰς διεθνῆ περιοδικὰ ἢ νὰ τυπώσῃ τὴν παρ' αὐτοῦ ἡτοιμασμένην Βυζαντινὴν Ἱστορίαν (γαλλιστί). Ἐλπίζω ὅτι εἰς ἄλλην εὐκαιρίαν θὰ δημοσιεύσω τὰς πρός με ἐπιστολάς του.

Ἐκτὸς τῶν ἱστορικῶν ὁ Bănescu ἐδημοσίευσε καὶ φιλολογικὰς ἐργασίας (ὡς ἡ διδακτορική του διατριβὴ συνταχθεῖσα ὑπὸ τὸν A. Heisenberg), ἐξέδωκε δὲ καὶ ἑλληνικὰ δημωδέστερα κείμενα. Ὁμοίως ἠσχολήθη καὶ μὲ τὰς βυζαντινο - βαλκανικὰς σχέσεις, τὴν νομισματικήν, σφραγιδολογίαν καὶ ἄλλους βοηθητικοὺς κλάδους τῆς Βυζαντινολογίας. Κατὰ τὰ ἔτη 1926 - 1938 ἔδιδεν εἰκόνα τῶν βυζαντινῶν δημοσιευμάτων ἐν Ρουμανίᾳ διὰ τοῦ περιοδικοῦ τῶν Βρυξελλῶν «Byzantion», ἐνῷ ἐπὶ πολλὰ ἔτη εἶχε τὴν παρουσίασιν τῶν ρουμανικῶν βιβλίων εἰς τὴν «Byzantinische Zeitschrift» τοῦ

Μονάχου, ἔνθα ἐδημοσίευσε καὶ πολλὰς βιβλιοκρισίας ὡς καὶ πρὸ τοῦ Β΄ παγκοσμίου πολέμου εἰς τὴν «Revue du Sud-Est Européen» τοῦ Βουκουρεστίου.

Περαιτέρω σημειώνω ἐπιλογὴν ἐκ τῶν δημοσιευμάτων του, τινὰ τῶν ὁποίων μοῦ ἀφιέρωσεν ἰδιοχείρως, τὰ κυριώτερα δηλ. ἐκ τῶν σχετικῶν πρὸς τὴν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν λογίαν καὶ δημώδη, τὴν Βυζαντινὴν Ἱστορίαν καὶ τὴν Νεωτέραν Ἑλλάδα. Ἀναγραφὴ τοῦ συνόλου τῶν μελετῶν του ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ P. Ş. Năsturel ἐν τῷ ἀφιερωθέντι εἰς τὴν ἐνενηκονταετηρίδα αὐτοῦ τόμῳ τῆς «Revue des Études Sud-Est Européennes» (VIII, 1969, σσ. 9 - 17).

Δεκ. 1971 Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΑΙ ΠΕΡΙΟΔΙΚΩΝ

BNJ = Byzantinisch - neugriechische Jahrbücher (Ἀθῆναι).
BSHAR = Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine (Βουκουρέστιον).
BZ = Byzantinische Zeitschrift (Λιψία - Μόναχον).
ΕΕΒΣ = Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν (Ἀθῆναι).
ÉO = Échos d'Orient (Βουκουρέστιον).
RÉB = Revue des Études Byzantines (Παρίσιοι).

1. Un poème grec vulgaire relatif à Pierre le Boiteux de Valachie, Bucarest 1912, σσ. 29.

2. Quelques morceaux inédits d'Andréas Libadénos, Βυζαντὶς Β', 1912, σσ. 358 - 395.

3. Deux poètes byzantins inédits du XIIIe siècle, Bucarest 1913, σσ. 20.

4. Die Entwicklung des griechischen Futurums von der frühbyzantinischen Zeit bis zur Gegenwart. Inaugural - Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät (I. Sektion) der K. Ludwig - Maximilians - Universität zu München, Bukarest 1915, σσ. 121.

5. Macarios Calorités et Constantin Anagnostès, Revue de l'Orient Chrétien, 3e serie, III (XXIII)/1 - 2, 1922 - 1923, σσ. 144 - 149.

6. Encore une fois sur Makarios Kalorités (Καλὸν Ὄρος - Ἅγιον Ὄρος), BNJ III, 1922, σσ. 158 - 160.

7. Changements politiques dans les Balkans après la conquête de l'empire bulgare de Samuel (1018). Nouveaux duchés byzantins : Bulgarie et Paristrion, BSHAR X, 1923, σσ. 49 - 72.

8. Un duc byzantin du XIe siècle : Katakalon Kekauménos, BSHAR XI, 1924, σσ. 25 - 36.

9. Un fragment inédit du «Poème à Spanéas» (cod. Marc. VII, 51), «Recueil d'études dédiées à la mémoire de N.P. Kondakov», Prague 1926, σσ. 75 - 80.

10. Un récit en grec vulgaire de la construction de Sainte-Sophie, ΕΕΒΣ Γ', 1926, σσ. 144 - 160.

11. Chipuri şi scene din Bizanţ, Cluj 1927, σσ. 185.

12. Unbekannte Statthalter der Themen Paristrion und Bulgarien : Roman Diogenes und Nikephoros Botaneiates, BZ XXX, 1929/30, σσ. 439 - 444.

13. Un poème grec vulgaire du moyen âge : Ὁ κάτης καὶ οἱ ποντικοί, «Εἰς μνήμην Σπυρίδωνος Λάμπρου», Ἀθῆναι 1935, σσ. 393 - 397.

14. Sceau inédit de Katakalon, Katépano de Paradounavon. [Ἀνακοίνωσις εἰς τὸ 5ον Διεθνὲς Συνέδριον Βυζαντινῶν Σπουδῶν, Ῥώμη 20 - 27 Σεπτ. 1935], ÉO XXXV, 1936, σσ. 405 - 408. [Πρβλ. καὶ ÉO XXXIX, 1940, σσ. 157 - 160].

15. Păreri nouă asupra lui Kekaumenos, «Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice IIIe série», XII, 1937, σσ. 273 - 282.

16. À propos de Kekauménos, «Byzantion» XIII, 1938, σσ. 129 - 138.

17. Le conflit entre Gênes et l'Empire de Trébizonde à la veille de la conquête turque (1418 - 1449), «Atti del V Congresso Internazionale di Studi bizantini (Roma, 20 - 26 Settembre 1936)», I, 1939, σσ. 5 - 10.

18. Le patriarche Athanase Ier et Andronic II Paléologue. État religieux, politique et social de l'Empire, BSHAR XXIII, 1942, σσ. 28 - 56.

19. Un problème d'histoire médiévale : création et caractère du second empire bulgare (1185), Bucarest 1943, σσ. 93.

20. Le déclin de Famagouste. Fin du royaume de Chypre. Notes et documents, Bucarest 1946, σσ. 116 + 1 χάρτη.

21. Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie, Bucarest 1946, σσ. 193 + 3 πίν. + χάρτη. [Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος εἶχε παρουσιάσει προηγουμένως πολλὰ ἐπὶ μέρους ἄρθρα].

22. Notes de sigillographie et de prosopographie byzantines, BSHAR XXVII, 1946, σσ. 42 - 55.

23. La signification des titres de πραίτωρ et de προνοητὴς à Byzance au XIe et au XIIe siècle. «Miscellanea Giovanni Mercati» III [= Studi e Testi, 123], Città del Vaticano 1946, σσ. 387 - 398.

24. Deux études byzantines I. Antour de Kekauménos; II. La première attaque russe de Constantinople (860), RÉB VI/2, 1948, σσ. 191 - 198.

ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΜΠΑΡΛΑ - ΠΑΛΛΑ *

Ἡ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ ὁλόκληρος, ἰδιαιτέρως ὅμως τὸ Ἀρχαιολογικὸν Σπουδαστήριον, οἱ Καθηγηταί, οἱ Βοηθοὶ καὶ οἱ Φοιτηταί, συντετριμμένοι ἀπὸ συγκίνησιν καὶ ὀδύνην, θρηνοῦμεν τὴν ἀπροσδόκητον, σκληρὰν ἀπώλειαν τῆς Χαρικλείας Μπάρλα - Πάλλα. Θρηνοῦμεν πολύτιμον συνεργάτιν καὶ φίλην, πολύτιμον ἐπιστήμονα καὶ πολύτιμον ἄνθρωπον.

Βαθυτάτη πίστις εἰς τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν, συνδεομένη μὲ τὸ περίσσευμα τῆς ἀγάπης ποὺ ἐπλημμύριζε τὴν ψυχήν της, εἶχε στρέψει, ἀπὸ τὰ φοιτητικά της ἤδη χρόνια, τὴν ἔφεσιν τῆς Χαρικλείας Πάλλα πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν τῆς Βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας, τῆς ὁποίας ηὐτύχησε νὰ ἔχῃ διδάσκαλον τὸν Ἀναστάσιον Ὀρλάνδον. Ὁδηγουμένη ἀπὸ τὴν ἀγάπην πρὸς τὸ μάθημα καὶ τὸν διδάσκαλον, προθύμως ἀνέλαβε ἀργότερον τὴν βοήθειαν εἰς τὰς διδακτικὰς ὑποχρεώσεις τῆς ἕδρας, παραλλήλως πρὸς τὰ καθήκοντά της ὡς βοηθοῦ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Σπουδαστηρίου, τοῦ ὁποίου ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν εἶχε, μόνη, ὁλόκληρον τὴν εὐθύνην. Μὲ τὴν ἰδίαν προθυμίαν ἀνέλαβεν ἀργότερον καὶ τὰ βάρη τῆς ἡμετέρας ἕδρας τῆς Κλασσικῆς Ἀρχαιολογίας.

Ἀλλὰ δὲν εἴμεθα μόνον ἡμεῖς οἱ καθηγηταὶ τῆς Ἀρχαιολογίας, οἱ ὁποῖοι τῆς χρεωστοῦμεν εὐγνωμοσύνην διὰ τὴν βοήθειαν τὴν ὁποίαν, ἀκούραστος πάντοτε, μᾶς προσέφερε. Τὸ Πανεπιστήμιον ὁλόκληρον ἐγνώριζε τὸ εὐγενικὸν χαμόγελον τῆς καλωσύνης, μὲ τὸ ὁποῖον ἀπήντα εἰς κάθε ἐξυπηρέτησιν, μικρὰν ἢ μεγάλην, ἡ ὁποία τῆς ἐζητεῖτο. Ἡ ἀγάπη, τὴν ὁποίαν ὅλοι ἐτρέφομεν δι᾽ αὐτήν, τὴν ἐνίσχυεν εἰς τὴν διαρκῆ της προσπάθειαν νὰ ἐξυπηρετῇ πάντοτε καὶ μὲ ἀποτελεσματικὸν τρόπον τοὺς φοιτητὰς καὶ τὰς φοιτητρίας, ἰδιαιτέρως δὲ ὅσους καὶ ὅσας δυσμενεῖς συνθῆκαι εἶχον ἀπομακρύνει τῆς κανονικῆς ὁδοῦ τῶν σπουδῶν των, ὥστε νὰ ὑπερνικήσουν τὰς παρουσιαζομένας δυσκολίας.

Καὶ δὲν περιωρίζετο μόνον εἰς τὸ Πανεπιστήμιον ἡ ἐκδήλωσις τῆς πηγαίας της καλωσύνης. Παρὰ τὴν ἔμφυτον συστολήν της, ἐπεδόθη εἰς ἔντονον κοινωνικὴν δραστηριότητα, μὲ μοναδικόν της σκοπὸν νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὸν πλησίον, νὰ διδάξῃ καὶ νὰ βοηθήσῃ, χωρὶς ποτὲ νὰ προβάλῃ τὸν ἑαυτόν της. Ἄδολος καὶ ἀνυπόκριτος ἦτο ἡ χαρά της διὰ τὰς ἐπιτυχίας

* Ἐπικήδειος ἀποχαιρετισμός.

τῶν ἄλλων, ἐνῷ διὰ τὰς ἰδικάς της ὑποθέσεις πάντοτε ἐπεδείκνυε καρτερίαν, ἀφωσιωμένη εἰς τὸ καθῆκον της.

Μετριόφρων ἀλλ᾽ ἀδιάλειπτος, ἀθόρυβος καὶ ἄνευ ἐπιδεικτικότητος ὑπῆρξεν καὶ ἡ ἀφοσίωσίς της εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν [1]. Ἡ διδακτορική της διατριβή, ἀναφερομένη εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ βυζαντινοῦ κωδωνοστασίου, ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἐπλήρωσεν οὐσιαστικόν, ὄντως, κενόν, εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης. Αἱ ἀνασκαφαί, ἀφ᾽ ἑτέρου, τὰς ὁποίας ἐξετέλεσεν καὶ αἱ σχετικαὶ ἐκθέσεις τὰς ὁποίας ἐδημοσίευσεν, εἶχον πάντοτε τὴν σφραγῖδα τῆς ἀκριβοῦς ἐπιστημονικῆς μεθόδου καὶ τῆς εὐστόχου ἀντιμετωπίσεως τῶν προβλημάτων. Ἡ συμβολή της εἰς τὴν ἐπιστήμην, ὅσον καὶ ἐὰν δὲν ἐπρόφθασε νὰ λάβῃ μεγαλυτέραν ἔκτασιν, δὲν θὰ μείνῃ ἀπαρατήρητος.

Εἰς τὴν ὑπερβολικήν της μετριοφροσύνην ὠφείλετο καὶ ἡ ἐπίμονός της ἄρνησις ν᾽ ἀνταποκριθῇ εἰς τὴν διηνεκῆ παρότρυνσιν, καὶ ἐμοῦ καὶ ἄλλων συναδέλφων, ἵνα ζητήσῃ τὴν ἐκλογήν της ὡς Ὑφηγητρίας διὰ τὴν Βυζαντινὴν Ἀρχαιολογίαν, ἐκλογὴν τὴν ὁποίαν ἐδικαιοῦτο ἀναμφισβητήτως, ὥστε μὲ μεγαλυτέραν ἄνεσιν ν᾽ ἀφοσιωθῇ εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ μαθήματος τούτου, διδασκαλίαν τὴν ὁποίαν καὶ ὡς βοηθὸς εἶχεν ἀσκήσει μὲ ἐξαίρετον ἐπιτυχίαν. Μικρὰ μόνον ὑπηρεσιακὴ ἱκανοποίησις ἦτο ἡ προαγωγή της εἰς τὴν θέσιν τῆς ἐπιμελητρίας τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Σπουδαστηρίου, εὐθὺς ὡς ἱδρύθη ἡ θέσις αὕτη.

Δυστυχῶς, δὲν ἠδυνήθη ν᾽ ἀσκήσῃ τὰ νέα της καθήκοντα. Ἐπρόφθασε μόνον νὰ ὁρκισθῇ. Ἦτο καὶ τοῦτο μία συνέχεια τῆς σκληρᾶς Μοίρας, ἥτις κατέφερεν ἀλλεπάλληλα πλήγματα εἰς τὴν πατρικήν της οἰκογένειαν. Ἀκριβῶς μετὰ πάντα ταῦτα, καὶ ὅταν, ἀπαλλαγεῖσα ἀπὸ τὸν βαρὺν φόρτον τῆς ὑπηρεσιακῆς ἀσχολίας, ηὐτύχησε ν᾽ ἀρχίσῃ, μὲ ἐξαίρετον συνάδελφον ὡς σύντροφον, ἓν νέον στάδιον ζωῆς, τὸ ὁποῖον τὴν ἐπλημμύριζε ἀπὸ εὐτυχίαν, ἡ ὑγεία της δὲν ἠδυνήθη νὰ ὑπερνικήσῃ τὴν ἀσθένειαν, παρὰ τὴν μακρὰν καὶ ἐπώδυνον πάλην, τὴν στοργὴν τοῦ συζύγου καὶ τῶν οἰκείων,

1. Δημοσιεύματα Χαρικλείας Μπάρλα-Πάλλα:

α') Μορφὴ καὶ ἐξέλιξις τῶν βυζαντινῶν κωδωνοστασίων. Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ, ὑποβληθεῖσα εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἀριθ. 45. Ἐν Ἀθήναις 1959.

β') Ἀνασκαφὴ Κεφάλου Ἀμβρακικοῦ, Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἔτους 1965, 78 - 84.

γ') Ἀνασκαφὴ Κεφάλου Ἀμβρακικοῦ, ἔνθ᾽ ἀνωτ., 1966, 95 - 102.

δ') Ἀνασκαφὴ Κεφάλου Ἀμβρακικοῦ, ἔνθ᾽ ἀνωτ., 1967, 28 - 32.

ε') Ἀνασκαφὴ Κεφάλου Ἀμβρακικοῦ, ἔνθ᾽ ἀνωτ., 1968, 16 - 23.

ϛ') Ἀνασκαφὴ Βασιλικῆς Β' Κεφάλου Ἀμβρακικοῦ, ἔνθ᾽ ἀνωτ., 1970 (τυποῦται).

ζ') Ὁ βυζαντινὸς ναὸς τῆς Σουβάλας, Χαριστήριον εἰς Ἀναστάσιον Κ. Ὀρλάνδον, τόμος Δ', Ἀθῆναι 1967 - 68, 303 - 328.

τὰς προσευχὰς καὶ τὴν ἀγάπην τῶν φίλων. Τὸ θαῦμα, τὸ ὁποῖον ἀνεμένομεν μετὰ τὴν πρώτην κρίσιν, ἔγινε μέν, ἀλλ' ἦτο ἀπατηλόν. Ἀπὸ τὴν νέαν κρίσιν δὲν ἠδυνήθη νὰ σωθῇ.

Μᾶς εἶναι ἀπίστευτον ὅτι εὑρισκόμεθα ἐδῶ, κατευοδοῦντες τὴν Χαρίκλειαν εἰς τὴν τελευταίαν της κατοικίαν. Ὁ Θεὸς τῆς ἔχει ἑτοιμάσει τὴν ἁρμόζουσαν θέσιν εἰς τὸν αἰώνιον κόσμον Του, ἀλλὰ μένει κενὴ ἡ θέσις της πλησίον μας, θέσις στοργικοῦ τέκνου, ἀφωσιωμένης συζύγου, θέσις συνεργάτιδος καὶ φίλης. Καὶ τὸ κενὸν τοῦτο θὰ τὸ ζῶμεν πάντοτε μὲ συγκίνησιν καὶ ἀγάπην.

Ἐλαφρὸν νὰ εἶναι τὸ χῶμα ποὺ σὲ σκεπάζει! Χρηστὴ καὶ ἄλυπε χαῖρε!

Ἀθῆναι, 5 Ὀκτωβρίου 1971.

Ν. Μ. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ

21 - 4 - 1972

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Ἡ ἀποστολὴ βιβλίων πρὸς τὴν Ἐπετηρίδα ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς δημοσιεύσεως βιβλιοκρισίας, καὶ δὴ εἰς τακτὸν χρόνον, δὲν ὑποχρεοῖ τὸ περιοδικὸν οὔτε εἰς τὴν ἀπάντησιν οὔτε εἰς τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ ἀποσταλέντος βιβλίου. Ἡ διεύθυνσις τῆς Ἐπετηρίδος ἐπιφυλάσσει ἑαυτῇ τὸ δικαίωμα τῆς ἐπιλογῆς τῶν βιβλίων κ.ἄ. δημοσιευμάτων δι' ἃ αὕτη ἢ οἱ συνεργάται αὐτῆς γράφουν βιβλιοκρισίας ἢ βιβλιογραφικὰ σημειώματα.

Πάντα τὰ πρὸς βιβλιοκρισίαν (καὶ τὰ ἐπ' ἀνταλλαγῇ περιοδικὰ) πρέπει ν' ἀποστέλλωνται εἰς τὸ γραφεῖον τῆς Ἑταιρείας (ὁδὸς Ἀριστείδου 8, Ἀθῆναι 122).

Ἰ. Ε. Καραγιαννόπουλος, Πηγαὶ τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας, β' ἔκδοσις. Κέντρον Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν, Θεσσαλονίκη 1971. — Βυζαντινὰ κείμενα καὶ μελέται 2. 8°, σσ. 555 (ἡ α' ἔκδοσις 1970, σσ. 495).

Πρὶν καλὰ - καλὰ κυκλοφορηθῇ ἡ πρώτη ἔκδοσις τοῦ ὡς ἄνω βιβλιογραφικοῦ βοηθήματος, ἐφάνη δευτέρα ἐπηυξημένη καὶ βελτιωμένη. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς εὐρεῖαν μεταξὺ τῶν φοιτητῶν διάδοσιν, ἡ ὁποία καὶ ἀπήτησεν ἐσπευσμένην ἐπανέκδοσιν.

Μετ' ἄλλα τινὰ καὶ γενικὴν εἰσαγωγὴν περὶ πηγῶν, τὸ βιβλίον διαιρεῖται εἰς δύο μέρη.

Α') Εἰσαγωγαὶ εἰς τὰς ἐπὶ μέρους κατηγορίας τῶν Βυζαντινῶν πηγῶν: Α. Γεγονότα (Γλῶσσα, Μουσική), Β. Μνημεῖα - Τέχνη, Γ. Κείμενα (τὸ μὲν *χειρόγραφοι πηγαί,* ὑποδιαιρούμεναι 1) εἰς ἀφηγηματικάς: ἱστορικάς, θεολογικάς, ἁγιολογικάς, φιλολογικάς, 2) Εἰς ἔγγραφα, 3) Εἰς κείμενα πρακτικῆς σημασίας καὶ 4) εἰς Παπύρους, τὸ δὲ *Ἐπιγραφικαὶ πηγαί,* ὑφ' ἃς ὁ συγγραφεὺς ὑπάγει τὰ νομίσματα καὶ τὰ σιγίλλια). Παρατίθεται ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

Β') Κατάλογος τῶν Βυζαντινῶν πηγῶν κατὰ αἰῶνας ἀπὸ τοῦ γ' μέχρι καὶ τοῦ ιε', ὑποδιαιρουμένων εἰς συγχρόνους καὶ εἰς μεταγενεστέρας, ἀλλ' ὑπαγομένων εἰς τὸν οἰκεῖον αἰῶνα. Αἱ πηγαὶ ἀριθμοῦνται κατ' αὔξοντα ἀριθμὸν μέχρι καὶ τοῦ ἀρ. 606. Ὑφ' ἕκαστον ἀριθμὸν εἶναι συχνὰ περισσότερα λήμματα καὶ βιβλιογραφικαὶ παραπομπαί.

Εἰς τοὺς πίνακας τὰ λήμματα ἐδόθησαν πρῶτον κατὰ τοὺς συγγραφεῖς, δεύτερον κατὰ πρόσωπα καὶ πράγματα (μὲ παραπομπὰς εἰς σελίδας). Προετάχθησαν βραχυγραφίαι. Εἰς τὴν β' ἔκδοσιν (σσ. 417 - 440) προσετέθη συμπληρωματικὸς κατάλογος πηγῶν (ὁ ὁποῖος ἀσφαλῶς εἰς μίαν τρίτην καὶ πληρεστέραν ἔκδοσιν πρέπει νὰ ἐνσωματωθῇ), ἐνῷ τὸ κύριον μέρος τοῦ βιβλίου ἔμεινεν ὡς εἶχε.

Τὸ ἔργον εἶναι χρήσιμον, συνετάχθη δὲ βοηθούντων ἐρευνητῶν μαθητῶν τοῦ κ. καθηγητοῦ καὶ συνεργατῶν τοῦ Κέντρου. Διότι τοιαῦτα ἐκτενῆ ἔργα δὲν εἶναι εὔκολον νὰ εἶναι ἑνὸς ἀνθρώπου μόχθος. Ἀλλὰ καὶ πάλιν διέφυγόν τινα. Θὰ ἠδυνάμην νὰ παραθέσω, εἴτε ἀποβλέπων εἰς τὴν βιβλιογραφίαν, εἴτε καὶ εἰς αὐτὰ ταῦτα τὰ κείμενα, ἐλλείψεις, χωρὶς νὰ ἐγγυῶμαι ὅτι ἄλλοι δὲν θὰ ὑπεδείκνυον πολλὰς ἄλλας. Περιορίζομαι ὅμως εἰς παρατηρήματα τὰ ὁποῖα ἀφοροῦν ἰδίᾳ εἰς ἐμέ :

Ἐν σ. 36, διδομένης γλωσσικῆς βιβλιογραφίας, ἀναγράφεται μόνον ἡ ἐν «Ἀθηνᾷ» ΞΑ', 1957, σσ. 3 - 16, ὡς ἐὰν ἐλήφθη εἰς τὴν τύχην ! Ἀλλ' εἰς συνεχείας πολλὰς τοῦ αὐτοῦ περιοδικοῦ ἐθησαυρίσθη γλωσσικὴ βυζαντινὴ ὕλη ὑπὸ τὸν γενικώτερον τίτλον «Ἀποθησαυρίσματα» ! Οὐδὲν σημειοῦται, ὅπως οὐδεμία ἐκ τῆς «Ἀθηνᾶς» ἐργασία τοῦ Β. Μανδηλαρᾶ περὶ τῶν Ἀθησαυρίστων Λέξεων οὐδὲ κἂν ὀγκῶδες βιβλίον τοῦ ἀειμνήστου Κ. Ἀ μ ά ν τ ο υ, Γλωσσικὰ Μελετήματα, Ἀθῆναι 1964 (Ἀθηνᾶ, Σειρὰ Διατριβῶν καὶ Μελετημάτων, 2) 8ο, σσ. 607, ὅπου μετὰ τὸν θάνατον τοῦ διδασκάλου μας ὁ κ. Δ. Βαγιακάκος καὶ ἐγὼ συνεκεντρώσαμεν τὰς γλωσσικάς του ἐργασίας, τὸ σπουδαιότερον βυζαντινὸν γλωσσικὸν μελέτημα μετὰ τὰ γραφέντα ὑπὸ Γ. Ν. Χατζιδάκι ! Φαίνεται ὅτι τὸ βιβλίον οὐδὲ μετὰ ὀκτὼ ἔτη ἔφθασεν εἰς Θεσσαλονίκην ! Ὅπως ἄλλωστε δὲν ἔφθασεν οὐδὲ ἡ ἐμὴ Ἐπιστολογραφία (τρίτη ἔκδοσις 1969 - 1970), ἀντὶ τῆς ὁποίας σημειοῦται ἡ δευτέρα (1955).

Ἄλλο παράδειγμα : Ἐν σ. 326, περὶ τοῦ Ἰ ω. Ἀ π ο κ α ύ κ ο υ ὡς πηγῆς, σημειοῦνται αἱ καταρτισθεῖσαι ὑπ' ἐμοῦ ἀρχοτέλειαι τῶν ἐπιστολῶν του ἐν : Σύλλαβος, 1961, σσ. 405 - 421. Ἀλλ' ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Ἀποκαύκου δημοσιεύεται ἐν σσ. 443 - 454, πρόκειται δὲ περὶ σπουδαιοτάτων καὶ δυσευρέτων κειμένων, εἰς ἃ ἐπηνέχθησαν καὶ σημαντικαὶ βελτιώσεις ! Τὰ κείμενα ταῦτα διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου εἶναι μοναδικά, μάλιστα διὰ τὴν πρώτην του περίοδον.

Ἐν σσ. 380 - 381, ὑπὸ τὸ λῆμμα 548 Ἰ ω σ ὴ φ Β ρ υ έ ν ν ι ο ς δὲν βλέπω οὐ μόνον παραπομπὰς εἰς τὰ κείμενα ἅτινα ἀνεδημοσίευσα (ἀκριβῶς ὡς πηγὰς τοῦ βίου τοῦ ἀνδρὸς) εἰς τὸν Σύλλαβον, σσ. 494 - 504, ἀλλ' οὐδὲ σημαντικώτατον κείμενον, ὅπερ ἐξέδωκα ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἰωσὴφ Βρυεννίου ἀνέκδοτα ἔργα Κρητικὰ» εἰς τὴν «Ἐπετηρίδα Ἑτ. Βυζ. Σπουδῶν» ΙΘ', 1949, σσ. 130 - 154. Φαίνεται ὅτι οὐδ' ἡ πασίγνωστος ΕΕΒΣ

ἀπεδελτιώθη συστηματικῶς, ἀλλὰ γνωρίζεται μόνον μέσῳ τῆς BZ τοῦ Μονάχου !

Αἱ ἀκολουθοῦσαι παρατηρήσεις (αἱ ὁποῖαι μὲ ἄγουν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι πρέπει τὸ βιβλίον κατὰ τὴν τρίτην ἔκδοσιν ν' ἀναθεωρηθῇ ριζικῶς, ἐν ὄψει τῶν κειμένων καὶ τῶν βιβλίων) δὲν εἶναι ἁπλῶς φιλολογικῆς, ἀλλὰ βασικῆς ἱστορικῆς σημασίας !

1) Ἐν σ. 455 καὶ ἐν τῷ Πίνακι τῶν Συγγραφέων ἀναγινώσκω μετ' ἐκπλήξεως : *Καβαλίνου*, Ἀνώνυμος κατὰ Κωνσταντίνου (8ος αἰ.) καὶ παραπομπὴν εἰς τὸ λῆμμα 167. Ἀναμένω λοιπὸν ὅτι συγγραφεύς τις ὀνόματι Καβαλῖνος (!) ἔγραψεν ἔργον εἰς ὃ πραγματεύεται περὶ ὅσων Ἀνώνυμός τις εἶπεν ἢ ἔγραψε κατὰ Κωνσταντίνου. Ἀλλ' ὢ τοῦ θαύματος ! Εἰς τὸ λῆμμα 167 (σ. 182) ὀρθῶς ἔχει τεθῇ : Ἰωάννης Σύγκελλος... ἔργα Adversus Constantinum Cabalinum ! Ὥστε Καβαλῖνος μὲν εἶναι ὁ Κωνσταντῖνος Ε' (741 - 775) καὶ οὐχὶ ὁ Συγγραφεύς, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ Ἰωάννης Σύγκελλος (τιθέμενος εἰς τὴν αὐτὴν σ. 455 ἐν τῷ Πίνακι), τὸ λάθος δὲ διέπραξεν ἀφελής τις βοηθὸς ἢ φοιτητής, συνεργήσας εἰς τὴν τῶν Πινάκων τοῦ βιβλίου σύνταξιν, παραπλανῶν δὲ τὸν συμβουλευόμενον αὐτούς.

2) Ὑπὸ δύο λήμματα κεχωρισμένα ἐτέθη ὁ Βίος Κυρίλλου Φιλεώτου (ἀρ. 383) καὶ ὁ συγγραφεύς του Νικόλαος Κατασκεπηνὸς (ἀρ. 392). Ἂν τοὐλάχιστον εἰς τὸ β' τοῦτο λῆμμα ὁ Νικόλαος ἐτίθετο ὡς πηγὴ διὰ τὴν συγγραφὴν τοῦ Κανόνος τῆς Ἀκαθίστου ὃν καὶ ἐγὼ ἐδημοσίευσα (ΕΕΒΣ ΙΒ', 1963, σσ. 11 - 14) θὰ ἐδικαιολογεῖτο τὸ πρᾶγμα !

3) Ἐν λήμματι 366 (σσ. 280 - 281), Νικήτας Στηθᾶτος, ἀναγινώσκω : ΙΙΙ Πραγματεία περὶ ἐνζύμων κατὰ Ἀρμενίων καὶ Λατίνων ! Ἀλλ' ὁ Στηθᾶτος ἂν ἔγραψε θὰ ἔγραψε περὶ ἀζύμων (καὶ ὄχι ἐνζύμων) πρωτίστως, ἅτινα ἀντὶ ἄρτου χρησιμοποιοῦν οἱ Λατῖνοι καὶ οἱ Ἀρμένιοι κατὰ τὴν θείαν εὐχαριστίαν. Ἀνοίγω λοιπὸν τὸν J. H e r g e n r ö t h e r, Monumenta graeca ad Photium (ejusque historiam, ὅπερ παραλείπεται ἐν τῷ κρινομένῳ βιβλίῳ, ἀλλ' ἔχει ἰδιάζουσαν σημασίαν) pertinentia, 1869, σσ. 139 - 154 καὶ εὑρίσκω τὸν ὀρθὸν τίτλον : «Κατὰ Ἀρμενίων καὶ Λατίνων (καὶ) περὶ ἐνζύμων *καὶ ἀζύμων*», ὅπερ ἔδει δεῖξαι ! Εἰς τὸν αὐτὸν τόμον δημοσιεύονται σπουδαιότατα κείμενα περὶ Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας καὶ στέψεως κλπ. Καρόλου τοῦ Μεγάλου, σιωπώμενα εἰς τὸ κρινόμενον βιβλίον.

Ἀλλὰ καὶ τὸ ἀκολουθοῦν σχόλιον : «Σημαντικαὶ αἱ πραγματεῖαι του (τοῦ Νικήτα) αἱ ἀναφερόμεναι εἰς μετὰ τῶν Λατίνων ἔριδας *κατὰ τὸ σχίσμα τοῦ 1054*», ἀλλ' ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον συμβαίνει, διότι ὁ ἀναγνώσας τὴν πραγματείαν τοῦ Νικήτα Στηθάτου μανθάνει τὴν ἱστορίαν τοῦ σχίσματος καὶ τὴν διαφοροποίησιν τῶν παπῶν ἀπὸ τοῦ 800 μέχρι τοῦ 1054, διακρινομένων εἰς ὀρθοδόξους καὶ μή.

Ἀλλ' οὐδὲ ταῦτα ἐσημειώθησαν οὐδὲ ἡ ἀμέσου σχέσεως πρὸς αὐτὰ

διαπραγμάτευσις τοῦ ἱεροῦ Φωτίου «Λόγος περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος μυσταγωγίας», ἔκδοσις Horgenröther, 1857, ἧς τὴν ἱστορικὴν σημασίαν ἀνέλυσεν ὁ Ἀ θ α ν ά σ ι ο ς Π α π α δ ό π ο υ λ ο ς - Κ ε ρ α μ ε ύ ς, Ὁ Ἀκάθιστος Ὕμνος, οἱ Ρῶς καὶ ὁ πατριάρχης Φώτιος, ἐν Ἀθήναις 1903, ἐν σσ. 55 - 70, ὑπὸ τὸν ἀπατηλὸν τίτλον : Ὁ χρόνος τῆς ἀποβιώσεως τοῦ πατριάρχου Φωτίου (οὐχὶ τῷ 898, ἀλλὰ τῷ 897ῳ ἔτει), ἑρμηνεύσας σαφῶς τὴν στάσιν σειρᾶς παπῶν ἔναντι τοῦ σχίσματος καὶ τὴν ἔννοιαν τῶν πηγῶν.

4) Δὲν πείθομαι ὅτι ἐξηντλήθησαν τὰ ἁγιολογικὰ κείμενα τὰ δυνάμενα νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἱστορικαὶ πηγαί, ἀλλὰ διὰ νὰ ἐπισημανθοῦν πρέπει νὰ ἀναγνωσθοῦν μετὰ προσοχῆς χιλιάδες σελίδων [1].

5) Τὰ ἱστορικοῦ διαφέροντος ἔργα Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου δὲν εἶναι μόνον τὰ ὑπὸ τὸ λῆμμα 573 (σ. 394) καταγραφέντα. Ἴδε καὶ τὴν μελέτην τοῦ Ἀ δ. Δ ι α μ α ν τ ο π ο ύ λ ο υ, Γεννάδιος ὁ Σχολάριος ὡς ἱστορικὴ πηγὴ τῶν περὶ τὴν ἅλωσιν χρόνων, «Ἑλληνικὰ» 9, 1936, σσ. 285 - 308 (ἰδίᾳ 300 ἑξ.).

Γενικῶς εἰπεῖν δὲν εἶναι εὔκολος ὁ δι' ἐπιγραμματικῶν προσδιορισμῶν χαρακτηρισμὸς τῆς ἀξίας τῶν πηγῶν. Ἐὰν ὁ φοιτητὴς ἢ ἄλλος μελετητὴς περιορισθῇ μόνον εἰς αὐτούς, πολὺ φοβοῦμαι ὅτι θὰ ἠδίκει τὴν ἀξίαν τῶν κειμένων ὡς ἱστορικῶν πηγῶν.

Ταῦτα πάντα παρετηρήθησαν ἐπ' ἐλπίδι βελτιώσεως τῆς ἀναμενομένης ὁριστικῆς διατυπώσεως τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Καραγιαννοπούλου, ἡ ὁποία θὰ καταστήσῃ τὸ ἔργον ὠφελιμώτερον. Ἐν τῷ μεταξὺ καὶ ὡς τοῦτο ἔχει θέλει ἀποβῇ χρήσιμον εἴς τε τοὺς σπουδαστὰς καὶ τοὺς παρ' ἡμῖν μελετητάς, μὲ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι θὰ δύνανται νὰ χρησιμοποιοῦν βιβλιοθήκας διαθετούσας τὰ κείμενα κ.ἄ. δημοσιεύματα εἰς τὰ ὁποῖα τὸ βιβλίον παραπέμπει.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

1. Μεταξὺ τῶν βίων οἱ ὁποῖοι ἠγνοήθησαν εἶναι καὶ ὁ Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν *Ἰωάννου* τοῦ ἐρημίτου τοῦ τῇ ἐπωνυμίᾳ *Ξένου*, ὃν ἐδημοσίευσα (μετὰ σημαντικοῦ ὑπομνήματος) εἰς τὰ «Κρητικὰ Χρονικὰ» Β', 1948, σσ. 57 - 72) εἰς δύο παραλλαγάς. Τὸ κείμενον εἶναι σπουδαῖον διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ ια' αἰῶνος καὶ ἰδίᾳ τῆς ἀνακτηθείσης ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ Κρήτης.

Ἐ μ μ α ν ο υ ὴ λ Κ ρ ι α ρ ᾶ, Λεξικὸ τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς δημώδους Γραμματείας 1100 - 1669. Τόμος Α', Θεσσαλονίκη 1969, σσ. ρνϛ' + 252. Τόμος Β', Θεσσαλονίκη 1971, σσ. ϟϛ' + 381.

Ἡ διάρθρωσις τῶν τόμων ἔχει ὡς ἑξῆς :

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ. ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ (σσ. α' - ιθ'). ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ (σσ. κα' - ρλϛ') [Α'. ***Κείμενα βασικὰ*** (σσ. κα' - μη'), α' Ἐπώνυμα, ἀριθμ. 1 - 111, β' Ἀνώνυμα, ἀριθμ. 112 - 305. Β'. ***Κείμενα Βοηθητικὰ*** (σσ. μθ' - νζ'), α' Ἐπώνυμα, ἀριθμ. 306 - 350, β' Ἀνώνυμα, ἀριθμ. 351 - 383, γ' Παράρτημα (ἔγγραφα), ἀριθμ. 384 - 393. Γ'. ***Μελετητὲς*** (σσ. νη' - ρκβ'), α' Ἑλληνόγλωσσοι, ἀριθμ. 394 - 1113α, β' Ξενόγλωσσοι, ἀριθμ. 1114 - 1409. Δ'. ***Συλλογεῖς καὶ ἀνθολόγοι*** (σσ. ρκγ' - ρκζ'), α' Ἑλληνόγλωσσοι, ἀριθμ. 1410 - 1432, β' Ξενόγλωσσοι, ἀριθμ. 1433 - 1460. Ε'. ***Λεξικογράφοι*** (σσ. ρκη' - ρλ'), α' Ἕλληνες, β' Ξένοι. Ϛ'. ***Περιοδικὰ*** (σσ. ρλα' - ρλδ'), α' Ἑλληνόγλωσσα, β' Ξενόγλωσσα. Ζ'. ***Τιμητικοὶ τόμοι*** (σσ. ρλε' - ρλϛ')]. ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ (σσ. ρλζ' - ρμβ'), Α'. ***Κειμένων,*** α' μὲ ἑλληνικὸ τίτλο, β' μὲ ξένο τίτλο. Β'. ***Μελετητῶν καὶ μελετημάτων*** α' Ἑλληνόγλωσσων, β' Ξενόγλωσσων, Γ'. ***Περιοδικῶν, Τιμητικῶν τόμων, Πρακτικῶν Ἀκαδημιῶν καὶ Συνεδρίων*** (σσ. ρμζ' - ρμη'), α' σὲ ἑλληνικὴ γλῶσσα, β' σὲ ξένη γλῶσσα. Δ'. ***Λεξικῶν*** (σσ. ρμθ'), α' Ἑλληνόγλωσσων, β' Ξενόγλωσσων, Ε'. ***Γραμματικῶν καὶ ἄλλων λεξικογραφικῶν ὅρων καὶ λέξεων*** (σσ. ρν' - ρνα'). ΕΙΔΙΚΟΤΕΡΕΣ ΟΔΗΓΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ (σσ. ρνβ' - ρνγ'). ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΩΝ ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΩΝ (σσ. ρνε' - ρνϛ'). ΛΕΞΙΚΟ : ***ἀ - ἁμαξοτροχὸς*** (σσ. 1 - 247). ΠΡΟΣΘΗΚΗ ***στὰ Προλεγόμενα*** (σσ. 249 - 250), ***Προσθῆκες*** καὶ ***Παροράματα*** στὴ Βιβλιογραφία, στὶς Βραχυγραφίες καὶ στὰ Ἄρθρα (σσ. 251 - 252).

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ. Ἀκολουθεῖται ἡ αὐτὴ διάταξις τῶν Εἰσαγωγικῶν (σσ. α' - ϟϛ') ἤτοι : ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ (σσ. ζ' - ι'), ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ (σσ. ια' - ξη'), ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ (σσ. ξθ' - ϟα'), ΕΙΔΙΚΟΤΕΡΕΣ ΟΔΗΓΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ (σσ. ϟγ' - ϟδ'). ΛΕΞΙΚΟ : ***ἀμάραντον - ἄπνους*** (σσ. 1 - 370), ***Προσθῆκες, Ἐπανορθώσεις, Παροράματα*** : Στὸν πρῶτο τόμο, σσ. 371 - 376, στὸ δεύτερο τόμο, σσ. 376 - 381.

Εἰς τὴν ὡς ἀνωτέρω διατεταγμένην ὕλην τοῦ πρώτου τόμου προσετέθησαν εἰς τὸν δεύτερον τόμον καὶ τὰ ἑξῆς : ***Πίνακας ἐκδοτῶν κειμένων ποὺ χρησιμοποιήθηκαν κατὰ τὴν σύνταξη τῶν δύο πρώτων τόμων*** (σσ. ξε' - ξη'), ***Συμπληρωμένος πίνακας Περιοδικῶν, Τιμητικῶν τόμων, Πρακτικῶν Ἀκαδημιῶν καὶ Συνεδρίων ὡς καὶ Λεξικῶν.*** Εἰς τὰ βιβλιογραφικὰ λήμματα συνεχίζεται ἡ ἀρίθμησις τοῦ πρώτου τόμου, ἤτοι εἰς τὸν δεύτερον ἔχομεν τὴν σειρὰν 1461 - 2040.

Ἀποβλέπων ὁ Γ. Χατζιδάκις εἰς τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἔργου, τὸ ὁποῖον συνέλαβεν ἡ μεγάλη διάνοια τοῦ ἀοιδίμου Κοραῆ καὶ ἐξέφρασε διὰ τῆς φράσεως *Τὸ μεγαλύτερον ἔργον ἑνὸς ἔθνους εἶναι τῆς γλώσσης του τὸ Λεξικόν*, ἐπεσήμανεν ἤδη τὸ 1911 εἰς τὸ Συνέδριον τῶν Ἀνατολιστῶν τὴν ἀνάγκην τῆς συντάξεως ἑνὸς Ἑλληνικοῦ Λεξικοῦ ὡς *Θησαυροῦ* τῆς ὅλης Ἑλληνικῆς Γλώσσης [1], τὸ ὁποῖον θὰ ἀποβῇ τὸ κράτιστον τεκμήριον τῆς ἐθνικῆς ἑνότητος τῆς παρούσης γενεᾶς πρὸς τὰς παρελθούσας καὶ τὸ πλουσιώτερον ἱστορικὸν Ἀρχεῖον τοῦ ἔθνους. Διὰ τῆς συγκροτήσεως τοῦ ἔργου τούτου ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου μέχρι σήμερον ἔλεγεν ὁ Χατζιδάκις ὅτι θὰ δυνηθῶμεν καὶ τὰ ἀρχαῖα διὰ τῶν νέων καὶ τὰ νέα διὰ τῶν ἀρχαίων νὰ γνωρίσωμεν καὶ ἐπιστημονικῶς νὰ νοήσωμεν *καὶ τὰ τοῦ σκοτεινοῦ ἔτι μέσου αἰῶνος νὰ διαφωτίσωμεν, καθ' ὅσον οἱ μεταγενέστεροι καὶ μεσαιωνικοὶ συγγραφεῖς πολλαχῶς ἀνεμείγνυον* εἰς τὸν λόγον αὐτῶν τὰ ἀρχαῖα καὶ τὰ νέα στοιχεῖα. Τούτου δὲ ἕνεκα οὔτε ἄνευ τῆς ἀκριβοῦς γνώσεως τῶν ἀρχαιοτέρων γλωσσικῶν μνημείων οὔτε ἄνευ τῆς μεγάλης πείρας τῶν τῆς νέας Ἑλληνικῆς δύνανται νὰ κατανοηθοῦν προσηκόντως τὰ ἔργα τῶν συγγραφέων τούτων. Ἡ λεξικογραφία δέον νὰ ἐπεκτείνεται εἰς πάντας τοὺς χρόνους, διότι μόνον οὕτω δύνανται νὰ ἐπιτευχθοῦν ἀληθῶς ἐπιστημονικὰ ἀναντίλεκτα διδάγματα. Δογματίζων δὲ ὁ Γ. Χατζιδάκις [2] ὅτι *«ὁποιος χωρὶς τὴν γνῶσιν τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς ἐπιχειρεῖ νὰ ἑρμηνεύσῃ τὴν νέαν ἢ ἀπατᾶται ἢ ἀπατᾷ»*, εἶχε πλέον ἀπὸ τότε ἐπισημάνει τὴν ἀνάγκην τοῦ Λεξικοῦ τῆς μεσαιωνικῆς γλώσσης ἐντὸς τοῦ πλαισίου τοῦ Λεξικοῦ τῆς ὅλης Ἑλληνικῆς.

Τὴν στενότητα ἄλλωστε τοῦ δεσμοῦ τῶν μέσων πρὸς τὰ νέα Ἑλληνικὰ ἐπεσφράγισεν ὁ ἴδιος διὰ τῆς ἐκδόσεως τῶν σχετικῶν πρὸς ταῦτα γλωσσικῶν διατριβῶν του εἰς δίτομον ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικὰ (τ. Α', 1905, σσ. 662, τ. Β', 1907, σσ. 765).

Ἡ κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα πρόοδος τῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν κατέστησεν ἐπιτακτικὴν τὴν ἀνάγκην ἑνὸς Λεξικοῦ τῆς Μεσαιωνικῆς γλώσσης, καθ' ὅσον καὶ τὸ Λεξικὸν τοῦ Du Cange καὶ τὸ τοῦ Sophocles δὲν καλύπτουν τὰς ἀνάγκας τῆς συγχρόνου περὶ τῆς Βυζαντινῆς φιλολογίας καὶ γλώσσης ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης. Τὸ τοῦ Sophocles περιέχει ὑλικὸν ἐκ κειμένων τῆς Ρωμαϊκῆς καὶ Βυζαντινῆς ἐποχῆς μέχρι τοῦ 1100.

Ὁ Ἐμμ. Κριαρᾶς εἰς τὰ ***Προλεγόμενα*** τοῦ πρώτου τόμου, τοῦ μνημονευθέντος ἀνωτέρω Λεξικοῦ του, ἐκθέτει τὴν ἱστορίαν τοῦ ζητήματος τῆς συντάξεως τοῦ Λεξικοῦ τῆς Μεσαιωνικῆς γλώσσης καὶ παρατηρεῖ

1. Περὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Λεξικοῦ, Ἀθηνᾶ 24 (1912), 373 - 384.
2. Περὶ τῆς ἀνάγκης Λεξικοῦ τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν 6 (1926), σ. 14.

ὅτι ἤδη τὸ 1918 οἱ Βυζαντινολόγοι τῆς Ρωσικῆς Ἀκαδημίας Uspenskij καὶ Beneševič εἶχον ὀργανώσει εἰδικὴν ἐπιτροπὴν διὰ μίαν ἀνανεωμένην ἔκδοσιν τοῦ Λεξικοῦ τοῦ Du Cange.

Συνεχίζων λέγει ὅτι πρῶτος ὅστις ὑπέδειξε τὴν ἀνάγκην συγκροτήσεως τοῦ ἔργου τούτου ἦτο ὁ P. Kretschmer τὸ 1927 εἰς τὸ Βυζαντινολογικὸν Συνέδριον τοῦ Βελιγραδίου καὶ ἐπανέλαβε τὸ 1930 εἰς τὸ Συνέδριον τῶν Γερμανῶν Ἀνατολιστῶν, ὅπου εὗρεν ὑποστηρικτὴν καὶ τὸν H. Grégoire. Μετὰ τὴν πρότασιν τοῦ Kretschmer εἰς τὸ Βελιγράδιον, λέγει ὁ Κριαρᾶς ὅτι *«ἀκολούθησαν συνενοήσεις μεταξὺ τοῦ Αὐστριακοῦ σοφοῦ καὶ Ἑλλήνων ἐπιστημόνων, ποὺ κατ' ἀρχὴν εἶχαν προθυμοποιηθῆ νὰ ἀναλάβουν τὸ ἔργον»*. Ὁ ἐπιστήμων αὐτὸς ἦτο ὁ Γεώργιος Χατζιδάκις, ὁ ὁποῖος καὶ ὡς ἱδρυτὴς τοῦ *Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς νέας Ἑλληνικῆς τῆς τε κοινῶς ὁμιλουμένης καὶ τῶν ἰδιωμάτων*, καὶ ὡς Ἀκαδημαϊκὸς καὶ ὡς μόνος ἁρμόδιος καὶ εἰδικὸς μελετητὴς τῆς ὅλης Ἑλληνικῆς γλώσσης εἰσηγήθη εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν νὰ ἀναλάβῃ τὸ βαρὺ τοῦτο ἔργον, τῆς ἐκδόσεως δηλ. τοῦ Λεξικοῦ τῆς Μεσαιωνικῆς γλώσσης, τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο καὶ πολύτιμος βοηθὸς εἰς τὸ Ἱστορικὸν Λεξικόν. Τὰ δύο ταῦτα Λεξικὰ θὰ ἀπέβαινον τὸ ἀκένωτον Θησαυροφυλάκιον τοῦ γλωσσικοῦ πλούτου τῶν δύο ἀντιστοίχων περιόδων τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, ἀπὸ τὸ ὁποῖον θὰ ἤντλουν πάντες οἱ μελετηταὶ τῆς φιλολογίας καὶ τῆς γλώσσης τοῦ μεσαιωνικοῦ καὶ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ.

Τοῦτο συμπεραίνομεν ἐκ τῶν ὅσων ὁ τότε Γεν. Γραμματεὺς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Σ. Μενάρδος [1] ἀνεκοίνωσε κατὰ τὴν λογοδοσίαν του τὸ 1927. Μεταξὺ τῶν ἄλλων εἶπεν : *«Ὁ Γ. Χατζιδάκις, προτείνων τὸ 1911 τὴν σύμπηξιν τοῦ Λεξικοῦ, ἐσχεδίαζεν αὐτὸ ὡς θησαυρὸν τῆς ὅλης Ἑλληνικῆς γλώσσης. Ποίαν θὰ εἶχε σημασίαν, ἡ ἔκδοσις καὶ μόνον τοῦ Λεξικοῦ τῆς Μεσαιωνικῆς ἢ Βυζαντινῆς περιόδου, εἰς τὴν ὁποίαν ἐκ τῶν ξένων καταγίνονται πρὸ πάντων οἱ Σλάβοι, εἶναι εὐνόητον καὶ εἰς μὴ λεξικογράφους. Ὅθεν ἀποβλέπομεν καὶ εἰς τὸ monumentum τοῦτο»*.

Εἰς τὴν λογοδοσίαν του κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος (1928) ὁ Σ. Μενάρδος [2] ἀνέφερεν ἐπίσης ὅτι : *«προκειμένου περὶ Λεξικοῦ καὶ Βυζαντινολογίας ἐπαναλαμβάνω καὶ ἐφέτος ὅτι ἀναγκαῖον θεωροῦμεν τὴν ἐκτέλεσιν καὶ τοῦ Μεσαιωνικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς. Πόσον θὰ ἦτο λυπηρὸν διὰ τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν νὰ παραχωρήσῃ καὶ τῆς πατρικῆς του γλώσσης τὸν θησαυρὸν εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ξένων!»*.

Κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος προσέθεσεν [3] ὅτι : *«ἡ Ἀκαδημία θὰ παρου-*

1. Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 2 (1927), σ. 550.
2. Αὐτόθι 3 (1928), σ. 781.
3. Αὐτόθι 4 (1929), Λόγοι, σσ. 265 - 266.

σίαζεν εἰς τὸ Γ' Βυζαντινολογικὸν Συνέδριον κατηρτισμένον τὸ Γραφεῖον τοῦ Ἀρχείου τοῦ Λεξικοῦ τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς τοῦ ὁποίου ἐξησφάλισε τοὺς πόρους».

Τέλος καθωρίζετο [1] ὅτι «ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸ Γραφεῖον τοῦτο θὰ ἀσχοληθῇ εἰς τὴν Σύνταξιν Λεξικοῦ τῶν κυρίων ὀνομάτων καὶ τῶν τοπωνυμίων ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Χριστοῦ μέχρι τοῦδε», ἐν συνεχείᾳ δὲ θὰ ἐκάλυπτε γλωσσικῶς τὸν χῶρον τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς γραμματείας.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ὁ Γ. Χατζιδάκις [2] εἰς εἰδικὸν ἄρθρον του *Περὶ τῆς ἀνάγκης Λεξικοῦ τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης*, ὅπου σαφῶς καθορίζει τοὺς σκοποὺς τοῦ γνησίου ἐπιστημονικοῦ Λεξικοῦ, παρατηρεῖ ὅτι «*ἡ Ἑλλὰς ἔχει καθῆκον νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς συντάξεως καὶ ἐκδόσεως Λεξικοῦ τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, διότι μόνον ἐν Ἑλλάδι δύναται ἀληθῶς νὰ γίνῃ τὸ ἔργον τοῦτο μετά τινος σχετικῆς ἐπιτυχίας*», ἐπειδὴ «*εἰκόνα σαφῆ καὶ κατὰ τὸ δυνατὸν ἐπαρκῆ τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς οὐδεὶς δύναται νὰ σχηματίσῃ καὶ νὰ ἔχῃ ἄνευ γνώσεως οὐ μόνον τῆς ἀρχαίας, ἀλλὰ καὶ τῆς νέας Ἑλληνικῆς*» καὶ ἐπειδὴ «*ἡ νέα ἡμῶν γλῶσσα συνδέεται πολὺ περισσότερον πρὸς τὸν μεσαίωνα, πρὸς τὴν μεσαιωνικὴν ἱστορίαν καὶ γλῶσσαν ἢ πρὸς τὸν ἀρχαῖον κόσμον καὶ τὴν γλῶσσαν του*».

Ὡς πρὸς τὴν χρονικὴν περίοδον τὴν ὁποίαν θὰ ἐκάλυπτε τὸ Λεξικὸν τοῦτο ἐξεφράσθησαν διάφοροι γνῶμαι: Ὁ Kretschmer καθώρισε τὴν περίοδον 324 - 1453 μ.Χ., ὁ Φ. Κουκουλὲς τοὺς ἀπὸ Χριστοῦ χρόνους ἕως τὸ 1800, ὁ Dölger τέλος ἐφρόνει ὅτι ἔπρεπε νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν καὶ τὰ ἔργα τῆς Κρητικῆς ποιήσεως τοῦ 16 - 17 αἰ.

Εἰς τὴν οὐσίαν σήμερον ἔχομεν ἀνάγκην ἑνὸς Λεξικοῦ τῆς μεσαιωνικῆς γλώσσης δημώδους καὶ λογίας. Τὴν ἀνάγκην τοῦ λεξικοῦ τῆς δευτέρας ταύτης ἐπεσήμανεν ὁ καθ. Ν. Τωμαδάκης [3] εἰς ἄρθρον του *Ἐπὶ τῆς ἀνάγκης συντάξεως Θησαυροῦ τῆς λογίας Βυζαντινῆς γλώσσης*.

Εἶναι ὅμως ἀληθὲς ὅτι ἡ συγκρότησις Λεξικοῦ τῆς ὅλης Βυζαντινῆς περιόδου εἶναι ἔργον μέγα, τὸ ὁποῖον ἐκφεύγει τῆς δυνατότητος ἑνὸς ἀτόμου. Εἶναι ἔργον Ἰνστιτούτου ἢ Ἐπιστημονικοῦ Κέντρου μὲ πολυάριθμον εἰδικευμένον ἐπιστημονικὸν προσωπικόν.

Ὁ Ἐμμ. Κριαρᾶς καθώρισε τὰ χρονικὰ ὅρια τοῦ Λεξικοῦ ἀπὸ τοῦ 1100 - 1669, δικαιολογῶν τὴν θέσιν αὐτοῦ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα, ὡς εἶχεν ἤδη παρατηρήσει ὁ Γ. Χατζιδάκις [4], «*ἡ λαλουμένη Ἑλληνικὴ εἶχεν ἐξελιχθῇ σφόδρα καὶ ἐφαίνετο νέα Ἑλληνική*», καὶ ὅτι τὸ Λεξικὸν τοῦτο «*θὰ συνδέονταν μὲ τὴ νέα ἑλληνικὴ γλώσσα, ἀλλ' ὡς ἕνα βαθμὸ θὰ ἔπαιζε καὶ τὸ ρόλο Λεξικοῦ τῆς ἀρχαΐστικῆς γραπτῆς γλώσσας τῆς ἐποχῆς, ἀφοῦ μέσα στὰ δημώδη ἢ δημοτικίζοντα κείμενα τῆς περιόδου ὑπάρχουν καὶ ἀρχαΐστικὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα ἄξια νὰ μελετηθοῦν*». Ἐξ ἄλλου, ὁ Κριαρᾶς παρατηρεῖ ὅτι καὶ «*τὰ Κρητικὰ κείμενα, παρὰ τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, βρίσκονται μέσα στὴ γλωσσικὴ ἀτμόσφαιρα τῶν δημωδέστερων κειμένων τῶν τελευταίων βυζαντινῶν αἰώνων*». Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ταῦτα ἀποτελοῦν καὶ τὸν τελευταῖον στερεὸν γλωσσικὸν κρίκον τῆς περιόδου ταύτης πρὸς τὴν μετὰ ταῦτα περίοδον τῆς διαμορφωθείσης νέας Ἑλληνικῆς.

1. Αὐτόθι 5 (1930), Λόγοι, σ. 123.
2. Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ. 6 (1929), σσ. 14 - 16.
3. Αὐτόθι 33 (1964), σσ. 1 - 16.
4. Περὶ τοῦ θησαυροῦ τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, Γλωσσολογικαὶ Ἔρευναι τ. Α, 1934, σ. 15.

Οὕτω, ὁ Ἐμμ. Κριαρᾶς, πρῶτος συντάκτης (1930) τοῦ διὰ τὸν σκοπὸν τοῦ Λεξικοῦ ἱδρυθέντος Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας, εἰδικῶς ἐκπαιδευθεὶς πρὸς τοῦτο, διευθυντὴς τοῦ Ἀρχείου τούτου (1939 - 1950) καὶ ἔπειτα καθηγητὴς τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς Φιλολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, καίτοι ὁ ἴδιος ἔχει συναίσθησιν τοῦ βάρους τοῦ ἔργου καὶ ὁμολογεῖ ὅτι «*ἔργα σὰν αὐτὸ ποὺ μικρό του μέρος ἐμφανίζω σήμερα, ἀπαιτοῦν σύντονη καὶ μακρόχρονη συνεργασία πολλῶν μελετητῶν καὶ θὰ ἔπρεπε γι αὐτὸ τὴν πραγματοποίησή του νὰ τὴν ἐπιχειρήσῃ εἰδικὸ ἐρευνητικὸ Ἰνστιτοῦτο μὲ πολυάριθμο ἐπιστημονικὸ προσωπικό*», ὅμως, ὡς λέγει, δὲν ἀπεθαρρύνθη καὶ ἀνέλαβε τὴν πρωτοβουλίαν νὰ ἀρχίσῃ τὴν προπαρασκευὴν τοῦ Λεξικοῦ τῇ βοηθείᾳ τῶν φοιτητῶν του.

Νομίζω ὅτι ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου καλῶς ἐσκέφθη ὅτι, παρὰ τὰς δυσκολίας, «*ἐχρῆν τολμᾶν*» καὶ «*καλῶς ἐτόλμησε*», διότι τοῦ ἔργου τούτου ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες ἔχομεν τὴν ὑποχρέωσιν καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ τὴν ἐθνικὴν νὰ ἀναλάβωμεν τὴν συγκρότησιν καὶ νὰ μὴ ἀφήσωμεν, ὡς εἶπεν ὁ Σ. Μενάρδος, «*καὶ τῆς πατρικῆς μας γλώσσης τὸν θησαυρὸν εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ξένων*».

Συνεχίζων ὁ Κριαρᾶς ἐκθέτει τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας του διὰ τὴν συγκέντρωσιν τοῦ ὑλικοῦ καὶ τὴν σύνταξιν τοῦ Λεξικοῦ. Βάσις τοῦ ὅλου ἔργου εἶναι τὰ λογοτεχνικὰ καὶ ἱστοριογραφικὰ κείμενα τῆς περιόδου 1100 - 1669 καὶ μέθοδος ἡ κατ' ἐπιλογὴν ἀποδελτίωσις ἐπὶ τῇ βάσει κανόνων τοὺς ὁποίους ἐκθέτει. «*Δὲν ἐπιχειρήσαμε*, γράφει, *κατ' ἀκρίβειαν Λεξικὸ τῆς μεσαιωνικῆς δημώδους γλώσσας, ἀλλὰ τῶν δημωδῶν λίγο - πολὺ κειμένων μιᾶς ὁρισμένης γραμματειακῆς περιόδου*» Ἐκ τῶν κειμένων τούτων ἐγένετο ἐπιλογὴ τῶν λέξεων, αἵτινες παρουσιάζουν τυπολογικὸν καὶ σημασιολογικὸν ἐνδιαφέρον.

Συνεχίζων παρατηρεῖ ὅτι «*κείμενα ποὺ ἀνήκουν σὲ ἄλλες κατηγορίες (ἁγιολογικά, νομικά, τεχνικὰ κλπ.) καθὼς καὶ ἔγγραφα καὶ δημοτικὰ τραγούδια, ἀποδελτιώθηκαν γιὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν μόνον βοηθητικά. Προκειμένου γιὰ τοὺς μεταβυζαντινοὺς αἰῶνες ἡ ἀποδελτίωση περιορίστηκε ἀκόμη περισ-*

σότερο στὰ καθαυτὸ λογοτεχνικὰ κείμενα». Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ νομίζω ὅτι διὰ τοῦ ἀποκλεισμοῦ τοῦ γλωσσικοῦ ὑλικοῦ τῶν ἀνωτέρω κειμένων ἐκ τοῦ κυρίου σώματος τοῦ Λεξικοῦ, ἀφοῦ μάλιστα ἔγινεν ἡ ἀποδελτίωσις, ἔχομεν περιωρισμένην εἰκόνα τῆς γλώσσης τῆς περιόδου ταύτης, διότι εἰς τὰ ἀνωτέρω κείμενα καὶ μάλιστα εἰς τὰ ἁγιολογικὰ ὑπάρχουν πολλὰ δημώδη καὶ λόγια στοιχεῖα. Ἡ μεσαιωνικὴ γλῶσσα περιέχει πολλὰ ἐκ τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς (ἐκκλησιαστικῆς γλώσσης) εἴτε ὑπὸ δημώδη μορφὴν εἴτε ὑπὸ λογίαν. Ἡ θρησκεία ἔσχε μεγίστην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς γλώσσης, ἐπὶ τῆς λογοτεχνίας καὶ τοῦ βίου καθόλου. Πολλάκις τὰ πρότυπα, ἅτινα ἐμιμοῦντο οἱ γράφοντες, ἐπέδρων καὶ ἐπὶ τῆς γλώσσης αὐτῶν. Ἑπομένως, νομίζω ὅτι τὰ γλωσσικὰ ταῦτα στοιχεῖα ἔπρεπε νὰ εἶναι κύρια καὶ ὄχι βοηθητικὰ εἰς τὸ Λεξικόν.

Ὡς πρὸς τὴν κατ᾽ ἐπιλογὴν ἀποδελτίωσιν τῶν χρησιμοποιηθέντων κειμένων, νομίζω ὅτι, ἀφοῦ ἐπιχειρεῖται ἡ ἀποδελτίωσις κειμένων μιᾶς ὡρισμένης γραμματειακῆς περιόδου, πρέπει αὕτη νὰ γίνεται κατὰ τὸ δυνατὸν πλήρης, διότι δὲν εἶναι μόνον ὁ τύπος τῆς λέξεως ἢ ἡ σημασία τὰ ὁποῖα ἐνδιαφέρουν, εἶναι καὶ ἡ σύνταξις καὶ ἡ ὅλη δομὴ τῆς φράσεως εἰς τὴν ὁποίαν ἑκάστη λέξις ἀνήκει. Ἔπειτα τὸ κριτήριον τοῦ ἀποδελτιωτοῦ — ἀφοῦ μάλιστα διὰ τὴν παροῦσαν ἐργασίαν δὲν εἶναι μόνον εἷς — διὰ τὰς ἐνδιαφερούσας λέξεις δὲν εἶναι πάντοτε ἀσφαλὲς οὐδὲ συντελεῖται ἐπὶ ἴσοις ὅροις διὰ τὴν ἐπιλογὴν ἐκ πολλῶν καὶ διαφόρων κειμένων. Ἐπὶ παρομοίου θέματος ὁ Γ. Χατζιδάκις [1] ἔχει παρατηρήσει ὅτι *«μόνον διὰ τῆς ἐπιμελοῦς σπουδῆς τῶν μεσαιωνικῶν βιβλίων δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν ἐξέλιξιν καθόλου, ἥτις ἐγένετο εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους».*

Ὁ Κριαρᾶς λέγει ὅτι ἀπεδελτιώθησαν καὶ κείμενα τῶν παλαιοτέρων αἰώνων, ὅπου κυρίως ἀναζητεῖται ἡ παλαιοτέρα μαρτυρία τῆς λέξεως ἢ τῆς σημασίας της. Τοῦτο ὀρθῶς ἐγένετο, διότι χρονικὰ ὅρια εἰς τὴν γλῶσσαν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τεθοῦν ἀπολύτως. Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα δύναται νὰ διαιρῆται εἰς διαλέκτους ἢ νὰ προσδιορίζεται κατὰ χρονικὴν ἔκτασιν ἡ τοιαύτη ἢ τοιαύτη διαμόρφωσις αὐτῆς, ἀλλ᾽ εἰς τὴν οὐσίαν εἶναι μία καὶ ἀδιαίρετος καὶ κατὰ τὴν μελέτην ἑκάστης λέξεως δὲν ἀποκλείεται ἡ ἔρευνα οὔτε πρὸς τὴν παλαιοτέραν οὔτε πρὸς τὴν νεωτέραν ἐποχήν, ἀρκεῖ ἡ ἀναζήτησις αὕτη νὰ παρέχῃ στοιχεῖα χρήσιμα εἰς τὸ ἔργον.

Καὶ ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο, δηλ. πρὸς τὴν νεωτέραν ἐποχήν, ἐστράφη ἡ προσοχὴ τοῦ Κριαρᾶ, διότι λέγει ὅτι συνεκέντρωσε *«λέξεις δημοτικὲς τῶν κειμένων τῆς περιόδου, ποὺ εἴτε ἀπαντοῦν μόνον εἰς τὰ κείμενα αὐτὰ ἢ ἀπαντοῦν καὶ σήμερα στὸ στόμα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ».*

1. Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ. 6 (1929), σ. 15.

Ὡς πρὸς τὸ τμῆμα τοῦτο τῆς ἐργασίας φοβοῦμαι ὅτι θὰ ἀντιμετωπίσῃ ἀρκετὰς δυσκολίας, διότι μέχρι μὲν ἑνὸς ὡρισμένου τμήματος τοῦ Λεξικοῦ καὶ διὰ τὰ κοινὰ καὶ διὰ τὰ διαλεκτικὰ στοιχεῖα θὰ ἔχῃ πολύτιμον ὁδηγὸν τοὺς ἤδη ἐκδοθέντας τέσσαρας τόμους τοῦ *Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς νέας Ἑλληνικῆς τῆς τε κοινῶς ὁμιλουμένης καὶ τῶν ἰδιωμάτων* (*ἀ - γάργαρος*. Ἡ ἔκδοσις συνεχίζεται). Διὰ τὸ ὑπόλοιπον ὅμως ἔργον, ὅσον καὶ ἂν τὰ νῦν ἐν χρήσει λεξικὰ περιλαμβάνουν τὰς λέξεις τῆς κοινῆς, δὲν δύνανται νὰ παράσχουν τύπους διαλεκτικοὺς εἰς τοὺς ὁποίους κυρίως ἐπιζῇ ἡ κληρονομία τῆς Βυζαντινῆς γλώσσης ἢ καὶ τῆς ἀρχαίας ἀκόμη. *«Τοὺς χαρακτῆρας τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς* — παρετήρησεν ὁ Γ. Χατζιδάκις [1], *θὰ διδαχθῶμεν τὸ μὲν ἐκ τῶν μεσαιωνικῶν κειμένων, τὸ δὲ πλεῖστον ἐκ τῶν διαλέκτων ἐκείνων ὅσαι ἐνωρὶς κατὰ τὸν ΙΑ' καὶ ΙΒ' αἰῶνα ἀποχωρισθεῖσαι ὁπωσδήποτε ἀπὸ τῆς ἄλλης ἑλληνικῆς, διετηρήθησαν μέχρι σήμερον λανθάνουσαι οὐχὶ κατὰ πάντα ἐξωμαλισμέναι»*, καὶ συνεχίζων λέγει [2] ὅτι *«ἂν μελετηθῶσι τὰ βιβλία τοῦ μέσου αἰῶνος μετὰ τῆς προσηκούσης μεθόδου, καὶ ἰδίᾳ ἂν τὰ ἰδιώματα τῆς νέας ἡμῶν γλώσσης πανταχόθεν συλλεχθῶσι, δημοσιευθῶσι καὶ μελετηθῶσι, τότε θὰ παρατηρηθῶσι βεβαίως πολλὰ κοινὰ πᾶσιν ἢ ὄντα ἢ προϋποτιθέμενα, ἀλλότρια δὲ τῆς δοκίμου γλώσσης. Ταῦτα μεθοδικὴ ἀνάγκη βιάζει ἡμᾶς νὰ ἀπονείμωμεν τῇ μεσαιωνικῇ Ἑλληνικῇ».*

Ἡ τοιαύτη ἀδυναμία, ἡ ὁποία φυσικὸν εἶναι νὰ σημειωθῇ, δὲν μειώνει καθόλου τὴν σημασίαν τοῦ παρόντος Λεξικοῦ. Ἡ γενικὴ θεώρησις λεξιλογικῶς τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, λόγῳ τῆς τρισχιλιετοῦς ἱστορίας της, καὶ ἡ μελέτη αὐτῆς ὡς ἑνιαίας γλώσσης θὰ καταστῇ ἐφικτὴ μόνον κατόπιν δημοσιεύσεως τοῦ Λεξικοῦ τῆς Βυζαντινῆς γλώσσης (λογίας καὶ δημώδους) καὶ τοῦ λεξικοῦ τῆς νέας Ἑλληνικῆς καὶ τῶν διαλέκτων αὐτῆς. Τοιοῦτόν τι ὠνειρεύθη ὁ Γ. Χατζιδάκις, ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος κατενόει τὸ δυσκολώτατον τοῦτο ἔργον, διὸ καὶ ἔλεγεν [3]: *«Ἀλλὰ ταῦτα εἶναι ὄνειρα ἢ ὡς λέγεται εὐσεβεῖς πόθοι. Ἐν τῷ παρόντι ἀνάγκη νὰ ἀρκεσθῶμεν τοῖς γενικωτάτοις».*

Πρόβλημα κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Λεξικοῦ ἀντιμετωπίζει ὁ Κριαρᾶς καὶ πρὸς τὴν ὀρθογραφίαν καὶ τῶν λημμάτων καὶ τῶν τύπων τῶν λέξεων εἰς τὰς φράσεις ἐκ τῶν κειμένων. Προσεπάθησε νὰ καθορίσῃ μίαν ἀρχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν, ὡς λέγει [4]: *«Παρέχομε τὶς λέξεις ἐκεῖνες τῆς μεσαιωνικῆς δημώδους γλώσσας, ποὺ χρησιμοποιοῦνται καὶ σήμερα σύμφωνα μὲ τὴν ὀρθογράφηση τῆς δημοτικῆς ποὺ δέχονται ὅλοι οἱ ἐπαΐοντες. Γιατὶ τὴ*

1. ΜΝΕ Ι (1905), σ. 368.
2. Αὐτόθι, σ. 390.
3. Αὐτόθι.
4. Τόμος Πρῶτος, Πρόλογος, σ. ιϛ'.

σωστή ὀρθογράφηση μᾶς τὴν ἐδίδαξαν ὄχι μόνον οἱ νεώτερες ὀρθὲς ἐτυμολογήσεις, ἀλλὰ καὶ μία λογική, προσωρινὴ ἔστω, ἀντιμετώπιση τῶν ζητημάτων τοῦ ὀρθογραφικοῦ μας προβλήματος. Προκειμένου τώρα γιὰ χωρία συγγραφέων ποὺ φέρονται γραμμένα σὲ ἀρχαϊστικὴ γλώσσα ὀρθογραφοῦνται κατὰ τὶς ἀρχαϊστικὲς ἀπαιτήσεις (γράφομε λ.χ. ἀγροικικώτερον, χρησιμοποιοῦμε τὴν ὑπογεγραμμένη κλπ.), ἐνῶ κατὰ τὴν παράθεση χωρίων ἀπὸ κείμενα καθαυτὸ δημώδη χρησιμοποιοῦμε τὴν ὀρθογραφία τῆς σύγχρονης δημοτικῆς. Φυσικὰ ὑπάρχουν καὶ περιπτώσεις ποὺ ἀπαιτοῦν μία ἰδιαίτερη ἀντιμετώπιση. Πάντως ἀγνοήσαμε τὴν αὐτοσχέδια πολλὲς φορὲς ὀρθογράφηση ποὺ ἀπαντοῦμε κυρίως στὶς παλαιότερες ἐκδόσεις».

Παρέθεσα ἐνταῦθα τὸ τμῆμα τοῦτο, διότι εἶναι ἄκρως ἐνδιαφέρον διὰ τὸ Λεξικόν, εἶναι ἴσως τὸ δυσκολώτερον σημεῖον του διότι, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Κριαρᾶς *«πολλὰ ἀπὸ τὰ κείμενα αὐτὰ εἶναι γραμμένα σὲ μεικτὴ γλῶσσα. Ἡ ἔννοια τοῦ δημώδους παίρνει ἐδῶ κάπως ρευστὸ χαρακτῆρα. Γι αὐτὸ κατὰ κάποιο τρόπο λείπει ἀπὸ τὸ Λεξικὸ ἡ ἀπόλυτη γλωσσικὴ ἑνότητα».*

Ἀνάμεικτος λοιπὸν ἐξ ἀρχαίων καὶ νέων στοιχείων τυγχάνει ὁ χαρακτὴρ τῆς γλώσσης τῶν κειμένων, διὰ τοῦτο οὔτε ἄνευ τῆς ἀκριβοῦς γνώσεως τῶν ἀρχαιοτέρων γλωσσικῶν μνημείων οὔτε ἄνευ τῆς μεγάλης πείρας καὶ γνώσεως τῶν τῆς νέας Ἑλληνικῆς δύνανται νὰ κατανοηθῶσι προσηκόντως τὰ ἔργα τῶν συγγραφέων τούτων.

Νομίζω ὅτι ἡ ὀρθογραφικὴ ἰσοπέδωσις τοῦ ὑλικοῦ τῶν κειμένων τούτων συμφώνως πρὸς τὴν δημοτικὴν τῶν νῦν ἐπαϊόντων βλάπτει καὶ τὴν μελέτην τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τὸν σκοπὸν τοῦ Λεξικοῦ.

Ἡ γλῶσσα τῶν μεσαιωνικῶν κειμένων δὲν εἶναι πιστὴ καὶ ἀκριβὴς εἰκὼν τοῦ τότε λαλουμένου λόγου, ἀλλ' εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀρχαΐζουσα ἢ ἀνάμεικτος μετ' ἀρχαίων στοιχείων, πολλάκις δὲ οἱ μεσαιωνικοὶ συγγραφεῖς ἐπεδίωκον νὰ καλλωπίσουν τὸν λόγον αὐτῶν δι' ἀρχαίων στοιχείων [1].

Γράφων ὁ Κριαρᾶς φράσεις ἐκ τῶν κειμένων τούτων εἰς τὸ Σημασιολογικὸν τμῆμα τοῦ ἄρθρου, κάμνει κατὰ κάποιον τρόπον καὶ ἔκδοσιν αὐτῶν καὶ καθορίζει τὴν ὀρθογραφίαν των. Εἶναι ὅμως εὔκολον τὸ κριτήριον διὰ τὴν ὀρθογράφησιν καὶ ἐπιτρέπεται εἰς ἓν Λεξικὸν ἡ προσωρινὴ ἀντιμετώπισις τῶν ζητημάτων τοῦ ὀρθογραφικοῦ μας προβλήματος; Διατί νὰ μεταγράψωμεν εἰς τὴν δημώδη σημερινὴν τὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ μάλιστα ὡρισμένους τύπους αὐτῶν, οἱ ὁποῖοι οὐδόλως μετεβλήθησαν κατὰ τὸν μακραίωνα βίον τῆς γλώσσης ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἀκόμη μέχρι σήμερον; Τί θὰ ἐξυπηρετήσῃ ἡ διάσπασις αὐτή; Π.χ. διατί *ἀγαθοσύνη* ἀπὸ τὸ μτγν. οὐσ. *ἀγαθωσύνη*, *ἁγιοσύνη* ἀπὸ τὸ μτγν. οὐσ. *ἁγιωσύνη* κλπ.; Ἡ ὀρθο-

1. Γ. Χατζιδάκι, ΜΝΕ 1 (1905), σ. 208, 536.

γραφία, τὸ ἐξωτερικόν, τὸ σῶμα οὕτως εἰπεῖν τῶν λέξεων παρέμεινεν ἀπὸ παλαιοῦ χρόνου μέχρι σήμερον κατὰ μέγα μέρος ἀναλλοίωτον καὶ οὕτως ἐσῴζετο κατὰ πάντας τοὺς αἰῶνας ἡ ἑνότης τῆς γλώσσης, τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ εἰς τὰς σημασίας καὶ εἰς τὰς φράσεις καθόλου ἐν τῇ χρήσει τῆς γλώσσης. Εἰς ὅλα αὐτὰ ὁ ἐρευνητὴς εὑρίσκει τὴν αὐτὴν Ἑλληνικὴν ἀντίληψιν [1]. Ἄλλωστε ἡ ὀρθογραφία ἑκάστης λέξεως ἀποτελεῖ τὴν προσωπικότητα αὐτῆς καὶ ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἐτυμολογίαν της. Εἰς τὴν Λεξικογραφίαν δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ὀρθογραφικὴ ἰσοπέδωσις, διότι ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶναι καὶ παράδοσις καὶ ἀπὸ τὴν παράδοσιν ἀντλεῖ καὶ ἐξελίσσεται, χωρὶς νὰ ἀποκόπτεται οὔτε ὀρθογραφικῶς οὔτε ἐτυμολογικῶς οὔτε σημασιολογικῶς ἀπὸ αὐτήν. Ἔπειτα, ἀφοῦ ἡ ἔννοια τοῦ δημώδους *«παίρνει ρευστὸ χαρακτῆρα»*, διατί νὰ τὰ ἰσοπεδώσωμεν ὅλα μὲ ἀπόλυτον κριτήριον *«τὴν ρευστότητα»* καὶ νὰ μὴ ἀκολουθήσωμεν τὴν ἱστορικὴν ὀρθογραφίαν, ἡ ὁποία εἶναι πλησιεστέρα καὶ πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς γλώσσης καὶ πρὸς τὴν γραφὴν τῶν κειμένων καὶ πρὸς τὴν ἀποστολὴν τῆς Λεξικογραφίας; Αἱ δυσκολίαι θὰ ἦσαν τότε πολὺ ὀλιγώτεραι.

Ἡ ἰσοπέδωσις δὲν ἐπιτυγχάνεται, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, διότι πολλάκις παρουσιάζεται διπλοτυπία γραφῆς λέξεων τοῦ αὐτοῦ κειμένου, καὶ δυσκολία ὡς πρὸς τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ κειμένου ὡς δημώδους, ἵνα ἀποδοθῇ διὰ τῆς δημοτικῆς ἡ ὀρθογραφία του.

Ὡς πρὸς τὰ ἄλλα σημεῖα τῆς ***Εἰσαγωγῆς*** δέον νὰ ὁμολογηθῇ ὅτι εἶναι ὄντως πλουσία ἡ ἀναγραφὴ καὶ μεθοδικὴ κατάταξις καὶ τῶν πρὸς ἀποδελτίωσιν κειμένων καὶ τῶν πρὸς βοηθητικὴν χρῆσιν μελετῶν καὶ τῶν ἄλλων στοιχείων. Ὡς δὲ ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ δευτέρου τόμου, ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία διαρκῶς πλουτίζεται διὰ νέων ἀναγραφῶν. Εἶναι πράγματι, αὕτη πλουσιωτάτη καὶ ἐγγυᾶται ὅτι τὸ ὑλικόν, τὸ ὁποῖον θὰ προέλθῃ ἐκ τῆς ὅλης ἀποδελτιώσεως, θὰ εἶναι μεγίστης σημασίας καὶ δι' αὐτὸ τὸ Λεξικὸν καὶ διὰ τὴν μελέτην τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης. Θὰ εἶναι χαλκεῖον, ἐν ᾧ πολλὰ θὰ παρασκευασθοῦν.

Ἔλθωμεν νῦν εἰς τὸ κύριον σῶμα τοῦ Λεξικοῦ.

Ὡς πρὸς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ τὴν συμμετρίαν τῶν ἄρθρων ὁ Κριαρᾶς εἰς τὰς εἰδικωτέρας ὁδηγίας χρήσεως τοῦ Λεξικοῦ παρατηρεῖ:

1) *«Οὐδέτερο ἐπιθέτου μὲ παράλληλη χρήση οὐσιαστικοῦ κατ' ἀρχὴν μᾶς ἀπασχολεῖ σὲ ἰδιαίτερη παράγραφο τοῦ ἄρθρου τοῦ ἐπιθέτου, ἀποτελεῖ ὅμως χωριστὸ λῆμμα, ἂν χρησιμοποιῆται περισσότερο ὡς οὐσιαστικὸ παρὰ ὡς ἐπίθετο σὲ οὐδέτερο γένος».*

Νομίζω ὅτι ἡ διάσπασις αὕτη δὲν ἐνδείκνυται, διότι, ἐνῷ ἡ ἑνότης δὲν παρουσιάζει οὐδεμίαν δυσκολίαν κατὰ τὴν χρῆσιν τοῦ Λεξικοῦ, ἡ διά-

1. Γ. Χατζιδάκι, Περὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Λεξικοῦ, Ἀθηνᾶ 24 (1912), σ. 375.

σπασις ὄχι μόνον καταργεῖ τὴν ὁμοιόμορφον ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ ἄρθρου καὶ ἀλλοιώνει τὴν προσωπικότητα τῆς λέξεως, ἀλλὰ καὶ ἐμποδίζει τὴν ἐμφάνισιν τῆς σημασιολογικῆς ἐκτάσεως καὶ τῆς χρήσεως τοῦ οὐδετέρου ὡρισμένων ἐπιθέτων, εἶναι τέλος τοῦτο ἐναντίον τῆς ἱστορίας τῆς λέξεως, ἡ ὁποία ἱστορία κατὰ κάποιον τρόπον διαφαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ τυπολογικὸν καὶ ἀπὸ σημασιολογικὸν τμῆμα τοῦ ἄρθρου.

2) *«Σὲ ὁρισμένες ἰδιάζουσες περιπτώσεις κοντὰ στοὺς ἄλλους σὲ ὀνομαστικὴ ἑνικοῦ τύπους τοῦ οὐσιαστικοῦ παρέχονται στὸ τυπολογικὸ μέρος τοῦ ἄρθρου οἱ ἰδιότυπες πτώσεις»*. Τότε διατί ἀλλοῦ σημειώνει ὅτι *«τύποι ποὺ παρουσιάζουν γραμματικὸ ἐνδιαφέρον (ἐξ αἰτίας ἀνώμαλων πληθυντικῶν ἢ ἀνώμαλων πτώσεων) δὲν καταγράφονται εἰς τὸ τυπολογικό, ὅσο καὶ ἂν ἡ καταγραφὴ αὕτη θὰ ἐπλούτιζε τὸ Λεξικό»*; Πῶς ἐξηγεῖται αὐτό; διατί ἡ διάφορος χρῆσις;

3) *Σὲ περίπτωση ποὺ ἕνας τύπος ποὺ ἀπαντᾶ, σὲ πτώση αἰτιατικὴ ἢ σὲ χρόνο ἀόριστο, δὲν μπορεῖ νὰ ἀναχθῆ χωρὶς δισταγμὸ σὲ ὁρισμένη ὀνομαστικὴ ἢ σὲ ὁρισμένο ἐνεστῶτα (ἀρχαϊκὸς ἢ νεωτεριστικὸς τύπος;) τότε σημειώνονται στὴ θέση τοῦ λήμματος καὶ ὁ ἀρχαϊστικὸς καὶ ὁ νεωτεριστικὸς τύπος τῆς ὀνομαστικῆς ἢ τοῦ ἐνεστῶτα (ἀὴρ - ἀέρας, δηλῶ - δηλώνω).*

Νομίζω ὅτι καλῶς πράττει τοῦτο.

4) *Ὅταν μιᾶς ἀρχαίας λέξης ὑπάρχουν νεώτεροι τύποι, ὄχι ὅμως καὶ νεώτερες σημασίες, τὸ ἄρθρο δὲν ἔχει σημασιολογικὸ τμῆμα.*

Νομίζω ὅτι διὰ τὴν ὁμοιόμορφον ἀρχιτεκτονικὴν τῶν ἄρθρων δὲν θὰ ἔβλαπτεν ἡ παράθεσις καὶ τοῦ σημασιολογικοῦ τμήματος, ἄλλωστε αἱ περιπτώσεις αὐταὶ εἶναι ἐλάχισται.

Ἡ σύνταξις ἑκάστου λήμματος γίνεται κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ *Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς τῆς τε κοινῶς ὁμιλουμένης καὶ τῶν ἰδιωμάτων*, τοῦ ἐκδιδομένου ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Ἕκαστον δηλ. λῆμμα διαιρεῖται εἰς τρία μέρη: Τὸ ***Τυπολογικόν,*** τὸ ***Ἐτυμολογικὸν*** καὶ τὸ ***Σημασιολογικόν.***

Διὰ τὸ ***Τυπολογικὸν*** ὁ Κριαρᾶς, (τόμ. Α΄, σ. ιε΄) παρατηρεῖ ὅτι εἰς τοῦτο *«παρέχονται γενετικὰ οἱ τύποι καὶ σημειώνονται οἱ παραπομπὲς στὰ οἰκεῖα χωρία τῶν κειμένων»* ἐκ τῶν ὁποίων ἐνίοτε *«καταχωρίζονται μόνον οἱ ἀπαραίτητες παραπομπές. Κάθε τύπος τοῦ τυπολογικοῦ τμήματος ἀποτελεῖ ἰδιαίτερο λῆμμα (παραπεμπτικὸ) ποὺ παραπέμπει σὲ κεῖνο τὸ ἄρθρο ποὺ βρίσκεται ὁ τύπος αὐτὸς καταχωρισμένος μὲ τὶς οἰκεῖες παραπομπές· τύποι ποὺ παρουσιάζουν γραμματικὸ ἐνδιαφέρον (ἐξ αἰτίας ἀνώμαλων χρόνων, ἀνώμαλων πληθυντικῶν ἢ ἀνώμαλων πτώσεων κλπ.) δὲν καταγράφονται ὅσο κι᾽ ἂν ἡ καταγραφή τους θὰ ἐπλούτιζε τὸ Λεξικό. Ὅμως καταβάλλεται προσπάθεια νὰ βρίσκη ὁ ἀναγνώστης στὸ σημασιολογικὸ τμῆμα τοῦ ἄρθρου καὶ χωρία ὅπου συναντοῦμε τύπους τῆς κατηγορίας αὐτῆς»*.

Ὡς πρὸς τὴν καταγραφὴν τῶν τύπων νομίζω ὅτι πρέπει νὰ ἀκολουθηθῆ ἡ φωνητικὴ ἐξέλιξις αὐτῶν, ὡς τοῦτο γίνεται καὶ εἰς τὸ Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Ἀκαδημίας, π.χ. οἱ τύποι *ἀκέραιος, ᾿κέραιος, ἀκεραῖος, ἀκέριος, ἄκεριος* δέον νὰ γραφοῦν *ἀκέραιος, ἀκέριος, ᾿κέριος, ἀκεραῖος, ἄκεριος.*

Ἡ γραφὴ τῶν παραπεμπτικῶν λημμάτων βοηθεῖ βεβαίως εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ Λεξικοῦ, ἀλλὰ δὲν εἶναι πάντοτε ἀναγκαία, διότι διὰ πολλοὺς τούτων ὁ ἀναγνώστης δὲν δυσκολεύεται νὰ ἀναζητήσῃ τὸ οἰκεῖον λῆμμα ὑπὸ τὸ ὁποῖον καταγράφονται, ὡς π.χ. *ἀγανάχτηση* βλ. *ἀγανάκτησις, ἀδερφὸς* βλ. *ἀδελφός, ἀδέρφι* βλ. *ἀδέλφι, ἀδράχτι* βλ. *ἀδράκτι, ἀπίδιον* βλ. *ἀπίδι*, κλπ. κλπ.

Νομίζω ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ καταγράφωνται εἰς τὸ Τυπολογικὸν οἱ ἀνωμάλως σχηματιζόμενοι τύποι, διότι ὁ ἀναγνώστης τοῦ κειμένου δὲν εἶναι δυνατὸν κατὰ τὴν ἀναζήτησιν τῆς μορφῆς καὶ τῆς ἑρμηνείας αὐτῶν εἰς τὸ οἰκεῖον λῆμμα τοῦ Λεξικοῦ, νὰ μαντεύσῃ τὴν ὕπαρξίν των εἰς παραδείγματα ἐκ τῶν κειμένων, τὰ ὁποῖα ἀναγράφονται εἰς τὸ τρίτον τμῆμα τοῦ λήμματος δηλ. εἰς τὸ Σημασιολογικόν. Ἄλλως τε οἱ ἀνωμάλως σχηματιζόμενοι τύποι εἶναι ἐνδιαφέροντες καὶ τούτων εἰς τὸ Ἐτυμολογικὸν δέον νὰ ἐξηγῆται ἡ αἰτία τῆς ἀνωμαλίας. Καὶ ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ὁ Γ. Χατζιδάκις[1] ἔχει παρατηρήσει ὅτι: *«ὀφείλομεν νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν ἡμῶν ἐπὶ τὰ ἐξηλλαγμένα τὰ νεώτερα, τὰ βάρβαρα, ὡς λέγονται, καθ᾽ ὅσον ἀκριβῶς τὰ σφάλματα ταῦτα θὰ εἶναι οἱ ἄριστοι ὁδηγοὶ ἡμῶν, οἱ ἀληθεῖς καθόλου μάρτυρες περὶ τῆς δημοτικῆς ἑκάστοτε περιόδου. Δέον νὰ ἐξετασθῇ ἡ γένεσις ἑκάστου τῶν τύπων τούτων καὶ αἱ αἰτίαι τοῦ ἀνωμάλου σχηματισμοῦ»*

Εἰς τὸν Β΄ τόμον (σ. η΄) ὁ Κριαρᾶς δηλώνει ὅτι ἀπέστη τῆς ἀρχῆς τῆς κατὰ γενετικὸν τρόπον καταγραφῆς τῶν τύπων: *«ἀπὸ ὁρισμένο σημεῖο τοῦ τόμου ἐκρίθηκε σκόπιμο οἱ διάφοροι τύποι τῶν λημμάτων (ὅπου ὑπάρχει πολυτυπία) νὰ κατατάσσωνται ἀλφαβητικῶς καὶ ὄχι γενετικῶς»*, διότι *«διευκολύνει περισσότερο τὸν ἀναγνώστη στὴν ἀνεύρεση τοῦ τύπου ποὺ τὸν ἐνδιαφέρει»*. Τοῦτο βεβαίως εἶναι εὐκολώτερον, ἀλλὰ δὲν εἶναι καὶ ἐπιστημονικώτερον. Τὸ τυπολογικὸν κατὰ φωνητικὴν γενετικῶς παράθεσιν τῶν τύπων δίδει τὴν ἐξέλιξιν καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς λέξεως καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἀπαραίτητον νὰ σημειώνεται (ἄλλωστε οἱ τύποι εἰς μερικὰ λήμματα εἶναι ὀλίγοι, τὸ πολὺ τρεῖς ἢ τέσσαρες). Εἰς τὸ Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Ἀκαδημίας τηρεῖται ἡ σειρὰ αὕτη, ἂν καὶ εἰς πολλὰ λήμματα οἱ τύποι εἶναι πολυάριθμοι. Μόνον οὕτω θὰ ἔχωμεν ἀμέσως τὴν εἰκόνα τῆς γραμματικῆς καὶ φωνητικῆς ἐξελίξεως τῆς λέξεως, ὡς αὕτη παραδίδεται διὰ τῶν κειμένων.

Γενικώτερον ὡς πρὸς τὸ ***Τυπολογικὸν*** παρατηροῦμεν γενικά τινα, τὰ ἑξῆς:

---

1. ΜΝΕ 1, 370.

Γράφει *ἀγογιάρης* ἀπὸ τὸ *ἀγοΐζω*, ἀλλὰ τοῦτο παραπέμπει εἰς τὸ *γοΐζω*. Διατί ἡ διάσπασις αὕτη, ἐνῷ ἀλλαχοῦ δὲν ἐφαρμόζεται π.χ. *ἀνάμελος* βλ. *ἄμελος*, *ἀναμελῶ* βλ. *ἀμελῶ*, *ἀζιγανάρης* βλ. *ζιγανάρης*, *ἀζιγανεύω* βλ. *ζιγανεύω* κ.ἄ.:

Τὴν μτχ. *ἀγριωμένος* παραπέμπει εἰς τὸ ρ. *ἀγριώνω*, ἀλλὰ τὴν μτχ. *ἀγρυπνισμένος* θέτει ὑπὸ τὸ ρ. *ἀγρυπνίζω*.

Ἀημερινός = αὐγερινός. Σημειώνω ὅτι ὁ αὐτὸς τύπος μὲ τὴν ἰδίαν σημασίαν ἀπαντᾷ σήμερον εἰς τὴν Μάνην. Ὁ τύπος δὲν μαρτυρεῖται εἰς τὸ Ἱστορικὸν Λεξικόν.

Αἰσχροκερδὴς ἐπίθ. *αἰσχροκέρδης* Ἑρμον. (Legr.) Θ. 127. Νομίζω ὅτι ἐφ' ὅσον τὸ *αἰσχροκερδὴς* δὲν μαρτυρεῖται ἀπὸ τὰ ὑπὸ χρῆσιν κείμενα, ἔπρεπε μετὰ τοῦτο νὰ τεθῇ ἡ ἔνδειξις *ἐπίθ. ἀμάρτ*(υρον) καὶ νὰ ἀκολουθήσῃ ὁ διδόμενος τύπος. Τὸ αὐτὸ καὶ διὰ τὸ λ. *ἀνακατωσιά*. Μετὰ τοῦτο δέον νὰ γραφῇ *ἀμάρτ*(υρον) καὶ νὰ ἀκολουθήσουν οἱ τύποι τῶν κειμένων *ἀνακατωδία*, *'νακατωδία*. Διατί ὅμως εἰς τὸ σημασιολογικὸν ἀναφέρει τοὺς τύπους, χωρὶς τὴν διαλεκτικὴν μορφήν, ὡς *ἀνακατωσίες*, *'νακατωσιά*. Εἰς τὸ ΙΛ [=Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν] ὅπου παραπέμπει ἀναγράφονται ὡς Κυπριακοὶ τύποι οἱ *ἀνακατωδὰ* καὶ *'νεκατωδά*.

Ὑπὸ τὸ *ἀνδράδελφος* θέτει τὸ *ἀνδραδέλφη*, ἀλλὰ ἔχει εἰς ἰδιαίτερα λήμματα τὰ *ἀδελφὸς* καὶ *ἀδελφή*.

Ἀνοιχτάρι(ν) βλ. *ἀνοικτάρι(ν)*. Δὲν ὑπάρχει ὅμως ἐνταῦθα ὁ τύπος οὔτε εἰς τὸ τυπολογικὸν οὔτε εἰς τὸ σημασιολογικὸν μέρος.

Ὡς πρὸς τὸ ***Ἐτυμολογικὸν*** ὁ Κριαρᾶς παρατηρεῖ ὅτι εἰς αὐτό : «*κατ' ἐξοχὴν πολύτιμους συμπαραστάτες καθὼς καὶ στὴν ὅλη λεξικογραφικὴ ἀπασχόλησή μας ἔχομε τοὺς ἤδη τυπωμένους τόμους τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν... Γιὰ τὴν ἐτυμολογία ὁρισμένων λέξεων σημαντικὴ βοήθεια μᾶς παρέχει καὶ τὸ Ἐτυμολογικὸ Λεξικὸ τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς τοῦ Ν. Π. Ἀνδριώτη*».

Ὡς ἐκ τούτου, ὅταν τὸ λῆμμα ἢ τύπος αὐτοῦ ἀπαντᾷ καὶ σήμερον ὡς κοινὸν ἢ διαλεκτικὸν καὶ μὲ τὴν αὐτὴν σημασίαν, ὁ Κριαρᾶς σημειώνει εἰς τὸ ἐτυμολογικόν : «*ἡ λ. καὶ σήμ*(ερον) *καὶ ἡ σημ*(ασία) *ΙΛ* (Ἱστορικὸν Λεξικόν)». Εἰς τὸ Ἱστορικὸν Λεξικὸν ὅμως *δίδεται καὶ ἡ ἐτυμολογία* καὶ τοῦ λήμματος καὶ τῶν διαλεκτικῶν τύπων αὐτοῦ, ὅπου ἁρμόζει νὰ γίνῃ τοῦτο καὶ σημειώνεται, κατὰ τὸ δυνατόν, καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία τῶν περὶ τὴν ἐτυμολογίαν ταύτην ἀσχοληθέντων. Ὁ Κριαρᾶς χρησιμοποιεῖ σχεδὸν πάντοτε ταῦτα, ἀλλ' οὐδαμοῦ μνημονεύει τοῦτο. Νομίζω ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀναγράφεται παραλλήλως πρὸς τὰ «*ἡ λ. καὶ σήμ. καὶ ἡ σημ. ΙΛ*» καὶ τὸ «*ἡ ἐτυμολ. καὶ βιβλιογρ. ΙΛ*», ὅπου κατ' ἀνάγκην συμβαίνει τοῦτο· ὅπου δὲ ὑπὸ τοῦ Κριαρᾶ προτείνεται διαφορετικὴ ἐτυμολογία ἢ συμπληρωματικὴ βιβλιογραφία τῆς ἐν τῷ Ἱστορικῷ Λεξικῷ παρατιθεμένης, πάλιν νὰ σημειώ-

17 - 5 - 1972

νεται ἐνδεικτικῶς ἡ νέα προσφορὰ τοῦ Κριαρᾶ· τότε μόνον θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ κριθῇ τὸ γραφόμενον ὑπ' αὐτοῦ ὅτι «*σὲ σύγκριση μὲ τὸ ΙΛ τὸ ἐτυμολογικὸ τμῆμα ἀρκετῶν ἄρθρων μας εἶναι αἰσθητὰ πλουσιότερο, ἀφοῦ ἄλλωστε ἔχουν χρησιμοποιηθῆ καὶ δημοσιεύματα ποὺ ἐκυκλοφόρησαν μετὰ τὸ τύπωμα τῶν ἀντίστοιχων ἄρθρων τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ*». Τότε μόνον θὰ κριθῇ ἡ νέα ἐτυμολογικὴ προσφορά, ἄλλως *τὸ Ἱστορικὸν Λεξικὸν ἀδικεῖται*, εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο, ἀσχέτως ἀκόμη καὶ ἂν ἕκαστον τῶν Λεξικῶν τούτων κινῆται ἐπὶ διαφορετικοῦ γλωσσικοῦ πεδίου καὶ ἡ μεταξύ των σύγκρισις καθίσταται ἀδύνατος.

Εἰδικώτερον εἰς τὴν ἐπὶ μέρους ἐτυμολογίαν παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς :

ἀβαμπαρλιέρης. Ἐφ' ὅσον τηρεῖται ἡ ἀρχὴ ὅτι ὡς λῆμμα τίθεται ὁ ἀλωβητότερος τύπος καὶ ἐφ' ὅσον καὶ οὗτος καὶ ὁ τ. *ἀβαντπαρλιέρης* ἀπαντοῦν εἰς τὰς Ἀσσίζας, ἐτυμολογοῦνται δὲ ἐκ τοῦ avant-parlier, νομίζω ὅτι ὡς λῆμμα ἦτο δυνατὸν νὰ τεθῇ ὁ τ. *ἀβαντπαρλιέρης*.

ἀβδελιὰ ἤ, βλ. *βδελιά*. Μήπως τὸ *ἀβδελιὰ* σημαίνει, ὡς καὶ σήμερον εἰς τὴν Χίον (ΙΛ) εἶδος ἀχράδος καὶ ἔχει σχέσιν μὲ τὸ οὐσ. *ἀβδέλλα*;

ἀβοκάτος· εἶδος δικηγόρου, πβ. *ἀβογαδόρος* (ὡς συνών.). Τὸ *ἀβογαδόρος* ὅμως ἔχει δύο σημασίας α') δικαστής, εἰσαγγελεὺς καὶ β') εἶδος δικηγόρου. Νομίζω ὅτι ἀναφέρεται εἰς τὴν δευτέραν, δι' ὃ γραπτέον : πβ. *ἀβοκάτος* 2.

ἄβρομος· τὸ μτγν. ἐπίθ. *ἄβρωμος*. Σημειώνω ὅτι τὸ ΙΛ ἔγραψεν *ἀβρόμευτος*, *ἀβρόμητος* ἀλλὰ μετὰ ταῦτα ἔγραψε *βρῶμα* - *βρωμῶ* καὶ τὰ τούτων παράγωγα διὰ τοῦ *ω*. Τὴν διὰ τοῦ *ο* μικρὸν γραφὴν ὑπεστήριξεν ὁ Γ. Χατζιδάκις (Ἀθηνᾶ 27, 1915, Λεξ. Ἀρχ. 5) λέγων ὅτι ἐκ τοῦ *βρομῶ* (= κροτῶ, πέρδομαι, ἀπόζω κακῶς) ἔχομεν τὴν ἐτυμολογίαν καὶ σημασιολογικὴν ἐξέλιξιν. Τὴν ἐκ τοῦ ἀρχ. οὐσ. *βρῶμα* ἐτυμολογίαν ἔγραψεν ὁ Ι. Καλιτσουνάκης, Mittel- und neugriechische Erklärungen bei Eustathius, 1910, σσ. 11 - 15. Μετὰ ταῦτα ὁ Μ. Στεφανίδης, Ὁρολογικὰ Δημώδη, 2 (1944), 23 ὑποστηρίζει τὴν ἐτυμολογίαν ἐκ τοῦ *βρῶμα* ἐν τῇ σημασίᾳ τῆς δυσώδους φαγεδαίνης.

ἀβροτράπεζος· ἀπὸ τὸ ἀρχ. ἐπιθ. *ἁβρὸς* καὶ τὸ οὐσ. *τράπεζα*, ἐκ τῶν ἰδίων ἐτυμολογεῖ καὶ τὸ *ἀβροτράπεζα*. Νομίζω ὅτι τὸ *ἀβροτράπεζος* ἐτυμολογητέον ἐκ τοῦ *ἀβροτράπεζα*, ὃ ἐκ τοῦ *ἁβρὸς* καὶ *τράπεζα*.

ἀγγαρεία· Ὁ παρὰ Σαχλ. τ. *ἀγγάρεια* καὶ σήμερον κατὰ τόπους βλ. ΙΛ ἐν λ.

ἀγγελικάτος· ἀπὸ τὸ ἐπίθ. *ἀγγελικὸς* μὲ ἐπίδρ. τῶν ἐπιθ. σὲ *-άτος*. Γραπτέον : ἀπὸ τὸ ἐπίθ. *ἀγγελικὸς* καὶ τῆς παραγωγ. καταλ. *-άτος*.

ἀγγελοζωγράφιστος, ἐπίθ. *ἀγγελοζγουράφιστος* Ἐρωτόκρ. Ἐφ' ὅσον τὸ λῆμμα δὲν μαρτυρεῖται ἔδει νὰ γραφῇ μετὰ τὸ λῆμμα : *ἐπίθ. ἀμάρτ.* καὶ νὰ ἐπακολουθήσῃ ὁ τύπος τοῦ Ἐρωτοκρ.

ἀγγελομουσουδάτος· ἀπὸ τὰ οὐσ. *ἄγγελος* καὶ *μουσούδι* μὲ προσθήκη τῆς

κατάλ. *-άτος*. Γραπτέον ἀπὸ τὸ ἐπίθ. *ἀγγελομούσουδος* καὶ τῆς παραγωγ. καταλ. *-άτος*. Ἡ λ. ὀρθῶς ἔχει ἐτυμολογηθῆ εἰς τὸ ΙΛ *ἀγγελομοισιδᾶτος* ἐκ τοῦ ἐπιθ. *ἀγγελομοίσιδος* διὰ τῆς παραγωγ. καταλ. *-ᾶτος*, καὶ *ἀγγελομοίσιδος* ἐκ τῶν οὐσ. *ἄγγελος* καὶ *μοισίδι*.

ἀγγελοσουσσούμιαστος· ἐκ τοῦ *ἄγγελος*, καὶ *σουσσουμιάζω*. Ἐκ τῶν δύο ὅμως τούτων ἔχομεν *ἀγγελοσουσσουμιάζω*. Γραπτέον ἐκ τοῦ *ἀγγελοσουσσουμιάζω*.

ἀγγελοχρυσοκλώναρος· ἀπὸ τὸ οὐσ. *ἄγγελος*, τὸ ἐπίθ. *χρυσὸς* καὶ τὸ οὐσ. *κλωνάρι*. Γραπτέον ἀπὸ τὸ οὐσ. *ἄγγελος* καὶ τὸ ἐπίθ. *χρυσοκλώναρος* (ὅ ἐκ τοῦ ἐπιθ. *χρυσὸς* καὶ τοῦ οὐσ. *κλωνάρι*).

ἀγγριομανῶ· ἀπὸ τὸ *ἀγγρίζω* καὶ τὴν παραγ. κατάλ. *-μανῶ*. Ἀλλὰ ἂν ἐκ τούτου, θὰ εἴχομεν *ἀγγριζομανῶ*. Μήπως ἐκ τοῦ *ἀγριομανῶ* (δι' ἀνάπτυξιν ἐρρίνου), ὃ ἐκ τοῦ *ἄγριος* καὶ *-μανῶ*; Πβ. *ἀγριομανοῦμαι*.

ἀγερουσία ἡ. Τὸ οὐσ. *Ἀχερουσία* πιθαν. κατὰ παρετυμολογία πρὸς τὸ *γέρων*. Πβ. καὶ *ἀγερασιὰ λίμνη*. Νομίζω ὅτι δὲν πρόκειται ἐνταῦθα τύπος *Ἀχερουσία*, ἀλλ' ὅτι πρόκειται ὁ τύπ. *γερουσία* (οἱ γέροντες), ἡ γεροντικὴ ἡλικία) καὶ τὸ στερητ. *ἀ-*: *ἀγερουσία λίμνη* εἶναι ἡ διὰ τοῦ ὕδατος αὐτῆς, κατόπιν λούσεως εἰς αὐτό, ἀπομακρύνουσα τὴν γεροντικὴν ἡλικίαν. Καὶ σήμερον ὁ τύπ. *ἀγερασιὰ* ἐκ Σύμης (ἐκ τοῦ ἀορ. *ἐγέρασα*) ἡ διαρκὴς θαλερότης (ΙΛ ἐν. λ).

ἁγιογραμμένος μτχ. ὡς ἐπίθ. ἐκ τοῦ ἐπιθ. *ἅγιος* καὶ τῆς μτχ. *γραμμένος*. Νομίζω ὀρθότερον θὰ ἦτο ἐκ τοῦ *ἁγιογράφω*.

ἁγιογραφισμένος· ἀπὸ τὸ οὐσ. *ἁγιογραφία* μὲ ἐπίδρ. μτχ. σὲ *-σμένος*. Γραπτέον μτχ. τοῦ ρ. *ἁγιογραφίζω* (ὅ ἐκ τοῦ *ἁγιογράφω (-ῶ)* καὶ τῆς παραγ. καταλ. *-ίζω* κατὰ τὸ συνών. *ζωγραφίζω*).

ἀγκάθι· ἀπὸ τὸ ἀρχ. *ἀκάνθιον*. Ὁ τ. *ἀγκάθι* κατὰ Γ. Χατζιδάκιν, Ἀθηνᾶ 6 (1894), 143 καὶ ΜΝΕ 2, 139, 502 κατὰ παρετυμολογίαν πρὸς τὸ *ἀγκύλη*, *ἀγκίστρι*. Νομίζω ὅτι δύναται νὰ ἐτυμολογηθῆ ἐκ τοῦ *ἀκάνθι(ον)* δι' ἀνάπτυξιν ἐρρίνου *ἀνκάθι* - *ἀγκάθι*.

ἀγκαλίζω· ἀπὸ τὸ οὐσ. *ἀγκάλη*. Τὸ ΙΛ ἐτυμολογεῖ ἐκ τοῦ ἀρχ. *ἀγκαλίζομαι*· ὁ ἐνεργ. τύπος ἐσχηματίσθη κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ *ἀγκαλιάζω*.

ἀγκινάρα· τὸ οὐσ. κινάρα μὲ παρετυμ. πρὸς τὸ *ἀγκύλη*, *ἀγκίστρι*. Ὁ Φ. Κουκουλές, Ἀθηνᾶ 49 (1938), σ. 106, ἐτυμολογεῖ ἐκ τοῦ *κινάρα* δι' ἀνάπτυξιν ἐρρίνου καὶ οὐχὶ κατὰ παρετυμ. πρὸς τὸ *ἀγκύλη*, *ἀγκίστρι* (Γ. Χατζιδάκις, ΜΝΕ 2, 139).

ἀγκυλωτός· ἐπίθ. ἀπὸ τὸ *ἀγκυλώνω*. Τὸ ἐπίθ. ὅμως ἀρχαῖον, ἐκ τοῦ *ἀγκύλι(ον)* καὶ τῆς παραγωγ. καταλ. *-ωτός*, πβ. τὸ συνών. *ἀγκαθωτὸς* ἐκ τοῦ οὐσ. *ἀγκάθι* καὶ τῆς παραγ. καταλ. *-ωτὸς* (ΙΛ) [ἢ καὶ τὸ *ἀγκαθωπὸς* ἐκ τοῦ *ἀγκάθι* καὶ *-ωπός*].

ἀγνὰ τά· ἀπὸ τὸ ἐπιθ. *ἀγανός*. Τὴν ἐκ τούτου ἐτυμολ. ἔγραψεν ὁ P. Kretschmer, Glotta 1 (1909), σ. 36.

ἀγνιάκιν· ὑποκ. τοῦ οὐσ. *ἀγνιὰ*<*ἀγνέα*<*ἄγνος*. Ἐν Κύπρῳ παραδίδεται καὶ τύπ. *ἀγνὶν* (Γ. Χατζιδ., ΜΝΕ 2, 200), μήπως ἐκ τούτου τὸ ὑποκορ. *ἀγνιάκιν* (βλαστάρι λυγαριᾶς);

ἀγνώμιαση, ἡ· ἀπὸ τὸ προθ. *ἀ-* καὶ τὸ *γνωμιάζω* (ὑπολογισμός, ἀρίθμηση). Μήπως ἔπρεπε νὰ τεθῇ εἰς τὸ *γνώμιαση*, ὅπως θέλει τὸ *ἀγνωρίζω* εἰς τὸ *γνωρίζω*, τὸ *ἀγνωριμιὰ* εἰς τὸ *γνωριμιά*, *ἀγνωριμίδα* εἰς τὸ *γνωριμίδα*, *ἀγνώριμος* ΙΙ εἰς τὸ *γνώριμος* κλπ.;

ἄγνωστος· πιθ. ἀπὸ τὸ στερητ. *ἀ-* καὶ τὸ οὐσ. *γνώση*. Τὸ ἐπίθ. εἶναι ἀρχ. ἐκ τοῦ *ἀ-* στερητ. καὶ τοῦ ἐπιθ. *γνωστός*.

ἀγνωσύνη· ἐκ τοῦ οὐσ. *ἀγνωσία* ἀναλογικῶς πρὸς ἄλλα σὲ *-σύνη*. Νομίζω ὅτι σχηματίζεται ἐκ τοῦ *ἀγνωσία* καὶ τῆς παραγ. κατάλ. *-οσύνη* : *ἀγνωσοσύνη* καὶ ἀνομοιωτικῶς *ἀγνωσύνη*.

ἀγογιάρη· ἀπὸ τὸ *ἀγοΐζω*. Τὸ *ἀγοΐζω* ὅμως παραπέμπει εἰς τὸ *γοΐζω*, διατί διασπᾶται ἡ οἰκογένεια τῶν λέξεων;

ἀγόρι(ν) - *ἀγούρι(ν)*· ὑποκ. τοῦ οὐσ. *ἄγορος*, βλ. καὶ Γ. Χατζιδ., Ἀθηνᾶ 41 (1929) 22. Ὁ Γ. Χατζιδ. ὅμως γράφει : «τὸ ἐπίθετον ἄγωρος ἐλέγετο καὶ περὶ νέων ἀνθρώπων, ὅπως μαρτυρεῖ ἡ Θηβαϊκὴ ἐπιγραφὴ (*Ἡράκλειτος ἐτῶν* | *εἴκοσι τρειῶν ἄγωρος*, Ἀρχ. Ἐφημ. 1920, 31, πβ. ΙΛ, λ. *ἄγουρος*), κατέστη οὐσιαστικὸν καὶ οὕτως ἐσχηματίσθη ἐξ αὐτοῦ ὑποκορ. εἰς *-ιον*, *ἀγώριον*, *ἀγώρι* καὶ ἐπειδὴ ἡ συλλαβὴ *γω* ἐτονίζετο, ἐσώθη ἀπαθής, τοὐναντίον δὲ τὸ διασῷζον τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ ἐπιθετικὴν σημασίαν τοῦ *ἀώρου*, τὸ *ἄωρος* εἶχε τὴν συλλαβὴν *γω* ἄτονον, διὸ ἐγένετο *ἄγουρος*».

ἀγουρομαζωμένος· ἀπὸ τὸ ἐπίθ. *ἄγουρος* καὶ τὴ μτχ. τοῦ *μαζώνω*. Γραπτέον μτχ. τοῦ *ἀγουρομαζώνω*, ὃ ἐκ τοῦ *ἄγουρος* καὶ *μαζώνω*.

ἄγουρος· ἐπίθ. ἀπὸ τὸ ἀρχ. ἐπίθ. *ἄωρος*. Ἕτερον λῆμμα *ἄγουρος* ἀπὸ τὸ ἀρχ. ἐπίθ. *ἄωρος*. Διατί αὐτὴ ἡ διάσπασις, ἀφοῦ εἶναι τῆς αὐτῆς ἐτυμολογικῆς ἀρχῆς; Τὸ λῆμμα καὶ τὸ τυπολογικὸν εἰς ἓν καὶ τὸ σημασιολογικὸν νὰ χωρισθῇ εἰς ἐπίθ. καὶ οὐσ. Πβ. λ. *ἄγουρος* ΙΛ.

ἀγριμερικός· ἀπὸ τὸ οὐσ. *ἀγρίμι*. Νομίζω ὅτι πρόκειται ἐνταῦθα τὸ ἐπίθ. *ἀγριμερὸς* (ὅ ἐκ τοῦ οὐσ. *ἀγρίμι*) καὶ τῆς καταλ. *-ερὸς* καὶ ἐκ τούτου διὰ τῆς παραγωγ. καταλ. *-ικὸς* ἐσχηματίσθη τὸ *ἀγριμερικός*, συνών. τοῦ σημ. ἐν Ρόδῳ *ἀγριομερικὸν* (ΙΛ ἐν λ.).

ἀγριοαγγουριζοέλαιον· ἀπὸ τὸ ἐπίθ. *ἄγριος* καὶ τὰ οὐσ. *ἀγγούρι*, *ρίζα* καὶ *ἔλαιον*. Γραπτέον ἐκ τοῦ *ἀγριοαγγουρόριζα* καὶ *ἔλαιον* = *ἀγριοαγγουροριζοέλαιον* καὶ δι' ἀναμοίωσιν *ἀγριοαγγουριζοέλαιον* (*ἀγριαγγουρόριζα* ἐκ τοῦ *ἀγριάγγουρο* καὶ *ρίζα* καὶ *ἀγριάγγουρο* ἐκ τοῦ *ἄγριος* καὶ *ἀγγούρι*).

ἀγριοβλέπω· ἐκ τοῦ ἐπιθ. *ἄγριος* καὶ *βλέπω*. Γραπτέον ἐκ τοῦ ἐπιρρ. *ἄγρια*

καὶ *βλέπω*. Κατωτέρω γράφει *ἀγριοθωρῶ* ἐκ τοῦ ἐπιρρ. *ἄγρια* καὶ *θωρῶ*, *ἀδικοκρίνω* ἐκ τοῦ *ἄδικα* καὶ *κρίνω*.

ἀγριογλωσσοφωνίζω· ἀπὸ τὸ ἐπίθ. *ἄγριος* καὶ τὰ οὐσ. *γλώσσα* καὶ *φωνή*. Γραπτέον ἐκ τοῦ *ἀγριόγλωσσα* καὶ *φωνίζω* ἢ ἐκ τοῦ *ἄγρια* καὶ *γλωσσοφωνίζω*.

ἀγριολαλῶ· ἀπὸ τὸ ἐπίθ. *ἄγριος* καὶ τὸ *λαλῶ*. Γραπτέον ἐκ τοῦ ἐπιρρ. *ἄγρια* καὶ τοῦ ρ. *λαλῶ*.

ἀγριόθωρος· ἀπὸ τὸ ἐπίθ. *ἄγριος* καὶ *θωριά*. Ἀλλὰ *ἄγριος* καὶ *θωριὰ* = *ἀγριοθωριά*. Γραπτέον ἐκ τοῦ *ἀγριοθωριά*.

ἀγριολείχιν· γιὰ τὴν προέλευση πβ. τὸ οὐσ. *ἀγριολειχὴν* στὸν Ἡσύχ. Νομίζω ὅτι ἀπὸ τὸ *ἀγριολειχὴν* ἐσχηματίσθη ὑποκορ. *ἀγριολείχιον* - *ἀγριολείχι(ο)ν*.

ἀγριοπίσιν· πιθαν. ἀπὸ τὸ *ἄγριος* καὶ τὸ οὐσ. *πίσον*. Νομίζω ὅτι εἶναι ὑποκορ. τοῦ *ἀγριόπισον* (ἐκ τοῦ *ἄγριος* καὶ *πίσον*), δηλ. *ἀγριοπίσι(ο)ν*.

ἀγριόπνοος· ἀπὸ τὸ ἐπιθ. *ἄγριος* καὶ *πνοή*. Ἀλλὰ ἐκ τούτων ἔχομεν τὸ *ἀγριοπνοὴ* καὶ ἐκ ταύτης ἐτυμολογεῖται τὸ *ἀγριόπνοος*.

ἀγριοσκολίζω· ἀπὸ τὸ ἐπίθ. *ἄγριος* καὶ τὸ *σκολίζω*. Γραπτέον ἐκ τοῦ ἐπιρρ. *ἄγρια* καὶ *σκολίζω*.

ἀγριοτοπία· ἀπὸ τὸ ἐπίθ. *ἄγριος*, τὸ οὐσ. *τόπος* καὶ τὴν κατάλ. *-ία* μὲ ἐπίδραση ἴσως τοῦ *τοποθεσία*. Γραπτέον ἐκ τοῦ *ἀγριότοπος*, πβ. καὶ τὰ *κακοτοπία*, *μεσοτοπία* (τὸ μέσον τῆς ἀποστάσεως), ὡς κατωτέρω ἐτυμολογεῖ τὸ *ἀγριοψυχία* ἐκ τοῦ *ἀγριόψυχος*.

ἀγριοφωνάζω· ἀπὸ τὸ ἐπίθ. *ἄγριος* καὶ *φωνάζω*. Γραπτέον ἀπὸ τὸ ἐπίρρ. *ἄγρια* καὶ *φωνάζω* (βλ. ΙΛ ἐν λ.).

ἀγροίκιστος· ἀπὸ τὸ *ἀγροικίζω*. Νομίζω ὅτι προέρχεται ἐκ τοῦ *ἀγροικιστὸς* (ὃ ἐκ τοῦ *ἀγροικίζω*) δι᾽ ἀναβιβασμοῦ τοῦ τόνου. Πβ. ΙΛ, *ἀγροικητὸς* ἐκ τοῦ *ἀγροικῶ* καὶ *ἀγροίκητος* ἐκ τοῦ ἐπίθ. *ἀγροικητός*. Ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει τὰ *ἀγροικιστὸς* καὶ *ἀγροίκιστος* ὡς ἔχοντα κοινὴν ἐτυμολογικὴν ἀρχὴν τὸ *ἀγροικίζω* δέον νὰ τεθοῦν ὑπὸ ἓν λῆμμα.

ἀγχεσίμαχος· ἀπὸ τὸ ἀρχ. ἐπίθ. *ἀγχέμαχος* μὲ ἐπίδρ. πιθ. τῶν συγγ. μὲ πρῶτο συνθ. τὸ *ἔγχος* : *ἐγχεσίμωρος*, *ἐγχεσίχειρ*. Ὑποθέτω ὅτι πρόκειται ἐνταῦθα τὸ *ἐγχεσίμαχος*· *ὁ τοῖς ἔγχεσι μαχόμενος*, ὁ γενναῖος, πβ. καὶ τὸ *ἐγχεσίμαργος*· *τοῖς ἔγχεσι μαινόμενος*, ΜΕ 313, 6 ἢ Ἡσύχ. : *ἔγχει μαινόμενος*. Ἐσχηματίσθη δὲ κατὰ παρετυμολογίαν πρὸς τὸ *ἀγχέμαχος* (ἐπίρρ. *ἄγχι* πλησίον) ἢ κατὰ σύμφυρσιν τῶν *ἀγχέμαχος* καὶ *ἐγχεσίμαχος*.

ἀγχιστής· πιθ. κατὰ σύντμηση ἀπὸ τὸ οὐσ. *ἀγχιστευτής*. Ὑποθέτω ὅτι ἔχομεν σχηματισμὸν ἐκ τοῦ *ἄγχιστος* ἀναλογικῶς πρὸς τὸ *συγγενής*, πβ. καὶ τὸ ἀρχ. *ἀγχιστὴρ* (ὁ πλησιάζων).

ἀγώγι(ν)· ἀπὸ τὸ οὐσ. *ἀγώγιον* καὶ δεύτερον λῆμμα *ἀγώγιον* τό· ἀρχ. οὐσ.

ἀγώγιον. Τὸ *ἀγώγι(ν)* ὅμως εἶναι τύπος τοῦ *ἀγώγιον*, ἔχουν δὲ καὶ τὴν αὐτὴν σημασίαν : *ἀγώγι(ν)* β = ἀμοιβὴ γιὰ μεταφορὰ καὶ *ἀγώγιον* 1 = μίσθωση γιὰ μεταφορά. Ἐφ᾽ ὅσον ἔχουν τὴν αὐτὴν ἐτυμολογικὴν ἀρχήν, ἀλλὰ καὶ τὴν αὐτὴν σημασίαν δὲν χωρίζονται, καθ᾽ ὅσον τὸ ἓν εἶναι τύπος τοῦ ἄλλου. Νομίζω δὲ ὅτι ἡ σημασία τοῦ *ἀγώγιον* 2 = ἀγωγὸς ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἐκ τοῦ *ἀγωγὸς* ἐτυμολογίαν.

ἀδελφοποιτός· ἀπὸ τὸ *ἀδελφὸς* καὶ *ποιῶ*. Γραπτέον ἐκ τοῦ *ἀδελφὸς* καὶ *ποιητὸς* (ἢ ἐκ τοῦ *ἀδελφοποιῶ*).

ἀδελφοτέκνι· ἀπὸ τὰ οὐσ. *ἀδελφὸς* καὶ *τέκνον*. Ἀπὸ τὰ αὐτὰ οὐσ. ἐτυμολογεῖ καὶ τὸ *ἀδελφότεκνος*. Νομίζω ὅτι τὸ *ἀδελφοτέκνι* ἐτυμολογεῖται ἐκ τοῦ *ἀδελφότεκνος* (ΙΛ) ἢ ἐκ τοῦ *ἀδελφὸς* καὶ *τεκνίον* - *ἀδελφοτέκνι(ον)*.

ἀδερφομοίρι· ἀπὸ τὸ οὐσ. *ἀδερφὸς* καὶ *μοιράζω*, ἀλλὰ τότε θὰ εἴχομεν *ἀδερφομοιράζω*. Εἰς τὸ ΙΛ ἐν λ. ἐτυμολογεῖται ἐκ τοῦ *ἀδελφὸς* καὶ *μοιρί*, ὃ ὑποκορ. τοῦ οὐσ. *μοῖρα* = κλῆρος περιουσίας. Πβ. Γ. Χατζιδ. Ἀθηνᾶ 24 (1912), σ. 374. Ὁ τύπ. *ἀδερφομοίρι* καὶ εἰς Γύπαριν Α 374 (ἔκδ. Κριαρᾶ) μὲ τοὺς αὐτοὺς στίχους.

ἀδικοκρισία· ἀπὸ τὸ ἐπίρρ. *ἄδικα* καὶ τὸ οὐσ. *κρίση* (= βάσανο). Νομίζω ἐκ τοῦ ἐπιθ. *ἄδικος* καὶ *κρίσις*· τὸ παράδειγμα : *ἄδικον πού ᾽τον εἰς ἐσὲν καὶ ἀδικοκρισία* δὲν ἔχει τὴν σημασίαν «βάσανο ποὺ τὸ ὑφίσταται κανεὶς ἄδικα». Ἐνταῦθα σημαίνει τὴν ἄδικον κρίσιν καὶ ἐπιτείνει τὴν ἔννοιαν τοῦ «ἄδικον». Ἡ λ. καὶ εἰς ΙΛ. Πβ. τὸ *δικαιοκρισία*· ἡ δικαία κρίσις, *εὐθυκρισία* ἡ μετ᾽ εὐθύτητος κρίσις, ἡ ὀρθὴ κρίσις (*κρίσις* = ἡ δικαστικὴ ἀπόφασις). Νομίζω τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ἔχει καὶ τὸ *ἀδικοκριτής*, δηλ. ὄχι «αὐτὸς ποὺ βασανίζει ἄδικα», ἀλλ᾽ ὁ κρίνων ἀδίκως. Ἡ λ. καὶ σήμερον. Τὴν σημασίαν ταύτην ἀποδίδει καὶ ὁ Σ. Ξανθουδίδης ἐν Ἐρωφ. Α. 626. Πβ. καὶ τὸ *δικαιοκρίτης* καὶ *δικαιοκρίνω*. Εἰς Χρον. Μορ. 5508 : *ἀλλὰ τὸν Θεὸν εὐχαριστῶ, τὸν μέγαν δικαιοκρίτην*. Ἡ λ. καὶ σήμερον (ΙΛ ἐν λ.).

ἀδόλευτος· ἀπὸ τὸ ἐπίθ. *ἀδόλωτος* ἀναλογ. πρὸς ἐπίθ. σὲ *-ευτος*. Νομίζω ὅτι ἔχομεν τὴν σειρὰν *δόλος* - *δολεύω* - *ἀδόλευτος*. Πβ. τὰ *νόθος* - *νοθεύω* - *ἀνόθευτος*.

ἀδροβατῶ· ἀπὸ τὸ ἐπίθ. *ἀδρὸς* καὶ τὸ θ. τοῦ *βαίνω*. Νομίζω ἐκ τοῦ ἐπιρρ. *ἀδρὰ* καὶ *βατέω (βαίνω)* (περιπατῶ σταθερά). Πβ. *ὀρθοβατῶ* (περιπατῶ ὀρθῶς), *ἀγχιβατέω* (πλησίον βαίνω) κλπ.

ἀδυναμάρι· ἀπὸ τὸ **ἀδυναμάρης<δυναμάρης*. Τὸ **ἀδυναμάρης* ἐκ τοῦ ἐπιθ. *ἀδύναμος* καὶ τῆς παραγωγ. καταλ. *-άρης*. Ἀλλὰ καὶ τὸ *ἀδυναμάρι* δύναται νὰ σχηματισθῇ ἀπ᾽ εὐθείας ἐκ τοῦ *ἀδύναμος* διὰ τῆς παραγωγ. καταλ. *-άρι*.

ἀεροπτεροδρόμος· ἀπὸ τὰ οὐσ. *ἀὴρ* καὶ *πτερὸν* καὶ τὸ θέμα *δραμ-* τοῦ *τρέχω* Γραπτέον ἐκ τοῦ *ἀὴρ* καὶ *πτεροδρόμος*.

ἀηδονικός· τὸ ἐπίθ. *ἡδονικὸς* μὲ ἐπίδρ. τοῦ οὐσ. *ἀηδόνι*. Νομίζω ὅτι ἀφοῦ ἔχομεν *ἀηδόνι - ἀηδονισμὸς* (ἐκ τοῦ *ἀηδονίζω* ὅ ἐκ τοῦ *ἀηδόνι*, βλ. ΙΛ) δέον καὶ τὸ *ἀηδονικὸς* νὰ ἐτυμολογηθῇ ἐκ τοῦ *ἀηδόνι*. Ἡ λ. *ἀηδόνι* ἐνέχει τὴν ἔννοιαν τοῦ μελῳδικὸς (ἄλλη ἡ σημασία τοῦ *ἡδονικὸς*). Πβ. καὶ ρ. *ἀηδονειοῦμαι* σήμερον εἰς Χηλὴν (ΙΛ ἐν λ.) τὸ ὁποῖον σημαίνει ἡδέως ψάλλω καὶ *ἀηδονίζω* (Καππαδοκία - Μάνη = ψάλλω, φλυαρῶ, ΙΛ), *ἀηδονολάλημα* (ἡδύμολπον ὡς ἀηδόνος ᾆσμα) *ἀηδονόλαλος, ἀηδονολαλῶ* ΙΛ).

ἀθάρρευτος· ἀπὸ τὸ *ἀ-* στερητικὸν καὶ *θαρρεύω*. Τὸ αὐτὸ εἰς τὸ ΙΛ ἐτυμολογεῖται ἐκ τοῦ *ἀ-* στερητ. καὶ **θαρευτός*. Ὁ τύπ. ὅμως *θαρρευτὸς* ὑπάρχει (Προποντίς, Ἀρτάκη) ἐξ οὗ καὶ τὸ ἐπίρρ. *θαρρευτά*: *«ὅποιος ἐργάζεται θαρρευτὰ κερδίζει πάντα»*, Ι. Βενιζέλου, Παροιμίαι δημώδεις, Ἑρμούπολις 1867, 210. καὶ Λεξ. Δ. Κομᾶ (1811) ἐν λ. Ἐκ τοῦ *θαρρευτὸς* ἔχομεν καὶ τὰ *θαρρευτικός, θαρρευτικὰ* (Κρήτη).

ἀθιβολαρίνα· μεγεθ. τοῦ οὐσ. *ἀθιβολή*. Γραπτέον ἐκ τοῦ *ἀθιβολάρα* (μεγεθ. τοῦ *ἀθιβολὴ*) καὶ τῆς παραγ. καταλ. *-ίνα*. Πβ. *λόγος - λογάρα (λόγαρος) - λογαρίνα*.

ἀθυμισμένος· μετοχ. ὡς ἐπίθ. ἀπὸ τὸν ἀόρ. τοῦ *ἀθυμῶ*. Νομίζω ὅτι ὁ τύπ. τῆς μτχ. προϋποθέτει ρ. *ἀθυμίζω*. Ἐκ τοῦ *ἀθυμῶ - ἀθύμησα* θὰ ἦτο *ἀθυμημένος*. Πβ. *λαλῶ - λαλημένον* (ἄπιστα, 2, Ἀσσίζ.).

αἰγειοζούλαπον ἀπὸ τὰ οὐσ. *αἶγα* ΙΙ (= ἀγιόκλημα) καὶ *ζουλάπι* (= ροδόσταμα). Ἀλλὰ καὶ *αἰγειομέταξος* ἀπὸ τὸ ἐπίθ. *αἴγειος* καὶ τὸ οὐσ. *μετάξι*. Διατί καὶ εἰς τὸ *αἰγειοζούλαπον* νὰ μὴ εἶναι α΄ συνθετ. τὸ *αἴγειος* (ὁ ἐκ τοῦ αἰγοκλήματος), ἀφοῦ ἡ ἰδία σύνθεσις εἶναι; Ἐὰν ἦτο ἀπὸ τὸ *αἴγα* θὰ ἦτο *αἰγοζούλαπον*.

αἰκάνωτος ἀπὸ τὸ **ἀκανωτὸς* μὲ ἀναβιβ. τοῦ τόνου, μὴ ἀρκετός. Διὰ τὸ *αἰ*(κάνωτος) νομίζει ὅτι πρόκειται περὶ διφθόγγου τοῦ α καὶ παραπέμπει εἰς Γ. Χατζιδ. Ἀθηνᾶ 17 (1905), σ. 229. Ὁ Χατζιδάκις ὅμως ἐνταῦθα λέγει ὅτι «τὸ φωνῆεν α οὐδέποτε παρ' ἡμῖν διασχίζεται εἰς δίφθογγον αἰ, ἐκτὸς ὅπου πρόκειται παρετυμολογία τις, οἷον *κελαηδῶ* διὰ τὸ *ἀηδόνι*».

αἱματοστάλαχτος· ἀπὸ τὸ οὐσ. *αἷμα* καὶ τὸ *σταλάζω*. Θὰ εἴχομεν ὅμως *αἱματοσταλάζω* ὡς τὸ προηγούμενον *αἱματοποτίζω* ἐκ τοῦ οὐσ. *αἷμα* καὶ τοῦ *ποτίζω* καὶ τὸ ἑπόμενον *αἱματοφλογίζομαι*, ἀπὸ τὸ οὐσ. *αἷμα* καὶ *φλογίζομαι*. Εἰς τὸ ΙΛ ἐτυμολογεῖται ἐκ τοῦ *αἷμα* καὶ ἁμαρτ. ἐπιθ. *σταλαχτός*.

αἱμοβόρος· παραθέτει καὶ τύπ. *ὠμόβορος* καὶ παρατηρεῖ ὅτι «ὁ τ. *ὠμοβόρος* ποὺ ἀπαντᾷ καὶ σήμ. στὴν Πελοπόνν. (ΙΛ, λ. *αἱμοβόρος*) μᾶλλον κατὰ παρετυμ. πρὸς τὸ *ὠμὸς* ἢ κατὰ προληπτικὴ ἀφομοίωση (τ. *ὁμόβορος*) παρὰ διάσωση τοῦ μτγν. ἐπιθ. *ὠμόβορος*». Εἰς τὸ ΙΛ ὅμως ἀναφέρεται τ. *ὠμοβόρος* ἐκ χ/φου ἐκ Λακεδαίμονος καὶ ὄχι *ὠμόβορος*. Ὁ τύπ. οὗτος καὶ εἰς τὴν Λακωνίαν καὶ τὴν Μάνην δὲν ἀπαντᾷ, καθ' ὅσον γνωρίζω, ἔνθα λέγεται *μοβόρος* ὁ, καὶ *μοβορία* ἡ. Ἐκ τῆς συνεκφορᾶς μετὰ τοῦ ἄρθρου *ὁ μοβόρος* ἐγράφη παρὰ τοῦ μὴ Λάκωνος συλλέκτου *ὠμοβόρος*, θεωρηθέντος τοῦ τύπου ὡς μιᾶς λέξεως, ἐτέθη δὲ ὕστερον τὸ ἄρθρον. Ὀρθὸν εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν τὸ *μοβόρος*. Τὴν παρετυμ. ἐκ τοῦ *ὠμὸς* μᾶλλον ἢ διάσωσιν τοῦ μεταγ. ἐπιθ. ἀναγράφει καὶ τὸ ΙΛ.

ἀκάλεστος ἀπὸ τὸ *ἀ-* στερητ. καὶ τὸ *καλῶ*. Νομίζω ὅτι ἐκ τοῦ *ἀ-* καὶ *καλεστὸς* δέον νὰ ἐτυμολογηθῇ, διότι, ἂν δὲν ὑπάρξῃ ὁ ἐνδιάμεσος αὐτὸς τύπος, πῶς θὰ ἐτυμολογηθῇ τὸ *καλεστικὸς - καλεστικὴ* (ἡ πρόσκλησις εἰς γάμον);

ἀκάμωτος· ἀπὸ *ἀ-* στερητ. καὶ τὴ μτχ. *καμωμένος*. Ἡ ἐτυμολογ. καὶ ΙΛ. Νομίζω ὅτι ὡς β΄ συνθ. πρόκειται τὸ *καμωτός*. Εἰς τὸ ΙΛ ἔχει τυπωθῇ *ἀγγελοκάμωτος* ἐκ τοῦ *ἄγγελος* καὶ *κάνω*. *Καμωτὸς* καὶ *ἀκάμωτος, καλοκάμωτος* ἀπαντᾷ σήμερον ἐν Κρήτῃ.

ἀκαταταίρητος· ἀπὸ τὸ στερ. *ἀ-* καὶ τὸ *κατατηρῶ*. Ὁ τ. *ἀκαταταίρητος* πιθ. ἐσφαλμ. ἀπὸ ἐπίδρ. τοῦ οὐσ. *ταίρι*. Κατωτέρω ἔχει λ. *ἀνατηρῶ* (ἀντικρύζω). Νομίζω ὅτι πρέπει νὰ γραφῇ *ἀκατατέρητος*, δηλ. πρόκειται τὸ ρ. *τηρῶ* (κοιτάζω) καὶ ὄχι τὸ οὐσ. *ταίρι*. Ἐκ Πόντου μαρτυροῦνται τύποι *ἀτέρητος* καὶ *ἀγροτερῶ* (ΙΛ *ἀτήρητος, ἀγριοτηρῶ*) ἀλλὰ καὶ ἐξ Ἠπείρου ἔχομεν *τεράω*, εἰς Παρνασσίδα ὁ τύπος *τέραγαν* (ἐκοίταζαν) καὶ προστ. *τέρα* (τήρα, κοίτα) εἰς Μακεδονίαν (Βλάστην) καὶ Εὔβοιαν (Στρόπονες). Ἡ παρὰ τὸ *ρ* τροπὴ τοῦ *i* εἰς *e* εἶναι συνήθης, *κηρὸς - κερί, ἄκληρος - ἄκλερος* κλπ.

ἀκίδα· ὁ τύπ. *ἀγκίδα* ἀπὸ παρετυμ. πρὸς τὰ *ἀγκύλη, ἀγκίστρι*. Ἐνταῦθα ὅμως πρόκειται ἀνάπτυξις ἐρρίνου.

ἀκρίδα ΙΙ, γιὰ τὴ σημασιολογ. σχέση τοῦ *ἀκρίς, -ίδα* (κορυφὴ βλασταριοῦ μὲ τὸ ὁμηρ. *μάσταξ* καὶ τὸ σημερ. *μάστακας* βλ. Βαγιακάκον, Ἀθηνᾶ 55, 54 - 59. Ἐνταῦθα ὅμως γίνεται λόγος περὶ τῆς λ. *μάστακας* μὲ τὴ σημασίαν τῆς ἀκρίδος (ἐντόμου), δηλ. τὰ ἀνωτέρω ἔδει νὰ γραφοῦν εἰς τὸ λ. *ἀκρίδα* Ι.

ἀκροσαχνισμένος· ἀπὸ τὸ *ἀκρο-* καὶ τὸ ἐπίθ. *σαχνός*. Ἀλλὰ τότε θὰ εἴχομεν *ἀκρόσαχνος*. Ἐνταῦθα πρόκειται μτχ. τοῦ ἁμαρτ. ρ. *ἀκροσαχνίζω*, ὃ ἐκ τοῦ *ἀκρόσαχνος* καὶ τῆς παραγ. καταλ. *-ίζω*. Εἰς τὸ ΙΛ ἔχομεν *ἀσάχνιστος* καὶ *ἀσάχνιαστος* ἐκ Μακεδονίας (ὁ μὴ σεσηπώς), ἀλλὰ καὶ τὸ ρ. *σαχνίζω (σαχνίζου)* ἐκ Μακεδονίας ἐπὶ κρεάτων, ἄρχεται ἡ σῆψις καὶ *σαχνίζω* (Ρόδος), *σαχνιάζω* (εὐρωτιῶ), *σαχλιάζω* (Κρήτη).

ἀκτύπητος· ἀπὸ τὸ *ἀ-* στερητ. καὶ *κτυπῶ*. Εἰς ΙΛ ἐκ τοῦ *ἀ-* στερ. καὶ τοῦ ἐπιθ. *κτυπητός*, ὅπερ ἐν χρήσει *(ἀβγὰ χτυπητά)*.

ἀλάτι. Διὰ τὴν ἐτυμολ. βλ. Γ. Χατζιδάκι, Ἐπιστ. Ἐπετ. Πανεπ. 3 (1906/7), σ. 89 καὶ Glotta 1 (1909), σ. 122.

ἀλάτρευτος· ἀπὸ τὸ *ἀ-* στερ. καὶ *λατρεύω*. Ἐκ τοῦ *ἀ-* στερ. καὶ τὸ ἐπίθ. *λατρευτός*, ὅπερ ἐν χρήσει.

ἀλέτρημα· ἀπὸ τὸ οὐσ. *ἀλέτρισμα* μὲ πιθ. ἐπίδρ. οὐσ. σὲ *-ημα*. Τὸ μὲν *ἀλέτρισμα* προϋποθέτει ρ. *ἀλετρίζω (σκαφίζω - σκάφισμα)*, τὸ δὲ *ἀλέτρημα* προϋποθέτει ρ. *ἀλετρῶ (μέτρημα - μετρῶ)*.

ἀλλαδεφόρως· ἄγνωστης ἐτυμολογίας. Μήπως πρόκειται τὸ *ἀλληλοδιαφόρως* ;

ἀλύγιστος· ἀπὸ τὸ *ἀ-* στερ. καὶ *λυγίζω*. Νομίζω ἐκ τοῦ *ἀ-* στερ. καὶ *λυγιστός*, ὅπερ ἐν χρήσει *(λυγιστὸς καὶ κουνιστός)*.

ἀμπόρετος· ἀπὸ τὸ *ἀ-* στερ. καὶ τὸ *μπορῶ*. Ἀφοῦ εἰς τὸ λ. *αἱματοκυλῶ* ἔχει τυπώσει *μπορετὸς (εἶναι μπορετό)*, δυνάμεθα νὰ ἐτυμολογήσωμεν ἐκ τοῦ *ἀ-* στερ. καὶ τοῦ *μπορετός*.

ἀναβρυτικός· ἐκ τοῦ *ἀναβρύω* καὶ τῆς παραγ. καταλ. *-ικός*. Ἡ λ. καὶ σήμ. ΙΛ. Εἰς τὸ ΙΛ ὅμως ὀρθῶς ἐτυμολογεῖται ἐκ τοῦ *ἀναβρυτὸς* καὶ τῆς παραγ. καταλ. *-ικός*. Τὸ *ἀναβρυτὸς* σώζεται πολλαχοῦ σήμερον ὑπὸ διαλεκτικοὺς τύπους ὡς ἐπίθετον καὶ ὡς τοπωνύμιον.

ἀναδενδροκαρπία· ἀπὸ τὰ ἀρχ. οὐσ. *ἀναδενδρὰς* καὶ *καρπός*. Γραπτέον ἐκ τοῦ *ἀναδενδρόκαρπος*, ὃ ἐκ τοῦ *ἀναδενδρὰς* καὶ *καρπός*.

ἀναδοσμία· ἀπὸ τὸ οὐσ. *ἀνάδοση* μὲ ἐπίδρ. τοῦ οὐσ. *ὀσμή*. Νομίζω ὅτι πρέπει νὰ ἔχωμεν τύπον *ἀναδοσοσμὴ* ἐκ τῶν οὐσ. *ἀνάδοση* καὶ *ὀσμὴ* καὶ κατ᾿ ἀνομοίωσιν *ἀναδοσμή*, ἐξ οὗ τὸ *ἀναδοσμία*.

ἀνακέφαλος· ἀπὸ τ. *ἀνὰ* τοῦ στερ. *ἀ-* καὶ τοῦ οὐσ. *κεφαλή*. Ἀφοῦ ὑπάρχει τ. *ἀκέφαλος*, ἐξ αὐτοῦ ἡ ἐτυμολογία καὶ ὄχι ἐκ τοῦ *κεφαλή*.

ἀνάλατος· ἀπὸ τὸ στερ. *ἀν-* καὶ τὸ οὐσ. *ἅλας*. Μᾶλλον ἀπὸ τὸν τύπον *ἁλάτι*.

ἀναλιβάδιον· ἀπὸ τὸ οὐσ. *ἀναλίβαδον* μὲ ἐπίδραση τοῦ οὐσ. *λιβάδι(ον)* καὶ *ἀναλίβαδον* ἀπὸ τὴν πρόθ. *ἀνὰ* καὶ τὸ οὐσ. *λιβάδι(ον)*. Εἰς τὴν οὐσίαν καὶ τὰ δύο εἶναι τῆς αὐτῆς ἐτυμολογικῆς ἀρχῆς *ἀνὰ* καὶ *λιβάδι(ον)* καὶ ἔπρεπε νὰ τεθοῦν ὑπὸ ἓν λῆμμα : *ἀναλιβάδιον* ὡς τὸ ἀλωβητότερον.

ἀνάλουστος· ἀπὸ τὸ στερ. *ἀνα-* καὶ *λούομαι*. Ἐφ᾿ ὅσον ἀπαντᾷ τύπος *ἄλουστος*, νομίζω ὅτι δύναται οὗτος νὰ τεθῇ ὡς β´ συνθετικόν.

ἀναμαλλιάρης· ἐπίθ. ἀπὸ τὴν πρόθ. *ἀνὰ* καὶ τὸ οὐσ. *μαλλιά*. Γραπτέον ἐκ τοῦ ἐπιθ. *ἀνάμαλλος* καὶ τῆς παραγ. καταλ. *-ιάρης*.

ἀνάριμα· ἀπὸ τὸ *ἀναρίχνω*. Ἡ λ. καὶ σημ. ΙΛ λ. *ἀνάρριμα*. Τὸ ΙΛ ὅμως γράφει *ἀνάρριμμα* καὶ οὕτως ἔχει τὸ ὀρθὸν ὡς καὶ Ξανθουδίδης ἐν Ἐρωτοκρ. Β 1322 καὶ Ἀθηνᾶ 26 (1914). Ἀρχ. 132 καὶ Γ. Μέγας, Θυσία, σ. 108 γράφουν *ἀναρρίμματα*. Ὁ Κριαρᾶς ἐκδίδει *ἀναρίματα* (ἀνδρεία 1α). Σήμερον λέγεται πολλαχοῦ καὶ τὸ ἁπλοῦν *ρῖμμα* τὸ ριπτόμενον. Ἡ ὀρθογραφία ὁδηγεῖ καὶ εἰς τὴν ἐτυμολογίαν.

ἀνάσκελα. Εἰς τὸ σημασ. ἀναγράφεται ἡ φρ. : *ὀμπρούμυτα κι᾿ ἀνάσκελα ἤτανε ἐρριμένα* ἀντὶ *ἐρριμμένοι*. Βλ. κατωτ., σ. 467.

ἀνάφερμα· ἀπὸ τὸ *ἀναφέρνω*. Γραπτέον ἀπὸ τὸ *ἀναφέρνω*, δι᾿ ὃ ἰδ. *ἀναφέρω*, διότι ὁ τύπος *ἀναφέρνω* δὲν ἀναγράφεται ἰδιαιτέρως ὡς λῆμμα μὲ παραπεμπτικὸν εἰς τὸ *ἀναφέρω*, ἀλλὰ τίθεται ὑπὸ τοῦτο.

ἀνέγδικα· ἐπίρρ. ἀπὸ τὸ στερ. *ἀνε-* καὶ τὸ *γδικῶ* (= ἀτιμώρητα). Νομίζω ἀπὸ τὸ ἀμάρτ. ἐπιθ. *ἀνέγδικος*, ὃ ἐκ τοῦ μσν. *ἔκδικος* = ἐκδικητής, τιμωρός.

ἀνεξόρθωτα ἐπίρρ. ἀπὸ τὸ στερ. *ἀν-* καὶ τὸ *ἐξορθώνω*. Νομίζω ἀπὸ ἐπίθ. *ἀνεξόρθωτος*.

ἀνημπόρετος ἐπίθ. ἀπὸ τὸ στερ. *ἀν-* καὶ τὸ *(ἠ)μπορῶ*. Ἀφοῦ ὅμως ἔχομεν τύπον *μπορετὸν* (ἀνοίγω Β6), ἐξ αὐτοῦ *ἀμπόρετος* καὶ ἐκ τούτου *ἀνημπόρετος*. Τὸ *μπορετὸς* ἐκ τοῦ *μπορῶ*.

ἀνοικτάριν· ἀπὸ τὸ μσν. οὐσ. *ἀνοικτήριον* (Dawkins, Ἀφιέρ. Γ. Χατζ., 45) κατὰ ἄλλα οὐσ. εἰς *-άρι*. Νομίζω ὅτι, ἐφ᾿ ὅσον ὁ τύπος παραδίδεται μεσαιωνικός, ἦτο δυνατὸν νὰ σχηματισθῇ ἐκ τοῦ *ἀνοικτός*, διὰ τῆς παραγ. καταλ. *-άρι*, συνήθους εἰς τὴν βυζ. γλῶσσαν, βλ. S. Psaltes, Gramm. der Byz. Chroniken, 1913, σσ. 278 - 279. Ὁ Dawkins γράφει : *ἀναχτήρ*... forms derived from *ἀνοικτήριον* are used in Cappadocia (ἀναχτὴρ) and by Makhairas (ἀνοικτάριον). So too ἀνοιχτήρι by Leivisi.

ἀντίτοπα ἐπίρρ. ἀπὸ τὴν πρόθ. *ἀντὶ* καὶ τὸ οὐσ. *τόπος*. Ἐκ τοῦ οὐσ. *ἀντίτοπος*.

ἀντιφλεβοτόμιος ἐπίθ. *ἀντιφλεμοτόμιος*· ἀπὸ τὴν πρόθ. *ἀντὶ* καὶ τὸ μεταγ. ἐπίθ. *φλεβοτόμος*. Τὸ *μ* τοῦ τ. *ἀντιφλεμοτόμιος* πιθαν. ἀπὸ ἐπίδρ. τῆς συλλ. *μι*. Γραπτέον *ἀντιφλεβοτόμιος* ἐπίθ. ἀμάρτ. *ἀντιφλεμοτόμιος* ἐκ τοῦ *ἀντιφλεμοτόμος*.

ἀνυπόγνωστος· ἀπὸ τὸ στερ. *ἀν-* καὶ τὸ *ὑπογιγνώσκω*. Γραπτέον ἐκ τῶν στερ. *ἀν-* καὶ *ὑπόγνωστος*.

ἀνωρρεπής, Δούκ. ἔκδ. Grecu 1958, σ. 137^{16}. Διατί μὲ δύο *ρρ*;

ἀπλούμιστος ἀπὸ *ἀ-* στερ. καὶ τὸ *πλουμίζω*. Ἐφ᾿ ὅσον ἔχομεν ἐπίθ. *πλουμιστός*, ἐκ τούτου δέον νὰ ἐτυμολογηθῇ (ἀφοῦ σημειώνει καὶ λ. *ἀπλωμιστός*, ἣν ἀνάγει εἰς τὸ *πλουμιστός*).

Ὡς πρὸς τὸ ***Σημασιολογικὸν*** παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς: Ὅπου τὸ λῆμμα ἔχει μίαν σημασίαν ὁ σ. μετὰ τὴν σημασίαν λαμβάνει κατὰ τὴν κρίσιν του ἓν ἢ περισσότερα χωρία ἐκ τῶν ἐν τῷ τυπολογικῷ ἀναφερομένων συγγραφέων. Καὶ τοῦτο καλῶς γίνεται. Τὸ αὐτὸ ὅμως πράττει καὶ ὅταν τὸ λῆμμα ἔχῃ περισσοτέρας τῆς μιᾶς σημασίας. Ἀλλ᾿ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου δημιουργεῖται ἀπορία. Οἱ συγγραφεῖς ἀπὸ τοὺς ὁποίους δὲν παραλαμβάνει χωρία εἰς τὸ σημασιολογικὸν καὶ οὔτε κἂν τοὺς ἀναφέρει, εἰς ποίαν ἐκ τῶν πολλῶν σημασιῶν τοῦ λήμματος δέον νὰ ἐνταχθῶσι; Π.χ. τὸ λῆμμα *ἀὴρ - ἀέρας* παραδίδεται ἀπὸ 34 συγγραφεῖς καὶ ἔχει 7 βασικὰς σημασίας καὶ 2 ἐπὶ μέρους. Εἰς τὰς 9 αὐτὰς σημασίας κατανέμονται παραδείγματα ἀπὸ 13

μόνον συγγραφεῖς. Εἰς τοὺς ὑπολοίπους συγγραφεῖς ποία σημασία ἐκ τῶν 9 πρέπει νὰ ἀποδοθῇ; Ὁμοίως τὸ λῆμμα *ἀγνάντια* μαρτυρεῖται ἀπὸ 14 συγγραφεῖς καὶ ἔχει 2 σημασίας (α′ ἀντίκρυ, ἀπέναντι — β′ ἐναντίον μὲ ἐχθρικὴ διάθεση). Ἐκ τῶν 14 συγγραφέων ἀναφέρονται 3 μὲν εἰς τὴν πρώτην σημασίαν, τέσσαρες δὲ εἰς τὴν δευτέραν. Εἰς ἕκαστον τῶν ὑπολοίπων 7 ποία ἐκ τῶν δύο σημασιῶν ἀνήκει; κλπ. κλπ.

Νομίζω ὅτι μετὰ τὴν καταγραφὴν τῆς σημασίας ἔπρεπε νὰ ἀναφέρωνται καὶ οἱ συγγραφεῖς εἰς τοὺς ὁποίους αὕτη ἀπαντᾷ καὶ μετὰ τοῦτο, ἀναλόγως τῆς κρίσεως τοῦ συντάκτου, νὰ παρατίθενται παραδείγματα ἓν ἢ πλείονα ἐξ ἑνὸς ἢ περισσοτέρων συγγραφέων.

Τοῦτο γίνεται ἤδη εἰς τὸ Ἱστορικὸν Λεξικόν, προκειμένου νὰ σημειωθῇ ὁ τόπος (περιοχή), εἰς τὸν ὁποῖον ἡ σημασία αὕτη τῆς λέξεως ἐπικρατεῖ· Μετὰ τὴν σημασίαν δηλ. ἀναγράφονται οἱ τόποι καὶ μετ᾽ αὐτοὺς ἀνάλογα παραδείγματα, μετὰ τὸ πέρας τῶν ὁποίων δηλοῦται ὁ τόπος ἢ οἱ τόποι δι᾽ ἕκαστον ἐκ τούτων. Οὕτω δίδεται πλήρης εἰκὼν τῆς ἐκτάσεως ἑκάστης σημασίας τῆς λέξεως. Τὸ αὐτὸ ἔπρεπε νὰ ἰσχύῃ καὶ διὰ τὰ κείμενα.

Γενικώτερον ὡς πρὸς τὴν ὀρθογραφίαν παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς :

Ἀποβλέπων ὁ Κριαρᾶς εἰς τὴν ἁπλουστέραν γραφὴν τῶν ἐκ τῆς Λατινικῆς - Ἰταλικῆς εἰσαχθεισῶν λέξεων εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἀποφεύγει νὰ μεταγράψῃ εἰς τὴν ἑλληνικὴν τὰ διπλᾶ σύμφωνα τῶν ξένων τούτων λέξεων. Τοῦτο ὅμως δὲν τηρεῖται κατὰ κανόνα καὶ οὕτω παρουσιάζεται ἔλλειψις ἑνιαίας ἀρχῆς ὡς πρὸς τὴν ὀρθογραφίαν τῶν λέξεων, ἐνίοτε δὲ καὶ διπλοτυπία τῆς αὐτῆς λέξεως.

Οὕτω γράφει : *ἀβιζάρω* (ἐκ τοῦ avvisare), *ἀβίζο* (avviso), *ἀβιζιάρω* (avvisare), *ἀβοκάτος* (avvocato), *ἀζουρούτιον* (azzurrire), *ἀκορτζέρομαι* (accorgersi), *ἀκουμπίζω* (accumbo) [καὶ *ἀκουμπιστῆρι, ἀκουμπιστός, ἀκούμπιστρον, ἀκουμπῶ, ἀνακουμπίζω, ἀνακουμπιστῆρι, ἀποκούμπι, ἀποκούμπισμα, ἀποκουμπιστῆρι, ἀποκουμπῶ*], *ἀλάργα* (alla larga), *ἀλαργάρω* (allargare), *ἀλουσία* (lissia), *ἀνέλο* (anello), *ἀντένα* (antenna), *ἀντενάλιν* (antenalle), *ἀπλικεύω* (applicare), *ἄπλικτον* (applicitum).

Ὁμοίως *βαρέλα* (λῆμμα ἀδειάζω 2[1]), *καβαλάρης* πολλαχοῦ, *κάγκελα* (ἄκρατα), *κοπέλα* (ἀνέγλυτος), *κοπελιὰ* (ἁμαρτία 5β), *κουμέσος* (ἄβλαβος), *ματζέτα* (ἁλιάδα), *πανὶ* (ἀγορά 1β), *πιατέλα* (ἁπλάδενα), *σαγίτες* (αἰχμαλωσία), *σαΐτα* (ἀγκινάρι), *σαϊτιὰ* (ἀντιμετωπῶ Αδ^4), *σκουτέλι* (ἀνθρωπότης 3).

Παραλλήλως ὅμως ἔχει : *ἀββᾶς - ἀββᾶδες, ἀκουμμέρκευτος - κουμμέρκιν* (commercium), *ἀλλαπαβάνα* (alla pavana), *ἀμπάρρα* (barra), *ἀμπασσάδα* (ambassada), *ἀμπασσαδόρος* (ambassador), *ἀμπασσαρία* (ambassaria), *ἀμπάσσος* (abasso), *ἀννώνα - ἀννώνη* (annona) [*ἀννωνάριος, ἀννωνεύω, ἀννώνικος*], *καββάδι* (ἁπλώνω Α1α, κ.ἄ.) ἐκ τοῦ Περσικοῦ *kavad* ἀντὶ *καβάδιν*. Βλ. Μ. Triandaphyllidis, Lehnw. 146 (= Ἅπαντα 1, σ. 449).

Ὁμοίως *βούκκας* (ἀκόμπωμα), *βούλλας* (ἄνομος), *γενεραλίσσιμο* (ἀνταμώνω β1), *Γολέττας* (ἀκαταμάχητος), *Γολετταίων* (ἀναλύω), *καπέλλου* (ἀνεβαίνω), *κόττα* (ἄμπιτο), *Μακαρέλλα* (ἀγνώριμος 1), *μακελλειὸν* (ἀκολουθῶ 1α^4), *Μαρτζέλλου* (ἀνάπαυσις 10β), *ντεσκριττιὸ* (ἀμπασσάδα), *παρεκκιάρη* (ἀκριβὸς 5, apparecchiare), *Πετρονέλλας* (ἀνιστορῶ 4α, ἀντιπροίκι), *πιττάκιν* (ἄβουλα κ.ἄ.), *σακκέλιον* (ἀντιλύτρωσις), *ταμιτζέλλα* (ἄμιστα,) *τζαμιλοττία* (ἀπίλωτος), *τραττάρω* (ἀδιάκριτος 1).

Ἀλλὰ καὶ διπλοτυπίαι γραφῆς παρουσιάζονται, οἷον :

— *ἄβουλλος* (βούλλα), *βούλλωναν* (ἀνοικτός), ἀλλὰ καὶ *βούλωμα* (ἄβουλος) *βουλώνει* (ἀνοίγω 7).

— *καλλικώνω* (ἀμαντιάζω), *καλλικᾶ* (ἀδεξιοσύνη), ἀλλὰ καὶ *καλικώσουσι* (ἀντιστρόφως), *καλίγια* (ἀλειπτούτσικα).

— *Καπέλλου* (ἀνεβαίνω 4), ἀλλὰ καὶ *Καπέλος* (ἀβογαδόρος).

— *καστέλι* (ἀγνάντια), *καστέλιν* (ἀγρέλλιν), *καστέλια* (αἰχμαλωτεύω 3), *καστελάνου* (ἀγγάριον), *καστελώνεται* (ἀντίκρυ 1), *καστελοκυκλωμένον* (ἀδολοφυλαγμένος), *καστελιοῦ* (ἀδιόδευτος), ἀλλὰ καὶ *καστέλλιν* (ἀνατάξω 3), *καστέλλιν* (ἀπέσω 2).

— *κελλιῶται* (ἀναλογῶ), *κελλάριν* (ἁλμυρός), *πρωτοσύγκελλος* (ἄγγελος), ἀλλὰ καὶ *κελὶν* (ἀπέσω Α1γ).

— *μισσεύγουν* (ἀνοστίζω β), *ἐμίσσεψ᾽* (ἀνάπαυσις 1δ), *μισσεύγει* (ἀμίλητα), *μισσέψ᾽* (ἀπεδεκεῖ), *ἐμίσσεψα* (ἀπεκεῖ Α1), *ἀπομισσε(υ)μὸς* (λῆμμα), ἀλλὰ καὶ *μισεύγω* (ἀγάλι 1β), *ἐμίσευσαν* (ἀλλάσσω 11), *μισεύσουν* (ἀκούω 7β).

— *πίττα* (ἄπαπα), *πίτταν* (ἀπέσω 6), ἀλλὰ καὶ *πίτες* (ἀνακατώνω 3), *μυζηθρόπιτες* (ἀγαπῶ. Μτχ. Α1γ).

— *σέλλαν* (ἀπαρνοῦμαι), *σελλίοις* (ἀμισθία), *σελλοχαλίνων* (ἀξιέπαινος), *σύσσελλον* (ἁπλώνω 7β), ἀλλὰ καὶ *σέλα* (ἀντρειώνω, ἀλογοτριπλοντέληνος).

— *σιγγίλια* (ἀβαντάτζιον, ἀγαθὸν 3), ἀλλὰ καὶ *σιγίλλια* (ἄνθρωπος 6 : *ἡ χρ. καὶ σὲ σιγίλλ.*).

— *φόσσα* (ἀκέραιος 1), ἀλλὰ *φοσάτον* (αἰχμαλωσία 4 κ.ἄ.), *φουσάτα* (αἰτία 1β κ.ἄ.), *φουσατέψη* (ἀναγκάζω).

— *ἀβιτσιάλης* (λῆμμα) βλ. *ὀφφιτσιτσιάλης*, ἀλλὰ *ὀφιτσιάλοι* (ἀμαχεύω 2), *ὀφίτσιο* (ἀμαχεύω 2).

Νομίζω ὅτι πάντα τὰ ἀνωτέρω θὰ ἀπεφεύγοντο, ἐὰν διετηρεῖτο ἡ ἱστορικὴ ὀρθογραφία, διότι μὲ τὴν ὀρθογραφίαν αὐτὴν εἰσήχθησαν καὶ κατεγράφησαν παλαιότερον εἰς τὰ κείμενα αἱ δάνειοι αὗται λέξεις. Δὲν εἶναι ὀρθὸν δι᾽ ἄλλας μὲν νὰ τηρῆται ἡ γραφὴ τῶν διπλῶν

1. Ἡ ἐφεξῆς ἐντὸς παρενθέσεως λέξις εἶναι τὸ λῆμμα.

συμφώνων, δι' ἄλλας δὲ ὄχι καὶ δι' ἄλλας νὰ ἀναγράφεται καὶ ἡ μία καὶ ἡ ἄλλη γραφή.

Παλαιότερον τὸ θέμα τῆς γραφῆς τῶν δανείων λέξεων ἐκ τῶν ξένων ἀπησχόλησε καὶ τὸν Μ. Τριανταφυλλίδην εἰς τὴν μελέτην του Die Lehnwörter der mittelgriechischen Vulgärlitteratur, 1909. Τότε οὗτος παρετήρησε (σ. 14 - 15) : *«διὰ μὲν τὰς δανεικὰς λέξεις τῶν πρώτων Βυζαντιακῶν χρόνων (κυρίως Λατινικὰς λέξεις) διετήρησα τὴν ἱστορικὴν ὀρθογραφίαν : καδιδάτος, καστελλάνος, κουρτίνα μετ' ὀξείας, διότι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς εἰσαγωγῆς αὐτῶν αἱ λέξεις αὗται τουλάχιστον κατὰ τὸ μέγιστον μέρος βραχέα φωνήεντα εἶχον καὶ ὀξεῖαν ἔλαβον. Διὰ δὲ τὰς νεωτέρας μεσαιωνικὰς δανεικὰς λέξεις διετήρησα τὴν φωνητικὴν ὀρθογραφίαν, ἔγραψα μὲ ε, ο καὶ ἡπλοποίησα τὰ διπλᾶ σύμφωνα, παρέλιπον τὸ δασὺ πνεῦμα : ἀμπασαδόρος, κανέλα, ὀμάντζι».*

Κρίνων τὴν μελέτην ταύτην ὁ Γεώρ. Χατζιδάκις [1] ὡς πρὸς τὸ σημεῖον αὐτὸ παρετήρησε τὰ ἑξῆς [2] : *«Κατὰ τὸν Ἡρῳδιανὸν (Α 258) "τὰ Ἰταλικὰ προπερισπῶνται Σαβῖνα, Ἰουστῖνα, Κωνσταντῖνα". Ὁμοίως ἐτονίζοντο ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Πολυβίου Δεντᾶτος, Τερκουᾶτος κλπ. (ἄρα γραπτέον δουκᾶτον, μαντᾶτον, φεδερᾶτος, κορτῖνα, ρηγῖνα κλπ. Λοιπὸν κατὰ τὴν γραφὴν ἑκάστης λέξεως ἀνάγκη νὰ ἐρωτῶμεν καὶ ἐξετάζωμεν, ἂν αὕτη ἀνήκῃ τῇ ἀρχαιοτέρᾳ Βυζαντιακῇ ἢ τῇ μεσαιωνικῇ περιόδῳ ἢ καὶ ὅλως τοῖς νεωτέροις χρόνοις, ἵνα κατὰ τοὺς χρόνους κανονίζωμεν καὶ τὴν ὀρθογραφίαν αὐτῆς. Καὶ ἄν, ὅπως ἐνίοτε συμβαίνει, μὴ δυνάμεθα νὰ ὁρίσωμεν τὸν χρόνον τῆς εἰσαγωγῆς ταύτης ; ἢ ἐὰν διὰ νέων μαρτυρίων ἀποδειχῇ ὅτι λέξις τις, περὶ ἧς ἐνομίζομεν ὅτι εἰσήχθη κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, κατ' ἀλήθειαν εἰσήχθη κατὰ τοὺς πρώτους Βυζαντιακοὺς χρόνους ἢ τανάπαλιν, τότε θὰ μεταβάλλωμεν τὴν ὀρθογραφίαν αὐτῆς; Φαίνεται. Τοῦ λοιποῦ ἄρα οὐχὶ ἐκ τοῦ ἐτύμου, ἀλλ' ἐκ τῶν ἡμετέρων σπουδῶν, τῶν πάντοτε ἐλλιπῶν θὰ ἐξαρτᾶται ἡ ὀρθογραφία τῶν λέξεων... Ἄλλωστε οἱ Κύπριοι καὶ ἄλλοι τινὲς νησιῶται καὶ οἱ τῆς Κάτω Ἰταλίας ἐκφωνοῦσι τὰ διπλᾶ σύμφωνα μέχρι σήμερον εὐκρινῶς».*

Ἡ ἀπομάκρυνσις ἐκ τῆς ἱστορικῆς ὀρθογραφίας δημιουργεῖ ἀταξίαν εἰς τὴν ὀρθογράφησιν τῶν παραθετικῶν καὶ τῶν εἰς *-σύνη* ἀφῃρημένων οὐσιαστικῶν. Οὕτω π.χ. ἀπαντοῦν οἱ τύποι :

— *ἁγιότατον* πάπαν (ἅγιος 4), *ἁγιότατος* πάπας (ἁγιοσύνη), *ἁγιοτέρα* (ἅγιος 1) κ.ἄ., ἀλλὰ καὶ *ἁγιώτατος* πάπας (ἀνέγγιστος), *Ἀπαύτου πάλε ὁ ἁγιώτατος* πάπας (ἀπαυτοῦ γ΄) κ.ἄ. *Ἄνδρα σὲ ἀνδρικότατον*, ἀλλὰ καὶ *γέρον ἀνδρικώτατε* (ἀνδρικῶς 2α, β), *ἀδυνατώτατοι στρατιῶτες* (ἀκολουθῶ 1α^{4}), *στέμμαν βασιλικότατον* (ἀνακηρύττω 2), *δικαιοσύνη ὅπου εἶναι ἐλεημονωτάτη* (ἁμαρτωλὸς 1β), *ἐξοχώτατος αὐθέντης ποὺ ἦτον*

1. Γλωσσολογικαὶ Ἔρευναι Α (1936) 594 - 600.
2. Αὐτόθι σ. 596.

στελμένος (ἀβογαδόρος 1), *τὸν σοφώτατον γέρον* (ἀγάπη 5α), *νεώτερος* (Εἰσαγωγή, Α΄ τόμ., στ΄ κ.ἄ., ἄνδρας 2, ἄγουρος 1 κ.ἄ.) *νεωτερικὸς* (ἀκμήν), *γενικότερα* (ἀλλαγὴ 2), *νὰ σᾶς ἀγρωνίσουν οἱ παρχαττώτεροι ἀνθρῶποι* (ἀλλαμάς), *καλλιώτερον* (ἄκρα 2γ), ἀλλὰ καὶ *καλλιότερα* (ἀνθολογῶ), ὅ,τι *ἱερώτερο* καὶ *ἁγιότερο* (ἅγιον 1β), κ.ἄ.

Ὁμοίως *ἀγαθοσύνη* ἐκ τοῦ μεταγ. οὐσ. *ἀγαθωσύνη*, *ἁγιοσύνη* ἐκ τοῦ μεταγ. οὐσ. *ἁγιωσύνη* κλπ.

Νομίζω ὅτι ἡ ἐφαρμογὴ νέου γραμματικοῦ κανόνος ὡς πρὸς τὴν ὀρθογραφίαν τῶν μεσαιωνικῶν ὑπὸ δημώδη μορφὴν κειμένων οὐδὲν πρακτικὸν ἀποτέλεσμα ἔχει, μόνον σύγχυσιν δημιουργεῖ, διότι ἢ καταργεῖται ἡ γραφὴ τῶν παραθετικῶν κατὰ τὴν ἱστορικὴν ὀρθογραφίαν ἢ τηρεῖται αὕτη, ὥστε ἐπὶ τέλους νὰ ὑπάρχῃ καὶ μία ὁμοιομορφία γραφῆς.

Γράφει ἐπίσης *γλυκειά : γλυκειὰ μάννα* (ἀνίσως 1), *καὶ τὴν πληγήν του πάσχουν τὴν γλυκειά τους* (ἀντιμεύω 1δ^{2}) ἀλλὰ καὶ *γλυκιά : ἔννοια γλυκιά, ποὺ τόσο ἀγαλιασμένη* (ἀγαλιάζω).

Ὁμοίως ἐκδίδει *γένια* καὶ *γένεια*, ὡς :

γένια (ἀγριολείχιν· *καὶ θές τα εἰς τὰ γένια σου*. Πβ. καὶ ἀνασπάζω, ἀνασπῶ, ἀνάπτω, ἄντζαλα, ἀνατριχόγενα, ἀνατριχῶ), ἀλλὰ καὶ
γένεια (ἀλλάσσω 11γ : *μακραίνου γένεια καὶ μαλλιά, ἀλλάσ' ἡ στόρησή ντου*).

Διπλῆν γραφὴν τοῦ αὐτοῦ τύπου τῆς λέξεως ἔχομεν καὶ εἰς τὰ τριτόκλιτα. Οὕτω ἐκδίδει: *ὄφις* καὶ *ὄφης*, ὡς :

— *Καὶ μὲ τὸν ὄφιν σμίγεται δι' ἐρωτικὴν ἀγάπην* (ἀγάπη 1ε)
— *Ὁ ὄφις* (ἀνακαινώνω)
— *Ὄφης τρικεφαλόστομος δεμένος μ' ἁλυσίδι* (ἁλυσίδι α)
— *Ὁ ὄφης ἀνασήκωσεν τὸ ὄμμα του πρὸς αὖτον* (ἀνασηκώνω Αβ)
— *δόξεψε τοῦτον τὸν ὄφην πούρι* (ἀμίρισσα β).

Μεγαλύτερος ὅμως σάλος ὑπάρχει εἰς τὴν γραφὴν τῶν εἰς *-ις* θηλ. τριτοκλίτων. Οὕτω π.χ. γράφονται :

— *νὰ ἔχῃ πίστην καὶ δικαιοσύνην καὶ κρίσην* (ἀπαρχῆς 2)
— *ὁποὺ ἐπάρῃ τινὰς χρεωφειλέτης τίποτες τινὸς ἀνθρώπου χωρὶς κρίσιν* (ἀναρχία 2)
— *νὰ πάρουσιν ἀνάπαυσιν εἰς τὸν πολὺν τὸν κόπον* (ἀνάπαυσις 1α)
— *δὲν παίρνουν ἄλλην ἀνάπαυσην* (ἀνάπαυσις 1δ)
— *εἰς τὴν ἀνάπαυσήν σου* (ἀνάπαυσις 1δ)
— *ἐποίησε τὴν συμβίβασην* (ἀνταμοιβὴ 2β)
— *μετὰ ὀλίγην γνῶσιν* (ἀνεξόρθωτα)
— *ἀγάπα με μὲ τὴν καρδιὰν καὶ μὲ τὴν ὄρεξίν σου* (ἀντίληψις 2)
— *Τὴν τρίχα τ' ἀναγριώνει την ἀπ' ὄρεξην τὴν ἔχει* (ἀναγριώνω Α2)
— *ἐπῆγαν εἰς τὴν Πόλην* (ἀγγεῖον Β), ἀλλὰ καὶ
— *ἐπῆγεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν* (ἀναβαίνω 4) καὶ ἄλλα.

Νομίζω ὅτι εἰς τὸ *ἀικάνωτος* δὲν ἔχομεν παρετυμολογίαν καὶ ὅτι δέον νὰ ἀναζητήσωμεν τὸ ἐπίθ. *ἱκανωτὸς* καὶ ἐκ τούτου διὰ τοῦ στερητ. *ἀ-* καὶ ἀναβιβασμοῦ τοῦ τόνου νὰ ἔχωμεν τὸ *ἀικάνωτος*. Ἔχομεν δηλ. ἐνταῦθα παράγ. τοῦ μεταγν. ρ. *ἱκανῶ*, ὅπερ καὶ σήμερον λέγεται εἰς τὸν Πόντον (*ἱκανῶ, κανεῖ* = ἀρκεῖ, βλ. Δ. Οἰκονομίδου, Γλωσσικὰ ἐκ Πόντου, Λεξικογρ. Ἀρχ. 5 (1918), 180 - 192 καὶ Α. Α. Παπαδοπούλου, Ἱστορ. Λεξ. Ποντ. Διαλέκτου, ἐν λ.). Ἐν Κύπρῳ ἔχομεν τὸν τύπ. *κανῶ (κανεῖ)* καὶ παρὰ Μαχαιρᾷ *ἀκανεῖ*, ὅπερ λέγεται καὶ εἰς Ἴμβρον καὶ Χίον, εἰς δὲ τὰς Ἀσσίζας καὶ *ἱκανώσῃ* (ἀμαντιάζω 2) κ.ἄ.

Ἡ κατάργησις τῆς χρονικῆς αὐξήσεως τῶν ἀπὸ ο μικρὸν ἀρχομένων ρημάτων δὲν ἐφαρμόζεται γενικῶς εἰς τὰ δημώδη κείμενα ὡς μεταγράφονται ταῦτα εἰς τὴν δημοτικὴν ὑπὸ τοῦ Ἐμμ. Κριαρᾶ. Γράφει π.χ. :

— *ὅρισε* (ἀβίζο, ἀδιάλειπτα καὶ ἀλλοῦ πολλαχοῦ), *ὅμοσεν* (ἀπεργώνω), *ἀφόρμιζε* (ἀγκουσεύω 2), ἀλλὰ καὶ *ὥρισεν* (ἀκμὴν 2), *ὡργίζετον* (ἀόργιστος), *ἐξωρίσθηκεν* (ἄκρον 1β), *ὤρυξε* (αἰσθάνομαι). Γράφει ἐπίσης :

Ἀκρίτης **ὀ***νομάσθηκεν ἐφύλαγεν τὰς ἄκρας* (ἀκρίτης)
Ἀκρίτης **ὠ***νομάσθηκεν ἐφύλαγεν τὰς ἄκρας* (ἄκρα 3) καί :
*ὑπ***ό***πτευε μὴ δεύτερον πρὸς λέχος ἀνακλίνῃ* (ἀλλοβάστηκτος)
*ὑπ***ώ***πτευε μὴ δεύτερον πρὸς λέχος ἀνακλίνῃ* (ἀνακλίνω).

Ὁμοίως ἀταξία ὑπάρχει ὡς πρὸς τὸν διπλασιασμὸν τοῦ *ρ* τῶν ἀπὸ *ρ* ἀρχομένων ρημάτων εἰς τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους. Ἔχομεν δηλ. :

— *ἔρριξέν* το κάτου (ἀντικέφαλον), ἀλλὰ *ἐρίξανε* τὰ τειχιά μου (ἀπαντέχω), ὁμοίως *ἐρρίκτα* (ἀντιμεύω 1β[2], Τζαν. Κρητ. Πόλ. 480[8]), ἀλλὰ καὶ *ἐρίκτανε* (ἀνάπτω Β1β) Τζαν. Κρητ. Πόλ. 166[7]), *ἐρίχτασιν* (ἀδιάλειπτα, Χρον. Μορ. Η 2921). Ὁμοίως *ἔρριπταν* (ἀντιμιλῶ. Χρον. Μορ. Η 16), *ἔρριψαν* (ἀμελῶς), *ἔρριψε* (ἀνασυχνασχολοῦμαι), *ἐρρίψασιν* (ἀναβαρία, Ἀσσίζ.), ἀλλὰ καὶ *ἐρίψαν* (ἀγκαλίζομαι, Θρῆν. Κύπρ.) κλπ. Ὁμοίως *ἐραθύμησα* (ἀγριώνω Βα), ἀλλὰ *κατερράντισεν* (ἀναβράζομαι), *ἀναρουφῶ* (λῆμμα), *ἐρίζωσεν* (ἁπλώνω Ββ), *δολορραφοῦσα* (ἀπάνουργος).

Γράφει ἐπίσης *ἀκανθόρραχος* (λῆμμα), ἀλλὰ *μηλόραχος* (ἄβραστα), *ἀγριόρεμαν* (λῆμμα) κλπ.

Σημειώνω ἐπίσης ὅτι γράφει *περσότερο* (ἀνοίγω), ἀλλὰ καὶ *᾿ττηθῆς* (ἄδηλος 1β). Ἀφοῦ διατηρεῖ ἐνταῦθα τὸ διπλοῦν *ττ*, πρέπει νὰ γράψῃ καὶ *περσσότερο*, διότι τοῦτο καὶ τὴν εἰκόνα τῆς λέξεως δίδει καὶ εἰς τὴν ἐτυμολογίαν ὁδηγεῖ. Πβ. καὶ ΙΛ ἐν λ. *ἀπορρουφῶ*, ἔνθα ἔχομεν τοὺς τύπους *περ᾿σσότερα* καὶ *περ᾿σσότερη*. Ὁμοίως ἐν λ. *ἀποπερισσεύω*, ἔνθα ἐκ Πόντου ἀναγράφεται τύπος *ἀποπερ᾿σσεῦτεν*.

Ἀταξία ἐπίσης παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸν τονισμόν. Ἔχομεν δηλ. :

— *πάσα εἷς* (ἀθιλογὴ 2, ἀνεβλάβομαι), ἀλλὰ καὶ *πᾶσα ἕνας* (ἀκολουθῶ 4α), *πάσα ψυχὴ* (ἀντάμειψις 2), *πάσα ἅγιτα* (ἅγιτα), *πάσα ἡμέρα* (ἄλλαξις 2),

τὴν πάσαν ὥραν (ἀνακατώνω), ἀλλὰ καὶ *πᾶσα πληγὴ* (ἀγαλλίασις 2), *μὲ πᾶσαν ἀληθοσύνη* (ἀληθοσύνη 2), *ἀπὸ πᾶσαν ἐγγαρίαν* (ἀγγαρεία 1), *κατὰ πᾶσα ἀνάγκην* (ἀνάγκη 1) κλπ. κλπ.

Ὁμοίως : *εἰς ὅλον τὸν αἰώνα* (ἀγροικῶ ΙΙΙ3β), *εἰς τοὺς αἰῶνας* (ἀμετάτρεπτος), *εἰς αἰῶνας* (αἰών : Γεωργηλ., Βελισ. 211) ἀλλὰ καὶ *πρὶν αἰώνας* (αἰών : Γεωργηλ. Θαν. 621), *νὰ κάτσῃ εἰς τὸν πυλῶνα* (ἀγαπῶ 1α), ἀλλὰ καὶ *τὰ κάστρη . . . ἔχουσιν λιμιώνα* (ἀκρωτήρι), *λιμιώνας νὰ τοῦ δώσουνε* (ἀκράτητος) κ.ἄ.

Πρὸς τούτοις : *πᾶν πράγμα* (ἀναπνοή), πάντοτε εἰς τὴν λ. *πράγμα* θέτει ὀξεῖαν, *ἐὰν εἴπῃ πράγμα* (ἀνανεῶ). *Πράον* (ἀγελάρχης, τὸν Κέρβερον ὁ λυσσητὴρ τὸν πράον ἀγελάρχην), ἀλλὰ *σιδηρᾶν* (αἴσθησις 2α : *πέτρας ἂν εἶχες αἴσθησιν καὶ σιδηρᾶν καρδίαν — νὰ μὲ ἐσυναπάσχισες, ἂν ἔμαθες τὰ πάσχω*).

Γράφει *λεοντῆν* (εἰς τὰ διορθωτέα, λ. ἀναβράζομαι), ἀλλὰ *ἀλωπεκὴν* (ἀλωπεκή, Μανασσ. 4078), *φακὴν* (ἄνεφθος : *φακὴν ἄνεφθον τρίψας καὶ μέλιτι φυράσας*), *διπλήν, τριπλὴν* (ἀνταποδίδω).

Ἔχομεν ἀκόμη *μῦθος* καὶ *μύθος*, ὡς :

— *ὁ μ ῦ θ ο ς λέγει· πρέπο ᾿ναι νὰ βάνωμεν στὸ νοῦ μας* (ἀκολουθῶ 10)
— *ὁ μ ῦ θ ο ς λέγει· μερικοὶ ἔχουσι ἀγνωσία* (ἀγνωσία 2), ἀλλὰ καί :
— *ὁ μ ύ θ ο ς λέγει πὼς πολλοὶ ἀνάξια ἐμπαίνουν* (ἀναξία).

Ὁμοίως : *Μαξιμοῦ* (ἀντιμεύω 1β[1]), ἀλλὰ *ἀνυφαντοὺ* (ἀνυφαντής). *Φωκᾶς* (ἀντεφοπλίζω), *Ἀνεμᾶς* (ἄνεμος 6), *ἀμπελᾶς* (ἀμπελεργάτης), ἀλλὰ καὶ *ἀγὰς* (λῆμμα), *ἐμιρὰς* (ἀναγέννησις), *μπασὰς* (ἀγνάντια 2), *ψαρὰς* (ἄγκιστρος), *μυλωνᾶς* (ἁλώνι 1). *Ἐψηλῶσαν* (ἀμεριμνῶ Αα), *ἐκλειδῶσαν* (ἀνοικτάριν 1ι), *ἀνταμῶσαν* (ἀνταμώνω ΙΙβ), ἀλλὰ καὶ *ἐπερικυκλώσαν* (ἀνατολικὸς Ια), *ἐχαμηλώσαν* (ἀλλάσσω Α1α) κλπ.

Εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν τοῦ Α´ τόμου (σ. ις´) γράφει ὅτι χρησιμοποιεῖ τὴν ὑπογεγραμμένην. Ἄς ἴδωμεν ὅμως τὰ κείμενα :

Ἐκ τοῦ βιβλίου *Περὶ τῆς τῶν ἱεράκων ἀνατροφῆς τε καὶ θεραπείας*, παρέχονται τὰ χωρία :

— *ἐὰν ἴ δ ῃ ς αὐτὸν ἀγωνιῶντα* (ἀλβανούριον)
— *ἐὰν ἐκ τούτου οὐκ ἰ α θ ῇ* (ἀγριομηλέα)
— *ἕως οὗ λ ε ί ψ ῃ* (ἀδίαντον)
— *ἐὰν γὰρ κ α τ ά σ χ ῃ ς* (ἀκμὴ)
— *ἐὰν γὰρ π ο ι ή σ ῃ* (ἀθεράπευτος) κλπ., ἀλλὰ καί :
— *ἐὰν ἀ γ ρ ι ο π ο ι ή σ η* (ἀγριοποιῶ)
— *ὅταν ἴ δ η ς* (ἄγω)
— *Ταχέως διαφθείρεται τὰ ζ ῶ α* (εἰς τὴν λ. *ζῶον* οὐδαμοῦ σχεδὸν τοῦ λεξικοῦ ἔχει θέσει ὑπογεγραμμένην· σημειώνω μίαν περίπτωσιν : *τοῖς ζῴοις τοῖς ἀλόγοις* (ἀξιοτίμητος 2) καὶ *ζώδιον* (ἀζουδία).

῾Ομοίως ἐκ τοῦ Σπανέα παραθέτει :

— *ὅταν δὲ θ έ λ η ς κτήσασθαι πρὸς ἄνθρωπον φιλίαν* (ἄνθρωπος 1β[1])

—*῾Ο πλούσιος καὶ ἀδιάλειπος, ἂν ἀ δ ι κ ῇ* (ἀδιάλειπος).

῾Ομοίως : *δύνῃ* (ἀνακομπώνω 2), ἀλλὰ καὶ *ἠχμαλωτίσθη* (αἰχμαλωτίζω A2α), *πρῴην* (ἀνερευνῶ), ἀλλὰ καὶ *πρώην* (ἀγωνίζομαι 4), *ὑπερῴαν* (ἀναπτύσσω 1), *τὴν ὑπερῴαν τοῦ ζ ώ ο υ* (ἀλβανούριν), ἀλλὰ καὶ *ὑπερώας* (ἀνακρημνῶ), *ὑπερῶα* (ἀνδριὰς 2), *ἀνδρῶος* (λῆμμα), ἐκ τοῦ ἐπιθ. *ἀνδρῷος*, *ἑῴας* (ἀναγορεύω), ἀλλὰ καὶ *ἐπωαζούσης* ὄρνιθος (ἀκατὶς) καὶ *ὠὰ - ὠοτάριχον* (ἀβγό), *ᾅδης* (ἀνυποστρόφως : *ἁμαρτωλοὶ πορεύθητε... ὅπου ζοφώδης ᾅδης*), ἀλλὰ καὶ *ἄδην* (ἄπειρα : *περιεστάθην ἄπειρα καὶ εἰς ἄ δ η ν ἐκατέβην* καὶ *῞Αδην* (ἀμεταστρεφής: *διαβὰς οὖν τὴν πρὸς τὸν ῞Α δ η ν ἀμεταστρεφῆ ὁδὸν* κ.ἄ., *ἄσμα* (ἀνόητος 2), *ᾆσμα* (ἀπελάτης) καὶ *ᾀσμάτων* (ἀπήχησις), *ᾄδουσιν* (ἀναγώγια), *ἐὰν θέλῃς νὰ ἐρευνήσῃς* (ἀνέρχομαι 3), *ἐὰν θελήσῃ* (ἀβοκάτος).

῾Ομοίως : *ἀναφυσᾷ* (ἀναφυσῶ), *κατατολμᾷ* (ἀνεπιχείρητος), *οὐχ ὁρᾷ τὸ ζῶον* (ἀπαθὴς 1), ἀλλὰ καί : *ἀγωνιᾶ* (ἀγωνιῶ), *ἀναπηδᾶ* (ἀναπηδῶ 1), *νικᾶς* (ἀνδρικὸς 2α) κλπ.

᾿Εκ τοῦ *Φυσιολόγου* γράφει : *ἡ τρυγὼν ἀναχωρεῖν ἀγαπᾷ* (ἀναχωρῶ 3), ἀλλὰ καί : *ἡ τρυγὼν οὐκ ἀγαπᾶ εἶναι μέσον τοῦ πλήθους* (ἀναχωρητικός).

Τονίζει ἐπίσης : *Λατῖνος* (ἀκολουθῶ 8), *Λατῖνο* (ἀουτόρες), ἀλλὰ *Λατίνοι* (ἄνταρσις), *᾿Αντωνῖνος* (ἀκενόδοξος), *Κωνσταντῖνος* (ἁγιοκωσταντινάτον), ἀλλὰ καὶ *Ροδολίνος* (ἀγαπῶ 2), *Βαλδουίνος* (ἀπιστῶ), *Βιλλαρδουΐνος* (ἄνθρωπος 6), *παλλαντίνος* (ἀλλαξία 4).

῎Εχει ἐπίσης : *ἔβαλεν ἀμάχιν οὐ χωράφια οὐ ἀ μ π ε λ ῶ ν α ς* (ἀμάχι α), ἀλλὰ καὶ *εἰς τὸν ἀμπελώνα* (ἀμπελώνας). ᾿Αμφότερα τὰ κείμενα ἀπὸ τὰς ᾿Ασσίζας.

Τονίζει : *ἑ ν ο ῦ ἀνυφαντάρη* (ἀνυφαντάρης), ἀλλὰ καὶ *ἑ ν ο ὺ ς γαϊδάρου* (ἀνάστολος α).

᾿Αταξία γραφῆς παρατηρεῖται καὶ εἰς ἄλλας λέξεις, οἷον :

— *ἀγριόκοττα* (ἀκρόκωλος), ἀλλὰ καὶ *κότες* (ἀναμυτίζω).

— *ἀλαμάννικος* (λῆμμα) : τὸ ἐπίθ. *ἀλαμαννικὸς* ἀπὸ τὸ ἐθν. *᾿Αλαμάννος ᾿Αλαμάννοι* (ἀκέφαλος 2), ἀλλὰ καὶ *᾿Αλλαμάνους* (ἀνάρια) καὶ *᾿Αλαμάνος* (ἀγγελοσουσσουμίαστος).

—*᾿Αμόχουστος* (ἀγανάκτησις 2β, ἀκμήν, ἀνακέφαλος α, ἀναφαίνω Ββ, ἀνίσως 1 κ.ἀ.), ἀλλὰ καὶ *᾿Αμμόχουστος* (ἀντίλογος, ἀναγκαστός, ἀπαρθενάσα) καὶ *ἄμμος* (λῆμμα) καὶ *῎Αμμος* τοπων. (ἀκέραιος 1).

— *ἀναδιγοῦμαι* (λῆμμα), ἀλλὰ καὶ *δηγᾶσαι* (ἀνάγκαση 4).

— *ἀντε**λη**νομπροστέ**λη**να* (λῆμμα) καὶ *ἐντεληνομπροστέληνα* ᾿Αχιλλ. L 826 (αὐτόθι), καὶ *ἀλογοτριπλοντέληνος* (αὐτόθι), ἀλλὰ καὶ *ἐντελινοπροστέ**λλι**να* ᾿Αχιλλ. N 1116 (ἀετόπουλον). Πβ. ΙΛ *ἀποκατελήνα*.

18 - 5 - 1972

— *ἀντικρίζω* (ἀνατηρῶ), *ἀντικρίζει* (ἀντοφθαλμίζομαι, ἀντοφθαλμῶ), ἀλλὰ καὶ *ἀντίκρυσμα* (ἀντίβλεψις), *ἀντίκρυτα* (ἀντίκρυ).

— *ἀπόκοτοι* (ἄδεια 4β), *ἀπόκοτος* (ἀνεργισμένος), *ἀποκότησες* (ἄβουλα), *ἀποκοτήσῃ* (ἀδιαντροπία α, αἴσθησις 1γ) καὶ *ἀποκοτήσῃ* (ἄγουρος : *καὶ ἀποκοτήσῃ ὡς ἄγουρος καὶ ἐπιλαλήσῃ εἰς μέσην*) καὶ *ἀποκο**ττ**ήσῃ* (ἀλεσαλέτσι : *καὶ ἀποκο**ττ**ήσῃ ὢς ἄγουρος καὶ ἐπιλαλήσῃ εἰς μέσην*).

—*᾿Ατταλείαν* (ἀγάπη 5β), *ἀτταλικῶν* (αἰγαιακός), ἀλλὰ καὶ *᾿Αταλείας* (ἀλλάσσω 2).

— *Βελισάριος* (ἀντιδοξάζω), *Βελισαρίου* (ἀντεξανίσταμαι, ἀντισηκώνομαι), ἀλλὰ καὶ *Βελισσάριος* (ἄλαλος 3).

— *Γενουβῆσοι* (ἀκμὴ 3, ἀνακέφαλος α), *Γενουβήσους* (ἀμάχιν δ), *Γενουβήσων* (ἁπλαζίριν 1β) κ.ἄ. *γενουβήσικα* (ἀνίσως), ἀλλὰ καὶ *Γενουβίσοι* (ἀβγατίζω βα, ἀγκώνω 2, ἀλαζονεία 1), *Γενουβίσους* (ἀκανητὸς B) κ.ἄ. ῾Ο Μαχαιρᾶς, εἰς ὃν αἱ παραπομπαί, γράφει πάντοτε μὲ *ι*.

— *Γυλιάμο* (ἀδελφούτσικος), *Γυλιάμον* (ἀδέλφι 1, ἀδελφὸς 1β), ἀλλὰ καὶ *Γιλιάμον* (ἀκούω B).

— *θάρρος* (ἀνδρειώνω A), *θάρρη* (ἀκουμπίζω), *ἀθάρρευτος* κ.ἄ., ἀλλὰ καὶ *θάρος* (ἄμμος 2α).

— *κακκάβιν* (ἀνθρακιά), ἀλλὰ *᾿Ανακάκαβος* (λῆμμα· καὶ *ἀνακακαβέα*).

— *κακόχνωτα* (ἄνοστος α), ἀλλὰ καὶ *σταφιδόχνοτον* (ἀκροσαχνισμένος). Διὰ τὸ ἔτυμον βλ. Γ. Χατζιδάκι, ᾿Αθηνᾶ 24 (1912) 3 κἑξ. 36 (1924) 172 ἐκ τοῦ οὐσ. **ἀχνότη<ἀχνός*. Βλ. καὶ Ν. ᾿Ανδριώτη, ᾿Ετυμολ. Λεξ. ἐν λ. *χνότα*.

— *κλοτσέα* (ἁπλώνω A 3α), ἀλλὰ καὶ *κλωτσοπατοῦν* (ἀμπελικός).

— *κοντοσταύλιν* (ἀγγάριον, ἀνακέφαλος, κ.ἄ.), ἀλλὰ καὶ *κοντοστάβλη* (ἀπλικεύω A1α).

— *κορώνα* (ἀμέθυστος), *κορώναις* (ἀμετρόβιος), ἀλλὰ καὶ *κορόναν* (ἀξιέπαινος, ἀξιοτιμημένος 2) καὶ *κολόνα* (ἀνώγαιον 2).

— *κουκκίον* (ἀκέφαλος 1), *πρινοκόκκι* (ἀγγελοπούλα), *κουκκία* (ἀζουρούτιον) *κόκκους* (ἄμμος 1), ἀλλὰ καὶ *χολόκουκα* (ἀπαλαρέα), *ἀνηθομαλαθρόκουκα* (λῆμμα) καὶ *μαλαθρόκουκα* = *μάλαθρα καὶ κουκιὰ* (εἰς τὸ ἐτυμολ), *κουκοῦτσος* (ἀγκινάρα 2α).

— *λειώνω* (ἀναλύω A1, ἀναλιγώνω A1), *λειώσας* (ἀμμωνιακόν), ἀλλὰ *λιῶσε* (ἄγρητα).

— *λιμπισίαν* (ἀγαθὸς 5), *μὴ λιμπιθῇς* (ἀγοράζω), ἀλλὰ καὶ *λυμπιστῇ* (αἰτία 3).

— *Μάρκος* (ἀπαρέκβατος), *Μάρκον* (ἀναβιβάζω 1), ἀλλὰ καὶ *Μᾶρκος*, (ἀκενόδοξος, ἀνέρχομαι 1).

— *ὁλωνῶν* (ἀκολουθῶ 1α[4], ἄλλαγμα 3, κ.ἄ.), ἀλλὰ καὶ *ὁλονῶν* (ἀγριάνθρωπος, ἀμφοτέρως 1).

— ***ὀμυαλὸν*** (ἄνω κάτω 1β), ἀλλὰ καὶ τὸν ***ὀμυαλὸν*** (ἀλαφὸς 3), ***ὀμυαλὸ*** (ἀδικία 3). Βλ. Γ. Χατζιδάκι, ΜΝΕ, 1, 232.

— *Οὐγγριᾶς* (ἀνάγκη 1), ἀλλὰ καὶ *Οὐγγριὰν* (ἀντιμεύω 1γ), *Οὐγγρίαν* (ἀδειάζω 4).

— *τοὐτέστιν* (ἀδιάτακτος 2), ἀλλὰ *τουτέστιν* (ἀκοὴ 1 κ.ἄ.).

— *τρελλὸς* (ἄλλος 5γ), ἀλλὰ καὶ *τρελὸς* (ἀγογιάρης) καὶ *τρέλες* (ἀγγέλημα).

— *χλομὸ* (ἀδύναμος Β), *χλομὸν* (ἀλλοχροιαίνω), *χλομὸς* (ἀναβλέπω), ἀλλὰ καὶ *ἐχλώμιαν*' (ἀδυναμίζω Αα).

Σημειοῦμεν τὰ κατὰ τὴν ὀρθογραφίαν δύο λέξεων. Ὁ Κριαρᾶς γράφει *ἀπιλόγημα* (ἀνδρειοσύνη). Τοῦτο φυσικὰ ἐκ τοῦ ρ. *ἀπολογοῦμαι*.

Εἰς τὸ ΙΛ ἐν λ. *ἀπολογειέμαι* ἀναγράφονται διαλεκτικοὶ τύποι *ἀπηλογοῦμαι, ἀπηλοοῦμαι, πηλογοῦμαι, πηλοοῦμαι, ἀπηλοῶ, ἀπηλογίζω* κ.ἄ. (ὡς καὶ *ἀπηλογὴ - ἀπηλοὴ* ὑπὸ τὸ *ἀπολογὴ* καὶ *ἀπηλόησι* ὑπὸ τὸ *ἀπολόγησι, ἀπηλογία* ὑπὸ τὸ *ἀπολογία, ἀπηλογιάζω* ὑπὸ τὸ *ἀπολογιάζω* κ.ἄ.). Ἑρμηνεύεται δὲ εἰς τοὺς ρημ. τύπους τὸ *η* τῆς δευτέρας συλλαβῆς, ὡς προελθὸν ἐκ τῆς νεωτέρας αὐξήσεως, ὡς καὶ εἰς τὰ ρ. *ἀνηβαίνω, κατηβαίνω*.

Ὁμοίως ὑπὸ τὸ λῆμμα *ἀναμένω* ὁ Κριαρᾶς γράφει *ἀνιμένω* παραπέμπων διὰ τὴν γραφὴν ταύτην εἰς τὸν Γ. Χατζιδάκιν, Ἀθηνᾶ 24 (1912), σ. 29, ὅστις γράφει τοῦτο οὕτω κατὰ παρετυμολογίαν πρὸς τὸ *περιμένω*. Ὁ Χατζιδάκις ἐπίσης εἰς τὰ ΜΝΕ 1, 33 εἰς τὰ ρήματα ταῦτα ὑπολαμβάνει τὸ *η* ὡς αὔξησιν καὶ γράφει *ἀπηλογοῦμαι, ἀνηβαίνω, κατηβαίνω* καὶ *«ἀνημένω ἴσως διὰ τὸ περιμένω»*. Πβ. αὐτόθι καὶ σ. 187.

Ἡ ὀρθογραφία αὕτη ἀπησχόλησε καὶ τὸν Β. Φάβην, Ἀθηνᾶ 29 (1917), σσ. 62 - 63. Ἐνταῦθα παρατηρεῖ ὅτι «ἡ πρόθεσις *ἀνὰ* ἐν τοῖς συνθέτοις παρουσιάζεται ὑπὸ τρεῖς μορφὰς *ἀνα, ἀνε, ἀνη* ὡς *ἀναβαίνω, ἀνεβαίνω, ἀνηβαίνω, ἀναμένω, ἀνεμένω, ἀνημένω*. Αἱ μορφαὶ αὗται αἰτίαν ἔχουν τὴν χρῆσιν αὐτῶν ἐν τοῖς ηὐξημένοις τύποις τοῦ ρήματος. Τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ εἰς τὴν πρόθεσιν *ἀπὸ* ἐν τῷ ρήματι *ἀπολογοῦμαι - πηλογοῦμαι*».

Νομίζω ὅτι ἡ διὰ τοῦ η γραφὴ εἶναι ἡ πρέπουσα.

Πρὸς τούτοις ὁ Κριαρᾶς γράφει τοὺς τύπους : *ἡ γιἀγάπη* (ἀναμένω 1β), *ἡ γιἀκρίβια* (ἀκρίβεια 2), *ἡ γιἀδέξια* (ἀδέξιος), *ἡ γιὄχεντρα* (ἀγαπῶ 2β), *οἱ γιἄντρες* (ἀκριβὸς 4α), *οἱ γιἄλλοι* (ἄλλος 4), *νὰ βγῇ γιἀκαθαρσία (ἀκαθαρσία)* καὶ πολλὰ ἄλλα.

Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἀλόγου ἠχηροῦ συνοδίτου φθόγγου *j - γι* συμβαίνει μόνον μεταξὺ τοῦ ἄρθρου *ἡ, οἱ* καὶ τοῦ ἀρκτικοῦ φωνήεντος *α, ο, ε (αι)* τῆς ἑπομένης λέξεως, ἀπαντᾷ δὲ καὶ σήμερον εἰς πολλὰς νεοελληνικὰς διαλέκτους (Μάνης, Κρήτης, Ἴμβρου κ.ἀ.), δὲν ἀποτελεῖ ὅμως ὀργανικὸν στοιχεῖον τῆς ἑπομένης λέξεως, διότι ἐνῷ λέγομεν *ἡ-γι-ἀγάπη, ἡ-γι-ὄχτρητα, οἱ-γι-ἄλλοι, οἱ-γι-ὅρκοι, ἡ-γι-ἔμορφη*, δὲν λέγομεν ποτὲ *ὁ-γι-ἄλλος, ὁ-γι-ὅρκος, ὁ-γι-ἔμορφος, ὁ-γι-οὐρανὸς* (ἀλλὰ *οἱ-γι-οὐρανοὶ*) κλπ.

Νομίζω λοιπὸν ὅτι οὕτω πρέπει νὰ γράφωμεν τὰς λέξεις ταύτας ἐν συνεκφορᾷ μετὰ τοῦ ἄρθρου *ἡ, οἱ* (εἰς τὸ ΙΛ γράφεται *ἡ-γ̑-ἀγάπη*), διότι ἐὰν γράψωμεν *ἡ γιἀγάπη, οἱ γιἄλλοι* κλπ. δὲν πρέπει νὰ ἔχῃ θέσιν τὸ πνεῦμα (ἡ *γιαγάπη*, οἱ *γιάλλοι*), ὡς γράφει ὁ Κριαρᾶς παρομοίως ἄλλους τύπους ὅπου τὸ *γ* ἀναπτύσσεται ἐν ἀρχῇ, π.χ. *γεῖς* (εἷς, ἀκρογιάλι), *γὴ* (ἢ ἀκροσταλάρω) κ.ἄ.

Ἐσφαλμένη εἶναι ἡ γραφὴ τῶν λέξεων :

— *γιαλὶ* (ἀμάλαγος 1), ἀντὶ *γυαλί*.

— *ἐρριμένα* (ἀνάσκελα), ἀντὶ *ἐρριμμένοι*. Ὁ Κριαρᾶς γράφει :

ὀμπρούμυτα κι ἀνάσκελα ἤτανε ἐρριμένα.

Τὸ κείμενον ὅμως ἔχει :

Τοὺς Ἐπισκόπους ὅλους τους κείνους τοὺς ἁγιασμένους
τὰ γεροντάκια τὰ καλὰ καὶ τοὺς γραμματισμένους
ὀ μ π ρ ο ύ μ ο υ τ τ α κι' ἀνάσκελα ἤτανε ἐ ρ ρ ι μ μ έ ν ο ι
χαμαὶ στὴν γῆν εὑρίσκονταν ὅλοι μακελλεμένοι.

— *δίκτυα* (ἀλεπού) καὶ *στάχια* (ἀναγγελτής). Διατί μὲ *ι* ἀφοῦ γράφει *δάκρυα* ἀναγυμνώνομαι, ἀντὶ 1) καὶ *δακρυῶν βροχὸς* (ἀνεμικὴ Βα). Διὰ τὸ *στάχυ* βλ. Γ. Χατζιδάκι, ΜΝΕ, Α 393 : *στάχυς - στάχυον - στάχυ*.

— *καταράχτης* (ἀνοίγω Β2), ἀντὶ *καταρράχτης*, ἐνῷ γράφει : *κακορρέχτης* (ἀνθρωπαπάτης).

— *λαμπιρὸς* (ἀπῆτις 3), ἀντὶ *λαμπυρός*. Ἀρχ. ρ. *λαμπυρίζω, λαμπυρὶς* = ἡ πυγολαμπίς. Πβ. Γ. Χατζιδ., ΜΝΕ 2, 65.

— *μαντίλι* (ἀνακομπώνω 1β), *μαντίλιν* (ἀνασκελώνω), ἀντὶ *μαντήλι*.

— *σκουλὶν* (ἀλεξανδρινός), ἀντὶ *σκουλλὶν* ἐκ τοῦ ἀρχ. *σκόλλυς*· Βλ. καὶ Ν. Ἀνδριώτη, Ἐτυμ. Λεξ. ἐν λ.

— *συνηβάζεται* (ἀγροικῶ Ι2α), ἀντὶ *συνιβάζεται* (συμβιβάζεται). Βλ. καὶ ΙΛ *ἀσυμβίβαστος*.

Πλὴν τούτων γράφει *καμπαναριὸ* (ἀκέραιος 1), ἀλλὰ παραλλήλως καὶ *πατριαρχειὸ* (ἀκοὴ 1), *μακελλειὸν* (ἀκολουθῶ 1α[4]).

Ὁμοίως *ἀλήθειον* (ἀλήθεια 3), *ἀστένειον* (ἁμαρτία 6), *συμπάθειον* (ἁμαρτεύω Α1α), *δυναστειὸν* (ἀναγνωρίζω 2), ἀλλὰ καὶ *δυνάστιο* (ἀγαπῶ 4), *τὰ συνήθεια* (ἀβοέρ, ἀβονές, ἀπέσω Β).

Ὁμοίως *ἐκόντησε* (ἀνατριχιάζω : *ἡ ἀναπνιά μου ἐκόντησε*), ἀλλὰ καὶ *ἀλάφρυνε* (ἀλαφραίνω). Καὶ τὰ δύο ταῦτα ρήματα ἀπαντοῦν εἴτε *ἀλαφραίνω, κονταίνω* εἴτε *ἀλαφρύνω, κοντύνω*. Τὸ οὐσ. *ἀναπνιὰ* ὡς ἐκ τοῦ ἀρχαίου *ἀνάπνοια* γραπτέον *ἀναπνοιά*, πβ. ΙΛ ἐν λ.

Ἀκόμη ἔχει τὴν φρ. *«δοικᾶ καὶ σώνει»* (ἀνατριχώνω). Τὸ ρ. *δικᾷ* = ἀρκεῖ λέγεται πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ σήμερον. Ὁ Γ. Χατζιδάκις, ΜΝΕ 2, 158 γράφει τοῦτο *δικᾷ* καὶ παρατηρεῖ ὅτι εἶναι τὸ ἀρχ. *διοικῶ*, τὸ

ὁποῖον χειρίζεται καὶ ὁ Πρόδρομος Β 108 *«μὴ προσδοκᾷς δὲ πάλιν, ὅτι ἂν μὲ δώσῃς τίποτε νὰ τὸ κακοδικήσω»* (κακοδιοικήσω· οὐδὲν κοινὸν μὲ τὸ *δίκη*). Πβ. καὶ Λ. Πολίτη, Κατζοῦρμπος 1964, Γ 203.

Μεταξὺ τῶν ἀποδελτιωθέντων κειμένων τῆς καθορισθείσης χρονικῆς περιόδου (1100 - 1669) περιλαμβάνονται καὶ Κυπριακά, κατεβλήθη δὲ φροντίς, ὅπως ἀποδοθῇ καὶ ἡ φωνητικὴ τῶν κειμένων τούτων.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι εἰς τὴν Κυπριακὴν διάλεκτον ἔχομεν τὴν προφορὰν τῶν διπλῶν συμφώνων. Δὲν προφέρονται ὅμως ὡς διπλᾶ μόνον τὰ ἐκ παραδόσεως διασωθέντα, ἀλλὰ σχηματίζονται καὶ ἄλλα εἰς λέξεις, ἔνθα ἡ ἄλλη ἑλληνικὴ δὲν ἔχει ταῦτα. Ἐπὶ πλέον ἔχομεν καὶ ἀφομοίωσιν τοῦ τελικοῦ *ν* τῶν λέξεων πρὸς τὸ ἀρχικὸν σύμφωνον τῆς ἑπομένης.

Ὡς ἐκ τούτου ἡ φωνητικὴ γραφὴ τῆς Κυπριακῆς διαλέκτου ἀποβαίνει δυσκολωτάτη ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο. Μόνον Κύπριος γλωσσολόγος, ἔχων καὶ τὸ αἴσθημα τῆς μητρικῆς του γλώσσης, δύναται νὰ ἀποφύγῃ τὸν σκόπελον.

Ὁ R. Dawkins, ἐκδίδων τὸ Χρονικὸν τοῦ Μαχαιρᾶ, προσπαθεῖ νὰ ἀποδώσῃ ἐνίοτε καὶ τὴν προφορὰν τῶν διπλῶν, ἀλλὰ δὲν ἐπιτυγχάνει τοῦτο πάντοτε, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς διαφόρου γραφῆς τῆς αὐτῆς λέξεως, π.χ. γράφει *ἀππέσσω* (218[8]), *ἀμπέσσω* (110[28]), *ἀπέσσω* (458[8]). Ταῦτα οὕτω ἐκδίδει καὶ ὁ Κριαρᾶς (λ. *ἀπέσω*). Ὁμοίως ὁ Dawkins γράφει: *Τουρκοπουλλιέρης* (128[24]) καὶ *Τουρκοπουλιέρης* (186[24]). Ὁ Κριαρᾶς γράφει *Τουρκοπουλιέρης* (ἅγιον 1β). Ὁ Dawkins ἐκδίδει: *καβαλλάρης* (266[6] κ.ἄ.), *ἐκαβαλίκευσεν* (270[11]), ἀλλὰ καὶ *ἐκαβαλλίκευσσεν* (128[8], 192[30]), ὁ Κριαρᾶς γράφει *καβαλάρης* (ἀβαντζιάζω κ.ἄ), *καβαλαρία* (ἀκριβὰ β), ἐνῷ ὁ Dawkins (248[8]) ἔχει *καβαλλαρία* κλπ. Ὁ Κριαρᾶς ἐκδίδει *ἀγρέλλιν* καὶ *καστέλιν* (λ. *ἀγρέλλιν, ἀδήγητος*), Κυπριακὰ καὶ τὰ δύο, ὁ Dawkins γράφει *ἀγρέλλιν*, ἀλλὰ καὶ *καστέλλιν* (78[10], 620[28]). Τὸ διπλοῦν *λλ* προφέρεται καὶ σήμερον εἰς Κύπρον. Τὰ εἰς *-ώνω* ρήματα εἰς τὴν κυπριακὴν διάλεκτον γράφονται μὲ δύο *νν* (διότι οὕτω προφέρονται). Ὁ Κριαρᾶς ἐκδίδει ἀπὸ τὰς Ἀσσίζας (110[18]) *ἀνακαινώνω* (λῆμμα). Ὁ Dawkins ἔχει εἰς τὸν Μαχαιρᾶν (404[9]) *ἐπροδῶνναν*, ἐπίσης ὁ Κριαρᾶς ἐκδίδει *ἀναμόννω* (λῆμμα) ἐκ Κυπριακῶν ἐρωτικῶν ποιημάτων. Ὁμοίως εἰς τὸ λ. *ἀγιτιάζω* ὁ Κριαρᾶς ἐκδίδει: *καὶ τὸ δάκρυ μου στεγνώνει — καὶ σαντὶς νὰ μ' ἀγιτιάσῃ — τὸ κριτήριον μου πιντώννει*. Διατί τὸ *στεγνώνει* δι' ἑνὸς *ν*, ἀφοῦ ἡ Th. Siapkaras - Pitsillidès ἐκδίδει εἰς τὸ ᾆσμα τὴν λ. μὲ *νν*: *στεγνώννει* (118[35]). Ἐπίσης εἰς τὸ λ. *ἀγιδιάζω* ἐκδίδει: *πεσώνει* ἐνῷ ἡ ἀνωτέρω ἐκδότις (88[11]) ἔχει *πεσώννει*.

Ἡ διπλοτυπία παρουσιάζεται καὶ κατὰ τὴν γραφὴν ἄλλων λέξεων. Οὕτως ἔχει *καμμίαν* (ἀναγνώστης 2, ἀναθεώρηση 4, ἁμαρτία 4 κ.ἄ., ἐκ τοῦ κειμένου τῶν Ἀσσιζῶν) ἀλλὰ καὶ *καμίαν* (ἀνταμοιβὴ 2β, ἐκ τῶν Ἀσσιζῶν), *καμίαν* (ἀκμὴν 1, ἀγανάκτησις 2β, ἐκ τοῦ κειμένου τοῦ Μαχαιρᾶ), *καμίαν* (ἀγωγιαστής, ἐκ Κύπρου) *καμιὰν* (ἀγανάκτησις 2α, Ἀσσῖζαι καὶ ἀκολουθῶ 10), *καμιὰ* (ἁμαρτία 6) κλπ.

Ὁ Κριαρᾶς ἐκδίδει *ὀφίτσια* (ἀδετούρης, ἐκ τοῦ Μαχαιρᾶ 78[25]), ὁ Μαχαιρᾶς ὅμως (214[5]) γράφει καὶ *'φφίτσια* καὶ *ἐφφίκιν* (152[22]) καὶ *ἐφφικάτορος* (136[30]).

Ἐνῷ γράφει *πουλλίν: τὴν θλίψησ σου, πουλλίν, γροικῶντα* (ἀνάπαυσις) ἐκ Κύπρου, ἔχει καὶ *πουλία* (ἀναπετῶ) καὶ *ἀγριοπούλι* (λῆμμα· ἐκ τοῦ *ἄγριος* καὶ *πουλί*).

Ἐπίσης εἰς τὸ λῆμμα *ἀνοίγω* γράφει *ἀννοίγω* Μαχ. (90[30] κ.ἄ.), *ἀννοίω* Κυπρ. Ἐρωτ., ᾆσμ. (11[10]), *ἄννοιξε* (138[21]), ἀλλὰ καί: *δὲν πεθυμῶ ἀνοίξουμ μου* Κυπρ. Ἐρωτ. ᾆσμ. (132[16]), καίτοι τὸ κείμενον ἔχει *ἀννοίξουμ μου*. Ὁμοίως τὸ Κυπρ. Ἐρωτ. ᾆσμ. (22[3]) ἔχει τὸν τύπον *ἀφήννω*, ὁ Κριαρᾶς ὅμως ἐκδίδει *ἀφήνω* (ἄγγελος Β1). Διατί αὐτὴ ἡ ἀταξία, ἀφοῦ ἄλλωστε ὁ Κριαρᾶς διατηρεῖ τὰ ἀναπτυχθέντα διπλᾶ σύμφωνα, ὡς π.χ. *ἀππηδήσουν* (ἀπεμπρὸς 1), *ἀφήννω* (ἀμάχι 1), *ἀμιράλλης* (λ.), *νησσὶν* (ἀμαλατεύω 2α) κλπ.

Περιορίζομαι εἰς αὐτὰ μόνον ὡς πρὸς τὰ Κυπριακά, χωρὶς νὰ ἀναφερθῶ εἰς τὸ θέμα τῆς ἀφομοιώσεως τοῦ τελικοῦ *ν* πρὸς τὸ ἀρχικὸν σύμφωνον τῆς ἑπομένης λέξεως, διὰ νὰ παρατηρήσω πόσον δύσκολος εἶναι ἡ φωνητικὴ γραφὴ αὐτῶν. Νομίζω δὲ ὅτι, ὅπου τῶν κυπριακῶν λέξεων ὑπάρχει διπλοῦν σύμφωνον ἐνδεικτικὸν τῆς προφορᾶς αὐτῶν, διὰ νὰ διαφέρῃ τῶν ὁμοίων λέξεων τῆς ἄλλης Ἑλληνικῆς καὶ νὰ μὴ ξενίζῃ ἡ τοιαύτη ὀρθογραφία του, πρέπει μεταξὺ τῶν δύο συμφώνων νὰ τίθεται παῦλα, οἷον *ἀν-νοίγω, νησ-σὶν* κλπ.

Ὡς διορθωτέα σημειώνω τὰ *ἀλισφιρίσῃ* (ἀλισιβερίσι) ἀντὶ *ἀλισφιρίσι* καὶ *ἐψιμμυθιαμένας* (ἁπλῶς 4) ἀντὶ *ἐψιμμυθιωμένας*.

Ἡ λεπτομερής, ὡς ἀνωτέρω, ἐπισκόπησις τῶν δύο τόμων τοῦ Λεξικοῦ ἐγένετο ἀπὸ ἀγάπην πρὸς τὸ συντελούμενον ἔργον καὶ μὲ σκοπὸν νὰ συμπαρασταθῇ αὕτη καὶ νὰ βοηθήσῃ — ἂν ὁ συντάκτης του κρίνῃ ἐποικοδομητικὰς τὰς ἐκφρασθείσας ἀπόψεις — εἰς τὴν ἀρτιωτέραν συγκρότησιν τῶν ἑπομένων τόμων, συγκρότησιν ἡ ὁποία, ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἔργου παρουσιάζει πολλὰς καὶ ἀπροβλέπτους δυσκολίας. Διότι, διὰ τοῦ ἑκάστοτε νέου ὑλικοῦ, ποικίλα ἀνακύπτουν προβλήματα κατὰ τὴν μελέτην καὶ ἐπεξεργασίαν αὐτοῦ. Μόνον ὅσοι ἀσχολοῦνται μὲ παρομοίας ἐργασίας εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀντιληφθοῦν τὸ μέγεθος καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἑκάστοτε δυσκολιῶν τοῦ ἔργου τῆς συντάξεως τοῦ Λεξικοῦ.

Ὁλοκληρούμενον τὸ ἔργον θὰ ἀποτελέσῃ ἓν γλωσσικὸν μνημεῖον καὶ θὰ παρασταθῇ πολύτιμον βοήθημα κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ, ἀλλὰ καὶ σημαντικὸς πυρὴν διὰ μελλοντικὴν σύνταξιν Λεξικοῦ τῆς ὅλης βυζαντινῆς γλώσσης. Ἡ σύνταξίς του εἰς πολλὰ θὰ προβληματίσῃ καὶ πολλὰ θὰ διδάξῃ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην.

Εὔχομαι εἰς τὸν φίλον καθηγητὴν καὶ τοὺς συνεργάτας του νὰ δοκιμάσουν τὴν χαρὰν τῆς δημιουργίας, τὴν χαρὰν νὰ ἴδουν ὡλοκληρωμένον τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον ἀνέλαβον, καὶ νὰ συγχαρῶμεν καὶ ἡμεῖς αὐτοὺς καὶ νὰ χαρῶμεν διὰ τὸ ἐπίτευγμα τοῦτο τῆς Ἑλληνικῆς ἐπιστήμης.

ΔΙΚΑΙΟΣ Β. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Ἰωάννου Π. Μαμαλάκη, *Τὸ ἅγιον Ὄρος (Ἄθως) διὰ μέσου τῶν αἰώνων. Θεσσαλονίκη 1971 (Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη. Δημοσιεύματα Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, ἀρ. 33), 8ο, σσ. λβ' + 686 (+ 24 πίν.).*

Νέον ὀγκῶδες καὶ τεκμηριωμένον βιβλίον προσετέθη εἰς τὴν μακρὰν περὶ τῆς μοναστικῆς πολιτείας τοῦ Ἄθω βιβλιογραφίαν. Ὁ μὲν συγγραφεὺς εἶναι γνωστὸς ἐξ ὅσων παλαιότερον ἔγραψε περὶ Πλήθωνος καὶ περὶ τῶν ἱστορικῶν τυχῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους (ὁμοίως περὶ τῆς ἐπαναστάσεως 1866 - 69 ἐν Κρήτῃ). Τὸ δὲ βιβλίον ἐβραβεύθη ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ στηρίζεται εἰς πλουσίαν βιβλιογραφίαν καὶ εἰς ἔρευναν ἁγιορειτικῶν ἀρχείων, εἰς ἃ εἶχεν ἐγκύψει ὁ Μ. ἀπό τινων ἐτῶν, διαμένων εἰς Ἄθω, ὅπου ἄλλοτε καὶ εἶχε διδάξει (ὡς καθηγητὴς τῆς Ἀθωνιάδος Σχολῆς).

Μετὰ τὰ προλογικὰ καὶ Εἰσαγωγήν, τὸ ὅλον ἔργον διαιρεῖται εἰς τρία βιβλία, ὧν τὸ πρῶτον ἐξετάζει τὴν ἀπὸ τῆς συνοικήσεως μέχρι τοῦ 1453 ἱστορίαν καὶ πνευματικὴν καὶ καλλιτεχνικὴν ζωήν, τὸ δεύτερον (σσ. 225 - 418), τὴν Τουρκοκρατίαν, τὸ δὲ τρίτον ἐπονομάζεται: Τὸ ἅ. Ὄρος ἀγωνιζόμενον καὶ ἐλεύθερον. Εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο βιβλίον ἱστορεῖται ἡ συμβολὴ τοῦ Ὄρους εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ 1821, αἱ μετ' αὐτὸ τύχαι, ἡ ὀργάνωσις, τὰ οἰκονομικά, ἡ πνευματικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ αὐτοῦ κίνησις (σσ. 419 - 591). Εἰς τὸ βιβλίον ὁ συγγ. πολλάκις ἀναφέρεται καὶ εἰς τὴν προσωπογραφίαν τοῦ Ἄθω. Ἕπονται (ἐν εἴδει παραρτήματος) τὰ κείμενα τοῦ Τυπικοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, χρυσοβούλλων, ὀθωμανικῶν καὶ πατριαρχικῶν ἐγγράφων. Τὸ ὅλον βιβλίον κατακλείουν πίνακες, εὑρετήρια, λεξιλόγιον καὶ διορθωτέα, κοσμοῦν δὲ καὶ 24 πίνακες διαφόρων εἰκόνων καὶ παραστάσεων. Ἐν σ. λβ' ὑπάρχει καὶ χάρτης τοῦ Ἄθω.

Τὸ βιβλίον εἶναι πολύμοχθον καὶ ὁ συγγρ. ἄξιος τιμῆς, διὰ τοὺς καταβληθέντας κόπους. Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, ἀπονέμουσα εἰς τὸν κ. Μ. ἔπαθλον δρχ. 100.000 ἐδικαιολόγησε τὴν ἀπόφασίν της διὰ τῶν ἑπομένων: «Ἡ ἐργασία αὕτη περιέχει πλήρη εἰκόνα τοῦ ἁγίου Ὄρους, ἐν ὅλαις αὐτοῦ ταῖς λεπτομερείαις κατὰ αὐστηρὰν ἐπεξεργασίαν τῶν πηγῶν καὶ τῆς βιβλιογραφίας τοῦ ἁγίου Ὄρους. Κατὰ σύντομον καὶ μεθοδικὸν τρόπον δίδει ἡ μελέτη αὕτη πλήρη καὶ σαφῆ εἰκόνα τῆς ὅλης ἱστορίας τοῦ ἁγίου Ὄρους, συνάμα δὲ ἡ ἐπιστημονικὴ διαπραγμάτευσις τῆς ὕλης εἶναι καταφανής».

Ν. Β. Τ.

Εὐτυχίου Ἰ. Τωμαδάκη, *Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος, Βίος καὶ ἔργον. Ἐναίσιμος ἐπὶ διδακτορίᾳ διατριβή. Ἐν Ἀθήναις 1971, 8ο, σσ. 306 (+ 2). «Ἀθηνᾶ». Σειρὰ Διατριβῶν καὶ Μελετημάτων, 11.*

Οἱ γνωρίζοντες τὴν σειρὰν Analecta Hymnica, τὴν ἐν Ρώμῃ ἐκδιδομένην ὑπὸ τοῦ συναδέλφου κ. G. Schirò, θὰ ἐπεσήμαναν καὶ τὴν ὕπαρξιν δευτέρου Τωμαδάκη βυζαντινολόγου, ὁ ὁποῖος εἶναι ἐμὸς ἀνεψιὸς (ἐκ πρώτου ἐξαδέλφου) καὶ μαθητής· τὴν ὡς ἄνω διδακτορικήν του διατριβήν, συνταχθεῖσαν μεταξὺ Ρώμης καὶ Ἀθηνῶν καί μοι ἀφιεροῖ.

Ἦτο ἐπάναγκες νὰ ἔχωμεν ἓν βιβλίον διὰ τὸν Ἰωσὴφ Ὑμνογράφον τὸν Σικελιώτην.

καὶ μάλιστα καταγράφον καὶ διαχωρίζον πάντα τὰ ἐντύπως φανέντα καὶ ἐκ τῆς χειρογράφου παραδόσεως (Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς) γνωστὰ αὐτοῦ ἔργα, τὸ μὲν διὰ νὰ διακριθοῦν ταῦτα ἀπὸ τοῦ ἑτέρου καὶ ἥσσονος Ἰωσὴφ ὑμνογράφου τοῦ Στουδίτου, τὸ δὲ διὰ νὰ παρασκευασθῇ τις ἔκδοσις τῶν ἁπάντων τοῦ μεγάλου τούτου Βυζαντινοῦ ποιητοῦ. Ἀναλαβὼν τὸ ἔργον τοῦτο ὁ Τωμαδάκης junior (ἔχων οἰκειότητα πρὸς τὸν ποιητὴν ὡς ἐκδοὺς ἤδη διὰ τῶν An. Hymnica κανόνας αὐτοῦ), προήγαγεν ἀποτελεσματικῶς τὸ θέμα, τόσον ἀπὸ βιογραφικῆς ἐπόψεως ὅσον καὶ ἐξ ἐργογραφικῆς. Ἔδειξεν ὅτι ὁ Ἰωσὴφ κατήγετο ἀπὸ τὸ Πάνορμον (Palermo) καὶ οὐχὶ τὰς Συρακούσας καὶ κατέγραψεν αὐτοῦ 466 κανόνας, 9 κοντάκια, 60 τριῴδια - τετραῴδια καὶ 13 στιχηρὰ (ὑπερδιπλασιάσας τὸ γνωστὸν ἔργον). Τὸ βιβλίον εἶναι εὐμέθοδον καὶ ἐφωδιασμένον μὲ τοὺς ἀναγκαίους πίνακας.

Εἰς τὸ Παράρτημα δημοσιεύονται κριτικῶς δύο Κανόνες Ἰωσὴφ τοῦ Μαυρόποδος πρὸς τιμὴν τοῦ Ἰωσὴφ καὶ τρίτος Κανὼν τοῦ ἰδίου Ἰωσὴφ πρὸς τιμὴν τοῦ μάρτυρος Σαβίνου.

Ἡ μελέτη στηρίζεται εἰς εὐρεῖαν ἔρευναν καὶ ἔχει διαφέρον τόσον ὑμνογραφικόν, ὅσον ἱστορικὸν καὶ ἁγιογραφικόν. Εἰς τὸν νεαρὸν ἐπιστήμονα εὔχομαι νὰ προχωρήσῃ καὶ τὴν ὁδὸν ἣν ἤνοιξα διὰ τὴν γλωσσικὴν ἐξέτασιν τοῦ ἔργου τοῦ Ἰωσήφ, ἡ ὁποία θὰ αὐξήσῃ τὸν λεξικογραφικὸν πλοῦτον τῆς Ἑλληνικῆς καὶ θ' ἀποδείξῃ τὴν εὐρεῖαν θύραθεν παιδείαν τοῦ Σικελιώτου ὑμνογράφου.

N. B. T.

Ἡ γνησιότητα τοῦ στιχουργήματος μὲ τοὺς χαιρετισμοὺς στὴ Θεοτόκο τοῦ Ἰωάννη (μετέπειτα Ἰωσήφ) Πλουσιαδηνοῦ, μητροπολίτη Μεθώνης (περίπου 1429 - 1500). Ἀγγλιστὶ μὲ ἑλληνικὴν περίληψιν. Περ. «Κληρονομία» Γ', 1971, σσ. 344 - 354.

Ὁ συγγρ. τῆς ὡς ἄνω «μελέτης» Kariofilis Mitsakis ὑποστηρίζει ὅτι τὸ ὑπὸ τοῦ συναδέλφου Μ. Ἰ. Μανούσακα, Ἀνέκδοτοι στίχοι καὶ νέος αὐτόγραφος κῶδιξ τοῦ Ἰωάννου Πλουσιαδηνοῦ, «Ἀθηνᾶ» ΞΗ', 1965, σσ. 49 - 72, ἐν σ. 72, ἐπισημανθὲν στιχούργημα «Ἣν πάλαι προεκήρυξαν τῶν προφητῶν χορεῖαι» (τὸ κείμενον ἐν φφ. 182^r - 183^r τοῦ κώδ. τῆς ΕΒΑ 2473) καὶ «ἀποτελοῦν τρόπον τινὰ στιχούργησιν τῶν Χαιρετισμῶν» τῆς Θεοτόκου, δὲν εἶναι στιχούργημα τοῦ Ἰωσὴφ Μεθώνης (Ἰωάννου Πλουσιαδηνοῦ) ἀλλὰ παλαιοτέρου τούτου λαμπαδαρίου τοῦ ιδ' αἰ. Ἰωάννου Κλαδᾶ, καὶ ὅτι ὁ Πλουσιαδ. ἁπλῶς τὸ ἀντέγραψε. Καὶ ὅτι τὸ στιχούργημα τοῦτο ἔκειτο εἰς τρεῖς ἁγιορειτικοὺς κώδικας καὶ ἦτο γνωστὸν ἐντύπως ἀπὸ τοῦ 1512 (ὡς ἀνώνυμον πεζὸν κείμενον εἰς τὴν Γραμματικὴν τοῦ Κ. Λασκάρεως).

Ἀλλ' ὁ Μανούσακας γνωρίζει πρῶτος αὐτὸς τὴν ἐν λόγῳ ἔντυπον δημοσίευσιν (βλ. σ. 72, σημ. 2), καὶ ὅτι τοὺς ἁγιορ. κώδικας ἀναφέρει ὁ Σωφρόνιος Εὐστρατιάδης, Ἰωάννης Κουκουζέλης ὁ μαΐστωρ..., ΕΕΒΣ ΙΔ', 1938, σσ. 41 - 43. Πάντα δὲ ὅσα προσάγει ὡς νέα ὁ Μητσάκης περιλαμβάνονται ἐν «Προσθήκῃ» ὑπογεγραμμένῃ ὑπὸ τοῦ Μανούσακα ἐν σ. 397 τοῦ αὐτοῦ περιοδικοῦ (Ἀθηνᾶ ΞΗ', 1965), τὴν ὁποίαν ὤφειλεν ὁ Μητσάκης νὰ ἔχῃ ἀναγνώσει πρὶν ἢ εἰς δέκα σελίδας ἐκδαπανηθῇ διὰ νὰ εἴπῃ οὐδὲν τὸ νέον καὶ ἄγνωστον. Ἐκτὸς ἐὰν τὴν ἀνέγνωσε μέν, ἀλλὰ ... ἐνυπνιάσθη ὅτι αὐτὸς εὗρεν ὅ,τι ἤδη εἶχε γραφῆ πρὸ ἐτῶν ἕξ!

Ἀλλ' ὁ κ. Μητσάκης εἰς μελέτην του : Ἕνας κρητικὸς «Ἀκάθιστος» τοῦ ιε' αἰώνα, περ. «Βυζαντινὰ» Α', 1969, σσ. 23 - 38, ἐν σελίδι 32 καὶ σημ. 23 μνημονεύει τὸ ἐπίδικον στιχούργημα ἀνενδοιάστως ὡς ἔργον τοῦ Πλουσιαδηνοῦ, καὶ παραπέμπει εἰς τὴν ἔκδοσιν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Μανούσακα, ἔχοντος ἐπανορθώσει τὸ πρᾶγμα πρὸ τετραετίας : «ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἀνώνυμο λαϊκὸν Ἀκάθιστο στὴν ἴδια πάνω κάτω ἐποχὴ ἔχομε καὶ τὸ παρόμοιο στιχούργημα τοῦ Ἰωάννου Πλουσιαδηνοῦ...»! Ἂν τοὐλάχιστον διὰ τοῦ ἄρθρου τῆς «Κληρονομίας» διώρθωνεν αὐτὸς ἑαυτόν, θὰ ἦτο συνεπέστερος. Ἀλλὰ διορθώνει τοὺς μὴ ἔχοντας ἀνάγκην διορθώσεως, τὰ ἀκληρονόμητα! Δι' ὃ ἐσημειώσαμεν τἀνωτέρω ὡς πρόγευσιν μελλόντων ἀγαθῶν.

Εὐχόμεθα δὲ εἰς τὸ νεόκοπον περιοδικὸν ὅπερ ἐδημοσίευσε τὰ ὡς ἄνω «εὑρέματα» καλυτέραν τύχην διὰ τὸ μέλλον.

N. B. T.

Les regestes des actes du Patriarcat de Constantinople. Vol. I. Les actes des Patriarches. Fasc. IV. Les regestes de 1208 à 1309 par V. Laurent, Institut Français d'Études Byzantines, Paris 1971, 4°, σσ. XXVIII + 634 (+ 2).

Ὡς εἶναι γνωστὸν ὁ πατὴρ V. Grumel († 1967) ἐδημοσίευσε τὴν καταγραφὴν τῶν πατριαρχικῶν πράξεων τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου εἰς τρία τεύχη ἀπὸ τοῦ ἔτους 381 μ.Χ. μέχρι καὶ τοῦ 1206 (1932, 1936, 1947). Ἤδη ἀπὸ τοῦ 1960 ὁ πατὴρ V. Laurent εἶχεν ἑτοίμην τὴν συνέχειαν, τὴν δημοσίευσιν τῆς ὁποίας ἀνέβαλε λόγῳ τῆς ἀνάγκης νὰ περιληφθοῦν τἀποτελέσματα τῶν μετὰ τὸν πόλεμον ἐρευνῶν. Νῦν τὸ Γαλλικὸν Ἰνστιτοῦτον Βυζαντινῶν Σπουδῶν τῶν ἐν Παρισίοις πλέον Ἀσσομπσιονιστῶν δημοσιεύει τὸν παρόντα μεγαλοπρεπῆ τόμον, ἀναφερόμενον εἰς τὰ ἔτη 1208 - 1309, δηλονότι μίαν ἑκατονταετίαν πολυκύμαντον, λόγῳ τῶν τυχῶν τοῦ Πατριαρχείου (μεταφορὰ εἰς Νίκαιαν Βιθυνίας 1204 - 1261) καὶ τῶν προκυψάντων μετὰ τῶν Λατίνων ἀλλὰ καὶ ἐσωτερικῶν ζητημάτων. Τὰ ἔγγραφα ἀρχίζουν ἀπὸ τὴν πατριαρχίαν Μιχαὴλ Δ' τοῦ Αὐτωρειανοῦ καὶ λήγουν εἰς τὴν β' πατριαρχίαν τοῦ Ἀθανασίου Α', ἀριθμούμενα ἀπὸ 1203 - 1780, εἰς ἃ προστίθενται τὰ ἀβέβαια 1781 - 1782 καὶ ἐν Παραρτήματι 12 ἀχρονολόγητα. Πάντα δὲ ταῦτα καταγράφονται, ὑπομνηματίζονται καὶ σχολιάζονται κατὰ τὴν γνωστὴν μέθοδον, ἐξαντλητικῶς.

Ἕπονται τέσσαρες πολύτιμοι πίνακες : τῶν κυρίων ὀνομάτων, τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων, τῶν ἀξιολόγων ἑλληνικῶν λέξεων καὶ ὅρων καὶ τῶν ἀρχῶν τῶν ἐγγράφων (incipit). Πλουσιωτάτη δ' εἶναι ἡ προτασσομένη καὶ τὰς συντομογραφίας ἐξηγοῦσα βιβλιογραφία.

Εἶναι περιττὸν νὰ ἐξάρωμεν τὴν σημασίαν τῶν ἐν λόγῳ βοηθημάτων, ὑποδομῆς τόσον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὅσον καὶ τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντίου, δεδομένου ὅτι τὰ ἔγγραφα ἀναφέρονται εἰς ποικίλα θέματα τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου καὶ εἰς πολυποίκιλα προβλήματα, τὰ ὁποῖα ὁ χαλκέντερος καταγραφεὺς διεπραγματεύθη μετὰ τῆς οἰκείας αὐτῷ ὀξυνοίας καὶ ἐμβριθείας. Θὰ ηὐχόμεθα δὲ ἀναθεώρησιν καὶ τῶν τριῶν προηγουμένων τευχῶν καὶ συνολικὴν αὐτῶν ἐπανέκδοσιν παραλλήλως πρὸς τὴν συνέχισιν τοῦ ἔργου.

Ἐπὶ πλέον δὲ θὰ ἐτολμῶμεν νὰ συστήσωμεν τὴν χρησιμοποίησιν Ἕλληνος δοκίμου διορθωτοῦ τῶν ἑλληνικῶν χωρίων καὶ λεξιλογίων, διὰ νὰ μὴ παρουσιάζηται (τὸ σύνηθες ἄλλως) φαινόμενον τῆς πληθύος τῶν παρατονισμῶν (*ἆραι* 1401 ἀντὶ *ἀραί*, πρβλ. λεξιλ. σ. 614β. — *ἄχρειος* 1758 ἀντὶ *ἀχρεῖος*, πρβλ. λεξιλ. σ. 615. — *ἀδελφοσυναὶ* 1777, σ. 554), τῶν ἀνορθογραφιῶν καί τινων παρερμηνειῶν (π.χ. *γυναικίζεσθαι* τοῦ 1777 ἐγγρ., πρβλ. λεξιλόγιον σ. 615β, δὲν σημαίνει faire l'efféminé, ἀλλὰ ἐνδύεσθαι ἢ συμπεριφέρεσθαι κατὰ μὴ ἀνδροπρεπῆ τρόπον, ἐξωτερικῶς ὅμως). *Δουλειαί*, πίναξ σ. 616β τοῦ ἐγγρ. 1608, εἶναι ἀνύπαρκτον. *Δουλεῖαι* εἶναι ἀσφαλῶς τὸ ὀρθὸν (*δ. δημοτελεῖς*). Ἡ *δουλειὰ* δημοτ. εἶναι ἡ ἐργασία, ἐνῶ ἐδῶ εἶναι νομικὸς ὅρος. Καὶ πλεῖστα ἄλλα. Καὶ πάντα ταῦτα ἔχουν τὴν σημασίαν των, ὄχι μόνον διὰ τοὺς φιλολόγους.

N. B. T.

Χ. Πατρινέλη, Δύο ἀνέκδοτα κείμενα περὶ τοῦ Μανουὴλ Κορινθίου, «Πελοποννησιακὰ» Η', 1971, σσ. 137 - 146.

Εἰς τὴν σημαντικὴν αὐτὴν καὶ εὐμέθοδον, ὡς πάντοτε, μελέτην τοῦ Πατρινέλη ἐκδίδεται καὶ ἐπιστολὴ τοῦ Ἰουστίνου Δεκαδύο, ὑμνογράφου, ἱεροδιακόνου Κερκυραίου καὶ ἐκδότου τοῦ Ψαλτηρίου (1494), πρὸς τὸν Μέγαν ῥήτορα Μανουὴλ (σσ. 144 - 145), ὅπου ὁ στίχος 10 δὲν ἔγινε κατανοητὸς ἀπὸ τὸν ἐκδότην. Γράφει ὁ Δεκαδύος περὶ τῶν ἔργων τοῦ Μανουὴλ : *«ποίας γὰρ ἀκοῆς τῶν τὰ τοιαῦτα κρίνειν εἰδότων οὐκ ἄξια ; ...οὐκ ᾠδὰς πολλὰς καὶ ποικίλας τῶν παλαιῶν τε καὶ νέων ἁγίων ἄριστα συντεθειμένας, τῇ τε περὶ τὰ μέτρα εὐρυθμίᾳ καὶ ὅσον εἰς μουσικῆς λόγον καὶ ἡδονῆς † οὐ δὲ σὺν ἄλλαις παραχωρούσας τῶν πρὸ αὐτῶν ; ἴδιον γὰρ τῷ τεκόντι, † ὡς τἄλλα, καὶ τὸ χρῆμα τῆς μουσικῆς»* (σ. 144,5-12). Ἀναγνωστέον, στικτέον καὶ γραπτέον : *«...οὐδὲν [σὺν] ἄλλαις, παραχωρούσας τῶν πρὸ αὐτῶν ; ἴδιον γὰρ τῷ τεκόντι* (scilicet τῷ συνθέτῃ, ποιητῇ), *ὡς τἄλλα, καὶ τὸ χρῆμα τῆς μουσικῆς»*, δηλονότι ὡς ὁ Μανουὴλ καὶ κατὰ τὴν ἄλλην παιδείαν εἶναι ἐξαίρετος οὕτω καὶ κατὰ τὴν χρῆσιν τῆς μουσικῆς, δι' ἧς ἐτονίσθησαν αἱ ὑπ' αὐτοῦ συγγραφεῖσαι ἀκολουθίαι (κανόνες κλπ.). Πιθανῶς δ' ἀντὶ τοῦ ὡς ἄνω ὀβελιζομένου *σὺν* ἔκειτο ἀρχικῶς *μὴν* (= μέντοι). Τὸ *ἄλλαις* ἀναφέρεται εἰς τὰς *ᾠδάς*. *Τῶν πρὸ αὐτῶν* (scilicet συντεθεισῶν ἀκολουθιῶν καὶ ᾠδῶν).

Τὸ δ' ἄλλο νοσοῦν χωρίον τοῦ στ. 5 : *«ἐπελθὼν γὰρ πολλάκις τὰ τῆς σοφῆς σου διανοίας γεννήματα μεστὸς ἐγενόμην ἐκπλήξεως καὶ θαυμασίας τινὸς † συνκροίτω τῆς † διαθέσεως»*, θὰ ἀνεγινώσκετο πιθανῶς *«...σὺν κρότῳ...»* (sciliet ἐπιδοκιμαστικῶς). Ἁπλούστατα ὁ κωδικογράφος τὸ ὑπογεγραμμένον τοῦ *ω* ἔγραψε πρωθυστέρως!

N. B. T.

Creta Sacra, sive de episcopis utriusque ritus Graeci et Latini in insula Cretae..., authore Flaminio Cornelio, Senatore Veneto, I - II, Venetiis 1755.

Εἰς ὡραιοτάτην, πιστὴν καὶ πολὺ ἐπιμελημένην ἔκδοσιν διὰ φωτογραφικῆς ἀνατυπώσεως προέβη τοῦ ἔργου τοῦ γνωστοῦ ἱστορικοῦ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας γερουσιαστοῦ Fl. Corner ὁ ἐν Μοδένῃ τῆς Ἰταλίας οἶκος Memor. Τὰ ἀντίτυπα εἶναι δεδεμένα καὶ εὔωνα. Τὸ βιβλίον εἶναι χρήσιμον ἀπὸ ἱστορικῆς, ἁγιολογικῆς ἐπόψεως καὶ διὰ τὰ ἐν αὐτῷ δοκουμέντα, ἦτο δὲ ἀνεύρετον.

Ὁ αὐτὸς οἶκος ἐκυκλοφόρησεν εἰς λίαν ἐπιμελημένην ἔκδοσιν καὶ τὴν Turcograecia τοῦ Martinus Crusius, ἀναπληρῶν ἐπιτακτικὴν ἀνάγκην τῶν συγχρόνων βιβλιοθηκῶν καὶ τῶν μεσαιωνολόγων. Χαίρω διότι ἀμφότεραι αἱ ἐκδόσεις ὑπεδείχθησαν εἰς τὸν ἐκδοτικὸν οἶκον Memor ὑπὸ τοῦ ὑπογράφοντος.

N.B.T.

Πανηγυρικὸς τόμος ἐπὶ τῇ 1400ῇ ἀμφιετηρίδι τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ Σινᾶ προνοίᾳ τῆς Α. Σ. τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σινᾶ κυρίου Γρηγορίου Β'..., ἐν Ἀθήναις 1971.

Ὁ ὡραῖος αὐτὸς τόμος περιέχει ποικίλην πρωτότυπον, ἀνέκδοτον, ἀναδημοσιευομένην ὕλην (καὶ ἄσχετον, ὡς τὰ μὴ ἔχοντα ἐν αὐτῷ θέσιν περὶ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς Ἀθηνῶν, ὅλως ἀσχέτου πρὸς τὸ ἵδρυμα), εἰς ἄρθρα τὰ ὁποῖα καταγράφονται ἐν τῇ ἐπακολουθούσῃ ἐνταῦθα Βιβλιογραφίᾳ τῆς δ/ίδος Χωματᾶ. Κατ' ἐμέ, τὸ ἀξιολογώτερον δημοσίευμα εἶναι τὸ ἐν τέλει (σσ. 405 - 443) : Πορφυρίου Β', ἀρχιεπισκόπου Σινᾶ, Ἀπομνημονεύματα καὶ ἡ συνέχεια αὐτῶν (σσ. 444 - 453) ἀφορῶσα εἰς τὰ γεγονότα 1913 - 1919. Μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι τὰ κείμενα δὲν ἐτυπώθησαν ἄμοιρα ἀβλεπτημάτων. Καὶ πιθανὸν θὰ βλάψουν καὶ σήμερον ἀκόμη ἀποκαλύπτοντα εἰς τοὺς ξένους τὸν ρόλον τῆς ἱστορικῆς μονῆς.

Ὁ τόμος θὰ ἠδύνατο νὰ καταστῇ πολλῷ σημαντικώτερος, ἂν ὁ ἐπιμελητὴς τῆς ἐκδόσεως ἐγνώριζεν ἐκ τοῦ πλησίον τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Σινᾶ καὶ παρεχώρει τόπον εἰς ἀνέκδοτα ἐξ αὐτῆς ἔγγραφα (πατριαρχικὰ σιγίλλια π.χ.).

N.B.T.

Σταύρου Ἰω. Κουρούση, Μανουὴλ Γαβαλᾶς εἶτα Ματθαῖος μητροπολίτης Ἐφέσου (1271/2 - 1355/60). Α' - Τὰ βιογραφικά. Ἐναίσιμος ἐπὶ διδακτορίᾳ διατριβὴ ὑποβληθεῖσα εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἐν Ἀθήναις 1972, 8°, σσ. ις' + 380 + πίν. ΜΗ'. [«Ἀθηνᾶ». Σύγγραμμα περιοδικὸν τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας. Σειρὰ Διατριβῶν καὶ Μελετημάτων, 12].

Ἡ ἀνωτέρω μελέτη, ἀποτελοῦσα τὴν διδακτορικὴν διατριβὴν τοῦ μαθητοῦ καὶ βοηθοῦ μου κ. Σ. Κουρούση, ἀνιχνεύει, χρονολογεῖ καὶ παρουσιάζει κατὰ τρόπον λεπτομερῆ τὰς περὶ Ματθαίου Ἐφέσου πηγάς, ἐπιχειρεῖ δὲ καὶ σύνθεσιν βιογραφίας αὐτοῦ. Ἐκ τῆς ἐρεύνης τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Μιχαὴλ Γαβρᾶ ἦλθεν εἰς φῶς τὸ κατὰ κόσμον ὄνομα τοῦ Ματθαίου — ὠνομάζετο Μανουὴλ Γαβαλᾶς — καὶ ἐγένετο γνωστὸν ὅτι ἀπὸ τοῦ 1309 κατεῖχεν ἐν τῇ μητροπόλει τῆς Φιλαδελφείας, γενετείρας αὐτοῦ, τὸ ὀφφίκιον τοῦ πρωτονοταρίου φέρων ἐν τῇ ἱερωσύνῃ τὸν βαθμὸν τοῦ διακόνου. Εὑρέθη ὅτι πλὴν τοῦ γνωστοῦ κώδικος Vind. theol. gr. 174 καὶ ὁ κῶδιξ Paris. gr. 2022 ἦτο αὐτόγραφος καὶ κτῆμα αὐτοῦ περιέχων δύο ὁμάδας ἐπιστολῶν του, ὧν ἡ πρώτη εἶχεν ἀποδοθῆ εἰς τὸν οἰκ. πατριάρχην Ἰωάννην Γλυκύν, ἡ δὲ δευτέρα ἐφέρετο ὑπὸ τὸ ὄνομα Ψευδο-Ἰωάννου Χειλᾶ. Ἐκ τῶν κειμένων τούτων προέκυψεν ἡ δραστηριότης τοῦ πρωτονοταρίου κατὰ τὰ ἔτη 1310 - 1316 καὶ ἰδίᾳ ἡ διαφωνία αὐτοῦ πρὸς τὸν ἀρχιερέα Φιλαδελφείας Θεόληπτον, ἥτις ἔληξε τὸ βραδύτερον τὸ 1321, ὅτε καὶ προεχειρίσθη ἐκεῖνος εἰς χαρτοφύλακα τῆς αὐτῆς μητροπόλεως. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεολήπτου (τέλη 1322) ὑποστηρίζει ὁ συγγρ. ὅτι ἐπεδίωξεν ὁ Γαβαλᾶς χειροτονίαν εἰς ἀρχιερέα τῆς μητροπόλεως Φιλαδελφείας, ὅπερ δὲν ἐτελεσφόρησεν. Ἐχειροτονήθη μητροπολίτης Ἐφέσου τὸ 1329. Ἐξετάζεται ἡ δραστηριότης του κατὰ τὰ μετὰ τὸ 1321 ἔτη συμφώνως πρὸς τὰς πληροφορίας τῶν κειμένων τοῦ βιενναίου κώδικος (ἐπίδοσις τῆς μητροπόλεως Βρύσεως 1332, μετάβασις εἰς Ἔφεσον 1339, ἀνάμειξις εἰς τὸ Ἡσυχαστικὸν καὶ τελικῶς καθαίρεσις 1351), ὁ θάνατος δὲ τοποθετεῖται μετὰ τὸ 1355 συμφώνως πρὸς ἐπιστολὴν τοῦ Νικ. Γρηγορᾶ. Πέρα τῶν βιογραφικῶν τοῦ Γαβαλᾶ διὰ τῆς μελέτης ἀποκαλύπτεται ὅτι συγγραφεὺς τῶν ἐν τῷ κώδικι Laur. S. Marco 356 ἐπιστολῶν εἶναι ὁ Γεώργιος Οἰναιώτης καὶ ὅτι ἡ χεὶρ γνωστοῦ γραφέως τοῦ ιδ' αἰ., τοῦ Γεωργίου Γαλησιώτου, ἀπαντᾷ καὶ ἐν τοῖς κώδιξι Vat. gr. 112, ὅστις ἦτο ἴδιον αὐτοῦ κτῆμα, Vind. theol. gr. 174 καὶ Vind. hist. gr. 47, ὅστις εἶναι ὁ πρῶτος τῶν δύο διασωθέντων κωδίκων τῶν Πρακτικῶν τοῦ οἰκ. Πατριαρχείου, διότι ἐχρησιμοποιεῖτο ὁ πρωτέκδικος καὶ εἶτα σακελλίου Γ. Γαλησιώτης ὡς γραφεὺς ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ ἐπὶ τῶν πατριαρχῶν Ἠσαΐου, Ἰσιδώρου, Καλλίστου Α' καὶ Φιλοθέου (τὸ α'). Τὰς παλαιογραφικὰς διαπιστώσεις στηρίζουν οἱ ἐπισυναπτόμενοι τῇ μελέτῃ ἐκτὸς κειμένου πίνακες.

N.B.T.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ*

περιέχουσα τὰς ὑπὸ Ἑλλήνων δημοσιευθείσας μελέτας κατὰ τὸ ἔτος 1971 καὶ σχετιζομένας κατά τινα τρόπον πρὸς τὸν ὑπὸ τῆς Ἐπετηρίδος ἐπιδιωκόμενον σκοπόν.

ΕΡΕΥΝΗΘΕΝΤΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ — ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΑΙ

ΑΑΑ	= Ἀρχαιολογικὰ Ἀνάλεκτα ἐξ Ἀθηνῶν (Athens Annals of Archaeology) (περ.), Ἀθῆναι.
ΑΒΜΕ	= Ἀρχεῖον Βυζαντινῶν Μνημείων Ἑλλάδος (περ.), Ἀθῆναι.
ΑΔ	= Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον (περ.), Ἀθῆναι.
ΑΕ	= Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς (περ.), Ἀθῆναι.
ΑΕΜ	= Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν (περ.), Ἀθῆναι.
Ἀθηνᾶ	= (περ.), Ἀθῆναι.
Αἰολικὰ Γράμματα	= (περ.), Ἀθῆναι.
ΑΚΜ	= Ἀρχεῖον Κορινθιακῶν Μελετῶν (περ.), Ἀθῆναι.
ΑΠ	= Ἀρχεῖον Πόντου (περ.), Ἀθῆναι.
ἈπΒ	= Ἀπόστολος Βαρνάβας (περ.), Λευκωσία.
BS	= Balkan Studies (περ.), Θεσσαλονίκη.
Βυζαντινὰ	= (περ.), Θεσσαλονίκη.
BNJ	= Byzantinisch - neugriechische Jahrbücher (περ.), Ἀθῆναι.
Γορτυνιακὰ	= (περ.), Ἀθῆναι.
Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς	= (περ.), Θεσσαλονίκη.
Cyrillomethodianum	= (περ.), Θεσσαλονίκη.
ΔΒΜ	= Δελτίον Βιβλικῶν Μελετῶν (περ.), Ἀθῆναι.
ΔΧΑΕ	= Δελτίον Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας (περ.), Ἀθῆναι.
ΕΕΒΣ	= Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν (περ.), Ἀθῆναι.
ΕΕΘΣΠΘ	= Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.
ΕΕΚΜ	= Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν (περ.), Ἀθῆναι.
ΕΕΠΣΘ	= Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης.
ΕΕΦΣΠΑ	= Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
ΕΕΦΣΠΘ	= Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.
ΕΚΕΕ	= Ἐπετηρὶς Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν (περ.), Λευκωσία.

* Συνετάχθη ὑπὸ Αἰκατερίνης Χωματᾶ, φοιτητρίας τῆς Φιλολογίας.

ΕΚΕΕΛ	= Ἐπετηρὶς Κέντρου Ἐρεύνης Ἑλληνικῆς Λαογραφίας (περ.), Ἀθῆναι.
Ἐκκλησία	= (περ.), Ἀθῆναι.
Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος	= (περ.), Ἀλεξάνδρεια - Ἀθῆναι.
Ἑλληνικὰ	= (περ.), Θεσσαλονίκη.
ΕΛΤ	= Ἑλληνικὴ Λαϊκὴ Τέχνη (περ.), Ἀθῆναι.
Ἐρανιστὴς	= (περ.), Ἀθῆναι.
Ἠπειρωτικὴ Ἑστία	= (περ.), Ἰωάννινα.
Θεολογία	= (περ.), Ἀθῆναι.
Θησαυρίσματα	= (περ.), Βενετία.
Θρᾳκικὰ	= (περ.), Ἀθῆναι.
Κερ. Χρ.	= Κερκυραϊκὰ Χρονικὰ (περ.), Ἀθῆναι.
Κληρονομία	= (περ.), Θεσσαλονίκη.
Κρ. Χρ.	= Κρητικὰ Χρονικὰ (περ.), Ἡράκλειον.
Κυπριακαὶ Σπουδαὶ	= (περ.), Λευκωσία.
Κυπριακὸς Λόγος	= (περ.), Λευκωσία.
Λαογραφία	= (περ.), Ἀθῆναι.
Μακεδονικὰ	= (περ.), Θεσσαλονίκη.
Μακεδονικὴ Ζωὴ	= (περ.), Θεσσαλονίκη.
Μικρασιατικὰ Χρονικὰ	= (περ.), Ἀθῆναι.
Μνημοσύνη	= (περ.), Ἀθῆναι.
Νισυριακὰ	= (περ.), Ἀθῆναι.
ΠΑΕ	= Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας (περ.), Ἀθῆναι
Πανηγ. Τόμος Σινᾶ	= Πανηγυρικὸς τόμος ἐπὶ τῇ 1400ῇ ἀμφιετηρίδι τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ Σινᾶ, ἐν Ἀθήναις 1971.
Παρνασσὸς	= (περ.), Ἀθῆναι.
Πελοποννησιακὰ	= (περ.), Ἀθῆναι.
Πεπραγμένα Η' Ἐπιστ. Συνόδου Διεθνοῦς Ἰνστιτούτου Φρουρίων, 1971.	
Ῥοτόντα	= (περ.), Θεσσαλονίκη.
Σερ. Χρον.	= Σερραϊκὰ Χρονικὰ (περ.), Ἀθῆναι.
Σύμμεικτα	= (περ.), Ἀθῆναι.
Φιλολογικὴ Πρωτοχρονιὰ	= (περ.), Ἀθῆναι.
Χιακὴ Ἐπιθεώρησις	= (περ.), Ἀθῆναι.
Χριστιανικὸν Συμπόσιον	= (περ.), Ἀθῆναι.

AB	= Analecta Bollandiana (περ.), Βρυξέλλαι.
AJA	= American Journal of Archaeology (περ.).
Archivio Veneto	= (περ.), Βενετία.
Art et société	= Art et société à Byzance sous les Paléologues. Actes du colloque organisé par l'association internationale des études byzantines à Venise en Septembre 1968, Βενετία 1971.
BF	= Byzantinische Forschungen (περ.), Ἄμστερνταμ.
Boll. Grott.	= Bolletino della badia greca di Grottaferrata (περ.), Ῥώμη.
Byzantion	= (περ.), Βρυξέλλαι.
Byz. Slav.	= Byzantinoslavica (περ.), Σόφια.
Bull. Corr. Hell.	= Bulletin de Correspondance hellénique (περ.), Ἀθῆναι.
BZ	= Byzantinische Zeitschrift (περ.), Μόναχον.
Cahier Archéologique	= (περ.), Παρίσιοι.

DOP	= Dumbarton Oaks Papers (περ.), Οὐάσιγκτων (Georgetown).
ÉB	= Études Balkaniques (περ.), Σόφια.
GOTR	= The Greek Orthodox Theological Review (περ.), Brookline Massachussettes.
GRBS	= Greek - Roman and Byzantine Studies (περ.), Durham, North Carolina.
JÖB	= Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik (περ.), Graz - Wien - Köln.
JTS	= Journal of Theological Studies (περ.).
OCA	= Orientalia Christiana Analecta, Ῥώμη.
OCP	= Orientalia Christiana Periodica (περ.), Ῥώμη.
RÉE	= Revue des Études Sud-Est Européennes (περ.), Βουκουρέστιον.
RÉB	= Revue des Études Byzantines (περ.), Παρίσιοι.
RÉG	= Revue des Études Grecques (περ.), Παρίσιοι.
RSBN	= Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici (περ.), Παλέρμον.
Speculum	= (περ.), Cambridge Massachussettes.
SBN	= Studi Bizantini e Neoellenici (περ.), Ῥώμη.
Traditio	= (περ.), New York, Fordham University.
TM	= Travaux et Mémoires, Παρίσιοι.
ZB	= Zeitschrift für Balkanologie (περ.), Μόναχον.

Α' — ΓΕΝΙΚΑ

Art et société à Byzance sous les Paléologues. Actes du colloque organisé par l'association internationale des études byzantines à Venise en Septembre 1968. [Bibliothèque de l'Institut Hellénique d'Études byzantines et post-byzantines de Venise, N. 4]. Venise 1971, 4ον, σσ. XXII + 222 + πίν. 84.

Zakythinos D. A., États - sociétés - cultures. En guise d'introduction, Art et société, σσ. 3 - 12.

— État actuel des études du sud-Est européennes. Remarques liminaires, Bulletin de l'Assoc. intern. ét. sud-est europ. 8, 1970, σσ. 31 - 43.

Μαρκέτου Ἀ., Ὁ Ντάντε καὶ ἡ Βυζαντινὴ Ἰταλία, Ἀθῆναι 1970, 8ον, σσ. 492 + πίν. 49.

Μητσάκη Κ., Ὁ ἀρχαῖος κόσμος καὶ τὸ Βυζάντιο, Ροτόντα 1, 1970, σσ. 9 - 20.

Σιγάλα Ἀ., Ἐκλαϊκευμένα Μελετήματα. Τόμος Δεύτερος. 1. Πτολεμαϊκά. 2. Θεσσαλονίκια. 3. Ἀνάλεκτα. 4. Ἐπίκαιρα, Ἀθῆναι 1971, 8ον, σσ. 258.

Β' — ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΚΑ

Théocharis M. S., Nicolas Mavrocordato bienfaiteur du monastère de Tatarna, BNJ XX, 1970, σσ. 319 - 340 + πίν. IX.

Καραθανάση Ἀθ. Ε., Ὁ Ἀλοΐσιος Ἀμβρόσιος Γραδενῖγος στὴ Βενετία (1650 - 1680), Θησαυρίσματα 7, 1970, σσ. 139 - 150.

Κεφαλληνιάδη Ν., Τὸ διδακτορικὸν δίπλωμα τοῦ Φραγκίσκου Κόκκου, ΕΕΚΜ Η', 1969 - 1970, σσ. 644 - 651.

Κριαρᾶ Ἐμμ., Ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς ὡς ἄνθρωπος, Ροτόντα 1, 1970, σσ. 117 - 123.

Λαζαρίδη Κώστα Π., Γεώργιος Γεννάδιος (ὁ ἀγωνιστὴς καὶ Δάσκαλος τοῦ Γένους), Ἠπειρωτικὴ Ἑστία (Ἀφιέρωμα 1821), 1971, σσ. 94 - 106.

Manoussacas Manoussos, La date de la mort de Marc Musurus, Studi Veneziani XII, 1970, σσ. 459 - 463.

Μαστροδημήτρη Π. Δ., Γεώργιος Τριβίζιος (πρὸ τοῦ 1423 - 1485), κωδικογράφος τοῦ Βησσαρίωνος καὶ ἱερεὺς τῶν ἐν Βενετίᾳ Ἑλλήνων, Θησαυρίσματα 8, 1971, σσ. 49 - 62.

Μιχαηλίδη Δημ. Κ., Βιβλιογραφικὸ σημείωμα γιὰ τὸν Ἀνδρόνικο Νούκιο, Ὁ Ἐρανιστὴς Η' (τόμος Δ. Σ. Γκίνη), 1970, σσ. 220 - 222.

Μπαϊρακτάρη Στυλ. Σ., Ἀγάπιος Λάνδος ὁ Κρής. Ὁ πολυγραφώτατος τροφοδότης τῶν ψυχῶν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας, Ἀθῆναι 1970, 8ον, σσ. 32.

Παναγιωτάκη Ν. Μ. - Vincent A. L., Συμπληρωματικὰ περὶ Κονταράτων κ.ἄ., Θησαυρίσματα 8, 1971, σσ. 87 - 94.

Παπαδοπούλου Θωμᾶ Ἰ., Αἰγαιοπελαγῖται μαθηταὶ τοῦ ἐν Ρώμῃ Φροντιστηρίου τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, ΕΕΚΜ Η', 1969 - 1970, σσ. 484 - 566.

Παπατριανταφύλλου-Θεοδωρίδου Νίκης, Μία συλλογὴ ἐπιστολῶν τοῦ Εὐγενίου Γιαννούλη καὶ ἄλλων λογίων τοῦ 17ου αἰ., Ἑλληνικὰ 24, 1971, σσ. 65 - 93.

Παπουλίδου Κωνσταντίνου Κ., Μάξιμος ὁ Γραικὸς (1470 - 1556) καὶ Ἀθανάσιος Πατελλάρος (1597 - 1654). Δύο ἑλληνικαὶ προσωπικότητες παιδευθεῖσαι ἐν Ἰταλίᾳ καὶ τιμώμεναι ὡς Ἅγιοι ἐν Ρωσίᾳ, Θεολογία ΜΑ', 1970, σσ. 638 - 644.

Πλουμίδου Γ. Σ., Αἱ πράξεις ἐγγραφῆς τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν τῆς Παδούης (Μέρος Α'. Artisti). Συμπλήρωμα (ἔτη 1674 - 1701), Θησαυρίσματα 8, 1971, σσ. 188 - 204.

— Αἱ πράξεις ἐγγραφῆς τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Παδούης (Μέρος Β'. Legisti 1591 - 1809), ΕΕΒΣ ΛΗ', 1971, σσ. 84 - 206.

Plumidis Giorgio, Due prelati greci unionisti : Samuele Karasoules e Melezio Tipaldo, Boll. Grott. XXV, 1971, σσ. 19 - 22.

Στογιάννου Βασιλείου Π., Ἕλληνες λόγιοι ἐπὶ Τουρκοκρατίας : Ὅσιος Θεωνᾶς Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης, Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς ΝΔ', 1971, σσ. 256 - 261.

Tachiaos A. E., Nouvelles considérations sur l'oeuvre littéraire de Démétrius Cantacuzène, Cyrillomethodianum I, 1971, σσ. 131 - 182.

Τζώγα Χαριλάου Σ., Ἕλληνες λόγιοι ἐπὶ Τουρκοκρατίας : Κύριλλος ὁ ἐκ Φουρνᾶ τῶν Ἀγράφων, Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς ΝΔ', 1971, σσ. 71 - 80.

Tomadakis Nicolaos B., Ciriaco Ioannou Melirrito e le notizie Veneziane nella sua cronologia, Studi Veneziani XII, 1970, σσ. 589 - 621.

Τριανταφύλλου Κ., Ὁ πατρινὸς διδάσκαλος μοναχὸς Ἀββακούμ, Πελοποννησιακὰ Η', 1971, σσ. 125 - 136.

Τσιρπανλῆ Ζ. Ν., Ἕλληνες λόγιοι ἐπὶ Τουρκοκρατίας : Μελέτιος Συρίγος (1586 - 1664), Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς ΝΔ', 1971, σσ. 156 - 171.

— Οἱ Μακεδόνες σπουδαστὲς τοῦ Ἑλληνικοῦ κολλεγίου Ρώμης καὶ ἡ δράση τους στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴν Ἰταλία (16ος αἰ. - 1650), Θεσσαλονίκη 1971, 8ον, σσ. 304 [Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη, ἀρ. 35].

Γ' — ΛΟΓΙΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

Ἀγγελοπούλου Α. Α., Νικόλαος Καβάσιλας Χαμαετός. Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ, Θεσσαλονίκη 1971, 8ον, σσ. 128 [= Ἀνάλεκτα Βλατάδων, ἀρ. 5].

Analecta Hymnica Graeca e codicibus eruta Italiae inferioris Joseph Schirò consilio et ductu edita. Vol. V. Canones Januarii. Alcestis Proiou collegit et instruxit, Roma 1971, 8ov, σσ. X + 617.
Vol. VII. Canones Martii. E. Tomadakis..., Roma 1971, 8ov, σσ. X + 421.
Vol. VIII. Canones Aprilis. C. Nikas..., Roma 1970, 8ov, σσ. 456.

Βασιλικοπούλου-Ἰωαννίδου Ἁγνῆς, Ἡ ἀναγέννησις τῶν Γραμμάτων κατὰ τὸν ιβ' αἰῶνα εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ ὁ Ὅμηρος. Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ, ἐν Ἀθήναις 1971 - 1972, 8ον, σσ. 223.

Δετοράκη Θ., Μιχαὴλ τοῦ Ἀγαπητοῦ, εἰς τοὺς ἁγίους Δέκα μεγαλομάρτυρας τῆς Κρήτης μαρτύριον, Κρ. Χρ. ΚΓ', 1971, σσ. 58 - 85.

Ἐνεπεκίδου Π. Κ., Χρηστομάνος - Βικέλας - Παπαδιαμάντης. Ἐπιστολαὶ Μαξίμου Μαργουνίου ἐπισκόπου Κυθήρων (1549 - 1602), Ἀθῆναι 1971, 8ον, σσ. 438 [Πηγαὶ καὶ ἔρευναι περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τοῦ 1453, ἀρ. 4].

Zaphiris Gerasime, Le texte du Discours sur la montagne en Mt. V, 1 - VII, 29 dans les écrits de Clément d'Alexandrie, Θεολογία ΜΑ', 1970, σσ. 557 - 566.

Ἰωαννίδου Κ. Δ., Θύραθεν ἐκκλησιαστικοὶ ὕμνοι, ΕΚΕΕ IV, 1970 - 1971, σσ. 435 - 460.

Ioannides Costas D., Quasi-Liturgical Hymns (A Supplement), Κυπριακαὶ Σπουδαὶ ΝΔ', 1970, σσ. 47 - 77.

Kambylis Athanasios, Textkritisches zum 15. Buch der Alexias der Anna Komnene, JÖB 19, 1970, 121 - 134.
— Textkritische Beobachtungen zu den Briefen des Johannes Tzetzes, JÖB 20, 1971, σσ. 133 - 148.
— Bemerkungen zum Text des Romanos, BZ 64, 1971, σσ. 28 - 32.

Κορακίδη Ἀλεξάνδρου Σ., Τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ. Συστηματικὴ ἔρευνα τοῦ θέματος ἐκ τῶν πηγῶν καὶ ἔκθεσις τῶν ἀντισημιτικῶν στοιχείων τῶν κοντακίων, Ἀθῆναι 1971, 8ον, σσ. 47.

Lampsidis Od., Nochmals der Name ΑΚΟΜΙΝΑΤΟΣ, BZ 64, 1971, σσ. 26 - 27.

Laourdas B., Photius and Arethas, a chapter in the history of classical and byzantine scholarship, Bulletin de l'Assoc. intern. d'études du Sud-Est Europ. 8, 1970, σσ. 55 - 65.
— The Letter of Photius to the archbishop of Aquileia (two notes on its text), Κληρονομία 3, 1971, σσ. 66 - 68.

Μαστροδημήτρη Π. Δ., Ὁμιλία καὶ ἐπιγράμματα Μελετίου ἱερομονάχου τοῦ Βλαστοῦ πρὸς τιμὴν τοῦ γενικοῦ προβλεπτοῦ Κρήτης Alvise Priuli (1602), Ἀθηνᾶ ΟΒ', 1971, σσ. 103 - 113.

Μεθοδίου Μητροπολίτου Ἀξώμης, Μελετίου Πηγᾶ πάπα καὶ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας ἐπιστολαὶ ἐκδιδόμεναι ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 296 χειρογράφου τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας, Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος ΝΔ', 1972, σσ. 76 - 96.

Μητσάκη Καριοφίλη, Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία. Ἀπὸ τὴν Καινὴ Διαθήκη ἕως τὴν Εἰκονομαχία. Τόμος 1ος, Θεσσαλονίκη 1971, 8ον, σσ. 588 [Π. Ι. Πατερικῶν Μελετῶν: Χριστιανικὴ γραμματολογία, ἀρ. 1].

7 - 6 - 1972

Mitsakis Kariophilis, The Hymnography of the Greek Church in the Early Christian Centuries, JÖB 20, 1971, σσ. 31 - 49.
— The Genuiness of the Salutatory Poem on Mary the Virgin by John (Later Joseph) Plousiadenos, bishop of Methone (c. 1429? - 1500), Κληρονομία 3, 1971, σσ. 344 - 354.

Μουτσούλα Ἠλία Δ., Τὸ «Περὶ μέτρων καὶ σταθμῶν» ἔργον Ἐπιφανίου τοῦ Σαλαμῖνος. Εἰσαγωγὴ - κριτικὴ ἔκδοσις - σχόλια, Θεολογία ΜΑ', 1970, σσ. 618 - 637.
— Περὶ τῆς μεταφράσεως τῶν Ο' (Σύγκρισις τῶν πληροφοριῶν τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἀριστέου πρὸς τὰς λοιπὰς μαρτυρίας καὶ δὴ καὶ τὰς ὑπὸ τοῦ Ἐπιφανίου Σαλαμῖνος παρεχομένας), Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος ΝΔ', 1972, σσ. 38 - 59.

Moutsoulas E., L'oeuvre d'Épiphane de Salamine «de mensuris et ponderibus» et son unité littéraire, Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος ΝΔ', 1972, σσ. 60 - 64.

Μπούκη Χρίστου, Ἡ γλῶσσα τοῦ Γρηγορίου Νύσσης ὑπὸ τὸ φῶς τῆς φιλοσοφικῆς ἀναλύσεως, Θεσσαλονίκη 1970, 8ον, σσ. 184 [Π. Ι. Πατερικῶν Μελετῶν: Θεολογικὰ δοκίμια, ἀρ. 2].

Nikas Constantinos, «Martyrion» di santa Trifena martire di Cizico, RSBN 6 - 7, 1969 - 1970, σσ. 157 - 164.

Νικολάου Θεοδ. Στ., Ὁ Ζωροάστρης εἰς τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Γ. Γεμιστοῦ - Πλήθωνος, ΕΕΒΣ ΛΗ', 1971, σσ. 297 - 341.

Papadakis A., The Unpublished Life of Euthymius of Sardis: Bodleianus Laudianus Graecus 69, Traditio 26, 1970, σσ. 63 - 89.

Παπαδοπούλου Θεοδώρου, Θρησκευτικὰ ποιήματα ἐκ Κυπριακοῦ χειρογράφου, Κυπριακαὶ Σπουδαὶ ΛΔ', 1970, σσ. 83 - 122.

Papachryssanthou Denise, L'office ancien de Pierre l'athonite, Analecta Bollandiana 88, 1970, σσ. 27 - 41.

Παπουλίδου Κωνστ. Κ., Σύμμεικτα περὶ τῆς «Φιλοκαλίας» καὶ τοῦ «Εὐεργετινοῦ», Μακεδονικὰ 10, 1970, σσ. 291 - 293.

Πατρινέλη Χ. Γ., Δύο ἀνέκδοτα κείμενα περὶ τοῦ Μανουὴλ Κορινθίου (Μία ἐπιστολὴ τοῦ Ἰουστίνου Δεκαδύου καὶ μία «ἐνθύμηση»), Πελοποννησιακὰ Η', 1971, σσ. 137 - 146.

Πεντογάλου Γ. Ε., Οἱ ἰατρικὲς γνώσεις Ἰωσὴφ τοῦ Ῥακενδύτη καὶ ἡ σχετικὴ ἀνέκδοτη ἐπιστολὴ τοῦ Μιχαὴλ Γαβρᾶ, Ἀθῆναι 1970, 8ον, σσ. 12.

G. Fedalto - G. Plumidis, Nouvi inediti di Massimo Margunio, Κρ. Χρ. ΚΓ', 1971, σσ. 224 - 230+πίν. ΞΔ'.

Πολίτη Λίνου, Ἄγνωστο ἔργο τοῦ Νικηφόρου Καλλίστου Ξανθοπούλου: Ἐξήγηση στὸν Ἰωάννη τῆς Κλίμακος, Κληρονομία 3, 1971, σσ. 69 - 83.

Σκουβαρᾶ Εὐαγγέλου, Στηλιτευτικὰ κείμενα τοῦ ΙΗ' αἰῶνος κατὰ τῶν ἀναβαπτιστῶν, BNJ XX, 1970, σσ. 50 - 227.

Trypanis C. A., Οὗτος and αὐτὸς in Romanos, BZ 64, 1971, σσ. 33 - 34.

Tsolakis E. Th., Das Geschichtswerk der Michael Attaleiates und die Zeit seiner Abfassung, Βυζαντινὰ 2, 1970, σσ. 253 - 268.

Τωμαδάκη Εὐτ. Ἰ., Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος. Βίος καὶ ἔργον, ἐν Ἀθήναις 1971, 8ον, σσ. 306 [«Ἀθηνᾶ». Σειρὰ διατριβῶν καὶ μελετημάτων, 11].

Τωμαδάκη Ν. Β., Ἐκ τῆς βυζαντινῆς ἐπιστολογραφίας. Ὁ Ὅμηρος, ΕΕΦΣΠΑ ΚΑ', 1970 - 1971, σσ. 26 - 38.
— Ὁ Ρωμανὸς ὁ Μελῳδὸς δὲν εἶναι ὁ συγγραφεὺς τοῦ Ἀκαθίστου, Ἀθηνᾶ ΟΒ', 1971, σσ. 3 - 24.

Τωμαδάκη Ν. Β., Ἡ δῆθεν «Μεγάλη σιγὴ» τῶν Γραμμάτων ἐν Βυζαντίῳ (650 - 850) (Ἀρχαιογνωσία καὶ πνευματικαὶ ἐκδηλώσεις), ΕΕΒΣ ΛΗ', 1971, σσ. 5 - 26.
Φυτράκη Ἀνδρέου Ἰω., Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος καὶ Ἰωσὴφ ὁ Στουδίτης καὶ τὸ ἔργον αὐτῶν, Ἀθῆναι 1970, 8ον, σσ. 27 [Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ΙΖ'].
Χρυσοστόμου Ἀργολίδος, Ἐπιτάφιος τοῦ ἁγίου Πέτρου, ἐπισκόπου Ἄργους, εἰς τὸν ἐπίσκοπον Μεθώνης Ἀθανάσιον, Καλαμάτα 1970, 8ον, σσ. 13.
Ψευτογκᾶ Βασιλείου, Ἡ «εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα» ὁμιλία τοῦ Ψευδο - Ἱππολύτου εἶναι τὸ πρῶτον βιβλίον τοῦ «περὶ Πάσχα» διμεροῦς ἔργου τοῦ Μελίτωνος; Κληρονομία 3, 1971, σσ. 26 - 64.

Δ' — ΔΗΜΩΔΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

Ἀμαργιανάκη Γεωργίου, Λαϊκὸν στιχούργημα τοῦ θρήνου τῆς Θεοτόκου εἰς τὴν Σταύρωσιν τοῦ Χριστοῦ, ΕΚΕΕΛ Κ - ΚΑ' (1967 - 78), 1969, σσ. 185 - 222.
Ἀνδρονίκου Μ., Τὸ παλάτι τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα, ΕΕΦΣΠΘ 11, 1970, σσ. 7 - 15.
Βέη Νίκου †, Ἡ συλλογὴ διηγημάτων «Ἔρωτος ἀποτελέσματα» καὶ ὁ συγγραφεὺς αὐτῶν Ἰωάννης Καρατζᾶς ὁ Κύπριος, BNJ XX, 1970, σσ. 349 - 371.
Μεταλληνοῦ Γεωργίου Δ., Ἀνέκδοτον δημῶδες μαρτύριον τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης, Πανηγ. Τόμος Σινᾶ, 1971, σσ. οθ' - ρζ'.
Μητσάκη Κ., Διήγησις περὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν μεγάλων πολέμων. Ἀνέκδοτη πεζὴ διασκευὴ τοῦ Βυζαντινοῦ μυθιστορήματος τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου ἀπὸ τὸν κώδικα 236 τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου, BNJ XX, 1970, σσ. 228 - 301.
Μιχαηλίδη Δημ. Κ., Οἱ Τραπεζουντιακοὶ θρῆνοι γιὰ τὴν ἅλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ΑΠ 30, 1970 - 1971, σσ. 71 - 88.
— Παρατηρήσεις στὸ «Θανατικὸ τῆς Ρόδου», Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον 5, 1970, σσ. 81 - 90.
— Τρία μεταβυζαντινὰ στιχουργήματα ἀπὸ χειρόγραφα τοῦ Ἁγίου Ὄρους, Παρνασσὸς ΙΒ', 1970, σσ. 371 - 380.
— Φιλολογικὲς παρατηρήσεις σὲ παλαιότερα κείμενα, Ἑλληνικὰ 23, 1970, σσ. 331 - 337.
Μουρτζοπούλου Α., Διορθωτικὸ στὸ «Ἀνακάλημα τῆς Κωνσταντινουπόλεως», Ἑλληνικὰ 23, 1970, σσ. 337 - 346.
Ντόκου Κωνσταντίνου, Νέαι εἰδήσεις περὶ τοῦ Ἰωάννου - Ἀνδρέου Τρωίλου ἐξ ἀνεκδότων Βενετικῶν ἐγγράφων, Θησαυρίσματα 8, 1971, σσ. 274 - 282.
Παπαδοπούλου Θ., Νέα παραλλαγὴ ἱστορικοῦ ᾄσματος, ΕΚΕΕ IV, 1970 - 1971, 1971, σσ. 329 - 378.
Politis Linos, L'épopée byzantine de Digenis Akritas. Problèmes de la tradition du texte et des rapports avec les chansons akritiques, Atti del Convegno Iinternazionale sul tema : La poesia epica e la sua formazione. Roma, Academia Nazionale dei Lincei, 1970, pp. 551 - 581.
Σαλμανίδου Πρ., Ἄγνωστον Κυπριακὸν «Προσκυνητάριον» τοῦ δεκάτου ἕκτου αἰῶνος, Παρνασσὸς ΙΓ', 1971, σσ. 450 - 461.
Χατζηιωάννου Κ., Παρατηρήσεις καὶ διορθώσεις εἰς ἐκδόσεις κυπριακῶν μεσαιωνικῶν κειμένων, ΕΚΕΕ III, 1969 - 1970, σσ. 75 - 86.

Ε' — ΓΛΩΣΣΑ

Ἀλεξίου Στυλιανοῦ, Γλῶσσα καὶ στιχουργία τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» στὴν ἔκδοση τοῦ Ξανθουδίδη, Κρ. Χρ. ΚΓ', 1971, σσ. 199 - 208.
Θέμελη Χρυσοστόμου, Περὶ Ἱστιαίας - Ξηροχωρίου (ἐτυμολογικὴ μελέτη), ΑΕΜ ΙϚ', 1970, σσ. 371 - 394.
Theodoridis D., Zum problems von ἰνδανικὸς σίδηρος, BZ 64, 1971, σσ. 61 - 64.
Κολίτση Α. Μ., Ἐτυμολογικὰ Ζοῦρα (Ζοῦρα, ζουρός, ǰούζουρες -ος, ζουριάζω, ζούρια, ἀποζούρι, Κυπριακαὶ Σπουδαὶ ΛΔ', 1970, σσ. 79 - 82.
Κριαρᾶ Ἐμμανουήλ, Λεξικὸ τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς Δημώδους Γραμματείας 1100 - 1669, τόμος Β', Θεσσαλονίκη 1971, 8ον, σσ. ηϛ' + 381.
Kriaras E., Noms propres de provenance italienne dans le «Théâtre crétois» — Degré d'érudition des auteurs, RÉE VII, 1969, σσ. 133 - 141.
— Bilinguismo degli ultimi secoli di Bisanzio : nascita della letteratura neoellenica, Atti del convegno di studi su lingua parlata e lingua scritta (= Boll. Centro Studi Filol. e Linguist. Sicil. 11, 1970), σσ. 1 - 27.
Μενάρδου Σίμου, Τοπωνυμικαὶ καὶ λαογραφικαὶ μελέται, Λευκωσία 1970, 8ον, σσ. XVI + 374 [Δημοσιεύματα τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν, ἀρ. IV].
Moutsos Demetrios, The Origin of a Balkanism and related Problems : κοπέλλα etc., ZB VII, 1969 - 70, σσ. 86 - 102.
Papademetriou J. T., The mutations of an ancient greek proverb, RÉG LXXXIII, 1970, σσ. 94 - 105.
Παπαχριστοδούλου Η. Ι., Τοπωνυμικὰ Νισύρου, Νισυριακὰ 3, 1969, σσ. 230 - 268.
Πιλαβάκη Κωνστ. Α., Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς γραμματικῆς τοῦ Κυπριακοῦ ἰδιώματος, Κυπριακαὶ Σπουδαὶ ΛΔ', 1970, σσ. 123 - 140.
Ρουσσουνίδου Α., Κατάλογος τῶν ἐν τοῖς ἀρχείοις Ἀθηνῶν ἐναποκειμένων χειρογράφων συλλογῶν κυπριακοῦ γλωσσικοῦ καὶ λαογραφικοῦ ὑλικοῦ, ΕΚΕΕ III, 1969 - 70, σσ. 243 - 266.
Σάκκου Στεργίου Ν., Συμβολὴ εἰς τὴν γλωσσικὴν ἐξέτασιν τῆς Καινῆς Διαθήκης, Θεσσαλονίκη 1969, 8ον, σσ. 88.
Τσαντσανόγλου Κ., «Περὶ ὄνου...», Ἑλληνικὰ 24, 1971, σσ. 54 - 64.
Τσοπανάκη Ἀγαπητοῦ Γ., Ξένα λεξιλογικὰ στοιχεῖα Κύπρου καὶ Ρόδου, ΕΚΕΕ IV, 1970 - 1971, σσ. 133 - 208.
Φόρη Βασιλείου Δ., Ἀντίστροφος πίνακας τῶν ἐπιρρημάτων εἰς -ως τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς, Θεσσαλονίκη 1970, 8ον, σσ. 55 [Παράρτημα Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης, ἀρ. 16].
— Μεσαιωνικὰ στερητικὰ ἐπίθετα, Βυζαντινὰ 3, 1971, σσ. 343 - 365.
Χατζηιωάννου Κ., Μερικαὶ παρατηρήσεις ἐπὶ Κυπριακῶν τοπωνυμιῶν, Πνευματικὴ Κύπρος 10, 1970, σσ. 94 - 97.
Hadjioannou K., Παλάθη - flado>flado - onis>flaon>φλαούνα. Their historical background and etymology, Orbis 19, 1970, σσ. 483 - 491.
Χριστοδούλου Μενελάου Ν., Γλωσσικὰ διάφορα, Κυπριακαὶ Σπουδαὶ ΛΔ', 1970, σσ. 189 - 196.

Ϛ' — ΘΕΟΛΟΓΙΑ

Galavaris George, Bread and the Liturgy. The Symbolism of Early Christian and Byzantine Bread Stamps, Madison (Milwaukee) - London, The University of Wisconsin Press, 1970, 8ον, σσ. XVII + 235.

Γαλίτη Γεωργίου, Σύγχρονοι ἑρμηνευτικαὶ τάσεις καὶ οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι, Θεσσαλονίκη 1971, 8ον, σσ. 125.

Dratsellas Constantine, Man in his original State and in the State of Sin according to St. Cyril of Alexandria, Θεολογία ΜΑ', 1970, σσ. 545 - 556.

Zaphiris G., Le texte de l'Évangile selon saint Matthieu d'après les citations de Clément d'Alexandrie comparées aux citations des Pères et des théologiens grecs du IIe au XVe siècle, Gembloux 1970, 8ον, σσ. 1127.

Ζήση Θεοδώρου, Ἡ περὶ τῆς ἀρχεγόνου καταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία τοῦ Θεοδώρου Μοψουεστίας, Κληρονομία 3, 1971, σσ. 250 - 258.

— Ἄνθρωπος καὶ κόσμος ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον, Θεσσαλονίκη 1971, 8ον, σσ. 276 [Π. Ι. Πατερικῶν Μελετῶν, ἀρ. 9].

Zizioulas J. D., Ecclesiological Issues inherent in the Relations between Eastern Chalcedonian and Oriental Non-Chalcedonian Churches, GOTR XVI, 1971, σσ. 144 - 161.

Θεοδώρου Ἀνδρέου, Ψευδοϊππολύτου «De consummatione mundi» διδασκαλία ἐσχατολογική, Πανηγ. Τόμος Σινᾶ, σσ. 220 - 237.

Θεοδώρου Εὐαγγέλου Δ., Ἡ ὀρθόδοξος λατρεία ὡς φορεὺς τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ ἰδεώδους, Πανηγ. τόμος Σινᾶ, σσ. 371 - 385.

Karmiris Giovanni, L'insegnamento dogmatico ortodosso intorno alla Chiesa. Traduzione arch. Tim. Moschopulos - Prof. P. Scazzoso. Edizione Instituto di Studi Theologici Ortodossi S. Gregorio Palamas, Milano 1970, 8ον, σσ. 100.

Karmiris Ioannis, The Distinction between the Horoi and the Canons of the early Synods and their Significance for the Acceptance of the Council of Chalcedon by the non-chalcedonian Churches, GOTR XVI, 1971, σσ. 79 - 107.

Karpozilos A. D., St. Thomas Aquinas and the byzantine East (De essentia et operatione), Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος 52, 1970, σσ. 129 - 147.

— Byzantine apologetic and polemic writings of the Palaeologian epoch against Islam, GOTR 15, 1970, σσ. 213 - 248.

Κονιδάρη Γερασίμου Ἰ., Ἡ ἐσωτερικὴ ἀκολουθία τοῦ Τριαδικοῦ καὶ Χριστολογικοῦ δόγματος εἰς τὰς Οἰκουμενικὰς συνόδους μέχρι καὶ τῆς Δ'. Συμβολὴ εἰς τὸν θεολογικὸν διάλογον τῆς ἀληθείας μετὰ τῶν προχαλκηδονίων θεολόγων, Πανηγ. Τόμος Σινᾶ, σσ. 1 - 12.

Κρικώνη Δ. Δ., Φιλοσοφικὴ καὶ θεολογικὴ θεώρησις τῆς ἱστορίας, ΕΕΘΣΠΘ ΙΕ', 1970, σσ. 288 - 353.

Κύρρη Κώστα Π., Ἐσχατολογικαὶ ἀναζητήσεις ἐν Ἀμμοχώστῳ τῆς Κύπρου ἐπὶ Ἀρχιεπισκόπου Ἀρκαδίου Α' (α' ἥμισυ τοῦ VIIου μ.Χ. αἰῶνος), Βυζαντινὰ 2, 1970, σσ. 65 - 105.

Lappa-Zizicas Eyrydice, Un épitomé inédit de la Vie de S. Jean l'Aumônier par Jean et Sophronios, Analecta Bollandiana 88, 1970, σσ. 265 - 278.

Lascaris A. F., The «monastic» ecclesiology of the Byzantine Church, Comunio 3, 1970, σσ. 145 - 174.

Ματσούκα Ν., Φιλοσοφία καὶ δογματικὴ διδασκαλία τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ ΕΕΘΣΠΘ ΙΔ', 1969, σσ. 252 - 324.

Μπόνη Κωνσταντίνου, Ἀσκητικοὶ συγγραφεῖς τοῦ Δ' μ.Χ. αἰῶνος (εἰσαγωγαί), Ἀθῆναι 1970, 8ον, σσ. 83 [Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Βιβλιοθήκης Ἑλλήνων Πατέρων, 39 - 42).

Bonis Konstantinos, Einige Bemerkungen zum Geistlichen Dienst in der Orthodoxen Kirche, Θεολογία ΜΑ', 1970, σσ. 499 - 506 [καὶ αὐτοτελῶς].

Μπόμπου-Σταμάτη Βασιλικῆς, Ἡ φιλοσοφικὴ καὶ δογματικὴ πραγματεία τοῦ κώδ. 116 τῆς Μονῆς Δοχειαρίου, Ἑλληνικὰ 23, 1970, σσ. 320 - 330.

Nikolaou Th., Der Neid bei Johannes Chrysostomus unter Berücksichtigung der griechischen Philosophie, Bonn 1969, 8ον, σσ. 110 [: Abhandlungen 2. Philosophie, Psychologie und Pädagogik, ἀρ. 56].

Νούσκα Κ. Ν., Αἱ ἐκκλησιολογικαί, χριστολογικαὶ καὶ ἐσχατολογικαὶ προϋποθέσεις τῆς ἠθικῆς σκέψεως τοῦ Ἰγνατίου Ἀντιοχείας, ΕΕΘΣΠΘ ΙΕ', 1970, σσ. 355 - 419.

Παπαδοπούλου Ἀντ. Μ., Πνευματολογία εἰς τὸν ἡσυχασμὸν τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ, Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς ΝΓ', 1970, σσ. 502 - 518· ΝΔ', 1971, σσ. 54 - 70.

Παπαδοπούλου-Τσανανᾶ Ὀλυμπίας, Ἡ ἀνθρωπολογία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, Θεσσαλονίκη 1970, 8ον, σσ. 159 [Ἀνάλεκτα Βλατάδων, ἀρ. 7, Πατριαρχικὸν Ἵδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν].

Papandreou D., A historico - theological Review of the Anathemata of the fourth Ecumenical Council by the Armenian Church, GOTR XVI, 1971, σσ. 173 - 192.

Παπουλίδη Κωνστ. Κ., Ἡ συγγένεια τοῦ βιβλίου «Ἀόρατος πόλεμος» τοῦ Νικοδήμου Ἁγιορείτη μὲ τὸ «Combattimento Spirituale» τοῦ Lorenzo Scupoli, Μακεδονικὰ 10, 1970, σσ. 23 - 34.

Σιώτου Α. Μάρκου, Ἑλληνικὴ διανόησις καὶ χριστιανικὴ πίστις, Ἀθῆναι 1971, 8ον, σσ. 113.

Στογιάννου Βασιλείου Παν., Χριστομαθία ἤτοι ἡ χριστοκεντρικὴ ἑρμηνευτικὴ ἀρχὴ εἰς τὰς ἐπιστολὰς τοῦ ἁγίου Ἰγνατίου τοῦ καὶ Θεοφόρου, Πανηγ. Τόμος Σινᾶ, σσ. 387 - 403.

Στυλιανοῦ Μητροπολίτου Μιλητουπόλεως, Περὶ τὸ πρόβλημα τῆς διδακτικῆς αὐθεντίας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ (ἐξ ἀφορμῆς τοῦ βιβλίου τοῦ Η. Küng, Unfehlbar? 1970), Κληρονομία 3, 1971, σσ. 95 - 110.

Σχίζα Ἰακώβου, Χριστιανικαὶ μελέται. Α' Ἡ νηστεία ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Χριστιανικῇ Ἐκκλησίᾳ, Ἀθῆναι 1970, 8ον, σσ. 206.

Tripolitis Antonia, Φῶς ἱλαρόν. Ancient Hymn and modern enigma, Vigiliae Christianae 24, 1970, σσ. 189 - 196.

Τσάμη Δ. Γ., Ἡ Πρωτολογία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, Θεσσαλονίκη 1970, σσ. 120 [Βυζαντινὰ κείμενα καὶ Μελέται, ἀρ. 1, Κέντρον Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν].

— Ἡ τελείωσις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ Νικήταν τὸν Στηθᾶτον, Θεσσαλονίκη 1971, 8ον, σσ. 162 [Π. Ι. Πατερικῶν Μελετῶν, ἀρ. 11].

Τσικνοπούλλου Ἰωάννου Π., Οἱ Χαιρετισμοὶ τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου, ἈπΒ ΛΒ', 1971, σσ. 131 - 139.

Τσιρπανλῆ Αἰμ., Ἱστορικὴ μελέτη περὶ τοῦ χρονολογικοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ Πάσχα, Ἀθῆναι 1970, 8ον, σσ. 18.

Φουντούλη Ι. Μ., Αἱ Μεγάλαι Ὧραι τῆς παραμονῆς τῆς Πεντηκοστῆς, ΕΕΘΣΠΘ ΙϚ', 1971, σσ. 139 - 168.

— Λογικὴ Λατρεία, Θεσσαλονίκη 1971, 8ον, σσ. 390.

Harkianakis Stylianos, Die Stellung des Kaisers in der Byzantinischen Geistigkeit dogmatisch gesehen, Βυζαντινά 3, 1971, σσ. 45 - 52.
— Der auferstandene Christus und die Kirche, Κληρονομία 4, 1972, σσ. 1 - 20.
Χρήστου Παναγιώτου, Τὸ ἀνθρώπινον πλήρωμα κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, Κληρονομία 4, 1972, σσ. 41 - 61.
Ψευτογκᾶ Βασιλείου Σ., Μελίτωνος Σάρδεων «Τὰ περὶ τοῦ Πάσχα δύο», Θεσσαλονίκη 1971, 8ον, σσ. 256 [Π. Ι. Πατερικῶν Μελετῶν, ἀρ. 8].

Ζ' — ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Anastasiou Ioannis E., Conceptions concerning the Emperors in the Vitae of St. Constantine - Cyril and Methodius, Βυζαντινά 3, 1971, σσ. 3 - 14.
Ἀντωνίου Ἀ. Γεωργίου, Ἐπετειολόγιον τῆς Κυπριακῆς ἱστορίας, ἈπΒ ΑΒ', 1971, σσ. 326 - 348.
Asdracha Catherine, Formes de brigandage pendant la deuxième guerre civile byzantine au XIVe s., Études Balkaniques 7, 1971, σσ. 118 - 120.
Asdrachas Sp. I., Aux Balkans du XVe siècle : producteurs directs et marché, Études Balkaniques 3, 1970, σσ. 36 - 69.
Vayakakos Dikaios, Les forteresses et les Tours les plus considérables de Laconie de l'époque de la domination franque jusqu'à nos jours, Πεπραγμένα Η' Ἐπιστ. Συνόδου Δ.Ι.Φ., 1971, σσ. 107 - 126.
Βακαλοπούλου Ἀπ., Τὰ αἴτια τοῦ ἐξισλαμισμοῦ στὶς ἑλληνικὲς χῶρες κατὰ τὴν διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας, Χριστιανικὸ Συμπόσιο 1972, σσ. 32 - 35.
Vacalopoulos A. E., Origins of the Greek Nation, Byzantine Period, 1204 - 1461 (= Rutgers Byzantine Series), New Brunswick, N.J. : Rutgers University Press 1970, σσ. XXVII + 401 + πίν. 22 + χάρτ. 8.
— Nouveaux renseignements sur l'Histoire de la forteresse de Platanon, Πεπραγμένα Η' Ἐπιστ. Συνόδου Δ.Ι.Φ., 1971, σσ. 27 - 32.
Th. Vlachos, Kalojan Plündert Thrakien und Makedonien, Βυζαντινά 2, 1970, σσ. 271 - 283.
Βρανούση Ἔρας Λ., Οἱ ὅροι «Ἀλβανοὶ» καὶ «Ἀρβανῖται» καὶ ἡ πρώτη μνεία τοῦ ὁμωνύμου λαοῦ τῆς Βαλκανικῆς εἰς τὰς πηγὰς τοῦ ΙΑ' αἰῶνος, Σύμμεικτα Β', 1970, σσ. 207 - 254.
Δετοράκη Θεοχάρους Εὐστ., Ἡ πανώλης ἐν Κρήτῃ. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐπιδημιῶν τῆς νήσου, ΕΕΦΣΠΑ ΚΑ', 1970 - 1971, σσ. 118 - 137.
Zachariadou Elizabeth A., The Conquest of Adrianople by the Turks, Studi Veneziani XII, 1970, σσ. 211 - 217.
Zivas Dionysis A., The Turkish Fortress of Karababa, Πεπραγμένα Η' Ἐπιστ. Συνόδου Δ.Ι.Φ., 1971, σσ. 147 - 156.
Theodoridis D., Eine Pontische Sklavensiedlung bei Istanbul am Ende des 15. Jahrhunderts, ΑΠ 30, 1970 - 1971, σσ. 30 - 34.
— Καφτουργάς : Eine türkische Entlehnung in Mittelgriechischen, ZB VII, 1969 - 1970, σσ. 166 - 169.
Καραγιαννοπούλου Ι. Ε., Ἡ πολιτικὴ θεωρία τῶν Βυζαντινῶν, Βυζαντινά 2, 1970, σσ. 39 - 61.
— Πηγαὶ τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας, β' ἔκδοσις, Θεσσαλονίκη 1971, 8ον, σσ. 555. [Βυζαντινὰ κείμενα καὶ μελέται, ἀρ. 2. Κέντρον Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν].

Karamessine-Oikonomidès Manto, Contribution à l'étude du monnayage de Michel II d'Épire, XIV Congr. Int. Ét. Byzant. Bucarest 6 - 12 Sept. 1971. Résumés - Communications (Bucarest 1971), σσ. 217 - 218.
Constantelos Demetrios J., Emperor John Vatatzes' social Concern : Basis for Canonization, Κληρονομία 4, 1972, σσ. 92 - 104.
Κρητικοῦ Παν. Γ. - Παπαδάκη Στέλλας, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φαρμακευτικῆς τῶν Βυζαντινῶν, Πανηγ. Τόμος Σινᾶ, σσ. 265 - 332.
Kyrris C. P., Military Colonies in Cyprus in the Byzantine Period : Their Character, Purpose, and Extent, Byzantinoslavica XXXI, 1970, σσ. 157 - 181.
— The Causes of the Dichotomy of Imperial Institution in the Byzantine Empire during the period 1341 - 1354, Βυζαντινά 3, 1971, σσ. 369 - 380.
Kursanskis M., Une alliance problématique au XVe siècle. Le mariage de Valenza Comnena, fille d'un empereur de Trébizonde, à Niccolo Crispo, seigneur de Santorin, ΑΠ 30, 1970 - 1971, σσ. 94 - 105.
— Autour des Sources géorgiennes de la fondation de l'empire de Trébizonde, ΑΠ 30, 1970 - 1971, σσ. 107 - 116.
Lampsidis Od., Bessarions Zeugnis über den Titel Μέγας Κομνηνός, ΑΠ 30, 1970 - 1971, σσ. 386 - 397.
— Beitrag zur Biographie der Georgios Paläologos des Megas Hetäreiarches, Byzantion XL (1970), 1971, σσ. 393 - 407.
— Μέγας Κομνηνὸς - Hohenstaufen, Byzantion XL (1970), 1971, σσ. 543 - 545.
Magoulias Harry, The Lives of the Saints ar Sources of Data for the History of Commerce in the Byzantine Empire in the VIth and VIIth Centuries, Κληρονομία 3, 1971, σσ. 303 - 330.
— Bathhouse, Inn, Tavern, Prostitution, and the Stage as seen in the Lives of the Saints of the sixth and seventh centuries, ΕΕΒΣ ΛΗ', 1971, σσ. 233 - 252.
Μαστροδημήτρη Π. Δ., Σύμμεικτα εὐβοϊκῆς ἱστορίας. Α' Ὁ ἐπίσκοπος Καρύστου Ἀνανίας Κοσμόπουλος ἐν Κερκύρᾳ (1786 - 1787) (κατ' ἀνέκδοτα βενετικὰ ἔγγραφα), ΕΕΦΣΠΑ ΚΑ', 1970 - 1971, σσ. 338 - 356.
Μαυροειδῆ Φανῆς, Οἱ πρῶτοι πρόεδροι τῆς Ἑλληνικῆς Ἀδελφότητος Βενετίας (1498 - 1558), Θησαυρίσματα 7, 1970, σσ. 172 - 181.
Μαυροειδῆ - Πλουμίδου Φανῆς, Ἔγγραφα ἀναφερόμενα στὶς ἔριδες τῶν Ἑλλήνων τῆς Βενετίας στὰ τέλη τοῦ ΙΕ' αἰῶνα, Θησαυρίσματα 8, 1971, σσ. 115 - 187.
Μοσχονᾶ Νικ. Γ., Εἰδήσεις περὶ τῆς ἱδρύσεως καὶ ὀργανώσεως τοῦ φρουρίου Ἄσου Κεφαλληνίας (1585 - 1610), Πεπραγμένα Η' Ἐπιστ. Συνόδου Δ.Ι.Φ., 1971, σσ. 213 - 219.
Benakis Linos G., Die Mittelalterliche Festung von Thermise/Argolis, Πεπραγμένα Η' Ἐπιστ. Συνόδου Δ.Ι.Φ., 1971, σσ. 55 - 58.
Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου Μαρίας, Συμβολὴ εἰς τὴν χρονολόγησιν τῶν Ἀβαρικῶν καὶ Σλαβικῶν ἐπιδρομῶν ἐπὶ Μαυρικίου (582 - 602) (μετ' ἐπιμέτρου περὶ τῶν Περσικῶν πολέμων), Σύμμεικτα Β', 1970, σσ. 145 - 206 + χάρτ.
Oikonomidès N., L'organisation de la frontière orientale de Byzance aux Xe - XIe siècles et le Taktikon de l'Escorial, Congr. Intern. Ét. Byz. Bucarest. Rapports II, Bucarest 1971, σσ. 73 - 90.
Papadrianos J., L'historien byzantin Doukas et les Serbes, Cyrillomethodianum I, 1971, σσ. 113 - 120.
Papoulia Basilike, Venedig in welthistorischer Sicht, Θησαυρίσματα 8, 1971, σσ. 95 - 114.

Papoulia Basilike, Über die Knabenlese im Osmanischen Reich. Bemerkungen zur Theorie A. Toynbees, Βυζαντινὰ 3, 1971, σσ. 389 - 407.

Papoulidis C., La place de l'empereur a Byzance pendant les Conciles oecuméniques, Βυζαντινὰ 3, 1971, σσ. 126 - 133.

Petritakis Jean M., Interventions dynamiques de l'empereur de Byzance dans les affaires ecclésiastiques, Βυζαντινὰ 3, 1971, σσ. 137 - 146.

Plumidis G., La stampa greca a Venezia nel secolo XVII, Archivio Veneto XCIII, 1971, σσ. 29 - 40.

Προμπονᾶ Ἰωάννου Κ., Καὶ πάλιν περὶ τῶν Μικρασιατῶν εἰς Νάξον, ΕΕΚΜ Η', 1969 - 1970, σσ. 239 - 248.

Stratos A. N., Byzantium in the seventh century, III (634 - 641), Amsterdam 1971, 8ον, σσ. VIII+252.

Ταχιάου Ἀντωνίου-Αἰμιλίου, Ἡ διήγησις περὶ ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὸν σλαβικὸν κώδικα Χελανδαρίου 280, Κληρονομία 3, 1971, σσ. 355 - 366.

Tsaras J., Le verbe ἐσθλαβώθη chez Constantin Porphyrogénète, Cyrillomethodianum I, 1971, σσ. 26 - 57.

Τσιρπανλῆ Ζαχ. Ν., Μελέτες γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Ρόδου στὰ χρόνια τῶν Ἱπποτῶν, Θεσσαλονίκη 1970, 8ον, σσ. 72 [Δωδεκανησιακὰ Ἀνάλεκτα, ἀρ. 1].

Tsirpanlis Constantine N., The Imperial Coronation and Theory in «De cerimoniis aulae Byzantinae» of Constantine VII Porphyrogennitus, Κληρονομία 4, 1972, σσ. 63 - 91.

Τωμαδάκη Νικ. Β., Ἡ Κρήτη καὶ ἡ Τουρκοκρατία, Φιλολογικὴ Πρωτοχρονιὰ 28, 1971, σσ. 73 - 76.

— Κυπροκρητικά, ΕΕΒΣ ΛΗ', 1971, σσ. 27 - 46.

Fatourou K., Fortifications en Grèce, Πεπραγμένα Η' Ἐπιστ. Συνόδου Δ.Ι.Φ., 1971, σσ. 33 - 36.

Χατζηιωάννου Κυριάκου, Ἡ διπλωματία καὶ οἱ μηχανορραφίες στὶς αὐλὲς τῶν Φράγκων ρηγάδων τῆς Κύπρου, Ἀμμόχωστος 1970, 8ον, σσ. 82.

Χρήστου Παναγιώτου, Ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ ἱερεὺς εἰς τὸ Βυζάντιον, Κληρονομία 3, 1971, σσ. 1 - 22.

Christou P., The missionary Task of the Byzantine Emperor, Βυζαντινὰ 3, 1971, σσ. 279 - 286.

Christides V., Saracens' «Prodosia» in Byzantine Sources, Byzantion XL (1970), 1971, σσ. 5 - 13.

Χριστοφιλοπούλου Αἰκ., Ἡ ἀντιβασιλεία εἰς τὸ Βυζάντιον, Σύμμεικτα Β', 1970, σσ. 1 - 144.

Chrysos Evangelos K., Die angebliche Abschaffung der städtischen Kurien durch Kaiser Anastasios, Βυζαντινὰ 3, 1971, σσ. 95 - 102.

Chrysostomides Julian, Venetian commercial Privileges under the Palaeologi, Studi Veneziani XII, 1970, σσ. 267 - 329.

Η' — ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Ἀγγελοπούλου Ἀθανασίου, Τὸ ἐπισκοπικὸν ζήτημα τῆς ἐπαρχίας Δεβρῶν καὶ Βελισσοῦ, Μακεδονικὰ 10, 1970, σσ. 272 - 283.

Ἀναστασίου Ι. Ε., Σιναϊτικὰ τοῦ ΙϚ' καὶ ΙΖ' αἰῶνος. Διενέξεις διὰ τὴν δικαιοδοσίαν

ἐπὶ τῆς Μονῆς. Τὸ Μετόχιον τοῦ Καΐρου. Αἱ ἀξιώσεις δι' ἀνεξαρτησίαν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀνανία, ΕΕΘΣΠΘ ΙΕ', 1970, σσ. 29 - 142.

Ἀτέση Βασιλείου Γ., Ἐκκλησιαστικὰ ἱστορικὰ σημειώματα τῆς Κύμης, ΑΕΜ ΙϚ', 1970, σσ. 418 - 421.

Ἀχιλλέως Ἀχιλλέως, Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κυπριανὸς καθοδηγητὴς τοῦ Κυπριακοῦ Ἑλληνισμοῦ, Ἀπόστολος Βαρνάβας ΛΒ', 1971, σσ. 312 - 325.

Βουλγαράκη Ἠλία Α., Ἀποφυγὴ ἀσκήσεως ἱεραποστολῆς εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐκκλησίαν, Ἀθῆναι 1970, 8ον, σσ. 249.

Brumanis A., Aux origines de la hiérarchie latine en Russie, Paris 1971, 8ον, σσ. 273.

Γρηγορίου Β' Ἀρχιεπισκόπου Σινᾶ, Σύντομος ἱστορία τῆς μονῆς Σινᾶ, Πανηγ. Τόμος Σινᾶ,, σσ. ιε' - κβ'.

Γριτσοπούλου Τάσου Ἀθ., Πατριαρχικὴ μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή, Τόμος Β', Ἀθῆναι 1971, 8ον, σσ. 487 [Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρείας, ἀρ. 59].

Θεοχαρίδου Γ. Ι., Ὁ Ματθαῖος Βλάσταρις καὶ ἡ Μονὴ τοῦ Κυρ - Ἰσαὰκ ἐν Θεσσαλονίκη, Byzantion XL (1970), 1971, σσ. 437 - 459.

Joannou P. P., Rom und der Orient im IV. Jahrhundert. Die Chronologie des Athanasios, Petros und Timotheos von Alexandrien, Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος ΝΒ', 1970, σσ. 39 - 46.

Κεφαλληνιάδη Ν., Ὁ ναὸς Ἁγίου Ἀντωνίου τοῦ Ἀββᾶ εἰς Νάξον, ΕΕΚΜ Η', 1969 - 1970, σσ. 320 - 359.

Κλεοβρότου Ἰακώβου Γ., Mytilena Sacra. Τόμος Α' Ἡ ἱερὰ μονὴ Ὑψηλοῦ, Ἀθῆναι 1970, 8ον, σσ. 398+εἰκ. 111.

Konidaris G., The Christological Decisions of Chalcedon. Their History down to the 6th Ecumenical Synod (451 - 680/1), GOTR XVI, 1971, σσ. 63 - 78.

Constantelos Demetrios J., Canon 62 of the Synod in Trullo and the Slavic Problem, Βυζαντινὰ 2, 1970, σσ. 23 - 35.

Cornélis J., Pour le millénaire de sainte Olga. Aux origines de l'Église Orthodoxe de Russie, Unitas 89, 1970, σσ. 60 - 73.

Κουτίβα Σταύρου Α., Ἡ παρὰ τὸν Φενεὸν Κορινθίας μονὴ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ΑΚΜ Α', 1971, σσ. 70 - 144 + πίν. Α' - Β'.

Κύρρη Κώστα Π., Ἀνέκδοτα ἔγγραφα σχετικὰ πρὸς τὸν Σαμουὴλ Μεσημβρίας τὸν Κύπριον καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Μελέτιον, Κυπριακὸς Λόγος 3, 1971, σσ. 238 - 245.

Μαγγανᾶ Δ. Α., Ἡ Σκήτη τοῦ Ἁγίου Μάρκου τῆς Πενθόδου καὶ ἡ Μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τῶν Μουνδῶν, Χιακὴ Ἐπιθεώρησις 8, 1970, σσ. 110 - 112.

Magoulias H. J., Byzantine Christianity: Emperor, Church and the West, New York, Rand McNally, 1970, 8ον, σσ. 196.

Μαμαλάκη Ἰω. Π., Τὸ ἅγιον Ὄρος (Ἄθως), διὰ μέσου τῶν αἰώνων. Θεσσαλονίκη 1971 (Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη. Δημοσιεύματα Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, ἀρ. 33), 8ον, σσ. λβ' + 686 (+ πίν. 24).

Μαυροπούλου-Τσιούμη Χρυσ., Ὁ Ἅγιος Νικόλαος ὁ Ὀρφανός, Θεσσαλονίκη 1970, 8ον, σσ. 48 + πίν. 32 + VIII (ἔγχρωμοι). [Ἵδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἵμου, ἀρ. 118].

Μεθοδίου Μητροπολίτου Ἀξώμης, Γένεσις καὶ ἀνάπτυξις τῆς χριστιανικῆς ἱερωσύνης. Μελέτη ἱστορικὴ ἀναφερομένη εἰς τὸ πολίτευμα τῆς ἐκκλησίας καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὴν ἀποστολικὴν διαδοχήν, Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος ΝΔ', 1972, σσ. 5 - 34.

Μέρτζιου Κ. Δ., Τὸ μετόχιον τῶν ἐν Ἡρακλείῳ Σιναϊτῶν καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀλβίζε Γριμάνι, Πανηγ. Τόμος Σινᾶ, σσ. με' - ση'.
Michailidis D., Trois notules sur des saints de Lesbos, Analecta Bollandiana 89, 1971, σσ. 145 - 147.
Mitsakis K., Symeon Metropolitan of Euchaita and the Byzantine Ascetic Ideals in the Eleventh Century, Βυζαντινὰ 2, 1970, σσ. 303 - 334.
Μιτσίδου Ἀνδρέου Ν., Ἡ ἐθνικὴ προσφορὰ τῆς Κυπριακῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν (1571 - 1878), Ἀπόστολος Βαρνάβας ΛΒ', 1971, σσ. 197 - 243.
Μουρούτη-Γκενάκου Ζωῆς, Μιὰ μονὴ στὴν ἀνάσταση τοῦ γένους. Ἅγιοι Θεόδωροι Καλαβρύτων, Ἀθῆναι 1971, 12ον, σσ. 220.
Μουσελίμη Σπ., Ἡ μονὴ Τουρκοπάλουκου, Ἠπειρωτικὴ Ἑστία 19, 1970, σσ. 693 - 700.
Mpones K. G., Aspekte zu Kyrillos und Methodios in Beziehung zur Basilika «St. Demetrios» zu Thessalonike, XIV Congr. Int. Ét. Byzant. Bucarest 6 - 12 Sept. 1971. Résumés - Communications (Bucarest 1971), σσ. 233 - 235.
Μπούμη Παν. Ι., Περὶ τῶν ἐξωκατακοί(η)λων καὶ ἄλλων τινῶν, Κληρονομία 3, 1971, σσ. 367 - 374.
Xintaras Z. C., Reflexions sur les mille premières années de l'Église Orthodoxe, Le Monde Religieux XXVIII, 1969, σσ. 21 - 71.
Xyngopoulos A., Un édifice du voivode Étienne le Grand au Mont Athos, BS 11, 1970, σσ. 106 - 108.
Παϊσίου Γ., Μικρὰ συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπαρχίας Βελλᾶς καὶ Κονίτσης, Ἰωάννινα 1969, 8ον, σσ. 136.
Παντελεήμονος Κορινθίας, Ὁ Ὅσιος Λουκᾶς καὶ ἡ Κορινθία, ΑΚΜ Α', 1971, σσ. 17 - 25.
Παπαδοπούλου Σ., Πρόσωπα τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας (πατέρες, συγγραφεῖς, ὅσιοι, μάρτυρες, πατριάρχαι) Α', Ἀθῆναι 1970, 8ον, σσ. 112.
Papachryssanthou Denise, Hiérissos, Métropole éphémère au XIVe siècle, TM 4, 1970, σσ. 395 - 410.
Πέτροβιτς Νατάλη Ἐμ., Μονὴ Τιμίου Προδρόμου Σερρῶν, Σερραϊκὰ Χρονικὰ Ε', 1970, σσ. 191 - 202.
— Ἅγιος Γεώργιος ὁ Κρυονερίτης Σερρῶν, Σερραϊκὰ Χρονικὰ Ε', 1970, σσ. 203 - 221.
Πλουμίδη Γ. Σ., Ἔγγραφα ἀφορῶντα εἰς τὴν μονὴν Ἁγίου Νικολάου τῆς Στέγης (1558), ΕΚΕΕ IV, 1970 - 1971, σσ. 233 - 238.
Polemis D. I., An Unknown Metropolitan of Miletus, RÉB XXIX, 1971, σσ. 309 - 312.
Στογιόγλου Γεωργίου Α., Ἡ ἐν Θεσσαλονίκῃ Πατριαρχικὴ Μονὴ τῶν Βλατάδων, Θεσσαλονίκη 1971, 8ον, σσ. 408 [Π. Ι. Πατερικῶν Μελετῶν, ἀρ. 12].
Στυλιανοῦ Ἀ καὶ Ἰ., Ἡ Μονὴ τοῦ Ἁγίου Νεοφύτου, Λευκωσία 1970, 8ον, σσ. 120.
Σωτηρίου Γ. Α. †, Αἱ μοναὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ δρᾶσις αὐτῶν κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, Φιλολογικὴ Πρωτοχρονιὰ 28, 1971, σσ. 153 - 163.
Τερζοπούλου Ἀντ. Χ., Οἱ Κλωστοὶ ἢ Κρυπτοχριστιανοὶ τῶν Σουρμένων, ΑΠ 30, 1970 - 1971, σσ. 398 - 425.
Τσικνοπούλλου Ἰωάννου Π., Χρονολόγησις δράσεως ἐπισκόπων Ἀρσινόης καὶ Πάφου, Κυπριακαὶ Σπουδαὶ ΛΔ', 1970, σσ. 159 - 173.
— Μερικὴ συμπλήρωσις τοῦ καταλόγου ἐπισκόπων Πάφου καὶ Ἀρσινόης, Κυπριακαὶ Σπουδαὶ ΛΔ', 1970, σσ. 175 - 188.

Τωμαδάκη Ν. Β., Οἱ νεομάρτυρες τοῦ Βυζαντίου καὶ ἡ ὁσιομάρτυς Φιλοθέη Μπενιζέλου ἡ Ἀθηναία († 19 Φεβρουαρίου 1589), Ἀθῆναι 1971, 8ον, σσ. 25.
Σταυρίδου Β., Ἡ ἱερὰ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης (1844 - 1923), τ. Α', Ἀθῆναι 1970, 8ον, σσ. 186.
Φούγια Παναγιώτου Γ., Ἡ ἱερὰ μονὴ τοῦ Σινᾶ ὡς κέντρον Παγχριστιανικῆς θρησκευτικῆς λατρείας καὶ αἱ περιπέτειαι αὐτῆς διὰ μέσου τῆς ἱστορίας, Πανηγ. Τόμος Σινᾶ, σσ. ρια' - ρλδ'.
Χρήστου Παναγιώτου Κ., Ἰγνάτιος Ἀντιοχείας, Θεσσαλονίκη 1970, 8ον, σσ. 109 [= Π. Ι. Πατερικῶν Μελετῶν: Φῶς Πατέρων, ἀρ. 1].
Χρήστου Π.-Προβατάκη Θ., Τὸ Ἅγιον Ὄρος, Ἱστορία, μνημεῖα, ζωή, Θεσσαλονίκη 1970, 8ον, σσ. 116.
Χρυσοστόμου Ἀργολίδος, Ὁ μοναχικὸς βίος, Ἀθῆναι 1970, 8ον, σσ. 135.
Χρυσοῦ Εὐαγγέλου, Ἡ διάταξις τῶν συνεδρίων τῆς ἐν Χαλκηδόνι οἰκουμενικῆς συνόδου, Κληρονομία 3, 1971, σσ. 259 - 282.
— Περὶ τῶν ἐξωκατακοίλων ἀρχόντων, Κληρονομία 3, 1971, σσ. 375 - 386.

Θ' — ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ - ΤΕΧΝΗ

Ἀλιπράντη Νίκου Χρ., Μεταβυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Πάρου, ΕΕΚΜ Η', 1969 - 1970, σσ. 412 - 483.
Ἀχειμάστου Μ., Εἰκὼν τῆς δευτέρας παρουσίας ἐκ τῆς Σύμης, ΔΧΑΕ Ε', 1969, σσ. 207 - 228 + πίν. 84 - 95.
Βασιλᾶ Ε., Ναοὶ καὶ μοναστήρια τῆς Πρέβεζας, Ἠπειρωτικὴ Ἑστία 19, 1970, σσ. 267 - 273.
Βασιλάκη-Καρακατσάνη Ἀγ., Σημειώσεις σὲ μιὰ εἰκόνα Βρεφοκρατούσας τῆς μονῆς Βατοπεδίου, ΔΧΑΕ Ε', 1969, σσ. 200 - 206 + πίν. 82 - 83.
Βοκοτοπούλου Π. Λ., Περὶ τὴν χρονολόγησιν τοῦ ἐν Κερκύρᾳ ναοῦ τῶν ἁγίων Ἰάσονος καὶ Σωσιπάτρου, ΔΧΑΕ Ε', 1969, σσ. 149 - 174 + σ. 315 + πίν. 72 - 77.
— Μεσαιωνικὰ μνημεῖα Ἰονίων Νήσων, ΑΔ 24, 1969 (1970), σσ. 280 - 290.
— Ἡ Βυζαντινὴ Τέχνη στὰ Ἑπτάνησα, Κερ. Χρ. ΙΕ', 1970, σσ. 148 - 180.
Garidis M., Contacts éventuels entre la peinture de la Grèce du Nord et de la Moldavie, à la fin du 15e siècle, XIV Congr. Int. Ét. Byzant. Bucarest 6 - 12 sept. 1971. Résumés - Communications (Bucarest 1971), σσ. 141 - 143.
— Les miniatures du roman d'Alexandre de l'Institut hellénique de Venise et leurs rapports éventuels avec la culture géorgienne, Bedi Kartlisa 28, 1971, σσ. 172 - 177.
Γρηγορίου Β', Ἀρχιεπισκόπου Σινᾶ, Τὸ ζήτημα τοῦ καθαρισμοῦ τῶν εἰκόνων τῆς μονῆς Σινᾶ, Πανηγ. Τόμος Σινᾶ, σσ. 455 - 496.
Grigoriadou-Cabagnols H., Le décor peint de l'église de Samari en Messénie, Cahier Archéologique 20, 1970, σσ. 177 - 196 + πίν. 14.
— L'image de la déesis royale dans une fresque du 14e siècle à Castoria, XIV Congr. Int. Ét. Byzant. Bucarest 6 - 12 Sept. 1971. Résumés - Communications (Bucarest 1971) σσ. 21 - 22.
Δεληβοριᾶ Ἀ., Ἀρχαιότητες καὶ μνημεῖα Ἀρκαδίας - Λακωνίας, ΑΔ 24, 1969 (1970) Β' 1, σσ. 130 - 141 + πίν. 5.
Δημακοπούλου Ἰορ., Ἕνα ἀναγεννησιακὸ θύρωμα τοῦ Ρεθύμνου σὲ σχέδιο τοῦ Sebastiano Serlio, Κρ. Χρ. ΚΓ', 1971, σσ. 209 - 223.

Δ η μ η τ ρ ο κ ά λ λ η Γ., Ὁ τρίκογχος ναὸς τοῦ Ἁγίου Λαυρεντίου στὴν Μεζάνιε τῆς Ἀπουλίας, ΔΧΑΕ Ε', 1969, σσ. 175 - 185 + πίν. 78 - 79.
— Ὁ εἰς Πρωτόρια Πάρου Βυζαντινὸς ναΐσκος, ΕΕΚΜ Η', 1969 - 1970, σσ. 287 - 304 + πίν. 11.
Δ ρ α ν δ ά κ η Ν. Β., Βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ μνημεῖα Λακωνικῆς, ΑΕ 1969 (1970), σσ. 1 - 11.
— Προεικονοκλαστικαὶ τοιχογραφίαι τῆς Νάξου (Pre-Iconoclastic Wall-Paintings from Naxos), ΑΑΑ ΙΙΙ, 1970, σσ. 414 - 421 + πίν. 5.
— Δεόμενοι ἅγιοι ἐπὶ τοῦ τερτατοσφαιρίου ἀψῖδος εἰς ἐκκλησίας τῆς Μέσα Μάνης, ΑΑΑ IV, 1971, σσ. 232 - 239 + εἰκ. 1 - 4.
Δ ρ ο σ ο γ ι ά ν ν η Φ. Α., Βυζαντινὰ καὶ μεσαιωνικὰ μνημεῖα Πελοποννήσου, ΑΔ 24, 1969 (1970) Β' 1, σσ. 162 - 164.
Ἐ θ ν ι κ ο ῦ Π ο λ υ τ ε χ ν ε ί ο υ, Βυζαντινὰ μνημεῖα. Ἐκκλησίαι περιοχῆς Ἀττικῆς, Ἀθῆναι 1970.
Ζ ί α Ν. Θ., Εἰκόνες τοῦ βίου καὶ τῆς κοιμήσεως τοῦ ἁγίου Νικολάου, ΔΧΑΕ Ε', 1969, σσ. 275 - 298 + πίν. 104 - 113.
— Βυζαντινὰ καὶ μεσαιωνικὰ μνημεῖα Πελοποννήσου, ΑΔ 24, 1969 (1970) Β' 1, σσ. 168 - 172 + πίν. 171 - 186.
— Ἐργασίαι εἰς τοιχογραφημένους ναοὺς τῶν Κυκλάδων, ΑΑΑ ΙΙΙ, 1970, σσ. 223 - 231 + εἰκ. 9.
Θ ε ο χ ά ρ η Μ α ρ ί α ς Σ., Ἀντιμήνσια ἐκ τοῦ σκευοφυλακίου τῆς μονῆς τοῦ Σινᾶ, Πανηγ. Τόμος Σινᾶ, σσ. ρλε' - ρνβ' + εἰκ. 10.
T h e o c h a r e M a r i a S., Les miniatures du Physiologus grec et leur place dans l'illustration des traités scientifiques byzantins, XIV Congr. Int. Ét. Byzant. Bucarest 6 - 12 Sept. 1971. Résumés - Communications (Bucarest 1971), σσ. 117 - 119.
Κ α λ α θ έ ρ η Τ ά σ ο υ, Ἀρχοντικὸ στὴ Χαλκίδα, ΑΕΜ ΙϚ', 1970, σσ. 149 - 182.
Κ α λ ο κ ύ ρ η Κ. Δ., Ὁ ἅγιος Δημήτριος Θεσσαλονίκης καὶ τὰ μωσαϊκὰ αὐτοῦ. ΙΙ. Οἱ ἅγιοι Ἀπόστολοι Θεσσαλονίκης καὶ ἡ εἰκονογραφία αὐτοῦ, ΕΕΘΣΠΘ ΙΔ', 1969, σσ. 70 - 122.
— Τοιχογραφίαι καὶ ψηφιδωτὰ ἰδιαιτέρως ἐκφραστικὰ τῆς ἀνατολικῆς θεολογίας ἐν Ἰταλίᾳ ἀπὸ τοῦ 8ου - 12ου αἰ., ΕΕΘΣΠΘ ΙΕ', 1970, σσ. 421 - 436.
— Βυζαντινοὶ καὶ μεταβυζαντινοὶ ἁγιογράφοι ἐν Μακεδονίᾳ, ΕΕΘΣΠΘ ΙϚ', 1971, σσ. 111 - 137.
— Θέματα Θεομητορικῆς εἰκονογραφίας. Εἰκονογραφικαὶ προσωνυμίαι. Κέντρα εὐλαβείας καὶ εἰκονογραφικαὶ παραστάσεις τῆς Θεοτόκου, ΕΕΘΣΠΘ ΙϚ', 1971, σσ. 169 - 266.
K a l o k y r i s K. Δ., Entstehung und Gestaltung der byzantinischen Denkmäler in Macedonien Alt-Serbien und Bulgarien, ΕΕΘΣΠΘ ΙΕ', 1970, σσ. 3 - 27.
K a r a g e o r g h i s V., Chronique des fouilles et découvertes archéologiques à Chypre en 1969, Bull. Corr. Hell. 94, 1970, σσ. 191 - 300.
Κ α ρ α κ ά σ η Σ τ., Ἑλληνικὰ μουσικὰ ὄργανα. Ἀρχαῖα, βυζαντινά, σύγχρονα, Ἀθῆναι 1970, 8ον, σσ. 214 + εἰκ. 135.
C a r a m e s s i n i - O e c o n o m i d è s M a n t o, Murailles et Chateaux sur les monnaies grecques antiques et médiévales, Πεπραγμένα Η' Ἐπιστ. Συνόδου Δ. Ι. Φ., σσ. 209 - 212.
Κ ο κ κ ί ν ο υ Δ., Τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα στὴν Ἤπειρο, Ἠπειρωτικὴ Ἑστία 20, 1971, σσ. 146 - 147.

Κ ό λ λ ι α Η., Τὸ Γυαλοῦ χωράφι Καρπάθου καὶ ἡ παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τοῦ Λευκοῦ, ΑΕ 1970 - 1971, σσ. 1 - 15 + πίν. 3.
Κ ο υ μ α ν ο ύ δ η Ἰ. Ν., Συμπληρωματικὴ ἔρευνα ἐπὶ τῶν χριστιανιμῶν μνημείων τοῦ Ὠρωποῦ, ΔΧΑΕ Ε', 1969, σσ. 57 - 104 + πίν. 32 - 53.
Κ ο υ ν ο υ π ι ώ τ ο υ Ε., Βυζαντινὰ καὶ μεσαιωνικὰ μνημεῖα Πελοποννήσου ΑΔ 24, 1969 (1970) Β' 1, σσ. 164 - 165 + εἰκ. 166 - 167.
— Γεράκι: Συντήρησις τοιχογραφιῶν, ΑΑΑ IV, 1971, σσ. 154 - 161 + εἰκ. 1 - 11.
Κ ο υ ρ κ ο υ π ί δ ο υ - Ν ι κ ο λ α ΐ δ ο υ Ἐ., Βυζαντινὸς Ναὸς τοῦ Ἁγίου Ζαχαρίου παρὰ τὴν Λίμνην τῆς Καστοριᾶς, ΑΑΑ ΙΙΙ, 1970, σσ. 335 - 339 + εἰκ. 8.
Κ ρ ι τ ζ ᾶ Χ α ρ α λ. Β., Τὸ Βυζαντινὸν ναυάγιον Πελαγοννήσου - Ἀλοννήσου, ΑΑΑ IV, 1971, σσ. 176 - 182 + εἰκ. 1 - 11.
Κ ω ν σ τ α ν τ ι ν ί δ ο υ Δ η μ., Κηροστάται καὶ πολυκάνδηλα, ΕΛΤ 4, 1971, σσ. 202 - 213.
Λ α ζ α ρ ί δ ο υ Π α ύ λ ο υ, Βυζαντινὰ καὶ μεσαιωνικὰ μνημεῖα Ἀθηνῶν - Ἀττικῆς, ΑΔ 24, 1969 (1970) Β' 1, σσ. 95 - 101.
— Βυζαντινὰ καὶ μεσαιωνικὰ μνημεῖα Πελοποννήσου, ΑΔ 24, 1969 (1970) Β' 1, σσ. 165 - 168 + πίν. 168 - 170.
— Βυζαντινὰ καὶ μεσαιωνικὰ μνημεῖα Βοιωτίας, ΑΔ 24, 1969 (1970) Β' 1, σ. 188 + εἰκ. 195 - 196.
— Βυζαντινὰ καὶ μεσαιωνικὰ μνημεῖα Εὐβοίας, ΑΔ 24, 1969 (1970) Β' 1, σσ. 210 - 212 + εἰκ. 214 - 219.
— Βυζαντινὰ καὶ μεσαιωνικὰ μνημεῖα Φθιώτιδος - Φωκίδος, ΑΔ 24, 1969 (1970) Β' 1, σσ. 218 - 219 + εἰκ. 223 - 224.
— Ἀνασκαφαὶ Νέας Ἀγχιάλου, ΠΑΕ 1969 (1971), σσ. 16 - 25 + πίν. 15 - 37.
Λ α σ σ ι θ ι ω τ ά κ η Κ. Ε., Ἐκκλησίες τῆς Δυτικῆς Κρήτης (Ε'. Ἐπαρχία Σφακίων - Ἐπιλεγόμενα - Πίνακες), Κρ. Χρ. ΚΓ', 1971, σσ. 95 - 177 + πίν. ΙϚ' - ΝϚ'.
Λ ι ά π η Ἱ ε ρ ω ν ύ μ ο υ, ἀ ρ χ ι μ., Μεσαιωνικὰ Μνημεῖα Εὐβοίας, Ἀθῆναι 1971, 8ον, σσ. 200 + πίν. ΙΔ' + 160.
Λ ο β έ ρ δ ο υ Κ., Θραύσματα πηλίνων πρωτοχριστιανικῶν δίσκων στὸ μουσεῖο Μπενάκη, ΔΧΑΕ Ε', 1969, σσ. 229 - 246 + πίν. 96 - 103.
Μ α θ ι ο π ο ύ λ ο υ Π α ν α γ ι ώ τ ο υ, Θησαυροὶ μεταβυζαντινῆς τέχνης ἐν Πάρῳ, ΕΕΚΜ Η', 1969 - 1970, σσ. 652 - 663.
Μ α ν ο ύ σ α κ α Μ. Ἰ., Αἱ δύο προσωπογραφίαι τοῦ Γαβριὴλ Σεβήρου καὶ ὁ ζωγράφος Ἐμμανουὴλ Τζανφουρνάρης, Θησαυρίσματα 7, 1970, σσ. 7 - 14 + πίν. Α' - Γ'.
— Ὁ ζωγράφος, οἱ ἀφιερωταὶ καὶ ἡ χρονολόγησις τῆς «Σταυρώσεως» τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Βενετίας (Ἐμμανουὴλ Λομπάρδος - Μᾶρκος καὶ Ἀντώνιος Πάντιμος, Θησαυρίσματα 8, 1971, σσ. 7 - 16 + 283 - 284 + πίν. Α' - Δ'.
Μ α σ τ ρ ο κ ώ σ τ α Εὐ θ. Ι., Παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ Δρυμοῦ Βονίτσης, ΑΑΑ IV, 1971, σσ. 185 - 193 + εἰκ. 1 - 10.
Μ α υ ρ ο π ο ύ λ ο υ - Τ σ ι ο ύ μ η Χ ρ υ σ ά ν θ η ς, Μαρμάρινη βυζαντινὴ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴν Βέροια, Κληρονομία 3, 1971, σσ. 331 - 343.
Μ ο υ ρ ί κ η Ν τ., Ἡ Παναγία καὶ οἱ Θεοπάτορες: Ἀφηγηματικὴ σκηνὴ ἢ εἰκονιστικὴ παράσταση, ΔΧΑΕ Ε', 1969, σσ. 31 - 56 + πίν. 22 - 31.
— Περὶ βυζαντινοῦ κύκλου τοῦ βίου τῆς Παναγίας εἰς φορητὴν εἰκόνα τῆς Μονῆς τοῦ Ὄρους Σινᾶ (A Byzantine Cycle from the Life of the Virgin Depicted on an Icon at Mount Sinai), ΑΕ 1970 (1971), σσ. 125 - 153.
M o u r i k i D o u l a, The Portraits of Theodore Studites in Byzantine Art, JÖB 20, 1971, σσ. 249 - 280 + 8 plates.

Μουτσοπούλου Νικολάου Κ., Ἀνασκαφὴ Βασιλικῆς Ἁγίου Ἀχιλλείου, ΠΑΕ 1969 (1971), σσ. 37 - 41 + πίν. 44 - 50.

Moutsopulos N., Byzantinische und Nachbyzantinische Baudenkmäler aus Klein-Prespa und aus Hl. German, BNJ XX, 1970, σσ. 1 - 49.

Mutsopoulos N. C., Esquisse de l'Histoire des remparts de Castoria, Πεπραγμένα Η' Ἐπιστ. Συνόδου Δ. Ι. Φ., σσ. 71 - 82.

Μπούρα Χαρ., Βυζαντινὲς «ἀναγεννήσεις» καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ 11ου καὶ 12ου αἰῶνος, ΔΧΑΕ Ε', 1969, σσ. 247 - 274.

— Ἡ Παλαιοπαναγιὰ στὴ Μανωλάδα (The Church of the «Paleopanagia» at Manolada), ΕΕΠΣΘ 4, 1969, σσ. 233 - 266 + πίν. 7.

Μπουρμπουδάκη Ε., Ἀνασκαφὴ Μητροπόλεως Μεσαρᾶς Κρήτης, ΠΑΕ 1968 (1970), σσ. 139 - 148.

Nandris Grigore, Christian Humanism in the Neo-Byzantine Mural-Painting of Eastern Europe, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1970, 8ον, σσ. XIII + 296 + πίν. 32.

Nicolaou K., Archaeological News from Cyprus 1969, AJA 74, 1970, σσ. 391 - 400.

Ξυγγοπούλου Α., Τὸ «προκάλυμμα» τῆς σαρκοφάγου τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ΔΧΑΕ Ε', 1969, σσ. 187 - 199 + πίν. 80 - 81.

— Ταυρολέων, ΔΧΑΕ Ε', 1969, σσ. 309 - 314.

— Αἱ εἰκόνες τοῦ ἁγίου Δημητρίου, Φιλολογικὴ Πρωτοχρονιὰ 28, 1971, σσ. 42 - 44.

Xyngopulos A., Les fresques de l'église des Saints-Apôtres à Thessalonique, Art et société, σσ. 85 - 89.

Ὀρλάνδου Ἀναστ., Ἡ ἐπὶ τοῦ Ἀμβρακικοῦ μονὴ Παναγίας τῆς Κορακονησίας, ΑΒΜΕ ΙΑ', 1969, σσ. 1 - 56 + εἰκ. 31.

— Ἄγνωστος βυζαντινὸς ναὸς παρὰ τὸ Δραγανὸ τῆς Ἀχαΐας, ΑΒΜΕ ΙΑ', 1969, σσ. 57 - 86 + εἰκ. 30.

— Ἐκ τῆς χριστιανικῆς Μεσσήνης, ΑΒΜΕ ΙΑ', 1969, σσ. 87 - 114 + εἰκ. 25.

— Βυζαντινὸν καὶ Χριστιανικὸν Μουσεῖον, ΑΔ 24, 1969 (1970) Β' 1, σσ. 12 - 18 + εἰκ. 6 - 24.

— Ἡ Βασιλικὴ τῆς Κάτω Σικυῶνος, ΑΚΜ Α', 1971, σσ. 46 - 55.

Orlandos Anast., Quelques notes complémentaires sur les maisons paléologuiennes de Mistra, Art et société, σσ. 75 - 82.

Παζαρᾶ Θεοχάρη, Ἡ κτητορικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ μετοχίου τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας στὰ Κριτζιανὰ Ἐπανομῆς, Μακεδονικὰ 10, 1970, σσ. 143 - 151.

Παλιούρα Ἀθαν. Δ., Ἡ εἰκονογράφησις τοῦ τρούλλου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Βενετίας, Θησαυρίσματα 8, 1971, σσ. 63 - 86 + πίν. Ε' - ΙΓ'.

Πάλλα Δημητρίου, Ἔρευναι ἐν Μεθώνῃ, ΠΑΕ 1969 (1971), σσ 78 - 97 + εἰκ 10.

— Νεκρικὸν ὑπόγειον ἐν Κορίνθῳ. Συντήρησις τοιχογραφιῶν, ΠΑΕ 1969 (1971), σσ. 121 - 134 + πίν. 137 - 144.

Pallas D. I., Gine Differenzierung unter den Himmlischen Ordnungen (Ikonographische Analyse), mit drei Abbildungen, BZ 64, 1971, σσ. 55 - 60.

Papageorgiou A., Icônes de Chypre. Adaptation française par Bertrand Bouvier, Paris - Genève, Nagel 1969, 4ον, pp. 132 + πίν. 89.

— Ikonen aus Zypern. Vorwort von Erzbischof Makarios. Deutsche Bearbeitung von Dr. Beat Brenk, München 1969, 4ον, σσ. 138 + Abb. 89 + I Karte.

— Peintures murales des 10 - 12 siècles récemment découvertes à Chypre, XIV Congr. Int. Ét. Byzant. Bucarest 6 - 12 sept. 1971. Résumés - Communications (Bucarest 1971), σσ. 357 - 358.

Παπαθανασοπούλου Γ. Α., Ἀρχαιότητες καὶ μνημεῖα Μεσσήνης, ΑΔ 24, 1969 (1970) Β' 1, σσ. 142 - 145 + πίν. 140 - 143.

Παπαχριστοδούλου Ι. Χ., Ἀργολιδοκορινθία, ΑΔ 24, 1969 (1970) Β' 1, σ. 111 + πίν. 9.

Πελεκανίδη Στ., Ἀνασκαφαὶ Φιλίππων, ΠΑΕ 1969 (1971), σσ. 42 - 53 + πίν. 51 - 56.

— Γραπτὴ παράδοση καὶ εἰκαστικὲς τέχνες γιὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, Θεσσαλονίκη 1970, 8ον, σσ. 23.

Sinos St., Die sogenannte Kirche des Hagios Elias zu Athen, BZ 64, 1971, σσ. 351 - 361 + πίν. 6.

Spitieris T., The Art of Cyprus, London 1971, 8ον, σσ. 215.

Στίκα Εὐσταθίου, Ἀνασκαφὴ παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν Ἀμφιπόλεως, ΠΑΕ 1969 (1971), σσ. 54 - 58 + πίν. 57 - 70.

Stikas E., Chronique des travaux et nouvelles observations et contributions sur la date de construction du Catholicon et de la Panaghia du monastère de St. Luc en Phocide, XIV Congr. Int. Ét. Byzant. Bucarest 6 - 12 Sept. 1971. Résumés - Communications (Bucarest 1971), σσ. 280 - 281.

Stylianou A., Mary of Egypt and St. Zosimus in the Painted Churches of Cyprus, XIV Congr. Int. Ét. Byzant. Bucarest 6 - 12 Sept. 1971. Résumés - Communications (Bucarest 1971), σ. 286.

Stylianou A. and J., An Important Venetian Map of Cyprus in the Map-room of the British Museum, London, Κυπριακαὶ Σπουδαὶ ΛΔ', 1970, σσ. 144 - 158.

Σωτηρίου Μαρίας, Ἡ Μακεδονικὴ Σχολὴ καὶ ἡ λεγομένη Σχολὴ Μιλούτιν, ΔΧΑΕ Ε', 1969, σσ. 1 - 30 + πίν. 1 - 21.

— Παναγία τοῦ Πάθους. Βυζαντινὴ εἰκὼν τῆς μονῆς Σινᾶ, Πανηγ. Τόμος Σινᾶ, σσ. κθ' - μβ' + εἰκ. 5.

Τριανταφυλλοπούλου Δημητρίου Δ., Ἡ Μεσαιωνικὴ Χαλκίδα καὶ τὰ μνημεῖα της (Σχεδίασμα ἀρχαιολογικῆς βιβλιογραφίας), ΑΕΜ ΙϚ', 1970, σσ. 183 - 204.

Τσιγαρίδα Εὐθυμίου, Περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου Ἐλαιῶνος Σερρῶν, ΑΑΑ IV, 1971, σσ. 54 - 57 + εἰκ. 1 - 4.

Φαράντου Χ. Δ., Ὁ Ναὸς τῆς Θεοτόκου εἰς θέσιν «Μαραθιᾶς» τῆς Αἰδηψοῦ, ΑΕΜ ΙϚ', 1970, σσ. 205 - 212 + πίν. I - X.

Φιλιππίδου Λασκαρίνας, Ἡ χρονολόγησις τῆς Μεταμορφώσεως Σωτῆρος Ἀθηνῶν (The Dating of the Church of Metamorphosis in Athens), ΕΕΠΣΘ 5, 1970, σσ. 81 - 91 + εἰκ. 11.

Φωκᾶ-Κοσμετάτου Ν., Συμπληρωματικὰ εἰς τὰ περὶ τοῦ κάστρου «Ἁγίου Γεωργίου» Κεφαλληνίας, Πεπραγμένα Η' Ἐπιστ. Συνόδου Δ.Ι.Φ., 1971, σσ. 179 - 181.

Harisiadis Mara, Les portraits d'auteurs de style byzantin dans l'enluminure des manuscrits slaves méridionaux et roumains, XIV Cogr. Int. Ét. Byzant. Bucarest 6 - 12 Sept. 1971. Résumés - Communications (Bucarest 1971), σσ. 144 - 145.

Χατζηγιακουμῆ Μανόλη Κ., Σπουδὴ καὶ ἔρευνα τῆς Ἑλληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, Παρνασσὸς ΙΓ', 1971, σσ. 567 - 573.

Χατζηδάκη Μανόλη, Ἡ ζωγραφικὴ στὴν Πόλη μετὰ τὴν Ἅλωση, ΔΧΑΕ Ε', 1969, σ. 186.

— Ὁ ζωγράφος Φράγγος Κονταρῆς ΔΧΑΕ Ε', 1969, σσ. 299 - 301 + πίν. 114.

Χατζηδάκη Μανόλη, Ἡ χρονολόγησις μιᾶς εἰκόνας τῆς Καστοριᾶς, ΔΧΑΕ Ε', 1969, σσ. 303 - 307 + πίν. 115.

Chatzidakis M., Classicisme et tendances populaires au XIVe siècle : Les recherches sur l'évolution du style, XIV Congr. Intern. Ét. Byz. Bucarest. Rapports I (Bucarest 1971), σσ. 97 - 134.

Χριστοφιλοπούλου Αἰκ., Τίνα αὐτοκράτειραν εἰκονίζει ἡ ἐξ ἐλεφαντοστοῦ πινακὶς τοῦ ἐν Φλωρεντίᾳ Bargello, ΔΧΑΕ Ε', 1969, σσ. 141 - 147 + πίν. 70 - 71.

Ι' — ΔΙΚΑΙΟΝ

Ἀρμενοπούλου Κωνσταντίνου, Πρόχειρον νόμων ἢ ἑξάβιβλος, [ἐπιμέλεια : Κωνστ. Γ. Πιτσάκη], Ἀθῆναι 1971, 8ον, σσ. ρια' + 426.

Γκοφᾶ Δ. Η., Δεῖγμα. Ἱστορικὴ ἔρευνα ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου τῶν συναλλαγῶν, Ἀθῆναι 1970, 8ον, σσ. 20 + 140.

Μάτση Νικολάου Π., Ὁ τόκος ἐν τῇ νομολογίᾳ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τοὺς ΙΔ' καὶ ΙΕ' αἰῶνας, ΕΕΒΣ ΛΗ', 1971 σσ. 71 - 83.

Triantaphyllopulos J., ΠΑΡΑΠΡΑΣΙΣ, Acta of the Fifth Int. Congr. of Greek and Latin Epigr. Cambridge 1967 (Oxford 1971), σσ. 65 - 69.

Trojanos Sp., Die Institution der Καστροκτισία im Byzantinischen Reich, Πεπραγμένα Η' Ἐπιστ. Συνόδου Δ. Ι. Φ., 1971, σσ. 187 - 189.

— Die Sonderstellung des Kaisers im früh- und mittelbyzantinischen Kirchlichen Prozeß, Βυζαντινὰ 3, 1971, σσ. 71 - 80.

ΙΑ' — ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

Αἰκατερινίδου Ν. Γεωργίου, Ὁ Ἑορτασμὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου εἰς Νέον Σούλι Σερρῶν, Σερραϊκὰ Χρονικὰ Ε', 1970, σσ. 129 - 148.

Ἀμαργιανάκη Γεωργίου, Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῆς δημώδους ἑλληνικῆς μουσικῆς ἐκ Μάκρης καὶ Λιβισίου Μ. Ἀσίας, Μικρασιατικὰ Χρονικὰ ΙΔ', 1970, σσ. 257 - 272.

[ἀνωνύμως], Οἱ συλλογὲς τοῦ Λαογραφικοῦ Μουσείου τῆς Μυκόνου, ΕΛΤ 4, 1971, σσ. 214 - 225.

[ἀνωνύμως], Λαογραφικὰ Μαυροκκλησιοῦ Διδυμοτείχου, Θρᾳκικὰ 44, 1970, σσ. 217 - 274.

Ἀντωνιάδου Ξενοφῶντος Α., Ἕνα παράδοξο ἀποκρηάτικο ἔθιμο στὴ Σκῦρο (χαρακτηριστικὲς περιγραφὲς ξένων ἐπισκεπτῶν τοῦ 1900), ΑΕΜ ΙϚ', 1970, σσ. 395 - 415.

Βαγιακάκου Δικαίου, Γλῶσσα καὶ Λαογραφία τῆς Γορτυνίας, Γορτυνιακὰ Α', 1971, σσ. 41 - 69.

Βάου Ζαφειρίου Ἀντ., Τὸ Κάστρον, ἡ κοινωνία του καὶ τὸ ἔθιμον τοῦ ἀρραβῶνος, ΕΕΚΜ Η', 1969 - 1970, σσ. 567 - 589.

Γκατσοπούλου Μ. Σ., Ἡ ἑορτὴ τοῦ ἁγίου Λαζάρου ἐν Ἠπείρῳ, Ἠπειρωτικὴ Ἑστία 19, 1970, σσ. 159 - 167.

Γρηγοράκη Μιχαήλ, Κρητικὰ κανακίσματα, Λαογραφία ΚΖ', 1971, σσ. 310 - 311.

Δευτεραίου Ἀγγ. Ν., Γαμήλιοι ἄρτοι, ΕΚΕΕΛ Κ' - ΚΑ' (1967 - 68), 1969, σσ. σσ. 151 - 170.

8 - 6 - 1972

Ζάππα Τάσου, Λαογραφικὰ τῶν Καψάλων, ΑΕΜ ΙϚ', 1970, σσ. 129 - 148.

Ἠμέλλου Στεφ. Δ., Ἡ δαιμονοποίησις τῶν Σαρακηνῶν ἐν Κρήτῃ, ΕΚΕΕΛ Κ' - ΚΑ' (1967 - 1968), 1969, σσ. 113 - 125.

Θεοδωρίδου Θεοδώρου, Τοπωνύμια καὶ λαογραφικὰ τῶν Φαράσων τῆς Καππαδοκίας, Μικρασιατικὰ Χρονικὰ ΙΔ', 1970, σσ. 118 - 166.

Καλούδη Μηνᾶ, Βακχικὰ καὶ ἀδωνιακὰ στοιχεῖα κατὰ τὰς Ἀπόκρεω εἰς τὸ χωρίον μου Καμπιά, Χιακὴ Ἐπιθεώρησις 9, 1971, σσ. 170 - 177.

Κανακάρη Ἀντωνίου, Λαογραφικὰ τῆς Σίφνου. Παροιμίαι - Παροιμιώδεις φράσεις - γνωμικά, ΕΕΚΜ Η', 1969 - 1970, σσ. 106 - 150.

Κοκκίνου Δ., Λαογραφικὸ Μουσεῖο Ἰωαννίνων, Ἠπειρωτικὴ Ἑστία 19, 1970, σσ. 123 - 125.

Κουμανούδη Ι. Ν., Περίγραμμα δημώδους Θηραϊκῆς Ἀρχιτεκτονικῆς : Οἱ οἰκισμοὶ καὶ ἡ κατοικία, ΕΕΚΜ Η', 1969 - 1970, σσ. 9 - 53 + εἰκ. 24.

Κώστα Κ. Σ., Λαογραφικὰ περὶ τὸν Ἅγιον Κοσμᾶν τὸν Αἰτωλόν, Λαογραφία ΚΖ', 1971, σσ. 115 - 278.

— Σύμμεικτα Λαογραφικὰ ἐξ Αἰτωλίας, Λαογραφία ΚΖ', 1971, σσ. 295 - 303.

Λαμπαδαρίδου Νικολάου Σωτ., Μαρμαρονησιωτικὴ ἐθιμογραφία. Ἤθη - ἔθιμα - παραδόσεις τοῦ βίου τῶν κατοίκων τῶν νήσων τοῦ Μαρμαρᾶ (τ. ἐκκλησιαστικὴ ἐπαρχία Προκονήσου) Μ. Ἀσίας, Μικρασιατικὰ Χρονικὰ ΙΔ', 1970, σσ. 273 - 370.

Λουκάτου Δημ. Σ., Ἑλληνικοὶ θεοφυλαγμοί, Ἑλληνικὰ 24, 1971, σσ. 94 - 106.

— Ἀργίαι καὶ ἅγιοι τιμωροί, ΕΚΕΕΛ Κ' - ΚΑ' (1967 - 68), 1969, σσ. 55 - 105.

Μέγα Γεωργίου Ἀ., Τὸ τραγούδι τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας, Λαογραφία ΚΖ', 1971, σσ. 27 - 212 + πίν. Α' - Δ'.

— Ὁ Ἀηβασίλης Ζευγολάτης, Λαογραφία ΚΖ', 1971, σσ. 290 - 294.

— Κυπριακὸ τραγοῦδι «Ὁ γιὸς τοῦ Κάτσε - καρτέρα» Aa Th 432, Λαογραφία ΚΖ', 1971, σσ. 312 - 313.

Megas Georgios A., Die Ballade von der Artas Brücke, ZB VII, 1969 - 1970, σσ. 43 - 54.

Μηνᾶ Κ., Τὰ κάλαντα τῆς Καρπάθου, Λαογραφία ΚΖ', 1971, σσ. 283 - 289.

Μιχαηλίδη Δημ. Κ., Σημείωμα γιὰ τὸ τραγοῦδι τοῦ γεφυριοῦ τῆς Τρίχας, ΑΠ 30, 1970 - 1971, σσ. 89 - 93.

Μουσαίου - Μπουγιούκου Καλλιόπης, Ἐγκυμοσύνη - γέννηση - βρέφος. Ἔθιμα, δοξασίες, προλήψεις - δεισιδαιμονίες, λαϊκὴ ἰατρική, στὸ Λιβίσι καὶ τὴ Μάκρη τῆς ἀρχαίας Λυκίας, Μικρασιατικὰ Χρονικὰ ΙΔ', 1970 σσ. 50 - 94.

Οἰκονομίδου Δημ. Β., Ἡ λίμνη τοῦ Καϊάφα, Λαογραφία ΚΖ', 1971, σσ. 279 - 283.

Oeconomidès D. B., Légendes populaires néo-Helléniques sur les chateaux en ruines, Πεπραγμένα Η' Ἐπιστ. Συνόδου Δ.Ι.Φ., 1971, σσ. 51 - 54.

Παϊσίου Γεωργίου, Σύμμεικτα. Ἑορτολογικὰ σύμμεικτα ἐκ Χιονιάδων Κονίτσης, Λαογραφία ΚΖ', 1971, σσ. 304 - 309.

Πέτροβιτς Νατάλη Ἐμμ., Σερρῶν λαογραφικὰ σύμμεικτα, Σερ. Χρ. Ε', 1970, σσ. 149 - 165.

Romeos Const., Folklore of the Greek Castles, Πεπραγμένα Η' Ἐπιστ. Συνόδου Δ. Ι. Φ., 1971, σσ. 157 - 160.

Ρουσουνίδου Α. Χ., Δύο ἔθιμα μεταπεσόντα εἰς λαϊκὰ παίγνια, Κυπριακαὶ Σπουδαὶ ΛΔ', 1970, σσ. 141 - 144.

— Περὶ τῆς συντάξεως Κυπριακοῦ Λαογραφικοῦ Ἄτλαντος, ΕΚΕΕ IV, 1970 - 1971, σσ. 431 - 434.

Σπυριδάκη Γεωργίου Κ., Τὸ ᾆσμα τῆς χελιδόνος (χελιδόνισμα) τὴν πρώτην Μαρτίου, ΕΚΕΕΛ Κ' - ΚΑ' (1967 - 1968), 1969, σσ. 15 - 52.

Spyridakis G., Volkserzählungen über Festungen und Burgen im Griechischen Inselraum (Λαϊκαὶ διηγήσεις περὶ φρουρίων καὶ πύργων εἰς τὸν ἑλληνικὸν νησιωτικὸν χῶρον), Πεπραγμένα Η' Ἐπιστ. Συνόδου Δ.Ι.Φ., 1971, σσ. 191 - 198.

— Ὁ δικέφαλος ἀετὸς ὡς στοιχεῖον τῆς τέχνης, ἰδίᾳ τῆς λαϊκῆς, κατὰ τὴν βυζαντινὴν καὶ τὴν μετ' αὐτὴν περίοδον, XIV Congr. Int. Ét. Byzant. Bucarest 5 - 12 Sept. 1971. Résumés - Communications (Bucarest 1971), σ. 279.

— Die Erforschung des Volkslieds und der Volksmusik der Byzantinischen Epoche (4. - 15. Jh.), ΕΕΒΣ ΛΗ', 1971, σσ. 224 - 232 + πίν. Γ' - Δ'.

Στυλιανοῦ Πέτρου, Λαογραφικὸν Μηνολόγιον, Κυπριακὸς Λόγος 3, 1971, σσ. 283 - 288.

Tarsouli Athina, Forteresses du Péloponnèse avec projections lumineuses, Πεπραγμένα Η' Ἐπιστ. Συνόδου Δ.Ι.Φ., 1971, σσ. 161 - 168.

Ψυχογιοῦ - Ἰωαννίδου Ἑλένης, Ἱστορικὰ δημοτικὰ τραγούδια τῆς Ἠλείας, Παρνασσὸς ΙΓ', 1971, σσ. 475 - 484.

ΙΒ' — ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ἀναπλιώτη Γιάννη, Σύντομα σχόλια στὸν κώδικα τῆς ἱερᾶς μονῆς Ντίμιοβας, Καλαμάτα 1971, 8ον, σσ. 52.

Ἀτσάλου Β., Ἡ ὁρολογία τῶν χειρογράφων κατὰ τὴν Βυζαντινὴν ἐποχήν, Ἑλληνικὰ 24, 1971, σσ. 5 - 32.

Atsalos B., La terminologie du livre manuscrit à l'époque byzantine, Θεσσαλονίκη 1971, 8ον, σσ. 290 [Ἑλληνικά, Παράρτημα, ἀρ. 21].

Βέη Νίκου †, Χειρόγραφον Τυρνάβου, BNJ XX, 1970, σσ. 373 - 386.

Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων, Ἀρχέτυπα καὶ ἐκδόσεις ιε' καὶ ιϛ' αἰῶνος, τόμος Α', Ἀθῆναι 1971, 4ον, σσ. 262.

Vranoussi Era L., Une collection authentique d'actes du couvent de Patmos et ses notices dorsales (XIe s.). Notes de diplomatique byzantine, Σύμμεικτα Β', 1970, σσ. 239 - 348.

Cinq ans de Bibliographie historique en Grèce, 1965 - 1969. Athènes 1970, pp. 8+136. Édition du Comité National Hellénique de l'Association Internationale des Études du Sud-Est Européen publiée a l'occasion de IIe Congrès Balkanique à Athènes.

Δευτεραίου Ἀγγ. Ν. - Αἰκατερινίδου Γεωργίου, Βιβλιογραφία τῆς Ἑλληνικῆς λαογραφίας τῶν ἐτῶν 1966 - 1967, ΕΚΕΕΛ Κ' - ΚΑ' (1967 - 1968), 1969, σσ. 242 - 304.

Δημητριάδη Β., Δελτίον Τουρκικῆς Βιβλιογραφίας, ἔτος Δ', τεῦχος 9, Θεσσαλονίκη 1970, 8ον, σσ. 50.

Dimaras C. Th. - Koumarianou C. - Droulia L., Modern Greek Culture. A Selected Bibliography, Athens 1970, 8ον, pp. 110. [National Hellenic Committee of the International Association for South Eastern European Studies].

Δρούλια Λουκίας - Μαλτέζου Χρύσας, Τὸ Ἀρχεῖον τῆς ἱερᾶς μονῆς Ἁγίας Λαύρας Καλαβρύτων, Σύμμεικτα Β', 1970, σσ. 379 - 398.

Κακουλίδη Ἑλένης Δ., Κατάλογος τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων τοῦ ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας, Θησαυρίσματα 8, 1971, σσ. 249 - 273 + πίν. ΙΔ' - ΚΒ'.

Karayannopulos J. E., Über das Aristoteles - Archiv der Frein Universität Berlin, Βυζαντινὰ 3, 1971, σσ. 439 - 452.

Κοντογιάννη Σπυρίδωνος Δημ., Γενικὴ Βιβλιογραφία περὶ Σινᾶ, Πανηγ. Τόμος Σινᾶ, σσ. 533 - 566.

Μαλτέζου Χρύσας Ἀ., Τὰ Λατινικὰ ἔγγραφα τοῦ Πατμιακοῦ Ἀρχείου, Σύμμεικτα Β', 1970, σσ. 349 - 378.

Μοσχονᾶ Νικ. Γ., Τοπικὸν Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Κεφαλληνίας. Ἐργασίαι ταξινομήσεως καὶ ἀρχειοθετήσεως (21 Ἰουλίου - 31 Αὐγούστου 1970), Σύμμεικτα Β', 1970, σσ. 459 - 501.

Μπουγάτσου Νικ. Θ., Βιβλιογραφία ἑλληνικοῦ θρησκευτικοῦ τύπου (1826 - 1966), Θεολογία ΜΑ', 1970, σσ. 705 - 713.

Μπουμπουλίδου Φ. Κ., Ἱστορημένα χρησμολόγια τοῦ μουσείου Διον. Λοβέρδου, ΕΕΒΣ ΛΗ', 1971, σσ. 207 - 223 + πίν. Α' - Β'.

Μπρατσιώτου Παναγιώτου Ι., Σιναϊτικὸς Κῶδιξ Ἁγίας Γραφῆς, Πανηγ. Τόμος Σινᾶ, σσ. κε' - κϛ'.

Νικολοπούλου Παν. Γ., Τὰ χειρόγραφα τῆς ἱερᾶς μονῆς Ἁγίας Λαύρας Καλαβρύτων (ἐνεστῶσα κατάστασις), Σύμμεικτα Β', 1970, σσ. 399 - 415.

Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου Μαρίας καὶ Mircea J. - Q., Τὰ Ρουμανικὰ ἔγγραφα τοῦ Ἀρχείου τῆς ἐν Πάτμῳ Μονῆς, Σύμμεικτα Β', 1970, σσ. 255 - 327.

Οἰκονομίδου Ν., Ἱερὰ μονὴ Κωνσταμονίτου. Κατάλογος τοῦ Ἀρχείου, Σύμμεικτα Β', 1970, σσ. 416 - 436.

Papademetriou John - Theophanes, An Unnoticed Manuscript of Thucydides in the Hand of Bessarion, Θησαυρίσματα 7, 1970, σσ. 272 - 288 + πίν. ΚΔ'.

Irénée Doens - Παπαστάθη Κ. Χαραλ., Νομικὴ βιβλιογραφία Ἁγίου Ὄρους (1912 - 1969), Μακεδονικὰ 10, 1970, σσ. 191 - 242.

Πολίτη Λίνου - Κόλλια Ἠλία, Κατάλογος χειρογράφων ἐκκλησίας Παναγίας Λίνδου, Ἑλληνικὰ 24, 1971, σσ. 33 - 53.

Πολίτη Λίνου, Βυζαντινὰ ἐπιγραφικά, Ἑλληνικὰ 24, 1971, σσ. 126 - 136.

— Παλαιογραφικά. Κτητορικὸ σημείωμα γιὰ τὴ Νέα Μονὴ Θεσσαλονίκης. Ἕνα χειρόγραφο ἀπὸ τὴ Μάδυτο. Ἄλλο ἕνα χειρόγραφο τῆς συλλογῆς Γεννατᾶ, Ἑλληνικὰ 24, 1971, σσ. 136 - 146.

Σιμοπούλου Θ., Ἀνάλεκτα ἐκ κωδίκων Σπάρτης καὶ Μονεμβασίας, Ἀθῆναι 1970, 8ον, σσ. 314.

Σταυρίδου Βασιλείου Θ., Βιβλιογραφία ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας (εἰσαγωγὴ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν), Θεολογία ΜΑ', 1970, σσ. 595 - 617.

Τσελίκα Ἀγ., Ἀντιβολὴ τοῦ κειμένου τῆς Ἑξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου κατὰ νέο σύμμικτο κώδικα τῆς μονῆς Ὀμπλοῦ, Ὁ Ἐρανιστὴς Η' (τόμος Δ. Σ. Γκίνη), 1970, σσ. 281 - 301.

Φωσκόλου Μάρκου, Τὰ παλαιὰ ἑλληνικὰ βιβλία τοῦ Ἑλληνικοῦ Κολλεγίου τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου τῆς Ρώμης. Μὲ συμπληρώσεις στὶς Βιβλιογραφίες τῶν É. Legrand καὶ Δ. Γκίνη - Β. Μέξα, Ὁ Ἐρανιστὴς Θ', 1971, σσ. 1 - 62.

Χασιώτη Ι. Κ., Θεσσαλικὴ βιβλιογραφία. Πρώτη καταγραφὴ (1636 - 1962), Βόλος 1971, 8ον, σσ. 247 [Θεσσαλικὰ Μελετήματα, ἀρ. 2].

Χιονίδου Ν. Μ., Συμβολὴ εἰς τὴν στεμματικὴν καὶ ταξινόμησιν τῶν χειρογράφων τοῦ Ἀριστοφάνους. Μετὰ στέμματος 30 κωδίκων τῶν Βατράχων, Ἰωάννινα 1971, 8ον, σσ. 62 [=Ἑταιρεία Ἠπειρωτικῶν Μελετῶν].

ΛΗΦΘΕΝΤΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ ΜΕΘ' ΩΝ ΑΝΤΑΛΛΑΣΣΕΤΑΙ Η ΕΠΕΤΗΡΙΣ

Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis, VI, 1970 (Debrecin).
'Αθηνᾶ, ΟΒ', 1971 ('Αθῆναι).
Analecta Bollandiana, 89, 1971 (Bruxelles).
'Απόστολος Βαρνάβας, ΛΒ', 1971 (Λευκωσία).
'Αρχεῖον Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς 'Ελλάδος, ΙΑ'/1, 1969 ('Αθῆναι).
'Αρχεῖον 'Εκκλησιαστικοῦ καὶ Κανονικοῦ Δικαίου, ΚϚ'/1, 1971 ('Αθῆναι).
'Αρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν, ΙϚ', 1970 ('Αθῆναι).
'Αρχεῖον Πόντου Λ', 1970 - 1971 ('Αθῆναι).
Bolletino della badia greca di Grottaferrata, n. serie XXIV/2, 1970· XXV, 1971 (Grottaferrata).
Βυζαντινά, 2, 1970· 3, 1971 (Θεσσαλονίκη).
Byzantinische Zeitschrift, 64, 1971 (München).
Byzantinoslavica, XXXI/2, 1970· XXXII, 1972 (Prague).
Byzantion, XL, 1970· XLI, 1971 (Bruxelles).
Χρονικὰ τῆς Λαπίθου, Ι, 1971 (Λευκωσία).
Cyrillomethodianum, I, 1971 (Θεσσαλονίκη).
Dacia, XIII, 1969· XIV, 1970· XV, 1971 (Bucureşti).
Dumbarton Oaks Papers, 25, 1971 (Washington).
'Ελληνικά, 24, 1971 (Θεσσαλονίκη).
Emerita, XXIX/1, 1971 (Madrid).
'Επετηρὶς 'Εταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν, Η', 1969 - 1970 ('Αθῆναι).
'Επετηρὶς 'Εταιρείας Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν, Β', 1969 - 1970 ('Αθῆναι).
'Επετηρὶς Κέντρου 'Επιστημονικῶν 'Ερευνῶν Κύπρου, ΙΙΙ, 1969 - 1970 (Λευκωσία).
'Επετηρὶς τοῦ Κέντρου 'Ερεύνης 'Ελληνικῆς Λαογραφίας 'Ακαδημίας 'Αθηνῶν Κ' - ΚΑ', 1967 - 1968 ('Αθῆναι).
'Επιστημονικὴ 'Επετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου 'Αθηνῶν, ΚΑ', 1970 - 1971 ('Αθῆναι).
Études Balkaniques 6, 1970· 7, 1971 (Sofia).
Greek - Roman and Byzantine Studies, 11/4, 1970· 12/1-3, 1971 (Durham).
'Ηπειρωτικὴ 'Εστία, ΙΘ', 1970· Κ', 1971 ('Ιωάννινα).
Θεολογία, ΜΑ'/4, 1970 ('Αθῆναι).
Θησαυρίσματα, 7, 1970· 8, 1971 (Βενετία).
Irénikon, XLIV, 1971 (Chévétogne).
Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik, 20, 1971 (Graz - Wien - Köln).
Journal of Hellenic Studies, XCI, 1971 (London).
Journal of Warburg and Courtauld Institutes, XXXIV, 1971 (London).
Κληρονομία, 3, 1971· 4/1, 1972 (Θεσσαλονίκη).
Κρητικὰ Χρονικά, ΚΒ'/2, 1970· ΚΓ'/1, 1971 ('Ηράκλειον).
Κυπριακαὶ Σπουδαί, ΛΔ', 1970· ΛΕ', 1971 (Λευκωσία).
Μακεδονικά, Ι', 1970 (Θεσσαλονίκη).
Materiale şi cercetări Archeologice, IX, 1970 (Bucureşti).
Μικρασιατικὰ Χρονικά, ΙΔ', 1970 ('Αθῆναι).
Μνημοσύνη, Γ', 1970 - 1971 ('Αθῆναι).
Νέα Σιών, ΞΕ', 1970 ('Ιεροσόλυμα -'Αθῆναι).
Nouvelle Revue Théologique, 93, 1970 (Louvain).
Orientalia Christiana Periodica, XXXVI/2, 1970· XXXVII, 1971 (Roma).
Πάνταινος, 63, 1971 ('Αλεξάνδρεια).
Παρνασσός, ΙΒ'/4, 1970· ΙΓ', 1971 ('Αθῆναι).
Proceedings of the Royal Irish Academy, 70 sect. C 2 - 3, 71 sect. C 1 - 6, 1971 (Dublin).
Revista de Historie şi Teorie Literară, 20, 1971 (Bucureşti).
Revue d'Histoire Ecclésiastique, LXVI, 1971 (Louvain).
Revue des Études Arméniennes, VII, 1970 (Paris).
Revue des Études Byzantines, XXIX, 1971 (Paris).
Revue des Études Sud-Est Européennes, IX, 1971 (Bucarest).
Revue Historique, 497, 498, 499, 500/1971 (Paris).
Revue Roumaine d'Histoire, X, 1971 (Bucarest).
Revue de l'Université de Bruxelles 1971/4 (Bruxelles).
Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici 6 - 7 (XVI - XVII), 1969 - 1970 (Roma).
Scriptorium, XXIV/2, 1970· XXV/1, 1971 (Bruxelles).
Srednie Vjeka, 33, 34, 1971 (Μόσχα).
Studii şi Cercetări de Istorie Veche, 22, 1971 (Bucureşti).
Südost - Forschungen, XXX, 1971 (München).
Vizantijskij Vremennik, XXXI, XXXII, 1971 (Μόσχα).
Zbornik Radova Viz. Inst. (Recueil de Travaux), XIII, 1971 (Beograd).
Zeitschrift für Balkanologie, VII, 1969 - 1970 (W. Berlin).

ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΑ 1971

Κύριοι Ἑταῖροι,

Ἡ δραστηριότης τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν συνεχίσθη καὶ κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος, ἐν τῷ μέτρῳ τῶν δυνατοτήτων αὐτῆς, δηλονότι τῶν οἰκονομικῶν μέσων καὶ τοῦ χώρου. Διότι μὴ δυνηθέντες εἰσέτι νὰ εὕρωμεν τὸν Μαικήναν ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος θὰ ἐπεχορήγει τὴν Ἑταιρείαν ὥστε νὰ στεγασθῇ μονιμώτερον καὶ ἀνετώτερον, δὲν ἐλύσαμεν τὸ θέμα τῆς λειτουργίας τῆς Βιβλιοθήκης ἡμῶν, ὀγκουμένης κατ' ἔτος, οὐδὲ τῆς προσλήψεως ὑπαλλήλου. Πᾶσαι αἱ τρέχουσαι ἐργασίαι τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν, ὡς καὶ ἡ διόρθωσις, διεκπεραίωσις τῆς Ἐπετηρίδος αὐτῆς, ἐγένοντο ἀμισθί, τοῦ βάρους ἐπιπίπτοντος ἐπὶ τριῶν ἀνθρώπων. Θὰ ἦτο δὲ ἀνωφελὲς νὰ εἴπωμεν εἰς ποίας ἐνεργείας ἀτελεσφορήτους κατελήξαμεν διὰ τὴν βελτίωσιν τῶν ὅρων λειτουργίας καὶ στεγάσεως τῆς Ἑταιρείας.

Ὑπείκοντες εἰς τὰς διαταγὰς τοῦ νόμου συνεκαλέσαμεν Γενικὴν Συνέλευσιν τὴν 28.12.1971, πρὸς μεταβολὴν τοῦ καταστατικοῦ τῆς Ἑταιρείας. Ἡ ἔγκρισις ὑπὸ τῆς ἁρμοδίας δικαστικῆς ἀρχῆς δὲν παρεσχέθη εἰσέτι.

Ὡς πρὸς τοὺς Ἑταίρους καὶ συνεργάτας ἡμῶν, θρηνοῦμεν τὴν ἀπώλειαν τῆς Νίτσας Καναρέλλη, τοῦ Δημ. Καλβοκορέση, τοῦ Γεωργίου Ραφτοπούλου, τοῦ Γεωργίου Φραγκούλη, προθύμων ἑταίρων καὶ ἐπιδειξάντων πάντοτε ἐνδιαφέρον διὰ τὰς ἐκδηλώσεις καὶ τὰ ἔργα τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν. Ἀδόκητος καὶ πρόωρος ἦλθεν ὁ θάνατος τῆς ἀειμνήστου βυζαντινολόγου δρος Χαρικλείας Μπάρλα (συζύγου τοῦ συναδέλφου Δ. Πάλλα), σεμνῆς καὶ συμπαθεστάτης ἐργάτιδος τῆς Χριστιανικῆς ἀρχαιολογίας. Ὥριμος ἀπέδωκε τὸ κοινὸν χρέος ἐν Ρουμανίᾳ ὁ ἐπίτιμος ἡμῶν ἑταῖρος Νικόλαος Bănescu, καθηγητὴς καὶ ἀκαδημαϊκὸς ἐν Βουκουρεστίῳ πολλὰ δημοσιεύσας χρήσιμα εἰς τὰς ἡμετέρας σπουδάς. Τρίτον δ' ἐθρηνήσαμεν τὸν ἀκάματον Ἠπειρώτην ἱστοριοδίφην Κωνσταντῖνον Μέρτζιον, ἀποθανόντα καὶ ἐκεῖνον ἐν γήρατι θαλερῷ καὶ ἐνῷ ἀκόμη ἠρεύνα καὶ ἐδημοσίευε, τὸ παρελθὸν θέρος ἐν Ἑνετίᾳ, ὅπου μονίμως διέμενε καὶ ἠρεύνα. Τῶν τριῶν τούτων ἐρευνητῶν εὑρίσκει τις τὰς καταλλήλους νεκρολογίας ἐν τῷ μετὰ χεῖρας τόμῳ τῆς Ἐπετηρίδος ἡμῶν. Πάντων τῶν ἐξελθόντων τοῦ βίου ἑταίρων ἡμῶν ἀγήρως ἡ μνήμη.

Κατὰ τὸ 1971 ἐκυκλοφορήθη ὁ ΛΖ' (1969 - 1970) τόμος τῆς Ἐπετηρίδος, πλούσιος εἰς ὕλην.

Τοῦ περιοδικοῦ ἡ συνέχισις ἐπεβραδύνθη, καὶ λόγῳ τοῦ ὄγκου τοῦ ΛΗ' (1971) τόμου καὶ ἄλλων δυσχερειῶν, ὥστε νὰ ἀποτυπωθῇ ὁ τόμος μόλις ἀρχομένου τοῦ Ἰουνίου 1972. Παρὰ ταῦτα ἡ Ἐπετηρὶς περιέχει βυζαντινολογικὴν ὕλην ποικίλην, ἡ δ' ἔκδοσίς της συνετελέσθη χάρις εἰς τὴν ἐπίμονον προσπάθειαν καὶ ἀφοσίωσιν τοῦ διδ. Σταύρου Κουρούση, προθύμως ἄλλως τε παρασχεθεῖσαν καὶ κατὰ τὸ παρελθόν. Ἡ αὔξησις τοῦ κόστους θὰ καταστήσῃ δυσχερῆ τὴν εἰς τὸ μέλλον ἀνελλιπῆ ἐτησίαν ἐκτύπωσιν. Διότι ἡ Ἑταιρεία, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ Ἀπολογισμοῦ τοῦ 1971, δαπανᾷ καὶ περὶ τὰς 30.000 δρχ. ἐτησίως διὰ τὴν στέγασιν καὶ ὑποτυπώδη λειτουργίαν της, χάριν τῆς ὁποίας ὀφείλει νὰ παρακρατῇ ἀδιάθετον ἀποθεματικόν.

Πολλὰς χάριτας ὀφείλομεν εἰς τοὺς συνήθως ἐνισχύοντας τὸ ἔργον ἡμῶν ὀργανισμούς, οἱ ὁποῖοι προσέφεραν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος περὶ τὰς 100.000 δρχ. Τὰ ἔσοδα ὅμως ταῦτα οὐδαμῶς εἶναι πάγια. Ἡ πώλησις τῆς Ἐπετηρίδος μετὰ τῶν συνδρομῶν τῶν δωρεὰν λαμβανόντων αὐτὴν Ἑταίρων ἀπέβη κατὰ τὸ 1971 λίαν ἱκανοποιητική, χάρις εἰς τὰς ἀόκνους προσπαθείας τοῦ κ. ταμίου.

Ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν ἐπλουτίσθη δι' ἀριθμοῦ τινος βιβλίων ἀποστελλομένων πρὸς τὴν Ἐπετηρίδα. Δὲν ἠγοράσθησαν νέα βιβλία, ἱκανὰ ὅμως εἶναι τὰ περιοδικὰ μεθ' ὧν ἀντηλλάγη ἡ Ἐπετηρὶς ἡμῶν, καταγραφόμενα εἰς ἰδίαν σελίδα τοῦ τόμου. Ὑπάρχει πάντοτε ἀνάγκη νὰ βιβλιοδετῶμεν κατ' ἔτος ἀριθμόν τινα τόμων τοὐλάχιστον τῶν σειρῶν τῶν περιοδικῶν.

Τὴν 29ην Μαΐου, κατὰ τὰ καθιερωμένα, ἡ Ἑταιρεία ἐμνημόνευσε τῆς ἁλώσεως τοῦ 1453 καὶ τῶν κατ' αὐτὴν πεσόντων δι' ἐκδηλώσεως εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, προθύμως παραχωρηθεῖσαν, καθ' ἣν ὡμίλησεν ὁ Γεν. Γραμματεὺς (ἡ ὁμιλία τυποῦται εἰς τὸν τόμον ΛΗ' τῆς Ἐπετηρίδος), προλογίσαντος τοῦ σεβ. προέδρου ἡμῶν καθ. κ. Α. Ὀρλάνδου.

Τὰ οἰκονομικὰ τῆς Ἑταιρείας φαίνονται ἐκ τοῦ Ἀπολογισμοῦ, ὃν θ' ἀναλύσῃ ὁ ταμίας κ. Γ. Κ. Σπυριδάκης. Τὴν 1ην Ἰανουαρίου 1972 ἡ Ἑταιρεία εἶχεν εἰς τὸν ταμεῖον της 196.916.50 (ἔναντι 160.234.90 τοῦ παρελθόντος ἔτους), ἐνῷ τὰ μὲν ἔσοδα τοῦ ἔτους ἀνῆλθον εἰς δρχ. 187.694, τὰ δὲ ἔξοδα εἰς 151.012,40.

Ὅσον πτωχὰ καὶ ἂν φαίνωνται τὰ ὡς ἄνω ἐπιτεύγματα, εἶναι ἐν τούτοις σημαντικά, διότι ἀφ' ἑνὸς συντηροῦν μίαν κατάστασιν καὶ στηρίζουν ἐξ ἄλλου τὴν ἔκδοσιν τῆς Ἐπετηρίδος καὶ τὴν δι' αὐτῆς διεθνῆ προβολὴν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰς μεσαιωνολογικάς μας σπουδάς. Ἡ κατάτμησις τῶν μικρῶν ἐν Ἑλλάδι οἰκονομικῶν πόρων τοῦ μειωμένου διαφέροντος περὶ τὰς μεσαιωνολογικάς μας σπουδὰς καὶ τοῦ ἀσθενοῦς ἐπιστημονικοῦ δυναμικοῦ

τοῦ τόπου, διὰ τῆς ἱδρύσεως πλήθους τοπικῶν ἑταιρειῶν καὶ ἀντιστοίχων περιοδικῶν, δυσκολεύει τὴν σύγχρονον ἔκδοσιν πάντων τούτων. Τὸ βασικώτερον πρόβλημα δι' ἡμᾶς ὑπῆρξεν ἡ μὴ ἔκπτωσις τῆς ποιότητος τῶν περιεχομένων τοῦ περιοδικοῦ. Καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης νομίζομεν ὅτι ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος βελτιοῦμεν τὴν ἔκδοσιν, ἐμφανίζομεν νέους Ἕλληνας καὶ ξένους συνεργάτας καὶ κρατοῦμεν τὸ δημοσίευμα εἰς τὴν πρώτην σειρὰν τῶν παρομοίων περιοδικῶν, δι' ὧν διεθνῶς ἐξυπηρετεῖται ἡ Βυζαντινολογία ὡς ἐπιστήμη καὶ ἡ σπουδὴ τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων, στηρίζονται δὲ καὶ αἱ ἑλληνικαὶ θέσεις.

(Ἰούνιος 1972)

Ὁ Γεν. Γραμματεὺς
Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΧΡΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1971

	ΕΣΟΔΑ		Δρχ.
1.	Ἐκ τῶν συνδρομῶν τῶν Ἑταίρων		27.149
2.	Ἐκ πωλήσεως τῆς Ἐπετηρίδος		55.950
3.	Ἐκ τόκων καταθέσεως ἐν τῷ Ταχυδρομικῷ Ταμιευτηρίῳ		5.095
4.	Ἐκ χορηγιῶν:		
	α') Τῆς Παγκείου Ἐπιτροπῆς	18.000	
	β') Τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας Κυβερνήσεως	50.000	
	γ') Τῆς ἐν Ἀθήναις Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρείας	20.000	
	δ') Τοῦ Ἐθνικοῦ Ἱδρύματος Ἐρευνῶν	10.000	98.000
5.	Ἐκ δωρεῶν:		
	α') Τοῦ Ἀθανασίου καὶ Ἀθηνᾶς Σμπαρούνη εἰς μνήμην Ἀλεξάνδρας Κύρου	1.000	
	β') Τοῦ Ἀθανασίου Σμπαρούνη εἰς μνήμην Καλλιρόης Ζέπου	500	1.500
	Σύνολον		187.694
6.	Ὑπόλοιπον ἐκ τῆς Οἰκονομικῆς διαχειρίσεως τοῦ ἔτους 1970		160.234,90
	Σύνολον		347.928,90
	ΔΑΠΑΝΑΙ		
1.	Ἐξόφλησις τοῦ λογαριασμοῦ ἐκτυπώσεως τοῦ ΛΖ' τόμου τῆς Ἐπετηρίδος		37.555
2.	Προμήθεια χάρτου διὰ τὴν ἐκτύπωσιν τῆς Ἐπετηρίδος		14.141
3.	Ἐκτύπωσις τοῦ ΛΗ' τόμου τῆς Ἐπετηρίδος		70.445
4.	Ἐνοίκιον γραφείου καὶ ἀποθήκης		9.132
5.	Μισθὸς θυρωροῦ, θέρμανσις κλπ. δαπάναι τῶν γραφείων τῆς Ἑταιρείας		9.022
6.	Δικαιώματα τοῦ εἰσπράκτορος τῶν συνδρομῶν τῶν Ἑταίρων		2.550
7.	Ἀμοιβαὶ διὰ παρασχεθείσας ὑπηρεσίας		2.937
8.	Βιβλιοδεσία βιβλίων καὶ περιοδικῶν		160
9.	Μεταλλογραφήματα		756
10.	Ἔντυπα		480
11.	Ταχυδρομικὰ ἔνσημα		1.299,50
12.	Τηλεφωνικὰ τέλη		741,30
13.	Φωτισμὸς τῶν γραφείων καὶ ὕδρευσις		988,60
14.	Ἀσφάλισις τοῦ διαμερίσματος τῶν γραφείων τῆς Ἑταιρείας		328
15.	Χαρτοσήμανσις τῶν δικαιολογητικῶν στοιχείων τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως τοῦ ἔτους 1971		477
	Σύνολον		151.012,40
	Ὑπόλοιπον εἰς κατάθεσιν ἐν τῷ Ταχυδρομικῷ Ταμιευτηρίῳ καὶ εἰς μετρητὰ ἐν τῷ ταμείῳ		196.916,50
	Σύνολον		347.928,90

Ἐν Ἀθήναις τῇ 12 Ἰανουαρίου 1972
Ὁ Ταμίας
Γ. Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ

ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Πρόεδρος
† Ο ΑΘΗΝΩΝ ΜΕΛΕΤΙΟΣ †

Ἀντιπρόεδροι
Ι. Μ. ΔΑΜΒΕΡΓΗΣ †
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΣ †

Γεν. Γραμματεὺς
ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ †

Ταμίας
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΙΠΑΛΔΟΣ †

Σύμβουλοι

ΙΩ. ΖΕΡΒΟΣ †
ΣΠΥΡΟΣ ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ †
ΑΙΜΙΛΙΑ ΚΑΛΛΙΓΑ †
ΝΙΚ. Δ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ †
ΠΑΝ. Δ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ †
ΑΡΙΣΤ. ΚΟΥΖΗΣ †
† ΑΡΧ. ΧΡ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ †
Κ. Ν. ΡΑΔΟΣ †
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ †

ΤΟ ΝΥΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ

Πρόεδρος
ΟΡΛΑΝΔΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ

Ἀντιπρόεδροι
ΓΚΙΝΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
ΜΠΟΝΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

Γεν. Γραμματεὺς
ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ

Ταμίας
ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Σύμβουλοι

ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΣ ΔΙΚΑΙΟΣ
ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ ΛΕΑΝΔΡΟΣ
ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ
ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ
ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ
ΖΕΠΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ
ΖΩΡΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
ΚΟΛΙΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
ΚΟΜΙΝΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ
ΚΟΡΡΕΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΙΔΡΥΤΑΙ

ΑΜΠΟΤ Ε. †
ΒΟΛΙΔΗΣ Θ. †
ΔΑΜΒΕΡΓΗΣ Ι. †
ΔΑΡΑΛΕΞΗΣ Χ. †
ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ Π. †
ΖΕΡΒΟΣ Ι. †
ΖΩΓΡΑΦΟΥ ΕΥΓΕΝΙΑ
ΗΛΙΑΔΟΥ ΕΥΦΗ †
ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ ΣΠ. †
ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ ΕΥΑΓΓ. †
ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ Ν. †
ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ Π. Δ. †
ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ ΤΟΥΛΑ †
ΚΟΥΚΟΥΛΕ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ †
ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ Φ. †
ΛΑΜΠΙΚΗΣ Β. †
ΛΟΥΚΙΔΗΣ Γ. †
ΜΑΘΙΟΠΟΥΛΟΣ Π. †
ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. †
† Ο ΑΘΗΝΩΝ ΜΕΛΕΤΙΟΣ †
ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ. †
ΣΑΡΟΓΛΟΥΣ Π. †
ΣΙΜΩΝΙΔΗΣ Β. †
ΣΚΟΥΤΑΡΗ ΝΕΛΛΗ †
ΤΙΠΑΛΔΟΣ Γ. †
ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΣ Γ. †

ΜΕΓΑΛΟΙ ΕΥΕΡΓΕΤΑΙ

ΓΚΙΝΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ

ΑΒΡΑΜΙΔΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
† Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ ΜΕΛΕΤΙΟΣ †
Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
ΔΕΛΤΑΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ †
Ο ΔΗΜΟΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ
Ο ΔΗΜΟΣ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
ΛΑΜΠΙΚΗ ΣΟΦΙΑ †
ΛΑΜΠΙΚΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ †
ΟΙΚΙΑΔΗΣ ΜΙΧ. †
ΜΠΕΝΑΚΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ †
ΜΠΕΝΑΚΗΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ †
ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ †
ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΠΑΓΚΕΙΟΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
ΤΟ ΠΑΝΕΠ. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΡΑΚΤΙΒΑΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ †
ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΔΙΟΙΚΗΣΕΩΣ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΗΣ
ΧΩΡΕΜΗ ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ †

ΕΥΕΡΓΕΤΑΙ

ΤΟ ΑΘΗΝΗΣΙ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ
ΑΚΙΛΟΓΛΟΥΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ
ΑΜΠΟΤ ΕΥΓΕΝΙΑ †
ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ †
ΔΕΛΤΑ ΠΗΝΕΛΟΠΗ †
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΝ ΤΑΜΕΙΟΝ
ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
ΚΑΜΠΑΝΗΣ ΛΕΩΝΙΔΑΣ †
ΚΑΣΔΑΓΛΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ †
ΚΟΡΚΟΔΕΙΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ †
ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ ΦΑΙΔΩΝ †
ΚΤΕΝΑ ΟΛΓΑ †
ΛΑΪΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ
† ΑΡΧ. ΛΙΑΝΑΣ ΖΑΧΑΡΙΑΣ †
ΛΟΒΕΡΔΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ †
MILLER WILLIAM †
ΝΟΜΙΚΟΣ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ
ΠΟΥΡΗΣ ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ †
ΡΟΥΣΣΟΣ ΝΙΚΗΤΑΣ †
ΣΙΔΕΡΙΔΗΣ ΞΕΝΟΦΩΝ †
ΤΡΑΠΕΖΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΡΙΚΟΓΛΟΥ ΙΩΑΝΝΗΣ
ΧΩΡΕΜΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ †

ΔΩΡΗΤΑΙ

ΒΕΛΙΣΣΑΡΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ †
ΓΕΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ ΣΤΑΜΑΤΙΟΣ †
ΕΥΓΕΝΙΔΗΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ †
ΘΕΟΔΩΡΑΚΑΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ †
ΙΓΓΛΕΣΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ †
ΚΑΜΠΕΡΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
ΚΑΡΑΜΑΝΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
† Ο ΚΙΤΙΟΥ ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ †
ΚΥΤΙΚΑΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ †
ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ †
ΠΑΠΑΘΕΟΛΟΓΟΥ ΣΤΕΡΓΙΟΣ †

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΕΛΗ ΕΠΙΤΙΜΑ

† Ο ΑΘΗΝΩΝ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ †
† Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ ΜΕΛΕΤΙΟΣ †
ALBERTONI ALDO †
ANASTASIJEVIĆ DRAG. †
BABINGER FRANZ †
BĂNESCU N. †
BENEŠEVIĆ V. †
ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΕΛ. †
BRECCIA EV. †
BREHIER L. †
BROUWER FRANC. DE SIMONE †
BURY J. B. †
BYRON R. †
CADAFALCH J. P. †
COLLINET PAUL †
DAIN A. †
DANIÉLOU JEAN
DARKó E. †
DAWKINS R. M. †
DELEHAYE HIPPOL. †
DIEHL CHARLES †
DÖLGER FR. †
EBERSOLT J. †
EHRHARD ALBERT †
FERRARI DALLE SPADE GIAN. †
GERLNED E. †
GIANNELLI CIRO †
GRÉGOIRE HENRI †
GUILLAND RODOLPHE
JERPHANION GUIL. DE †
HALKIN FR.
HEISENBERG A. †
HESSELING D. †
HOFMANN GEORG †
IORGA N. †
KURTZ ED. †
LAURENT VIT.
LEMERLE PAUL
LOENERTZ R.-J.
MARSHALL F. H.
MERCATI SILVIO GIUSEPPE †
MERTEN ERICH
MILLER WILLIAM †
MILLET G. †
MORAVCSIK G.
MURATI FR. †
ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ Β. Α. †
NOAILLES PIERRE DE †
PALMIERI AUR. †
PAVOLINI PAOLO †
PERNOT H. †
† Ο ΠΡΟΥΣΗΣ ΔΩΡΟΘΕΟΣ †
RODD SIR RENNELL
ΡΟΥΣΣΟΣ ΔΗΜΟΣΘ. †
SCHELTEMA H.
SCHLUMBERGER G. †
A.M. ΧΑΪΛΕ ΣΕΛΑΣΙΕ
SOKOLOV I. †
STRZYGOWSKI JOS. †
TAFRALI O. †
ΤΣΙΚΝΟΠΟΥΛΛΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
USPENSKIJ F. †

9 - 6 - 1972

ΤΑ ΜΕΛΗ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Α' ΤΑΚΤΙΚΑ

Ἀγαπητὸς Γεώργιος
Ἀθανασιάδης - Νόβας Γεώργιος
Ἀλεξόπουλος Γεώργιος
Ἀντωνοπούλου - Δανιὴλ Ἥβη
Ἀποστολᾶτος Σπῦρος
Ἀραβαντινὸς Γεώργιος
Ἀρβιλιὰς Κωνσταντῖνος
Ἀρμένης Ἀριστοτέλης
Ἀτέσης Βασίλειος

Βαγιακάκος Δικαῖος
Βάλληνδας Στυλιανὸς
Βάρτσος Ἰωάννης
Βασιλειάδης Δημήτριος
Βασιλείου Σπῦρος
Βασιλικοπούλου - Ἰωαννίδου Ἁγνὴ
Βελαώρας Δημήτριος
Βελουδίου Μαρία
Βέλτσος Γεώργιος
Βουκίδης Τιμολέων
Βρανούσης Λέανδρος

Γαβαλᾶς Ἀναστάσιος
Γαλάτης Στέφανος
Γερουλᾶνος Ἰωάννης
Γιαννακόπουλος Θεόδωρος
Γιαννακόπουλος Γεώργιος Π.
Γιαννακόπουλος Κωνσταντῖνος
Γκητάκος Μιχαὴλ
Γκίνης Δημήτριος
Γριτσόπουλος Τάσος

Δημακοπούλου Φωφὼ
Δημαρᾶς Ἰωάννης
Δημαρᾶς Κωνσταντῖνος
Δημητροκάλλης Γεώργιος
Δοανίδου Σοφία
Δραγούμης Φίλιππος

Ζακυθηνὸς Διονύσιος
Ζέπος Παναγιώτης
Ζούβας Παναγιώτης
Ζώρα Πόπη
Ζώρας Γεώργιος

Θεμελῆ - Κατηφόρη Δέσποινα
Θεοδωρακόπουλος Ἰωάννης
Θεοφανίδης Ἰάσων
Θεοχάρη Μαρία
Θεοχάρης Κωνσταντῖνος

Καλαντζῆς Εὐστράτιος
Καλλιγᾶς Μαρῖνος
Καλποῦζος Ἰωάννης
Κανδρῆς Εὐθύμιος
Καραναστάσης Ἀναστάσιος
Κασιμάτης Γρηγόριος
Κασκαμπᾶς Ἰωάννης
Κατσάνης Ἀθανάσιος
Κατσάνης Μιχαὴλ
Κατσουρὸς Ἀντώνιος
Κόλιας Γεώργιος
Κομίνης Ἀθανάσιος

Κονιδάρης Γεράσιμος
Κοντολέων Νικόλαος
Κοντὸς Παναγιώτης
Κορρὲς Στυλιανὸς
Κούκκου Ἑλένη
Κουρμούλης Γεώργιος
Κούρνιας Κωνσταντῖνος
Κουρούσης Σταῦρος
Κούρσης Νικόλαος
Κουσκουτόπουλος Χρυσόστομος
Κουτσιλιέρης Ἀνάργυρος
Κουτσοκώστα Δάφνη
Κουτσούκου Φωτεινὴ
Κουτσοχέρας Στάθης
Κραντονέλλη Ἀλεξάνδρα
Κρεκούκιας Δημήτριος
Κρητικὸς Παναγιώτης
Κυριαζοπούλου - Μιράσγεζη Μαρία
Κυριάκης Κυριάκος
Κυριακόπουλος Κωνσταντῖνος
Κωνσταντόπουλος Νικόλαος
Κωτούλας Κωνσταντῖνος

Λαζαρῆς Θεόδωρος
Λαμψίδης Ὀδυσσεὺς
Λαχανᾶς Βασίλειος
Λειβαθηνὸς Διονύσιος
Λιβαδάρας Νικόλαος
Λιβεριάδης Εὐελπίδης
Λουκᾶτος Σπυρίδων

Μαμώνη Κυριακὴ
Μανάφης Κωνσταντῖνος
Μανδηλαρᾶς Βασίλειος
Μανῆ Ἄννα
Μανῆς Εὐάγγελος
Μαργαρίτης Ἀλκιβιάδης
Μαρινᾶτος Σπυρίδων
Μαρκουῖζος Ἰωάννης
Μαστροδημήτρης Παναγιώτης

Ματορῖκος Παναγιώτης
Μάτσης Νικόλαος
Μαυρομάτης Κωνσταντῖνος
Μέγας Γεώργιος
Μιράσγεζης Δημοσθένης
Μουσούρης Σπυρίδων
Μουστάκης Βασίλειος
Μουτούση Ἀντιγόνη
Μπαρμπάτη - Βάρτσου Εὐθαλία
Μπόνης Κωνσταντῖνος
Μπουμπουλίδης Φαίδων
Μπρατσιώτης Παναγιώτης

Νειάδας Βασίλειος
Νικολαΐδης Σοφοκλῆς
Νικολόπουλος Παναγιώτης
Νικολοπούλου Χάρις
Νομικὸς Γεώργιος

Ξυγγόπουλος Ἀνδρέας
Ξύδης Θεόδωρος

Ὀρλάνδος Ἀναστάσιος

Πάλλας Δημήτριος
Παναγόπουλος Ἰωάννης
Παπαδόπουλος Στυλιανὸς
Παπαϊωάννου Κωνσταντῖνος
Παπαμιχαὴλ Ἄννα
Παπανδρικόπουλος Γεώργιος
Παπαντωνίου Ἀγησίλαος
Πατριαρχέας Παναγιώτης
Πατρινέλης Χρῖστος
Παυλόπουλος Κανάρης
Πέρδικας Παναγιώτης
Πέτροβιτς Νατάλης
Πλακίδης Σταῦρος
Πολίτης Νικόλαος
Πολίτου Δανάη
Ποῦλος Ἰωάννης

Ράμφος Ἰωάννης
Ρωμαῖος Κωνσταντῖνος

Σαραντῆς Μιλτιάδης
Σαρρῆς Ἀλέξανδρος
Σεργόπουλος Γεώργιος
Σερπιέρης Ἰω. Βαπτιστὴς
Σιμόπουλος Εὐθύμιος
Σκυριανοῦ Εὐτέρπη
Σμπαρούνης Ἀθανάσιος
Σουλογιάννης Εὐθύμιος
Σούρλας Κίμων
Σπυριδάκης Γεώργιος Κ.
Σταθοπούλου Ἐλευθερία
Σταματιάδου Εἰρήνη
Σταμίρης Γεώργιος
Σταυριανοῦ Εὐτέρπη
Στεφανάκης Κωνσταντῖνος
Στεφανίδης Μάνος
Στίκας Εὐστάθιος
Στράτος Ἀνδρέας
Σωφρονόπουλος Γεώργιος

Τραυλὸς Ἰωάννης
Τρεμπέλας Παναγιώτης
Τριανταφυλλόπουλος Ἰωάννης
Τρωϊᾶνος Σπυρίδων
Τσάλλη Μίνα
Τσαντίλης Περικλῆς
Τσάτσος Ἰωάννης
Τωμαδάκης Νικόλαος

Φορόπουλος Νικόλαος
Φουρκιώτης Κωνσταντῖνος
Φωτιάδης Εὐάγγελος

Χαραλαμπίδης Κωνσταντῖνος
Χατζηθεοδώρου Ἀντιγόνη
Χατζηνικολάου - Μαραβᾶ Ἄννα
Χατζῆς Παναγιώτης
Χριστόπουλος Τάκης
Χριστοφιλόπουλος Ἀναστάσιος

Ψαλτόπουλος Λάζαρος
Ψυχογυιὸς Κωνσταντῖνος

Β' ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΑ

Βαφείδης Σάββας
Βεζανῆς Λεωνίδας
Βλάχος Παναγιώτης
Βουλγαρίδης Ἰωάννης

Γεωργιάδης - Ἀρνάκης Γεώργιος
Γκιουζέλογλου Καλλίνικος
Γρίβας Κωνσταντῖνος

Δάμτσας Νικόλαος
Δαπόλας Φραγκίσκος
Δημάκης Ἰωάννης
Δρανδάκης Νικόλαος

Ἐξερτζόγλου Νικόλαος
Ἐφραιμίδης Στέφανος

Ζάκος Γεώργιος

Θέμελης Χρυσόστομος
Θεοφανίδης Θεοφάνης
Θεοχάρης Δημήτριος

Καλούμενος Δημήτριος
Καρώνης Δημήτριος
Καψωμένος Στυλιανὸς
Κοτζιᾶς Δαμασκηνὸς
Κουκουμενίδης Βασίλειος
Κουκουλὲς Ἰωάννης
Κουντούρης Χρῖστος
Κριαρᾶς Ἐμμανουὴλ
Κωνσταντινίδης Χρυσόστομος
Κωνσταντῖνος Εἰρηνουπόλεως

Μανούσακας Μανοῦσος
Μέντζος Θεοφάνης
Μιρμίρογλου Βλαδίμηρος
Μούτσογλου Σταῦρος
Μουτσόπουλος Νικόλαος
Μπιλάλης Νικόδημος

Ναουμίδης Μᾶρκος
Νομίδης Μιλτιάδης

Οἰκονόμου Παναγιώτης

Παναγιωτάκης Νικόλαος
Πανταζόπουλος Νικόλαος
Παπαδόπουλος Στέφανος
Παπαδοπούλου Δήμητρα
Πελεκανίδης Στυλιανὸς
Πετρόπουλος Δημήτριος
Πολέμης Δημήτριος

Πρεμετίδης Γαβριὴλ

Ρόκας Γεώργιος

Σγουρδαίου Πολῖνα
Σιδερίδης Παναγιώτης
Σιμαλαρίδου Αἴγλη
Σοφιανὸς Δημήτριος
Stroux Christoph

Τούντας Νικόλαος
Τσολάκης Εὔδοξος
Τσολοδῆμος Ἀθανάσιος
Turyn Alexander
Τωμαδάκης Εὐτύχιος

Χαβιαρόπουλος Δημήτριος
Χόλλεμπαχ Γεώργιος

Ψαριανὸς Διονύσιος

RÉSUMÉS DU VOLUME XXXVIII (1971)

N. B. Tomadakis, La prétendue «Grande brèche» des lettres à Byzance (650 - 850). (Connaissance de l'antiquité et manifestations culturelles), pp. 5 - 26.

La «Grande brèche», c'est-à-dire la période pendant laquelle, en raison de la perte des provinces de l'est et de la «Querelle des Images», diminue l'intérêt au monde antique, les manuscrits des auteurs anciens deviennent rares et les écoles supérieures se ferment, ne s'est répercutée que dans la connaissance de la langue et de la culture grecques anciennes; elle ne rentre pas dans la littérature, l'historiographie originale, l'hagiologie et les autres manifestations originales de l'esprit. Nous signalons la présence de nombreuses et excellentes personnalités dans la littérature original, p.ex. Jean Damascène, Andrée de Crète, Cosmas de Maïouma, en Palestine, Théodore Stoudite et Kassia à Byzance; leur érudition est incontestable. D'autre part nous savons qu'ils existaient des codes non seulement des Pères de l'Église, mais aussi d'auteurs profanes et que ceux-ci ont été rassemblés par les Iconoclastes de la synode de 815. L'instruction, comme il est très connu, ne supplée pas au talent et ne crée toujours les conditions sociales sur lesquelles s'appuie la production de l'esprit (lettres et arts). Au contraire la connaissance stérile de l'antiquité a étouffé les germes de la production artistique et littéraire étant un académisme formel, un simple classicisme ou une connaissance des lettres. Malgré cela nous ne manquons pas des renseignements concernant la culture profane de certains auteurs de la période de la «Grande brèche», d'Ignace le compositeur d'epigrammes p.ex., de Constantin le philosophe (= Cyrille, qui évangélisa les Slaves), de Joseph l'hymnographe, de Théodore le Stoudite.

N. B. Tomadakis, Questions créto-chypriotes, pp. 27 - 46.

Dans cette étude sont examinés des faits analogues dans l'histoire de Chypre et celle de Crète à l'époque byzantine (surtout la rencontre avec les Arabes) et à l'époque de la domination vénitienne, les cas

d'histoire écclésiastique et d'hagiologie communs, la peinture et la littérature dans ces deux îles. A la fin est publiée la lettre du Patriarche Nicolas au calife Al Muqtadir.

Gheorghe Cronț, *Nicolas Iorga. Historien de l'empire byzantin*, pp. 47 - 56.

Ugo Criscuolo, *L'epistola di Michele Italico ad Irene Ducas*, pp. 57 - 70.

N. P. Matsis, *Les intérêts dans la jurisprudence du Patriarcat de Constantinople aux XIVe et XVe siècles*, pp. 71 - 83

L'auteur expose la situation défavorable du Patriarcat de Constantinople à l'égard des intérêts.

Georges Ploumidis, *Les matricules des étudiants (scolari) grecs de l'Université de Padoue. (IIème partie. Leggisti 1591 - 1809)*, pp. 84 - 206.

La présente publication constitue la continuation de l'étude sur les immatriculations des étudiants grecs de l'Université de Padoue, la première delaquelle fut publié dans le précédent numéro de cette revue. Dans cette seconde partie sont publiées les inscriptions à la Faculté des Juristes (1591 - 1809). L'auteur consulta les matricules conservées dans l'Archivio Antico dell'Université et il en a transcrit les inscriptions concernant les étudiants grecs, dont il présente l'édition diplomatique; il a étudié les registres suivants de susdit Archivio : 29 - 38 et 554. Le texte est accompagné d'un indice que se limite aux noms propres des étudiants. A la fin suit un supplément à la première partie, déjà publiée (Artistes), avec des additions et des corrections.

Ph. C. Bouboulidès, *Chrésmologia illustrés du Musée D. Loberdos*, pp. 207 - 223.

Georgios K. Spyridakis, *Die Erforschung des Volkslieds und der Volksmusik der byzantinischen Epoche (4. - 15. Jh.)*, pp. 224 - 232.

Harry J. Magoulias, *Bathhouse, Inn, Tavern, Prostitution, and the Stage as seen in the Lives of the Saints of the Sixth and Seventh Centuries*, pp. 233 - 252.

G. J. Loupassis, *Liste des œuvres (1900 - 1969) de Sophronios Eustratiadès*, pp. 253 - 288.

D. Z. Sophianos, *La vie d'Euthyme (Vita Euthymii), patriarche de Constantinople, et la date de sa composition*, pp. 289 - 296.

La vie du patriarche de Constantinople Euthyme, une de plus importantes sources historiques pour le règne de Léon le Sage, n'a pas encore été datée précisément. Le premier éditeur de ce texte K. de Boor admet qu'il a été écrit un peu après l'an 921, c'est-à-dire après l'édition du Tome de l'Union à Constantinople, N. Bees est de même avis que de Boor. A. Kazdan suppose que la vie d'Euthyme a été écrite entre les ans 920 et 950. Enfin, P. Karlin - Hayter qui, récemment, présenta une nouvelle édition de ce texte affirme que cela a été écrit après l'an 920 et avant l'an 925, date de la mort du patriarche Nicolas I. Mais une phrase que nous avons remarquée dans ce texte: «καὶ 'Αρέθας ἐκεῖνος ὁ Καισαρείας πρόεδρος» prouve que cela a été écrit incontestablement après la mort du métropolite de Césarée Aréthas (après l'an 932), parce que le pronom «ἐκεῖνος» dans les textes byzantins accompagne toujours les noms de gens morts, et, par conséquent, il signifie le défunt.

Th. St. Nikolaou, *Zoroastre dans le système philosophique de G. Gémiste - Pléton*, pp. 297 - 341.

Zoroastre, personnage beaucoup controversé, est au premier plan du système philosophique de Georges Gémiste Pléthon (1360 - 1452). Selon l'opinion de ce dernier grand philosophe de Byzance, il a été le plus ancien et le plus remarquable mage, sage, exégète et législateur de l'humanité. A l'aide des *notitiæ communes* que Dieu a remises à l'homme il a su élucider les dogmes, éternels pour l'univers aussi bien que pour l'homme. Ainsi il est devenu l'origine et la tête intellectuelle de toute philosophie véritable. Auprès des mages d'Asie, Pythagoras a eu connaissance de ces dogmes, il les a transmis à Platon, et d'autres philosophes importants les ont adoptés du dernier. Il faut

souligner que Plutarque fait aussi partie de ces philosophes, tandis que Proclus n'est point mentionné dans cet ordre d'idées.

La préférence de Pléthon pour Plutarque se ramène au fait que Pléthon s'appuie d'abord sur Plutarque au sujet de Zoroastre. Dans Plutarque il a trouvé des idées syncrétistiques qui ressemblaient aux siennes. Il a lu Plutarque, et consciemment il le cite. Un rôle important pour la conception des idées de Gémiste ont joué en plus les Oracles Chaldaïques, cette poésie qui paraît être écrite vers 200 a.J.C. et qui reflète très fort la cosmogonie du Timée platonique. N'empèche que les informations Pléthons sur les Oracles Chaldaïques sont fausses comme beaucoup d'autres d'ailleurs : c'est qu'il pense que ces Oracles viennent de Zoroastre lui-même ou plutôt qu'ils sont dérivés des mages, les successeurs de Zoroastre, et que Pythagore et Platon les ont suivi, mais le contraire en est sûr et certain. L'idée de l'antiquité bien propagée d'un lien spirituel et philosophique entre l'Orient et la Grèce, exprimée par Pléthon lui-même, a aussi contribué à ce sujet.

C'est alors à cause des récits de Plutarque et ce qu'il pense des Oracles Chaldaïques, ce qui a apparemment été approfondi par l'appréciation énorme des Oracles Chaldaïques par Proclus que Pléthon est arrivé à une philosophie dont le centre est Zoroastre. Très probablement Pléthon n'a guère perçu ni considéré les autres sources citées ci-dessus. L'opinion de Gennadios Scholarios que Elisée a informé Pléthon sur Zoroastre semble manquer d'appui.

Ce sont l'érudition des philosophes, la situation politique de la nation désespérée, la décadence de l'église et les discussions 'formalistes' au synode de Ferrara/Florence qui ont provoqué en Pléthon une négation de la religion chrétienne et l'ont amené à une religion universelle, soumise à la raison. Cette religion incorpore aux vérités, acceptées et confirmées par les penseurs importants de toutes les époques, un *consensus omnium* philosophique et religieux. Pléthon a été le représentant de ce système philosophique pour des raisons purement idéologiques. Il a proclamé cette modification des idées pour aboutir à un changement réaliste, la délivrance de la patrie. Mais son intention n'a pas été réalisé. Zoroastre et toute vision d'une divinité en dehors de la religion chrétienne était passés à jamais. Bien que Pléthon ait probablement lu les mots de cette curieuse légende transmise par Plutarque (De defectu oraculorum, 17) qui disent : «Le grand Pan est mort», il n'a pas pu échapper à cette erreur.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Σελ.	77	στίχ.	8	ἐκ τῶν ἄνω	ἀντὶ	*ἐννενηκονταπέντα*	γρ.	*ἐννενηκονταπέντε*
»	95	»	18	» » κάτω	»	*Pabelarus*	»	*Patelarus*
»	99	»	1	» » »	»	*Palloni*	»	*Pollani*
»	107	»	12	» » ἄνω	»	*Pizzomanus*	»	*Pizzamanus*
»	121	»	4	» » κάτω	»	*Ionnes*	»	*Ioannes*
»	284	»	18	» » »	(στήλη α')	ἀντὶ 219	»	221
»	284	»	4	» » »	(» β')	» 118	»	117
»	285	»	6	» » ἄνω	(» »)	» 226	»	227
»	285	»	7	» » κάτω	(» »)	» 80	»	182
»	286	»	11	» » ἄνω	(» α')	» 129	»	131
»	286	»	18	» » κάτω	(» »)	» 234	»	244
»	287	»	21	» » ἄνω	(» β')	» 155	»	156
»	288	»	2	» » κάτω	(» »)	» 111	»	112
»	400	»	15	» » »	ἀντὶ	διετόπωσαν	»	διετύπωσαν

ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ

Σελ. 286 μετὰ τὸν στίχ. 22 ἐκ τῶν κάτω (στήλη β') προσθετέον: Μάξιμος ὁ Πελοποννήσιος 161.

Σελ. 411, ἀρ. 97 ἐν τέλει προσθετέον: καὶ ὑπὸ τὸν τίτλον «Μαΐστρο Μενέγος Θεοτοκόπουλος σγουράφος, κάτοικος Χάνδακος — 6 Ἰουνίου 1566», εἰς τὸ περιοδικὸν Ἠώς, ἀφιέρωμα *Κρήτη* (1964), σσ. 367 - 368.

ΠΙΝΑΚΕΣ ΕΚΤΟΣ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΛΗ΄ (1971) ΤΟΜΟΥ

